UNIVERSAL
LIBRARY
OU_204128
UNIVERSAL
LIBRARY

OUP—556—13-7-71—4,000.

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No. Accession No.

Author

Title

This book should be returned on or before the date last marked below.

శ్రీః

శ్రీమదనన్త కవివిరచితం

చంపూభారతమ్.

రామకవీంద్రవిరచితవ్యాఖ్యయా సమేతం.

Post Graduate Librar
College of Arts & Commerce, O. U.

చెన్నపురీ్యమ్:

"వావిళ్ల" రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్,

ఇత్యేతైః ప్రకటితం.

1927.

Printed at
the "VAVILLA" PRESS,
Madras—1920

శ్రీరస్తు.

విషయానుక్రమణికా

విషయాః.	పుటసంఖ్యా.
హస్తినపురవర్ణనం	౩
పాండురాజరాజ్యపరిపాలనం	౮
మృగయావర్ణనం	౧౦
పాండోర్మహర్షిశాపః	౧౭
రాజ్యపరిత్యాగః	౧౮
కుంతీసకాశేనిర్వేదోక్తయః	౧౯
దుర్వాసస్సన్నిధౌ కుంతీశుశ్రూషా	౨౨
కుంత్యామంత్రోపదేశః	౨౩
పాండవజననం	౨౪
శైశవచేష్టావర్ణనం	౨౭
విద్యావాప్తిః	౩౦
వసంతర్తువర్ణనం	౩౨
పాండవానాం పురప్రవేశః	౩౭
దుర్యోధనస్య భీమమారణప్రయత్నాః	౪౩
కురుపాండవానాం ధనుర్విద్యాభ్యాసః	౪౫
ధర్మరాజస్య ప్రాథమికరాజ్యాభిషేకః	౫౦
వారణావతేలాక్షాగార ప్రవేశః	౫౨

విషయాః.	పుటసంఖ్యా.
లాక్షాగృహదహనం	౫౪
హిడింబాసమాగమః	౫౫
హిడింబాసురసంహారః	౫౮
ఘటోత్కచోత్పత్తిః	౫౯
బ్రాహ్మణవేషైరేకచక్రపుర నివాసః	,,
బకాసురసంహారః	౬౬
పాంచాలపురప్రవేశః	౭౩
మత్స్యయంత్రభేదనం	౭౬
పాంచాలీప్రసాధనం	౮౦
పాంచాలీపరిణయః	౮౬
యుద్ధేకారవాణాంపరాభవః	౯౩
ధర్మరాజస్యార్ధరాజ్యాభిషేకః	౯౪
ఇంద్రప్రస్థపురనివాసః	౯౬
నారదాగమనం	౯౭
అర్జునస్యతీర్థయాత్రాప్రారంభః	౧౦౪
సేతుదర్శనం	౧౧౩
వర్షర్తువర్ణనం	౧౧౭
కపటయతివేషేణార్జునస్య ద్వారవతీప్రవేశః	౧౨౧
సుభద్రయాసహేంద్రప్రస్థ పురప్రవేశః	౧౨౭

విషయాः.	పుటసంఖ్యా.
అభిమన్యుజననం	౧౩౭
గ్రీష్మర్తువర్ణనం	౧౩౮
జలక్రీడావర్ణనం	౧౩౯
ఖాండవదహనం	౧౪౨
ఇంద్రాగమనం	౧౪౮
ఇంద్రపలాయనం	౧౪౯
మయదత్తసభాప్రవేశः	౧౫౧
జరాసంధవధः	౧౫౭
రాజసూయప్రారంభः	౧౫౫
శిశుపాలవధः	౧౫౮
శకునినాసహదుర్యోధనస్య దుర్మంత్రప్రస్తావः	౧౫౯
ధర్మరాజస్య హస్తినపురాగమనం	౧౬౨
శకునినా సహధర్మరాజస్య ద్యూతక్రీడా	౧౬౫
ద్రౌపదీకేశాంబరాకర్షణం	౧౬౮
భీమార్జునయోశ్శపథప్రక్రియా	౧౭౦
పాండవవనవాసప్రారంభः	౧౭౨
కింమీరాసురసంహారः	౧౭౪
తపశ్చర్యార్థమర్జునస్య హిమాచలగమనం	౧౭౬
మాయాశబరరూపేణ పరమేశ్వరాగమనం	౧౮౦
మాయాశబరేణ సహాయుద్ధవర్ణనం	౧౮౩
పరమేశ్వర సాక్షాత్కారः	౧౯౪
పాశుపతాస్త్రలాభः	౧౯౫
ఇంద్రాజ్ఞయా స్వర్గగమనం	౧౯౭
నివాతకవచకాలకేయసంహారः	౨౦౧
ధర్మరాజస్య బదరికారణ్య యాత్రా	౨౦౨
సౌగంధికాహరణార్థం భీమస్య గంధమాదనగమనం	౨౦౪
మార్గే ఆంజనేయదర్శనం	,,
సౌగంధికానయనం	౨౧౦
జటాసురసంహారः	౨౧౨
స్వర్గార్జునాగమనం	౨౧౩
ఘోషయాత్రాపదేశేన దుర్యోధనాగమనం	౨౧౪
గంధర్వైస్సహాకర్ణస్య యుద్ధవర్ణనం	౨౧౬
దుర్యోధనంబధ్వా ఆకాశమార్గేణనయనం	౨౧౭
అర్జునస్య గంధర్వైస్సహ యుద్ధప్రక్రియా	౨౨౦
యుధిష్ఠిరసమీపం ప్రతిదుర్యోధనానయనం	౨౨౧
బంధాన్మోచయిత్వావిసర్జనం	౨౨౭
సైంధవకృతద్రౌపద్యపహరణం	౨౨౫
సైంధవస్య భీమార్జున కృతపరాభవः	౨౨౬
కర్ణస్య సూర్యసాక్షాత్కారः	౨౨౮
సూర్యంప్రతికర్ణస్య వితరణప్రశంసా	౨౩౯

విషయాః	పుటసంఖ్యా.
హితోపదేశంకృత్వా సూర్యస్యాంతర్ధానం	౨౩౩
సర్వస్మిరే భీమాదీనాం మరణావస్థా	౨౩౭
యుధిష్ఠిరవిలాపః	౨౩౮
యక్షప్రశ్నోత్తరాణి	౨౪౧
భీమాదీనాం చైతన్యావాప్తిః	౨౪౩
వరందత్వాయమస్యాంతర్ధానం	,,
అజ్ఞాతవాసార్థం వేషాంతరధారణపూర్వకం విరాటనగరప్రవేశః	౨౪౭
సైరంధ్రీం ప్రతికీచకస్యప్రలాపాః	౨౫౩
సైరంధ్ర్యాః కీచకకృతసంతాడనం	౨౬౦
రాత్రౌ భీమనికషేస్వపరిభవకథనం	౨౬౨
నిగూఢనియుద్ధేకీచకసంహారః	౨౭౩
ఉపకీచక సంహారః	౨౭౬
దక్షిణగోగ్రహణం	౨౮౦
వలలేన పరిభూతస్య సుశర్మణోగమనం	౨౮౭
ఉత్తరగోగ్రహణ కథాప్రారంభః	౨౯౧
ఉత్తరస్యాభియానం	౨౯౪
ఉత్తరం ప్రత్యర్జునస్యహితోపదేశః	౩౦౧
నిజరూపేణార్జునస్యాభిగమః	౩౦౩
యుద్ధప్రారంభః	౩౦౫
పరిధానాపహారః	౩౧౦
పరిభూతానాం కౌరవాణాంగమనం	౩౧౩
పునారధిక భూమికాధారిణఉత్తరస్యాగమనం	౩౧౩
అజ్ఞాతవాసావసానే స్వస్వరూపావాప్తిః	౩౧౯
అభిమన్యు వివాహః	,,
అర్జునస్య ద్వారవతీగమనం	౩౨౩
శ్రీకృష్ణార్జునయోర్విరాటపురం ప్రత్యాగమనం	౩౨౫
సంధికర్తుం కురునగరంప్రతిశ్రీకృష్ణగమనం	౩౩౦
శ్రీకృష్ణస్య కౌరవసభాప్రవేశః	౩౩౮
ధృతరాష్ట్రం ప్రతిసంధానోచితసంభాషణం	౩౩౫
విశ్వరూపసందర్శనం	౩౪౨
దశావతారవర్ణనం	౩౪౪
విరాటపురంప్రతి శ్రీకృష్ణస్యపునరాగమనం	౩౪౮
కర్ణాంతికంప్రతి కుంతీగమనం	,,
యుద్ధాయ కురుపాండవానాం కురుక్షేత్రప్రవేశః	౩౫౩
యుద్ధప్రారంభః	౩౫౮
శ్లేష్మయుద్ధం	౩౬౫
శ్లేష్మస్య యుద్ధపరిత్యాగః	౩౬౮
ద్రోణయుద్ధప్రారంభః	౩౭౩

విషయాः.	పుటసంఖ్యా.
భగదత్తయుద్ధం	౩౭౯
సుప్రతీకేన సహభగదత్త వధః	౩౮౧
అభిమన్యోः పద్మవ్యూహ ప్రవేశः	౩౮౮
అభిమన్యువధः	౩౯౨
పద్మవ్యూహే అర్జునపరాక్రమः	౩౯౫
సైంధవవధः	౪౦౨
ఘటోత్కచయుద్ధప్రారంభः	౪౦౬
ఘటోత్కచవధः	౪౦౮
ద్రోణవధः	౪౧౨
కర్ణయుద్ధప్రారంభः	౪౧౫
దుశ్శాసనవధः	౪౨౯
కర్ణార్జున యుద్ధప్రారంభः	౪౩౦
కర్ణవధः	౪౩౬

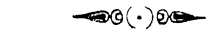
విషయాः.	పుటసంఖ్యా.
శల్యవధः	౪౩౭
దుర్యోధనస్య హ్రదమజ్జనం	౪౩౯
భీమదుర్యోధనయోర్గదా యుద్ధప్రారంభः	౪౪౧
గదాఘాతేన దుర్యోధనోరుభంగः	౪౪౨
ధృష్టద్యుమ్నోపపాండవ సంహారः	౪౪౩
జయలక్ష్మీసమేతస్య యుధిష్ఠిరస్య పురప్రవేశः	౪౪౬
ధర్మరాజస్య సామ్రాజ్య పట్టాభిషేకः	౪౫౦
అశ్వమేధయాగः	౪౫౪
ధర్మరాజస్య రాజ్యపరిపాలనక్రమः	౪౫౪

ఇతి విషయానుక్రమసూచనం.

శ్లో. ముద్రాపితేఽతి యత్నేన సవ్యాఖ్యైశ్చంపుభారతే,
ముద్రాప్రమాదా స్సన్తోఽపి నైవపీఠ్యా గుణాన్వితైः.

శ్రీగణేశాయనమః.

చంపూభారతమ్, సవ్యాఖ్యానమ్.

ప్రథమస్తబకః.

మూ. శ్లో. కల్యాణం వో విధత్తాం కరటముగధునీలోలకల్లోల
మూలాశ్లేల్లోలంబకోలాహలముఖరితదిక్చక్రవాళాంత రాళమ్, ప్ర

ఋక్లాంబరధరం విష్ణుం శశివర్ణం చతుర్భుజం,
ప్రసన్నవదనం ధ్యాయే త్సర్వవిఘ్నోపశాంతయే.
శారదా శారదాంభోజవదనా వదనాంబుజే,
సర్వదా సర్వదాస్మాకం సన్నిధిం సన్నిధిం క్రియాత్.

మంగళశ్లోకః. భావార్థారోహన్యాయ్యాలోకనవదానంగ సారసర్వస్వమ్,
తేజః పరం కవీనాం చిరమువలాన్తాం పురాణదాంపత్యమ్.
కావ్యప్రకాశకవిమంత్రణశాస్త్రార్థభావనోదారః,
కురుతే లాస్యం చంపూభారతమథి కుమదిరామకవిః.

నింతు నందను వా సన్నసూయంబరత్ర కి తేన,
యత్నన్నానసగమనాన్తైు వేవిం మము తు పాఠ్యేయమ్.

అనూపయత్కావ్యమిదం నృసింహాః కవిస్సవాఖ్యానుగుణైః శ్వవాక్యైః,
సింహోన్నృపశ్వా హి సునిర్మలాంశ స్సరాన్నస్యతోయం దూషణ మాత్మనోని.
అపమూలమనన్విగమతిమురహంయంఖిలక్ర కవిత్వాక్ పాత్వాక్,
అవి విదుషో మోహయితుం వ్యాచష్టే బత స పండితమ్మన్యః.

తే చ స్ఫుటీకుర్వంతే క్రస్ర క్రత్ర సయూధునా,
వివాంకుర్వంతు సుధియో వినా మత్సరమున్నకాః.

మంగళశ్లోకః. యస్యా స్మరణమాత్రేణ వాగ్విభూతిస్వజృంభతే,
సా భారతీ సదా నిత్యం రమతామ్మస్ముఖాంబుజే.

త్నం వేతండరత్నం సతతపరిచలత్కర్ణతాళ ప్రరోహాద్వాతాంకూరా

అవతరణికా. అథ తత్రభవాన్ మహాకవి రనంతభట్టః. 'కావ్యం యశసేఽర్థ కృతే-'ఇత్యాద్యాలంకారికవచనప్రామాణ్యాత్ కావ్యస్యానేక శ్రేయస్సాధనతాం, 'కా వ్యాలాపాంశ్చ వర్జయే'దితి నిషేధస్య అసత్కావ్యవిషయతాం చ పశ్యన్, చంపూ భారతాఖ్యం కావ్యం చికీర్షుః. 'ఆశీర్నమస్క్రియా వస్తునిర్దేశోవాపి తన్ముఖ' మిత్యుక్త దిశా ప్రబంధముఖలక్షణం చికీర్షి తావిఘ్నపరిసమాప్తిసాధన మిష్టదేవతా ప్రార్థనా త్మకం మంగళమాదౌ నిబధ్నాతి-కల్యాణమితి. కరటయోరిభకుంభయోః సంబంధిన్యాం మదధున్యాం దానజలనద్యాం లోలానాం కల్లోలానాం పృథుతరంగాణాం మాలాసు పఙ్క్తిషు ఖేలతాం క్రీడతాం లోలంబానామళీనాం భోలానాలైః ఝంకారకలకలైః ముఖరితం శబ్దాయమానం దిశాం గజానాం చక్రవాళస్య మండలస్య అంతరాళస్య మధ్యదేశో యస్య తథోక్తం. నిఘంటుః. 'కాకేభగండా కరటా' 'మహత్యుల్లోల కల్లోలా' 'లోలంబోంబుధరశ్చ సః' 'అభ్యంతరం త్వంతరాళం చక్రవాళం తుమండల' మితి సర్వత్ర క్రమేణామరః. సతతం పరిచలద్భ్యాం. తాడ్యేతే వీడ్యేతే ఇతి తాళౌ- డలయోరభేదః. కర్ణౌ తాళౌ వ్యజనే ఇవతాభ్యాం ప్రరోహతాం బాయమానానాం వాతాంకూరాణాం మందమారుతానాం. ఆహర్తుం భోక్తుమిచ్ఛా ఆజిహీర్షా. ఆజుహ్వా ర్వాద్ధరతేఃసన్నంతాదప్రత్యయః. ని. 'ఆంకూరస్త్వంకురస్తుల్యా'వితి ద్విరూపకోశః. తయా దరం ఈషత్ వివృతాని వికసితాని ఫణానాం శృంగాణి అగ్రాణి యైస్తా దృశాః భూషాభుజంగాః ఆభరణసర్పాః యస్య తథోక్తం. భూషాణాం భుజంగా ఇతి తాదర్థ్యస్య శేషత్వవివక్షయా అశ్వఘాసాదివత్సమాసః. ప్రత్నం పురాతనం. ని. 'పురాణప్రతనప్రత్న పురాతనచిరంతనాః' ఇత్యమరః. వేతండరత్నం గజశ్రేష్ఠః విఘ్న రాజ ఇతి యావత్. ని. 'వేతండఃకరటీగజః' ఇతి త్రికాండశేషః. వః యుష్మాకం కల్యాణం శుభం విధత్తాం కరోత్వితార్థాః. విపూర్వాత్ దధాతేరాశిరర్థే లోట్. విఘ్నరాజస్య ఆకంఠం పురుషత్వేఽపి - 'సర్వస్య గాత్రస్య శిరః ప్రధాన' మితి. 'ప్రాధాన్యేన వ్యపదేశా భవం'తీతి చ న్యాయాభ్యాం తత్త్వేన నిర్దేశః. అత్ర లోలే త్యాదౌ వ్యంజనావృత్తేః వృత్త్యనుప్రాసో నామ శబ్దాలంకారః. విఘ్నరాజాశ్రితానాం మధుపవ్యాళానామపి క్రమేణ దిక్చక్రవ్యాపి కోలాహల తత్కర్ణతాళానిలకృతావర వర్ణనేన తదాశ్రితానాం సతామఖిలదిగ్వ్యాపివిఖ్యాతిమత్త్వాన్యా నపేక్షకాంక్షితార్థ సిద్ధి మత్త్వాదికం కైముతికన్యాయసిద్ధ మిత్యర్థాపత్త్యలంకార ప్రతీతేః వస్తునాలంకా రధ్వనిః. అత్రాదౌ హ్రస్వస్య కకారస్య కల్యాణమితి త్రిగురుకస్య మగణస్య చ ప్ర

జిహ్మీష్వాదర వివృతఫణాశృంగభూషాభుజంగం. ౧. తుహినకిరణవంశస్థూలముక్తాఫలానాం విపులభుజవిరాజద్వీర లక్ష్మీవిభూమ్నాం, హసిత సురపురశ్రీరస్తి సా హస్తినాఖ్యా రిపుజనదురవాపా రాజధానీ కురూణాం. ౨. యస్యాముదగ్రనృపమందిరచంద్రశాలావాతాయనే గతివశాద్వపుషి ప్రసక్తాం, దీపాగ్రధూమమసికాం శిశిరాంశుబింబే మోహాత్కురంగ ఇతి ముగ్ధజనావపంతి. 3. గ్రీష్మేషు శీతకరకాంత కృతో

యోగాచ్చ వర్ణగణశుద్ధిరభ్యర్హితతమా. తదుక్తం కవికంఠపాశే. శ్లో. 'ఆకచటతపయశా అమృతా విషాణి దీర్ఘా'ణీతి. 'మస్త్రిగురూభిమిథైవత్యో దివ్యాన్న రసదాయకః' ఇతి చ. వస్తుతస్త్వత్ర కల్యాణమితి భద్రవాచకప్రయోగా దవిచారైవ సా. తదుక్తం. 'దేవతావాచకాశ్శబ్దా యే చ భద్రాదివాచకాః, తే సర్వే నైవ నింద్యాస్స్యుః లిపితో గణతోఽపివే'తి. స్రగ్ధరావృత్తమేతత్. 'మ్రభ్నైర్యానాం త్రయేణ త్రిముని యతియుతా స్రగ్ధరా కీర్తితేయ'మితి లక్షణాత్. యత్తు గ్రంథసమాప్త్యర్థం విఘ్నరాజప్రార్థనం కృతమిత్యర్థ ఇతి నృసింహః, తదేవాస్య వ్యాఖ్యానకరణకౌశలమపహసతి. వాచ్యేఽర్థే లక్ష్యార్థతాసూచకస్య 'ఇత్యర్థ' ఇతి లేఖనస్య వ్యాఖ్యాతృసంప్రదాయవిరుద్ధత్వాదితి. ౧.—అ. ఇష్టదేవతా ప్రార్థనానంతరం కథాం ప్రారభమాణః. 'నగరార్ణవశైలర్తు చంద్రార్కోదయవర్ణనై'రిత్యాదినా – పరిగణితానాం మహాకావ్యతాప్రసాధకానాం అష్టాదశానామభ్యర్హితత్వేన ఆదిమం నగరీవర్ణనం తావత్ప్రస్తౌతి.–తుహినేతి. తుహినకిరణస్య చంద్రస్య వంశ ఏవ వంశః వేణురితి శ్లిష్టరూపకం. తస్య స్థూలముక్తాఫలానామితి పరంపరితరూపకం. ని. 'వంశో వేణౌ కులే వర్గే'ఇతి విశ్వః. వేణుషు మౌక్తికోత్పత్తిః లోకప్రసిద్ధా. విపులయోః భుజయోః విరాజంత్యాః వీరలక్ష్మ్యాః విభూమా అతిశయః యేషాం తేషాం కురూణాం నామ రాజ్ఞాం సంబంధినీ. వాసితా తిరస్కృతా సురపురస్య స్వర్గస్య శ్రీః శోభా యయా సా. రిపుజనేన ప్రాప్తుమశక్యా దురవాపా వస్తినేత్యాఖ్యా యస్యాస్సా రాజధానీ ప్రధాననగరీ అస్తి.ని.'ప్రధాననగరీ రాజ్ఞాం రాజధానీతి కథ్యత' ఇతి శబ్దార్ణవే. మాలినీవృత్తం. 'ననమయయయుతేయం మాలినీభోగిలోకై'రితి లక్షణాత్. ౨. అ.—తామేవ నవభిర్వసంతతిలకాభిః గద్యేనవైకేన విశినష్టి—3. యస్యామితి. యస్యాం హస్తినగర్యాం ఉదగ్రాయాః ఉన్నతాయాః నృపమందిరాణాం రాజగృహాణాం చంద్రశాలాయాః శిరోగృహస్య వాతాయనే గవాక్షే. ని. 'చంద్రశాలా శిరోగృహమ్', 'వాతాయనం గవాక్ష స్స్యా'దిత్యుభయత్రాప్యమరః. గతేః గమనస్య వశాత్ అధీనత్వాత్ హేతోః. ని. 'వశః ప్రభుస్పృహా

దరాసు యద్గోపురాగ్రిమదరీషు పథాగతస్య, విశ్రామ్యతో రవిహయస్యవిలంబనేషు చిహ్నం తదీయదినసంతతి దీర్ఘభావః. ర. యత్రాంగనావదనయామవతీశహృష్యచ్చంద్రాశ్మసౌధగళితస్సలిలప్రవాహాః, బృందారకేంద్రనగరీ బృహదుత్సవాయ మందాకినీతి లభతే మహతీమ

యత్తేష్వాయత్తత్వప్రభుత్వయో'రితి విశ్వః. వప్రుషి శరీరే మధ్యాత్మికే ప్రకర్షేణ సక్తాం లగ్నాం. దీపాగ్రాణాం సంబంధినో ధూమస్య మషికాం మషీం. దృష్ట్వేతి శేషః. ముగ్ధాః మూఢాః జనాః మోహాదజ్ఞానాత్ శిశిరాంశోః చంద్రస్య బింబే కురంగః హరిణః అస్తీతి వదంతి. అత్ర చంద్రస్య తాదృశమప్యసంబంధేఽపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః. తదనుప్రాణితశ్చ నాయం కురంగః కింతు తాదృశమప్యేవేతి కురంగే కురంగత్వం నిషిధ్య మషీత్వారోపరూపోఽపహ్నవాలంకారః. తయోరంగాంగిభావేన సంకరః—శ్లో. 'శుద్ధాపహ్నుతిరన్యస్యారోపార్థో ధర్మనిహ్నవః' ఇతి లక్షణాత్. వసంతతిలకావృత్తం—శ్లో. 'ఉక్తా వసంతతిలకా తభజాజగౌగః' ఇతి లక్షణాత్. ధ. గ్రీష్మేష్వితి. శీతకరకాంతైశ్చంద్రకాన్తరత్నైః కృతకః నిర్మితః ఉదరః మధ్యదేశః. యాసు తాసు. యస్యాః హస్తినపుర్యాః గోపురస్య పురద్వారస్య అగ్రిమదరీషు ఊర్ధ్వ ద్వారేషు యాః పంథాః చంద్రనిర్మితమార్గాః తేన-గ్రీష్మేషు నిదాఘువాసరేషు ఆగతస్య అతఏవ విశ్రామ్యతః విశ్రమం కుర్వతః రవిహయస్య సూర్యాశ్వస్యైవ. తస్య ఏకస్య సప్తత్వేన వ్యవహారః. 'ఏకో అశ్వో వహతి సప్తనా'మేతి శ్రుతిసిద్ధః. విలంబనేషు కాలక్షేపేషు తదీయాయాః గ్రీష్మసంబంధిన్యాః దినసంతతేః దివససమూహస్య దీర్ఘభావో దీర్ఘత్వం చిహ్నం జ్ఞాపకం భవతి. అత్ర నిదాఘుదినదైర్ఘ్యస్య నైసర్గికస్య సూర్యాశ్వకాలక్షేపహేతుత్వోక్తేః హేతూత్ప్రేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా. తథా తాదృశదినదైర్ఘ్యేణ రవ్యశ్వవిశ్రమానుమానాదనుమానాలంకారశ్చ. తయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ర. యత్రేతి. యత్ర హస్తినపుర్యాం అంగనానాం వదనేనైవ యామవతీశేన చంద్రేణ హృష్యద్భ్యః ద్రవద్భ్యః చంద్రాశ్మనాం చంద్రకాంతానాం సౌధేభ్యః. రాజగృహేభ్యః గళితాః సలిలప్రవాహాః. జలపూరాః. బృందారకేంద్రనగర్యాః స్వర్గస్య తత్ర స్థజనస్యేయావత్. బృహత్ఉత్సవాయ సలిలక్రీడాదిరూపాయేతి తాదర్థ్యే చతుర్థీ. మందాకినీతి ఆకాశగంగేతి. మహతీం శ్లాఘ్యామభిఖ్యాం నామ లభతే. ని. 'అభిఖ్యా నామశోభయో'రితి విశ్వః. అత్ర మందాకిన్యాం మందాకినీత్వం నిషిధ్య తాదృశప్రవాహారోపాదపహ్నవః. స చ వదనయామవ

భిఖ్యామ్. ౫. దీప్రైరగారమణిభిర్దివసాయమానాం నిశ్చిన్వతే మనసి యత్రనిశాంయువానః, కార్యాంతికైరళిలకాలనివేదనాయ ఘంటామణేరభిహితస్య ఘనారవేణ. ౬. వక్త్రంవిలాసమణిదర్పణ ధార్యమాణం వామాహిమాంశు రయమిత్యవధార్యయస్యాం, ఆదర్శబింబధృతి రశ్రు

తీశేతి రూపకానుప్రాణిత ఇతి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౫. దీప్రైరితి. యత్ర నగర్యాం యువానః తరుణ్యః తరుణాశ్చ. 'పుమాంస్త్రి యే'ల్యేకశేషః. బాలానాం చ వృద్ధానాంచ రాత్రౌ ప్రయోజనాభావాద్యువాన ఇత్యుక్తమ్. దీప్రైః విరాజమానైః అగారమణిభిః గృహఖచితరత్నప్రభాభిః. దివస ఇవాచరంతీం దివసాయమానాం. నిస్త మస్కామితి యావత్. నిశాం రాత్రిం కృతాంతం జ్యోతిషసిద్ధాంత ప్రతిపాదక గ్రంథం విదురితి కార్యాంతికైః జ్యోతిశ్శాస్త్రవిద్భిః. 'తద్వే'దేత్యధికారే వేదిత్రర్థే ఉక్థాదిత్వాట్టక్. ని. 'స్యుర్హాహూ ర్ధికమాహూ ర్ధజ్ఞాసికార్యాంతికా ఆపీ'త్యమరః. అఖిలస్య అహోరాత్రరూపస్య కాలస్య నివేదనాయ విజ్ఞాపనాయ అభిహితస్య ప్రమాణీకృతస్య ఘంటామణేః కాంస్యయంత్రస్య ఘనేన దీర్ఘేణ ఆరవేణ ధ్వనినా నిశ్చిన్వతే. ఇదానీం రాత్రిరితి విశిష్య జానంతీత్యర్థః, రాత్రావేవ ఘంటానినాదాదీనాం మహత్త్వేన శ్రూయమాణత్వాదితిభావః. అత్ర గృహమణీనాం దివసకరణసంబంధే ఽపి తత్సంబంధోత్కేరతిశయోక్తిః. తదనుప్రాణితశ్చాయం ఘంటారవేణ రాత్ర్యనుమానాదనుమానాలంకార ఇతి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః. యత్తు 'అపిహితశ్చే'తి వ్యాఖ్యాయ 'యామచతుష్టయద్యోతనాయ ఘంటామణౌ తాడితే సతి ఇదానీం రాత్రిరితి నిశ్చిన్వత' ఇతి నృసింహః, తన్న. తథాపి గతయామచతుష్టయద్యోతకఘంటామణితాడనానాం రాత్రిసంబంధితాసందేహే బాధకాభావేన పునర్దివసభ్రమస్య దుర్వారత్వాత్. ఏవం సిద్ధాంతినాం ఘంటాధికారస్య ప్రసిద్ధి విరుద్ధత్వాత్ వ్రీడాకరత్వాచ్చ ప్రసిద్ధి విరుద్ధత్వాచ్ఛ్లీలాఖ్యదోషద్వయాపత్తిశ్చేతి. ౬. వక్త్రమితి. యస్యాం నగర్యాం వామాః సుందర్యః. విలాసః ప్రకాశః తద్యుక్తేన మణిదర్పణేన ధార్యమాణం. ప్రతిబింబతయేతి భావః. వక్త్రం నిజముఖం దృష్ట్వేతి శేషః. అయం పురోవర్తీ విశేష్యాపేక్షీ పుంస్త్వసిద్ధేశ్చ. హిమాంశుః చంద్రః ఇత్యుక్తప్రకారేణ. అవధార్య భ్రమిత్వేత్యర్థః. తస్య హిమాంశోః ఆదర్శే దర్పణే బింబస్య ధృతిః ధారణం - ఆదర్శం అమావాస్యాపర్యంతం బింబధృతిరిచిత అశ్రుతపూర్వా అదృష్టపూర్వాచేతి. ఆలోచ్యేతి శేషః. ఉభయత్ర గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః. తత్ప్రయోగే పునః పౌనరుక్త్యమిత్యాలంకారికాః. తాదృశం ధియం దర్పణగతోఽయం చంద్ర ఇత్యాకారకజ్ఞానం

తదృష్ట పూర్వాతస్యేతితాదృశధియం వినివర్తయంతి. 2. ఆలాపకాల సమపల్లవితాంక వీణాసారభ్య పాతిమధుపారవసంకులస్య, తంత్రీస్వన స్యసమితౌ తరుణీస్వరస్యజానాతియత్ర చతురోఽపి నతారతమ్యం. ౮. శాలీనతామవిగణయ్యసఖీసమాజే పశ్చాత్కృతస్యకమితుః ప్రణయ ప్రకోపాత్, ముగ్ధాస్సమీక్ష్య ముకురాయితరత్న భిత్తౌ ఛాయాంజ్ఞ ణానుతపనం శమయంతియస్యామ్. ౯. చిత్రందిదర్శయిషుణా జనితస్య

వినివర్తయంతి త్యజంతి. నాయం చంద్రః కింతు నిజముఖప్రతిబింబ ఏవేతి నిశ్చిన్వత ఇతి యావత్. విశేషదర్శనజన్య భ్రమోత్తరప్రత్యక్షాలంకారః. 2. ఆలాపేతి. యత్ర నగర్యాం ఆలాపస్య భాషణస్య రాగవిస్తారీకరణస్వరసందోహస్య సంగీతశాస్త్ర ప్రసిద్ధస్య వా యః కాలః తేన సమం తత్కాల ఏవేత్యర్థః. పల్లవితాయాః కుసుమితాయా ఇతి యావత్. అన్యథా సౌరభ్యానుపపత్తేరితి భావః. అంకే ఉత్సంగే వీణాయాః సారథ్యేన పాతినాం ప్రవిశతాం మధుపానాం భృంగాణాం ఆరవేణ సంకులస్య విశ్రస్యేత్యుభయత్ర విశేషణం. తన్త్రీస్వనస్య తంత్రీణాం స్వరస్య గానాత్మకస్య చ ద్వయోఃసమితౌ సామ్యే సత్యాం. ని. 'సమితిస్సంగరే సామ్యే సభాయామపీ'తి విశ్వః. తారతమ్యం న్యూనాధిక్యం చతురః నిపుణోఽపి న జానాతి. అత్ర ఆశిరవసంవలనమా ధుర్యద్వయస్య తంత్రీతరుణీస్వనతారతమ్యజ్ఞాన హేతుత్వాదనేకపదార్థ హేతుకం కావ్యలింగం. శ్లో. 'హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలింగముదాహృత' మితి లక్షణాత్. ౮. శాలీనతామితి. యస్యాం ముగ్ధాః నవోఢాః ప్రణయేన ప్రేమ్ణా యః ప్రకోపః తస్మాత్ - సఖీనాం సమాజే సభాయాం. తత్సమక్షమితి కోపస్య దుస్సహత్వోక్తిః. శాలీనతాం ఆధార్ష్ట్యం. లజ్జాద్యుచితమార్ద్దవమితి యావత్. ని. 'స్యాదధృష్టే తు శాలీన' ఇత్యమరః. అవిగణయ్య అనాదృత్య పశ్చాత్కృతస్య పరాఙ్ముఖీకృతస్య,న తు యాతస్యేత్యసేనత్యక్త్వాగమనాసహతయా ప్రేమాతిశయో ధ్వన్యతే. కమితుః ప్రియస్య ఛాయాం ప్రతిబింబం ముకురః దర్పణం తదివాచరంత్యాం ముకురాయితాయాం. తద్వత్ బింబ గ్రాహిణ్యామితి యావత్. రత్నమయ్యాం భిత్తౌ కుడ్యే సమీక్ష్య ఋణం అనుతపనం పశ్చాత్తాపం శమయంతి నివారయంతి. తత్రాభిముఖ్యేన దృశ్యమానత్వాదితిభావః. అత్ర ప్రతిబింబదర్శనస్య పశ్చాత్తాపవారణ హేతుత్వా త్పదార్థ హేతుకం కావ్య లింగం. ఏవం పశ్చాత్తాపస్య విషాదాఖ్యసంచారీభావస్య నివృత్తివర్ణనాత్ భావశాంతి రలంకారః. తయోశ్చాంగాంగిభావేన సంకరః. తేన చ నవోఢానాం పత్యుః పరాఙ్ముఖత్వమాత్రాసమత్వప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ౯. చిత్రమితి. చిత్రమాశ్చర్యం

యస్యాం మధ్యం వినైవవిధినా మహిళాజనస్య, అంగంనితంబజఘనాది యతోయతో ఒధస్తుంగం కుచాద్యుపరియాతి తతోఒనుకూలం. ౧౦. పంకేరుహాణి పరిఖామవతీర్యయస్యాం ప్రాకారభిత్తిమభితః పరివేష్టయంతి, అంతస్థినితం విదధతామబలాజనానానూస్యానిజేతు మఖలాని కిలాత్మ భాసా. ౧౧. గ. యా ఖలు పురా కురుధరాధిపాపరాధ సమేధితక్రోధేన హలధరేణ నిజాయుధేన హఠాత్కర్షణశిక్షయా కృష్ణేన సముత్క్షిప్త దక్షిణక్షితిభాగా తదీయభువన భూషణాయ మానాం భోగవతీ మాత్మ

దర్శయితుమిచ్ఛనా దిదర్శయిషుణా. ణ్యన్తాత్ దృశేః సన్నన్తాదు ప్రత్యయః. అత ఏవ ధినా విధాత్రా మధ్యం వినైవ జనితస్య యస్యాం మహిళాజనస్య స్త్రీలోకస్య నితంబః కటిపశ్చాద్భాగః, జఘనం తత్పురోభాగః. తావాదీ యస్య తథోక్తం. ని. 'పశ్చాన్నితంబః స్త్రీకట్యాః క్లీబే తు జఘనం పురః' ఇత్యమరః. అంగం అధః యతో యతః యత్ర యత్ర యాతి గచ్ఛతి తతః తత్ర తత్ర ఉపరి ఊర్ధ్వం - కుచాదీ యస్య తథోక్తం తుంగమంగం ఊర్ధ్వకాయః అనుకూలం అధఃకాయానుగుణం యాతి. విధివైభవాదితిభావః. అత్ర విధేరాశ్చర్యదిదర్శయిషయా మధ్యం వినా కృతస్త్రీజనన హేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం. తదనుప్రాణితా చేయం స్త్రీణాం మధ్యం వినా జననాసంబంధేఒపి తత్సంబంధోక్తి రూపాతిశయోక్తిః. తయోరంగాంగిభావేన సంకరః. తేన చ తాసాం లోకోత్తరసౌందర్యప్రతీతే రలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ౧౦. పంకేరుహాణీతి. యస్యాం పంకేరుహాణి కమలాని పరిఖాదౌ తాని కర్తృణి. ఆత్మ భాసా నిజసౌందర్యేణ కరణేన అంతస్థినితం ప్రాకారాంతరావాసం విదధతాం కుర్వతాం తత్ర వర్తమానానాం అబలాజనానాం స్త్రీజనానాం అఖిలాన్యాస్యాని ముఖాని జేతుం. కిలేతి సంభావనాయాం. పరిఖాం వలయీభూతజలదుర్గం అవతీర్య తీర్త్వా ప్రాకారభిత్తిమభితః సాలస్య సర్వప్రదేశేషు 'అభితః పరితః' ఇత్యాదినా ద్వితీయా పరివేష్టయంతి వ్యాప్నువంతి. అత్ర పంకజప్రాకారపరివేష్టనస్య అంతఃస్థితాంగనావదనజయఫలకతోత్ప్రేక్షణాత్ఫలోత్ప్రేక్షా. ౧౧. యేతి. యా పురీ పురా పూర్వం కురుధరాధిపస్య దుర్యోధనస్య అపరాధేన నిజపుత్రీహరణసంబంధనాత్మకేన సమేధితః ప్రవృద్ధః క్రోధః యస్య తేన హలధరేణ బలరామేణ కర్త్రా నిజాయుధేన హలేన కరణేన హఠాత్ బలాత్ - కర్షణాత్మికయా శిక్షయా సముత్క్షిప్తః ఉద్ధృతః దక్షిణః క్షితేః భూమేః భాగః యస్యాః తథోక్తా సతీ. అతఏవ తస్య బలరామస్య ఇదం తదీయం భువనం పాతాళలోకః. తస్య శేషావతారత్వాదితి భావః. తస్య భూష

నావిజేతుం భాగీరథీపాథాః పథేనావతీర్య కృతప్రస్థానేవాద్యాపి పరిదృశ్యతే. ౧౭. ప. ఉపేత్యతాం పాండురుదారవిక్రమః ప్రజామనః పల్లవయన్పరిశాసనాత్, యశః ప్రకాశైర్యమునా సఖీసఖైర్నినాయ లోకం నిజనామవాచ్యతాం. ౧౩. గ. యం పరాశరసుతో నిఖిలావనీదేశావనాయ నిజజననీనిదేశాదనమ్రమనా మనాగితరాశ్చర్యతపశ్చర్యాలంకర్మణ స్సమానోదర్యస్య విచిత్రవీర్యస్య కుటుంబిన్యామంబాలి

ణమివాచరంతీం భూషణాయమానాం భోగవతీన్నామ పురీం ఆత్మనా నిజస్వరూపేణవిజేతుం కిల - జేతుమిచ్ఛేత్యుత్ప్రేక్షా. ని. 'వార్తాసంభావ్యయోః కిలే'త్యమరః. భాగీరథ్యాః గంగాయాః ఉత్తరభాగస్థితాయాః పాథాః పథేన జలమార్గేణ అవతీర్య కృతప్రస్థానా స్వీకృతప్రయాణేచ్ఛేత్యుత్ప్రేక్షా. అద్యాపి పరిదృశ్యతే ఖలు. లోకైరితి శేషః. అత్ర బలరామపరిభూతాయాః తం జేతుమశక్తాయాః తత్పక్షజయోద్యోగకథనాత్ ప్రత్యనీకాలంకారః. 'ప్రత్యనీకం బలవతః శత్రోరుపక్షే పరాక్రమః' ఇతి లక్షణాత్, తస్య చ అంగాంగిభావేన సంకీర్ణాభ్యాముత్ప్రేక్షాభ్యాం సంసృష్టిః. తస్యాశ్చ వృత్త్యనుప్రాసేనైకవాచకానుప్రవేశసంకరఇతి. ౧౭. ఉపేత్యేతి. తాం. ఊర్ధ్వవిశేషణవిశిష్టాం హస్తినాపురీం ఉదారః మహాన్ విక్రమః యస్య తథోక్తః - పాండుర్నామ రాజా కురువంశ్యః ఉపేత్య ప్రాప్య-ప్రజానాం మనః ప్రశాసనాత్. ప్రకృష్టపరిపాలనాద్ధేతోః పల్లవయన్ రంజయన్నిత్యర్థః. యమునాసఖ్యాః గంగాయాః సఖాయః సదృశాస్తైః - 'రాజాహ స్సఖిభ్యష్ట'జితి టచ్. తదద్వత్ ధవళైరితి యావత్. యశసః కీర్తేః ప్రకాశైర్లోకం నిజస్య నామ్నః పాండురితి శబ్దస్య వాచ్యతామర్థక్వం. ధావల్యమితి యావత్. నినాయ ప్రాపితవాన్. దుహాదిత్వాన్నయతిః ద్వికర్మకః. శ్లేషసంకీర్ణస్తద్గుణాలంకారః. శ్లో. 'తద్గుణః స్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగుణాశ్రయాత్' ఇతి లక్షణాత్. వంశస్థవృత్తం. శ్లో. 'జతౌ తు వంశస్థముదీరితం జరౌ' ఇతిలక్షణాత్. ౧౩. యమితి. ఇతరేషామాశ్చర్యాణాం తపశ్చర్యాయాం అనుష్ఠానే అలంకర్మణః సమర్థః. ని. 'కర్మణ్యలంకర్మణః' ఇత్యమరః. పరాశరసుతః వ్యాసః నిఖిలానామశేషాణాం అవన్యాం భువి దేశానాం విషయాణాం అవనాయ పాలనార్థం - మనాక్ స్వల్పం నిజజనన్యాః సత్యవత్యాః నిదేశేన ప్రేరణయా అవనమ్రం నియోజితకరణాభిముఖం మనో యస్య తథోక్తస్సన్. అత్ర జననినిదేశే మనాగ్భోక్త్యా అత్యంతాకరణీయేఽపి ప్రవృత్తేః మహత్త్వస్య మాతృభక్తిరితి సూచ్యతే. సమానోదర్యస్య సహజస్య. ని. 'సమానోదర్యసోదర్యసగర్భ్యసహజాః సమాః' ఇత్యమరః. విచిత్రవీర్యస్య

కాయాం సంపాదయామాస: ౧౪. ప. చిత్రంచరిత్రం జగతీతలేఽస్య నశ్లాఘయామాస నరేషు కోవా, స యత్స్వయం పాండురపి స్వకేన గుణేన రక్తా నకరోత్సమస్తాన్. ౧౫. ప. అంతర్భవత్కృష్ణ మృగాజినాం కై స్సునిర్మలైష్షోడశదానకీర్తేః, ఖండైరముష్యేందురకారి ధాత్రా మృ షాయ మచ్ఛేరజనీతివార్తా. ౧౬. జగ్రాహ నిగ్రాహపరః పరశ్రియాం కరైః

సంపాదయామాస జనయామాస. కిలేతి వార్తాయామ్. స పాండురితి పూర్వేణ సంబంధః. ౧౪. చిత్రమితి. చిత్రమాశ్చర్యకరం అస్య పాండోః చరిత్రం జగతీతలే లోకే నరేషు ఇతి కో వానరః న శ్లాఘయామాస న స్తుతవాన్? సరోఽపి శ్లాఘయామాసైవేత్యర్థః. యద్యస్తాత్ స రాజా స్వయం పాండుః ధవళోఽపి తన్నామకోఽపీతి చ-స్వకేన స్వీయేన గుణేన ధావళ్యేన ప్రకృతిరంజనాత్మకేన చ సమస్తాన్ జనాన్ రక్తాన్ అరుణాన్ అనురక్తాంశ్చ అకరోత్. అత్ర శ్లేషానుప్రాణితో విరోధాభాసః. తదనుప్రాణిత స్తద్గుణ ఇతి శ్లేషవిరోధాభాససంకరతద్గుణయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ఉపజాతి వృత్తం. ఇంద్రోపేంద్రవజ్రామిశ్రణాత్. లక్షణంతు. శ్లో. 'స్యాదింద్రవజ్రా యదితౌ జగౌగ' ఇతి, 'ఉపేంద్రవజ్రా జతజాస్తగోగ' ఇతి చ. ౧౫. అంతరితి. అంతఃమధ్యేభవన్ వర్తమానః కృష్ణమృగస్య సంబంధి అజినం పాపం తద్వధజన్యం తదేవ అంకః కళంకః యేషాం తైః. ని. 'అజినం పాపమున్యత' ఇతి త్రికాండశేషః. సునిర్మలైః అముష్య పాండోః సంబంధిన్యాః షోడశదానేభ్యః యా కీర్తిః తస్యాః ఖండైః - ప్రత్యేకమేకైకశః ఆహత్య షోడశభిః కిరణైః - ధాత్రా కర్త్రా ఇందుశ్చంద్రః అకారి నిర్మితః. కరోతేః కర్తరి లుఙ్. అయం చంద్రః అబ్ధేః సముద్రాదజని జాతః ఇతి వార్తా ప్రవాదః. మృషా మిథ్యైవ. జనేః కర్తరి లుఙ్. అత్ర ఇందుర్న సముద్రా జ్జాతః. కింతు పాండోః కీర్తిఖండేభ్య ఇతి చంద్రే సముద్రజన్యత్వం నిషిధ్య కీర్తిఖండ జన్యత్వారోపా దపహ్నవభేదః. యత్తత్ర 'తిలా స్తీర్ణకృష్ణాజినేన సహ దానకరణా దంతర్భవదిత్యాదివిశేషణం. చంద్రే కళంకార్థమ్' ఇతి నృసింహః. తత్తుచ్ఛమ్. కృష్ణా జినదానకీర్తేః కృష్ణత్వే పీత హరితసువర్ణ గారుత్మతాదిదానకీర్తిఖండానాం తత్తద్వర్ణతా పత్త్యా మహతీ ప్రకృతహాని స్స్యాదితి. పురా కిల పాండుర్మృగయాం గచ్ఛన్ వనే క్రీడతోర్మృగరూపధరోర్ముని దంపత్యోః పుమాంసన్నిఘ్నన్నకర్తవ్యమవిందతేతి భారత కథాత్రానుసంధేయా. ౧౬. జగ్రాహేతి. కరైః రాజగ్రాహ్యాయుధైః పరశ్రియాం శత్రుసంపదాం నిగ్రాహే నితరాం స్వీకారే తస్మిన్ పరః ఆసక్తః. కరేణోః గజస్యేవ చంక్రమః గమనం యస్య తథోక్తః. మత్తగజమందగామిత్యర్థః. స పాండుః

కరాగ్రేణ కరేణుచంక్రమః, కుంతీం శకుంతేశరథోయథారమాం సము
ద్రకాంచీం చ సమద్రకన్యకామ్.౧౭.గ. అథకదాచన మృగయోపలా
లితహృదయో నరేశ్వరోఽయ మశ్వే శశిశ్వేత రోచిషి విశ్వాతిశా
యిని రయవిజితమాతరిశ్వని కృతాధిరోహాః పార్శ్వద్రుత విశ్వకద్రుభిర
నేక వాగురోపకరణాసురోద్ధై ర్యోధై రనుద్రుతోమృదు భద్రవిన
యాభ్యాం యదు మద్రతనయాభ్యామనువిద్ధ స్నిద్ధగణ గణనీయమహి
మవతో హిమవతో జగాహే మహతీమటవీతటవీథికాం. ౧౮. గ.
తత్ర సతావదతిక్షుల్లకవన వల్లీమతల్లికోద్వేల్లిత ధమ్మిల్లోఽవలగ్న దృఢ

కుంతీం మద్రకన్యకాం మాద్రీంచ ఉభే శకుంతానాం పక్షిణామీశః గరుడః రథో
యస్య తథోక్తః విష్ణుః రమాం లక్ష్మీం సముద్రకాంచీం భువం యథా లే ఉభే ఇవ -
కరాగ్రేణ జగ్రాహ. ఉపయేమ ఇత్యర్థః. గృహ్ణాతేః కర్తరి లిట్. ఉపమాలంకారః.
తస్య చ వృత్త్యనుప్రాసేన సహ ఏకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ౧౭. అథేతి. అథ కుంతీ
మాద్రీపరిణయానంతరం కదాచన జాతుచిత్. అయం నరాణామీశ్వరః పాండుః మృగ
యయా ఉపలాలితమనురంజితం హృదయం యస్య తథోక్తస్సన్. ని. 'ఆచ్ఛోదనం
మృగవ్యంస్యాదాఖేటో మృగయూ స్త్రియామ్'ఇత్యమరః. విశ్వం సమస్తవస్తుజాతం అతి
శేత ఇతి విశ్వాతిశాయిని. తాచ్ఛీల్యే ణినిః. విజితః మాతరిశ్వా వాయుః యేన తస్మిన్
వేగేనేతి భావః. శశినః చంద్రస్యేవ శ్వేతం రోచిః కాంతిర్యస్య తస్మిన్ అశ్వే కృతః
అధిరోహాః ఆరోహణం యేన తథోక్తస్సన్ పార్శ్వయోః సవ్యదక్షిణయోః విధృ
తాః గృహీతాః విశ్వక్ద్రవః శునకా యైస్తైః. అనేకాని వాగురా మృగబంధనజాలం
ఆదిర్యేషాం తా న్యుపకరణాని మృగయాసాధనాని యేషాం తైః యోధైః ఆటవికైః
అనుద్రుతః పరివృతశ్చ సన్ మృదుర్భద్రో మంగళకరశ్చ వినయో యయోస్తాభ్యాం
కుంతీమాద్రీభ్యాం అనురుద్ధః అన్వితస్సన్ - సిద్ధానాం యోగినాం గణేన గణనీయః
మహిమా ప్రభావోఽస్యాస్తీతి తద్వతః హిమవతో హిమగిరేః మహతీం విస్తీర్ణాం అట
వీతటస్య వీథికాం జగాహే ప్రవిష్టవాన్. అత్ర గద్యేషు ప్రాయశ ఏవ వృత్త్యను
ప్రాసాదయః 'ఇతి నేతి శంకితా' ఇతి.తత్రేతి. తత్ర హిమశైలారణ్యే. తావదితి వాక్యా
లంకారే. ఆతిక్షుల్లకాభిః స్వల్పాభిః. మృదుళాభిరితి యావత్. వనమల్లీమతల్లికాభిః
ప్రశస్తారణ్యమల్లికాలతాభిః. ని. 'మతల్లికా మచర్చికా'ఇతి ప్రశస్తవాచకేష్వమరః.
ఉద్వేల్లితః ఊర్ధ్వం బద్ధః ధమ్మిల్లః కచభారో యస్య సః. ని. 'ధమ్మిల్లస్సంయతాః
కచాః' ఇత్యమరః. అవలగ్నే మధ్యదేశే దృఢం లగ్నే బద్ధే కచ్ఛపుటే మధ్యబంధనఫ

లగ్న కచ్ఛపుట విచ్ఛురితచ్ఛురికో నిషంగానుషంగ మాంసలితతమాం
సలలితః పరనిరాసనపరం శరాసనవరం కరే కుర్వాణో గీర్వాణ చక్ర
వర్తివిక్రమః క్రమేణ వివిధ మృగచక్రవధం విధాతుముపచక్రమే.౧౯.
ప. భూభుజోఽస్యసవిధే విచరంత్యోర్భోజమద్రసుతయోర్భృశిశోభాం,
జేతుకామమివ సర్వసమష్ట్యా ప్రాదురాస పురతోమృగయూథం. ౨౦.
ప. క్షోణీపతౌ మదకలం ప్రతికృష్ణసారం తూణీముఖే పతితపాణి నఖాం
కురేఽస్మిన్, ఏణీకులానితరశైర్యమునాజలానాం వేణీమివావిరళనై

ట్టాంతరే విచ్ఛురితా ప్రవిష్టా ఛురికా స్వల్పఖడ్గవిశేషో యస్య తథోక్తః. ని. 'కచ్ఛో జలప్రాయదేశే మధ్యబంధనపట్టకే'ఇతి విశ్వః. నిషంగయోగాః తూణీరయోగాః అనుషంగేన సంయోగేన ధారణేనేతి యావత్. మాంసలితతమాభ్యాం నితాంతపూరితాభ్యాం అంసాభ్యాం భుజాగ్రాభ్యాం లలితః రమణీయః. గీర్వాణానాం దేవానాం చక్రవర్తినా ఇంద్రేణ సమః విక్రమః యస్య తథోక్తః. స పాండుః పరేషాం శత్రూణాం నిరాసనే పరం ప్రవణం శరాసనవరం శ్రేష్ఠధనుః. కరే కుర్వాణః దధానస్సన్ క్రమేణ వివిధానాం మృగాణాం వధం హింసాం విధాతుం కర్తుం ఉపచక్రమే ఆరబ్ధవాన్. ౧౯. భూభుజఇతి. మృగాణాం యూథం కురంగకులమ్ అస్య భూభుజః పాండోః సవిధే సమీపే విచరంత్యోః భోజమద్రసుతయోః కుంతీమాద్ర్యోః దృశి చక్షుషి యా శోభా వైపుల్యనైల్యచాంచల్యకృతసౌందర్యం తాం సర్వేషాం సమష్ట్యా మేళనేన. సర్వేఽపి సంభూయేత్యర్థః. జేతుం కామః యస్య తథోక్తమివేత్యుత్ప్రేక్షా. ప్రత్యేకం తాదృశస్య కామస్య గగనకుసుమప్రాయత్వాత్. 'బహూనామప్యసారాణాం సంయోగః కార్యసాధక' ఇతి న్యాయాచ్చేతి భావః. పురతః అగ్రే ప్రాదురాస ఆవిర్బభూవ. అత్ర సర్వసమష్ట్యా జేతుకామమివేత్యుత్ప్రేక్షయా కుంతీమాద్రీనయనసౌందర్యం లోకోత్తరమితి ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ౨౦. క్షోణీపతావితి. క్షోణీపతౌ భూనాయకే అస్మిన్పాండౌ మదకలం మదోత్కటం కృష్ణసారం ప్రతి. కృష్ణమృగముద్దిశ్యేత్యర్థః. యత్తు 'మదేన కలం అవ్యక్తమధురమ్' ఇతి నృసింహః. తత్ 'మదోత్కటో మదకల' ఇతి కోశానభిజ్ఞతావిలసితమ్. తూణ్యాః ముఖే అగ్రే పతితాః లగ్నాః పాణేః హస్తస్య నఖా అంకురా ఇవ యస్య తస్మిన్ తథోక్తే సతి. బాణానాదాతుమితి శేషః. ఏణీకులాని మృగీబృందాని తరళైః చకితచకితైః అక్షివలనైః కటాక్షైః విపినే అరణ్యే యమునాజలానాం వేణీం ప్రవాహం వితేనుః విస్తారయామాసురిత్యుత్ప్రేక్షా. చకిత చకితం ప్రతిదిశమవలోకయన్నిత్యర్థః. అతిసైల్యాత్కటాక్షాణాం యామునజలపూర

ర్వ్వపినేవితేనుః. ౨౧. ప. కురంగయూనాం కురుతేస్మ భీతిం గురోః కులస్యా మృతదీధితేర్నుః, సజాతిరేషాం తనుతేకళంక మితీవరోషాది షుభిస్సపాండుః. ౨౨. ప. ప్రజవంహాయం గమయతే తత స్తతః పతితా నృపాయ శలలీశలాకికాః, గహనే వనేఽపి పిశునత్వ మాచరన్గ్రహణే వరాహకులవర్తనీభువాం. ౨౩. ప. వేశన్తపఙ్క్తి విహృతే ర్వినివృత్య సద్యః ప్రత్యుద్యతాం ధ్వనిషుమత్సరిణాం హయస్య, భూదారవేష వన

త్వోల్వేత్యాహ. ౨౧. కురంగేతి. ఏషాం కురంగయూనాం సమానా అభిన్నా జాతిః కురంగత్వం యస్యసః సజాతిః. ఏతజ్జాతీయ ఇతి యావత్. 'సమానస్య' ఇతి సూత్రే యోగవిభాగాత్సమానశబ్దస్య సభావః. కశ్చిత్ మృగః నః అస్తాకం సంబంధినః కులస్య గురోః ఆమృతదీధితేః చంద్రస్య కళంకం తనుతే కరోతి. ఇతి ఉక్తప్రకారాద్రోషాత్ ఖోపాదివేత్యుల్వేత్యాహ. స పాండుః ఇషుభిః బాణైఃకురంగయూనాం తరుణమృగాణాం భీతింవధకృతాం కురుతే స్మ చక్రే. 'లట్స్మే' ఇతి భూతార్థే లట్. ౨౨. ప్రజవమితి. ప్రకృష్టో జవః వేగో యస్య తం. గమనక్రియావిశేషణం వా. హయమశ్వం గమయతే యాపయతే నృపాయ పాండవే. తత స్తతః తత్ర తత్రేతి సార్వవిభక్తికస్తసిః. పతితాః శలల్యాః శలాకికా ఇవ శలలీశలాకికాః శల్యమృగరోమాణి. ని. 'శ్వావిత్తు శల్య స్తల్లోమ్ని శలలీ శలలం శలమ్' ఇత్యమరః. గహనే దురవగాహేఽపి వనే వరాహాణాం కులస్య యూథస్య యాః వర్తనీభువః మార్గదేశాస్తాసాం గ్రహణే విజ్ఞానే విషయే పిశునత్వం సూచకత్వం ఆచరత్ చక్రుః. ఆజ్ఞూర్వాచ్చరతేః కర్తరి లఙ్. అత్రేమా వరాహకులవర్తన్యః శలలీమత్త్వాదితి శలలీభిర్వరాహమార్గానుమానాదనుమానాలంకారః. నృపాయేత్యత్ర 'క్రియాగ్రహణం కర్తవ్యమ్' ఇతి సంప్రదానత్వమ్. మంజుభాషిణీవృత్తం. ల్లో. 'సజసా జగౌ భవతి మంజుభాషిణీ' ఇతి లక్షణాత్. ౨౩. వేశంతేతి. భూర్దారా యస్య స ఏష పాండుః హయస్య ధ్వనిషు హేషారవేషు మత్సరిణాం ద్వేషిణాం. ఆత ఏవ సద్యః హేషారవశ్రవణక్షణ ఏవ వేశంతానాం పల్వలానాం పంకే విహృతేః క్రీడాతః వినివృత్త్య. తాంత్యక్త్వేత్యర్థః. 'జుగుప్సావిరామ' ఇత్యాదినా అపాదానత్వమ్. ప్రత్యుద్యతాం అభిముఖమాగచ్ఛతాం వనే పోత్రవతాం వరాహాణాం భువం దారయతీతి భూదారః. భూదారశబ్దం సంజ్ఞాం అసహిష్ణుర సవామాస ఇవేత్యుల్వేత్యాహ. 'అలం కృఞ్' ఇత్యాదినా ఇష్ణుచ్. ఏషాం వనవరాహాణాం అంతం నాశమతానీత్ కృతవాన్. తనోతేః కర్తరి లుఙ్. మానినః స్వసామ్యం నావమత్రేణాపి న గచ్ఛంత ఇతి భావః. అత్రాసహనోల్వేత్యాహయాః

పోత్రవతామతానీ దూభ్రదారశబ్ద మసహిష్ణురివాంతమేషామ్. ౨౪. ప. తూర్ణం ప్రధావ్యతురగం స్వయమన్యతోఽసౌ పాండుః కులంపరివవార లులాయయూనాం, అగ్రేవిశాల కరభూనన దుర్విధత్వా త్స్తాప్యితద్వి రదభావవిపర్యయాణామ్. ౨౫. ప. ఆకర్ణ్యశీతిపహయారవానసహ్య నామూలం కుపితధియ స్తిరో విషాణం, వ్యాధూయాంతికతరుషు క్షుణా న్నిజఘ్నురావ్యక్తష్టం పునరపితచ్చిఖాన్న శేకుః. ౨౬. ప. కురుతేతితత స్సహైవ వాసం కులకూటస్థ కృతాంతవాహనేన, మదధూత విషాణ

భూదారశబ్దశ్లేషోత్థాపితత్వాత్ ద్వయోరంగాంగిభావేనసంకరః. ౨౪. తూర్ణమితి. అసౌ పాండుః స్వయం తురగం అశ్వం అన్యతః అన్యస్మిన్ దేశే ప్రధావ్య ధావయిత్వా - అగ్రే ముఖభాగే విశాలస్య దీర్ఘస్య కరస్య శుండాయాః భూతనేన చాలనేన దుర్విధత్వాత్. దరిద్రత్వాత్. శుండాశూన్యత్వాద్ధేతోరితి యావత్. ని. 'నిస్స్వస్తు దుర్విధో దీనో దరిద్ర' ఇత్యమరః. సత్యాపితః యాథార్థ్యేన జ్ఞాపితః ద్విరదభావస్య గజత్వస్య విపర్యయః వైపరీత్యం యేషాం తేషాం - లులాయయూనాం తరుణవనమహిషాణాం. ని. 'లులాయీ మహిష' ఇత్యమరః. తేషాం కులం సమూహం పరివవార రురోధ. వృణోతేః కర్తరి లిట్. ౨౫. ఆకర్ణ్యేతి. అసహ్యోక్తిసోఢుమశక్యోక్తి. ప్రకృతివైరాదితి భావః. క్షితిపస్య పాండోః హయస్య ఆరవానాకర్ణ్య కుపితా ధీర్యేషాం తే వనమహిషాః. విషాణం శృంగమితి జాత్యేకవచనం, తిరః తిర్యక్ వ్యాధూయ అంతికే సమీపే యే తరవః తేషు ఆమూలం శృంగాదిభాగపర్యంతం క్షుణాన్నిచఖ్నుః నిఖాతవంతః. నిపూర్వాత్ ఖనతేః కర్తరి లిట్. అథ తన్ని ఖాతం విషాణం పునః వ్యాకృష్టముద్ధర్తుం చిరాదపి న శేకుః న శక్తవంతః. శక్నోతేః కర్తరి లిట్ 'నైవాత్మసీనమథవా క్రియతే మదాంధై' ఇతి భావః. ప్రహర్షిణీవృత్తం. క్ష్లో. 'మ్నౌ జ్రౌ గస్త్రిదశయతిః ప్రహర్షిణీయమ్' ఇతి లక్షణాత్. ౨౬. కురుతేతి. తతః హే వనమహిషాః. యూయం కులే యుష్మద్వంశే కూటస్థేన ఆదిమేన కృతాంతవాహనేన యమమహిషేణ సహైవ వాసం కురుత విదధ్వం. ఇత్యుక్తప్రకారేణ. ఆజ్ఞాప్యేవేతి శేషః. అతఏవ గమ్యోత్ప్రేక్షా. మదేన ధూతం కంపితం విషాణమండలస్యాగ్రం యస్య తస్మిన్ మహిషానామోఘే సమూహే మండలాగ్రం కరవాలం నిచఖాన మహిషానవధీదిత్యర్థః. వృత్తం వైతాళీయభేదమూపచ్ఛందసికం. క్ష్లో. 'పర్యంతేర్యా తత్రైవ శేషమూపచ్ఛందసికం సుధీభిరుక్తమ్' ఇతి లక్షణమ్. శేషం ఉక్తాదన్యల్ల

మండలాగ్రే మహిషాఘే నిచఖాన మండలాగ్రమ్. ౨౭. ప. తన్న చిత్ర మవనీపతే స్తతశ్చంద్రహాసపతనం చకార యత్, పోషితేషు వనమధ్య చర్యయా పుండరీకనివహేషు మీలనమ్. ౨౮. ప. గహనమస్త శరారు మృగవ్రజంకృతవతాప్యమునాజవవాజినా,మమృగిరేహరయోమదశాలి

ఋణం తథా వైతాళీయవదేవేత్యర్థః. ౨౭. తదితి. అవనీపతేః పాండోః చంద్రహాసస్య ఖడ్గస్య పతనం ప్రవేశః కర్తృ - చంద్రస్య హాసః చంద్రికా తత్పతనమితిచ. వనస్య అరణ్యస్య జలస్య చ మధ్యే చర్యయా జీవనేన పోషితేషు పుండరీకానాం వ్యాఘ్రాణాం శ్వేతాంబుజానాం చ నివహేషు సమూహేషు. ని. 'వ్యాఘ్రేఽపి పుండరీకో నాసితచ్ఛత్రే సతాంబుజే' ఇత్యమరః. మీలనం మృతిం ముకుళనం చ. ని. 'మృతిస్సంస్థా విమీలనమ్'ఇత్యమరః. చకారేతియత్ తన్న చిత్రం సర్వస్యస్వాభావికం చేష్టితం నచిత్రాయేతి భావః. అత్ర చంద్రహాసవనపుండరీకమీలనశబ్దవాచ్యానాం ఖడ్గారణ్యవ్యాఘ్రమృతీనాం చంద్రికాజలకమలముకుళనానాం చ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా రాజ్ఞో వ్యాఘ్రవధస్యాప్యకించిత్కరత్వేన లోకోత్తరమస్య శౌర్యమితి ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. యత్తు 'వనాని ఆసు సంతీతి వన్యాః నద్యః తాసాం పతి స్సముద్రః తత్సంబంధినశ్చంద్రస్య హాసః చంద్రికా' ఇతి వ్యాఖ్యాయ 'వనీపతివ్యతిరిక్తరాజసంబంధి చంద్రహాసపతనస్య పుండరీకమీలనకరణం చిత్రమ్' ఇతి మూలాత్ బహిశ్చిత్రం లిఖితవాన్కృసింహః. తత్తస్యానాఘ్రాతవ్యాకరణగంధస్య నచోద్యాయ యతః 'తదస్యాస్త్యస్మిన్' ఇతి మతుబర్థే 'ఆత ఇనిఠనౌ' ఇతి ఇనిప్రత్యయే 'ఋన్నేభ్యో జీప్' ఇతి జీపి చ సతి వనినీత్యేవరూపాపత్త్యా ప్రకృతానుపపత్తిః వాతవృత్తత్వాఖ్యదోషాపత్తిశ్చ స్యాత్. కించ అవనీపతేరితి వ్యస్తస్య సమస్తచంద్రవిశేషణత్వే 'ఋద్ధస్య రాజమాతంగ' ఇతి వదప్రయోగాపత్తిరితి. రథోద్ధతావృత్తం. శ్లో. 'రాన్నరావిహ రథోద్ధతా లగౌ' ఇతి లక్షణాత్. ౨౮. గహనమితి. గహనమరణ్యం. అస్తాః నిరస్తాః శరారూణాం ఘాతుకానాం మృగాణాం వ్యాఘ్రాదీనాం వ్రజాః సమూహాః యస్మిన్ తథోక్తం కృతవతాపి జవేన యంత్రితాజీ హయాః యస్య లేన అమునా మనుజవేన పాండునా గిరీశస్య హిమవతః దరీషుశేరత ఇతి తథోక్తాః మదశాలినః హరయః సింహాః మమృగిరే అన్విష్టాః మృగేః కర్మణి లిట్. అత్ర 'దరీశయూ మమృగిరే' ఇత్యుక్త్యా సింహా అప్యస్మాద్భీతాః క్వచిల్లీనా ఇతి శౌర్యోత్కర్షః. అత్ర జవవాజీవ జవవాజీవివేకః. లేన గహనమివ గహనం కామాదిభిర్దుర్గమం అంతఃకరణం కృతవతా అమునాపి మనోర్మంత్రస్య యోగాత్మకస్య

నోమనుజపేనగిరీశదరీశయాః. ౨౯. ప. విష్ఫార ఘోషమవకర్ణ్య వినిర్గ తానాం హుం కుర్వతాం తరుణకేసరిణాం గుహాభ్యః, యా కేవలం ప్ర థమ మానసపేవభ ల్లై స్తాం పంచతాం స విదధే సకలేఽపి దేహే. ౩౦. గ. పేవమశ్రాంత మృగయా పరిశ్రాంతమపరిమిత స్వేదశీకర కోరకితఫా లమూలమూ తేనిరే తమాశ్యానం తుహినగిరిదేశ్యానందనీయమందిమా నో మానససరోఽరవిందమకరందబిందుసందోహ సౌరభపారదృశ్వా నోమాతరిశ్వానః. ౩౧.గ. తదనంతరమసౌ పరంతప స్సమంతతశ్శకుంతర

జపేన అభ్యాసేన దర్యాం దహరాకాశే శయాః మారయః అంశవః నీలపీతాదయః మమృగిర ఇత్యర్థాంతర ప్రతీతేస్తు అభిధాయాః ప్రకృతార్థమాత్ర నియంత్రణాత్ లక్ష ణాయాః ప్రసక్త్యభావాత్ ధ్వనిరేవ నార్థశ్లేషః. ద్రుతవిలంబితంవృత్తం. ద్రుతవిలం బితమాహ నభౌ భరా వితి లక్షణాత్. ౨౯. విష్ఫారేతి. విష్ఫారఘోషం ధనుష్టంకారం ఆవకర్ణ్య శ్రుత్వా అతఏవ గుహాభ్యః వినిర్గతానాం హుంనామ శబ్దం కుర్వతాం తరుణానాం కేసరిణాం సింహానాం యా పంచతా విశాలతా మృతిశ్చ కేవలం స్రాధా న్యేన ప్రథమం పూర్వంఆనసే ముఖపేవ ఆసీత్ తాం పంచతాం సకలేఽపి దేహే భల్లైః బాణవిశేషైః సపాండ్వాదధే చకార. సింహానవధీదిత్యర్థః. దధాతేః కర్తరి లిట్. ని. 'సంఖ్యాభేదే విశాలత్వే పంచతా మరణేఽపి చ' ఇతి విశ్వః. అత్రశ్లేషశ్చిత్తి కయా ఏకస్య ఏవ పంచతాయాః అనేకాశ్రయకథనాదతిశయోక్త్యనుప్రాణితః పర్యాయాలంకారభేదః. ౩౦. పేవమితి. పేవముక్తప్రకారేణ అశ్రాంతయా నిరం తరయా మృగయయా మృగయావ్యసనేన పరిశ్రాంతమధికశ్రమయుక్తం అత ఏవ ఆపరిమితానాం స్వేదస్య శీకరాణాం బిందూనాం నికరైః సమూహైః కోరకితం వ్యా ప్త మిత్యర్థః. తారకాదిత్వాదితచ్. ఫాలమూలం నిటిలభాగః యస్య తథోక్తం తం పాండుం తుహినగిరేః హిమవతః, దేశే భవాః దేశ్యాః 'తత్ర భవ' ఇతి యత్. నంద నీయాః శ్లాఘనీయాః మందిమా మాంద్యం యేషాం తే. పృథ్వాదిత్వాదిమనిచ్. మానసా ఖ్యే సరసి యాన్యరవిందాని తేషాం మకరందసౌరభస్య పారం అంతం దృష్టవంతః పారదృశ్వానః మాతరిశ్వానః వాయవః ఆశ్యానం నిర్ద్రవమ్. నిరస్తశ్రమజలమితి యా వత్. ఆతేనిరే కృతవంతః. తనోతేః కర్తరి లిట్. యత్తు 'తుహినగిరిదేశ్యైర్హిమవద్వా సిభిః ఆనందనీయాః. మందిమా యేషాంతే' ఇతి నృసింహః, తదబోధాత్ పాండోరతు హినగిరిదేశ్యత్వాత్. తేన తన్మాద్ర్యస్య నందనీయత్వానాపత్తేః విశేషణద్వయేన మాం ద్యసౌరభ్యయోరేవ ప్రతీత్యా శైత్యద్యోతనవిశేషణాభావప్రయుక్తన్యూనపదత్వాఖ్య దోషాపత్తేశ్చేతి. ౩౧. తదితి. తదనంతరం తస్మాత్ శ్రమాపనోదానంతరం పరం

వనిరంతరదిగంతరాదఖిలమృగకుల శరణ్యాదుత్ప్లవమానస్యకస్యచి దనుప్లవన మందితజవన చమూరో శ్చమూరోస్సరణి మనుసరమాణ స్తదీయ తనూరుహా చిత్రదిందుచినికరైరివ గగనముత్పతద్భిః ఖుర రజోభి రనుమీయమాన తురగగతిర్దూర మతిపపాత. 32. గ. తత్ర తావత్కుచన లతాగుల్మ పరిసరే సనరాధిపః పరికథితతరుణిమ ప్రథితక శేబర మశిథిలరతిసుఖసనాథం హరిణమిథునం నయనపథస్యాతిథీచ కార. 33. ప. తిగ్మేనబాణేన జఘాన తస్మిన్యుగ్మే నరాణామధిపః

శత్రుం తపతీతి పరంతపః. 'ద్విషత్పరయోస్తాపే' ఇతి ఖిత్వాత్ఖశి నుమ్. అసౌ పాండుః శకుంతానాం పక్షిణాం రవైః నిరంతరాణి సాంద్రాణి దిశామంతరాణి యస్మిన్ తస్మాత్. ని. 'శకుంతపక్షిశకుని' ఇత్యమరః. అఖిలానాం మృగాణాం కులశరణ్యాత్ నివాసజీవనదానాదినా రక్షకాత్. 'తత్ర సాధుః' ఇతి యత్. అరణ్యాత్ హిమవద్వనాత్ ఉత్ప్లవమానస్య ఉత్ప్లుత్య ధావతః అనుప్లవనేన అనుధావనశ్రమేణే త్యర్థః. మందీభూతౌ స్తంభితౌ జవచమ్వాః సేనాయాః ఊరూ యస్య తస్య కస్యచిత్ చమూరోః హరిణవిశేషస్య సరణిం మార్గం అనుసరమాణః సన్. తస్యేమాని తదీయాని యాని తనూరుహాణి లోమాని తత్సంబంధినాం చిత్రబిందూనాం శబలవర్ణలో మసంస్థానవిశేషాణాం నికరైః పుంజైరివ స్థితైః గగనముత్పతద్భిః. ఖురాణాం శఫానాం సంబంధిభిః రజోభిః పార్వతీయధాతుధూళిభిః అనుమీయమానా తరక్ష్యమాణా తుర గస్య గతిర్గమనం యస్య తథోక్తస్సన్ సుదూరమతిపపాత అతిక్రాంతవాన్. అతిపూర్వాత్పతతేః కర్తరి లిట్. 32. తత్రేతి. తత్ర సుదూరే. తావదితి వాక్యాలంకారే. కస్మింశ్చిత్ లతాగుల్మస్య నికుంజస్య పరిసరే సమీపే స నరనాథః పాండుః పరికథి తేన పరిపృశ్యమానేన తరుణిమ్నా యావనేన ప్రథితం ప్రసిద్ధం కళేబరం శరీరం యస్య తథోక్తమ్. అశిథిలేన సాంద్రేణ రతిసుఖేన సనాథం సంగతం హరిణీ చ హరి ణశ్చ తయోర్మిథునం ద్వంద్వం నయనపథస్య నేత్రమార్గస్య అతిథీచకార విషయీ కృతవాన్. హరిణద్వంద్వం దృష్టవానిత్యర్థః. 33. తిగ్మేనేతి. నరాణామధిపః పాండుః తస్మిన్ యుగ్మే హరిణమిథునే పుమాంసం మృగం తిగ్మేన తీక్ష్ణేన బాణేన జఘాన హతవాన్. అసౌ బాణనిహతః వాతాయుః మృగః. ని. 'మృగే కురంగవాతాయుహరిణాః' ఇత్యమరః. జాతః ఆయుషః జీవితకాలస్య అంతస్సమాప్తిర్యస్య తథోక్తస్సన్ మహర్షేః కిందమనామధేయస్య ఆకారం స్వరూపం సహసా తత్క్షణమేవ ఆలలంబే స్వీకృతవాన్. యత్తు 'జాతారురంతమ్' ఇతి పాఠాంతరం, తన్మూలకృదభిమత లాటాను

వాతాయురాకార మసౌమహర్షే ర్జాతాయురంత స్సహసాలలంబే. 3౮. గ. తతఃకృపామందమనాః కిందమనామధేయస్సందారితతనుస్యంద మానరుధిరేణ మహారుషా కల్పరవికల్పమహారుషా తస్మిన్మహీభృతి సంభోగసంభేదకమంభోజదృశాం దంభోళిమివ సహస్రాక్షశాపము దస్రాక్షీత్. 3౯. గ. తదను తాపసశాపేన విరచితమనస్తాపేన తేనధర ణీపతినా చతురంగంబలమివ సప్తాంగం రాజ్యమపి వ్యసృజ్యత. 3౬. ప. అష్టాంగయోగా నవతోఽస్య రాజ్ఞో మృష్టాన్నమాసీన్మృదు కందమూ

ప్రాసాలంకారభంగాదుపేక్ష్యమ్. 3౮. తత ఇతి. తతః ఋష్యాకారస్వీకరణానంతరం కిందమ ఇతి నామధేయం యస్య స ఋషిః. కృపయా కారుణ్యేన మందం శూన్యం మనో యస్య తథోక్తస్సన్ సమ్యక్ దారితాయాః భాణవిపాటితాయాః తనోః శరీరాత్ స్యందమానం రుధిరం రక్తం యస్మిన్ లేన మహతా అరుషా ప్రకోపేన. ని. 'వ్రణోఽస్త్రియామార్మమరుః' ఇత్యమరః. రుషా కోపేన చ కల్పరవికల్పం ప్రళయార్క తుల్యం మహాతేజో యస్య తథోక్తస్సన్ తస్మిన్ మహీభృతి పాండౌ పర్వతేచ ఆంభోజదృశాం స్త్రీణాం సంభోగస్య సురతస్య సమ్యగ్భోగస్య సుఖస్య చ సంభేదకం నాశకం శాపమ్, సహస్రాక్షః దంభోళిం వజ్రమివ, ఉదస్రాక్షీత్ పాతితవాన్. సృజ తేః కర్తరి లుఙ్. 'యథా మిథునీభూయ కీడన్ త్వయా మారితోఽహం,తథా త్వమపి నిధువనాయ వధూముపగచ్ఛన్ మరిష్యసి' ఇతి శశాపేత్యర్థః. 3౯. తదన్వితి. తదను అనంతరం తాపసస్య కిందమస్య శాపేన విరచితః మనసి తాపః యస్య తేన భూపేన పాండునా చత్వారి అంగాని హస్త్యశ్వరథపాదాతరూపాణి యస్య తథోక్తం బలమివ సప్తఅంగాని స్వామ్యమాత్యసుహృత్కోశరాష్ట్రదుర్గబలరూపాణి యస్య తథోక్తం రాజ్యమపి వ్యసృజ్యత. ఉభయమపి తత్యాజేత్యర్థః. సృజతేః కర్మణి లఙ్. భోగమూలం రాజ్యం రాజ్యమూలం బలం భోగప్రతిబంధే తాభ్యాం ప్రయోజనాభావాదితి భావః. అత్ర బలరాజ్యయోః కేవలప్రకృతయోః త్యాగక్రియాన్వయిత్వేన కేవలప్రకృతాస్వ దస్తుల్యయోగితా భేదః.శ్లో. 'వర్ణ్యానామితరేషాం వా ధర్మైక్యం తుల్యయోగితా'ఇతి లక్ష ణాత్. ఏవము త్తరత్రాపి. ప్రాయేణాత్రాయమలంకారః. 3౬. అష్టేతి. అష్టౌ అంగైరంతఃకరణాదిభిర్యే యోగాః తత్సాధ్యాః యమనియమాసనప్రాణాయామప్రత్యాహారధ్యాన ధారణసమాధయో యోగశాస్త్రప్రసిద్ధాః తానవతః-అస్య రాజ్ఞః పాండోః మృదుకో మలం కందమూలం మృష్టం పద్మసోపేతం అన్నమాసీత్. వనస్య గర్భః మధ్యదేశః కేళిసౌధః అజని జాతః. జనేః కర్తరి లుఙ్. దర్భః సింహాసనతాం జగామేతి ప్రాప.

లమ్, గర్భోవనస్యాజని కేళిసాధ్వో దర్భోఽపి సింహాసనతాంజగాహే. 3౭. గ. అహోనరపతి తాపసయోస్సమానరూపఫలమిద మాచరితం. 3౮. తథాహి. ప. బాణశాప ప్రయోగాభ్యాం బాధితౌ తావుభావపి, తపస్వితాం యతస్సద్యస్తాదృశీ ముపజగ్మతుః. 3౯. గ. క్రమాదతిపతితే చావరోధవధూజనానురోధగుణదాత్రే గణరాత్రే. ౪౦. ప. అపాకరిష్యన్ననపత్యభావ మపత్యభావం భువనంకరిష్యన్, ఉవాచ దేవీము చితం సపాండు రుపహ్వరే జాతుచిదూహాదక్షః. ౪౧. ప. పరిపాలయ

సింహాసనమధ్యాదిత్యర్థః. గాహతేః కర్తరి లిట్. దుర్లభసంసారసారేణ కిం రాజ్యేనేతి బుద్ధ్యుపస్థా తాపసత్వం స్వీకృతవానిత్యర్థః. 3౭. అహో ఇతి. నరపతితాపసయోః పాండుకిందమయోః ఫలం బాణశాప ప్రయోగజన్యం సమానరూపం అవిభిన్నాకృతి సత్ ఆచరితం ఆవిర్భూతమ్. భావే క్తః. ఆహో ఇత్యాశ్చర్యే. ఇదమున్తరేణైక వాక్యమ్ - తథాహీతి. 3౮. బాణేతి. తథాహి తావుభౌ పాండుకిందమౌ బాణప్రయోగేణ శాపప్రయోగేణ చ. తాభ్యాం క్రమోఽత్ర న వివక్షితః. బాధితావపి విభిన్న దుఃఖకారణావపీత్యర్థః. యతః కారణాత్ సద్యఃతత్క్షణ ఏవ తాదృశీం రాజ్య మృగరూపత్యాగపూర్వికాం తపస్వితాం మునిభావం శోచ్యత్వం చ. ని. 'తపస్వీ తాపసే శోచ్యే' ఇతి విశ్వః. ఉపజగ్మతుః ప్రాప్తవంతౌ. అత ఆశ్చర్యమితి పూర్వేణాన్వయః. కారణభేదేఽపి కార్యైక్యాదాశ్చర్యమితి భావః. వాక్యార్థహేతుకం కావ్య లింగమలంకారః. వృత్తమానుష్టుభ భేదః. 3౯. క్రమాదితి. కించేతి చార్థః. అవరోధవ ధూజనస్య అంతఃపురస్త్రీజనస్య అనురోధోఽనుసరణం స ఏవ గుణః తస్య దాత్రే శస్త్ర భేదే లవిత్రాఖ్యే. ని 'దాత్రం లవిత్రమ్' ఇత్యమరః. సంభోగరహిత ఇతి యావత్. గణరాత్రే రాత్రిసమూహే క్రమాదతిపతితే అతిక్రాంతే సతీత్యుత్తరేణైకవాక్యమ్.ని. 'గణరాత్రం నిశా బహ్వ్యాః'ఇత్యమరః. ౪౦. అపాకరిష్యన్నితి. జాతుచిత్ కదాచిత్ ఊహాదక్షః ఉపాయచింతనే దక్షః సమర్థః స పాండుః. న విద్యతే అపత్యం యస్య సోఽనపత్యః తస్య భావః తం అపుత్రత్వం అపాకరిష్యన్ నిరసితుమిచ్ఛన్ సన్. ఆత్మన ఇతి శేషః. భువనం మర్త్యలోకం చ న విద్యతే పత్యభావః యస్య తథోక్తం కరిష్యన్. సపతికం కర్తుమిచ్ఛన్ సన్నిత్యర్థః. ఉపహ్వరే ఏకాంతే దేవీం కుంతీం ఉచితమువాచ. పుత్రసంపాదనాయ దేవ్యా సహ ఆలోచితవా నిత్యర్థః. ఆ. సప్తభిః శ్లోకైరుక్తి ప్రకారమేవాహ—పరిపాలయత ఇతి. మహీం పరిపాలయతోఽపి మే మమ తనూజదుర్గతేః పుత్రదారిద్ర్యాద్ధేతోః పరిపూర్తిః మనోరథపరిపూర్ణత్వం నాస్తి. హి

తోఽపి మే మహీం పరిపూర్తిర్న తనూజదుర్లభేఃప్రజయా హి మనుష్య ఇత్యసౌ ప్రథతే హి శ్రుతి వర్ణపద్ధతిః.౮౩. ప. గాత్రంనకేవల మశేషబు ధోపలాల్యం గోత్రంచ తత్రభవతః కుముదైకబంధోఃఆపాండువ ర్తత ఇతిస్ఫుటమద్య మన్యే యస్మాత్ప్రజాం నలభసే యదువీరకన్యే. ౮౩. ప. నహ్యతీవ విధిరప్యసుతానాం నహ్యతే ఫలమితి శ్రుతిసిద్ధేఃజీవతో మమ యథాహవసాధ్యో మీలతోఽపి న తథా పరలోకః. ౮౮. ప. అహం కిమంబా కిమభీష్టతాతదే తవేతి మాతుర్ధరి తాతపృచ్ఛయా,

---

యస్మాత్కారణాత్. మనుష్యః ప్రజయా సంతత్యా పూర్ణోహి ఇతి ఉక్తార్థికా అసౌ శ్రుతివర్ణానాం వేదాక్షరాణాం పద్ధతిః పద్ధిక్కిః. 'ప్రజయా హి మనుష్యః పూర్ణ' ఇత్యేవంరూపా ప్రథతే ప్రసిద్ధత్వేన వర్తతే. నిరపత్యస్య నిష్ఫలం సర్వమితి భావః. వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్. వృత్తం వైతాళీయమ్. శ్లో. 'షడ్విషమేఽష్టౌ సమే కలాః తాశ్చ సమే స్యుర్నో నిరంతరాః, న సమాత్ర పరాశ్రితా కలా వైతాళీయంఽతే రలా గురుః'ఇతి లక్షణాత్. ౮౩. గాత్రమితి. తత్రభవతః పూజ్యశ్చ కుముదైకబంధోశ్చంద్రస్య సంబంధి ఆశేషైః బుధైః దేవైర్విద్వద్భిశ్చ ఉపలాల్యం శ్లాఘనీయమ్. ఏకత్రాస్వాద్యత్వేన అన్యత్ర పావనత్వేన చేతి భావః. గాత్రం కేవలం శరీరమేకమేవ ఆసమంతాత్పాండు శ్వేతం వర్తత ఇతి న మన్యే. కింతు గోత్రం చంద్రవంశోఽపి ఆపాండు పాండురాజపర్యంతం వర్తత ఇతి అద్య స్ఫుటం మన్యే. ఋత ఏతదత ఆహ—యస్మాదితి. యస్మాత్కారణాత్ హే యదువీరకన్యే ఋంతి త్వం ప్రజాం సంతతిం న లభసే న ప్రాప్నోషి. అత్ర చంద్రవంశస్య పాండురాజపర్యంత స్థితిరూపవాక్యార్థం ప్రతి పుత్రాలాభరూపోత్తరవాక్యార్థస్య హేతుత్వాత్ వాక్యార్థ హేతుకం కావ్యలింగమ్. ౮౩. న హీతి. విధిః కర్మ శ్రౌతస్మార్తాత్మకమ్. ని. 'విధిర్విధానే దైవేఽపి'ఇత్యమరః. అసుతానామపుత్రాణాం ఫలం స్వర్గాదిరూపం అతీవ భృశం న నహ్యతే న ఘటయతి. ఇతి ఏవం శ్రుతౌ వేదే సిద్ధేర్హేతోఃి. జీవతో మమ పర లోకః శత్రుజనః ఆహవేన యుద్ధేన సాధ్యః యథా భవతి తథా మీలతః మ్రియ మాణస్యాపి మమ పరలోకః స్వర్గాదిః శత్రుజనశ్చ ఆహవేన జ్యోతిష్టోమాదియజ్ఞేన యుద్ధేన చ సాధ్యో న భవతి. 'జాతపుత్రః కృష్ణకేశోగ్నిమాదధీత' ఇత్యాదినా సపుత్ర స్యైవ వైతానకర్మణ్యప్యధికార శ్రవణాదితిభావః. ని. 'ఆహవస్సంగరే యజ్ఞే ఆహ్వానేఽపి' ఇతి విశ్వః. అత్రాపి వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్. స్వాగతావృత్తమ్. శ్లో. 'స్వాగతేతి రసభాగురుయుగ్మమ్'ఇతి లక్షణాత్. ౮౮. ఆహమితి. హే అర్భక

ప్రలోభతుల్యం ప్రవదంతమర్భకం ముదాహసన్ జిఘ్రతిమూర్ధ్ని పుణ్యభాక్. ౪౫. ప. నింద్యతే పితృభిస్తైర్నిరపత్యధనఃపుమాన్, అధ్వనీనైర్ రతిశ్రాంతైరవకేశవ పాదపః. ౪౬. ప. కదాపి తాతశబ్దస్య కల్పభూమిరుహామివ, నార్థీభవితు మ్వాహ్వామి నరవాహనసన్నిభః. ౪౭. ప. కింభోగవైభవ యశఃకీర్తిజీవితాద్యైర్ రంభోరుహోక్తి నియమైరన

తవ ఆభీష్టతాయాః ప్రేమ్ణః పదే స్థానే ఆహం కిమ్. ఉత అంబా మాతా కిమ్. త్వత్పే మపాత్రం అహం వా మాతా వేత్యర్థః. ఇతి ఉక్తప్రకారయా మాతుః ధురి అగ్రే తాతస్య పృచ్ఛయా ప్రశ్నేన ప్రలోభేన కరగతేన ఫలాదినా తుల్యం తత్తారతమ్యం యథా తథేత్యర్థః. ప్రవదంతం త్వమేవాభీష్టతాపదం మాతైవేత్యన్యతరద్భావమాణం అర్భకం శిశుం ముదా హర్షేణ హసన్ పుణ్యభాక్ భాగ్యవాన్పురుషః మూర్ధ్ని జిఘ్రతి. అభాగ్యానాం పుత్రమూర్ధాఘ్రాణస్య అతిదుర్లభత్వాదితి భావః. వంశస్థవృత్తమ్. ౪౫. నింద్యత ఇతి. నిర్గతం అపత్యమేవ ధనం యస్య సోఽపుత్రః పుమాన్ తత్పైః లుప్తపిండోదకక్రియతయా దుఃఖితైః పితృభిః పూర్వైః అవకేశీ నిష్ఫలః పాదపః వృక్షః అతిశ్రాంతైరధ్వనీనైః పథికైరివ నింద్యతే. నిందతేః కర్మణి లట్. 'ఏష వా అనృణో యః పుత్రీ'ఇతి శ్రుతేః. ఆపుత్రస్య పితృఋణాపాకరణా యోగాదితి భావః. యంగ్మవిపులానామానుష్టుభం వృత్తమ్—శ్లో. 'యస్యాం లస్నప్తయుగ్మే స్యా త్సాయుగ్మవిపులా మతా'ఇతి లక్షణాత్. అస్య చ వక్త్రవిశేషత్వాత్—'వక్త్రాన్వా ద్యాన్నసో స్యాత్తామద్ధేర్యోఽనుష్టుభిఖ్యాతమ్' ఇతీతరత్ర తల్లక్షణం బోధ్యమ్. ౪౬. కదేతి. నరవాహనేన కుబేరేణ సన్నిభః తుల్యః అహం తాతేతిశబ్దస్య జనకవాచకస్య కల్పభూమిరుహాం కల్పవృక్షాణామివ అర్థీభవితుం వాచ్యీభవితుం ఆర్థీ యాచ్ఞా భవితుం చ కదాపి నార్హామి నోచితః. అతో ధనాఢ్యస్య యాచ్ఞాయా ఇవ అపుత్రస్య తాతేతి వ్యవహారస్యాప్యయోగాదిత్యర్థః. యత్తు 'అపుత్రస్య స్వర్గాభావేన తత్రత్యకల్పవృక్షప్రార్థనా దుర్లభా'ఇతి, యదపి 'కుబేరవద్విద్యమానసైర్వర్యం పుత్రాభావాన్నిష్ఫలమ్'ఇతి నృసింహాః, తదుభయమప్యనాదరణీయమ్. నరవాహనసన్నిభ ఇతి సాదృశ్యే పయోగినో విశేషణస్య వైయర్థ్యాపత్తేః. ఉత్తరశ్లోకేన పౌనరుక్త్యాపత్తేశ్చేతి. ౪౭. కిమితి. భోగః స్రక్చందనవనితాద్యనుభవః, వైభవం ఐశ్వర్యమ్, యశః దానపాలన శౌర్యజన్యా కీర్తిః, క్షితిః భూమిః, రాజ్యమితి యావత్. జీవితం ప్రాణధారణం, ఏతాన్యాద్యాని యేషాం తైరర్థైః శాపస్య కిందమదత్తస్య అతిరేకః అతిశయః స ఏవ దవపావకః దావాగ్నిః తస్మిన్ శేత ఇతి శాయినః. తాచ్ఛీల్యే ణినిః. మే మమ కిం

మై స్త్వమేవ, శాపాతిరేక దవపావకశాయినో మే తాపాపనోదవిధయే తనయం ప్రసూష్వ. ర౮. గ. ఇత్యసంకోచతశ్చోచతః పత్యుర్గ్రభువి సమగ్రమందాక్షి రమణీయం మందాక్షిరమణీయంత్రిత మిదంవచనం పృథాపి కథయామాస. ర౮. రాజక్ పురాఖలు పితామమ పితామహా సమానస్య నిశాంతమధివసతః కృశాం తనులతాం తపసావహతోఽపి దిశాంతతిషు నిశాంతరవికాంతి భృశాంతరంగాంగరుచాం తరంగపరంప రాం తరలయితురశాంతమనసోముని రుపాంతపరిచరణాయ మామను శాసితశైశవరాజ్యామపి నియోజ్యామకరోత్. ౫౦.ప. తతోనిదేశాత్స మయేషులబ్ధుం మయా మహాయత్నజుషా మహర్షేః, ఆరామవల్లీ రపహా

కార్యమితి శేషః. తాదృగ్విధస్య మే తాపస్య ఆపనోదనవిధయే నిరాసాయ హే ఆం భోరుహాక్షి, త్వమేవ ఆనక్షిః భర్తృసుశ్రూతల్వేన నిర్దోషైః నియమైః తనయం ప్రసూ ష్వ జనయేః. సువతేః ప్రార్థనాయాం లోట్. పుత్రసంపాదకభోగస్య శాపేనాపేత త్వాదితి భావః. ర౮. ఇతీతి. ఇతి ఉక్తప్రకారేణ ఆసంకోచం నిర్లజ్జం యథా తథా శోచతః దుఃఖాయమానస్య పత్యుర్గ్రభువి సమగ్రేణ మహతా మందాక్షేణ లజ్జయా రమణీయాః మనోజ్ఞాః మందాః పరిమితాః ఆక్షిరాణి మణయ ఇవ తైర్యంత్రితం సం ఘటితం ఇదం వక్ష్యమాణం వచనం పృథా కుంత్యపి కథయామాస ఉక్తవతీ. కథయతేః లిటి ఆమాదేశే ఆస్తేరనుప్రయోగః. ర౮. రాజన్నితి. హే రాజక్. ని. 'నిషేధవాక్యాలంకారజిజ్ఞాసానునయే థలు' ఇత్యమరః. పురా కన్యాత్వదశాయాం మమ పితా కుంతిభోజః నిశాంతమధివసతః స్వగృహే వర్తమానస్య. 'ఉపాన్వధ్యాఙ్వ సః'ఇతి కర్మత్వమ్. పితామహేనబ్రహ్మణా సమానస్య తపసా కృచ్ఛ్రీచాంద్రాయణాదినా కృశాం తనుర్లతేవ తాం వహతోఽపి తపఃకృశస్యాపీత్యర్థః. దిశాం ప్రాచ్యాదీనాం తతో సమూహే నిశాంతరవేర్బాలసూర్యస్య కాంతీనాం భృశమంతరంగాణాం ఆప్తా నామ్. తత్తుల్యానామిత్యర్థః. అంగరుచాం దేహప్రభాణాం తరంగపరంపరాం తరళ యితుః ప్రసారకస్య ఆశాంతం శుద్ధం మనో యస్య తస్య మునేర్దుర్వాససః ఉపాం తే సన్నిధౌ పరిచరణాయ శుశ్రూషణాయ అనుశాసితం శైశవం బాల్యమేవ రాజ్యం యయా తాం తథోక్తామ్. బాల్యాత్పరిచరణాశక్తామపీత్యర్థః. మాం నియోజ్యాం పరి చారికామకరోత్. మహతాం సేవాయా దుర్లభత్వాదవిచార్య తులవయశ్శీలాదికమ వశ్యం తేషాం సేవనీయత్వాదితి భావః. ౫౦. తత ఇతి. తతః సమయేషు స్నానాద్యవ సరేషు - నియోగాత్ జలానయనాద్యాజ్ఞాప్యాత్ లబ్ధుం ప్రాప్తుం-మహాంతం యత్నం

యతస్య భూర్జివల్లీవ ప్రతిపాల్యతస్తే శం ప యథాయథానేవన
యత్నజన్మనా నిదాఘతోయేన నిషిక్తపుంగకమ్, తథాతథావర్ధత తాప
సాంతికే మహావికాసా మమభక్తివల్లరీ శం ప తపస్వినస్తస్యతపః
కృశస్య సరూపతామాహ్ర మహాశ్రయద్భిః, నినేదినే మే చయనీయ
రూఢ్యా పంగ్వైశ్లేషి పతికాస్యశోభాపే శం స మహాచనేనసుథా
మథసేకవాంఛా మథర్చనాసుమనసామమ తాపసేంద్రః, మయ్యేవశిష్య
జనతా మహాగాం నితన్వన్నంతే వసంతవ గోమచారశం ప
ఏకాం సమాం తత్రవసన్కదాచి దేకాం న మాం పార్శ్వగతామవే
క్ష్య, సనూత్నవృత్యా సహకారశాఖి ద్రాం సమూపయామాస తపోగ

జుషత ఇతిసంకల్పోక్తయా మయా ఆరామవల్లీ పుష్పలతాః సేహాయ - తస్య మహర్షేః
దుర్వాసస శ్చైవ వల్లీ తాం ప్రతిపాల్య నిరీక్ష్య తస్థే స్థితం - తిష్ఠతేర్భావేలిట్ -
బాంధవిత పుష్పావచయంవిహాయ తస్నిధౌగాముదపాయమిత్యర్థః-యత్తు 'నిధౌ
గాదితి'పంచమ్యాతపారేభ్ర మేణ 'నిధౌగావనుభావాక్యాదితి' నృసింహః-తత్తుచ్ఛం -
'లబ్ధమితి'తుమున్నంతస్యకర్తాకాంక్షయా సా ంక్షిత్వదోషాపత్తేః శం యథే
మమ అంగమేవ ంగకం శరీరం సేవనయత్నాత్ మనిసేవానుకూలవ్యాపారాత్ జన్మ
యస్యతేన-నిదాఘతోయేనశ్రమజలేనయథాయథాసిక్తం అభిషిక్తం-తథాతథామహా
న్వికాసాః వృద్ధిర్యస్యాస్సా-మమభక్తిరేవవల్లరీ పుష్పలతా-తాపసస్యదుర్వాససం అంతికే
సన్నిధౌ అవర్ధతప్రవృద్ధాభూత్-రూపకాలంకారః శం. తపస్వినఇతి తపసాకృశస్య
తపస్వినోదుర్వాససః సరూపతాం సాగూప్యం ఆపుమితేత్యల్పేక్షా-ఆశ్రయద్భిః సేవ
మానైః-చయనీయం పారిణ్యాస్యమం రూపం ఆకృతిర్యేషాంతైః - కృశభూతై తియా
వల్ - అంతేవాసిగౌరవయోపదేశికన్యం ఆపేప్రాప్తం ఆపిన్నేర్భావేలిట్
శం3 ఆపాచనేనేని తాపసేంద్రో దుర్వాసాః సమగ్ర మింధనానాం అభిషేకస్యవా
రాంజలూనాం అభ్యర్చనాసుమనసాం దేవపూజా కుసుమానామ త్రయాణామాపా
దనేన సంపాచనేనహేతునా అమితామనేకాం శిష్యజనతాం శిష్యభావం మయ్యే
వ నితన్వన్ విస్తారయన్ సన్ ఏకయైవశిష్యక్రియకృత్యసంపాచనాదితిభావః అంతే
సమీపే మనసీతియాపత్ వసంతం వర్తమానమ శిష్యనుపేతచ కోపం అపాచకారి
దూరీకృతవాన్ ప్రసన్నోభూదిత్యర్థః ని 'గాత్రాలేవాసినోశిష్య' ఇత్యమరః
శం తదాకిమతఆహ-ఏకామితి స తపోధనేంద్రః దుర్వాసాః - తత్రగృహారామే
ఏకాంసమాం వత్సరం ని 'హాయనోస్త్రీశరత్సమా' ఇత్యమరః - వసన్ కదా
చిత్ పార్శ్వగతాం నికటస్థితాం - ఏకాం పూజనరహితాం మాం సమీక్ష్య - సమా

నేంద్రః ౫౫ గ వత్సేభవత్సేన సంప్రదాయేన సంప్రతిభృశం ప్రసీ దామీతి వ్యాహృత్య సముని సనుకంపితచేతా నుహ్యవత్యర్ణ మప్ప్ తార్థ సమ్భ్రపన ఽరతంత్రం కమప సంత్రముపాదిక్షత్ ౫౬ ప అపి క్రుధామావసతేపముష్మన్నా గురుత్వం వసమంత్రలాభే, అప్రుష్ప వత్యాప మే దశాయామామోఽభూరోఽన్నమావింసీన్ ౫౭ గ అధునా తస్య ప్రభావేన శతమఖ మిద్రాను నిఖలాను లేఖలేఖా సు యేయేపం ధ్యాస్యతే సహసి ధ్యానమాత్రసాధ్యసాన్నిధ్యాస్వ స్వానురూపగుణ నిధనానాత్మభవాన్మయి వికసనుకంపాస్సంపాచయి

ధైర్యాగస్య వృత్త్యా అభ్యాసేన సవామానముద్రాం వాచంయమిత్వవ్రతం సమాపయా మాస అవిసవాక్-స్వయమాహ్యక్తా మామువాచేత్యర్థః ౫౫ వత్సేఇని హేవత్సే పుత్రి ఋంది భవత్యాః సేవాసంప్రదాయేన శుశ్రూషాఽనినా-సంప్రతీదానీం భృశం ప్రసీదామిప్రసన్నోఽస్మి-ఇత్యుక్తిప్రకారేణ వ్యాహృత్య ఉక్తా అనుకంపితం కృపా న్వితంచేతఃవనోయస్యక్రుధ్యాస్సనిర్దుర్వాసాఃమహ్యం అర్థం భృశంఅభీప్సితస్య కామితార్థస్య ఆపాదనే సంఘటనే పరతంత్రంఆయత్తం-సమర్థమితి యావత్-కమపి అనిర్వాచ్యం-'గురుంప్రకాశయేద్ధీమాన్నతుమంత్రంప్రకాశయేది'తి మంత్రనామాప్ర కాశనస్మరణాత్ - మంత్రముపాదిక్షత్ ఉపదిష్టవాన్ - దిశతేఃకర్తరిలుఙ్. ౫౬. అపేతి క్రుధాం కోపానాం ఆవసత్యేనవాసభూతాదగ్ని అముష్మాద్దుర్వాససఃవరభూ తస్యమంత్రస్యలాభేసతి - గురుత్వమాచార్యత్వం నుత్వాష్టాత్వా - క్రుద్ధస్యగురుత్వా స్మరణాత్ - క్రుద్ధేఽగ్ని శుశ్రూషాతిశయేన ప్రసాదసంపాదనాత్ - ఆత్మనిగురుత్వం శ్రైష్ఠ్యంవా మత్వా మే మమ ఆపుష్పవత్యాం పుష్పరహితాయామ్ అరజోవత్యా మృతుచిత దశ యూవవస్థాయాంబాల్యేచ - అనఘేవ నిరోధాభాసాలంకారః - ఆమో దప్రధానఃపమళాలాశయఃసంతోషాతిశయశ్చ - అధికం ఆపిరాసీత్ ని 'ఆమోదో గంధహర్షయో'తివిశ్వః ౫౭ అధునాఇదానీం శతమఖఃఇంద్రఃముఖం ఆదిర్యా సాంతాసు ఆఖిలాసు లేఖానాందేవానాంలేఖాసు పఙ్క్తిషు యే యే పరార్థ్యాఃగుణ వత్తరాఃతే వర్ష్యమాణాఇంద్రాయఃతస్యనున్యపదిష్టమంత్రస్య ప్రభావేనసామర్థ్యేన రవాసి కృతంకాలంసాన్నిధ్యం సమీపస్థితిర్యేషాంతే తథోక్తాఃధ్యానమాత్రసాధ్య సాన్నిధ్యా ఇతిపాఠాంతరం - ఏకసంఏ అనుకంపాయేపాంతే తథోక్తాశ్చ సంతఃస్వస్య ప్రత్యేకమాత్మనఃఅనురూపగుణానాం శౌర్యధైర్యాదీనాం గణస్యసం ఘస్య విభవస్సమృద్ధిర్యేషాంతానాత్మభవాత్ పుత్రాత్ మయిసంపాదయిష్యంతి జన

ష్యంతి. ఋ. ప. ఇతి కృపాయ కృపాయతచేతసే యదుసుతా ముని నేతురనుగ్రహం, అదశనవ్రణ పీడమహర్షతే రభిదధే రతిసంగమనం వినా. ఋ. ప. ఇతివచనమయీం సుధాంకిరంతీం యదునృపతేస్తనయాం ప్రశంసమానః, పతిరనుమనుతేస్మ పౌరవాణాం ప్రకృతమహోత్సవపారదర్శనాయ. ౬౦. తదనంతరమ్.ప. ధర్మాత్ప్రాప యుధిష్ఠిరం భవనతో భీమంచ భీమంద్విషాం జిష్ణోర్జిష్ణుమతీవ కృష్ణమనఘం కుంతీమునేర్విద్యయా, అన్యా సాపి తయైవ తత్రనకులం రూపాస్పదం గీష్పతేస్స

యిష్యంతి. ఋ.ఇతీతి. ఇతిఉక్తప్రకారేణ కృపయా ఆయతం సాంద్రంచేతః యస్య తస్య - మునీనాం నేతుర్నాయకస్య దుర్వాససః అనుగ్రహం వరమంత్ర దానరూపం ప్రసాదం - యదుసుతాకుంతీనృపాయపాండవే ఆహర్షతే స్సూర్యసంబంధి నవిద్యతే దశనవ్రణానాం దంతక్షతానాం పీడా దుఃఖాయస్మిక్తత్ చౌర్యరతత్వాదితిభావః - రతేఃసురతస్య సంగమనం ప్రాపణంవినా అభిదధే కథయామాస తదితరస్సర్వమువాచేత్యర్థః - తస్యాంకత్రయనిర్దిష్టత్వా దితిభావః - కుంతీమంత్ర పరీక్షణాయ సూర్యమాహూయ బాల్యేతేనోపభుక్తేతి భారతకథా త్రానుసంధేయా - ద్రుతవిలంబితవృత్తం. ఋ. ఇతీతి. ఇతిఉక్తప్రకారాం వచనమయీం వాగ్రూపాం సుధామమృతం కిరంతీం సించంతీం యదునృపతేస్తనయాం కుంతీం ప్రశంసమానః శ్లాఘమానః పౌరవాణాంపతిఃపాండుః - ప్రకృతస్యానుమోత్సవస్య వరమంత్రలాభరూపస్య యత్వార మంతః పుత్ర సంపాదనరూపః తస్యదర్శనాయఆనుమనుతేస్మ - 'పుత్రానుత్పాదయదేవేభ్య' ఇత్యనుజ్ఞాతవానిత్యర్థః - పుష్పితాగ్రావృత్తం. శ్లో. 'ఆయుఃజినయుగశేఫతోయకారోయుంజిచనజోజరగాశ్చపుష్పితాగ్రా' ఇతిలక్షణాత్. ౬౦. తదనంతరమిత్యుత్తరేణ సంబధ్యతే—ధర్మాదితి. తదనంతరం పాండ్వనుమత్యనంతరం ఆనఘాభర్మనుజ్ఞానాన్ని ర్దోషా కుంతీ-మునేర్విద్యయా తదుపదిష్టమంత్ర ప్రభావేనేత్యర్థః - ధర్మాత్ యమాత్ యుధిష్ఠిరం ధర్మరాజం ప్రాప జనయామాసేత్యర్థః-పవనతః వాయోః ద్విషాంశత్రూణాం భీమం భయంకరం భీమం ప్రాప - జిష్ణోరింద్రాత్ అతీవధృష్టం అత్యంతధీరం జిష్ణుమర్జునం ప్రాప.ని. 'జిష్ణురింద్రేఽర్జునేజైత్ర'ఇతివిశ్వాః-అన్యా సా ద్వితీయా మాద్రయపి తయా కుంత్యుపదిష్ట మునివిద్యయైవ తత్రతస్మిన్నేవకాలే - కాకాక్షిన్యాయేన వివకారస్యాత్రాపి సంబంధః-నాసత్యయోః రశ్వినోఃని. 'నాసత్యావశ్వినౌదస్రౌ' ఇత్యమరః-అంతికాత్ సమీపాత్ తత్సాంగత్యాదితియావత్-రూపస్యసౌందర్యస్య ఆస్పదంస్థానం నకులం. గీష్పతేః సచ్ఛాత్రంతుల్యం-బుద్ధ్యేతిశేషః-సహదేవమపి అజనయత్ - యత్తు

చ్ఛాత్రం సహదేవమప్యజనయన్నాసత్యయోరంతికాత్. ౬౧. ప. తదను వాసవనందనసంభృతా స్స పటుగీతిరవప్రమదాళయః, సుమనసస్తు యథోచితమాచరన్నిపతనం భువి నృత్యవిధిం దివి. ౬౨. ప. జన్మోత్సవో మహానేషాం జలమత్యచ్ఛ మావహన్, విద్యామనన్యసామాన్యాం క్రీడాం కుంభభవోఽనయత్. ౬౩. ప. స్వస్యచక్రగతిం సఖ్యుస్స్వయ మప్యశ్రితాఇవ, జవాత్ప్రదక్షిణ జ్వాలా జజ్వలు ర్యజ్వపావకాః. ౬౪. ప. సామోదో ఽమసంభూతిసంభృతాశౌచవత్తయా, సంకుచన్నివ

ముసేః కుంతీమంత్రచతుష్టయంలేభే-తత్రమంత్రత్రయేణ స్వయంపుత్రత్రయంప్రాప - మాద్రీచ తదుపదిష్టేన చతుర్థేన పుత్రద్వయం ప్రాపేతినృసింహః-తత్తు దుష్పాండిత్య విజృంభితమేవ. మహాభారతవిరుద్ధత్వాత్ -మునేర్విద్యయా తదైవేతి మూలాసంగతేః. వరరూపస్య మంత్రస్యేతి స్వలేఖనవిరోధాచ్చ-కించబాల్యేవికేనకర్ణోత్పాదనాత్పశ్చాత్కృత న్యూనతాయా దుర్వారతాపత్తేశ్చేతి-శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం. ఖ్లో. 'సూర్యాశ్వైర్మస జాస్తతాస్సగురవ శ్శార్దూలవిక్రీడిత' మితిలక్షణాత్. ౬౦. పదన్వితి. తదను యుధిష్ఠిరాది జన్మానంతరం-వాసవస్యేంద్రస్య నందనే హర్షణే నిషయే నందనవనేచ సంభృతాః ని యుక్తాః సంపాదితాశ్చ-పటుగీతిరవేణ మనోహరగానేనసహితానాం ప్రమదానామప్స రసాం ఆళయఃపఙ్క్తయః యేషాంతే పటుగీతిసదృశఝంకారసహిత ప్రకృష్టమదభృం గాశ్చ-సుమనసః దేవాఃపుష్పాణిచ-యథోచితం స్వస్వార్హం క్రమేణ దివి స్వర్గేతు నృత్య విధిం నాట్యమాచరత్ కృతవంతః - భువితునిపతనమాచరత్. ని. 'సుమనామాలతీపుష్ప పండితేషుసురేఽ చే' తివిశ్వః. 'స్త్రియస్సుమనసఃపుష్ప'మితి పుష్పవాచిత్వేస్త్రీలింగతా- అత్ర కేవల ప్రకృతాస్పదః శ్లేషాలంకారః. పాదక్రమానుసరణే యథాసంఖ్యాలంకా రశ్చ. ద్వయోస్సంసృష్టిః. ౬౨. జన్మోత్సవఇతి. ఏషాం యుధిష్ఠిరాదీనాం మహాన్ జన్మో త్సవః జలమత్యచ్ఛమావహన్ కుర్వన్నన్ -అన్యేషామసామాన్యాం అసాధారణీమనన్యసా మాన్యాం కుంభభవోఽగస్త్యస్య విద్యాం సోదయేన జలనిర్మలీకరణాత్మికాంప్రీళాంల జ్జామనయత్ గమయామాస-ఆనన్యసాధారణ్యభంగాదితిభావః-నయతేః దుహాదిత్వాద్ద్వి కర్మకత్వం. ౬౩. స్వస్యేతి. యజ్వనాం యాగవతాం పావకాః త్రేతాగ్నయః స్వస్యస ఖ్యుః వాయోశ్చక్రగతిం వర్తులగమనం - స్వయమపి ఆశ్రితాఇవేత్యుత్ప్రేక్షా-జవాత్ వేగాత్ ప్రదక్షిణజ్వాలాః సవ్యశిఖాస్సంతః జజ్వలుః జ్వలంతిస్మ - జ్వలతేఃకర్తరిలిట్. ౬౪. సామోదఇతి. సామోదస్సహర్షస్సగంధశ్చ-సమీరః వాయుః భీమస్య పుత్రస్య సంభూత్యా ఉత్పత్త్యాసంభృతం జాతమాశౌచంఅస్మీతి తద్వాక్ తస్యభావస్తత్తా తయా

సంస్పర్శే సమీరో మందమావవౌ. ౬౫. ప. కన్యకాత్వేఽపి మయ్యేషా కాముకీతిస్మరన్నివ, ప్రసూతిదివసం కుంత్యాః ప్రాదిద్యుతదహస్కరః. ౬౬. ప. పుష్పాత్పూర్వమేవ సుషువే పుత్రమేనేతి వీరుధః, ఫలేగ్రహాయ ఏవాసస్పర్శిసూనాత్పూర్వకృష్ణావనే. ౬౭. గ. తదనుగుణగణైరభంగురశుభంయుతాం వికాససమయే సమయే. ౬౮. ప. ప్రజాధిపోఽసౌ ప్రథమం యుధిష్ఠిరే సుతేషు తేజస్వినిషు తేషు పంచసు, ప్రభాకరే పంచతపాఇవోస్ఫుతే ప్రపాతయామాస విలోచనద్వయం. ౬౯. ప. తపస్వినీనాం

హేతునా-సంస్పర్శే పరేషాం స్పర్శనవిషయే-సంకుచల్లజ్జమానఇవేత్యుత్ప్రేక్షా-మందం శనైః ఆవవౌవాతిస్మ-వాతీకర్తరిలిట్. ౬౫. కన్యకాత్వఇతి. ఏషా కుంతీ కన్యకాత్వే అనూఢత్వదశాయామపి మయివిషయే కాముకీఅభూత్-ఇతి ఉక్తప్రకారస్యవృత్తాంతస్యేతిశేషః-స్మరన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా-అహస్కరస్సూర్యః ప్రసూతిదివసంప్రసవదినం ప్రకృష్టేన ప్రాదిద్యుతత్ ప్రకాశయామాస-రవిరపి ప్రకృష్టప్రకాశోఽభూదిత్యర్థః-ణ్యంతాత్ద్యుతేర్లఙ్ - ణిశ్రిద్రుస్రుభ్యః కర్తరిచజేతిచఙి – ద్యుతిస్వాప్యోస్సంప్రసారణమిత్యభ్యాసస్య సంప్రసారణం. ౬౬. పుష్పాదితి. ఏషాకుంతీ పుష్పాత్ బుతోః కుసుమాచ్చ ప్రాక్ పూర్వమేవ-పుత్రంకర్ణం సుషువే జనయామాస-ఇతిమత్వేతిశేషః - అత ఏవగమ్యోత్ప్రేక్షా - పృథాయాఃవనే కుంత్యాః వాసారణ్యే-వీరుధః లతాః ప్రసూనాత్పూర్వక-పుష్పోత్పత్తేః పూర్వమేవ పుష్పపూర్వభాగవివేచిత-ఫలేగ్రహాయఃఫలధారిణ్యఆసన్ - ఫలానామగ్రతఃపుష్పం భృత్వాజాయమానత్వాదితిభావః. ని. 'స్యాద్రజఃపుష్పమార్తవం'-'స్యాదవంధ్యఃఫలేగ్రహి'రిత్యుభయత్రాప్యమరః-జన్మోత్సవఇత్యాదిభిఃపంచభిశ్లోకైర్జలనిర్మలీభవనాదివస్తునా తేషాంలోకోత్తరమాహాత్మ్యప్రతీతేర్వస్తునా వస్తుధ్వనిః. ౬౭. తదన్వితి. తదను గుణగణైశ్చంద్రతారాబలాదిభిఃఅభంగురాయాఃఆత్మీణాయాఃశుభంయుంతాయాఃశుభయోగస్య వికాససమయే వృద్ధిజనకతాలాభిన్నే సమయలగ్నవిశేషేఇత్యుత్తరేణాన్వయః- 'ఘటోనీలఘటఇత్యాదివద్విధేయకోటావధికావగాహితాయాం నపౌనరుక్త్యమితిసాంప్రదాయికాః. ని. 'శుభంయుంస్తుశుభాస్వీత'ఇత్యమరః.౬౮.ప్రజేతి. అసౌప్రజాధిపఃపాండుః తేజస్వినిషు తేషుపంచసు సుతేషు తస్మాత్యఇత్యర్థః-ఉన్నతే మహతి యుధిష్ఠిరే పంచతపాఃపంచాగ్నిమధ్యే తపస్వీ ప్రభాకరే సూర్యఇవ - సూర్యస్య అగ్నేశ్చాం పంచసంఖ్యాపూర్వకత్వస్మరణాదితిభావః - విలోచనద్వయంప్రథమం ప్రపాతయామాస ప్రవేశితవాన్ -జ్యేష్ఠస్యైవపుత్రాణామభ్యర్హితత్వాదితిభావః. ౬౯. తపస్వినీనామితి, తే వసుశ్చేంద్రపుత్రాఃయుధిష్ఠిరాదయఃవనే తపస్వి

స్తనపాయినస్తే దరక్వణత్కించకదత్తకర్ణాః, వనే దినాంతే వసుధేంద్ర పుత్రా వల్కేషు నిద్రాసుఖమన్వభూవన్. ౭౦. ప. తుత్పీడయా స్తనరసేక లహం శిశూనాం కుంతీ తదా శమయితుం కుచకుంభయుగ్మే, ఏకం యుధిష్ఠిరధనంజయయోశ్చ భాగమేకం సమీరణసుతస్య చ సంవిభేజే. ౭౧. ప. నిశాచరైస్సమం బాల్యే నియోద్ధుమివ కౌతుకీ, ఉత్తానశయనే ముష్టి ముదగ్రాం మారుతిర్దధౌ. ౭౨. గ. తతఃక్రమేణ గతేషు కతిపయేషు వాసరేషు. ౭౩. ప. పద్భిరాత్మపితృయోషితి భూదమూ స్పర్శనం పరిహరంత ఇవైతే, జానుభిః కరసరోజసహాయైశ్చంక్రమం చమదకుర్వత బాలాః. ౭౪. ప. ఆదాయ భీమమతిమాంసలముత్తమాంగే ఽప్యాఘ్రా

నీనాం ఋషిపత్నీనాం స్తనపాయినః స్తన్యరసం పిబంతస్సంతః దరమీషత్ క్వణత్సు శబ్దాయమానేషు కీచకేషు వేణువిశేషేషు దత్తో ఆసక్తా కర్ణాయేషాం తే గతోక్తాశ్చసంతః. ని. 'వేణుమకీచకా స్తేస్యుర్యే స్వనంత్యనిలోద్ధతా' ఇత్యమరః-దినాంతే సాయంకాలే వల్కేషు వల్కలేషు. ని. 'వల్కంవల్కలమస్త్రియూ' మిత్యమరః-నిద్రాసుఖమన్వభూవన్ అనుభూతవంతః. వనే ధాత్రీ స్తన్యశ్రద్ధానడోలానామసంభవాదితిభావః. ౭౦. తుదితి. కుంతీ శిశూనాం తుత్పీడయా బుభుక్షయాదుఃఖేన హేతునా స్తనరసేవిషయే కలహం శమయితుంవారయితుం తదా కుచౌ కుంభావివ తయోర్యుగ్మే ఏకం కుచకుంభం ధనంజయయుధిష్ఠిరయోశ్చ భాగం ఏకం సమీరణసుతస్య భీమస్యచభాగం సంవిభేజే. విభాగమకరోత్. సంవిపూర్వాద్భజతేఃకర్తరిలిట్. భీమస్య బహ్వశిత్వాదితిభావః. ౭౧. నిశాచరైరితి. మారుతస్యాపత్యంమారుతిర్భీమః. 'ఆతశ్చిత్' ఇతీత్-బాల్యేవ నిశాచరైస్సహా-నియోద్ధుంబాహుయుద్ధంకర్తుం-కౌతుకీ కుతూహలవానితేత్యల్పోక్తిః-ఉత్తానే ఊర్ధ్వముఖేశయనేని ద్రాయాం-తదవసరఇతియావత్. ని. 'స్యాన్నిద్రాశయనంస్వాప' ఇత్యమరః-ఉదగ్రామున్నతాంముష్టిం ముకుళితాంగుళీకరవిన్యాసం దధాధృతవాన్. ౭౨. తతఇతి. తతఃక్రమేణ కతిపయేషు కేషుచిద్దినేషు గతేషు సత్సు వ్యత్యత్తరేణైకవాక్యమ్. ౭౩. పద్భిరితి. ఏతే బాలాః యుధిష్ఠిరాదయః ఆత్మనః పితుఃపాండోర్యోషితి భార్యాయాం. మాతృస్థానాయామితియావత్. భూమూ పద్భిః పాదైః స్పర్శనం స్పర్శం పరిహరంత ఇవేత్యుత్పేక్షా-కరౌ సరోజే కమలేఇవ తౌసహాయా యేషాంతైర్జానుభిః చంక్రమం గమనం చమదకుర్వత చమత్కృతవంతః. జానుచారంచక్రురిత్యర్థః - స్వాగతావృత్తం. ౭౪. ఆదాయేతి. ఆక్రమణామంతే సమీపే జానుభ్యాం కృతఃచంక్రమఃయేనతం-అతిమాంసలం బహుబలం. ని. 'బలవాన్మాంసలోంసల' ఇత్యమరః-భీమమాదాయ

య జానుకృత చంక్రమమాశ్రమాంతే, బాహాలతైవ వహనాద్విర రామ శశ్వత్కౌతూహలం నతు కదాచన తాపసీనాం. 2౫.ప. వృద్ధతా పసపురః ప్రసారితం వేణుదండమవలంబ్య శైశవే, భావయన్నివ గదాప రిగ్రహం భావినం పవనభూశ్చచార సః. 2౬. ప. మునిసుతైరవిశేషజు షోవనే ముహురమీ నవశైశవకేళిషు,మలినతామనయంత కళేబరం మ చకలాః కలభా ఇవ ధూళిభిః.2౭.తత్ర తత్ర మృదుపాంసుషు పాండోః పుత్ర పాదతలవిన్యసనేన, తత్ర కేతుకులిశైస్సుఘటనైశ్చిత్రవత్యభవ దాశ్రమభూమిః. 2౮. ప. లీలాస్మితైస్సృక్వియుగాద్ధళద్ధిర్లాలాజలానాం లలితైః పృషద్భిః, బాలాదధుస్తే హృది మూర్తికానాం మూలా ధుతోల్లే

గృహీత్వా ఉత్తమాంగేశరిసి ఆఘ్రాయాపి తాపసీనాం మునిపత్నీనాం బాహాలతా భుజలతైవ వహనాత్ ధారణాత్ పిరరామ మశ్రాంతాభూదిత్యర్థః. రమతేఃక ర్తరిలిట్-తాపసీనాం శశ్వత్ పునఃపునః కౌతూహలం తద్వహనకౌతుకంతు-కదాచన నవిరరామ. ఆతిరమణీయత్వాదితిభావః-అత్రపూర్వవాక్యార్థే వహనవిరమణస్య అతిమాంసంతాహే తుకత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం.2౫. వృద్ధేతి. స పవనభూర్భీమః శైశవే బాల్యే వృద్ధేన స్థవిరేణ తాపసేన పురః అగ్రే ప్రసారితం వేణుదండం ఆవలంబ్య-భావినం భవి ష్యంతం గదాయాః పరిగ్రహం స్వీకారం భావయన్. అభ్యసన్నిత్యుత్ప్రేక్షా. చ చార ఆగచ్ఛత్-చరతేఃకర్తరిలిట్. 2౬. మునిసుతైరితి. అమీ యుధిష్ఠిరాదయః ము నీనాం సుతైర్బాలకైః ఆదేశేపం తారతమ్యరాహిత్యం జుషంత ఇతి తథోక్తాః తత్తుల్యా స్సంతః-నవాసు శైశవకేళిషు బాల్యోచితక్రీడాసు వసే మదకలాః మదోత్కటాః-కలభాః గజశాబకాఇవ ధూళిభిః పాంసుభిః కళేబరం శరీరం మలినతాం మాలిన్యం ముహుః అన యంశ్ ప్రాపిలవంతఃపాంసుక్రీడయేతిభావః - నయతేర్దుహాదిత్వాద్ద్వికర్మకః. ఉపమా లంకారః. 2౭. తత్రేతి. ఆశ్రమభూమిః మృదవః పాంసవః సూక్ష్మరజాంసి యేషు లేషు తత్రతత్రప్రదేశేషు పాండోః పుత్రాణాం పాదయోస్తలానాం అధఃప్రదేశానాం న్యసనేన తేషాంసాహేతునా స్ఫుటాశ్చరేఖాః రేఖాకారాః యేషాంతైః పుత్రకేతుకులిశై చిత్రవతీ ఆశ్చర్యవతీవాభవదితి గమ్యోత్ప్రేక్షా వ్యంజ్యాప్రయోగాత్. 2౮. లీలతి. తే బాలాః లీలాయుక్తం స్మితం యేషు తైః సృక్విణోరోష్ఠప్రాంతయోర్యుగాత్ గళద్భిః బృహద్భిః స్థూలైః లాలాజలానాం పృషతైర్బిందుభిః.ని.'సృణికాస్యందినీలాలా, పృషం తిబిందుపృషతా'ఇత్యుభయత్రాప్యమరః-ధూతాని త్యక్తాని ఉల్లేఖనం ఉత్తేజనం రంధ్రం

ఖనరం ధ్రసూత్రా ౭౯. ప. అత్యంతబాల్యాదమృతాయితాభి రన్యోన్య మర్ధో క్తిభి రాహ్వయత్సు, స భీమసేనోఽజని పాండుసూనుష్వర్ధో క్తనా మాపి చ పూర్ణనామా.రం. గ. తదానీమయమంబాలికాసూనురవిలంబి తంసంక్రందనఇవ పంచనందనాగమసంపదా తయా ముదమునితంపచాం బభార.రం.ప. పుత్రేషు తేషు క్రమపోషితేషు విలోకయంత్యా విహరత్సు కుంత్యాః, ఆప్యాయయామాసతురంతరంగం ప్రాప్యాప మాద్రీ తనయా యమత్వం. రా. తైర వాద్వనలతాసు పృషత్కృతాసు డో

సూత్రంచ తానియాసాంతాభి-మాక్తికానాం మాలా హృది వక్షసి దధువేతి గమ్యా త్వేత్యుక్తం. ౭౯. అత్యంతేతి. అత్యంతబాల్యాద్ధేతోరితి ఆమృతవదాచరంతీభిరమృతాయి తాభిః - తద్వన్మధురాభిరితియావత్ - ఆర్ధోక్తిభిః-యుధి - భీమ - ఆర్జు - ఇత్యాది నామార్ధభాగైః పాండుపుత్రేషు అన్యోన్యమాహ్వాయత్సు సత్సు స ప్రసిద్ధో భీమసేనః అర్ధముక్తం నామ యస్యతథోక్తోపి పూర్ణం సంపూర్ణముక్తం నామ యస్యతథోక్తః-అజని అభూత్-'వినాపి ప్రత్యయంపూర్వోత్తరపదయోరలోపోవాచ్య'ఇతి సేనపదస్యలోపేన తస్య సర్వార్థబోధకత్వాదితిభావః.రం. తదానీమితి. తదానీం అంబాలికాయాస్సూనుః పుత్రః ఆయంపాండుః సంక్రందనః ఇంద్రఇవ-పంచానాం నందనానాం పుత్రాణామాగమసంపదా లాభైశ్వర్యేణ-పంచానాం నందనే వనే ఆగమానాం వృక్షాణాం పారిజాతాదీనాం సంపదేతిచ. అమితంపచామనల్పాం. 'మితనఖేచేతి'మిలే ఉపపదే పచేః ఖశి 'ఆపద్భిర్విష'దిత్యాదినా ముమ్. ముదమానందం బభార ధృతవాక్. బిభర్తేరేక ర్తరిలిట్ - యత్తు 'అమితం అధికం పచాంబభార ప్రాప్తవానిత్యర్థ'ఇతినృసింహాః-తత్తస్య 'నాలంకారో నశబ్దస్య ప్రక్రియాత్రకలిఖ్యత' ఇతిసూచితం వ్యాకరణమాధ్యా విశదయతి-యతః పచేరేకాచ్కత్వాదామః. 'కృఞ్చానుప్రయుజ్యతే లిటితేశ్యత్ర అనుప్రయోగేభృజశ్చ ప్రసక్త్యభావాదితి.రం. పుత్రేష్వితి. క్రమాత్పోషితేషు లేషు పుత్రేషు పంచసువిహరత్సు క్రీడత్సుసత్సు విలోకయంత్యాః తాక్ పశ్యంత్యాః కుంత్యాః - ఆంతరంగం మనః మాద్ర్యాస్సపత్న్యాస్తనయా నకులసహదేవౌ యమత్వం అంతకత్వం యుగ్మజాతత్వంచ ప్రాప్యాపి ఆప్యాయయామాసతుః. ఆనందయేతాం-ఆహ్లాదయతేస్మ సంతోషజనకత్వమిత్యేతాదిరోధః సపత్నీపుత్రత్వేపి తదిష్యపరః. యుగ్మత్వేన సోపపత్తివిద్యాబ్వారా స్వపుత్రత్వేనచ జననాదవిరోధఇతి శ్లేషప్రతిభోత్థాపితో విరోధాభాసోలంకారః. రా.తైరితి తైర్యుధిష్ఠిరాదిభిః ఋషిపుత్రైస్సహ దృషత్కృతాసు త్రిచతురాదిమేళనేన దార్ఢ్యంప్రాపితాసు వనలతాసు ఆదరాత్ పరిచిత్యస్య ఆరబ్ధస్య డోలాయంత్రస్య-

లావిధేః పరిచితస్య సహర్షిపుత్రైః, పర్యాయలబ్ధమసకృత్పవమాన సూనోః రారోహణం ద్రుతమభూదవసానభూమిః. రా. ప. భీమేన దంతయుగళే విధృతం యమస్యే వస్యేభమారురుహుర్ద్రినిభం సగర్భ్యాః, శుండాం ప్రగృహ్య విజయస్స్వయమేవ మానీ తం లీలయా రదపథేన సమారురోహ. రా. గ. తదను విధివదుపనీతానాం క్రమేణ మధురేణ వయసా శిరసాపి విధృతవపుషాం వినయగౌరవపుషాం సకలాసు కలాసు కౌశలమున్మీలయతాం తేషాం యశాంసి వలభేదనమదావళస్య ధామ్నో ర్యుగళమపి యుగపదుల్లంఘయామాసుః. రా. ఖ. నవతరుణిమలక్ష్మీనందనీయం శరీరం కురువృషభసుతానాం కుర్వతీ నేత్రపాత్రం, మునితతిరితిమేనే మోహనాయ త్రిలోక్యాస్స్వవిశిఖవ కాపు

పర్యాయలబ్ధంక్రమప్రాప్తం పవమానసూనోర్భీమస్య ఆరోహణం అవసానభూమిస్సమాప్తిస్థానం ద్రుతం అసకృదభూత్. అతిమాంసలతయా భీమస్య వనలతా బహుశస్స్తుతితా బభూవురిత్యర్థః.రా3. భీమేనేతి. అన్యే సగర్భ్యస్సోదరాః యుధిష్ఠిరనకులసహదేవాః భీమేన దంతయుగళే విధృతం స్తంభితం అద్రినిభం పర్వతతుల్యం అత్యున్నతమితియావత్. వసేభవం వన్యం గజం యమారురుహుః ఆరూఢవంతః తం వన్యేభం మానీ విజయోఽర్జునః స్వయమాత్మనైవ లీలయా అనాయాసేన శుండాంప్రగృహ్య రదపథేన దంతమార్గేణ ఆరురోహ. మానినామన్యోపజీవిత్వాన్నకించిద్వీడాకరమితిభావః. అత్ర మానస్యస్వయం ప్రగృహ్యారోహణంప్రతి హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగమ్. రా. తదన్వితి. తదను విధివద్యథాశాస్త్రం ఉపనీతానాంఉపనయనసంస్కృతానాం క్రమేణమధురేణసుమనోహరేణ వయసా యావనేన విధృతం పూర్ణం వపుర్యేషాం తేషాం-శిరసా వినయస్య గౌరవం పుష్ణంతీతి తథోక్తానాం-సకలాసు చతుష్షష్టిషు కలాసు విద్యాసు కౌశలంనైపుణ్యమున్మీలయతాం ప్రకటయతాం తేషాం యుధిష్ఠిరాదీనాం యశాంసి విద్యావినయవివేకాదిజన్యాః కీర్తయః. బలభిన్నమదావళస్య ఐరావతస్య ధామ్నో రశ్మేః నివాసస్యచ క్షీరాబ్ధేః ఆకాశగంగాయా వా యుగళం ద్వయమపియుగపదేకదా ఉల్లంఘయామాసుః అతిచక్రముః. ని. 'ధామరశ్మినివాసయోరితి విశ్వః. రా. నవేతి. మునీనాంఽతిస్సహూహాః నవస్య తరుణిమ్నః లక్ష్మ్యా సంపదా సందసేయం-మనోహారం కురువృషభస్య పాండోః సుతానాం శరీరం నేత్రయోఃపాత్రం విషయం కుర్వతీ పశ్యంతీసతీతి యావత్. త్రిలోక్యాః భువనత్రయస్య. మోహనాయ సః ప్రసిద్ధః

స్యోపికిం పంచధాభూత్. ఆఽ. గ. అథ కదాచిదఖిలహరిదంతరనిరం
తరవలమానమలయపవమానకంపితచంపకసంపాదితసౌరభసంపదసు కంపి
తనిలింపపథాః, కేసరకుసుమకేసరశిఖరభాసురధూళీధూసరితదిశో మన
సిజవిజయసహకారచతురసహకారకల్లవతల్లజపరిచర్వణగర్వాయమాణ
కలకంఠయువకంఠో కపథికసందోహజీవితసందేహాః, పనదేవతావదనతిల
కాయమానతిలకావళీకలికాపలితంభావుకధవళాయమానాః, మదనహుత
భుగంగారసప్తశకమలభృంగారమధురససంగారచిత మదభృంగారవివృ
తతుంగారహితమిథునశృంగారరసాస్సమున్మిషద్వాసంతికామిషేణ

కామం మన్మథోపి స్వస్యవిశిష్టాః బాణఇవ పంచధా పంచప్రకారాః అభూత్. కిమితి వితర్క్య. ఇత్యుక్తప్రకారం మేనే పరిక్యూమాస. ఉత్పేక్షా. ఆఽ. అథేతి. అథ అనంతరం కదాచిత్ కస్మింశ్చిత్కాలే అఖిలానాం హరితాం దిశాం అంతరేషు మధ్య భాగేషు నిరంతరం సాంద్రంయథాతథా వలమానైః వ్యాప్నువద్భిః మలయపవమానై ర్దక్షిణవాయుభిః కంపితైశ్చంపకైశ్చాంపేయకుసుమైః సంపాదితస్య సౌరభస్య. సంప దా. సమృద్ధ్యా అనుకంపితః. పరిమళితఇష్యర్థః-నిలింపానాం దేవానాం పంథాః ఆకా శవీథిర్యేషు తేతాదృశనిలింపపథాః - 'ఋక్వా' రిత్యాదినా ఆప్రత్యయః. కేసరకుసు మానాం వకుళపుష్పాణాం కేసరశిఖరేషు కింజల్కాగ్రేషు భాసురాభిర్ధూళిభిః పుష్ప రజోభిః ధూసరాః మలినాః దశదిశో యేషుతే తథోక్తాః మనసిజస్య మన్మథస్య విజయే విషయే సహకారాః సాహ్యకరణం తస్మింశ్చతురాణాం సమర్థానాం సహకా రాణాం చూతవిశేషాణాం యే పల్లవతల్లజాః శ్రేష్ఠపల్లవాః. ని. 'ప్రకాండముద్గు తల్లజా' వితిప్రశస్తవాచకేష్వమరః - తేషాం పరితశ్చర్వణేన గర్వాయమాణానాం దృప్యతాం కలకంఠయూనాం తరుణకోకిలానాం కంఠేన కుహూరవేణేత్యర్థః-ఉక్తః పథికజనసందోహస్య పాంథసమూహస్య జీవితసందేహాః ఏతే జీవంతివా నవేతిసంశయః యేషుతే తథోక్తాః - వనదేవతానాం వదనే ముఖే తిలకవదాచరంతీభిస్తిలకాయమా నాభిః తిలకా వృక్షవిశేషాః తదావళ్యాః కలికాభిః కుట్మలైః పలితంభావుకాః ధవ ళాయమానాఇత్యర్థః. నభోవిభాగా ఆకాశప్రదేశాః యేషుతే తథోక్తాః - మదనవీవ హుతభుగగ్నిస్తస్య ఆజ్యాహారలాజైస్సదృశాని కమలాని రక్తాబ్జాని తాన్యేవభృంగా రవః-సూక్ష్మముఖపాత్రవిశేషాః. ని. 'భృంగారుఃకనకాలుకే' త్యమరః - భృంగారేతి చ పఠ్యతేఽయంశబ్దః తేషు యో మధురరసః మకరందః తస్యసంగేన పానేనేత్యర్థః. ఆరచితః జనితః మదః యేషాం తేషాం భృంగాణాం ఆరవవిభవేన ఝుంకారసమృద్ధ్యా

సీమంతినీరతేరుదంతం దురంతం విచింత్యరహసివసంతం నృపం తమివ హసంతో వసంతోదయవాసరా మందంమందమరణ్యాంకధరణ్యాంక మపి వికాస మాపాదయామాసుః. ఆ౭. కిం శుకస్య వదనే రుచిరత్వం కిం శుకస్య హృదయేపి వశిత్వం, కింశుకస్య కుసుమేషు నదంతీ శంసతి స్మ మధుపాళిరితీవ. ఆఆ. కురవకే రవకేళిధృతస్సు థా సమధురం మధురం మధు షట్పదాః, పరపురవా పురవార్యమపి స్మయం నృపవనే ఖనదేరితపాగపే. ఆఇ. గ. అథాస్మిన్నమునా సహో

హేతునా తుంగః - అధికః అరహితానాం అవియుక్తానాం మిథునానాం స్త్రీపుంసానాం శృంగారరసః సంభోగసుఖం యేషు తే తథోక్తాః - వసంతస్య ఋతోరుదయః ఆవిర్భావః యేషు తేచ తే వాసరాః దినాని - సీమంతినిభిః స్త్రీభిస్సవ రతేస్సర తస్య సంబంధినం ఉదంతంవృత్తాంతమపి. దురంతం దుఃఖావసానకం విచింత్య ఆలోచ్య మునిశాపాదితిభావః. రహసి వసంతం వాసంతికవైభవావలోకనాశక్త్యేతిభావః - తం నృపం పాండుం సముల్లసంత్యాః వికసంత్యాః వాసంతికాయాః మాధవీకుసుమస్య మిషేణ వ్యాజేన హసంతః పరిహాసంకుర్వంత ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - ఆరణ్యమంకశ్చిహ్నం యస్యాంతస్యాం ధరణ్యాం భువి కమపి అనిర్వాచ్యం వికాసం ప్రకాశం మందం మందం శనైశ్శనైరాపాదయామాసుః చకుర్ఇ. ఉపమోత్ప్రేక్షారూపకానుప్రాసానాం సంసృష్టిః. ఆ౭. కింశుకస్యేతి. శుకస్య వదనే చంచౌ రుచిరత్వం సౌందర్యం కిమితి ఋత్సాయాం - శుకస్య న్యాసపుత్రస్య హృదయే వశిత్వం జితేంద్రియత్వమపి కిం. సభవత్యేవేత్యర్థః - మదవశోకసే పలాశయ ఏవేతిభావః - ఇతిఉక్తప్రకారేణ మధుపాళిః భృంగపత్క్తిః కింశుకస్య పలాశవృక్షస్య కుసుమేషు నదంతీ ధ్వనంకుర్వతీసతి శంసతిస్మ జ్ఞాపయామాసేవేత్యుత్ప్రేక్షా - శుకతోటికుటిలారుణాని పలాశమకుళాని మునీనామపి మోహనాన్యాసన్నిత్యర్థః. స్వాగతావృత్తమ్. ఆఆ. కురవక ఇతి. పవనేన వాయునా ఈషత్తాః కంపితాః పాదపాః వృక్షాః యస్మిం స్తస్మిన్ నృపస్యవనే పాండురాజ్ఞ్రమారణ్యే - కురవకే కుసుమే. జాత్యేకవచనం రవాక్ధ్వంకారాక్షేళీః ఇచ్ఛావిహారాంశ్చ బిభ్రతీతి భృంగాః షట్పదాః భృంగాః సుధయా అమృతేన సమోధూః భారః యస్యతథోక్తం - అతపీవ మధురం మధు మకరందం వపుషి బిభ్రత్స్మ. అతపీవ అవార్యం సిరంకుశం స్మయమపి మదంచ అవాపుః ప్రాప్తవంతః అత్రస్మయావాప్తా కురవకమధుపానవాక్యార్థహేతుకస్య కావ్యలింగస్య యమకేన సహైకవాచకానుప్రవేశసంకరః - ద్రుతవిలంబితవృత్తమ్. ఆఅ. అథేతి. అథ వసంతప్రాదుర్భా

వనకుటీరపరిసరే పటీరగిరిబంధునా గంధవహ స్తనంధయేన సన్నిధిం నీయమానో మద్రజఃపరిగ్రహ స్తపస్యంతమపి మనస్యంతః కం పరితాపసంపదా నలింపేదిత్యర్థాంతరమప్యలిగిం బోధయంత్యామివ వనవాసం త్యామయం ఋణాదేవ ఋతిపతిరిత్యుధన్వనో లక్ష్యతామధ్యరుహత్. ౯౦. ప. పరిహృత్యతనుం చిత్తే బాణం కామోముమోచ యత్, అంతరేవాతిరక్తోఽభూదప్రణస్తద్ధిహర్నృపః. ౯౧. ప. కం కేళిదేశ ముపయామ్యధునేతి తావత్కుంకేళిసంవలనకల్పితచిత్రశోభమ్, మా

వానంతరం పటీరగిరేశ్చందనాచలస్య బంధునా తదీయసౌరభభగిరేత్యర్థః - అమునా గంధవహ స్తనంధయేన బాలమారుతేన అస్మిన్ప్రపోవనస్య పాండ్వాశ్రమస్య పరిసరే సమీపే సన్నిధిం స్వసాన్నిధ్యం నీయమానఃప్రాప్యమాణః మమ రజసః పరాగస్య పరిగ్రహస్సంబంధః - తపస్యంతం నిగృహీతేంద్రియం తపఃకుర్వాణమపి కంపురుషం అంతఃకరణసి పరితాపస్య సంపదాసమృద్ధ్యా నలింపేత్ నఘటయేత్ - ఇత్యుక్తమర్థ మేకం. అర్థాంతరమపిఅన్యమర్థంచ ఆగిరా. భృంగరవవ్యాజేనేత్యర్థః-బోధయంత్యాం సూచయంత్యామివస్థితాయాం వనవాసంత్యాం మాధవీకుసుమే-జాత్యేకవచనం-సమున్మిషంత్యాం వికసంత్యాంసత్యాం అయంఋతిపతిఃపాండుః ఋణాదేవ ఇక్ష్వధన్వనస్తన్మ థస్య లక్ష్యతాంబాణవిషయత్వం అధ్యరుహత్ ప్రాప్తవాన్-రుహేః కర్తరిలుఙ్-అర్థాం తరగంతు 'నీయమాన'ఇత్యంశముభయత్ర సమం-అంతఃఅంతహేతుః మద్రాజ్ఞాతిమద్రజః పరిగ్రహః భార్యా. ని. 'పత్నీపరిజనాదాన మూలశాపాః పరిగ్రహాః' ఇత్యమరః. తం తపస్యంతం పాండుమసి కం సురతసుఖంప్రతి తముద్దేశేనేతియావత్. ని. 'మూర్ధ్ని సుఖేప్సుకే' మిత్యమరశేషః-పరితాపసంపదానలింపేదితి యోజ్యం-మద్రజాపరిగ్రహఇతి పాఠస్తు ప్రామాదికః-ఉభయార్థానుకూల్యా భావాదితి. ౯౦. పరిహృత్యేతి. యత్ యస్తాత్కారణాత్ కామఃమన్మథః తనుం పాండోశ్శరీరం పరిహృత్యవిహాయ చిత్తేబాణం ముమోచ ప్రయుక్తవాన్-ముచేఃకర్తరిలిట్. తత్తస్మాత్ నృపః పాండుః బహిశ్శరీరే ఆవ్రణాః ఋతరహితస్సన్ - అంతరేవఅంతశ్చిత్తఏవ అతిరక్తఃభృశశోణితః అత్యనురాగాన్వితశ్చఅభూత్-శ్లేషమూలాతిశయోక్తిః. కావ్యలింగోజ్జీవితేసంకరః. ౯౧. కమితి. అధునాకేదేశం క్రీడాస్థానం కంఉపయామి గచ్ఛామి-ఇతిచింతయన్నితిశేషః-అసౌ పాండుఃమాద్ర్యాసాకంతయాసహకరేణ్వాగజస్త్రియాసాకం కరేణుర్గజఇవ. ని. 'కరేణు రిభ్యాంస్త్రీనేభే' ఇత్యమరః-కంకేళేఃవృక్షవిశేషస్య సంవలనేన మేలనేన కల్పితాకృతా చిత్రాచశోభా యస్యతం - తురవకద్రుః తురవకవృక్షః సవీవలతానికుంజః లతాగృహం

ద్వ్యాకరేణురివ సాకమసౌ కరేణ్వా గూఢం యయౌ కురవకద్రులతా నికుంజమ్. ౯౨. ప. శాపంచ మృత్యుప్రదమగ్రజాతేస్తాపంచ పత్యుస్స్మర రజంనిరీక్ష్య, దూరేతరస్మిన్స్మరతేఽపి దేవ్యా డోలాయమానం హృదయం తదాసీత్. ౯౩. ప. చాటుప్రయోగే చతురస్సపాండుః ప్రసూనతల్పే ప్రతివేశితాయాః, క్షౌమంబిభ్రద స్మరరాజధానీక్షౌమం కరం భోజదళేన తస్యాః. ౯౪. గ. తత్ర తౌ రంజదంగతీ మునిశాపపరిచిచిక్షేయేవ ముహుర్ముహురుభగురాలింగనమంగళతరంగితకుచకుంభసంభృత ఘుర్మజలనిర్మితమదనయావరాజ్యాభిషేకమధరితమధురసమధురిమాధర

తంప్రతిముఖం యథాతథా యయౌఅగచ్ఛత్. యాతేః లిటి 'ధాతోః' రితిద్విత్వే అభ్యాసహ్రస్వే - 'ఆతఔణల'ఇత్యాత్వే - 'ఆతోలోఽ ఇటీ'తిలోపే నిష్పన్నేయం క్రియా. ౯౨. శాపమితి. అగ్రజాతేఃబ్రాహ్మణస్య కిందమస్యసంబంధినం మృత్యుప్రదం శాపం పూర్వోక్తరూపంచ-స్మరాజ్ఞాతం స్మరజం పత్యుఃపాండోః తాపంచ నిరీక్ష్య - ద్వయమపి దుర్నివారమిత్యాలోచ్యేత్యర్థః - తదా సురతేదూరేతరస్మిన్ సన్నిహితే సత్యపి ఏకాంతసంగతత్వాదితిభావః - దేవ్యాః హృదయం డోలాయమానం చింతాక్రాంతమాసీత్ అభూత్. ౯౩. చాటుప్రయోగఇతి. చాటూనాం ప్రియవాక్యానాం ప్రయోగేభాషణే చతురఃనిపుణః అతఏవ స పాండుః ప్రసూనతల్పే కుసుమశయ్యాయాం ప్రతివేశితాయాంశాయితాయాంసత్యాం తస్యామాద్యాస్సంబంధినఃస్మరరాజధాన్యాఃమన్మథమహానగరస్య క్షౌమం ప్రాకారం క్షౌమందుకూలం. ని 'క్షౌమందుకూలే ప్రాకారే'ఽతివిశ్వాఃకరం అంభోజమివ తస్యవళేన అగ్రేణ బిభేద శిథిలయామాస. ౯౪. తత్రేతి. తత్రప్రసూనతల్పే తౌ రాజ్ఞీచరాజాచ రాజానౌ తౌచ తౌ దంపతీ మాద్రీపాండూ మునేఃకిందమస్యసంబంధినశ్శాపస్య పరీక్షితుమిచ్ఛా పరిచిచిక్షౌ తయేవేత్యుత్ప్రేక్షా-పరిపూర్వాదీక్షతేఃసన్నంతాదప్రత్యయఃఅభంగురేణఅతిదృఢేన ఆలింగనమంగళేన పరంపరసుఖేన తరంగితయోఃప్రవృద్ధయోఃకుచకుంభయోఃసంభృతేనపూర్ణేన ఘుర్మజలేన నిర్మితఃమదనస్యయావరాజ్యాభిషేకఃయస్మింస్తథోక్తం - అధరితఃతుచ్ఛీకృతఃమధురసస్యమధురిమామాధుర్యం యేనతేన అధరేణ బింబేనేవ విడంబితం అనుకృతం - అంబరచరకుటుంబినాం దేవానాం జీవనంఅమృతం యస్మింస్తథోక్తం - అతిజవేన అతివేగేన పంఫుల్ల్యమానాత్ శిథిలాయమానాత్ ధమ్మిల్లాత్సంయతకచభారాద్విగళద్భిర్వకుళముకుళైరశోకపుష్పైఃపునరుక్తం ద్విగుణీకృతం పుష్పతల్పం యస్మింస్తథోక్తం - అవిగణితంతుచ్ఛితం వీణాయాఃగుణకర్ణికం తంత్రీనాదఃయై

బింబవిడంబిగాంబరచరకుటుంబిజీవనమతిజవపంపుల్యమానధస్మిల్ల విగళదవిరళ వకుళమకుళ పునరుక్త పుష్పతల్ప మవిగణిత వీణాగుణ క్వణితమణితమసృణితమతిచిరప్రముషిత మసమశరసమర ముస్మిల యామాసతుః. ౯౫. ప. ఆయుషస్సంతతిం దీర్ఘామావహన్నపిపౌరవః, ఆయుషస్సంతతేరంత మారురోహ రతేరివ ౯౬. ప. నృపస్య దూరీ కృతపాశసంగమం యమం విహాయైకముపేయుషో వధూమ్, అజస్ర మూరీకృతపాశసంగమో యమోఽపరస్సంనిదధే లతాగృహే. ౯౭.ప. ఆలింగనేన కురవో హరిణోత్కణానామామోదగౌరవభృతోభవి

స్తైర్మణితైః రతికూజితైః మసృణితం సిబిడితం - ఆలిచిరం మనిశాపప్రభృత్యేతత్ క్షణ పర్యంతం ప్రముషితంవిస్మృతం అసమశరస్య పంచబాణస్య సమరయుద్ధం సురతమితి యావత్ - ఉస్మిలయామాసతుః అనుభూవతు రిత్యర్థః. ౯౫. ఆయుషఇతి. పౌరవః పాండుః ఆయుషఃఆయుర్నామరాజ్ఞః జీవితకాలస్యచ సంతతిం వంశంసమూహంచ - దీర్ఘాంపుత్రసంపత్యావిస్మృతాంఆవహన్ బిభ్రన్నపిసన్నిత్యర్థః. ఆయుషః జీవితకాల స్య సంతతేస్సమూహస్య రతేరివ అంతంసమాప్తిం ఆజగామ ప్రాప్తవాన్. రత్యంత సమ కాలం తస్య జీవితాంతో ఽభూదిత్యర్థః. శ్లేషానుప్రాణితో విరోధాభాసోఽలంకారః. ౯౬. నృపస్యేతి. దూరీకృతకః నిరాసితః పాశస్య సంసారబంధస్య సంగమః సంబంధః యేనతం ఏకం యమం ఇంద్రియనిగ్రహరూపం యోగవిశేషం విహాయ త్యక్త్వా-లతా గృహే వధూం మాద్రీముపేయుషస్సంగతస్య నృపస్యపాండోః అజస్రం సర్వదా దూరీకృతః పాశస్యఆయుధవిశేషస్య సంగమోయేనతథోక్తః. పాశాయుధధారీ అప రోఽన్యః యమః అంతకః సన్నిదధే సన్నిహితోఽభూత్. అత్రేష్టార్థోక్యమాదనిష్టా వాస్తిరూపోవిషమాలంకారభేదః. వంశస్థవృత్తమ్. ౯౭. ఆలింగనేనేతి. సర్వఏవ కురవః సర్వేఽపికురవాః సర్వేఽపికురవకవృక్షాశ్చ-భూమిహరిణకేక్షణానాం స్త్రీణామాలిం గనేన ఆమోదస్యసంతోషస్య సంబంధిన్యచ గౌరవం అతిశయంబిభ్రతీతి తథోక్తాః అభవన్నితిశేషః. అన్యత్ర గౌరవేణభృతాః పూర్ణాః భవతీత్యర్థః. తేషాంకురూణాం తస్య కురవకవృక్షసామాన్యస్య మధ్యంభజతీతి తథోక్తోఽపి - సపాండుశ్వేతపుష్పాః కురవక వృక్షశ్చ - మద్రరాజతనయాం మాద్రీమాలింగ్య తదాలింగనేనేత్యర్థః. తథా అవధిం తాదృశంమరణం - కర్మన్వితాశ్చార్యే. ప్రపేదే ప్రాప్తవాన్ - కురవక స్తరుణ్యా లింగనేన పుష్పితీతిప్రసిద్ధిః. అత్రాపి విరుద్ధకార్యోత్పత్తిరూపోవిషమప్రభేదః. అర్థాంతరప్రతీతేర్వస్తుధ్వనిరేవ అభిధాయాః ప్రేరణేన నియంత్రణాల్లక్షణాయాశ్చ

సర్వైవ, తన్మధ్యభాగపి తదా సకథంను పాండురాలింగ్య మద్రతన యామవధిం ప్రవేదే. ౯౮. ప. నిద్రయాకిల నిమీలితంమృతే ర్ముద్రయా నిజముదీక్ష్యవల్లభం, ఉద్రవాకరముదస్యవిహ్వలామద్ర రాజతనయారు రోద సా. ౯౯. ప. తన్నిశమ్యసముమేత్య కుమార్తెస్తావృశం పతిమ వేక్ష్య రుదంత్యాః. భోజపుంగవభువోశ్రునిపాతైర్భూరపి స్వయ ముముంచతబాష్పమ్. ౧౦౦. ప. మాద్రాస్య తతోఽనుమృతయా మహిత స్యరాజ్ఞో నిర్వర్తితాసు తనయై ర్నిఖలక్రియాసు, భూయోఽపతౌ సు మనసాం పురతః ప్రకాశం జాయాపతీతు సురతోత్సవ మన్వభూతామ్. ౧౦౧.గ. తదను నవ్యవైధవ్య బహువిధవ్యథాయాః పురతో నిర్మర్యా దపితృశోకవిదార్యమాణ ధైర్యసోదరజనహరివార్యమాణాయ హృది

బీజభావాదితి. ౯౮. నిద్రయేతి. సా మద్రరాజతనయా నిద్రయా కిలేతిసంభావ నాయాం - నిద్రయేవ స్థితయా మృతేర్మరణస్య ముద్రయా నిమీలితం ముకుళి తాక్షం నిజంవల్లభం పాండుముదీక్ష్య విహ్వలా సంభ్రాంతచిత్తాసతీ కరముదస్య హస్త మధ్వర్యత్య ఉద్రవాఉచ్చైశ్శబ్దాయమానాసతీ రురోద-రభోద్ధతావృత్తమ్. ౯౯. తదితి. తత్ మాద్రీరోదనం నిశమ్యశ్రుత్వా కుమార్యైర్యుధిష్ఠిరాదిభిస్సమం ఏత్యాగత్య-తాదృ శంమృతంపతిముదీక్ష్య రుదంత్యాః భోజపుంగవభువః కుంత్యాః అశ్రునిపాతైర్భూ మ్యవర్షైః భూరపి స్వయబాష్పం ఉత్సృజంచ అముంచత ముక్తవతీ - రాజభార్యా త్వాదితిభావః. కష్టాయాం భువి వర్షేధూమాకృతిరూష్మాభవతీతితత్వం - ముచేఃకర్తరి లిట్. ని. 'బాష్పంనేత్రజలోష్మయోగా' రితివిశ్వః. శ్లేషమూలాతిశయోక్తిః - స్వా గతావృత్తమ్. ౧౦౦. మాద్ర్యేతి. తయా స్వసంగమేనమృత్యుదాయిన్యా అనుమృ తయా అగ్నింప్రవిష్టయేత్యర్థః. మాద్ర్యామహితస్య సంతుష్టస్య రాజ్ఞః సకలాసు క్రియాసు పౌర్వదైహికీషు - తనయైర్యుధిష్ఠిరాదిభిః నిర్వర్తితాసుఅనుష్ఠితాసుసతీషు - తౌఛాయాపతీమాద్రీపాండూ ప్రకాశముజ్జ్వలంమరణభీత్యభావా దితిభావః. సుర తోత్సవ సంభోగం దేవస్త్రీస్తూయమానరూప ముత్సవంచ - భూయఃపునరపి సుమనసాం దేవానాం పురతస్తు అగ్రఏవేత్యర్థః. అన్వభూతాంఅనుభూతవంతౌ. ని. 'సురతం మైథునేఽపిస్యాద్దేవల్యేసురతాస్త్రియూ' మితివిశ్వః. ౧౦౧. తదన్వితి. తదను పాండు సంస్కారానంతరం నవ్యేన నూతనేన వైధవ్యేన భర్తృరాహిత్యేన బహ్వ్యోవ్యథాః దుఃఖాని యస్యాస్తస్యాః పృథాయాః కుంత్యాః పురతఃఅగ్రేనిర్మర్యాదేన అపారేణ పితృశోకేన విదార్యమాణం భిద్యమానం ధైర్యంయస్యలేన సోదర్యజనేన భ్రాతృలా

పిదితనిఖిలధర్మజాతాయ ధర్మజాతాయమహాత్మ్యమపి విపత్ప్యంసనాప్యం వైయాత్యేన భవితవ్యమితి రాజనయనిగమాఙ్కురంప్రకాశ్య కాశ్య పాదయోరదయోపేతాశ్శతశృంగమునిపుంగవాస్తుంగ మణిసౌధశృంగం కులక్రమాగతం కురునగరమేతానవతారయామాసుః.౧౦౨.వ. మందం మంద ముపేత్య తత్ర సదసో మత్ప్రాండుపుత్రాంకురాః శ్వేతి ప్రేమ పురఃప్రసారితకరాః కుర్వన్ దృష్టాలింగనం, స్పర్శంస్పర్శ మిమాన్నిజాం కగమితాన్ భ్రాతుస్స్మరనోత్కరపశోచ్ఛ్వాస ద్భిర్నయనాంబుభిస్సపిదధే శోకనదీమాతృకమ్. ౧౦౩. వ. పాండవేషు దృష్టాపరిణాహప్రాయ రూపబల సంపదియత్తాం, స్పర్శనంవిదధ తైవ దృశాంధ్రః పాణినా పరి

కేన పరివార్యమాణాయ - హృదిమనసి విదితంజ్ఞాతం నిఖలానాంధర్మాణాం ఆపత్కాలి కానాం జ్ఞాతంసమూహోయస్యతస్మై - ధర్మాత్ యమాత్ జాతాయయుధిష్ఠిరాయ మహత్యాం దుష్పారాయామపి విపత్ప్యాం ఆపది వైయాత్యేన ధైర్యేణభవితవ్యం ధీరోభవేదిత్యర్థః. ని. 'ధృష్టేధృష్ట్వాయతస్సాస్యే' దిత్యమరః. ఇత్యుక్తప్రకారం రాజ్ఞాం నయనిగమస్యనీతిశాస్త్రస్య అంకురంఆర్ధబోధం ప్రకాశ్య ఉపదిశ్య కాశ్యపః ఆదిర్యేషాంతథోక్తాః. - శతశృంగేనామపర్వతే యేముఖ్యాః మునిపుంగవాః ఋషి శ్రేష్ఠాః తే దయయా ఉపేతాస్సంతః తుంగానినుణిమయసౌధానాం శృంగాణియస్మిన్ తథోక్తం - కులక్రమేణ వంశానుపూర్వ్యాఆగతంప్రాప్తం కురునగరం హాస్తినపురం ఏతాన్యుధిష్ఠిరాదీన్ అవతారయామాసుః ప్రాపయామాసుః. తరతేర్ణ్యంతస్య-'గతిబుద్ధి' త్యాదినాద్వికర్మకత్వమ్. ౧౦౫. మండమితి. తత్ర హాస్తినపురేసప్రసిద్ధాః కారవఃధృత రాష్ట్రాః సభాసఆస్థానమంటపాత్ మందంమందం శనైశ్శనైః ఉపేత్యఆగత్య - అంధ త్వాదానందపారవశ్యస్నేహభావః. మమ పాండోఃపుత్రాఃఅంకురాఇవ తే క్వ కుత్రేతి వదన్నితిశేషః. ప్రేమ్ణా పురఃప్రసారితేకరే యస్యతథోక్తస్సన్ - దృఢంయథాతథా ఆలింగనంకుర్వంశ్చసన్-ఆగ్ ఆలింగనానంతరం నిజమంకంగమితాన్ ప్రాపితానిమాన్యు ధిష్ఠిరాదీన్ స్పర్శంస్పర్శం స్పృష్ట్వాస్పృష్ట్వా ఆదరాత్పునఃపునర్యోక్తికిః. ఆభీక్ష్ణ్యణము లోద్విర్భావః. భ్రాతుఃపాండుమితి - ఆధీగర్థేత్యాదినా కర్మణిషష్ఠీ - స్మరన్సన్ - ఏకసంబంధిజ్ఞానస్యఆపరసంబంధిస్మారకత్వాదితిభావః. - చోక్తతద్భిర్ధారయమాణైర్న యనాంబుభిర్బాష్పైః శోకంపాండుసంబంధి నదీ మాతావర్ధయిత్రీయస్యతథోక్తం - నదీమాతృకం పిదధే చకార-శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తమ్. ౧౦౩. పాండవేష్వితి. దృశా అంధఃఅత్ర్ణాణిసఃధృతరాష్ట్రఃపాండవేషు యాదృక్తా-అంగిదార్ఢ్యం పరిణాహః

మమూద్ధృతరాష్ట్రః. ౧౦౫. ప. దత్తాత్తత్తత్పిత్యహం యద్యదిష్టం యావత్స్వేషా మాత్మజానాం శతేఽపి, పాండోఃపుత్రేష్వంబికాసూను రేతేష్వేకైకస్మిన్స్నేహమాత్రావబ్ధబంధ. ౧౦౫. గ. ఏవంవత్సభావేఽపి భక్తి మత్సుతేషు నిజ పితృవత్సలతామసకృత్సమీక్ష్య పుత్రేణ దుర్మనా యమానహృదయో హృదయాలవాలే సుయోధనో రాధేయ ప్రధాన దుర్బోధనమేధోత్సేధసవిధ ధరణీరుహ మధిరూఢామకుతోనురోధాం విరోధవిషవీసుధ మేధాంచక్రే.౧౦౬ తీవ్రోదయానవినయాన్ధధాంక్ర మేణ దుర్యోధనాద్య సుహృదాం దురహంకృతీనాం, పట్టాభిమేకమభి

ఊర్ధ్వాధస్తిర్యగ్విస్తారః ప్రాయః వయః రూపం ఆకృతిఃతనుశ్శరీరంచ తాసాంసంపదః సమృద్ధేః- ఇయత్తామిదమేతావదితిపరిమాణవిశేషం-స్పర్శనం పాండవస్పర్శం విదధతా కుర్వతా పాణినా స్వహస్తేనైవ పరిమమామానంకృతవాన్ - మాఙోకర్తరిలిట్ - అత్రాంధత్వస్య పాణికరణకమాననిర్ధారణహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం - స్వాగతావృత్తమ్. ౧౦౫. దత్వేతి. అంబికాసూనుః ధృతరాష్ట్రః దినేదినే ప్రత్యహం యద్యద్వస్తుపాండవానామిష్టం కాంక్షితంభవతి తత్తద్దత్వా తేభ్యఇతిభావః-స్వేషాం స్వీయానాం ఆత్మజానాం శతేఽపి పుత్రశతేఽపి యావత్స్నేహఅస్తి తావత్స్నేహం పాండోః పుత్రేషు ఏకైకస్మిన్ యఃధిష్ఠిరాదౌ బబంధ ఘటితవాన్ - భ్రాతృవాత్సల్యాదితి భావః-శాలినీవృత్తమ్. శ్లో. 'శాలిన్యుక్తామ్తతగౌగోబ్ధిలోకై' రితిలక్షణాత్. ౧౦౫. ఏవమితి. వత్సభావేఽపి బాలేఽపి భక్తిమత్సు స్వస్మిన్నితిభావః-తేషుపాండవేషు ఏవ ముక్తవిధాం నిజస్యసుతుఃధృతరాష్ట్రస్య వత్సలతాంప్రేమ దృష్ట్వాఙ్గీకృత్వా దుర్మనాయ మానఃఖిన్నఃవ్యక్ అతఏవ సుయోధనః దుర్యోధనః మత్సరేణ అన్యశుభద్వేషేణహేతునా. ని. 'మత్సరోఽన్యశుభద్వేషేతద్వత్కృపణయోరపీ'తివిశ్వః-రాధేయఃకర్ణః ప్రధానః ముఖ్యఃయేషాంతేషాంకర్ణశకుని దుశ్శాసనానాం దుష్టం బోధనం ప్రేరణంయస్యాస్తాదృశీమేధా స్వబుద్ధిరేవ ఉత్సేధసవిధధరణీరుహఃఉన్నతాంతికవృక్షఃతమధిరూఢాం తస్మిన్వేల్లితామిత్యర్థఃఅతఃతోనురోధాం నిరంకుశాం విరోధఃపాండవేషువైరం సవీవ విషవీరుత్పత్సనాభిలాషా - తాం హృదయమేవ ఆలవాలం వృక్షమూలవర్తులసేతుఃతస్మిన్ ఏధాంచక్రే వర్ధయామాస - అత్రపాండవేషుధృతరాష్ట్రప్రేమదర్శనస్య దుర్యోధనఖేదంప్రతి తస్య మత్సరం ప్రతి తస్య విషవీరుద్వర్ధనంప్రతి చహేతుత్వా దంగాంగిభావ సంకీర్ణంసమస్తవస్తువిన్యాసావయవరూపకమ్. ౧౦౬. తీవ్రేతి. తీవ్రఃదారుణఃఉదయఃఆవిర్భావఃయేషాంతానివినయాన్ దుష్ట చేష్టితాని ఏధతాంఅనుభవతా

లష్యతి ఫాలదేశే కుట్టాకభావకుతుకం కురుతేస్మభీమః. ౧౦౭. ప. పంచధా ప్రవహంతీనాం పవనాత్మజఏవ సః, కౌరవక్రోధసింధూనాం క్రమాత్సంగమభూరభూత్. ౧౦౮.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే
ప్రథమః స్తబకః.

శ్లో. దిగంతరశ్రుతిత్కీర్తి రనంతకవికుంజరః,
ప్రాణైస్తుల్యం సరస్వత్యాః ప్రాణైఃపీచ్చుంపుభారతమ్.

శ్లో. ఉన్మీలసంబుజ కదంబకసౌరభీణా
మున్నృత్య దీశమకుటీ తటినీసఖీనాం,
ఆచాంతవైరియశ సామమృతోర్మిలానాం
వాచామనంత సుకవేర్వసుధైవమూల్యం.

మిత్యర్థః. దురహంకృతీనాం నిష్ఫలాహంకారాణాం దుర్యోధనః ఆదిర్యేషాం తేషాం ఆసుహృదాం శత్రూణాంసంబంధిని పట్టాభిషేకమఖిలప్యతి కామయమానేఫాలదేశే లలాటే-కుట్టాకభావే ముష్టికుట్టనే కుతుకంకౌతూహలం భీమః కురుతే స్మ.ని. 'కుట్టాకఃపాణికుట్టన' ఇతిశబ్దార్ణవే-భీమో న మృష్యతీతిదుర్యోధనాదయో యూవరాజ్యాయ నిరాశాబభూవురిత్యర్థః. ౧౦౭. పంచధేతి. సప్రసిద్ధఃపవనాత్మజఃభీమఏవ పంచధా పంచప్రకారంప్రవహంతీనాం కౌరవాణాం దుర్యోధనాదీనాంక్రోధాఏవ సింధవఃనద్యఃతాసాంక్రమాత్ ప్రాయేణ సంగమభూర్మేళనదేశఃఆభూత్ - యుధిష్ఠిరాదీనాం భీమబలవ్యపాశ్రయత్వాత్తద్విషయక్రోధానామపి భీమ ఏవపర్యవసానమభూదిత్యర్థః.

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవింద వందనకందళితానందసాంద్రస్య
కురవికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ
చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే
ప్రథమః స్తబకః.

శ్రీగణేశాయనమః.

చంపూభారతం, సవ్యాఖ్యానమ్.

ద్వితీయస్తబకః.

గ. ఏకదాతు తేసర్వేఽపి సుపర్వసరితస్సలీలేషు విహృత్య సముత్తీర్ణా వీచీభిరసిచీభిరుత్కాలితక్షేన కూలేషిన్వన పటగృహావాలేషు పరిగృహీతమనోహరాంబర పటీర హారాభ్యవహారాః కుమారాః కుశలకుశీలవపులలితవిచిత్రవాద్యవిశారదీకృత మానసాస్సుఖమాసామాసుః. ౧. ప. గహసి చలనతల్పే రత్నపర్యంకికల్పే దినవిగతి

అవతరణికా. తీర్థోదకానానినానాన్యత్ర పూర్వస్తబకే దుర్యోధనాద్యసుహృదవినయానాం సామాన్యతః ప్రక్రాంతత్వాత్తాన్విశేషతోఽస్మిన్ ప్రపంచయతి— ఏకదేతి. ఏకదాకదాచిత్-తుశబ్దోవాక్యాలంకారే - తే సర్వేరాజకుమారాః ధార్తరాష్ట్రాః పాండవాశ్చ - సుపర్వణాందేవానాం సరితో గంగాయాః సలిలేషు విహృత్య జలక్రీడాంకృత్వా సముత్తీర్ణాస్తీరం ప్రాప్తాస్సంతః అసిచీభిరున్నతాభిః వీచీభిస్తరంగైః ఉత్కాలితేషు తీరం ప్రాపితేషు ఫేనానాం డిండీరాణాం కూటేషు రాశీకృతేష్విత్యుత్ప్రేక్షా-పటగృహాణాం వాటేషు కక్ష్యాంతరేషు-పరితః సర్వత్ర గృహీతా మనోహరాశ్చ అంబరాణివస్త్రాణి పటీరాశ్చందనాః హారాః మణిసరాః అభ్యవహారాః భోజనానిచ యైస్తథోక్తాశ్చసంతః. కుశలానాం శిక్షాభ్యాసాభ్యాం నిపుణానాం కుశీలవాః గాయకాః. ని. 'గాయకాస్తుకుశీలవా' ఇత్యమరః. తేషాం కుశీలవానాం బృందేన. కుశీలవబాలకేతివా పాఠాంతరం-శీలితానాం తాడితానాం విచిత్రాణాం వాదిత్రాణాంచ చతుర్విధవాద్యానాం వీణావేణుమృదంగతాళానాం కలానాం ఘుఘువాద్యానాంచ రవైర్మధురశబ్దైర్వావేకృతం పరవేకృతం మనో యేషాం తథోక్తాశ్చసంతః సుఖం యథాతథా ఆసామాసుః అవర్తంత - 'దయాయాస'శ్చేతి కర్తరిట్యామంతావసతేరస్తేరను ప్రయోగః. ౧. రహసీతి. సః సుయోధనాది క్రోధపాత్రం భీమఃతాదృశైః మనోజ్ఞైరిత్యర్థః. కుసుమానాం గంధపూరైః పరిమళపరంపరాభిః కరణైః ఆలసతాయాః

సమీరైస్సేవ్యమానస్సభీమః, తటభువికుసుమానాం తాదృశైర్గంధపూరైరధికమలసతాయా హానిదద్రా విసద్రా. ఎ. గ. అథ నిశీథే తథాభూతస్యతస్య జిఘాంసయా కురునరేంద్రనందనేన చోదితైర్నరేంద్రైరుపేత్యయుగపదేవ గ్రుహీతి నిభృతం సముద్ఘాటితేషు నియంత్రణపేటకేషు. ౨. ప. సుతే పితృస్వాదిమసంప్రదాయశుశ్రూషయేవ శ్వసనాశనేంద్రాః, సమీరసూనుం సముపేత్య జిహ్వాబహిఃప్రసారన్యాహశో వితేనుః. గ. ప. సుప్తస్యతస్యతు సుయోధన భృత్యముక్తా వాతాశనాశ్చ సకలావనదేవతాశ్చ, ఆశీర్ద్వయం వపుషిచాయుషి చ ప్రతేనుః పూర్వన

శ్రమస్య అధికం యథాతథా హానింకుర్వంతి ద్యంతి ఖండయంతీతిహానిదాః ద్రవీభూతాః యస్యాంతస్యాం - తటభువి గంగాతీరే దినవిరతిసమీరైః సాయంతనవాయుభిః సేవ్యమానస్య - రహసి రత్నపర్యంకికకల్పే మణిమంచతుల్యే - సాదృశ్యే కల్పప్రత్యయః. నళినతల్పేపద్మశయ్యాయాం నిద్రాసుప్తవాన్ - నిద్రాతేః కర్తరిలిట్ - మాలినీవృత్తమ్. ఎ. అథేతి. అగస్వాపానంతరం తథాభూతస్య సుఖసుప్తస్య తస్యభీమస్య జిఘాంసయా హంతుమిచ్ఛయా కురునరేంద్రనందనేన దుర్యోధనేన చోదితైః ప్రేరితైః నరేంద్రైర్విషవైద్యైః. ని. 'నరేంద్రో విషవైద్యేపే'తివిశ్వః. నిభృతం గూఢం యథాతథా-ఉపేత్య యుగపత్. ఏకదైవ నియంత్రణపేటికేషు సర్పబంధనమంజూషాసు ఝడితి శీఘ్రం సముద్ఘాటితేషు వివృతేషు సత్సిద్ధ్యత్తరే నైకవాక్యమ్. 3. సుతఇతి. శ్వసనాః వాయవః అశనమన్నం యేషాంతేషా మింద్రాస్సర్పశ్రేష్ఠాః సుతే వాయుపుత్రే భీమే పితుర్వాయోస్సంబంధీ యస్వాదిమా అన్నమాధుర్యం తస్య యస్సంప్రదాయః. పారంపర్యేణ సంక్రమణం తస్య శోధితుం పరీక్షితు మిచ్ఛా శుశ్రూషా తయేవేత్యుత్ప్రేక్షా-కారణగుణస్య కార్యే సంక్రమణపరీక్షయేవేతి యావత్-సమీరసూనుం భీమం సమ్యగుపేత్య జీవ్యానాం బహిఃప్రసారాన్ బహుశః అధికం వితేనుః చక్రుః - ఉపజాతివృత్తమ్. ౪. సుప్తస్యేతి. సుయోధనస్య భృత్యైర్ముక్తాః ప్రయోజితాః వాతాశనాస్సర్పాశ్చ-సకలావనదేవతాశ్చ సుప్తస్య తస్య భీమస్య-తు శబ్దః క్రమార్థకః. వపుషి శరీరే ఆయుషిచ-ఆశిషోః దంష్ట్రాయాః శుభప్రార్థనాయాశ్చ ద్వయం ప్రతేనుర్వితేనుః. ప్రత్యేకం నివేశయామాసు రిత్యర్థః. ని. 'ఆశీశ్శుభాశంసాహిదంష్ట్రయో'రిత్యమరః. తత్ర ఆశీర్ద్వయస్య మధ్యేపూర్వా ప్రగ్రహాసర్వదంష్ట్రా-వీర్యం మారణసామర్థ్యం న పుపోష నరక్షీతవతీ-కింతు చరమా ద్వితీయావనదేవతా శుభప్రార్థనైవ వీర్యం చిరజీవిత్వకరణాత్మకం పుపోష. ఖలజనవిపన్నాం త్సతోదేవా ఏవ రక్షంతీతిభావః. వసంతతిలకావృత్తమ్.

తత్రచరమైవ పుపోషవీర్యమ్. ౫. ప. మర్మదత్త దశనాభుజంగమా మారుతేర్వపుషి సుప్తిభూరుహాః, ముష్టిమేయతనవో విరేజిరే మూలికాఇవ బహిర్వినిర్గతాః. ౬. గ. అన్యేద్యురపి పునరాజీవంతం నిద్రారుణ నయన రాజీవం తం స ముగ్ధధీస్నిగ్ధఇవ సజగ్ధికేళికాయామారాళికదాపిత కబళనిచోళితకరాగరళవిహ్వలం ప్రహ్వలంబితశిరసం రజ్జుభిః పరిణాహ్య పరిణాహినీభీరసుహృదాం హృదయశూలం శూలకీలితనిర్జరసరిదంతర్జలే విసర్జయామాస ౭. ప. తేషాంతదానీం ధృతరాష్ట్రజానాం తీరేచ నీరే

---

౫. మర్మేతి. భుజంగమాస్సర్పాః పూర్వోక్తాః మారుతస్యా పత్యంపుమాన్ మారుతిః భీమః తస్య వపుషిశరీరే - మర్మసు ఆయుష్మాన్నేషు దత్తాః నిహితాః దశనాః దంష్ట్రాః యైస్తథోక్తాస్సంతః. బహిర్భూమేరూర్ధ్వం వినిర్గతాః ముష్టినా మాతుం యోగ్యామే యా తనుర్యాసాంతాః సుప్తిభూరుహాః శయనవృక్షస్య మూలికాః మూలానీవ విరేజిరే- ఉత్ప్రేక్షా - రథోద్ధతావృత్తమ్. ౫. అన్యేద్యురితి. ముగ్ధామూఢా ధీః బుద్ధిర్యస్యేత థోక్తః - సదుర్యోధనః సాక్షాత్సర్పదంశనేఽప్యమృతస్య విషదాపనేన పునస్తచ్చింత నాదితిభావః - స్నిగ్ధఇవ సుహృదివ కపటమిత్రమితియావత్. అన్యేద్యుః పరస్మిన్ దినేపునః సర్పదంశనేఽపీత్యర్థః-ఆజీవంతం ప్రాణాన్ ధారయంతం నిద్రయా అరుణే నయనే రాజీవే కమలే ఇవ యస్యతం. ని. 'బిసప్రసూనరాజీవే'తి పద్మపర్యాయేష్వ మరః-సజగ్ధికేళికాయాం సహభోజనక్రీడాయామా రాళికైః సూదైః. ని. 'ఆరాళికా ఆంధసికా' ఇతిపాచక పర్యాయేష్వమరః-దాపితైః కబళైర్గ్రాసైర్నిచోళితేన అంతర్ధా తేన కరాళేన భీషణేన గరళేన విషేణ-తద్భక్షణేనేతి యావత్-విహ్వలం విభ్రాంతం- అతఏవ ప్రహ్వలంబితంశిరః యస్యతథోక్తం-అసుహృదాం శత్రూణాం హృదయే వక్షసి శూలం తద్వద్దుఃఖజనకమిత్యర్థః. తంభీమం పరిణాహినీభిః ఆయతాభిః రజ్జుభిః పరిణాహ్య బంధయిత్వా - శూలైరాయుధవిశేషైః కీలితే - ఆగ్నేబంధిలే నిర్జరసరితోగంగాయాః అంతర్జలేజలమధ్యే విసర్జయామాస పాతితవాన్ - భృత్యైరితిశేషః. ౭. తేషామితి. తదానీం తేషాంధృతరాష్ట్రజానాం దుర్యోధనాదీనాం దివిషత్తటిన్యాః గంగాయాః తీరేతటే - నీరేజలేచప్రవీరం మరుత్సుతం భీమం మారయితుం - క్రమాత్ సారాః - దృఢాగుణాః సూదాః ఏకత్ర.అన్యత్ర రజ్జవశ్చ-సాధనతాం కారణత్వమవాపుః ప్రాప్త వంతః - కారణాన్యభూవన్నిత్యర్థః. సూదైస్తీరేవిషం ప్రదాప్య నీరే రజ్జుభిర్బంధయి త్వా పాతితత్వాదితిభావః. ని. 'గుణోఽప్రధానే రూపాదౌమార్వ్యాంసూదేవృకోదరే' ఇతివిశ్వః - సారాః శ్రేష్ఠాః గుణాః శౌర్యధైర్యాదయః తం మారయితుం సాధనతామ

దివిష త్తటిన్యాః, మరుత్సుతం మారయితుం ప్రవీరం సారాగుణాస్నాధ నతామవాపుః. ర. గ. తతః పాతాళభువి తదాగమనశ్రాతుకినా వాసుకి నాసంమానితస్సుధృతిమా నిత స్తతో ఽష్టాసు దిశాసుతదనుగుణపరిగణనం దినగణమత్యయశంకిభిరపరైరపత్యై స్సహా విచిత్య హేవత్స రిపుభ ర్త నశ్చీమ క్వచానిషీదసీతి విషీదంత్యాః కుంత్యా నవమమపి వాసరమనవమ మేవ సంజనయన్భిఁజనభూ రమృతాంజనైరివ దృశౌ రంజయా మాస.ర.గ. ఆగతస్య తస్యమదావళాయుతబలావహానాం పృదాకుపరిష దుపదాపితదశకలశపీయూషాణాం నిషేవణేన విశేషితపరిపోషం గాత్రం

వాపుః - తస్యతాదృగ్గుణరాహిత్యే తస్మిన్నేవ ధా ర్తరాష్ట్రాణాం తథావై రా ప్రస్తోరితి భావః-అత్రార్థే గుణానాం దోషీకరణాల్లేశాలంకారః - 'లేశస్స్యాద్దోషగుణయోర్గుణ దోషత్వకల్పన' మితిలక్షణాత్ -పూర్వత్రచ సూదరజ్యోఃశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయ మూలాతిశయోక్తిః - ద్వయోరప్యేకవాచకానుప్రవేశస్సంకరః. ఆభిన్నపదబోధ్య నానాలంకారఘటితత్వంతల్లక్షణం. ప్రపంచోమదీయమకరందరుర్యాంద్రష్టవ్యః - సారాఃవిషదాః. ని. 'సారస్తుగరదేదృఢ' ఇతివిశ్వ ఇత్యపికేచిత్ - ఉపజాతివృత్తమ్. ర. తతఇతి. తతః పాతనానంతరం ధృతిః స్థైర్యమస్యాస్తీతి ధృతిమాన్-స ప్రభంజన పూర్వాయంపుత్రః - పాతాళభువి తస్య భీమస్యాగమనేనకౌతుకం కుతూహలమస్యా స్తీతి కౌతుకినా వాసుకినా సర్పరాజేన - సమ్మానితః అమృతకలశప్రదానాదినా బహుమానితస్సన్ ఆత్యయంస్వమరణం శంకంతే మన్యంత ఇతి శంకిభిః ఇతరైర్యుధిష్ఠి రాదిభిః అపత్యైః పుత్రైస్సహా అష్టాసు దిశాసు దిక్షు- 'ఆపంచైవ హలంతానా'మిత్య నుశాసనాదాకారాంతత్వం - తాసామష్టదిశా మనుగుణముచితం పరిగణనమష్టత్వ సంఖ్యా యస్య తం. దినానాంగణం అష్టాదీనాంశ్చర్థః - ఇత స్తతోవిచిత్య అన్విష్య-హేతిఖేదే. హేవత్స హేపుత్రాణాంభర్త నతర్జన హేభీమ హేతి సర్వత్రయోజ్యం-క్వ కుత్రనామీషీసి తిష్ఠసి ఇతి ఉక్త్వేతిశేషః. నీషీదంత్యాః శోచంత్యాః కుంత్యాః నవమం నవసంఖ్యమహ్నాం సరం దినం-అనవమం నవసంఖ్యారహితం ఆపన్నశూన్యాఃనభవ తీతిభథోక్తంచ-సంజనయన్ కుర్వన్సన్ అతఏవవిరోధాభాసః - అమృతమయైరంజనై రివదృశౌమాతుర్నేత్రే రంజయామాస ఆనందయామాస-తయాదృష్టోఽభూదిత్యర్థః. ర. ఆగతస్యేతి. ఆగతస్యపాతాళాదితిశేషః. - తస్యభీమస్యసంబంధి - మదావళానా మయుతస్య - దశసహస్రమదగజానామిత్యర్థః. - బలంయత్తస్యావహానాం సంపాద కానాం - పృథాకుపరిషదా సర్వసమాజేన ఉపదాపితానాముపాయనీకృతానాం దశ

సవిత్రీభుజాంతరఇవ సోదరకౌరవహృదయేఽపి మోదవిషాదసంపదానమ
మతుః. ౧౦. తదనంతరమ్. ప. కాష్ఠాంపరాం కార్ముకకౌశలస్య కాష్ఠాః
పరాస్థానపి తద్యశోఽపి, ప్రజ్ఞాదృగారోపయితుం ప్రవృత్తో వ్యజ్ఞాపయ
ద్విష్ణుపదీతనూజం. ౧౧.గ. సోఽపి కృత్యవిదామగ్రణీరపరేణేవ శరజన్మ
నాకృపేణ బహుకృపేణ నిరవద్యవీరయశోనిషద్యాం చాపవిద్యామా
పాద్యాపి తాం పునరుక్తయితుం దిశిదిశి జైత్రగుణం పౌత్రగణం మహా

కలశానాం - తత్పరిమితానామిత్యర్థః. - పీయూషాణామమృతానాం నిషేవణేన పానేన విశేషితోఽతిశయితః పరిపోషోవృద్ధిః యస్యతథోక్తం. గాత్రంశరీరం కర్తృ-సవిత్ర్యాః జనన్యాః భుజాంతరఇవ వక్షసీవ సోదరాణాంచ యుధిష్ఠిరాదీనాం కౌరవాణాం దుర్యోధనాదీనాంచహృదయేమనస్యపి - క్రమాన్మోదసంపత్ సంతోషసమృద్ధిః విషాద సంపత్ దుఃఖసమృద్ధిశ్చ లే నమమతుః మితిం నప్రాపతుః - కుంతీతమాలోక్యాలిలింగ యుధిష్ఠిరాదయో జహర్షుః. దుర్యోధనాదయశ్చిక్షుదురిత్యర్థః. ౧౦. తదనంత రమిత్యుత్తరేణాన్వయః. కాష్ఠామితి. తదనంతరం - ప్రజ్ఞాబుద్ధిరేవ దృక్ నయనం యస్యసః. - అంధఃధృతరాష్ట్రః తాన్యుధిష్ఠిరాదీన్ దుర్యోధనాదీంశ్చకార్ముకకౌశ లస్య ధనుర్విద్యాసై పుణ్యస్య పరాంకాష్ఠాంనిరవధిఃోత్కర్షం - ఆరోపయితుం తేషాం యుధిష్ఠిరాదీనాం దుర్యోధనాదీనాంచ యశఃకీర్తిం పరాఃఉత్కర్షభిన్నాఃకాష్ఠాః దశాపిదిశఃఆరోపయితుమపి. ని. 'కాష్ఠోత్కర్షేసిద్ధిదిశే'త్యమరః. - విష్ణుపద్యాఃగంగాయాఃతనూం భీష్మం వ్యజ్ఞాపయత్ విజ్ఞాపితవాన్ - యత్తుపరాఃఅన్యాఃకాష్ఠాఃపరరాష్ట్రాణీత్యర్థఇతిన్యసింహాఃతన్న - తత్కర్తృకేస్వరాష్ట్రవ్యాపనా ప్రసక్త్యాపత్త్యా పతత్ప్రకర్షత్వదోషప్రసక్తాత్ - అత్రానేకక్రియాయోగపద్యాత్స ముచ్చయాలంకారః. శ్లో. 'గుణక్రియాయోగపద్యం సముచ్చయ' ఇతిలక్షణాత్ - ఇంద్రవజ్రావృత్తం - లక్షణంతూక్తం. ౧౧. సఇతి. కృత్యవిదాంకర్తవ్యనిపుణానామ గ్రణీఃశ్రేష్ఠఃభీష్మఃఅపరేణదితీయేనశరేదర్భనిశేషే బాణేనజన్మయస్యతేన స్కందేనేవషష్ఠితేనేత్యుత్ప్రేక్షా - కృపస్యబాణజన్మత్వం మహాభారతేప్రసిద్ధం - బహ్వృచకృపా యస్యతేనకృపేణ ధనుర్వేదాచార్యేణపౌత్రాణాం నృపస్యపుత్రాణాం పూర్వోక్తానాం గణం నిరవద్యస్యానింద్యస్యవీరాణాంయశసఃఇమేఖూరాఇలికీర్తేఃనిషద్యాం ఆపణీ భూతాం. ని. 'ఆపణస్తునిషద్యాయా' మిత్యమరః. - చాపవిద్యామాపాద్యఆధ్యాప యిత్వా తాం చాపవిద్యాం పునరుక్తయితుం ద్విరావర్తయితుం - దిశిదిశిప్రతిదిశం జైత్రాఃజయశీలాఃగుణాఃశౌర్యాదయఃయస్యతం పౌత్రగణం - పితృష్వసృబహుప్రకా

ధనునివహేన సహవివిధధనురాగమ ప్రాణస్య ద్రోణస్య చరణయో రుపధీచకార. ౧౨. ప. సింధుజాతకలశీభవో స్తయోస్నిగ్ధభావ మవ లోక్యతాదృశం,తత్ర పౌరనికరస్య మాచరచ్చిత్రపూరజఠరే నిమజ్జనమ్. ౧౩. ప. కుసూరాస్తూర్ణ మాగుత్సుక్యంభయో నేరనుగ్రహాత్, కోటం కోదండసారస్య గుణిన స్తే గుణాఇవ. ౧౪. ప. మూలస్థస్యాసుకుర్వ న్కురుసుతసదసః కుంభయో నేః కదాచిత్స్నాతుం మధ్యే జలానాం

రస్య ధనురాగమస్య ప్రాణస్య జీవభూతస్య ఉపదేశ పారంపర్యేణ వర్ధకస్యేతి యావత్. ద్రోణస్యనామాచార్యస్య చరణయోఃి మహతా ఆసంఖ్యేన ధనస్య నివహేన రాశినా సహఉపధీచకార-ఉపాయనం చక్రే - 'కృభ్వస్తీ' త్యాదినాచ్యావిత్వం దీర్ఘశ్చ. ౧౨. సిధ్వితి. తత్ర మస్తినపురే పౌరాణాం నికరస్సంఘుఃి తయోఃి సింధుజాతస్య గంగాసు తస్య సముద్రనివహస్యచ కలశీభవో,ద్రోణస్య అగస్త్యస్యచ ద్వయోర్భీష్మ ద్రోణ యోఃి సముద్రాగస్త్యయోశ్చేతియావత్. ని. 'దేశేనదీవిశేషే౨ఙ్గాసింధుర్నా సరితి స్త్రియా' మిత్యమరఃి. తాదృశంఉక్తవిధం స్నిగ్ధయోస్సుహృదోర్భావం స్నేహమవలోక్య-చిత్రపూరస్య ఆశ్చర్యరసప్రవాహస్య జఠరేమధ్యే నిమజ్జనంసమాచరత్. చక్రే అత్యా శ్చర్యాన్వితోఽభూదిత్యర్థఃి. అత్రసముద్రభీష్మయో రగస్త్యద్రోణయోశ్చ శ్లేష భిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యుజ్జీవితేన నిసర్గవిరుద్ధయో స్సముద్రాగస్త్య యోఃి స్నేహావలోకనాత్మకవిభావనాలంకారభేదేన పౌరాణాంచిత్రపూరనిమజ్జనసమ ర్థనాత్మకఃి కావ్యలింగమంగాంగిభావేన సంకీర్ణం. అతిశయోక్తివిభావనాసంకరస్య విభావనాకావ్యలింగసంకరస్యచ ద్వయోఃి పునరంగాంగిభావసంకరశ్చేతి సూత్మ దృశా కలనీయమ్ - రథోద్ధతావృత్తమ్. ౧౩. కుసూరాఇతి గుణినశ్శౌర్యాదిగు ణవంతఃి తే పూర్వోక్తాఃి కుమారాఃి యుధిష్ఠిరాదయఃి కుంభయో నేర్ద్రోణస్యానుగ్ర హాత్ప్రసాదాత్. కోదండసారస్య ధనుర్విద్యాసైపుణ్యస్య కోటిముత్కర్షం కోదండసా రస్య శ్రేష్ఠచాపస్య కోటిం అగ్రదేశం - గుణాశ్చింన్యఇవతూర్ణం సత్వరమారుహ్య ప్రాప్తవంతఃి. రుహేరాఙ్పూర్వా ర్వాక్-ర్తరిలుఙ్. ని. 'స్యాత్కోటిరగ్రేచాపాగ్రే సంఖ్యాభేదప్రకర్షయో'రితివిశ్వఃి. శ్లిష్టవిశేషణేయమపమా - అత్రవీవగుణినిఃి మార్ద్రవత ఇతి ధనుష్యపియోజ్యమ్. ౧౪. కూలేతి. కదాచిత్ స్నాతుం జలానాం మధ్యే చిరంకృ తావసతి రవస్థానం యేనతస్య - చిరస్నాయీత్యాగమాదితిభావఃి. కుంభయో నేర్ద్రోణ స్య సంబంధినో స్ఫుటకమలస్యేవ రుక్ కాంతిర్యయోస్తౌ పాదౌ - ఆదౌప్రణమనిపీడ్య ప్రణమ్య పీడయిత్వాచ అంతేవసత్వం సమీప స్థితించబిభ్రత్ సింధుభువా శ్లేష్మణనదీ

చిరకృతవసతే స్సింధుభూపర్వమానః, ఆదాపాదానిపీడ్య స్ఫుటకమల రుచౌ బిభ్రదంతేవసత్వం గ్రాహో జగ్రాహకశ్చిత్స్వయమపి విజయాస్త్రాగమాంతం మహాంతమ్. ౧౫.గ. తత స్తే సరోత్తంఅపి శరాసనేషు దక్షిణాః గురుదక్షిణాం కురుత మహ్యం ద్రుహ్యాతో ద్రుపదస్య యుధి బలాద్గృహీతస్య సమర్పణమితి గురుణా చోదితాస్సర్వేప్యహం పూర్వి కయా కయాపి విమతేమ కృతావజ్ఞా సేనం యాజ్ఞసేనం పురంనిరుధ్య చిరమయుధ్యంత. ౧౬. ప. కృత్తేభల్లైర్ధనుషి సగురుద్రోహిణస్తస్య జీవ

దేశేనచ వర్ధమానః అతఏవకూలస్థస్య తీరే వర్తమానస్య కురుసుతసదసః యుధిష్ఠిరాదీనాం సమాజం అనుకుర్వన్విడంబయన్. కృద్యోగాత్కర్మణిషష్ఠీ - కశ్చిద్గ్రాహః మకరః స్వయమపివిశేషేణ జయోయస్తా త్తస్యఅస్త్రాగమస్య ధనుర్వేదస్యాంతం పారం విజయస్యార్జునస్య సంబంధినా అస్త్రాగమేన బాణప్రాప్త్యా అంతం నాశంచ జగ్రాహ ప్రాప్తవాన్. కదాచిద్గ్రోణస్య స్నాతుంకృతగంగావతరణస్య చరణగ్రహణం కుర్వన్ కశ్చనమకరోఽర్జునేన బాణేననిహతఇతి పౌరాణికీకథాత్రానుసంధేయా - స్కంధావృత్తమ్. ౧౫ తతఇతి. తతః అనంతరంసర్వేషాం ధనుర్ధరాణాముత్తరాః ఉదీచ్యాఅపి శ్రేష్ఠాశ్చేతి-శరాసనేషు చాపనైపుణ్యేషు నిషయేదక్షిణాః దాక్షిణాత్యాః సరళాశ్చ అతఏవవిరోధాభాసః. ని. 'ఉపర్యుదీచ్య శ్రేష్ఠేష్వప్యుత్తర' ఇత్యమరః. ని 'త్రిష్వనాక్సరళారామ పరచ్ఛందానువృత్తిషు. దక్షిణ' ఇతివిశ్వః. మహ్యం ద్రుహ్యతః మమ ద్రోహం బాల్యే ప్రతిజ్ఞాతార్ధరాజ్యప్రదానరూపంకుర్వతః. క్రుధద్రుహేత్యాదినా సంప్రదానత్వం-అతఏవ యుధి యుద్ధే బలాద్గృహీతస్య సజీవమానీతస్య ద్రుపదస్య రాజ్ఞః సమర్పణమేవ గురుదక్షిణాం కురుతేతి-గురుణా ద్రోణేన చోదితా ఆజ్ఞాపితాస్సంతః. అథ కయాప్యనిర్వాచ్యయా అహంపూర్వికయా అహం పూర్వమహం పూర్వమితి జ్ఞానేన. ని. 'అహంపూర్వ మహంపూర్వ మిత్యహంపూర్వికా మతే'త్యమరః. విమతేషు శత్రుషు విషయే కృతావజ్ఞా ఉచితతిరస్కారా సేనాయస్మిన్తత్. యజ్ఞసేనస్య ద్రుపదస్యేదం యాజ్ఞసేనం పురం పట్టణం నిరుధ్య చిరమయుధ్యంత - యుద్ధమకుర్వన్. ౧౬. కృత్తఇతి. సః జలమధ్యగ్రాహ మారకత్వేన ప్రసిద్ధః సవ్యసాచీ ఆర్జునః గురవే ద్రుహ్యతీతి ద్రోహిణః తస్య ద్రుపదస్యజీవగ్రాహేజీవతఏవ గ్రహణేవిషయే సుబలదుహితుర్గాంధార్యాః పుత్రాణాం దుర్యోధనాదీనాం ఆవళ్యాం పంక్తౌ పూర్వపక్షీభవత్యాం సత్యాం అసమర్థాయాంసత్యాం-ద్రుపదేనపరాభూతాయామితి యావత్. భల్లైర్ద్విపదస్య బాణవిశేషైః ధనుషి నిజచాపేకృత్తేభిన్నేసతి - బాహాయాం

గ్రా హేబాహాంచలపరిచల త్ఖడ్గవల్లీసహాయః, పుత్రావళ్యాం సుబలసు
హితుః పూర్వపశ్లీభవత్యాం సిద్ధాంతోఽభూద్విభువిబుధై శ్లాస్మితస్స
వ్యసాచీ. ౧౭. ప. పార్థమేవ పురతోనిధాయ తే పౌరవా స్తవను సన్ని
ధాగురోః, భక్తిభిర్వ్యనమయన్నిజం శిరః పాప్మతస్సు పరిభూతిలజ్జయా.
౧౮. ప. అథోగురుర్నితమధిజ్య ధన్వనాపురఃప్రదేశం పురుహూతసూ
నునా, తరంగితాక్షం తమవేక్ష్యద్విషం వచోగభీరం వదతిస్మ సస్మితః.
౧౯. గ. రేరే క్షత్రియసత్తమ పురా మహత్తమ మగ్నిదేవ్యం మగ్ని

భుజస్య అంచలే అగ్రేకరేఇతియావత్. పరిచ్ఛంతీకంపమానా ఖడ్గః వల్లీవసైవ సహాయః యస్యతథోక్తస్య. దివిస్వర్గే బుధైర్దేవైః భువిబుధైః పండితైశ్చ. ని. 'జ్ఞాతృచాండ్రి సురాబుధా' ఇతివిశ్వః. శ్లాఘితః సంస్తుతః సిద్ధాంతః కృతకార్యః అభూత్. అత్రజీవస్య చిత్ప్రతిబింబస్య గ్రాహోబింబభూతచిదభిన్నత్వేన జ్ఞానేవిషయే సాబలేయశలే పూర్వపశీభవతీతి దేవాత్మత్వాదిమతిసతి-అర్జునః ఇహఅముత్రచ బ్రహ్మవిద్భిశ్లాఘితః. అభినందితః సిద్ధాంతః ఆద్వితీయబ్రహ్మభావాత్మకోఽభూదితి. అర్థాంతరంతుధ్వనిరేవ నశ్లేషః. 'అభిధాయాః ప్రకృతేనియంత్రణా'దిత్యాదేరుక్తత్వాదితి - మందాక్రాంతావృత్తమ్. శ్లో. 'మందాక్రాంతాజలధిషడగైర్మ్భనతౌతాద్గురూచేతిలక్షణాత్. ౧౭. పార్థమితి. తదనుద్రుపదగ్రహణానంతరం తే కురూరాః పార్థమర్జునమేవ పురతోఽగ్రే నిధాయ గురోః ద్రోణస్యసన్నిధౌ నిజం శిరః భక్తిభిర్వ్యనమయన్ - ప్రణేమురిత్యర్థః. పార్ష్ణిగ్రాహద్రుపదస్తు పరిభూత్యాతిరస్కారేణ యాలజ్జా తయా నిజంశిరః వ్యనమయత్. అవనతవదనో ఽభూదిత్యర్థః. నమతేర్ణ్యంతాత్కర్తరిలక్-అత్రకురుకుమారాణాం ద్రుపదస్యచ ప్రకృతానామేవ శిరోనమనఫలశ్లేషోపమ్యస్య గమ్యత్వాత్కేవలప్రకృతాస్పదస్తుల్యయోగితాభేదః. రథోద్ధతావృత్తమ్ ౧౮. అథోఇతి. అథో ఆనంతరం గురుః ద్రోణః ఆధిజ్యమారోపితగుణంధనుః చాపః యస్యతేన - పురుహూతస్యేంద్రస్యసూనునా అర్జునేన పురఃప్రదేశంనీతం ప్రాపితం. తరంగితే చకితే ఆకూణీ యస్య తథోక్తమ్. విద్విషం శత్రుం తం ద్రుపదం అవేక్ష్య - గభీరం గూఢార్థం వచః వక్ష్యమాణం సస్మితం యథాతథా వదతిస్మ-నంశస్థనృత్తమ్. ౧౯. రేరేఇతి. రేరే. ని. 'తుచ్ఛసంబోధనేతురే' ఇత్యమరః. క్షత్రియసత్తమ విపరీతలక్షణయా క్షత్రియాధమేత్యర్థః. పురా ధనుర్వేదాభ్యాసకాలే-మహత్తరమతిశయపూజ్యం అగ్నిదేవ్యమగ్నికల్పం. 'ఈషదసమాప్తౌ కల్పబ్దేశ్యదేశీయర'ఇతిదేశ్య ప్రత్యయః. అగ్నిదేవ్యం నామముని అస్త్రస్య ధనుర్విద్యాయాః పరిశ్రమాయ అభ్యాసంకర్తుమితి - క్రియార్థేత్యాదినాసం ప్రదా

వేశ్యం మునిమస్మహరిశ్రమాయప్రశ్రయేణ సహశుశ్రూషమాణస్త్వం మత్కృతే పితురనంతరమమాధిరాజ్యపదస్య ప్రథమమర్ధం భవతేవితీర్య తతః పరమర్ధమహమనుభవిష్యామీతి యద్వ్యథాప్రత్యశ్రుణుథాస్తత్తథానిర్వర్తితంఖలు ధిగ్విప్రకృతి ఙురప్రాయేణ విప్రియవచనేన ప్రథీయసీం మనసి వ్యథాం నమవితీర్యవతా మహార్ణవపరిధానవతీం వసుమతీం స్వయమేవానుభవతానుభవతా. ౨౦. స. ఆబాలవృద్ధం జలసక్తమేవ జనాస్సమస్తాద్రుపదం యదాహుఃి, తస్మాత్త్వయిస్వీకృత ఏవాదృశా

నత్వం - ప్రశ్రయేణసహ వినయేనసాకం. పి. 'సాకంసత్రాసమం సహే'త్యమరః. శుశ్రూషమాణస్సేవాంకుర్వన్. త్వం - మత్కృతే మదర్థం మమేత్యర్థః. పితురనంతరం లోకాంతరగతే పితరి మమమత్సంబంధినః ఆధిరాజ్యపదస్య ప్రగతం పూర్వతనం ఆర్ధరాజ్యమితియావత్. ఆధీతి పూర్వభాగంచ వాచ్యవాచకయోరభేదాధ్యవసాయేన మానసవ్యథామిత్యర్థః. ని. 'పుంస్యాధిర్మానసీవ్యథే'త్యమరః. భవతేతుభ్యం వితీర్య దత్వా-పరం ద్వితీయమర్ధం ఆర్ధరాజ్యమితి పరంతనవాక్యమితిచ ఆహమను భవిష్యామీతి - యద్వస్తు యథాయేన ప్రకారేణ ప్రత్యశ్రుణుథాః ప్రతిజ్ఞామకరోః తత్ప్రతిజ్ఞాతంవస్తు-విప్రకృతిక్ ఇత్యుక్తప్రకారేణ అతఏవ ఙురప్రాయేణ ఙురకల్పేన విప్రియవచనేన - ప్రథీయసీం మానసీంవ్యథాం వితీర్ణవతాదత్తవతా - కించ - మహార్ణవస్సముద్రః పరిధానమగ్రోవస్త్రం తదస్యా ఆస్తీతితద్వతీం - సముద్రపర్యంతామితియావత్. వసుమతీంభూమిమనుభవతా త్వయానను - హే ద్రుపద తథాప్రతిజ్ఞానురూపం నిర్వర్తితం ఆచరితంఖలు-ఖలుశబ్దఃకాకో - అదత్తైవకించిదపి మహ్యమనుభూతం త్వయైవ సర్వమిత్యర్థః. ఆత్రాతర్కితమానసవ్యథారూపోత్కటానిష్టావాప్తిసత్వేఽప్యిశ్లేషమహిమ్నా ఆర్ధరాజ్యరూపేష్టావాప్తి వర్ణనాత్సమాలంకారభేదః. సచ. శ్లో. 'వినాశేష్టంచ తత్సిద్ధిర్యదర్థం కర్తుముద్యమ' ఇతితల్లక్షణే అనిష్టమంతరేణేష్టావాప్తావేవ తేనభావ్యమితివాచ్యం - వ్యాజస్తుతివిధయా ప్రాకృతిక స్తుతిరూపవాచ్యకాఖ్యాయాం సమాలంకారస్య దుర్వారత్వాత్. ఏవం స్తుత్యా నిందాభివ్యక్తికాఖ్యాయాం మానసవ్యథారూపానిష్టావాప్తిప్రతీతే 'రనిష్టస్యాప్తావాప్తిశ్చ తదిష్టార్థసముద్యమాది' తిలక్షితో విషమప్రభేదశ్చ - ద్వయోశ్చస్తుత్యా నిందాభివ్యక్తిరూప వ్యాజస్తుతిప్రభేదేన సహైకవాచకానుప్రవేశస్సంకర ఇతి సూక్ష్మదృశాకలనీయం. ౨౦. ఆబాలేతి. యద్వస్తాదాబాలవృద్ధం బాలప్రభృతి వృద్ధపర్యంతం సమస్తాఃజనాఃి ద్రోర్వృక్షస్య మూలస్థానమాలవాలమితియావత్. ని. 'ద్రుద్రుమాగమా' ఇత్యమరః. వృక్షపర్యాయేష్వమరః. జలైరుదకైర్మూ

ఖ్యేకథం ను భజ్యేత న మిత్ర తేజః.౨౧. గ. ఇతివ్యాజస్తుతివచనేన పౌర వాంతే భార్గవాంతేవసతా ప్రధర్షితః పార్షత స్తేన సార్ధమర్ధరాజ్యపరివ ర్తనమాత్రమంగీకృత్య కృత్యవిదాంకకుద స్తై జంభరిపు కుంభసంభవా పుభావప్యుపయమం ప్రవర్తయితుం కృతనివర్తనస్సోనుకాంతికోపాస్యా పుత్రౌ భాగీరథీవనావసథస్యయాజస్యమునిరాజస్య యాజనానుగ్ర

హ్లేశ్చ-లడయోరభేదాత్. సక్తంసంగత మేచాహుః పదంతిస్మ - తస్మాత్కారణాత్సీవ కృతాతాదృశీ ద్రుపదేత్యాకారికా ఆఖ్యానామ యేన తస్మిక్ త్వయి. మిత్రస్య సఖ్యుః మమేతియావత్ - సూర్యస్యచ తేజఃకథం కేన ప్రకారేణ న భజ్యేత భంగం నగచ్ఛేన్న. నురామంత్రణే - కింతు గచ్ఛేదేవేత్యర్థః. జడసంగతేషు నాస్తి మిత్రా వకాశఇత్యర్థః. ఆత్ర ద్రుపదాఖ్యాస్వీకరణస్య మిత్ర తేజోభంగహేతుత్వోక్తేః పదార్థహేతుకంకావ్యలింగం సూర్యసుహృదోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలా తిశయోక్తి సంకీర్ణం. ౨౧. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ వ్యాజస్తుతివచనేన గూఢనిందా వాక్యేన కరణేన-భార్గవస్య పరశురామస్య అంతేవసతాశిష్యేణ ద్రోణేన కర్త్రా-పౌర వాణాం యుధిష్ఠిరాదీనాం ఆంతే సమీపే ప్రధర్షితః భక్తిరితః-కృత్యవిదాం కర్తవ్యేషు నిపుణానాం కకుదఃశ్రేష్ఠః ఆతఏవ పార్షదః ద్రుపదః తేనసార్ధం ద్రోణేనసాకం అర్ధ రాజ్యస్య పరివర్తనమాత్రం పరిపాలనమేవ-నతు సఖ్యమిత్యర్థః. అంగీకృత్య. శ్లో. ''సర్వ నాశే సముత్పన్నే ఆర్ధం త్యజతి పండితః'' ఇతిన్యాయా దితిభావః. కృతనివర్తనః ప్రత్యాగతస్సన్ - తౌప్రసిద్ధౌ జంభరిపుసంభవం అర్జునం కుంభసంభవం ద్రోణంచ - ఉభావపిక్రమేణ ఉపయమంవివాహం. ని. 'వివాహోపయమాసమా'విత్యమరః. యమ స్యసమీపంచ ప్రవర్తయితుం ప్రాపయితుం సోమశ్చంద్రః ఉమయా పార్వత్యాసహితః సోమః శివశ్చ తయోరివ కాంతిః కోపశ్చక్రమాత్. ఆస్యే ముఖే యయోస్తౌ. ని. 'సోమోలతావిశేషేస్యాచ్ఛాంకే శంకరశేఖరే' తివిశ్వః - చంద్రకాంత్యాతుల్యానాం రుద్రవత్కృద్ధముఖంచేత్యర్థః-సోమకైః పాంచాలైరంతికే ఉత్సంగే ఉపాస్యా ఉప లాలనీయావితిచ-పుత్రీంచ పుత్రంచ పుత్రౌ ద్రౌపదీధృష్టద్యుమ్నౌ - భాగీరథ్యాంవనే తీరారణ్యే ఆవసథం స్థానం యస్యతస్య. ని. 'స్థానావసథవాస్తుచే'తి గృహపర్యాయే ష్వమరః. యాజస్యనామ మునిరాజస్య యాజనేన యాగకారయితృత్వరూపేణ అను గ్రహేణ ప్రసాదేన పరిజగ్రాహ. ఉత్పాదితవానిత్యర్థః. యత్తు'కుంభజంభరిపుసంభవా వి'తిపాఠాంతరం యచ్చవా తద్రీత్యైవ నృసింహవ్యాఖ్యానం-తదుభయమప్యశుద్ధం - వివాహప్రాపకచంద్ర కాంతాననత్వస్యద్రౌపద్యాం యమసమీప ప్రాపకరుద్ర రౌద్రస్య

హేణ పరిజగ్రాహ. ౨౨. ప. తాతోఽపి ధర్మతనయం తపనీయపీఠమారోప్య చతురివ లబ్ధమముం తపోభిః, ఆవర్జితైఃకలశేవారిభిరభ్యషించదానందబాష్పసలిలైరవనీం చపాణాః. ౨౩. ప. ఆబిభ్రతో ధరణిమంగదనిర్విశేషం నానాధనాయతిభిరస్య నయోదితాభిఃవస్వ్యంసమస్తమపి వాసవసన్నిభస్య కోశీబభూవ కుతుకైస్సహకారవాణామ్. ౨౪.ప. పారేసిం

త్వస్య పృష్టద్యుమ్నేచ క్రమేణాన్వయాత్మకయథాసంఖ్యాలంకారభంగాపత్తేః - 'పుమాన్ స్త్రియే'త్యేకశేషశాస్త్రేణ-పుత్రీచ పుత్రశ్చ పుత్రావిత్యేవ వ్యాఖ్యేయతయా సోమకైరంతికే ఉపాస్యావిత్యర్థాంతరాప్రసక్త్యాచ 'సోమకోపకాంతాస్యా'వితి పాఠకల్పనాయోగాచ్చేతి.౨౨. తాతఇతి. తాతోధృతరాష్ట్రోఽపి తపోభిర్లబ్ధం చతురివ స్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా-శుశ్రూషాదిగుణసంపత్త్యా పరమప్రేమాస్పద మిత్యర్థః. జాత్యంధస్య భాగ్యాతక్-దాచిదుత్పన్నే చక్షుష్యుత్కటానురాగా దితిభావః. ధర్మస్య యమస్య తనయం యుధిష్ఠిరం ధర్మస్య ప్రకృష్టపురుషార్థస్య తనయం మూర్తం ధర్మమివ స్థితమిత్యపి-'ఆత్మా వై పుత్రనామాసీ'తి శ్రుతేరితి భావః. తపనీయపీఠమారోప్య కనకపీఠే ఉపవేశ్యేత్యర్థః.ఆవర్జితైరానమితైః కలశేషువారిభిః పుణ్యైః మంత్రపూతైశ్చజలైరభ్యషించత్. పట్టాభిషేకంకృతవాన్-'ఉపసర్గాత్సునోతీ'త్యాదినా ఆద్వ్యవాయేఽపి షత్వం-పౌరాశ్చ ఆనందేన చిరాత్కాంక్షితలాభజనితేన యానిబాష్పసలిలాని తైరవనీం తద్భార్యాం భూమిం అభ్యషించన్ - భర్తుః పట్టాభిషేకే భార్యాయాఅపి తదాచిత్యాదితిభావః. పౌరాస్తదా ననందుర్మితిపరమార్థః. వ్యంజకాప్రయోగా ద్గమ్యోత్ప్రేక్షా. వసంతతిలకావృత్తం. ౨౩. ఆబిభ్రతఇతి. ధరణిం భూమిమంగదేనకేయూరేణ సహ నిర్విశేషం తారతమ్యరాహిత్యం యథాయథా. బిభ్రతోహేలయా భుజేన వహతఇతి ప్రభావోత్కర్షః. వాసవసన్నిభస్య ఇంద్రతుల్యస్య అస్య యుధిష్ఠిరస్య నయేన షష్ఠాంశగ్రహణరూపేణోదితాభిః ఆర్జితాభి రిత్యర్థః. నానామణికనకరూప్యాదిరూపాణాం ధనానామాయతిభిః లాభైః సమస్తంవస్వ్యం గృహమపి. ని. 'నిశాంతవస్వ్యసదనే'త్యమరః. కారవాణాం దుర్యోధనాదీనాంకుతుకైఃకుతూహలైస్సహ కోశీబభూవ ధనభవనీబభూవ ముకులీబభూవేతిచ-యుధిష్ఠిరస్యతాదృక్సమృద్ధ్యా దుర్యోధనాదయోఽప్యన్నిత్యర్థః. ని. 'కోశోఽస్త్రీ కుట్మలే ఖడ్గపిధానేధనవేశ్మసీ'తివిశ్వః. మహతామభ్యుదయే ఖలానాం ఖేదస్యౌత్సర్గికత్వాదితిభావః. అత్రధనగృహముకులకోశయోశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిసంకీర్ణస్సహోక్తిరలంకారః. శ్లో. 'సహోక్తిస్సహభావశ్చేద్భాసతే జనరంజనః' ఇతిలక్షణాత్. ౨౪. పారఇతి. ఆగతరాజా ధృతరాష్ట్రః ప్రీతిభక్తి

ధుప్రథితమథ తంప్రత్యహం వర్ధమానం సోఢుం పార్థాభ్యుదయమపటో స్నాత్మజస్యానురోధాత్, ప్రీతో రాజాప్యనుజతనయప్రేమమార్ద్రేప్ర యాతుం మాతుర్దోషాదివ బహిరగాదంతరప్యంధభావమ్. ౨౫. గ. తద నుసౌబలీజానిరసౌ బలీయసామర్షేణ ధర్షితస్సహజవినయం ధర్మతనయం సమాహూయ కృతావహిత్థో గిరమిత్థముత్థాపయామాస. ౨౬. గ. వత్స సంప్రతివారణావతం పురవరముపేత్య మాగణానానగురోగుత్సనం వారణాయ నిఖదాం నిమేవ్య సహానుజై స్తత్ర వాస్యస్య గిరాపార

ప్రజారంజనథనార్జనాదిభిస్సంతుష్టోఽభి-పారేసింధు సముద్రతటపర్యంతం ప్రసిద్ధం - కించ - అహన్యహనిప్రత్యహం వర్ధమానం తంపార్థస్య యుధిష్ఠిరస్యాభ్యుదయమైశ్వ ర్యం సోఢుం క్షంతుం ఆపటోరశక్తస్య – తదసహిష్ణో రిత్యర్థః. స్వాత్మజస్య దుర్యో ధనస్యానురోధా దనుసరణాత్ తద్దుర్యోధనానువృత్తేరితియావత్ - అనుజతనయే యుధిష్ఠిరేయత్ప్రేమ తత్యమార్ద్రేప్రయాతుం గంతుం మాతురంబికాయాః దోషా త్సురతసమయే వ్యాసరూపావలోకనజుగుప్సాకృతనేత్రమీలనరూపాద్బహిః నేత్ర యోరివేత్యర్థః. అంతర్మనస్యపి అంధస్యభావం అంధత్వమగాత్ ప్రాప్తవాన్ - తత్తా దృశంప్రేమ తత్యాజేత్యర్థః. పురాకిలసత్యవత్యాజ్ఞయా అంబికా పుత్రోత్పాదనాయ సంగతావ్యాసేన సార్ధం తద్రూపదర్శనజనితజుగుప్సాభయకృతలోచనమీలనాత్. జాత్యంధం జనయామాస ధృతరాష్ట్రమితి భారతకథాప్రానుసంధేయా - మందాక్రాం తావృత్తం. ౨౫. తదన్వితి. తదనుప్రేమత్యాగానంతరం - సౌబలీ గాంధారీ జాయా యస్య – సౌబలీజానిః 'జాయాయానిజే' తినిఙ్ - అసౌధృతరాష్ట్రః బలీయసా మహతా అమర్షేణ ద్వేషేణేత్యర్థః. ధర్షితః ఆక్రాంతస్సన్ - సహజః స్వాభావికః వినయః యస్యతం ధర్మతనయమాహూయ కృతావహిత్థాకారగోపనం యేన తథో క్తశ్చసన్ - స్వకైతవపరిజ్ఞానభయేనేతిభావః. ఇత్థంవక్ష్యమాణప్రకారేణ గిరం వాచముత్థాపయామాస ఉత్థాపితవాన్ - ఉవాచేత్యర్థః. ౨౬. వత్సేతి. హేవత్స యుధిష్ఠిర, త్వంసంప్రతిఅద్య వారణావతం నామపురం అనుజైః భీమాదిభిః సమ ముపేత్య - వారణస్య గజస్యేవాననం ముఖం యస్యతస్యవిఘ్నేశస్య - యోగురయిః పితా సదాశివః తస్య ఉత్సవం నైమిత్తికపాక్షికాదికం విపదాం వారణాయ నిషేవ్య- తత్ర్రవారణావతేవాస్తవ్యస్య నివాసినః పౌరజనస్య భవ్యయాశుశలాన్వితయా గిరా స్తోతుంయోగ్యః స్తవ్యస్సన్ - నిరవధి అవధిరహితం సుఖం యస్యాస్తాం - వసుధాం

జనస్య భవ్యయాత్రాయో నిరవధిసుఖామనుశాధివసుధామితి. ౨౭. ప. తస్యాశయం హృదివిదన్ను ధర్మసూను స్తాతస్యవాచ మవిలంబ్య తథేత్య గృహ్ణాత్, తత్తాదృశేషు గురుశాసనపాలనేషు కులంకషం గుణగణేన కులం హిపూరోః. ౨౮. ప. ధర్మభూరనుజైస్సాకం తద్దిగంతత్పురం యయౌ, కర్మచోదనయా జీవః కాయమన్యమివేంద్రియైః. ౨౯. ప. సవినయమథదర్శితం మహీయస్సచివవరేణ పురోచనేనశత్రోః, జతు గృహమభజంత తత్ర పార్థాజగదివ నూత్నమశేషవస్తుపూర్ణం. ౩౦. ప.

భూమిమనుశాధి పాలయ ఇత్యువాచేతి పూర్వేణాన్వయః. ౨౭. తస్యేతి. ధర్మస్యయ మస్యసూనుర్యుధిష్ఠిరః. ని. 'సూనుః పుత్రే ఽనుజేరవా'విశ్వః. తస్యకృతాపహిత్థ స్యతాతస్యపితుః ధృతరాష్ట్రస్య ఆశయందుష్టాభిప్రాయం హృది విదజ్ఞానన్నపి-'అనుక్తమభ్యూహతిపండితోజనః' ఇతిన్యాయాదితిభావః. అవిలంబ్యకార్యాకార్యాలోచనే కాలక్షేపమకృత్వా - తథావారణావతం గచ్ఛామిత్యుక్తప్రకారాంవాచం - ఆగృహ్ణాత్ జగ్రాహ - ఉవాచేతియావత్-నన్వివదమయుక్తం - 'గురోరప్యవలిప్తస్య కార్యాకార్యమజానతః' 'ఉత్పథంప్రతిపన్నస్యకార్యంభవతిశాసనమి' తిన్యాయాదిత్యత ఆహ—తదితి. పూరోః కురువంశ్యస్య రాజ్ఞః కులం తత్తాదృశేష్వతిదుఃఖకరత్వేన దుర్భరేషుగురోః పితుః శాసనమాజ్ఞా తత్సాలనేషు తత్కరణేషువిషయే-గుణానాం వినయవివేకాదీనాం గణేన కులంకషం పరిపూర్ణంఖలు - సామాన్యేనవిశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః. పూరుర్నామ పుత్రః పితుర్యయాతేర్జరాంపరిగృహ్యజుగుప్సితాం దశసహస్రవత్సరాన్ స్వతారుణ్యంతత్సై దత్తవానితి భారతకథా-వసంతతిలకావృత్తం. ౨౮. ధర్మేతి ధర్మభూర్యుధిష్ఠిరః తస్య ధృతరాష్ట్రస్యగిరా తత్పురం వారణావతంప్రతి అనుజైస్సాకం - జీవః అంతఃకరణప్రతిబింబజైతన్యం కర్మణః ప్రారబ్ధస్యచోదనయా ప్రేరణయా ఇంద్రియైశ్చక్షురాదిభిస్సహా అన్యం కాయం దేహాంతరమివయయాప్రాప్తవాన్ - ఉపమాలంకారః. - తేన వాస్తినాపురత్యాగోదేహత్యాగవదితి దుఃఖాయాభాషితిప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. - యుగ్మవిపులావృత్తం. ౨౯. సవినయమితి. అథ వారణావతప్రాప్త్యనంతరం తత్ర వారణావతేపార్థాః అశేషైర్వస్తుభిర్భోగ్యైః పూర్ణం-అతఏవమహాయతిరమణీయం - కించ-శత్రోః దుర్యోధనస్య సచివవరేణ మంత్రిముఖ్యేన పురోచనేన నామ్నాప్లేచ్ఛేన సవినయం యథాతథా దర్శితం విజ్ఞాపితం జతుగృహం లాక్షాగృహం-నూత్నంనవం జగత్-లోకాంతరమివ అభజంత వివిశుః. ఉపమాలంకారః. అత్రశత్రోస్సచివవరేణేత్యుక్తాత్తద్గృహస్య వాసాయోగ్యత్వం ధ్వన్యతే - పుష్పితాగ్రావృత్తం. ౩౦. తత్రేతి. తేపార్థాః విదురభృత్యస్య

తత్రతేవిదురభృత్యభాషితైస్సాబలేయశతమన్యుహేతునా, పంచతా
మపి పరాంధనంజయప్రాపణేన జతుధామ్ని మేనిరే. 30. ప. శిశుపు
యిషురపిద్విషాంసమంత్రి నిభృతశరీరురమాన్ని గంభీరభావాన్, అవ
సరమనలావృతేనికేతే ప్రతిదినమేధయితుంప్రతీక్షతేస్మ. 31. గ. జాతు
చిదథైశ్యస్సహభృత్య భావమిపాదమిమామమషలేషు విషం నిసీ
షంత్యా నిషాదయోషిత ఇవ తస్య పురోచనస్య నిద్రాయామపి
ద్రాఘిమాణందాతుకామేన తత్ర సద్మనిఖణదాయా మాశు శుక్షణం

తత్పేషితఖనకస్య భాషితైర్వాక్యైః దుర్యోధనోజతుగృహదాహాద్యుష్మాన్మారయిష్యతీ
త్యాదిభిః తత్రతస్మిన్ జతుధామ్ని లాక్షాగృహే - సాబలేయానాందుర్యోధనాదీనాం
యచ్ఛతంతస్యమన్యుః క్రోధః సఏవ హేతుర్యస్యతేన - సాబలేయః దుర్యోధనఏవ
శతమన్యురింద్రః హేతుర్యస్యతేనేవచ. ని. 'శతమన్యుర్దివస్పతి'రిత్యమరః. ధనంజయస్య
వహ్నేరర్జునస్యచ ప్రాపణేన పూరణేన పరాం సంఖ్యాభిన్నాం పంచతాం మరణం
మేనిరే తర్కితవంతః. ని. 'ధనంజయోఽర్జునేవహ్నౌ. స్యాత్పంచతాకాలధర్మ' ఇతి
విశ్వామరౌ - రథోద్ధతావృత్తం. 30. శిశమయిషురితి. నిభృతః ప్రచ్ఛన్నః సచాసౌశ
రారుర్ఘాతుక ఇతి విశేష్యత్వవివక్షయా సమాసః. ద్విషాంమంత్రీసపురోచనః నిగూఢః
దుర్విజ్ఞేయః భావోఽభిప్రాయో యేషాంతాన్. ఆప్రకాశితవిదురభృత్యభాషితాని
త్యర్థః. ఇమాన్ పార్థాన్ ఆనలేనాగ్నినా ఆవృతే దగ్ధే నికేతే జతుగృహే శమం
క్షయం ప్రాపయితు మిచ్ఛుః శిశమయిషురపి సన్ దినేదినే ప్రతిదినమేధయితుం వర్ధ
యితుమితి విరోధః. వహ్నేరింధనీకర్తుమిత్యవిరోధః. అతఏవవిరోధాభాసాలంకారః.
అవసరం సమయం దహనయోగ్యం ప్రతీక్షతేస్మ నిరీక్షితవాన్ - పుష్పితాగ్రావృత్తం.
31. జాత్వితి. జాతుకదాచిత్ భృత్యభావస్య పరిచారకత్వస్య మిషాద్వ్యాజాత్ అమీ
షాంపార్థానాం ఆమిషేషు భోగ్యేషు ఫలేషు రసాలాదిషు ఆమిషేషు మాంసేషు ఫలే
ష్వితివా. ని. 'ఆమిషం పలలే క్లీబే త్రిషుస్యాద్భోగ్యవస్తునీతి' విశ్వః. విషం గరళం
నేతుం ప్రాపయితుమిచ్ఛంత్యాః సినిషంత్యాః సిషాదయోషితః దుర్యోధనప్రేషితాయాః
కిరాత్యాఇవ - ఆపతైస్తత్ప్రైః పంచభిస్సహ తస్యనిభృతశరీరోః పురోచనస్య -
నిద్రాయామపి ద్రాఘిమాణం దీర్ఘత్వం దీర్ఘనిద్రాసంజ్ఞం మరణమితి యావత్ - దాతుం
కామో యస్యతేన-జనన్యాః కుంత్యాః సోదరజనస్యయుధిష్ఠిరాదేశ్చ నీచేరమనల్పం
సంవేశసుఖం నిద్రాసౌఖ్యం యస్మిన్తాదృశోమణిమయోమంచ ఇవ ఆచరంతీ మణిమం
చాయమానా భుజశిఖరయోస్సీమా ప్రదేశోయస్యతేన - నీచేతరసంవేశ సుఖహేతురి
తివా వ్యాఖ్యేయం. ని. 'సుఖహేతౌ సుఖేసుఖ'మితిమేదినీ. శేమే తత్రతస్మిన్ సద్మని

ఋణాన్నిష్కృష్య జననీసోదరజననీచేతరసంవేశసుఖమణిమంచాయమాన భుజశిఖరసీమేన భీమేన విదురకింకరకృతలింగయాసురంగయానిర్జగ్మే. 33. ప. పార్థద్విషాం విగ్రహ మేకమేకం విభజ్య సప్తాపిశిఖాః కృశానోః, స్వీకృత్యతృప్తాస్సస్వీశరీరప్రకంపైశ్శ్లాఘిరే తత్ర సమీరపుత్రమ్. 34. ప. ప్రపశ్యతాం పౌరనృణాం ప్రభాతేసాంక్రామికంరోగమివాధితాపం, ఆబిభ్రతామశ్రుభిరేవ శాంతిఃపాది తత్రాగ్ని హోత్రిక్రియాయాఃయాః. 35. ప. తత్రాలయేదగ్ధతనూనజాతాన్నిశ్చిత్యసంస్థాన్నిజచారవాగ్భిః, దుఃఖాదవేశేన సుయోధనాద్యాస్సమోహ

జతుగృహే ఆశుశుక్షణిం అగ్నిం నిక్షిప్య. ని. 'శిఖావానాశుశుక్షణి' రిత్యమరః. ఋణాదగ్నినిష్కృతికాలవీవ - అన్యథాన్వేషామప్యగ్న్యాధేయకాలప్రత్తేరితిభావః. ఋణదాయాం రాత్రౌ విదురస్యకింకరేణ భృత్యేన కృతంలింగం నిర్గమనచిహ్నం యస్యాస్తథాసురంగయాబిలేన నిర్జగ్మే నిర్గతం - గమేర్ణ్యవేలిట్ - ఆగ్నిదోగరదశ్చేత్యాదినా వహ్నివిషదాకృపురోచనకిరాతోర్యరాతాయిత్వస్మరణాత్. శ్లో. "ఆతతాయినమాయాంతం హన్యా దేవ నసంశయ" ఇతి స్మరణాచ్చ. తదప్యసౌ భీమస్య నానుచిత ఇతి ధ్యేయం. 33. పార్థేతి. కృశానోరగ్నేః సప్తాపి శిఖాఃపార్థద్విషాంకిరాతీ తత్పుత్ర పురోచనానాం ఏకమేకైకం విగ్రహం శరీరం విభజ్య విభాగంకృత్వా స్వీకృత్య ఆస్వాద్యచేర్థతృప్తాస్సన్యఃస్వశరీరసఃఆత్మాగ్రభాగస్య ప్రకర్షేణ పంపైఃసమీరణపుత్రం భీమం శశ్లాఘిరే శ్లాఘనంచక్రురిత్యుత్ప్రేక్షా - వ్యంజకాప్రయోగాద్దమ్యా - శ్లాఘతేఃకర్తరి లిట్ - ఉపజాతివృత్తం. 34. ప్రపశ్యతామితి. ప్రపశ్యతాం అగ్నిహోత్రిక్రియాయామితి లభ్యతే-అతఏవ సంక్రమాదాగతం సాంక్రామికం రోగమధ్యేమయాది మివ స్థితం - ఆధినామనోవ్యథాయా యస్తాపఃతం ఆబిభ్రతాం పౌరనృణాం అశ్రుభిరేవ-తత్రజతుగృహే అగ్నిసంబంధిన్యాఃహోత్రిక్రియాయాఃబలాద్బాహుల్యస్య శాంతిఃనిర్వాపణం ఆపాది కృతా-పద్యతేఃకర్మణి లుఙ్ - తాదృగ్ధర్మశీలానాం కిమిదమాకస్మికమాగతితం బతేతి పౌరా యరుదురిత్యర్థఃఉపజాతివృత్తం .35. తత్రేతి. ఆగ్నేయాగారాదాహానంతరం నిజానామాత్మీయానాం చారాణాం వాచావాక్యేన-దగ్ధాస్సహమాత్రా పాండవాఇత్యాదినా తత్రాలయే జతుగృహే-ఏతాన్ పార్థాన్ దగ్ధాతనుశ్శరీరమేషాం తథోక్తాన్ నిశ్చిత్య - సుయోధనాద్యాఃతదానీం సభాయాం దుఃఖస్య ఆపదేశేనవ్యాజేన సమ్మోహబాష్పం ససృజుఃముముచుఃఅశ్రుజాతం సిషృక్షంటకం అస్మత్సామ్రాజ్యమితిముముదురిత్యర్థఃయత్తు 'దగ్ధతనూ

బాష్పం ససృజుస్సభాయాం. 36. గ. తావత్సోఽపిగంధవహసూను రంధతమసబంధురం సక్థిజవసముత్థిత మరుదుత్పాటితతరువిటప వసతివిధు టనసముద్భ్రాంతశకుంతకుల్తలబద్ధనిధ్వానమధ్వానం విలంఘ్య కస్యచి త్కాననకాసారతీరతరో రధిపరిసర మేతానవతార్య తదీయపరిరక్షణ విచక్షణజాగరః క్షణమవతస్థే. 32. ప. తత్ర కాపిహరుణీతటిదాభాతంయ యా జతుగృహే సుహితేన,నూషణాయ తనుసాంవనమార్ద్రే చోదితా హుతవహేన శిఖేవ. 33. ప. అధరోష్ఠ విభాగరేఖకా సుదృశోఽస్యా

నేతాక్ పురోచనాదీక్ పార్థాక్ నిశ్చిత్యతత్వేన బ్రూత్వేత్యర్థఇతి నృసింహః-తన్న - పురోచనాదీనాం ప్రకృతత్వాభావేనైతచ్ఛబ్దేనతత్పరామర్శాయోగాత్-అన్యథా ఉత్తరగద్యేఽప్యేతా నవతార్యేత్యత్ర తత్పరామర్శః కిన్నస్యాదితి-ఇంద్రవజ్రావృత్తం. 36. తావదితి. తావత్సురంగానిర్గమసమకాలమేవసః గంధవహస్యవాయో స్సూను ర్భీమోఽపి ఆంధ్రమనేన గాఢతవసా. ని. 'ధ్వాంతేగాఢేఽంధతమస'మిత్యమరః. బంధురం సాంద్రం - సక్థినోరూర్వోః జవాద్వేగాత్ సముత్థితేన మరుత్తావాయునా ఉత్పాటితానా మున్మూలితానాం తరూణాం విటపేషు శాఖాసు యాః వసతయః కులాయాః తాసాం విగుటనేన నాశేన సముద్భ్రాంతానా మాకాశముత్పతితానాం శకుంతానాం పక్షిణాం కులేన బద్ధః నిధ్వానః కోలాహలరవః యస్మిన్తం అధ్వానమరణ్యమార్గం విలంఘ్యాతిక్రమ్య - కస్యచిత్కాననే కాసారస్యసరస స్తీరేతరోః అధిపరిసరం సమీపే ఏతాక్ కుంత్యాదీనవతార్య ఉపవేశ్య తదీయే కుంత్యాదిసంబంధినిపరిరక్షణే దుష్టసత్వేభ్యస్త్రాణే విచక్షణః కుశలస్సన్ అవతస్థే స్థితవాన్-'జాగరూక'ఇతిపాఠస్త్వ నుప్రాసభంగాదుపేక్ష్యః - యత్తుతావత్ దుర్యోధనాద్యానందసమయఇతి నృసింహః-తన్న - దుర్యోధనాద్యానందస్యభీమగమనారణ్య స్థితోర్ఽశ్చైకకాలికత్వస్యాసంభావ్య తయా సందర్భవిరోధాత్. యదపి 'అథవాభీమ నిర్గమనానంతర' మితివ్యాఖ్యాంతరం తదపి న-భీమనిర్గమనానంతరం భీమోఽవతస్థఇతి సందర్భవిరోధాత్. 32. తత్రేతి. తత్ర తరుమూలేతటితః విద్యుతఇవాభాయస్యాస్సా-జతుగృహే సుహితేన ఆనర్ఘ్యవస్తు కబళనతృప్తేన అతఏవ హుతవహేనాగ్నినా-వనమార్ద్రే తమసాంమూషణాయ ధ్వంస నాయ చోదితాప్రేషితాశిఖాజ్వాలేవస్థితా కాపి తరుణీ తం భీమం యయౌ ప్రాప - అత్ర జతుగృహసుఖపదార్థహేతుక ర్వ్యలింగోద్భావితాగ్నిశిఖాత్వోత్ప్రేక్షేతి తయో రంగాంగిభావేన సంకరస్య తటిదాభేత్యుపమానూసంసృష్టిః. స్వాగతావృత్తం. 37. అధరేతి. అస్యాః భీమం ప్రతిఆగతాయాః పురోవర్తిన్యా ఇతివా-సుదృశః వదనేముఖే

వదనేఽస్తివానవా,ఇతిసాహృది తస్యసంశయం పరిమార్ష్టుం కిల మౌనము త్యజత్. ౩౯. ప. ఏతాం ప్రశాస్తి భుజయావనరాజ్యసీమామేకస్స్వ యం నరభుజా మృషభో హిడింబఃు, అర్ధాశభాగ్జనవధే సమమంతకేన తుల్యాభిధానపదయా స్వసృమాన్యయా యఃు. ౪౦. ప. వీతశంకమిహా తే ఽవ్యతిష్ఠతఃు కీదృశంకకుద మిత్యయం మమ, చిత్తరంగభువి నృత్తకౌశలీ ముత్తరంగయతి చిత్రలాసకఃు. ౪౧. ప. రుధిరంపాతుకామేనతేనవో

ఆధరస్య ఓష్ఠస్య ఊర్ధ్వస్యచ ద్వయోఃు విభజ్యతే ఽనయేతి విభాగారేఖైవరేఖికా - అధరశబ్దసన్నియోగా దుపరితనౌష్ఠ ఏవౌష్ఠశబ్దోవర్తతే అర్థస్యచ ద్విత్వాత్ ద్వివచన మితోష్ఠాధరావిత్యత్ర వివృతమితి - సా అస్తివానవా ఇతి ఉక్తప్రకారం సంశయఃు. తస్య భీమస్య హృది పరిమార్ష్టుంకిల నివారయితు మిచ్ఛత్యుత్ప్రేక్షా - సాతరుణీమానమ త్యజత్ - ఉవాచేత్యర్థఃు. అత్రమానత్యాగే తాదృశసంశయవారణ ఫలకతోత్ప్రేక్ష యా తన్ముఖకాంతినైగనిగ్యం తథాదృష్టి ప్రతిరోధకమితి వస్తుప్రతీతే రలంకారేణ వస్తుధ్వనిఃు. ౫౦పచ్ఛందసికం. ౩౯. అ. తదుక్తిప్రకారమేవాహా—ఏతామితి నరభు జాం మనుష్యాశనానాం రక్షసామృభుఃు శ్రేష్ఠఃు అతఏవ జనానాం వధే హింసాయాం విషయే అంతకేన సమం యమేనసహ-అర్ధాంశం తుల్యభాగం భజతీతి తథోక్తఃు. హిడిం బోనామరాక్షసఃు స్వయమేకఃు అసహాయస్సన్నేవభుజయా బాహుబలేనేత్యర్థఃు. ఏతాం వసరాజ్యసీమాం ప్రశాస్తి రక్షతి - ఏతద్వనస్య రాజేత్యర్థఃు. యోహిడింబఃు తుల్యం ఆభిన్నం అభిధానపదం సంజ్ఞాశబ్దఃు యస్యాస్తమామయాస్వసృమాక్-తస్యాహం భగినీ త్యర్థఃు. సఃు హిడింబఇతిసంబంధఃు. వసంతతిలకావృత్తం. ౪౦. వీతేతి. ఇహా యమతుల్య హిడింబవనే వీతశంకంగతభయంయథాతథా అద్యతిష్ఠతఃుతేతవ కథందైర్యంకీదృశం - ఇతి ఉక్తప్రకారఃు. ఆయంచిత్రమాశ్చర్యమేవలాసకఃు నర్తకఃు మేమమ చిత్తమేవరంగ భూర్నాట్యదేశఃు తస్యాం నృత్తకౌశలీంనాట్యనైపుణ్యం ఉత్తరంగయతివర్ధయతి - అత్యాశ్చర్యమత్ర త్వదవస్థానమిత్యర్థఃు. రథోద్ధతావృత్తం. ౪౧. రుధిరమితి. కించ రుధిరం యుష్మద్రక్తం పాతుంకామఃు యస్యతథోక్తేన తేనహిడింబేన - వఃు యుష్మాక్ నంతుం ఈరితాప్రేరితాఅహం-తేతవసంబంధిన్యా రూపస్యసౌందర్యస్య సంపదాసమృ ద్ధ్యా హేతునా అధరంభవదోష్ఠమాధుర్యం పాతుకామాఅస్మి ఇదంతతోఽప్యాశ్చర్యం - యద్యుష్మాక్ హంతుమగతాయా మమవిస్మృత్యసర్వంత్వద్రూపసంపదాత్వయిరాగో దయ ఇత్యర్థఃు. అత్ర విరుద్ధాకార్యసంప త్తిరూపో విభావనాభేదఃు. యుష్మవిపులా

హంతుమీరితా, అధరంపాతుకామాహమస్మి తే రూపసంపదా. ర౨. ప. అద్య తేసవిధ మాహతేదసౌ హృద్య మేత దుచితం వచశ్శృణు, మా రణం రిపుషుతన్వతామునా మా రణం కురు మహోన్బలేన సః. ర 3. ప. ఉపయామవిధా త్వరస్వమే కృపయామారశరాశ్మరారవః, దివివా భువివాథదిక్షువా రమయేత్వాముపనీయ రంహసా. ర౪. ప.ఇత్యేనాం భాషమాణాం రజనిచరపతిః క్రోధలింగై స్స్ఫులింగై ర్దగ్ధ్వాక్ష్ణోర క్షణం స్ఫుటఘటిత భుజాస్ఫోటమాటంటితాశః, బిభ్రాణోబభ్రుకై శ్యం త్వమిహ వససి కో మృత్యువక్త్రార్థజగ్ధో దుర్బుద్ధే తిష్ఠ యాసి క్వపు

వృత్తం. ర౨.ఆద్యేతి. కించ అసౌహిడింబః హోధీర తే తవసవిధం సమీపం ప్రతి అద్య ఆపతేదాగచ్ఛేత్. అతః హృద్యంమనోజ్ఞం అతఏవ ఉచితం వీతద్వత్యమాణం వచః శృణు-మమేతిశేషః. రిపుషు శత్రుషువిషయే మారణం వధంతన్వతా కుర్వతా అమునా హిడింబేనసహ రణంయుద్ధంమాకురు - యతస్సహిడింబః బలేన మహాన్ సరోత్తరః. అత్ర బలాధిక్యేన రణాకరణసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం - రథోద్ధతా వృత్తం. ర3. ఉపయామేతి. కించ - హోధీర త్వం కృపయా దయయా మే మమ ఉపయామవిధా వివాహకర్మణివిషయే త్వరస్వ ప్రవణోభవ-యతః మారస్యమన్మథస్య శరోశ్చ. ని. 'మారోమన్మథశాత్రవా'వితివిశ్వః. తస్య శరాఃబాణాః శరారవః ఘాతుకాః అథ మద్వివాహానంతరం దివిస్వర్గేవా భువివా దిక్షు కాంక్షితాసువా రంహసావేగేన త్వాముపనీయ తందేశంప్రాపయ్య రమయేక్రీడయామి - స్వస్యకామచారిత్వాదితి భావః. ద్రుతవిలంబితవృత్తం. ర౪. ఇతీతి. ఇతి ఉక్తప్రకారేణ భాషమాణాం వదంతీం భీమమితిశేషః. ఏనాం హిడింబాం క్రోధస్య లింగైశ్చిహ్నైః అక్ష్ణోఃస్ఫులింగైరగ్నికణైః తత్సాయైరీక్షణైరితియావత్-దగ్ధా భవన్నివ స్థిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా-తృన్నంతత్వాత్ - 'నలోకే'త్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః. అభీక్ష్ణంముహుఃస్ఫుటైః ప్రకటైః ఘటితయోరన్యోన్యం సంఘృష్టయోః భుజయోరాస్ఫోటైరాస్ఫాలనశబ్దైః వాచాటితాః ముఖరితాఃఆశాయేనతథోక్తః. బభ్రు కపిలవర్ణం కైశ్యం కేశబృందం బిభ్రాణః వహన్ రజనిచరపతిః హిడింబః హేదుర్బుద్ధే మూఢ ఇహమదీయే వనే వససి-మృత్యోర్వక్త్రేణ ఆర్ధంజగ్ధః భక్షితః త్వంకః కిమ్-పునఃఇతఃపరం క్వక్షుత్ర్యాసి గచ్ఛసి? ఇతి ఉక్తప్రకారయా గిరావాచామేదురః ముఖరస్సన్ ప్రాదురాసీదావిర్బభూవ. స్రగ్ధరావృత్తమ్. 'స్ఫుటం యథాతథా ఘటితస్య సుశ్లిష్టస్య రణఇతిశేషః' ఇతి నృసింహః. తన్న. పదాంతరసాపేక్ష త్వేసమాసానుపపత్త్యాచ్యుతసంస్కృతిదోషాపత్తేః. వ్యాఖ్యాసంప్రదాయవిరుద్ధత్వా

నరితి గిరా మేదురః ప్రాదురాసీత్. ర౫. తస్మిన్నక్తుసి నేదిష్ఠేతాదృశ పరుషాక్షరే, అపమృత్యురివోదస్థాగనిలస్యాత్మసంభవః. ర౬. ప. వృక్షేణవృక్షం గిరిణాగిరీంద్రం హస్తేనహస్తం వచసావచశ్చ, పరస్పరేణ ప్రతిరుధ్య ఘోరం సమాకమేతౌ సమమాదధాతే. ర౭ ప.స్వసుస్సమక్షం స్వయమేవ ముష్ట్యా వలంబిడౌజాఇవ వజ్రసఖ్యా, హిడింబమేనం యమరాజధానీకుటుంబిముఖ్యం కురుతేస్మ భీమః.ర౮. గ. తదను తిమిరకదంబేనేవ హిడింబేన నిర్ముక్తాత్సద్యఃహర్మ్యాదివ వనాత్సంధ్యయేవ సరాగయా తయాకమలపాలికయాసహా తపనభానవ ఇవ రాజసూన వస్సే నిష్క్రమ్య శాలిహోత్రమునే స్సకాసేవీతిహోత్రభాసం వ్యాసం

చ్ఛేతి. ర౫. తస్మిన్నితి. తాదృక్షాణి తాదృశాని 'దురుద్ధే' ఇత్యాదీనిపరుషాణి నిష్ఠురాణి అక్షరాణి వచనానియస్య తస్మిన్ తథోక్తే - తస్మిన్నక్తుసిహిడింబే నేదిష్ఠే సన్నిహితేసతి-అనిలస్యాత్మసంభవోభీమః అపమృత్యుః అకాలికమృత్యురివఉదస్థాత్ ఉత్థితవాన్. యద్ధాయసన్నద్ధోఽభూదిత్యర్థః. అత్ర 'నాళీలకీకృతే' దితిపరుషవచసామమంగళత్వస్మరణాత్. తత్కీర్తనేన హిడింబస్య మరణాత్మకామంగళస్ఫురణాయ భీమే అపమృత్యూపమేత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ర౬. వృక్షేణేతి. ఏతౌ భీమహిడింబౌ వృక్షేణవృక్షం పరస్పరేణ అన్యోన్యేనప్రతిరుధ్య నివార్య ఇతిపదద్వయం అగ్రేఽపి యోజ్యం-గిరిణాగిరీంద్రం హస్తేనహస్తం వచసావచశ్చ-ఏవం సమం తుల్యం ఘోరం దారుణం సమాకమయుద్ధం ఆదధాతే కురుతః. ఉపజాతివృత్తం. ర౭. స్వసురితి. భీమః స్వయం వజ్రస్య ఆశనేస్సఖ్యాతద్వదతిసారయేత్యర్థః. ముష్ట్యా ముష్టిఘాతేనైవ నత్వాయుధేనేత్యర్థః. స్వసుర్భగిన్యాః హిడింబాయాః సమక్షం ప్రత్యక్షే ఏనం హిడింబం బిడౌజాః ఇంద్రః వలం వలాసురమివ యమరాజధాన్యాం కుటుంబిషు వాస్తవ్యేషు ముఖ్యం కురుతేస్మ అవధీదిత్యర్థః. ఉపమాలంకారః. ఉపేంద్రవజ్రావృత్తం. ర౮. తదన్వితి. తదను హిడింబవధానంతరం తిమిరస్యకదంబేన సమూహేనేవ హిడింబేన రాక్షసేన నిర్ముక్తాత్. ఉభాభ్యామపివ్యక్తాదిత్యర్థః. ఏవమగ్రేపి ఆహార్యుఖాత్ప్రాతఃకాలాదివ తస్యా ద్వనాద్ధిడింబారణ్యాత్ రాగేణరక్తకాంత్యా అనురాగేణ చ సహితతయా సంధ్యయేవ తయా కమలపాలికయా హిడింబయాసహా నిష్క్రమ్య నిర్గత్య-తపనస్యసూర్యస్య భానవః కిరణాఇవ తే రాజసూనవః పాండవాః శాలిహోత్రస్య నామమునేస్సరసి తత్తీర ఇత్యర్థః. వీతిహోత్రస్య అగ్నేరివ భాః కాంతిర్యస్యతం భగవంతం వ్యాసం మునిమాసేవ్య - తస్యవ్యాసస్య నిదేశాదాజ్ఞాయాః. కతి

భగవంత మాసేవ్య తత్రతన్నిదేశాదహాని కానిచిదతివాహయాం చక్రుః. ౪౯. ప. పుత్రంతత్র ఘటోత్కచం పవనభూసంగాదనంగాతురా ప్రాప్తం సర్వగుణైర్మనోజవసతాం ప్రాసూత నక్తంచరీ, కుర్యాంవస్మన్న తవేవ కర్మసు హరేశ్చక్రేరపిస్రంసనామిత్యుక్త్వా సపిత్యాన్యథాభిలషితం యుక్తస్తయానిర్యయౌ. ౫౦. గ. తతస్తే వనాశనైర్ధన్యా థారితవసుధాసుధాశనాకృతయః ప్రావృషమివ బకబలాక్రాంతాం పాతాళ జగతీమివ ప్రత్యహం వర్ధమాన బలిశోకా మంగరాజ్యసీమామివ సూ

చిద్దినాని తత్రశాలిహోత్ర మునిసరస్తీరే అతివాహయాం చక్రుః గమయామాసుః. ఆత్రనిర్మోచనక్రియయావనప్రాతఃకాలయోః నిర్గమనక్రియయా పాండవ రవికిరణానాంచ ఘర్మేక్యేన ప్రస్తుతాప్రస్తుతాస్వదం దీపకద్వయం - తథా హిడింబతమఃకదంబయోర్వ్యమానసైల్యేన హిడింబాసరధ్యయో శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితరాగేణ చ సాధర్మ్యాదుపమాద్వయం - చతుర్ణామేషాం పితృహోత్రభాస మిత్యుపమయా సంసృష్టిః. ౪౯. పుత్రమితి. తత్రశాలిహోత్రసరస్తీరే అనంగాతురా కామపీడితా నక్తంచరీ హిడింబా - పవనభువా భీమేనసహ సంగాత్ - సంభోగాద్ధేతోః సర్వైర్గుణైః శౌర్యధైర్యాదిభిః మనోజవసతాం పితృతుల్యత్వం ప్రాప్తం భీమతుల్యమితి యావత్. ని. 'అగ్రమనోజవసః పితృసన్నిభ' ఇత్యమరః. ఘటోత్కచం నామ పుత్రం ప్రాసూత జనయామాస - సః ఘటోత్కచస్తు భోపితరః వః యుష్మాకం కర్మసు కార్యసమయేషు స్మృతఏవ స్మృతిమాత్ర సన్నిహితఏవేత్యర్థః. హరేరింద్రస్య శక్తేః సామర్థ్యస్యాపి ఇంద్రదత్తకర్ణముక్తశక్త్యాయంధస్యాపీతిచ-ప్రంసనాం చ్యుతిం కుర్యాం - ఇతి ఉక్తప్రకారేణ పిత్రాజ్ఞయాధిష్ఠిరాదీన్ ప్రత్యుక్త్వా - తయా హిడింబయా మాత్రాయుక్తస్సన్ యథాభిలషితం సైర్వరం యథాతథా నిర్యయౌ నిర్గతవాన్ - యత్తు సర్వైర్గుణైరుపలక్షితం మనోజవసతాం మనోజవసత్వం ప్రాప్తమితి నృసింహాః. తత్తస్య ఉక్తిశోశాసభిజ్ఞతాబలసితమేవేతి నాస్మాకమాగ్రహాః. శార్దూల విక్రీడితవృత్తం. ౫౦. తతఇతి. తతః ఘటోత్కచనిర్గమనానంతరం వనేభవైః వన్యైః అశనైః కందమూలాదిభిః ధన్యాః శ్లాఘ్యాః తే పాండవాః. ధారితాధృతా వసుధాయాం భువి సుధాశనాః దేవాః బ్రాహ్మణా ఇతి యావత్. తేషామాకృతిర్వేషః యైస్తథోక్తాస్సంతః. బకస్యనామాసురస్య బలేన భృత్యామాత్యాదినా ఆక్రాంతాం బకపక్షికులాక్రాంతామితిచ-అతఏవ ప్రావృషం వర్షర్తుమివస్థితాం ఏవమగ్రేపి ఆహన్యహని ప్రత్యహం వర్ధమానః బలినా బకాసురనైల్యేన యశ్శోకః సయస్యాంతాం-వర్ధ

ర్యతనయానుకూలప్రతిష్ఠాం రవిరథాక్షధురమివైకచక్రాంపురీం క్రమాదాక్రమ్య కస్యచిద్గృహమేధినో గృహమధ్యమేత్య సుఖమధ్యవాత్సుః. ౫౧. ప. భిక్షామటద్భిరథ తత్ర పృథాకుమారైర్భగం విభజ్యపృథగర్పిత మన్నరాశేః, ఆకంఠమభ్యవహరన్నఖిలైఃప్రతీకైః పుత్రోబభూవ మరుతః పునరుక్తపోషః. ౫౨. ప. తత్రతత్రద్విజైరేతే పృష్టానాశం పృథాసుతాం, ఇత్యూచుర్వయ మత్రైవ విద్మస్తేషాంతు సంస్థితిం. ౫౩.ప. యక్షేణకేనాపి హతో హిడింబ ఇతిబ్రువాణేషు మిథోద్విజేషు, ఆకూతగర్భం

మానవైరోచనశోకాంచ పాతాళభువం పాతాళలోకమివ పాతాళే నాగపాశైర్బ లేర్బద్ధత్వాదిత్యన్యత్ర భావః. సూర్యతనయాయాః యమునాయాః అనుకూలం తీరే ప్రతిష్ఠా స్థితిర్యస్యాః తాం – కర్ణోచితపాలనామితిచ అంగరాజ్యసీమాం అంగాఖ్యం దేశమివ - ఏకచక్రాం తత్సంజ్ఞాం ఏకం చక్రం రథాంగం యస్యాస్తామితిచ – రవిరథస్య సూర్యరథస్య సంబంధినీం అక్షధురం చక్రావలంబి తిర్యగ్దారువిశేషమివ - పురీం క్రమాత్ కతిపయప్రయాణై రాక్రమ్యప్రాప్య కస్యచిద్గృహమేధినః గృహస్థస్య గృహమధ్యమేత్య సుఖం యథాతథా అధ్యవాత్సుః వసంతిస్మ - వసతేః కర్తరిలుఙ్ – నస్యాన్యర్థధాతుక ఇతి సస్య తత్వం - అత్ర బకబలాక్రాంతామిత్యాదౌ శబ్దమాత్రసా ధర్మ్యాల్లేశ్చతుష్టయసంసృష్టిః. శ్లో. 'ప్రకృతా ప్రకృతో భయగతముక్తంచే చ్ఛబ్ద మాత్ర సాధర్మ్యం, శ్లేషోయం శ్లిష్టత్వం సర్వత్రాద్యద్వయేనాంత్య' ఇతిలక్షణాత్. ౫౪. భిక్షామితి. అథవికచక్రపురప్రవేశానంతరం తత్ర ఏకచక్రాయాం భిక్షాం అటద్భిః భైక్షాన్నమార్జయద్భిరిత్యర్థః. పృథాకుమారైః పార్థైః అన్నరాశేః ఆర్ద్రితాదితి శేషః. అర్ధం సమాంశం యథా తథా విభజ్య పృథగర్పితం అన్నరాశిం ఆకంఠం కంఠ పర్యంతం అభ్యవహరద్ భుంజానః మరుతః వాయోః పుత్రః భీమః అఖిలైః ప్రతీకైరవయవైః పునరుక్తః ద్విగుణితః పోషః మాంసలత్వం యస్య తథోక్తోబభూవ. అతిమాంసలోఽభూదిత్యర్థః. వసంతతిలకావృత్తం. ౫౬. తత్రేతి. ఏతే పాండవాః తత్ర తత్ర గోష్ఠీషు ద్విజైః బ్రాహ్మణైః పృథాసుతాం పాండవానాం నాశం దాహ జన్యం పృష్టాః కిం నష్టా ఇత్యనుయుక్తా స్సంతః వయమత్ర ఏకచక్రాయామేవ లేషాం సంస్థితిం నాశం సమ్యక్ స్థితించ విద్మః జానీమః ఇతి ఉక్తప్రకారమూచుః. అత్రైవ వర్తమానానాం కథ మస్మాకం నాశవార్తేతిచ భావః. యుగ్మవిపులావృత్తం. ౫౭. యక్షేణేతి. కేనాపి అవిజ్ఞాతనామగోత్రేణ యక్షేణ హిడింబోహతః ఇతి ద్విజేషు మిథః అన్యోన్యం బ్రువాణేషు కథయత్సు సత్సు - సమాసే ఏకస్మిన్ గర్భేభవస్సగ

హసితంసగర్భశ్చకుర్ముఖం వీక్ష్య సమీరసూనోః. ౫౯. గ. ఏకదా సాయమంతర్గృహే నిరవగ్రహం నిష్పతద్భిర్బాష్పైస్తరంగితోత్త మాంగముత్సంగభువి పత్యురపత్యం పురోధాయ యాతుధానాపరాధ భయానురోధేన మందితం క్రందిత ముత్సృజంతీం కుంతీసముపసృత్య విషాదనిదానం విప్రియతాక్షీ మప్రాక్షీత్. ౫౫. గ. సాపి తాం కృపాళుతయా హృదిలగద్గదాం గద్గదాక్షరమేవమాచచక్షే. ౫౬. ప. సాధయేయమితి ధర్మసంగ్రహం సందధాతి మిథునం పరస్పరం,

---

ర్భాభ్యాం సహజాయుధిష్ఠిరాదయః సమీరసూనోః భీమస్య ముఖం వీక్ష్య ఆకూతః అభిప్రాయః గర్భేయస్య తథోక్తం హసితం హాసం చక్రుః. నైతేజానంతి త్వయా స హత ఇతి సాభిప్రాయం హసంతి స్మేత్యర్థః. ఉపజాతివృత్తమ్. ౫౮. ఏకదేతి. ఏకదాకదాచిత్. సాయందినాంతే అంతర్గృహేగృహాభ్యంతరే - నిరవగ్రహం నిష్ప్రతిబంధం నిష్పతద్భిః స్రవద్భిః. 'వృష్టిర్వర్షం తద్విఘాతేఽవగ్రహావగ్రహౌ సమౌ'ఇత్యమరః. బాష్పైః తరంగితం సిక్తం ఉత్తమాంగం శిరః యస్య తథోక్తం - అపత్యం పుత్రం ఉత్సంగభువి ఊరుదేశే పత్యుః పురోధాయ ఆగ్రే కృత్వా - యాతుధానస్య బకస్య అపరాధాత్ ప్రతికూలాచరణరూపాత్ యద్భయం తేన మందితం మందరవం క్రందితం రోదనం ఉత్సృజంతీం కుర్వంతీం - నిశ్శబ్దం రుదంతీ మిత్యర్థః. అన్యథా నగరమాత్రస్యైవ ఋయాపత్తే రితిభావః. విప్రస్య నిజావాసదాతు రాయతాక్షీం పత్నీం ఉపసృత్య సన్నిధిం ప్రాప్య-కుంతీ విషాదస్య దుఃఖస్య నిదానం ముఖ్యకారణమప్రాక్షీత్ పప్రచ్ఛ-పృచ్ఛతేః కర్తరిలుఙ్. ౫౫. నేతి.సాపి ప్రపత్న్యపి కృపాళుతయా దయాశీలతయా హృది మనసిలగత వ్యాప్నువత గదగ రోగ శోకాత్మకః యస్యాస్తాం-మహాంతోఽన్యసంతాపాత్ ఖద్యంతీతిభావః. తాం కుంతీం ప్రతిగద్గదాని దుఃఖతరళాని అక్షరాణి వచనానియస్మిం స్తద్యథా ఆచచక్షే ఉవాచ-దుఃఖనిదానమితిశేషః. చక్షతేః కర్తరిలిట్. ౫౬. సాధయేయమితి. ధర్మః పితృబుణాపాకరణరూపః సంగృహ్యతే ఽనేనేతి ధర్మసంగ్రహం-పుత్రంసాధయేయం సంపాదయేయం - ఇతిహేతోః మిథునం స్త్రీపురుషౌ పరస్పరం సందధాతి సంగచ్ఛతే - 'ప్రజయా పితృభ్యఏషవా అనృణో యః పుత్రీ'తి శ్రుతేః. 'ప్రజాయై గృహమేధినా'మితి స్మృతేశ్చ-మహతామపత్యార్థ మేవ దారసంగ్రహ ఇతిభావః. అనేకాని జన్మాని పూర్వాణి యయోస్తయోరితి బహుతరపాపసంచయద్యోతనాయేదం విశేషణం-ఆవయోః దంపత్యోస్తు పరం కేవలం ఆధయే మనోవ్యథార్థం - పాపంతత్ఫలం దుఃఖం సంగృహ్యతే అనేనేతి పాప

ఆధయే పరమనేకజన్మనోరావయోరజని పాపసంగ్రహః. ౫౭. ప. అయి కింబ్రవీమి పరిపాకమంహసామతిభీషణో బక ఇతిశ్రుపాచరః, స్వసురాదరాత్స్వయమివాగతో యమో యమునావనాంతమవలంబ్యవర్తతే. ౫౮. ప. మా భూన్నాశో యుగపదితి నో భీరుభిర్జాతు పౌరైః పూర్వైర్లబ్ధ్వావసరమసకృత్ప్రార్థనాభిప్రక్లృప్తం, ఏకైకస్మిన్నహని వితరత్యేకమేకం పుమాంసం కృత్వాతస్తై బలిమిహ జనస్తుంగ మన్నస్యరాశిం. ౫౯. ప తాదృశోఽ ప్రళయకాల కఠోరో వాసరస్తుమమాలయ భూమేఽ, ద్వారి తిష్ఠతి బకాత్పరితుష్టాత్వారితోషికమివాస్య జిఘృక్షుఃఽ.

సంగ్రహఃఽ ఆల్పాయుఃఽ పుత్రఃఽ ఆజనిజాతఃఽ. అత్ర పుత్రాత్మకధర్తాయ యతమానయోఃఽ ఆల్పాయుఃపుత్రాత్మకపాపావాప్తివర్ణనా ద్విషమ ప్రథేఽ. యత్తు 'ధర్మస్యసంగ్రహం సంపాదనమితి వ్యాఖ్యాయి' ఇతి యన్నిథునసంగ్రహ ఇతి నృసింహప్రలపితం-తత్ న్యూనపరత్వాదిదోషాశ్రేణ మూలోచ్ఛేదిత్వాదుపేక్ష్యం - రథోద్ధతావృత్తం. ౫౭. అయీతి. అయిహేసఖిఽ అంహసాం పాపానాం మమేతిశేషఃఽ. పరిపాకం దుఃఖాత్మనా పరిణామం కింబ్రవీమి కథంవక్ష్యామి-అనిర్వాచ్యం దుర్దుఃఖమిత్యర్థఃఽ. తదేవవిశదయతి—అతీతి. అతిభీషణఃఽ అత్యంతదారుణఃఽ బక ఇతి బకసంజ్ఞఃఽ శ్రుపాచరోఽ రాక్షసఃఽ స్వసుర్భగిన్యాఃఽ యమునాయాఃఽ ఆదరాత్స్వయం సాక్షాదాగతఃఽ యమ ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా-యమునాయాఃఽ వనాంతం తీరారణ్యం ఆవలంబ్య ఆక్రమ్య వర్తతే-మంజుభాషిణీ వృత్తం. ౫౮. మాభూదితి. నఃఽ అస్మాకం సర్వేషాం యుగపత్ ఏకకాలం నాశోఽ మాభూత్-ఇతిహేతోఃభీరుభిఃఽ భయశీలైఃఽ అతఏవ పూర్వైఃపురాతనైఃఽ పౌరైఃఽ వితత్పట్టణవాసిభిఃఽ జాతుకదాచిత్-అవసరం ప్రార్థనావకాశంలబ్ధ్వా-అసకృత్ బహువారం ప్రార్థనాభిఃఽ ప్రక్లృప్తం నిర్ణీతం ఏకైకస్మిన్నహని ఏకమేకం పుమాంసం తుంగమత్యున్నతం పర్వతకల్పమితియావత్-అన్నస్యరాశిం వితదుభయరూపం బలిం నిత్యం దిశేదిశే-తస్మై బకాయఇహ వితత్పట్టణే జనఃఽ ఖిలరతి పదాది-నిత్యం తస్మై ఇత్యేవపాఠఃఽ. కృత్వాతస్మై ఇతిపాఠస్త్వనన్వయాత్వాదుపేక్ష్యఃఽ. మందాక్రాంతావృత్తమ్. ౫౯. తాదృశఇతి. తాదృశఃఽ ఉక్తబలిప్రదానాత్మకఃఽ. అతఏవ ప్రళయకాలఇవ కఠోరఃఽ ప్రాణిహింసకత్వాద్దారుణఃఽ వాసరఃఽ దినం-పరితుష్టాత్ బ్రాహ్మణోఽద్య బలిందదాతీతి ప్రియవాక్యశ్రవణేన సంతుష్టాత్-బకాద్రాక్షసాత్ పారితోషికం ప్రియవార్తావరదేయద్రవ్యం జిఘృక్షుఃఽ గృహీతుమిచ్ఛుఃఽ ఇవ-మమాలయభూమేఽ నివాసస్య ద్వారి ద్వారదేశేఽ అద్య శ్వఃఽ ప్రాతరితివర్తమానసామీప్యేవర్తమానత్వనిర్దేశఃఽ తిష్ఠతి-తత్తద్గృహవారానుపూర్వ్యా శ్వఃఽ

౬౦. ప.బాలానివ ప్రవయసోఽపి నరాశనోఽయం భుంజీతచేన్మమ సపీవ హి పుణ్యపాకః, బాలేన భావ్యమితి తద్బలిషు వ్యవస్థాం కంతేపునః కలయతి క్రకచస్యధాటీం. ౬౧.ప. సంతానమూల మిదమేకమపత్యమాస్తే సంవర్తకాల సహజశ్చ స రాహుసేంద్రః, సంభూయతే చ సమయాః ఋషయా వసూత్యా సంతీర్యతాం కథమియం సఖి మే విపత్తిః. ౬౨. గ. ఇత్యుదీర్య సరభసాపగాహాన హృదయ సముత్కాలితశోకరసపూరనివ నయనసలిలం విశృంఖలం ఖేలయంత్యై తస్యై తనయేషు ద్వితీయస్సమ

ప్రాతః బలిరస్మాభిర్దేయ ఇత్యర్థః. స్వాగతావృత్తమ్. ౬౦. బాలానితి. అయం నరాశనో బకఃబాలాత్ యూనఇవేత్యర్థః. ప్రవయసఃవృద్ధానపి భుంజీత చేత్ భక్షయేద్యది సఃవృద్ధభక్షణమేవ పుణ్యానాం పాకోహి ఫలంఖలు-తస్మాత్రమపి నాస్తీత్యతఆహ. బాలేనేతి.తస్య బకస్య బలిషు విషయే బాలేనభావ్యం భవితవ్యం-ఇతి ఉక్తప్రకారా వ్యవస్థాం ప్రాచీననిష్కర్షఃపునఃకంతేక్రకచస్య కరపత్రస్య ధాటీంభంగీం కలయతి యోజయతి-ఆవయోర్దంపత్యోర్వృద్ధత్వాత్తరుణఃపుత్రఏవాయంతద్బల్యర్థందేయ ఇతి మహాద్దుఃఖమితిభావః. వసంతతిలకావృత్తమ్. ౬౧. సంతానేతి. సంతానస్య అస్మద్వంశస్యమూలం ఆవిచ్ఛేదకారణం ఇదం పురోవర్తి ఆపత్యం పుత్రఃఏకమేవాస్తే వర్తతే-తద్దానాద్వంశోచ్ఛేద ఇతిభావః. ననుకదాచిత్కృపయా బకఃపునఃపుత్రందదాత్వత్యతఆహ. సంవర్తేతి. స రాహుసేంద్రశ్చ బకస్తు సంవర్తకాలస్య ప్రళయకాలస్య సహజఃసదృశ ఇత్యర్థః. తథాచ ప్రాణిహింసావిహారాణాం కుతఃకృపేతిభావః. ననుకాలాంతర భావి నీమాపదం విచింత్య కిమద్యైవశోచసీత్యాహ. సంభూయతఇతి మహత్యా దుఃఖదుర్భరయాఋషయా ఏకయైవరాత్ర్యా - సమయఃబలిప్రదానావసరఃసంభూయతే సంప్రాప్యతే - ప్రభాతాయాం రజన్యామేవబలిర్దేయ ఇత్యర్థః. ఆతోనకాలాంతరీణా విపదితిభావః. ఇయముక్తా మే మదీయావిపత్తిఃహే సఖి కథం కేనప్రకారేణ సంతీర్యతామతిక్రమ్యతాం-తరతేః కర్మణిప్రాప్తకాలేలోట్. ౬౨. ఇతీతి. ఇతి ఉక్తప్రకారేణ ఉదీర్య ఉక్త్వా-సరభసమతివేగం అవగాహనం నిమజ్జనం యస్య తథోక్తేన హృదయేన మనసా-సముత్కలితం తటంప్రాపితం శోకవివరసఃజలం తస్యపూరం ప్రవాహమివస్థితం - నయనయోస్సలిలం విశృంఖలం నిష్ప్రతిబంధం యథాతథా ఖేలయంత్యై ప్రసారయంత్యై తస్యై బ్రాహ్మణపత్న్యై-హే సఖి తేతుభ్యం మమ తనయేషు ద్వితీయోఽపి సమరేష్వద్వితీయఃఅసదృశఃసుతఃభీమఃదీయతే-మయేతిశేషః. సభీమఏవ తస్య బకస్యప్రాణ్యతే జీవ్యతేఽనేనేతిప్రాణనం యదశనం అన్నం తద్విషయే బలీభవిష్యతి-ఆహారీభవిష్యతి-తత్ప్రీణానాం నాశనే విషయేబలీబలవాక్ భవిష్యతీతిచ-ఆతో

రేష్వద్వితీయస్సుతస్సఖే దీయతే సపవతత్ప్రీణనప్రణాశయోర్బలీభవిష్యతి మాద్భైషీరితి సానరదేవమహిమీప్రత్యశ్వాశీత్. ఓం. ప.అనయోరథదంపత్యోర్మధ్యే హేతోశ్చుచఃపదే, ఆనందస్యాతిరేకోఽభూదాదేశ ఇవ తత్క్షణం. ఓర. ప. తమిమం ప్రసువాగహస్యుగంతం గదితో వాయుసుతోబలావలేపాత్, మనసానబకం లిలేహ రాత్ర్యా మనసాథారితమన్నరాశిమేన. ఓగి. గ. అహరేద్యుర్ధనులజనానందకరే భగవతిదినకరేఽపి మందేహాకులమవస్కందితుముదయగిరిశిఖరమధిరూఢే. ఓఓ. ప.స శకటమధిరుహ్యభీమసేనో దధికలశీకులశీ భరాన్నరాశిం, బకభవనవనం

మాద్భైషీ నత్రస్యేః భయేః కర్తరిలుఙ్-ఇతి ఉక్తప్రకారేణ సానరదేవస్యపాండోఃపత్నీకుంతీ ప్రత్యశ్వాశీత్ ప్రతిజ్ఞామకరోత్-ప్రతిపూర్వాత్ శృణోతేః కర్తరిలుఙ్-విరోధాభాసశ్లేషయోస్సంసృష్టిః. ఓ3. అనయోరితి. ఆభ్యాంకుంతీప్రతిజ్ఞానంతరం అనయోఃదంపత్యోఃబ్రాహ్మణీబ్రాహ్మణయోఃమధ్యే హేతోఃబాష్పకారణస్య శుచఃదుఃఖస్య పదేస్థానే మనసీతియావత్-శుచఇతిరావోర్భిరఇత్యాదివదభేదేషష్ఠీ-తథాచ 'శుగభిన్నేపదే శబ్దే'ఇతిచ - ఆనందస్యాతిరేకఃసంతోషాతిశయఃఆదేశఃఅతిథిరివవ్యాకరణశాస్త్రప్రసిద్ధశబ్దాంతరమివేతిచ-తస్మిన్నేవక్షణే తత్క్షణమభూత్-వ్యాకరణేనయుష్మదాదిపదేఆదేశవిధయాత్వమాది పదమివఅశ్రుపదందూరీకృత్యఆనందాతిరేకపదమభూదిత్యర్థఃఉపమాలఙ్కారఃఓర. తమితి. వాయుసుతఃతమిమంపూర్వోక్తంఉదంతంవార్తాంప్రతి-రహసిప్రసువాజనన్యాగదితఃకథితస్సన్-బలావలేపాత్ శౌర్యగర్వాద్ధేతోఃబకమసురంరాత్ర్యాంమనసానలిలేహనస్పృష్టవాన్నగణయామాసేతియావత్. కింతుఅనసాశకటేనధారితంసంభరితంఅన్నరాశిమేవమనసారాత్ర్యాంలిలేహఆస్వాదితవాన్ - శ్వఃపూర్ణాహోమమభవేదితిసర్వామపిరజనీంధ్యాయన్నతిష్ఠదిత్యర్థఃలిహేఃకర్తరిలిట్. ఉపజాతివృత్తమ్. ఓగి. అహరేద్యుఃపరస్మిందినే - నిఖిలజనానామానందకరే - దృష్టిరోధితిమిరవారణాదితిభావఃఅఖిలజనానయనానందకరఇతిక్వచిత్పాఠఃభగవతిదినకరేసూర్యేపీత్యపినాభీమస్యబకావస్కందనంసముచ్చీయతే - మందేహానాంనామరాక్షసానాంకులంబృందమితినాపాఠఃఅవస్కందయితుంనాశయితుంఉదయగిరేఃశిఖరమధిరూఢేప్రాప్తేసతీత్యుత్తరేణాన్వయఃమందేహానామరాక్షసాసంధ్యాసుసూర్యంక్షణంనిగృహ్యనశ్యంతీతిశ్రుతిసిద్ధం. ఓఓ. సఇతి. సఃభీమసేనఃదధికలశీనాందధికుంభానాంకులంబృందమశ్నన్లేవ్యాప్నోతీతివ్యుత్పత్త్యా-శకంధాదిత్వాత్పరరూపే - పిప్పల్యాదిత్వాత్ - జోషిచకులశేపఙ్క్తిఃతాంబిభర్తీతిభరఃతాదృశఃఅన్నస్యరాశిర్యస్మింస్తథోక్తం - 'దధికల

విశేష శాఖానగరమివాంతకవీర రాజధాన్యాః. ౬౭. ప. కంకాళోచ్చ యకల్పితాంతకచమూశాటీకుటీవిభ్రమే తత్ర క్రుద్ధతదాపవాహ్యమహిషశ్వాసోగ్రచక్రానిలే, గృధ్ర శ్వాజ్ఞసృగాలఘోష వికసద్రక్షోఽపదాన స్తవే భుంజానశ్శకటస్థవేవ సతదా చక్రే మహత్ క్ష్వేళితమ్.౬౮. గ. సోఽపి తదిదం నిశమ్యబలిపుగుషవిశేషభారమందితశకటాగమేన ప్రథమమేన కృతోన్మేషం రోషందివ్గుణయన్గిరికందరమందిరముఖాత్సరభసం వినిర్గత్య. ౬౯. ప. ఏవంరోవాపరాధ్నోత్యముమవిగణయన్బహుమత్రేతి ఘుష్యన్వ్యక్తోరోరక్తరేఖాకృతబిరుదజగద్ధాతుకత్వ ప్రశస్తిః,

---

శకులపీవరాన్నరాశి'మితి పాఠస్తుసుగమః-శకటమధిరుహ్య అంతకవీరస్య యమస్య యా రాజధానీ సంయమనీ తస్యాః శాఖానగరం ఉపపట్టణమివస్థితమ్. ని. 'యన్మాలనగరా ల్పరం - తచ్ఛాఖానగర' మిత్యమరః. బకస్య భవనంయస్మిన్ తద్వనం వివేశప్రాప - ఉత్పేక్షా - పుష్పితాగ్రావృక్షమ్. ౬౭. కంకాలేతి. కంకాలానాం శరీరశల్యానాం ఉచ్ఛ్రయేణ సమూహేన కల్పితః అంతకచమ్వాః యమసేనాయాః శాటీకుటీవిభ్రమః పటగృహవిలాసః యస్మిన్ స్థితోక్తే. ని. 'స్యాచ్ఛరీరాస్థికం కాల' ఇత్యమరః. క్రుద్ధస్య కుపితస్య తదాపవాహ్యస్య యమవాహనస్య మహిషస్య - శ్వాసాఇవ ఉగ్రాః దారుణాః చక్రానిలాః ఆవర్తవాయవః యస్మిన్ స్థితోక్తే - గృధ్ర శ్వాంజ్ఞానాం కంకకాకానాం సృగాలానాం శివానాంచ ఘూత్కైః ఘూరధ్వనిభిఃవికసద్వర్ధమానః రక్షసః బకస్య ఆపదానాని ప్రాణిహింసాత్మకకర్మాణి తత్సంబాధీస్తవః యస్మిం స్థితోక్తే - తాదృగ్ధ్వనివ్యాజ తదిబుదస్తుతిరవముఖరిత ఇత్యర్థః. తత్ర బకవనే శకటస్థస్సన్నేవ భుంజానః అన్నరాశిం భక్షయన్ - సభీమః మహత్ బకహృదయభేదనం క్ష్వేళితం సింహనాదం చక్రే-అత్ర బలిభక్షణక్ష్వేళితాభ్యాం భీమస్య తృణీకృత బకబలావలేప ప్రతీతే ర్వస్తునా వస్తుధ్వనిఃశార్దూలవిక్రీడితమ్. ౬౮. సఇతి. సబకోఽపి తదిదం భీమసింహనాదం నిశమ్య శ్రుత్వా-బలినాన్నేన బలవతేతిచ పురుషవిశేషేణ మహాపురుషేణ భీమేనచ-ద్వాభ్యాంమందితేన విలంబితేన శకటస్యాగమేన ఆగమహేతునా ప్రథమం సింహనాద శ్రవణాత్పూర్వమేవకృతః ఉన్మేషః ఉత్పత్తిర్యస్యతం రోషం క్రోధం ద్విగుణయన్ పునరుక్తయన్నగిరేః కందరం గుహా సైవమందిరం తస్యముఖాత్ ద్వారాత్ సరభసంసవేగం యథాతథా నిర్గత్యబహిరాగత్యేత్యుత్తరేణాన్వయః. ౬౯. ఏవమితి. వ్యక్తాభిః స్ఫుటాభిః ఉరసి రక్తరేఖాభిః రుధిరలేపధారాభిః కృతాని బిరుదాని జయచిహ్నానియస్యా స్తథోక్తా-తాదృశీజగతో ఘాతుకత్వేన వధేన యాప్రశస్తిః

క్రోశన్తర్వ్యాంగఘాదత్వరణపరిచలత్సృక్క-లగ్నాస్థిదండస్థూలేదంష్ట్రేద థానః పవనభవమభి ప్రాద్రవద్వ్యాతుధానః. ౭౦. ప. నిజభుజయుగళీని యంత్రణాభిర్నియతయత్న పరంపరావుభౌ తౌ, నిగళితనయనం నిలిం పదంష్ట్రోర్నిరవహతాం నిపుణం నియుద్ధశిల్పం. ౭౧. ప. పుత్రస్యవాయో ర్భుజదార్ఢ్యలిత్యం బకం వనే తత్ర చిరం చరంతం, నిన్యేదశాంకామపి రాక్షసస్త్రీనేత్రాభ్రవర్షర్తువిలాస యోగ్యాం. ౭౨. ప. తం వికృష్యస్యపుర సీమ్ని నిశీథే తత్ప్రాణాత్యుణపమర్మనదోషం, మార్గకామఇవ మారుత

శ్లాఘాసాయస్యతథోక్తిః - క్రోశతాంవేదనయా రుదతాం మర్త్యానాం బలీభూతానాం అంగఖాదేఅవయవభక్షణే త్వరణేన వేగేన పరితశ్చలతోః సృక్విణోరోష్ఠ ప్రాంతయోః లగ్నే అస్థిదండావివ స్థూలేచేతి విశేష్యత్వవివక్షయా సమాసః - దంష్ట్రే దంతవిశేషా - దధానఃయాతుధానః బకః అముంబాహుం అవిగణయన్ అవిచారయన్ ఏవముక్త ప్రకారం అత్ర మయిఏషయే కోవా అపరాధ్నోతి అపరాధంకరోతి-ఇతిభుష్యన్ ఘోషంకుర్వన్ పవనసుతమభి భీమస్యాభిముఖం ప్రాద్రవత్ ధావతిస్మ - యత్తు 'క్రోశతోమర్త్యస్యభీమస్యే' 'తిలగ్నాఃపూర్వామేవేతిశేష'ఇతిచ నృసింహప్రలపితం - తత్తన్మానురూపమేవ-యతఃప్రథమే తత్పరిక్షస్య ద్వితీయే చ్యుతసంస్కారస్యచ దోషస్యాపత్తేః. స్రగ్ధరా. ౭౦. నిజేతి. తౌఉభౌ భీమబకౌ నిజాభ్యాం భుజయోర్యు గళీభ్యాం నియంత్రణాభిః బంధనైః - నియమితఃనిరుద్ధఃయత్నఃయస్యతాదృశం పర స్పరమన్యోన్యం యయోస్తథోక్తౌసంతౌ-పరస్పరంబాహుభ్యాం బంధనే ధృతయత్నా విత్యర్థః. నిలింపానాం దేవానాం పక్షేక్షిణి నిగళితేఆశ్చర్యేణ శృంఖలితే నయనే యస్మిన్ తథోక్తం-దేవైరాశ్చర్యాత్పరిహృతవిషయాంతరం యథాతథా ఆలోక్యమానమి త్యర్థః. నియుద్ధశిల్పంబాహుయుద్ధకర్మ-నిపుణం యథాతథా నిరవహతాం కృతవంతౌ-నిఃపూర్వాద్వహతేః కర్తరిలఙ్-పుష్పితాగ్రావృత్తం. ౭౧. పుత్రస్యేతి. తతఃవాయోఃపుత్రస్య భీమస్య భుజయోఃదార్ఢ్యలిత్యందర్పః - తత్ర వనే ఆరణ్యేజలేచ చిరంచరం తం సత్వాని భుంజానం బకం రాక్షసం పక్షివిశేషంచ - రాక్షసస్త్రీణాం నేత్రాణ్యేవ అభ్రాణిమేఘాఃతేషాం వర్షర్తౌ యోవిలాసఃపుష్ట్యాత్మకఃతస్య యోగ్యాం ఉచితాం-కామపిదశాం దురవస్థాం నిన్యేగమయామాస - భీమబాహుబలేన బకోమమారేత్యర్థః. నయతేర్దువాదిత్వాద్ద్వికర్మకత్వం - 'నేత్రాభ్రవర్షర్తు'ఇతి పాఠోనేత్రపద వైయర్థ్యా పత్తేరుపేక్ష్యః. ఉపజాతివృత్తం. ౭౨. తమితి. మారుతసూనుఃభీమఃతం నివాతం బకం తచ్ఛవమితియావత్. నిశీథే అర్ధరాత్రే పురసీమ్ని నగరద్వారే వికృష్యపాతయిత్వే

సూనుర్మాతురంఘ్రిముపసేవితుమాగాత్. ౭౩. ప. ఆలోక్యయాతుశవమేతదశేషపౌరై రహోన్ముఖే పరపశీక్రియతేస్మ చేతః, ఆశ్చర్యపూర పరిమేళనఫేనిలాభి రానంద సాగరతరంగ పరంపరాభిః. ౭౪. ప. భవన మేత్య తదా గృహమేధినః పవనజే ప్రవణీకృతమూర్ధని, ప్రయయుజే సమమాశిషమక్షతైః ప్రముదితఃపురి తత్ర్మమహాజనః. ౭౫. ప. నిశి జాతు నికేతవేదికాయా నికటే సుప్తిసుఖం నిషేవ్య పార్థాన్, పథికోఽపరరాత్ర్మజాగరూకః ప్రబభాషే గిర మీదృశీం ప్రసంగాత్. ౭౬. ప. పాంచాలికాం యువమనోరథ రత్నసౌధపాంచాలికాం హృది మమేతి మమే

త్యర్థః. తత్ప్రణాత్కృణపస్య శవస్యమర్మనేన స్పర్శనేన యోదోషః తం మార్ష్టుం క్షాళయితుం కామోయస్య తథోక్త ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - 'తుం కామమనసోరపీ'తి మకార లోపః-మాతుఃకుంక్యాః అంఘ్రిం చరణం ఉపసేవితుమాగాత్ గతవాన్ - 'నమాతు ర్దైవతం పరమితి' స్మరణాత్తదంఘ్రి సేవాయాస్సకలదోషనివారకత్వాదితిభావః. స్వాగతావృత్తం. ౭౩. ఆలోక్యేతి. అశేషైః పౌరైః ఆహోన్ముఖేప్రాతః - ఏతత్ పుర సీమ్నివికృష్టం యాతునో బకస్య శవమాలోక్య - ఆశ్చర్యస్య రసస్య యః పూరః ప్రవాహః తస్య పరితోమేళనేన సంగమేన ఫేనిలాభిః ఫేనవతీభిః. ఏకస్మిన్ జలే జలాంతరస్య మేళనే మిళస్సంఘర్షణేన ఫేనోదయాదిత్థముక్తమితిధ్వేయం - ఆనందసాగరస్య తరంగాణాం పరంపరాభిః చేతః పౌరమనః పరవశీక్రియతేస్మ-ఆశ్చర్యశ్చర్యోఽయం బకవధోఽనేనకృత ఇత్యాశ్చర్యేణ పౌరా ననందురిత్యర్థః. వసంతతిలకావృత్తం. ౭౪. భవనమితి. తత్ర పురి తదాప్రాతః మహాజనః ప్రముదితస్సన్ - గృహమేధినః భీమావాసగృహస్థస్య భవనం గృహంఏత్య - ప్రవణీకృతో నమ్రీకృతః మూర్ధాశిరః యేన తస్మిన్ పవనజే భీమే విషయే-ఆక్షతైస్సమాశిషం ప్రయయుజే ఉదీరితవాన్ - ప్రపూర్వా ద్యుజేః కర్తరిలిట్ - ఉపకృతస్య ప్రత్యుపకారావశ్యకత్వాదితిభావః. ద్రుత విలంబితవృత్తం ౭౫. నిశీతి. జాతుకదాచిత్ పథికః కశ్చనపాంథః నిశి రాత్రౌ నికేతనస్య పాండవావాసగృహస్య-వేదికాయాః ప్రాంగణవేదికాయాః నికటేసమీపే సుప్తిసుఖం నిద్రాసౌఖ్యం నిషేవ్య ప్రాప్య-ఆపరరాత్రే అరుణోదయవేళాయాం జాగరూకః ప్రబుద్ధస్సన్ - ప్రసంగాత్ కథాప్రస్తావాత్ - పార్థాన్ప్రతి ఈదృశీం వక్ష్యమాణ ప్రకారాం గిరం వాచం ప్రబభాషేఉక్తవాన్-ఔపచ్ఛందసికంవృత్తం. ౭౬. పాంచాలికామితి. అద్యన్నృపాః యూనాం తరుణానాం మనోరథేషు కామేష్వేవ సౌధేషు హర్మ్యేషు-రత్నమయీం పాంచాలికాం కృత్రిమపుత్రికాం పాంచా

తికృత్వా, అద్య స్వయంవరమహోత్సవాయ నృపాః ప్రయాంతి దూతైస్సమం ద్రుపద భూపతిరాజధానీం. ౭౭. ప. భోక్తుమన్నమపి సూపసమగ్రం దోగ్ధుమభినవప్రసవాగాః, లప్స్యతే ద్విజగణోఽపిచ తస్మాద్వత్సలా ద్దుహితు రుత్సవకాలే. ౭౮. ప. నహితత్ర భవేదపార్థతావిజయస్సిద్ధి ముపైష్యతిస్ఫుటం,యుగపత్సుఖమస్తు వో మహద్ధ్రితమాగచ్ఛత తన్మ హాజసః. ౭౯. ప. ఇతివాచ ముపశ్రుతిం ద్విజాతేర్వ్యాది కృత్వాసుధ యేవ నిర్మితాంతాం, పథిభూసురయూథమధ్యభాజః ప్రతిపాంచాల

లికాం ద్రౌపదీం. ని. 'పాంచాలికా పుత్రికాస్యాద్వస్త్రదంతాదిభిః కృతే'త్యమరః. మమేయంభవేత్ మమేయంభవేదితి హృదికృత్వా మనసి నిశ్చిత్యేత్యర్థః. స్వయం వరఇతి మహాఉత్సవః తస్మైదూతైః ఆహ్వానార్థమాగతైః ద్రౌపదైస్సమం ద్రుపద భూపతిరాజధానీం ప్రయాంతి - ద్రుపద పురమిత్యర్థః. అత్ర సోధరత్న పాంచాలి కేతి పరంపరితకేవలరూపకం-వసంతతిలకావృత్తం. ౭౭. ఆ. తర్హిరాజానః ప్రయాం తు కిమస్మాకం బ్రాహ్మణానాం తత్రేత్యతఆహ—భోక్తుమితి.ద్విజానాం గణోఽపిభోక్తుం సూపేనసమగ్రం సంపూర్ణం అన్నమపి - దోగ్ధుం అభినవాః సూతనాః ప్రసవాః ప్రసూతి ర్యాసాంతాః గా అపి. దుహితుః సుతాయాః ద్రౌపద్యాః ఉత్సవకాలే స్వయంవరో త్సవసమయే-వత్సలాత్ దుహితృప్రేమవతః తస్మాత్ ద్రుపదాత్ లప్స్యతేప్రాప్స్యతే-స్వాగతావృత్తం. ౭౮. నహీతి. కించ. తత్ర ద్రౌపదీస్వయంవరోత్సవే - హి యస్మా త్కారణాత్ అపార్థతావ్యర్థత్వం నభవేత్ పార్థోఽర్జునో నభవతీత్యపార్థితస్యభావ స్తత్తా అర్జునభేదో నభవేదితి చ-తతఃకారణాత్ విజయః గమనమిత్యర్థః. 'ఉపసర్గేణ ధాత్వర్థో బలాదన్యత్రనీయత' ఇత్యనుశాసనాదితిభావః. సిద్ధిం సాఫల్యం ఉపైష్యతి లప్స్యతే-విజయోఽర్జునః సిద్ధిం ద్రౌపదీలాభరూపాం ఉపేష్యతి-దధిక్షుతసూపసమృ ద్ధాన్నలాభాత్ మత్స్యయంత్ర భేదనద్వారా ద్రౌపదీలాభాచ్చేత్యుభయత్ర భావః. హేమహాజసః ఉత్కృష్టతేజశ్శాలినః వః యుష్మాకం మహత్సుఖం యుగపదేకదైవ సాహిత్యేనేచ ఆస్తు - తత్తస్మాత్ కారణాత్ ద్రుతంసత్వరం ఆగచ్ఛత. వైతా లీయం. ౭౯. ఇతీతి. ఇతి ఉక్తప్రకారాముపశ్రుతిం వ్యంజనయా భావ్యర్థసూచనీం- అర్జునద్వారా ద్రౌపదీలాభేన సర్వేషాం సౌఖ్యలాభవ్యంజకామితి యావత్ - ఆత ఏవ సుధయా అమృతేన నిర్మితామివస్థితాం ద్విజాతేః బ్రాహ్మణస్య తాంవాచం హృది కృత్వా అంగీకృత్యేత్యర్థః. తే పాండవాః పథిమార్గే భూసురసంఘస్య బ్రాహ్మణబృందస్య మధ్యం భజంతి ప్రాప్నువంతీతి భాజస్సంతః. పాంచాల్యస్య ద్రుపదస్యపురంప్రతి ప్రత

పురం ప్రతస్థిరే తే. రా. గ. తేపునరనేకదిననీతజనపదసీమానః పథికృ తోదయేన భగవతాపరాశరదాయాదేన జతుసదనాదిచ్యవనేన వో నవోహర్షః పార్థసస్యసమున్మిషతీతి గిరానుగృహీతాస్సాక్షాత్ప్ర్రరో హితాభూజ ప్రతాపానలేనేవ ఫల్గునకరవల్లితేన మహతాఒలాతతేజసా నిశి నిశాంతసీమంతితసంతమసయాపదవ్యా త్రివిష్టపతటినీం ప్రావిక్షన్ రా. తత్ర ఖలు. ప. ఇందీవరాత్ప్రీతితరంగ మనుప్రవిష్టై ర్బింబైరివాబ్ధి దుహితుస్తరుణీకదంబైః, క్రీడస్సమం పయసి చిత్రరథావిలోక్య పా

స్థిరేనిర్జగ్ముః. ఔపచ్ఛందసికం. రా. తేపీతి. తే పాండవాఆపి అనేకైః దినైరనీతానా మతిక్రాంతానాం జనపదానాం దేశానాం వనానా మరణ్యానాం సీమాః భాగాః యైః తథోక్తాస్సంతః పథిమార్గమధ్యే - పునరపికృతః ఉదయః సాక్షాత్కారః యేనతేన - శాలిహోత్రాశ్రమేపూర్వం దత్తదర్శనత్వా త్పునరపీత్యుక్తం - భగవతాత్రైకాల్యవే దినా - పరాశరస్య మునేః దాయాదేన పుత్రేణ వ్యాసేన. ని. 'దాయాదా సుతబాం ధవా'విత్యమరః. వః యుష్మాకం జతుగృహోద్దహ్యమానాత్ పరిచ్యవనేన నిరుపద్రవంనిర్గ మనేన - పృషతోద్రుపదపితా తదపత్యస్యపార్షతస్య నవఃనూతనః మృత్వా పునరుత్థిత తుల్యఇతియావత్. హర్షఃసమున్మిషతి జాయతేఇతి ఉక్తప్రకారయా గిరా ఆనుగృహీ తాస్సంతః సాక్షాత్ మూర్తీభూయ ప్రరోహతా నిర్గమతా భుజయోః ప్రతాపఏవ అనలో అగ్నిః తేనేవ స్థితేన-ఫల్గునకరవల్లితేన మహతా అలాతస్య కరధృతకాష్ఠాగ్రాం గారస్య. తేజసా-నిశి రాత్రౌ నితాంతసీమంతితం పార్శ్వయోర్ద్విధా నిస్సారితం సంత మసం అంధకారః యస్యాం తయా-పదవ్యా వనమార్గేణ త్రివిష్టపస్య స్వర్గస్య తటినీం నదీం గంగాం సమయా తస్యాస్సమీపమిత్యర్థః. అభితః పరిత ఇత్యాదినా ద్వితీయా- ప్రావిక్షత్ - విశతేః కర్తరిలుఙ్ - తత్రఖలు గంగాయామిత్యుత్తరేణాన్వయః. రా. ఇందీవరాదిది. ఇందీవరాత్ సీలోత్పలాత్ - రాత్రౌ తత్రైవ లక్ష్యోస్థినితేరితిభావః. తరంగే తరంగే ప్రతితరంగం అనుప్రవిష్టై. క్రమేణ సంక్రాంతైః ఆబ్ధిముహితుర్లక్ష్యోః బింబైః ప్రతిబింబైరివ స్థితైః తరుణానాం కదంబైః సమూహైస్సమం - తైస్సహే త్యర్థః. పయసి గంగాజలే క్రీడక్ చిత్రరథోనామ గంధర్వః. పార్థాన్వీలోక్య కుపితః తద్ధస్యక్ స్త్రీభిస్సహైకాంతస్థితే పరేషామాగమనస్య లజ్జాకరత్వేన క్రోధోత్పాద కత్వాదితిభావః. అతఏవ ప్రధనం కర్తుమిచ్ఛుః చికీర్షుస్సక్ రురోధ నిరుద్ధవాక్ -అత్ర పార్థావలోకనస్య ప్రధనేచ్ఛాంప్రతి తస్యాశ్చ తన్నిరోధం ప్రతి హేతుత్వాత్పదా ర్థహేతుకం కావ్యలింగమిదమ్వయ మంగాంగిభావేన సంకీర్ణం - వసంతతిలకావృత్తం.

ర్థాన్సరోధ కుపితః ప్రధనంచికీర్షుః. ఆ. ప. అస్త్రమాత్మసమనామ దైవతం సంప్రయుజ్య సమరే ధనంజయః, తత్ర తస్యరథమగ్రవర్తినం జాతుపాలయసహాయమాతనోత్. ఆ. ప. గంధర్వాణాం పత్యుర్గర్వ జుషస్సార సైంధవే తస్మిన్, పాశసిభంగశ్శిశిరో రోధసిభంగస్తు తాప హేతురభూత్. ఆర. ప. సఖ్యస్యలాభాత్సపది ప్రహృష్యన్కుశీల వేంద్రః కురునందనానాం, ప్రాదర్శయత్స్వం ప్రథమంవినీతిం పశ్చాద మీషాం పదవీం చ రమ్యాం. ఆశి. ప. ధర్మభూరథ సహోదరై స్సమం గామ్యమస్వని సమీక్ష్య నిర్ధృతం, ప్రాశితాగయగహింసకోఽప

ఆ.అస్త్రమితి. ధనంజయోఽర్జునః సమరే చిత్రరథేన సహ యుద్ధే - ఆత్మనా సమం తుల్యం నామ ధనంజయఖ్యాయస్య తాదృశం దైవతమగ్నిః యస్య తదాగ్నేయ మస్త్రం సమ్యక్ ప్రయుజ్య - తత్ర గంగాతటే అగ్రే స్వస్య పురః వర్తత ఇతి తథోక్తం - తస్య చిత్రరథస్య రథం జాతుపాలయస్య లాక్షోకృవంస్య సహాయం దగ్ధ త్వేన సదృశమిత్యర్థః. అతనోత్ కృతవాన్ - ఆగ్నేయాస్త్రేణ తద్రథం దగ్ధవాని త్యర్థః.ని 'ధనంజయోఽర్జునే వహ్నా వితిపశ్యః రథోద్ధతావృత్తం. ఆ3. గంధర్వాణా మితి. గర్వం జుషత ఇతి గర్వజుషః అహం కారాన్వితస్య - గంధర్వాణాం పత్యుః చిత్రరథస్య సురసింధోః గంగాయాస్సంబంధిని సారసైంధవే తస్మిన్బాణసి ఇలే భంగ స్తరంగః శిశిరః శీతలః అభూత్ - రోధసి తాదృశతటే భంగః పరాజయస్తు తాప హేతుః సంతాపజనకః అభూత్ - అత్ర తరంగపరాజయయోః శ్లేషభిత్తికాభేదా ధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా అనుప్రాణితో విరాధాభాస ఇతి తయోరంగాంగిభా వేన సంకరం. గీత్యార్యావృత్తం. శ్లో. 'ఆర్యా ప్రథమదళోక్తం యది కథమపి లక్షణం భవేదుభయోః, దళయోః కృతయతి శోభాం తాం గీతిం గీతవాన్భుజంగేశ' ఇతి లక్ష ణాత్. ఆర. సఖ్యస్యేతి. సపది తదానీం కురుకులవానాం గాయకానామింద్రః చిత్ర రథః. సఖ్యస్య పాండవైస్సహ మైత్र్యాః లాభాత్ ప్రహృష్యన్తస్తుష్యన్తస్తత్ - ప్రథమమాదౌ కురునందనానాం పాండవానాం స్వాం స్వకీయాం విశేషేణ నీతిం పురోహితానుగామిత్వాదిరూపాం ప్రాదర్శయత్ బోధితవాన్ 'రాజాగచ్ఛేత్పరీయా ణేతు పురః కృత్వాపురోహిత' మిత్యాదిస్మరణాదితిభావః. పశ్చాదనంతరం తు అమీ షాం పార్థానాం రమ్యాం పదవీం మార్గంచ ప్రాదర్శయత్ దర్శయామాస - ఉపజాతి వృత్తం. ఆశి. ధర్మేతి. ఆథ మార్గద్వయ ప్రదర్శనానంతరం - అయం ధర్మాద్యమాద్ధ వతీతి ధర్మభూర్యుధిష్ఠిరః ఏతత్పదం జ్ఞానాజ్ఞానసిద్ధేన ప్రఖ్యాతం. సి. 'ఏతద్ధ్వా

న్పాదపీడన మముష్యక్లిష్టవాక్. ౮౬. ప. యథాతిథ్యవిధౌ ప్రీత స్సు పురస్కురుతేస్మ తాక్, తథాధ్వగమనేఽపి తంప్రశ్రయవశంవదాః. ౮౭. ప. ధౌమ్యస్య సుధామధురిమధౌరేయాభిస్స్వయంవరకథాభిః, ద్రుపదపురసరణిరేషాం ద్విత్రాణ్యభవ త్పదానీవ. ౮౮. ప. భూదేవే ష్వతినిబిడేషు మధ్యభాజాం పంచానామపి యుగపత్పృథాసుతానాం, సుస్థోర్ద్రుపదపురం పురఃప్రదేశే వక్త్రాబ్జై సరభసమక్షి దక్షిణం చ. ౮౯. ప. కుమారికాయా ద్రుపదస్యభూపతేః కుచోపమాద్రవ్య

తవిశ్రుతా' ఇత్యమరః. ధౌమ్యం నామ బ్రాహ్మణం ఆధ్వని మార్గమధ్యే సమిత్య్ - ప్రాణినాం అహింసకోఽపి సన్ అముష్య ధౌమ్యస్య పాదయోఃపీడనం బాధనం నమస్కారంచ-అనుజైర్భీమాదిభిస్సమం క్లిష్టవాక్ కృతవాక్ విరోధాభాసః. రథోద్ధతావృత్తం. ౮౬. యతీతి. సః ధౌమ్యః ప్రీతః పౌరోహిత్యవరణేన సంతుష్టస్సన్ అతిథ్యవిధౌ అతిథిపూజాయాం తాన్యుధిష్ఠిరాదీన్ యథా పురస్కురుతేస్మ సంమానితవాన్ అగ్రే కృతవాంశ్చేతిచ - ప్రశ్రయవశంవదాః వినయపరాధీనాః తే యుధిష్ఠిరాదయోపి అధ్వని మార్గే గమనే విషయే - తం ధౌమ్యన్వేతి. సుధామధురిమ్ణః అమృతమాధుర్యస్య ధౌరేయాభిః ధురంధరాభిః ధౌమ్యస్య సంబంధినీభిః తత్కథ్యమానాభితియావత్ - స్వయంవరకథాభిః ద్రౌపద్యా ఇతిభావః. ద్రుపదపురస్య సరణిర్మార్గః ద్వేవాత్రీణివా ద్విత్రాణి పదానీవ - ద్విత్రిపదపరిమితమార్గ ఇవేతివాభవత్. ఆర్యావృత్తం. శ్లో. లక్ష్మే తత్సప్తగణా గోపేతాభవతి నేహవిషమే జ్ఞ, షష్ఠోఽయన్నల ఘూవా ప్రథమేఽర్ధే నియతమార్యాయాః, షష్ఠేద్వితీయలాన్లేపరకే ముఖలాచ్చ సయతి పదనియమః, చరమేఽర్ధే పంచమకే తస్తాదివాభవతి షష్ఠో ల'ఇతి లక్షణాత్. ౮౮. భూదేవేష్వితి. అతినిబిడేషు అత్యంతసాంద్రేషు భూదేవేషు బ్రాహ్మణేషు - మధ్యభాజాం పంచానా మపి - పృథా కుంతీ తత్సుతానాం యుధిష్ఠిరాదీనాం పురఃప్రదేశే ద్రుపదపురం - యుగపదేకదైవ పుస్థోర స్ఫురితమభూత్ - తే ద్రుపదపురం దదృశురిత్యర్థః. వక్త్రాబ్జే తేషాం ముఖపద్మే దక్షిణమక్షినయనంచ - యుగపత్సరభసం పుస్థోర స్పందతేస్మ - అత్ర ద్రుపదపుర దృగ్విషయీభవనాక్షిచలనయోర్యాగపద్యా త్సముచ్చయాలంకారః. 'గుణక్రియా యోగపద్యం సముచ్చయ' ఇతి లక్షణాత్ - ప్రవర్షిణీవృత్తం. ౮౯. కుమారికాయా ఇతి. కురూద్వహాః పాండవాః తత్రపురే ద్రుపదస్య భూపతేః కుమారికాయాః ద్రౌపద్యాః కుచయోః ఉపమాద్రవ్యం సదృశపదార్థం - కుటమిలియావత్ - కుతూహలాత్ ప్రథమం ద్రౌపదీదర్శనా

మివాభివీక్షితుం, కురూద్వహా స్తత్రపురే కుతూహలాత్కులాలగేహం ప్రథమం సమావిశత్. ౯౦. ప. తామాగమన్నథపురీం శతశస్సైన్యా స్సారంయుగోదయమివాద్భుత మావహంతః, భూపాస్తు తాభరజము దస్య పతద్భిరగ్రే పద్యంనిబద్ధ బిరుదం పటువందిబృందైః. ౯౧. ప. ద్యావాభూమీనిరుంధన్యదుబలరజసాం శ్రేణిభిస్సీరపాణిర్వేగాదాగాత్స వీరస్స్వవినయగురుణా శౌరిణాఽన్వీయమానః, ఆహారశ్చాయుధంచ ద్విషదవమతయే యేన సంసేవ్యమానే తే ద్వే హాలాహలత్వం రణభువి వహతోనామతః కృత్యతశ్చ. ౯౨. ప. బిభ్రాణోమణిదీప్రకుండలభరం కర్ణత్రయంపార్శ్వయో రగ్రేచాతిమనోజ్ఞరూపమఖిలేష్వంగేషు దుర్యో

త్పూర్వమేవ అభివీక్షితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - కులాలస్య కుంభకారస్య గేహం సమావిశత్ ప్రవిశంతిస్మ. వంశస్థవృత్తం.౯౦. తామితి. అథ పాండవప్రవేశానంతరం స్మారం మన్మథమయం ఆతతమివ అద్భుతం యుగోదయం సృష్ట్యావిర్భావమిత్యర్థః. ఆవహంతః కుర్వంతఇవ స్థితా ఇత్యుత్ప్రేక్షా - సర్వేష్వతికందర్పసౌందర్యశాలిన ఇత్యర్థః. ససైన్యాః భూపాలాః దక్షిణంభుజముదస్య ఉద్ధృత్య - నిబద్ధాని బిరుదాని జయచిహ్నశబ్దాః యస్మింస్తత్ పద్యంశ్లోకం జాత్యేకవచనం - అగ్రేపతద్భిరుచ్చరద్భిః ప్రటుభిఃస్తవన సమర్థైః వందినాం వైతాళికానాం బృందైః స్తుతాః స్తూయమానాస్సంతః శతశః తాం ద్రుపదపురీమాగమన్ ఆగతవంతః. పసంతతిలకావృత్తం. ౯౧. ద్యావాభూమీఇతి. సీరం హలం పాణౌ యస్య తథోక్తస్యవీరః బలరామః యదూనాం యాదవానాం యద్బలం చతురంగం తస్య రజసాం శ్రేణిభిఃపఙ్క్తిభిః. ద్యావాభూమీ ఆంతరిక్షం భూమించ నిరుంధన్నాచ్ఛాదయన్ సన్ - స్వస్య వినయేన గురుణా శ్రేష్ఠేన శౌరిణా కృష్ణేన ఆన్వీయమానః అనుగమ్యమానశ్చ సన్ - వేగాదాగాత్ ద్రుపదపురమితి శేషః. యేన బలరామేణ ద్విషతాం అవమతయే తిరస్కారాయ సమ్యక్సేవ్యమానే ఉదరేణ కరేణచ గృహ్యమానే తే ప్రసిద్ధే - ఆహారః హాలాచ ఆయుధం హలంచ ద్వేఅపి - రణ భువి హాలాహలత్వం నామతః సంజ్ఞాతః కృత్యతః కర్మణోఽపిచ ఉభయథాపి వహతః. హాలామద్యం హలంసీరం తయోర్భావో హాలాహలత్వం కాలకూటత్వం-తత్ర సంజ్ఞా పక్షే పంచవర్ణాత్మకసంజ్ఞాత్వం. చేష్టాపక్షే కాలకూటవన్మారకత్వమితి వివేకఃని. 'సురా హాలిప్రియా హాలా కృషకో లాంగలంహలం, కాలకూటోహాలాహాల' ఇతి. సర్వత్రా మరః- 'హాలాహలఃకాలకూటః' ఇతిచ పఠ్యతే. స్రగ్ధరావృత్తం. ౯౨. బిభ్రాణఇతి. మణిభిఃదీప్తాని ఉజ్జ్వలాని కుండలాని బిభర్తీతి, భరం-ఆతతమివ అఖిలేషు, ఆఙ్గేషు కర

ధనః, సేనాదుందుభినాదతుందిలనభా స్స్వస్యానుబింబాయితై రాసీ దత్సనవాధికైః పరివృతప్రాంతోనవత్యానుజైః. ౯3. ప. తదనుపరితః కీర్ణైః పుష్పైస్తరంగితసౌరభం మణిమయమహోమంచారూఢావనీంద్ర పరంపరం, అగురుజనితైర్ధూపైరాలిహ్యమానవితానకం స్వనితపటహాం ప్రాపుః పార్థాస్స్వయంవరమంటపమ్. ౯౪. ప. జాగ్రత్తోమకకీర్తిసో మనిమిషత్పద్మావకాశాత్యయ ప్రాప్తేందీవరనిత్యవాసఘటితశ్యామప్ర భాశ్రీరివ, పాంచాలస్య సుతా తతః పరిజనై స్సార్ధం పురః పశ్యతాం

చరణాదిషు అంగాఖ్యజనపదేషు చ ప్రఖ్యాతం ప్రసిద్ధం. ని. 'అంగం గాత్రాంతికోపాయ ప్రతీకేష్వప్రధానకే, అంగోదేశవిశేషేస్యాది'తివిశ్వః. అతిమనోజ్ఞం రూపం సౌందర్యం యస్య తత్ కర్ణానాం శ్రుత్యోః రాధేయస్య చ త్రయం - పార్శ్వయోః సవ్యదక్షిణయోః అగ్రే చ బిభ్రాణః సః ప్రసిద్ధో దుర్యోధనః - స్వస్యాత్మనః అనుబింబాయితైః ప్రతిబింబతుల్యైరిత్యర్థః. నవత్యా నవదశకసంఖ్యాకైః నవ అధికా యేషాంతైశ్చ అనుజైః నవాధికనవతిసంఖ్యాకైర్దుశ్శాసనాదిభిరిత్యర్థః. పరివృతాః ప్రాంతాః చతుఃపార్శ్వా యస్య తథోక్తస్సన్. సేనాసు అనుయాత్రికాసు యే దుందుభయః భేర్యః తేషాం నాదైః భాంకారైః తుందిలం పూర్ణం నభః ఆకాశం యస్య తథోక్తశ్చ సన్ ఆసీదత్ ఆగతవాన్. అత్రాపి వ్రపదపురీమితిశేషః. శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం. ౯3. తదన్వితి. తదను రాజలోకాగమనానంతరం - పరితః - కీర్ణైరలంకృతైః పుష్పైః తరంగితం వర్ధితం సౌరభం యస్యతత్. మణిమయేషు మహత్సు చ మంచేషు ఆసనేష్వారూఢాః ఆధిష్ఠితాః అవనీంద్రాణాం రాజ్ఞాం పరంపరాః పఙ్క్తయోయస్మిన్తత్. అగురుభిః జనితైర్ధూపైః పరిమళధూపైః ఆలిహ్యమానాని స్పృశ్యమానాని వితానాని ఉల్లోచాః యస్మిన్తద్వితానకం-స్వనితాశ్చబ్దాయమానాః పటహా వాద్యవిశేషాః యస్మిన్తత్. స్వయంవరమంటపం పార్థాః ప్రాపుః. హరిణప్లుతావృత్తం. శ్లో. 'రసయుగహయైశ్ఛిన్నా నౌస్సాభ్రస్లగాహరిణప్లుతే' లక్షణాత్. ౯౪. జాగ్రదితి. తతః జాగ్రతా నిత్యప్రకాశేన సోమకానాం పాంచాలానాం కీర్తిరేవ సోమశ్చంద్రః తేన నిమిషత్సు సర్వదా ముకులీభవత్సు పద్మేషు అవకాశస్య నివస్తుమాస్పదస్య అత్యయేన అపగమేన ప్రాప్తః యః ఇందీవరే నీలోత్పలే నిత్యవాసస్తేన ఘటితో యోజితా శ్యామప్రభా నీలకాంతిర్యస్యాః తథోక్తా శ్రీ లక్ష్మీరివ స్థితేతి తద్గుణోత్థాపితోల్లేఖా-పాంచాలస్య సుతా ద్రౌపదీ పురః అగ్రే పశ్యతాం రాజ్ఞాం బుద్ధిమివ శిబికామాందోళికాం ద్వేఆప్యధిరుహ్యేత్యర్థః. పరిజనై స్సార్ధం సఖీభిస్సహ రంగస్థలీం స్వయంవరమంటపం ప్రావిశత్ అద్యాగచ్ఛతి ద్రౌపదీతి

రాజ్ఞాం బుద్ధిమివాధిరుహ్య శిబికాం రంగస్థలీం ప్రావిశత్. ౯౫. ప. ద్రౌపదీముఖ శశిద్యుతి సంపత్కౌముదీసుహృతి రంగతటాకే, పక్ష్మచక్ర యుగళం నృపతీనాం తత్క్షణం విజఘటే బహుదూరమ్. ౯౬. ప. తాం పశ్యతస్సదసి తస్య మహీసురాణాం వామేతరే మహతి వాసవనంద నస్య,అంతర్బలస్య సపది ప్రకటీబభూషో రుద్వల్గనం కిల భుజే స్ఫురణం బభూవ. ౯౭. గ. తావత్సరభసముపేత్యసాక్షా దాదేష్టుమనాః ప్రద్యు మ్నఇవ ధృష్టద్యుమ్న స్సాయకైస్సాకం సకాశేముపనీతం స్వయంవర దిదృక్షయా సపరివారం ప్రత్యాసన్నమివ పన్నగపతిం చాపం పుర

సర్వేషు రాజసు తద్గతాంతఃకరణేషు సమాగచ్ఛదిత్యర్థః. శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం.౯౫. ద్రౌపదీతి. తత్క్షణం ద్రౌపదీప్రవేశక్షణే రంగమివ తటాకే సరసి. ద్రౌపద్యాముఖస్యైవ శశినః ద్యుతేస్సంపదేవ కౌముదీ చంద్రికా తయా మహతి మనోజ్ఞేసతి - నృపతీనాం పక్ష్మణీ ఏవ చక్రా. తోకదంపతీ తయోర్యుగళం ద్వంద్వం. బహుదూరం విజఘటే వియుక్తమాసీత్ - అత్యాదరాద్రాజ్ఞానో విష్వార్య లోచనే తామద్రాక్షురిత్యర్థః. చం ద్రికాయాం చక్రవాకా వియుజ్యంత ఇతి ప్రసిద్ధిః. సమస్తవస్తువర్తి సావయవరూ పకం - స్వాగతావృత్తం. ౯౬. తామితి. సదసి స్వయంవరమంటపే మహీసురాణా మగ్ర్యే - స్థిత్వేతిశేషః. తాం ద్రౌపదీం పశ్యతః తస్య వాసవనందనస్య అర్జునస్య సంబం ధిని వామేతరే దక్షిణే మహతి ప్రతాపేన శ్లాఘ్యే భుజే స్ఫురణం స్పందః సపది తత్క్షణే ప్రకటీభవితుమిచ్ఛోః ప్రకటీబభూషోః భవతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః. అన్యచ్చావితిపూర్వపదాకారస్యేత్వం. అంతర్బలస్య ఊర్ద్వల్గనం కిల ఊర్ధ్వముత్థితి రివే త్యుత్ప్రేక్షా. బభూవ. శ్లో. ''దక్షిణాక్షిస్పందో దక్షిణస్య భుజస్య చ, హృదయస్య ప్రసాదశ్చ సద్యస్సంసిద్ధిసూచకాః'' ఇతిశాకునాః. మహీసురాణాం సదసి స్థిత్వా తాం పశ్యత ఇతివా యోజనా - వసంతతిలకావృత్తం. ౯౭. తావదితి. తావత్ తదా సాక్షాత్ మూర్తిభూయ సరభసముపేత్య ఆదేష్టుం వక్ష్యమాణరీత్యా వక్తుం మనో యస్యసః. 'తుంకామమనసోరపీ'తి మకారలోపః. ప్రద్యుమ్నః మన్మథ ఇవస్థితః ధృష్ట ద్యుమ్నః ద్రుపదస్య పుత్రః. సాయకైః బాణైస్సాకంసకాశం సమీపం ఉపనీతం ప్రాపితం - అతఏవ స్వయంవరం ద్రష్టుమిచ్ఛయా దిదృక్షయా ప్రత్యాసన్నం సన్నిహి తం - సపరివారం పరిజనసహితం పన్నగపతిం శేషమివ స్థితం చాపం పురస్కృత్య అగ్రే నిధాయ - కన్యాయాః ద్రౌపద్యాః అవలోకనేన ధన్యాత్ కృతార్థాత్ రాజన్యా న్రాజ్ఞః ఏవం వక్ష్యమాణరీత్యా అవాదీత్ ఉక్తవాన్. వదేః కర్తరి లుఙ్ ఉత్ప్రేక్షా

స్కృత్య కన్యావలోకనధన్యాన్రాజన్యానేవ మవాదీత్. ౯౮. ప. బా
ణేన సంప్రతి నృపా దివి లక్ష్యమేత త్తచ్ఛాయవద్భువి నిపాతయితుం
పటుర్యః, మూర్వీమిమామివ సదక్షిణ ఏవపాణౌ కుర్యాత్స్వసార మభి
దర్శ్య మమ స్వసారమ్. ౯౮.ప. ఇత్థం ప్రగల్భముదితా రభసేన పీతాదు
త్థాయ చాపముపసృత్య కరేఒపికృత్వా, ఆత్మానమేవ కృతయత్నమనై

ద్వయసంసృష్టిః.౯౮. ఆ.ఉక్తిప్రకారమాహ—బాణేనేతి. హే నృపాః యః యస్తావ
మన్యతమః కోవా సంప్రతి ఆద్య దివి ఆకాశే స్థితం ఏతల్లక్ష్యం యంత్రవిశేషం తస్య
లక్ష్యస్య ఛాయామివ తచ్ఛాయవత్ తదనాతపమివేత్యర్థః. 'విభాషా నేనే'త్యాదినా
హ్రస్వః. ఛాయా సూర్యప్రియా కాంతిః. ని. 'ప్రతిబింబమనాతపః' ఇత్యమరః. బా
ణేన భువి నిపాతయితుం పటుః సమర్థః. సవీవ నృపః స్వస్య సారం బలమభిదర్శ్య
ప్రకటీకృత్య ఇమాం ఏతచ్ఛాపసంబంధినీం మూర్వీం శింజినీమివ – ఇమాం పురోవ
ర్తినీం మమ స్వసారం భగినీం ద్రౌపదీం దక్షిణే పాణౌ కుర్యాత్ వివహేత్. స్వీకుర్యా దిత్యర్థః.
దక్షిణస్సరలః సవీవ నృపఇత్యపి యోజ్యం-వీర్యశుల్కేయం న శుల్కవయస్కీలాదిశుల్కేతి
భావః. అత్ర ద్రౌపదీశింజినోర్యోః ప్రకృతయోః పాణిగ్రహణధర్మేణోపమ్యస్య గమ్యత్వా
త్తుల్యయోగితాభేదః. యత్తు 'తచ్ఛాయవద్భువి లక్ష్యచ్ఛాయావత్యామేవ భువీ'తి వ్యా
ఖ్యాయ అన్యత్ర పాతయితుం సర్వేఒపి సమర్థా ఇతిభావ ఇతి నృసింహాః. తన్న—
రవిగత్యనుసారిణ్యా లక్ష్యచ్ఛాయాయాః భగ్నలక్ష్యపాతస్య చ ద్వయోరేకదిక్కత్వస్య
కదాప్యసంభవాత్ భారతవిరుద్ధత్వాచ్చ-తత్ర ఆధిజ్యధనుస్సంహితబాణేన లక్ష్యభేదన
మాత్రస్యైవ శుల్కతయా శ్రవణాదితి.౯౮. ఇత్థమితి. ఇత్థం ఉక్తప్రకారేణ ప్రగల్భం
సప్రౌఢం యథాతథా ఉదితాః ధృష్టద్యుమ్నోక్తాః. తాః మహీపతీనాం పఙ్క్తి
యః రభసేన వేగేన హర్షేణవా. ని. 'రభసో వేగహర్షయో'రితి విశ్వః. పీతాదుత్థాయ
చాపముపసృత్య సన్నిధాయ కరేపికృత్వా-చాపమితి యోజ్యం-ఆదాయేత్యర్థః. కృత
యత్నః ధనురారోపణవ్యాపారో యేన తమాత్మానం నిజశరీరమేవ-ఆర్తిం పీడాం ఆనై
షుః ప్రాపితవత్యః. మూర్వీలతేవ కాంతు ఆర్తిం ధనుష్కోటిం నానైషుః-నయతేః కర్తరి
లుఙ్ - దుహాదిత్వాద్ద్వికర్మకత్వం. ని. 'ఆర్తిఃపీడాధనుష్కోట్యో'రిత్యమరః. అత్ర
ఆర్తిప్రాపణస్య శరీరమూర్వ్యోరుభయత్ర ప్రాప్తౌ శరీరమాత్రే నియమనాత్పరిసంఖ్యా
లంకారః. పీడాధనుష్కోట్యోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యను
ప్రాణితఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. తస్య చ ధనురారోపణరూపేష్టార్థ
సముద్యమాచ్ఛరీరపీడావాప్తివర్ణనాత్మకనిమమప్రభేదస్యైకవాచకాను ప్రవేశసంకరః

షురార్తిం మార్వీలతానాం నతు మహీపతిపఙ్క్తయస్తాః. ౧౦౦. ప. దృష్ట్వేతి రాజకమిదం ద్విజసంఘమధ్యాన్నిర్గత్య సంసది నిలింపపతేః కుమారః, చాపే శరం కరధృతే సమధత్త లజ్జాం భూపేషు భూరికుతుకం వసుధేంద్రపుత్ర్యామ్. ౧౦౧. ప. వీరేణ తేన విశిఖేన విలూనమూలం చక్రభ్రమేణ పతయాళు తదా శరవ్యమ్,అస్మిన్ సమాజవలయే త్వయ మేవ దోష్మానితాన్యపితాభినయలీలమివాబభాసే. ౧౦౨. తదానీమ్. నిష్పతత్సురకరాంజలిపుంజాత్పుష్పవర్షమభితః కురువీరమ్, మందహాస ఇతివిక్రమ లక్ష్మ్యాస్సందధే సకలచేతసి బుద్ధిమ్. ౧౦౩. పాంచాలపుత్రీ

తస్య చ ధనురారోపణసామగ్రీసత్వేఒపి తదనుత్పత్తి కథనాత్మకాయా విశేషోక్తేశ్చపున రేకవాచకానుప్రవేశసంకరఇతి సూక్ష్మదృగ్భిరాకలనీయం - వసంతతిలకావృత్తం. ౧౦౦. దృష్ట్వేతి. ఆథ నిలింపపతేః ఇంద్రస్య కుమారోఒర్జునః. ఇదం ధనురారోపణాశక్తం రాజకం రాజబృందం సంసది సభాయాం దృష్ట్వా ద్విజసంఘస్య మధ్యాన్నిర్గత్య - ధనుస్సమీపమాగత్యేత్యర్థః. కరేణ ధృతే చాపే ఆరోపితజ్యే శరం సమధత్త సంఘటితవాక్ -భూపేషు గుణారోపణమాత్రేఒప్యశక్తేషు లజ్జాం సమధత్త-వసుధేంద్ర పుత్ర్యాం ద్రౌపద్యాం భూరికుతుకం కుతూహలం చ సమధత్త - ఆత్రార్జునస్యైతేన శరసంధానవ్యాపారేణ లజ్జాకౌతుకవ్యాత్మకవస్త్వంతరసంధానవర్ణనాద్విశేషాలంకారభేదః. శ్లో. 'కించిదారభతోఒశక్య వస్త్వంతర కృతిశ్చస' ఇతి లక్షణాత్. ౧౦౧. వీరేణేతి. తేన వీరేణార్జునేన ఏకాగ్రా విశిఖేన బాణేన కరణేన విలూనం ఛిన్నం మూలం ఆదిర్యస్యతత్ - చక్రవద్భ్రమణేన ఉపలక్షితం పతయాళు పతత్. ని. 'పతయాళుస్తుపాతుక'ఇత్యమరః. అతఏవ శరవ్యం లక్ష్యయంత్రం తదా అస్మిన్ సమాజస్య రాజద్విజసంఘస్య వలయే మండలే - ఆయమర్జునఏవ దోష్మాన్ సఫలభుజబలశాలీ ఇతి ఉక్తప్రకారేణ ఆహితా ఘటితా అభినయస్య ఉక్తార్థాభివ్యంజకాత్మకచేష్టాయాఃలీలా విలాసః యేన తథోక్తమితీత్యుత్ప్రేక్షా - ఆబభాసే రరాజ - భాసతేః కర్తరిలిట్. ౧౦౨. నిష్పతదితి. తదానీం సురాణాం కరయోః అంజలీనాం సంపుటాత్మకవిన్యాసానాం పుంజాత్సమూహాత్. ని. 'తౌ యుతావంజలిఃపుమా'నిత్యమరః. తౌ కరావిత్యర్థః. కురువీరమభితఃఆర్జునస్య సర్వపార్శ్వేషు 'అభితఃపరిత' ఇత్యాదినా ద్వితీయా- నిష్పతత్ పుష్పవర్షం విక్రమలక్ష్మ్యాఃమందహాసఃవీరోఒయం మహానుభావ ఇత్యానందకృతోదరహాసః - ఇతి ఉక్తాత్తికాం బుద్ధిం భ్రాంతిం సకలస్య పర్యత్తో జనస్య చేతసి మనసి సందధే ఘటయామాస - భ్రాంతివదలంకారః. స్వగతావృత్తం. ౧౦౩. పాం

ప్రహితాః కటాక్షాః పాండో స్తనూజం పరితోవవల్గుః, మాంగళ్యమా లా ఒవతరేది హేతి మాధ్వీలిహాఃపూర్వ మివోపయాతాః. ౧౦౪. ప. జననాంతరనేత్ర వారిసృష్టత్రిపథా హేమపయోజగుంభితేవ, వలవైరి భువ స్తయాధికంఠం వరణేచంపకమాలికావితేనే. ౧౦౫. గ. తదను స మహావీరాగ్రేసరస్సమగ్రగుణశేఖరితాం నరపతిసుతామివ శరాసనలతా

చాలేతి. పాండో స్తనూజం పరితః ఆర్జునస్య సర్వభాగేష్వపి - పూర్వవద్ద్వితీయా - పాం చాలపుత్ర్యా దా)పద్యా ప్రహితాః ప్రేరితాః కటాక్షాః నేత్రాంతదర్శనాని - ఇవ ర్జునే మాంగల్యా స్వయంవరశుభయోగ్యా మాలా అవతరేదాగచ్ఛేత్ - ఇతి హేతోః పూర్వమివోపయాతాః ఆగతాః మాధ్వీలిహాః. భృంగాఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - వవల్గుః పరివ ర్తుః. ఇంద్రవజ్రావృత్తం. ౧౦౪. జనేతి. తతూ దా)పద్యా జనాంతరే పూర్వ జన్మని నాళాయనీ నామని - నేత్రవారిభిః పత్యురలాభశోకేన జాతైః సృష్టాని ఉత్ప న్నాని యాని త్రిపథాయాం గంగాయాం హేమపయోజాని కనకకమలాని తైర్గుం భితా సంఘటితేవ స్థితా - చంపకానాం చాంపేయసుమానాం మాలికా - వలవై రిభువః ఆర్జునస్య కంఠే ఆధికంఠం-నిభక్త్యర్థేవ్యయీభావః. వరణే పతిత్వేన స్వీకర ణనిమిత్తం - నిమిత్తాత్కర్మసంయోగఇతి సప్తమీ - వితేనే నిక్షిప్తా. తనోతేః కర్మణి లిట్ - పురా జన్మని కిలేయం నాళాయనీ సమాఖ్యా పత్యర్థం తపస్యంతీ తుష్టేన మహా దేవేన చోదితా దేవేంద్రానుజాయ గంగాతటం ప్రాప్య తదాగమనే విలంబాద్రు రోద - తద్బాష్పాణి గంగాయాం హేమతామరసాన్యభూవన్నితి భారతకథాఽత్రాను సంధేయా - యద్యపివరణమాలాయాశ్చంపకత్వేన కటాక్షాణాం భావితదపేక్షా హే తుక మధుకరత్వోత్ప్రేక్షా - పూర్వశ్లోకోక్తా నిరుధ్యతే - చంపకానాం మధుకరమార కత్వేన ప్రసిద్ధేః తథాపి తదాసీం తదభావేన పుష్పమాలాత్వేన తదవతరణస్య పూర్వం మధుకరాణామాశాజననే బాధకాభావాన్నకతిరితి కవేరాకూతమితి ధ్యేయం. ౧౦౫. తదన్వితి. తదను వరణానంతరం మహావీరాణామగ్రేసరః ప్రథమః సోఽర్జునః సమగ్రస్య కలైః గుణైః సౌందర్యాదిభిః అఖండశింజిన్యా చ శేఖరితాం భూషితాం సమ్యగ్ర యోః కోట్యోర్గుణేన శేఖరితా మిత్యన్యత్ర యోజ్యం - నరపతిసుతాం ద్రౌపదీమివ- శరాసనం ధనుః లతేవ తాముద్వహన్ బిభ్రత్ వివహన్నితిచ-రాజ్ఞాం బలం శౌర్యంచ తురంగవా అవజ్ఞాయ తిరస్కృత్య-ఋణాత్ ఋణేన సభాయాః స్వయంవరమంటపస్య అంగణాన్నిశ్చక్రామ నిర్గతవాన్-అత్ర మహావీరాగ్రేసరత్వస్య విశేషణగత్యా రాజబలా

ముద్వహన్రాజ్ఞాం బలమవజ్ఞాయ సభాంగణాత్ క్షణాన్నిష్క్రామ.౧౦౬. గ. తదాత్వేవఖలు ఖలోఽయమఖిలానస్తానతిస్మయేన విస్మరన్కశ్చిద్ధి తరం విప్రాయప్రాయచ్ఛదితి ద్రుతం ద్రుపదాయద్రోహమున్నిద్రయతః కతిచనరాజన్యా న్జన్యాభిముఖా న్ప్రీతిసులభోన్మేషేణ రోషేణ సరభస భుజోన్నీతై రుపవీతైఃకంఠమావేష్ట్య మమాయం యష్టేర్మమాయం విష్టరస్య లక్ష్యమితి వచనేన జాతిచాపలం కుర్వాణాన్ ధరణీగీర్వాణాన్ భవతాం పునరాశీరేవ జయరాశీకరణాయాలమితి సస్మితం నివర్తయన్మమ్ర్యపతికుమారో యుధి సమారోపితధనుర్గుణ నిరర్గళ నిర్గళితేన

నాపరం ప్రతిహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః. ౧౦౬. తదాత్వఇతి. తదాత్వేవ నిర్గమనకాలేవ. ని. 'తత్కాలస్తుతదాత్వంస్యాత్' ఇత్యమరః, ఖల్వితి వాక్యాలంకారే-ఖలుర్దుర్జనోఽయంద్రుపదః అఖిలానస్తాన్ విస్మయేన ఆతిగర్వేణ విస్మరన్ అగణయన్ సన్ - కస్మైచిదవిజ్ఞాత కులశీలనామధేయాయేత్యర్థః. విప్రాయ ద్విజవ్యాజాయేత్యర్థః. తేన ద్విజత్వం వా తస్యకోజానీత ఇతిభావః. దుహితరం పుత్రీం ప్రాయచ్ఛత్ దత్తవాన్ - ఇతి హేతోఃద్రుతం ద్రుపదాయ ద్రోహమున్నిద్రయతః అతఏవ జన్యాయ యుద్ధాయ అభిముఖాన్ ఉద్యుక్తాన్. ని. 'యుద్ధమాయోధనం జన్య'మిత్యమరః. కతిచన రాజన్యాన్ రాజ్ఞఃప్రతి సులభఃఉన్మేషఃఉత్పత్తిర్యస్య తేన రోషేణ - స్వీయమేతే ఖలానియంధంతీతి కోధేన సరభసం సవేగం భుజాదున్నీతైఃఊర్ధ్వమాకృష్టైఃఉపవీతైఃయజ్ఞసూత్రైఃకంఠమావేష్ట్య-సమ్మర్దేత్రుటనభయాదితి భావః. మమ యష్టేర్హస్తదండస్య ఆయంపుర్ష్ణిస్తోరాజా లక్ష్యఃభేద్యఃమమ విష్టరస్య పీఠస్యఆయం లక్ష్యఃఇతిఉక్తప్రకారేణవచనేన ఉపలక్షితాన్-జాతేర్బ్రాహ్మణస్య సంబంధిచాపలం చపలచేష్టితం కుర్వాణాన్ ధరణీగీర్వాణాన్బ్రాహ్మణాన్ భవతాం పున రాశీఃజయాశీఃసా వాక్యమేవ జయానాం రాశీకరణాయ రాశ్యాత్మనా సంపాదనాయ-సంపద్యర్థకకరోతియోగాత్ చ్వ్యవిచారస్య దీర్ఘఃఆలంపర్యాప్తా. నతు బాహుబల మిత్యర్థఃఁవాగ్బిభ్యోరా ద్విజాతయఃఁ ఇతిస్మరణాదితిభావఃఁఇతి ఉక్త్వేతిశేషఃఁ - సస్మితం యథాతథా నివర్తయన్ జాతిచాపలాదితిభావఃఁ. అమ్ర్యపతేరింద్రస్య కుమారోఽర్జునఃసమ్యగారోపితాత్ కోటిం నీతాత్ ధనుషోగుణాత్ నిరర్గళం నిస్నిరోధం యథాతథా నిర్గళితేన ప్రయుక్తేన శరాణాం నికరేణ యుధి యుద్ధే తేషాం ద్రుపదాయ ద్రవ్యతాం పరేషాం శత్రూణాం దిశందిశ ప్రతిదిశం కాందిశీకతాం భయాత్ప

శరనికరేణ తేషాం పరేషా మధికాం దిశి కాందిశీకతాం దిదేశ. ౧౦౭. గ. తావవస్య రాజసంఘస్య జంఘూలతామనుకుర్వద్భిరివరథార్వద్భిర పరార్ణ వాభ్యర్ణ మవతీర్ణవతి తూర్ణ మర్ణోజబంధౌ తేన నిహితాం దీప్తి మపరామివతాందయితా మనురంజయన్ను యనుపి ధనంజయస్తా మేవ వాసభువమూససాద. ౧౦౮. ప. స్వేదాంబుభిర్నిటిలజైః పదయోస్సవి త్రీ మూర్ద్ధిచకారసతయా గహచాపపాణిః, మోదాంబుభిర్నయనజై స్తమియం చమూళో విస్తేరచేతసికులాలవధూసమాజే. ౧౦౯. ప. కువలయదృశోః కుంభంజిగ్యుః కుచైరితి భాషితైః కరివరశిరః కర్తేత్యేవ

లాయనం అధికమత్యంతం దిదేశ దదౌ-పలాయాంబభూవురిత్యర్థః. ౧౦౭. తావదితి. తావత్ తదానీం అస్య పలాయమానస్య రాజసంఘస్య జంఘూలతాం పలాయనజవం. ని. 'జంఘూలో౽తిజవస్తుల్యా'విత్యమరః. అనుకుర్వద్భిరివ స్థితైః రథస్య ఆర్వద్భిః అశ్వైః ఆర్ణోజానాం జలజానాం బంధౌ సూర్యే - అపరార్ణవస్య పశ్చిమార్ధేరభ్యర్ణం సమీపం తూర్ణం సత్వరం యథాతథా అవతీర్ణవతి ప్రాప్తవతిసతి - తేనార్ణోజబంధునా నిహితాం నిక్షిప్తామపరామన్యనిహితేతరాం దీప్తిం ప్రభామివ స్థితాం తాం దయితాం ద్రౌపదీమురంజయత్ అనురాగిణీం రక్తవర్ణాం చ కుర్వత్-అయమపీత్యపినా అగ్నిసముచ్చయః. ధనంజయః అర్జునః అగ్నిశ్చ - తాం కులాలసంబంధినీమేవ వాసభువమాససాద ప్రాప్తవాత్ - సూర్యస్య కిరణానాం రాత్రావగ్నిప్రవేశనమాగమసిద్ధం - ఉత్ప్రేక్షాద్వయస్య ధనంజయశబ్దశ్లేషమూలాతిశయోక్తేశ్చ అంగాంగిభావేన సంకరః. ౧౦౮. స్వేదాంబుభిరితి. చాపః పాణౌ యస్య తథోక్తః. సః అర్జునః తయా ద్రౌపద్యాసమానిటిలజైః లలాటోత్థైః స్వేదాంబుభిః సవిత్రీం మాతరం కుంతీం పదయోరార్ద్రీచకార సిక్తామకరోత్ - మాతుః ప్రణామాదేత్యర్థః. ఇయంచ కుంత్యపి విస్తరం విస్మయాన్వితం చేతః యస్మిన్తస్మిన్ - కులాలవధూనాం సమాజే సంఘే నయనజైః మోదాంబుభిరానందబాష్పైః తమర్జునం మూర్ధ్ని శిరసి ఆర్ద్రీచకార - తచ్ఛిరఆజిఘ్రేదిత్యర్థః. ౧౦౯. కువలయేతి. కువలయే ఉత్పలేఇవ దృశౌ నేత్రే యాసాం తాసాం స్త్రియః కుచైః కుంభం కుంభశబ్దార్థం ఘటం గజశిరశ్చ ద్వయమపి జిగ్యుః జితవత్యః-జయతేః కర్తరిలిట్ - 'సర్వలిటోర్జేరి'తికుత్వం - ఇతి ఉక్తప్రకారే భాషితే వచనే కింవదంత్యామితి యావత్ - కరివరస్య గజేంద్రస్య శిరః మూర్ధానంశఏవ కర్మద్వితీయాంతకుంభపదవాచ్యం - సత్వస్మదీయో ఘటఇత్యేవం. చిరం జన్మప్రభృతి తత్క్షణ పర్యంతం - ప్రహృష్టం సంతుష్టం మనః యస్య తథోక్తః. కులాలపతిః. తుంగౌ పృ

ప్రహృష్టమనాశ్చిరమ్, ద్రుపదదుహితుర్దృష్ట్వాతుంగౌకులాలపతిః కుచౌ నిజమపిఘటం నిశ్చిత్యైవం నితాంతమలజ్జత. ౧౧౦. ప. అన్యేద్యుర్దృహముపనీయ పూజితాంస్తాన్వ్యాసోక్త్యావిదితవరః పురామరాతేః, పంచాపిక్షితిపతినందనాంస్తాయాయాః పాంచాల్యా నిశి పరిణీతయేఽనుమేనే. ౧౧౧.గ. తతః పరమాదృశోత్సవశ్రవణాత్పరమానంద

థులోన్నతౌ ద్రుపదదుహితుః దౌ)పద్యాః కుచౌ దృష్ట్వా నిజమాత్మీయం ఘటమపి వివమపకర్షానుకూల్యాపారార్థక జిథాత్యర్థాన్వయి ద్వితీయాంతకుంభపదవాచ్యత్వేనేత్యర్థః. నిశ్చిత్య నితాంతమలజ్జత లజ్జితవాన్ - కువలయదృశః కుంభం బిభ్యుః కుచైరితి కివపంత్యాం - 'కుంభౌ ఘటేభమూర్ధాంశా'వితి కోశాత్కుంభమితి ద్వితీయాంతపదస్య గడకుంభవృత్తిత్వం తదన్వితాపకర్షానుకూల్యాపారాశ్రయత్వం సాఖ్యాతస్య జిథాతోశ్చార్థఇత్యాత్మీయఘటే అభిమానకృతో హార్దో ఽవిచారితరమణీయః యతః స్త్రీమస్యపతి ద్రౌపదీకుచయోర్నిజఘటాపవ్యున్నతత్వేన దృశ్యమానత్వాదిదమపితౌ బిభ్యురేవేతి నిశ్చిత్య లజ్జితవానిత్యర్థః. మానినామాత్మనఇవ ఆత్మీయస్యాపి పరాజయో లజ్జాకరమేవేతిభావః. దౌ)పదీకుచసౌందర్యం తౌ ద్వావప్యతిశేతఇతి పరమార్థః. అత్ర దౌ)పదీకుచావలోకనహేతుక ఘటజయనిశ్చయస్య విశేషణగత్యా కులాలలజ్జాహేతుత్వా త్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగద్వయమంగాంగిభావేన సంకీర్ణం - హారిణ్యస్తావృత్తం. ౧౧౦. అన్యేద్యురితి. అన్యేద్యుః పరస్మిన్దినే పాంచాలీ ద్రుపదవ్యాసస్య మునేరుక్త్యా వాక్యేన పురామరాతేశ్చివస్య విదితః వరః దౌ)పద్యాః నాళాయనీజన్మని పంచపతిలాభాత్మకః యేన తథోక్తస్యక్ - పంచాపిక్షితిపతినందనాక్ పాంచాల్యాక్ నిశి రాత్రౌ గృహం ప్రత్యుపనీయ ప్రాపయిత్వా-సుతాయాః దౌ)పద్యాః పరిణతయే వివాహాయ అనుమేనే ఆంగీకృతవాక్ - క్రియాగ్రహణాత్సంప్రదానత్వం-ఇయం జన్మాంతరే నాళాయనీ భర్తృకం తపస్తప్త్వా తుష్టేన సదాశివేన వరం వరయేత్యుక్తా-పతిం మే దేహీతిపంచకృత్వోనియతివిశేషోక్తవతీ-పంచపతీక్ లభస్వేతి తదుక్త్యా అస్మిన్జన్మని తావతః పతీక్ లభతే ఇతివ్యాసోక్తిప్రకారః. ప్రహర్షిణీవృత్తం. ౧౧౧. తతఇతి. తతః పరమాదృశస్య పతిపంచకపరిణయాత్మకస్య ఉత్సవస్య శ్రవణాద్ధేతోః పరమం అస్యదుర్లభత్వేన సర్వోత్కృష్టమానందమనుభవంతీభిః. శ్లో. 'నాగ్నిస్తృప్యతి కాష్ఠానాం నాపగానాం మహోదధిః, నాంతకస్సర్వభూతానాం న పుంసాం వామలోచనాఃఇతి స్మరణాదప్రత్యవాయబహుపతిలాభస్య స్త్రీణామానందకరత్వాదితిభావః. అంతఃపురికాభిరంతఃపురస్త్రీభిః పరివృతాం ద్రౌపదీం-సఖి

మనుభవంతీభిరంతఃపురికాభిః పరివృతాం తాం సఖీజనామండనమంట పికాముపనీయ ప్రసాధయితు మారభంత. ౧౧౭. ప. ద్రౌపద్యాః పంచపత్నీత్వేద్రష్టుం లిపిమివోత్సుకా, సీమంతశిల్పవ్యాజేన శిరోజా న్వ్యభజత్సఖీ. ౧౧౩. ప. మృగమదతిలకం రరాజ తన్వ్యాముఖశశినా మహసాబలాహృతాయాః, చికురమిషజుషోఽపరాధశాంత్యై నమితమ పత్యమివాంధకారబంద్యాః. ౧౧౪. ప. అధినాసికాశిఖరమాకలితం నవసూక్తికం నరపతేర్దుహితుః, శుశుభే ముఖాంబురుహమధ్యచరస్థిత హంసికాజనితపండమివ. ౧౧౫. ప. సుతరాంజనమోద మాదధాతే సు

జనాః మండనమంటపికామలంకారశాలాం ఉపనీయ ప్రసాధయితుమలంకర్తు మారభం త-ఉపచక్రముః. ౧౧౭. అ. ఆద్య దశభిశ్లోకైస్తదలంకరణం వర్ణయతి—ద్రౌపద్యా ఇతి. సఖీ కాచిత్పరిచారికా ద్రౌపద్యాః పంచానాం పత్నీత్వే విషయే - లిపిం ధాతృలిఖితాక్షరవిన్యాసం ద్రష్టుముత్సుకేవ. ని. 'ఇష్టార్థోద్యుక్తఉత్సుక' ఇత్యమరః - సీమంతే కేశమధ్యే రేఖాయాం శిల్పస్య అలంకరణస్య వ్యాజేన - శిరోజాన్ కేశాన్ వ్యభజత్ విభాజయామాస. అత్ర కేశమధ్యరేఖాకరణస్య పంచపత్నీత్వబోధకధాతృ లిపిదర్శనఫలకత్వ సంభావనా తత్ఫలోత్ప్రేక్షా - సీమంతశిల్పవ్యాజేనేత్యపహ్నుతిగర్భా. ౧౧౩. మృగేతి. తన్వ్యాః ద్రౌపద్యాః మృగమదేన కస్తూర్యా యత్తిలకం ముఖేనైవ శశినా చంద్రేణ కర్త్రా - మహసా తేజసా కరణేన బలాదాహృతాయాః ఆసీయ బందీ కృతాయా ఇత్యర్థః - చికురాణాం కేశానాం మిషం వ్యాజం జుషతఇతి తథోక్తాయాః- అంధకారస్తమివ బందీ బంధనగృహే నిరుద్ధాంగనా - తస్యాస్సంబంధి అపరా ధస్య శాంత్యై నిరాసాయ నమితం నతింప్రాపితం ఆపత్యం పుత్రఇవ రరాజ-అపరాధి నఃక్షమాపణాయ పుత్రాదికం జేతారం ప్రణామయంతీతిభావః. ఉత్ప్రేక్షాలంకారః. పుష్పితాగ్రావృత్తం. ౧౧౪. అధీతి. నరపతేర్దుహితుః ద్రౌపద్యాః అధినాసికాశిఖ రం నాసాగ్రే - విభక్త్యర్థే ఽవ్యయీభావః. ఆకలితం సంఘటితం నవం మౌక్తికం కర్తృ - ముఖమేవాంబురుహం పద్మం తస్య మధ్యే చరంత్యా స్మితేనైవ హంసికయా హంసస్త్రియా జనితం అండం శోభనఇవ శుశుభే రరాజ - శోభతేః కర్తరిలిట్ - అత్రాపి ధావళ్యగుణనిమిత్తాత్తత్స్వరూపోత్ప్రేక్షా రూపకోజ్జీవితాసేతి తయోరంగాంగిభావేన సం కరః. ప్రమితాక్షరావృత్తం. శ్లో. 'ప్రమితాక్షరా సజసనైరుదితే'తిలక్షణాత్. ౧౧౫. సుతరామితి. సుతనోః ద్రౌపద్యాః మౌక్తికరత్నానాం కర్ణపత్రే కర్ణికాఖ్యే కర్ణభూ షణే కర్తృణీ - ఆననస్య ద్రౌపదీముఖస్యేందోః చంద్రస్య సేవాం పరిచేతుం అభ్య

తనోర్మాక్తిక రత్నకర్ణపత్రే, పరిచేతుమివాననేందునేవాం పరివేషస్యశి
శోసమీపభాజో. ౧౧౬. ప. తాటంకే తరళమణిప్రభాతరంగే తన్వం
గ్యాముఖ మభిత స్తదావ్యభాతామ్, మూర్తత్వంప్రకటముపేత్య జాగ
రూకే వర్ణేద్వేనయనవిపాతయోరివాంత్యే. ౧౧౭. ప. సఖ్యాఃకరోఽం
జనవిధాసకృదేవగంతు మాపాంగభాగమపటుశ్రమమానశే యః,
రేఖావగ్రేరనవగామితయాదృగంగం పూర్వోక్తమేవసపునః పునరం
జలం. ౧౧౮. ప. సకలమపివపుర్విభూష్యతన్వ్యా స్సహదిసఖీవిపులేక్షణాం

సితుం సమీపభాజో పరివేషస్య శిశో బాలికావివ - జనానాం మోదం హర్షం సుతరాం ఆదధాతే కురుతఃస్మ - ఆఙ్పూర్వాద్దధాతేఃక్తరిలిట్ - అత్రాపి వర్తులత్వ ధావళ్యగుణనిమిత్త మాక్తికరత్నకర్ణపత్రయోఃపరిపేష శిశోర్వ్యత్పత్తిఃశ్చ - ఔపచ్ఛం దసికం. ౧౧౬. కర్ణభూషణమేవ ప్రకారాంతరేణోత్ప్రేక్షతే—తాటంకఇతి. తరళా శ్చలంతఃమణీనాం ప్రభాతరంగాఃకాంతిపరంపరాఃయయోస్తే తాటంకే కర్ణపత్రే. ని. 'కర్ణికాకర్ణపత్రంచ తాటంకంకర్ణభూషణ'మితి త్రికాండశేషఃప్రకటం స్ఫుటం మూర్తత్వం శరీరం ఉపేత్య లబ్ధ్వా - జాగరూకే ప్రకాశమానే - నయనే విపాంగా బాణవిశేషావేవ తయోరంత్యే - చరమే ద్వే వర్ణే రకారావివ తన్వంగ్యాఃతదా ద్రౌపద్యాఃముఖమభితఃముఖస్య పార్శ్వద్వయ ఇత్యర్థఃవ్యభాతాం రేజతుఃభాతేఃక్తరిలఙ్ - నయనవిపాతయోరంత్యే వర్ణే ఇత్యత్ర వాచ్యవాచకయో రభేదాభిధానా న్నావాచ్యవచనత్వ దోషఃబహుదేశలిపిషు తవర్ణస్య మధ్యబిందుకత్వవర్తులత్వ దర్శనాత్తత్వేన తాటంకయోరుత్ప్రేక్షా - ప్రహర్షిణీ. ౧౧౭. సఖ్యాఇతి. సఖ్యాఃకస్యాశ్చిత్ యఃకరఃఅంజనవిధా ద్రౌపద్యానేత్రయోఃకజ్జలాలంకరణే - అపాంగ భాగం నేత్రాంతపర్యంతం సకృదేకవారమేవ - నతు ద్విస్త్రివారమిత్యర్థఃగంతుం ప్రాప్తుం ఆపటురశక్తస్సన్ - నయనయోరతిదైర్ఘ్యాదితిభావఃశ్రమం ఖేదమానశే ప్రాప్తవాన్ - ఆశ్నోతేఃకర్తరిలిట్ - సఃకరఃరేఖావధేఃనేత్రాంతసీమాయాఃఅన వగామితయా దుర్జేయత్వేన హేతునా - పూర్వం ప్రథమం ఆక్తం కజ్జలలిప్తమేవ - దృశఃనయనస్య అంగం ఏకదేశం పునఃపునరాలలంబే జగృహే - అత్ర నయనయో స్తాదృగ్దైర్ఘ్యాసంబంధేఽపి సంబంధోక్త్యతిశయోక్త్యుజ్జీవితోఽయం పునఃపునరక్తాంజన భ్రాంతిమదలంకారఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరఃఃసకలమితి. సఖీ కాచిత్ తస్యాఃద్రౌపద్యాఃసకలమపి వపుఃమధ్యాతిరక్తాఖిలగాత్రం - సపది ద్రుతం విభూష్య ఆలంకృత్య స్వయం విపులే విశాలే ఈక్షణే అంబుజేఇవ యస్యాస్త

బుజాపి, చిరతరమనవేక్ష్యమధ్యదేశం కరధృతకాంచనకాంచిరేవతస్థౌ. ౧౧౯. ప. కాంచీకలాపమణిబింబితపార్శ్వయోషితౌ్క-శేయపఙ్క్తి-గవసీంద్రసుతాబభాసే, ఽనిర్భవిష్యదధిగోష్ఠికటీనికుఞ్జం వాసశ్చ తంజనదృశాం మివసూచయంతీ. ౧౨౦. ప. ఆతంకపీడామదదాం పురాహ మస్యా స్తదాభావిషువల్లభేషు, ఏవంవిచింత్యేవభయేనపాదే లాక్షాకృ తంధామ పపాతతన్వ్యాః. ౧౨౧. ప. తస్యాస్సఖీషుసకలాసప్వపిత త్తదం

థోక్తాపి - మధ్యదేశం ద్రౌపద్యాః మధ్యభాగం చిరతరం సురుచిరేణాపి అనవేక్ష్య - కరేణ ధృతా కాంచనకాంచీ మేఖలా యయా తథోక్తా సత్యేవ తస్థౌ - చిరత రంతస్థావితివా యోజనా-అత్ర మధ్యస్య అనవలోకనాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తేరతి శయోక్తిః. ఏవం విశాలనేత్రరూపసామగ్రీసత్వేప్యవలోకనకార్యానుత్పత్తేర్విశేషో క్తిశ్చ - ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశస్సంకరః. తదుజ్జీవితతాచేయం సఖ్యాః కాంచీమ నలంకృత్య తూష్ణీంస్థిత్య సంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్తిరితి ద్వయోరంగాంగిభావేనసం కరః. మధ్యయష్టిమితి పాఠాంతరమనవలోకనాప్రసక్త్యా సందర్భవిరోధాపత్తేరు పేక్ష్యం - పుష్పితాగ్రావృత్తం. ౧౧౯. కాంచీతి. అపనీంద్రసుతా ద్రౌపదీ - కాంచీ కలాపే మేఖలాభూషణే యే మణయః తేషు బింబితా ప్రతిఫలితా - పార్శ్వేషు యోషితాం కాశేయపఙ్క్తిః పట్టవస్త్రమాలా యస్యాస్తథోక్తాసతీ. ని. 'కాశేయంక్రి మికోశోత్థ'మితివస్త్రభేదేష్వమరః. అధిగోష్ఠి ద్యూతసభాయాం ఆవిర్భవిష్యత్ - కించ ఇదానీం కట్యాం సితంచే లీనం వాసశ్శతం వస్త్రశతం - శతశబ్దోఽనేకత్వపరః. జనా నాం దృశాం సూచయంతీ బోధయంతీవ బభాసే - ఉత్ప్రేక్షాలంకారః. ౧౨౦. ఆతంకేతి. అహం లాక్షా ధామ - పురా వారణావతనివాససమయే - అస్యాః ద్రౌప ద్యాః భావిషు భవిష్యత్సు వల్లభేషు పతిషు పాండవేషు విషయే ఆతంకేన కదాచి దత్ర వయందగ్ధాభవేమేతి శంకయా - పీడాం దుఃఖం అదదాం ఆకరవం - దదాతేః కర్తరిలఙ్. ని. 'రుక్తాపశంకాస్వాతంక' ఇత్యమరః. ఏవముక్తప్రకారం విచింత్య స్మృత్యా - భయేనేవ తదా ద్రౌపద్యా అలంకరణసమయే - లాక్షయా అలక్తకేన కృతం ధామ తేజఏవగృహమితి శ్లిష్టరూపకం. ని. 'ధామస్యాద్గృహతేజసో'రితివిశ్వః. తన్వ్యాః ద్రౌపద్యాః పాదే పపాత - ప్రణనామేత్యర్థః. రూపకానుప్రాణితేయ ముత్ప్రేక్షా - ఇంద్రవజ్రావృత్తం. ౧౨౧. తస్యాఇతి. సకలాసు సఖీషు తస్యాః ద్రౌపద్యాః తత్తత్ చికురాద్యంగం వివాహవేషైః పరిణయోచితతత్తదలంకారైః. వేగాత్ ద్రుతం నిభూషితవతీషు సతీషు-శుచయోశ్శిల్పకర్త్రీ ఆలంకారిణీ సఖీ ఏకైక-

గం వేగాద్విభూషితవతీషు వివాహవేషైః, కాలక్షపాసహనవృద్ధ పురోహితానాం కోపస్యపాత్రమభవత్కుచశిల్పకర్మీ. ౧౨౭. గ. ఏవమలంకృతామేనామవలోక్య స్వయమపి సంధ్యారుణిమసంపాదితలాక్షాకృత్యామంజనతిలకమంజులముఖభాగాం పరిణేతుమివప్రతీచీం దిశముపగతవతి భగవతి భాసాంనిధౌ. ౧౨౮. ప. తస్యామేవ క్షపాయాం సపది నిజకులోత్తంసపార్థోత్సవానామాలోకాయేవ సాక్షాద్విశతి హిమరుచౌద్యాం శుభం యామముహూర్తే, సోపానైరధ్యరుక్షన్నరకతఖచితైర్వేదిమేతే కుమారాస్సాలంకారాః పురోధస్సరభసనిహితైస్సంవి

కాలస్య క్షపాం అలంకరణేన విలంబనం నసహంత ఇత్యసహనాః యే వృద్ధాః పురోహితాః. దీర్ఘదర్శిత్వద్యోతనాయ వృద్ధత్వవిశేషణం – తేషాం కోపస్య ముహూర్తకాలాతిక్రమశంకాజనితస్య పాత్రమభవత్ - అత్ర ద్రౌపదీతత్తాదృక్కుచాలంకారకృతవిలంబస్య విశేషణగత్యా పురోహితకోపహేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం తాదృశ విలంబాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్త్యుజ్జీవితమితి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః. వసంతతిలకా. ౧౨౯. ఏవమితి. ఏవముక్తప్రకారేణ ఆలంకృతామేనాం ద్రౌపదీమాలోక్యేవ స్వయమాత్మనాపి సంధ్యాయాః అరుణిమా సాంధ్యారుణవర్ణ ఏవ సంపాదిత లాక్షాకృత్యం యావకాలంకరణం విరచితం యస్యాస్తథోక్తాం-ఆంజనస్తిలకశ్చ పృథగ్విశేషా తావేవాంజనం కజ్జలం తిలకఇతి శ్లిష్టరూపకం - తాభ్యాం రంజితౌ ఆలంకృతౌ ముఖస్య అగ్రస్యేవ వదనస్యభాగౌ నేత్రలలాటదేశౌ యస్యాస్తథోక్తాం-ప్రతీచీం దిశం పరిణేతుముద్యోధుమివ-భగవతి భాసాం తేజసాంనిధౌ స్థానే సూర్యే ఉపగతవతి ప్రాప్తవతిసతీత్యుత్తరేణాన్వయః. తామాలోక్యేవ భాసాంనిధౌ స్వయమపి తాదృశీం ప్రతీచీం పరిణేతుమివోపగతవతీతివా యోజనా - అత్రరూపకధ్వన్యోర్జీవితపరిణయోత్ప్రేక్షాయాః. ద్రౌపద్యాలోకనోత్ప్రేక్షాసాపేక్షత్వాద్ధ్వన్యోరంగాంగిభావేనసంకరః. ౧౩౦. తస్యామితి. తస్యాం ద్రౌపద్యలంకరణదివససంబంధిన్యాం క్షపాయాం రాత్రావేవ - నిజస్య ఆత్మీయస్య కులస్య వంశస్య ఉత్తంసానాం శిరోభూషణాయమానానామిత్యర్థః. పార్థానాం సంబంధినాం ఉత్సవానాం వివాహోత్సవానాం - సాక్షాన్నిష్పత్తిబంధం ఆలోకాయ అవలోకితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - 'తుమర్థాచ్చ భావవచనాదితి సంప్రదానత్వం - హిమాః శీతాః రుచయోయస్య తస్మిన్ చంద్రే - ద్యామాకాశం సపది ద్రుతం విశతిసతి - ఏతే కుమారాః పార్థాః. ఆలంకారేణ వైవాహికేన సహితాస్సాలంకారాస్సనతాః. శుభంయా శుభయో

థానైస్సమగ్రామ్. ౧౨౮. గ. తత్ర ముహూర్తగుణేష్వివసమంత్రాదోజాయమానేషు దీపేషు, మంత్రవిదాం పదనేష్వివశబ్దాయమానేషు వాద్యేషు, కులపాలికాః కమనీయమణినికాయకోరకితైః కనకభూషణైర్వికృత సహజరామణీయకాం కన్యకాంపుమాంసం సకాశే నివేశయామాసుః. ౧౨౯. ప. పూతపార్శ్వైకుశాంకూరైః పురస్తాన్మణికుట్టిమే,

---

గయుక్తే. ముహూర్తే. ని. '*శుభంయుస్తుశుభాన్విత' ఇత్యమరః. మరకతఖచితైః హరిన్మణిబద్ధైః సోపానైః పురోభాగభిః పురోహితైః సగభసం నిహితైః నిక్షిప్తైస్సంపథానైః సమిత్కుశాదివైవాహికోపకరణైః సమగ్రాం సంపూర్ణాం-వేదిం వైవాహికీమధ్యపుక్ష్మ ఆరురుహుః. ఆధిపూర్వాద్రుహేఃకర్తరి లుఙ్-స్రగ్ధరావృత్తం. ౧౩౦. తత్రేతి. తత్ర వివాహవేద్యాం ముహూర్తస్య వివాహలగ్నస్య గుణేషు చంద్రతారాబలాదిష్వివ దీపేషు ద్వయేష్వపీత్యర్థః. ఏవమగ్రేఽపి ఓజాయమానేషు ఓజాఖ్యశుభయోగవదాచరత్సు ప్రకాశమానేషు చ సత్సు-ఏకత్ర - ఉపమానాదాచారఇతిక్యఙ్-'ఆకృత్యాన్వర్థాతుకయో'రితి దీర్ఘః. అన్యత్ర ఓజశ్శబ్దః శవ్వత్పరః. 'కర్తుః క్యఙ్ సలోపశ్చే'త్యుపమానాదాచారార్థే క్యఙ్ - ఓజసోప్సరసోన్నిత్యమితి సకారలోపశ్చ - ఓజాఖ్యోయోగో జ్యోతిశ్శాస్త్రే ప్రసిద్ధః. మంత్రవిదాం వైవాహికమంత్రకోవిదానాం పురోహితానాం పదనేషు వక్త్రేష్వివ-వాద్యేషు ఘనతరసుషిరానద్ధభేదేన చతుర్విధేషు-శబ్దాయమానేషు శబ్దం ఏకత్ర వర్ణాత్మకముచ్చారణేన అన్యత్ర ధ్వన్యాత్మకం వాదనేన కుర్వత్సు సత్సు-శబ్దవైరేత్యాదినా కరోత్యర్థే క్యఙ్ ప్రత్యయః. కమనీయైః మనోహారిభిర్మణిభిః కోరకితైః సంజాతకోరకైరివ స్థితైః. తారకాదిత్వాదితచ్-కనకభూషణైః కటకాంగదాదిభిః. అవికృతమప్రాపితరూపాంతరం సహజం స్వాభావికం రామణీయకం సౌందర్యం యస్యాస్తాం. అవ్యాజసుందరత్వాన్నభూషణైః కార్యమితిభావః. కన్యకాం ద్రౌపదీమిమాం పాండవానాం సకాశే సన్నిధౌ-కులపాలికాః కులస్త్రియః నివేశయామాసుః ప్రవేశితవత్యః. అత్ర ముహూర్తగుణానాం దీపానాం శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితేనౌజాయమానత్వేన - వాద్యానాం మంత్రవిద్వదనానాం శబ్దాయమానత్వేననైపమ్యస్య గమ్యత్వాత్కేవలప్రకృతాస్పదస్య తుల్యయోగితాద్వయస్య సంసృష్టిః. ౧౩౫. పూతేతి. కుశాంకూరైరభినవైః పరిస్తరణదర్భైః పూతాః పరిశుద్ధాః పార్శ్వశ్చత్వారః యస్య తస్మిన్-మణిభిః కుట్టిమే బద్ధభూమా - వేద్యామితి యావత్-తస్య ధౌమ్యస్య పాండవపురోహితస్య పురస్తాదగ్రే ప్రతిబింబః ధౌమ్యప్రతిచ్ఛాయేవ అనలః వైవాహికాగ్నిః ప్రాజ్వలత్ ప్రజజ్వాల - పురోహితో వరాభ్యన్వితోర్య వేద్యా

ప్రాజ్వలత్తస్య ధామ్యస్యప్రతిబింబ ఇవానలః. ౧౨౬. ప. ధర్తాన్పి జాశ్చబహుసంచినుతానయేతి శామ్యత్సమిచ్చటచటాత్కృతిభిర్ప్రివాణః, తామాత్మజాం ద్రుపదరాజ ఇవానలోఽపి ప్రాదాదివోన్నతశిఖాగ్రకరేణతేభ్యః. ౧౨౭. ప. ఆత్మజాతుపాలయసమర్పణాత్కృతం పరిపోషమస్యవపుషోఽభివీక్షితుం, స్పృహయాళవఃకిలపృథాసుతాః క్రమాత్పరిచక్రముస్తతభుజంవఘూసఖాః. ౧౨౮. ప. కఠినత్వసంపదవలేపభరాత్కచకుట్మలస్య కురువీరవధూః, కృతనిర్జయేవ పతిపాణిధృతం పద

మగ్నింప్రతిష్ఠాపితవానిత్యర్థః. ఉల్లేఖాలంకారః. శ్లోకపృత్తమ్-పంచమంలఘుసర్వేషు సప్తమం ద్విచతుర్థయోః, గురుషట్కంచ సర్వేషా మేతచ్ఛ్లోకస్య లక్షణమితిలక్షణాత్ అస్యైవ యుగ్మవిపులాపృత్తమితి నామాంతరమితి ధ్యేయమ్. ౧౨౬. ధర్తానితి. హేపార్థాః యూయం అనఘా ద్రౌపద్యాసహ ధర్తాన్ శ్వశ్రూతస్తార్థాన్ ప్రజాః పుత్రాంశ్చ బహు యథాతథా సంచినుత సంపాదయత - చినోతేః విధ్యర్థేలోట్-ఇతి ఉక్తప్రకారేణ బ్రువాణః వదన్ ద్రుపదరాజఇవ అనలోఽగ్నిరపి - సచ సచే త్యర్థః. శామ్యంతీనాం దహ్యమానానాం సమిధాం పాలాశాదీనాం సంబంధిభిః చట చటాత్కృతిభిః చటచటశబ్దైః తద్వ్యాజేనేత్యర్థః. ధర్తాన్ ప్రజాశ్చ బహుసంచినుతానయేతి బ్రువాణస్య - ఉన్నతా శిఖా జ్వాలైవాగ్రకరస్తేన - ఉన్నతా శ్రేష్ఠా శిఖాకాంతిః రాజముద్రాంగులీయకం వా యస్య తథోక్తేన అగ్రకరేణేతి చ - తేభ్యః పాండవేభ్యః తామాత్మజాం ద్రౌపదీం తస్యావహ్నేవృత్యన్నత్వాదితిభావః. ప్రాదాత్ దత్తవానిత్యుల్లేఖా - గదాతేః కర్తరిలుఙ్ - అత్రాత్మజాదానేన ప్రకృతయోరేవ అగ్ని ద్రుపదయోరౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితానూనాః అగ్నేర్దానోల్లేఖా యూశ్లైకవాచకానుప్రవేశస్సంకరః. ఉల్లేఖాయాస్తు ఆపహ్నవరూపకాభ్యాము జ్జీవితత్వాత్తాభ్యామంగాంగిభావేన సంకరః. వసంతతిలకా. ౧౨౭. అథేతి. అగ్ని పాణిగ్రహణానంతరం పృథాసుతాః ధర్తాదయః. వధ్వా ద్రౌపద్యాసహితాః వధూసఖాస్సంతః. జతునా నిర్మితః జాతుషః. త్రపుజతునోష్ణ గితినిర్వృత్తార్థేషుక్. ని. 'జతు త్రపుభ్యాంనిర్వృత్తం జాతుషం త్రాపుషం త్రిష్వి'త్యమరః. సచాసావాలయోగృహం తస్య సమర్పణాత్ భక్షణార్థం ప్రదానాత్-కృతం జాతమస్యాగ్నేః వపుషః శరీరస్య పరిపోషం మాంసలత్వమభివీక్షితుం - స్పృహయాళివః కిలేతి సంభావనాయాం - కాతుకిన ఇవేత్యుల్లేఖా - తదాక్రమాత్ జ్యేష్ఠానుక్రమేణ అగ్నిం పరిచక్రముః ప్రదక్షిణం చక్రుః. పంజుభాషిణీపృత్తమ్. ౧౨౮. కఠినత్వేతి. సా కురువీరవధూః

మశ్మనశ్మిరసిసానిదధే. ౧౭౯. ప. కన్యయాభ్యుపకృతావిధిలాజాః కందళత్యనలరోచిషి పేతుః, పంచవల్లభకరాగ్రవిమర్దా ద్బాహువంశగళితా ఇవముక్తాః. ౧౮౦. ప. విధిచోదనాసుమణిదీపయష్టికాస్ఫురదిందిరాప్రతికృతేశ్చ సుభ్రువః, ఉభయోర్వివేచనవిధాపురోధసస్ఖ్ననం

ద్రౌపదీ - కుచౌ కుట్మలౌ ముకుళితఇవ తస్య కతినత్వసంపదా కాఠిన్య సమృద్ధ్యా యోఽవలేపభరః గర్వాతిశయః తస్మాద్ధేతోః. కృతః స్వీకృతః నిర్జయః విజయః యయా తథోక్తేవేత్యుత్ప్రేక్షా - పతీనాం పాణిభిర్ధృతం పదం చరణం ఆశ్మనః పాషాణస్య శిరసిఉపరినిదధే నిహితపతీ - వైవాహికం కర్మ సప్తపద్యాఖ్యమకరోదిత్యర్థః. ప్రమితాక్షరా వృత్తమ్. ౧౮౯. కన్యయేతి. కన్యయా ద్రౌపద్యా అభ్యుపకృతాః అభిసమీపే ఉపకృతాః. విధయే లాజహోమాఖ్యవైవాహికకర్మణే లాజాః. పంచానాం వల్లభానాం కరాగ్రైర్విమర్దాత్ పాణిగ్రహసమయే పీడనాద్ధేతోః బాహురేవ వంశో వేణుః తస్మాద్గళితాః ముక్తాః మౌక్తికా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - కందళతి ప్రజ్వలతి అనలస్య వైవాహికాగ్నేః రోచిషి జ్వాలాయాం పేతుః. అత్ర విధిలాజానాం ధావళ్యాదిగుణనిమిత్తోత్ప్రేక్షాయా బాహువంశేతి రూపకానుప్రాణితత్వాత్ ద్వయోరపి గాంగిభావేన సంకరః. అభ్యుపహృతాఇతి పాఠాంతర ముక్తార్థస్య లాక్షణికత్వాపత్తేరుపేక్ష్యమ్-స్వాగతా. ౧౮౦. విధీతి. విధయే వధూకర్తృకవైవాహికకర్మకరణార్థం చోదనాసుప్రేరణాసు విషయే మణిమయ్యాష్టదీపయష్టికాసు పరితః స్ఫురంత్యాః ఫలంత్యాః ప్రతికృతేః ద్రౌపదీప్రతిబింబస్య - సుభ్రువో ద్రౌపద్యాశ్చ ఉభయోర్వివేచనవిధా ఇయం ద్రౌపదీ ఇయంతత్ప్రతికృతిరితి పార్థక్యేన జ్ఞానమేవ - పురోధసః ధౌమ్యస్య స్ఖలనం ప్రమాదో బభూవ-మంత్రో వైవాహిక కర్మాంగం తంత్రం తదనుష్ఠానం తదోస్తు స్ఖలనం న బభూవ - అత్ర ద్రౌపదీ తత్ప్రతికృత్యుభయవివేచనే మంత్రతంత్రద్వయేచ ప్రసక్తస్య ప్రమాదస్యపూర్వస్మిన్నేవ నియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారః. యత్తు 'స్ఫురదిందిరాప్రతికృతేరితి పాఠాంతరం. యచ్చవా 'మణిమయ్యాః దీపయష్టికాయాః దీపస్తంభస్య పరితః ఉపరి స్ఫురంత్యాః ఇందిరాప్రతికృతేః లక్ష్మీప్రతిమాయాః పూజార్థం నిక్షిప్తాయా ఇతి నృసింహవ్యాఖ్యానం - తదుభయమప్యశుద్ధం - జగత్పూజ్యాయాః లక్ష్మీప్రతిమాయాః పీఠికాయామేవ స్థాప్యతయా దీపస్తంభోపరి విన్యాసస్య ప్రసిద్ధివిరుద్ధత్వాత్తన్మూలకదోషాపత్తేః. ఉక్తార్థస్య మహతాం పీడాపహత్వాదశ్లీలదోషాపత్తేశ్చ. కల్యాణమితి మంగళశ్లోకేనైతత్కావ్యకర్తుర్మంగళాయతయా ప్రత్యభిజ్ఞానాత్కథంచిత్పీఠస్థితాయాస్త

బభూవనతుమంత్రతంత్రయోః. ౧౨౧.ప. బాహుప్రతాప ఇవ సాక్షిణి హవ్యవాహే సామంతరాజధరణీరివ యాజ్ఞసేన్యాః, కాంక్షాసమంక్ర మశఏవ కరం గృహీత్వా హర్షేణ వృద్ధిమభజన్నవనీంద్రపుత్రాః. ౧౩౨. ప. పాంచాలరాజశ్చసపాండవశ్చ పుష్యత్తమా పూజకపూజ్యభావమ్, ఆధ్యంభవిష్ణుత్వమకించనత్వం వ్యత్యస్యతాం తావివయాతకైస్మైన్వాః.

స్యాదితి వక్తవ్యేఽపి గౌరీప్రతిమాయా ఏవ తథాత్వావశ్యకత్వాచ్చైవానాం తత్రాద్వేషేఽపి ప్రకృతాయాః ద్రుపద్యాః ప్రకర్షా ప్రసక్త్యాతత్పకర్షాభ్యుదోషా పత్తేశ్చేతి సుధీభిర్విభావనీయం - మంజుభాషిణీవృత్తమ్. ౧౩౧. బాహుప్రతాప ఇతి. అవనీంద్రస్య పాండోః యుధిష్ఠిరాదయః. బాహుప్రతాప ఇవ హవ్య వాహే అగ్నౌ ఉభయస్మిన్నపి సాక్షిణిసతి-వ్యయం సాక్షీకృత్యేతి యావత్-సామం తరాజానాం శత్రునృపాణాం ధరణేః రాజ్యస్యేవ - యాజ్ఞసేన్యాః ద్రౌపద్యాః కరం పాణిం బలించ క్రమశః జ్యేష్ఠానుక్రమేణ-కాంక్షాసమం వాంఛాసమకాలమేవ గృహీత్వా - హర్షేణ యా వృద్ధిః తాం సంతోషసమృద్ధిమితి యావత్ - ఆధ్యఙ్ ప్రాపుః-ఆత్ర బాహుప్రతాపహవ్యవాహయోస్సాక్షీత్వకరణేన సామంతరాజధరణీ యాజ్ఞసేన్యోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితకరగ్రహణేన చౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్య యోగితాద్వయస్యాంగాంగిభావేన సంకరః. ఏవం తాదృశగ్రహణస్య విశేషణగత్యా సంతోషసమృద్ధిప్రాప్తిహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం - ద్వయోశ్చ సంసృష్టిః. వసంతతిలకావృత్తమ్. ౧౩౨. పాంచాలేతి. పూజకః పూజాకర్తా - పూజ్యాః పూజార్హాః తయోర్భావం పూజకత్వం పూజ్యత్వం పుష్యత్తమా అతిశయేన పోష యంతౌ - ఏకః పూజయన్ అపరః పూజ్యమానఇతి యావత్ - స ప్రసిద్ధః పాంచాలరాట్ ద్రుపదశ్చ స పాండవః ధర్మరాజశ్చ తౌ ద్వౌ - యాతకైః దివాహ కాలదేయద్రవ్యైః కరణైః ఆధ్యంభవిష్ణుత్వం ధనికత్వం అంకించనత్వం దారిద్ర్యం ద్వేఅపి కర్తృణీ - తే ధనికత్వదారిద్ర్యే - తౌ పాంచాలరాజపాండవావివ వ్యత్యస్యతాం విపరీతీచక్రతుః. వ్యతిపూర్వాదస్యతేః కర్తరిలఙ్ - ప్రథమం ద్రుపదః కన్యా యాతకదానాభ్యాం పూజకోఽకించనశ్చ అభూత్ - తదుభయప్రతిగ్రహాభ్యాం యుధిష్ఠిరః పూజ్య ఆధ్యంభవిష్ణుశ్చాభూత్ - పశ్చాచ్చశ్వశురస్య గురుత్వస్మరణాదకించనస్యైవ ప్రతిగృహీతృత్వాచ్చ ద్రుపదః పూజ్యోఽభూత్ - ధనికస్యైవ దానసమర్థత్వా జ్జామాతృత్వాచ్చ యుధిష్ఠిరః పూజకోఽభూదితి సముదాయార్థః. ఆధ్యంభవిష్ణుత్వమిత్యత్ర - కర్తరిభువః 'ఖిష్ణుచ్ ఖుకఞౌ' విత్యాధ్యోపపదాద్భువః ఖిష్ణుచ్

౧33. గ. ఏవమంతరిక్షనిక్షిప్తలక్ష్యవేధనలక్షణేన శుల్కనిమిత్తేన నిజ కంఠ నిష్కాయిత కన్యాభుజలతానేతా న్వధి కాంతేయా నవగంతారో దురహంతారోపితనివర్తనమతయో వికర్తనతనయో పాయ విధేయై స్సహ సంమంత్ర్య సమారబ్ధపూర్వస్య యుద్ధపలాయనాధ్యయనస్య ద్వితీయావృత్తివిచ్ఛిత్తిం పరిజిహీర్షమాణా ఇవ తే శకునిభాగినేయా స్సేనాపురస్సర నిస్సాణ నిస్సారిత నిస్వాన లాలితైః శ్వేళితైః క్ష్వేళిత

త్వాత్-ఆరుద్ద్విషదిత్యాదినాముమ్-'తస్యభావస్త్వతలా'వితి త్వప్రత్యయేచ రూపం- ఆనాఢ్య ఆఢ్యోభవతీతి ఆఢ్యంభవిష్ణుః. నాస్తి కించన యస్యేత్యకించన ఇత్యుభయత్ర విగ్రహః. ఆత్ర ద్రుపదయుధిష్ఠిరయోః ధనికత్వదారిద్ర్యయోశ్చ వ్యత్యాసీకరణేనా పమ్యస్య గమ్యత్వాత్తేకవల ప్రకృతాస్పదస్తుల్యయోగితాభేదః-అత్ర 'వ్యత్యస్యతాం తావివ యాతకైస్తే'ఇత్యేవ పాఠః. 'యాతకైస్సైన్య'రితి పాఠాంతరంతు సః తావివేతి పదత్రయార్థాన్వయస్యాసంగతత్వాది దోషాదుపేక్ష్యం - ఇంద్రవజ్రావృత్తం.౧33. ఏవమితి. ఏవముక్తప్రకారేణ అంతరిక్షే ఆకాశే నిక్షిప్తస్య వేణ్వాద్యూర్ధ్వదండే బద్ధస్య లక్ష్యస్య వేధనలక్షణేన భేదనాత్మకేన శుల్కేన కన్యాయా ఆవర్జనార్థం పరి దేయేన నిష్కేణ దీనారేణేతిజాత్యేకవచనం - నిజేషు కంఠేషు నిష్కాయితా భూష ణవిశేషవదాచరంతీ కన్యాయాః ద్రౌపద్యాః భుజలతా యేషాం తాన్ - తాదృశ శుల్కలబ్ధద్రౌపదీభుజాలింగితానిత్యర్థః. 'సాప్తశతే సువర్ణానాం హేమ్న్యరోభూష ణేపలే, దీనారేపిచనిష్కోఽస్త్రీ'త్యమరః - ఏతాన్ ద్రౌపదీపరిణేతృన్ కాంతేయా నవగంతారః పార్థాఇతి జానంతఇత్యర్థః. ఏతాన్ కాంతేయాన్ ఆవగంతారః అవ జ్ఞాతారః తిరస్కర్తార ఇతి యావదితివా - అతఏవ పథి మార్గమధ్యే-దురహంతయా దురహంకారేణ ఆరోపితా ప్రాపితా-నివర్తనే పాండవేభ్యో దాతవ్యా ఆపహరణే పాండవానాం ద్రౌపదీవివాహపలాయనేవా విషయే మతిర్నిశ్చయః యేషాంతే - శకు నేర్భగినీ గాంధారీ తత్పుత్రాః భాగినేయాః దుర్యోధనాదయః. భాగినేయానాం 'మాతులానుకారిణీ ప్రకృతి'రితి ప్రసిద్ధ్యా శకునిపదస్మర్తృత్వద్యోతనాయ తేషాం తథా నిర్దేశః - వికర్తనసూర్యః తత్తనయస్య కర్ణస్య ఉపాయేషు కార్యాలోచనేషు విధే యైః స్థితైః. ని. 'వికర్తనార్క-మార్తాండ మిహిరారుణపూషణాః' - 'విధేయో వినయ గ్రాహీ వచనేస్థిత ఆశ్రవ' ఇతిచామరః. సహాయైః దుశ్శాసనాదిభిః సంమంత్ర్య సమ్య గాలోచ్య - పూర్వం ద్రుపదాయ ద్రోహకాలే ఆరబ్ధస్య ఉపక్రాంతస్య ఆరబ్ధపూ ర్వస్య - తదా నానాదేశ్యస్య సైన్యస్యాపి పలాయితత్వాదితిభావః. యుద్ధే పలాయ

గవాక్ష మానకక్ష్యం ద్రుపదనగరం పునరపి నిరుద్ధ్య నిరుచ్ఛ్వాసయాం చక్రుః. ౧౩౪. గ. తత్క్షణమేవ సత్వరం నిర్గత్వరేషు వివిధైరాయుధై రథాన్యేషు ద్రుపదసైన్యేషు. ౧౩౫. ప. పృథాసుతాస్తేఽపి రథాధి రూఢా ద్విధా విచార్యైవ పురాన్నిరీయుః, శరైర్విథాతుం ద్విషతోఽ పిచూర్ణాం స్తత్సుభ్రువామప్యలకానచూర్ణాన్. ౧౩౬. ప. శంఖాన్దధ్ముస్తాడయంతిస్మ భేరీశ్చక్రుః క్ష్వేళాంచాపనాదం వివధ్వుఃి, సిద్ధాదీనాం దోఃసదాం లాలనీయే యుద్ధారంభే తే ద్వయేఽపి ప్రవీరాః. ౧౩౭. ప.

నస్యైవాధ్యయనస్య వేదస్య ద్వితీయాయాఃి ఆవృత్తేరభ్యాసస్య విచ్ఛిత్తిం విచ్ఛేదం పరిజిహీర్షమాణాఃి పరిహర్తుమిచ్ఛంత ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా-పరిపూర్వాద్ధరతేఃసన్నం తాల్లట శ్శానచ్ - సేనాయాఃి పురస్సరాత్ అగ్రవర్తినఃి నిస్సాణాత్ జయఢుందుభేఃి నిస్సా రితైఃి ప్రవర్తితైఃి నిస్వానైఃి భాంకారైఃి లాలితైఃి మిశ్రితైఃి సింహనాదైఃి - క్షాళితం నిరస్తం గవాక్షాణాం మానమేవ కక్ష్యం మాలిన్యం యస్యతత్ - ప్రతిధ్వనితగవాక్ష మిత్యర్థఃి - 'కాక్ష్య'మితిపాఠే కక్ష్యైవ కాక్ష్యం. వ్రతమిత్యర్థఃి - 'మానకాక్ష్య' మితి పాఠే మానకాతిస్యమిత్యర్థఃి. ద్రుపదస్య పురంపునరపి నిరుధ్య - నిరుచ్ఛ్వాస యాంచక్రుఃి నిర్బంధం చక్రుఃి. నిశ్వాసోఽపి యథాతత్ర త్యానాం న నిర్గచ్ఛే త్తథా చక్రురిత్యర్థఃి. ౧౩౮. తదితి. తత్క్షణం నిరోధనసమకాలమేవ వివిధైఃి ఖడ్గగదాతోమరశరాసనాదిభిరాయుధైఃి ఆహూన్యేషు సహితేషు ద్రుపదసైన్యేషు సత్వరం నిర్గతేషు యుద్ధార్థ మాగతవత్సు సత్సి వ్యత్యుత్తరేణాన్వయఃి. ౧౩౯. పృథేతి. తే పృథాసుతాఆపి రథేష్వధిరూఢాస్సంతఃి శరైర్బాణైఃి ద్విషతఃి శత్రూణ్ దురోఽ ధనాదీన్ చూర్ణాన్ లవచ్ఛిన్నానిత్యర్థఃి. తేషాం ద్విషతాం సంబంధినీనాం సుభ్రు వాం స్త్రీణామలకాన్ చూర్ణకుంతలాన్ అచూర్ణానపి వైధవ్యేన కుంకుమాదిచూర్ణ రహితాంశ్చ విధాతుం కర్తుమివ ద్విధా విచార్య ఆలోచ్యేవేత్యుత్ప్రేక్షా - పురాత్ దాఽపదాన్నిరీయుఃి నిర్గతవంతఃి. ఉపజాతిఃి. ౧౩౬. శంఖానితి. తే ద్వయేఽపి పాంచాలాఃి కౌరవాశ్చ ప్రవీరాఃి-దివి స్వర్గే ఆంతరిక్షేచ సీదంతి వసంతీతి దోఃసదఃి సిద్ధాఃి నారదాదయోి దేవయోనివిశేషాశ్చ ఆదయోి యేషాంతేషాం - లాలనీయే యుద్ధస్య ఆరంభే శంఖాన్ దధ్ముఃి అపూరయన్ - ఢ్యాతేఃి కర్తరిలిట్ - భేరీఃి తాడ యంతిస్మ - అతాడయన్ - క్ష్వేళాన్ సింహనాదాన్ చక్రుఃి అకుర్వన్ - చాపస్య ధనుషఃి నాదాన్ టంకారాన్వివధ్వుఃి చక్రురిత్యర్థఃి. వృణోతేఃి కర్తరిలిట్ - అత్రానే కక్రియాయోగపదార్థాత్సముచ్చయాలంకారఃి. శాలినీవృత్తం. శ్లో. 'శాలిన్యుక్తామ్తత గోగోద్ధిలోకైరితిలక్షణాత్. ౧౩౭. అనయోరితి. అనయోరర్జులయోఃి కౌరవపాంచాల

అనయోర్బలయోర్మహారథానా మవలోకాయ సభోజుషాం సురీణాం,
సుదృశాంచ పురస్య సౌధభాజాం వరణస్రగ్విధృతైవ భేదికాభూత్. ౧౩౮.
ప.ఆసీదతామాశు ధనుర్ధరాణామాసీదతామ్యత్కరకౌశలానాం,
క్షణం మిథో బాణగణం నిరుధ్య వ్రణం వినా తత్ర రణం నవంయత్. ౧౩౯.
ప. ద్విరదం ద్విరదస్తురగం తురగో రథికం రథికః పదగం పదగః,
ఇతరేతరమేత్య రణం విదధే దివి నారదవిస్మయనాకతరుమ్. ౧౪౦. వ.

చతురంగయోః. యుష్మన్మానయోరితిశేషః - మహారథానామవలోకాయ - దర్శనం కర్తుమిత్యర్థః-'క్రియార్థోపపదస్యచ కర్మణి స్థానిన'ఇతి సంప్రదానత్వం - సభోజుషాం సగనభాజాం సురీణాం దేవస్త్రీణాం. జాతేరస్త్రీవిషయాదయోపధాదితిఙీష్-సౌధభాజాం ప్రాసాదాగ్రగతానాం పురస్య సుదృశాం పౌరాంగనానాంచోభయేషాం-విధృతా కరేణగృహీతా వరణస్య యుద్ధేమృతానాం పతిత్వేన వరణార్థం స్రక్ మందారమాలైవేతి తాదర్థ్యే షష్ఠీసమాసః. భేదికాఇమాస్సర్వాః వరణస్రగ్ధారణాత్ ఇమాః పౌర్యః తదభావాదితి మిథోభేదానుమానికా అభూత్. ఇత్యనుమానాలంకారః. తేన పౌరాంగనానాం మర్త్యాతిశాయిసౌందర్యం వ్యజ్యతఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ఔపచ్ఛందసికమ్. ౧౩౮. ఆసీదతామితి. ఆశు సత్వరమాసీదతాం యుద్ధాయ సన్నహ్యతాం - అతామ్యత్ ఆవిచ్ఛిద్యమానం కరయోః కౌశలం ధనుర్గ్రహణశరసంధానాదిషు నైపుణ్యం యేషాంతేషాం - ధనుర్ధరాణాం మిథః - అన్యోన్యం బాణగణానాముపరోధాన్నిరోధాద్ధేతోః - కస్యాపి ధనుర్ధరస్య వ్రణం క్షతం నాభూత్ - యద్యస్తాత్కారణాత్-రణం యుద్ధం నవం నూతనం నవిద్యతే వకారో యస్మిం స్తథోక్తమితిచ - రణశబ్దస్య వకారసహితత్వే వ్రణంస్యాదిత్యర్థః. ఆత్రచ పక్షే వాచ్యవాచకయోరభేదాధ్యవసాయః. బాణైర్బాణానాం నిరోధే శరీరభేదనాయోగాద్వ్రణస్యాప్రసక్తిరితి తత్వం - 'బాణగణోపరోధాద్వ్రణం న కస్యాపి రణంనవంయ'దిత్యేవపాఠః. బాణగణాన్నిరుధ్య వ్రణంవినా తత్ర రణంమహీయ ఇతిపాఠాంతరేతు- 'తత్రేతి, మహీయ' ఇతిచ పదద్వయస్య వైయర్థ్యాన్నిరర్థకత్వదోషః. ఉక్తస్వారస్యాయోగశ్చేత్థ్యేయమ్. ౧౩౯. ద్విరదమితి. ద్విరదః గజః తదారూఢఇత్యర్థః. ఏవమగ్రే ద్విరదం - తురగః అశ్వః తురగం - రథికో రథారూఢః రథికం-పదగః పాదచారీ పదగంచ - ఏవమితరేతరం అన్యోన్యమేత్య సంగత్య - దివి అంతరిక్షే నారదస్యమునేర్యోవిస్మయః ఆశ్చర్యం తస్యనాకతరుం కల్పవృక్షం-ఆశ్చర్యజనకమిత్యర్థః. రణం యుద్ధం విదధే చకార-'రథికం రథిక'ఇత్యాదిపాఠస్తు క్రమభ్రష్టదోషాదుపేక్ష్యః. ౧౪౦. రజఇతి. రజాంస్యే

రజోఽంధకారేషు దృశోఽంధయత్సు కరైః కరాన్కాతుకసూత్రచిహ్నైః, పరామృశంతో యుధి పాండుపుత్రాః పరస్పరం పర్యహరన్ప్రహారాన్. ౧౪౧. ప. సోమకేష్వపసర్పత్సు సూర్యసూనోశ్చితైశ్శరైః, కూజయామాస కోదండం కులిశాయుధనందనః. ౧౪౨. గ. తేన జనన ఇన ప్రథనేఽపి వృకోదరద్వితీయే నకరోదరపరికర్మీకృతస్య కార్ముకస్య వర్మనిర్మాథిభిశ్శరోర్మభి ర్నికృత్తమర్మాణోభయవిసారిభిస్స్వదవారిభిస్స్వపదాన్యేవ యానపదే ఽభిషించంతస్సమరాజిరకందళిత పార్థయశశ్చతుర్థీచంద్రకలావలోకనం పరిహర్తు మివ ముఖం నివర్త్య

వాంధకారాః రజాంస్యంధకారాణీతివా-లేషు దృశః నేత్రాణి అంధయత్సు అంధీకుర్వత్సుసత్సు - పాండుపుత్రాః కరైఃస్వైః కాతుకసూత్రం ప్రతిసరః చిహ్నం యేషు తాన్ కరాన్ పరామృశంతః స్పృశంతస్సంతః. యుధి పరమన్యోన్యం పర్యహరన్ ప్రహారాన్ శస్త్రఘాతాన్ పరిహృతవంతః. మిథఇతిశేషః. అత్ర నవకాతుకమా స్తస్య శ్లేన పాండవానాం స్వత్వానుమానాదనుమానాలంకారః. తథా అసంబంధేఽపి సంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్తిశ్చ - ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశస్సంకరః. ౧౪౧. సోమకేష్వితి. సూర్యసూనోః కర్ణస్య శితైస్తీక్ష్ణైఃశరైః బాణైఃసోమకేషు పాంచాలేష్వపసర్పత్సు పలాయమానేషుసత్సు-తులిశం వజ్రం ఆయుధం యస్యతస్య ఇంద్రస్య నందనః అర్జునః. కోదండం చాపం కూజయామాస-గుణాకర్షేణ ధ్వనయతిస్మ - సూర్యసూనోస్తత్పుసూతాయాదీప్తైఃశితైఃస్వైశ్శరైరివ శరైఃకిరణైఃసోమకేషు చంద్రవర్ధవళేషు జలేషు ఆపసర్పత్సు శుష్యత్సుసత్సు-తులిశాయుధం నందయతి వాహనల్వేనేతి నందనః మేఘుఃకస్యబ్రహ్మణఃఊర్ధ్వమండం బ్రహ్మాండోర్ధ్వభాగం ఆకాశం కూజయామాస-గర్జతీతిభావః. ని. 'కశ్చిత్తాత్తరవిబ్రహ్మధాతృమూర్ధ్నిసుఖేషుక'మితివిశ్వః. ఇత్యర్థాంతరేతు నశ్లేషః. అభిధాయాఇత్యాదేరుక్తత్వాదితి. ౧౪౨.తేనేతి జననే జన్మనీవ ప్రథనే యుద్ధేఽపి ఉభయత్రచేత్యర్థః. వృకోదరోభీమఃద్వితీయస్సహాయో యస్య-వృకోదరస్య ద్వితీయఇతిచ లేనార్జునేన కరస్య ఉదరే మధ్యే పరికర్మీకృతస్య అలంకారీకృతస్య కార్ముకస్య చాపస్య సంబంధిభిఃవర్మాణి కవచాని నిర్మథ్నంతీతి నిర్మథ్నైఃశరాణామార్మిభిఃపరంపరాభిఃనికృత్తాని ఛిన్నాని మర్మాణి ఆయుస్థానాని యేషాం తే-సౌబలేయాఃదుర్యోధనాదయఃభయేనవిసారిభిస్స్రవద్భిఃస్వేదవారిభిఃస్వేషాం పదాని చరణాన్స్వయానపదే వాహనస్థానే అభిషించంతఃపాదచారిణస్సంతఃసమరాజిరే యుద్ధప్రాంగణే కందళితమంకురితం పార్థయశ ఏవ చతుర్థీచంద్రఃతస్య అవలోకనం పరిహా

సౌబలేయాః కేవలైరేవబాహుభిః కురుపుటభేదనం ప్రతి పలాయాం బభూవుః. ౧౮౩. ప. బీభత్సుశ్చాపవివృతేషు మహత్సు కర్మస్వేకం దృఢం జగృహిరే యుధి ధార్తరాష్ట్రాః, వీత్యస్థితేషు విమతేషు విలో లజీవం పృష్ఠం ప్రకాశ్యగమనం పృథునా జవేన.౧౮౪. ప. విజయాత్పర మే తేషామృజవోఽవ్యతిభీషణాః, సద్యోగుణాస్సమున్మేషురవనేముస్తు ధన్వానామ్. ౧౮౫. ప. తే నివృత్య నగరంసమావసన్భూషితా ద్రుపదరా

ర్తుమిచ్ఛన్త్సోక్షా - చతుర్థీచంద్ర దర్శనమపవాదహేతురితి ప్రసిద్ధం - ముఖం నివ ర్త్య పరావృత్య లజ్జావశాదితిభావః. కేవలైర్నిరాయుధైరేవ బాహుభిరుపలక్షితాః. కురుపుట భేదనం హస్తినపత్తనంప్రతి - పలాయాంబభూవుః. పలాయనం చక్రుః. ౧౮౩. బీభత్సుశ్చేతి. యుధి యుద్ధే బీభత్సోరర్జునస్య చాపేన విపృతేషు ప్రకటితేషు మహత్సు శ్లాఘ్యేషు కర్మసు క్రియాసు - తన్మధ్యేఇత్యర్థః. విమతేషు శత్రుషు వీత్య స్థితేషు సన్నద్ధేషు సత్సు - పృష్ఠంచాపదండపశ్చాద్భాగం ప్రకాశ్య-పృథునామహతా జవేన వేగేన విలోలాజీవా శింజినీ యస్మిన్కర్మణిత త్తథా గమనం బాణప్రయోగార్థం ఆకర్షణాద్ధనుర్మండలీభవనాత్మకం దృఢం ఏకం కర్మ - ధార్తరాష్ట్రాః తదాపలాయన కాలే జగృహిరే గృహీతవంతః. కుతో విమతేషు వీత్య స్థితేషుసత్సు విలోలాః గతా గతాః జీవాః ప్రాణధారణం యస్మిన్ తద్యథా పృష్ఠం దేవాపశ్చాద్భాగం ప్రకాశ్య పృథునా జవేన గమనం జగృహుర్వేత్యుల్లేఖాః వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా శ్లేషాను ప్రాణితాచ-పసంతతిలకావృత్తమ్. ౧౮౪. విజయాదితి. ఏతేషాం పాండవానాంసంబం ధినిః గుణాః శౌర్యధైర్యాదయః బుజవః వినయాన్వితత్వా న్మృదవోఽపి అఘటితాఅపీ తివా-అవక్రాఅపీతి చ - విజయాత్పరం కౌరవజయానంతరం అతిభీషణాః అతిభయంక రాస్సంతః 'అరిభీషణా' ఇతి పాఠాన్తరం. సద్యస్తత్క్షణమేవ సమున్మేషుః. సమ్యగు న్నతిం ప్రాప్తాః. ఉన్నమ్రాబభూవురితిచ-ధన్వనాం చాపానాంతు గుణాః శింజిన్యః అతి భీషణా అపి విజయోత్పరమవనేముః అవనమ్రాః అవరోపితాఇతి చ-ఏతేషాం గుణాః విజయాదర్జునాత్ తత్పితాపాణ్డోరితి యావదిత్యపి ప్రాహుః. అతఏవశ్లేషప్రతిభో త్థాపితస్య విరోధాభాసద్వయస్య సంసృష్టిః. ౧౮౫. తఇతి. తే పాండవాః నగరం ద్రుప దపురం ప్రతినివృత్య యుద్ధాత్పిత్యాగత్య-అశేషాణాం లోకానాం జనకేనాపి-జన్యస్య భావముత్పత్తిం పరైస్సఖ్యంచ ఉపజగ్ముషా ప్రాప్తవతా. ని. 'జన్యాఃస్నిగ్ధావరస్య యే' ఇత్యమరః. కారిణాసమం శ్రీకృష్ణేన సహ ద్రుపదరాజస్య పూజయా భూషితాస్సంతః సమావసన్ వసంతిస్మ - ద్రుపదపురఇతిభావః. అత్రాపి విరోధాభాసః శ్లేషాను

జఘ్నుజయా, అప్యశేషజనకేన శౌరిణా జన్యభావముపజగ్ముషా సమమ్. ౧౪౬. ప. పార్థివేవ సహజేష్వఖిలేషు ప్రాయశోయుధి బలం శ్రుతవత్యాః, అన్వభూదధికమిత్యణవృత్తి రార్జకాంశమివ రాజసుతాయాః. ౧౪౭. ప. వృత్తాంతమేతమవకర్ణ్య స రాజవృద్ధః క్షత్రాసకాశే ముషనాయ్యసహానుజాతైః, ధర్మాత్మజాయ ధురి కంసభిదోఽర్ధభావా దన్వర్థతామథ విభజ్య దదౌ స్వనామ్నః. ౧౪౮. ప. తస్మిన్నహీత లక్షణేనృపసుతే రాజ్యాభిషిక్తే సతి స్వాన్యక్షీణి దధుర్యదంబుశిశిరం లిప్తాంగకేకుం

ప్రాణితశ్చ - రభోద్ధతావృత్తమ్. ౧౪౬. పార్థఇతి. అఖిలేషు సహజేషు భ్రాతృణామ్మధ్య ఇత్యర్థః. పార్థః అర్జున ఏవ యుధి యుద్ధే బలం ఆత్మశౌర్యం ప్రాయశః శ్రుతవత్యాః రాజసుతాయాః ద్రౌపద్యాః ఊఋణపృష్టేః కటాక్షపాతాత్ - ఆర్జకస్య అంశం అధికంభాగమివ అన్వభూత్ అనుభూతవాన్ - ఆర్జకస్య అంశద్వయస్మరణాదితిభావః. ఉత్ప్రేక్షా-స్వాగతావృత్తమ్. ౧౪౭. వృత్తాంతమితి. అథ స రాజవృద్ధః ధృతరాష్ట్రః ఏనం అజాతుగృహచ్యవనం ఆకారవపలాయనం ప్రసిద్ధం వృత్తాన్తం అవకర్ణ్య శ్రుత్వా - క్షత్తా విదురేణ ఆనుజాతైః భ్రాతృభిర్భీమాదిభిస్సహ సకాశం స్వసమీపం ప్రతి ఉపనాయ్య ప్రాపయ్య ధర్మాత్మజమితి భక్తిపరిణామేన యోజ్యం - కంసభిదశ్శ్రీకృష్ణస్య ధురి అగ్రే ధర్మాత్మజాయ యుధిష్ఠిరాయ - స్వస్యనామ్నః ధృతరాష్ట్ర ఇతి సంజ్ఞాయాః అన్వర్థతాం ధృతరాష్ట్రత్వం రాజ్యధారణమితి యావత్ - ఆర్ధభావాద్విభజ్య ఆర్ధత్వేన విభాగంకృత్వా దదౌ - ఆర్ధరాజ్యం దత్తవానిత్యర్థః. వసంతతిలకావృత్తమ్. ౧౪౮. తస్మిన్నితి. ఆహితాని సంఘటితాని లక్షణాని ఛత్రచామరాదిరాజచిహ్నాని యస్మిన్ స్థిత్వోక్తే తస్మిన్ నృపసుతే ధర్మరాజే - రాజ్యే అభిషిక్తేసతి ధృతరాష్ట్రేణేతిభావః. యద్యస్మాత్ స్వాని స్వీయాని ఆక్షీణి నేత్రాణి శిశిరం శీతలం అంబు ఆనందోత్థం దధుః ధృతవంతః. ఏవం తస్మిన్ నృపతే కుంకుమై శ్చందనమిశ్రితైః లిప్తాన్యంగాని యస్య తస్మిన్ తత్కేసతి - శైషికః కప్ప్రత్యయః. స్వాక్షీణి యద్యస్మాత్ రాగమారుణ్యం ఆనురాగం చ బిభరాంబభూవుః. దధుః - 'భీఫీభ్రుహువాంశ్లు' వచ్చేతిబిభర్తేరామిశ్లువద్భావాద్ద్విత్వమ్ - 'భృఞామి' దిత్యభ్యాసస్య ఇత్వం - తస్మిన్ నృపసుతే వందిభిః స్తుతిపాఠకైః వర్ణితే స్తుతేసతి - యద్యస్మాత్ స్వాన్యక్షీణి నిష్పందత్వం నిశ్చలత్వం ఉత్ప్రేక్షాదవికృతత్వమితి యావత్. ఆవహన్ వహంతిస్మ -అతః ఉక్తహేతుత్రయాత్ పౌరాః పురజనాః తం ధర్మరాజం స్వేషాం దృష్టిశ్చతురితి నిజవృత్తిం సంభావయంతిస్మ. స్ఫుటమిత్యుత్ప్రేక్షా - సాచ అభిషేకకుంకు

కుమైఃరాగంయద్బిభరాంబభూవురవహన్యద్వర్ణితే వందిభిర్నిష్పందత్వ
మతస్స్వీకృష్టిరితి తం పౌరా వివవ్రిస్సుస్ఫుటమ్. ౧౪౯.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే
ద్వితీయః స్తబకః.

మానులేపవంశివర్ణనైః రాజ్ఞ ఇవ స్వదృష్టేరప్యంబుధారణరాగధరణావికృతత్వవహన వాక్యార్థానాం హేతుత్వేన కావ్యలింగత్రయోద్భవితేతి - తస్యాః తేషాంచాంగాంగి భావేన సంకరః శార్దూలవిక్రీడితమ్.

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవింద వందనకందళితానందసాంద్రస్య
తురవితులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ
చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిధ్యానే
ద్వితీయః స్తబకః.

శ్రీగణేశాయనమః.

చంపూభారతం, సవ్యాఖ్యానమ్.

తృతీయఃస్తబకః.

ప. పితృవ్యవాచాథ పృథాతనూజో హరిం పురోధాయ సముంబలౌఘైః, పరస్పరస్నేహమివైషమాతుం ప్రస్థం యయౌ ఖాండవశబ్దపూర్వం. ౧. గ. తత్ర వసీభవతి వసీపకజనమనీషితపూరక పూరుకులావనీప సురసురభిగోష్ఠీగౌష్ఠీనేదేశే ప్రవిశ్యస్మరణమాత్రనయనపాత్రేణ సకలశిల్పపారదృశ్వకర్మణా విశ్వకర్మణా నిర్మాపితం రామనీయకవిలోకన సులభవిస్మయభారగురుతరానమరానోత్సవముత్సుమతయా తమాతల

పితృవ్యేతి. అథ అర్ధరాజ్యాభిషేకానంతరం ఏషః పృథాతనూజో ధర్మరాజః పితృవ్యస్య పితృభ్రాతుర్ధృతరాష్ట్రస్య 'వాచా ఇంద్రప్రస్థే వసే'త్యాత్మికయా పరస్పరస్య స్నేహాం దుర్యోధనాదీనాంచ స్నేహం ప్రేమరసం మాతుం ప్రమాణీకర్తుమివ పశ్యత్పౌరైకా - ఖాండవేతిశబ్దః పూర్వః యస్యనామని తథోక్తం ప్రస్థం ఇంద్రప్రస్థం ప్రతీత్యర్థః. 'ఖాండవో బలసూదన'ఇతి ఇంద్రపర్యాయేషు శబ్దార్ణవః. హరిం కృష్ణం పురోధాయ అగ్రేకృత్వా - బలౌఘైస్సమం యయౌ. ని. 'ఋణవఃప్రస్థఇత్యాద్యాః పరిమాణార్థకాఃపృథగిత్యమరః - ఉపజాతివృత్తమ్. ౧. తత్రేతి. వసీపకజనస్య మనీషితానాం కామితానాం పూరకాః సమగ్రం సంపాదకాః పూరోర్నామ రాజ్ఞః కులం వంశోయేషాం - తేచ తే ఆవనీపా రాజానః తవీవ సురసురభయః కామధేనవః తాసాం గోష్ఠీ సమూహః. తస్యాః గౌష్ఠీనే పూర్వతనస్థానే. ని 'వసీపఓంచనగో మార్గణో యాచకార్థినౌ' 'గోష్ఠంగోస్థానకం తత్తు గౌష్ఠీనం భూతపూర్వక'మిత్యుభయత్రాప్యమరః. తత్ర దేశే ఇంద్రప్రస్థభాగే - వసీభవత్యరణ్యాయమానేసతి - చిరాద్రాష్టుమనావాసాదితిభావః. స్మరణమాత్రేణ కృతం సంనిధానం సమీపస్థితిర్యేన తేన - సకలానాం శిల్పానాం గృహాదినిర్మాణవ్యాపారాణాం పారదృశ్వనా పారంగతేన - విశ్వకర్మణా దేవశిల్పినా కర్త్రా - స్వేన స్వీయేనైవ కర్మణా వ్యాపారేణ -

మవలంబమానైర్విమానైరివ కురువిందమణిమందిరైరభ్రంలిహాం జంభరిపునిదేశేన లంభితతన్నామోపపదం హరిప్రస్థమధిష్ఠితాయ యుధిష్ఠిరాయ నివేద్యస్వపురేఽపి సుషమామీక్షితుమివస్యందనేన యదునందనేన ప్రయయే. ౨. ౬. ప్రాణాయమానమహిళానథ పాండుపుత్రాన్ క్షోణీమానమనుజిఘృక్షురుదారభూమా, ఏణాజినేన ఘుటితోద్గమనీయకృత్యో వీణానినాదరసికో మునిరావిరాసీత్. ౩. ప. తపోనిధేరాగమనేన సభ్యస్సభావిభోస్తబ్ధజనారవాపి, వీణారవానుసత్వన్యదీయేత్యర్థః. నిర్మాపితం రచితం - అతఏవ రామణీయకస్య తత్పురసౌందర్యస్య అవలోకనేన యో విస్మయభారః ఆశ్చర్యాతిశయః తేన గురుతరానతిదుర్భరాన్ ఆమరాన్ దేవాన్ వోఢుముక్షమతయా అశక్త్యా స్మితలం భూప్రదేశం ప్రత్యవలంబమానైః విమానైః దేవయూనైరివ స్థితైః కురువిందమణిమయైః మందిరైర్గృహైః ఆభ్రంలిహామాకాశచుంబి - జంభరిపోరింద్రస్య నిదేశేనాజ్ఞయా - లంభితం ప్రాపితం తస్యేంద్రస్య నామ ఇంద్రసంజ్ఞా ఉపపదం స్వసంజ్ఞాయాం పూర్వశబ్దః యస్యతథోక్తం పురాతనరాజభిరితిశేషః. పురమింద్రప్రస్థ మధిష్ఠితాయ - తత్ర ప్రవిష్టాయేత్యర్థః. యుధిష్ఠిరాయ నివేద్య స్వపురం గచ్ఛామీతి విజ్ఞాప్య స్వస్యపురే ద్వారకాయామపి ఈదృశమింద్రప్రస్థసదృశం సుషమాం కాంతివిశేషం పరీక్షితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా. యదునందనేన శ్రీకృష్ణేన స్యందనేన రథేన ప్రయయే ప్రస్థితం. రథమారుహ్య కృష్ణః ప్రస్థితవానిత్యర్థః. యాతేర్భావేలిట్. 'స్మరణమాత్రనయనపాత్రేణో' తిపాఠాంతరం. ని. 'కురువిందఃపద్మరాగ' ఇత్యమరః. ౨. ప్రాణేతి. అథ కృష్ణగమనానంతరం ఉదారో మహాన్ భూమా ప్రభావో యస్యసః. ఏణాజినేన మృగచర్మణా ఘుటితం ఉద్గమనీయస్య ఘోతవస్త్రద్వయస్య కృత్యమున్తరీయాంతరీయకార్యం యస్యసః. వీణావినోదరసికో మునిర్నారదః. ప్రాణవదాచరంతీతి ప్రాణాయమానా మహిళా యేషాం తాన్ - ప్రాణతుల్యద్రౌపదికానిత్యర్థః. ఇమాన్ పాండుపుత్రాన్ అనుగృహీతుమిచ్ఛుకిఅనుజిఘృక్షుస్తాన్ - గృహ్ణాతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః. క్షోణీ పాండవావాసభూమా ఆవిరాసీత్ సాక్షాదభూవ - వసంతతిలకావృత్తం. ౩. తపఇతి. విభోః ధర్మరాజస్య సభా తపోనిధేర్నారదస్యాగమనేన సభ్యైస్తబ్ధైః శాంతైః జనానాం సభాసదామారవైః కలకలైః యస్యాం తథోక్తాపి-వీణాయాః నారదమహత్యాః రవాన్ తంత్రీనాదాన్ అనుద్రుతాయాం అనుధావంత్యాం భృంగాణాం మాలాయాం పంక్తేః కోలాహలైర్ధ్వనికారైః ఘూషితాని ముఖరితాని దిశాం ముఖాన్యగ్రభాగాః యస్యాస్తథోక్తా

ద్రుతభృంగమాలాకోలాహలైర్ఘోషితదిఙ్ముఖాభూత్. ర. ప. దృష్ట్వా నృపోదేవమునిం వినీతో మౌళిస్రజాం ధూళిమధూళిబృందైః, సపంక మాధాయ తమంఘ్రియుగ్మే విపంకమాత్మానమయం వ్యతానీత్. శి. ప. మేధ్యాం బృసీమధిగతస్య విరించిసూనోరాస్థాయ సన్నిధిముదారము దాం కురూణాం, తస్యాద్భుతాగమనహేతుపరిచ్ఛిదాయాం చిత్తాని దూరపథవర్తనతామవాపుః. ఉ. ప. నికుంచితే తేన ధృతా నిజాంకే విపంచికా మానమవాప్య తస్థౌ, పాంచాలికావందనవాదశైలీమాధు

అభూత్ - అత్ర శాంతేఽపి కోలాహలే సభాయాః పునస్తద్వత్త్వకథనాత్పూర్వరూపాలంకారభేదః - 'పూర్వావస్థానువృత్తిశ్చ వికృతేసతి వస్తుని' తిలక్షణాత్ - యత్తు వీణారవానుద్రవణం భృంగాణాం రవసామ్యాత్సాజాత్యభ్రాంత్యేతి నృసింహః - తదబోధాత్ - యతస్తేషాం పరిమళానుధావనమేవ లోకసిద్ధం కవిసమయస్తుణంచ 'ఆలాపకాలసమపల్లవితా' ఇత్యత్ర గ్రంథకారేణాపి 'సౌరభ్యపాతిమధుపారవే' త్యుక్తం-ఏవం చ వీణారవానుసారమేవద్రుతానామిత్యర్థః. గానమాధుర్యేణ వీణాయాస్తద్యుక్తసుమితత్వాదితి వ్యాఖ్యేయం-అన్యథా ప్రసిద్ధివిరుద్ధత్వదోషాపత్తేః. ఉపజాతి. ర. దృష్ట్వేతి. అయం వృషధర్మరాజః దేవమునిం నారదం దృష్ట్వా-వినీతః వినయాన్వితస్సన్ మౌళౌ కిరీటే. ని. 'మౌళిర్మూర్ధకిరీటయో'రితివిశ్వః స్రజాం పుష్పమాలికానాం సంబంధిభిః ధూళీనాం పరాగాణాం మధూళీనాం మకరందానాం బృందైః తస్య నారదస్య అంఘ్రియుగ్మే పాదయుగళే సపంకం పంకేన సహితం విధాయ కృత్వా - తం నమస్కృత్యేత్యర్థః. ఆత్మానం విపంకం నిష్పాపం వ్యతానీత్ అకరోత్ - తనోతేః కర్తరిలుఙ్. ని. 'పంకఃకర్దమపాపయో'రితివిశ్వః. అత్ర నారదనమస్కారకరణస్య విశేషణగత్యా నిష్పాపత్వకరణహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః. ఉపజాతిః. శి. మేధ్యామితి. మేధ్యాం పవిత్రాం బృసీం కుశాదినిర్మితాసనం. ని. 'వ్రతినామాసనం బ్రసీ'త్యమరః. అధిగతస్య - తత్రోపవిష్టస్యేత్యర్థః. విరించేర్బ్రహ్మణ సూనోః నారదస్య. ని. 'సూనుఃపుత్రేఽనుజేరవా'వితివిశ్వః. సన్నిధిం సమీపమాస్థాయ ప్రాప్య-ఉదారా మహతీ ముత్ ఆనందః యేషాం తేషాం కురూణాం యుధిష్ఠిరాదీనాం చిత్తాని - తస్య అద్భుతే ఆకస్మికత్వాదత్యాశ్చర్యకరే ఆగమనే యోహేతుః కారణం తస్య పరిచ్ఛిదాయాం నిష్కర్షే విషయే దూరపథే వర్తనతాం స్థితిమవాపుః. సు దీర్ఘాలోచనపరాణ్యాసన్నిత్యర్థః. వసంతతిలకావృత్తమ్. ఉ. నికుంచితఇతి. నికుంచితే ఆకుంచితేనిజే స్వీయే అంకే. ని. 'నిజమాత్మీయ నిత్యయో'రితివిశ్వః. ధృతా నిహితా విపంచి

ర్యమాకర్ణ్య విలజ్జితేవ. ౭. ప. రాజ్ఞామునా సముచితేషు సభాజనేషు పాత్రైశ్చ పాణివిధృతైః ప్రచలైశ్చవేత్రైః, నిర్వర్తితేషు రభసేన నివర్తితేషు స్మిత్వా మిథో గిరమభాషత ధాతృసూనుః. ౮. ప. లాక్షాగృహాద్యదచ్యావి సాక్షాదివ రతిప్రియా, యదవ్యవాహిచ యుష్మాభిస్తద్ద్వయం హి సభాంముదే. ౯. ప. స్వతోభాస్వన్మతీనాం వః కుతోవాన్యానుశాసనం, మానంతు సుహృదాఖ్యేయే దూనం వక్తారమావ

కా మహతీ వీణా-పాంచాలికాయాః ద్రౌపద్యాః వందనవాదః 'భో పాంచాలి'అహమఖివాదయే' ఇతివచః తస్య శీలమేవ శైలీ ఆచారః ఉచ్చారణమితి యావత్-తస్యాః మాధుర్యమాకర్ణ్య - విశేషేణ లజ్జితేవేత్యుత్ప్రేక్షా. మానం తూష్ణీంభావం అవాప్య తస్థౌ స్థితా - అత్ర వీణామానస్య పాంచాల్యుక్తిమాధుర్యాకర్ణనజనితలజ్జాహేతుకతోత్కేత్యుత్ప్రేక్షా. ఉపజాతివృత్తం. ౭. రాజ్ఞేతి. ధాతృసూనుర్నారదః అమునా రాజ్ఞా ధర్మరాజేన కర్త్రా పాణిభిః పరిజనహస్తైః విధృతైః పాత్రైః పూజాద్రవ్యభాజనైః కరణైః - సమ్యగుచితేషు అర్హేషు సభాజనేషు పూజనేషు నిర్వర్తితేషు కృతేషు సత్సు. ని. 'ఆనందనసభాజన'ఇత్యమరః. కించేతిచార్థః. పాణివిధృతైః కంచుకిహస్తగృహీతైః ప్రచలైశ్చేత్రైః దండైః సభాయాం జనేషు సభాసత్సు రభసేన నివర్తితేషు నిస్సారితేషు సత్సు-మిథః రహసి స్థిత్వా. ని. 'మిథోఽన్యోన్యంరహస్యపీ'త్యమరః. గిరం వక్ష్యమాణామభాషత ఉక్తవాన్ - యత్తు సభాజనానామభ్యాదిపూర్వకం ధనాదిభిర్బహుమానం కృత్వా తేషు నూపితేషుసత్స్వితి నృసింహః-తన్మందం-ప్రక్రాంతనారదపరిత్యాగేన పూజాయాం తేషాం ప్రసక్త్యభావాదితి-వసంతతిలకావృత్తమ్. ౮. లాక్షేతి. హే కురవః - యుష్మాభిః లాక్షాగృహాత్ తద్దాహాదిత్యర్థః. అచ్యావి ముక్తమితి యత్ - చ్యవతేర్భావేలుఙ్ - కించ - సాక్షాద్రతిః స్మరపత్నీవ స్థితా ప్రియా ద్రౌపదీ వ్యవాహి పాణిగ్రహణేన పరిణీతేతి యత్ విపూర్వాత్వహతేః కర్మణి లుక్ - తద్ద్వయం లాక్షాగృహాముక్తిః ద్రౌపదీపాణిగ్రహణంచ - సతాం ముదే సంతోషాయ భవతి - పరేషాం ఆపద్భంగే శ్రేయస్సంగేచ సంతస్సంతుష్యంతీతి భావః. ౯. స్వతఇతి. స్వతః ఆత్మనైవ భాస్వతీ ప్రతిభాశాలినీ మతిః యేషాం తేషాం ఆర్థానర్థచింతన సమర్థసహజబుద్ధిమతామిత్యర్థః. వః యుష్మాకం ఆస్యసంబంధి అన్యానుశాసనం కర్తవ్యాకర్తవ్యశిక్షణం కుతోహేతోర్వా - వాశబ్దోవ్యర్థకః. న కుతోఽపీత్యర్థః. తర్హి కుతోనుశాస్మీత్యత ఆహ-మానమితి. కింతు సుహృదాం మిత్రాణాం ఆఖ్యేయే వక్తవ్యేవిషయే-'సుహృద్దుర్హృదౌమిత్రామిత్రయో'రితినిపాతనాత్సాధుః. మానంకర్మ వక్తారం కథనసమర్థం జనం-

హేత్. ౧౦. ప. అష్టమీకిల శిఖావధూరియం భాతి యాజమఖవేది బర్హిషః, యూయమభ్రసరితావృతాన్వయాః పావనాః ఖలు భవత్సమాగమః. ౧౧. ప. జాయయాచ పతిభిశ్చకదాచిజ్జాయతే స్మ నహి దంపతిశబ్దః, అద్భుతస్య ఖలు తస్య జగత్యామర్థతామనుభవంతి భవంతః. ౧౨. ప. ఏకస్తై స్పృహయాళూనామిష్టాయ సుధియామపి, కరస్థమేవ బ్రువతే కలహం నిధనావధిం. ౧౩. ప. సుందోపసుందౌ సహజావభీకా సురే

దూనం కృపణీయాకర్షణేన సంతప్తమాదిశేత్ ఋర్వీత-'ఆవహేత' ఇతిపాఠేఽప్యయమేవార్థః. సుహృదాం కృపణీయస్య సమయే ఆకర్షణేసతి కదాచిద్విపత్తౌచ సత్యాం జానతాపి తదా కిమితినోక్తమితి సుహృద్దూయతఇత్యర్థః. ౧౦. అష్టమీతి. ఇయం వధూః ద్రౌపదీ-యూజేన మునినా యో మఖః యజ్ఞః తత్కారితపుత్రకామేష్టిరితి యావత్. తత్సంబంధిన్యాం వేదౌ వేదికాయాం బర్హిషః అగ్నేః. ని. 'బర్హిర్హుష్మా కృష్ణవర్త్మా శోచిష్కేశఉషర్బుధ' ఇత్యమరః. అష్టమీసప్తాధికా శిఖాకిల జ్వాలాఖలు - తద్వదతిపవిత్రేత్యర్థః. కిలశబ్ద స్సంభావనాయాం - హే పాండవాయూయమభ్రసరితా గంగయావృతఃబహుమానితఃఅన్వయఃవంశఃయేషాం తథోక్తాకిల - చంద్రవంశశ్చ భవదీయో గంగావదతిసిర్మలఇత్యర్థః. ఏతద్వంశ్యస్య శంతనోర్గంగయావృతత్వాదిత్యపిచాహుః - భవతీచ భవంతశ్చ భవంతఃతేషాం తాదృశ్యాః ద్రౌపద్యాస్తాదృశానాం యుష్మాకం సమాగమఃదాంపత్యసంబంధఃపావనఃఅతిపవిత్రఃఖలు. ఉభయవంశశుద్ధత్వా దితిభావః. శ్లో. 'హిరణ్యా కనకా రక్తా కృష్ణాచైవాప్య పింగళా, బహురూపాతిరక్తాచ సప్తజిహ్వాఃప్రకీర్తితాః'. ఇత్యత్ర జిహ్వాశబ్దశ్శిఖాపరఏవేతి బోధ్యమ్. రథోద్ధతావృత్తమ్. ౧౧. జాయయేతి. జాయయా భార్యయా ఏకయా పతిభిర్బహుభిశ్చ దంపతీతిశబ్దఃకదాచిదపి న జాయతేస్మ. న వ్యవహ్రియతేస్మ - కింత్వేకయైవ జాయయా ఏకేనైవ పత్యేత్యర్థః. భవంతఃద్రౌపదీ యూయంచ ఉభయేతు - జగత్యాం లోకే అద్భుతస్య భార్యాయా ఏకత్వేఽపి బహుత్వా త్పతీనామాశ్చర్యకరస్య-తస్య దంపతీశబ్దస్య అర్థతాం వాచ్యత్వముక్తవిధమనుభవంతి - ఆశ్రయంతిఖల్విత్యర్థః. 'శేషే ప్రథమ'ఇతి భవచ్ఛబ్దప్రయోగాత్ప్రథమపురుషః. దంపతీత్యత్ర జాయాశబ్దస్య దంభావః. స్వాగతావృత్తమ్. ౧౨. తతఃకిమతఆహ.ఏకస్తాఇతి. ఏకస్తై ఇష్టాయ భోగ్యవస్తునే స్పృహయాళూనాం స్పృహావిశాసాం సుధియాం కర్తవ్యాకర్తవ్యవిదాంనామపి-కిముతాన్యేషామిత్యర్థః. నిధనావధిం మరణాన్తం కలహం యుద్ధం కరస్థం హస్తగతమేవ బ్రువతే వదంతి-బుధా ఇతి శేషః.౧౩. ఆ.ఉక్తార్థేఅనుభూతార్థం దృష్టాంతయతి-సుందేతి. పురా పూర్వస్మిన్కా-

ప్విన క్వాపి సురాంగనాయాం, అన్యోన్యమాహత్య పురాయమస్య మనోభవేషోరివ లక్ష్యమాస్తాం. ౧౮. ప. తతో నభాత్రశరవ్యస్య ద్వైధీకరణకేళయే, భవతాం మారచాపేషూ భవతాం మా వధూకృతే.౧౫. గ ఇతిరహస్యంతపస్వినిదేశం శుభోదర్కం తర్కయంత స్తే కాంతేయా స్తస్తై వ సమక్షమసిధారాం సగంధాం సంధామిమామాబబంధుః. ౧౬.

లే సుందోపసుందౌ నామ సహజౌ భ్రాతరౌ - క్వాపి కస్యాంచిత్ సురాంగనాయాం అప్సరసి తిలోత్తమాఖ్యాయాం సురేషు దేవేష్వివ అభీకా కాముకా నిర్భీకాచ సంతౌ. ని. 'ఆభీకః కాముకే క్రూరే శంభౌచ భయవర్జిత' ఇతివిశ్వః. అన్యోన్యం ఆహత్య మనోభవేషోః కామబాణస్యేవ - పురేతి కాకాక్షిన్యాయేన యోజ్యం - ప్రగమమిత్యర్థః. యమస్య లక్ష్యం భేద్యం చక్షుర్విషయంచ ఆస్తాం అభూతాం - హతావిత్యర్థః. పురాకిల సుందోపసుందౌ నామ రాక్షసౌ బ్రహ్మణో వరాదనితరవధ్యౌ తదవధాయ సృష్టాం తిలోత్తమాం కామయంతౌ మమైవేయం మమైవేయమితి మిథో విరుధ్య యుద్ధ్వామృతావితి భారతకథా ఽత్రానుసంధేయా - అత్రశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితాభికత్వధర్మేణ సురసురాంగనానాం - సుందోపసుందలక్ష్యకత్వేన యమకామబాణయోశ్చ ఔపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాద్వయమంగాంగిభావేన సంకీర్ణమ్-ఉపజాతివృత్తమ్. ౧౭. అ. ప్రకృతే వివక్షితార్థమాహ - తదితి. తత్తస్మాత్ భవతాం భ్రాతృణాం సంబంధినః శోభనానాం భ్రాతృణామిదం సౌభ్రాత్రం భ్రాతృస్నేహః తదేవశరవ్యం లక్ష్యం తస్య ద్వైధీకరణం ద్విధాభంజనమేవ కేళిః క్రీడావ్యాపారః తస్యై - మారస్య మన్మథస్య చాపః ఇషుశ్చ ధనుర్బాణౌ-వధూకృతే వధూః ద్రౌపదీం తాం నిమిత్తీకృత్య మాభవతాం - ద్రౌపదీనిమిత్తకమాన్మథనిమిత్తేన భ్రాతృస్నేహో మాభజ్యత్విత్యర్థః. పరంపరితరూపకమ్. ౧౫. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారం రహసి భవం రహస్యం - తపస్వినో నారదస్య నిదేశమాజ్ఞావాక్యం - శుభం సౌభ్రాత్రవర్ధనాత్తత్ ఉదర్కః ఉత్తరకాలఫలం యస్మాత్ తథోక్తం తర్కయంతః భావయంతస్సంతః అత ఏవ తే కాంతేయాః తస్య నారదస్య సమక్షమేవ-తమేవ సాక్షీకృత్యేత్యర్థః. అసేః ఖడ్గస్య ధారయా అంచలేన సగంధాం సదృశీం - దుర్లంఘ్యామితి యావత్. ఇమాం వక్ష్యమాణాం సంధాం ప్రతిజ్ఞామాబబంధుః నిబద్ధవంతః. ని. 'సంధా ప్రతిజ్ఞామర్యాదే' త్యమరః. అత్ర నారదనిదేశస్య శుభోదర్కత్వభావనాయావిశేషణగత్యా ప్రతిజ్ఞాబంధహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం. ౧౬. ఏతే పంచ ఏకపత్నీకా వయం చాతకాః పక్షివిశేషాఇవ - జీవనమయం మిథో విరోధనిరోధేన జీవనహేతుతయా

గ. ఏతెవయంచాతకా ఇవ జీవనమయం వర్షమేకైకమవలంబ్య ప్రియయాసమమనయా సుఖేన వత్స్యామః. ౧౭. గ. తథాభూతేష్వస్తాసు యో మిథునకృతోపవేశే దేశే దృశాపి ప్రవిశేత్సోయం వృజినం విహాతుమజినం పరిధాయ సుకృత సార్థసమర్థాపకతీర్థపరిజుష్టాస్వష్టాసు దిక్షు తత్తి గుణసంఖ్యాన్పుణ్యా న్పుణ్యశ్లోకో నృపతిః పేదితి. ౧౮. ఘ. రాజా నిదేశకృదభూదితి థాతృసూనోరంతర్ముదో నిరవధేరిదమాస చిహ్నం, యత్తస్య పాణిరక రోన్మృదుకంఠగీతేర్వీణాగుణే వివశేరింఖణమంగులీనాం. ౧౯. ప. తస్మి

జీవనాత్మకం 'ఆయుర్జీవనకాలాసే'త్యుక్తత్వాదాయురాత్మకమితి వామనః. అన్యత్ర ఉదకవికారంచ. ని. 'జీవనం జీవితేంబుసీ'తివిశ్వః. ఏకైకం వర్షం సంవత్సరం వృష్టించ అవలంబ్య స్వీకృత్య అనయా ప్రియయా పంచానాం పత్న్యద్రౌపద్యాసమం సుఖేన వత్స్యామః. ౧౭. తథేతి. తథాభూతేషు ఉక్తప్రతిజ్ఞావలంబిషు అస్తాసు-యాః అస్తాక మన్యతమఇత్యర్థః. మిథునేన స్త్రీపుంసాభ్యాం కృతః ఉపవేశశ్శయనం యస్మిం స్తస్మిన్ దేశే దృశా దృష్ట్యాపి ప్రవిశేత్ ఇతం పశ్యతీచేదిత్యర్థః. సోఽయం మిథునోపవేశద్రష్టా అస్తాకమన్యతమః నృజినం పాపం తద్దర్శనజనితం. ని. 'కలుషంవృజినైనోఘ'మిత్యమరః. విహాతుం పరిహర్తుం అజినం మృగచర్మ పరిధాయ ధృత్వా-సుకృతసార్థస్య పుణ్యరాశేః సమర్థాపకైః స్నపాదకైః తీర్థైః నదనదీసరోభిః పరిమృష్టాసు పవిత్రాసు అష్టాసు దిక్షు - తాసామష్టదిశాం త్రిగుణాత్రిరావృత్తా సంఖ్యా చతుర్వింశత్యాత్మికా యేషాం తాక్ తస్యా అష్టత్వసంఖ్యాయాస్త్రిగుణసంఖ్యానితివా - షష్ఠాక్ పంచదశతిథ్యాత్మకాక్ ఋషయేత్ - సంవత్సరం తీర్థయాత్రయాగమయేదిత్యర్థః. ఇత్యుక్తప్రకారాం సంధామాబబంధుమితి పూర్వేణాన్వయః. ౧౮. రాజేతి. మృద్వీ సుకుమారా మధురేతి యావత్. కంఠస్య గీతిర్గానం యస్య తస్య నారదస్య పాణిః. వీణాయాః గుణే తంత్ర్యామితి జాత్యేకవచనం - మహత్యాశ్చతంత్రీకల్పేన ప్రసిద్ధేరితిభావః. అంగులీనాం వివశం అస్వాయత్తం రింఖణం ఆరోహణావరోహణాత్మకం స్ఖలనమకరోదితియత్-తదిదం యత్నంవినైవ స్ఖలనం - రాజా ధర్మరాజః నిదేశకృత్సన్వజ్ఞాకారీ అభూత్ ఇత్యుక్తప్రకారాయాః నిరవధేరనంతాయాః ధాతృసూనోర్నారదస్య అంతర్మనసి మదస్యంతోపస్య చిహ్నం జ్ఞాపకమాస అభూత్ - సంతుష్టాః వినైవ సంకల్పం గాయంతీతిభావః. అత్ర వివశాంగులీస్ఖలనేనాంతర్ముదోనుమానాదనుమానాలంకారః. వసంతతిలకావృత్తమ్. ౧౯. తస్మిన్నితి. తస్మిన్నుసీంద్రే నభస్సరణిమాకాశమార్గం ప్రతి-ఉత్పతితే గతేసతీత్యర్థః. సా మృగాక్షీ ద్రౌపదీ పంచసు లేషు పాండ

న్నభస్సరణిముత్పతితేముసీంద్రే సాతేషు పంచసుసమంవవృతేమృగాక్షీ,
సాంక్రందనేషు విటపిష్వివదానలక్ష్మీ ర్మానోభవేషు జయసిద్ధిరివాశు
శేషు. ౨౦. ప. విప్రకశ్చన తత్రజాతప్రభజావుద్ధృత్య చోరైర్హృతా
గావోమే నిఖిలా హ్యహోఽస్మివిధినా వత్సోఽపినోశిష్యతే, రాజన్రాజ్య
మిదంవిముంచవసుధాం శాస్మీతి సర్వాన్నృపా న్కింవాహాసయసీతిరోష
కటువాగ్ద్వారం యయౌభూపతేః. ౨౧.ప. దృష్ట్వావ్రతం మధురస్మితోఽథ
విజయః కృత్వాసనాదుత్థితిం నత్వాంఘ్రీ సమవేక్ష్యభృత్యమిహ మాం
బ్రహ్మన్నహాస్వక్షణం, గావస్తేస్వయమాప్రజేయురధునేత్యాశ్వాస్య
దస్యూన్పురఃప్రావిక్షన్ననసాతతస్తునృపతే శ్శస్త్రాయగేహంస్వయం. ౨౨.

వేషు-దానలక్ష్మీః వితరణసంపత్ సాంక్రందనేషు విటపిషు కల్పవృక్షేష్వివ-జయసిద్ధిః మానోభవేషు మన్మథసంబంధిషు ఆశుగేషు ఆరవిన్దబాణేష్వివ-ఉభయత్ర పంచస్వితి యోజ్యం-సమం అవిశేషం వవృతే వర్తతేస్మ, వర్తతేఃకర్తరిలిట్-ఉపమాద్వయస్యసంసృష్టిః. ౨౦. విప్రఇతి. తత్ర ఇంద్రప్రస్థే జాతు కదాచిత్ నిఖిలాఃమే మమ గావఃచోరైఃహృతాఃవిధినా దైవేన ప్రాక్తనదుష్కృతేనవా వత్సోఽస్మి వత్సోఽపి ఏకవత్సమాత్రమపి నోశిష్యతే నావశిష్టఃభవతి. హేరాజన్ హేయుధిష్ఠిర ఇదమీదృగుపద్రవభూయిష్ఠం రాజ్యం విముంచ త్యజ-వసుధాం రాజ్యం శాస్మి దుష్టనిగ్రహశిష్టానుగ్రహరూపపాలనం కరోమి ఇతి సర్వాన్ పాలనసమర్థానపీత్యర్థః. నృపాన్ కింవాతతోహాసయసిసర్వేపీదృశావేవ రాజానఇత్యుపహాసం కారయసి - జనైరితిశేషః. ఇతి ఉక్తప్రకారేణ భుజావుద్ధృత్య రోషేణ కట్వ్యాఃపరుషాఃవాచఃయస్యతథోక్తఃకశ్చన విప్రఃనృపతేఃధర్మరాజస్య ద్వారం యయౌ ప్రాప్తవాన్ శార్దూలవిక్రీడితం. ౨౧. దృష్ట్వేతి.అథ విప్రాగమనానంతరం విజయోఽర్జునఃమధురస్మితఃకృతదరహాసస్సన్ తం బ్రాహ్మణందృష్ట్వా ఆసనాదుత్థితిముత్థానం కృత్వా ఉత్థాయేత్యర్థః. అంఘ్రీ తత్పాదేనత్వా నమస్కృత్య భృత్యం మాం సమ్యగవేక్ష్య ఇహ ఇదానీం క్షణం సహస్వక్షమస్వతే తవ గావఃఅధునా స్వయమావ్రజేయుఃగృహంప్రత్యాగచ్ఛేయుఃఇతి ఆశ్వాస్య విశోకంకృత్వా తమిత్యనుషజ్యతే - పురఃప్రథమం మనసా దస్యూన్ చోరాన్ ప్రావిక్షత్ ప్రవివేశ - చింతితవానిత్యర్థః. తతోఽనంతరంశస్త్రాయ ఆయుధమాదాతుమితి - క్రియార్థేతాదర్థ్యేచతుర్థీ - శస్త్రాదినా సంప్రదానత్వం-నృపతేఃధర్మరాజస్య ద్రౌపదీసహితస్య గేహం ఉపవేశగృహం స్వయమాత్మనా ప్రావిక్షత్ - విశతేఃకర్తరిలుఙ్ - ఆర్తత్రాణసత్వరా నగణయంత్యాత్మీయ యోగక్షేమావితిభావః. ౨౨. తతశ్చ. తత్ర

ప. తత్ర తేన జగృహే తరస్వినా చతుషాన్నృపతిరంగనాసఖః, పాణినాచ సశరంశరాసనం పూర్తయేసపదివిప్రవాసయోః. ౨౨. ప. వినిర్గతోఽసౌ విశిఖానివస్వకాన్విముక్తజీవాన్విరచయ్య తస్కరాక్, నితాంతవేగామివ గోపరంపరాం నివర్తయామాసశుచం ద్విజన్మనః. ౨౩. ప. ప్రయాతనమ్రే తదనుస్వమూళౌ పార్థస్యజజ్ఞేనియమాభిషేకః, ప్రాగేవతీర్థో పగమాత్ప విత్రై ర్బ్భిష్పైర్న రేంద్రస్య వియోగశోరోః. ౨౪. గ. సధీరధీరత్యుచ్చి

నృపోపవేశగృహే తరస్వినా బలవతా ఆర్తత్రాణత్వరావతావా - 'బలే కౌర్యేతరః క్లీబమి'తివిశ్వః. సపది ద్రుతం విశేషేణ ప్రవాసః పరదేశస్థితిః విప్రస్యవాసః గృహాం తయోర్ద్వయోరపి పూర్తయే పూరణార్థం ఏకత్ర తీర్థయాత్రయా అన్యత్ర గోధనే నేతిభావః. చతుషా అంగనాసఖః సపదీసహితః నృపతిః ధర్మరాజః జగృహే. దృష్ట ఇత్యర్థః. పాణినా సశరం శరాసనం ధనుశ్చ జగృహే గృహీతం-గృహ్ణాతేః కర్మణిలిట్. ౨౩. వినిర్గతఇతి. అసౌ గృహీతశరాసనః. అర్జునః వినిర్గతః పురాన్నిష్క్రాంతస్సన్-స్వకాన్ స్వీయాన్ విశిఖాన్ బాణానివ తస్కరాన్ చోరాన్ ఉభయానపి-ముక్తా త్యక్తా జీవా మూర్వి యైస్తథోక్తాన్ త్యక్తప్రాణధారణాంశ్చ విరచయ్య కృత్వా. ని. 'జీవాజీవంతికాభూమిమూర్వి జీవితవృత్తిష్వి'తివిశ్వః. నితాంతః అత్యన్తో వేగః చోర ప్రకాలనాత్వరాతైక్ష్ణ్యంచ యస్యాస్తాం - ద్విజన్మనో బ్రాహ్మణస్య గవాం పరం పరాం పఙ్క్తిమివ శుచం దుఃఖముభయమపి నివర్తయామాస ప్రత్యావర్తితవాన్ నాశితవాంశ్చ - అత్ర బాణానాం చోరాణంచ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితవిముక్త జీవత్వేన గోపరంపరాయాశ్చశుచశ్చ నివర్తనేచౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితా ద్వయస్య అంగాంగిభావేన సంకరః. పంశష్ఠవ్యత్యయమ్. ౨౪. ప్రయాణేతి, తదను బ్రాహ్మణగోనివర్తనానంతరం ప్రయాణార్థం తీర్థయాత్రాభ్యనుజ్ఞానార్థం నమ్రే నతే ఇతి తాదర్థ్యే షష్ఠీసమాసః. పార్థస్య స్వమూళౌ ఆత్మనశ్శిరసి - వియోగాద్ధీరోః త్రస్తస్య తద్విరహమసహమానస్యేతి యావత్ - నరేంద్రస్య ధర్మరాజస్య పవిత్రైః నిర్దోషైర్బ్భిష్పైః నియమాభిషేకః వ్రతస్నానం-అత్రాపి పూర్వవత్సమాసః. తీర్థానాం గంగాదీనామపగమాత్ప్రాప్తేః. ప్రాక్పూర్వమేవ జజ్ఞే జాతఇత్యేవ్వేక్షావ్యంజకా ప్రయోగాద్గమ్యా. అసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిసంకీర్ణాచ - ఉపజాతివృత్తం. ౨౫. సధీతి. ధీరా దుఃఖేవా ఆనికృతా ధీర్మనో యస్య తథోక్తః ఆతపేవ సోఽర్జునః రాజ్ఞా ధర్మరాజేన ఆత్యుచ్చ్రితేన కృచ్ఛ్రేణ మహతాదుఃఖేన-ఘనాఘస్య పాపస్య మిథునోపవేశదర్శనజనితస్య లంఘనాయ నివృత్తయే గృహీతా అభ్యనుజ్ఞాతీర్థయాత్రాను

తేన కృచ్ఛ్రేణ రాజ్ఞాగృహీతాభ్యనుజ్ఞోవల్కలం ఘునం ఘునాఘులంఘునాయ పరిధాయ మలయానిలఇవ మనుష్యధర్మణా రాజన్వతీం కాష్ఠాంప్రతి ప్రయాన స్తపఃప్రసాదితస్య భగవతో భవానీవల్లభస్య సాక్షాత్కృపామివ భగీరథరథానుసారిణీం తరంగిణీ ముపగమ్య తత్రపవిత్రాసు వీచిషు సాయంతననియమాయ ఋచోఽఘమర్షణీ ర్జపన్నజ్ఞన మకార్షీత్. ౨౬. ప. నాళీకాత్కువలయసంక్రమేష్టలితాస్వా మగ్నాధఃకయసి రమేవ తత్రకాచిత్, తందృష్ట్వాభుజగసుతామిగోరిరంసుస్సంతుష్టాహృదయమివానయత్స్వగేహమ్. ౨౭. ప. ప్రహృష్యహృది తత్రైషా మనుష్యం ఫణినాం రత్నైఃసంతర్పయితుమారేభే కందర్ప సమమర్జునం. ౨౮. ప. భోగాయ

మతిక్యేన తథోక్తస్సక్-ఘునం సాంద్రం వల్కలం పరిధాయ ధృత్వా - మనుష్యధర్మణా కుబేరేణ రాజన్వతీం సురాజవతీం కాష్ఠాముత్తరదిశం ప్రతి మలయానిల ఇవ ప్రతిష్ఠమానో గచ్ఛన్ - తపసా ప్రసాదితస్య అనుగ్రహం ప్రాపితస్య భగవతో భవానీవల్లభస్య సాంబశివస్య సాక్షాన్మూర్తాం కృపాం దయామివ స్థితాం - భగీరథస్య రాజర్షేః రథపథం రథమార్గమనుసరతీత్యనుసారిణీం తరంగిణీం గంగానదీ ముపగమ్య ప్రాప్య - సాయంతనాయ సాయంకాలోచితాయ నియమాయ తత్ర గంగాయాం పవిత్రాసు వీచిషు ఋగ్భిరఘమర్షణీ పాపభంజనీ ఋచః 'సముద్ర జ్యేష్ఠాస్సలిలస్యమధ్యా' దిత్యాదీ జపన్ పఠన్స్ - మజ్జనమవగాహం అకార్షీత్ కృతవాన్ - కరోతేః కర్తరిలుఙ్ - ఉపమోత్ప్రేక్షయోస్సంసృష్టిః. ౨౬. నాళీకాదితి. తత్ర గంగాయాం నాళీకాత్పద్మాత్ - సాయమితిశేషః. కువలయం ఉత్పలం ప్రతి సంక్రమే ప్రవేశే స్థిత్వా మధ్యేనిపత్య - పయసి అధఃనిమగ్నా రమా లక్ష్మీరివ స్థితా కాచిద్భుజగసుతా నాగకన్యా ఉలూపికా నామ - తం అంతఃస్నానాయ మగ్నమర్జునం దృష్ట్వా - మిథఃరహసి రంతుమిచ్ఛుఃరిరంసుస్సతీ - రమతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః. హృదయం స్వచిత్తమివ స్వగేహం ప్రత్యనయత్ ప్రాపయామాస - అత్రా నయనేన మనస్సదనయోరౌపమ్యస్య గమ్యత్వా త్తేకవలప్రకృతాస్పదా తుల్యయోగితా - ప్రహ్వాగ్నిణీవృత్తం. ౨౭. ప్రహృష్యేతి. తత్ర స్వగేహే ఏషా ఉలూపికా హృది మనసి ప్రహృష్య సంతుష్య - కందర్పసమం మన్మథతుల్యం మనుష్యమర్జునం ఫణినాం సర్పసంబంధిభిఃరత్నైఃసంభోగైఃసమ్యక్తర్పయితుం తృప్తిం ప్రాపయితుం ఆరేభే ఉపక్రాంతవతీ. ఆజ్పూర్వాద్రభేఃకర్తరి లిట్ - 'మనుష్యఫణినాం రత్నై' రితిపాఠే మనుష్యాణాం ఫణినాంచ సంబంధిభిఃరత్నైరిత్యర్థఃతయోరేకస్యాస్సర్పత్వాద్వస్యస్య మనుష్యత్వాచ్చేతిభావఃఽ. ౨౮. భోగాయేతి. తస్యాఃభుజగేంద్రపుత్ర్యాఃభో

తస్యాః భుజగేంద్రపుత్ర్యాః ఫూత్కారఏవ స్ఫుటసీత్కృయాసీత్, కస్తూరికాం కోఽజని కంఠనైల్యం ఫణామణిః పల్లవశేఖరోఽభూత్. ౨౯. ప. పాణోర్వ్యాప్యమర్మకాఠిన్యం తస్య తత్కుచమర్దనే, తస్యాశ్చతన్ముఖాస్వాదే ఫలాయాంభూద్ద్విజిహ్వాతా. ౩౦. ప. సుఖాచ్చక్షుశ్శ్రవస్తనాస్వాస్వాదరతేర్మిలనంద్వయోః, చక్రే మణితత్వైదగ్ధ్యం తస్య కాననకౌముదీమ్. ౩౧. ప. శ్లాఘాకంపాత్క్రియరతే శిరసోఽంతః పథాదధః, చ్యుతోమణిరివేరావాంత్సుషువే తనయస్తయా. ౩౨. ప. ఏత్యేకికాంసరజనీమపనీయతత్ర శ్వాసైస్సమంస్వకులసంభవపృష్ఠమిత్రైః, ముక్తస్తయాతటగ

గాయ సంభోగసుఖార్థం ఇతి పత్రత్యేఽపి యోజ్యం-ఫూత్కారః సర్పజాతీయనిశ్వాసః స్ఫుటసీత్కృయా సీత్కారః ఆసీత్ - కంఠేనైల్యం తజ్జాతీయం కస్తూరికాయా అంకః చిహ్నం అలంకారః ఆజని ఆసీత్ - ఫణాయాం మణిః పల్లవమయశేఖరః శిరోభూషణమభూత్ - స్త్రీణామలంకారస్యాపి ప్రియానురంజనేన తదుపభోగసాధకత్వా ద్భోగాయేత్యుక్తం. ఉపజాతివృత్తం. ౨౯. పాణ్యోరితి. తస్యార్జునస్య పాణ్యోః జ్యామధ్యేన మార్వీ ఘర్షణేన యత్కాఠిన్యం కిణీభూతత్వేన దార్ఢ్యం తత్కర్తృ-తస్యాః ఉలూపికాయాః కుచయోః మర్దనే విషయే తస్యాః ఉలూపికాయాః ద్విజిహ్వాతా తస్యార్జునస్య ముఖాస్వాదే అధరచుంబనే విషయే చ ఫలాయఅభూత్. ఉభయోరుభయ ముభయస్తోపకారకమాసీదిత్యర్థః. అత్ర ఆర్జునపాణికాఠిన్యభుజగకన్యాద్విజిహ్వత్వయోరుభయస్తోపకారకత్వేన కుచకాఠిన్యాధరమాధుర్యయోర్లోకోత్తరత్వప్రతీతేర్వస్తుధ్వనిద్వయస్య సంసృష్టిః. ౩౦. సుఖాదితి. చక్షుషీవ శ్రవసీ శ్రోత్రే యస్యాస్తస్యాః ఉలూపికాయాః దృశోర్నేత్రయోః సంబంధి సురతే సుఖాత్ ఆనందాస్మిలనం కర్తృ - తస్య అర్జునస్య మణితేషు రతికౌశలేషు వైదగ్ధ్యం చాతుర్యం - కాననే కౌముదీం చంద్రికాంచక్రే. తస్యాశ్చక్షుషోరేవ శ్రోత్రత్వాత్తన్మిలనస్య శ్రోత్రపిధానాత్మకతయా మణితాకర్ణనాయోగాదర్జునస్య తద్వైదగ్ధ్యం నిష్ఫలమభూదిత్యర్థః. ని. 'చక్షుశ్రవాః కాశోదరఫణీ' 'మణితంరతికౌశిత' మిత్యుభయత్రాప్యమరః. ౩౧. శ్లాఘేతి. తయా ఉలూపికయా ప్రియస్య అర్జునస్య రతేస్సురతస్య శ్లాఘాయామభినందనే కంపాద్ధేతోః. శిరసోఽంతః పథాత్ అంతర్మార్గాత్ - చ్యుతో మణిః ఫణారత్నమివ స్థితః ఇరావాన్నామతనయః సుషువే ప్రసూతః. ఉత్ప్రేక్షాలంకారః. ౩౨. ఇతీతి. ఇతి ఉక్తప్రకారేణ తత్ర నాగకన్యాగృహే - సోఽర్జునః ఏకామేవైకికాం రజనీం రాత్రిమపనీయ

తోఽనుచరాన్దివ్యవిభూతిసంతర్పణోఽద్భుతరసైరతనోత్స్వవృత్త్యా. 33.
ప. ఉలూపికాయాస్తిదంశకైస్తైరున్మస్తకం మోహమివాపనేతుమ్,
ఉదగ్రవీర్యాషధిజన్మభూమిముమాగురుంశైలమయంప్రపేదే. 34.
ప. ఫాలస్యపంచవిశిఖేపదయోఃకృతాంతేహాసస్యదానవపురేష్వవలోకనస్య, శంబాయుధేఃశుపతేరపదానపద్యంగాయంతిసిద్ధమిథునాన్యశృణోత్సతస్మిన్. 35. గ. తత్రసతస్యహిమాచలస్యఖరఖురపుటవినిగమయిత్వా - తయా స్వకులసంభవానాం సర్వాణాం పృథ్వస్య మిత్రేస్సదృశైః తద్వదతిదీర్ఘస్థితిమూపత్ - శ్వాసైస్సమం నిశ్వాసైస్సహముక్తస్య. ని. 'దర్వీకరో దీర్ఘపృష్ఠ' ఇత్యమరః. తటగతః గంగాతీరం ప్రాప్తశ్చ - అనుచరాననుయాత్రికాన్ సమస్తాన్ ద్విజాతీన్ బ్రాహ్మణాన్ స్వస్యవృత్త్యా వృత్తాంతేన హేతునా అద్భుతరసైరంతర్వతః సగర్భానతనోత్ - ఆశ్చర్యపూర్ణహృదయాన్ చక్రఇత్యర్థః. తనోతేః కర్తరిలట్. ని. 'అంతర్వత్నీతు గర్భిణీ'త్యమరః. వసంతతిలకావృత్తం. 33. ఉలూపికాయా ఇతి. అయమర్థనః ఉలూపికాయాస్సర్పకన్యాయాఃసంబంధిభిఃతైఃప్రసిద్ధైఃరతౌ వంశైర్దంతక్షతైఃఉన్మస్తకం మూర్ధానమతిక్రాంతం మోహం విషకృతవికారం-తద్దంతానాం సవిషత్వాదితిభావః. ఆపనేతుమితేత్యుత్ప్రేక్షా-ఉదగ్రం మహద్వీర్యం నిమవికారవారణశక్తిఃయాసాం తాసామోషధీనాం లతామూలికాదీనాం - జన్మభూమిముత్పత్తిస్థానం - ఉమాయాఃపార్వత్యాఃగురుం పితరం శైలం హిమవంతం ప్రపేదే ప్రాప్తవాన్ - గంగాతటాదితిశేషః. ఉపజాతివృత్తం. 34. ఫాలస్యేతి. తస్మిన్ హిమశైలేసోఽర్జునఃపంచవిశిఖేమన్మథేఫాలస్య లలాటనయనసంబంధి-కృతాంతేయమేపదయోస్సంబంధి - దానవపురేషుఆకాశగతేషు హాసస్యసంబంధి శంబోవజ్రంఆయుధంయస్యతస్మిన్విష్ణౌ అవలోకనస్యసంబంధి - పశుపతేర్యదపదానంప్రాక్తనందానోదిర్ణతస్యపద్యం - తదోభకశ్లోకాన్ సద్యమితిజాత్యేకవచనం - గాయంతిగానంకుర్వాణాన్ సిద్ధానాందేవయోనివిశేషాణాంమిథునాని ద్వంద్వాని ఆశృణోత్ - సిద్ధపంపతిగీయమానశైవమన్మథదానాదిప్రతిపాదకప్రబంధాన్ శ్రుతవానిత్యర్థఃవసంతతిలకావృత్తం. 35. తత్రేతి. తత్ర హిమశైలేసోఽర్జునఃఖరాస్తీక్ష్ణాఃఖురాఃపుటాఇవతేషాంనిమిమయవిన్యాసైఃపర్యాయప్రక్షేపైఃచంద్రకితైఃసంజాతచంద్రాకృతిచిహ్నైఃతారకాదిత్వాదితచ్-ఆవతారపఙ్క్తిఃఅవరోహణమార్గైఃరోమంథాచ్చస్విత్తగ్రాసపునశ్చర్వణాత్ యత్ఫేనండిండీరంతస్యశకలైఃఖండైఃతారకితైస్సంజాతతారకైఃప్రతీరనమేరూణాంతటరుహచ్ఛాయూ

మయవిన్యాసచంద్రకైతైరవతార పద్మైరపి రోమఖ్యేన శకలతారకితైః ప్రతీరనమేరుతలోపవేశైరప్యనుమేయ హారవృషభసైవ్యరవిహారాసు కటకసరసీషు వృజినాని విశోధ్య వనమదావళకలభవిదళిత సరళద్రుమ ప్రవాళపరిమళ సురభిశైనోపత్యకావర్ష్మా దివి భువి భరణకుశలాభ్యాం మహేంద్రాభ్యాం పరిగృహీతాం హరితనువజగాహే. 3౬. సంఫుల్లన్మానసవైతకపాంసుగర్భైః పర్యంతనిర్ఝరజలైః ఫలితాభిషేకః, పార్థస్తత్ర జనకాభిధయేవహృష్టః పాదే చిరం పరిచచార గిరిం మహేంద్రమ్. 3౭. ప. నిజనగరనిరీతోవాసవిర్ధిష్ణు సర్వస్వపి పరిణయహే

ద్రుమాణాం తలేషు మూలభాగేషు ఉపవేశైరపి శయనైశ్చ అనుమేయాః తర్క్యాః హారవృషభస్య సైవ్యరవిహారాః ఇచ్ఛానిహారాః యాసుతాసు - తస్య హిమశైలస్య కటకసరసీషు నితంబ సరస్సు వృజినాని విశోధ్య పాపాన్యపనుద్య - వనమదావళకల భైరరణ్యగజబాలకైః విదళితానాం భంజితానాం సరళద్రుప్రవాళానాం దేవదారుకిసల యానాం పరిమళైస్సురభిణేన సుగంధవతా - ఉపత్యకాయాం పర్వతాసన్నభూమా వర్ష్మా. ని. 'ఉపత్యకాద్రేరాసన్నాభూమి రూర్ధ్వమధిత్యకే' త్యమరః. దివి స్వర్గే భువిచ భరణే పాలనే వహనేచ కుశలాభ్యాం సమర్థాభ్యాం మహేంద్రాభ్యాం ఇంద్రేణ పర్వతేన ద్వాభ్యాం పరిగృహీతాం భార్యాస్థాం ప్రాపితాం హరితం దిశం ప్రాచీం ఆవ జగాహే ప్రాప్తవాన్. 3౬. సంఫుల్లన్మానేతి. తత్ర ప్రాగ్దిశి-స పార్థః అర్జునః సంఫుల్లమానానాం వికసతాం నవానాంచ కైతకానాం కేతకీకుసుమానాం పాంసవః పరాగాః గర్భే మధ్యే యేషాంతైః. పర్యంతనిర్ఝరాణాం సమీపస్థితప్రస్రవణానాం జలైః ఫలితః లబ్ధః అభిషేకః స్నానం యస్య తథోక్తస్సన్ - మహేంద్రం గిరిం జనకస్య ఇంద్రస్యేవ అభిభయా మహేంద్రాఖ్యయా హృష్టమివేత్యుత్ప్రేక్షా - పాదే చరణే ప్రత్యంతపర్వతేచ చిరం పరిచచార శుశ్రూషితవాన్ - పరితస్సంచరతిస్మేతిచ. ని. 'పాదాః ప్రశ్నాంఘ్రితుర్యాంశరశ్మిప్రత్యంతపర్వతాః' ఇత్యమరః. ఆత్ర చరణ శుశ్రూషాప్రత్యంతపర్వతసంచారయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తేరుత్తేజ్యోత్ప్రేక్షానుప్రాణితత్వాద్ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. 3౭. నిజేతి. వాసవస్యేంద్రస్య అపత్యం వాసవిస్సోర్జునః సర్వాసు చతసృషు దిక్షు - పరిణయానాం వివాహానాం హేతౌ అతఏవ కార్యే కస్మింశ్చిత్ - అనిర్వాచ్యశుభదాయినీత్యర్థః. యాత్రాముహూర్తే ప్రయాణలగ్నే - నిజనగరాత్స్వయమింద్రప్రస్థాత్ నిరీతః ప్రస్థితస్సన్నపి - సా దిక్పాచీ జనకేనేంద్రేణ పరిగృహీతా ఊఢాఇతి హేతోః

తౌక్వాపి యాత్రాముహూర్తే, జనకపరిగృహీతా సా దిగిత్యేవతస్యాం కథమపి నసజాతాం కన్యకాం పర్యణైషీత్. ౩౮. ప. జలధితటపదవ్యాజ ర్ఘుఘరైశ్చిరశబ్దైరవమయమనుకుర్వన్రాజతాళీవనానామ్, రతిపతిరథకారే ణాద్రిణాలాఞ్ఛితాయాం దిశి వివిధతటన్యాం దత్తచక్షుఃప్రతస్థే. ౩౯. ప. ఆక్షోణీం ప్రచారాదతివర్తమానమాలోకమాలోకమసౌ పయోధిమ్, తటేన గచ్ఛన్ స్తరసోఽలేఖి చోళీహరిద్రాసురభిస్సమీరః. ౪౦. శైలో గర్భే శిశురివ భువశ్శాసనాద్యస్య శేతే వాతాసిం యోజనదహనే వర్త

తస్యాం ప్రాచ్యాం కథమపి కేనాపిప్రకారేణ జాతాం కన్యకాం నపర్యణైషీత్ నోఢవాన్ - స్వసృభావాదితిభావః. పరిపూర్ణాన్వయతేః కర్తరిలుఙ్ - అత్ర వైధవికస్య కళత్రాలాభస్య స్వసృత్వహేతుకతోత్కర్షేతూత్ప్రేక్షా వ్యంజకాశ్రయోగాద్ధ్వన్యా. ౩౮. జలధీతి. ఆయమర్జునః రతిపతేః మన్మథస్య రథం మలయమారుతం కరోతీతి తేనాద్రిణా మలయేన లాఞ్ఛితాయాం చిహ్నితాయాం - వివిధాః కృష్ణాగోదావరీకావేర్యాదయో బహువిధాః తటిన్యః యస్యాం తస్యాం దిగి దక్షిణస్యాం దత్తచక్షుః తదభిముఖస్సన్నిత్యర్థః. ఆతపేవ ఝర్ఝరైః తదాత్మకైః చీరస్య వల్కలస్య శబ్దైః వల్కలఝర్ఝర ధ్వనిభిరితిభావః - రాజతాళీవనానాం తాళవిశేషవనానాం సముద్రతీరగానాం రవం ఝర్ఝరశబ్దం అనుకుర్వన్ సన్ - జలధితటే సముద్రతీరే పదవ్యా మార్గేణ ఉపలక్షితః ప్రతస్థే ప్రస్థితవాన్ - ప్రపూర్వాత్ష్ఠాగతేః కర్తరిలిట్ - మలయమారుతస్య మన్మథరథత్వం 'మలయమరుదాయోధనరథః' ఇత్యాద్యాగమసిద్ధం - మాలినీవృత్తం. ౩౯. ఆక్షోమితి. అసావర్జునః ఆక్షోణీం ప్రచారాత్ అతివర్తమానం పృష్టిపథమతిక్రమ్య తిష్ఠంతం పయోధిం సముద్రమాలోకమాలోకం పృష్ట్వాదృష్ట్వా-ఆక్షోణ్యేత్యణమలోద్వార్భావః. తటేన సముద్రతీరమార్గేణేత్యర్థః. తరసా వేగేన గచ్ఛన్ సన్ చోళీనాం చోళదేశ్యాంగనానాం సంబంధినీభిః హరిద్రాభిః ముఖకుచాదిలిప్తాభిః సురభిః సుగంధాన్ సమీరాన్వాయూనుపలేభే లబ్ధవాన్ - చోళదేశంప్రాప్తవానిత్యర్థః. చోళదేశే స్త్రీణాం ప్రాయేణ హరిద్రాలేప ఇతి ప్రసిద్ధిః. ఆక్షోమిత్యేతచ్ఛ్లోకే క్వచిత్పుస్తకేషు న దృష్ట ఇతి లిఖితః. ఉపజాతిః. ౪౦. శైలఇతి. ఇంద్రసూనుర్జునః యస్య అగస్త్యస్యశాసనాత్ నిదేశాత్ శైలో వింధ్యః శిశురివ భువః గర్భే మధ్యే కుక్షేః చ శేతే వసతీత్యర్థః. అత్ర వర్తమానార్థకలడ్యోగాదద్యాపి శైల స్తథైవాస్త ఇత్యాఖ్యాయాం దుర్లంఘ్యత్వం ధ్వనితం - యోఽగస్త్యః వాతాసినామ దానవం విప్రభక్షకం జఠరదహనే వైశ్వా

యామాసహవ్యం, క్షోణీసగ్నం కరణమహిమా కోఽలేశో యదీయస్త స్యావాసం దిశమభియయా తాపసస్యేంద్రసూనుః. ర౧. ప. ధృత్వాఽస్ప లేషు సలిలానికవేరజాయా స్సామ్యం పరీతీతుమివాభ్రసరిద్భుజౌఘైఃు, అభ్రంలిహైో ర్నిబిడితాంతటనారికేళైః రాలోక్యచోళవసుధామయ మభ్యనందత్. ర౨. ప. కాలేనసంగతతమాం కటుతామవేత్యస్వర్గౌక సామభ సుధారసనిస్పృహాణామ్, అభ్రంలిహాస్తలవత స్తటనారి కేళాన్సహ్యాత్మజా సలిలవైవధికానమంస్త. ర౩. ప. వారాశివాస

నరాగ్నౌ హవ్యం హవిః కల్పయామాస చక్రే - ఇల్వలదత్తం మేషమాంసరూపిణం తం భుక్త్వాజరితవానిత్యర్థః యస్యాగస్త్యస్యాయం యదీయఃు తోపస్య లేశః కణః న సర్వఇత్యర్థః. క్షోణ్యాః భూమికాంతాయాఃు నగ్నంకరణః విన్యాసకారీ మహిమా ప్రభావఃు యస్య తథోక్తోఽభూత్ -ఆధ్యసుధగేత్యాదినా కృష్ణోగాత్ఛచి-ఖితాత్ - అరుర్దిషదిత్యాదినామమ్. సి 'నగ్నోఽవాసాదిగంబర'ఇత్యమరఃు. తస్య తాపసస్యాగ స్త్యస్య ఆవాసం నిలయం దిశం దక్షిణామభియయా ప్రాప్తవాన్ - అత్ర వాక్యార్థ త్రయే కథాత్రయం ప్రసిద్ధత్వా ద్గ్రంథగౌరవభియా న లిఖితం - అత్ర శిశురివేతి వాక్యార్థేఽపమా - ఇతరత్ర వాక్యార్థద్వయే వాతాపిహరణ వారాశిపానయోఃు భంగ్యంతరేణ కవినాత్పర్యార్థయోక్తిర్వ్యయం - త్రయాణాంచ ద్వితీయసజాతీ యానాం సంసృష్టిఃు. మందాక్రాంతా. ర౧. ధృత్వేతి. అయమర్థనఃు ఆభ్రసరితఃు గంగాయాఃు గుణానాం మాధుర్యధావళ్యాదీనా మోఘైర్బృందైస్సహ సామ్యం పరీక్షితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - కవేరజాయాఃు కావేర్యాఃు జలాని ఫలేషు ధృత్వా - ఆభ్రం లిహైఃు గగనస్పృశిభిఃు తటయోర్యేనారికేళాఃు వృక్షాఃు తైర్నిబిడితాం పూర్ణాం చోళ వసుధాం చోళభూమిమాలోక్య అభ్యనందత్ సంతుష్టవాన్ - వసంతతిలకావృత్తం. ర౨. కాలేనేతి కాలేన చిరేణసంగతతమాం అత్యంతసంజాతాం కటుతాం కాటవమ వేత్య సంభావ్య - ఆ సుధాయాం కటుత్వసంభావనాసంభరం సుధాయాఃు అమృతస్య రసే మాధుర్యేసుధారసే అమృతఇతివా-నిస్పృహాణాం స్వర్గౌకసాం దేవానాం అభ్రం లిహాఃు ఫలవతఃు తటనారికేళాన్ - సహ్యాత్మజా సలిలస్య కావేరజాజలస్య వైవధికాన్ వార్తావహాన్. ని. 'వార్తావహోవైవధిక' ఇత్యమరఃు. వివధఃు శిక్యద్వయిసహితో దండ విశేషఃు భారవహనసాధనం - లేన హరతి భారమితిఠక్ - ఆమంస్త తర్కితవాన్ - మన్యతేఃు కర్తరిలఙ్ -చిరం పర్యుషితాని మధురాణి కటూభవంతీతి ప్రసిద్ధిఃు ఉత్ప్రేక్షా- 'కాలేనసంగతతమా...కటుతామవేత్యే'తి శ్లోకే బహుషు నదృష్టఃు ర౩. వారాశేతి.

జడమాత్మవపుర్విశోష మానేతు సూతఃభరం త్తటము త్తరేణ, లంకామివాగతవతీం నిజపౌరవర్జం పార్థో వివేశనగరీం మధపాండ్యగుప్తామ్. ర్ర. ప. మణలూరప్రవేసంద్దుణ్లెర్లూనాళకామదే, జనదృష్టిక్రుతానం దోజగామ కురుకుంజరః. ర్ళి. ఏ. తత్ర చిత్రాంగదా తేన వ్యూఢా రాజకుమారికా, దర్శనే దాహృదార్తాచ ద్వయోరాసీదనంగదా. ర్ఒ. ప. ఏలాలవంగతరుపిప్పలికాటీర తాంబూలికా క్రముకదంపతి భావరమ్యామ్, ఉద్యానభూమిముపగమ్య తయాసపార్థస్సన్

ఆథ చోళదేశప్రాప్త్యనంతరంపార్థాః వారాంవార్ణాం రాశిస్సముద్రః తస్మిన్ వాసే నస్థిత్యా జడం శైత్యాన్వితం. ని. 'ఆపఃస్త్రీభూమ్నివార్వాని సలిలంకమలంజల' మిత్యమరః. రోరీతిరేఫలోపః. ఆత్మనో వపుః ఆతపస్యభరాత్ భారాత్ అతిశయాద్ధేతోర్ విశోషంశుష్కీభావం ఆనేతుం ప్రాపయితుం తటము త్తరేణ సముద్రతీరస్యోత్తరభాగే ఉత్తరతీర ఇతి యావత్-ఏనపాద్వితీయేతి ద్వితీయా నిశైతైః పౌరైః రాష్ట్రైః వర్జం యథాతథా ఆగతవతీం లంకామివస్థితా మిత్యుత్ప్రేక్షా-పాండ్యేన రాజ్ఞా గుప్తాం రక్షితాంనగరీం మణలూరాఖ్యాం వివేశ ప్రాప్తవాన్. ర్ర. మణలూరేతి. ఇదం ప్రశ్నిష్టమపివ్యాఖ్యాయతే - కురుకుంజరోఽర్జునః. ని. 'స్యురుత్తరపదేవ్యాఘ్రపుంగవర్షభకుంజరాః, సింహశార్దూలనాగాద్యాః పుంసిశ్రేష్ఠార్థగోచరాః' ఇత్యమరః. సంపదాం గుణైః ధనకనకరత్నాదిభిః లూనాః నిరస్తాః అలకాయాం కుబేరపురస్య మదాః సమృద్ధికృతాః యేన తస్మిన్మణలూరపురే - జనదృష్టిభ్యః కృతః దత్తః ఆనందో యేన తథోక్తస్సన్ జగామ సంచచార-అత్ర పురస్యాలకాతిశాయిసమృద్ధ్యా విశేషణగత్యా అర్జునసంచారహేతు త్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః. ర్ళి. తత్రేతి. తత్ర పాండ్యనగర్యాం ద్వయోరర్జునస్య స్వస్య చ క్రమేణ దర్శనే దాహృదార్తా సగర్భధారణేచ - ఆనంగం మాన్మథవికారం దదాతీత్యనంగదా అంగదాభ్యాం కేయూరాభ్యాం రహితా ఆనంగదేతిచ - చిత్రాంగదా నామ రాజ్ఞీ పాండ్యస్య కుమారికా తేనార్జునేన వ్యూఢా పరిణీతా ఆసీత్ - ద్వయోః క్రమేణ దర్శనే దాహృదార్తా ఆనంగదాశీచకారోఽప్యర్థకః. స్వయం చిత్రాంగదేత్యాశ్చర్యమిత్యర్థ ఇతి ప్రాహుః-అత్ర ఆనంగదత్వేఽపి చిత్రాంగదేతి విరోధాభాసాలంకారః. ర్ఒ. ఏలేతి. ఏలాయాః లతాయాః లవంగస్యతరోః పిప్పలికాయాః లతాయాః పటీరస్య తరోః తాంబూలికాయా లతాయాః క్రముకస్యతరోశ్చ దంపత్యోర్ భావేన దాంపత్యేన రమ్యాం మనోహరాం-లతానాంస్త్రీత్వాత్ తరూణాంపుంస్త్వాచ్చేతిభావః. ఉద్యానభూమిముపగమ్య ప్రాప్య స పార్థస్తయా

ఖ్యన్నితుః పదమమన్యత బల్బజేభ్యః. ౪౭. ప. దివసేశుభంయుగుణాో రకితే దయితం హృదిస్థిత మివార్తిమతీ, అవతార్యసాభువి కుమారమథా దథ బభ్రువాహన ఇతిప్రథితమ్. ౪౮. ప. అసావహం పూర్వికయాప్రశం సతాం సుతోదయం శోభనమిశ్వరార్థినామ్, దదాతదాదక్షిణదేశవా సినాం తమేవ దాయాదముదారతల్లజః. ౪౯. గ ఇతితత్రదినాని కాని చిదుషిత్వా ప్రయామీతి భాషితస్యప్రత్యవలంబినం బాష్పమేవోత్తర

చిత్రాంగదయా సహ సుఖ్యక్ సుఖమనుభవన్సక్-'సుఖదుఃఖతిత్క్-' యాయామి'తి సుఖ్యతేః కండ్వాదేర్యగంతాల్లటశ్నత్రాదేశః. పితురింద్రస్య పదం స్వర్గంబల్బజేభ్యః తృణవిశేషేభ్యః అమన్యత-తానివానాదృతవాన్ ఇత్యర్థః. 'మన్యకర్మణ్యనాదర' ఇతిచతుర్థీ-అత్ర తాదృగుద్యానవిహారసౌఖ్యస్య విశేషణగత్యాస్వర్గతృణీకరణహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకేన కావ్యలింగేన ఉద్యానతరూణాం కల్పవృక్షాధికసౌఖ్య దాయిత్వప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ౪౭. దివసఇతి. అథ సా చిత్రాంగదా ఆర్తిమతీ గర్భధారిణీసతీక్రమేణేతిశేషః. శుభంయుభిః శుభాన్వితైః గుణైర్వార నక్షత్రయోగకరణైః కోరకితే సంగతఇత్యర్థః. దివసే దినే హృది హృదయే వక్షసివా స్థితం దయితం ప్రియమర్జున మివ స్థితం-బభ్రువాహన ఇతి నామ్నా ప్రథితం ప్రసిద్ధం కుమారం పుత్రం ఆవకార్య జనయిత్వా-ఆవరోప్యేతిచ భువి-ఆధాత్ నిహితవతీ పుపోషేతిచ. అసహ్యత్వే భారంభువి నిక్షిపంతీతిభావః. దధాతేః కర్తరిలుక్-అత్ర బభ్రువాహనేఽర్జునతోప్యేక్షయా తదీయశౌర్యధైర్యాది యావద్గుణసంపత్తి ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. అత్ర దురోభవిజృంభితాః నృసింహావసృష్టయో విస్తరభయాన్న లిఖితాః. ప్రమితాక్షరా వృత్తం. ౪౮. అసావితి. ఉదారతల్లజః దాతృషుప్రశస్తః అసావర్జునః. ని. 'మతల్లికా మచర్చికా ప్రకాండ ముష్ణతల్లజా' ఇత్యమరః అహంపూర్వమహంపూర్వమితి బుద్ధ్యా అహంపూర్విక యా-శోభనం శుభకరం సుతస్య బభ్రువాహనస్య ఉదయం ఉత్పత్తిం ప్రశంసతాం స్తువతాం-కించ ఈశ్వరం స్వేపాం రాజానమర్థయంతి యాచయంతీతి ఈశ్వరార్థినాం దక్షిణదేశవాసినాం జనానాం-తేభ్య ఇత్యర్థః. శేషత్వవివక్షయా షష్ఠీ-తం దాయాదం సుతం బభ్రువాహనం దదావేతిహోయ్యం-నిసర్గదానాన్యానాం నకిమప్యదేయమితిభావః. ఆత్తో దారతల్లజఇతి విశేషణస్య ప్రాణేభ్యోఽపి ప్రియత్వేన అదేయస్యాపి పుత్రస్య దానకరణాభిప్రాయ గర్భత్వా త్పదికరాలంకారః. వంశస్థం. ౪౯. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ సోఽర్జునః తత్ర పాండ్యనగరే కానిచిత్కతిపయాని దినాని ఉషిత్వా స్థిత్వా-ప్రయామి గచ్ఛామీతిభాషితస్య వచనస్య అర్జు

యంతీం ప్రేయసీం రహసి దృఢాలింగనతరంగిత వల్కలోత్తరీయ మర్మర సహోధ్యాయిసీత్కృతింపులకజర్ఝరే కపోలతలే పరిచుంబ్యతస్యాః కథం చిదుదంచితానుమతిర్నిర్గత్య రక్షోయోధిభిరిక్ష్వాకుపతి సేనాధ్యక్షైరుత్పాటితానాం మలయదర్దుర మహేంద్ర పాదానాం మూలశిలాతల పరిదృశ్యమాన కఠినతర తత్కణాంగుళి నఖరేఖావ్యావర్తిత కులిశభయోచ్చలిత శైలసంస్థానబుద్ధిభిస్సన్నివేశావహైస్పర్వతాకారరుహా పులస్త్యస్వయస్యపురీమున్మూలయితుం ప్రసారితేన భువోభుజేనేవ సేతునాకృతసీమంత ముదన్వంతమభజత. ౫౦. ప. సమీక్ష్యసేతుం రఘువీరనిర్మితం సచిత్రభిత్తీకృతధీర్ధనంజయః, దిశేవశస్య

నోక్తస్య - పక్షిణోరవలంబి వర్తమానం నతుపక్షాభ్యాం పతదిత్యర్థః. తథాసతి పత్యుర మంగళకరత్వాదితిభావః. బాష్పం నయనజలమేవ ఉత్తరయంతీం ప్రత్యుత్తరం కుర్వంతీం - రహస్యేకాంతే దృఢం ఆలింగనేన తరంగితైః జనితైః ఉత్తరీయవల్కలస్య మర్మరైర్ధ్వనిభిః సహోధ్యాయిన్యస్సృశ్యాః సీత్కృతయః సీత్కారాః దుఃఖజనితాః యస్యాస్తథోక్తాం ప్రేయసీం చిత్రాంగదాం - పులకైః జర్ఝరే విషమే కపోలతలే పరిచుంబ్య-కథంచిదతికష్టేన ఉదంచితా కృతానుమతిః గమనాభ్యనుజ్ఞా యస్య తస్య తథోక్తస్యనిర్గత్య - పాండ్యనగరాదితిభావః. రక్షోభిస్సహ యుధ్యంతీతితథోక్తైః ఇక్ష్వాకుకుల పతేః రామస్య సేనాధ్యక్షైస్సేనాధిపతిభిరంగదజాంబవదాదిభిః ఉత్పాటితానాముద్ధృతానాం మలయదర్దురమహేంద్రాణాం శైలానాం సంబంధినాంపాదానాం ప్రత్యంత పర్వతానాం మూలశిలాతలేషు అధఃపాషాణప్రదేశేషు పరిదృశ్యమానాః యాఃకరయోరంగుళయః తాసాంనఖరేఖాః తాభిః వ్యావర్తితా నివర్తితా కులిశాద్వజ్రాయుధాద్భయేనోచ్చలితానాం ఉత్థాయ గతానాం శైలానాం సంస్థానస్య నివేశస్థానస్యబుద్ధిభిః ఊహాభిః యేషాంతైః సన్నివేశావహైః పర్వతాధారకైః స్థపుటితాం నిమ్నోన్నతాం. ని. 'గర్తావటాభువశ్చభ్రే' - 'స్థపుటంతున్నతానత' మిత్యుభయత్రచామరః. అటవీం విలంఘ్య అతిక్రమ్య - పుత్ర్యాస్సీతాయాంనికారేణావమానేనయా రుట్ క్రోధస్తయాహేతునా - పులస్త్యాన్వయస్యరావణస్యపురీం లఙ్కాం ఉన్మూలయితుం ప్రసారితేన భువోభుజేనేవ స్థితేన సేతునా - కృతాః సీమంతాః మధ్యరేఖాయస్యతముదన్వంతం సముద్రం దక్షిణమభజత ప్రాప్తవాన్ భజతేః కర్తరిలుఙ్. ౫౦. సమీక్ష్యేతి. సఃధనంజయోఽర్జునః రఘువీరేణ శ్రీరామేణ నిర్మితం కారితం - సేతుం సమీక్ష్య చిత్రమాశ్చర్యమేవాలేఖ్యమితి శ్లిష్టం రూపకం - తస్య భిత్తీకృతా ఉద్యభూతా ధీర్మనో

తపోవిచారణే చిరావకాశం వితతానచేతసి. ౫౧. ప. అబ్ధౌవానరపాతితాచలశిలాభంగాభిఘూతైశ్చిరంవక్షోంఘ్రిభిఃకుణిభిఃకరేణచ పదా ఖంజైఃపయోమూనుషైఃపీచీవీథిషుకీర్త్యమానమనఘుం వృత్తం రఘూణాం ప్రభో శ్లాఘుంశ్లాఘుమసౌతటేన హరితం ప్రాచేతసీమభ్యగాత్. ౫౨. ప. గోకర్ణమేత్య సకులాద్రిసుతాప్రియస్య పుష్పాణిమూర్ధ్ని నిదధే పురుహూతసూనుఃఆగామినాంనిజశరాసనతాడనానా మత్రావకాశ ఇతి సూచయతేవ దోష్ణా. ౫౩. ప. గోపృష్ఠలగ్నం కులశైలకన్యా సహా

యస్య తథోక్తస్య. ని. 'ఆశ్చర్యాలేఖ్యయోశ్చిత్ర' మిత్యమరః. దినేశవంశస్య సూర్యవంశస్య తపసః విచారణే ఇదమేతాదృగిత్యాలోచనే విషయే చేతస్యవకాశం చిరం వితతాన విస్తారితవాన్ - కీదృగ్వానేన తపఃకృతం యదయమిదృక్ప్రభావాభిరామో రామోఽప్యస్మిన్నవతతారేత్యాలోచితవానిత్యర్థః. అత్ర తాదృక్షేతుదర్శనజనితాశ్చర్యస్య విశేషణగత్యా రవివంశతపశ్చిరవిచారణంప్రతి హేతుత్వాత్సదార్థ హేతుకం కావ్యలింగం - తస్యచోత్కృష్టాశ్లిష్ట పరంపరితరూపకేన సంసృష్టిః. వంశస్థవృత్తం. ౫౧. అబ్ధావితి.ఆసావర్జునఃఅబ్ధౌవానరైఃహనుమజ్జాంబవదాదిభిఃపాతితానాం సేత్వర్థమితి భావః. ఆచలానాం పర్వతానాం సంబంధిభిః. శిలాభంగైఃపాషాణఖండైఃయే అభిఘాతాఃప్రహారాస్తైఃచిరాత్ప్రభృతి ఆక్షోచక్షురింద్రియేణ ఆంఘ్రికేణ ఇంద్రియేణకుణిభిఃకుకరైఃపదా ఇంద్రియేణ ఖంజైఃపంగుభిఃపయోమానుషైర్జలమనుష్యైఃవీచీష్వేవ వీథిషు-వేదిష్వితి క్వచిత్పాఠఃఉపవిశ్యేతి శేషఃకీర్త్యమానం గీయమానం నవిద్యతే అఘుం పాపం యస్తాత్తదనఘుం - రఘూణాం ప్రభోఃరామస్య వృత్తం చరిత్రం శ్లాఘుం శ్లాఘుఃశ్లాఘిత్వా శ్లాఘిత్వా - ఆభీక్ష్ణ్యేణముల్ - తటేన సముద్రప్రాంతమార్గేణ ఉపలక్షితఃప్రచేతసోవరుణస్యేమాం ప్రాచేతసీం హరితం ప్రతీచీం దిశమభ్యగాత్ ప్రస్థితవాన్ - గమేరభిపూర్వాత్కర్తరిలుఙ్ - అక్షోత్యాదిపదత్రయే-యేనాంగవికార ఇతితృతీయా - శార్దూలవిక్రీడితం. ౫౨. గోకర్ణమితి. పురుహూతసూనుస్సపార్థఃగోకర్ణంనామ శివక్షేత్రం ఏత్య ప్రాప్య-కులాద్రిసుతాయాఃపార్వత్యాఃప్రియస్య శంభోఃమూర్ధ్ని శిరసి ఆగామినాం కైరాతయుద్ధేభవిష్యతాం నిజేన శరాసనేన గాండీవేన తాడనానాం - అత్ర అస్మిన్నేవ భాగే అవకాశఃఆస్పదం-ఇత్యుక్తప్రకారేణ సూచయతా జ్ఞాపయతేవ స్థితేనేత్యుత్ప్రేక్షా - దోష్ణా హస్తేన పుష్పాణి నిదధే నిహితవాన్-వసంతతిలకా. ౫౩. గోపృష్ఠేతి. గోఃవృషభస్య పృష్ఠే లగ్నం ఆరూఢం కులశైలకన్యా సహాయం పార్వతీవల్లభం అంతర్మనసి సతతం దధానఃయ

యమంతస్సతతందధానఃఆశ్చర్యమైక్షిష్టతమేవదేవం గోకర్ణవాసం కురు రాజసూనుఃశిర.ప. పాపాపనుత్త్యై పరికల్పితోయః ప్రభాసతీర్థే ప్రథితోఽభిషేకః, సేతుందృశాదృష్టవతోఽస్యసోఽసౌ సాధ్యం వినా జాగరితోబభూవ. శిశి. ప. పాపాపనోదేఫలితేఽర్జునస్య ప్రాగేవసేతోరవలోకనేన, ప్రభాసతీర్థే నియమాభిషేకఃకశ్చాత్తుభద్రాగమహేతురాసీత్. శిఓ. ప. తతోఘనావిర్భవనాద్భియేవ తత్రామలంమానసమస్యభేజే, కర్ణాంతరక్రాంచపథేనశోభాయశోమరాళోయదుకన్యకాయాఃశిఔ.

థ్యాయఓ తురురాజసూనురర్జునః. తం గోపృష్ఠలగ్నమేవ గోకర్ణే వాసఃయస్యతం గోకర్ణక్షేత్రవాసమితిచ – దేవం సాంబశివం ఆశ్చర్యం యథాతథా ఐక్షిష్ట ఈక్షి తవాన్ – శ్లేషానుప్రాణితోవిరోధాభాసః. ఉపజాతిః. శిర. పాపేతి. పాపస్య మిథున దర్శనజనితస్య ఆపనుత్త్యై నివారణార్థం యఃప్రథితఃప్రసిద్ధఃప్రభాసనామతీర్థే ఆభిషేకఃస్నానం పరికల్పితఃకృతఃకృష్ణఃఅర్జునేనేతిశేషఃసోఽసౌప్రభాసతీర్థేఽభిషేకఃసేతుంరామనిర్మితం దృశాచక్షుషాదృష్టవతఃఅస్యఅర్జునస్య – సాధితుంయోగ్యంసాధ్యంఫలంపాపాపనోదాత్మకంవినాజాగరితఃప్రబుద్ధఃబభూవ. ఫలాంతరప్రవణస్సన్నితిపదిత్యర్థఃకృష్ణఃకృష్ణఃకృష్ణ

౫౭.ప. స్మృతిపథస్థితయాపి సుభద్రయా జనసమక్షమివాసితుమాత్తభీః, ద్విజకులానిసత్రసమత్యజత్సహచరాణి రతీశవశంవదః. ౫౮. ప. పయసా పరిపూరితేషుటౌ పరిపశ్యన్పథిపాకశాసనిః, కమలాక్షకనీయసీ కుచౌ కలయామాస కరస్థితావివ. ౫౯. తదానీంఖలు. ప. చక్రాంగీమదపశ్యతోహారచలచ్చుంపాసముత్సేషణైః పుష్యత్కైతకగంధ సింధువిలుఠత్పుష్పంధయాంధీకృతైః, మేదస్వీకృతకేకినీకలకలై ర్హేషుంకరాఖ్యాముభైః

మానసం ప్రవిశంతీతి ప్రసిద్ధిః. ౫౭. స్మృతీతి. అగ సుభద్రాసౌందర్యశ్రవణానంతరం – స్మృతిపథే సంకల్పే స్థితయాపి - కిముత సమక్షస్థితయేత్యర్థః. సుభద్రయా రతీశస్య మన్మథస్య వశంవదః పరతంత్రః మన్మథవికారాయత్తచిత్త ఇతియావత్ - అతఏవ స పార్థః జనానాం సమక్షం ఆసితుం స్థాతుం ఆత్తా స్వీకృతాభీర్యేన తథోక్తఇత్యుల్లేఖాః - మహతాం మదనబాధాయాగర్హ్యత్వాదితిభావః. సహచరాణ్యనుయాత్రికాణి ద్విజకులాని బ్రాహ్మణబృందాని - తత్రప్రభాసతీర్థే సమత్యజత్ అనుజ్ఞాతవానిత్యర్థః. సంపూర్వాత్త్యజతేః కర్తరిలఙ్ - ద్రుతవిలంబితం. ౫౮. పయ ఇతి. పాకశాసనిరర్జునః పథి మార్గే పయసా ఉదకేన పరిపూరితేషూర్ధ్వంగమితేషుటా కలశేషు-జలపూర్ణఘటాఇత్యర్థః. పరిపశ్యన్ సన్ కరస్థితౌ - కమలాక్షస్య శ్రీకృష్ణస్య కనీయస్యాస్సుభద్రాయాః. కుచౌ స్తనావివ కలయామాస కలయాంబభూవేత్యర్థః. జలపూర్ణకుంభదర్శనం భావికుంభఫలప్రాప్తిహేతురితిభావః. ఉల్లేఖోలంకారః. ౫౯. తదానీంఖలు ద్విజకులానుజ్ఞాసమయ ఏవేత్య స్యోత్తరేణాన్వయః. చక్రాంగీతి. చక్రం రథాంగమివాంగం యేషాం తేషాం స్త్రియశ్చక్రాంగ్యః. 'అంగగాత్రకంతేభ్యో వక్తవ్యం' ఇతిజీప్ - తాసాం యో మదః దర్పః. ఆహ్నైరంతర్యసంభోగకృతః తస్య పశ్యతోహారాణి ప్రసహ్య చోరాణి-తద్దాంపత్యసౌఖ్యసర్వస్వలుంపకానీతియావత్ - 'వాగ్దిక్ప శ్యద్భ్యోక్ష యుక్తిదండహరేష్వి'తి షష్ఠ్యా ఆలుక్ - 'పశ్యతోఽర్థం హరతి యస్సచోరః పశ్యతోహర' ఇతి హలాయుధః. చలంతీనాం శంపానాం విద్యుతాం సముత్సేషణాని విలసనాని యేషు తైః. సౌరప్రకాశఏవ తాసాం తత్సేఖ్యమితి రామశాపేన నియమనాత్తస్య మేఘైరాచ్ఛాదనే తత్పరిసక్తేర్దూరతోఽపాస్తత్వాదితిభావః. పుష్యతాం వికసతాం కైతకానాం కేతకీకుసుమానాం గంధః సింధుస్సముద్రఇవ తస్మిన్విలుఠద్భిః సంచరద్భిః పుష్పంధయైర్భృంగైరంధీకృతైః మలినీకృతైరిత్యర్థః. 'పాఘ్రాధ్మాధే ట్దృశశ్శః' ఇతిశప్రత్యయే-పృషోదరాదిత్వాన్నమి పుష్పంధయఇతి సాధుః. మేదస్వీకృతాః సాంద్రీకృతాః కేకినీనాం వయూరాంగనానాం కలకలాః కేకా కోలాహలాః,

పాంథానామపమృత్యుభిః కతిపయైః ప్రాదుర్బభూవే దినైః. ౬౦. ప. కాలాంబుదాళినిలీకాత్తణది ప్లివర్తా సంధుక్షితాత్సదసధ్వనినిస్సరద్భిః, వర్షాశ్మసీసగుళికానికరైః కఠోరైర్భుమ్యాయాతి మవధీర్ఘనకాలయోధః. ౬౧. ప. మాధ్వీలిహావిరుచే వలిసీకృతాగ్రా కాంతారసీమ్ని నవకైతక బర్హ్మా రేఖా, దగ్ధాం చలేస్మరధియా దయితాజనేన సంప్రేషితాపథికభర్తృషు పత్రికేవ. ౬౨. ప. అర్జునేషు సకలేషు వికాసిష్వద్రిసీమ్ని ధృతతాదృశశబ్దః, ఏకవేవ విభుశోష విశేషాదేతదంబుభృదనేహసిచిత్రమ్.

ధైస్తైః మేఘుంకరాణి మేఘాయమానాని ఆశానాం దిశాం ముఖాన్యగ్రభాగాయేషుతైః. 'మేఘుర్తిభయేషుకృఞ'ఇతిభవి భుత్వాన్ముమ్-పాంథానాం ప్రోషితానాం అపమృత్యుభిః తత్తల్లైరిత్యర్థః. కతిపయైస్త్రిచతుర్భిర్దినైర్వాప్తికైః ప్రాదుర్బభూవే ఆవిర్బభూవ - భావేలిట్ - శార్దూలవిక్రీడితం. ౬౦. కాలేతి. ఘనకాలః వర్షాకాల ఏవ యోధః భటః ఘనదీస్తటిదేవవర్తిః సాగ్నిర్వజ్రస్తమూ - సంధుక్షితాత్సంయోజితాత్ కలాంబుదాళీర్నిలమేఘుపంక్తేరేవ నళికాత్ ఆయోనాళాయుధవిశేషాత్ సవది అగ్నిసంయోజనక్షణవేవ-సధ్వసి సధ్వంకారం యథాతథా నిస్సరద్భిః నిర్గచ్ఛద్భిః కఠోరైః దారుణైః కఠినైశ్చ - వర్షాశ్మనాం కరకాణామేవ సీసగుళికానాం నికరైః సమూహైః ఘుర్మం గ్రీష్మర్తుమేవ అభియాతి శత్రుం అవధీత్ హంతిస్మ - హంతేః కర్తరిలుఙి వధాదేశః. సమస్తవస్తువర్తిసావయవరూపకం - వసంతతిలకావృత్తం. ౬౧. మాధ్వీతి. మాధ్వీలిహా భృంగేణ మలీసీకృతం అగ్రం యస్యాస్తాసా-నవా కేతకబర్హ్మారేఖా కేతకీకుసుమపత్రం. ని. 'రేఖాకృతి దళోబర్హ్మా' మిత్యమరః. స్మరాధ్యాయా భయేన హేతునా - దయితాజనేన ప్రోషితభర్తృకాజనేన - పథికేషు ప్రవాసిషు భర్తృషు పతిషు విషయే సంప్రేషితా అంచలే ఉద్ధా పత్రికాలేఖఇవ - కాంతారసీమ్ని వన ప్రదేశే విరురుచే రరాజ - రోచతేః కర్తరిలిట్ - ఆపద్యతివేగమాగమనాయాం తే దగ్ధ్వా పత్రికాప్రవాసిభ్యో ప్రేష్యతఇతి ప్రసిద్ధిః. ఉత్ప్రేక్షాలంకారః. ౬౨. అర్జునేష్వితి. అంబుభృతాం మేఘానాం సంబంధిని అనేహసికాలే వర్షాకాలఇతి యావత్. ని. 'కాలోదిష్టోఽహ్యనేహాపీ'త్యమరః. సకలేష్వర్జునేషు కబుభవృక్షేషు పార్థేషుచ నికాసిషు ప్రకాశవత్సు సత్సు ముదితేషు సత్స్వితిచ - ధృతస్తాదృశఃశబ్దఃయేన ఇత్యాకారకఃశబ్దస్సంజ్ఞాపనం యేన తథోక్తః. ఏకఃఅర్జునఏవ అద్రిసీమ్ని రైవతకశైలప్రదేశే-విశేషాదృశం విభుశోష శుష్కోఽభూదితియత్-తదేతత్ చిత్రం-సుభద్రాచింతయా కృశోఽభూదిత్యర్థః. ని. 'అర్జునఃకపికుభేపార్థ'ఇతివిశ్వః. అత్ర అర్జునశబ్దేఽపి వాచ్యాశ్వ

౬౩.ప. వియత్యశేషాసు విదిక్షు దిక్షు వియోగశిల్పీంద్రవినిర్మితాయాః, తస్యాస్సుభద్రాయాశ్చతటిత్తతేశ్చ ధనంజయస్సంవివిదే నభేదమ్. ౬౪. ప. మాన్మథేజ్వలతివాసవసూనుర్మానసే పరిణయేయదుపుత్ర్యాః, లాజవాహమివకర్తుమేంద్రం తత్సగర్భ్యమథచిత్తమనైషీత్. ౬౫. ప.అణుమాత్రమిదం సహేత వోఢుం నహివిశ్వంభరమద్య మానితీవ,మనసోఽధ్యవరుహ్యతస్యదృష్టేః పురతఃస్వాదురభూత్సుమాస్పరాణాః. ౬౬.

సరే వికాసాభావ ఇతివిరోధస్య – పార్థత్వేన ప్రమోదాభావఇతి శ్లేషేణ ఆభాసీకరణాద్విరోధాభాసః. ఉత వార్షికావసరరూపకారణత్వేఽపి శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా ఆర్జునే వికాసరూపకార్యానుత్పత్తిరూపా విశేషోక్తిరిత్యుభయత్రసాధకసామ్యాత్ శ్లేషానుప్రాణితయోస్తయోస్సందేహసంకరః. ౬౩. వియతీతి. వియత్యాకాశే - అశేషాసు సకలాసు దిక్షు విదిక్షు దిక్సంధిషు - వియోగేనసుభద్రావిరహేణైవ శిల్పీంద్రేణ చిత్రకారకశ్రేష్ఠేన వినిర్మితాయాః ఆలిఖితాయాః. తస్యాః మృగాక్ష్యాస్సుభద్రాయాః తటిత్తాం తతేస్సమూహస్యచ భేదం విశేషం ధనంజయః అర్జునః న సంవివిదే న జ్ఞాతవాన్ - విదేఃకర్తరిలిట్ - అత్ర తటిత్తాం సుభద్రాయాః వ్యక్తిభేదే ప్రతీయమానేఽపి-ఇమాస్తటితః ఇయం సుభద్రేతి విశేషజ్ఞానాభావస్య గుణసామ్యప్రయుక్తత్వాత్సామాన్యాలంకారః. శ్లో. 'సామాన్యం గుణసామ్యేన విశేషోనోపలక్ష్యతే' ఇతిలక్షణాత్ - ఉపజాతిః. ౬౪. మాన్మథేతి. ఆథ వర్షాకాలప్రాదుర్భావానంతరం వాసవసూనురర్జునః. యదుపుత్ర్యాః సుభద్రాయాస్సంబంధిని మానసే సంకల్పవిషయే పరిణయే వివాహసమయఇత్యర్థః. జ్వలతి మాన్మథే మన్మథవికారాత్మకేఽగ్నౌ లాజవాహం లాజహోమం వైవాహికం కర్తుమేత్యల్పేక్షాం-తస్యాస్సుభద్రాయాః సగర్భ్యం సోదర్యం ఉపేంద్రం శ్రీకృష్ణం చిత్తం మానసంప్రతి అనైషీత్ ప్రాపయామాస - తత్రైవోక్తివాహాదితిభావః. దుహాదిత్వేన ద్వికర్మకాన్నయతేః కర్తరిలుఙ్ - లాజహోమస్య వధూసోదరకర్తృకత్వం ప్రసిద్ధం - చింతితార్థానుకూల్యాయ హరిం సస్మారేతి పరమార్థః. భాగవతా. ౬౫. అణ్వితి. పురాణాః పుమాన్ శ్రీకృష్ణః. అణుమాత్రం అతిసూక్ష్మమిదమర్జునస్య మనః విశ్వంభరం బ్రహ్మాండధారిణం-అతిదుర్భరమితియావత్. మాం వోఢుం ఆద్య న సహేత నఖేమేత - హిరవధారణే - ఇతీవ ఇత్యాలోచ్యేత్యల్పేక్షాం - తస్య అర్జునస్య మనసః హృదయాత్ అధ్యవరుహ్యదృష్టేఃపురతః ప్రాదురభూత్ ఆవిర్బభూవ - భక్తపరాధీనస్య హరేరిత్థమద్భుతాశ్చర్యమితిభావః. ఔపచ్ఛందసికం వృత్తం. ౬౬. స్వేతి. తత్ర రైవతకాద్రౌతస్మిన్ శ్రీకృష్ణ

ప. స్వస్వచేష్టాకథానద్యా ద్వితీయర్తుగుణజ్ఞయా, నబభూవే తయోస్తత్ర నయనానందినోర్మిథః. ౬౭.ప. విజయోమధురస్మితస్యభావం విదుషస్తస్యమతేన భిక్షువేషః, కుసుమాస్త్రభయాదివాతిగూఢః కుహరే రైవతకస్యతిష్ఠతిస్మ. ౬౮. ప. కథంసుభద్రాకమనీయతాయాః కల్పేత నుత్యైకవిరున్నతోఽపి, చతుర్థమప్యాశ్రమమస్యయేన తాం సాధనీభూయ దిదృక్షతేస్మ. ౬౯. ప. తదాత్వపేవాద్రితటాత్పతిశ్రియః పరిప్ల

ప్రాదుర్భావసమయే వా - మిథః నయనానందినోః పరస్పరమవలోకజనితానందవతోః తయోః కృష్ణార్జునయోః స్వస్యస్వస్య అన్యోన్యస్య చేష్టాకథయా వృత్తాంతకథనేనైవ నద్యా - ద్వితీయస్య ఋతోః, గ్రీష్మస్య గుణం శోషణం జానాతీతిజ్ఞయా న బభూవే నభూతం - భవతేర్భావే లిట్ - వర్షాసు సరిదివ తత్కథా వపృథగిత్యర్థః. చిరాత్సంగమే సుహృదోస్సల్లాపోఽమృతాయత ఇతిభావః. రూపకాలంకారః. ౬౭. విజయఇతి. విజయోర్జునః భావం స్వాభిప్రాయం సుభద్రావిషయకం విదుషో జానతః. అతఏవ మధురం సాకూతం స్మితం యస్య తస్య శ్రీకృష్ణస్య మతేన అనుమత్యా - భిక్షోరసన్యాసిన ఇవ వేషో యస్య తథోక్తస్సన్ - కుసుమాస్త్రాస్మన్మథాత్ భయాదివ రైవతకస్యాద్రేః కుహరే గుహాయామతిగూఢః పరైరలక్షితస్సన్ తిష్ఠతిస్మ - ఉత్ప్రేక్షా - ఔపచ్ఛందసికం. ౬౮. కథమితి. ఉన్నతశ్చతురోఽపి కవిః సుభద్రాయాః కమనీయతా సౌందర్యం తస్యాః నుత్యై స్తుతిం కర్తుమితి - క్రియార్థేత్యాదినాచతుర్థీ. ని. 'స్తవఃస్తోత్రంస్తుతిర్నుతి' రిత్యమరః. కథం కల్పేత శక్తో భవేత్ న భవేదేవేత్యర్థః యేన కారణేన చతుర్థమాశ్రమం యత్యాశ్రమోఽపి - అస్యార్జునస్య సాధనీభూయ సుభద్రావాప్తికారణం భూత్వా - తాం సుభద్రాం దిదృక్షతేస్మ ద్రష్టుమైచ్ఛత్ - కిముతాన్యే ఆశ్రమాతత్రాపి సచేతనాశ్చేత్యర్థః. ఆశ్రమోఽస్త్రీత్యనుశాసనాదాశ్రమశబ్దస్య క్లీబతయా నిర్దేశః. అత్ర అంగనాసంగప్రసంగమాత్రాసహస్యాచేతనస్యాపి యత్యాశ్రమస్య సుభద్రాదిదృక్షాయాం అన్యేషాం తత్రాపి సచేతనానాం తద్దిదృక్షాయాః కైముతికన్యాయసిద్ధేః అర్థాపత్త్యలంకారాత్మకవాక్యార్థేన కవీనాం సుభద్రాసౌందర్యవర్ణన సామర్థ్యనిషేధ సమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమితి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. తేనచ తత్సౌందర్యస్య లోకాతిశాయిత్వప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ఉపజాతిః. ౬౯. తదాత్వఇతి. శ్రియః లక్ష్మ్యాః రుక్మిణీరూపిణ్యాః పతిః శ్రీకృష్ణః ప్రకృతే ఋభస్య సుభద్రావివాహరూపస్య ఆగమే ప్రాప్తే విషయే - పరిప్లవం చంచలం భవేద్వా నభవేద్వా ఇతి సవికల్పమనసమితి యావత్. ని. 'చంచలంచపలంచైవ పారిప్లవపరిప్లవే'

వంతం ప్రకృతేశుభాగమే, యదాశయే తేశయవీవతద్భవే దితి బ్రువన్వా రవతీం పునర్యయా. ౭౦. గ. తదనంతర మహాస్కర మదతస్కర మహా మహాన్తస్కరీ రైవతకం గిరిముపస్కురుతే తస్య నమస్కరణ మస్తాకం శ్రేయస్కరణ మితి పురోధోజనబోధనాత్కుతూహలినానగరమా నీయమానం బహిరపి జ్వలతా విరహానలజ్వాలేనేవ కాషాయవాస సాఽవగుంఠిత వపుషం సవ్యసాచిశబ్దమత్సరేణ స్మరవీరేణ ప్రవాసరంధ్ర మన్విష్య పన్నగపాంథ్యయదుకుమారికాణాం కృతే పృథక్పృథగీరి తాం త్రిశరకాండీమివ త్రిదండీం బిభ్రాణం నిజపల్లవకోమలిమనిర్జ యశోకేనేవ పరిశుష్కేణ పటీరదానపాపదుకీభూయ పరిచర్యమా

ఇత్యమరః. తమర్జునం ప్రతి హే అర్జున తే తవ ఆశయే ఆభిప్రాయే యత్కాంక్షితం వర్తతే - తత్ శయే హస్తవీవ భవేదిత్యుక్తప్రకారేణ బ్రువ కథయన్సన్ - తదాత్వవీవ తదానీమేవ ఆద్రితటాత్పునః ద్వారవతీం ద్వారకాం ప్రతి యయా గచ్ఛ లిస్మ - తదాత్వఇత్యనేన హరేర్భక్తవాంఛితానుకూలనత్వరాపారవశ్యం ధ్వన్యతే. ని. 'ఛందోఽభిప్రాయ ఆశయః' - 'పంచశాఖశ్శయః పాణి'రిత్యుభయత్రాప్యమరః. ౭౦. తదనంతరమితి. తదనంతరం శ్రీకృష్ణస్య ద్వారకా ప్రాప్త్యనంతరం అహస్కరస్య సూర్య స్య యో మదస్తేజస్వితాహంకారః తస్య తస్కరం లుంపకం తత్సదృశం మహా స్తేజః యస్యతథోక్తః మహాన్ మస్కరీ సన్యాసీ రైవతకం గిరిముపస్కురుతే అలంకరోతి - తత్రాస్తఇతి యావత్ -మస్కరో వేణుదండోఽస్యాస్తీతి మస్కరీ. ని. 'వేణుమస్కర తేజనా' ఇత్యమరః. తస్య సన్న్యాసినః నమస్కరణం నమస్కారః అస్తాకం శ్రేయసః కారణం సాధకతమం - ఇత్యుక్త ప్రకారేణ పురోధోజనస్య పురోహితజనస్య బోధ నాత్ కుతూహలమస్యాస్తీతి కుతూహలినా హలినా బలరామేణ నగరం ప్రతి ఆనీయ మానం ప్రాపయమాణం - బహిరపి కిముత మనసీతిభావః. జ్వలతా విరహానలజ్వాలేనేవ స్థితేనేత్యుత్ప్రేక్షా - కాషాయవాససా అవగుంఠితం ఆచ్ఛాదితం వపుర్యస్యతథోక్తం - సవ్యేన హస్తేనాపి సాచీ బాణప్రయోక్తేత్యర్థకే శబ్దే సంజ్ఞారూపేమత్సరేణ ద్వేషవతా స్మరవీరేణ మన్మథవీరేణ ప్రవాసమేవ రంధ్రం ప్రహర్తు మవకాశం ఆన్వీక్ష్య విచా ర్య-పన్నగకుమారికా ఉలూపికా పాండ్యకుమారికా చిత్రాంగదా,యదుకుమారికా సుభ ద్రా, తాసాంకృతే తదర్థమిత్యర్థః. పృథక్పృథగేకమిరితాం ప్రయుక్తాం త్రయాణాం శరాణాకాండాః దండాఇవ తేషాం సమాహారం త్రిశరకాండీ మివ స్థితాం త్రిదండీం వైణవీం-పూర్వవత్సమాసః. ద్విగోశ్చేతిజీప్-బిభ్రాణం దధతం-నిజపల్లవస్య కోమళి

ణపాదయుగళం తం కుహనాభిక్షుం సంభ్రమేణ వందమానేషు యదుబృందేషు ముకుందోఽపి సవినయముపాగతశ్చేతః పూరణావశీకృతస్సన్ సోదరీప్రేమరసైరివ తీర్థజలైః పిచండిలం కమండలుం తదీయపాణేరాదాయ భగవన్నితఇత ఏహీఇతి రాజభవన ముపనీయ కన్యాంతఃపురే నివేశయామాస. ౭౧. ప. మార్గే శరత్రయమముష్య కృతే విముచ్య శేషం ద్వయం పునరివోద్ధితుమాత్తలోభః, శుశ్రూషితుం తదను సోదరచోదితాయాస్తన్వ్యాస్సరో నయనమేవ శరం వ్యతానీత్. ౭౨. ప. వపుషామధురేణ సుభ్రువా ధనుషాచిత్తభువశ్చతుర్జితః, తప

మ్నఃమార్దవస్య నిర్జయేన యశ్శోకస్తస్తాదివేత్యుల్పేక్షా-శుష్కేణ నిర్ద్వేషేణ పటీరదారుణా చందనకాష్ఠేన పాదుకీభూయ పాదుకేభూతాత్వా పరిచర్యమాణం శుశ్రూషమాణం పాదయోర్యుగళం యస్యతథోక్తం తం కుహనాభిక్షుం మాయాసన్న్యాసినం అర్జునం-యదుబృందేషు సంభ్రమేణ వందమానేషు నమస్కుర్వత్సుసత్సు-ముకుందశ్శ్రీకృష్ణోఽపి సవినయం యథాతథా ఉపాగతస్సన్-చేతసి పూరణాదవశీకృతైః స్వసోదర్యాం సుభద్రాయాం ప్రేమరసైరివ స్థితై స్తీర్థజలైః పిచండిలం పరిపూర్ణం కమండలుం తదీయాదర్జునసంబంధినః పాణేరాదాయ స్వయంగృహీత్వా హేభగవన్ ఇతఇత ఏహీతి వదన్నితిశేషః. రాజభవనముపనీయ ప్రాపయ్య కన్యకాంతఃపురే నివేశయామాస ఉపమాయాఉల్పేక్షాచతుష్టయస్యచ సజాతీయవిజాతీయయోస్సంసృష్టిః. ౭౧. మార్గఇతి. తదను కన్యాంతఃపుర ప్రవేశానంతరం స్మరో మన్మథః మార్గే తీర్థయాత్రామార్గే అముష్యకృతే అర్జునార్థం శరత్రయం - బాణపంచక మస్యఇతిశేషః. విముచ్య ప్రయుజ్య-ఉలూపికా చిత్రాంగదా సుభద్రా స్వానురాగజననాయేతిభావః. శేషం ద్వయం బాణయుగం పునరుద్ధితుం ప్రయోక్తుం ఆత్తః లోభః యేనతథోక్త ఇవేత్యుల్పేక్షా - శుశ్రూషితుం అర్జునయతేః పరిచర్యాం కర్తుం సోదరాభ్యాం రామకృష్ణాభ్యాం చోదితాయాః ప్రేరితాయాస్తస్యాస్సుభద్రాయాః నయనం చక్షురేవ శరంవ్యతానీత్ - బాణంచకార - తత్కటాక్షై రితిచాపరూపాత్ ఋణేఋణే సంధుక్షితాభూదిత్యర్థః. ఉల్పేక్షారూపకయోరంగాంగిభావేన సంకరః. వసంతతిలకావృత్తం. ౭౨. వపుషేతి. సమస్కారీ కపటసన్న్యాసీ మధురేణ కోమలేన మధురమాచ సుభ్రువస్సుభద్రాయాః వపుషా శరీరేణ - చిత్తభువో మన్మథస్య ధనుషా పాప్యేణ చ తర్జితస్సంతాపిత స్సన్నిత్యర్థః. తపసేవేత్యుల్పేక్షా - కపటసన్న్యాసినః వస్తుతస్తపఃప్రసక్త్యభావాదిత్యర్థః. తనోశ్శరీరస్య తనిమానం కార్శ్యంజగృహే గృహీతవాన్-కృశోఽభూదిత్యర్థః. ఏతేన

సేవ దినేదినే తనోస్తనిమానం జగృహే సమస్కరీ. ౭౩. ప. ప్రతినిశ్వసితే దీర్ఘేపాణినా నాసికాం స్పృశన్, భావయామాస పార్థోఽయం ప్రాణాయామసమాధానమ్. ౭౪. ప. ప్రణవోచ్చరణే పురః ప్రసర్పత్పృథుబభాసే యతినస్తదాధరోష్ఠం, ముహుర్ముగ్ధతావనీంద్రపుత్రీ ముఖమాస్వాదయితుం కిలోజ్జిహానః. ౭౫. ప. కన్యాకరేమృద్నతి పాదపద్మం పుష్యంతి గాత్రే పులకాంకురాణి, హరేహరేమాధవమాధవేతి

టంచమీ కృతకాలానామ మన్మథావస్థోక్తా - తతో ఘనావిర్భవనాదిత్యత్ర మనస్సంగః. వియత్యశేషాస్విత్యత్ర దృక్సంగః. మన్మథే జ్వలతీత్యత్ర సంకల్పః. విజయోమధురస్మితస్యేత్యత్ర హీత్యాగశ్చ ద్రష్టవ్యః. వైతాళీయం. ౭౩. ప్రతీతి. అయం పార్థః అర్జునః దీర్ఘే ప్రతినిశ్వసితే నిశ్వాసే పాణినా నాసికాం స్పృశక్ -ప్రాణాయామస్య వాయుధారణాత్మకస్య తపసః సమాపనం సమాప్తిబుద్ధి మిత్యర్థః. భావయామాస జనయామాస - పశ్యతోజనస్యేతిశేషః. అన్యథా తైః, స్వవికారస్య తర్క్యత్వాపత్తేరితిభావః. అత్ర నాసికాస్పర్శనక్రియయా ప్రాణాయామసమాప్తిర్మయూకృతేతి భ్రాంత్యుత్పాదనేన మదనసంతాపజనితశ్వసితరూపమర్మాప్రకాశనాయ పరవంచనస్య కృతత్వాద్యుక్తిరలఙ్కారః. 'యుక్తిః పరాతిసంధానం క్రియయా మర్మగుప్తయే'తిలక్షణం - శ్లోకః. ౭౪. ప్రణవేతి. తదా కపటయతిత్వసమయే ప్రణవస్య ఓంకారస్య ఉచ్చరణే పతనే-పురః పురస్తాత్ ప్రసర్పత్ ప్రసరత్ యతినః కపటసన్న్యాసినః అధరోష్ఠః. అగ్రగతాయాః అవసీంద్రపుత్ర్యాః సుభద్రాయాః ముఖం - అధరమిత్యర్థః. ఆస్వాదయితుం ముహుః ఉజ్జిహానః ఉత్థాయ గచ్ఛన్. కిలేతి సంభావనాయాం - ఉత్సార్వా జ్వరాతేస్తాచ్ఛీల్యేశానచి - శ్లాఘితి ద్విత్వే - భృఙ్ఘామితీత్యభ్యాసస్యేత్వం - ప్రబభాసే - అత్ర అర్జునాధరస్య ప్రణవోచ్చారణక్రియానిమిత్తేన సుభద్రాధరోద్దేశ్యకతత్సమీపగమనతత్పూర్వోత్పేక్షణాత్ క్రియానిమిత్తాస్వరూపోత్పేక్షా-ఔపచ్ఛందసికం. ౭౫. కన్యేతి. సపార్థః కన్యాయాః సుభద్రాయాః కరే పాదపద్మం మృద్నతి ప్రక్షాళయతి సతి-గాత్రే స్వశరీరే పుష్యంతి వర్ధమానాని పుళకాంకురాణి-హే హరే హే హరే-హే మాధవ హే మాధవ - ఇత్యుక్తప్రకారాయాః హరిస్మృతేః విష్ణుకీర్తనం కృత్వేతిల్యబ్లోపేపంచమీ - అన్యథాంచకార వంచయామాసేత్యర్థః. అత్ర అంకురశబ్దస్య క్లీబత్వేన ప్రయోగశ్చింత్యః అతః 'పుష్యత్సు గాత్రేపులకాంకురేష్వి'తి పాఠో రమణీయః. తత్రచ తానన్యథానూంచకారేతి యోజ్యం. గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగ ఇతి నన్యూనపదత్వాఖ్య దోషఇత్యపిద్రష్టవ్యం. అత్ర హరికీర్తనక్రియయా తత్స్మరణానందాదిమే పులకాంకురాఇతి సుభద్రాయాః

హారిస్మృతేరన్యథయాంచకార. ౭౬. గ. ఏకచానిర్వర్త్యప్రత్యవసానకృత్యం ప్రతిక్షణమిక్షుచాపక్షురప్రసంతక్షణేన సమంతాత్పతితైస్సత్వగుణశకలైరివ స్వేదబిందుభిర్వ్యాకీర్ణాంచామూరవీం త్వచమధ్యాస్య విశ్రామ్యంతం తం కుహనాసన్న్యాసినం భవిత్రేణవీజయంతీ సుభద్రాతైస్తైరింగితైర్యతిత్వేసంశయ్యతస్య తత్త్వజిజ్ఞాసయా సవినయమనురహసి వ్యజిజ్ఞపత్. ౭౭. ప. తపస్విన్నద్యమే ప్రీతిస్తవాభ్యాగమసంభవా, కన్యామూనావకీర్ణిత్వేకల్పశాఖాశిఖాయతే. ౭౮. ఇదానీమమీ. ప. యదవః ఖలుపుణ్యరాశయో యతినామింద్ర తవాంఘ్రిసేవనాత్,

---

భ్రాంతిముత్పాద్య తత్పాణిస్పర్శకృతరాజసవికారే సత్యపిసాత్వికవికారరూపమర్థాప్రకాశనాయ తద్వంచనస్య కృతత్వాద్యుక్తిరలంకారః. ఉపజాతిః. ౭౬. ఏకదేతి. ఏకదా కస్మింశ్చిద్దినే ప్రత్యవసానకృత్యం భోజనాదికృత్యం నిర్వర్త్య సమాప్య-'ప్రత్యవసానం భోజనమభ్యవహారశ్చ జగ్ధిశ్చే'తిహలాయుధః. ఋణేక్షణేప్రతిక్షణం ఇక్షుచాపస్య మన్మథస్య తుర్యైరై బాణవిశేషైః సంతక్షణేన ఛేదనేన - సమంతాత్పతితైః సత్వగుణస్య శకలైః ఖండైరివస్థితైః. సత్వగుణస్య పరిశుద్ధత్వాచ్ఛుభ్రత్వేన వ్యవహారః. స్వేదబిందుభిర్వ్యాకీర్ణాం వ్యాప్తాం - చమూరోర్హరిణస్యేమాం చామూరవీం త్వచం అజినమధ్యాస్య - తత్రోపవిశ్యేత్యర్థః. విశ్రామ్యంతం శ్రమమపనుదంతం తం కుహనాసన్న్యాసినం మాయాయతిం - భవిత్రేణ మృగాజినవ్యజనేన వీజయంతీ మృదుపవనం చాలయంతీ. ని. 'భవిత్రంవ్యజనం తద్యద్రచితం మృగచర్మణో'త్యమరః. తైస్తైరింగితైః. పుళకాద్యాకారవిశేషైః యతిత్వే సంశయ్య అయం యతి ర్వానవేతి సందిహ్య-తస్య కపటసన్న్యాసినః తత్వస్య యాథార్థ్యస్య జ్ఞాతుమిచ్ఛయా జిజ్ఞాసయా - అనురహసి ఏకాంతే సవినయంయథాతథా వక్ష్యమాణ ప్రకారేణ వ్యజిజ్ఞపత్ విజ్ఞాపయామాస - విపూర్వాత్ జ్ఞప్తౌ కర్తరిలుఙ్ - ణిచ్ఛాత్యాదినాచపే సన్వద్భావాదభ్యాసస్య - సన్యతఇతీత్వం. ౭౭. తపస్విన్నితి. హేతపస్విన్ - తవఅభ్యాగమాత్ సంభవతీతి సంభవామే మమ ప్రీతిః సంతోషః కన్యాయా యన్మౌనం వ్రతం కన్యకాజనోచితాన్య సల్లాపానర్హత్వం తస్య ఆవకీర్ణిత్వే భంగే విషయే. ని. 'ఆవకీర్ణీతవ్రత' ఇత్యమరః. కల్పస్య సురతరోశ్శాఖాయాశ్శిఖామివాచరతీతి కల్పశాఖా శిఖాయతే - బహుసల్లాపేచ్ఛాం జనయతీత్యర్థః. ఉపమానాత్కర్తుః క్యజ్వలోపశ్చేతి క్యజంతాత్కర్తరిలట్. ౭౮. యదవఇతి. యత ఇంద్రియసంయమ ఏషామస్తీతి యతినః. ని. 'యేనిర్జితేంద్రియగ్రామాయఋషయో యతినశ్చతే' ఇత్యమరః. హేయతినామింద్ర యదవః యాదవాః

శిరసైకమవాప్యయద్రజో మనసాన్యత్పరివర్జ్యతేచ యైః. ౭౯. ప. భగవన్నఖిలం విబుధ్యసే పరమార్థం వదభావి మేశుభమ్, ప్రయతాయతయో భవదీక్షితాః ప్రణిధానేన హి దివ్యచక్షుషః. ౮౦. ప. అవకర్ణ్యతదేష మీలితః ఋణమస్మోః ప్రతివాచ మాదదే, బహునాకి మయిస్వకైర్గుణైర్విజయం ప్రాప్స్యసి యోషితాం కులే. ౮౧. ప. పాదాం గుష్ఠనఖాయ్యతే ఫాలే కుర్యాద్విశేషకమ్, ననరోఽపిస్మరేణార్త స్సద్య

పుణ్యరాశయః ఖలు శరీరధారిణః పుణ్యసమూహాఏవ - యద్యస్తాత్ యైర్యదుభిః తవ అంఘ్రిసేవనాత్ - పాదప్రణామాత్ - శిరసా ఏకం రజః రేణుం భవత్పదలగ్నమ వాప్య-మనసా - చస్వార్థః. ఆన్యత్ రజః రజోగుణః తజ్జన్యకామాదివికార ఇతియావత్. పరివర్జ్యతే త్యజ్యతే-వర్జతేః కర్మణిలట్. ని. 'రజస్స్యాదార్తవేరేణౌపరాగగుణ భేదయో'రితివిశ్వః. వాక్యార్థ హేతుకం కావ్యలింగం - అత్ర శిరసైకమవాప్య యద్రజఇత్యేవ తృతీయఃపాదః. పాఠాంతరేతు అన్యదిత్యస్య ఏకమిత్యనేన సాకాం క్షత్వాత్సాకాంక్షత్వదోషాపత్తేః ఉక్తస్వారస్యాయోగాచ్చేతి - వైతాళీయం. ౭౯. భగవన్నితి. హేభగవన్ యతీంద్ర అఖిలం కాలత్రయవస్తుజాతం విబుధ్యసే జ్ఞాయసే - త్వయేతిశేషః. అతః మే మమ భావి భవిష్యత్ శుభం పరమార్థం యథార్థం యథాతథా వద - పరం భృశం అర్థం ఆర్థశక్త్యా గమ్యమానం పదేతిచ - నను సర్వజ్ఞత్వం చేద్వక్తవ్యం తదేవకుత ఇత్యతఆహ-ప్రయతాఇతి. హి యస్మాత్ ప్రయతాఃజితేంద్రియాఃభవతోవిధారీతిర్యేషాంతే యతయఃయతయః. ప్రణిధానేన యోగేన దివ్యం సర్వదర్శిచక్షుఃయేషాం తత్తోక్తాభవంతీతి యోజ్యం - అత్ర యోగవైభవసంపన్న దివ్యచక్షుష్మత్తారూపవాక్యార్థేన సర్వావబోధనసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్య లింగం. ౮౦. అవకర్ణ్యేతి. ఏషఃఆర్జునయతిఃతత్ సుభద్రావాక్య మవకర్ణ్య శ్రుత్వా-ఋణమస్మోర్మీలితఃమీలితాక్షస్సన్ - కృత్రిమయోగప్రకాశనాయేతిభావః. ప్రతి వాచం ప్రత్యుత్తర మాదదే స్వీకృతవాన్ - ఆయి సుభద్రే బహునోక్తేనకిం-యోషితాంకులే స్వకైర్నిజైఃగుణైఃసౌందర్య సౌశీల్యాదిభిఃవిజయం సర్వోత్కర్షం అర్జునం చప్రాప్స్యసి. ని. 'విజయస్తుజయే పార్థ' ఇతివిశ్వః. ౮౧. పాదేతి. యఃనరఃతే తవ పాదాంగుష్ఠనఖం ఫాలే స్వస్యలలాటే విశేషకం తిలకం కుర్యాత్ - ప్రణయకలహాది కృతమానాపనోదనాయ పాదయోఃప్రణమేదిత్యర్థఃసోఽపి నరఃఅర్జునశ్చ స్మరేణార్తస్సన్ సద్యఃఇదానీమేవ దృశోఃభవన్నేత్రయోఃఆమిషం భోగ్యవస్తు - దృశ్యత ఇతి యావత్ - స్యాత్ భవేత్. ని. 'ఆమిషం భోగ్యవస్తుసి'తివిశ్వఃయఇదానీం

స్యాదామిషందృశోః. ఆ. గ. ఇతిసాతస్యవక్రిమస్పృశావచసా శ్రవసాచవిశ్రుతపూర్వైస్తైస్తైర్లక్షణైస్సోఽయం సంక్రందననందన ఇతినిశ్చయమణిం హృదయవేటికాపుటే నిధాయ భగవన్భవదభిహితయోర్విజయనరశబ్దయోఃక్రమేణ ధర్మిపరతాచవిశేషనామపరతాచ తవకృపయా భవితేతితస్మైప్రీతరళనయనవదనమవనమయంతీతస్థౌ. ఆ. ప. యమేవ ముద్దిశ్యతవోక్తిభంగీ సఏషదాసోఽస్మ్యనుకంపనీయః, ఇతిప్రకాశ్యకృణ

పాదాంగుష్ఠనఖం తే ఫాలే విశేషకం కుర్యాత్ - స త్వయా ప్రణమ్యమానః నరోఽహం-అపిశేవకారార్థః. ఇత్యపి యోజ్యం - నరోఽర్జునేమనుష్యేఽపీత్యజయః. యత్తు మన్మథబాణ విద్ధస్య మాంసభూతపీవ భవేదితి భావార్థమాహ - నృసింహః. తదామిషపదస్య జుగుప్సాదాయకత్వేనాశ్లీలత్వరూపదోషాపత్తేః. తస్యైవహృద్యం. ఆ. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ వక్రిమాణం అర్థాంతరగర్భతయా కౌటిల్యం స్పృశతీతి తేన - తస్య కపటసన్న్యాసినః వచసా వాక్యేనచ శ్రవసా శ్రోత్రేణ విశేషేణ పూర్వం శ్రుతైః విశ్రుతపూర్వైః ఆగంతుకజనై రితిశేషః తైస్తైర్లక్షణైః స్వచిహ్నైః ప్రమాణరూపవయస్కాదిభిశ్చ హేతుద్వయేన. సా సుభద్రా-అయం పురోవర్తి కపటయతిః సః ప్రసిద్ధః సంక్రందననందనః ఇంద్రపుత్రోఽర్జునః.ఇత్యుక్తప్రకారం నిశ్చయమేవ మణిం తం హృదయమేవ పేటికా తస్యాఃపుటే అంతరే నిధాయ బహిరప్రకటయ్యేత్యర్థః. హేభగవన్ భవతా అభిహితయోరుక్తయో విజయనరశబ్దయోః శ్లోకద్వయఘటితయోః క్రమేణ ధర్మిపరతా విశేషనామ పరతాచ విజయశబ్దస్య విజయోధర్మస్సోఽస్యాస్తీతి ధర్మీ అర్జునః విజయః. ఆర్శ ఆదిత్వాదజంతః. తత్పరతాతాత్పర్యం - నరశబ్దస్య సంజ్ఞా త్వంచేత్యర్థః. వః యుష్మాకమితి పూజాయాం బహువచనం-కృపయా కరుణయా భవితాభవిష్యతి-భవతేరుట్ - ఏవం వః ధర్మిపరతాయుష్మదభిన్నధర్మిపరత్వం రాహోశ్చిర ఇత్యాదివపథేదేషష్ఠీ - వః యుష్మాకం విశేషనామతాచ అర్థస్తు పూర్వవదిత్యపిబోధ్యం - ఇతిఉక్తప్రకారేణ తస్మై కపటసన్న్యాసినే - ఉక్త్వేతిశేషః వదనం ప్రీడేన తరళతరే అత్యంతచంచలే నయనే యస్మిం స్తద్యథాతథా అవనమయంతీ సతీ తస్థౌ అతిష్ఠత్ - అత్ర హేతుద్వయేనార్జునత్వానుమానాదనుమానాలంకారః తదుజ్జీవితశ్చాయం నిశ్చయమణిం హృదయవేటికాపుటఇతి సావయవరూపకాలంకార ఇతి ద్వయోరంగాంగి భావేన సంకరః. ఆ. యమితి. హే సుందరి యం దాసం సేవ కమర్జునముద్దిశ్య - ఏవముక్త ప్రకారా తస్య ఉక్తీనాం వచనానాం భంగీ రీతిః భవతి స దాసోఽర్జునః ఏషః అహమస్మి - అనుకంపనీయః త్వయా దయనీయః ఇత్యుక్తప్ర

మర్జునత్వం చుచుంబ తాం చోరయతిః కపోలే. రా.ప. స్వేదాంబుపూరభరితే సుచుళశస్తదాస్యాః క్షేత్రే స్వకింశుక శిలీముఖసీరకృష్టే, పుష్పాస్త్రకర్షకవరఃపులకచ్ఛలేన శృంగారబీజనికరాన్నిబిడానవాప్సీత్. రా.ప. తస్యామేవవధూమిమాంసరజనౌ సద్యోఽనుకూలాం రహః పాణౌకృత్యవిలోకితోత్సవభరో ద్వాభ్యాంహరిభ్యామపి, పౌరేషూభయథాజనేష్వబలతాం ప్రాప్తేషు పార్థస్యయా జాగ్రత్సారథి విద్యయాసహరథారూఢః పురాన్నిర్యయౌ. రా.ప. ఆకర్ణ్యేదంజృంభితానాంయదూనాం

కారేణ ఆర్జునత్వం ఋణం ప్రకాశ్య – చోరయతిః తస్కరమస్కరీ తాం సుభద్రాం కపోలే చుచుంబ – బలదేవాదిభయాత్ ఋణమిత్యుక్తం – వంశస్థమ్. రా.ర. స్వేదేతి. తదా చూబనసమయే పుష్పాస్త్రః మన్మథఏవ కర్షకవరః హలికశ్రేష్ఠః. స్వేదాబునఃపూరేణ ప్రవాహేణ భరితే పూర్ణే స్వస్యకింశుకశిలీముఖేన పలాశబాణేనైవ సీరేణ హలేన కృష్టేఋతే-కింశుకగ్రహణం సీరత్వారోపోపయోగి వక్రముఖతాలాభాయేతి బోధ్యం – ఆస్యాస్సుశస్సుభద్రాయాఃక్షేత్రే శరీరమివ కేదారఇతిశ్లిష్టరూపకం. ని. 'క్షేత్రంకళత్రే కేదారేగాత్రేచే'తివిశ్వః. పులకానాం ఛలేన వ్యాజేన నిబిడాన్ శృంగారస్య రసస్య బీజనికరానవాప్సీత్ ఉప్తవాన్ – వపేః కర్తరిలుఙిసిచివృద్ధిః. సమస్తవస్తుపృక్తి సావయవరూపకం – వసంతతిలకావృత్తం. రా. తస్యామితి. తస్యామర్జునత్వప్రకాశక వాసరసంబంధిన్యాం రజనౌ రాత్ర్యామేవానుకూలామిమాం వధూం సుభద్రాం సద్యఃద్రుతం రహఃపాణౌకృత్య పరిణయ్య – ద్వాభ్యామపి హరిభ్యాం ఇంద్రోపేంద్రాభ్యాం విలోకితఃదృష్టఃఉత్సవభరఃవివాహోత్సవాతిశయఃయస్య తథోక్తఃసపార్థః. పౌరేషు జనేషు ద్వారకావాసిషు – ఉభయథా ద్వివిధామబలతాం నవిద్యతే బలరామఃబలం శౌర్యం లేపాం భావం ప్రాప్తేషు సత్సు. ని. 'బలస్సంకర్షణేరశ్వోభేదే శౌర్యేతునద్వయో' రితివిశ్వః. బలదేవస్య యదుభిస్సహ శంభుపూజనాయ సాముద్రం ద్వీపాంతరం ప్రతిగతత్వాదితిభావః. జాగ్రతీ ప్రకాశమానా సారథివిద్యా రథచర్యానైపుణ్యం యస్యాస్తయా సుభద్రయాసహ – రథారూఢస్య – పురాత్ ద్వారకానగరాత్ నిర్యయౌ నిర్గతవాన్ – ప్రసన్నే భగవతి శ్రీకృష్ణే కిందుష్కరమితిభావః. శార్దూలవిక్రీడితం. రా. ఆకర్ణ్యేతి. ఇదం సుభద్రాహరణమాకర్ణ్య శ్రుత్వా – పార్థోద్దేశాత్ పార్థముద్దేశంకృత్వాల్యబ్లోపేపంచమీ. జృంభితానాం యుద్ధాయ సన్నద్ధానాం యదూనాం యాదవానాం క్రోధనస్య భావఃక్రోధనత్వం రోషఃతస్యైవ జాతేఃమాలతీకుసుమస్య. ని. 'జాతిశ్చాదో ధర్మ

పార్థోద్దేశాత్కీర్తిధ్వనత్వస్యజాతేః, మ్లానిందాతుం మాధవోమాధవో
ఽభూదస్త్రాయత్తా కౌరవీసాసమృద్ధిః. ౮౭. ప. రణోత్సాహోశాంతే
యదుజడిమకీర్తి ధ్వజలతాం ముహుస్తారంస్తారం కపటయతితాంవల్గిత
కుచమ్, హసంత్యాః ప్రేయస్యాదశనరుచిమిత్రీకృతయశాశ్చకాంగేనా
విష్కృత్సురపతితనూజోనిజస్తరీమ్. ౮౮. ధ. తతోముహూర్తే సకలాభినం
ద్యేకురూద్వహానాం కుశలోదయాయ, సుతంసుభద్రా సుషువేఽభిమ

భేదమాలతీ గోత్రజన్మస్వీత్యజయః. మ్లానిమప్రకాశం దాతుం మాధవః కృష్ణః మాధవః వసంతః అభూత్ - సా ప్రసిద్ధా కురూణాం కురువంశ్యానామియం కురవాణాం వృష్ణివిశేషాణామియంచ కౌరవీ - ఏకత్ర ఉదంతాత్ - తస్యేదమిత్యణ్ - ఓర్గుణఇతిగుణేఽవాదేశేచ అన్యత్రాదంతాదణిచ - టిడ్ఢాణఞ్త్యాదినాజీప్. సమృద్ధిః సంపత్ - యత్ర కృష్ణే వసంతేచాయత్తా ఆధీనా - యుద్ధసన్నద్ధాన్యదూన్పాండవ పక్షపాతీ కృష్ణో నివారితవానిత్యర్థః. ని. 'మాధవోమాసివైశాఖేలక్ష్మీపతివసంతయో'రితివిశ్వః. వసంతే మ్లాయంతి జాతయః పుష్యంతి కురవఇతి ప్రసిద్ధం - శాలినీవృత్తమ్. ౮౭. రణేతి. సురపతేరింద్రస్య తనూజోఽర్జునః రణోత్సాహోశాంతేసతి - యదూనామితిశేషః. యదూనాం జడిమ్నా మాద్ధ్యేన యాకీర్తిః ప్రసిద్ధిః తస్యాః ధ్వజలతాం తత్ప్రఖ్యాపనీమిత్యర్థః. కపటయతితాం కుహనాసన్నాస్యత్వం స్తారంస్తారం స్మృత్వా స్మృత్వా - ఆభీక్ష్ణ్యేణముల్. నలోకాప్యయేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః. వల్గితౌ కించిచ్చలితౌకుచౌ యస్మిన్స్తన్యథాతథా - ముహుః హసంత్యాః ప్రేయస్యాః సుభద్రాయాః-దశనానాం దంతానాం హాసాదావిర్భవతాం రుచేః ధవళకాంతేర్మిత్రీకృతం సదృశీకృతం యశః యస్య తథోక్తస్యక్ - శతాంగేన రథేన నిజపురీమింద్రప్రస్థం అవిశత్ విశతిస్మ - యదవో జడాః అన్యథా యది జానీయుః ఈదృశం యతిత్వం తదా బధ్నీయు రేవేతి హాసప్రకారః. అత్ర కీర్తిధ్వజలతామితి రూపకేణ దశనరుచిమిత్రీకృతయశాఇత్యుపమోజ్జీవితేతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. శిఖరిణీవృత్తం. ౮౮. తతఇతి. తతః ఇంద్రప్రస్థప్రవేశానంతరం ప్రవీరసూవీరమాతా. ని. 'వీరమాతాచవీరసూ'రిత్యమరః. సా సుభద్రా కురూద్వహానాం కురువంశ్యానాం కుశలస్య ఇహపరసౌఖ్యస్యఉదయాయోత్పత్త్యర్థం సకలైర్గుణైశ్చంద్రతారాబలాదిభిః అభినందితుం యోగ్యే-అభినంద్యే శ్లాఘనీయే ముహూర్తే లగ్నే-తంప్రవీరమర్జునమివ స్థితమభిమన్యుం నామ సుతం సుషువే జనయామాస ఉత్పేత్ఫిక్షా - సా ప్రసిద్ధా ప్రవీరసూ ర్ఘంటీ ప్రవీరమర్జున మిత్యుభయత్ర బాధకాభావాత్సాధకసామ్యాచ్చ ద్వయోస్సందేహసంకరః.

న్యంప్రవీరసూస్తాతమివప్రవీరమ్. ౮౯.ప. పాంచాలపుత్రీచ పతివ్రతానాంప్రధానభావే కృతపట్టబంధా, పంచాపిసద్యఃప్రతిభూరివస్వా న్పతీన్పితౄణామనృణానకార్షీత్. ౯౦. గ. అథతేషాంతాదృశంపుత్రోత్సవమాకర్ణ్యబుతుర్వసంతసామంతో రాజన్యసంబంధితయా హర్షాదివసమాజగామ. ౯౧. తదానీంభగవాన్పవమానస్తు భీమస్యసుతోత్పత్తిని మిత్తాశ్చోచనత్తయాలోకస్పర్శాయసంకుచన్నివకతిపయదినాని మలయం విహాయపదమేకమపి నచచాల. ౯౨. ప. ఏతేనఖల్వా కరుణేనతపాగమేన జీవాతురద్య మమదేశత ఏవదూరాత్, ఉత్సారితో మధురితీవరుపావ

ఉపేంద్రవజ్రావృత్తం. ౮౯. పాంచాలపుత్రీతి. పతివ్రతానాం ప్రధానభావే ప్రాధాన్యే కృతఃపట్టబంధఃపట్టాభిషేకఃయస్యాస్తథోక్తా పాంచాలపుత్రీద్రౌపదీచ - ప్రతిభూర్లగ్నకీవ. ని. 'స్యుర్లగ్నకాఃప్రతిభువ' ఇత్యమరః. స్వాన్ స్వీయాన్ పంచాపి పతీన్ యుధిష్ఠిరాదీన్ సద్యఃపితౄణామనృణాన్ ఋణవిముక్తాన్ - సపుత్రానితియావత్ - అకార్షీత్. ఏకైకస్య ఏకైకం పుత్రం జనయామాసేత్యర్థః. 'ఏషవాఅనృణోయఃపుత్రీ'తిశ్రుతేః - పుత్రజననేన పితృఋణాపాకరణశ్రవణాదితిభావః ఉపమా - ఉపజాతిః. ౯౦. అథ గ్రీష్మర్తుంవర్ణయతి - అథేతి. అథానంతరం వసంతస్య సామంతస్తుల్యకక్ష్యఃఋతుఃగ్రీష్మఃతేషాం యుధిష్ఠిరాదీనాం తాదృశం ఉక్తవిధం పుత్రోత్సవమాకర్ణ్య రాజన్యసంబంధితయా క్షత్రియబంధుత్వేన యోహర్షఃతస్మాదివేత్యుత్ప్రేక్షా - 'గ్రీష్మోవైరాజన్యస్యే'తిశ్రుతేరితిభావః. సమాజగామ. ౯౧. తదానీమితి. తదానీం గ్రీష్మప్రవేశసమయే భగవాన్ పవమానఃదక్షిణమారుతస్తుభీమస్య స్వపుత్రస్య పుత్రోత్పత్తినిమిత్తం యదా కౌచంజాతంతద్వృత్తయా లోకస్య జనస్యచతత్ స్పర్శాయస్పృష్టమిత్యర్థః. తుమర్థాచ్చ భావవచనాదితిచతుర్థీ - సంకుచన్ లజ్జమాన ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - కతిచన దినాని మలయగిరిం విహాయ ఏకంపదమపి న చచాల న ప్రసృతవాన్ - మలయానిలవార్తాపి దుర్లభాభూదిత్యర్థః. ౯౨. ఏతేనేతి. ఆకరుణేన నిర్దయేన ఏతేన తపాగమేన - గ్రీష్మేణేత్యర్థః. ని. 'ఉష్ణఉష్ణాగమస్తపః' ఇత్యమరః. మమ ఆత్మనో జీవాతుర్జీవనౌషధం మధుర్వసంతఃఅద్య దేశత ఏవ దూరాత్ ఉత్సారితఃనిష్కాసితఃఖలు ఇత్యుక్తప్రకారయా రుషా కోపేనేవేత్యుత్ప్రేక్షా-పరభృతఃకోకిలఃజాతావేకవచనం-వనాంతేవనమధ్యే తస్య స్వాగతం కుశలాగమనప్రశ్నం న సమాచచార నాచరితవాన్ - గ్రీష్మే కోకిలా నకూజంతీతి

నాంతే తత్సాన్నిగతంపరభృతో న సమాచచార. ౯౩. ప. శిరీషపుంస్త్రీకురుకామినీనాం శరీరవల్ల్యా సహ మార్దవేన,ఉపస్థితాభూదుపమా తదానీం తపస్విస్త్రీణాం సులభం హి సర్వం. ౯౪.ప. కురుకేళివనేషు మల్లికాకుసుమేషు భ్రమరావళీబభౌ, ఋతునా మధుగంధగుహ్యయే జతునాగ్రే నిహితేవ ముద్రికా. ౯౫. ప. శుభసౌరభసంభృతానిభూమా శుచి భూతాన్యపి యాని పాటలాని, కలయేయురతీవ చిత్రభావం ఋణపీతాని

ప్రసిద్ధం - వసంతతిలకా. ౯౩. శిరీషపుంస్త్రీతి. తదానీం కురుకామినీనాం పాంచాల్యాదీనాం శరీరవల్ల్యాసహ - శిరీషాణాం కుసుమానాం పక్ష్మకీ ఉపమా సాదృశ్యం మార్దవేన గుణేన హేతునా ఉపస్థితా ప్రాప్తాఅభూత్ - తథాహి - తపసి కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదౌ తపే గ్రీష్మేచ స్థితానాం సర్వం వస్తు సులభం. ని. 'తపశ్చాంద్రాయణాదౌస్యాత్ గ్రీష్మేలోకాంతరేఽపిచే'తివిశ్వః. అత్ర సాంతాదంతయోస్తంత్రేణ నిర్దేశః. లింగవివేకస్తు - 'తపేన వర్షాశ్శరదాహిమాగమ'ఇత్యాదిప్రయోగవిజ్ఞేయః. అత్ర గ్రీష్మచాంద్రాయణాద్యోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితస్సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః. ౯౪. కుర్వితి. కురుణాం కేళివనేషు మల్లికాకుసుమేషు భ్రమరాణామావళిః పక్ష్మకీ - ఋతునా గ్రీష్మేణ మధునో మకరందస్య గంధస్య పరిమళస్య చ ద్వయోర్గుప్తయే రక్షణార్థం - అగ్రే కుసుమో పరి జతునా నీలలాక్షయా నిహితా న్యస్తా-ముద్రికా ముద్రేవ బభావిత్యుత్ప్రేక్షా - వైతాళీయం. ౯౫. శుభేతి. శుభైర్మనోహరైః సౌరభైః పరిమళైస్సంభృతాని సంపూర్ణాని - శుచౌ గ్రీష్మే భూతాని జాతాన్యపి ఇత్యపిస్సముచ్చయార్థకః. శుభ్రత్వేన వర్తమానాన్యపీత్యపిర్విరోధార్థకః అగ్న్యుత్పన్నానిచేతి త్రిధా బోధః. యాని పుష్పాణి భూమా పాటలాని పాటలసంజ్ఞాని. ని. 'శ్వేతరక్తస్తుపాటల'ఇత్యమరః. శ్వేతరక్తానిచాభూవన్-తాని పాటలకుసుమాని దృశా దృష్ట్యా ఋణం పీతాని దృష్టాని సంతి పింగళాని సంతీతి చ-చిత్రభావమాశ్చర్యకరత్వం శబళవర్ణత్వం అగ్నిత్వం చకర్థం న కలయేయుః న యోజయేయుః కింతు యోజయేయురేవేత్యర్థః. శ్వేతానాం పాటలత్వస్య పాటలానాం పింగళత్వస్య చ ఋణాదేవావిర్భావాదాశ్చర్యం-అనేకజాతీయరూపాణామేకత్ర మేళనాచ్ఛబళత్వం అగ్న్యుత్పన్నానాం-'ఆత్మావై పుత్రనామాసీ'తిశ్రుతేః. అగ్నిత్వంచేతి భావః. ని. 'శుచిశుక్లేఽనుపహతేశృంగారామాషఢయోరపి, గ్రీష్మేఽనుపహతేఽపిస్యా' దితివిశ్వః. 'ఆశ్చర్యాలేఖ్యయోశ్చిత్రం నాత్వగ్నావుపు నిస్త్రియా'మితిహలాయుధః.విరోధాభాససమాలంకారయోః శ్లేషసంకీర్ణయోస్సంసృష్టిః.

దృశా కథం నతాని. ౯౬.ప. సీమంతవిద్యుదవతంసశిరీషచాపం కైశ్యం ఘనోఽయమితి కైస్నుదృశాం న జజ్ఞే, తస్యాధఏవ నిటలే సతతం యదాసీత్తత్తాదృశీసలిలశీకరదుర్దినశ్రీః. ౯౭.ప. ఉగ్రైః కరైరుష్ణరుచేస్సమంతాదూష్మాయమాణాఖిలదిఙ్ముఖస్య, ఆగంతుమహ్నస్సవిధం స్వకాలేఽప్యనీశ్వరేవాపససర్ప రాత్రిః. ౯౮. ప. వర్షాస్వియంత్వరితమస్మదుపాంతభూమేరున్మూలనం కలయతీతి రుషావలీఢైః, తీరద్రుమైస్స్వనికటాదపసారితేవ మధ్యం జగామ సరితాం సలిలస్య వేణీ. ౯౯. ప. దేశేదేశే జడిమకు

ఔపచ్ఛందసికం. ౯౬. సీమంతేతి. సీమంతః కేశమధ్యరేఖైవ విద్యుత్ తటిత్ యస్య తత్. అవతంసం శిరీషం కుసుమమేవ చాపః ఇంద్రధనుః యస్యతత్-సుదృశాం కార వీణాం కైశ్యం కేశబృందం. ని. 'తదృందేకైశికం కైశ్య'మితిపర్యాయేష్వమరః. కైర్జనైరయంపురోవర్తీ విశేష్యాపేక్షీ పుంస్త్వనిర్దేశః. ఘనః మేఘఇతి నజజ్ఞే నజ్ఞాతం-సర్వైరపి జ్ఞాతమేవేత్యర్థః. యద్యస్మాత్ తస్య సుదృక్కేశబృందస్య ఆధఃభాగస్థితఏవ నిటలే లలాటే-సతతం నిరంతరం తత్తాదృశీ ఆతిమహతీత్యర్థః. సలిలశీకరైస్స్వేదజలబిందుభిః దుర్దినశ్రీః మేఘచ్ఛన్నదినలక్ష్మీః వర్షసమృద్ధిరితి యావత్. ఆసీత్ - తస్మాదితి యోజ్యం - అత్ర సలిలశీకరదుర్దినశ్రియా కేశబృందే మేఘత్వానుమానాదనుమానాలంకారః. సీమంతవిద్యుదిత్యాది సావయవరూపకోజ్జీవితఇతి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౯౭. ఉగ్రైరితి. ఉగ్రైరత్యుష్ణైః ఉష్ణరుచేస్సూర్యస్య కరైః సమంతాదూష్మాయమాణాని అగ్నికల్పీభవంతి అఖిలానాం దిశాం ముఖాని యస్మింస్తస్య - ఉపమానాత్కృష్ణలటశ్చానచ్ - ఆగంతుం ఆగంతుకం ఆగ్నేయం ఇత్యర్థః. అహ్నః వాసరస్య సవిధం సమీపం ప్రత్యాగంతుం ఆనీశ్వరా - అసమర్థేవేత్యుత్ప్రేక్షా - రాత్రిః స్వస్యకాలే ఆగమనసమయేఽపి అపససర్ప దూరం పలాయతేస్మ-రాత్రౌహ్యవస్నల్పాఇత్యర్థః. ౯౮. వర్షాస్వితి. ఇయం వేణీ ప్రవాహః వర్షాసు వర్షర్తౌ. ని. 'స్త్రియాంప్రావృట్ స్త్రియాం భూమ్ని వర్షా'ఇత్యమరః. అస్మాకం తటవృక్షాణాం ఉపాంతభూమేః ప్రాంతదేశస్య ఉన్మూలనం పాతనం త్వరితం యథాతథా కలయతి కరోతి-ఇత్యుక్తప్రకారయా రుషా కోపేన అవలీఢైరాస్వాద్యైః తీరయోరుభయోర్ద్రుమైః స్వనికటాదాత్మసమీపాత్ అపసారితా శాఖాభుజైర్నిష్కాసితేవేత్యుత్ప్రేక్షా - సరితాం నదీనాం సలిలస్య వేణీ మధ్యంమధ్యప్రదేశం ప్రతి జగామ. ౯౯. దేశేదేశఇతి. జడిమానః శైత్యాన్యేవ కురంగాః హరిణాః దినకరస్సూర్యఏవ భిల్లే వ్యాధే. ని. 'పులిందాశ్వబరాభిల్లాకిరాతాశ్చాంత్యజాః పుంసి'తి త్రికాండశేషః, తేజోభిః కిరణైరేవ భల్లైః బాణవిశేషైః దేశేదేశే - ప్రతిదేశం-

రంగాస్తేజోభల్లైర్దినకరభిల్లే, ధావంధావం ప్రహరతి రాజ్ఞాం ధారాగేహం శరణమవాపుః. ౧౦౦. ప. అంగాంగసంగాసహానే తపర్వావన్యోన్య మేవాభిముఖా యువానః, వాచాపి కేచిన్మనసాపి కేచిద్దృశాపి కేచిద్దృఢమాలిలింగుః. ౧౦౧.గ. ఏవం పచేలిమాం హేళిమయూఖ కఠోరిమకేళిం తస్య తనయాయై నివేదయితుకామాభిరివ రామాభిర్నిరంతరోపాంతే ద్రుగధ్వని వసంతే వసంతరతికాంతాభిరివ జయంతజనకానం తరజకాంతేయా హరిపాటలహంసపాదదురవగాహా వనజాతసనాథే పాథసి రోధసి చ విహారైస్తేషాం దినానామపయికమాతిథ్యమాపాద

పీప్సాయాం ద్విర్భావః. ధావంధావం ధావిత్వాధావిత్వా - ఆభీక్ష్ణ్యేణమ్ - ప్రహరతి సతి రాజ్ఞాం ధారాగేహం యంత్రధారాగృహం శరణం రక్షకం అవాపుః క్రూరైరుపప్లుతానాం రాజా శరదాశ్రితోవా శరణమితిభావః. అత్ర జడిమకురంగాణాం పర్యాయేణ తత్తద్దేశత్యాగపూర్వకం రాజధారాగృహాశ్రయోక్తేః పర్యాయాలంకార స్సావయవరూపోజ్జీవిత ఇతి తద్యోరంగాంగిభావేన సంకరః. తేనచ రాజధారాగృహోక్తస్య సర్వస్యాపి నిశ్శ్రేణ్యా ప్రతీత్యా పరిసంఖ్యాలంకారప్రతీతేరలంకారేణాలంకారధ్వనిః. మత్తావృత్తం. 'జ్ఞేయామత్తామభసగయుక్తే'తిలక్షణాత్. ౧౦౦. ఆద్ధా ఇతి. అంగానాం స్వీయానామంగైః పరకీయైస్సంగం స్పర్శం నసహతఇత్యసహానే తపర్తా గ్రీష్మే - యువతయః యువానశ్చ యువానః. 'పుమాన్ స్త్రియే'త్యేకశేషః. అన్యోన్యం అభిముఖాస్సంతఏవ కేచిద్వాచా ఆశ్లిష్యేతి వాగ్మాత్రేణైవ దృఢం ఆలిలింగుః. తావన్మాత్రమప్యసహంతః కేచిద్దృశాపి దృష్ట్యైవ దృఢం ఆలిలింగుః. కేచిన్మనసైవాలిలింగుః. సర్వత్ర ఆధిక్యేవకారార్థః. అత్ర యూనాముత్తరోత్తరేషాం పూర్వపూర్వ వాచికాద్యాలింగనమాత్రాసహత్వేనోత్తరోత్తరం సౌకుమార్యోత్కర్షప్రతీతే స్సారాలంకారః. శ్లో. 'ఉత్తరోత్తరముత్కర్ష స్సారఇత్యభిధీయతే'ఇతిలక్షణాత్ - సచ వాచికాదేరాలింగనస్య పూర్వపూర్వవర్ణనాత్పరీయతఇతి వస్తుసాలంకార ధ్వనిః. పాఠక్రమాదర్థక్రమో బలీయానితి న్యాయేన ద్వయోర్వాచికదార్శనిక యోరుత్తరత్వేన మానసికస్యలేఖనమిత్యపి ధ్యేయం. ౧౦౧. అథ కృష్ణార్జునయోః కాళింద్యాం జలవిహారం వర్ణయతి.— ఏవమితి. ఏవముక్తప్రకారేణ పచేలిమాం పరిపక్వాం. 'పచవీళిమజుపసంఖ్యాన' మితి పచేః కర్మణ్యేళిమచ్. ని. 'పరిపక్వం పచేళిమ'మిత్యమరః. హేళేస్సూర్యస్య మయూఖానాం కిరణానాం కఠోరిమ్ణః ఉగ్రత్వస్య కేళిం చేష్టాం. ని. 'హేళిరాలింగనే సూర్య'ఇతి వైజయంతీ-తస్య సూర్యస్య తనయాయై యమునాయై నివేదయితుం జ్ఞాపయితుం కామో యూనాం తాభిరిత్యు

యితుం భగవతీం తామేవ సరితమాపతతామ్. ౧౦౨. ప. కల్లోల జాలకపటేనకలిందపుత్ర్యాపాదం ప్రతిప్రసస్పృపే పరమస్య పుంసః, తిష్ఠంతి మే పునరిహ త్రిజగత్పవిత్రాస్సఖ్యుః కతీతి సమవేక్షితుకామయేవ. ౧౦౩. ప. తస్యాజలేషు తరుణాంబుదజాతివైరిష్వావర్జాలమనయో రుభయోర్వ్యతానీత్, వీచికరాగ్ర వినివారిత రామసీరవ్యావల్గ నోపజనిత వ్రణగర్హణంకామ్. ౧౦౪. ప. మురారినారీముఖపద్మ పఙ్క్తి-

---

ల్పేక్షా - రామాభిః రమణీభిః నిరంతరాస్సాంద్రాః ఉపాంతాః పార్శ్వాః యయోస్తౌ - దృగధ్వని చక్షుర్మార్గే వసంతౌ వర్తమానౌ మూర్తిభూయ సాక్షాదివస్థితాని త్యర్థః. వసంతరతికాంతౌ మథుమన్మథావివ స్థితావిత్యుల్పేక్షా - జయంతజనకస్యేంద్రస్య అనంతరజః అనుజః ఉపేంద్రః శ్రీకృష్ణఇతియావత్ - కాంతేయోఽర్జునశ్చ ద్వౌ పరిపాటలైరరుణైః హంసానాం పక్షివిశేషాణాం పాదైశ్చరణైః దురవగాహైః దుష్పవేశైః వనజాతైః జలజైః సనాథే సహితే పాదసి యమునాజలే-పరిపాటలైః హంసస్య సూర్యస్య పాదైః కిరణైః దురవగాహేన దుష్పవేశేన వనజాతేన అరణ్య సమూహేన సనాథే రోధసి యమునాతీరేచ ని.'హంసోపహంగభేదేఽర్కే'ఇతివిశ్వః. విహారైః క్రీడాభిః లేపాం దినానాం గ్రీష్మవాసరాణాం చోపయుక్తం యుక్తం ఆతిథ్యం పూజనం - గ్రీష్మావసరోచితసౌఖ్యమితియావత్ - ఆపాదయితుం సంపాదయితుం-తాం స్వరామాభిర్విజ్ఞాప్యత్వేన సంభావితామేవ భగవతీం సరితం యమునాం ప్రతి ఆపతతాం ప్రాప్తవంతౌ - పతతే రాజ్ఞ్వార్వాక్కర్తరిలఙ్ - ఉల్పేక్షాద్వయ శ్లేషాణాం సంసృష్టిః. ౧౦౨.కల్లోలేతి. కళిందస్య గిరేః పుత్ర్యా యమునయా సహ భగవత్పాదేత్రిషు జగత్సు పవిత్రాః మే మమ సఖ్యుః గంగాః పునః కతి ఆన్యాః కియత్యః స్థిమంతి - ఇత్యుక్తప్రకారేణ విలోకితుం ద్రష్టుం కామోయస్యా స్తథోక్తయేవేత్యుల్పేక్షా-కల్లోలానాం మహాతరంగాణాం జాలస్య బృందస్య కపటేన పరమస్య పుంసః శ్రీకృష్ణస్య పాదంప్రతి ప్రసస్పృపే ప్రసృప్తం సృపేఃప్రపూర్వాద్భావేలిట్. ౧౦౩. తస్యాఇతి. తరుణాంబుదానాం కాలమేఘానాం జాతివైరిషు జస్మశత్రుషు - తస్యాదతినీలేష్విత్యర్థః. తస్యాయమునాయాః జలేషు ఆవర్తానాం జలభ్రమాణాం జాలంకర్తృ-వీప్సయా స్తరంగా ఏవ కరాగ్రాస్తైర్విసివాతస్య రామసీరస్య బలరామ హలస్య వ్యావల్గనైః ప్రహారైరుసితానాం వ్రణానాం సంబంధినాం గర్తానాం శంకాం వితర్కం అనయోరుభయోః కృష్ణార్జునయోః వ్యతానీత్ విస్తారయామాస-ఉల్పేక్షాలంకారః. పురా కిల బలరామో యమునాం కృష్ణేన సేవ్యమానాం జలక్రీడార్థమాహూయ తామనాగచ్ఛంతీం హలేనాచకర్షేతి పౌరాణికీ కథాఽత్రానుసంధేయా. ౧౦౪. మురా-

ర్జవేనయోద్ధుం జలదుర్గపద్మైః, తీరేఽవతస్థే తిలకాపదేశాత్కృత్వా పురఃఖేటకమండలాని. ౧౦౫. తాసాం విలాసగమనం సమవేక్ష్య తత్ర లాల్యత్వహేతురపి లజ్జితచేతనాయాః, వేగాత్తిరోభవనవిఘ్నితయా మరాళ్యాగర్హ్యాబభూవ నితరాం గతిమందిమశ్రీః. ౧౦౬. గ. శనైశ్శనైస్తాసు సరితమవగాహమానాసు కాసాంచిదీర్ష్యయేవ నితంబబింబాని నిజావకాశదానావలంబితోన్నతిభిరంబుభిః పులినాని నిచోళయాం చక్రుః, అపరాసామసూయయేవ నాభికుహరాణి జలచూ

రీతి. మురారేః కృష్ణస్య నారీణాం ముఖానామేవ పద్మానాం పఙ్క్తిః. జలే యామునే ఏవ దుర్గే యాని పద్మాని తైస్సహ జవేన యోద్ధుం-తిలకానాం విశేషకాణాం అపదేశాత్ వ్యాజాత్ ఖేటకానాం చర్మణాం మండలాని పురఃకృత్వా-శస్త్రాఘాతనివారణార్థమితిభావః. తీరే యమునాతటే అవతస్థే అతిష్ఠదిత్యత్ర్పేక్షావ్యంజకా ప్రయోగాద్గమ్యా - భీరుతయాంతరమవతీర్య క్షణం తీరేఽవతస్థిర ఇత్యర్థః. ౧౦౫. తాసామితి. తత్ర యమునాతటే తాసాం హరిసుందరీణాం విలాసయుక్తం గమనంసమవేక్ష్య-లజ్జితా చేతనా ధీర్యస్యాస్తస్యాః మరాళ్యాః హంసాంగనాయాః లాల్యత్వే స్వస్య శ్లాఘనీయత్వే హేతురపి - గతేర్గమనస్య మందిమశ్రీర్మాంద్యసమృద్ధిః. వేగాత్తిరోభవనేన తర్హానే విఘ్నితయా ప్రతిబంధకత్వేన హేతునా - నితరాం గర్హ్యా నిందనీయా బభూవ - అత్ర గతిమాంద్యస్య గుణస్య దోషత్వకల్పనాల్లేశాలంకారః. తేనచ హరిసుందరీణాం మంథరయానసౌందర్యమన్యాదృశమితి ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. శ్లో. 'లేశస్స్యాద్దోషగుణయోర్గుణదోషత్వకల్పన'మితిలక్షణమ్. ౧౦౬. శనైశ్శనైరితి. తాసు సుందరీషు శనైశ్శనైర్భయాస్మందమందం యథాతథా సరితం యమునామవగాహమానాసు ప్రవిశత్సీషు సతీషు - ఇతీదమువ్తరగర్భ్యత్రయేణాన్వీయతే. కాసాంచిదితి. కాసాంచిత్పురఃప్రవిష్టానాం సతీనాం నితంబబింబాని కటిపశ్చాద్భాగమండలాని కర్తృణి పులినాని ఈర్ష్యయా నిజసాదృశ్యాసహనేనేవేత్యుత్ప్రేక్షా - నిజస్య స్వీయస్యావకాశస్య దానేనావలంబితా స్వీకృతా ఉన్నతిః గౌరవం ఉత్ప్లవనంచ యేషాంతైః స్థూలోన్నతానామంతఃప్రవేశే జలస్యోత్ప్లవనం ప్రసిద్ధం - అంబుభిః కర్తృభిః నిచోళయాంచక్రురాచ్ఛాదయామాసుః. అత్ర నితంబాఘాతోత్పుతజలకృతపులినాచ్ఛాదనే జలానాం స్వావకాశదానజన్యోన్నతిమత్త్వేన పులినసామ్యాసహనితంబబాంధవ్యం సంపాద్య - తద్ద్వారా తాదృశనితంబకృతత్వముత్ప్రేక్ష్యతే. అపరాసామితి. అపరాసాం కాసాంచిత్ నాభ్యుహ్ కుహరాణీవ

షణా దావర్తకులజవావలేపమవాలుంపన్, ఇతరాసాం క్రుధేవ కుచకలశాః శోభణా తక్కనకకోకనదకోశాన్విదధ్యామాసుః. ౧౦౭. ప. వక్షోజకుంభనివహాప్వనితాజనానాం గ్రీష్మర్తునా వినిహితం గ్రహరాజపుత్ర్యా, తాపం పితుస్సువనహర్తరళోర్మిహస్తై రన్యం నయాతి హి విభూతిరపత్యభాజామ్. ౧౦౮. ప. సురనాయకానుజమనో వశీకృతౌ సుదృశోముఖైర్నిపుణతాం యథా యయుః, సరసీరుహైర్న నలినీలతాస్థథా సకచాన్యమూని వికచానితాని యత్. ౧౦౯. ప.

నాభిరంధ్రాణి ఆసూయయా స్వసాదృశ్యద్వేషణేవేత్యుత్ప్రేక్షా - ఆవర్తానాం జవేన యోఽపలేపః గర్వః తంజలానాం ఆవర్తీయానాం చూషణాత్ కబళనంకృత్యేతి ల్యబ్లోపేపంచమీ - అవాలుంపన్ నాశయామాసుః. అవర్వాల్లుంపతేః కర్తరిలుఙ్. ఇతరాసామితి. ఇతరాసామన్యాసాం కుచాఃకలశా ఇవ స్తనకుంభాః క్రుధా స్వసాదృశ్యరోషేణేవేత్యుత్ప్రేక్షా - కనకకోకనదకోశాన్ సువర్ణసౌగంధికముకుళాన్ శోభణాత్ నిజాఘాతేన శోభంకృత్వేతి పూర్వవత్పంచమీ - విదళయామాసుః బిభిదుః. ౧౦౭. వక్షోజేతి. గ్రహరాజస్య సూర్యస్యపుత్ర్యా యమునా - గ్రీష్మర్తునా వినిహితం న్యాసరూపేణ నిక్షిప్తం - పితుస్సూర్యస్య సంబంధినం తాపమేవ స్వంధనం. ని. 'స్వోఽస్త్రియాంధన'ఇత్యమరః. వనితాజనానాం హరిసుందరీణాం వక్షోజకుంభానాం కుచకలశానాం నివహాత్ బృన్దాత్ తరళైశ్చలైరూర్మిభిరేవ హస్తైరహరత్ జగృహే. హి యస్తాత్కారణాత్ అపత్యభాజాం పుత్రవతాం విభూతిః విశ్వర్యమన్యం అపత్యేతరం నయాతి నప్రాపయతి-సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః. ౧౦౮. సురనాయకేతి. సుదృశస్సుందర్యః సురనాయకానుజస్య కృష్ణస్య మనసో వశీకృతౌ వశీకరణే విషయే ముఖైః కరణైర్యథా నిపుణతాం కౌశల్యం యయుః తథా నళినీలతాః పద్మవల్ల్యః తన్మనోవశీకృతౌ సరసీరుహైర్నిపుణతాం న యయుః. అత్ర హేతుమాహ.— సకచానీతి. యద్యస్మాదమూని ముఖాని సకచాని కేశసహితాని-తాని సరసీరుహాణి వికచాని కేశరహితాని వికస్వరాణీతిచ - అతఇతియోజ్యం - అత్ర సుదృశాంముఖైరివ నళినీలతానాం సరసీరుహైః హరిమనోవశీకరణనైపుణ్యాభావం ప్రతి వికాసకేశరాహిత్యయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయ లబ్ధకేశరాహిత్యరూపసాధనవైకల్యవాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమతిశయోక్తిసంకీర్ణం - ముఖాభాషిణీవృత్తమ్. ౧౦౯. యమేతి. సుదృశామురోజాః కుచఇతి జాత్యేకవచనం. రాత్రౌ స్వకాంతిచోరం-తదానీమేవ కమలస్య. ముకుళనాచ్చోర్ధ్వానుకూల్యాదితిభావః. నళినం పద్మకోశమిత్యర్థః.

యమస్వసుస్సన్నిధిమేత్య రాత్రౌ స్వకాంతిచోరం సుదృశాముడోజః,
నాళాగ్రశూలే సలినం నివేశ్య వవల్గ హర్షాదివ వారిమధ్యే. ౧౧౦. ప.
వ్యాత్యుక్షికాయాం విపులేక్షణాసు వర్షన్నఖద్యోతవలక్షమంభః,
సఖ్ముదారాం సరితస్తు తస్యాః కరోఽప్యసావీదివ కంసహర్తుః. ౧౧౧.
ప. ఉల్లాసభాజా హరిణా ప్రియాయాః కల్హారమాల్యే కలితేకబర్యాం,
అస్రైరసూయాహసితైశ్చిత్ర ముత్తంసితం వక్ర మభూత్సపత్న్యాః.
౧౧౨. ప. గ్లహం నిమగ్న గ్రహణేషు కల్పయం త్స్వయం గ్రహీలింగ

యమస్వసుర్యమునాయాః సన్నిధిం సమీప మేత్య - వారిమధ్యే నాళాగ్రవీవ శూలే నివేశ్య - హర్షాత్స్వకాంతిచోరశూలారోపజన్యాత్ వవల్గ ననర్తేవేత్యుత్ప్రేక్షా - నాళాగ్రశూలఇతి రూపకోజ్జీవితా - యమస్వసుస్సన్నిధిమేత్యేత్యనేనోక్తదండస్య మరణాంతత్వం సూచ్యతే. ౧౧౦. వ్యాత్యుక్షికాయామితి. వ్యాత్యుక్షికాయామన్యోన్య ముపరికరాభ్యాం జలప్రక్షేపక్రీడాయాం 'ఆన్యోన్యోపరిహస్తాభ్యాం వ్యాత్యుక్షీర్జల సేచన'మితి హలాయుధః. విపులేక్షణాసు కాంతాసు నఖానాం ద్యోతైః ప్రకాశైర్వ లక్షం శుభ్రం అంభః వర్షన్ - కంసహంతుః శ్రీకృష్ణస్య కరోఽపీత్యపినాపదసముచ్చ యః-తస్యాస్సరితః యమునాయాః తుశబ్దోవాక్యాలంకారే-ఉదారాం మహతీం సఖ్ం గంగామన్యాం అసావీదివేత్యుత్ప్రేక్షా - సూయతేః కర్తరిలుఙ్ - నఖద్యోతఇవ వళ క్షం వియతి విక్షేపాదితి భావఇష్యపి బోధ్యమ్. ౧౧౧. ఉల్లాసమితి. ఉల్లాసం భజతీతి తద్భాజా ప్రేమాతత్కృత్యయుక్తేన హరిణా - ప్రియాయాః కబర్యాం కేశపాశే కల్హారమాల్యే రక్తాబ్జమాల్యే కలితే యోజితేసతి - సపత్న్యాః వక్త్రం అస్రైః అశ్రుభిః ఆసూయయా యాని హసితాని హాసాస్తైశ్చ ఉత్తంసితం భూషితం అభూదితియత్ - తచ్చిత్రం - ఏకేన మాల్యేన తత్కబర్యామలంకరణే ద్వయోరశ్రుహసితైరేతద్వక్త్రా లంకరణాదిత్యాశ్చర్యం - పరమార్థస్తు సపత్న్యావక్త్రం, అస్రైరుత్తం ఆర్ద్రం ఆసూ యాహసితైస్సితం శ్వేతంచ అభూదితి. ని. 'ఆర్ద్రంసార్ద్రంక్లిన్నంతిమితం స్తిమితంస మున్నముత్తంచే'త్యమరః ఇంద్రవజ్రా. ౧౧౨. గ్లహమితి. సవర్ణం యమునాసలిలస మానకాంతివర్ణశరీరం యస్యసః. యదూద్వహః శ్రీకృష్ణః. నిమగ్నస్య జలాంతర్లీనస్య జనస్య గ్రహణేషు - స్వయంగ్రహీలింగసుఖం గ్లహం పణం కల్పయన్ సన్. ని. 'గ్లహోద్యూతాదిషూత్కృష్టే పణ'ఇత్యమరః. తటిదివ తనుర్యాసాం తాః సుదృశస్సుం దరీః సలిలే-తదంతరిత్యర్థః. సుఖాదనాయాసాదేవ ఆగృహ్ణాత్ జగ్రాహ - తాస్సుదృ శస్తు తం శ్రీకృష్ణం నాగృహ్ణన్ - గృహ్ణాతేః కర్తరిలుఙ్-అత్ర తటిత్తనూరితి సుదృ

సుఖం యదూద్వహాః, సవర్ణవర్ష్మా సలిలే తటిత్తనూస్సుభా దగృహ్ణాత్సు దృశస్తుతానతం.౧౧౭.ప. పూత్కృతైః క్వచిదధ స్థినిలిచిహ్నం బుద్బుదం హరిరుదస్య నిమగ్నః, నంచయన్ప్రతివధూం క్వచిదూరు స్తంభమంబుషు చుచుంబ వరాంగ్యాః ౧౧౮.ప. క్రీడతీ మండలీభూయ కృష్ణయోరథ్ను యావతే, తటిన్యా స్తటయోః ప్రాంతే తాటంకే ఇవ రేజతుః.

గ్విశేషణస్య సవర్ణవర్ష్మేతి హరివిశేషణస్యచ సఖ్యేన గ్రహణయోగాయోగతాత్పర్యగర్భ త్వాత్పరికరద్వయం సజాతీయత్వేన సంసృష్టం - యత్తు సువర్ణవర్ష్మేత్యపపాఠే భ్రమేణ సువర్ణవదమలంవర్ష్మ యస్యస ఇతినృసింహాః. తత్తస్యమూలనిర్మూలకస్య న చోద్యం - యత స్థితా విశేషణస్య జలే కృష్ణా గ్రహణాసమర్థత్వాత్ -సుదృశస్తు తం ఋతో నాగృహ్ణన్నిత్యత్ర హేత్వనుక్తేః. హరేస్సుఖేన గ్రహణాపత్తేశ్చ అస మర్థత్వాఖ్యపదోషాపత్తిరితి - కించ సువర్ణస్య అమలత్వేన సామ్యే ఉపమ యా అప్రసిద్ధత్వాఖ్యాలంకారదోషాపత్తిరితిచ - వంశస్థమ్. ౧౧౩. పూత్కృతైరితి. అంబుషు నిమగ్నిః హరిః పూత్కృతైర్ముఖమారుతైః అధస్థినిలిచిహ్నం జలాంతరా వస్థానసూచకం బుద్బుదం క్వచిదేకత్ర ఉదస్య ఉత్థాప్య - ప్రతివధూం ప్రియాయా స్సపత్నీంవంచయంత్సన్ తత్రైవస్థితో నాంతర్హితేన తత్సన్నిధిం గతఇతి భ్రామయం త్సన్నితియావత్. క్వచి దన్యత్ర. వరాంగ్యాః ప్రస్తుతోచిత నిర్దేశోఽయం.ఊరుః స్తం భఇవ తం చుచుంబ - అత్ర బుద్బుదోత్పాదనక్రియయా వరాంగ్యూరుచుంబనాత్మ క మర్మాప్రకాశనాయ హరిణా సపత్నీవంచనంకృతమితి యుక్తిరలంకారః. స్వాగతా. ౧౧౪. క్రీడతీతి. తటయోరుభయోః ప్రాంతేసమీపే - ఆప్సు జలేషు మండలీభూయ వలయాకృత్యావస్థాయ క్రీడతీవిహరతి - కృష్ణయోః కృష్ణార్జునయోర్యావతే యువతీ సమూహే. ని. 'కృష్ణాఖ్యాశ్మమన వ్యాస ధనంజయజనార్దనా' ఇతివిశ్వాః. తటిన్యాః యమునాయాః తాటంకే ఇవ రేజతుః. అత్ర గౌరవర్తులత్వ గుణనిమిత్తా యువతీస మూహయోః ఖండలత్వోత్ప్రేక్షా-యత్తత్ర 'ప్ర ఇతివర్ణాః అంతే యస్య తాపృశే దీప్రే జాజ్వల్యమానే ఇత్యర్థాః.' ఇతినృసింహాః. తత్తస్నిహితీపరిచయం విశదయతి - యతః 'ప్రాంతే' ఇత్యస్య ద్వివచనాంతత్వే తాదృశశబ్ద ద్వయోపస్థాపనావశ్యకత్వే న దీప్రశబ్దవత్ కస్యచిత్ - ప్రిప్రకంప్రాదేరుపస్థాపనే ప్రకృతానన్వయాః సప్తమ్యే కవచనాంతత్వే ప్రథమాద్వివచనాన్తవాచ్యతాటంకవిశేషణత్వాయోగాః. ప్రవర్ణాం తానాం బహూనాం సత్వేఽపి దీప్రశబ్దస్యైవ ఉపస్థితిరిత్యత్ర నిగూమకాభావశ్చ- కింబహునా-కథం చిత్తదుపస్థాపనేఽపి తస్యశబ్దరూపస్యార్థవిశేషణత్వాయోగేనావాచ్య

౧౧౫. గ. ఇతిచిరం విహృత్య ప్రతీర ముత్తీర్ణాభిర్జలమేళనక్రీడా దివసంకుచితాత్మభిః కుచైరానమితాభిస్తదంగసంగసంగతశర్మాణి మర్మర గిరాసంస్తుత్యపవనచంచలైరంచలై శ్లాఘమానానీవ వసనానినివసితవతీభిః కాయకాంతిలతాకోరకాణి కనకాభరణాని కామనీయకపున రుక్తి మాత్రస్య పాత్రయంతీభిర్వసూటీభిస్సహా తటాటవీం పర్యట న్నయోరగ్రే దిశిదిశి కృశితశిశిరేతరాభీశు ప్రకాశో జనదృశాం కోశీకరణదేశికః కోఽపి మహసాం రాశి రావిరాసీత్. ౧౧౬. ప. ఉన్మిష్యోన్మిష్యయత్నాత్పరిచలిత యథాపూర్వశక్త్యాథదృష్ట్యాతన్మధ్యేవీక్ష్య

చ్యవచనాభ్యు దోషపత్తితి. ౧౧౫. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ చిరం విహృత్య జల క్రీడాం కృత్వా ప్రతీరం తటం ప్రత్యుత్తీర్ణాభిః జలానాం లడయోరభేదాన్మూర్ఖా ణాంచ మేళనేన సంగత్యా క్రీడాల్లజ్జాయా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా-సంకుచితః ముకుళితః ఆత్మా మనః స్వరూపంచయేషాంతైః. కుచా జలసంగేన స్వల్పీభవంతీతి ప్రసిద్ధం - కుచైరాన మితాభిః తాసామంగైః సంగేన సంగతం శర్మ సుఖం యేషాంతాని అతఏవ మర్మరః వేష్టనజన్యః ధ్వనిరేవ గీః వాక్తయా సంస్తుత్య-పవనేన చంచలైరంచలైః ప్రాంతైః శ్లాఘమానాని శిరోభిరభినందయమానానీవ స్థితాని వసనాని వస్త్రాణి నివసితవతీభిః వేష్టితవతీభిః. కాయకాంతేశ్శరీరశోభాయాఏవ లతాయాః కోరకాణి ముకుళాని కన కాభరణాని కామనీయకేన సౌందర్యేణ నైసర్గికేన పునరుక్తిరేవ పునరుక్తిమాత్రం తస్య పాత్రాణి కుర్వతీభిః పాత్రయంతీభిః నిసర్గసుందరీణాం కిమేతైః. సౌందర్యమితి తద్వ్యర్థం సూచయంతీభిరిత్యర్థః. పాత్రశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యన్తాల్లటశ్శతర్యుశిత శ్చేతి జీప్ - వధూటీభిః కాంతాభిః సహ. ని. 'వధూటీమహిళాభామే'తి త్రికాండశేషః తటాటవీం యమునాతీరకాననం పర్యటతోః సైరంసంచరతోః తయోః కృష్ణార్జున యోరగ్రే పురస్తాత్ దిశిదిశిప్రతిదిశం కృశితః క్షీణీకృతః శిశిరేతరాభీశోరుష్ణకిరణస్య ప్రకాశః ఆతపఃయేనతథోక్తః ఆతపఏవ జనస్యదృశాం నేత్రాణాం కోశీకరణే ముకుళనే దేశికః ఆచార్యః తత్కరుతేతియావత్-మహసాం తేజసాం రాశిః కోఽపిపుమాన్ ఆవిరాసీత్ ప్రాదుర్బభూవ-కాయకాంతిలతాకోరకాణీవేతి ఇవశబ్దపాఠః క్వచిత్కుః ప్రామాదికః. తత్రోత్ప్రేక్షాయాః ప్రసక్త్యభావాదితి - యత్తు తదంగేత్యత్ర కుచరూ పాంగేతి నృసింహాః తన్న - అగ్రే నివసనస్య సర్వాంగసంబంధిత్వేన సన్దర్భవిరోధా పత్తేరితి - ఉత్ప్రేక్షారూపకసంసృష్టిః. ౧౧౬. ఉన్మిష్యేతి. తస్మిన్నేవక్షణే తత్ క్షణం దేశకాలాధ్వగంతవ్యా ఇతికర్మత్వం - యత్నాత్ కృచ్ఛ్రాదిత్యర్థః. ఉన్మిష్యో

కంచిత్పురుషమనుదితచ్ఛాయహస్తాతపత్రమ్, అక్ష్ణోజ్ఞాతేయమోష్ఠోర్వి దధత మనయోఃప్రశ్రయాశ్చర్య లబ్ధద్వైరాజ్యాదాకులాభూద్యదుకురువరయోస్తత్క్షణం చిత్తసీమా. ౧౧౭. ప. ముఖేతిరోవేపథుభిర్వ్యయఃకృతైర్ముకుందవధ్వఃకృతసూచనాఇవ, ద్విజాతివృద్ధస్య పథోఽస్యపార్శ్వయోర్ద్విధాపసస్రుస్సహసాతిరవఃకృతాభ్యాంతతస్తస్యపదోఃపురస్తాదపంకమాత్మానమహోవిధాతుమ్, స్పృష్టాన్యదంచద్ధనఘర్మతోన్మిష్య ఉస్మీల్యోన్మీల్య-వీప్సాయాందిర్భావఃపక్ష్మణీఇతిశేషఃపరిచలితాలేజోభిఘూతాద్భగ్నా. పూర్వంయథావర్తతేస్మ యథాపూర్వం - వాస్తవీత్యర్థఃశక్తిఃవస్తుగ్రహణసామర్థ్యం యస్యాస్తయాదృష్ట్యా చక్షుషాకరణేన-తస్యలేజోరాశేర్మధ్యేఅనుదితాఅనుత్పన్నాఛాయాఅనాతపంయస్మాత్తథోక్తం - ఊపరితనసౌరప్రకాశనిరోధేఽప్యధస్తనాస్నిప్రకాశానిరోధాదితిభావఃతాదృశంహస్తేఆతపత్రంయస్యతం-అక్ష్ణోనేత్రగోళకేనఓతోఃబిడాలస్యజ్ఞాతేయంబాంధవ్యంవిదధతంకుర్వంతంమార్జారసదృశాకృతిమిత్యర్థఃకపిజ్ఞాతోర్ధ్వగితిభావేఽప్యక్యేయాదేశఃఆక్ష్ణోఃఇతిపాఠేనేత్రయోరిత్యర్థఃకంచిదనిర్దేశ్యమహిమానంపురుషంవిశ్వ్యా-ఆధ్వయమువరస్యకురువరస్యార్జునస్యచద్వయోశ్చిత్తసీమామనోదేశఃప్రశ్రయేణవినయేనఆశ్చర్యేణచలబ్ధాత్ప్రాప్తాత్ద్వారాజానౌయస్యాస్తస్యాభావాత్ద్వైరాజ్యాద్ధేతోఃఆకులాఅభూత్ - రాజయుగ్మస్యప్రాణసూతుకత్వప్రసిద్ధేరితిభావఃవిస్మితౌవినీతౌచాభూతామితితత్త్వార్థఃస్వభావోక్త్యుపమయోస్సంసృష్టిఃస్రగ్ధరా. ౧౧౭. ముఖఇతి. ముకుందస్యశ్రీకృష్ణస్యవధ్వఃకామిన్యఃఅస్యఆగచ్ఛతఃద్విజాతివృద్ధస్యవృద్ధబ్రాహ్మణస్యసంబంధిభిఃవయసావార్ధకేనకృతైఃజాతైఃముఖేతిరోవేపథుభిఃతిరశ్చీనకంపైఃకృతంసూచనంపార్శ్వోపసర్పణప్రేరణంయాసాంతథోక్తాఇత్యేత్యేవ్యాఖ్యేయం - అతిభీరవఃఅతిభీతవత్యస్సత్యఃపథస్తస్మాదస్యపార్శ్వయోఃద్విధాద్విప్రకారంసహసాఆపసస్రుఃఆగచ్ఛన్ - వంశస్థమ్. ౧౧౮. తాభ్యామితి. తతఃతాభ్యాంకృష్ణార్జునాభ్యామాత్మానంశరీరంచఆపంకంనిష్పాపంకర్దమశూన్యంచవిధాతుంఉద్గంచుత్యంకురంతిబహూనిఘర్మతోయానిస్వేదబిందవఃయేషుతైరష్టాభిరష్టైఃఫాలభుజపక్షఃపాదైఃతస్యదివ్యపురుషస్యపదోఃపాదయోఃపురస్తాదగ్రేఅవన్యాఃభువఃరజాంసిరేణవఃరాజసవికారాశ్చస్పృష్టాని - సాష్టాంగంనమశ్చక్రతురిత్యర్థఃఅహోఇత్యాశ్చర్యే-జగత్పావనయోరపినరనారాయణయోరాత్మనఃనిష్పాపత్వకరణాభిప్రాయఇత్యాశ్చర్యమితిభావఃఅత్రస్విన్నాంగావనీరజస్స్పర్శనపంకత్వప్రయ

ర్థైరష్టాభిరంగైరవనీరజాంసి. ౧౧౯. ప. పరస్పరాసంగఫలప్రదిత్సయా స్వజన్మతారైందవవాసరావివ, ఉపస్థితౌ తావుపసృత్యసంభ్రమాత్సఆ శిషోఽనంతరమేవమబ్రవీత్. ౧౨౦.ప. తుత్ప్రీపీడయతి మామయివీరౌ కుక్షీమేత్యచకితేవయువాభ్యామ్, యాచ్యతేతదశనం బహుభోక్తుంయ స్యతృప్యతిపురాతిథిరేషః. ౧౨౧. ప. ఇత్థంస్వదక్షిణకరంపురతఃప్ర సార్యతస్యార్ద్రతోవచనపార్ష్ణ్యనుధావివేగా, తాభ్యాంతథేతిఫణితిస్తుస

త్నస్య రాజసవికారాశ్రయణప్రయత్నస్యవా స్వస్వవిపరీతనిష్పంకత్వనిష్పాపత్వ ఫలేచ్ఛాజన్యత్వాద్విచిత్రాలంకారః. 'విచిత్రం తత్ప్రీయత్నశ్చేద్విపరీత ఫలేచ్ఛయే'తి లక్షణాత్ - సచ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యుజ్జీవితఇతి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౧౧౯. పరస్పరేతి. సోఽగ్నిర్వృద్ధ బ్రాహ్మణవేషఃపరస్పరా సక్తేన అన్యోన్యమేళనేన యత్ఫలం భోజనం తస్యప్రకర్షేణ దాతుమిచ్ఛా ప్రదితా - దదాతేస్సన్నన్తాదప్రత్యయః. తయా ఉపస్థితౌ ప్రత్యాసన్నౌ స్వా స్వీయా జన్మ తారా జన్మనక్షత్రం ఐన్దవవాసరస్సోమవాసరశ్చ తౌ ద్వావివ స్థితావిత్యుత్ప్రేక్షా - తౌ కృష్ణమర్జునంచ ఉపసృత్య సన్నిధాయ ఆశిషఃఆశీర్వాదస్య అనన్తరం సంభ్ర మాత్ సన్తోషాత్ ఏవం వక్ష్యమాణ ప్రకారేణాబ్రవీత్ - సంభ్రమాదుపసృత్యేతివా యోజనా. 'ఆధ్వాభోజన మాలస్య' మిత్యాదినా భానువారాదేర్జన్మనక్షత్రయోగే ప్రత్యేకం ఫలశ్రవణాత్తత్రత్య భోజనఫలప్రదాతృత్వేన కృష్ణార్జునయోస్తత్వేనోత్ప్రేక్షణం-అత్ర స ఆశిషోఽనన్తరమిత్యత్ర తదాశిషోఽనన్తరమిత్యపపాఠే భ్రమేణ నృసింహవ్యాఖ్యానం కర్తృవాచకపదాభావేన న్యూనపదత్వాఖ్య దోషాపత్తేరుపేక్ష్యం- వంశస్థమ్. ౧౨౦. తుదితి. అయి వీరౌ హేకృష్ణార్జునౌ తుత్ జాతరాగ్ని జనితోదర దాహఃయువాభ్యాం యుష్మత్తఃచకితాభీతేవేత్యుత్ప్రేక్షా - తుణ్ణం ఉదరం వీత్య మాం ప్రకర్షేణ పీడయతి వీషోఽతిథిర్యస్యాన్నస్య పురా అగ్రేతృప్యతీ - యేనా న్నేన తృప్తోభవిష్యతీత్యర్థః. యూపత్పురానిపాతయోర్ణతిలట్. ని. 'నికటాగామి కేపురే'త్యమరః. ఆనేన మయా తత్ అశనం అన్నం భాణ్డపవనరూపం బహు యథాతథా భోక్తుం యాచ్యతే - యాచేఃకర్మణిలట్ - అత్ర తుత్పీడాయాఃఅశన యాచ్ఞా హేతుత్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలిఙ్గముత్ప్రేక్షా సంసృష్టం - స్వాగతావృత్తం. ౧౨౧.ఇత్థమితి. ఇత్థ ముక్తప్రకారేణ స్వస్య దక్షిణకరం పురతోఽగ్రే ప్రసార్య అర్దతఃఅశనంప్రార్థయతఇత్యర్థః. చురాదిణేర నిత్యత్వాదప్రయోగః. తస్య బ్రాహ్మ ణస్య యద్వచనం యాచ్యతే తదశనం బహుభోక్తుమిత్యేవం రూపంతస్యపార్ష్ణ్యనుధావి

మూలలంబే సత్సన్నర్థనాఫలమదాహృదమేవసూతే ౧౨౨. గ. అథము దాకథితాత్మయథాతథభావోభగవాన్బృహద్భానుర్దంతవటీయవనికాం తర్నటత్స్మితయోర్దేవకీపృథాసుతయోర్ధురి గిరిదరీవసతిధురీణవిభావరీచరసరీసృప దివిషదరీశ్రేమేదురీకృతదురీహితతాండవస్యఖాండవస్యజగత్కంశేగడుత్వం తత్పరిరక్షణదక్షస్య బుభుక్షస్తక్షకేపక్షపాతంచ వినివేద్య యువయోఃకటాక్షబలేన క్షణాద్ధిధక్షామీతి స్వమపేక్షితవిశేషం వ్యాచచక్షే. ౧౨౩. ప. భూర్సంజ్ఞయా యదుపతేఃపురుహూతసూను

వేగఃయస్యాస్సా - అవిలంబితానన్తర్యేత్యర్థః. తథా తదశనం దాస్యావః ఇత్యుక్త ప్రకారాఫణితిః వాక్యంతు - తాభ్యాం కృష్ణార్జునాభ్యామపి సమాలమేవ గృహీతాలమ్బతేః కర్మణిలిట్ - తథాహి—సత్సు సజ్జనేషు ఆర్థనా యాచ్ఞా స్త్రీలిఙ్గేన స్త్రీశ్చ ఆదౌహృదం గర్భధారణంవినైవ సద్యఏవేత్యర్థః. ఫలంప్రసూతే జనయతి - సన్తోఽవిలమ్బితమేవార్థినఃకృతార్థయన్తీత్యర్థః. సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాన్తర న్యాసః. ౧౨౨. అథేతి. అథ తయోఃప్రతిజ్ఞానన్తరం ముదా సన్తోషేణయాచితార్థదానప్రతిజ్ఞాజన్యేన ఆత్మనఃయథాతథాభావఃయాథాతథ్యం అగ్నిత్వమితి యావత్. సఃకథితఃనివేదితఃయేనసఃభగవాన్బృహద్భానురగ్నిఃదన్తపట్యాఃఅధరోష్ఠస్యైవ యవనికాయాస్తిరస్కారిణ్యాఃఅన్తర్మధ్యేనటత్ప్రసరత్స్మితంయయోస్తయోఃస్మేరాధరయోరిత్యర్థః. దేవకీసుతస్యపృథాసుతస్యచతయోఃకృష్ణార్జునయోఃధురిపురస్తాత్ గిరిదరీషుశైలగుహాసువసతిధురీణైర్నివాసిభిఃవిభావరీచరైఃరాక్షసైఃసరీసృపైస్సరైస్సైఃదివిషదరీశైఃఅసురశ్రేష్ఠైశ్చమేదురీకృతంసాన్ద్రీకృతందురీహితానాంలోకానాంపద్రవాణాంతాణ్డవఆపిరాభ్భవఃయస్మింస్తస్య - ఖాణ్డవస్యనామఆరణ్యస్య-జగత్రఃలోకస్యకణ్టేగడుత్వంరోగజన్యకిణత్వమభోజ్యత్వమితి యావత్ - తస్యఖాణ్డవస్యపరిరక్షణేదక్షస్యనమర్థస్యబుభుక్షుఃఇన్ద్రస్యతక్షకేతత్రవర్తమానేనాగరాజేపక్షపాతంచనివేద్య - యువయోఃకటాక్షబలేనసాహాయ్యోపజీవనేనక్షణాద్ధిధక్షామిదగ్ధుమిచ్ఛామి-తదితిశేషఃఇత్యుక్తప్రకారంస్వంస్వయంఆపేక్షితవిశేషంకామితార్థంఆచచక్షేకథితవాక్ - చక్షేఃకర్తరిలిట్. సాతిసవమితిపాఠేససహాయంయథాతథేత్యర్థః. ని. 'సహాయోఽతిసవస్తుల్యావి'త్యమరఃి. ౧౨౩. భూసంజ్ఞయేతి. అథపురుహూతసూనుర్అర్జునఃయదుపతేఃశ్రీకృష్ణస్యభ్రువఃసంజ్ఞయాప్రేరణేన - సన్తుష్యతఃకామితార్థప్రతిజ్ఞయాప్రహృష్యమాణాత్తనూనపాత్తఃఅగ్నేః. ని. 'జాతవేదాస్తనూనపా'దిత్యమరఃి. గాణ్డీవస్యనామధనుషఃి

స్సంతుష్యతోఽథజగృహే సతనూనపాతః, తూణౌచగాండివసఖౌతుర గాంశ్చశుభ్రాన్కాంతరథంచ నటతాకపికేతనేన. ౧౨౪. ప మరున్మనో మార్గణ వైనతేయపృథగ్బయాత్తైరివకీర్తిశాభైః, చతుర్భిరశ్వైస్సముపాస్యమానం సశల్లున స్తంరథమారురోహ. ౧౨౫. ప. దశముఖనగరే పురానుభూతం దహనహతాత్కరణం పునర్దిదృక్షుః, ఉపగతవమారుతిస్ససాశ్రుదృగచలదస్యరథాగ్రకేతనాంకః. ౧౨౬. ప. తద్బుజావనుథావంతాస్యస్సంగ్రామేషు జయశ్రియః, జంభూద్వయధియంతూణ్యోజనయామాసతుస్తదా. ౧౨౭. ప. పవనసఖదృశో ర్యుదంవితస్వస్వటుతర టంకతికంపితాటవీకః, కుటిలమతనుతాగ్రుణః కరాభ్యాం గుణమపిదండమివా

సఖాయౌ సహవర్తమానౌ గాండీవసఖౌ 'రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్' ఇతి సమాసాన్తః తూణౌ నిషఙ్గౌచ త్రీనపీత్యర్థః. శుభ్రాన్ శ్వేతాన్ తురగానశ్వాంశ్చ నటతాన్ప త్యతా కపినా ఆంజనేయేన యుక్తేన కేతనేన ధ్వజేన కాన్తమనోజ్ఞం - శాక పార్థివాదినాసమాసః. రథం జగృహే గృహీతవాన్ - లౌకికసాధనైరలౌకికైర్యో ద్ధుమశక్యత్వాదితిభావః. ౧౨౪. మరుదితి. స ఫల్గునోఽర్జునః మరుతః వాయోర్న నసః మార్గణస్య బాణస్య వైనతేయస్య గరుడస్య చ చతుర్ణాంపృక్ప్రత్యేకం యే జయాశ్చత్వారస్తేభ్యః ఆత్తైః కీర్తిశాభైః కీర్తిశోభిభిరివ స్థితైః చతుర్భిరశ్వైస్సముపాస్యమానం సంయుజ్యమానం తం తాదృగ్వేగవత్త్వేన ప్రసిద్ధం అగ్నిదత్తరథమారురోహ- ఉత్ప్రేక్షాలఙ్కారః. ౧౨౫. దశముఖేతి. అస్యార్జునస్య రథాగ్రకేతనే ఆఞ్జనిచిహ్నత్వేన వర్తమానః సః ప్రసిద్ధో మారుతిర్హనూమాన్ దశముఖస్య రావణస్య నగరే లఙ్కాయాం పురాదాహసమయే అనుభూతం దృష్టం దహనస్యాగ్నేర్హాతకరణం బలాద్దాహం పునర్దృష్టమిచ్ఛుః దిదృక్షుస్సన్ అతఏవ సాక్షాన్మూర్తిభూయ ఉపగతః ఆగతఇత్యుత్ప్రేక్షా. ఉదచలత్ నృత్యతిస్మ. పుష్పితాగ్రావృత్తం. ౧౨౬. తదితి. సంగ్రామేషు యుద్ధేషు తస్యార్జునస్యభుజౌ ప్రతి అనుధావన్త్యాః అనుసరన్త్యాః జయశ్రియాః జయలక్ష్మ్యాః జఙ్ఘాద్వయస్య ధియం సంభావనాం తూణ్యా అగ్నిదత్తాద్భుయ తూణీరౌ తదా భాణ్డపదాహాద్యోగావసరే జనయామాసతుః. ఉత్ప్రేక్షాలఙ్కారః. ౧౨౭. పవనేతి. అథ సోఽర్జునః పవనసఖస్యాగ్నేః దృశోర్యుదం చతురుత్సవం వితన్వన్ కరిష్యమాణః వర్తమానసామీప్యే వర్తమాననిర్దేశః. కరాభ్యాం పటుతరయా ఆతికఠోరయాటఙ్కృత్యా కంపితా అటవీ ఖాణ్డవారణ్యభాగః యేనతథోక్తస్సన్- నద్యృతశ్చేతికప్. - అస్య అగ్నిదత్తస్య కార్ముకస్య గాణ్డీవస్య గుణంజ్యామివ చణ్డం

థగాండివస్య. ౧౨౮. ప. అథగగుడవలీముఖధ్వజాభ్యాం మనునుతిమేత్యుపసన్నాహహర్షాత్, బలరిపుసుణినీల ముత్పత్తివాళం వనమశితుం బడవాస్యభూరివాగ్నిః. ౧౨౯. ప. శోణరుచాశిఖయాతిమహాత్యాబాణపుర వృతి వాసనయేవ, చండతరస్య వనస్యసమంతాత్కుండలనాం కల యన్వప్పథేఽగ్నిః. ౧౩౦. ప. ప్రథమంపావకమిడ్డోరభ్య గృహీతపల్ల వోష్ణపుటే, ఉపకంఠేవసరాజేరుదగాదాకులకపోతనాదతతిః. ౧౩౧.

కుటిలం వక్ర అతనుత కృతవాన్-ఆకర్ణనేనేతిభావః. అత్ర గాండీవగుణదండయోః కౌటిల్యకరణేనోపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః. పుష్పితాగ్రావృత్తం. ౧౨౮. ఆథేతి. అగ్నిసోఽగ్నిః గరుడవలీముఖధ్వజాభ్యాం కృష్ణార్జునాభ్యామనుమతిం దాహాభ్య నుజ్ఞామేత్య హర్షాత్ బడబా అశ్వయోషిదాకారః పౌర్వమునికోపః తస్యఆస్యాత్ ముఖాద్భవతీతి భూరగ్నిః బడబానలఇవ బాణపురమణిస్విన్నీలరశ్మివ నీలంశ్యామం ఉద్గతాని ప్రవాళాని కిసలయాని నిద్రుమాశ్చ యస్మిన్తత్వనం ఖాండవం సాముద్రజలం చ అశితుం భక్షితుం సన్నాహ సన్నద్ధోఽభూత్ - శ్లిష్టవిశేషణోయమపమా. ౧౨౯. శోణేతి. అగ్ని చండతరః అతిభీషణోఽగ్నిః బాణపురస్య బలిపుత్రనగరస్య ఆవృతివాసన యా ప్రాకారాత్తనా స్వావస్థానసంస్కారేణేవ స్థితయేత్యుత్ప్రేక్షా - అతిమహత్యా శోణరుచా రక్తప్రభయా శిఖయా జ్వాలయా-అస్యవనస్య ఖాండవస్య సమన్తాత్పరితః కుండలనాం కుండలాకారేణ వేష్టనం కలయన్ కుర్వంత్సన్ వవృధే వర్ధతేస్మ - వర్ధతేః కర్తరిలిట్, బాణపురస్యాగ్నిమయః ప్రాకారః పురాణప్రసిద్ధః. తోటకవృత్తం. తోటకవృత్తమిదం భభభాగతిలఘ్వణాత్. ౧౩౦. ప్రథమమితి. పావకోఽగ్నిష్షిడ్డవ-త్తస్మిన్. ని. 'షిడ్డఃపల్లవితోఽగ్నిః'ఇత్యమరః. ప్రథమమాదా పరభ్య సంవేష్ట్య ఆశ్లిష్యచ గృహీతః దగ్ధః ఆస్వాదితశ్చ పల్లవః ఓష్ఠపుటఇవ యేన తథోక్తేసతి - వన రాజేః ఖాండవస్య స్త్రీలిఙ్గత్వస్యాభిన్నాన్వయాకాంక్షాయాశ్చ ఉపకణ్ఠే సమీపే కణదేశేచ ఆకులా తాపార్త్యాదగృహీతవేదనయాచ సజ్వరాకపోతానాం పారావతానాం లేపామివ చ నాదతతిః కలకలరవరాశిః ఉదగాదావిర్బభూవ - అత్ర ప్రస్తుతాగ్నివనరాజి శ్లిష్టసాధారణవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతపరిరంభపూర్వకాధరచుంబనమణితమనోహరవిట కామినీసంభోగవ్యాపారప్రతీతేఃప్రస్తుతాసోక్తిరలంకారః. 'సమాసోక్తిః పరిస్ఫూర్తిః ప్రస్తుతేఽప్రస్తుతస్యచే' దితిలక్షణాత్ - అత్ర సంభోగస్యాలిఙ్గనపూర్వకత్వం రతి కూజితానాం కపోతనాదసామ్యం చ రతిరహస్యే. 'ఆదా రతం బాహ్యమిహ ప్ర యోజ్యం తత్రాపి చాలిఙ్గనమేవ పూర్వ'మితి - తత్ర భాషకకపోతపోతవారిదేత్యా దినా ప్రసిద్ధం రత్యాయూసజనితో హుంకారః మణితమితి. ఆర్యావృత్తం. ౧౩౧.

గ. క్రమేణ ప్రబలీభవతో భగవతః పవమానసఖస్య తమాలాదిషు కేషుచిత్తరుషు పర్ణోచ్చయాయమానైరూపైః కింశుకాదిషు కేషుచిత్తరుషు స్తబకాయమానైర్జ్వాలాకందళైస్తిలకాదిషు కేషుచిత్పుచ్ఛవిదుషల బీజాయమానైస్స్నిగ్ధైర్వర్షరిచందనాదిషు కేషుచిద్వల్కలాయమానైరాలోకైర్నిడవత్సు కేషుచిత్పరస్పరపక్షిపక్షతాడనరటనాయమానైః ప్లోషచటచటత్కారైశ్చపరితః పరితమపి తద్వనంముహూర్తంయథాపురమవతస్థే. ౧౩౨. ప. హుతాశనపరిత్రాసాదుచ్చలంశ్శాఖావనశ్రియః, కబరీవశ్లథావేగాత్కాపి ధూమాళిమానశే. ౧౩౩. ప. వలయంధూమరేఖాయా వర్త్మనిద్యుసదాంబభౌ, భావినశ్శరకూ

క్రమేణేతి. క్రమేణ ప్రబలీభవతః ప్రవర్ధమానస్య భగవతః పవమానసఖస్యాగ్నేః సంబన్ధిభిరితీదం తృతీయాన్తపంచకేఽపి యోజ్యం-తమాలాదిషుకేచిత్తరుషు వృక్షేషు నీలదళేషు పర్ణోచ్చయః దలసమూహఇవ ఆచరద్భిః పర్ణోచ్చయాయమానైః. ఉపమానాత్క్యఙ్-లటశ్శానచ్. ఏవమగ్రేఽపి-ధూమైః కింశుకాదిషు కేషుచిత్తరుషు రక్తపుష్పేషు స్తబకాయమానైః పుష్పగుచ్ఛవదాచరద్భిః జ్వాలాకన్దళైః శిఖాజూకైరితి తిలకాదిషు కేషుచిత్తరుషు రక్తబీజేషు పచ్యమానానాం పక్వానాం ఫలానాం బీజాయమానైః స్నిగ్ధైర్దేవర్షిచన్దనాదిషు కేషుచిద్విటపిషు తరుషు రక్తత్వక్-వల్కలాయమానైఃత్వక్స్త్రీవల్కంవల్కలమస్త్రియా'మిత్యమరః ఆలోకైఃప్రకాశైః నీడవత్సు పక్షిషు టీరధారిషు కేషుచిత్తరుషు పరస్పరం పక్షిణాం పక్షాభ్యాం తాడనేన యద్ర్వటనం చటచటశబ్దః తద్వదాచరద్భిః రటనాయమానైః ప్లోషాణాం దాహానాం సమ్బన్ధిభిశ్చటచటాత్కారైః. పరితః సర్వతః పరీతం వ్యాప్తమపి తద్వనం ఖాణ్డవం-ముహూర్తమల్పకాలంయథాపురం దాహాత్పూర్వేవ అపతస్థే అవర్తత. అవ్యయంవిభక్తీత్యాదినా సాదృశ్యార్థే ఽవ్యయీభావః. నావ్యయీభావాదిత్యం - అత్ర అగ్నిదాహేన వికృతస్య వనస్య పునర్ధూమాదిభిః పూర్వావస్థాసంపాదనాత్పూర్వరూపాలఙ్కారభేదః. 'పూర్వావస్థానుపృత్తిశ్చ వికృతేసతి వస్తుసి'లిలక్షణాత్ - తస్యచోపమాపక్షేజీవితత్యాత్తయోరఙ్గాఙ్గిభావేన సఙ్కరః. ౧౩౨ హుతేతి. కాపి మహత్త్వేనానిర్వాచ్యాధూమ్యాధూమపఙ్క్తిః. పాశాదిత్వాద్యత్ - హుతాశనాదగ్నేః పరిత్రాసాత్పరితో భయాత్ ఊర్ధ్వం పలాయమానాయాః వనశ్రియః వనలక్ష్మ్యాః వేగాత్పలాయనసమ్భ్రమాత్ శ్లథాముక్తబన్ధనాకబరీకేశపాశఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - ఖమాకాశం ఆనశే వ్యాప్నోతిస్మ. ౧౩౩. వలయమితి. ధూమరేఖాయాః వలయం మణ్డలం ద్యవి ఆకాశే

టస్యపరితోమానసూత్రవత్. ౧౩౪. అస్యైవగాండివభృతోభువి భోజనత్వం మల్లం తృణాయమరుతామపి మన్యమానం, బాహ్వోర్బలం పరపరేతి వదన్నివాగ్నిస్ఫోటారవం సరభసితి స్ఫుటయాంచకార. ౧౩౫. స్వపార్శ్వయుగ్మజ్వలదగ్నికందళా వనాంతభాజోఽజగరా మహత్తరాః, నిశాతవజ్రక్షతనిస్సృతాసృజాం దశామయత్నాజ్జగృహుర్మహీభృతామ్. ౧౩౬. గ. తత్ర నికురుంబాని స్తంబేరమాణామామూలమనలార్చిరవలంబితపంతముసలాని ప్రేమపరవశతయావశాసు వితరితుం స్వసృక్కభాగవిన్యస్త జగ్ధార్ధసల్లకీపల్లవమయాన్

సీదన్తీతి ద్యుసదాం దేవానాం వర్ష్మన్యాకాశే - భావినః భవిష్యతశ్శరమయస్య కూటస్య శాలాయాః పతితః యావచ్ఛాలం-మానసూత్రవత్ ప్రమాణ సూత్రమివేత్యత్రేక్షా-బభౌ 'వాసః కుటీష్వయోశ్శాలే' త్యమరః. ౧౩౫. అస్యేతి. భో జన హే లోక-త్వం మరుతాం దేవానాం మల్లం వీరమిన్ద్రీమపి భువి తృణాయమన్యమానం తృణకల్పత్వేన సంభావయమానం ఆస్యగాణ్డీవభృతోఽర్జునస్యైవ బాహ్వోర్బలం భుజయోర్బలం కార్యం పరపర ఉచ్చారయోచ్చారయ-ఇత్యుక్తప్రకారేణ వదన్ బ్రువన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా. సోఽగ్నిః స్ఫోటైః వేణ్వాదీనాందాహజన్యపటపైర్యఆరవః పరపరత్కారస్తం రుధితిర్నృణం స్ఫుటయాంచకార ప్రకటితచార్. ౧౩౫. స్వపార్శ్వేతి. వనాన్తభాజః ఖాణ్డవవనవాసినః మహత్తరాః అతిస్థూలాయతోన్నతాః ఆజగరాస్సర్పవిశేషాః. ఆంధ్రభాషాయాం 'కొండచిలువలు' స్వయోః స్వీయయోః పార్శ్వయోర్యుగ్మే జ్వలన్తః అగ్నేః కన్దలాః జ్వాలాయేషాం తథోక్తాస్తన్తః. నిశాతేనాతితీక్ష్ణేన వజ్రేణేన్ద్రాయుధేన యానిక్షతాని-వ్రణానీత్యర్థః. తేభ్యః నిస్సృతాన్యుద్గతాని అసృఙ్ణి శోణితాని యేషాం తేషాం మహీభృతాం పర్వతానాం దశాం అవస్థాం సామ్యమితి యావత్ - ఆయత్యాద్యత్నంవినైవ జగృహుః. అత్రాన్యదశాయా అన్యత్రాసంభవేనోపమ్యోత్ప్రేక్షాపద సంభవద్ధర్మనిబన్ధన రూపో నిదర్శనాలఙ్కారః. ౧౩౬. తత్రేతి. తత్ర దహ్యమానే ఖాణ్డవే స్తమ్బేరమాణాం గజానాం నికురుంబాని బృన్దాని 'ఇభాః స్తంబేరమాః పద్మీ'-'బృన్దంనికురుమ్బం కదమ్బకం' - ఇత్యుభయత్రాప్యమరః. ఆమూలం మూలదేశపర్యన్తం అనలార్చిర్భిరగ్నిజ్వాలాభిః అవలమ్బితాని వ్యాప్తాని దన్తాముసలానీవ తానియేషాం తథోక్తానిసన్తి ప్రేమ్ణా ప్రియానురాగేణ పరవశతయా పారవశ్యేన హేతునా వశాసు కరిణీషువిషయే వితరితుం-సృక్కభాగయోరోష్ఠప్రాంతయోర్విన్యస్తా అర్ధం జగ్ధాః జగ్ధార్ధాశ్చ సల్లకీపల్లవమయాః కబళాయైస్తథోక్తాసీవేత్యుత్ప్రేక్షా-తృణమలత్యన్త అదృశ్యన్త-

వకబళానీవ తృణమలక్ష్యంత. ౧౩౭. ప. సవిధజ్వలనోష్మవీచిభి స్సపది మ్లానకపిత్థశాఖినాం, పరిపాకసితాః ఫలవ్రజాః ప్రబభుస్సోఽటకబుద్బుదా ఇవ ౧౩౮. ప. నిశి కేవలం తమసి దీప్రతసుం నిజజాతిమోషధితరుం నిఖలమ్, ఇతరే విజేతుమివ తే తరవో దివసేఽపి జజ్వలురతీవతరామ్. ౧౩౯. ప. దృప్తదానవనిశాచరవర్గస్తత్ర గాండివభృతా నిహతోఽపి, తన్నిషంగయుగబాణగణానాం సంఖ్యయా ప్రతిభటత్వమకార్షీత్. ౧౪౦. ప. జ్వాలశాపభరకుండలితాంగీః శ్వేళసారఘృతసేచనమృద్వీః, సర్వపుంగవతతీరతిహృష్ట శ్శుష్కలీరివ చచర్వకృశానుః. ౧౪౧. ప.

లక్షణేన కర్మణిలఙ్. ౧౩౭. సవిధేతి. సవిధే సమీపే జ్వలనస్య జ్వలతోఽగ్నేరూష్మణః వీచిభిః పరంపరాభిః సపదిమ్లానానాం ప్లుష్టానాం కపిత్థానాం నామ శాఖినాం (ఆథ్నే) వెలగచెట్టు)వృక్షాణాం సమ్బన్ధినః పరిపాకేనసితాః శ్వేతాః ఫలానాం వ్రజా స్సమూహాః సోఽటకస్య మసూరికారోగస్య బుద్బుదాః వ్రణవిశేషాఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - ప్రబభుః. వైతాళీయం. ౧౩౮. నిశీతి. నిశి కేవలంరాత్రావేవ తత్రాపి తమస్యేవ-దీప్తా ప్రకాశమానా తనుః దేహః యస్యతం నిజజాతిం నిఖిలం సమస్తం ఓషధితరుం జ్యోతిర్లతాం విజేతుమివేత్యుత్ప్రేక్షా. ఇతరే తద్భిన్నాః తే ఖాణ్డవీయాః తరవః దివసే అవాన్యపీత్యపినాకిముతరాత్రావితిధ్వన్యతే-అతీవతరాం భృశంజజ్వలుః జ్వలన్తిస్మ-ప్రమితాక్షరావృత్తం. ౧౩౯. దృప్తేతి. తత్ర ఖాణ్డవే గాణ్డీవభృతార్జునేన నిహతః పలాయనసమయే ఖణ్డితోఽపి దృప్తానాందానవానామసురాణాం నిశాచరాణాం రాక్షసానాం చ వర్గస్సమూహః తస్యార్జునస్య నిషఙ్గయుగే అక్షయతూణీరయుగ్మే-బాణగణానాం సంబన్ధిన్యాసఙ్ఖ్యయాసహ ప్రతిభటత్వం ప్రతివీరత్వం తుల్యత్వంచ అకార్షీత్చక్రే-కృఞాకర్తరిలుఙ్ సిచివృద్ధిః. అత్ర నిహతస్య ప్రతిభటత్వమితి విరోధస్య తుల్యత్వే నాభాసీకరణాద్విరోధాభాసః. ఏవం తాదృశదానవనిశాచరవర్గస్య సాక్షాచ్ఛత్రుణార్జునేనసహ యోద్ధుమశక్త్యా తస్నిషఙ్గబాణగణసంఖ్యయా ప్రతిభటత్వవర్ణనాత్ప్రత్యనీకాలఙ్కారః. ద్వయోశ్చ శ్లేషైకాశ్రితాత్వైకకాలికత్వాచ్చ సమప్రాధాన్యసంకరః. స్వాగతా. ౧౪౦. జ్వాలేతి. కృశానురస్నిః జ్వాలానాం తాపభరేణ తాపాతిశయేన కుణ్డలితాని కుణ్డలాకృతిం సితాని దేహాః యాసాన్తాః శ్వేళసారస్యవిమరసస్నైవ ఘృతస్య సేచనేన ఉక్షణేన మృద్వీః 'హ్రోతోగుణవచనాది'తి జీవ్-శుష్కలీః చక్రాకృతిభఙ్యవిశేషానివస్థితా ఇత్యుత్ప్రేక్షా. సర్వపుఙ్గవానాం సర్వశ్రేష్ఠానాం తతీస్సమూహాన్ అతిహృష్టస్సన్ చచర్వదదాహేత్యర్థః. చర్వతేః కర్తరిలిట్. 'ద్వయోర్జ్వాలకీలా'ఇతి జ్వాలశబ్దస్య పుంస్త్వానుశాసనాత్తల్వేన నిర్దేశః. ౧౪౧. తావదితి. తావత్ సర్వదావా-

తావత్తక్షకరక్షణాయ సహసా శక్రోఽధిరుహ్య ద్విపం వజ్రం న్యస్య తదీయమూర్ధ్ని మరుతాం సన్నాహయన్వాహినీమ్, బ్రహ్మాండప్రతిరోధనేన విముఖైర్ధూమైరివారణ్యజై రాతస్తార నభస్థలం జలధరై రారబ్ధ ఘోరారవైః. ౧౮౨. గ. తతస్తై రనేకైర్నాకౌకసాం మనీకైర్మత్సరేణత దుపరినిపాత్యమానదిగ్భిత్తిశిఖరాణామివ వేగాదాపతతాం వారిధౌ వాడవహవ్యవాడపి కబళితోఽయమస్మాభిరితీవ విద్యుతః ప్రకాశ్యగర్జితేన తర్జయతామివ పర్జన్యానామాసారసర్వాభిసారేణ నిర్వాపితే వనాగ్నౌ మనాక్ శ్యామాయమానే సతి శోణాయమానలోచనేన కపికేతనేన తత్ప్రతిచికీర్షయా శరకదంబైరంబరే నిరవలంబమాకలితాం శరశాలాం

సమయే శక్రః ఇన్ద్రోః తక్షకస్యనామ సర్పరాజస్య రక్షణం కర్తుం రక్షణాయేతి క్రియా ర్థేత్యాదినా చతుర్థీ సహస్రాద్రుతం ద్విపమైరావతమధిరుహ్య ఆరుహ్య - తదీయ మూర్ధ్ని శిరసి వజ్రం ఆయుధం న్యస్య నిధాయ - మరుతాం వాహినీం దేవసేనాం సన్నాహయత్ - యుద్ధాయోద్యోజయన్నిత్ - బ్రహ్మాండతద్భిత్తౌ ప్రతిరోధనేన ప్రత్యాఘాతేన విముఖైః ప్రత్యావృత్తైః ఆరణ్యజైః ఖాణ్డవదావాగ్నోద్భవైః ధూమైరివ స్థితై రిత్యుత్ప్రేక్షా - ఆరబ్ధాః కృతాః ఘోరాః కఠోరాః ఆరవాః గర్జితాని యైస్తైః జలధరైర్మేఘైః నభస్థలం గగనప్రదేశం ఆతస్తార ఆచ్ఛాదితవాన్ - స్తృణాతేః కర్తరిలిట్ - శార్దూలవిక్రీడితం. ౧౮౨. తతఇతి. అనేకైస్తైర్నాకౌకసాం దేవానామనీకైర్బలైః మత్సరేణ ద్వేషేణ - లేపాం కృష్ణార్జునపావకానాం ఉపరి శిరసినిపాత్యమానానాం దిశామేవ భిత్తీనాం శిఖరాణామివ స్థితానాం అతఏవ వేగాదాపతతాం గురుత్వాదితిభావః. వారిధౌ సముద్రే అయం బాడబహవ్యవాట్ బడబానలోఽపి అస్మాభిః కబళితః భక్షితః. కిముత యూయమిత్యపి శబ్దార్థః. ఇతీవ విద్యుతః ప్రకాశ్య గర్జితేన తన్నిషేణేత్యర్థః. తర్జయతామివస్థితానాం పర్జన్యానాం మేఘానాం సంబన్ధినా ఆసారస్య ధారాసమ్పాతస్య సర్వాభిసారేణ సర్వోద్యోగేన నిర్వాపితే శమితేవ నాగ్నౌ ఖాణ్డవవహ్నౌ మనాక్ ఆల్పం శ్యామాయమానేసతి 'ధారాసమ్పాతఆసారః' 'సర్వాభిసార స్సర్వార్థ స్సర్వసన్నహనార్థక' ఇతిచామరః. శోణాయమానే కోపాదరుణీభవతీ లోచనే యస్య తథోక్తే కపికేతనేన అర్జునేన - తస్యాసారసర్వాభిసారస్య ప్రతికర్తుమిచ్ఛా ప్రతిచికీర్షా తయా అమ్బరే ఆకాశే నిరవలమ్బం ఖడ్యస్తంభాధార వర్జం యథాతథా - శరకదమ్బైర్బాణబృన్దైరాకలితాం సఞ్ఘటితాం శాలాం ఛత్త్రీ కృత్య - పునరపి సమ్యగున్నీయమానః ఊర్ధ్వం ప్రసార్యమాణః నిజకేతుర్ధ్వజః యేన

చక్రీకృత్యపునరపి సమున్నీయమాననిజకేతురుపర్బుధోభగవానుద్దిదీపే. ౧౪౩. గ. తత్రాంతరే ప్రోషితవల్లభతయా ప్రేమ్ణా కుమారమశ్వసేనం నిగీర్యదహనార్చిరుష్ణాసహిష్ణుతయా పునరపి నివృత్యదివం ప్రయాంతీభిర్ఘనధారాభిరివ పన్నగకన్యకాభిస్సహ వనాదుత్పతంతీం తక్షకకుటుంబినీమవిలంబితమేవ శ్వేతవాహనశ్శితముఖేన శిలీముఖేన రసనాయామివ గ్రీవాయామపి ద్విధా దళయాంచక్రే. ౧౪౪. ప. నభసి కృతే శరకూటే నపపాతాశుగవినున్నమంబుముచాం, తస్మిన్ ఖాండవవహ్నౌ తక్షకపత్న్యాః కబంధమేవ పరం. ౧౪౫. గ. అథ సకుపిత స్స్వయం కాశి

తథోక్తః భగవానుపర్బుధః అగ్నిః. ఉద్దిదీపే ప్రజజ్వాల 'శోచిష్కేశ ఉపర్బుధ' ఇత్యమరః. శుద్ధసాపహ్నవోత్పేక్షయోస్సంసృష్టిః. ౧౪౩. తత్రేతి. తత్రాన్తరే తస్మిం స్తనయే ప్రోషితః కురుక్షేత్రంప్రతి ప్రస్థితః వల్లభః పతిస్తక్షకః యస్యాస్తస్యాభావస్తత్తా తయా హేతునా-ఆశ్వసేనంనామ కుమారం ప్రేమ్ణా నిగీర్యగ్రసిత్వా కణేనిధాయేతి యావత్-దహనస్యాగ్నేరర్చిషాం జ్వాలానాం ఉష్ణస్య స్పర్శస్యాసహిష్ణుతయా సోఢుమశక్త్యా నివృత్య ప్రత్యావృత్య - పునరపి దివమాకాశం ప్రతిప్రయాన్తీభిః ఘనానాం మేఘానాం ధారాభిరివ స్థితాభిః ఇత్యుత్పేక్షా-పన్నగకన్యకాభిః నాగనారీభిస్సహ వనాత్ఖాండవవనాత్ ఉత్పతన్తీం తక్షకస్య కుటుమ్బినీం భార్యాం 'కన్యాకుమారికా నార్యో. 'దారాస్స్యాత్తుకుటుమ్బినీ' తివిశ్వప్రకాశాత్ - అపేక్షికముతాన్యా ఇత్యర్థః. శ్వేతవాహనోఽర్జునః అవిలంబితం సత్వరం యథాతథా-శితముఖేన తీక్ష్ణాగ్రేణ శిలీముఖేన బాణేన రసనాయాం జిహ్వాయామివ గ్రీవాయాం కన్ధరాయామపి ద్విధా ద్విప్రకారం విదళయాంచక్రే-విపాటితవాన్-ఉత్పేక్షోపమయోస్సంసృష్టిః. ౧౪౪. నభసీతి. శరకూటే బాణమయగృహే నభస్యాకాశే కృతేసతి - అర్జునేనేతి శేషః. ఆశుగైర్బాణైరేవ వాయుభిరితి శ్లిష్టరూపకం - వినున్నముద్ధూతం 'ఆశుగో వాయువిశిఖా' విత్యమరః. అమ్బుముచాం మేఘానాం సంబంధి కబన్ధముదకం తస్మిన్ ఖాణ్డవవహ్నౌ నపపాత-పరం కిన్తు తక్షకపత్న్యాః కబన్ధం నిశ్శిరః కళేబరమేవ పపాత 'కబన్ధముదకే నస్త్రీగతమూర్ధకళేబరే' ఇతివైజయన్తీ-ఆత్రోభయోః కబన్ధయోః ప్రసక్తస్య పతనస్య తక్షకపత్నీ కబన్ధవీవ నియమనాత్పరిసఙ్ఖ్యాలఙ్కారః. సచ కబన్ధశబ్దశేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితఇతి తయోరఙ్గాఙ్గిభావేన సఙ్కరః ఆర్యాగీతిః- ౧౪౫. అథేతి. అథ తక్షకపత్నీశిరశ్ఛేదానన్తరం కుపితస్యఇన్ద్రస్య స్వయం కాశికః వ్యళగ్రాహ్యపి ఇన్ద్రశ్చ సన్నిహిత 'మహేన్ద్రగుగ్గులూలూకవ్యాళగ్రాహిషుకా

కోఽపి చకితచకితం వియతి విహితోపసరణం నవజననీశోకదయనీయం హృతవాలం తమహిబాలం పరిగృహ్యాలాలనయా పరితోషమనైషీత్. ౧౪౬. ప. సుతం తమభ్యేత్య సురై రశేషైః క్రుధ్యన్నథాయుధ్యత ఘోరమింద్రః, చక్రేసదావస్యచ తక్షకస్య యదగ్నిమత్తాం యదనగ్నిమత్తామ్. ౧౪౭. ప. వనస్య తస్యోఽరి కేవలం తదా సహస్రనేత్రస్య చ సవ్యసాచినః, నిషంగనీడోత్పతితాని పత్రిణాం కులాని కోలాహలకేళి మాదధుః. ౧౪౮. ప. శరాన్విపాతానపి పారదృశ్వన శ్చ్యుతేర్విథా

ళిక' ఇత్యమరః. వ్యాళస్సర్పఇత్యర్థః. వియత్యాకాశే చకితచకితం భీతభీతం విహితం కృతం ఉపసరణం సన్నిధానం యేన తథోక్తం - నవేన జనన్యాస్సమృద్ధినా శోకేన దయనీయం శోచనీయం హృతవాలం మాతృకణ్ఠలగ్నతయా ఛిన్నపుచ్ఛం తం అహిబాలం సర్పశిశుం అశ్వసేనం పరిగృహ్య - లాలనయా ఆశ్వాసనేనపరితోషమనైషీత్ ప్రాపయామాస - నయతేర్దుహాదిత్వేనద్వికర్మకత్వాత్కర్తరిలుఙ్ - విరోధాభాసః. ౧౪౬. సుతమితి. అథ అశ్వసేనాశ్వాసనానన్తరం క్రుధ్యన్నిన్ద్రోఽ సుతమాత్మజమపి తమర్జునమశేషైస్సురైస్సహ ఆభ్యేత్యాగత్య ఘోరం యథాతథా అయుధ్యత యుధ్యతిస్మ-నన్వయుక్తమాత్మజేనసహ యుద్ధమతఆహ.—చక్రఇతి. యద్యస్తాత్సుతోఽర్జునఃదావస్య ఖాణ్డవవనస్య 'దవదావో వనారణ్యవహ్నీ' ఇత్యమరః. అగ్నిరస్మిన్నస్తీత్యగ్నిమాక్ తస్య భావస్తత్తా తాం చక్రే - అగ్నినా ఖాణ్డవం దదాహేత్యర్థః. యద్యస్తాచ్చ తక్షకస్య అగ్నిం నమథ్నాతీత్యనగ్నిమత్ తస్యభావస్తత్తా తాం-అగ్నిమన్థనాభావమితియావత్. చక్రే-సపత్నీకస్యైవ తత్రాధికారాత్పత్నీకృతే తేన తన్నాశనాచ్చేతి భావః. తథాచ తక్షకఖాణ్డవయోస్తస్యేన్ద్రస్య ప్రాణేభ్యోఽపి ప్రియత్వాత్తత్పీడాకరేణామార్గవర్తినా పుత్రేణ యుద్ధం నాయుక్తమితిభావః. వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలిఙ్గమలఙ్కారః. ౧౪౭. వనస్యేతి. తదా యుద్ధకాలే సహస్రనేత్రస్య ఇన్ద్రస్య సవ్యసాచినోఽర్జునస్యచ ద్వయోస్సమృద్ధిని-నిషంగాస్తూణీరాఏవ నీడానికులాయాస్తేభ్య ఉత్పతితాని ఉత్థితాని పత్రిణాం బాణానామేవ పక్షిణామితి శ్లిష్టరూపకం-కులాని బృన్దాని 'పత్రిణో శరపక్షిణా' ఇత్యమరః. తస్య వనస్య ఖాణ్డవస్య ఉపరికేవలం ఊర్ధ్వభాగఏవ కోలాహలకేళిం కలకలరవం ఆదధుఃచక్రుః. ఏకేషాంశరకూటభేదనాశక్త్యాన్యేషాం ప్రసక్త్యభావేనచ న వనమధ్యే ప్రవేశఇతి భావః. శ్లిష్టా శ్లిష్టఘటితసావయవరూపకమ్. ౧౪౮. శరానితి. తతఃవిపాతాన్ తత్సంజ్ఞాన్ విగతఃపాతఃపతనం యేషాంతానితిచ - ఆపిఃక్రమేణ సముచ్చయే విరోధేచ - శరాన్ బాణాన్ శ్రుతేశ్శోత్రస్య వేదస్యచ పారమన్తం పశ్యంతీతి పారదృశ్వనఃవిధాయ

యాశు విముంచత స్తతః, కురూద్వహోత్సాధ్వసరోగిణో హారేరభూద్భి
ష గ్దూరతరంపసర్పణమ్. ౧౮౯.ప. జయంతమేకం యుధి సోఢుమక్షమే
జయంతమన్యం సుతమాక్షితుం గతే, పురీం వలద్వేషిణి ఘోషకైతవా
జ్జహాస శంఖద్వితయం చ కృష్ణయోః. ౧౯౦. ప. తతః కృశానోర్విహరీ
తవర్గసన్నాహవాచ్యాదివభీతభీతమ్, భయం వనే దైత్య మయం రరక్ష
సచక్రపాణేరివ శక్రసూనుః. ౧౯౧. ప. క్షేత్రమహార్ధగతిః కురుపూ
ర్వం సంశ్రితో సుది దైవబలేన, చర్విత్తుస్సకలఖాండవమగ్నే స్తక్షకా

కృత్వా ఆశు విముఞ్చత స్త్వజతః వాదాయ ప్రేరయతశ్చ - కురూద్వహాదర్జునాత్ సాధ్వసం భయమేవ రోగః సోఽస్యాస్తీతి తద్వతోఽరేర్నద్యస్య - దూరతరం అతిదూరం అపసర్పణం పలాయనం భిషక్ వైద్యః అభూత్ - భీతః పలాయితవా నిత్యర్థః. 'భిషగ్వైద్యశ్చికిత్సకః' ఇత్యమరః. అత్ర ప్రస్తుతార్జునేన్ద్రవిశేషణసామ్యా దప్రస్తుత శిష్యప్రతిభాకరప్రసక్తిక్షమ తదక్షమవిద్వదవిద్వద్వృత్తాన్త ప్రతీతేస్సమా సోక్తిః. ఏవం విపాతానసి స్రుతేః పారదృశ్వన ఇత్యత్ర విరోధాభాసశ్చ - ద్వయోశ్చ తిలతణ్డులన్యాయేన స్ఫుటావగమ్యమానభేదయోస్సంసృష్టిః. వంశస్థమ్. ౧౮౯. జయన్తమితి. జయన్తం స్వస్య జేతారం - జయతేఃకర్తరిలటః శత్రాదేశః. ఏకం సుతమర్జునం యుధి యుద్ధే సోఢుం ఆక్షమే అసమర్థే - ఆతఏవ వలద్వే షిణి ఇన్ద్రే) అన్యం జయన్తనామసుతం ఈఢుతుం పురీం స్వర్గంప్రతి గతేసతి పలా యితేసతీతి యావత్ - కృష్ణయోః కృష్ణార్జునయోశ్శఙ్ఖద్వితయంచ పాఞ్చజన్యదేవ దత్తయుగ్మమితి - ఘోషస్య కైతవాద్వ్యాజాత్ జహాస హసతిస్మేత్యుత్ప్రేక్షా వ్యఞ్జకాప్రయోగాద్గమ్యా సాపహ్నవాచ్చ - తయాచాచేతసేసాపి సపరిహాసే కిముత సచేతసేన పరిహాసఇత్యర్థా న్తరాపత్తిరూపార్థాపత్త్యలంకారోవ్యజ్యత ఇత్యలఙ్కారే ణాలఙ్కారధ్వనిః. ౧౯౦. తతఇతి. తతోఽయం శక్రసూనుః అర్జునః విపరీతే ప్రాతిలోమ్యంగతే వర్ణే మకారయకారౌ యస్మిం స్తస్య స్వనామ్నః యమాత్మకతా మాపన్నస్య స్వీయస్య మయేతిసంజ్ఞాశబ్దస్య వాచ్యాదభిధేయాదన్తకాదివ స్థితాది త్యుత్ప్రేక్షా - కృశానోరగ్నేశ్చక్రపాణేశ్శ్రీకృష్ణాదివ ఉభయస్మాదపీత్యర్థః. భీతభీతమ త్యన్తభీతం-పీప్సాయాందిర్భావః. మయంనామ దైత్యం దానవం రరక్ష రక్షితవాన్ - అత్ర కృష్ణానలయోర్మయాభయదాయకత్వేనౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్ప్రకృ తాస్పదస్తుల్యయోగితాభేదః. ఖాణ్డవదాహసమయే అగ్నేర్భీతః పలాయమానో మయః కృష్ణేన దృష్టస్తస్యాద్యధమాశఙ్క్యార్జునం శరణం గత్వా లేన రక్షితఇతి భారతకథా తానుసన్ధేయా. ౧౯౧. క్షేత్రమితి. పూర్వం ఖణ్డ్యమానత్వాత్ యస్యతమిలచ క్షేత్రం

వభజతాం విభుసత్వం.౧౫౨. ప. అథస్మితాస్వా తుందం పరిమృశతి మందాయితగతౌ సమాపృచ్ఛ్య ప్రీత్యా త్రిదివముపయాతే హుతవహే, రథాభ్యాం మానిభ్యాం ఘనసలిలనేకేన మహతా విజైత్రౌ తౌ కృష్ణౌ విశతురుపాంతం నరపతేః. ౧౫౩.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే
తృతీయః స్తబకః.

కురుక్షేత్రం - తస్య కురుస్వామికత్వాదితిభావః. ఆధిపతిః రాజా అర్జునః తస్య కురువంశసంభవత్వాదితి భావః. పూర్వం ఆదౌ కురుతిపదం యస్యేతి వ్యాఖ్యానే శబ్దస్యార్థవిశేషణత్వాయోగాదసమర్థత్వాఖ్యదోషః వాచ్యవాచకయోరభేదాభిమానేన కించిదుపపాదనేఽపి శ్లిష్టత్వాఖ్యదోషఇతి-తచ్చ తమపి సపది ఖాండవదావసమయే వైవస్వ బలేన ఆశ్రితౌ ఏకః ప్రవాసేన అన్యశ్శరణల్వేనేతిభావః. తక్షకస్సర్పరాజః. తక్షైవ తక్షకః రాక్షసశ్శల్వీమయః ద్వావపి తక్షకౌ 'తక్షకోనాగవర్ధకీ' ఇత్యమరః. సకలం తత్రత్యసర్వస్థావరజఙ్గమసహితం ఖాండవం వనం చర్వితుర్భక్షితుః అగ్నేర్హవిఃసత్వం భోజనశేషత్వమభజతాం ప్రాప్తవతాం-నపగ్లావిత్యర్థః. అమృతం విభుసోయజ్ఞశేషభోజనశేషయోరిత్యమరః. తత్ర తక్షకద్వయాదన్యస్మిన్వ్యసక్తస్యాగ్నిదాహస్య తద్ద్వయే భోజనశేషత్వకల్పనేన తదన్యస్మిన్నేవ నియమనాత్పరిసంఖ్యాలఙ్కారఃస్వాగతా. ౧౫౨. ఆథేతి-అథ ఖాండవదాహానంతరం స్మిత్వా దరహాసం కృత్వాతుందము దరం పరిపూర్ణం పరిమృశతి-ఆనన్దాతిరేకాదితిభావః. కరేణేతిశేషః. మన్దాయితా మన్దాయమానా గతిర్యస్య తస్మిన్-ఆహారాధిక్యాదితిభావః. హుతవహేఽగ్నౌ ప్రీత్యా సమాపృచ్ఛ్య గచ్ఛామిత్యుక్త్వా త్రిదివం స్వర్గం ప్రతి ఉపయాతే గతేసతి-విజైత్రౌ విశేషేణ జయసమన్వితౌ తౌ కృష్ణౌ - మహతా ఘనానాం మేఘానాం సంబన్ధినఃసలిలస్య వర్షోదకస్య సేకేన ఉక్తేన మానిభ్యాం నిశ్శబ్దాభ్యాం-జలక్లిన్నానధ్వనస్తీతి ప్రసిద్ధం. రథాభ్యాముపలక్షితౌ సన్తౌ నరపతేర్ధర్మరాజస్యోపాంతం సమీపం విశతుః. స్వభావోక్తిరలంకారః 'స్వభావోక్తిస్తు చారుయథావద్వస్తువర్ణన'మితి లక్షణాత్.

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందవందనకందళితానందసాంద్రస్య
కురవిభులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ
చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే
తృతీయః స్తబకః.

చతుర్థః స్తబకః.

ప. యాతే తతో నిజపురీం యదువంశకేతౌ రాజ్ఞే మయోమణి సభాం రచయాంబభూవ, యస్యా రుచం సుమవలోక్య శుచాధునాపి జీవం గతాగతజుషం వహతే సుధర్మా. ౧. ప. తా మధిష్ఠాస్ను మభ్యేత్య తం మఖం కర్తు మన్వశాత్, విపంచీరవసారజ్ఞో నృపం చీరవసాం వరః. ౨. గ. తతో దూతాహూతైః పురుహూతానుజో నిరంతరాయ మేవ మహాంతం సప్తతంతుమపహర్తుమనసః కౌంతేయస్యోపాంతే

యాతఇతి. తతః యుధిష్ఠిరసమీపప్రాప్త్యనంతరం యదువంశస్య కేతౌ ధ్వజే తద్వత్పుఖ్యాపకే ఇతియావత్. నిజపురీం ద్వారకాంప్రతి యాతేసతి-రాజ్ఞే యుధిష్ఠిరాయ మయః అర్జునరక్షితః మణిసభాం మణిమయీం మణీనాంవా సభాం ఆస్థాన శాలాం రచయాంబభూవ - నిర్మాయ దత్తవానిత్యర్థః. యస్యాః మణిసభాయాః రుచం శోభాం సముపలోక్య-సుధర్మా దేవసభా శుచా శోకేన తాదృశశోభారాహిత్యజనితేన అధునా అద్యాపి జీవం ఆత్మానం బృహస్పతించ గతాగతం యాతాయాతం జుషత ఇతి తథోక్తం వహతే-అత్ర సుధర్మాయాః తాదృగ్దుఃఖకృతజీవయాతాయాతసంబంధేఽపి సంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్తిః. జీవాత్మబృహస్పత్యోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయ మూలేతి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః. 'జీవః ప్రాణినిగీష్పతా'విత్యమరః. వసంతతిలకా. ౧. తామితి. తామధిష్ఠాస్నుం తత్రసభాయాం స్థితవంతమిత్యర్థః. 'స్థాస్ను స్థిరతర' ఇత్యమరః. తం ధర్మరాజమభ్యేత్యాగత్య విపంచీరవసారజ్ఞః వీణానాదోపనిషద్వేదీ - చీరం వల్కలం వసతే పరిదధతఇతి చీరవసాం మునీనాం వరః నారదః. మఖం అశ్వమేధంకర్తుమన్వశాదాదిదేశ శాస్తేఃకర్తరిలుఙ్. ౨. తతఇతి. తతః నారదనిదేశానంతరం మహాంతం లోకైకశ్లాఘ్యం సప్తతంతుం క్రతుం రాజసూయం - నిరంతరాయం నిర్విఘ్నం మపహర్తుమనుష్ఠాతుం మనో యస్య తస్య అతఏవ కౌంతేయస్య ఉపాంతే సన్నిధౌ రహస్యేకాంతే దూతైరాహూతః పురుహూతానుజః శ్రీకృష్ణః ముహూర్తం క్షణం సంమంత్ర్య ఆలోచ్య - వశీకృతాఖిలనృపేణైవ రాజసూయకార్యం జరాసంధశ్చాఖిలనృపజేతా జీతే తస్మిన్ జీతకల్పా ఏవ సర్వేనృపాస్తత్ప్ర

రహసి ముహూర్తం సంమంత్ర్యోత్సాహ ప్రభవాభ్యాం మూర్ధ్నోమం త్ర ఇవ తత్ప్రీహితాభ్యాం గంధవహసుధాంధోఽధిపనందనాభ్యామను సంధీయమానగమనో నదీతటాకై ర్ద్వైమాతృకతయా స్వపాలయితార మివానుకుర్వతో వివిధాన్యదుర్లభసుధాన్యసమేధితవసుధాన్మగధా నవగాహ్య, విశృంఖలామోదితగిరివ్రజమపి శృంఖలాఖేదితమహీభృ

థమంతర్జయపీవానుష్ఠేయ ఇత్యాలోచన ప్రకారః. తేన ధర్మరాజేన ప్రహితాభ్యాం ప్రేషితాభ్యాం గంధవహో వాయుః సుధాంధసాం దేవానాం ఆధిపః ఇంద్రః తయోర్నందనాభ్యాం భీమార్జునాభ్యామనుసంధీయమానం అనుసంయుజ్యమానం గమనం యస్యతథోక్తస్సన్ - అతఏవ సాక్షాన్మూర్తిభూతాభ్యాముత్సాహ ప్రభవాభ్యాం ఉత్సాహశక్తి ప్రభుశక్తిభ్యాం అనుసంధీయమానో మంత్రః మంత్రశక్తిరివ స్థితఇత్యుత్ప్రేక్షా. నదీభిస్తటాకైశ్చ ద్వే మాతరౌ సస్యజనయిత్ర్యౌ యేషాం తేషాం ద్విమాతృకాణాం నదీమాతృకాణాం దేవమాతృకాణాంచ భావేన ద్విమాతృకతయా 'దేశో నద్యంబువృష్ట్యంబుసంపన్నప్రీహిపాలితః' స్యాన్నదీమాతృకోదేవమాతృకశ్చయథాక్రమ'మిత్యమరః. స్వేషాం పాలయితారం రాజానం జరాసంధమనుకుర్వతః విడంబయతః. తస్యాపి ద్విమాతృకత్వాదితిభావః. వివిధైః కనకమణిరూపైర్నవవిధైశ్చ అన్యస్మిన్ దేశాంతరే దుర్లభైర్వసుభిః ధనైర్ధాన్యైశ్చ సమేధితా ప్రవర్ధితా వసుధా భూర్యేషుతాన్ మగధాన్ నామ జనపదాన్ ఆవగాహ్య ప్రవిశ్య - విశృంఖలం నిష్ప్రతిబంధం యథాతథా ఆమోదితస్సంతోషితః గిరీణాం శైలానాం వ్రజస్సమూహః గిర్యవ్రజానామకరాజధానీ చ యేన తథోక్తమపి - శృంఖలాభిః పాదబంధనాయ సయంత్రైః ఖేదితం దుఃఖం ప్రాపితం మహీభృతాం శైలానాం రాజ్ఞాం చ కులం బృందం యేన తథోక్తం - జరయా చరమవయసా తన్నామ్నా పిశాచ్యాచ ఘటితస్సంయుక్తః సంయోజితశ్చదేహః యస్య తథోక్తమపి - దేదీప్యమానేన బలేన సత్త్వేన సంపన్నం సమృద్ధం ఆశానాం తృష్ణానాం దిశాంచ జేతారమపి పరార్థానాం అపహారే జాగరితారం ప్రవణం మాగధం వైతాళికమపి మగధాధిపంచ - విగీతవ్యాపారం గానశూన్యం నిందితకర్ణాంచ ద్వయోరార్తస్వరపత్యం ద్వైమాతురం 'మాతురుపసఖ్యాసంభద్రపూర్వాయా' ఇత్యపత్యార్థేఅణ్ ఉత్వంచ - మహారథం 'ఆత్మానం సారథించాశ్వాన్ రక్షన్ యుధ్యతి యో భటః. సమహారథసంజ్ఞః స్యా'దిత్యుక్తరక్షణలక్షితం జరాసంధం పృథివీనాథమేత్య ప్రగ్రహం యుద్ధం ననాథ యాచితవాన్ - నాథతేఃకర్తరిలిట్ - అత్ర సర్వత్రాపి శబ్దస్య విరోధసముచ్చయార్థ ద్వయూభిధాయకతయా విరో

తుల్యబలం, జరాసంధుటితదేహమపి దేదీప్యమానదేహబలసంపదం మాగధాజేతారమపి పరాక్రమాపహారజాగరితారం, మూగధమపి విగీతవ్యాపారం ద్వైరథమాతురమపి మహారథం పృథివీనాథమేత్య ప్రథనం సనాథ. 3. గ. తత్క్షణమతితితిక్షయా త్వ మష్టాదశకృత్వో దృష్టాజయోఽస్యయం పున రితరః కిశోర ఇతి కృష్ణేభుభావవ్యవధీర్య హిడింబబకకుటుంబశోకో దయాదారభ్య ప్రవీరజనకర్ణికామూ క్తికాయమానధుజకీర్తే రత్మన స్సంముఖీనం దృఢతరబాహుకరబంధం జరాసంధం గంధవహానందనః పంచ దశ దినాని నియుధ్య తేషాం తృతీయభాగావసిసంఖ్యాభిధాన పదాభిధే యేన సహాయోజయామాస. ర. ప. హతే తస్మిన్ త్రయో దీప్రా హరి

ధాభాసాలంకారః శ్లేషానుప్రాణితశ్చేతి సంకరః. అత్ర పురాకిల కేన చిన్మునినా దత్తం ఫలం ద్విధాఖండయిత్వా ఖండమేకైకం భుక్త్వార్ధమర్ధం మాతృభ్యాం ప్రసూయ త్యక్తం శరీరఖండద్వయం జరానామ్న నిశాచ్యా ఏకీకృతం జరాసంధోఽభూదితి పౌ రాణికీకథానుసంధేయా - వసుధనధాన్యేతిపాఠే 'వసూరత్నా ధనేవస్వీ'తి కోశాద్ధనశబ్దవా యర్థం ధేకానుప్రాసభంగశ్చేతి బోధ్యమ్. 3. తత్క్షణమితి. తస్మిన్నేవక్షణే తత్క్షణం అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా - హే కృష్ణ త్వం అష్టాదశకృత్వఃఅష్టాదశవారం - అభ్యావృత్తౌ కృత్వసుచ్-దృష్టాపజయోఽసి - అనేకైరితిభావః. ఇతరస్త్వదన్యోఽయ మర్జున స్తు కిశోరః బాలఇతి అతితితిక్షయా అత్యంతక్షమయా - అతితీక్ష్ణతయేతిపాఠే అతికోపేనేత్యర్థః. ఉభావపి కృష్ణౌ కృష్ణార్జునౌ అవధీర్య తిరస్కృత్య - హిడింబబక యోః రాక్షసయోస్సంబంధినోః కుటుంబయోః దారాపత్యాద్యోః శోకస్య ఉదయా దారభ్య-తదుభయవధాత్పూర్వమిత్యర్థః. ప్రవీరజనస్య కర్ణికా కర్ణభూషణం తస్యాం మౌక్తికానీవాచరంతీ మౌక్తికాయమానా కీర్తిర్యస్య తస్య - ఆతపీవాత్మనస్సస్యస్య - భీమస్యేత్యర్థః. తస్యైవ ముఖ్యవిశేష్యత్వాదాత్మ స్వశబ్దయోర్వ్యవధానే ముఖ్యవిశేష్య పరత్వవ్యవస్థాపనాచ్చేతిభావః. సంముఖీనం 'యత్రా ముఖసమ్ముఖస్య దర్శనఃఖ' ఇతి ఖన్యేనా దేశః. ఆభిముఖ్యభాజం-దృఢతరః అతిగాఢః పరికరబంధః హస్తన్యాసవిశేషః సవ్యదక్షిణపాణ్యోః నికుంచ్య దక్షిణసవ్యభుజాగ్రవిన్యసనాత్మకః యస్య తం-పరికరో మధ్యబంధఇతి కేచిత్ - జరాసంధం గంధవహానందనో భీమః పంచదశదినాని నియుధ్య బాహుయుద్ధం కృత్వా తేషాం పంచదశదినానాం తృతీయభాగస్య దివసపంచకస్య పరి సంఖ్యాభిధానం సంఖ్యాభిధాయకం యత్పదం పంచతేతిశబ్దస్తస్య అభిధేయేన వాచ్యేన-మరణేనేతి యావత్. యోజయామాస సంఘటితవాన్ - మారయామాసేత్యర్థః. సమీ రసుమారఇతి పాఠాంతరం ప్రక్రాంతానుప్రాసభంగాదుపేక్ష్యమ్. ర. హతఇతి. తస్మిన్

ప్రస్థముపాయయుః, ఆగామిని మఖే హవ్య మాదిత్సవ ఇవాగ్నయః. ౫. ప. కృష్ణేగతే యదుపురం క్షితిపానుజానాం జిత్వాదిశోఽ ప్రతినివృత్త వతాం చతుర్ణాం, కోశే మముః పరమసిప్రవరా గృహీతాదోష్ణో ర్బలేన మహతా న తు హేమపుంజాః. ౬. ప. ఉపాయనత్వేన నృపాయ సర్వైర్దత్తేషు విత్తేష్వఖిలేషు భూపైః, పార్థస్య పుర్యాః క్షితిరేవభేజే వసుంధరావాచకవాచ్యభావమ్. ౭. ప. నరదేవమగాజ్జయే ప్రతీచ్యా

జరాసంధే మతే సతి దీప్తాః తజ్జయేన ప్రకాశమానాః త్రయః కృష్ణభీమార్జునాః ఆగామిని భవిష్యతి మఖే రాజసూయే హవ్యమాదాతుమిచ్ఛవః ఆదిత్సవః అగ్నయః ఆహవనీయ గార్హపత్య దక్షిణాగ్నయ ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - హరిప్రస్థం ఇంద్రప్రస్థ పురంప్రతి ఉపాయయుః ఆగతవంతః. ౫. కృష్ణ ఇతి. కృష్ణే యదుపురం ద్వారకాం ప్రతి గతేసతి - దిశశ్చతస్రో జిత్వా ప్రతినివృత్తవతామింద్రప్రస్థం పునరాగతానాం చతుర్ణాం క్షితిపస్య ధర్మరాజస్యానుజానాం భీమాదీనాం దోష్ణోర్బాహ్వోర్మహతాబలేన సత్వేన శౌర్యేణచ గృహీతాః ఆసిప్రవరాః పరంఖడ్గశ్రేష్ఠమివ కోశే ఖడ్గపిధానే మముః మిళంతిస్మ హేమపుంజాః ఉపాయనత్వేన తత్తద్దేశ్యరాజదత్తా ధనరాశయస్తు కోశే ధనగృహేన మముః అపరిమితత్వాదితిభావః. 'కోశోఽస్త్రీ ఖడ్గపిధానే ధనవేశ్మనీ'తివిశ్వః. అత్ర హేమపుంజానాం ఖడ్గానాంచ ప్రసక్తస్య కోశమేళనస్య ఖడ్గమాత్ర ఏవ నియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారః. సచ కోశశబ్దశ్లేషభిత్తికాలబ్ధఖడ్గ పిధాన ధనగృహద్వయాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతి ద్వయో రంగాంగిభావేన సంకరః. వసంతతిలకా. ౬. ఉపాయనత్వేనేతి - సర్వైర్నానా దేశైర్యుష్మైః రాజభిః అఖిలేషు విత్తేషు ధనేషు నృపాయ ధర్మరాజాయ ఉపాయనత్వేన దత్తేషు ఉపహారీకృత్య సమర్పితేషుసత్సు - పార్థస్య పుర్యాః ఇంద్రప్రస్థ సంబంధినీ క్షితిరూర్వేవ - వసుంధరేతివాచకస్య పదస్య వాచ్యభావమభిధేయత్వం వసుం ధరతీతి వ్యుత్పత్త్యా ధనధారణరూపం భేజే ప్రాప - సర్వత్ర సర్వైస్సర్వస్యాపి రాజ్ఞో దత్తత్వేన వసుశూన్యత్వాదితిభావః. అత్రాపి వసుంధరత్వస్యాన్యత్ర నిషిధ్య పార్థ పురభూమ్యేవ నియమనాత్పూర్వపర్యవత్వపరిసంఖ్యాలంకారః అసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిశ్చ ద్వయోరపి ధర్మరాజసంప్రదానకాఖిలనృపకర్తృకసర్వస్వకర్మ కోపాయనీకరణాత్మక పదార్థహేతుకకావ్యలింగమూలకత్వాదేకకాలికత్వాచ్చసమ ప్రాధాన్యసంకరః. ౭. నరదేవమితి. విస్తృతాని బహూని వసూని దధత్ కృష్ణక్ ఆనకదుందుభేర్వసుదేవస్య కుమారః కృష్ణః ఆనకానాం పటహానాం దుందుభీనాం

నకులేనైవ వసూని విస్తృతాని, దధదానకదుందుభిస్వనైర్ద్యాం దళయన్నానకదుందుభేః కుమారః. ౮. ప. హరిణా సతతః కృతాభ్యనుజ్ఞో హవిరాదాతుమివాగతేన సాక్షాత్, క్రమవేదిపురోధసాం సమూహైః క్రతుమాహర్తు ముపక్రమం ప్రచక్రే. ౯. ప్రాగ్వంశేఽప్యుత్తమే తిష్ఠన్వాగ్వంశం పునరావిశత్, కురీరశిరసా పత్న్యా కురువీర స్య దీక్షితః. ౧౦. ప. ఆహుతిం మిచ్ఛు రనలో హవిరత్త్ర రుచ్యమాసీలధూమకుల నిర్గమనాపదేశాత్, జగ్ధాన్పురా జతునికేతనభిత్తిఖండా న్కుక్షిస్థితా నివ పవామ గురూనజీర్ణాన్. ౧౧. ప. తత్ర ప్రవర్గ్యజనితం దివి ధూ

భేరీణాం స్వనైర్ధ్వనిభిః ద్యామాకాశం దళయన్ భిందన్ పూరయన్నన్నితి యావత్. 'ఆనకఃపటహోఽస్త్రీస్యాత్ భేరీస్త్రీదుందుభిఃపుమాని'త్యమరః. ప్రతీచ్యాః దిశః జయే సతి తద్దేశ్యాన్ భూపాన్ జితవతేత్యర్థః. నకులేనసహైవ నరదేవం ధర్మరాజమగాత్పితృవాత్ -ఔపచ్ఛందసికమ్. ౮. హరిణేతి. తతః శ్రీకృష్ణాగమనానంతరం సధర్మరాజః సాక్షాన్మూర్తీభూయ-హవిరాదాతుమాగతేనేవ స్థితేన హరిణా శ్రీకృష్ణేన కృతాభ్యనుజ్ఞస్సన్ -క్రతుకరణాయేతి శేషః. క్రమవేదినాం తత్తత్కర్మ తదనుష్ఠానపారంపర్యవిదాం పురోధసాం మృత్విజాం సమూహైస్సహ - క్రతుం రాజసూయం ఆహర్తుం కర్తుమిత్యర్థః. ప్రక్రమమారంభం ప్రచక్రే-'క్రమవేదిభిః ఋత్విజామి'తి పాఠాంతరస్తు షట్కాశికాయతస్య వైతాళీయవిషమపాదస్య కళాధిక్యేన ఛందోభంగాదుపేక్ష్యః. ౯. ప్రాగ్వంశ ఇతి. ఉత్తమే ప్రాగ్వంశే హవిర్గ్రహోత్తిష్ఠన్నితి విరోధః. ప్రాచాం కురుయయాత్యాదీనాం రాజ్ఞాం వంశే తిష్ఠంశ్చేత్యాభాసః. దీక్షితః సకురువీరః ధర్మరాజః కురీరం బాలం శిరసి యస్యాస్తయా పత్న్యా ద్రౌపద్యాసహ-ప్రాగ్వంశం పునః హవిర్గ్రహం పునరావిశత్ ప్రవిష్టవాన్. ౧౦. ఆహుతిమితి. అనలోఽగ్నిః ఆహుతిం రాజసూయే రుచ్యమాసాన్వాజ్యం హవిరాఘ్రాతుం భక్షితుమిత్యర్థః. ఇచ్ఛన్నన్ - పురా లాక్షాగృహదాహసమయే జగ్ధాన్ భక్షితాన్ గురూనతిసారాన్ ఆతపేవ అజీర్ణాన్ జాతరాగ్నిన్నా అపక్వాన్ కుక్షౌ స్థితాన్ జతునికేతనస్య లాక్షాగృహస్యభిత్తీనాం ఖండాన్ - ఆసమంతాన్నీలస్య ధూమకులస్య యన్నిర్గమనం బహిరుద్గమనం తస్యఅపదేశాద్వ్యాజాత్ పవామ ఉద్గిరతిస్మేవేత్యుత్ప్రేక్షా సాపహ్నవాచ - అత్ర అగ్నేరజీర్ణజతుగృహభిత్తిఖండవమనోత్ప్రేక్షాయా స్తృతీయస్తబకే 'తుత్ప్రేపీడయతి మామపీవేతా కుక్షిమేత్యే'తి ఖాండవదాహహేతుతాయా అగ్నేః తుద్బాధాయాశ్చ సంపర్కవిరోధః సూక్ష్మధీగోచరః. వసంతతిలకా. ౧౧. తత్రేతి. తత్ర రాజసూయే

మచక్ర మాలక్ష్యతేస్మ విబుధాన్వీతి పావకేన, ఆనాకదుర్వహావి
ర్భవిష్ణునేన వేగా దాహ్వానపత్రవలయం కిలసీయమానమ్. ౧౨. ప మేద
స్వినం విపులఖాండవభక్షణేన దేహం నిజం చలయితుం శిఖినోఽక్షమ
స్య, ఉద్గమ్య సంజ్వలితుము త్తరవేదికాయా మాలంబనాయ కిల యూప
వరోఽంతికేఽభూత్. ౧౩. ప. బంధేన సంగం బిసపుష్పబంధో ర్న్యగాః
కలానాం న యథా విదధ్యాత్, తథైవ దేవాస్తృప్తు స్తదాసీ మత్య
ద్భుతానాం హవిషాం విశేషైః. ౧౪. ప. సర్వేషు వర్ణేష్వపి దాతు
రస్మాత్సంప్రాప్తవత్స్వర్థమజాతశత్రోః, న వర్ణ ఏకస్తు కదాపి లేభేనార్థం

ప్రవర్ధేన హోమాత్మకకర్మవిశేషేణ జనితం దివ్యాకాశే ధూమస్య చక్రం వలయా కృతిబృందం - నాకస్య స్వర్గస్య పర్యంతమానాకం దుర్వహం వోఢుమశక్యం వావిరేప ద్రవిణం ధనం యేన తేన పావకేన ఆతవీవ విబుధాన్ దేవాన్వీతివేగాన్నీయమానం ప్రాపయమాణం ఆహ్వానస్య పత్ర వలయం లేఖ్యమివేత్యుత్ప్రేక్షా - ప్రకృతివికృతిభా వాభావాత్తాదర్థ్యే షష్ఠీసమాసః ఆలక్ష్యతే స్మ దదృశే-లక్ష్ ఐతిశేషః. ౧౨. మేదస్వి నమితి. విపులస్య అతివిస్తారస్య ఖాండవస్య వనస్య భక్షణేన మేదస్వినం అతిమాంసలం నిజం దేహం చలయితుమక్షమస్యాసమర్థస్య శిఖినోఽగ్నేః ఆహవనీయస్యేతియావత్ - ఉద్గమ్య ఉత్థాయ గత్వా ఉత్తరవేదికాయాం సమ్యక్ జ్వలితుం ఆంతికే ఆహవనీ యాయతనోత్తరవేదిమధ్య ఇత్యర్థః. ఆలంబనాయకిల అవలంబనాయేవేత్యుత్ప్రేక్షా - యూపవరః యజ్ఞీయ స్తంభవిశేషః పశుబంధనార్థః అభూత్ వర్తతేస్మ. ౧౩. బిసే నేతి. కలానాం నార్శ్చంద్రః బిసపుష్పానాం పద్మానాం బన్ధోస్సూర్యస్య బిసేన మంగ ళేన సద్భం మేళసంయోగా న విదధ్యాత్ న కుర్యాత్-యథా తదాసీం దేవాః అగ్న్యాద్య యః అత్యద్భుతానాం హవిషాం విశేషైరేవ - నతు చంద్రకళాభిరిత్యర్థః. తతృపుస్తృ ప్యంతిస్మ - రాజసూయికాత్యద్భుతహవిర్భక్షణపూర్ణోదరాణాం చంద్రకళాపానప్ర స్తృభాకే సార్వకలికపూర్ణబింబతయా చంద్రస్య సూర్యబింబసంగి కళామాత్రశేష లభ్యే న ప్రసజ్యతవీత్యర్థః. అత్ర దేవానాం తాదృశతృప్త్యసంభావేఽపి సంభా వ్యోక్తేరతిశయోక్తిః. తయాచైరాజసూయో లోకోత్తరఇతి ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తు ధ్వనిః. ౧౪. సర్వేష్వితి-ఎవం క్రతూనాం సార్వభౌమే రాజసూయే-సర్వేషు వర్ణేషు బ్రాహ్మణాదిషు అకారాద్యక్షరేషుచ దాతురస్మాదజాతశత్రోర్ధర్మరాజాదర్థం ధనం అభి ధేయంచ సంప్రాప్తవత్సుసత్స్వపి - ఏకః నవర్ణః నకారస్తు అర్థం ధనం నిషేధంచా భిధేయం కదాపి నలేభే - ఏకో వర్ణోనలేభే ఇతి సేతిహ. 'వర్ణో ద్విజాదా ఋక్షాదౌ

క్రతూనామిహ సార్వభౌమే. ౧౫. గ. తత్ర నానాజనపదమేదినీవల్లభ మకుటమణికిరణగణచ్ఛల్లవితే యజ్ఞవాటే త్రిపథగాపృథాతనూజాభ్యాంని యుక్తో వైమాత్రేయైర్భ్రాతృభి ర్ఋతుభవనవనసవనేషు పృథక్పృథగా రాధితతయా స్వేనాప్యతిథ్యాయనిమంత్ర్యమాణేన వీతిహోత్రేణేవ జ్వలతా హేమపాత్రేణ పరిష్క్రియమాణపాణితలస్సహదేవో నిఖిల భక్తజనకృత్యని ర్వాహభారేణేవ నిభృతావయవంసభ్యలోకలోచనపథ్యే యుగ్మపద్మపరస్పరవైముఖ్యవదాన్యరూపకోమలిమాణం మహర్షిజన పలయమధ్యమహేంద్రనీలరత్నం చిరత్నం పుమాంసం సమాసాద్య

స్మృతౌ వర్ణంతువాహ్యశే' 'ఆర్థోఽభిధేయరై వస్తు ప్రయోజనసనుద్ధిష్వి'త్యుభయత్రాప్య మరః. అత్ర సర్వవర్ణసులభార్థ దాతృరూపసామగ్రీసత్వేఽపి న వర్ణస్యార్థ ప్రాప్తిరూప కార్యానుత్పత్తేర్విశేషోక్తిరలంకారః. సచ ఋలాఽఽరయోర్ధనాభిధేయయోశ్చ శ్లేష భిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతి తయోస్తస్యచాంగాం గిభావేన సంకరః. ౧౫. తత్రేతి. నానాజనపదానాం సమస్తదేశానాం యే మేదినీ వల్లభమల్లాః రాజశ్రేష్ఠాస్తేషాం మకుటేషు కిరీటేషు మణీనాంకిరణైః కాంతిభిః పల్ల వితే రంచలే తత్ర తస్మిన్ యజ్ఞవాటే రాజసూయశాలాయాం - త్రిపథగాతనూజేన భీష్మేణ పృథాతనూజేన ధర్మ రాజేన చ ద్వార్యాం నియుక్తైః కృష్ణమగ్రే పూజయే త్యుద్యుక్తైః విరుద్ధాయామాతురపత్యైర్వైమాత్రేయైః భ్రాతృభిర్భీమార్జునయుధిష్ఠిరైః క్రమేణ జతుభవనే వనే ఖాండవే సవనే రాజసూయే చ తేషు పృథక్పృథక్ప్రత్యే కంప్రత్యేకమారాధితతయా సంప్రీణితత్వేన - స్వేనాత్మనాపి అతిథ్యాయ పూజనాయ ఆమంత్ర్యమాణేన ఆహూయమానేన వీతిహోత్రేణ అగ్నినేవ స్థితేనేత్యుత్ప్రేక్షా - జ్వలతా హేమపాత్రేణ పరిష్క్రియమాణమలంక్రియమాణం పాణితలం యస్యసః సహదేవః నిఖిలానాం భక్తజనానాం యాని కృత్యాని కార్యాణి కాంక్షితాని తన్నిర్వ హణేన సంపాదనేనైవ భారేణేవేత్యుత్ప్రేక్షా-నిభృతా నిశ్చలా అవయవా యస్య తం- సర్వస్మాదగ్ర పూజనేఽస్యనుద్ధతమిత్యర్థః సభాయాం సాధుస్సభ్యాః సచాసౌ లోకో జన స్తస్యలోచనానాం యాని పథ్యాయగాని తేషాం పథ్యోక్యాః పరస్పరవైముఖ్యస్య ఆనభిముఖత్వస్య-నిర్ణ మేషత్వస్యేతి యావత్. వదాన్యాః దాతా రూపకోమలిమా శరీర సౌందర్యం యస్య తథోక్తం. నిర్ణిమేషదర్శనీయసౌందర్యమిత్యర్థః. మహర్షిజనస్య వల యం మండలమేవ కటకాభరణం తస్య మధ్యే మహేంద్రనీలరత్నమితి శ్లిష్టాక్షిప్త పరం పరరూపకం - చిరంతనం పుమాంసం పురాణపురుషం శ్రీకృష్ణం సమాసాద్య ఆర్ష్యేణ

ప్రథమమర్ఘ్యేణ పరిపూజయాంచక్రే. ౧౬. ప. తావత్ప్రతీకోపాత్తరథాధరస్య ప్రతిజ్ఞాతీశానభయానకస్య, వేదీభవనం తత్ర విహాయ వహ్నౌ శ్చైద్యేశితుశ్చిత్తమువావివేశ. ౧౭. ప. సదసి న వికృతో యదచ్యుతో ఒభూత్తదురుపాఠిరమండలేన శత్రోశ్, బహిరవసదుపేత్య తచ్ఛ్రవోభ్యాం బహుతరకుండలనీలరత్నలక్ష్యోత్. ౧౮. ప. అశ్లీలవాగిహ సహూష్మితీ నవేతి సంద్రష్టుకామయివ దానవవైరిచక్రమ్, కల్పాంతతిగ్మకరకల్పమనల్పవేగం కంసే బిభేద రణకర్మణి దామఘోషమ్. ౧౯. గ. ఇతి తస్య దుర్మతేరాయుషా సహసమాపితే సవనకర్మణి నిర్మితావభృథాప్లవనముపదాత్వేన దత్తఘుర్వాణి విత్తాన్యుత్తమర్ణానివ పున

ప్రథమం సర్వేభ్య ఆదౌ పరిపూజయాంచక్రే పరిపూజితవాన్. రూపకోత్పేక్షయోస్సంసృష్టిః. ౧౬. తావదితి. తావత్ తత్క్షణమేవ ప్రకోపాత్కృష్ణస్యాగ్రపూజన జన్యాత్ తరసా ఆధరా ఓష్ఠా యస్యాతస్య - ఆతఏవ ప్రతిజ్ఞాతీశానాం ప్రత్యర్థిపార్థివానాం భయానకస్య భయంకరస్య చేదీశితుశ్శిశుపాలస్య చిత్తం - వహ్నౌ యజ్ఞీయే తత్ర యజ్ఞవాటే వేదీభవమాయతనప్రదేశం విహాయ ఆవివేశేత్యుత్ప్రేక్షా - పరవృద్ధిమత్సరిమనోహి మానినామితి న్యాయాదితిభావః. ౧౭. సదసీతి. యద్యస్తాత్సోన్యచ్యుతః కృష్ణస్తు శత్రోః శిశుపాలస్య పరుషాక్షరమండలేన నిష్ఠురవాక్యబృందేన సదసి-మనసీతివా వికృతః రుష్టోనాభూత్ - తత్తస్మాత్కారణాత్ తత్పురుషాక్షరమండలమపేత్య శిశుపాలాత్కృష్ణం ప్రత్యాగత్య - తస్య కృష్ణస్య శ్రవోభ్యాం కర్ణాభ్యాం బహిః బహుతరాణాం కుండలయోగ్యనీలరత్నానాం లక్ష్యోద్వ్యాఘాదవసత్ ఆవర్తతే వేత్యుత్ప్రేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా సాపహ్నవాచ - నీచావమానోన మహతాం కోపాయేతిభావః. పుష్పితాగ్రా.౧౮. అశ్లీలవాగితి. తతః కల్పాంతతిగ్మకరకల్పం ప్రళయార్కతుల్యమనల్పవేగం దానవవైరిణః శ్రీకృష్ణస్య చక్రం కర్తృ. ఇహ శిశుపాలకంసే అశ్లీలవాక్ నిష్ఠురవాక్యం సమాప్తిమతీ సమాప్తావానసమాప్తిమతీవేతి సంద్రష్టుకామాయస్య తథోక్తమివేత్యుత్ప్రేక్షా - రణకర్మణి వాక్కలహే దమఘోషస్యాపత్యం దామఘోషం శిశుపాలం కంసే బిభేద. ౧౯. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ దుష్టామతిర్బుద్ధిర్యస్య తథోక్తస్య తస్య శిశుపాలస్య ఆయుషా జీవితస్య కాలేన సహ సవనకర్మణి రాజసూయే సమాపితే సమాప్తినీతేసతి నిర్మితమవభృథే దీక్షాంతే ఆప్లవనం స్నానం యేనతథోక్తం ఉపదాత్వేన ఉపాయనత్వేన పూర్వం దత్తాని దత్తఘుర్వాణి-స్వస్వామిత్యశేషః. విత్తాని ధనాని ద్విగుణం యథాతథైవ గ్రాహితాని - గ్రహోర్ణ్యం

ర్ద్విగుణమేవ గ్రాహితాంత్సర్వానుర్వీపతీన్ప్రస్థాపితవంతం పౌరవం తమనుజ్ఞాప్యచైద్యనిధనోత్సవేన సుదర్శనస్యేన స్వపురజనలోచనస్యాపి నవాస్రకణికార్ద్రితామనుభవితుమనా ఇవ సనాతనః పుమాన్పురీంపురాసుభూతకుశస్థలీనామానం ప్రతస్థే. ౨౦. ప. అంధభూపతనయోఽపి బలోత్థైర్హాస్తినం పుర మవాప్య విలక్షః, సౌబలిం గిర మసౌ బలవంతం దుర్విచారరచనాసు చచక్షే. ౨౧. ప. అగ్నేరపత్యమితి హేమ యదాహురేతన్మిథ్యా న మాతులవిరోధిమఖేఽనుభూతమ్, తత్స్మర్యమాణ

తాత్కర్తరిక్తః. అతఏవ ఉత్తమర్ణాత్ ఋణప్రదాతృనివ స్థితాత్ తేషామేవ దత్త ద్విగుణగ్రాహిత్వాదితిభావః. సర్వా నుర్వీపతీన్రాజ్ఞః ప్రస్థాపితవంతం – నిజనగరేభ్య ఇతిశేషః. తం పౌరవం పురువంశ్యం ధర్మరాజమనుజ్ఞాప్య గచ్ఛామీత్యాపృచ్ఛ్య - సనాతనః పుమాన్ పురాణపురుషః కృష్ణః చైద్యస్య శిశుపాలస్య నిధనేన మరణేన యదుత్సవస్తేన సుదర్శనస్య చక్రస్యేవ స్వపురే ద్వారకాయాం జనానాం లోచనస్యాపి-జాత్యేకవచనం - నవాభిరస్రకణికాభిః ఆనందాశ్రుబిందుభిః శోణితబిందుభిశ్చ ఆర్ద్రితాం సేకం అనుభవితుం ద్రష్టుం మనోయస్య తథోక్తఇవేత్యుత్ప్రేక్షా. 'అస్రమశ్రుణి శోణిత' ఇతివిశ్వః. పురా కృష్ణావాసాత్పూర్వం అనుభూతం స్వీకృతం కుశస్థలీతి నామ యస్యాస్తాంపురీం అధునా ద్వారకానామ్నీంప్రతి ప్రతస్థే ప్రస్థితవాన్-అనుభావయితుమనాఇవేతి పాఠేఽప్యుక్తఏవార్థః.'పౌరవంతం పౌరవం త'మితి క్వచిత్పాఠః పౌరా ఏవాస్యసంతీతి పౌరవంతం పౌరమాత్ర శేషమిత్యర్థఖోవ్యర్థవిశేషణత్వాదుపేక్ష్యః. ౨౦. అథేతి. అసౌ అంధభూపతనయః దుర్యోధనోఽపి బలానాం చతురంగాణా మోత్థైః బృంహైః హస్తినానిర్మితం హాస్తినంపురమవాప్య-విలక్షో ధర్మరాజైశ్వర్యం దృష్ట్వా విస్మయాన్వితస్సన్ మద్విచారాణాం దురాలోచనానాం రచనాసు కరణేషు - బలవంతం సమర్థం సబలస్యాపత్యం సౌబలిం శకునిం ప్రతి గిరం వాచం వక్ష్యమాణాం చచక్షే ఉక్తవాన్ - చక్షేఃకర్తరిలట్ – స్వాగతా. ౨౧. అగ్నేరితి. హే మాతుల మాతుర్భ్రాతః. శకునే హేమ సువర్ణం అగ్నేరపత్యం అగ్నిజన్యమితి యద్వాక్యం ఆహుః జనాఇతిశేషః. ఏతద్వాక్యం నమిథ్యా నానృతం యతఃకారణాదఋషిభిర్వైరాజభిః ఉపనీతం సమ్మితం లేభ్యుః కరత్వేనానీతమితిచా. విరోధినో జ్ఞాత్వేర్ధర్మరాజస్య మఖే రాజసూయే ఆనభూతం దృష్టం తదిదమగ్నిజన్యం హేమ స్మర్యమాణంసదేవ - మయేతియోజ్యం. మే మమ చిత్తం నక్తందివం రాత్రిందివం 'అచతురవిచతురే'త్యాది నానిపాతః. దవాతి చిత్తసంతాపం జనయతీత్యర్థః. తతో నమిథ్యేతి యోజ్యం-అత్ర

మఖిలఙ్ఞితిపోఽనీతం నక్తం దివం దహతి చిత్తమిదం యతో మే. ౨౨. ప. వల్గత్కుచం పరిజహాస సభావలోకే మాం ద్రౌపదీ మణిభువి స్ఖలితం యదుచ్చైఃు, తత్సాధుజాతమితి వక్తుమివ స్నుషాం స్వాం మత్ప్రాణ వాయురయ ముత్క్రమణేచ్ఛు రాస్తే. ౨౩. ప. అథునా యుధి సేనాభి ర్విధునాన్వానో ధరాతలం, విధాయ నిధనం తేషాం నిగృహ్ణీయాం విమాం శుచమ్. ౨౪. గ.ఇతి నిగద్య వ్రీడావ్యథానదోష్ణ స్సంగమే నిమగ్నమేన మభగ్నకైతవబంధుః గాంధారపతిరుత్తారయితుమేన ముత్తర మాద త్త. ౨౫. ప. జయ్యతాం కథముపైతి తేజోర్జునో నత్స యదుద్యధి భయా

'కారణగుణాహి కార్యగుణానారభంత'ఇతి న్యాయాత్ 'ఆత్మావైపుత్రనామాసీ'తిశ్రు తేర్వా. ప్రసిద్యమానతాపకత్వప్రతిపాదకోత్తరవాక్యార్థేన హేమ్నోఽగ్నిజన్యత్వస మర్థనాద్వాకార్థహేతుకం కావ్యలింగం. మనోవ్యథాదాహయోః శ్లేషభిత్తికాభేదా ధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితమితి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౨౨. వల్గదితి. కించ సభాయాః మణిమయసభాయాః ఆవలోకే దర్శనసమయే మణిభువి వజ్ర కుట్టిమేస్ఖలితం స్థలే జలం జలేస్థలమితి భ్రాంతం మాం దృష్ట్వేతిశేషః. ద్రౌపదీవల్గంతో హాసక్షోభాచ్చలంతో కుచా యస్మిన్తత్కుత్థాతథా ఉచ్చైఃు పరిజహాస హాసమకరోదితి యత్-తత్పరిహసనం సాధు ఉచితం జాతం ఆభూత్ - ఇతి స్వాం స్వీయాం స్నుషాం పుత్రపత్నీం ప్రతి వక్తుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - అయం మమ ప్రాణమయో వాయుః ఉ త్క్రమణేచ్ఛున్నిర్గమనేచ్ఛావాన్ సన్ ఆస్తే. పరైరవమానో మానినాం మరణాదతి రిచ్యతఇతిభావః ౨౩. అథునేతి. అతోఽహమథునా సేనాభిశ్చతురంగాభిః ధరా తలం భూప్రదేశం విధూన్వానః కంపయన్సన్ - యుధి యుద్ధే తేషాం విరోధినాం ధర్మరాజాదీనాం నిధనం మరణం విధాయ కృత్వా - ఇమాం శుచం శోకం నిగృహ్ణీ యాం నిరుంధ్యాం-గృహ్ణాతేర్నిపూర్వాద్విధ్యర్థేలిఙ్. ౨౪. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ నిగద్య ఉక్త్వా వ్రీడావ్యథే లజ్జాదుఃఖేఏవ నదోష్ణ స్తయోస్సంగమే నిమగ్నమేనం దుర్యోధనం ఉత్తారయితుం తీరంప్రాపయితుం-ఆభగ్నస్య అప్రతిహతస్య కైతవస్యాఽక్ష విద్యాయాః బంధుః తత్ర కుశల ఇత్యర్థః. గాంధారస్య దేశవిశేషస్య పతిః రాజాశ కునిః. ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ ఉత్తరం ప్రతివాక్యమేవ ఉత్తీర్యతేఽనేనేత్యుత్తరం ప్లవమితి శ్లిష్టరూపకం. బూడోరబిత్వమ్. ఆదత్త గృహీతవాన్-పదాతేరాఙ్పూర్వాత్క్త-ర్తరిలఙ్ - శ్లిష్టాశ్లిష్టపరంపరితరూపకమ్ ౨౫. జయ్యతామితి. హేవత్స దుర్యో ధన తే త్వయేత్యర్థః. అర్జునః జేతుంశక్యో జయ్య స్తస్యభావస్తత్తా తాం కథముపైతి

త్పలాయితాః, కేవలం హరిముఖాననామతో వేగతోఽపి మరుతోఽభవంత్సురాః. ౨౬. అపిచ. ౫. తం వీక్షితుం జగతి శక్నుయు రత్ర కేవా ఽభీమం ప్రకోపధృతభీమగదాంకబాహుం, ఏకైకముష్టిహతయే స్మ భవంతి నాలం యస్యాహవే బకబృహద్రథభూహిడింబాః. ౨౭. ప. తాభ్యా ముపాస్యమానస్య తపస్తనుజన్మనః, వ్యాసాదేఽపి ప్రస్తుతిం కా విశేషాత్తాదృశాం రణే. ౨౮ గ. తథాప్యహం తు తవచ తేషాం చ పరస్పరం విభవే పరిపణనపదాధిరోహిణీ ఋణాదనుమమాణేన జగత్సామాన్యతామనుసంప్రదాయేన తం పరాజయిష్ణుంటూహథే సంచారయి

నోపైత్యేవేత్యర్థః. కుతః యస్యార్జునస్య యుధి భయాత్పలాయితాః ఖాండవదావాసమయఇతి భావః. హరిముఖాః ఇంద్రాదయస్సురాః నామతఃకేవలం నామ్నైవ మరుతః నాభవన్-కింతు వేగతః పలాయనవేగాదపి మరుతఃవాయవఃఅభవన్'మరుద్దేవేసమిరణ'ఇతి విశ్వః. సోఽర్జునఇతి యోజ్యం. ఉత్తరవాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం-రథోద్ధతా. ౨౬. ఆపిచేత్యుత్తరేణాన్వయః. తమితి. ఆపిచ కించ ప్రకోపాత్ ధృతా భీమా భయంకరాచ గదా అంకశ్చిహ్నం యస్య తాదృశోబాహుర్యస్య తథోక్తం తం భీమం వీక్షితుం-అత్ర జగతి లోకే కేవా శక్నుయుఃసమర్థాఃనకేఽపిశక్నుయుఃకుతఃయస్య భీమస్య ఆహవే యుద్ధే ఏకైకస్యైవ ముష్టేః హతయే ముష్ట్యా ఘాతాయ బకోఽసురఃబృహద్రథఃభూర్జరాసంధఃహిడింబోఽసురశ్చేతి తేత్రయఃఅలంపర్యాప్తాఃనభవంతిస్మ - అత్రాపి పూర్వవత్కావ్యలింగం. ౨౭. తాభ్యామితి. తాభ్యాం భీమార్జునాభ్యాముపాస్యమానస్య పార్శ్వద్వయే సేవ్యమానస్య స్వయం తపసఃతనుజన్మనఃయమపుత్రస్య వ్యాసాదే ర్ద్రోహచింతననివ ప్రస్తుతిఃకా - నాస్తీత్యర్థః. విశేషాత్తత్రాపి తాన్ తానివ పశ్యంతీతి తాదృశాం లోకైకవీరాణాం సంబంధిని రణే ప్రస్తుతిఃకా-దూరతోఽపాస్తేత్యర్థః. ఉభయత్రాస్తాక మితిశేషః. అత్ర యుధిష్ఠిరే విశేషణద్వయస్య లోకైకాజయ్యత్వాభి ప్రాయగర్భత్వా త్పరికరాలంకారః. ఏవం ద్రోహచింతనమాత్ర స్యాప్యసంభవోక్త్యా రణే ప్రస్తుత్యభావస్య కైముతికన్యాయసిద్ధత్వాదర్థాపత్త్యలంకార శ్చద్వయోస్తిలతండులన్యాయేన మేళనాత్సంసృష్టిః. ౨౮. తథాపీతి. తథాపి తేషామజయ్యత్వేఽపి తేషాం యుధిష్ఠిరాదీనాం విభవే భాగ్యే తవ విభవేచ పరస్పరం పరిపణనం ద్యూతపణనిః తస్యపదం స్థానం అధిరోహతీత్యధిరోహిణిసతి - పణత్వేన నిర్దిష్టే సతీతి యావత్. అవంతు జగతస్సర్వస్య సామాన్యతాం సాధారణ్యం అక్షమమాణేన అసహతా అనన్యసామాన్యే నేత్యర్థః. ఆక్షవిద్యాయాఃసంప్రదాయేన శిక్షానైపుణ్యేన -

ష్యామి. ౨౯. ప. విత్తే హృతే దరిద్రాస్తే విసృష్టాబంధుభి స్స్వయం, వినాశం వా శుచా యాయుర్విదేశం వాథ లజ్జయా. 30. ప. త్వం తత స్తు సుఖ మాత్మసంయుతై స్సోదరై స్సదృశసంఖ్యకా స్సమాః, నీర రాశిహరినీలమేఖలాం నిస్సపత్నమనుభంక్ష్వ మేదినీమ్. 3౧. గ. ఇత్థం కారం రహసి కల్పితే కైతవదురక్షే తావుభావప్యనుధావితుం దివ్యచ క్షుషా తేనాంధేన వసుంధరాధిపతినా నవమణిమంటపికా ప్రవేశోత్సవ వ్యాజా దాహూతస్సానుజో ధర్మజ కురుపత్తన ముపేత్య బంధుత యా ప్రత్యుద్గమ్యమానో దుస్తరంభామివనవాసవర్ష మేకైకమేకైకేన

తం ధర్మరాజం పరాజయ ఏవ ఘంటాపథ: రాజమార్గ: తస్మిన్ ఋణాత్ సంచారయిష్యామి - ద్యూతేన సర్వమపహరిష్యామీత్యర్థ:. ౨౯. అనంతరమిత్యుత్తరేణాన్వయ:. విత్తమితి. విత్తే సర్వస్వేహృతేసతి - ద్యూతేనేతి శేష:. ఆనంతరం దరిద్రాస్తే పాండవా: బంధుభిర్భ్రాతృపుత్రాదిభిరపి స్వయంవిసృష్టాస్సంత: శుచా ధన స్వజనత్యాగజన్యేన శోకేన వినాశంవా యాయుర్మృత్యుం. ఆథవా లజ్జయా విదేశం పరదేశంవా యాయు:. 'పరిమ్లానే మానే మరణమథవా దూరగమన' మిత్యుక్తత్వాదితిభావ:. అత్ర వినాశవిదేశయోరేకదా గంతుమశక్యత్వాద్వికల్పాలంకార:. 'విరోధే తుల్యబలయోర్వి కల్పాలంకృతిర్మతే'తిలక్షణాత్. 3౦. త్వమితి. తత: పాండవానాముక్తద్వయాన్యతర ప్రాప్త్యనంతరం త్వంతు నీరరాశిస్స ముద్ర ఏవ హరినీలమేఖలా ఇంద్రనీలమయకాంచీ యస్యాస్తాం మేదినీం భూమిం ఆత్మనా సంయుతైస్సోదరైరనుజైస్సదృశీ తుల్యా సంఖ్యాశతత్వాత్మికా యాసాంతా: సదృశసంఖ్యకాస్సమా: శతసంవత్సరార్థ శైషికక ప్రత్యయ:. ఆపోఽన్యతరస్యామితి వైకల్పికో హ్రస్వ:. నిస్సపత్నం నిశ్శత్రుకం అనుభుజ్ష్వ పాలయ-భుజేర్విధ్యర్థేలోట్-రథోద్ధతా. 3౧. ఇత్థమితి. రహసి ఇత్థం కారం ఉక్తప్రకారం ఆలోచనం కృత్వేత్యర్థ:. అన్యథైవం కథమిత్థం సుసిద్ధా ప్రయోగశ్చేది తీత్థముపపదాత్కరోతేర్ణముల్ - కల్పితే రహసి శకునిదుర్యోధనాభ్యామితి శేష:. కితవస్యభావ: కైతవం తస్మిన్నేవ దురక్షే ఋమార్గేధూర్తోఽక్షదేవీ కితవ'ఇత్యమర:. తావుభౌ శకునిం దుర్యోధనమపి అనుధావితుమనుసృత్య వేగేన గంతుం-దివ్యం జ్ఞానమయం చక్షుర్యస్య తేన తాభ్యాం దుష్టభావం గమితేనేత్యర్థ:. అంధేన వసుంధరాధిపతినా ధృతరాష్ట్రేణ నవాయాం ద్యూతార్థం నిర్మితాయాం మణిమయ్యాం మంటపికాయాం సభాయాం ప్రవేశోత్సవస్య వ్యాజాత్ వ్యాజంకృత్వా - ల్యబ్లోపే పంచమీ. ఆహూతస్సానుజ: ధర్మజ: యుధిష్ఠిర: కురుపత్తనం హస్తినపురముపేత్య

ప్రణిపాతపుణ్యేన సుప్రతరం కరిష్యన్నివ పితృవ్యం ద్వాదశకృత్వః పాదయోః ప్రాణంసీత్. 5. ప. అవభృథాంబుకణైరివ నూతనైరధిగతా మథ జాలకమార్గితైకైః, స్వకబరీం ద్రుపదస్య సుతాపి సాసుబలజాపదయో స్సమనీనయత్. 33. ప. అనుజాభిరనామయానుయుక్తైరభినం గ్య క్రతులాభలాలనాభిః, సదనాయ ససర్జ తం వినీతం సధృతాకారని మూహనో మహీపః. 36. 3. తావన్మదీయతనుభేదిభటాంతహేతు ర్వైరం బంధుః ప్రభవితా కురుభూభుజాం శ్వః, ఇత్యంతరాహితశుచేవ

బంధుతయా బంధుసమూహేన ప్రత్యుద్గమ్యమానః క్రియమాణప్రత్యుత్థానస్సన్ - దుస్తరం తరితుమశక్యం భావిని ద్యూతే పరాజయేన భవిష్యతి వనవాసే ఏకైకం వర్షం సంవత్సరం ఏకైకేనప్రణిపాతేన యత్పుణ్యం తేన సుప్రతరం కరిష్యన్ కర్తుమిచ్ఛన్ని వేత్యుత్ప్రేక్షా-పితృవ్యం పితృభ్రాతరం ధృతరాష్ట్రం పాదయోర్ద్వాదశకృత్వః ద్వాదశవారం ప్రాణంసీత్ ప్రణతవాన్ - ప్రపూర్వాన్నమతేః కర్తరిలుఙ్. 3.౨. అవభృథేతి. అథ సా ద్రుపదస్య సుతా ద్రౌపద్యపి నూతనైః ప్రత్యగ్రైరవభృథస్య రాజసూయావభృథస్నానస్య సంబంధిభిరంబుకణైరివ స్థితైః జాలకేనామ కేశభూషణే మార్గితైరధిగతాం సంగతాం స్వస్య కబరీం కేశపాశం సుబలజాయాః గాంధార్యాః పదయోస్సమనీనయత్ ప్రాపయతిస్మ-నమశ్చక్ర ఇత్యర్థః. అత్ర ధావభృథగుణనిమిత్తా మార్గితైకేష్వవభృథాంబుబిందుత్ప్రేక్షా - ద్రుతవిలంబితం. 33. అనుజాభిరితి. ధృతం ఆకారస్య కపటభావజనితచేష్టాయాః నిగూహనం ఆచ్ఛాదనం యేనతథోక్తః సమహీపః ధృతరాష్ట్రః. అనామయస్య ఆరోగ్యస్యానుయుక్తైః ప్రశ్నస్య అనుజాభిరానంతర్యేణోచ్చరితాభిరిత్యర్థః. 'బ్రాహ్మణం కుశలం పృచ్ఛేత్ క్షత్రబంధుమనామయ'మితి స్మరణాదితిభావః. క్రతోః రాజసూయస్య యో లాభః అనుష్ఠానం తత్సంబంధిసీభిః బాలనాభిః ప్రశంసాభిః అభినంద్య శ్లాఘిత్వా వినీతం వినయాన్వితం తం ధర్మరాజం సదనాయ ఉపకార్యాయై ససర్జ ప్రేషితవాన్ - ఔపగవసిక్షిప్. 36. తావదితి. తావత్తదాసీం శ్వః పరస్మిన్ దివసేమదీ యాయాస్తనోర్మండలస్య భేదినాం భటానాం అపరావర్తినాం అంతస్య మరణస్య హేతుః. 'ద్వావిమౌ పురుషౌలోకే సూర్యమండలభేదకౌ, యుద్ధే పరావృత్య మృతశ్చిరోయోగాద్ధినస్తి య'ఇతిస్మరణాదితిభావః. కురూణాం కురువంశ్యానాం భూభుజాం రాజ్ఞాం పాండవానాం ధార్తరాష్ట్రాణాంచ మిథోఽన్యోన్యం వైరం విరోధః ప్రభవితా ప్రకర్షేణ భవిష్యతి-ఇతిహేతోరంతర్మనసి ఆహితాసంగతా శుక్దుఃఖం యస్యలేనేత్యుత్ప్రేక్షా - మందాయమానం క్షీయ

దిశిప్రతీచ్యాం మందాయమానమహసా రవిణా నిపేతే. ౩౫. ప. దిగ్ధే సంతమసై స్సాంద్రై ర్దిశాపదిశచత్వరే, సర్వాః ప్రజా స్తదా రాజ్ఞా సమారుక్షన్దృశా తులామ్. ౩౬. ప. మనుజావలీసయనవర్త్మనే పున ర్మఘువాదిదేవమమ భావగోచరః, కకుభో విరేజు రమృతాంశుభానవః క్షణమేవ తం ప్రథమశైలరోహిణిః. ౩౭. ప. అథ ఏకార్ణ్య మధితిష్ఠ తోఽస్య సందర్శనాయానిశ మాగతద్భిః, అశేషపౌరైరతి బాల్యమిత్రై రశేషి కిం చిన్న తయా రజన్యా. ౩౮. ప. ధర్మజన్మా తతః కర్మనిర్మాయా

మూణమ్మ హస్తేజోయస్య తేన రవిణా సూర్యేణ ప్రతీచ్యాందిశి నిపేతే పతితం-పతే ర్భావేలిట్. ౩౫. దిగ్ధమితి. తతస్సాంద్రైస్సంత మసైస్తమోభిః దిశానామష్టానామ పది శానాం తన్మధ్య భాగానాం చ చత్వరేప్రాంగణే దిగ్ధే లిప్తేసతి-తదా సర్వాఃప్రజాః దృశా అంధీభూతయా రాజ్ఞా తులాం ధృతరాష్ట్రప్రసాదృశ్యం సమారుక్షన్ ప్రాప్నువన్ - రుహేఃకర్తరిలుఙ్ - ఉపమాలంకారః. ౩౬. మనుజేతి. తతః అమృతాంశోశ్చంద్రస్య భానవః కిరణాః ప్రథమశైలాదుదయాత్ రుహంతీతి రోహిణిః తస్మాదావిర్భూతాస్సంతః. తంక్షణం తస్మిన్నేవ క్షణఇత్యర్థః. అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా. మనుజావల్యాః ప్రజాబృందస్య నయనయోర్వ్యర్థనే ప్రచారాయేత్యర్థః. మఘవా ఇంద్రిః ఆదిశ్యేషాం తే దేవాః ఇంద్రాగ్న్యాదయః తేషాం మమభావస్య స్వీయత్వస్య గోచరాః విషయాః కకుభిః దిశఃపునర్వి భేజుః. ఇయమైంద్రీయమాగ్నేయీత్యాదినా విభాగమ కుర్వన్నిత్యర్థః. పూర్వం ప్రథమోభిస్తాసామేకీభూతత్వాదినిభావః మంజుభాషిణీ. ౩౭. ఆథేతి. ఆథ చంద్రోదయానంతరం ఉపకార్యానుధిష్ఠితః ఉపవేశశాలాయాం వర్త మానస్యేత్యర్థః. అధిపూర్వస్థాసాంకర్మేతి ద్వితీయా-అస్య ధర్మరాజస్య సందర్శనాయ అనిశమవిరతం యథాతథా ఆపతద్భిరాగచ్ఛద్భిః ఆత్యంతం బాల్యే మిత్రైస్సఖభిః అశేషైః పౌరైరేవ కించిత్కశ్చిత్ కతిభిరితి యావత్. అశేషి శేషం-తయా రజన్యా రాత్ర్యాతు నాశేషి - తేషాం బహుత్వాదస్యాశ్చ పరిమితత్వాదితిభావః. కించిదితీషద ర్థ్యర్థః. రాత్రావపి యోజ్యం. ఉభయత్ర అవ్యయాదాప్సుపఇతి తృతీ యాయాలుక్-అతోభయత్రాప్యస్య శేషిభవనస్య పౌరమాత్రే నియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారః ౩౮. ధర్మజన్మేతి. తతః ప్రభాతే ధర్మాద్యమాజన్మనోయస్య స యుధిష్ఠిరః ఆహ్నర్తుశ్చే ప్రాతరుచితం కర్తవ్యం కర్మ స్నానసంధ్యావందనాది నిర్మాయ కృత్వా - పౌరైరక్షవే దిభిః ద్యూత విద్యాకుశలైర్భూపైః రాజభిశ్చ భాసురాం సభాం ద్యూతశాలాం ఆప ప్రాప్తవాన్ - పౌరైర్భూపైరక్షవేదిభిశ్చేతివా యోజనా - 'అక్షదేవిభిరితి' పాఠే

హార్మ్యోచితం, సభాం సభాసురాంపారైర్భూభైశ్చాపాక్షవేదిభిః. 3ద. గ. తత్ర చిత్రీయమాణేష్వనల్పచాతురిమజల్పాకేషు సభాశిల్పేషు దృశం పరికల్పయతః ప్రజ్ఞాదృశం నికషా మూర్ధే తృతీయగుణ ఇవ దివిషదృషభస్యనీలదృషదాసనే నిషీదతో ఽముష్య కురుకులప్రదీపస్య ప్రతీపం నివిశమాన శ్మకునిస్థానా ద్భ్రంశయితుం సాక్షాత్కృతసన్నిధీరిక్త మధ్యమవర్ణయాంతదీయాభిఖ్యయా వాచ్యఖివ గ్రహవిశేషః ప్రాసంగికేన పథా దురోదరవిహారేఽవతార మచిరాదభిరోచయామాస. ర్థం. ప. అథ సదసి మహాత్యాం చాజ్ఞయాసౌ నియత్యాస్సుమతిమపి విము

అక్షైః పాశకైర్దీవ్యంతి క్రీడంతీత్యక్షదేవిభిరిత్యుక్తైవ యోజనా. యత్తు 'చాపాక్షదీక్షిభి' రితిపాఠే ఆవృత్త్యా చాపరూపాక్షమూలావిహారిభి తి నృసింహవ్యాఖ్యానం ప్రకృతాసంగతే స్తస్యైవాశాస్యం. 3ద. తత్రేతి. తత్ర సభాయాం ఆనల్పానాం మహతాం చతురిమాణాం చాతుర్యాణాం జల్పాకేషు ప్రఖ్యాపకేషు తన్నిదానేష్వితి యావత్ 'స్యాజ్జల్పాకస్తు వాచాల' ఇత్యమరః. అతఏవ చిత్రీయమాణేషు ఆశ్చర్యకరేషు నమోవరివశ్చిత్రజుకిత్యుక్తిం కృతేక్యజంతాల్లటశ్శానచ్ - క్యచిచేతీత్వం. సభాయాః ఆస్థానమంటపస్య శిల్పేషు నిర్మాణవిశేషేషు దృశం కల్పయతః ప్రసారయతః తానితాని చాతుర్యాణి పశ్యత ఇత్యర్థః. ప్రజ్ఞాదృశం నికషా ధృతరాష్ట్రస్య సమీపే ఆభితః వర్తతఇత్యాదినా ద్వితీయాం. మూర్ధ్నేశరీరధారిణి తృతీయేగుణే తమసీవ స్థితేఽవే త్యుల్లేఖాత్. దివిషదృషభస్య ఇంద్రస్య యా నీలదృషదః రత్నాని తన్మయే ఆసనే పీఠే నిషీదతః ఉపవిశతః అముష్య కురుకులప్రదీపస్య ధర్మరాజస్య ప్రతీపమభిముఖం ప్రతికూలంచ యథాతథాసివిశమానః ఉపవిశన్ ప్రవిశంశ్చ స్థానాద్ధైర్యాత్ భ్రంశయితుం చ్యావయితుం సాక్షాన్మూర్తిధాయ కృతః సన్నిధిః సమీపవర్తిత్వం యేన సః రిక్తః శూన్యః మధ్యమవర్ణః మకారః యస్యాం తయా తదీయయా శకునిసంబన్ధిన్యా ఆభిఖ్యయా నామ్నా మకారశూన్యేన శనిరితిసంజ్ఞా శబ్దేనేతి యావత్. వాచ్యః ప్రతిపాద్యః గ్రహవిశేషః శనైశ్చరఇవ స్థితఇత్యుల్లేఖాః-శకునిర్దుర్యోధనమాతులః ప్రాసంగికేన పథా ప్రస్తావనాపారంపర్యేణ దురోదరవిహారే ద్యూతక్రీడాయాం అవతారం ప్రవేశం అచిరం సత్వరం ఆభిరోచయామాస-తదభిలాషం జనయామాసేత్యర్థః. ర్థం. అథేతి. అథ అనంతరం మహత్యాం సదసి సభాయాం 'స్త్రీనపుంసకయోస్సద'ఇత్యనుశాసనాత్సదశ్శబ్దస్య స్త్రీత్వం. అసౌ సుబలసూనుశ్శకునిః శోభనా కర్తవ్యాకర్తవ్యవిదా మతిః బుద్ధిర్యస్యతథోక్తమపి నియత్యాః దైవస్య ఆజ్ఞయా విముహ్యా మూఢ్యం

హ్యద్యూతమార్గే ప్రవృత్తం, బహుషు జనపదేషు ప్రాప్నువత్సు గ్లహత్వం సుది సుబలసూను ర్ధర్మసూనుం విజిగ్యే. ర౧. ప. ఏకేన యత్సుబలభూ ష్యగపద్గ్రహీతుమక్షేణ సర్వవిషయాన్నృపతే రశక్నోత్, అస్మాత్పరం జగతి వాచ్యతయాఖ్యపేత్య తిష్ఠేత కిం ను పర మాద్భుతవాచకాయ. ర౨. ప. ప్రతిదేవనమేవ మేవ భూషాప్రచురా న్రత్నచయాంశ్చ హేమకోశాన్, సహజాంత్సహ జాయయాస్య జిత్వా సతు గాంధారపతి ర్జగర్జ హర్షాత్. ర౩. తత్రాంతరే. ప. ఘటికేటి

ప్రాప్యద్యూతమార్గే దురోదరవిహారే ప్రవృత్తం ధర్మసూనుం యుధిష్ఠిరం బహుషు జనపదేషు నానాదేశేషు గ్లహత్వం ద్యూతపణత్వం ప్రాప్తవత్సు పణకృతేష్విత్యర్థః. సపది ద్రుతం విజిగ్యే జితవాన్-జయతేః కర్తరిలిట్. సన్నిటో శ్జేతి కుత్వం-యద్వా ధర్మసూనుం నిమోహ్యేతి పాఠమాశ్రిత్య యోజ్యం. జనపదానామేవ కర్మత్వం - దుర్లంఘ్యా దైవీగతిరితిభావః. మాలినీ. ర౧. ఏకేనేతి. సుబలభూః. శకునిః ఏకేన అక్షేణ పాశకేన ఇంద్రియేణచ 'అక్షం రథాంగేసేనాయాం పాశకేంద్రియయోరపీ' తివిశ్వః. నృపతేర్యుధిష్ఠిరస్య సంబంధినః సర్వాన్విషయాన్ దేశాన్ శబ్దాదీంశ్చ యుగపత్ ఏకదా గృహీతుం జ్ఞాతుంచ అశక్నోత్ సమర్థోఽభూదితి యత్ 'విష యో దేశశబ్దాద్యో' ఇతివిశ్వః. అస్మాత్ ఏకాక్షేణ ఏకదా సర్వవిషయగ్రహణాత్ పరమన్యత్ వస్తు పరమాద్భుతేతి యద్వాచకం పదంతస్మై వాచ్యతయా ఆర్థత్వేన అభ్యుపేత్య ఆగత్యతిష్ఠేత్ వర్తేత కిం నావతిష్ఠేదేవేత్యర్థః. కేచిత్తు పరం ఆ అద్భు తేతిచ్ఛిత్వా ఆ ఇతియత్ అద్భుతస్యవాచకం తస్మైపరమత్యంతంవాచ్యతయేత్యర్థః. 'ఆకారస్సర్వతోభావ ఈషదర్థేతు విస్మయ' ఇతివిశ్వః. అద్భుతమ పశ్యతాం శృణ్వ తాంవా ఆ ఇత్యాశ్చర్యాభిలాపకశబ్దోచ్చారణం ప్రసిద్ధమిత్యాహుః. తత్రపునరుక్తి వారణాయ పరశబ్దస్యాత్యంతార్థకత్వవర్ణనేఽపి తస్యావసానవివాన్వయాత్పక్షకృతాసం గతిః. బహుతర చతురంగబలేన చిరేణాప్యసాధ్యస్య యుధిష్ఠిరసర్వదేశాపహారస్య ఏకా క్షేణ పంచభిరపీంద్రియైరప్యగపద సంభావినశ్శబ్దాదిపంచకజ్ఞానస్యేంద్రియేణవా సంపా దనరూపస్య పరమత్వస్య ఆద్భుతవివాన్వయస్యగ్రంథకృద్రాశీమతత్వాదితి సుధీభిరా లోచనీయం. ర౨ ప్రతిదేవనమితి స గాంధారపతిః శకునిస్తు దేవనేదేవనే ప్రతిదే వనం ప్రత్యక్ష క్రీడాయాం పీప్సాయామవ్యయాభావః. ఏవమక్తప్రకారేణ అస్య ధర్మరాజస్య భూపాః భూషణాని ప్రచురాన్ బహూన్ రత్నానాం చయాన్రాశీన్ జాయయా ద్రౌపద్యాసహ అనుజాదీన్భీమదీంశ్చ జిత్వా హర్షాత్ జగర్జ సింహనాదం చక్రే - ఔపచ్ఛందసికం. ర౩. తత్రాంతరే ఇత్యుత్తరేణాన్వయః. ఘటికేటి, తత్రాంతరే

నోఽభూద్బహుపతివధూటీద్రుపదజావరాకీంతామత్రానయపరిషదీత్యగ్ర జగిరం,హర న్ద్వైతీయీక స్సుబలతనయాసూనుషు జవాత్సము త్తస్థౌ సాక్షాద్ధరణిమవతీర్ణో యమ ఇవ. రరప. కృష్ణాభియాసదసిధావనమా చరంత్యాః కైశ్యే చకార సకరాంగుళిమానతాంగ్యాః, పక్షోరుహేషు చ మహీపపురంధ్రివర్గానాసాగ్రసీమ్ని సుధియశ్చ నదీసుతాద్యాః. రశి. గ. తత్ర సదుర్మేధాబలవదాకర్షణక్షీయోద్బిందురాణి స్వేదకృషంతీవ భూపాజాలకముక్తాఫలాని ధారయంత్యా శ్చికురభారాత్ కేశపాశాత్ కరతలేన నిష్పీడననిర్గళితాంకాళిమధారామివ నిర్ఝరకుసలయగర్భకమాల్యరసఝరీ

యుధిష్ఠిర సర్వస్వజయకాలే బహూనాం పతీనాం వధూటీ భార్యా ద్రుపదజా ద్రౌపదీ నః అస్తాకం ఘటీచేటీ జలకుంభాహరణదాసీ అభూత్ ఘటీచేటీనామేవ బహు పతికత్వాత్తథోక్తం. పరాకీం తుచ్ఛాం ద్రౌపదీం అత్ర పరిషది ఆనయప్రాపయఇతి ఉక్తప్రకారాం అగ్రజస్య దుర్యోధనస్య గిరం వాక్యం హరన్ గృహ్ణన్ తదాజ్ఞావం హన్నితియావత్. అతఏవ అవసం భూమిం అవతీర్ణః ప్రాప్తః సాక్షాద్యమఇవ స్థితః సు బలతనయాయాః గాంధార్యాః సూనుషు ద్వితీయఏవ ద్వైతీయీకః దుశ్శాసనః తీయా దికస్వార్థేవత్యుఃఇతీకక్. జవాత్ సముత్తస్థౌ-ఉత్థితవాన్-ద్రౌపద్యానయనాయేతి శేషః. ధరణీ రర. దష్వేతి. దృష్ట్వా తమాగతం వీక్ష్యభియా భయేన సగసి ధావ నం ఇతస్ తతః పలాయనం ఆచరంత్యాః ఆనతాంగ్యాః ద్రౌపద్యాః కైశ్యే కేశపాశే సః దుశ్శాసనః. కరాంగుళిం చకార. కరాగ్రేణ వేణీం గృహీతవానిత్యర్థః. మహీపస్య ధృతరాష్ట్రస్య పురంధ్రివర్గాః అంతఃపురస్త్రీసంఘాః పక్షోరుహేషు తుచ్ఛేషు కరాంగు ళించక్రుః. దుఃఖాదితిభావః. నదీసుతాద్యాః భీష్మాదయః సుధియః సజ్జనాశ్చ నాసా యాః నాసికాయాః అగ్రసీమ్ని అగ్రదేశే కరాంగుళిం చక్రుః అహోదుర్లంఘ్యతా దైవస్యేత్యాశ్చర్యాదితిభావః. రశి. తత్రేతి. తత్ర సభాయాం దుష్టామేధాబుద్ధిర్యస్య తథోక్తః దుర్మేధాఃనిత్యమసిచ్ ప్రజామేధయోరిత్యసిచ్'-సః దుశ్శాసనః బలవత్ దృఢమాకర్షణేన ఉద్బిందురాణి అంకురితాని స్వేదస్య పృషంతి బిందూనివ స్థితాని భూపాయాః జాలకస్య ముక్తాఫలాని ధారయన్త్యాః చికురభారాత్ కేశపాశాత్ కరత లేన నిష్పీడనాత్ నిర్గళితాం కాళిమ్నః నైల్యస్య ధారామివ స్థితాం నిర్ఝరాణి సాంద్రా ణి కువలయాని గర్భే మధ్యే యస్య తస్య తాదృశగర్భస్య తస్యయస్యేత్యర్థః. శైషికః కప్-మాల్యస్య రసఝరీం మకరందధారాం అశ్రుభిస్సహవర్షంత్యాః తస్యాః ద్రౌపద్యాః పాతివ్రత్యలక్ష్మ్యాః యః నివాసః గృహం తస్య స్ఫటికమయం ప్రాకారమివస్థితం

మశ్రుభిస్సహ వర్షంత్యాస్తస్యాః పాతివ్రత్యలక్ష్మీనివాసస్ఫటికప్రాకార మివ దుకూలమప్యాహర్తుం ప్రావర్తత. ౪౬. ప. తాదృక్షే సముపస్థితే పరిభవే సభ్యేషు వాచం యమేషోథ్యాయత్సువిధే ర్బలం స్వదయితే ష్వన్యేష్వశక్తేష్వసు, నిశ్చిత్యార్తిమతాం గతిం యదుపతిం నీవ్యాంక రాకుర్వతీసా చక్రంద తదోచ్చకై రిహ హరేత్రాయస్వషం మామితి ౪౭. ప. తస్యాస్సభాయాం హ్రియమాణవస్త్రాత్తన్వ్యా నితం బాత్సహసాపిరాసీత్, కంసారికారుణ్యపయఃపయోధేః కల్లోలమాలేవ దుకూలపఙ్క్తిః. ౪౮. ప. హృతే హృతే వాససి హృద్యరూపం వాసోంతరం యద్వవృధే వరాంగ్యాః, నరస్య తేనైవ నకస్య తత్ర చిత్త

దుకూలం ధవళాంశుకం ఆహర్తుం ఆకృష్టుం ప్రావర్తత ఉపక్రాంతవాన్ - ఉల్బోక్తా త్రయసంసృష్టిః. ౪౬. తాదృక్షమితి. సా ద్రౌపదీ తాదృక్షే తథావిధే పరిభవే ఆవమానేసముపస్థితే ప్రాప్తేసతి సభ్యేషు భీష్మాదిషు సభాజనేషు వాచంయమేషు తూష్ణీంభవత్సుసత్సు-ధర్మసౌక్ష్మ్యస్య నిర్ధారణాశక్త్యేతిభావః. స్వదయితేషు యుధిష్ఠిరాదిషు విధేః దైవస్య బలం దుర్లంఘ్యమహిమానం ఆధ్యాయత్సుసత్సు చింతయత్సుసత్సు'స్యాచ్చింతాస్మృతిరాధ్యానమి'త్యమరః. అన్యేషు ఉదాసీనేషుచ అశక్తేషుసత్సు-యదుపతిం శ్రీకృష్ణం ఆర్తిమతాం దుఃఖితానాం గతిం పరాయణం నిశ్చిత్య నీవ్యాం వస్త్రగ్రంథాకరా ద్వావపి కుర్వతీ కరాభ్యాం నీవీం సంగృహ్ణంతీసతీత్యర్థః. ఇవోస్మిన్నవమానసమయే హేహరే మాం త్రాయస్వ రక్ష - హేతి ఖేదే. ఇతి ఉక్తప్రకారం తదా ఉచ్చకైః గళితకంఠం యథాతథా చక్రంద రురోద - శార్దూలవిక్రీడితమ్. ౪౭. తస్యాఇతి. అథ సభాయాం హ్రియమాణం ఆకృష్యమాణం వస్త్రం యస్మాత్తస్మాత్ తస్యాః శ్రీకృష్ణం శరణం ప్రపన్నాయాః తన్వ్యాః ద్రౌపద్యాః నితంబాత్ కంసారేః శ్రీకృష్ణస్య కారుణ్యమేవ పయఃపయోధిః క్షీరాబ్ధిః తస్య కల్లోలానాం మహత్తరఙ్గాణాం మాలా పఙ్క్తిరసిద్ధిలేత్యుల్బోక్తా - దుకూలానాం క్షౌమవస్త్రాణాం పఙ్క్తిః సహసా సత్వరం హరిస్మరణక్షణమేవేతియావత్ - ఆవిరాసీత్ ప్రాదుర్బభూవ - ప్రసన్నే భగవతి కిందుర్లభమితిభావః. ఇంద్రవజ్రా. ౪౮ హృతేహృతఇతి. యద్యస్మాత్ వరాంగ్యాః ద్రౌపద్యాః వాససి వస్త్రే ఏకైకస్మిన్ హృతేసతి-వీప్సాయాం ద్విర్భావః. హృద్యరూపం వాసోంతరం అన్యద్వాసః వవృధే ఆవిర్బభూవ-తేన కారణేన ప్రత్యపహారం వస్త్రాంతరా విర్భావరూపేణ చిత్రప్రకారః ఆశ్చర్యరసప్రవాహః తత్ర సభాయాం కస్య నరస్య సంబంధినః చిత్తస్య నావాతార్యః నావ్యః అగాధః నాజని నాభూత్.

స్య నావోఽజని చిత్రపూరః. ౪౯. ప. అదృశ్యస్యాపహారేఽపి వర్ధితా నేకవాససః, అంబరప్రాయతా తస్యామధ్యస్యోభయథాభవత్. ౫౦. ప. చేలానికర్షం శ్చిరమంధసూను స్తస్యాస్తు నగ్నం కరణ స్సనాభూత్, శ్రమాత్ స్ఖలిత్వా ధరణౌ పతంత్సన్ దంతావళేరేవ జనవ్రజానామ్. ౫౧. గ. అథ తథాభూతపరుషయోపాభిషంగరోషకలుషేణ పృషద

సర్వస్యాప్యజస్యేవ-సర్వేఽప్యత్యాశ్చర్యాన్వితా బభూవురిత్యర్థః. ౪౯. అదృశ్యస్యేతి. అదృశ్యస్య నిసర్గసౌక్ష్మ్యేణ ద్రష్టుమయోగ్యస్య అపహారే వస్త్రాణామపకర్షణేసత్యపి - వర్ధితాని హరికరుణయావిర్భూతాని అనేకాని వాసాంసి యస్యతథోక్తస్య తస్యాః ద్రౌపద్యాః మధ్యస్య ఉభయథా నిసర్గాదృశ్యత్వేన ఆనేకవాసోవర్ధనేన చ ద్విధాపి అంబరప్రాయతా ఆకాశసామ్యం అంబరాణాం వస్త్రాణాం ప్రాయో బాహుళ్యం యస్మిం స్తస్యభావస్తత్తా బహువస్త్రవత్త్వంచేత్యర్థః. అభవత్ ఆసీత్ 'అంబరంవ్యోమ్నివాససి'-'ప్రాయోవయసిబాహుల్యే సామ్యే నిరశనవ్రత' ఇత్యమరవిశ్వప్రకాశౌ-సతాంమానభం గాయ దురాత్మభిశ్చింతితం దైవేనభజ్యతఇత్యత్రేదమేవ సాక్షి.-యత్ ద్రౌపదీ మధ్యది దృక్షాతోదుశ్శాసనేన ద్రౌపద్యాః వస్త్రాపహరణం దైవేన భగ్నమితి - తస్యేతి మధ్య విశేషణత్వేన పాఠాంతరం వ్యర్థవిశేషణత్వేనోపేక్ష్యం. తత్రాదృశ్యత్వవస్త్రప్రాచుర్య యోర్విశేషణగత్యా అంబరప్రాయత్వం ప్రతిహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం. అస్య వస్త్రాకాశయోర్బాహుళ్యసామ్యయోశ్చ భేదేఽపి శ్లేషభిత్తికయాభేదాధ్యవసాయాపతిశయోక్తిభేదద్వయేన సంసృష్టిః. ౫౦. చేలానీతి. సః అంధసూనుః దుశ్శాసనః చేలాని ద్రౌపద్యాః వస్త్రాణి చిరంకర్షన్ సన్ తస్యాః ద్రౌపద్యాః నగ్నంకరణః వివస్త్రత్వకారీ నాభూత్ - కింతు శ్రమాత్ వస్త్రాపకర్షణజనితాత్ స్ఖలిత్వా సంక్షుభ్య ధరణౌ భువి పతన్సన్ జనవ్రజానాం జనసమూహానాం దంతావళేరివ నగ్నంకరణోఽభూత్ - తం పీడ్యపతితం వివృతదంతపంక్తిం జహసుర్జనా ఇత్యర్థః. అత్ర ద్రౌపదీజనదంతావళ్యోః ప్రసక్తస్య నగ్నీకరణస్య జనదంతావళ్యామేవ నియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారః. ౫౧. అథేతి. అథ తథాభూతేన తాదృశేన 'భూతం క్ష్మాదా పిశాచాదౌ తథాపూర్వంతుతాద్రశ'ఇతి విశ్వః. పరుషేణ క్రూరేణ యోషాయాః ద్రౌపద్యాః అభిషంగేణ పరాభవేన యో రోషః 'తేన కలుషేణ వికృతచిత్తేన పృషదశ్వాద్వాయోః జన్మ యస్య తేన భీమేన పరిషది సభాయాం భీషణం భయంకరం యథాతథా ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ బభాషే - ప్రతిజ్ఞాతమిత్యర్థః. భాష

శ్వజనుషా పరిషది భీషణమేవం బభాషే. ౫౨. ప. ఉరసిస్థలదూష్మలం మృగాక్ష్యాస్సమితావస్రమిదం యథాహ మన్లా, ద్విషతః కచకర్షిణో ఒప్యముష్యారసనేనానుభవేయమేవ మేవ. ౫౩. కించ. గ. సరసీవ విచలత్కబంధబంధురే సమరాజిరే తామరసచ్ఛదానివ శతమపి వివతా నేతాన్ హేమంతఖవాహం ధార్తరాష్ట్రశబ్దశేషాం మహాగదాపత్తిం గమయిష్యామి. ౫౪. తత్ర సుత్రామ్ణః పుత్రోఒప్యేవం ప్రతిజజ్ఞే. ౫౫. ప. ఉత్సేకాత్కృత హస్తాశమనునా గాంధారపుత్రీ భువా రాధా సూనురసౌ జహాస సదసి గ్రామ్యం బ్రువన్యత్తతః, యస్యాం జాత్వపి

తేర్భావేలిట్ 'పృషదశ్వో గంధవహాః' 'జనుర్జననజన్మానీ'త్యుభయత్రచామరః. ౫౨. ఉరసీతి. సమితౌ సభాయాం మృగాక్ష్యాః ద్రౌపద్యాః ఉరసి వక్షసి స్థలత్ పతత్ ఋభ్యచ్చ ఊష్మళం సంతాపాతిరేకాదత్యుష్ణం ఇదమస్రం అశ్రు అహం ఆక్ష్ణా లోచనేన యథా అన్వభవం ఆపశ్యం ఏవమేవ అముష్యాః ద్రౌపద్యాః కచకర్షిణః ద్విషతః దుశ్శాసనస్యాపి ఉరసి స్థలత్ ఊష్మళం అస్రం శోణితం రసనేన జిహ్వయా అనుభవేయం పిబేయమిత్యర్థః. ఆత్ర కేవలప్రకృత్యశ్లేషః. ఔపచ్ఛందసికమ్. ౫౩. కించేతి. కించ చలద్భిః నృత్యద్భిః కబంధైః నిర్శీర్షకశీబరైః జలైశ్చ బంధురే విషమే సరసీవ సమరాజిరే యుద్ధాంగణే వివతాం విరోధినః శతం ఏతాన్ దుర్యోధనాదీన్ తామరసస్య పద్మస్య ఛదాన్ దళానివ అహం హేమంతః బుతుగివ ధార్తరాష్ట్ర ఇతిశబ్దః నామపదం శేషః అవశిష్టః యస్యాం తాం. మహత్యా గదయా ఆపత్తిమాపదం అన్యత్ర మహతాగదేన రోగేన హిమరూపేణ ఆపత్తించ. గమయిష్యామి ప్రాపయిష్యామీతి బభాషే ఇతి పూర్వేణసంబంధః 'ధార్తరాష్ట్రోఒసితేహంసే ధృతరాష్ట్ర సుతేఒపిచ' - 'గదో భాతస్య విష్ణోస్యాదామయే చాయుధేగదా'ఇత్యుభయత్ర విశ్వః. అనేకేవేయ ముపమాశ్లిష్టవిశేషణాచ. ౫౪. తత్రేతి. తత్ర తస్మిన్నేవ సమయే సుత్రామ్ణః ఇంద్రస్య పుత్రః అర్జునోఒపి ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ ప్రతిజజ్ఞే ప్రతిజ్ఞాతవాన్ - ప్రతిపూర్వాజ్ఞానాతేః కర్తరిలిట్. ౫౫. ఉత్సేకాదితి. అసౌ రాధాసూనుః కర్ణః అమునా గాంధారపుత్రీభువా దుర్యోధనేనసహ సదసి గ్రామ్యం అసభ్యంవాక్యం బ్రువన్ సన్ కృతాః హస్తాభ్యాం తాళాః శబ్దవిశేషా యస్మిన్ తత్తథా యద్యస్మాత్ జహాస వసతిస్మ - తతః కారణాత్ యస్యాం నిద్రాయాం దేహినః జంతోః జాతు కదాచిదపి అభ్యుదితతా సూర్యోదయః అభినిర్ముక్తతా తదస్తమయశ్చ ద్వే అపి నైవస్యాం తాం - పునరుద్ధస్య హితయోః ప్రసక్తిరితి భావః. తాం నిద్రాం దీర్ఘాం - మృతిమితి

దేహినోఽభ్యుదితతాన్నైవాభినిర్ముక్తా స్యాతాం ద్వే అపి గాండివో మమ తు తాం నిద్రామముం నేష్యతి. ౫౬. గ. ఇతి తమోస్తాభృశేన వీరవాదేన అయిసుఖమిహాన్వేతి కరాస్ఫాలనన్యదర్శితే సక్థి న్యేవతవ మృత్యుస్స్యాదితి సుయోధనం ప్రతి యాజ్ఞసేన్యా శ్వాసేన చ భయాత్తగంధాభ్యామంధదంపతిభ్యాం యథాపురం రాజ్యం ప్రత్యర్పయ సాంత్వవచనం హరిప్రస్థం ప్రస్థాపితో యుధిష్ఠిరః పునరపి కృతమంత్రైరమిత్రైరయమాహూతమాత్రోయమర్థగథాద్విధినా గళహస్తికయా వినివర్తిత ఇవ తామేవ సభాం ప్రత్యావర్తత. ౫౭. ప.భూతాభివిష్టఇవ

యావత్ - అముం రాధాసూనుం మమ గాండీవస్తు నేష్యతి గమయిష్యతీతి ప్రతిజ్ఞే ఇతి పూర్వేణసంబంధః. 'సుప్తే యస్మిన్న స్తమితే సుప్తేయస్మిన్ను దేతి చ, అంశుమానభినిర్ముక్తోఽభ్యుదితశ్చ యథాక్రమమి'త్యమరః. అత్ర కర్ణనిధనస్య తాదృశభంగ్యం తరేణ కర్ణనాత్పర్యాయోక్తిరలంకారః. 'పర్యాయోక్తంతుగమ్యస్య వచోభంగ్యంతరేణయది'తి లక్షణాత్-శార్దూలవిక్రీడితమ్. ౫౬. ఇతీతి. ఇతి ఉక్తప్రకారేణ తయోర్భీమార్జునయోః తాదృశేన తథావిధేన వీరవాదేన ప్రతిజ్ఞావాక్యేన ఆయి ద్రౌపది ఇహ మమ సక్థిని సుఖం యథాతథా ఆస్వ ఉపవిశ ఇతి కరస్య కరతలస్య ఆస్ఫాలనేన సశబ్దం స్పర్శనేన నిదర్శితే నిర్దిష్టే సక్థిని ఊరావేవ తవ మృత్యుః మరణంస్యాత్ భూయాత్ - ఇతి ఉక్తప్రకారేణ యాజ్ఞసేన్యాః ద్రౌపద్యాస్సంబంధినా సుయోధనం ప్రతి దుర్యోధనముద్దిశ్య శ్వాసేనచ యద్భయం తేన ఆత్తగంధాభ్యాం తిరస్కృతాభ్యాం అన్ధదంపతీభ్యాం గాంధారీ ధృతరాష్ట్రాభ్యాం 'ఆత్తగంధోఽభిభూతకిస్యా' దిత్యమరః. పురేవ యథాపురం న్యాతాన్వర్వనివ రాజ్యం న్యాతనిర్జితం ప్రత్యర్ప్య పునస్సమర్ప్య హరిప్రస్థం ప్రతి ప్రస్థాపితః ప్రేషితః అయం యుధిష్ఠిరః కృతమంత్రైః ఆలోచనం ఏవం సికృతా వీతేనాస్థా ఉగుంతే తత్పునర్ద్యూతేన వనం నేష్యామఇత్యాకారకం నైశ్చయం అమిత్రైశ్శత్రుభిః దుర్యోధనాదిభిః పునరపి ఆహూతమాత్రః ఆకారితస్సన్నేవ నకించిదాలోచయన్నేవ సన్నితియావత్ -విధినా దైవేన కర్త్రా గళేకంతే హస్తంనిక్షిప్య చోదనాత్మికా చేష్టా గళహస్తికాతయాకరణేన ఆర్ద్ధపథాత్ వినివర్తితః ప్రత్యావర్తితఇవేత్యుత్ప్రేక్షా. తామేవ సభాం ద్యూతశాలాం ప్రత్యావర్తత పునరాగతవాన్ -అత్ర భయాత్తగంధతాయా విశేషణగత్యా రాజ్యప్రత్యర్పణహేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమభ్యేక్షయా సంసృజ్యతే - అంధదంపతిభ్యామిత్యత్ర గాన్ధారీ అంధస్య పత్యుర్భావమనుసరంతీ పట్టేనాక్షీణీ పిధాయ యావజ్జీవమంధాబభూవేతి పౌరాణికీ కథానుసంధేయా. ౫౭. భూతేతి.

బోధవతాం వరోఽపి భూయోఽపి ధర్మతనయస్సహ సౌబలేన,ఆధత్త దేవనవిహార మనార్యజుష్ట మాద్యాక్షరం విజహదేవ గణోఽపి యోఽభూత్.శిర. ప. కితవే శకునౌ వశంవదా న్కిరతి స్వేన కరేణ పాశకాన్, విజయేన సదా పురస్కృతోఽన్యభవత్తేన సపృష్ఠతః కృతః. శిర్. ప. ఉత్థాయాథ క్షితీంద్రః క్షణమప ధరణౌ స్థాతుమస్యాం న యుక్తం ప్రత్యర్థిస్వీకృతాయామితి సహసహాజై స్సత్యసంధ స్సజానిః, పాణౌ కృత్వోర్ధ్వథాయ ప్రసువమతితరా మంతరుత్పన్యమానాం పద్భ్యాం ప్రాప దశ్వానాని వ్యధితహృదమంచత్పారలోక్యస్తు దృగ్భ్యాం. ఓం. ప. కాంతారవర్త్మని మృగాః పురతో నిషణ్ణా శ్చాంతాకృతే స్సధనుషోఽపి నిషంగీ

బోధవతాం కర్తవ్యాకర్తవ్యోవిదానాం మధ్యేవరః శ్రేష్ఠోఽపి ధర్మతనయః భూతేన పిశాచేన అభివిష్టః ఉన్మాదితఇవ భూయః పునరపి సౌబలేన శకునినాసహ అనార్యైః అసద్భిః జుష్టం సేవితం ఆద్యైర్గర్హ్యజనభవతీతివా దేవనవిహారమాధత్త అకరోత్-యః దేవనవిహారవివ ఆద్యక్షరం దేఇతి ప్రథమాక్షరం విజహాత్ త్యజన్సన్పణాః గ్లహోఽసి వనవిహారరూపః అభూత్-శం దేవనవిహారమితి సంబంధః. వాచ్యవాచకయోరభేదాభిమానాన్నావాచ్యవచనదోషః. శిర. కితవఇతి. కితవే అక్షవిద్యానిపుణే శకునౌ వశంవదాన్ స్వాధీనాన్ పాశకాన్ అక్షాన్ స్వేన స్వీయేన కరేణ కిరతి ప్రచారయతిసతి-విజయేన జయేన అర్జునేన సదా పురస్కృతః అగ్రేకృతోఽపి పూజితశ్చసన్నితిచ-స ధర్మరాజః తేనపిజయేన పృష్ఠతః కృతః పరాజితః అవమానితశ్చ అభవత్. విరోధాభాసః. శిర్. ఉత్థాయేతి. అథ పరాజయానంతరం సత్యసన్ధః సత్యప్రతిజ్ఞః అతఏవ క్షితీంద్రః ధర్మరాజః ప్రత్యర్థిభిః శత్రుభిః స్వీకృతాయాం ఆర్థినమర్థినం ప్రత్యర్థిస్వీయత్వేన కృతాయామితిచ అస్యాం ధరణ్యాం రాజ్య ఇత్యర్థః. క్షణమపి స్థాతుమయుక్తమితి ఆలోచ్యేతిశేషః. ఉత్థాయ అంతికే మనసి అతితరాం భృశం ఉత్తప్యమానాం దహ్యమానాం ప్రసవం మాతరం క్షత్తుర్విదురస్యపాణౌ నిధాయ హస్తేసమర్ప్య సజానిః సభార్యస్సన్ సహజైః సోదరైః భీమాదిభిస్సహ పద్భ్యాం పాదాభ్యాంపదాచారేణేతియావత్. వనాని అరణ్యాని ప్రాప్య స్థాపయిత్వా-వ్యథితం దుఃఖితంహృన్మనః యస్యసః పౌరలోకః పురజనస్తు దృగ్భ్యాం వనాని ఆశ్రుజలాని అముంచత్-దుఃఖాద్రురోదేత్యర్థః. ఆప్నోతేః కర్తరిలఙ్. స్మర్తరా. ఓం. కాంతారేతి. కాంతార వర్త్మని అరణ్యమార్గే పురతః అగ్రే నిషణ్ణా ఉపవిష్టాః మృగాః హరిణాః ఉత్థాయ సధనుషోఽపి నిషంగోఽస్యాస్తీతినిషంగిణోఽపి శాంతా శమప్రధానా ఆకృతిరాకారో

ణోఽపి, ఉత్థాయ తస్య పటుగర్జరచాయచీరం రోమంథలోలచుబుకేన
ముఖేన జిఘ్రుః. ఓం. క. ఓం గచ్ఛ పూర్వేధి తస్య పాదరేఖాఘటస్య
ప్రతిమా మనోజ్ఞాః, భక్త్యోపనీతా వనదేవతాభిః పాద్యోదకుంభాశ్రిత
జాగ్రతిస్మ. ఓం. గ. క్రమేణ తే సజానయః పిలంఘ్య వివిధాని విపినాని
జవాన్ముని కర్ణశష్కులీ భవశేన శిక్షితై ర్గతివిశేషైరివ గచ్ఛద్భి రావ
ర్తై రుపాసకజనతాహృదయాని సంసారచక్రాణీవ దర్శయంతం, కోకనద
వదనోదితైరివ కోకకుటుంబకూజితైః సమాగస్య దేవవ్రతస్య కుశల
మివ పృచ్ఛంతీం భాగీరథీం పురస్కృత్య తత్ర తాం నిశీథినీం పర్యచ్ఛ

యస్యతస్య ధర్మరాజస్య వల్కలం చీరం రోమంథేన చ్యుతచర్వణేన లోలం చుబుకం మో
ష్టాగ్రభాగః యస్యతేన ముఖేన వక్త్రేణ పటునా స్ఫుటేన మర్మరేణ శబ్దేన చారురమ
ణీయం యథాతథా జిఘ్రుః చుచుంబుః జిఘ్రులేకర్తృలిట్. ఆర్ష మర్మరః. 'స్వనితే
పస్త్రపర్ణానామి'త్యమరః. అత్ర శాంతాదృతిత్వస్య విశేషణగత్యా చుంబనహేతు
త్వాత్ప్రధార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్. ఓం. పరాగేతి. పరాగేణ మృదురజసాపూర్ణే
పథి మార్గే ఘటస్య ప్రతిమాః సదృశ్యాః మనోజ్ఞాః రమణీయాః తస్య ధర్మరాజస్య
పాదయోః శిఖాః కలశరేఖాః వనదేవతాభిః భక్త్యా ఉపనీతాః ఆనీతాః పాద్యస్య
పాదోదకస్యఉదకుంభాః జలఘటాశ్రితేతి తాఎత్యేష్ఠీసమాసాః మన్థోదకఇత్యాదినాఉద
కశబ్దస్య ఉదాదేశాః. జాగ్రతిస్మ రేజుః. ఉల్పోక్తిః. ఓం. క్రమేణేతి. సమానాసీకాజా
యాయేషాంతే సజానయాః తే పాండవాః వివిధానివనాని క్రమేణ పిలంఘ్య అతిక్రమ్య
జవాన్మార్గమ ముషో కర్ణశష్కులీవ తస్యాం పంక్తాః ఋజులమార్గాః తద్వశేన తత్ర
సంచారబలేనేత్యర్థః. గతివిశేషైః చక్రగమనైరివ స్థితైః గంధీర్థైః
నిమ్నైః ఆవర్తైః భ్రమైః తద్వ్యాజేనేత్యర్థః. ఉపాసికాయాః ఆత్మసేవికాయాః జన
తాయాః జనసమూహాత్ గ్రామజనేత్యాదినా సమూహార్థేతల్ - ఆహూతాని ఉపా
కృష్టాని సుసారాణ్యేవ చక్రాణి దర్శయంతీమివ స్థితాంకోకనదం రక్తాబ్జమేవ వదనం
తస్య ఉదితైః భాషితైరివ స్థితైః తస్మాత్ ఉదితైరాహూతైరితివా. అభిహితఃపాఠః
సుగమః. 'రక్తాంబుజేఽపి కోకనదమి'తినానార్థరత్నమాలాయాం - కోకకుటుంబానాం
చక్రవాకమిథునానాం కూజితైః శబ్దైః కుమారస్య స్వపుత్రస్య దేవవ్రతస్య భీష్మస్య
కుశలం పృచ్ఛంతీమివస్థితాం భగీరథస్యనామ రాజర్షేః అపత్యంభాగీరథీం గంగాం పుర
స్కృత్య అగ్రేకృత్వా తీరంప్రాప్తేతి యూనత్ - తత్ర గంగాతీరే తాం నిశీథినీం

క్రుఃఽ3. గ. అపరేద్యు రతిమాత్రబుభుక్షితానుయాత్రికసత్రిజన పరిత్రాణాయ పవిత్రై స్తోత్రైఃప్రసేదుషా చిత్రభానునా దత్తమక్షయ్య మన్నపాత్ర మాదాయకళత్రే నిదధుఃఽ4. ప. వనం తతఃకామ్యక మేత్య తేషు వసత్సు భీమస్తు నియోద్ధుకామం, కిమ్మీర ముగ్రం కుణపాశనేంద్ర మక్షీణ తదాహారదశా మనైషీత్ఽ5. ప. తత శ్చరన్ద్వైతవనే ససార్ధం వధ్వా కదధ్వాలసతామబుధ్వా, మూలాని సర్వస్య శుభస్య భూపో మూలాని జగ్రాహ ముసీంద్రసంఘాత్ఽ6. ప. తత్రాథతే సత్యవతీసుతస్య పాదారవిందాత్ప్రవిసృత్వరీభిఃనఖప్రభాభి ర్జటపుష్పపంక్తీఃజటాలతానాం జనయాంబభూవుఃఽ7. ప.

ప్రగ్రహాం రాత్రిం పశ్చాచ్చక్రుఃనయంతిస్మ. ఽ3. అపరేద్యురితి. అపరేద్యుఃపరస్మిన్ దివసే తే పాండవాఃఅతిమాత్రమత్యంతం బుభుక్షితానాం క్షుధితానాం అనుయాత్రికాణాం సహాయగంత్రీణాం అనుయాత్రాప్రయోజనమేషామిత్యర్థేకక్ - సత్రం క్రతుశేషమస్తీతి సత్రిణాం యజ్వనాం జనానాం పరిత్రాణాయ బుభుక్షూణామనాయేత్యర్థఃపవిత్రైఃస్తోత్రైఃవైదికైఃప్రసేదుషా ప్రసన్నేన చిత్రభానునా సూర్యేణ దత్తం క్షేతుం శక్యన్నభవతీత్యక్షయ్యం అన్నపాత్రం కళత్రే నిదధుఃద్రౌపద్యై సమర్పయన్నిత్యర్థఃఽ4. వనమితి. తతఃతేషుపాండవేషు కామ్యకనామ వన మరణ్యమేత్య వసత్సుసత్సు భీమస్తు నియోద్ధుం బాహుయుద్ధం కర్తుం కామోయస్య తం ఉగ్రం భయంకరం కిమ్మీరన్నామ కుణపాఃశవమశనం యేషాం తేషామింద్రం రాక్షసశ్రేష్ఠం తస్య రాక్షసస్య ఆహారశ్చవం తస్య దశామవస్థాం క్షీప్రమాగమనక్షణ ఏవ అనైషీత్ అవధీదిత్యర్థఃఽ5. తతఇతి. సభూపోధర్మరాజాఃకదధ్వనికాపథే కంటకశర్కరాదిసంకులమార్గఇతి యావత్ - అలసతాం శ్రమం ఆబుధ్యా అవిచార్య-మవోదయహేతుత్వాదితిభావఃపధ్వాసార్ధం పద్యాసహ తతఃకామ్యకవనాత్ చరన్ నిర్గచ్ఛంస్తన్ద్వైతేనామపనే ముసీంద్రాణాం సంఘాత్ - సర్వస్య శుభస్య మూలాని ముఖ్యకారణాని మూలాని కందాన్జగ్రాహ. ఆతిశ్యంప్రాప్తవానిత్యర్థఃఽ6. తత్రేతి. అథ తే పాండవాఃతత్రద్వైతవనే సత్యవతీసుతస్య వ్యాసస్య పాదారవిందం పద్మమివ తస్మాత్ ప్రకర్షేణ విసృత్వరీభిఃప్రసరణశీలాభిఃఇణ్ణశంసర్తిభ్యఃక్వరబితిక్వరపిపిత్వాత్తుక్ - నఖానాం ప్రభాభిఃజటామేవ లతాఃతాసాం నవాఃపుష్పాణాం పంక్తీఃజనయాంబభూవుఃజనయంతిస్మ - తత్పాదయోఃప్రణేమూరిత్యర్థఃరూప కాలంకారఃఽ7. తస్మిన్నితి. అథతాపసయూథస్య మునిబృందస్య నాథే తస్మిన్

తస్మిన్కాలే తాపసయూథనాథే స్వాతీమివాజగ్ముషి వాసభూమిం, తేషా మతిక్షామతయా యుతానాం శుచాఽతీవ శేషస్తితివృష్టి రాసీత్. ఉ. ప. ప్రసృమరతనుభాసా ప్రావృషేణ్యాం తమేఘా న్దిశి దిశి విదధానో దీర్ఘదర్శీ తదానీం, కురవ ఇతి మహాంతం శబ్దమాబిభ్రతోఽపి స్వవచన నిపుణిమ్నా తానశోకా నకార్షీత్. ఉ. ప. తస్మాత్పృతిశ్రుతిరితి ప్రతి పద్యవిద్యామాలింగ్య ధర్మతనయేన విసృజ్యమానః, పార్థో హిమా

కణా పండితేవ్యాసపీవశుక్రఇతిశ్లిష్టరూపకం. 'కవిః కావ్యకరే శుక్రే పండితే జల పక్షిణీ'తివిశ్వః. వాసభూమిం నిజావాసస్థానమేవ స్వాతీం నక్షత్రవిశేషం ప్రత్యా జగ్ముషి ప్రాప్తవతిసతి - స్వాతీనక్షత్రస్య తులారాశిఘటకత్వాత్ 'తులావృషభయో ర్భృగు' రితి శుక్రస్య తదధిపతిత్వోక్తేశ్చ వాసభూమిమిత్యుక్తం-శుచా దుఃఖేనైవ అతిక్షామతయా అనావృష్ట్యా అతికార్శ్యేనేచ యుతానాం సహితానాం తేషాం పాండవానాం అతీవ్యేవ దేహాఃతేషు అతివృష్టిరాసీత్ 'స్వాతీగతే శుక్రఇవాతి వృష్టీ'త్యాదిప్రసిద్ధేరితిభావః ఆపది బంధుదర్శనే మహాన్తోఽపి బాష్పాయంతఇతి పర మార్థః. సమస్తవస్తువర్తిసావయవరూపకం - స్వాతీమథాజగ్ముషిత్యేవపాఠః ఇవకార పాఠస్తు ప్రక్రాంతసావయవరూపకభంగాపత్తేరుపేక్ష్యః. ఉ. ప్రసృమరేతి. ప్రసృ మరయా పతితోవ్యాప్నువంత్యా తనోశ్శరీరస్య భాసా నీలకాంత్యా ప్రావృషి వర్షర్తా జాతాన్ప్రావృషేణ్యాన్ ప్రావృషిభవాన్ ఇత్యేణ్యప్రత్యయః. మేఘాన్ దిశిదిశి ప్రతి దిశం-వీప్సాయాం ద్విర్భావః-విదధానః సంపాదయన్ దీర్ఘం కాలంత్రయేఽపి నిరపా యంపశ్యత్యాలోచయతీతి దీర్ఘదర్శీసన్ వ్యాసః. కుత్సితం యథాతథా రుపంతి శబ్దాయం తఇతి హేతోఃకురుత్వాదితియావత్. మృగయ్వాదిత్వాత్కుఃగణపాఠాదంతలో పోనిపాత్యతే-మహాంతం శబ్దం రోదనంకురవేతి సంజ్ఞాపదంచ ఆబిభ్రితఃవాచకత్వేన స్వీకుర్వతోఽపీతి విరోధః. దధానానపిత్యాభాసః. తానాండవక్ వృత్తివిశేషాం శ్చ స్వస్య స్వీయస్యవచనస్య వాక్యస్య కావ్య భూమ్యాసహ రుపంతి ఔన్యాన్యైర్థ్యేణవా గర్జంతీతి వ్యుత్పత్త్యాభూసప్తశతీమావంతఃతాదృశైర్యవంతోవేతి వివరణాత్మకస్య విపది ధైర్యమిత్యాద్యాపద్ధర్మబోధకస్యచ నిపుణిమ్నా కౌశలేన పృథ్వాదిత్వాదిమనిచ్- ఆశోకాన్ శోకరహితాన్ తన్నామకపుష్పాంశ్చ ఆకార్షీత్ కృతవాన్ - రుదతస్తా నాశ్వాసితవానిత్యర్థః. ఉ. తస్మాదితి. పార్థోఽర్జునః తస్మాద్వ్యాసాత్ ప్రతిశ్రుతిరితి తత్సంజ్ఞామిత్యర్థః. విద్యాం శైవీం ప్రపద్యలబ్ధ్వా - ధర్మతనయేన ఆలింగ్య విసృజ్య మానః అనుజ్ఞాతస్సన్నిత్యర్థః. కృపాజలనిధేః శంభోః చరణయోరర్చనాభిః పూజాభిః,

చలమగా త్వరమాస్త్రమాప్తుం శంభోః కృపాజలనిధేశ్చరణార్చనాభిః. ౭౦. ప. యస్మిన్ హిమాసీభృతి యత్కబృందవమంగేషు సర్వేష్వపిమం జులేషు, నఖంచ హోష్మం సలిలేక్షణానా మురోజనేవాతితరాముపాస్తే. ౭౧. ప యోవిత్సనాభేత్య వసుంధరాయాయానిపీయరత్నావళికాంతిపూరాన్, మనశ్శిలావప్రపరిష్కరేణ దరీముఖైర్రుద్ధిరతేవ తృప్తః. ౭౨. ప. ఆరోహతస్తం తరసా సమీరకిశోరకస్స్వేదజలాణురాజిం, నిపీయ తస్యానసపద్మమాధ్వీం ద్విరేఫభావం ప్రకటీచకార. ౭౩. ప. శివాఖ్య

యద్వా చరణార్చనాభిః కృపాజలధేః వయమాశాంశంభోః సదాశివాదితివా - పరమాస్త్రం పాశుపతం ఆప్తుం లబ్ధుం హిమాచలం హిమవంతం ప్రత్యగాత్ గతవాన్ - అత్ర పాశుపతాస్త్రలాభ శివచరణార్చనయోః కార్యకారణయోర్ద్వయోరుక్తేః హేత్వలంకారః. ౭౦. యస్మిన్నితి. హిమానీం పింసంహతిం బిభర్తీతి భృత్తస్మిం శ్చీశ్వరశైలే యక్షాణాం దేవయోనివిశేషాణాం బృన్దం - నఖినేక్షణానాం కామినీనాం అఖిలేష్వఙ్గేషు మంజులేషు మనోహరేషుసత్స్వపి - నఖాన్వచతి వ్యవయతీతి నఖం పచఃఉష్ణఃఉష్మా యస్మింస్థితోక్తం మితనఖేచేతి పచేఃఖశ్ ఖిత్వాన్ ఆరుర్ద్విషదిత్యాదినామమ్. ఊరోరం కుచమంగమేవ అతిశరాముపాస్తే సేవతే - సేతబాధావిధూననాయేతిభావః. అత్ర నఖంపచోష్ణస్య విశేషణ గత్వా కుచసేవనహేతుత్వాత్సదార్థహేతుకం కావ్యలిఙ్గం. ౭౧. యఇతి. యో హిమశైలఃవస్తాం గోశిఖరత్వమేత్య స్వీకృత్య-వసుంధరాయాఃభూమేః గోరూపధరాయాఃరత్నావళీనాం కాంతిపూరాన్ ప్రభాప్రవాహాన్ క్షీరాత్మకాన్ నిపీయ తృప్తస్సన్-పర్యో గుహేవీవ ముఖానిత్రైః మనశ్శిలానామ ధాతూనాం తన్మయానాం ఝరీణాం నిర్ఝరాణాం మిషేణ వ్యాజేన ఉద్గిరతి ఆధిక్యాద్వమతీవేత్యుత్ప్రేక్షా-పురావేసే రాజసి రాజదోషాదన్తర్ధానితాఖండజీవలోపధామృషయఃశప్త్వా వేనం తద్భుజమంథనేన జనితాత్పృథోఃశరాత్ప్రస్తాం గోరూపధరాం భువం శైలం హిమవంతం వత్సం మేరుం దోగ్ధారంచ కృత్వారత్నౌషధీశ్చ దుదుహుఃస్వజీవనసారానితి పౌరాణికీకథాత్రానుసంధేయా. ౭౨. ఆరోహతఇతి. తము క్తవిశేషణవిశిష్టం హిమశైలం ఆరోహతఃతస్యార్జునస్య స్వేదజలస్య ఆణూనాం బిందూనాంరాశిమేవ ఆననసైవపద్మస్యమాధ్వీం మకరందమితివ్యస్తరూపకం - తరసాద్రుతం నిపీయ పీత్వా అపహృత్యేతియావత్ - సమీరకిశోరకఃతరుణమారుతఃద్విరేఫభావం భ్రమరత్వం భ్రమరస్యేవ రేఫద్వయవత్వదవాచ్యత్వమితి యావత్ - సమీరకిశోరకఇతి శబ్దస్య రేఫద్వయవత్త్వాదితిభావః. ప్రకటీచకార స్ఫుటీకృతవాన్. ౭౩. శివేతి. తత్ర

యో రేకతనుత్వకారణం త్రిలోకపిత్రో ర్మహసో స్తపోవనం, మిథో ఽర్చ్యమానం మిథునై స్తపస్వినాం తథేచ్ఛుభి స్తత్ర ననామ పాండవః. ౭౪. ప. తత్ర దర్భదళముష్టిమాహరన్ సన్నిధాస్యదృషభోపదామివ, చిత్తమాశపదయో స్సమాదధత్తప్ప మారభత దుశ్చరంతపః. ౭౫. ప. చతుర స్తపస్థితివిశేషవిధా చరణం విధాతుమఖిలేన నిజం, సజిగుప్సమాన ఇవ శత్రుజితే ప్రపదేన తిష్ఠతి భువస్స్న తలే. ౭౬. ప. భానౌ లలాటంతపభానుజాలే ప్రవిష్టదృష్టిం పరిత స్తమగ్నిః, భూయోఽపి భోక్తుం విపినం దిశేతి ప్రేమ్ణోపరుంధన్నివ దృశ్యతే స్మ.

హిమశైలే పాండవోఽర్జునః త్రయాణాం లోకానాం పిత్రోః జనసీజనకయోః. శివా శివఖితిచాఖ్యాయయో స్తయోః మహసోస్తేజసోః ఏకా తనుర్యయో స్తయోర్భావః ఏక తనుత్వం తస్య కారణం. తపస్సిద్ధిజనకత్వేనేతిభావః. అతఏవ తథా శివయోరివాత్మనో రపి తదేకతనుత్వం భూయాదితిచ్ఛాయేషాంతైః తపస్వినస్యశ్చ తపస్వినః లేషాంమిథునైః స్త్రీపుంసైః మిథ రహసి అర్చ్యమానం పూజ్యమానం తపోవనం శివాశ్రమవనం ననామ నమస్కృతవాన్ - హేతురలంకారః. వంశస్థమ్. ౭౪. తత్రేతి. తత్ర శివతపోవనే పాండవః సంనిధాస్యతః శివప్రసాదసమయే సమీపం గమిష్యతః ఋషభస్య వారవృషభస్య ఉపదాం ఉపాయనమివ స్థితం దర్భదళానాం కుశాంకురాణాం ముష్టిం ముష్టిమిత దర్భానిత్యర్థః. ఆహరన్ దీక్షాంగత్వేన సంపాదయన్ సన్ ఈశస్య సదాశివస్య పదయోః చిత్తం సమాదధత్ నివేశయన్ సన్ నాభ్యస్తాచ్చుతరితి నిషేధః. దుశ్చరం అనితరానుష్ఠేయం తపఃతప్తుం కర్తుమిత్యర్థః. ఆరభత ఉపక్రాంతవాన్ - రభతే రాఙ్పూర్వాత్కర్తరిలఙ్ - రభోద్ధతా. ౭౫. చతురఇతి. తపసః సంబంధినాం స్థితివిశేషాణాం ఆసనభేదానాం విధా అనుష్ఠానే చతురః నిపుణః సోఽర్జునః. శత్రుభిర్జితే భువఃతలే నిజంచరణం అఖిలేన యావత్పదేశేన విధాతుం కర్తుం యావత్పదం స్థాపితుమిత్యర్థః. జుగుప్సమానః జుత్సయన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా - ప్రపదేన పాదాగ్రభాగేన తిష్ఠతిస్మ - పాదాగ్రేణ భువమాలంబ్య తపశ్చారేత్యర్థః - ప్రమితాక్షరా. ౭౬. భానావితి. లలాటం తపతీతి లలాటం తపం భానూనాం కిరణానాం జాలం బృందం యస్యతస్మిన్ ఆసూర్యలలాటయోర్దృశితపోరితిఖశిఖత్వాన్తమ్ - భానౌ సూర్యే ప్రవిష్టాదృష్టిర్యస్య తథోక్తం-తంపరితః తస్య చతుఃపార్శ్వేష్విత్యర్థః. అభితః పరితఇత్యాదినాద్వితీయా. అగ్నిః భూయః పునరభోక్తుం భక్షితుం విపినం అన్యద్వనందిశదేహి-ఇతిప్రేమ్ణాన్నే హేన ఉపరుంధన్ ఆవృణ్వన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా-దృశ్యతేస్మ - లోకైరితిశేషః. పంచాగ్ని

౭౭.ప. తపోవిధా సపావకేన సర్వదిక్షువాసవి స్తదాబభూవ వేష్టితో ధనంజయత్వబాంధవాత్, అజీజన త్తమంగరాజమంగవైరిణం భవాని తీవ రోషతో దినేశ ఏవ చక్షురక్షిపత్. ౭౮.ప. పారాశర్యప్రాపిత మంత్రభాగైరారాధయచ్ఛంకర మంతరంగే, సప్తాపి చర్షిం స్తపసా విజేతుం సప్తత్వమాప స్వయమేక ఏవ. ౭౯. స్థలపర్ణజలానిలాశనాని ప్రవిహాయ క్రమశ స్తపస్యతోఽస్య, విషయేషు న లోలతాం ప్రపేదే విజ

మధ్యే తపశ్చాచారేత్యర్థః. ౭౭. పంచాగ్నిమధ్యస్థితిం ప్రకారాంతరేణోల్ప్యేక్షతే— తపఇతి. వాసవిరింద్రస్య పుత్రః సోఽర్జునః తపసావిధా అనుష్ఠానేన-ధనంజయత్వేనధనం జయ ఇత్యేకనామత్వేన యద్బాన్ధవం బన్ధుత్వం తస్తాదివేతి గమ్యోత్ప్రేక్షా-సర్వాసు దిక్షు చతుర్షు పార్శ్వేషు పావకేన అగ్నినా వేష్టితః బభూవ-అర్జునస్తు హేమంగ హేదినేశ భవాక్ త్వం తం ప్రసిద్ధం వైరిణం నిసర్గవిరోధినం అంగరాజం కర్ణం ఆజీజనత్ అజనయః ణిజంతాజ్జనేఃకర్తరిలుఙ్. ణిశ్రిద్రుస్రుభ్యః కర్తరిచజిత్యేశ్చఙ్ ణేరనిటీతి ణిలోపేద్విత్వేసన్వద్భావే అభ్యాసస్యేత్వేదీర్ఘః. శేషే ప్రకృతమన్వేతి భవచ్ఛబ్దయోగాత్ స్త్రీప్రమపురుషః. ఇతి ఉక్తప్రకారాత్ రోషతః కోపాదివేత్యుత్ప్రేక్షా-దినేశే సూర్య ఏవ చక్షుఃదృష్టిం ఆక్షిపత్ నిహితవాక్ - క్షిపతేఃకర్తరిలఙ్ - ఉత్ప్రేక్షాద్వయస్య సంసృష్టిః. 'అగ్నేత్యా మంత్రణేఽవ్యయమి'త్యమరః. పంచచామరవృత్తం'లఘుర్గురుర్నిరంతరం భవేత్తుపంచచామర' మితిలక్షణాత్. ౭౮. పారాశరీతి. సోఽర్జునఃపరాశరస్య మునేరపత్యేన పారాశరిణావ్యాసేనప్రాపితస్యఉపదిష్టస్య మంత్రస్యప్రతిశ్రుతిర్విద్యాయాః భాగైః ఖండైస్సప్తభిః అంతరంగే మనసి శంకరం శంభుం ఆరాధయన్ ధ్యాయన్-స్వయమేకోఽపి సన్నేవ తపసా ఉక్తవిధేన సప్తర్షింశ్చాపి మరీచ్యాదీన్విజేతుమిత్యుత్ప్రేక్షా - సప్తత్వం సప్తానాంభావంస్తయా జటయా సగతత్వంచ ఆపప్రాప్తవాక్ 'సప్తో ఏంతో జటాయుక్తే నాంశస్సంఖ్యాంతరేస్మృత'ఇతిసారస్వతః. ఉత్ప్రేక్షాశ్లేషసంకీర్ణో విరోధాభాసః. ౭౯. ఫలేతి. ఫలాని పర్ణాని జలాని అనిలశ్చ తన్మయాన్యశనాని క్రమశః ప్రహాయ - ఫలాశనం కలిచిద్దినాని కృత్వా తద్విహాయ పర్ణాశనం ఏవంక్రమేణ సర్వాణ్యపి త్యక్త్వేత్యర్థః. తపస్యతః తపఃకుర్వతః కర్మణో రోమంథతపోభ్యాం వర్తిచరోరితి క్వచిలటశ్శత్రాదేశః. అస్య విజయస్యార్జునస్య ఆక్షాణామింద్రియాణాం గుణః స్వభావఇత్యర్థః. విషయేషు రూపాదిషు విషయే లోలతాం తృష్ణాం నప్రపేదే నప్రాప 'విషయావినివర్తంతేనిరాహారస్యదేహిన'ఇత్యాగమాదితిభావః. కింతుఅక్షగుణః జపమాలైవ కరాగ్రే అగ్రహస్తే లోలతాం చాం

యస్యాకృతగణాః కరాగ్రమేవ. ఆం. ప. తత్తాదృశేన తపసా తరుణేందు మౌళిం తన్వన్కృపాకరవశం తనయో మఘోనః, పాదాగ్రమేవ ధరణౌ ప్రణిధాయ తస్థావుద్యన్మయూఖ బాహుమురీవ ఫలాని లిప్సుః. ఆం.ప. నిరుధ్య వాయుం నిభృతం తపస్యత శ్శిరస్సముత్థా దహదిగ్విసృత్వరీనట త్స్ఫులింగా నవధూమసంతతి స్స్ఫుటీచకారాస్య ధనంజయాభిధామ్. ఆ. ప. తస్యాథ నారదముఖా త్తపసః ప్రభావం శ్రుత్వా హరస్త్రిజగతామధిపో దయాళుః, దేవ్యా దృశా పదసి సూచితతద్దిదృక్షో ర్దిత్స

చల్యం ప్రపేదే 'లోలశ్చలసతృష్ణయో' రిత్యమరః. అత్ర శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయేనైక్యమాపన్నస్య ఇంద్రియస్వభావజపమాలాద్వయస్య సంబంధిన్యాః ఉక్తన్యాయేనైక్యమాపన్నాయాః తృష్ణాచాంచల్యద్వయాత్మికాయాః లోలతాయాః విషయేషు కరాగ్రేచోభయత్ర ప్రాప్తావేకత్ర కరాగ్రపద నియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారో భేదాతిశయోక్తిర్వాయోర్జీవితఇతి సంకరః. ఔపచ్ఛందసికం. ఆం. తదితి. మఘోనః ఇంద్రస్య తనయోఽర్జునః తత్తదివ పశ్యతీతి తత్తాదృశేన-ఆసదృశేనేత్యర్థః తపసా తరుణేందుర్బాలచంద్రః మౌళౌ శిరసి యస్యతం సాంబం దయయా పరవశం పరాధీనం తన్వన్ కుర్వన్ సన్ - ఫలాని వాంఛితార్థానేవ చూతపనసాదీనితి శ్లిష్టరూపకం - లిప్సుః గృహీతుమిచ్ఛురితేత్యుత్ప్రేక్షా - లభతేస్మన్తాదుప్రత్యయే సనిమిమీత్యాదినా ఇసి అభ్యాసలోపః. బాహుమురివ ఊర్ధ్వముద్యమ్య ఊర్ధ్వదృశ్య పాదయోరగ్రమేవ ధరణ్యాం ప్రకర్షేణ నిధాయ తస్థౌ స్థితవాన్ - అత్ర రూపకోత్థాపితోత్ప్రేక్షయా చన్ద్రిచూడస్య ఫలవృక్షోపమా ప్రతీతేరలంకారేణాలఙ్కారధ్వనిః. ఆం. నిరుధ్యేతి. వాయుం ప్రాణం నిభృతం నిశ్చలం నిరుధ్య తపస్యతః అస్యార్జునస్య శిరస్సముత్థా ఉత్థితా - నటన్తః స్ఫులిఙ్గా అగ్నికణాః యస్యాం తథోక్తా - దహసు దిక్షు విసృత్వరీ వ్యాపనశీలా - నవా ధూమస్యసన్తతిః పంక్తిర్ధనఞ్జయేత్యభిధాం సంజ్ఞాకరణం స్ఫుటీచకార-అత్ర ధూమేనాగ్నిస్ఫులింగసమూహానులక్ష్యకరః. ధనఞ్జయశబ్దశ్లేషభిత్తికాశబ్దార్థనాగ్న్యభేదాధ్యవసాయాతిశయోక్త్యుజ్జీవితఇతి తయోస్సఙ్కరః. వంశస్థం. ఆ. తస్యేతి. అత్ర త్రయాణాం జగతామధిపః దయాళుర్భక్తవత్సలః హరతిస్మాశ్రితసర్వానిష్టానీతి హరస్సదాశివః. సదసి నారదస్య ముఖాత్ పదనాత్ తస్యార్జునస్య సంబన్ధినస్తపసః ప్రభావంశీఘ్రాదగ్న్యస్త్రాదిరూపం మాహాత్మ్యం శ్రుత్వా - దేవ్యా పార్వత్యా కర్త్ర్యాదృశా దృక్సంజ్ఞయా కరణేన - సూచితా జ్ఞాపితా తస్యార్జునస్య దిదృక్షాద్రష్టుమిచ్ఛా యస్య తథోక్తస్య - దేవ్యా

న్నభీష్టమపి లుబ్ధకతామయాసీత్. ఆ3. ప. హేరంబగండమదహంకవిశే షకౌ తౌ స్కందాపవాహ్యశిఖిపింఛవిలాసచూడౌ, భూషానదీతటత రుచ్ఛదక్ష్మప్తవస్త్రౌ కోదండినౌ వ్యరుచతాం కుహనాకిరాతౌ. ఆర. ప. శబరత్వంజుషో పరస్యపుంసశ్శిఖండాన్ను చకార సన్నిధానం, భజతి స్మ తదా శిఖండభావం భగవన్మస్తకభూషణం యదేషః. ఆశి. గ. తదానీ

స్తద్వర్ణనేచ్ఛాంచ జ్ఞాత్వేత్యర్థః. సపది అభీష్టం అర్జునస్య వాంఛితం దిత్సన్ దాతుమి చ్ఛంస్సన్నపి - దదాతేస్సన్నన్తా ల్లటశ్శత్రాదేశః. సనిమీమేత్యాదినాభ్యాసలోపః - లుబ్ధఏవలుబ్ధకః తస్యభావస్తత్తా తాం లోభం శబరరూపంచ ఆయాసీత్ ప్రాప్తవాన్ - యాతేః కర్తరిలుఙ్. 'లుబ్ధో మృగయాకాంక్షిణోరితివిశ్వః. విరోధాభాసః. ఆ3. హేరమ్బేతి. తౌ దేవీ మహాదేవౌ హేరంబస్య గజాననస్య గణ్డయోః కుమ్భయోః మదస్యపంకమయోవిశేషకః తిలకం యయోస్తౌ - స్కన్దస్య కుమారస్య ఔపవాహ్యః రాజవాహనం సచాసౌశిఖీ మయూరస్తస్యసిఛ్ఛేన కృతః అవచూడఃశిఖా భూషణం యయోస్తౌ 'రాజవాహ్యస్త్వౌపవాహ్యః - శిఖావళశ్శిఖీకేకీత్యుభయత్రాప్యమరః. భూ షానద్యాశ్శిరోభూషణగఙ్గాయాః తటయోస్తరూణాం ఛదైః పర్ణైః కృత్తే వస్త్రే యయోస్తౌ - కోదణ్డఃధనురస్యోరస్తీతి కోదణ్డినౌ - కుహనాకిరాతౌ మాయయా శబ రదమ్పతీసన్తౌ వ్యరుచతాం రేజతుః - స్వీయేనైవ పరికరేణ మహతామభీష్టసిద్ధిర్నతు తత్ర పరాకాంక్షేతిభావః. ఆర. శబరత్వేతి. శబరత్వం కిరాతభావం జుషతేసేవత ఇతిజుషః పరస్య పుంసః పరమపురుషస్య శమ్భోఃశస్య శకారస్య పరత్వం ముఖ్యత్వం ఉభయోరభేదాత్ ముఖ్యత్వం ప్రాథమ్యేనావస్థానమితి యావత్ -తజ్జుషతఇతి జుషః పుంసఃపుల్లిఙ్గస్య పరస్యపరేతి భగవద్వాచకశబ్దస్యేత్యపి బోధ్యం-శశిఖణ్డాత్ చన్ద్రశేకలవా చకశశిఖణ్డశబ్దాత్ శకారస్య సంవిధానం సంఘటనన్ను అభూతాక్షిమిత్యుత్ప్రేక్షా-యద్య స్తాత్ భగవతశ్శమ్భోర్మస్తకే శిరసి భూషణం ఏషఃశశిఖణ్డఃతదా శమ్భోఃశబరభా వధారణసమయే - శిఖణ్డస్య సిఛ్ఛావచూడస్య భావం శిఖణ్డత్వం భజతిస్మ ప్రాప్తవాన్ - శశిఖణ్డే శిఖణ్డతామాపన్నే తస్తాద్విసృష్టఃశకార శశిఖణ్డశబ్దాదివృత్తిత్వసంస్కారేణ పరశబ్దస్యాదిభాగం గతఃఉభయోరభేదమురపదస్య కుహనాకిరాతభగవద్వాచకం పుంలిఙ్గం శబరశబ్దం ఆవిశ్చకారేతి సముదితమర్థాన్తరం - అత్ర శశిఖణ్డస్య శిఖణ్డభావ భజనేన హేతునా మాయాశబరే శవర్ణానుమానాదనుమానాలంకారః. వాచ్యవాచక యోరభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితఇతి తయోరఙ్గాఙ్గిభావేనసంకరః ఔపచ్ఛన్దసికం. ఆశి. తదానీమితి. తదానీం కిరాతవేషధారణక్షణఏవ - రజతగిరేః

మేవ రజతగిరిశిఖరాన్నిర్గచ్ఛంతౌ కిమేతదితి సాంశయికైరపి తదనుసరణోచితవేషవిరచనాకులైః ప్రమథకులైః పరివార్యమాణౌ సముచ్చలితలాంగూలమిత స్తతో ధావద్భిర్దూరచారశ్రమవిదారితవదనలంబమాన రసనాగ్రపాతినీభిస్సృణికాకణికాభిర్వినపద్ధతిం శుద్ధతరీంకుర్వద్భిర్బలభరశ్వాసితకంపమానావయవైస్తేషు తేషు వనగుల్మేషు శ్వాపదానన్వి ష్యాన్విష్యహుంకారముచరద్భిర్విశ్వనిగమవిశ్వకద్రుభిరవిముచ్యమానపార్శ్వభాగౌ దీపకమృగాయమాణనిజహరిణశాబకపార్ష్ణిభాగానుధావమానపార్ష్ణిభాగౌ ప్రశ్రుతతుహినజడిమోద్వేగేన భావిని పదే పదే

కైలాసస్య శిఖరాన్నిర్గచ్ఛన్తౌ - ఏతద్భగవతోఃకైరాతరూపధారణం కిం - ఋతోవేతి సాంశయికైఃసంశయాపన్నమాననైరపీత్యపిః నిశ్చిత్యైవ కార్యాణాం కర్తవ్యత్వేఽపి కింవాభవేత్ భగవదనుసరణ మేవ పరమోలాభఇతి భక్త్యతిశయం పారిషదానాంధ్వనయతీతి ధ్యేయం. సంశయమాపన్నఇతి తకి తస్యే కఇతీకాదేశఃతయోఃకపటశబరదమ్పత్యోఃఅనుసరణే ఉచితస్యకైరాతస్య రచనయా నిర్మాణేన అనుకూలైఃఅన్యథా తైస్సజ్జేయతయా భగవతి ప్రాతికూల్యమేవేతి భావఃప్రమథానాం కులైఃపరివార్యమాణౌ - పరిచర్యమాణా వితిపాతాన్తరే పూజ్యమానావిత్యర్థఃసమ్యగుచ్చలితమున్నమితం లాఙ్గూలం యస్మిన్ తద్యథా ఇత స్తతఃధావద్భిఃదూరం చారేణ యఃశ్రమస్తేన విదారితాద్వివృతాత్ వదనాద్వక్త్రాత్ లమ్బమానాయాఃరసనాయాఃపాఽగ్రాత్ నిపతినీభిఃనిపతనశీలాభిఃతాచ్ఛీల్యికోణినిఃసృణికాయాఃలాలాజలస్యకణికాభిఃబిన్దుభిఃసృణికాస్యన్దినీలాలే త్యమరఃవనే పద్ధతిం మార్గం శుద్ధతరీంకుర్వద్భిఃఅతిపవిత్రాంకుర్వద్భిఃఆభూతతద్భావే చ్విఃదృఢతరైరతినిబిడైఃశ్వసితైఃనిశ్శ్వాసైఃకమ్ప్యమానాఃఅవయవాఃపార్శ్వోదరాదయఃయేషాంతైఃతేషుతేషువనగుల్మేషుగుహ్యేషు - శ్వాపదాన్మృగవిశేషాన్అన్విష్యాన్విష్య - వీప్సాయాంద్విర్భావఃహుంకారమాచరద్భిఃవిశ్వస్యమస్తైఃచతుర్భిరితియావత్ - నిగమైర్వేదైరేవవిశ్వకద్రుభిశ్చునకైఃమృగయాంకుశలైఃశ్వావిశ్వక్ద్రుర్మృగయాంకుశలఇతిహునకిపర్యాయేష్వమరఃఅనిముచ్యమానౌసంగమ్యమానౌపార్శ్వభాగౌయయోస్తౌ-దీపకమృగఃకిరాతాదిభిస్సాదాత్యప్రేమ్ణామృగాగమనాయపర్ధితోమృగఃతద్వదాచరన్దీపకమృగాయమాణఃక్యజన్తాల్లటశ్శానచ్ 'అలఙ్కృతౌదీపకంస్యాత్' 'మృగేనామృగవఙ్కిచ' ఇతిహలాయుధఃసచాసౌనిగమహరిణశాబకఃకరభూపణతురఙ్గశిశుఃతస్య పార్ష్ణిభాగంపశ్చాత్తురపృష్ఠదేశమనుసృత్య ధావనంసత్వరగమనంయయోస్తౌ-

వనదేవతాభిరర్ప్యమాణసురతరుప్రసవాస్తరణేన హిమవతః కటకపథేన సవిలాసం సంచరమాణౌ కావేతౌ కదాచిదస్మదృష్టపూర్వౌ వనమస్మదీయమాక్రమతఇతి రోషకషాయితతయా నివారయితుకామైరపి తేజోవిశేషప్రతిహతోత్సాహైర్నివార్యమాణశబరయువభిః కేవలమవలోక్యమానౌ జటావల్లరీమూలపల్లవముకుళీభవదంజలిభిస్తమస్వీపుంజైర్నభసివిమానవేగంనిరుధ్య హస్తైర్భీభర్తుర్దిగ్విప్లుషమభివర్ష్యమాణజయశబ్దౌ తౌ జగదాదిమాదంపతీ సనియమముపాసీనస్య సునాసీరసుతస్య తపోవనసీమానం శనైశ్శనైరాసీదతాం. రాఁ. తత్ర ఖలు. ప. ఆపాదలంబిజట

'అనుధావ్యమానపార్ష్ణిభాగా'ఇతిపాఠస్తు మృగయా సంప్రదాయవిరుద్ధత్వాదుపేక్ష్యః. భావిని భవిష్యతి పదేపదే ప్రతిపానవిన్యాసస్థానం వనదేవతాభిరర్ప్యమాణం న్యస్యమానం సురతరుప్రసవైః కల్పవృక్షకుసుమైరాస్తరణం యస్మిన్ స్థిత్యోక్తేన - అతఏవ ప్రశమితః నిరస్తస్తుహినజడిమ్నా హిమశైత్యేన ఉద్వేగః పీడాయస్మిన్తేన - హిమవతో గిరేః కటకపథేన నితమ్బదేశమార్గేణ సవిలాసంయథాతథా సఞ్చరమాణౌ - పూర్వం కదాచిదస్మదృష్టపూర్వౌ ఏతౌ కిరాతదమ్పతీ కౌ ఋత్రేత్యాదినా - కించ- అస్మదీయం వనం ఆక్రమతః ఆగచ్ఛతః ఇత్యుక్తప్రకారేణ రోషేణ కషాయితతయా కలుషితత్వేన హేతునా - నివారయితుం వనాన్నిస్సారయితుం కామా యేషాంతథోక్తైరపి - తేజోవిశేషేణ దుర్నిరీక్ష్యప్రకాశేన ప్రతిహతాః భగ్నఉత్సాహా నివారణోద్యోగా యేషాంతైః. అస్మైర్వాస్తవైః శబరయువభిః కిరాతదమ్పతీభిః కేవలం భృశమవలోక్యమానౌ భయాదాశ్చర్యాన్నివారణాశక్తేశ్చేతిభావః. జటావివ వల్లర్యః లతాస్తాసాం మూలే పల్లవముకుళం కిసలయద్వయసంపుటమివ భవత్ సంపద్యమానైః ముకులీభవత్ అఞ్జలిర్యేషాంతైః మస్తకన్యస్తాఞ్జలిభిరిత్యర్థః. 'తౌయంతావఞ్జలిపుమా' నిత్యమరః. తపస్వినాం నుసీనాం పుష్టైః. భువిపిశేషః నభసివిమానవేగం నిరుధ్యమానుద్భిర్దేవైశ్చ - ఉభయతోభయైర్నిరాస్తస్నిగ్ధనం ఆనన్దబాష్పైస్నుహ అభివర్ష్యమాణాః ఉదీర్యమాణాః పాఠ్యమానాశ్చ జయస్యశబ్దాః 'జయవిజయీభవ జగదీశ్వర' ఇత్యాదయః యయోస్తౌ - జగతః ఆదిమా ప్రథమా దమ్పతీ యాకిరాతౌ - సనియమం యథాతథా ఉపాసీనస్య ఉపవిష్టస్య - శునాసీరఇంద్రస్తస్యతస్య అర్జునస్య తపోవనసీమానం శనైశ్శనైరాసీదతాం ప్రాపతుః. రాఁ. తత్రఖల్విత్యుత్తరేణాన్వయః. ఆపాదేని. ఆపాదం పాదపర్యంతం లమ్బినౌ జటా యస్యతం ఆతపమాత్రం భక్షఃఆహారఃయస్యతం ఊర్ధ్వభవన్తౌ ఉపరిష్టాత్స్థితౌ భుజౌ యస్యతం ఉదారేణ

మాతపమాత్రభక్షమూర్ధ్వభవద్బ్జముదారతపఃకృశాంగం, దృష్ట్యానుగృహ్య కురువీరమునీంద్రమేనం త్రేధా బభూవ సుతవత్సలతా భవాన్యాః. రా. ప. క్షోదయన్నిశ వపాహీం ఖురపాత్రైః కోఽపి కోఽకుటిలో వనకోలః, ఘోరఘుర్ఘుత్కరణఘోరణముపాగా తుక్ఖీమాశ్రమధ్వనః కురుసూనోః. రా. ప. తంవీక్ష్య రౌద్రవపుషం మృగశాబకేషు త్రాసాద్విశత్సు కటిలంబితవల్కభాగాన్, పర్ణకుటీ కలకలైరపి పక్షిజాలే పార్థో నివృత్యనియమా జ్జగృహే శరాసమ్. రా. ప. మునిరేష యదాభ్యయాదస్వాహం ముఖరజ్యాలతికో జవాజ్జిఘాంసుః, శబరో

మహతా తపసా కృశమఙ్గం శరీరం యస్యతం ఏనం కురువీరమునీంద్రమర్జునమనీన్ద్రిం దృష్ట్యా అనుగృహ్య – సామగ్రహంపృష్ట్వేత్యర్థః. భవస్య శంభోః పత్న్యాః భవాన్యాః పార్వత్యాః 'ఇన్ద్రివరణభవే'త్యాదినానుక్ - సుతవత్సలతా పుత్రవాత్సల్యం త్రేధా త్రిప్రకారం బభూవ - కుమారగణనాథోదవ ఆస్మిన్నపి పుత్రవాత్సల్యం చకారేత్యర్థః రా. క్షోదయన్నితి. అథ ఘోణేన కుటిలః క్రూరః కోఽపి అనిర్దేశ్యః వనకోలః వరాహః 'వరాహస్సూకరోఘృష్టిః కోణః పోత్రీ కిటిః' ఇత్యమరః. ఖురాణాం శఫానాం పాత్రైర్న్యాసైః ముఖీం భువం క్షోదయన్ చూర్ణయంస్సన్ - క్షోభయన్నితిపాఠేఽప్యుక్తవివార్థః. ఘోరం భయఙ్కరం ఘుర్ఘుత్కరణం ఘుర్ఘురేతిశబ్దో యస్యాం తాదృశీ ఘోణా స్ప్రోగం నాసికాగ్రభాగః యస్మిం స్తత్తథా - కురుసూనోరర్జునస్యాశ్రమభువః కుక్షిం ఆశ్రమమధ్యభాగం ప్రతి ఉపాగాదాగతవాన్ - కుతోఽపీతిశేషః కమేకర్తులుక్. రా. తమితి. రౌద్రం దారుణం వపుర్యస్యతథోక్తం తం వనవరాహం వీక్ష్య - మృగశాబకేషు బాలమృగేషు త్రాసాద్భయాత్కుట్యాం లమ్బితాత్ వల్కస్య వల్కలస్యభాగాత్ భఙ్గీభూతప్రదేశాత్ విశత్సు-తత్ర నిలీయమానేషు సత్స్విత్యర్థః. పక్షిణాం జాలే సమూహేఽపి కలకలైశ్శబ్దైః పరితః ఆకులేసతి-నియమాన్నివృత్య సమాధిం విరమ్య ఋగుప్సాదిరామేత్యాదినా పఞ్చమీ. శరాఆసతే అత్రేతి శరాసంచాపం జగృహే గృహీతవాన్ - ఆర్తత్రాణస్య తపసోఽప్యుత్తమత్వాదితిభావః. రా. మునిరితి. ఏనం వరాహం హంతుమిచ్ఛుః జిఘాంసుః అతఏవ ముఖరాశబ్దాయమానా జ్యాగుణో లతికేవ యస్య తథోక్తః విషమునిరర్జునః యదా జవాత్ అభ్యయాత్ వరాహాభిముఖమాగతవాన్ - తదైవ ధనుః సశరమాకృష్య అనుయాయినాం సహచరాణాం వర్గైః బృన్దైస్సహ అభిధావన్ వరాహం అనుద్రవన్ శబరః

దదృశే తదాభిథావన్ధను రాకృష్య సహానుయాయివర్గైః. ౯౦. ప. మా ముంచ బాణం మదనుద్రుతేఽస్మిన్న పేహి జాల్మేతి కిరాతనేతుః, వచస్స లక్ష్యం మనసోనకుర్వన్వరాహమస్త్రస్య చకార లక్ష్యమ్. ౯౧. ప. శిలీ ముఖాభ్యాం శివసవ్యసాచినో స్సముజ్ఝితాభ్యాం యుగపత్కృతే స్తనౌ, సమం విభజ్యాయురభుజ్యతర్ణాత్సహోదరాభ్యామివ పైతృకం ధనం. ౯౨. గ. తతః కుపితోఽపి కురుప్రవీర స్తపశ్శాంతతయా నాతిపురుషమేవ మువాచ. ౯౩. ప. అస్మిన్మమావసథమాపతితే మయాప్యగ్నీకృతే శబ రయత్ప్రహృతం త్వయా తత్, శాపస్య వాథ ధనుషోఽసి వశే తథాపి సోఢుం మమాద్య తపసా చ నిర్జోష్మణా చ. ౯౪. గ. ఇతి తస్య మునే

కపటకిరాతో దదృశే అలక్ష్యత – మునినేతిశేషః. ఔపచ్ఛన్దసికమ్. ౯౦. మాము ఞ్ఛేతి. హేఽల్ల అసమీక్ష్యకారిన్ మయానుద్రుతే అనుధావితే అస్మిన్వరాహే బాణం మాముఞ్చ – ఆపేహి అన్యతోగచ్ఛ – ఇత్యుక్తప్రకారం కిరాతనేతుః కపటశ బరనాయకస్య వచః మనసో లక్ష్యం విషయం నకుర్వన్ అకుర్వాణస్సన్ – నఞర్థస్య నశబ్దస్యసుప్సుపేతి సమాసః. సోఽర్జునః వరాహం అస్త్రస్య బాణస్య లక్ష్యం శరవ్యం చకార. ౯౧. శిలీముఖాభ్యామితి. యుగపదేకదా కిటేః వరాహస్య తనౌ శరీరే 'శోలపోతీకిముకిటి' రత్యమరః. సముజ్ఝితాభ్యాం ప్రయుక్తాభ్యాం శివసవ్యసాచినోః కిరాతార్జునయోః శిలీముఖాభ్యాం బాణాభ్యామాయుధైః. సహోదరాభ్యాం భ్రాతృభ్యాం పైతృకం పిత్ర్యం ధనమివ సమం యథాతథా విభజ్య విభాగంకృత్వా ఋణాదభుజ్య త భుక్తం–భుజేః కర్మణిలుక్ వంశస్థం. ౯౨. తతఇతి. తతో వరాహవధానన్తరం– శివేన బాణప్రయోగాద్ధేతోరితివా–కుపితోఽపి కురుప్రవీరః అర్జునః తపసా శాన్త తయా శమప్రధానత్వేన హేతునా – నాతిపురుషమాపతూ్కారం యథాతథా ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ ఉవాచ ౯౩. అస్మిన్నితి. హేశబర మమ ఆవసథం ఆశ్రమం ప్రత్యాపతితే ఆగతే కించ మయా ప్రాక్పూర్వమేవ లక్ష్యీకృతే శరవ్యీకృతే అస్మిన్వ రాహే త్వయా ప్రహృతం తాడితమితియత్ – తదపరాధకరణం మమ శాపస్యవశే వర్తతే – అథవా ధనుషోవశేఽపి వర్తతే–అన్యతరేణైవ వధ్యం త్వాం హన్తుం శక్నుయామిత్యర్థః. కిన్తు తథాపి మమ తపసాపి అద్య సోఢుం క్షన్తుం – లోపభయాదితి భావః. భుజోష్మణాచ బాహుబలేనాపి సోఢుం – ప్రబలానాం దుర్బలైర్యుద్ధస్య లజ్జా కరత్వాదితిభావః. యద్యస్మాదితి తత్తస్మాదితివా యోజ్యం. ౯౪. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్ర కారాం అన్తర్మనసి దర్వరసస్య పరీవాహః 'ఉపకుల్యాజలోచ్ఛ్వాసాః పరీవాహో'

ర్పరసపరివాహావేణీమివ వాణీ మాకర్ణ్య క్షోణీధరధన్వాపి సస్మితం ప్రత్యభాణీత్. ౯౫. ప. మృదుబుద్ధిరంగవచసైవ లక్ష్యసే మృగహింసనం విపినసీమసీదృశం, శతశ స్స్వధర్మ ఇతి శక్యతే బుద్ధై శ్శబరస్య వావదతపోధనస్య వా. ౯౬. గ. తత్స్వకులాచారాదప్రమాద్యతే మహ్యమయుక్తకారిణాపి త్వయా కియద్దూరం ప్రకాశ్యతే తుసి బాహావ ప్యాహోపురుషికా. ౯౭. ప సందృశ్యతే ఖలు తపస్వవ శుద్ధమేతదస్య జ్జంతుహింసనవిధౌ దృఢబద్ధకచ్ఛం, ఆస్తామిదం భుజబలం చ మృగాత్య

ఇత్యమరః. తస్య వేణీం ప్రవాహమివ స్థితాం తస్యాముపరర్జునస్య వాణీం వాక్యమాకర్ణ్య - క్షోణీధరధన్వాపి క్షోణీధరో మేరుః ధనుశ్చాపో యస్య సశివోఽపి.సస్మితం యథాతథా ప్రత్యభాణీత్ ప్రత్యుక్తవాన్ - ప్రతిపూర్వాద్భణతేఃకర్తరిలుఙ్. ౯౫. మృదుబుద్ధిరితి. అజ్ఞ హే తర్జనే 'అజ్ఞేత్యామన్త్రణేఽవ్యయ'మిత్యమరః. త్వం వచసైవ మృద్వీ శాన్తా బుద్ధిర్యస్య తథోక్తో లక్ష్యసే దృశ్యసే-నతు శిలేసేత్యర్థః. యతో విపినసీమని ఈదృశం ఏవంవిధం మృగహింసనం శబరస్య స్వధర్మ స్వీయోధర్మ కులధర్మ ఇతి బుధైర్విద్వద్భిశ్శతశ బహువిధంపఠ్యతే - ఉత తపోధనస్య స్వధర్మ ఇతి పఠ్యతేవా - శతశఇత్యభయత్ర యోజ్యం - వదబ్రూహీత్యత్ర వాక్యార్థః కర్మ-పఠతేఃకర్మణిలట్ - మఞ్జుభాషిణీ. ౯౬. తదితి. తత్ తస్మాన్మృగహింసనస్య శబరధర్మత్వాద్ధేతోఃస్వకులస్య శబరకులస్య ఆచారాద్ధర్మాదప్రమాద్యతే - ప్రమత్తయజతఇత్యర్థః జుగుప్సా విరామేత్యాదినా అపాదానత్వం - మహ్యం మాం ప్రతీత్యర్థః - అయుక్తం కులశీలానుచితం మృగహింసనంకరోతీతి కారిణా త్వయాపి - తపసీవ బాహావపి ఉభయత్ర ఆహోపురుషికా ఆత్మోత్కర్షాభిమానః 'ఆహోపురుషికా దర్పాద్యాస్యాత్స మ్భావేనాత్మనీ'త్యమరః. కియద్దూరం ప్రకాశ్యతే ఇతి కాకుః. స్వకించిదపి న ప్రకాశనీయేత్యర్థః. పరిత్యక్తకులధర్మాణాం కింనామ తపః కోనామ బాహుప్రతాప ఇతి భావః. ౯౭. సందృశ్యతఇతి. హే మునే యత్ తవ తపః జన్తూనాం ప్రాణినాం హింసన విధౌ వధకర్మణి విషయే - దృఢంయథాతథా బద్ధః కచ్ఛో మధ్యబన్ధనపట్టః యేన తథోక్తం దృఢసజ్కల్పమిత్యర్థః. తదేతత్తవ తపః శుద్ధం నిర్దోషంసత్ సంపృశ్యతే ఖల్వితి కాకుః. న సందృశ్యతవేత్యర్థః. కించేతిచార్థః. యత్తవ భుజయోర్బలం అస్తి స్మృగస్య వరాహస్య అత్యయే హింసాయాం విషయే-మేమమ సంబన్ధినః శరస్య సాహాయ్యకం త్వత్కృతసహాయకృత్యం ఉపజీవతి ఆపేక్షతఇత్యర్థః. తత్ ఇదం తవ భుజబలమపి ఆస్తాం లిఖతు - దిగిలియావత్ - మయ్యముఞ్చతి బాణం సహస్యాదేవ

యేఽస్మింత్సాహాయ్యకం యదుసజీవతి మే శరస్య. ద్రా. ప. ఈదృశీం వచనరీతిమపాస్య స్నేహి సాంత్వయ కియానసి మే త్వం, అక్ష్ణి కించిదరు ణిమ్ని జగత్యా మంతకోఽపి మదతీవ బిభీయాత్. ద్రా. గ. ఇతి శంక రస్యాహంకారవాదేన సాతంకః కురుకులశిశాంకః పునరపి గిరం కామ ష్యంకురయామాస. ౧౦౧.ప. యస్తాదృనేచరకులాధమ జల్పసి త్వమేవం మనఃపులకయంత్స్వజనస్య కృష్ణ, తస్మాదసంశయముపాంతజుషః కిరా

త్వద్భాణో వరాహమిత్యర్థః. ద్రా. ఈదృశీమితి. హే మునే కింబహునా ఈదృశీం శాపస్యవేత్యాదిప్రకారాం వచనానాం రీతిమపాస్య్ త్యజంత్స్ ఏహి సమీప భాగమాగచ్ఛ - సాంత్వయ అపరాధినం త్రాయస్వ మామిత్యనునయ - మే మాం ప్రతీత్యర్థః. త్వం కియానసి - తృణప్రాయఇత్యర్థః. యతః మమ అక్ష్ణి లోచనే కించి దీషత్ అరుణిమా యస్యతథోక్తే - మనాఙ్నాయమానేసతీత్యర్థః. కోపాదితిభావః. జగత్యాం లోకే అన్తకోమృత్యురపి మత్ మత్తః అతీవ భృశం బిభీయాత్ త్రస్యేత్ కిముతాన్యఇత్యర్థః. అత్ర అన్తకస్యాపి మల్లోచనశోణిమ్నా భయోత్పత్తౌ కిముత భవా దృశాం క్షీణసారాణామిత్యర్థాన్తరస్య కైముత్యేన సిద్ధేరర్థాపత్తిః. ఏవం లోచనారు ణ్యమాత్రేణాన్తకత్రాసరూపవాక్యార్థస్య సాన్త్వవాదకరణం ప్రతి హేతుత్వాద్వా క్యార్థహేతుకం కావ్యలింగంచ - ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశసఙ్కరః. స్వాగతా. ద్రా. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ శంకరస్య కపటశబరస్య సంబన్ధినా అహఙ్కారవా దేన తిరస్కారవాక్యేన సాతఙ్కః కిమయం జగద్విలక్షణో భవేదితి సవితర్కః ససన్తాపోవా. ని. 'రుక్తాపశబ్దా స్వాతఙ్క'ఇత్యమరః. కురుకులస్య శశాఙ్కః చన్ద్రోఽర్జునః పునరపి కామప్యవాచ్యాం గిరం వాచం ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ ఆజుహ్వార యామాస ఉవాచేత్యర్థః. ౧౦౦. యస్తాదితి. హే పనేచర కులాధమ ఆరణ్యకాప శద - దృప్తస్త్వం స్వజనస్య కిరాత్యాదేః మనఃపులకయన్ హర్షయంత్స్ యస్తా త్కారణాదేవముక్తప్రకారం జల్పసి వదసి - తస్మాదుపాన్తజుషః సమీపవర్తిన్యాః కిరాత్యాః త్వత్పత్న్యాః తాటఙ్కం కపోలస్యమిత్రం సహచారిణం న సహసే - కపోలం తాటఙ్కభూషితం నక్షమసఏవేత్యర్థః - అసంశయం ధ్రువం - త్వన్త్వర ణేన తద్వైధవ్యం జనయసి - త్వామద్యాహం నిహన్మీతివా పరమార్థః. వీరరసానుగు ణ్యేన ప్రస్తుతిరేవార్థోఽయం-వాస్తవార్థస్తు హేపనేచర యస్తాదేవం మృదుబుద్ధిరజ్ఞే త్యాదినా కులాధమేతి జల్పసి మృగహింసనేన త్యక్తకులధర్మతయా కులాధమత్వేన మాం కథయసఇత్యర్థః. తస్మాత్కిరాత్యాస్తాటఙ్కమేవ ఏకం తాటఙ్కమాత్రం కపో

త్యాస్తాటంకమేవ సహసేనకపోలమిత్రం. ౧౦౧. ప. తాదృగ్వచశ్శ్రవణదాహిమునేర్నిశమ్య సర్వే గణా హృది రుషా నిజిఘాంసవోఽపి, దేవ్యా విలోక్య వదనం స్మితగర్భగండం తూణార్ధకృష్టవిశిఖేన కరేణ తస్థుః. ౧౦౨. ప. అథ భిల్లమల్లకురువల్లభావుభౌ పరిఘుల్లభల్లకులశల్యహల్లవైఃస్థగితావలోకసరణిం దివౌకసాం సమరంభయంకరజవం వితేనతుః ౧౦౩. ప. శ్లథబంధగరుద్భిరేష బాణైశ్శ్రవణాలంబిజపాటసూత్రఘుష్ణాత్, ప్రమథేశమవాకిరత్తదీయం ప్రతిమాలింగమివ ప్రసూన

లమిత్రం తదూషణం నసహసే కిం త్వద్వీరవాదమపీదృశం తదూషణం కరోషీత్యర్థః. అథవా తాటఙ్కం కపోలమిత్రం న సహసేఽపి-కింతు త్వద్వీరవాదమేవేత్యర్థః. తదాకర్ణనకౌతుకినాం కర్ణావరణభయాత్తత్త్యాజ్యసే ఇతిభావః. అత్ర భగవతశ్చ పరిహాసేఽపి సనానుచితశ్చ 'అశిక్షితలీ ప్రేతావాసస్థలీసహవాసినః ప్రమథపతయః కథ్చిజ్జీర్ణః సుఖీ కిముశాన్వరః, అపిచ సులభా భిక్షా స్యాత్ జగత్త్రయనాథో హే నథలు శిథిలప్రాన్తః కిన్తే గఙ్గాదినకమ్బళ'ఇత్యాదౌ బిల్వణాదిభిర్హాహేశ్వరస్తుతిషు తస్యాపి ప్రదర్శితత్వాదితి. ౧౦౧. తాదృగ్వచఇతి. తాదృగుక్తవిధం శ్రవణే దహతీతి తద్దాహి కర్ణకఠోరం - తాచ్ఛీల్యేణినిః - మునేరర్జునస్య వచోనిశమ్య సర్వేగణాః ప్రమథాః రుషా రోషేణ హృది మనసి నిహన్తుమిచ్ఛవః సన్తః - స్మితం గర్భే మధ్యే యయోస్తౌ స్మేరా గణ్డో కపోలా యస్యతత్ - దేవ్యాః పార్వత్యాః వదనం విలోక్య-తూణాత్ నిషఙ్గాదర్థం కృష్టః విశిఖః బాణః యేన తేన శరేణ ఉపలక్షితాస్తస్థుః-దేవ్యా అపరాధభయాదితి భావః. అత్ర పుత్రవత్సలదేవీస్మేరాననావలోకనస్య విశేషణగతస్య గణానాం బాణమోచనౌదాసీన్యం ప్రతిహేతుత్వాత్సదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలఙ్కారః. ౧౦౨. అథేతి. భిల్లనుల్లకిరాతశ్రేష్ఠకురువల్లభౌఽర్జునశ్చ ఉభౌ పరిఘుల్లైః అతిప్రకాశైర్భల్లానాం బాణవిశేషాణాం కులానాం సమూహానాం శల్యాని అగ్రాణి యస్మిన్ తాని తథోక్తాని సమూహవన్తీత్యర్థః - యత్ర యస్మిన్ ప్రేమాన్యత్ర స్వభావాతిశయవన్తం గ్రహణమస్తి - తైః స్థగితాశ్చన్నా అవలోకసరణిర్దృష్టిమార్గో యుద్ధాభ్యాం తథోక్తాభ్యాం సన్తో భవన్తౌ దేవయోః శరాదానాదౌ లాఘవం యస్మిన్తథోక్తం సమరంవితేనతుః చక్రతుః - మఞ్జుభాషిణీవృత్తమ్. ౧౦౩. శ్లథేతి. ఏషోఽర్జునః శ్రవణే కర్ణే ఆలమ్బినా జపస్యాటసూత్రేణ జపమాలికయా ఘర్షాత్ శ్లథాశిథిలాః బన్ధాః బన్ధనాని యేషాం తాదృశాగరుతశ్-కజ్జ్వలదీపత్రాణి యేషాంతైర్బాణైః - ప్రమథేశం కపటశరీరం తదీయం ప్రమథేశసంబన్ధి ప్రతిమామయం లిఙ్గనుకారూపం ప్రసూనపుఞ్జైరివ అవాకిరదాచ్ఛాదితవాన్ - అత్రా

పుంజైః. ౧౦౪. ప. సరుషీవ హరే వికృష్టచాపే సశరం శైలసుతాపి జాతశంకా, మఘవత్సుతమంగళాయ దేవీ మనసా యాత ఇషుం శ్రుతిం జజాప. ౧౦౫. ప. ససంభ్రమాకృష్టధనుర్గుణోఽసి శంభుః కృపాంభోనిధిరింద్రసూనౌ, సంబద్ధమాత్రా న్యతిచిచ్ఛదేహే చక్రేఽపరాద్ధాన్యతిచిచ్ఛ బాణాన్. ౧౦౬. ప. విగాహ్య శంభుం విజయస్య బాణాః పునః పదత్వం పురుషుర్నదృష్ట్యోః, సందుదారాదభిగమ్య లుబ్ధం సమార్గణా యాంతి ఖలు ప్రకాశం. ౧౦౭. ర. నిస్స్వ నిషంగయుగళే

ప్యుపమయా బాణానాం పుష్పమార్దవాపాదకో భగవతః ప్రభావాతిశయఇతి ధ్వన నాదలఙ్కారేణ వస్తుధ్వనిః. ౧౦౪. సుషీతి. హరే శబరే సరుషీవ నవస్తుతిః క్రుద్ధ ఇత్యర్థః. సశరంయథాతథా నికృష్టచాపేసతి - శైలస్యసుతాపి పార్వత్యపి శైలవైశ్చల పుత్ర్యాధీరత్వం సూచయతి-జాతాశఙ్కా కింసత్యం ప్రహరతీతి వితర్కితి యస్యాస్త థోక్తాసతీ మఘవత్సు తస్యార్జునస్య మఙ్గళాయ క్షేమార్థం 'యాతఇషుం'తి శ్రుతింమ నసా జజాప దధ్యౌ-పుత్ర వాత్సల్యస్య తస్మిన్ పూర్వముక్తత్వాదితిభావః. ''యాత ఇషుశ్శివతమాశివంబభూవతేధనుః. శివాశరవ్యామృతవత్తనూనోరుర్రమృడయే'' తి శ్రుతిః - ఆర్తస్తు రోదయతి జగద్రోహిణ ఇతి హేరుద్ర తే తవ యా ఇషుః బాణః శివతమా అతిశయశుభప్రదా బభూవ - యత్తే ధనుర్బిభవం బభూవ - యా తవ శర వ్యా లక్ష్యం శివా బభూవ-తయా ఇష్వా తేన ధనుషా తయా శరవ్యయాచనోఽస్తా స్మృడయ సుఖయ - న మారయేత్యర్థః. ౧౦౫. ససంభ్రమేతి. ససంభ్రమంయథా తథా ఆకృష్టధనుర్గుణోఽసి ఇన్ద్రసూనౌ అర్జునే విషయే-కృపాంభోనిధిః శమ్భుః కతి చిత్ బాణాన్ దేహే ఆర్జునశరీరే సంబద్ధమాత్రాన్ స్పృష్టప్రాయాన్ కతిచిద్బాణాన్ అపరాద్ధాన్ అత్యుచ్యుతాన్ చక్రే. సి. 'అపరాద్ధపృషతోక్రైసే లక్ష్యోద్యశ్చ్యుత సాయక'ఇత్యమరః. అత్ర దయాసముద్రత్వస్య విశేషణగత్యా శరాణాం స్పర్శమాత్ర లక్ష్యచ్యుతికరణద్వయం ప్రతి హేతుత్వాత్పదార్థహేతుర్ని కాన్యఙ్గం ౧౦౬. విగాహ్యేతి. విజయస్యార్జునస్య బాణాః శమ్భుం విగాహ్య ప్రవిశ్య పురుషుర్దృష్ట్యోర్ పదత్వం నేత్రవిషయత్వం న పురుషుర్ న పుష్యన్తిస్మ - అన్యత్రతాబభూవురిత్యర్థః. తథాహి మార్గణాః యాచకాః బాణాశ్చ ఉదారాత్ మహాకాః దాతుశ్చ నరాన్యను ష్యాదర్జునాచ్చ - తం త్యక్త్వేతిల్లుబ్ధోపేక్షిమా. లుబ్ధం కృపణంకిరాతంచ అభి గమ్య ప్రాప్య - ప్రకాశం లోచనగోచరత్వంచ న యాన్తిఖలు - సామాన్యేన విశేష సమర్థనరూపోఽర్థాన్తరన్యాసః శ్లేషసంకీర్ణః. ౧౦౭. నిస్స్వఇతి. నిషఙ్గయోస్తూణీర

నితరా మమర్షి చాపేన మూర్ధ్ని గిరిశం ప్రహర్తవ్యా, పార్ష్ణిప్ర
ముక్తధరణిః ప్రజహార వేగాత్కుర్వన్వ్రణం సకుటిలం శశిఖండమిత్రం.
౧౦౮. ప. ధనుషాభిహతా త్సముత్థితైర్ధరకన్యారమణస్య మస్తకాత్,
విపులైరివ రక్తశీకరై ర్వినివేతే మణిభిః వ్రణాభృతామ్. ౧౦౯. ద.
దేవస్య తస్య జగతాం జనకస్య చిత్తే పార్థప్రహారజనుషః ప్రమదాం
బురాశేః, భూపాధ్వనీతటగవి ద్విపవక్త్రబాల్యవ్యక్రియాభిరుదితః ప్ర

యోర్యుగళే నిస్స్వ బాణధనశూన్యేసతి - నితరామర్షి క్రుద్ధః సోఽర్జునః. కుటిలం అతఏవ శశిఖణ్డస్య శిరశ్ఛిన్నస్య మిత్రం సదృశం సహవర్తిచ వ్రణం కుర్వన్ కరిష్యం స్తన్నితి - వర్తమానసామీప్యే వర్తమానకాలత్వం - వేగాత్పార్ష్ణిభ్యాం గుల్ఫాగ్ర భాగాభ్యాం ప్రముక్తా భూర్యేనతశ్చోక్తిః పాదాగ్రమాత్రావస్థితస్యన్నిత్యర్థః. ఉన్న తత్వాచ్చివస్యేతిభావః. యత్తు రుద్రస్థితిదేశం ప్రతిధావన్నిత్యర్థః. ఇతి నృసింహః. తన్న - పార్ష్ణిత్యాగేన ధావనలక్షణాయా ముక్తస్వారస్యాయోగాత్ - ప్రత్యుత ఆర్ధమన్తర్వేద్యర్థం బహిర్వేదిమినోతీతిన్యాయేన వేదిబహిర్భాగయోర్మధ్యదేశస్యేవో క్తార్థస్యైవ లక్షణీయత్వాత్ - దేవ్యాః పార్వత్యాః పురస్సమక్షమేవేతి కారు ణ్యోక్తిః చాపేన గాణ్డీవేన గిరాకైలాసే శేతఇతి గిరిశం శమ్భుం కరిసి మూర్ధ్ని ప్రజహార తాడితవాన్-ఈశ్వరాణాం యావజ్జీవితం రణోత్సాహ ఇతిభావః. ౧౦౮. ధనుషేతి. ధనుషా గాణ్డీవేన అభిహతాత్ ధరకన్యారమణస్య పార్వతీపతేః మస్తకా చ్ఛిరసః సముత్థితైరుద్గతైః వ్రణాభృతాం భూపాసర్వాణాం మణిభిశ్శిరోరత్నైః విపులై ర్మహద్భిః రక్తశీకరైశ్శోణితబిన్దుభిరేత్యుత్ప్రేక్షా - వినిపేతే నిపతితం - పదతేర్భా వేలిట్ - యత్త్వత్ర ఆర్జునధనుష్ప్రహారేణ రుద్రశిరసో రక్తాని తచ్ఛిరశ్స్థసర్వరూప భూషణమణయోన్యపతన్నితి ఫలకారస్యసముచ్చయబోధకత్వమాహ—నృసింహః. భువి మహతాం రక్తపాతస్య లోకిమాత్రా శ్రేయస్కరత్వోక్తేః అగ్రే అర్జునస్య జగదీశ్వర ప్రసాదరూపశ్రేయోవర్ణనాసంగత్యా తదీయశిఖిద్వేషమసితమేవైతదితి నాస్తాకం చోద్యావకాశః. నైతాళీయం. ౧౦౯. దేవస్యేతి. జగతాం సర్వలోకానాం జనకస్య పితుః అతఏవ తస్య దేవస్య శమ్భోశ్చిత్తేమనసి - భూపాధ్వన్యాః పరోభూషణభూత గఙ్గాయాః తటభువి తీరదేశేశిరోరూపే-ద్విపవక్త్రస్య వినాయకస్య బాల్యయా వప్ర క్రియాః తటోత్థాతక్రీడాః తాభిః ఉదితః జనితః ప్రమదస్సన్తోషః పార్శ్వేన ప్రహా రాత్ గాణ్డీవతాడనాత్ జనుః జన్మ యస్య తస్య ప్రమదస్యైవామ్బురాశేస్సముద్రస్య సంబన్ధీ కణిః సూక్ష్మలేశోఽభూత్-అతోఽస్యత్ర పుత్రత్వాన్నలాభ్యధిక్యాదతిప్రేం జేవ

మదఃకణోఽభూత్. ౧౧౦.గ. సగాండివదండోఽపి శిఖండవే తత్కవధూ వధసాధనతయా చిరమయమస్మత్కులవిరోధీతి క్రోధనైస్తస్య దేవస్య జటావనకుటుంబిభిః కుండలిభిర్భక్షితా ఇవ తత్క్షణం నాలక్ష్యత. ౧౧౧. గ. తతోఽయం దైవవిపర్యయః కిముతాముష్య మాయా కిమితి చిం తావశతంత్రేణాఽపి ధైర్యవత్తహస్తోత్సాహేన తిష్ఠతిష్ఠ జడాత్మన్నేవ మర్జునం నిర్జిత్య యశోఽర్జితుమిచ్ఛసీతి కృతతర్జనేన సితవాహనేన వృష వాహనం ప్రతి నియోద్ధుమారేభే. ౧౧౨. ప. పరుషేమునిముష్టితా

స్తుష్టోఽభవదిత్యర్థః. యత్తు భూషణరూపేణ వర్తమానాయా గర్జాయా స్తటభూతే స్వశిరస్యేవ వినాయకస్య గజాననత్వాత్తదీయ వప్రక్రియాయాం కించిదపి వేదనా నజాతేతి తాత్పర్యమితి నృసింహాః. తత్ తదీయ శివద్వేషితావిలసితమేవ - యతః పార్థప్రహారవేదనాయాః ప్రస్తుతోపన్యాసాయాః విష్ణోశ్శివప్రక్రియావేదనాధిక్య వర్ణనాద్వాత్సల్యరససంవిధానసంరంభిణాః కవేస్తాత్పర్యాననురోధిత్వాత్ ప్రమదశబ్దేన వేదనాలక్షణాయాం ముఖ్యార్థబాధాదితిహేతుత్రయాభావాచ్చేతి. ౧౧౦.సఇతి. సః ప్రహారసాధనం గాండీవదణ్డోఽపి ఖాణ్డవే తద్దాహకాలే ఇత్యర్థః. తత్కస్య వధ్యాః వధే సాధనతయా చిరం బహుకాలాదస్మాకం కులస్య విరోధీ శత్రుః ఇతిహేతోః క్రోధనైః శ్రుద్ధైః తస్య దేవస్యశర్వాభిః జటాభిరివ వనం తస్మిన్ కుటుమ్బిభిః నివాసిభిః కుండలిభిః సర్పైర్భక్షితఇవేత్యుత్ప్రేక్షా-తత్క్షణం ప్రథమప్రహారక్షణఏవ నాలక్ష్యత నదృష్టః. అర్జు నేనేతి శేషః. భగవతః ప్రభావాత్సోఽప్యన్తర్హితోఽభూదిత్యర్థః. లక్షలేః కర్మణి లఙ్. ౧౧౧.తతఇతి. తతః గాణ్డీవస్యాప్యన్తర్ధానాద్ధేతోః అయం బాణచాపతిరోధా నందైవవిపర్యయః దైవప్రాతికూల్యం కిం? ఉత అముష్య కిరాతస్య మాయా ఏన్ద్రజా లికం కిం? ఉభయత్ర కింశబ్దో వితర్కే-ఇత్యుక్తప్రకారేణ చిన్తాయాః పరతన్త్రేణపరా ధీనేనాపి-ధైర్యేణ సుఖే దుఃఖేవా అవికృతచిత్తత్వాత్తేన నతథాస్తాం కృతావమర్శః ఉత్సాహః మరణోద్యమో యస్య తేన-హేతు దురాత్మన్ దుఃఖాగిన్యాః ఆత్మా స్వరూ పం యస్యేతిచ తిష్ఠతిష్ఠ-ఏవం బాణచాపతిరోధాపనేత్యర్థః. అర్జునం నిర్జిత్య యశః కీర్తిమార్జితుం సంపాదయితుమిచ్ఛసీతి కాకుః. త్వదిచ్ఛా నిష్ఫలైవేత్యర్థః. ఇత్యుక్తప్ర కారం కృతం తర్జనం భర్త్సనం యేన తేన సితవాహనేనార్జునేన వృషవాహనం శివం ప్రతి నియోద్ధుం తేన సహ బాహుయుద్ధం కర్తుమిత్యర్థః. ఆరేభేఉపక్రాన్తం - రభతే ర్భావేలిట్. ౧౧౨. పరుషేఇతి. పరుషే అతికఠినే ముసేరర్జునస్య ముష్టితాడనే-లుబ్ధ కస్య మాయాకిరాతస్య ఎవమనుభవన్ వక్ష్యమాణమేకే దేవ్యాస్సంబన్ధిని పతితే లగ్నే

డనే పతితే లుబ్ధకవామవక్షసి, శిథిలాజగళుః కిరాతికాయా స్సితగుం జామణిహారయష్టయః. ౧౧౭. ప. ఉపవాసకృశే భృశం మునే రురసి స్వీకృతముష్టిమార్దవః, ప్రజహార హరోఽప పీడనాత్పరిహర్తుం స్వమి వాస్య హృన్గతం.౧౧౮.గ. ఇతి పరస్పరముష్టిప్రహారవృష్టిపరిమృష్టవనకు సుమపరాగభస్మాంగరాగౌ సరభసమేకేన బాహునా జటాసుగృహీత్వా ఽపరేణబాహునా వలయితకంఠనాళౌ తౌ శబరతపోధనౌ యదా మహా త్యామధత్యకాయా మూఢతరాం, తదా ఝడితి ఘటితద్వారదరీగర్భని రుద్ధసిద్ధముఖనినబద్ధహాహాకార స్ఫీరవనదూరోత్సర్పి వీచీవేగోత్పాటితా కృష్టమునిజనపర్ణశాలాసహస్రసురస్రవంతీపూరోదర్వీకరవిభుకంధ రాఖ

సతి శిథిలాశ్లథాః కిరాతికాయాః పార్వత్యాః సంబన్ధిన్యః సితగుఞ్జామణిమయ్యః హారయష్టయః సరాః జగళుః గళన్తిస్మ. అర్ధనారీశ్వరస్య దేవస్య వక్షో వామదేశా ద్దేవీ వక్షసోఽనతిరేకాదితిభావః. ఔపచ్ఛన్దసికం. ౧౧౩. ఉపవాసేతి. హరోఽపి ఉపవాసేన అనశనవ్రతేన కృశే మునేరర్జునస్య ఉరసి అస్యార్జునస్య హృద్గతం మన సిస్థితం స్వమాత్మానం పీడయాత్ ప్రహారవ్యథాతః పరిహర్తుం మోచయితుమిత్యు ల్ప్రేక్షా - భృశంస్వీకృతం ముష్టేః తత్ప్రహారఇత్యర్థః. మార్దవం శైథిల్యం యేన తథో క్తస్య ప్రజహార తాడితవాన్. ౧౧౪. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ పరస్పరం ముష్టిప్రహారైరేవ వృష్ట్యా వర్షేణ పరిమృష్టౌ క్షాళితౌ వనకుసుమపరాగమయౌ భస్మ మయశ్చ అఙ్గరాగః యయోస్తౌ ఏకేన బాహునా జటాసుసరభసం గృహీత్వా అప రేణబాహునా వలయితం వేష్టితం కణ్ఠనాళం యాభ్యాంతౌ - పరస్పరమిత్యత్రాపి యోజ్యం - తౌ శబరతపోధనౌ కిరాతార్జునౌ మహత్యాం అధిత్యకాయాం హిమ శైలోర్ధ్వభూమా యదా ఆపతతాం పతతస్మ-తదా తావదేవాయం ఊర్ధ్వధరతి ర్మిమవాన్ ఝడితి సత్వరం ఘటితం పిహితం ద్వారం యాసాం తాసాం-తత్పతనక్షో భాదితిభావః. సర్వత్ర దరీణాం కన్దరాణాం గర్భేషు మధ్యేషు నిరుద్ధైః సిద్ధానాం దేవయోనివిశేషాణాం మిథునైర్వన్యైర్నిబద్ధా ఉదీరితాః హాహాకారాః యస్మిన్ స్థ ళోక్త-తీరయోర్వనేషు దూరమత్సర్పిణీనాం వ్యాప్నువన్తీనాం వీచీనాంతరఙ్గాణాం వేగేన ఉత్పాటితాన్యున్మూలితాని ఆకృష్టానిచ మునిజనానాం పర్ణశాలా సహస్రాణి యేనతాదృశేః సురస్రవన్త్యాః గఙ్గాయాః పూరః ప్రవాహః యస్మిన్ స్థళోక్త-దర్వీ కరాణాం సర్పాణాం విభోశ్శేషస్య కన్ధరాణాం గ్రీవాణాం ఖర్వీకరణే భుగ్నీకృతౌ

ర్వీకరణపటుతరభారోఽయముర్వీధరపతిరాసేత్. ౧౧౫. ప. అవాఙ్ముఖ
త్వేననిపాత్య శంభునా సముజ్జిహీతోఽయం దదృశే విమోహితః,తవాద్య
జామాతరిమే దశామిమాం నివేదయేత్యద్రిసుత బ్రువన్నహం. ౧౧౬.
ప. పార్థస్య తస్య భుజయోః పరమేశ్వరోఽసౌ వీర్యం విలోక్య యుగ
విస్మయమానచేతాః, చాపప్రణే సురసరిత్కణసేకశీతకాసుప్తుత్పన్నజన్మ
హురకంయ దుత్తమాంగం. ౧౧౭. గ. తథావిధ ఏవాసౌ చిరాదా
చరితచేతనాస్వాగతాచార శ్వనైరుత్థాయ పురతో ఘుంటాభరణఘుణా
త్కరణసహచరేణ కింకణర్జితేన కర్ణయోఃకల్పితసుధారసమోహే మ

పటుస్సమర్థః భారః యస్యతథోక్తశ్చాసీత్ - యత్తూక్తపిధేయత్రయస్య ఉపసర్జన
త్వేన నృసింహః ప్రలపితవాఁ తదవిమృష్టవిధేయాంశత్వదోషాపత్తేరుపేక్ష్యం. ౧౧౫.
అవాఙ్ముఖత్వేనేతి. శంభునా కిరాతవేషిణా అవాఙ్ముఖత్వేన నిపాత్య అధోముఖం
యథాతథా నిపాత్య పాతయిత్వేత్యర్థః. సముజ్జిహీర్షుస్త్వక్తః బాహుభ్యామితి భావః
అతఏవ విశేషేణ మోహితో మూర్ఛాంగమితోఽయమర్జునః. హే అద్రే తవజామా
తరి కన్యాభర్తృ శర్మ్మ నిధయే - మే మమ ఇమం దశాం అవస్థాం నివేదయ విజ్ఞా
పయ ఇత్యుక్తప్రకారం అద్రిం హిమగిరిం ప్రతి రహః బ్రువన్ కథయన్నివేత్యు
ల్ప్రేక్షా-పదృశే దృష్టః తత్రత్యైరితిశేషః. ౧౧౬ పార్థస్యేతి. అసౌ పరమేశ్వరః
శమ్భుః యుధి యుద్ధే తస్య పార్థస్య భుజయోర్వీర్యం విలోక్య - విస్మయమానం చేతః
యస్య తథోక్తస్సన్ అతఏవ చాపేన గాండీవేన యస్త్వణం తస్మిన్ సురనదీకణైః
గఙ్గాజలబిన్దుభిస్సేకే ఉష్ణే విషయే శీతాత్మకం సతర్కమపి ఉత్పన్నజన్మగణయం స్సన్
ఆర్ద్రీభవత్ చాపజలసేకస్యాతివేదనాకరత్వమపి అచిన్తయన్నితియావత్ - ఉత్తమాఙ్గం
శిరఃముహురకమ్పయత్ - శ్లాఘయామాసేత్యర్థః. అత్ర యుద్ధే తాదృగ్భుజవీర్యవిలో
కనజనితవిస్మయస్యవిశేషణకత్వా తథావిధశిరఃకమ్పనహేతుత్వాత్కాకువ్యలిఙ్గభేదః.
౧౧౭. తథావిధఇతి. తథావిధః అవాఙ్ముఖం పతితవివాసా అర్జునః చిరాదాచరితః
కృతః చేతనాయాస్సంజ్ఞాయాః స్వాగతాచారః సుఖాగమనక్రియా యస్మిం స్తథో
క్తస్సన్ శనైరుత్థాయ - పురతః అగ్రేఘుణ్టానాం గ్రైవేయకానాం ఘుణఘుణాత్కారస్య
సహచరేణ మిత్రేణ - తన్నిశ్శేషేణేతి యావత్. కణస్య గర్జితేన హుఙ్కారరవేణ -
కర్ణయోః కల్పితస్సుధారసస్య అమృతస్య మోహకః వర్షం యేన తస్మిన్ మహో
వృషభరాజే నిషేదివాంసం సమాసీనం భుజయోర్మూలాభ్యాం ప్రసారితస్య గిరిజాయాః
పార్శ్వత్యాః పాణియుగళస్య నఖాఙ్కురాణాం ధారణ్యా పఙ్క్త్యా ద్విగుణీకృతైస్తార

హోత్రే నిమేదివాంసం, భుజమూలప్రసారితగిరిజాపాణియుగనఖాంకు
రధోరణీద్విగుణీకృతహారమణిరమణీయవక్షసం, పారిషదగణాంజలికమల
వనమధ్యరాజహంసాయమానం, మార్దవభరితశార్దూలచర్మనిర్మితపల్య
యనపర్యంకోపరిభాగతిర్యగర్పితైకచరణపల్లవసంవాహనపరేణ శిలాద
కుమారేణ చ దర్పదుర్లలననివారణాయ ముఖబద్ధకనకశృంఖలేన నిరు
ధ్య ముహుర్ముహుః కరపుటాస్ఫాలితకకుదశృంగేణ భృంగిరిటినా చ
లక్ష్యమాణోభయపక్షభాగం, గాండీవదండతాడనపరిపీడితం చూడాశ
శిన మాశ్వాసయితు మవతరద్భిరుడునికరైరివ సురతరుకుసుమవర్షై రవ
కీర్యమాణం, జటాభసితకుశచీరధారిభి స్తైరేవ చతుర్భిరామ్నాయ

మణిభిః మాక్తికైః రమణీయం వక్షః యస్య తథోక్తం-పారిషదానాం గణస్యప్రమథ సమూహస్య అఞ్జలీనామేవ కమలానాం వనస్య మధ్యే రాజహంసవదాచరన్తం రాజహంసాయమానం - క్యఙన్తాల్లటశ్శానచ్ - మార్దవభరితేనాతిమృదునా శార్దూలచర్మణా నిర్మితస్య పల్యయనస్య వాహనపృష్ఠాస్తరణస్యైవ పర్యఙ్కస్య శయనస్య ఉపరిభాగే - 'పల్యయనపల్లవే'తిపాఠే పల్యయనం పల్లనమితీత్యుపమితసమాసః. తిర్యగర్పితస్య న్యస్తస్య చరణః పల్లవఇవ తస్య సంవాహనే మృదుమర్దనే పరేణ వ్యాపృతేన శిలాదకుమారేణ నన్దికేశ్వరేణచ-దర్పాత్ దుర్లలనస్య నివారణాయ ముఖే వక్త్రే బధ్యతఇతి బన్ధనేన కనకమయేన శృంఖలేన ఖలీనేన నిరుధ్య ముహుర్ముహుః కరపుటేన పుటీకృతవాస్తేన ఆస్ఫాలితం ఆశ్వాసార్థం పరామృష్టం కకుదస్యశృఙ్గం ఉపరిభాగః యెనతేన భృఙ్గిణాప్రమథవిశేషేణ చ ద్వాభ్యామాలక్ష్యమాణౌ ఉభౌ పక్షభాగౌ పార్శ్వదేశౌ యస్య తం లక్ష్యమాణోభయపక్షభాగం - గాణ్డీవదణ్డతాడనేన పరిపీడితం చూడాయాం శశినం శఖాచన్ద్రమాశ్వాసయితుం అవతరద్భిః ప్రాప్నువద్భిః ఉడూనాం నక్షత్రాణాం నికరైరివ స్థితైః సురతరుకుసుమానాం వర్షైః అవకీర్యమాణం వ్యాప్యమానం-జటాభస్మకుశచీరాణిచ ధరన్తీతి తద్ధరైః తైః కైరాతస్వరూపధారిభిరేవ చతుర్భిరామ్నాయపురుషైర్వేదపురుషైః పరితః పర్యమానైః కీర్యమానైః శతరుద్రీయం రుద్రాధ్యాయమేవ విరుదప్రబన్ధం యస్యతథోక్తం - సవిధం సమీపం యథాతథా అమ్బరే ఆకాశే అవలమ్బమానైః అవతరద్భిః తుమ్బురుప్రభృతిరాదిత్యేపాంతైః సురాణాం వైణికైః వీణాశిల్పైః గన్ధర్వైః ఉపవీణ్యమానాని వీణాభిర్గీయమానాని భక్తానాం జనానాం మార్కణ్డేయాదీనాం రక్షణాత్మకం యత్ అపదానం ప్రాక్తనచారిత్రం తస్య ప్రకరణాని - 'నాటకంచ ప్రకరణ'మిత్యాదినా

పుటైః పరిపక్వమానశతపత్రీయబిసవప్రబంధమంబరే సవిధమవలం బమాన్నై స్తుంబురుప్రభృతిభి స్సురవైణికైరుపనీయమానభక్తజనరక్షణాపదానప్రకరణం, కర్ణపూరీకృతతమాలమంజరీమధుధురీమిషేణ కటాక్షో త్సాహోత్కృపామివ వర్షన్తం, ప్రజ్వలద్భిః పరిష్కారపన్నగఫణారత్నైర్నూత్నైశ్శరవ్రణైరివానురజ్యమానావయవమవతంసశశికళాపరిగళితకిరణధారాపాతశీతాసహిష్ణుతయేవ దంతపటగర్భవర్తినా స్మితేన సూచితహృదయప్రసాదం, భగవంతం మహాదేవముద్వీక్ష్య పక్ష్మతటరుహనిమేషవిటపిసముత్పాటనపటుభిః ప్రమోదాశ్రుపూరైర్నదీమాతృకాయమాణపులకాఙ్కురస్సవినయముపసృత్య పాదారవింద యోస్సహస్రకృత్వఃప్రాణంసీత్. ౧౧౮. స్వామిన్మయా జడధియా త్వయిదేవదేవే వాచాశరేణ ధనుషా దృఢముష్టినా చ, యత్తే చతుర్విధమ

ప్రసిద్ధదశరూపకాన్యతమాని యస్యతథోక్తం - కర్ణపూరీకృతానూనాః కర్ణావతంసీకృతాయాః తమాలమఞ్జర్యాః తాపిచ్ఛగుచ్ఛస్య మధునః మకరన్దస్యమిషేణ - సాక్షాన్మూర్తిధరామివ స్థితాం కృపాం కటాక్షోత్ వర్షన్తం - ప్రజ్వలద్భిః ప్రకాశమానైః ఆతపేవ నూత్నైశ్శరవ్రణైరివ స్థితైః పరిష్కారపన్నగానాం భూషణీభూతసర్పాణాం ఫణాసు రత్నైరనురజ్యమానాః శోణాయమానాః అవయవాః యస్యతం - అవతంస శశికళాయాః భూషణచన్ద్రఖణ్డాత్ పరిగళితానాం ప్రసృతానాం కిరణానాం ధారాయాః పఙ్క్త్యాః పానేన యచ్ఛీతం తదసహిష్ణుతయా తత్సహనాశక్త్యేవేత్యుత్ప్రేక్షా - దన్తానాం పటోఽధరపేవ పటస్తస్య గర్భే మధ్యే వర్తతఇతి వర్తినా స్మితేన - తన్మిషేణేత్యర్థః. సూచితః జ్ఞాపితః హృదయే మనసి ప్రసాదః అనుగ్రహఏవ సైర్మల్యం యస్య తం భగవన్తం మహాదేవముద్వీక్ష్య-పక్ష్మణోరేవ తటద్రోహస్తిజాయన్తఇతి తేషాం నిమేషాణామేవ విటపినాం వృక్షాణాం సముత్పాటనే పటుభిః నిర్మిమీకరణసమర్థైరిత్యర్థః - ప్రమోదాశ్రుపూరానన్దబాష్పప్రవాహైః నదీమాతృకాయమాణాః నదీజలవర్ధితాఇవాచరన్తఃపులకాఙ్కురాః యస్యతథోక్తస్య-సవినయం యథాతథా ఉపసృత్య పాదారవిన్దయోర్మహాదేవ పాదపద్మయోరితి సహస్రకృత్వస్సహస్రవారం ప్రాణంసీత్ ప్రణామమకరోత్-నమతేఃకర్తరిలుఙ్. ౧౧౮. స్వామిన్నితి. హేస్వామిన్మహాదేవ రణే యుద్ధే దేవదేవే త్వయివిషయే జడధియా మూఢబుద్ధినా మయాకర్త్రా - వాచా శరేణ ధనుషా దృఢముష్టినా చ కరణేన చతుర్విధం యదాగఃఅపరాధఃతే తవ త్వాం ప్రతీత్యభూవత్. ఆకారికృతం. తత్ చతుర్విధంతదాగఃకరణా

కారి రణే తదాగఃక్షంతవ్యమద్య భవతా కరుణార్ణవేన. ౧౧౯. గ. ఇతి విజ్ఞాపయంత మేనం పారిజాతపల్లవతల్లజప్రతిమల్లస్య పాణితలస్య పరామర్శనేన ప్రముషితవ్రణవేదనాంగంప్లవంగకేతనమనంగశాసనోఽ ప్యేవ మవాదీత్. ౧౨౦. ప. యథా తృతీయేన యుధి ప్రవీర తవాప రాధేన భవామి తుష్టఃి, తథా న భక్త్యా తపసాం విభూత్యా తరుప్ర సూనార్చనయా మహత్యా. ౧౨౧. గ. ఇతి సుధామాధురీధురీణం వచనమభిధాయ. ౧౨౨. ప. తత్క్షణం ధనురిషూనపి తాంస్తాంస్తన్ని ధాపన్య విభరస్త్రమపి స్వం, పాండవాయ ధనురాహతిరీతేః పారితోషి కమివ ప్రదిదేశ. ౧౨౩. ప. తస్యాథ పాశుపతలాభదురాప దీప్తేరణ్ణో

ర్ణవేన దయాసముద్రేణ అతఏవ భవతా అద్య క్షంతవ్యం. ౧౧౯. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకా రేణ విజ్ఞాపయంతం క్షమాపయంతం-పారిజాతస్య పల్లవతల్లజస్య శ్రేష్ఠికిసలయస్య ప్రతి మల్లస్య ప్రతివీరస్య-తత్సదృశస్యేతియావత్-పాణితలస్య పరామర్శనేన ప్రముషితా నిరస్తావ్రణైర్నిజశరకృతైర్వేదనా యేషాం తాదృశాన్యంగాని యస్యతం-ప్లవంగో వానూ మాన్ కేతనే యస్య తమర్జునం ప్రతి అనంగశాసనో మహాదేవోఽప్యేవం వక్ష్యమాణ విధయా ఆవాదీదుక్తవాన్ - వదతేఃి కర్తరిలుఙ్. ౧౨౦. యథేతి. హే ప్రవీర తవ సంబన్ధినా యుధితృతీయేన అపరాధేన చాపకృతేన యథా తుష్టోభవామి - తథా మహత్యా భక్త్యా తపసాం విభూత్యా సమృద్ధ్యా తరూణాం ప్రసూనైరర్చనయావా తుష్టో న భవామి-కార్యానన్యాన్నహరాణామభ్యర్హా తమమితిభావఃి. ఉపేంద్రవజ్రా వృత్తం. ౧౨౧. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారం సుధాయా అమృతస్య మాధుర్యాత్ మధుర త్వస్య ధురీణం భారవహం వచనమభిధాయ ఉక్తేరిత్యుత్తరేణ సంబధ్యతే. ౧౨౨. తదితి. విభుఃి ప్యాపకఃి అనిర్వాచ్యమహిమా శమ్భుఃి తదేవ-ధనుఃి అంతర్గ్లానిం గాఢ్డీవం-సత్వ న్యాదిత్యర్థఃి. తానేవ ఇషూన్బాణానపి సాగాజాతీయాన్-పాండవతాడనసైల్యాత్ పారి తోషికం పరితోషేణ సంతోషేణ దత్తం యత్ వస్తు పదివేత్యుల్లేఖాత్ - స్వమస్త్రం పాశుపతాస్త్రం ప్రదిదేశ దదౌ. దిశతేఃి కర్తరిలిట్. ౧౨౩. తస్యేతి. అథ పాశుపతదా నానంతరం-ఆశ్చర్యావృత్తిఃి చరిత్రం యస్యతథోక్తఃి. తత్తాదృగపకారిణి కారుణ్యస్య కుత్రాప్యదృష్టచరత్వాదితిభావఃి. అమృతాంశుమాళిశ్చన్ద్రచూడఃి భగవాన్ మహాదేవఃి. పాశుపతస్య సామాస్త్రస్యలాభేన దురాపా శత్రుదుర్నిరీక్ష్యా దీప్తిఃి ప్రభా యస్యత థోక్తస్య-అపరిప్లవాఃి నిమేషోన్మేషరాహిత్యాదచఞ్చలాఃి పక్ష్మణాం పక్ష్మరోమా యస్య

స్నమత్కుమపరిష్వపక్తుపజ్ఞైకాః, ఆశ్చర్యవృత్తిరఖిలైరనుగామిభిస్సైన్యైరం తర్ధధే సభగవానమృతాంశుమాలీః. ౧౦౪.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే
చతుర్థః స్తబకః.

తథోక్తస్య తస్యార్జునస్యాక్షోః సమక్షంపురవీవ - అఖిలైః స్వైః స్వీయైః అనుగామిభి ర్భృత్యైః ప్రమథైస్సహ అంతర్హితవాన్. ౧౦౪.

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందవందనకందళితానందసాంద్రస్య
కురవిభుకులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ
చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే
చతుర్థః స్తబకః.

పంచముఃస్తబకఃం.

౧. అథ సవిధతపోధనైఃకృతాశీరమరపతేర్ధృతశాసనస్సపార్థఃరయజితపవనం సమాతలిస్సన్నథ మధిరుహ్యముదా దివం ప్రతస్థే. ౧. ప. నాకమేత్య ధనురంకిత దోష్ణా నాయకో దివిషదా మతిహృష్టఃనామ ఫల్గున ఇతి బ్రువతా స్వం నందనేన జగృహే పదయుగ్మే. ౨. ప. పాణినా పరిమృశన్నముమింద్రఃఒష్ఠలీకృతజయంతమహర్షఃఆదరేణ ధురి నాకిగణానామాసనార్ధమధిరోపయతి స్మ. ౩. సదసి వసతి తస్మిన్నార్వభౌమే కురూణాం కపటశబరబాణైఃకల్పితార్ధ్రివ్రణేఽపి,

---

ఆథేతి. అథ పాశుపతలాభానంతరం - సవిధే సమీపే యే తపోధనా మునయస్తైఃకృతాశీఃఅమరపతేరింద్రస్య సంబంధి - ధృతం శాసనం స్వర్గం ప్రత్యాగంతవ్య మిత్యాత్మకం యేనతథోక్తఃఇంద్రాజ్ఞాపరతంత్రఇత్యర్థఃఆతపేవ సపార్థఃరథేన వేగేన జితఃపవనఃవాయుర్యేన తం రథమైంద్రం మాతలినా ఇంద్రసారథినాసహితఃసమాతలిస్సన్ ఆధిరుహ్య ముదా దివం స్వర్గం ప్రతి ప్రతస్థే - భగవదనుగ్రహస్యోత్తరోత్తరశ్రేయస్కరత్వాదితిభావఃఅత్రేంద్రాజ్ఞాస్వర్గగమనయోర్హేతుహేతుమతోరుత్ప్రేక్షేత్యలంకారఃపుష్పితాగ్రా. ౧. నాకమితి. నాకం స్వర్గమేత్యధనుషా అంకితఃచిహ్నితఃదోర్భ్యాంహుర్యస్యతేన ఫల్గున ఇతి స్వం నామబ్రువతాకథయతానందనేన పుత్రేణార్జునేన - దివిషదాం దేవానాం నాయకఃఇంద్రఃఅతిహృష్టస్సన్ పదయుగ్మే జగృహే గృహీతఃఅర్జునోఽహమభివాదయఇతి వదన్నింద్రంప్రణనామేత్యర్థఃస్వభావోక్తిఃస్వాగతా. ౨. పాణినేతి. ఇంద్రఃఅముం ప్రణతమర్జునం పాణినాపరిమృశన్ ప్రత్యగ్రశబరవ్రణస్థానేషు సంస్పృశన్ ఆతపేవ పక్ష్మలీకృతా ప్రవృద్ధా జయంతే నామ్నిపుత్రే మహతీ ఈర్ష్యా అతరోఽయం కిమేతేనేత్యాత్తిక్ష్యా యస్యతథోక్తస్సన్ - నాకినాం దేవానాం యోగ్యాస్సంఘాస్తేషాం ధుర్యాగ్రే ఆదరేణ ప్రేమ్ణా ఆసనస్యార్ధం అర్ధాసనం అధిరోపయతిస్మ - తత్రోపవేశితవానిత్యర్థఃఅత్రార్జునస్యాణిమాదిఋద్ధిహేతుకం కర్తృత్వం - అనేకపదార్థహేతుకం కావ్యలింగం. ౩. సదసీతి. తస్మిన్నైంద్రేసదసి సభాయాం వసతి వర్తమానే కపటశబరస్య భగవతఃబాణైఃకల్పితార్ధ్రివ్రణేఽపి నవా

నిఖిలసురవధూనాం నేత్రసంఘాస్సమేతా నిశితకులిశకల్పా నిర్దయం సన్నిపేతుః. ర. ప. ఆస్థానసీమ్ని తనయాద్రిరిశేన యుద్ధమాకర్ణ్య హర్ష వికసన్మనసో మఘోనః, అంగేఽఖిలే ప్రసరతాం పులకాంకురాణా మష్టాం సహస్రతయమేవ బభూవ విష్ణుః. శి. ప. ఆజ్ఞయా పితురమర్ష సమాజాదగ్రతస్స్వనితమంగళవాద్యం, వారణేంద్రమధిరోప్య జయంతో వైజయంత మనయద్విజయం తం. ఉ. ప. ఆనతస్య పదయోరథజిష్ణో రాశిషోఽనుపద మింద్రపురంధ్రీ, పారిజాతకుసుమస్య పరాగై రంచల సీమని లలామ చకార. ఉ. ప. పునఃపున స్తత్ర పులోమపుత్ర్యా జయం

నిచ వ్రణాని యస్యతథోక్తేఽపి-అరూణాం సార్వభౌమే అర్జునే నిశితేన తీక్ష్ణేన కులిశేన వజ్రేణకల్పాః సదృశాస్తత్కల్పాఃఈదృసమాప్తౌ కల్పప్ప్రత్యయః. నిఖిలానాం సురవధూనాం అప్సరసాం నేత్రసంఘాః కటాక్షబృందాని సమేతాః మిళితాస్సంతః నిర్దయం యథాతథా సన్నిపేతుః న్యపతన్-సప్రేమసాదరంచ పశ్యంతిస్మేత్యర్థః. స్వార్థమాత్రపరాయణానాం ఖలుపరానుకూల్యచింతేతిభావః. ఆత్మవీవ విరూపఘటనాత్ అతో విషమప్రభేదః. మాలినీ.ర. ఆస్థానేతి. ఆస్థానసీమ్ని సభాయాం తనయాదర్జునాత్ గిరిశేన కపటకిరాతేన సహ యుద్ధమాకర్ణ్య-హర్షేణ వికసత్ పూర్యమాణం మనో యస్య తస్యమఘోన ఇంద్రస్య అఖిలే అంగే అవయవే ప్రసరతాం ప్రరోహతాం పులకానామేవాంకురాణాం అష్టాం సహస్రతయం నేత్రసహస్రమేవ 'సంఖ్యాయా అవయవే తయప్' - విష్ణుః ప్రరోహప్రతిబంధకం బభూవ - నేత్రేషులోమాభావాదితిభావః. శి. ఆజ్ఞయేతి. జయంతః ఇంద్రపుత్రః పితుః ఇంద్రస్యాజ్ఞయా అమర్త్యానాం దేవానాం సమాజాత్ తం విజయమర్జునం వారణేంద్రమైరావతం అధిరోప్య వైజయంతం ఇంద్రప్రాసాదం. ని. 'స్యాత్సాదౌ వైజయంత' ఇత్యేంద్రోపకరణేష్వమరః. స్వనితాని సంజాతస్వనాని మంగళవాద్యాని వీణావేణ్వాదీని యస్మిన్ తత్తథా తారకాదిత్వాదితచ్. అనయత్ ప్రాపితవాన్ స్వాగతాః. ఉ. ఆనతస్యేతి. అథ వైజయంతప్రాప్త్యనంతరం ఇంద్రస్య పుత్రస్త్రీ కుటుంబినీ శచీ పదయోరానతస్య ప్రణతస్య జిష్ణోరర్జునస్య ఆశిషః 'వజ్ర చిరంజీవే'త్యాదేః అనుపదం అనంతరం-పారిజాతకుసుమస్యేతి జాత్యేకవచనం - పరాగైః ఫాలసీమని లలాటదేశే లలామ రక్షాతిలకం చకార - లోకోత్తరస్య పుత్రస్య దృష్టిదోషవారణాయ రేణుభిర్మాతరస్తిలకం లలాటేకుర్వంతీతి ప్రసిద్ధిః. ఉ. పునఃపునరితి. తత్ర వైజయంతే స్వస్యకాంత్యా సౌందర్యేణ హేతునా పునఃపునః జయంతఇతిశంకాం వితర్కం దదతః కుర్వతః నరస్య అర్జునస్య దోష్ణోః బాహ్వోరుభయోః మార్వ్యళింజ

తశంకాం దదత స్స్వకాంక్షాస్వ, నరస్య మార్వీకిణవేవ దోష్ణో రాన్మమ గ్రహేషు స్ఖలనం న్యకార్షీత్. ౮. ప. పితురివాస్త్రకలాం దివి గాయకా త్పికకులాహూతకంఠరవోదయః, పరిహృతామృతదివ్యజనావృతః పరిశిలీల సగీతకలామపి. ౯. ప. తమూర్వశీ తత్ర కదాచిదేత్య స్వయం రహః కర్మణి భగ్నకామా, అయే పృథాపత్య తవాభిధేవ క్లీబత్వమేహీతి శశాప కోపాత్. ౧౦. ప. తద్బుద్ధ్వా హరి రూచే తం శాపోఽయం

న్యాయః కిణః వ్రణగ్రంథిః స ఏవ పుంసోమపుత్ర్యాః శచ్యాః నామ్నోర్జయంతే త్యర్జునేతిచాఖ్యాయోః గ్రహణేషు ఆమంత్రణార్థం స్వీకారేషు విషయే స్ఖలనం జయం తం దృష్ట్వార్జునేతి ఆర్జునం జయంతేత్యాకార సామ్యకృతవైపరీత్యావ్వానన్యకార్షీత్ నివాతవాక్ - అత్రార్జునస్య బాహుద్వయే సవ్యసాచిత్వకృత కిణవత్త్వ రూపవిశేష దర్శనాదర్జునే జయంతసందేహనివృత్తేర్నిశ్చయాంతఃసందేహాలంకారః. యత్తు 'న్యకార్షీ' దిత్యపపాఠే 'భ్రమేణ స్ఖలనం నిషేధం న్యకార్షీత్ వ్యతానీత్.' ఇతి నృసింహః. తన్న-స్ఖలనశబ్దస్య నిషేధార్థకత్వేన కేనాప్యననుశాసనాదసమర్థత్వదోషస్య కథంచితోక్తశసంపాదనే అప్రయుక్తత్వదోషస్యాపత్తేరితి - న్యకార్షీదితి నిపూర్వాద్రుధేః కర్తరి లుఙిసిచివృద్ధి రూపం. ౮. పితురితి. పికానాం కోకిలానాం కులేన ఆహూతః స్వీయరుతాదప్యతిమధురోఽయమితి ప్రేమ్ణా శ్రూయమాణః కంఠరవస్యోదయ ఆవిర్భావః యస్యసః సుకారేఇత్యర్థః. ఆహవేవ పరిహృతం త్యక్తం అమృతం యేన తేన దివ్యజనేన సురజనేన ఆవృతః సోఽర్జునః దివి స్వర్గే గాయకాత్ చిత్రసేనాత్ గీతకళాం సజ్జీతవిద్యాం పితురింద్రాదస్త్రకళామివ పరిశీల అధీతవాన్ - ఉభయస్మాదుభయం జగ్రాహేత్యర్థః. అత్ర ప్రకృతయోరస్త్రగీతవిద్యయోరర్జునకర్తృకాధ్యయనధర్మేణోపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితా భేదః. ద్రుతవిలంబితమ్. ర్నభతమిరితి. తత్ర స్వర్గే కదాచిదూర్వశీనామ సురాంగనా తమర్జునమేత్య రహఃకర్మణి సురతవిషయే స్వయంభగ్నః విఫలితః కామః మనోరథో యస్యాస్తథోక్తాసతీ - శోపాత్ మనోరథవిఫలీకరణజన్యాత్ ఆయే పృథాపుత్ర హే అర్జున తవాభిధేవ త్వన్నామేవ క్లీబత్వం నపుంసకత్వం నపుంసకలిఙ్గతాం ఏహి ప్రాప్నుహి - అపత్యశబ్దస్య నపుంసకత్వాదితి భావః. ఇత్యుక్తప్రకారేణ శశాప-నపుంసకత్వమేవ కామయమానాయాః నిషేధాన్నపుంసకోభవేతి శాపగదానిత్యర్థః. ౧౦. తదితి. అథ హరిరింద్రః తత్ ఊర్వశీశపనం బుద్ధ్వా శ్రుత్వా హే వత్స అయంశాపః చిత్రసేనేన గంధర్వేణ ఉక్తాయాః ఉపదిష్టాయాః విద్యాయాః గీతస్యసమాకృత్వా విరాటాంతఃపురే కన్యకాయాః ఉపదేశయోగ్యతా సంపాదనరూపసాహ్యకరణేనతే తవ ముదే సంతోషాయైవ భవేదితి తమర్జునం ప్రత్యా

వత్స తే ముదే, చిత్రసేనోక్తవిద్యాయా స్సహకృత్వాభవేదితి. ౧౧. గ. అథ కదాచిదస్త్రశిక్షాసమాప్తౌ సురసమక్షం గురవదక్షిణాత్వేన విపక్షకులక్షపణం భిక్షమాణేన సహస్రాక్షేణ స్వమస్తకాదాక్షీప్య శిరసి నిక్షిప్తకిరీటో వలక్షాశ్వోఽయం మాతలిపరికలితరథ్యేన నందనవనమం దపవనసందీయమానకేతనస్పందనేన స్యందనేన నిర్గత్య విలంఘితదూరవియత్పథః పాథోనిధౌ రక్షఃకులకోలాహలనీచీకృతవీచీరవంరసాతలకుహరముఖం నిరుధ్య రణప్రస్తావం విస్తరే. ౧౨. గ. తావదనాకర్ణితపూర్వ్వ గాండీవవిష్ఫారశ్రవణా దహంపూర్విక యా యుగ

చే ఉక్తవాక్ - అజ్ఞాతవాస సంవత్సరభోగ్యోఽయం నాన్యదేత్యనుగృహీతవానిత్యర్థః. బ్రూఙ్ః కర్తరిలిటివచ్యాదేశే తస్య వీజాదేశః. ౧౧ అథేతి. అథ కదాచిత్ వశక్షాశ్వేతాః ఆశ్వా రథ్యా యస్య సోఽయ మర్జునః అస్త్రశిక్షాయాః అస్త్రవిద్యావ్యాపనస్య సమాప్తౌ సత్యాంసురసమక్షం సురాచార్యసమక్షం గురోర్దక్షిణాత్వేన దక్షిణారూపేణ విపక్షకులస్య నివాతకవచకాలకేయాఖ్యరాక్షసబృందస్య క్షపణం వధం భిక్షమాణేన యాచమానేన సహస్రమక్షీణి యస్యతేనేంద్రేణ 'బహుప్రీతా సక్ష్మిన్నిగీతిమచ్ - స్వస్య మస్తకాచ్ఛిరసః ఆక్షిప్య అపమృజ్య-ఉత్తారాత్కిరీటాన్నైవ కర్తవ్యం-శిరసి నిక్షిప్తం న్యస్తం కిరీటం యస్యతథోక్తస్య-మాతలినా ఇంద్రసారథినా పరికలితా సంయోజితాః రథ్యాః రంహవాహో యస్మిన్ తేన-నందనస్య సంబంధినా మందపవనేన సుఖమారుతేన అనుసంధీయమానం సంయోజ్యమానం కేతనస్య ధ్వజపటస్య స్పందనం చలనంయస్మిన్ తేన స్యందనేన ఇంద్రరథేన నిర్గత్య ప్రస్థాయ విలంఘితః దూరశ్చ వియత్పథశ్చ ఆకాశమార్గో యేనతథోక్తశ్చసన్-పాథసాం జలానాం నిధౌ సముద్రే రక్షఃకులానాం రాక్షసబృందానాం కోలాహలైః కలకలధ్వనిభిః నీచీకృతః స్వల్పీకృతః అంతర్ధాపితఇతి యావత్ - వీచీనాం సాముద్రీణాం రవః యస్మిన్ స్తత్-రసాతలకుహరస్య పాతాళబిలస్య ముఖం అగ్రభాగం ద్వారమితియావత్-నిరుధ్య రణస్య ప్రస్తావం ప్రసంగం ధనుష్టంకారాదికం విస్తరే విస్తారితవాన్ - స్మృణాతేర్విపూర్వాత్కర్తరిలిట్-అత్ర విపక్షక్షపణే గురుదక్షిణాత్వేనారోపస్యేంద్రసుఖోపయోగాద్ధనరూపగురుదక్షిణాయాస్తత్రానుపయోగాచ్చ పరిణామాలంకారః. ౧౩. తావదితి. తావత్తదానీమేవ అనాకర్ణితపూర్వస్య పూర్వమశ్రుతస్య గాండీవస్య సంబంధినః విష్ఫారస్య టంకారస్య— ని. 'విష్ఫారోధనుషాంస్వాన'ఇత్యమరః. శ్రవణాత్ అహంపూర్వికయా అహంపూర్వమహంపూర్వమిత్యహంకారేణ-యుగపదేకదా అభిక్షిణ యతః యుద్ధాయ సేనయా

పదభిమేణ నయతో దివిషదవధ్యభావాదధ్యాతమరణాన్, తీక్ష్ణం తురప్రై ర్విశ్రాణితవివరాదురసః కృతప్రయాణైః ప్రాణైస్త్రికోటిశో నివాతకవచానపి ప్రవాతకవచానేవ విరచయ్య నివర్తమానో నభసి ప్రమాదపతితేన పతంగపరివేషిణేవ స్ఫటికప్రాకారేణ పరిగుప్తిమతో హిరణ్యపురాద్విదితబంధుజనవృత్తాంతతయా రోషాదభిగమ్య కలహాయమానాన్ కాలకేయానపి కాలగేహాతిథీన్ స్వశ్రీథమం పాశుపతేన మంత్రపూర్వకం నిమంత్రయాంచక్రే. ౧౨. ప. అవాయునేయా శ్శరదభ్రపజ్జ్యోరవిద్యమానా స్తనుయాశ్చ వాతాః, దైతేయసంహారభవాస్సజిష్ణో

సహాగచ్ఛతేతి. ని. 'యత్నేనయాభిగమనమనుతాదభిషేణన'మిత్యమరః. అభిషేణనా శబ్దాత్తత్కరోత్యర్థే ణిజంతాల్లటశ్శతృప్రత్యయః. దివిషదాం దేవానాం అవధ్యభావాత్ హంతుమశక్యత్వాద్ధేతోః అధ్యాతం అచింతితం మరణంయైస్తాన్ నిర్గతో వాతః వాయుః యస్మిన్ తాదృశం కవచం యేషాం తథోక్తానపి తన్నామ్నశ్చ-త్రికోటిశః త్రికోటిసంఖ్యాన్ రాక్షసాన్ తీక్ష్ణప్రైః బాణనిశేషైః క్షిప్రం సత్వరం నిశ్రాణితాని దత్తాని వివరాణి రంధ్రాణి యస్తాత్తస్తాదురసః వక్షసః కృతం ప్రయాణం నిర్గమనం యైస్తైః ప్రాణైర్వాయుభిః ప్రకృష్టో వాతః యస్మిన్ స్తాదృశం కవచంయేషాం తాదృశాన్ విరచయ్య కృత్వా. హత్వేతియావత్-నభస్యాకాశే ప్రమాదాత్ పతితేన పతంగస్య సూర్యస్య పరివేషేణేవ స్థితేన స్ఫటికమయేన ప్రాకారేణ పరితో గుప్తిః రక్షణం అస్యాస్తీతి గుప్తిమతః హిరణ్యపురాత్ కాలకేయనగరాత్ విదితః జ్ఞాతః బంధుజనానాం నివాతకవచానాం వృత్తాంతః వధరూపః యైస్తేషాంభావస్తత్తా తథా హేతునా-రోషాత్ అభిగమ్య కలహాయమానాన్ యుద్ధంకుర్వాణాన్ 'శబ్దవైరే'త్యాదినా క్యజంతాల్లటశ్శానచ్ - కాలకేయానపి కాలకేయసంజ్ఞాంశ్చ రాక్షసాన్ పాశుపతేన అస్త్రమంత్రేణ మంత్రకః వైదికః తదుచ్చారణం పూర్వం యస్మిన్ స్తత్తథా కాలగేహస్య యమగృహస్యాతిథీన్ నిమంత్రయాంచక్రే అతిథిత్వేన ఆహ్వానంకారయతిస్మేత్యర్థః. తానప్యవధీదితియావత్. ౧౩. అవాయ్వితి. సః నివాతకవచకాలకేయహంతా జిష్ణుః అర్జునః వాయునా నేతుం చాలయితుమయోగ్యాః అవాయునేయాః అలిష్టిరా ఇత్యర్థః. శరది బుతో అభ్రపజ్జ్యోః మేఘమాలాః అవిద్యమానాః అస్తమయాయాసాంతాః నిత్యప్రకాశాఇత్యర్థః. తారాః నక్షత్రాణిచ దైతేయానాం పూర్వోక్తానాం ద్వ్యాసాం సంహారాద్భవంతీతి తథోక్తాః కీర్తీః దివ్యాకాశే ప్రతిష్ఠాపయతిస్మ-

ర్దివి ప్రతిష్ఠాపయతిస్మ కీర్తిః. ౧౪. ప. హతరిప్రుం వినివృత్తమవేక్ష్య తం హరిహాయస్య సురైస్సహా తుష్యతః, నయనవారిభిరంగమనాప్లుతం న దదృశే తిలమాత్రమపి స్వకం. ౧౫. ప. ఘగి వజ్రిణ స్సురనుతిప్రసర త్పులకావమగ్న నిజచాపకిణిః, మనసే స పంచశరదోఽప్సరసాం వసతిస్మ పంచశరదో విజయః. ౧౬. ప. తస్యవృత్తి మధిగమ్యలోమశాద్ధర్మ జోఽపి ముదిత స్సహానుజైః, ప్రాప్తతీర్థమునిసేవనః క్రమా త్పావనం బదరికావనం యయౌ. ౧౭. ప. తత్ర బ్రహ్మపరాయణై ర్మునిగణై స్సంసేవ్య మానాంతికా సధ్ర్యంచౌ యమినౌ నిరీక్ష్య స నరం నారాయణం చా

వ్యతిరేకసంసృష్టమాలారూపకం. ౧౪. హతేతి. హతారిపవో ద్వైత్యా యేన తం విని వృత్తం పునరాగతవంతం తమర్జునమవేక్ష్య సురైస్సహ తుష్యతః హరిహాయస్య ఇం ద్రస్య స్వకం స్వీయం అంగం శరీరం నయనవారిభిరానందబాష్పైరనాప్లుతం అసిక్తం తిలమాత్రమపి న దదృశేనదృష్టం స్వయమితిశేషః. 'స్వక'మిత్యత్ర 'స్వయ'మితివాపా ఠోమనోజ్ఞః. ఇంద్రస్య సర్వాంగీణలోచనత్వాదితిభావః. అత్ర హత పుప్రత్యాగతా ర్జునావలోకనహర్షస్య ఇంద్రాంగే తత్తాదృశానందాశ్రుసిక్తత్వ హేతుత్వాత్పదార్థహే తుకం కావ్యలింగం - ద్రుతవిలంబితమ్. ౧౫. పురీతి. అప్సరసాం మనసే పంచశరం మన్మథవికారంచ దదాతీతి పంచశరదః స విజయోఽర్జునః సురాణాం నుతిభిః స్తోత్రైః ప్రసరత్సు అంకురత్సు పులకేషు అవమగ్నాః లీనాః తైరంతర్హితా ఇతివా - భుజయో శ్చాపేన కిణాయస్య తథోక్తస్య వజ్రమాయుధమస్యాస్తీతి వజ్రిణి ఇంద్రస్య పురి స్వర్గే పంచశరదః పంచవత్సరాన్ వసతిస్మ. ప్రమితాక్షరా. ౧౬. తస్యేతి. ధర్మజ యుధిష్ఠిరోఽపి అనుజైర్భీమాదిభిస్సహ రోమశాన్నామ మునేః జ్ఞాతార్జునవృత్తాం తాత్ తస్యార్జునస్య వృత్తిం స్వర్గేనివాసం అధిగమ్య జ్ఞాత్వా ముదితస్సన్ క్రమాత్ ప్రాప్తం తీర్థానాం గంగాదీనాం మునీనాం వ్యాసాదీనాంచ సేవనం భజనం యేన తథోక్తశ్చన్ పావనం నరనారాయణాశ్రమత్వేన జగత్పవిత్రం బదరికావనం యయౌ ప్రాప్తవాన్. రథోద్ధతా. ౧౭. తత్రేతి తత్ర బదరికారణ్యే బ్రహ్మజగదధి ష్ఠానతాత్పర్యేణ మేవ పరం అయనం గతిర్యేషాం తైర్మునీనాం గణైః సమ్యక్సేవ్యమానం అంతికం సమీపదేశః యయోస్తౌ - సహాంచతఇతిసధ్ర్యంచౌ అవినాభావినౌ. ని. 'యస్సహాంచతిసధ్ర్యంచ్ స'ఇత్యమరః. ఆఖ్యయా నామ్నా నరం నారాయణంచ నర నారాయణాఖ్యావిత్యర్థః. యమినౌ మునీ నిరీక్ష్య - స పార్థః యుధిష్ఠిరః ఆంతరేణ అంతర్గతేన ఆర్ద్రేణ మనసా ఏకాం మహతీం భూమాం క్షాంతిం అనిశం సర్వదా సం

ఖ్యయా, అంగేనాంగేన మాంతరేణ మహతీ మేకాం భూమాం సంస్పృశ న్బాహ్యాభ్యాకర్షభిరంగకై రపి పరం పస్పర్శ పార్థః భూమాం. ఇతి. ప. విలోకనై ర్వనశ్రమనాథ్ స్త్రయో ర్భవాన్ వానాపవ నిష్కర్షణ, నివాసమాలంబ్య తపోవనే తదా వినాస దుఃఖాద్వివ సే ధృతిః. ౧౯. గ. ఏకదా తత్ర స్నుషావత్సలతయేవ మారుతేన ఫురతో నీత వటనీతటపర్యటనఖేదసంపదామసాసహిమంథంకరణ మళికుల చేత సా మాసేచనక మక్లాంతం కమపి కల్హారముకుళ మాదాయ కర్ణలభ్యేత పున రేతాదృశ మితి కుతుకహర్షాభ్యాం సూచితతర్షయా పార్శ్వాత్ రహ

స్పృశక్ సమ్యగ్గృహ్ణన్నపి - బహిర్భవైర్బాహ్యైరవయవభిః అంగైరేవాంగకైః కరచరణ భుజవక్షోలలాటైః పరామర్శాం భూమాం భూమిం పస్పర్శ స్పృష్టవాక్ - సాష్టాంగం ప్రణనామేత్యర్థః. శార్దూలవిక్రీడితమ్. ఇతి. విలోకనైరితి. తదా ప్రణామసమయే పార్థివః ధర్మరాజః భవస్సంసారవీవాధ్వా మార్గస్తస్మిన్ గచ్ఛంతీతి భవాధ్వగానాం దేహినాం విశ్రమశాంతిభిః స్థానావృత్తైః సంసారదుఃఖహారిభిరితియావత్ - తయో ర్నరనారాయణయోర్విలోకనైర్వీక్షణైరవధూనితః నిరస్తః క్లమః వనవాసాదిదుఃఖా నుభవః యస్య తథోక్తస్సన్ తపోవనే బదరికావనే నివాసమాలంబ్య స్నేహపూర్వ వివా సేన రాజ్యభ్రంశేన యద్దుఃఖం తస్తాద్విరామ. ఇద్దుఃఖం తత్యాజేత్యర్థః. 'జుగుప్సావి రామే'త్యాదినాపాదానత్వం - హేతురలఙ్కారః. వంశస్థమ్ ౧౯. ఏకదేతి. తత్ర బదరికావనే ఏకదా కదాచిత్ మారుతేన స్నుషాయాం పుత్రప్రత్నాం వత్సలతయా ప్రేమ్ణేత్యుత్ప్రేక్షా. పురతః అగ్రదేశం ప్రతి సీతం ప్రాపితం ఆటవ్యాం పర్యటనేన సంచారేణ యాఃఖేదసంపదః శ్రమసమృద్ధయః తాసాం ఆసాసహిం ఆసహమానం తన్నాశకమితియావత్. 'సాసహివావహీ'త్యాదినా యఙ్లుగంతాత్ క్వ్యిప్రత్యయః.అళికు లస్య చేతసాం మనసాం అంతఃకరణం అతిమోహనం 'ఆఘ్రాసుభగే'త్యాదినా ఘ్రాణినిఘ్ర త్వాం 'ఘ్రాసుర్ఘ్రాణి'త్యాదినా ముక్. ఆక్లాంతం శ్రాంతాం ఆసేచనకం వి. 'తదాసేచ నకం తృప్తేర్నాస్త్యంతోయస్య దర్శనా'దిత్యమరః. విగళితవేద్యాంతరత్వేన దర్శనీయ మిత్యర్థః. కమపిసౌరభ్యసౌందర్యాభ్యామనిర్వాచ్యమహిమానం కల్హారముకుళం రక్తాబ్జ శోశమాదాయ ఏతాదృశం అన్యత్ పునః క్వ నుత్రలభ్యేత ప్రాప్యేత ఇత్యుత్ప్రకా రేణ హర్షేణ సూచితః జ్ఞాపితః తర్షః కల్హారముకుళే అభిలాషః యస్యాస్తయా పార్శ్వా ద్యా ద్రౌపద్యా రహసి యాచితః ఏతాదృశం పునరన్యదాదాయ దీయతామితి ప్రార్థితః పృషదశ్వస్య వాయోరగత్యం పార్శ్వస్థితో భీమః క్షణంవిచింత్య కుత్రేయాని

సియాచితఃపార్శ్వదశ్వీఃక్షణం విచింత్య తదివ్వీచిచీషయా దిశి ముదీచీం ప్రతస్థే. ౩౦. ప. క్షిప్రం విలంఘ్య గిరిశైవలినీవనాని గచ్ఛన్ను సౌ పథి దదర్శ కపిం మహాంతం, దృగ్భ్యామవంత మరిపట్టణదాహకాలే నిద్రాం భయాదుపగతా మివ కుంభకర్ణాత్. ౩౧. గ. కించ అభీరసౌ గభీరమ భాణీచ్చ. ౩౨. ఓ. కస్త్వం నిరుధ్య పవనవీమవినీతబుద్ధే నిద్రాస్యపేహి నసహే గమనే విలంబం, క్రోధోద్భుజామివ మమాద్య హిడింబ హంతుర్వ్యర్థదాం తవ తనూమపి మూఢ కుర్యాత్. ౩౩. ఓ. ఇత్థం గిరా కించిదుదీర్ణ్యతస్య లాంగూలమాత్రే తరళః కపీంద్రః, కోపారుణాక్షం

భవేయంరిత్యాలోచ్య తేషాం విచేతుం అన్వేష్టు మిచ్ఛయా విచిచీషయా ఉదీచీం దిశం ఉత్తరాం ప్రతిప్రతస్థే-సారభానుసారేణేతిభావః. ౩౦. క్షిప్రమితి. అసౌ భీమః గిరిక్ శైవలినీర్నదీః వనానిచ క్షిప్రం విలంఘ్య గచ్ఛక్ సక్ ఆరోః రావణస్య పట్టణస్య లంకాయాః దాహకాలే కుంభకర్ణాత్-తం త్యక్త్వేతిల్యబ్లోపే పంచమీ - భయాదుపగతాం దాహో మే మాభూదితి శరణంప్రాప్తామివ స్థితాం నిద్రాం దృగ్భ్యాం నేత్రాభ్యా మవంతం రక్షంతం నిరంతరం నిద్రాయమాణ మిత్యర్థః. మహాం తం శౌర్యధైర్యాదిభిర్లోకోత్తరం కపిమాంజనేయం పథిమార్గే దదర్శ. ౩౧. కించేతి చార్థః. అసౌ భీమః ఆభీః అదృష్టచరసత్వదర్శనేఽపి గతభీస్సన్ గభీరం నిష్ఠురం యథాతథా అభాణీత్ పదతిస్మ. ౩౨. ఉక్తిప్రకారమేవావ—కథతి. హే అవి నీతబుద్ధే ఆర్యైరశిక్షితబుద్ధే - మద్భోమార్గం శయనస్య గర్వ్యాత్వాదితిభావః, త్వంకః. పదవీం మార్గం నిరుధ్య నిద్రాసి ఆపేహి అన్యతోగచ్ఛ - గమనే విలంబం నసహే-హిడింబంహంతీతి హిడింబహాంతుర్మమ క్రోధః మార్గనిరోధజన్యాః భుజాం మద్బాహుమివ హేమూఢ తవతనూం శరీరమ? ఉద్యంతీ ఉన్నమంతీ గదా ఆయుధం యస్యాం తథోక్తాం ఉత్పద్యమానరోగాంచ కుర్యాత్. ని. 'గదోభ్రాతరివిష్ణోస్స్యాదామయే చాయంధేగదేతివిశ్వః ఆత్ర హిడింబహాంతురితి విశేషణస్య తాదృశస్య మమ భవిష్యన్నిత్యభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాలంకారః. సచోద్యద్గదయేవ ఉద్యదాయుధోద్యద్రోగత్వయోః శ్లేషమూలత్వేన భేదాధ్యవసితేన భుజా తనూ రూపవ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదస్యోజ్జీవకతయా ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౩౩. ఇత్థమితి. ఇత్థము క్తప్రకారయా తస్య భీమస్య గిరా వాచా లాంగూలమాత్రే పుచ్ఛవీవ-నతు సేవామాత్రే నవామనసీత్యర్థః. తరళః చపలః ప్రబోధసూచనాయేతి భావః. స్వయం స్వాపేన సమాధినిద్రయా నతుకోపేనేత్యర్థః. ఆరుణే ఆక్షిణీ యస్య

కురుసింహమేనం స్వాపహరణాత్ స్వస్వయమేవమూచే. ఓర. హ. భద్రస్వస్త్యస్తు తుభ్యం చిరమిహ జరసా నిద్రయా ప్యాతురోఽహం ప్రత్యుత్థానాదికర్మణ్యపటురవయవైరస్మి తస్మాత్ త్వమేవ,జాత్యావస్థానరీత్యాఽపి చ విపినపథే ప్రాప్తతిర్యక్త్వమేనం వాలాగ్రే మాం వికృష్య ద్రుతమభిలషితప్రాప్తయే సాధయేతి. ఎగి. హ. ఇత్యుక్త ఏష పరిఘుం ధరణౌ నిధాయ వల్కం దృఢం చ పరిధాయ ఘుర్జార్ఘ్నోభ్యాం, తం కృష్టుమేవ న శశాక సత్త్వవంగో వాలస్థయా ఘనతయాస్య మనశ్చకర్ష. ఎఓ. గ. తదను విస్మయప్రీళపారదృశ్వనా మాతరిశ్వసూనునా త్వం వాసవలోకవాసిషు కోఽసీతి పృష్టః కపికుంజర స్స్వమంజనాయాం ప్ర

తథోక్తః. కసీంద్రో హనుమాన్ కోపేన అరుణాక్షమేనం కురుసింహం కించిదుదీక్ష్య దృష్ట్వా ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ ఊచే ఉక్తవాన్. ఓర. భద్రేతి. హే భద్ర శుభశీలేతి వాస్యోక్తిః. తుభ్యం స్వస్తి శుభమస్తు - చిరం బహుకాలికయా జరయా చరమవయసా నిద్రయాపి ఆతురః రుగ్ణః. అతఏవ అహమిహోదాసీం అత్రవా ప్రత్యుత్థానాదౌ కర్మణి అర్హాణి అవయవైః కరచరణాదిభిః అపటురశక్తోఽస్మి-యతః తస్మాత్ త్వమేవ జాత్యా జన్మనా అవస్థానరీత్యా స్థితివిధయాపిచ విపినపథే ప్రాప్తం తిర్యక్త్వం తిర్యగ్యోనిత్వం వానరత్వమితియావత్ - సాచిత్వేన వర్తమానత్వంచ యేన తం ఏనం మాం వాలాగ్రే వికృష్య మద్వాలాగ్రమన్యతోపసార్యేత్యర్థః. అభిలషితస్య వాంఛితార్థస్య ప్రాప్తయే ద్రుతం సాధయ గచ్ఛ - ఇత్యుక్తప్రకారేణ ఊచఇతి పూర్వేణాన్వయః. పిండంబహంతురితి స్వబలప్రఖ్యాపనాత్తాదృగ్బలం యది తవ-తర్హి వాలాగ్రం చాలయసిచేజ్జానీయాం తదితి హాసరసోఽత్రానుసంధేయః. ఎగి. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారం ఉక్తః హనుమతేతిశేషః. ఏషః భీమః పరిఘుం గదాం ధరణౌ నిధాయ-వల్కం వల్కలంచ దృఢం పరిధాయ సంవేష్ట్యఘుజే ఆర్ద్రశేఇవ తాభ్యాం తం హనుమతో వాలం కృష్టుమేవ న శశాక నశక్తవాన్-కిముతాపసారయితుమితిభావః. సః ప్లవంగో హనుమాంస్తు వాలస్థయా ఘనతయా మహత్త్వేన అస్య భీమస్య మనశ్చకర్ష - స్వస్య సాగాయుతబలస్యాపి వాలాగ్రమాత్రచాలనాశక్త్యా దుర్విజ్ఞేయమస్యమాహాత్మ్యమితి విస్మితోఽభూదిత్యర్థః. ఎఓ. తదన్వితి. విస్మయస్య లోకోత్తరానుభావదర్శనజన్యస్య ప్రీళస్య ఆహంకారభంగజన్యలజ్జాయాశ్చ పారదృశ్వనా అంతగామినా - తదుభయసాంద్రేణేతియావత్ - మాతరిశ్వసూనునా భీమేన హే మహానుభావ త్వం వాసవలోకవాసిషు దేవేషు-తస్మాత్యజ్ఞేయార్థః. కోదేసః ఆసీ ఇతిపృష్టః కపీనాం కుంజరశ్రేష్ఠః సూనుమాన్

భంజనేన సంజాతం జానకీజానేర్శ్రీరామస్య హృదయరంజకం లేఖవాహం వ్యాజహార. ఆ. గ. సబహుమానం తస్య వచన మాకర్ణ్య. అ. ప. ప్రీతేన తేన పునరవ్యథితః కపీనా మూచే తథా యది భవానధునాగతోఽహం, కర్తుం తనుం నయనయోః పథి వానరీణాం తత్తాదృశీముదధిలఙ్ఘనలాలసాయా సవిస్తరం. ఆ. ప. ఇత్యుక్తోఽయం ప్రవృద్ధోఽంగైస్తైలయా రురుధే నిజైః, వైమాత్రేయస్య తస్యేవ మార్గం దివిషదామపి. ౩౦. ప. త్రస్తస్య

స్వమాత్మానం ప్రభంజనేన వాయునా అంజనాయాం నామ వానర్యాం సంజాతం-జానకీజాయా యస్య తస్య జానకీజానేః శ్రీరామస్య హృదయరంజకం చిత్తాహ్లాదకం లేఖానాం లిఖితపత్రాణాం వాహకం నేతారం వ్యాజహార ఉక్తవాన్. ఆ. సబహుమానమితి. తస్య హనూమతః వచనం పూర్వోక్తం సబహుమానం యథాతథా ఆకర్ణ్యేత్యుత్తరేణ సంబంధః ఆ. ప్రీతేనేతి. ప్రీతేన అతిసంతుష్టేన భీమేన హే కపిశ్రేష్ఠ-భవాన్ తథా యది రామదూతశ్చేత్ తర్హి తత్తాదృశం అనుపమాం ఉదధేస్సముద్రస్య పల్వలతాయాః పల్వలభావస్య సవిస్తరం జనసం-స్వస్యాతిమహత్త్వేన తస్యాత్యల్పత్వసంపాదయిత్రీమితి యావత్. తావకీనాం తవ సంబంధినీం 'యుష్మదస్మదోరన్యతరస్యాం ఖఞ్చౌ'తిఖఞి 'తవక మమకావేకవచనే'తి తవకాదేశః. ఖస్యైనాదేశశ్చ - తనుం శరీరంపునః అధునా నయనయోః పథి మార్గేకర్తుం ద్రష్టుమితి యావత్. ఆహ మభ్యర్థయేయాచే-ఇతి కపీనామధిపః ఊచే ఉక్తః కర్తరిలిట్. ఆ. ఇతీతి. ఇత్యుక్తోఽయం హనుమాన్ హేలయా విలాసేనైవ-నతు యత్నేనేత్యర్థః. నిజైరాత్మీయైరంగైః ప్రవృద్ధస్య విరుద్ధాయామాతురపత్యస్య వైమాత్రేయస్య మాతృసపత్నీపుత్రస్య తస్య భీమస్యైవ మార్గం న రురుధే - న నిరుద్ధవాన్ - కింతు ద్యుసదాం స్వర్గవాసినామపి మార్గంరురుధే - అత్ర హనూమతోఽంగవృద్ధేః భీమదివిషదుభయమార్గరోధహేతుత్వాత్పదార్థ హేతుకం కావ్యలింగం - తథా ద్వయోర్మార్గయోః ప్రకృతాప్రకృతయోః రోధ రూపసామ్యాత్సమాలంకారశ్చ - తయోరభిన్నపదోపాత్తత్వాదేకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ౩౦. త్రస్తస్యేతి. సమానా అభిన్నా జాతిః ధర్మః పతియుష్మర్వతత్వరూపః యస్యసః సజాతిః స ఇతి శంకావితర్కోఽస్యాస్తీతి తచ్ఛంకినః మత్వర్థీయ ఇనిః. మైనాకస్య గిరేః యస్సంశయః కిమయం మాదృక్కశ్చిత్పర్వతోవా నవేత్యాత్మకః తస్యకుతారఇవాచరితః కుతాంతః తన్నివర్తకఇతియావత్ - ఉపమానాదాచారాత్కిప్బంతత్కర్తరిక్తః. పతియోర్ద్వయోరపి లోపః అపర్యనం యస్యతథోక్తం తస్య హనుమతో వపుః అత్యద్భుతమిదీత్థ్యం త్రస్తస్య భీతస్య ఆతపేవ అస్య భీమస్య

తద్వ్యపుదీక్ష్య సజాతిశంకిమైనాకసంశయకుతారితపక్షలోపం, మోహో యథా నయనయో ర్ముకులీబభూవ బోధే తథైవ కరయోరపి యుగ్మమస్య 30. ప. ప్రమోదాత్పరిపుష్యద్భిః ప్రతిక్షణమథాంగకైః, భీమే నాప్యుదపాదీవ భ్రాతృవృద్ధివిడంబనా. 32. గ. సవినయమేవం వ్యజిజ్ఞపచ్చ. 33. ప. ప్రార్థ్యమానం పరిదర్శనం చిరాత్పశ్యతః పథి భవంతమగ్రజం, విస్మయాంబునిధి రేష మేఽధునా నీరవర్య భవతాపి దుస్తరః. 34. ప. రాఘవస్య సహజాదపి త్వయి ప్రేమవృత్తి రధికేతి మే మతిః,

---

మోహో చిత్తవిభ్రమేసతి నయనయోర్ముగ్మం యథా ముకులీబభూవ మీలితమాసీత్-తథా బోధే **మోహక్షయేసతి** కరయోర్యుగ్మమపి ముకులీబభూవ. అంజలీబభూవేత్యర్థః. అత్రాపి తత్తాదృగ్వపుర్దర్శనస్య నయనయుగ కరయుగముకులీకరణం ప్రతి హేతుత్వాత్సదార్థ హేతుకం కావ్యలింగం-తస్యచ నయనయుగకరయుగయోః శ్లేషభిత్తి కాభేదాధ్యవసిత ముకులీకరణైనోపమ్యస్య గమ్యత్వాత్కేవలప్రకృతాస్పదస్య తుల్యయోగితాభేస్యచ ద్వయోః పూర్వవత్సంకరః. 30. ప్రమోదాదితి. అత్ర భీమేనాపి ప్రమోదాత్ ప్రతిక్షణం పరిపుష్యద్భిః వర్ధమానైః అంగైరేవాంగకైః భ్రాతుర్భానుమతః వృద్ధేర్విడంబనా అనుకరణం ఉదపాది ఉత్పాదితేవేత్యుత్ప్రేక్షా - ఆనందసాంద్రోఽభూదిత్యర్థః. ఉత్పూర్వాత్పద్యతేః కర్మణిలుఙ్. 31. సవినయమితి. ఇదముత్తరేణ సంబధ్యతే. 33. ప్రార్థ్యమానేతి. చిరాత్ ప్రార్థ్యమానం మయా కామయమానం పరయోర్భవదీయయోర్దర్శనం యస్య తం అగ్రజం జ్యేష్ఠం భవంతం పథి పశ్యతః మే మమ ఏషః విస్మయ ఏవాంబునిధిః హే వీరవర్య భవతా సముద్రలంఘనచిణేనాపి అధునా దుస్తర స్తరితుమశక్యః. ఆకస్మికం భవద్దర్శనమత్యాశ్చర్యకరమిత్యర్థః. ఏవం సవినయం యథాతథా వ్యజిజ్ఞపత్ విజ్ఞాపితవాన్ - అత్రాకస్మికాంక్షితార్థ సిద్ధివర్ణనాత్పరిహర్షణాలంకారః. ని. 'ఉత్కంఠితార్థసంసిద్ధ్యినాయత్నం ప్రహర్షణ' మితిలక్షణాత్. రఘోర్ధతా. 34. రాఘవస్యేతి. యతః హే వీర త్వం యామినీచరాణాం రాక్షసానాం పథాత్మకే ఉత్సవే విషయే - లక్ష్మణాత్ సౌమిత్రేః అధికతమం భాగం అగ్రపీఃగృహీతవానసి - అతఃకారణాత్ త్వయిసదృశే రాఘవస్య ప్రీతిః ప్రేమ - సహజాత్ భ్రాతరం లక్ష్మణమవేక్ష్యేతి లుప్తోపేపంచమీ - అధికావర్తత ఇతి మే మమ మతిః నిశ్చయః. అత్రోత్తరవాక్యార్థస్య పూర్వవాక్యార్థం ప్రతి హేతుత్వా త్కావ్యలింగభేదః. లేనాస్యలక్ష్మణాదప్యధికబలవత్త్వప్రతీతేరలంకారేణ

యామినీచరవధోత్సవే యతో లక్ష్మణాదధికమంశమగ్రహీత్. 3౫. ప. ఆర్య క్షమస్వ మమ వాగపరాధముగ్రమిత్యాసనతం చరణయోశ్చుబుకే గృహీత్వా, జిఘ్రన్శిరస్యవరజం ముముచే హనూమాన్బిభ్మోఽహర్ముష్య విరహోపహతోఽశ్రుబిందూన్. 3౬. ప. గచ్ఛతోఽస్య పథి మారుతేః పురో గంధమాదన ముద్భూతుత్కులాచలః, వానరేంద్ర ఇవ గాఢవీక్షికా వాసనాభిరవిముక్తదృక్పథైః. 3౭. ప అలకేశయోషిదలకేశయైస్సుమైస్సురభింప్రమోదసురభిం నభస్సదాం, శిఖరే స తస్య మహతీ ముదగ్రిణో ప్రమిదర్పణీమివ దదర్శ వాపికాం. 3౮. ప. యత్తో

వస్తుధ్వనిః. 3౫. ఆర్యేతి. హేఆర్య ఉగ్రం పరుషం మమ మత్సంబంధి వాగ్రూపం అపరాధం క్షమస్వేతి - ఉక్త్వేతిశేషః. చరణయోరానతం ప్రణతం అవరజం భీమం చుబుకే ఓష్ఠాధోభాగే గృహీత్వా-హనూమాన్ శిరసి జిఘ్రన్ చుంబన్సన్ ముముచే గమనాయానుజ్ఞాతవాన్-ఇతి స్వ్యర్థః. భీమస్తు అముష్య హనుమతః విరహం వియోగం నసహతఇత్యసహనస్సన్ అశ్రుబిందూన్ ముముచే వవర్ష - జిఘ్రన్ హనూమాన శ్రుబిందూనానందబాష్పాణి ముముచే. ఇతియోజనా-తథాసతి భీమోఽపీత్యేకకర్మ కక్రియాన్వయసముచ్చాయకోఽపి శబ్దఃస్వరసతాంభజతఇతి కేచిత్. 3౬ గచ్ఛతఇతి. అగ గచ్ఛతః అస్య మారుతేః పథి మార్గే గంధమాదనంనామ కులాచలః గాఢయా అవిచ్ఛిన్నయా వీక్షికయా దర్శనధారయా యాః వాసనాస్సంస్కారాస్తాభిరవిముక్తః దృశోః పంథాః నయనవిషయత్వం యస్య తథోక్తః వానరేంద్రః హనుమానితిత్యుత్ప్రేక్షా - పురోఽగ్రేఽభూత్ తం దృష్ట్వేత్యర్థః. 'గంధమాదనమన్యే చే'త్యనుశాసనాద్గంధమాదనశబ్దస్య క్లీబత్వం - రక్షోద్ధతా. 3౭. అలకేతి. సః భీమః తస్య గంధమాదనస్య శిఖరే అలకానామపురీ తదీశస్య కుబేరస్య యోషితాం అలకేశరత ఇతి శయోః 'శయవాసవాసిష్వకాలా'దితి సప్తమ్యా అలుక్ - సుమైః సౌగంధికైః సురభిం గంధిలాం-సభస్సదాం దేవానాం ప్రమోదస్య జలక్రీడాదిజన్యస్య సురభిం కామధేనుం ఆహ్లాదనందదాయినీమిత్యర్థః. ఉదీచ్యాః దిశః ఉత్తరస్యాః దిగంగనాయాః మణిమయీం దర్పణీం ముకుర మివ స్థితాం మహతీం వాపికా దదర్శ - ఆయుష్యస్తైర్మ్యస్య గుణనిమిత్తా మణిదర్పణతోత్ప్రేక్షా - యత్తు స్నానసమయే కుబేరాంగనాలకగళిత కుసుమైస్సురభిం మనోజ్ఞాం. ని. 'సుగంధేచ మనోజ్ఞేచ వాచ్యవత్సురభిస్మృత'మితివిశ్వః. ఇతినృసింహః. తన్న - స్వీయసౌగంధికాన్యపేక్ష్య కుబేరాంగనాలకకుసుమైర్మనోజ్ఞత్వోక్తౌ పతత్ప్రకర్షాఖ్యదోషప్రసక్తేరితి - మంజుభాషిణీ. 3౮. యత్తేతి. అగ స భీమః

ధిపస్య యశసీవ గృహీతదేహే దృష్ట్వా భయాదపగతే సతి హంస యూథే, కక్షాని వేశితగదస్సనిగాహ్య తోయం ఫుల్లాని హల్లకకులాన్య ఖలాన్యలావీత్. 3ఏ. గ. తదాత్వ ఏవ తద్రక్షిణః కస్త్వం రేజాల్మ, ఆ యురగ్రభూమిమారురుక్షసీతి సమంతతో నిరుంధానానన్వర్థతావలంబ కతయా లోహితాయతలోచనానాం ప్రతిబింబైస్తాం సరసీం పునరపి సౌగంధికాంతర్వత్నీమివ కుర్వతఃక్రోధవశా న్నామ యాతుధానాం త్సభీమో రంహసా సముపబృంహితసింహనాదశ్చిరముపోషితస్య పరి ఘుస్య పారణాం పరికల్పయాంచక్రే. ర౦. ప. రక్షస్సృతార క్తనదీ మహాద్రే ర్విష్వక్పతంతీ వియతి స్థితానాం, ఉర త్తటీధాతురురీతి బుద్ధేః

గృహీతదేహే మూర్తిమతి యక్షాధిపస్య కుబేరస్య యశసి కీర్తావివ స్థితఇత్యుత్ప్రేక్షా-హంసానాం యూథే కులే దృష్ట్వా ఆత్మాన మితిశేషః. వీక్ష్య భయాదపగతే పలాయితే సతి-కక్షే బాహుమూలే నివేశితా విన్యస్తా గదా యేన తథోక్తస్య-తోయం సౌగంధి కదీర్ఘికాజలం విగాహ్య ప్రవిశ్య ఫుల్లాని వికసితాని అఖిలాని నిశ్శేషాణి హల్లకానాం రక్తాబ్జానాం కులాని పుంజాని ఆలావీత్ అపచితవాన్ - లునాతేఃకర్తరిలుఙ్-ఆత్రో త్ప్రేక్షయా కుబేరస్య భావిపరాభవస్య ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. 3ఏ. తదా త్వఇతి. ని. 'తదాత్వస్తుతదాకాల'ఇత్యమరః. తస్యాః కల్హారసరస్యాః రక్షిణః పాలయి తుఃన్ అతఏవ రేజాల్మ త్వంకిం? ఆయుషి ఆగ్రభూమిం ఆరురుక్షసి ఆరోఢుమిచ్ఛ సి-ఇత్యుత్ప్రేక్షేతి శేషః. సమంతతః స్వస్య పరితః నిరుంధానాన్ నిరోధం కుర్వాణాన్ అన్వర్థతాయాః క్రోధవశేతినామ్నైవయవార్థత్వస్య కోపపరాధీనత్వస్యేతి యావత్-అవలంబితయా స్వీకారేణేతి గమ్యోత్ప్రేక్షా - లోహితానాం అరుణీభూతానాం లోచనానాం ప్రతిబింబైః తామపచితపుల్లకాం సరసీం పునరపి సౌగంధికైః రక్తాబ్జై రంతర్వత్నీం సగర్భాం కతుర్వాణామివేతి యావదిత్యుత్ప్రేక్షా - కుర్వతః క్రోధవశా న్నామ యాతుధానాన్ రక్షోవిశేషాన్ స భీమః రంహసా వేగేన సముపబృంహితః వర్ధితస్సింహనాదో యేన తథోక్తస్యన్ చిరముపోషితస్య వధపారణారహితస్య పరిఘస్య గదాయాః పారణాం ఉపవాసానంతరభోజనం - పరికల్పయాంచక్రే - ఆవధీదిత్యర్థః. గమ్యవాచ్యోత్ప్రేక్షయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ర౦. రక్షఇతి. రక్షోభ్యః క్రోధవ శేభ్యః సృతా మహాద్రేః గంధమాదనస్య విష్వక్పరితః పతంతీ ప్రవహంతీ రక్తనదీ శో ణితప్రవాహాః వియత్యాకాశే స్థితానాం దేవాదీనాం ఉరంతః స్యందమానాః తటీషు ప్రపాతేషు ధాతవః గైరికాదయః యస్యాం తథోక్తా - ఝరీ నిర్ఝరఇతి బుద్ధేః

కరావలంబం కలయాంచకార. ౪౧. ప. పర్వతస్యాగ్రవస్తుభ్యః ప్రవస్తుం నేచ్ఛతీం దృశం, ఉత్ఖాయ సమహాయత్నాదుపాసీదదుపత్యకాం. ౪౨. గ. తదానీమితరేష్వపి భ్రాతృషు కమలపాలికాసూనోస్స్కంధభాగశిబికాం మధిరుహ్య తస్యైవ కటకభువ మాగతేషు సత్సు మారుతిరాదరేణ రహసి తాం వికసితాం కుసుమసంహతిం మూర్తానురాగభ్రమదాం ప్రమదాం ప్రత్యుపదా మకరోత్. ౪౩. ప. సరసీన కచేఽస్య స్యాధార్తరాష్ట్రకులీకృతే, ఊపేతయావరతనో రూర్మిమత్యళిభాసురే. ౪౪.గ. అథ కదాచిదాఖేటాయ తటాటవీమటతి తస్మిన్ బకద్విషిజటో

భ్రమాత్తికాయాః కరావలంబం సుఖగ్రాహ్యత్వం కలయాంచకార ఘటయతిస్మ - నిర్ఝరభ్రమం జనయామాసేత్యర్థః. అతఏవ భ్రాంతిమదలంకారః. ౪౧. పర్వతస్యేతి. స భీమః పర్వతస్య గంధమాదనస్య అగ్రే శిఖరే వస్తుభ్యః మణిశుంజపుంజాదీన్విహాయేతి ల్యబ్లోపే పంచమీ - ప్రవస్తుం అన్యత్ర గంతుం నేచ్ఛతీం అనభిలషంతీం-నఞర్థస్య నశబ్దస్య సుప్సుపేతిసమాసః. దృశం దృష్టిం మహాయత్నాత్ అతికష్టాత్ ఉత్ఖాయ ఆహృత్య ఉపత్యకాం అద్రేరాసన్నభూమిం ఉపాసీదత్ ప్రాప్తవాన్ - దృశముత్ఖాయేత్యనేన పర్వతాగ్రవస్తూనాం లోకోత్తరత్వప్రతీతేర్వస్తునా వస్తుధ్వనిః. ౪౨. తదానీమితి. తదానీముపత్యకాప్రాప్తిసమయఏవ ఇతరేషు భ్రాతృషు యుధిష్ఠిరాదిష్వపి - కమలపాలికాయాః హిడింబ్యాస్సూనోః ఘటోత్కచస్య స్కంధభాగం భుజాగ్రమేవ శిబికాం ప్రియయా ద్రౌపద్యాసహ అధిరుహ్య - తస్య గంధమాదనస్య కటకభువం నితంబప్రదేశమేవ ఆగతేషు ప్రాప్తవత్సు సత్సు మారుతిః భీమః మూర్తస్య శరీరధారిణః అనురాగస్య భ్రమం దదాతీతి తథోక్తాం ఆరణ్యాదితిభావః. తాం వికసితాం కుసుమసంహతిం కల్హారబృందం రహసి ప్రమదాం ప్రతి ఆదరేణ ఉపదాముపాయనమకరోత్ - క్వభీమోఽద్యేత్యాద్యాధ్యాయంతో యుధిష్ఠిరాదయః చింతామాత్రసన్నిహితేన ఘటోత్కచేన గంధమాదనం నీతా ఇతి భారతకథాత్రానుసంధేయా. ౪౩. సరసీతి. ధార్తరాష్ట్రేణ దుశ్శాసనేన ధార్తరాష్ట్రైః నీలవంసైశ్చ ఆకులీకృతే ఊర్మిమతి కాటిల్యవతి తరంగవతిచ అళిపత్ అళిభిశ్చ భాసురే అస్యాః వరతనోః ద్రౌపద్యాః కచే కేశేష్వపీతి జాత్యేకవచనం - సరసి కల్హారవాపికాయామివ తయా కుసుమసంహత్యా ఊషే ఉషితం - వసతేర్ఘాదేలిట్ - శ్లిష్టవిశేషణే యముపమా - ఇమాం 'సరూపశబ్దవాచ్యత్వాత్సా సరూపోపమామతే' తిలకీయత్వాదండీ సరూపోపమేతి వ్యవజహార. ౪౪. అథేతి. అథానంతరం కదాచిత్ తస్మిన్బకద్విషి భీమే ఆఖేటాయ మృగయాంకర్తుమితి - క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ - తతో

నామ దుర్జటస్సురారి రుటజ మేత్య వేదికయా వైతానతనూనపాత ఇవ దయితయా సహ త్రినపి తాన్వీరాన్ స్కంధమూనీయ జవాత్కృ-నచి దపదిగపథేన ప్రతస్థే. ర'ఘి. ప. గత్వాగతేత్రత్ర ఘటోత్కచేన జటేన చ స్కంధధృతస్య రాజ్ఞిః, పదార్పణాలాభశుచా వనం తత్పత్రిణా ద్వైరివ రోదితి స్మ. ర౬. ప. వనం యియాసోః కపినే సభాంతే జటాసు రోధో న బభూవ యస్య, వనే విజృంభత్కరుణే తు తస్య జటాసు

గంధమాదనప్రపాతే అటవీం పర్యటతి పరితస్సంచరతిసతి – దుర్భటఃఅతిదుష్టఃదుర్జటఇతి వా. పారుష్యాతికోటిల్యాదినా దుష్కీశఃజటోనామ సురారిఃరాక్షసఃఉటజం యుధిష్ఠిరపర్ణశాలామేత్య - దయితయా ద్రౌపద్యాసహ త్రీనపి తాన్వీరాన్ యుధిష్ఠిరనకులసహదేవాన్ వేదికయాసహ వైతానాన్ యజ్ఞీయాన్ తనూనపాతఃఆహవనీయ గార్హపత్య దక్షిణాగ్నీనివ స్కంధం భుజాగ్రమానీయ ప్రాపయ్య కేనచిద్దుష్టేయేన అపదిశేన వైదేశికేన పథేన మార్గేణ - ఋక్పూర్వేత్యాదినా సమాసాంతోఽత్ - ప్రతస్థే ఉపమాలంకారః. ర౫. గతేతి. తత్ర గంధమాదనవనే గతం నిర్గమనంచ ఆగతమాగమనంచ గతాగతమితి నపుంసకద్వంద్వైకవద్భావః. తస్మిన్గతే ఆగతేచేత్యర్థః. క్రమోఽత్ర నవివక్షితఃఆగతే ఘటోత్కచేన గతే జటేనచ స్కంధేధృతస్య రాజ్ఞిః యుధిష్ఠిరస్య పదయోరర్పణానాం విన్యాసానామలాభేన అప్రాప్త్యాయాశుక్ దుఃఖం తయా తద్వనం పత్రిణాం జటాసురగతిశుద్ధపక్షిణాం నాద్వైఃకలకలవ్యాజేనేత్యర్థఃరోదితిస్మ - రురోదేవేత్యుత్ప్రేక్షాసాపహ్నవాచ - మహతాం పాదస్పర్శస్యాభాగ్యదుర్లభత్వాదితిభావః. ర౬. వనమితి. కపినే నిష్కరుణే ఖలభూయిష్ఠఇతి యావత్. సభాంతే దుర్యోధనసభాయాం వనం యాతుమిచ్ఛోఃయియాసోఃయస్య ధర్మసూనోఃయుధిష్ఠిరస్య జటాసు జటాధారణవిషయే రోధఃనేమాస్త్వదుచితాఇతి నిషేధఃన బభూవ - కింతు విజృంభంతీ కరుణాశోకరసఃయస్మిన్ తస్మిన్ వనే గంధమాదనే తస్య ధర్మసూనోఃజటాసు కంటగశాఖాసు రోధఃఆకర్షణాజటాహ్వాతుర్వితినిషేధశ్చ అజని బభూవ. ని. 'జటాసటాయాం శాఖాయామి'తివిశ్వఃఆత్ర సటాశాఖయోఃనిషేధాకర్షణయోశ్చ జటాసురోధకరణశబ్దశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా అచేతనస్యాపి వనస్య కారుణ్యాధాయిని ధర్మరాజజటాధారణే సచేతనస్యైవ దుర్యోధనాదేఃకారుణ్యానుదయేన లోకైకవిలక్షణం దౌరాత్మ్యమితి ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిఃజటాసురోఽగ్రే' ఇత్యాదివృత్తాభ్యాఅగ్రే వనగమనానంతరం జటాసురఃతస్య ధర్మసూనోఃజటాసు విషయే రుధ్యతే అనే

రోఽధ్వోఽజని ధర్మసూనోః. ౪౭. ప. సీతాస్వకిమద్య వనసీమని దూర మేతా నత్రైవహన్మి సహసేతి ధియేవ లిప్తమ్, అలక్ష్యతాయ మమరారి రనుష్ణజంఘో గంతుం పదాత్పదమపి క్షితిపానుభావాత్. ౪౮. ప. మధ్యేమార్గం వనాంతా న్మదగజగమనే మారుతౌ సంముఖేఽస్మింస్తా ర్ధం తేనాథ యోద్ధుం ధృతరభసమనా స్తీవ్రదర్పప్రసారః, దైత్యస్తా న్రాజపుత్రాన్ క్షితితలమనయ ద్బాహునా స్కంధమధ్యా త్కోపాంధో ఘోరరక్షీసీమ్నా సపునరనిలభూర్దారుణం తస్య శీర్షం. ౪౯. ప. నిపే తుషస్తస్య నికృత్తమూర్ధ్నో నితాంతభారేణ వనాంతభూమిః, నిమ్నా భవద్దూరమముష్య సంగే నిజైః ప్రతీకైరి సంకుచంతీ. ౫౦. ప. నిష్కంటకాభవత్సంవ నిహతేఽస్మిన్వనావనిః, ఉత్కంటకాభవత్పీతే

నేతిరోధః నిషేధః కర్షకశ్చాజనీతికేచిత్ - అత్రాప్యలంకారధ్వనిః పూర్వవత్. ౪౭. నీత్వేతి. క్షితిపస్య ధర్మరాజస్య అనుభావాత్ మాహాత్మ్యాత్ ఆతిభారాత్మనా పరిణతాత్ పదాత్పదం పదమేకం నిక్షేప్యేత్యర్థః. పదమపరంగంతుం నిక్షేప్తుం అనుష్ణే మందీభూతే జంఘే యస్య సోఽయమమరారిః జటాసురః అద్య వనసీమని వితర్క సుదూరం బహుదూరంనీత్వా ప్రాపయ్య కిం కార్యం-అత్రైవ దేశే సహసాహన్మీతి ధియా ఆలోచనేన లిప్తన్నివాలక్ష్యత దదృశే-తత్రత్యైరితిశేషః. లక్ష్యతేః కర్మణిలఙ్. ఉత్ప్రేక్షా. ౪౮. మధ్యఇతి. ఆథ మధ్యేమార్గం మార్గమధ్యే వనాంతాత్ మదగజగమనే అస్మిన్తా రుతౌ సమ్ముఖే ఆభిముఖ్యమాగతేసతీత్యర్థః. తేనసార్ధం మారుతినాసహ యోద్ధుం ధృతః రభసః వేగః వార్వోవా యేన తాదృశం మనో యస్యసః తీవ్రః తీక్ష్ణః దర్పస్య అహంకారస్య ప్రసారః స్ఫురణం యస్యసః. దైత్యః జటాసురః స్కంధమధ్యాత్ బాహునా తాన్ రాజపుత్రీంచ రాజపుత్రాంశ్చ రాజపుత్రాన్ (పదీయంధిష్ఠిరాదీన్ క్షితి తలం భూమిం ప్రత్యనయత్ ప్రాపయత్ - సః అనిలభూః పునః భీమస్తు కోపాంధః కోపేన కలుషస్సన్ అరక్షీసీమ్నా నిష్కనిష్కముష్టిఘాతేన దారుణం భయంకరం తస్య జటాసురస్య శీర్షం శిరః క్షితితలమనయత్ - తచ్ఛిరశ్ఛిత్వేత్యర్థః. స్రగ్ధరా. ౪౯. నిపేతుషఇతి. నికృత్తః ఛిన్నః మూర్ధా శిరః యస్య తస్య నిపేతుషః నిపతతః తస్య జటాసురస్య తత్కాయస్య సంబంధినేతి యావత్. నితాంతేన అతిమహతా భారేణ వనాంతభూమిః నిజైః ప్రతీకైరవయవైః అముష్య జటాసురస్య పాపినః సంగే స్పర్శే విషయే సంకుచంతీ జుగుప్సమానేవేత్యుత్ప్రేక్షా - దూరం బహుదూరం నిమ్నగర్తీభూతా అభవత్. ౫౦. నిష్కంటకేతి. సర్వావనావనిఃగర్హమాదనారణ్య

రున్నత్యా సా తు పార్షతీ. ౫౧. ప. తతస్తే శ్వేతాద్రిం చిరమధివసంతః కురువరా స్సితాశ్వస్య ప్రాప్త్యాముదమనుబభూవుర్నిరవధిం, కథాశేషీ కారాత్త్రిదశరిపువర్గస్య బహుధా ధనుర్బిభ్రద్భుజత్వం శతమఖభుజే స్థాపితవతః. ౫౨. ప. తమనుక్రమభాషితేశయుద్ధం సబహుమాకృత్య చలాచలేన మూర్ధ్నా, అనుజైర్నృపతి స్సమం హిమాద్రే ర్న్యవృత ద్వైతవనం నితాంతహృష్టః. ౫౩. ప. నరేంద్రపుత్రా స్సహయాజ్ఞసేనీ

భూమిః అస్మిన్ జటాసురేనివాతేసతి - భీమేనేతిశేషః. నిష్కంటకా, కంటకరహితా నిశ్శత్రుకాచ అభవత్ - సా పార్షదీ ద్రౌపదీ తు ప్రీతేరానందస్య ఉన్నత్యా అతిశయేన ఉత్కంటకా ఉత్థితశత్రుకా ఉద్గతరోమాంచాచ అభవత్ - అత్ర హర్షేఽపి శత్రౌ సశత్రుకత్వవిరోధస్య సరోమాంచత్వేనాభాసీకరణాద్విరోధాభాస ఏకః. ఏవం నిసర్గాత్కంటకినోఽరణ్యస్య కంటకరాహిత్యవిరోధస్య నిశ్శత్రుకత్వేనాభాసీకరణాద్విరోధాభాసోఽపరఇతిద్వయోస్సజాతీయయోస్సంసృష్టిః. ౫౧. తతఇతి. తతః అనంతరం గంధమాదనారణ్యాద్వా - శ్వేతాద్రిం హిమగిరిం చిరం అధివసంతః తత్ర బహుకాలముషితవంత ఇత్యర్థః. ఉపాస్వధ్యాజ్యసఇత్యాధారస్య కర్మత్వం - తే కురువరాః యుధిష్ఠిరాదయః త్రిదశరిపూణాం దేవశత్రూణాం నివాతకవచాదీనాం వర్గస్య సంఘస్య కథాశేషీకారాత్ నామమాత్రావశేషీకరణాత్ నిర్మూలనాదితియావత్. శత మఖస్య ఇంద్రస్య భుజే ధనుషఏవ బ్రహ్మణిః వేపస్య ఉజ్ఝిత్వం త్యాగం బహుధా అనేకధా స్థాపితవతః. కుత్రాపి యుద్ధప్రసక్త్యభావేన ధనుషాప్రయోజనాభావాదితి భావః. సితాశ్వస్య అర్జునస్య ప్రాప్త్యా ఆగమనేన-స్వర్గాదితిభావః. నిరవధిమనంతాం ముదమానందమనుబభూవుః అనుభూతవంతః. శిఖరిణీ. ౫౨. తమితి. స నృపతిః ధర్మరాజః అనుక్రమం యథాక్రమం భాషితం కథితమిశేన సాంబేనసహ యుద్ధం యేన తథోక్తం తమర్జునం చలాచలేన కంపితేన. ని. 'చలంలోలంచలాచలమి' త్యమరః మూర్ధ్నా శిరసా బహుమాకృత్య అభినందయిత్వా సితాశ్వం హృష్టః తుష్టస్సన్ అనుజైశ్చతుర్భిస్సహ హిమాద్రేః ద్వైతవనంప్రతి న్యవృతత్ ఆగతవాన్. వర్తతేః కర్తరి లుఙ్. ఔపచ్ఛందసికమ్. ౫౩. నరేంద్రేతి. నరేంద్రపుత్రాః ధర్మరాజాదయః యాజ్ఞసేన్యా ద్రౌపద్యాసహ నియమైః వ్రతవిశేషైః కృశాంగాస్సంతః తత్ర ద్వైతవనే తపోధనానాం నేత్రాణి కేవలం లోచనాన్యేవ నజిహ్రుః. అతిసుకుమారా ఏతే కథం వయమివ దుశ్చరం తపశ్చరంతీత్యాశ్చర్యేణ ముహుర్ముహురపశ్యన్నయ ఇత్యర్థః. కింతు నేసీయసీనాం సమీపస్థితానాం వనే వీరుధాం లతానాం నేత్రాణిచ లోచనాన్యకీర్తిచ

న్యాన కేవలం తత్ర తపోధనానాం, నేత్రాణి జహ్రు ర్నియమైఃకృశాంగా నేదీయసీనాం వనవీరుధాం చ. ౫౯. ప. తదను సఖలమానీ సర్వసామ్రాజ్యలక్ష్మీం ప్రచికటయిషు రేషాం ప్రాప్తకార్శ్యోన్నతీనాం, కురునృపతితనూజో ఘోషయాత్రాపదేశా నభిజత బలసంఘై రావృత స్తం వనాంతం. ౫౧. ప. కర్ణానిలై స్తత్ర కరివ్రజానాం చలత్ను సర్వేషు చమూరజస్ను, రజస్తు చిత్తాశ్రితమస్య రాజ్ఞో బలాదివాచంచల మేవ తస్థౌ. ౫౬. ప. తత్ర రజ్జునహనస్య భావిన స్థానసూచనకృతీ ఇవాంగదే, ధారయ న్భుజయుగేన కౌరవస్సైనికాంత్సవిబభాజ పం

జహ్రుః. ఆహారార్థమితిభావః. ని. 'నేత్రం నాడ్యాం తరోర్మూలే లోచనే వసనేఽపి చే'తినిశ్వః అత్ర లోచనమూలానాం నేత్రశబ్దశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా ఆచేతనానామప్యాశ్చర్యాధాయకత్వే కిముతసచేతనానా మిత్యర్థాంతరాపతనప్రతీతే రలంకారేణ అలంకారధ్వనిః. ౫౯. తదన్వితి. తదను తదనంతరం - కదాచిదితిశేషః. ఖలః దుష్టః మానశ్చిత్తసమున్నతిరస్యాస్తీతి ఖలమానీ సః ప్రసిద్ధః కురునృపతేర్ధృతరాష్ట్రస్య తనూజః దుర్యోధనః. సర్వాం ధన కనక మణి కు తురగాది రూపాం సామ్రాజ్యస్య ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యస్య లక్ష్మీం సంపదం స్వీయాం ప్రాప్తాకార్శ్యస్య దారిద్ర్యస్య ఉన్నతిరతిశయః యైస్తేషాం అమిషాం ధర్మరాజాదిభ్య ఇతి సంప్రదానస్య సంబంధత్వవివక్షయా షష్ఠీ. ప్రచికటయిషుః ప్రదర్శయితు మిచ్ఛుస్సన్ ప్రకటయతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః. ఘోషయాత్రాయాః నిజగోకులనిరీక్షణార్థప్రయాణస్య ఆపదేశాత్ వ్యాజాత్ బలానాం చతురంగాణాం సంఘైరావృతశ్చసన్ తం వనాంతం ద్వైతవనం అభజత ప్రాప్తవాన్ - ఖలుమానీతిపాఠః ఖలుశబ్దస్యైవర్థక్యాదు పేక్ష్యః. మాలినీ. ౫౫. కర్ణేతి. తత్ర ద్వైతవనే సర్వేషు చమూస్వేనాయాస్యంబంధిషు రజస్సు పరాగేషు కరివ్రజానాం గజసంఘానాం కర్ణయోరనిలైర్వాయుభిశ్చాలనజనైర్యైశ్చలత్సు ఆపగచ్ఛత్సు సత్స్వపి అస్య రాజ్ఞః దుర్యోధనస్య చిత్తాశ్రితం రజః పరాగస్తు రాజసవికారశ్చ బలాత్ రాజాశ్రయబలాదివేత్యుత్ప్రేక్షా-అచంచలం సదేవ తస్థౌ - కర్ణస్య రాధేయస్య ఆసిలైః ప్రేరణైః రాజ్ఞశ్చిత్తాశ్రితమిత్యపి యోజయంతి కేచిత్. అత్రోత్ప్రేక్షాయాః. ధూళీరజోగుణయోః రజశ్శబ్దశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిసాపేక్షత్వాద్ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౫౬. తత్రేతి. తత్ర ద్వైతవనే సకారవః దుర్యోధనః భావినః గంధర్వైర్వధిష్యతః రజ్జుభిఃపాశైర్బంధనస్య బంధనస్య స్థానసూచనం ప్రదేశనిర్దేశం కురుతఇతి కృతీవస్థితే ఇత్యు

శ్లో-శేషః. ౫౭. ప. అభ్రంలిహస్య వటభూమిరుహస్తలే ఽసౌ స్థిత్వా శృణోత్తదను వైణికగీతరీతిం, సంగీతభంగిరసికం సహబంధువర్గై రాకా రయన్నివ సురాధిపగాయకేంద్రం. ౫౮. గ. తావత్తస్య ధార్తరాష్ట్రస్య చేష్టితరాక్ష్యం నిరీక్ష్య నితరాం క్రుధాంధస్సుధాంధఃపతినిదేశేన వనావనిదేశేఽవతీర్ణస్తూర్ణంవిధృతకృపాణబాణచాపకలాపతనుత్రసేన శ్చిత్రసేన శ్చిరక్షుధితస్తరక్షుశ్చమూరుతతిమివ చమూమముం నివార్య శ్వేళయా లోలయాంచక్రే. ౫౯. ప. భలేషు ధావత్సు భయేన

శ్లోకాః - అంగదే కేయూరే భుజయోగేన ధారయంత్యర్ సైనికాన్ పంక్తిశః విభాజ పంక్తిబంధాంశ్చకారేత్యర్థః. సమ్యగాస్థానం పాండవాః పశ్యంత్విత్యాశయాదితి భావః. అత్రాంగదధారణం కటకమకుటాదిధారణస్యాప్యుపలక్షణం-రథోద్ధతా. ౫౭. అభ్రంలిహస్యేతి. తదను తదనంతరం అసౌ దుర్యోధనః అభ్రంలిహస్య ఆకాశస్పర్శినః అత్యున్నతస్యేతి యావత్. వటభూమిరుహః వటవృక్షస్య. తలే అధఃప్రదేశేస్థిత్వా-సంగీతభంగిషు గానవిశేషేషు రసికం సుశిక్షితం - సురాధిపస్యేంద్రస్య గాయకేంద్రం చిత్రసేనం బంధువర్గైస్సహ ఆకారయన్ ఆహ్వాయన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా - వీణాశిల్పినాం వైణికానాం గీతరీతిం సంగీతభంగిం అశృణోత్ శ్రుతవాన్ - శృణోతేరకర్తరిలట్. ౫౮. తావదితి. తావత్ తదానీం తస్య ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్యోధనస్య చేష్టితస్య పాండవతిరస్కారరూపస్య రౌక్ష్యం పారుష్యం నిరీక్ష్య - నితరాం క్రుధా రోషేణఅంధస్య సుధాంధసాం దేవానాంపతేరింద్రస్య నిదేశేన ఆజ్ఞయా వనావనిదేశే ద్వైతవనభూభాగే అవతీర్ణః ప్రవిష్టః తూర్ణం సత్వరం యథాతథా విధృతాని కృపాణాః ఖడ్గాః బాణాః చాపాః కలాపాః తూణ్యాః తనుత్రాణి కవచానిచ యస్యాం తాదృశీ సేనా యస్యతథోక్తః చిత్రసేనోనామ గంధర్వరాజః అమూం దుర్యోధనసంబంధినీంచమూం నివార్య చిరాత్ క్షుధితః బుభుక్షితః తరక్షుర్ఋగాదనోనామ మృగవిశేషః (శివంగీతి భాషాయాం) చమూరుతతిం హరిణ సమూహమివ శ్వేళయా సింహనాదేన లోలయాం చక్రే ఆకులీకృతవాన్. ఉపమాలంకారః. యత్తు 'తరక్షుస్సింహ'ఇతినృసింహాః. తన్న-'జఠరజ్వలనజ్వలత్ప్రపగతశంకం సమాగతాపి పురుః' కరిణా మరిణా హరిణాహరిణాళీ హన్యతాంతు కథమి'త్యాదినా సింహస్య హరిణవధోద్యమమాత్రేఽప్యప్రవృత్తిబోధనాత్ లోకవిద్వేషభయవిరుద్ధదోషాపత్తేః. 'తరక్షుస్తు మృగాదన' ఇతివ్యాఖ్యవిశేష పర్యాయత్వేన కోశదర్శనాచ్చేతి. ౫౯. భలేషు. కుంజరస్య గజస్యేవ మంజుర్మనోజ్ఞః చారుః గమనం యస్యసః జగతి ఏకః ముఖ్యః సచాసౌ వీరశ్చేతి వైవక్షిక

కర్ణః క్రుధా హాసన్కుంజరమంజుచారః, కరేణ విష్కారితకాలపృష్ఠో జగామ శత్రూన్నగదేకవీరః. ౬౦. ప. స్వసమాననామ్న్యవయవేనటద్ధ్రు ణాద్ధనుషశ్చ్యుతైః స్వయుధి దేవగాయినాం, అతిరక్తతాంగళతలైక వర్తినీ మఖిలే వపుష్యపి చకార సాయకైః. ౬౧. ప. గగనే శిరశ్చల యత శ్శ్రవోఽంచలాద్ధళితాపి దూరమవతంసమంజరీ, పునరున్నమద్భిరి షుపఙ్క్తివాయుభిః పురతోఽభవత్కలహభోజినో మునేః.౬౨.ప.హస్తైః

విశేషణవిశేష్యభావాత్సమాసః. కర్ణః రాధేయః భటేషు కారవసైనికేషు భయేన ధావత్సు పలాయమానేషు - మాసక్ ఏతావదేవ భవతాం కార్యమితి పరిహాసం త్సక్ కరేణ విష్కారితం టంకారితం కాలపృష్ఠంనామ ధనుర్యేన తథోక్తశ్చసక్ - క్రుధా శత్రుం చిత్రసేనంప్రతి జగామ - ప్రత్యుద్యయౌ. ౬౦. స్వేతి. స కర్ణః స్వేన స్వీయేన నామ్నా సమానం అభిన్నం నామ కర్ణఇతి సంజ్ఞా యస్య తస్మిన్ అవయవే శ్రోత్రేనట్ ఆకర్షణమోచనాభ్యాం చలన్మణిః మూర్వీ యస్యతస్మాత్ ధనుషః చాపాత్ చ్యుతైః ప్రయుక్తైః సాయకైర్బాణైర్యుధి యుద్ధే దేవగాయినాం గంధర్వాణాం గళతలే కంఠప్రదేశే ఏకం కేవలం యథాతథా వర్తత ఇతి వర్తినీం. ని. 'ఏకే ముఖ్యాన్యకేవలా'ఇత్యమరః. అతిరక్తతాం అత్యంతం ముఖార్యాదిరాగమాధుర్యం అతిశోణితత్వంచ అఖిలే వపుష్యపి చకార - సకలం శరీరం రుధిరాప్లుతం చక్రఇత్యర్థః. అత్ర గళమాత్రవర్తినోఽతి రక్తత్వస్యాఖిలవపుర్వ్యాప్తివర్ణనాత్పర్యాయాలంకారః. 'పర్యాయో యది పర్యాయేణైకస్యానేకసంశ్రయ' ఇతిలక్షణాత్ - సచ గానమాధుర్యశోణితయోః రక్తశబ్దశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతితయోస్సంకరః. 'రక్తః కంఠపశేషేస్యాదనురాగిణిరంజితే'. ని. 'వాచ్యవన్నరుణే క్లీబం కుంకుమే రుధిరేఽపిచే'తివిశ్వః. 'నటద్గుణాం కర్ణే వికసాంజనామి'తి లింగవిభక్తి పరిణామేన యోజనీయమిత్యపి ప్రాహుః. మంజుభాషిణీ. ౬౧. గగనఇతి. కించ గగనే శిరఃచలయతః శ్లాఘాభిః కంపయతః అతఏవ కలహభోజినో మునేః నారదస్య శ్రవోఽంచలాత్ శ్రోత్రాగ్రాత్ దూరంగళితాపి అవతంసమంజరీ భూషణగుచ్ఛః ఉన్నమద్భిరూర్ధ్వంప్రసరద్భిః ఇషూణాం కర్ణబాణానాం యే పక్షాః కంకపత్రాణి తేషాం వాయుభిః పునఃపురతః నారదస్యాగ్రే అభవత్ అవర్తత - అత్ర కర్ణావతంసమంజర్యాః గళితాయాః పునర్నారదాగ్రేభవనసంబంధేఽపి సంబంధోక్తిరూపాయా అతిశయోక్తేః లోకోత్తరం కర్ణయుద్ధమితి ప్రతీతే రలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ౬౨. హస్తైరితి. సురగాయివర్గః గంధర్వసంఘః ప్రకృష్టా వీణా యేషుతైః యుద్ధనిపుణైశ్చ హస్తైరఖిలే సర్వస్మిన్

ప్రవీణై రఖిలేఽపి కర్ణే సుధాం విముంచంత్సురగాయివర్గః, అయుక్తమే తత్పునరత్ర కర్ణే విపాఠవర్షం విససర్జ ఘోరం. ఓ3. గ. తదను విశ్వాతిశాయినో విశ్వావసుకుమారస్య శరగణేన సహ జవకృతే కృతపణ బంధ ఇవ ధావతి రాధేయే క్రందత్సు కురుబృందేషు చ సర్వేఽప్యఖర్వగర్వేణ గంధర్వభటా స్సుయోధనమాయోధనధరణీమధ్యభాజం రశ్మిభిరవబధ్య గర్జంతో రభసవర్జం నిర్జరపథ మనైషుః.ఓర.ఏ.నయత్స్వ ముం వైరిషు నాకమార్గం విషాదభాజాం విపినే కురూణాం, తత్తాదృశి ప్రీళభరేఽపి తేషా ముత్తానభావం న జహు ర్ముఖాని. ఓశి. ప. తస్యాం తఃపురసు భ్రువో విగళిత్తై ర్బాష్పాంబుభిః పంకిలే మార్గే మందితవేగ

కర్ణేశ్లోత్రే సుధాం గానామృతం విముంచ్ వర్షన్నపిన్. ఆత్ర కర్ణే ఆస్మిన్నేకస్మిన్ శ్లోత్రే రాధేయేచ ఘోరం విపాఠానాం బాణవిశేషాణాం వర్షం విససర్జ వవర్షేతియత్ తదేవతత్పునరయుక్తం-అత్రసుధావర్ష కాద్ధస్తాద్బాణ వర్ష వర్ణనాద్విరుద్ధకార్యోత్పత్తి రూపో విషమప్రభేదః. రాధేయశ్రోత్రయోః కర్ణశబ్దశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయ మూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ఉపజాతిః. ఓ3. తదన్వితి. తదనువిశ్వం ధనుర్ధరప్రపంచం అతిశేతఇతి విశ్వాతిశాయినః విశ్వావసుకుమారస్య చిత్రసేనస్య శరగణేన సహ జవకృతే వేగార్థం కృతః పణబంధో యేన తాదృశే ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - రాధేయే కర్ణేఽపి ధావతి సతి - కురుబృందేషు కారవవ్యూహేషు క్రందత్సు రుదత్సు సత్సుచ - సర్వే గంధర్వభటాః ఆపిస్వర్థాః. గర్వేణ దురహంకారేణ ఉపలక్షితాఇతి శేషః. ఆయోధనధరణిమధ్యభాజం యుద్ధ భూమధ్యవర్తినం సుయోధనం రశ్మిభిః పాశైరవబధ్య - నిర్జరపథమాకాశం ప్రతి రభసవర్జం మందమనైషుః ప్రాపయామాసుః రభసవర్జం హర్షశూన్యమితి దుర్యోధన విశేషణమితి కేచిత్. ఓర. నయత్స్వితి. వైరిషు శత్రుషు గంధర్వేషు అముం దుర్యోధనం నాకమార్గం ఆకాశమార్గం ప్రతి నయత్సుసత్సు విపినే అరణ్యే విషాదం దుఃఖం భజంత ఇతి తద్భాజాం తేషాం కురూణాం కౌరవాణాం ముఖాని కర్తృణి - తత్తాదృశి అసదృశే ప్రీళభరే లజ్జాతిశయే సత్యపి ఉత్తానభావం ఊర్ధ్వతయావస్థానం నజహుః నమముచుః. దుఃఖేన ముఖాన్యున్నమ్య ముహుర్ముహురవశ్యక్ దుర్యోధనమిత్యర్థః. అత్ర నమనకారణస్య లజ్జాభరస్య సత్వేఽపి తదనుదయవర్ణనాద్విశేషోక్తిరలంకారః. ఓశి. తస్యేతి. విశేషేణ గళితైః బాష్పాంబుభిః పంకిలే కర్దమవతి మార్గే ఆరణ్యకే - మందితః వేగః యస్యాస్తాదృశీ పాదయోర్గతిః గమనం యాసాం తాః వక్షసి స్థలంతో ప్రహరంతో పాణీ యాసాంతాః. ఉభయత్ర దుఃఖాతిశేషాదితి

పాదగతయోః వక్ష్యమాణలక్షణయోః, ఆజఘ్నుస్తమజాతశత్రుమజహాత్కారుణ్యమంఘ్రిద్వయే కుర్వంతోన్యనమితం హ్రియైవ పురతో దత్తార్ధసాహ్యం శిరః. ఓఓ. గ. సగద్గదమేవ మభిగమ్యశ్చ. ఓ౭. ప. సంద్రష్టుం తవ పాదమూల మధునా సర్వైస్సమం బంధుభి ర్దేవభ్రాతర మాగతం వనతలే లేశేన హేతోర్వినా, పాపః కశ్చన గాయకో దివిషదాం హాహంత బధ్వా దృఢం నిశ్శంకైర్ధనపీణితో నిజభటైరభ్రం నయత్యుచ్చకైః. ఓ౮. ప. తదద్య నః కంఠభవి స్నుషాణాం తవైవ పాదం శరణం గతానాం, వాస్తవ్యతాం మంగళసూత్రికాయాః ప్రసీద దాతుం ప్రథమానకీర్తే. ఓ౯. గ. ఇతి తాభి ర్దీనభావం పురోధాయ

భావః. తస్య దుర్యోధనస్య అంతఃపురే సుభ్రువః స్త్రియః తం ఆత్మీయభర్తృకృతరాజ్యభ్రంశం ఆథాపి అజహాత్ అవిచ్ఛిద్యమానం కారుణ్యం దీనార్తిహరణరూపం యస్య తం అజాతశత్రుం ధర్మరాజం ప్రతీతి ప్రస్తుతోచితనిర్దేశోఽయం-పురతః ప్రణామాత్పూర్వమేవ హ్రియా లజ్జయా భంగజన్యయా నైసర్గికయాచ దత్తం ఆర్ధం సాహ్యం సహాయకృత్యం యస్య తథోక్తం శిరః అంఘ్రిద్వయే తత్పాదయుగ్మే కుర్వంత్యః ప్రణమంత్యస్సత్యః ఆజఘ్నుః ప్రాపుః. శరణంగతాఇత్యర్థః. అత్ర ఆజహాత్కారుణ్యస్య కారణాం ధర్మరాజప్రాప్తిహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః. శార్దూలవిక్రీడితమ్. ఓఓ. కించ సగద్గదం సదుఃఖస్ఖలద్వాక్యం యథాతథా ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ ఆభిదధుః విజ్ఞాపయామాసుః. తాఇతి శేషః. ఓ౭. విజ్ఞప్తిప్రకారమేవాహ—ద్వాభ్యాం.సంద్రష్టుమితి. అధునా అస్మిన్నహని హే దేవ స్వామిన్ తవపాదమూలం సమ్యగ్దిష్టం సర్వైర్బంధుభిరస్మదాదిభిస్సమమాగతం భ్రాతరం యుష్మదనుజం దుర్యోధనం-వనతలే పాపః దురాత్మా కశ్చన దివిషదాం గాయకః గంధర్వః హేతోర్లేశేన వినా అపరాధరూపకారణలేశం వినాపి-హా హంతేతి ఖేదే. దృఢంబద్ధ్వా నిశ్శంకైరతుతోభయైర్నిజభటైర్గంధర్వైర్బధ్వచ్చకైర్గంభీరం యథాతథా ఉపవీణితః వీణాగానేనసహ స్తుతస్సన్ అభ్రమాకాశంప్రతి నయతి - 'ఓదనం పక్త్వా భుఙ్క్తే' ఇత్యాది పద్దుర్యోధనస్యైవ నయనకర్మత్వం - శార్దూలవిక్రీడితం. ఓ౮. తదితి. తత్తస్మాత్కారణాత్ హే ప్రథమానకీర్తే పర్థమానయశః తవైవ - త్వత్తుల్యస్య కరుణాకరస్యాన్యస్య లోకే దుర్లభత్వాదితిభావః. పాపం శరణం రక్షితారం గతానాం ప్రాప్తానాం స్నుషాణాం భ్రాతృవధూనాం నః అస్మాకం - కంఠస్య భువి దేశే మంగళసూత్రికాయాః మాంగల్యసూత్రస్య వాస్తవ్యతాం నైరంతర్యేణ స్థితిం దాతుం ప్రసీద అనుగ్రహంకురు. ఓ౯. ఇతీతి.

నివేదితస్య రాజ్ఞో నిదేశేన నిర్గత్య సత్వర మనుధావతాం భ్రూదండ మివ కోదండమపి కోపేన కుటిలీకుర్వతాం భీమప్రభృతీనాం శ్వేళిత విష్ఫారాభ్యాం తత్క్షణం వియదఖిలం వికస్వరనిజగుణ మాసీత్. ౭౦. ప. క్వ గాయకా యూయా ముపాత్తవీణాః క్వ చాపధుర్యాః కురువంశభూపాః, అహో రణే చాపల మీదృశం వ స్స్వమూలకంవా పర మూలకం వా. ౭౧. ప. వృషాంకమౌళే ర్వ్రణచిహ్నదాయీ వనే జనోఽస్మిన్వసతీతి వార్తా, పపాత కర్ణే భవతాం న కించిద్యదీదృశం

ఇత్యుక్తప్రకారం దీనస్యభావం దైన్యం పురోధాయ అగ్రేకృత్వా - సదైన్యమితి యావత్. తాభిర్దుర్యోధనాంతఃపురికాభిర్నివేదితస్య విజ్ఞాపితస్య రాజ్ఞః ధర్మరాజస్య నిదేశేన ఆజ్ఞయా నిర్గత్య పర్ణశాలాతః బహిరాగత్య - సత్వరమనుసృత్య ధావతాం కోపేన భ్రూః దండఇవ తమివ కోదండం చాపమపి తంచ తంచేత్యర్థః. కుటిలీకుర్వతాం వక్రం కుర్వతాం ఏకత్ర భ్రుకుటీరచనేన అన్యత్రగుణాకర్షణేనచేతిభావః. భీమప్రభృతిరాదిత్యే షాంతేషాం భీమార్జుననకులసహదేవానాం శ్వేళితవిష్ఫారాభ్యాం సింహనాదచాపనాదాభ్యాం తస్మిన్నేవక్షణే తత్క్షణం-ధర్మరాజాజ్ఞాక్షణ ఏవేత్యర్థః. అత్యంతసంయోగేష్టీయా. అఖిలం వియత్ ఆకాశం ఏకస్వరః ప్రవృద్ధః నిజః స్వీయశ్చ గుణః శబ్దః యస్మిన్ తాదృశమాసీత్. ని. 'నిజమాత్మీయనిత్యయోరి'తిశ్వః. 'శబ్దగుణ కమాకాశ'మితి తార్కికాః. అర్జునస్తేవమువాచేతి క్వచిత్పుస్తకేషుపాఠః. ఏవంవక్ష్యమాణప్రకారేణ. ౭౦. క్వేతి. ఉపాత్తా వస్తే ధృతా వీణా యైస్తే ఆనాఘ్రాతచాపగంధా ఇత్యర్థః. హే గాయకా యూయం క్వ? చాపధుర్యాః ధనుర్ధురీణాః కురువంశభూపాః వయం క్వ? ఆతః రణే యుద్ధే ఈదృశం వః యుష్మాకం చాపలం తృష్ణాస్వంస్వీయాలోచనమేవ మూలం యస్యతథోక్తం తత్కింవా-ఉత పరంపరాలోచనం మూలం యస్య తథోక్తింవా. అహోఇత్యాశ్చర్యే-ఆవివేకకృతత్వాదాశ్చర్యం-నేదం వీణాభిర్గానం కింతు శరైశ్శరీరతక్షకం యుద్ధమిత్యర్థః. ఉపేంద్రవజ్రా. ౭౧. వృషేతి. వృషాంకస్యశంభోరపి మౌళౌ శిరసి వ్రణేన చిహ్నం దదాతీతి దాయీ జనః అర్జునః అస్మిన్వనే వసతి - ఇత్యుక్తప్రకారా వార్తా వృత్తాంతః హే గాయకాః భవతాం కర్ణే కించిత్ స్వల్పమపి నపపాత నప్రవిష్టవతీ - భవద్భిర్నశ్రుతేత్యర్థః. యద్యస్తాత్ ఈదృశం బద్ధ్వా భ్రాతుర్నయనరూపం సాహసం అవిచారితకృత్యం ఆతనుధ్వేతురుధ్వేతస్మాన్నపపాతేతి యోజ్యం - అత్రోత్తరవాక్యార్థస్య పూర్వవాక్యార్థం ప్రతి హేతు

సాహసమాతనుధ్వే. ౭౨. ప. భ్రాతాభునాసౌ న విసృజ్యతే చేత్తథా త్ర సన్నహ్యాతి గాండివో మే, యథా మహేంద్రః పరిగృహ్య వీణాం స్వబాహుకీర్తిం స్వయమేవ గాయేత్. ౭౩. గ. ఇతి విజయస్య వీర వాదేన పునరపి నివర్తమానై ర్వీణామంసేషు నిబధ్య బాణాసనమేవ కూజయద్భి ర్నభశ్చరై స్సమమేషాం సకలవైమానికపరిషదంగరుహవి తీర్ణనిద్రాభంగో మహాంత్సంగరోఽభూత్. ౭౪. ఏ. గంభీరగాండివ గుణాద్గళితైః పృషత్కైర్గండస్థలే హృది భుజే గమితప్రణాశై, గర్వం విహాయ చకితా గగనాంతరాళే గంధర్వభావసదృశం గమనం వితేనుః. ౭౫. ప. వీణా స్సమస్తా విజయేన కృత్తా గంధర్వసైన్యాద్గళితా

త్వాత్కాకవ్యలింగభేదః. ౭౨. భ్రాతేతి. కించ అసౌ నీయమానః మే భ్రాతా దుర్యోధనః అధునా నవిసృజ్యతేచేత్ నత్యజ్యతే యది - యుష్మాభి రితి శేషః. తర్హ్యత్రవిషయే మే మమ గాండీవశ్చాపః తథా సన్నహ్యాతు ఉద్యుక్తోభవతు-యథా మహేన్ద్రోదేవేంద్రః స్వయోః స్వీయయోర్బాహ్వోః కీర్తిం దానకృత్రజన్యాం స్వయమేవ వీణాం పరిగృహ్య గాయేత్ స్తుపీత - మద్గాండీవో యుష్మాక్ నిశ్శేషీకరోతీత్యర్థః. అత్ర ఇంద్రకర్తృకవీణాగానరూపాప్రస్తుతకార్యవర్ణనేన గంధర్వవధస్య ప్రస్తుతస్య ప్రతీతేః కార్యనిబంధనాప్రస్తుతప్రశంసాభేదః ఉపజాతిః. ౭౩. ఇతీతి. ఇత్యుక్త ప్రకారేణ విజయస్యార్జునస్య వీరవాదేన పునరపి నివర్తమానైః ప్రత్యాగచ్ఛద్భిః అంసేషు భుజశిఖరేషు-వీణామితి జాత్యేకవచనం. నిబధ్య-బాణాసనంచాపమేవ - నతు వీణామిత్యర్థః. కరే కూజయద్భిః గుణాకర్షణేన టంకారయద్భిః తైర్నభశ్చరైః సమం గంధర్వైస్సహ ఏషాం భీమాదీనాం సకలానాం వైమానికానాం దేవసాధ్యాదీనాం పరిషదస్సమూహస్య అంగరుహేభ్యః లోమభ్యః. వితీర్ణః దత్తః నిద్రాయా భంగః ఉద్భేదః యేన తథోక్తః. అత్యాశ్చర్యాత్ప్రకృతరోమాంచ ఇత్యర్థః. మహాన్ సంగరః యుద్ధమభూత్. ౭౪. గంభీరేతి. గంభీరస్య మహతః గాండీవస్య ధనుషో గుణాత్ మూర్వ్యాః గళితైః ప్రయుక్తైః పృషత్కైర్బాణైః గండస్థలే హృది పతిసి భుజేచ - గమితాని ప్రాపితాని ప్రణాని యేషాం తథోక్తాః లే గంధర్వాః గర్వం యుద్ధాహంకారం విహాయ చకితాః భీతాస్సంతః గగనాంతరాళే ఆకాశమధ్యే గంధర్వభావస్య అశ్వత్వస్య సదృశం అనురూపం గమనం - పలాయనమిత్యర్థః. వితేనుః చక్రుః. ని. 'వాజివాహార్వగంధర్వే'త్యశ్వపర్యాయేష్వమరః. అత్ర గకారస్య బహూనామాదిత్వేన గ్రహణాచ్ఛేకానుప్రాసః. ౭౫. వీణాఇతి. విజయేనార్జునేన కృత్తాః భిన్నాః అత ఏవ గంధర్వసైన్యాత్ గళితాః సమస్తాః వీణాః గాంధర్వ్యః నిపేతుః పతంత్యస్త -

నివేతుః, ఆయుష్మతీ కేవలమాలులోకే హస్తాగ్రవీణాదివి నారదస్య. ౭౬. ప. ఏతావతీతి యుధి మార్గణచారశక్తి స్సృష్టీబభూవ సురగాయకపాండవానాం, తేషాం యయు శ్శరకులాని హి లక్ష్యమాత్రం లక్ష్యం విభిద్య పునరాయయురంత మేషాం. ౭౭. గ. తత్ర శక్రసుతస్య తాదృశం విక్రమ మభినంద్య కృతసంధానేన గంధర్వరాజేన సమర్పితం పౌరుషపరిహీనమిదం న ధనుస్కరణీయమితి బంధనమోషేణ పశ్చాదుక నీతబాహుయుగళం సుయోధనమాదాయ తే భీమాదయో వసుధాధిపస్య సన్నిధి మధిరోపయామాసుః. ౭౮. ప. తం వీక్ష్య తత్ర తరుమూ వరణం భజంతీ సాపాశ్వతీసవిధవల్లిపరంపరాసు, హాన్యైః కరాంగుళిబిలా

భువీతి శేషః. పరంతు నారదస్య మునేః హస్తాగ్రే వీణాకేవలం మహత్యేవైకా - దివి ఆకాశే ఆయుష్మతీ అచ్ఛిన్నాసతీ దదృశేవృష్టా-లోకైరితిశేషః. దృశేః కర్మణిలిట్ - అతిశయోక్తిః. ౭౬. ఏతావతీతి. సురగాయకానాం గంధర్వాణాం పాండవానాంచ ఉభయేషాం సుబంధినీ మార్గణానాం చాశే సంచారణే శక్తిః సామర్థ్యం ఏతావతీ ఇయతీతియుధి యుద్ధే స్సృష్టీబభూవ స్సృష్టాభూత్-హి యతః తేషాం గంధర్వాణాం శరకులాని బాణబృందాని లక్ష్యమాత్రం యయుః శరవ్యం ప్రాపురేవ - నతు తద్భిత్త్వా తదంతికమాయయుర్గత్యర్థః. ఏషాం పాండవానాం శరకులాని తులక్ష్యంవిభిద్య అంత మేతత్సమీపం ప్రతిపునరాయయుః ఆగతాని - తతః స్సృష్టీబభూవేతి యోజ్యం - అత్ర లక్ష్యప్రాప్తిమాత్రేణ లక్ష్యభేదనపునరంతికాగమనాభ్యాంచ గంధర్వపాండవ బాణసంచారణశక్త్యోః స్వల్పత్వమహత్త్వానుమానాదనుమానద్వయం సజాతీయత్వేన సంసృష్టం - ఉత్పతితాబాణాః ఆధఃపునః పతంతి - ఆధఃపతితాశ్చ పునర్నోత్పతంతీతి తత్త్వం. ౭౭. తత్రేతి. తత్ర తస్మిన్యుద్ధే తాదృశమసదృశం శక్రసుతస్య అర్జునస్య విక్రమం పరాక్రమం అభినంద్య శ్లాఘిత్వా - కృతం సంధానం సంధిర్యేన తేన గంధర్వరాజేన చిత్రసేనేన సమర్పితం ప్రత్యర్పితం - పౌరుషేణ శౌర్యేణ పరిహీనం శూన్యం ఇదం భుజయుగళం నపురస్కరణీయం నాగ్రేస్థాపనీయం - ఇతిహేతోర్బంధనస్య గంధర్వకృతస్య మిషేణ వ్యాజేన పశ్చాత్పృష్ఠతః ఉపనీతం ప్రాపితం బాహ్వోర్యుగళం యేన తథోక్తమివ స్థితమితి గమ్యసాపహ్నవోత్ప్రేక్షా - సుయోధనమాదాయ - తే భీమాదయః భీష్మార్జుననకులసహదేవాః వసుధాధిపస్య రాజ్ఞో యుధిష్ఠిరస్య సన్నిధిం సమీపం ప్రతి ఆధిరోపయామాసుః ప్రాపయామాసుః. ౭౮. తమితి. సా తథా తైరపకృతత్వేన ప్రసిద్ధా పార్షదీ ద్రౌపదీ తరుం వృక్షం ఆవరణం భజంతీ

దసకృద్గళద్బి రాకాలికీం కుసుమప జ్జిక్రమివ వ్యతానీత్. ౭౯. ప. వీర వ్రాతై స్త్రిభువనతలే విశ్రుతే నః కులే ఒస్మిన్నుద్భూయ త్వం బహుభి రనుజై రాస్థితోఒప్యాధిపత్యం, ఏవం భంగం కిమివ భజసే వత్స నీచైః ప్రణీతం రాజన్యానాం పరపరిభవో రాజయక్ష్మా హి కీర్తేః. ౮౦. ప. ఇత్థం నిగద్య సరళేన యుధిష్ఠిరేణ బంధాన్విమోచ్య బకవిద్విషతా విసృష్టః, మానం చ్యుతం మృగయమాణ ఇవాతినమ్రో వాచంయమేన స యయౌ మహతా బలేన. ౮౧. ప. యం ప్రాయం బహవోమిచ్ఛంతి జనా జీవితు ముత్సుకాః, ఉపావిక్షత్తమేవాసౌ పథి ప్రాణాం స్తనుత్యజి

కుర్వంతీసతీ - తత్ర రాజ్ఞస్సమీపే తం దుర్యోధనం వీక్ష్య - కరస్యవక్త్రే నిహితస్య అంగుళీనాం బిలాత్ మధ్యాత్ అసకృద్బహువారంగళద్భిః ప్రసరద్భిః హాసైః సవిధవల్లీనాం సమీపలతానాం పరంపరాసు పక్ష్మిక్షు అకాలికీం అనార్తవీం కుసుమపక్ష్మిం వ్యతానీత్ జనయామాసేత్యుత్ప్రేక్షా - భృశం జహాసేత్యర్థః - మహతా మవమం తారో దైవాదవమానం భజంతి మరణాదప్యధికమితి హాస్యప్రకారః. ౭౯. వీరేతి. హేవత్స త్వం వీరాణాం లోకైకశూరాణాం కురుపూరుప్రభృతీనాం వ్రాతైః బృందైః త్రిభువనతలేఒపి విశ్రుతే ప్రసిద్ధే నః అస్మాకం సంబంధిని అస్మిన్ కులే వంశే చాంద్రే - బహుభిర్నవో త్తరనవత్యా అనుజైస్సహ సంభూయ ఉత్పద్య - కించ ఆధిపత్యం ప్రభుత్వమపి ఆస్థితః చతురంగబలసమేతోఒపిసన్నిత్యర్థః. నీచైర్నీచైర్గంధర్వైః ప్రణీతం ప్రాపితం ఏవం పరిదృశ్యమానప్రకారం భంగం పరాభవం ఇహేదానీం - కిమిలిజుగుప్సాయాం - భజసే ప్రాప్నోషి ఇతికాకుః. అనుచితమిత్యర్థః. కుతః హి యస్తాత్కారణాత్ రాజన్యానాం రాజ్ఞాం పరైః పరిభవః తిరస్కారః కీర్తేః రాజయక్ష్మా క్షయరోగః కీర్తినాశకఇత్యర్థః, మందాక్రాంతా. ౮౦. ఇత్థమితి. సరళేన ఉదారేణ యుధిష్ఠిరేణ ఇత్థము క్తప్రకారం నిగద్య ఉక్త్వా - బకవిద్విషతా భీమేన బంధాత్ గంధర్వకృతాత్ విమోచ్య మోచయిత్వా విసృష్టః ఆనుజ్ఞాతః సదుర్యోధనః చ్యుతం మానం మృగయమాణః విచిన్వన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా. అతినమ్రస్సన్ - వాచంయమేన లజ్జాపరివృతశ్వేళితవాద్యరవేణ మహతాబలేనసహ యయౌ గతవాన్-అత్ర మానచ్యవనస్య విశేషణగత్యా పరివృతసేనాదుందుభినిస్వారణాదిశబ్దస్య మానయానం ప్రతి హేతుత్వాత్ కావ్యలింగముత్ప్రేక్షా సంకీర్ణం. ౮౧. యమితి. జీవితుముత్సుకాః చిరజీవనేచ్ఛవః జనాః యం ప్రాయం వయః బహవమనేకవార్షికమిచ్ఛంతి - తమేవ ప్రాయం నిరశనవ్రతంచ ప్రాణాన్ సమూఢుం త్యక్తుమసౌ దుర్యోధనః పథి మార్గే

తుం. ఆత్మ. ప. తస్మిన్నపి తే స్వకీనలబ్ధసుకారిసాహాయ్యస్యాగే తనోస్త దను బంధుతయా నిషిద్ధః, తస్మా ద్వినాత్పునరపి ప్రతిపద్య ధైర్యం ఘుష్యద్బలో నివవృతే కురుకాజధానీం. ఆ౩. తత్ర ఖలు. ప. కదాపి మాబంధయ గాయన్తై ర్మామితీవ హవైర్య రమృతాయమానైః, సంప్రీణయన్నింద్రమథాభిమానీ సపౌండరీకం క్రతు మాజహార. ఆర. ప. భూపోఽపి తాం వనభువం ప్రవిహాయ భేజే భూయ స్సకామ్యకతపోవనమండలాని, కింమీరనాశముదితాశ్రమతాపసోసు స్వాధ్యాయ ఘోష

ఉపావిక్షత్ ప్రవిష్టవాన్ - ప్రాయోపవేశం చక్రే - విశేషకర్తులుష్. ని. 'ప్రాయో వయసి బాహుల్యే తుల్యానశనమృత్యుష్వి'తివైజయంతీ - అత్ర ప్రాయశబ్దశ్లేషభిత్తి కాలబ్ధ వయోనిరశన వ్రతద్వయాభేదాతిశయోక్త్యా దీర్ఘజీవనహేతోరేవ సద్యోజీవ ననాశకత్వరూపస్య వ్యాఘాతాలంకారస్యోజ్జీవనాత్ ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. 'స్యా ద్వ్యాఘాతోఽన్యథాకారి తథాకారి క్రియేతచే'దితి లక్షణాత్. ఆ౩. తస్మి న్నితి. తదను దుర్యోధనః తస్మిన్ వ్రతే ప్రాయోపవేశే స్వపనే స్వప్నేలబ్ధం సుకారిణాం ఆలంబుసాదీనాం సాహ్యం యుద్ధేసాహాయ్యం యేన తథోక్తస్సన్ - బంధుతయా బంధుసమూహేన తనోస్త్యాగే విషయే నిషిద్ధః నివారితశ్చసన్ ధైర్యం ప్రతిపద్య - తస్మాద్వినాత్ ద్వైతాఖ్యాత్ - పునరపి ఘుష్యద్బలః శబ్దాయమాన చతురంగస్సన్ - కురురాజధానీం హస్తినపురం ప్రతి నివవృతే ప్రత్యాగతవాన్. ఆ౩. తత్ర కురురాజధాన్యాం ఖల్విత్యుత్తరేణ సంబధ్యతఇతీదంకాచిత్కం గద్యముత్తరత్రాభ శబ్దేన సందర్భవిరుద్ధ మపి వ్యాఖ్యాతం. కదేతి. ఆగ కురుపత్తనప్రాప్త్యనంతరం అభిమానీ మానధనః అతఏవ సదుర్యోధనః - హే ఇంద్ర ఇతఃపరం కదాపి గాయకైః గంధర్వైః మాం మాబంధయ ఇతి అమృతవన్మధురాయమానైః అమృతాయమానైః హవైర్యజ్ఞపురోడాశాదిభిః ఇంద్రం సంప్రీణయన్ సంతోషయన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా - పౌండరీకంనామ క్రతుం యాగమాజహార కృతవాన్. ఆర. భూపఇతి. సఃతాదృగుపకారిణ్యపి కరుణాకరత్వేన ప్రసిద్ధః భూపః ధర్మరాజోఽపి తాం వనభువం ద్వైతవన ప్రదేశం ప్రవిహాయ-కిమ్మీరస్య రక్షసః నాశేన భీమకర్మణేన ముదితస్య తుష్టస్య అతఏవ భయస్యేతి యావత్. అఖిలతాపసానా మోఘస్య మునిసంఘస్య స్వాధ్యాయఘోషైః వేదాధ్యయనకోలాహలైః ముఖరీకృతాని శబ్దాయమానాని అఖిలదిశాం ముఖాన్యగ్రభాగాః యేషాంతాని-కామ్యకేనామ వనే తపోధనానాం ఆశ్రమాణాం మండలాని సమూ

ముఖరీకృతదిఙ్ముఖాని. రాగి. ప. మృదుభిర్వనవల్లికంచమూలై ర్విహితాతిథ్యవిధి స్సతత్ర పార్థః, స్థితి మాచరతి స్మ హృష్టచేతా స్తృణబిందో ర్వచనే తపోవనే చ. రాఒ. ప. ప్రాసూత యా సదసి పట్టపటీర సంఖ్యా సైసా సమాగతవతీతి సకౌతుకాఖ్యః, వేణీధరా ముటజసీమని యాజ్ఞసేనీం విస్మిత్య వల్కవసనాం దదృశుర్బహిణ్యాః. రాఒ. ప. తత్తాదృశే కరేఽస్యా వివిధవనభవం కందమూలోపహారం దాతుం లజ్జావనోధే స్తల మభిమమృశు ర్గర్మదారా మునీనాం, యస్య స్పర్శా

హాఖ భూయః భేజే పునః ప్రాప్తవాన్. రాగి. మృదుభిరితి. తత్ర కామ్యకతపోవనేషు స పార్థః ధర్మరాజః మృదుభిః కోమలైః ప్రీతిపూర్వం దత్తైర్వా - వనవల్లీనాం కందైః గ్రంథిభిః మూలైశ్చ విహితః కృతః ఆతిథ్యవిధిః అతిథిపూజా యస్య తథోక్త స్సన్ - తత్ర త్యైర్మునిభిరితి శేషః. తృణబిందోర్నామ మునేర్వచనే అత్రస్థేయ మిత్యాజ్ఞారూపే-తపోవనే తదాశ్రమే చ హృష్టచేతాః స్థితిం ఆజ్ఞాతిలంఘనంవాసంచ ఆచరతిస్మ కృతవాన్ - ఔపచ్ఛందసికం. రాఒ. ప్రాసూతేతి. యా ద్రౌపదీసదసి ద్యూతసభాయాం అసంఖ్యాః పట్టపటీః కౌశేయాని ప్రాసూత అజనయత్-సైషా ద్రౌపదీ సమాగతవతీ ఇత్యుక్తప్రకారేణ సకౌతుకాని ద్రష్టుముత్సుకాని అక్షీణియాసాంతాః సకౌతుకాఖ్యాః గృహిణ్యాః మునిపత్న్యాః ఉటజసీమని పర్ణశాలాయాం వేణీధరాం దుశ్శాసనవధపర్యంతం ధృతవేణీం-వల్కలం వస్తే పరిధత్తే నియమాయేతి వల్కలవసం అతఏవ యాజ్ఞసేనీం ద్రౌపదీం విస్మిత్య ఆశ్చర్యం ప్రాప్య దదృశుః. అసంఖ్యేయకౌశేయజనన్యా అప్యహో నియమాయ వల్కలధారణమితిహ్యాశ్చర్యేణ ఆపశ్యన్నిత్యర్థః. అత్ర పట్టపటీజనన్యా వల్కలధారణస్య నిమిత్తత్వేన సాశ్చర్యదర్శనం ప్రతి హేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః. రాఒ. తదితి. తం తమివ పశ్యంతీతి తాదృశుః కష్ప్వీకరణే - ణ్వులితృచావ్యయితిక్వే - వ్రశ్చేత్యాదినా షత్వే - షఢోఃకస్సీతికత్వే - ఆదేశప్రత్యయయోరితిషత్వం - ఆసర్వనామ్నఇతిదీర్ఘశ్చ - తస్మిన్వర్ణ్యమాణప్రభావేనాసదృశే అస్యాః ద్రౌపద్యాః కరే - విషయ వసేభవంచేతి వైషయికవిశేషణవిశేష్యభావాత్సమాసః. కందమూలమేవోపహారమశనం దాతుం - మునీనాం భర్మదారాః భర్మపత్న్యః లజ్జైవ పయోధిస్తస్య తలం ఆధోభాగం అభిమమృశుః స్పృశంతిస్మ-అతిలజ్జితా బభూవురిత్యర్థః. యస్య ద్రౌపదీకరస్యస్పర్శేన యోఽనుభావః మాహాత్మ్యం తస్మాత్ అవిరతం అక్షయం యథాతథా ఉదితైరవిర్భూతైః దివ్యైరమానుషైః పాయసైః పరమాన్నైరేవ - నతు శాకపాకాదిభిరిత్యర్థః. కించిత్ అతిస్వల్పమపి భాండం అర్కదత్తం

నుభావా దవిరతముద్విజైః పాయసై రేవ దివ్యైః కించిద్భాండం వనాం తే తనుమతిథిజనస్యాతనో గన్యథార్థాం. రా. ప. దిశి దిశి మృగయా యై తేషు యాతేషు జాతు స్వయ ముటజమవాప్త స్సోమకేంద్రాత్మ జాయాః, లపనశశిమహిమ్నా లంఘయామాస వేలాం తరళితమక రాంక స్తత్క్షణం సింధురాజః. రా. గ. తతః క్రందంతీం కురరీమివ నిందంతీ మేనాం పురస్తాదధిరోహ్య సూతకరతో త్రదండాధ్యాపిత వేగతంత్ర పారీణరథ్యేన ఘనతరతజ్జఘనభారాక్రమణవిన్యస్తా

పాత్రం వనాంతే అతిథిజనస్య తనుం శరీరం అన్యథా కించిత్త్వవిరుద్ధః అర్థః మహత్త్వాత్మకః యస్యాస్తథోక్తామశనోత్ చక్రే - తత్తాదృశమితి సంబంధః. అతోత్తర వాక్యార్థస్య లజ్జాపదోపాదిమజ్జనహేతుత్వాత్కృవ్యలింగశ్లేషః. అస్యచాత్యోదార్య వర్ణనాత్మకోదాత్తాలంకారేణ సహైకవాచకానుప్రవేశసంకరః. స్వర్గానుభావావిరక్తాన్యో దయయోస్తేతుహేతుమతోరుక్త్యాత్మకేన హేత్వలంకారేణ చాప్యుక్తవివసంకరఇతిచ ప్రాహుః. రా. దిశిదిశీతి. జాతు కదాచిత్ తేషు యుధిష్ఠిరాదిషు సర్వేషు మృగయాయై-మృగయాంకర్తుమితి-క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ-దిశిదిశి ప్రతిదిశం యాతేషు గతేషు సత్సు ఉటజం పర్ణశాలాం స్వయమవాప్తః ప్రాప్తః సింధురాజస్సైన్ధవః సముద్రశ్చ. ని. 'దేశే నదవిశేషే ఽబ్ధౌసింధుర్నా సరితిస్త్రియూ' మిత్యమరః. ఏకత్ర సింధుర్దేశః అపరత్ర సరిదితి వివేకః. సోమకేంద్రాత్మజాయాః ద్రౌపద్యాః లపనం ముఖమేవ శశీ చంద్రస్తస్య మహిమ్నా ప్రభయా తత్క్షణం సద్యః తరళితః మకరాంకః మన్మథః యస్య తథోక్తస్సన్ ఆకులితగ్రాహచిహ్నశ్చ వేలాం మర్యాదాం కూలంచ లంఘయామాస అతిక్రాంతవాన్. తాం బలాద్గృహీతవానిత్యర్థః. అత్ర చంద్రచంద్రికయా ఆకులితగ్రాహం సముద్రస్య కూలలంఘనరూపమర్థాంతరం ధ్వనిరేవ నర్లేషఇతి 'సర్వత్రా ద్యద్వయేనాన్యా'ఇతి తన్నిషేధాత్. మాలినీ. రా. తతఇతి. తతః గ్రహణానంతరం కురరీ ఉత్క్రోశపక్షిణీమివ క్రందంతీం నిందంతీం 'కిమనుచితమేవం కరోషిథిక్త్వామి' తి కుత్సమానామేనాం ద్రౌపదీం పురస్తాద్రథస్య పూర్వభాగే అధిరోప్య ఉపవేశ్య-సూతస్య సారథేః కశే తోత్రదండేన కశయా ఆధ్యాసితస్య శిక్షితస్య వేగస్యైవ తంత్రస్య శాస్త్రస్య పారీణాః పారంగతాః అతివేగవంతఇతి యావత్ - రథస్య వోఢారో రథ్యాః అశ్వాః యస్య తేన - ఘనతరస్య అతిమహతః తస్యాః ద్రౌపద్యాః జఘనపదోధరస్య నితంబస్య ఋజయోశ్చ భారస్య ఆక్రమణేన వ్యాప్త్యా విశేషేణ సమ్రీకృతః భుగ్నీకృతః పూర్వభాగోఽగ్రదేశః యస్య తస్య భావస్తత్తా తయాహే

కృతపూర్వభాగతయా పార్థదర్శనశంకయా నికుబ్జీభూయేవ ధావతా శతాంగేన నిమిషచూషితపరిణాహావనీపథం జయద్రథం పునరప్యాశ్ర మపద మాశ్రిత్య నిశమితప్రమదావార్తేన దావార్తేనేవ పూర్వజేన నియుక్తా జటారికిరీటినౌ రోషవిద్రుమలతాకిసలయైరివ లోచనైశ్చ రాసనం వికీర్య మృగయానివృత్తమాత్రేణ చరణేన ద్రుతమన్వద్ర వతాం. ౯౦. గ. తత్క్షణాదేవ కర్ణపూరవనకుసుమసౌరభజిఘ్రుత్సిం జినీకేన ధనంజయేన సపత్రాకృతో ధృతత్రాసతయా విద్యామివ వినయ విపర్యయః కృష్ణాం విముచ్య కృతపలాయనస్సదుర్ధేధాః పురఃప్ర ధా

తునా - పార్థానాం మృగయాయాః ప్రతినివర్తమానానాం దర్శనస్య శంకయా వితర్కేణ భయేనవా నికుబ్జీభూయ వ్రస్వీభూయ ధావతా పలాయమానేనేవ స్థితేనేత్యుత్ప్రేక్షా - శతాంగేన రథేన నిమిషేణ పక్ష్మపాతమాత్రకాలేన చూషితః అతిక్రాంతః పరిణాహో విశాలః వనీపథః అరణ్యమార్గో యేన తం జయద్రథం సైంధవముద్దిశ్యేత్యర్థః. ఆశ్రమపదం ప్రతి పునరపి ఆశ్రిత్య ప్రాప్య-నిశమితాశ్రుతా ప్రమదాచూడాః ద్రౌపద్యాః వార్తాసైంధవేన అపహరణరూపా యేన తేన - అతఏవ దావేన వనాగ్నినా ఆర్తేన పీడితేనేవస్థితేనేత్యుత్ప్రేక్షా - పూర్వజేన జ్యేష్ఠేన యుధిష్ఠిరేణ పూర్వమాగతేనేతిభావః. నియుక్తా ప్రేరితౌ జటారిర్భీమః కిరీటీ అర్జునశ్చ ఉభౌ రోషవిద్రుమలతా తస్యాః కిసలయైః పల్లవైరివసదృశైరిత్యుత్ప్రేక్షా - లోచనైః శరాసనం చాపం వికీర్యసైంధవవధాయ క్రోధారుణందృష్ట్వేత్యర్థః. మృగయాయాంనివృత్తమాత్రేణ ఆగతేనైవ నతు ఋణం విశ్రాంతేనేత్యర్థః. చరణేన ద్రుతమన్వద్రవతాం అన్వధావతాం-ఉత్ప్రేక్షా త్రయస్యసజాతీయస్యసంసృష్టిః. ౯౦. తదితి. తత్ ఋణాత్ అనుధావనక్షణాదేవ కర్ణపూరస్య కర్ణావతంసస్య వనకుసుమస్య సౌరభం పరిమళం జిఘ్రుంతీ శింజినీ చూర్వీ యస్య తేన ఆకర్ణాకృష్ట ధనుర్గుణేనేత్యర్థః. ధనంజయేన అర్జునేన సపత్రాకృతః పుంఖపర్యంతమంతర్మగ్నబాణీకృతః అతఏవ దుర్ధేధాః దుష్టబుద్ధిః సః సైంధవః ధృతస్త్రాసః భయం యేన తస్యభావస్తత్తా తయా హేతునా - కృష్ణాం ద్రౌపదీం వినయవిపర్యయః వినయరాహిత్యం విద్యామివ విముచ్య త్యక్త్వా - కృతపలాయనస్సన్ పురఃస్వతోఽప్యగ్రే ప్రధావితేన మాగధస్య జరాసంధస్య విరోధినా భీమేన రురుధే నిరుద్ధః రుద్ధోః కర్మణిలిట్ - యత్తు సాపత్రపీకృతఇత్యపపాఠంకల్పయిత్వా లజ్జాన్వితతయాకారితఇతి - వినయవిపర్యయః వినయరహితః పురుష ఇతిచ నృసింహః ప్రలాప. తదబోధాత్ - కర్ణపూరేత్యర్థనవిశేషణవైయర్థ్యాపత్తేః. విపర్యయశబ్దేన

వితో మాగధవిరోధినా రురుధే. ౯౧. ప. కచే గృహీత్వా భువి పాతి తస్య కఠోరచారిత్రపరస్య శత్రోః, సంతాడనే మారుతి రాత్మపాణే స్సచ్ఛాత్రయామాస పదం చ వామం. ౯౨. ప. సౌవీరభర్తు రథమూర్ధని పంచచూడాః క్లృప్తాః క్షురేణ పవనాత్మభువా విరేజుః, ఇంగాల ధూమకలికా ఇవ శామ్యతోఽంతస్తాసాంబుభి స్స్మరశేరానలపంచకస్య. ౯౩. ప. విమతమనుజనీతం వీక్ష్య భూపస్తస్మిన్ తాస్యః కృతసతిశిరసం తం కేశభారే హృతేఽపి, త్వదసుహరణమార్గే దుశ్శకైర్వార్గళానః క్వచిదపి

వ్యుత్పత్త్యంతరంవినా తద్వతో బోధాయోగాత్ - వ్యుత్పత్త్యంతరేచ క్లిష్టత్వదోషాపత్తేశ్చేతి విద్వచ్చిఖామణిభిరాకలనీయం - సపత్రనిష్పత్రాదతివ్యథన ఇత్యనేన కరోతి యోగే డాబ్విధానాత్సపత్రాకృత ఇతిరూపమ్. ౯౧.కచఇతి. మారుతిర్భీమః కఠోరే అతినింద్యే చారిత్రే కర్మణిపరస్య సక్తస్య - అతఏవ కచే కేశే జాత్యేకవచనం-శిఖాయామితి వా. గృహీత్వాభువి పాతితస్య శత్రోః సైంధవస్య సమ్యక్తాడనే విషయే ఆత్మనఃపాణేః వామంపదంచ సచ్ఛాత్రయామాస సహాధ్యాయినం చక్రే-పాణినా పాదేనచతాడితవానిత్యర్థః. ౯౨. సౌవీరేతి. అథ తాడనానంతరం సౌవీరో దేశవిశేషః తస్యభర్తుః రాజ్ఞఃసైంధవస్య మూర్ధని పవమానభువా భీమేన క్షుర్రేణ క్షురేణ బాణవిశేషేణకరణేన క్లృప్తాః నిర్మితాః పంచచూడాః శిఖాః త్రాసవీవాంబూని జలాని తైరస్తర్మనసిశామ్యతః నిర్వాణం గచ్ఛతః స్మరశరాణాంయే అనలా అగ్నయః తత్పంచకస్య ఇంగాలేభ్యఃసిక్తాంగారేభ్యఃయే ధూమకలికాఃకుట్మలాకృతిధూమాఃఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - విరేజుః. ౯౩. విమతమితి. భూపఃధర్మరాజఃఅనుజాభ్యాంభీమార్జునాభ్యాంనీతంనికటంప్రాపితం కేశైర్యోభారఃకేశసంచయశ్చ తస్మిన్ హృతేసత్యపి-కృతానతిఃనమ్రత్వంనసుస్కారశ్చ యేన తాదృశం శిరఃయస్య తథోక్తం - లజ్జాభయాభ్యామితిభావఃవిమతంశత్రుం సైంధవం వీక్ష్యస్మితం మందహాసఃఆస్యే ముఖే యస్యతథోక్తస్సన్ - హాకుత్సిత నింద్యనఃఅస్మాకం తవ అసూనాం ప్రాణానాం హరణమేవ మార్గస్తస్మిన్ తత్పవృత్తా విత్యర్థఃదుశ్శకాత్వత్పత్నీ అస్మద్భగినీచ యాసైవఆర్గళాప్రతిబంధికా తద్వైధవ్య భయాన్నత్వాం నిహన్మఇత్యర్థఃక్వచిత్ ఇతఃపరంకుత్రాపి ఏవం కుత్సితం పరదారాపహరణాది మాకురు - తత్ర దుశ్శకాయాఃప్రతిబంధకత్వాసంభవేసద్యో హన్యురేవేతిభావఃఇత్యుత్ప్రేతిశేషఃఉత్ససర్జ విసృష్టవాన్. అత్ర వినాపి నమనకారణం కేశభారం తదుత్పత్తివర్ణనాద్విభావనాలం

కురు మైవం కుత్సితేత్యుత్సర్జ. ౯౪. ప. దీనధీస్తపసా హిమశైలే దృక్పథం పురహరా ద్ధృహయాళోఽ, ఆదదే వరమథో విజయా ద్వావం తరేణ యుధి పాండవరోధమ్. ౯౫. ప. పార్థాశ్చ కృచ్ఛ్రాదు త్తీర్ణాం పార్షతీం ప్రాప్య రేమిరే, హేమంతాత్పద్మినీం ముక్తాం హేళేరివ కరాంకురాః. ౯౬. ప. తత్రాంతరే జ్వలితవర్ణవపుః కదాచిదంగేషు శబ్దఇవ కర్ణమవాప్య రాత్రౌ, భాసాం పతిః కృతనమస్కరణాయ తస్మై ప్రేమ్ణాశిషః ప్రణిజగాద యవీయసీం గాం. ౯౭.ప. అహమహరధినాథో ఽనుగ్రహాన్మే పృథాయామయిజనసమగా స్త్వం వత్సకోశో గుణానాం,

---

కారః. మాలినీ. ౯౪. దీనేతి. ఆథ అనంతరం దీనా ఖిన్నా ధీర్మనో యస్య తథోక్త సైంధవః హిమశైలే తపసాహేతునా దృక్పథం చక్షుర్విషయత్వం గ్రహమూళోర్ద్ధీతుః. స్పృహిగృహీత్యాదినా ఆఙుచ్-పురహరాత్ శంభోః ద్వావిజయావిజయమర్జునం చాంతరేణ వినా-యుధి యుద్ధే పాండవానాం శిష్టానాం చతుర్ణాం రోధం నిరోధ మాత్ర మేవ వరంలేభే ఆదదే స్వీకృతవాన్-అర్జునస్య దేవైరప్యజేయత్వాత్తత్సహితానాం రోధమాత్రమప్యశక్యమేవేతిభావః. స్వాగతా. ౯౫. పార్థాఇతి. పార్థాశ్చ ధర్మరాజాదయోఽపి కృచ్ఛ్రాత్ కష్టాత్ సైంధవకృతాత్ ఉత్తీర్ణాం నిర్ముక్తాం పార్షతీం ద్రుపదీం హేళేః సూర్యస్య కరాః అంకురాఇవ అంకురతుల్యకిరణాః. ని. 'హేళిరాలింగనేసూర్య'ఇతివిశ్వః. హేమంతాదృతోర్ముక్తాం గతహిమబాధామిత్యర్థః. పద్మినీమివ ప్రాప్య రేమిరే చిక్రీడుః. ఉపమాలంకారః. ౯౬. తత్రేతి. తత్రాంతరే తస్మిన్నేవ సమయే కదాచిద్రాత్రౌ జ్వలితవర్ణం ఉజ్జ్వలకాంతి వపుర్యస్యసః ఉజ్జ్వలాఙ్గశరీరశ్చ భాసాం పతిస్సూర్యః శబ్దాః ఘటాదిపదమివ - అంగేషు జనపదవిశేషేషు కరచరణాది షుచ కర్ణం రాధేయం శ్లోకంచ అవాప్య - కృతం నమస్కరణం నమస్కారః యేన తథోక్తాయ తస్మై కర్ణాయ ఆశిషః చిరంజీవేత్యాదేరాశీర్వాదస్య యవీయసీం కనిష్ఠాం - తదనంతరామితియావత్ - గాం వాచం వక్ష్యమాణాం ప్రేమ్ణా పుత్రవాత్సల్యేన ప్రణిజగాద ఉక్తవాన్. శ్లిష్టవిశేషణేయముపమా. ౯౭. ఉక్తిప్రకారం త్రిభిరాహ—అహమితి. అయివత్స హేపుత్ర అహం అహ్నాం దివసస్య అధినాథః సూర్యః గుణానాంమాదార్యాదీనాం కోశో రాశిః త్వం మే మమ అనుగ్రహాత్ పృథాయాం కున్త్యాం జననముత్పత్తిం అగాః ప్రాప్తవానసి-జాతోఽసీత్యర్థః. తత్తస్మాత్ మత్పుత్రత్వాద్ధేతోః రహస్యేకాంతే భవం రహస్యం ఇదం వక్ష్యమాణం మే శాసనం ఆజ్ఞా ఇహేదానీం గృహ్యతాం త్వయేతి శేషః. నన్వపృష్టోఽపి కిమితి కథయసీత్యత

తదిద మిహ రహస్యం గృహ్యతాం శాసనం మే తనయకుశలయోగే తాతపాదా యతంతే. ౯౮. ప. ముఖసంధానవిశ్లేషము క్తే కవచకుండలే, తవైతే భూషణే శోభాం తన్వాతే పరదుర్లభాం. ౯౯. ప. ఏతాని యాచకనిహ ద్విజవేషగూఢం మాలబ్ధకామమమరాధిపతిం కృతాస్త్రం, ఆజ్ఞాపథాత్ఖ్నలసి చేదణుమాత్ర మస్తాద్వధ్యో భవిష్యసి సుఖేన రణే రిపూణాం. ౧౦౦. ప. ఇత్థం నిశమ్య తాం వాచం రాధేయో రచితస్మితః, హర్షాదంజలినా సాక మాదదే ప్రతిభాషితం. ౧౦౧. ప. తవార్యమేతిప్రథితేఽపి శబ్దే మమార్యమేత్యర్థిజనేషు దానం, నిషేధరూపే

ఆవ.—తనయేతి. తనయానాం కుశలస్య క్షేమస్య యోగే సంఘటనే విషయే తాత పాదాః పూజ్యాః పితరః యతంతే ఉద్యోగం కుర్వంతి - సామాన్యేన విశేషసమర్థన రూపోఽర్థాంతరన్యాసః. ౯౮. ముఖేతి - అయివత్స ముఖేత్యుపలక్షణమంతస్యాపి- తథాచ ఆద్యంతాభ్యాం సంధానవిశ్లేషాభ్యాంచ ధారణమోచనాభ్యాంచ ముక్తేరపి తే- సహజత్వాద్దుర్జేయాద్యంతదేశే వర్జితసంయోజనవియోజనేచేత్యర్థః. కవచం కుండలం చ ఉభే ఏతే భూషణే-పరైర్దుర్లభాం కవచశోభాం తన్వాతే కురుతః. ఆత్ర ముఖసంధానేత్యాదిపదార్థస్య విశేషణగత్యా అనన్యసామాన్యశోభాకరణహేతుత్వాత్తాత్పర్యలింగభేదః. ౯౯. ఏతానీతి. అయివత్స ఏతాని సహజకవచకుండలాని యాచకం యాచిష్యమాణం - ఆకేనోర్ధ్వమిష్యదాగమర్ణ్యయోరితి కృద్యోగే షష్ఠీ ప్రతిషేధః. అత్ర యాచకం సంతమితి నృసింహప్రలపితం చ్యుతసంస్కారదోషాదుపేక్ష్యం - ద్విజవేషేణ బ్రాహ్మణరూపేణ గూఢం ప్రచ్ఛన్నం - నిజరూపస్య యాచ్ఞానర్హత్వాదితిభావః. అమరాధిపతిమింద్రం త్వమిహ కవచకుండలయాచ్ఞావిషయే లబ్ధకామం మాకృథాః మాకురు- వైపరీత్యే కాహానిరిత్యతఆహ,—ఆజ్ఞేతి. అస్తాదాజ్ఞాపథాత్ మచ్ఛాసనమార్గాదణుమాత్రం అత్యల్పమపి స్ఖలసిచేత్ లంఘయసి యది - తదా రణే రిపూణాం సుఖేన అనాయాసేన వధ్యః హంతుం శక్యో భవిష్యసి. ౧౦౦. ఇత్థమితి. ఇత్థముక్తప్రకారాం తాం వాచం కవచకుండలాసీంద్రాయ మాదేపీత్యాత్మికాం నిశమ్య శ్రుత్వా-రాధేయః కర్ణః హర్షాద్రచితస్మితః కృతదరహాసస్సన్ ప్రతిభాషితం ప్రత్యుత్తరం అంజలినా సాకం నమస్కారేణసహ ఆదదే జగ్రాహ - స నమస్కారం ప్రత్యుక్తవానిత్యర్థః. ౧౦౧. తవేతి. హే ఆర్య తవ ఆర్యమాఇత్యాత్మకే శబ్దే దాతృపుత్రకస్య దాతుశ్చ వాచకే ప్రథితే ప్రసిద్ధేసత్యపి-అర్థిజనేషు యాచకేషు విషయే మమ దానం మాస్తీతి నిషేధరూపే దాననివృత్త్యాత్మకే మార్గే వాక్యరూపే భవదీయజిహ్వాపదం పాద

నిదధాతి మార్గే పదం కథం వా భవదీయజిహ్వా. ౧౦౨. ప. సతతం సదర్థిసదనే బహుదాతుం సకుతూహలస్య పురుషస్య జగత్యాం, ఉదకోర్మికాకరధృతాహివిభూషాకనకోర్మికాతుపరమంగుళిభారః. ౧౦౩. ప. దివనేశయః ఖలు శయఃప్రతికర్తుం ధృతలాలసో భవతి నార్థిషు చైన్యం, ప్రతిపాదయేత్సతు కథం పురుషస్య ప్రతికూలవర్ణనిజనామపదార్థం. ౧౦౪. ప. యశఏవ జన్మఫలమాత్మవతామిద మేషితవ్య మతి

న్యాసం ఉచ్చారణాత్మకం కర్తుంవేత్యాశ్చర్యే - నిదధాతి నిక్షిపతి - దానం మాతు ర్వితి కథం వదసీత్యర్థః. అత్ర నిషేధరూపకార్థోత్ప్రేక్షే విరూపఘటనాత్మకో విషమ ప్రభేదః. 'యఃకామయేతదానకామామే ప్రజాస్యుర్ఇత్యసావాదిత్యోర్యమా యఃఖలు వై దదాతిసోఽర్యమే'తిశ్రుతిః. ౧౦౨. సతతమితి. కించ హే ఆర్య జగత్యాం లోకే సతాం సాధూనాం అర్థినాం యాచకానాంచ సదనే సభాయై - బహు అపరిమితమర్థం దాతుం కుతూహలేన సహితస్య సకుతూహలస్య పురుషస్య కరే ధృతా ఉత్సర్గార్థం నిహితా ఉదకస్య ఊర్మికా వారిధారైవ విశేషేణ భూషా భూషణం - కనకమయీ ఊర్మికా అంగుళీయకంతు పరం అత్యంతం అంగుళీనాం భారఃభారహేతుర్హి - అత్ర దానస్తుత్యా తన్నిషేధనిందాప్రతీతేర్వ్యాజస్తుత్యలంకారః. ని. 'ఊర్మికాత్వంగుళీయే స్యాద్వాస్త్రీభంగితరంగయోః' రితివైజయంతీ - సుమంగలీవృత్తం - 'సజసాస్సగాయది సుమంగలీయమి'తిలక్షణాత్. ౧౦౩. దివనేతి. హే దివనేశ సూర్య యశ్మయఃపాణిః. 'పంచశాఖశ్మయఃపాణి' రిత్యమరః. ఆర్థిషు యాచకేషు దైన్యం దారిద్ర్యం ప్రతికర్తుం నిరాకర్తుం ధృతఃలాలసఃమహాభిలాషఃయేన తథోక్తఃసభవతి - ఖల్వితివాక్యాలంకారే - సఃశయస్తు ప్రతికూలా వైపరీత్యం గతో వర్ణాశకారయకారౌ యస్మింస్తస్య నిజనామ్నఃపదస్య యశశ్శబ్దస్య అర్థం కీర్తిం పురుషస్య కథం కేన ప్రకారేణేత్యర్థః. ప్రతిపాదయేత్ - ఆర్జయేత్ - నకేనాపి ప్రకారేణేత్యర్థః. సంగ్రహైకపరఃప్రాయస్సమ్ముద్రోఽపి రసాతల ఇత్యభియుక్తోక్తేరదాతుఃకదాపి నభవేత్కీర్తిరితిభావః. పృత్తం పూర్వోక్తమేవ. ౧౦౪. తర్హి కీర్తిరేవ మాస్త్విత్యతఆహ.—యశఇతి. ఆత్మవతాం దేహభృతాం యశఃకీర్తిరేవ జన్మనఃఫలమితి హేతోఃఇదం యశఃయత్నస్య భరాత్ అతిశయాదేషితవ్యం కాంక్షణీయం యతఃజగల్లోకఃఅపరైర్యశోభిన్నైఃగుణానాం ధైర్యశౌర్యగాంభీర్యాదీనాం గణైరుపబృంహితమపి ఆయశస్వినం కీర్తిహీనం పురుషం నాద్రియతే నాపేక్షతే-'ప్రియఃప్రజానాం దాతైవ నపుసర్వీవిశేషర' ఇత్యుక్తత్వాదితిభావః. ఆత్రోత్తరవాక్యార్థస్య కీర్త్యాఃజనావశ్యకత్వహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః. ప్రమితాక్షరా. ౧౦౫.

యత్నభరాత్, అపిభూషితం గుణగణైరపరైరయశస్వినం న జగదాద్రియతే. ౧౦౫. ప. వ్యాపృతా వితరణోపనిషత్సు వ్యాహరంతి హి విపశ్చిదధీశాః, స్పర్శనేన రహితా వితిహేతో ర్లుబ్ధకం చ కృణపం చ సమానౌ. ౧౦౬. ప. దృష్టే వనీపకజనే వదనం స్మితేన దానాంబునా కరతలం యశసా దిశశ్చ, శుభ్రీకరోతి బిసినస్వయమేవ దాతా కస్తాదృశం ప్రతినివర్తయితుం క్షమేత. ౧౦౭. ప. వాంఛామనాప్తేన వనీపకేన సహాసవో దాత్మజనస్య యాంతి, తదద్య శక్రార్చనయా ధృతాసో ర్భవీవధోమే పరమో హి లాభః. ౧౦౮. ప. యద్ధ్రోస్థి ప్రతిహారభూతలశిలాచింతామణిః కల్పకా యస్యారామవృతి ద్రుమాశ్చ

వ్యాపృతాఇతి. కించ - వితరణోపనిషత్సు దానవేదాంతేషు వ్యాపృతాః పరిశీలకాః దానమాహాత్మ్యసారసర్వస్వవిదఇతి యావత్. విపశ్చిదధీశాః పండితశ్రేష్ఠాః లుబ్ధవీవ లుబ్ధకః తం కృపణం చ కృణపంశవంచ ద్వావపి స్పర్శనేన దానేన చ రహితౌ శూన్యా విత్యుక్తప్రకారాత్ హేతోఃసమానౌ మిథస్తుల్యౌ వ్యాహరంతి కథయంతి-హిఃప్రసిద్ధౌ. ని.'స్పర్శోనామారుతేస్పర్శదానయోఃస్పర్శనంతథో'తి వైజయంతీ-లుబ్ధోఽకీర్తిర్జీవన్నపి మృతకల్పఏవేత్యర్థః. అత్ర స్పర్శనస్య శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితస్య సామ్యకథనహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమపమైకవాచకానుప్రవేశసంకీర్ణం. ౧౦౬. దృష్టఇతి. దాతావనీపకే జనే దృష్టేసతి. ని. 'వనీపకో యాచనకో మార్గణో యాచకార్థినా' విత్యమరః. స్వయం ప్రకృత్యైవ-నతు కారణాంతరేణేత్యర్థః. విపశ్చ పరవశస్యక్ స్మితేన వదనం దానాంబునా కరతలం యశసా దిశశ్చ శుభ్రీకరోతి-తాదృశం ప్రకృత్యా దాతారం ప్రతినివర్తయితుం దానాద్వారయితుం కఃక్షమేత శక్నుయాత్? న కోఽపీత్యర్థః. అత్ర వాక్యార్థత్రయేణ దాతుర్దాననివర్తనాశక్యత్వసమర్థనాత్కావ్యలింగభేదః కేవలప్రకృతానాం వదనకరతలదిశాం ధవళీకరణేసాపమ్యగమకతుల్యయోగితాభేదశ్చైకవాచకానుప్రవేశసంకీర్ణం. ౧౦౭. వాంఛామితి. కించ దాతృజనస్య అసవఃప్రాణాఃవాంఛాం మనోరథం అనాప్తేన అప్రాప్తేన వనీపకేనసహ యాంతి నిర్గచ్ఛంతి-మరణాదప్యధికా జాయతే అపకీర్తిరిత్యర్థః. 'సంభావితస్య చాకీర్తిర్మరణాదతిరిచ్యత'ఇత్యుక్తత్వాదితి భావః. తత్తస్యాదద్యేదానీం శక్రస్యేంద్రస్య అర్చనయా కామితపూరణాత్మికయా పూజయా హేతునా - ధృతాఃఅసవఃయస్య తస్య మే-భావికవచకుండలత్యాగేన కాలాంతరే శత్రుభిఃకరిష్యమాణఃవధఃపరమఃఅతికామ్యఃలాభఃహిరవధారణే-అయుక్తస్య కాలహరణం కర్తవ్యమితి ప్రసిద్ధేరితిభావః. ౧౦౮. యదితి. కించ - చింతామణిర్నామ కామధేన్వాదివత్ కామితార్థదం రత్నం - సఃప్రతిహారభూతలశిలా

సురభిస్సా హోమధేనుః పునః, తాదృగ్యాచతి చేదుపేత్య మఘవా సంపూర్య తత్కామనాం త్రైలోక్యస్థవదాన్యసంసదుపరి స్యామేషమే నిశ్చయః. ౧౦౯. ప. వీక్ష్య వంధ్యవచనోఽపి గుణజ్ఞో విస్మయాంబునిధి వీచిషు మగ్నః, పద్మబంధురితి వాదిన మేనం పాటలస్మితరుచి ర్గిర మూచే. ౧౧౦. గ. అయే వత్స భవతో భాషితం తుమమేవ స్థూలల తొణామ్. ౧౧౧. గ. అమూదృశం తు తవ మతం పునరపి మమ రస

యస్యేంద్రస్య గోష్ఠ్యాః ఆస్థానమంటపస్య ప్రతిహారభూతలే ద్వారాగ్రదేశే శిలాబద్ధ పాషాణాః కల్పకాః కల్పవృక్షాః యస్యేంద్రస్యసంబంధినః ఆరామస్యనందనస్య వృతి ద్రుమాః ఆవరణవృక్షాః. సా ప్రసిద్ధా సురభిః కామధేనుః హోమస్య పయసాగ్నిహో త్రస్య ధేనుర్ధారితి తాదర్థ్యే షష్ఠీసమాసః. భవతీతి యథాయోగం యోజ్యం-తాదృక్ చింతామణికల్పవృక్షకామధేనుమాత్ మఘవా ఇంద్రః ఉపేత్య మాం ప్రతిఆగత్య యాచతిచేత్ భిక్షతేయది తస్యేంద్రస్యకామనాం మనోరథం సంపూర్య త్రైలోక్య స్థానాం భువనత్రయేవర్తమానానాం వదాన్యానాం దాతృణాం యాసంసత్ సభా తస్యాః ఉపర్యగ్రభాగే స్యాం వర్తేయం - ఏషః ఉక్తప్రకారః మే మమ నిశ్చయః నిష్కర్షః. అత్ర చింతామణ్యాదిమతోఽపీంద్రస్య యాచ్ఞా ప్రసంగేన తైరప్యపూ రణీయో యో మనోరథః ఇతి తత్పూరణస్య త్రైలోక్యస్థవదాన్యోపరితనత్వహేతు త్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం - శార్దూలవిక్రీడితం. ౧౦౯. వీక్ష్యేతి. అథ ఇత్యుక్తప్రకారేణ వాదినం వదంతమేనం కర్ణం వీక్ష్య-వంధ్యం నిష్ఫలం వచనంమాపూ రయ మనోరథమింద్రస్యేత్యాత్మకం వచనం యస్య తథోక్తోఽపి-గుణజ్ఞ ఇతి గుణమేవ దోషత్వేన జ్ఞాతేత్యర్థః. అతఏవ విస్మయస్య ఆశ్చర్యస్యైవాంబునిధేః వీచిషు తరం గేషు మగ్నః అతిస్మిత ఇత్యర్థః. పద్మానాం బంధుస్సూర్యః పాటలా శ్వేతరక్తా అథ రవ్యాపనాదీపదరుణాస్వతః శ్వేతేతి యావత్. స్మితస్య రుచిర్యస్యతథోక్తస్సన్ గిరం వాచం వక్ష్యమాణామూచే ఉక్తవాన్ - బ్రూఙ్ఞిః కర్తరిలిటి వచ్యాదేశః. అత్రగుణజ్ఞ త్వస్య అతివిస్మయహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకేన కావ్యలింగేనాంగేన విస్మయాంబునిధీతి రూపకం సంకీర్ణం-తస్య వచనస్య నైష్ఫల్యరూపప్రతిబంధకసత్వేఽపి తదుత్థస్మితవర్ణనా త్మికయా విభావనయా సంసృష్టిః. స్వాగతా. ౧౧౦. అయేఇతి. అయే వత్స హేపుత్ర భవతః తవ సంబంధి భాషితం వచనమసౌ ఆత్మవధమంగీకృత్యేంద్రస్య వాంఛాం పూర యిష్యామీత్యాత్మకం స్థూలలతొణాం బహుప్రదానాం తుమముపపన్న మేవ - భవా దృశానామితిశేషః. ౧౧౧. అమూదృశమితి. హేపుత్ర అమూదృశం ఉక్తవిధం-

నాం నిదేశావశేషపథపాంథాం నిర్మిమీతే. ౧౧౭.గ. అథవాత్వం సునాసీరస్య మనీషితస్యపూరణాత్పూర్వమేవ పూర్వదేవగర్వనిర్వాపణధూర్వహతయా కులిశమపి చిరారూఢకళంకాంకురజర్జరితధారాశతమూతన్వతీంతదీయాం శక్తిమూఢత్వేతి.౧౧౩.గ. తత స్తథేతి పరమంగీకృత్యపశ్చాత స్తనూజస్య సమక్షమచిరేణ సమరీచిమాలీ చరమాచలశిఖరపరిశీల్యమానం విహారమిహాపి సమాచచార. ౧౧౪. ప. కతిపయదినే కాలేయాతే తతో మరుతాం పతి స్సదసి తనయం భానో రేతాన్యర్థిచాటు

ఆదసోఃదృశోరోన్యేత్యాదాద్యత్వదీర్ఘౌహోఃఆదసోఽనేర్దాదుదోమఇతి దస్య మత్వం అస్యచోత్వంచ - తవమతం ప్రాణాత్యయేఽప్యనుజ్ఞ్నీయం దానవ్రతంతు మమ మే రసనాం జిహ్వాం పునరపి ఉక్తప్రకారాదన్యథేత్యర్థః. నిదేశావశేషఃఆజ్ఞావాక్యశేషఏవ పంథాస్తత్పూర్వఃతస్మిన్ పాంథాం గచ్ఛంతీం-'పంథోణనిత్యమి'తి ణప్రత్యయఃపంథాదేశశ్చ-తతష్టాప్-పాంథీమితిపాఠఃప్రామాదికఃనిర్మిమీతే కరోతి-నిదేశశేషం కించిద్వక్తీత్యర్థః. ౧౧౭. ఆథవేతి. ఆథవా ఉక్తార్థో ఽసమ్మతశ్చేదిత్యర్థఃఇతీదం క్వాచిత్కం. త్వమితి. మేవత్స త్వం శునాసీరస్యేంద్రస్య. ని. 'వృద్ధశ్రవాశ్శునాసీర' ఇత్యమరఃమనీషితస్య కామితస్య పూరణాత్ పూర్వమేవ స్వయంపూర్వదేవానాం సురద్విషాం గర్వస్య నిర్వాపణే శమనే ధూర్వహతయా భారవాహిత్వేన హేతునా కులిశం వజ్రాయుధమపి చిరాదారూఢేన లగ్నేన కళంకాంకురేణ జర్జరితం తుచ్ఛితం ధారాణాం కోటీనాం శతం యస్య తథోక్తం - ఆతనన్వతీం కుర్వంతీం తస్యేంద్రస్య ఇమాం తదీయాంశక్తిం నామ ఆయుధమాథత్స్వగృహాణ.ప్రత్యుపకారద్వారేతిభావఃఇతి నిదేశావశేషపథపాంథాం నిర్మిమీతఇతి పూర్వేణాన్వయఃఁ ౧౧౩. తతఇతి. తతఃతథా ఇంద్రాచ్ఛక్తిం గృహ్ణీయామితి పరం భృశమంగీకృత్య పశ్యతఃతనూజస్య కర్ణస్య సమక్షం ప్రత్యక్షమేవ - సఃమరీచిమాలీ సూర్యఃచరమాచలస్య అస్తగిరేఃశిఖరే పరిశీల్యమానం క్రియమాణం విహారం క్రీడాం అస్తమయమితి యావత్. ఇహకర్ణపురోభాగేఽపి అచిరేణ సత్వరం సమాచచార కృతవాన్ - అంతర్హితవానిత్యర్థఃఁ ౧౧౪. కతీతి. తతఃఆనంతరం కతిపయాని కానిచిద్దినాని యస్మిన్ తస్మిన్కాలేయాతే గతే సతి - మరుతాం దేవానాం పతిరింద్రఃఅర్థినాం యాచకానాం చాటుశతైఃప్రియవాక్యశతైఃఆతులే సాంద్రే సభసి సభాయాం - 'స్త్రీనపుంసకయోస్సదా' ఇత్యనుశాసనాన్నపుంసకత్వం. భానోస్సూర్యస్య తనయం కర్ణమేత్య ఆతులం సహజత్వా దసదృశం కుండలాభ్యాం సహితం సకుండలం కవచం వాచా దేహీత్యాత్థ్యకయా

శతాకులే, కవచమతులం వాచాఽయాచత్సకుండల మాదరా దయ
మపి తథేత్యుక్త్వా శక్తిం తతో జగృహే ఒద్భుతాం. ౧౧౫. ప. నకా
రమేతే వహతో రిపూమమేత్యమర్ష భారాదివ శస్త్రధారయా, సుతో
రవే ర్దంశనకర్ణవేష్టనే స్వయం సముత్కృత్య దదా బిడౌజసే. ౧౧౬. ప
నిశమ్య తత్కల్పతరో ర్హ్రియాచ్యుతై శ్చిరార్జితై స్త్యాగయశోభరై
రివ, సుపర్వము క్తైః కుసుమైర్న కేవలం తదంగమంగాశ్చ సుగంధయోఽ
భవన్. ౧౧౭. ప. జాగ్రత్సు సర్వావయవేషు తస్యకర్ణస్య కర్ణః పునరర్థినే
స్వాం, హిరణ్మయీం యదిత్తతార భూషాం తన్నామసామ్యం ధ్రువ

ఆయాచత్ భిక్షితవాన్ - యాచతేః కర్తరిలఙ్ - అయం కర్ణోఽప్యాదరా త్తథా
దాస్యామీత్యుక్త్వా తతః యాచమానకవచకుండలాదిం ద్రాత్ అద్భుతాం లోకో త్తరాం
శక్తిమాయుధవిశేషం జగృహే గృహీతవాన్ - హరిణప్లుతావృత్తం - 'రసయుగహయై
శ్ఛిన్నా మ్రాసగాహరిణప్లుతే' తిలక్షణాత్. ౧౧౫. నకారమితి. ఏతే దంశనకర్ణవేష్టనే
నకారం నాఽక్షరం నిషేధార్థకం వహతః. బిభృతఃస్వనామ్నీతి శేషః. ఆతశ్చకా
రణాత్ మమదాతుః రిపూశస్త్రా ఇత్యుక్తప్రకారాత్ అమర్షభారాత్ కోపాతిశ
యాదివేత్యుత్ప్రేక్షా, శస్త్రస్య అసేర్ధారయా అంచలేన సముత్కృత్య ఉత్పాట్య
దంశనకర్ణవేష్టనే కవచకుండలే బిడౌజసే ఇంద్రాయ దదా దత్తవాన్. ని. 'తనుత్రం
వర్మదంశనం' - 'కుండలం కర్ణవేష్టనం' 'బిడౌజాః పాకశాసన'ఇతి సర్వత్రాప్యమరః
౧౧౬. నిశమ్యేతి. తత్కర్ణస్య సహజకవచకుండలదానం నిశమ్య శ్రుత్వా హ్రియా
లజ్జయాచ్యుతైః గళితైః తాదృగ్దానస్య తత్రాప్యసంభవా దితిభావః. చిరాదార్జితై
స్త్యాగేన వితరణేన యే యశోభరాః కీర్త్యతిశయాః కల్పవృక్షీయాస్తైరివ స్థితై
సుపర్వభిర్దేవైర్ ర్ముక్తైర్వృష్టైః కల్పతరోః కుసుమైః పుష్పైః తస్య కర్ణస్య అంగం
కేవలం శరీరమేకమేవ సుగంధినాభవత్ - కింతు అంగాశ్చఅంగాఖ్యా జనపదా
అపి కర్ణపాల్యాః సుగంధయః మనోహరగంధాః అభవన్. అతిమహతీ పుష్పవృ
ష్టిరాసీదిత్యర్థః. ని. 'అంగంగాత్రాంతికోపాయప్రతీకేష్వప్రధానకే, అంగోదేశవిశే
షేస్యా'దితి విశ్వః. అసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః. వంశస్థం. ౧౧౭.
జాగ్రత్స్వితి. తస్య కర్ణస్య సర్వేషు అవయవేషు కరచరణాదిషు జాగ్రత్సువిద్యమా
నేషు సత్స్వపి - కర్ణః పునఃశ్రోత్రమేవ స్వాం స్వీయాం హిరణ్మయీం కాంచనీం.
దాండినాయనేత్యాదినా నిపాతః. భూషాం కుండలం అర్థినే ఇంద్రాయ వితతార
దత్తవాన్ - ఇతియత్. అత్ర కుండలదానే తస్య కర్ణస్య నామ్నా కర్ణఇతి సంజ్ఞా
యా యత్ సామ్యం తుల్యత్వం స్వస్యాపి కర్ణఇతి నామధారణం హేతుః ధ్రువమి

మత్ర హేతుః. ౧౧౮. ప. ఆపృచ్ఛ్య తం తదను నాకపతి స్సుధర్మా మాసాద్య సిద్ధమరుదప్సరసాం సమాజే, ప్రాశంసదస్య చరితం సవిధే సురభ్యా రోమంథమప్యవిగణయ్య నిశమ్యమానం. ౧౧౯. ప. తావ త్పార్థా స్తేఽపి పునః కామ్యకసీమాం హిత్వా సంఘై ర్భూవిబుధానా మనుయాతాః, తీర్థవ్రాతాన్విస్మృతపూర్వానవగాఢుం వధ్వా సాకం ద్వైతవనారణ్య మవాపుః. ౧౨౦. గ. తత్ర కదాచిదాశ్రమద్వారి 'హా మహాభాగాః'మమ హోమసాధన మరణిమపహృత్య హరిణోఽయ మితోధావతీతి బాష్పాయమాణస్య కస్యచి దగ్రజన్మన శ్శోకనివారణాయ

త్యుత్ప్రేక్షా - యద్యపి కరచరణాదిభిరపి కవచదానం కృతం - తథాపి తదస్యాపి తుల్యం ఇదం త్వధికమిత్యుత్ప్రేక్షితమితి ధ్యేయం - అత్రోక్తోత్ప్రేక్షయా తన్మామసా మ్యమాత్రస్యాపి తథా దానహేతుత్వే కిమువక్తవ్యం తద్దానసై సర్గికత్వమిత్యర్థాప త్తిప్రతీతేరలంకారేణ అలంకారధ్వనిః. ౧౧౮. ఆపృచ్ఛ్యేతి. తదను కవచకుండలదా నానంతరం నాకస్య స్వర్గస్య పతిరింద్రః తం కర్ణం ఆపృచ్ఛ్య గచ్ఛామీత్యుక్త్వా సుధర్మాం దేవసభామాసాద్య ప్రాప్య-సిద్ధానాం నారదాదీనాం దేవయోనివిశేషాణాం వా మరుతాం దేవానామప్సరసాంచ సమాజే సంఘే అస్యకర్ణస్య చరితం తథావిధం దానచారిత్రం సవిధే సమీపే సురభ్యా కామధేన్వా రోమంథం చర్వితచర్వణమపి ఆవిగణయ్య దూరీకృత్య - నిశమ్యమానం శ్రూయమాణం యథాస్యాత్ తథా ప్రాశంసత్ ప్రకర్షేణ స్తుతవాన్ - శరీరముత్కృత్య దానస్య తస్యా అప్యసంభవాదితి భావః. ౧౧౯. తావదితి. తావత్ తదానీం తే పార్థాఅపి కామ్యకస్య వనస్య సీమాం హిత్వా భూవిబుధానాం బ్రాహ్మణానాం సంఘైరనుయాతాస్సంతః. పూర్వం విస్మృ తాన్ మార్గవశాదినా ఆసేవితాన్ తీర్థానాం పుణ్యసరసాం వ్రాతాన్ సమూ హాన్ అవగాఢుం తత్ర స్నాతుమిత్యర్థః. పునరపి ద్వైతవనంనామ అరణ్యం వధ్వా సాకం ద్రౌపద్యాసహ అవాపుః ప్రాప్తవంతః. మత్తమయూరీవృత్తం - 'వేదైరంద్రై ర్న్యాయసగా మత్తమయూర' మితిలక్షణాత్. ౧౨౦. తత్రేతి. తత్ర ద్వైతవనే కదా చిత్ హే మహాభాగాః మహానుభావాః పాండవాః మమ హోమస్య సాధనం అగ్నిమ థనద్వారా కారణమరణిమపహృత్య అయం హరిణః తురంగః ఇతో మార్గాత్ ధావతి. హాహేత్యతిఖేదే. ఇత్యుక్తప్రకారం ఆశ్రమస్య ద్వారి అగ్రదేశే బాష్పాయమాణస్య రుదతః కస్యచిదగ్రజన్మనః, బ్రాహ్మణస్య శోకస్య నివారణాయ చాపం చక్రీకృత్య గుణాకర్షణేన తుండలీకృత్య - అనుధావతః ద్రుతమనుగచ్ఛతః తాన్పార్థాన్ - పార్శ్వ యోరుభయోర్యా లతాః యాసాం తాడనేన సంఘర్షణేన అనుషక్తం లగ్నం నవానాం

చక్రీకృత్య చూపమనుధావత స్తాన్పార్థాన్పార్శ్వలతాతాడనానుషక్తన వకిసలయజాలముత్ప్లవనవేగపవన బహిర్జ్వలద్వహ్నిశిఖాకందళమివారణిం విషాణయా బిభ్రాణః కతిషుచిత్పదేషు సుగ్రహ ఇవ కతిషుచిద్దురా సదఇవ విచిత్రగతిః కోఽపి కృష్ణసారోదూర మాకృష్య స్వయమం తరధాత్. ౧౨౧. గ. తదను లలాటం తపనఖంపచ హేళిధూళిభ్యాం ద్యావాపృథివీభ్యా ముపన్యవదాన్యమహిమని దినయావనే ప్రకృత మర్థమివ పానీయ మపీత స్తతో విచిన్వద్భిరనుజైస్సహ కస్యచి ద్విశా లస్య వనసాలస్య మూలభువం తచ్ఛాయామండలమివ పాండవశ్శనై శ్శనై రుపససర్ప. ౧౨౨. ఘ. తత్రానిలైః కమలగంధిభిరుచ్యమానామా

కిసలయానాం జాలం బృందం యస్మిం స్తం - అతసీవ ఊత్ప్లవనేషు ఊర్ధ్వలంఘనేషు యోవేగస్తేన యః పవనః వాయుస్తేన బహిర్జ్వలంతః. వహ్నిశిఖానామగ్నిజ్వాలానాం కందాః అంకురాః యస్మిం స్తస్థోక్తమివ స్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా. ఆరణిమగ్నిమంథనదారుం విషాణయా శృంగేణ బిభ్రాణః. కతిషుచిత్పదేషు పాదన్యాసేషు సుగ్రహః అనాయాసేన గృహీతుం శక్యఇవ – కతిషుచిత్పదేషు దురాసదః దుర్గ్రహఇవ - విచిత్రాః ఆశ్చర్యాః గతయో యస్యసః కోఽపి దుర్జ్ఞేయః కృష్ణసారః కురంగః దూరం దూరదేశ మాకృష్య లాభాశయా నీత్వా స్వయమంతరధాత్ అంతర్హితవాన్. ౧౨౧. తదన్వితి. తదను కృష్ణసారాంతర్ధానానంతరం-లలాటంతపతీతి లలాటంతపః నఖాస్పచతీతి నఖం పచః శిరఃపాదదాహినావిత్యర్థః. హేళిస్సూర్యః ధూళిః రజః యయోస్తాభ్యాం ద్యావాపృథివీభ్యాం ఆకాశభూమిభ్యాం - ఉదన్యాయాః పిపాసాయాః వదాన్యః దాతా మహిమా ప్రభావః యస్మిం స్తస్మిన్ అతితృష్ణాజనకఇత్యర్థః. ని. 'ఉదన్యాతుపిపాసా తృడి'త్యమరః. దినస్య అహ్నః యావనే మధ్యభాగే-మధ్యాహ్నకాలఇతి యావత్ - ప్రకృతమర్థం ఆరణిమివ హరిణమివ వా. పానీయం జలమపి ఇత స్తతః విచిన్వద్భిరన్విష ద్భిః అనుజైర్భీమాదిభిస్సహ పాండవః ధర్మజః. విశాలస్య విస్తీర్ణస్య కస్యచిద్వనే సాలస్య వృక్షస్య మూలభువం మూలదేశం ప్రతి తస్య వనసాలస్య ఛాయామండలఃఅనాతప బింబఇవ శనైశ్శనైః గత్వా ఆతపశ్రమాన్తందందం ఉపససర్ప సమీపంగతవాన్ - అత్ర ఛాయామండలపాండవయోశ్శనైశ్శనైర్మూలోపసర్పణేనోపమ్యస్య గమ్యత్వా త్తుల్యయోగితాభేదః. అస్యచ అరణిజలయోరన్వేషణేనోపమ్యగమకతుల్యయోగితాభే దేన సంసృష్టిః. ౧౨౨. తత్రేతి. తత్ర వృక్షమూలే కమలగంధిభిః పద్మసౌరభవాహిభిః అనిలైర్వాయుభిరుచ్యమానాం-అత్రాస్తే పద్మినీతి సూచ్యమానామిత్యనుమానాలంకారః-

శాం గతేషు సలిలాయ చిరాయితేషు, భీమాదిషు క్షితిభుజా పరితప్యభేజే తేషాం పదానుసరణాదథ కాపి వాపీ. ౧౨౩. ప. తస్యాస్తస్థే కమలినీదళపాత్రపాణింస్తన్వ జ్కిశో నిపతితానవలోక్య వీరాన్, బాష్పాంబుభిః ప్రథమదర్శితమార్గఏవ తన్వా నృపస్య సహసా ధరణౌ నిపేతే. ౧౨౪. ప. సన్నపతి ర్దదృశేఽధికవత్సల స్సుకవి మూర్ఛితధీర్నిభృతాంగకః, స్వయమపి ప్రవిభజ్య తదా బభామనుభవన్నివతామనుజాశ్రితాం. ౧౨౫. ప. నాసావిలోభసహటూన్నవపద్మగంధానాదాయ తత్ర మధుపైరనుసేవ్యమానాఃవర్ధిష్ణుచేతన మముం వనవాపికాయాః కల్లోల

ఆశాం దిశం ప్రతి సలిలాయ ఉదకమానేతుమితి - క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ - గతేషు భీమాదిషు చతుర్షు చిరాయితేషు చిరాదప్యనాగతేషు సత్సు - అథ క్షితిభుజా ధర్మరాజేన పరితప్య - కిమేషామత్యాహితం యతోఽద్యాపి నాగచ్ఛంతీత్యనుతప్య-తేషాం భీమాదీనాం సంబంధినాం పదానాం పాదనిక్షేపస్థానానామనుసరణాదనుసృత్యగమనాత్ - తత్కృతేత్వితిల్యబ్లోపేపంచమీవా - కాపి ఇయమేతాదృశేతి దుర్జ్ఞేయా వాపీ దీర్ఘికా భేజే ప్రాప్తా. భజతేః కర్మణిలిట్. ౧౨౩. తస్యాఇతి. తస్యాఃవాప్యాస్తటే తీరే కమలినీదళాని పద్మపత్రాణ్యేవ పాత్రాణి జలభాజనాని పాణ్యోర్యేషాంతాన్ పద్మినీశః నిపతితాన్ - మృత్యేతిశేషః. తాన్ భీమాదీన్వీరానవలోక్య-బాష్పాంబుభిః ప్రథమం పూర్వం దర్శితః ఉపదిష్టమార్గః నిపతనరూపః యస్యాస్తథోక్తయేవ స్థితయేత్యుత్ప్రేక్షా - నృపస్య ధర్మరాజస్య తన్వా శరీరేణ ధరణౌ భువి సహసా దుఃఖవేగాత్సత్వరం నిపేతే నిపతితం - పతతేర్ఘావేలిట్. ౧౨౪. సన్నపతి. అధికం వత్సలఃభ్రాతృవాత్సల్యవాన్ అతఏవ సపది తత్క్షణఏవ మూర్ఛితాధీశ్చేతనాయస్యసఃఅతఏవ నిభృతాని నిశ్చలాని అంగాని యస్యసఃతత్కఃశైషికఃకప్రత్యయఃస సన్నపతిఃఅనుజైర్భీమాదిభిరాశ్రితాం దశాం మరణాపస్థాం ప్రవిభజ్య సమాంశం విభాగంకృత్వా - స్వయమప్యనుభవన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా - దదృశే దృష్టఃతత్రత్యైరితిశేషః. భ్రాతౄణాం సాముదాయికే వస్తుని సమాంశహారిత్వస్మరణాదితి భావః. దృశేఃకర్మణిలిట్ - ద్రుతవిలంబితం. ౧౨౫. నాసేతి. తత్ర తదానీం నాసాయాఃఘ్రాణస్య విలోభనే తృప్తిజననే పటూన్ సమర్థాన్ నవాన్ పద్మానాం గంధాన్ ఆదాయ-మధుపైరభిభిఃఅనుసేవ్యమానాఇతి మాందోక్తిఃవనే వాపికాయాఃపూర్వోక్తాయాఃకల్లోలమల్లానాం శ్రేష్ఠతరంగాణాం సంబంధినఃపవనాఃవాయవఃఅముం మూర్ఛితం ధర్మరాజం వర్ధిష్ణుఃపునఃప్రాప్తిశీలా చేతనా

మల్లప్లవనాః కలయాంబభూవుః. ౧౨౬. గ. తతః తృణాదేవ కించిదుద్గమ్య పరితశ్శూన్యశూన్యాదిశోదశాపి విలోకయమానశ్శనైశ్శనైరుపసృత్య శోకచంచలేన కరాంచలేన తాన్పర్యాయవృత్త్యా పరామృశ్య వసనవిహగమృగపానసౌకర్యాయ సుతరాం దురవతరాం తాం సరసీం పరిపూరయితుమివ బాష్పధారామభివర్షన్నర్భసూనురేవం విలపితు మారభత. ౧౨౭. ప. వీరాభవద్విపది దేవపరంపరాసి దూరేతరామ్ప్రతి పరాన్న గిరాంప్రవృత్తిః, హాహాదశేయమిహ వోఽద్య కుతోఽవతీర్ణా మామం

సంజ్ఞా యస్య తథోక్తం కలయాంబభూవుః చక్రుః. అత్ర వాయూనాం గుణసమృద్ధేః విశేషణత్వాత్ నృపచేతనాసంఘటనహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం - ఆఘ్రాయేతిపాఠస్త్వసంగతార్థత్వాత్కశ్చిదుక్తార్థలక్షణయా యోజ్యః. ౧౨౬. తతఇతి. తతః చేతనాప్రాప్త్యనంతరం ధర్మసూనుః ధర్మరాజః కించిదుద్గమ్య ఉత్థాయ-తృణాత్ ఉత్థానతృణవేత్యర్థః. దిశః దశాపి పరితః శూన్యశూన్యాః విలోకయమానః ఆత్మప్రియభ్రాతృరహితత్వేనాత్యంతం సర్వార్థ శూన్యత్వేన పశ్యన్ సన్ - శనైశ్శనైరుపసృత్య సమీపంప్రాప్య - శోకేన చంచలేన సకంపేన కరాంచలేన అగ్రహస్తేన తాన్భీష్మాదీన్ పర్యాయవృత్త్యా క్రమశః పరామృశ్య సంస్పృశ్య - దురవతరాం అవతరితుమశక్యాం తాం సరసీం వాపీం - వనే అరణ్యే విహంగానాం పక్షిణాం మృగాణాంచ పానస్య సౌకర్యాయ సౌలభ్యాయ సుతరాం సుఖేనావతరితుం శక్యామిత్యత్యంతోక్తిః - పరిపూరయితుమివేతిపాఠాంతరం - బాష్పధారామభితోవవర్ష ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ విలపితుం పరిదేవితుమారభత - ఉపక్రాంతవాన్. ౧౨౭. వీరా ఇతి. హే వీరాః భీమాదయః భవతాం యుష్మాకం ఇపది మరణే విషయే దేవానాం పరం పరా సమూహోఽపి దూరేతరాం అత్యంతం దూరేభవతి అత్యంతమశక్తేత్యర్థః. 'కిమేత్తిఙవ్యయఘాదామ్వద్రవ్యప్రకర్ష' ఇత్యేదంతాదవ్యయాత్తరప్యామ్. పరాక్ దేవపరంపరాయాః అన్యాన్యనుష్యాదీన్పశ్వాదిపర్యంతాన్ ప్రవృత్తిః కిమవధిష్వితి వాక్యశేషణం నాస్త్యేవ - దేవానామేవ తథాత్వే తదితరేషాం కా వార్తేత్యర్థః. తథాపి ఇహాత్ర అద్యేదానీం వః యుష్మాకం ఇయం దశా మరణావస్థా కుతః కస్మాజ్జనాదవతీర్ణా ప్రాప్తా హాహేత్యాశ్చర్యే ఖేదే వా - కించ మామంతరేణ మయా వినా భవతామిదం ప్రయాణం పరలోకయాత్రా కిమితి కుత్సాయాం. అనుచితమేవేత్యర్థః. సనుసుఖదుఃఖభాగినస్సర్వదైవ త్యాగానర్హా త్వాదితిభావః. అత్ర దేవానామాపత్కరణాశక్తత్వే కిముత మనుష్యాణామితి కైముత్యేన అర్థాంతరసిద్ధ్యాత్మకేన అర్థాపత్త్యలంకారేణ మరణహేతోః

తరేణ భవతాం కిమిదం ప్రయాణం. ౧౮౮. ప. దైవం కఠోరచరితం దయయా విహీనం మాద్రీసుతావహహా మాతృముఖానభిజ్ఞో, కందా మూలాణి చ ఫలాని చ భక్షయిత్వా కాంతారసీమని మయాచరితుం న నేహే. ౧౮౯. ప. స్వయమవ్రణవేవ మృధే వ్రణమాధత్త హరస్యమస్తకే, వ్రణమాయుషి పార్థతస్య తే విదధాతి స్మ మృధం వినైవ కః. ౧౩౦. ప. వత్స ద్వేషిణియుద్ధజీవనభుజప్రఖ్యానిధే మాపతే

ప్రసక్త్యభావేఽపి తన్వర్ణనాత్మకవిభావనోజ్జీవనాత్ ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. యత్తు భవతామాపది విషయే దూరేతరేష్యపపాఠం పరికల్ప్య రక్షితుమశక్యేతి వ్యాఖ్యా యచ అతఏవ 'పరాన్నరాన్వితిగిరాం ప్రవృత్తిః ననాస్త్రేతి వేతి విలిఖ్య - దేవానామస్యశక్తం మనుష్యా రక్షంతీతి వక్తుమవకాశ ఏవ నాస్తీతి భావమాహ—నృసింహః. తత్ హాహా దశేయమితి తృతీయవాక్యార్థేన వీరా ఇతి భీమాదినిర్దేశేన చ సంగతమసంగతమేవేతి రసికావివాకలయంతు - పరంతు స్వయం ద్రావిడేనాపి హాహేత్యస్య 'కటకటే'త్యాంధ్రభాషామాం వివరణం స్వస్య సాహితీపారీణతాం ప్రకటయతీతి. ౧౮౮. దైవమితి. దయయా విహీనం కృపయా శూన్యం అతఏవ దైవం విధిః కఠోర చరితం దారుణకర్మ - యతః యద్దైవతం మాతుః ముఖస్య అనభిజ్ఞో అదృష్టారా - తయోర్బాల్యఏవ తస్యా భర్త్రానుమృతత్వాదితిభావః. మాద్ర్యాస్సుతో నకులసహదేవౌ కాంతారసీమని అరణ్యదేశే కందాంకురాణిచ ఫలానిచ భక్షయిత్వాభుక్త్వా - మయా సహ చరితుమపి ననేహే ఏతావన్మాత్రమపి కర్తాదృశమహాభోగినోర్నకులమత ఇత్యర్థః. పరేషామాదేహపాతం న శామ్యతి మత్సరిః క్రూరాణామితిభావః. తద్దైవమితియోజ్యం- ఆత్రోత్తరవాక్యార్థేన దైవస్య దారుణకర్మత్వసమర్థనా త్కాక్వ్యలింగగర్భేవం. అత్రాదౌ నకులసహదేవావధికృత్య రాజ్ఞో విలాపః వయస్తారతమ్యకృతప్రేమతారతమ్యప్రయుక్త ఇతిధ్యేయం. ౧౮౯. స్వయమితి. హే పార్థ యః భవాన్ మృధే స్వయం అవ్రణో వ్రణరహితస్సన్నేవ - హరస్య శంభోర్మస్తకే శిరసి వ్రణం ఆధత్త అకరోః. భవచ్ఛబ్ద యోగాత్ శేషేప్రథమఇతి ప్రథమపురుషః. తస్య తాదృక్ప్రభావస్యతే తవ ఆయుషి వ్రణం ఆయుషోఽంతమిత్యర్థః. మృధం యుద్ధం వినైవ కఃవిదధాతిస్మ అచింత్య మహిమాహి స పుమానిత్యర్థః. ఆత్ర స్వయమవ్రణఏవ యో భవానిత్యేవ పాఠః యోరణంఇతిపాఠే మృధమిత్యనేన పర్యాయభంగాఖ్యదోషః. పార్థఇతి నిర్దేశానుసారేణ త్వమిత్యనుషంజనీయత్వే ఆధత్తేతి ప్రథమపురుషానుపపత్తిశ్చేతి-వైతాళీయమ్. ౧౩౦. వత్సేతి. ద్వేషిభిర్భిండిపాదిభిస్సహ నియుద్ధమేవ బాహుయుద్ధమేవ జీవనం వృత్తిర్య

కర్ణాకర్ణికయా నిశమ్య భవతా ప్రాప్తా మవస్థా మిమాం, శోకేనానిశ
మేకచక్రనగరీభాజాం చ బాష్పాయితుం స్వస్రీయై స్సహ సౌబలస్య
చముదా కోఽప్యేష కాలోహ్యభూత్. ౧౩౧. ప. మయ్యప్యసూనిహ
విముంచతి యాజ్ఞసేనీ సాశ్వాపదామిషసుబుద్ధగతి ర్భవేన్నుఃి, హా
మాద్రి కుంతి యువయో ర్వనభూమిరేవ పుత్రప్రసూతివిపదోఃి పద
తాం ప్రపేదే. ౧౩౨. ప. కూటస్థశీతకరకుక్షిగతం కురంగం కుర్వం
త్స్వజాతికృతకోపరసాతిరేకం, కోదండమప్యగణయ న్కులిశాస్త్రసూ

యోస్తావృశౌ భుజౌ యస్య తస్య సంబుద్ధిఃి ఏతావృశభుజ హే ప్రఖ్యానిధే కీర్త్యా
వాస హేమాయతే వత్స భీమ భవతా ప్రాప్తామిమామవస్థాం కర్ణాత్ కర్ణాంతరప్రాప్తిఃి
కర్ణాకర్ణి కా తత్తజ్జనాకర్ణనపారంపర్యం తయా నిశమ్య శ్రుత్వా-ఏకచక్రనగరీం భజం
తీతి తద్వాసినాం శోకేనచ-సౌబలస్య శకునేఃి స్వస్రీయైర్భాగినేయైర్దుర్యోధనాదిభిస్సహ
ముదాహర్షేణచ బాష్పాణి నేత్రజలాని కారయితుం బాష్పాయితుం - తా న్మోదయితు
మేతాన్మోదయితుంచేత్యర్థఃి. ఏషఃి కాఃి కోఽపి విపరీతఃి అభవత్ ఆసీత్-అత్రశోకఃి
స్వాంతకబకాంతకనాశజన్యఃి మోదఃి స్వవైరమూలనిర్మూలనజన్య ఇతి వివేకఃి అత్ర
భీమావస్థాకర్ణనస్య విశేషణగత్యాబాష్పోదయహేతుత్వాత్కా-వ్యలింగభేదఃి. ౧౩౦.
మయ్యాతి. కించ మయ్యపి ఇహ అసూన్ ప్రాణాన్ విముంచతి సతి-సా పతివ్రతాతిలక
త్వేన ప్రసిద్ధా యాజ్ఞసేనీ ద్రౌపదీ నఃి అస్మాకం అబుద్ధా అవిజ్ఞాతా గతిర్యయా తథో
క్తా-అజ్ఞాతాస్మద్వృత్తాంతా సతీత్యర్థఃి. సాపేక్షత్వేఽపి గమకత్వాత్సమాసఃి. నఃి
అస్మాకం అబుద్ధా అజ్ఞాయమానా గతిర్యస్యాస్తథోక్తాసతీతిచ-క్తస్యచ వర్తమానఇతి
షష్ఠీ-అతఏవ శ్వాపదానాం మాంసాదమృగవిశేషాణాం ఆమిషం మాంసం భక్ష్యంవా
భవేత్-తైర్భక్ష్యాభవేదిత్యర్థఃి. హే తిష్ఠేదే-హే కుంతి హేమాద్రి మాతరౌ యువ
యోర్ద్వయోర్వనభూమిరేవ - పుత్రాణామస్మాకం ప్రసూతేఃి జననస్య నివపదఃి మరణస్యచ
ద్వయోఃి పదతాం స్థానత్వం ప్రపేదే. హేత్యత్రాపియోజ్యమ్. ౧౩౨.కూటేతి. కూట
స్థం మృగవంశస్యాదిమం శీతకరస్య చంద్రస్య కుక్షిగతం మధ్యేవర్తమానం కురంగం -
స్వయా స్వీయయా జాత్యా కురంగత్వేన కృతఃి కోపరసస్య అతిరేకఃి యేన తథోక్తం-
మామప్యవిగణయ్యాయం మదాశ్రయవంశోచ్ఛేదం కిమితి కర్తోతి కోపోద్రిక్తం
కుర్వన్ సన్ కులిశాస్త్రస్యవజ్రిణఃి సూనోరర్జునస్య కోదండం గాండీవమపి అగణయన్
తిరస్కుర్వన్ సన్ - కులిశాస్త్రేతి ఇంద్రనిర్దేశాత్ పుత్రవత్సలస్య ఇంద్రస్య వజ్రా
యుధమప్యగణయన్నిత్యపి బోధ్యం - అసౌ అరణిహర్తా మృగఃి నఃి అస్మాకం కులహా

నోఽ క్వాసౌ స్థితో బతమృగఃకులహీనయే నః. ౧౩౩. ప. ఇత్థం విలప్య నృపతౌ స్వయమప్యమిమాసా మంతస్య హేతురిద మిత్యుదకం సరస్యాఃపాతుం ప్రవృత్తవతి కోఽపి భుమానదృశ్యో గంభీరమాహ గగనస్థిత ఏవ వాచం. ౧౩౪. ప. రాజన్మదుక్తిసరణేః ప్రతివాక్యదానం దేవోఽప్యపేక్ష్య జలమత్ర న పాతు మిహ్యే, ఏతే మదీయమవమత్య వచోఽవలేపాత్పీతాంభసస్సపది బిభ్రతి దీర్ఘనిద్రాం. ౧౩౫. ప. తత్ప్రీత్యుదీర్య జలమత్ర పిబేతి వక్తుః ప్రశ్నానసౌ దివిచరస్య పటూత్తరైస్సైన్యైః,

---

నయే వంశచ్ఛేదంకర్తుమితి - క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ. బతేతి ఖేదే 'వనమృగ'ఇతి పాఠఃఉక్తార్థాలాభాదుపేక్ష్యఃక్వ ను త్రస్థితఃనజానే ఇతియోజ్యం-ఖేదమోదయోఃప్రస్తావే న్యూనపదత్వేనిర్దోషత్వాభిమానాత్ - అత్ర వైలాపకట్కవ్యాఖ్యానయోఃనృసింహాస్మదీయయోఃకరుణారసపరిపోషతారతమ్యం సమ్యక్స్వయమేవ ఆకలయంతు రసికాఇతినోద్ఘాటితం గ్రంథగౌరవభీయేతి. ౧౩౩. ఇత్థమితి. ఇత్థము క్తప్రకారేణ నృపతౌ ధర్మరాజే విలప్య ఇదమేతత్ సరస్యుదకం అమిషాం భీమాదీనాం భ్రాత్రాణామంతస్య మరణస్య హేతుఃఇతి నిశ్చిత్యేతి శేషఃస్వయమపి సరస్యాఃవాప్యాఃఉదకం పాతుం పీత్వా మర్తుమిత్యర్థఃప్రవృత్తవతిఉద్యుక్తేసతి - అదృశ్యఃఅతఏవ కోఽపి అచింత్యమహిమా భుమాగగనే స్థితస్సన్నేవ వాచం గంభీరంయథాతథాఆహ. ౧౩౪. తదుక్తిప్రకారమాహ.-రాజన్నితి. హే రాజన్ మమసంబంధిన్యాఃఉక్తీనాం ప్రశ్నానాం సరణేఃపద్ధత్యాఃప్రతివాక్యానాం దానం సంఘటనం ఉపేక్ష్యఉత్తరాణ్యనుక్త్వేత్యర్థఃదేవోబ్రహ్మాపి అత్ర సరసి జలం పాతుం నేష్టే నశక్నోతి - అతఃఏతే త్వదనుజాఃఅవలేపాద్గర్వాత్ మదీయం వచఃఅవమత్యఅనాదృత్య - పీతమంబు జలం యైస్తథోక్తాస్సంతఃసపది జలపానక్షణఏవ దీర్ఘనిద్రాం మరణంబిభ్రతి - మృతాఇత్యర్థఃఽ౩౫. తదితి. తత్తస్తాత్కారణాత్ ప్రత్యుదీర్య ఉత్తరాణ్యుక్త్వా - మదుక్తిసరణేరితిశేషఃఅత్ర సరస్యాం జలం పిబ ఇత్యుక్తప్రకారేణ వక్తుఃభాషమాణస్య దివిచరస్య యక్షస్య ప్రశ్నాన్ కో మోదతఇత్యాదీన్పృతి ఆసౌ యుధిష్ఠిరఃసైన్యైఃస్వీయైఃవనదేవతానాం బహుమతైఃతాభిర్బహుమన్యమానైఃపూర్వవన్నిష్ఠమశ్నద్భిఃపటుభిరుత్తరైఃప్రతివాక్యైఃఽ. శ్లో. 'పంచమేఽహని షష్ఠేవా శాకం పచతి యో గృహే, అనృణోఽప్యపరప్రేష్యస్స రాత్రించరమోదత' ఇత్యాదిభిఃపదోద్ధిస్సముద్రఃసైన్యస్తరంగాణాం కులైర్బృందైఃఇందోశ్చంద్రస్య కరాన్కిరణాన్ ప్రతీవ ప్రత్యుద్యయౌ ప్రత్యుజ్జగామ - ఉత్తరాణ్యువాచేత్యర్థఃఉపమా

ప్రత్యుద్వ్యయా బహుమతైర్వనదేవతానామిందోః కళానివతరంగ కులైః పయోధిః. ౧౩౬. తదనంతరం. ప. కటిలంబితవల్కలో జటాలః కమనీయస్మితధాతయజ్ఞసూత్రః, కుశబర్హవతంసిత స్సదేవః కురురాజస్య పురోఽవతీర్య తస్థౌ. ౧౩౭. గ. సతు తత్ర లోకాతీతేన రూపాకాశతమివాకారయతా నిజేన తేజసా కుట్మలీకృతకరకమలయుగ్మం తమాత్మసంభవం ప్రేమమేదురమేవ మవాదీత్. ౧౩౮. గ. అయే వత్స మాంధర్మమవేహి. ౧౩౯. గ. విమతజనవితీర్ణం వివిధం విపిన్లేశ మనుభవతో భవతో భావం బుభుత్సురేవ మాచరిషం. ౧౪౦. గ. తద్బహు

లంకారః. అత్ర తత్పీత్యుదీర్య జలమక్షిపిత్వేవపాఠః. తత్పీత్యుదీర్య సలిలం పిబేతి పాఠే తత్ర సలిలమితి సాకాంక్షత్వదోషః. తత్పీత్యుదీర్యసలిలం పిబేతి పాఠే ప్రత్యుదీర్య సలిలం పిబ - అన్యథా నపిబేతి వ్యాఖ్యానత్వేఽపి క్లిష్టత్వన్యూనపద త్వాఖ్యమధికం దోషద్వయమితి. ౧౩౬. తదనంతరమిత్యుక్తశేణాన్వయః. కటీతి. కటా ఊరూపరిభాగే లంబితం ధృతం వల్కలం యేనసః జటాలః జటావాన్ కమనీయం మనోజ్ఞం స్మితం యస్యసచాసౌ ధాతయజ్ఞసూత్ర ఇతి వైషధీక విశేషణవిశేష్యభావాద్బహువ్రీహిగర్భః కర్మధారయః. కుశబర్హైః దర్భపత్రైః వతంసితః శిరసి భూషితః సః ఉక్తప్రకారేణ ప్రసిద్ధః దేవః యజ్ఞోక్తకర్తృత్వమః కురురాజస్య యుధిష్ఠిరస్య పురః అవతీర్య - గగనాదితి శేషః. తస్థౌ స్థితవాన్. ౧౩౭. సఇతి. సః దేవః యమస్తు లోకాన్ సర్వానతీతేన అతిక్రాంతేన - సర్వాతిశాయినేత్యర్థః. రూపాణాం పూర్ణిమారాత్రీణాం శతం ఆకారయతా ఆహ్వాయతా - అతిథవళేనేత్యర్థః. నిజేన తేజసేత్యుల్లేఖా - కుట్మలీకృతం ముకుళీకృతం కరా కమలేనైవ తయోర్యుగ్మంయుగళం యస్యతథోక్తం-సాంజలిబంధమిత్యర్థః. ఆత్మసంభవం పుత్రం తం ధర్మరాజం ప్రతిప్రేమ్ణా అనురాగేణ మేదురం పూర్ణం యథాతథా ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ అవాదీత్ ఉక్తవాన్-వదేః కర్తరిలుఙ్. ౧౩౮. ఉక్తిప్రకారమేవాహ.—ఆయేఇతి. అయేవత్స హేపుత్ర త్వం మాం ధర్మం యమం త్వత్పితరం అవేహి జానీహి - ౧౩౯. విమతేతి. కించ విమతజనేన శత్రుజనేన దుర్యోధనాదినా వితీర్ణం దత్తం ప్రాపితమితియావత్ - వివిధం బహువిధం విపిన్లేశం వనవాసదుఃఖం అనుభవతః భవతః తవ భావం స్వభావం - బోద్ధుం ధర్మం లంఘులేవా నవేతి పరీక్షితుమిచ్ఛుః బుభుత్సుః. బుధ్యతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః. ఏవం భవదనుజవిపత్తికరణేన ప్రకారేణ ఆచరిషం ఆచరితవానస్మి - ౧౪౦. శదితి. తత్తస్మాద్బహుధా అనేకప్రకారం

థా పరీక్షితేన భవతశ్శిలేన సమంజసేన ప్రశ్నోత్తరేణ చ. ప్రసేదివాన్ఇస్మి. ౧౪౧. గ. తస్తాన్తమానుగ్రహేణ స్వప్నాన్నివృత్తైరివ భూయోఽప్యుత్థితైరనుజన్మభిస్సహ త్రయోదశీం శరదం వేషాంతరవంతం భవంతం కోఽపి న జానీయాదితి వరం చ తమరణిం చ విస్మయవిస్ఫారితనయనస్పందనాయ నిజనందనాయ ప్రతిపాద్య సపుమానంతర్దధే. ౧౪౨. ఏ. తత్తాదృశో భగవతో వచసా నికామ మాసాద్య మోదభ

పరీక్షితేన భవతశ్శిలేన స్వభావేనచ-సమంజసేన సముచితేన భవతస్సంబంధినా ప్రశ్నానాం మదీయానా ముత్తరేణ ప్రతివాక్యేనచ - ద్వాభ్యాం ప్రసేదివాన్ ప్రసన్నోస్మి ౧౪౧. కస్తాన్ ప్రసన్నత్వాద్ధేతోరి మమ అనుగ్రహేణ ప్రసాదేన స్వప్నాన్ నిద్రాతః ప్రతినివృత్తైః ప్రబుద్ధైరిపేతి యావత్ - భూయః పునరుత్థితైః లబ్ధజీవితైరిత్యర్థః. అనుజన్మభిః భ్రాతృభిస్సహ త్రయోదశం శరదం సంవత్సరం సర్వమపీత్యత్యంతసంయోగే ద్వితీయా-వేషాంతరాణి అన్యవేషాః సన్న్యాసాదయః తద్వంతం భవంతం కోఽప్యతినిపుణోఽపి నజానీయాత్ మాబుధ్యేత్. ఇత్యుక్తప్రకారం వరంచ తం-మృగవేషేణాత్మనాపహృతం అరణించ-బ్రాహ్మణస్యేతి శేషః. విస్మయేనాశ్చర్యేణ విస్ఫారితం విస్మృతత్వేన కారితం నయనయోః పరిస్పందనం నిమేషోన్మేషవ్యాపారః. యస్య తస్మై-ఆశ్చర్యేణ నిశ్చలాక్షాయేత్యర్థః. నిజాయ నందనాయ పుత్రాయ ధర్మరాజాయ ప్రతిపాద్యదత్వా-స పుమాన్ దివ్యపురుషః అంతర్దధే అంతర్హితవాన్-అత్ర వాంఛితాభ్యాం భ్రాతృజీవనారణిలాభాభ్యామధికస్య అజ్ఞాతవాససంవత్సరే పరదుర్లభేయ వేషాంతరలాభవరస్య వర్ణనాత్ప్రహర్షణభేదః. "వాంఛితాదధికార్థస్య సిద్ధించాహుః ప్రహర్షణమి"తిలక్షణాత్. ౧౪౨. తదితి తత్తాదృశః అనుత్తమస్య-అనుపమస్యభావాదితిభావః. భగవతః యమస్య వచసా వరదానవాక్యేన-నికామమత్యంతం మోదభరం సంతోషాతిశయమాసాద్యప్రాప్య - ఆశ్రమంప్రతి నిజమార్గతానాం ప్రాప్తానామిషాం పాండవానాం సంబంధీ - మహాన్ ద్వాదశవార్షికత్వేన విస్తీర్ణః సమయః వనవాసశబ్దోఽపి - ప్రాప్తః లేభ్యోలబ్ధుం ఆరణిర్యేన తస్య ద్విజవరస్య బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠస్య శుచా సాకం దుఃఖేనసహైవ అంతం సమాప్తిం జగామ - నిస్తీర్ణ ప్రతిజ్ఞబభూవుః. పాండవాః నిస్తీర్ణదుఃఖశ్చ బభూవ బ్రాహ్మణఇత్యర్థః. అత్ర పాండవవనవాసశబ్దబ్రాహ్మణఇత్యర్థః. అత్ర పాండవవనవాసశబ్దబ్రాహ్మణదుఃఖయోస్సమాప్తిప్రాప్తౌ సహభావస్య సహృదయరంజకస్య వర్ణనాత్సహోక్తిరలంకారః.

రమాశ్రమమాగతానాం, ప్రాప్తారణే ర్ద్విజవరస్య శుచైవ సాక
మంతం జగామ సమయోఽపి మహానమీషాం. ౧౪౩.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే
పంచమః స్తబకః.

'సహోక్తిస్సహభావశ్చేద్భాసతే జనరంజన' ఇతిలక్షణాత్. ఏవంతయోః ప్రకృతయోస్సమాప్తిగమనేనోపమ్యస్యగమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదశ్చ - ద్వయోరనయోరభిన్నపదబోధ్యత్వాదేకవాచకానుప్రవేశస్సంకరః. ౧౪౩.

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందవందనకందలితానందసాంద్రస్య
కురవిభులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ
చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే
పంచమః స్తబకః.

షష్ఠస్తబకః.

ప. తదను తే భరతాద్యవధాశ్రయాచ్చరమహాయనలంఘనకాంక్షిణః, అతిచిరం రవిభాండవివర్ధితాననుచరానివతామటవీం జహుః. ౧. గ. తదన్వమీ తదనుచితసాహసాధిగతవాహసాధిపవపుషం నహుష మాదరదమనస్మరనాయ చతుర్ణవవారికాంక్షిణః పారికాంక్షిణః అగస్త్యస్య కోపోదితాచ్ఛాపోపధరుత్తరేరుత్తార్య తస్మాదేవ విస్తారితవిధి దుర్విలసితయా తయా పరారోహయా సహ దుస్సహానిజధామపిధా

అస్మిన్స్తబకే అజ్ఞాతవాసికవృత్తాన్తం వర్ణయంతి—తదన్వితి. తదను వనవాసస మయనిస్తరణానన్తరం-వ్యవధాయాః ఆచ్ఛాదనస్య - వేషాన్తరస్యేతి యావత్. ఆశ్ర యాతీస్వీకారాత్. ని. 'అన్తర్ధా వ్యవధే' త్యాచ్ఛాదనపర్యాయేష్వమరః. చరమస్య అన్తిమస్య హాయనస్య అజ్ఞాతవాససంవత్సరస్య లఙ్ఘనం యాపనం కాంక్షన్తఇతి కాంక్షిణః. అతఏవ తే భరతాః ధర్మరాజాదయః అతిచిరమాద్వాదశసంవత్సరం రవే స్సూర్యస్య సంబన్ధినా భాణ్డేన అక్షయాన్నపాత్రేణ - వివర్ధితాత్ పోషితాత్ అను చరాన్పరిచరానివ - తామటవీం ద్వైతవనం తాంశ్చ తాంచేత్యర్థః. జహుః తత్యజుః. అత్ర అజ్ఞాతవాసకాంక్షాయాః విశేషణగత్యా అనుచరాటవీత్యాగహేతుత్వాత్పదా ర్థహేతుకకావ్యలిఙ్గస్య పరిజనాటవ్యోః ప్రకృతయోస్త్యాగేనోపమ్యగమకస్య తుల్య యోగితాభేదస్యచ ద్వయోరఙ్గాఙ్గిభావేన సంకరః. ద్రుతవిలంబితవృత్తం. ౧. తద న్వితి. తదను తదుభయత్యాగానన్తరం అమీ పాండవాః తస్యాగస్త్యస్య అనుచితేన వక్తుమనర్హేణేత్యర్థః. వచనసాహసేన వాక్యపారుష్యేణ హేతునా-అధిగతం ప్రాప్తం వాహసాం అజగరాణామ సర్వవిశేషాన్తదధిపస్య శ్రేష్ఠాజగరస్యేవ వపుర్యస్య తం - అగస్త్యశాపప్రాప్తాజగరభావమిత్యర్థః. నహుషం నామ రాజానం - ఉదరే భవస్యో దరస్య దమూనసోఽగ్నేః జఠరానలస్యేతి యావత్. శమనాయ నివారణార్థం-చతుర్ణా మర్ణవానాం సముద్రాణాం వారికాంక్షతఇతి కాంక్షిణః. చతుస్సముద్రజలపాయిన ఇత్యర్థః. పారికాంక్షిణో మునేరగస్త్యస్య శాపేన ఉదితాదుత్పన్నాచ్ఛాపాత్ అజగ రత్వప్రాపకాదేవ ఉదధేః సముద్రాదుత్తరేణ తత్పశ్చిమప్రతివాక్యేరేవ ప్లవైరితిశిష్టరూ

నవైదగ్ధ్యమభ్యసితుకామా ఇవ మూత్స్యనగరస్య నాతిదూరవర్తినీం పితృవనశమీం మభజన్. అ. ప. క్రమేణ మత్స్యేంద్రపురోపకంఠే కరాళమాపుః పితృకాననం తే, వధూద్రుహంభావిని సూతజానాం వధప్రదేశస్య దిదృక్షయేవ. 3. ప. శమీతరౌ తత్ర నిధాయ శస్త్రమమీ తదంతర్జ్వలదగ్నికల్పం, జగాహిరే వేషమివాన్య ముచ్చై

పకం-ఉత్తారయిత్వా-తారయిత్వా శాపాన్నోచయిత్వేత్యర్థః. ప్రస్తాద్విధిమ్వలసిత ప్రాప్తా జగరభావాన్మహుషాదేవ విస్తారితం అశోచనీయత్వేన కారితం నిజంచ విద్వేద్విషస్య దుర్వి లసితం వనవాసదుఃఖజననం యయా తథోక్తయా - మహతాపి దుర్లక్ష్యా చైవిగతి రతో మయాపి నశోచసీయ మేతదితి ధైర్యావలమ్బినేత్యర్థః. తయా వరారో హయా ద్రౌపద్యాసహ దుస్సహస్య ఆచ్ఛాదయితుమశక్యస్య నిజస్య ధామ్నస్తేజసః పిధానే ఆచ్ఛాదనే విషయే వైసర్గ్యం కౌశలం అభ్యసితుం కామో యేషాం తథోక్తా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - మాత్స్యనగరస్య విరాటపురస్య నాతిసమీపే ఈషద్దూరదేశే విద్యమానం పితృవనం శ్మశానం గచ్ఛతీతి తద్గామినీం - తత్ర వర్తమానామిత్యర్థః. ని. 'శ్మశానంస్యాత్పితృవన'మిత్యమరః. శమీం నామవృక్షం ఆభజన్ ప్రాపుః. అత్ర చ 'వృషాకపిశ్మిమాగర్భో హవ్యవాహో ద్రుమాశన'ఇతిధనఞ్జయశబ్దాలాభే - 'శమీ గర్భాదగ్నిం మన్థతీ'తి వేదేచాగ్నేశ్శమీగర్భత్వేన ప్రసిద్ధ్యా తద్గర్భవద్భజనేజస్తిరోధానాభ్యసన హేతుత్వముత్ప్రేక్షితం - 'అజగరేశయుర్వాహసఇత్యుక్తేః'. ని. 'సప్తార్చిర్ద్రుమాశ్చిత్రకః.' 'తపస్వితాపసఃపారికాంక్షీ వాచంయమోమునిః.' 'వరారోహామత్తకాశినీ'తిచక్రమేణ సర్వత్రామరః. అ. క్రమేణేతి. తే పాండవాః క్రమేణ గమన పర్యాయేణ పాదచారేణవా ఉపలక్షితాః. వధ్యై ద్రౌపద్యై ద్రుహ్యన్తీతి తద్ద్రుహం ఉత్తరత్రేతిశేషః. సూతజానాం కీచకానాం సంబన్ధిని - భావిని భవిష్యతి వధప్రదేశస్య - వధస్థానస్యేత్యర్థః. ద్రష్టుమిచ్ఛా దిదృక్షా తయేవేత్యుత్ప్రేక్షా - మత్స్యేన్ద్రపురస్య విరాటనగరస్యోపకణ్ఠే సమీపే కరాళం భయంకరం పితృకాననం శ్మశానంఆపుః ప్రాప్తవన్తః. 3. శమీతి. అమీ ప్రవీరాః పాండవాః. తత్ర శ్మశానే - శమీతరోస్తస్య శమీవృక్షస్యాన్తర్మధ్యే జ్వలతోఽగ్నేస్తుల్యం తత్కల్పం-శస్త్రమాయుధానీతి జాత్యేకవచనం - నిధాయ విన్యస్య - అన్యం స్వాభావికాదితరం వేషం సన్న్యాసాదికమివ - ఉచ్చైరున్నతాని ధ్వజాని యస్మింస్తత్ విరాటస్య పురం జగాహిరే వివిశుః అత్ర వేషాన్తరవిరాటపురయోఃశ్లేషభిత్తికయా స్వీకారప్రవేశయోరభేదాధ్యవసి

ర్ధ్వజం విరాటస్య పురం ప్రవీరాః. ర. ప. సమత్వ ముత్కర్షనికర్ష యో స్స్వం సందర్శయిష్యన్నివ ధర్మసూనుః, క్రమేణ హంసః పరమోఽపి భూత్వా కంకత్వమూపయుక్త సభ్య ఏవ. ౫. ప. త్రిదండకాషాయక మండలూజ్జ్వలో జపస్ఫుర్దంతపటో యుధిష్ఠిరః, ఉపానహం దారుమ యీం పదా స్పృశన్నుప సదస్సంసది మేదినీశ్వరం. ౬. ప. పురార్జున స్యేవ యతిత్వ మేతదస్యాపి కామవ్యపరం సపత్నీం, సంపాదయేత్కిం నుసుమేతి కృష్ణో తథావిధం పీక్ష్య నృపం శశంకే. ౭. ప. దృష్ట్వా సముత్థితో మాత్యోన్య ధృతప్రశ్రయవిస్మయః, తత్పాదపాంసుం ఘా

లేన గావామానేనోపవ్యస్య గవ్యత్వాల్లేవలప్రకృతాస్వసస్తుల్యయోగితాభేదః. ర. సమత్వమితి. ధర్మసూనుర్యుధిష్ఠిరః ఉత్కర్షే నికర్షే అపకర్షేచ ద్వయోరపి - స్వం స్వీయం సమత్వ మవికృతచిత్తత్వం సందర్శయిష్యన్ ప్రదర్శయితుమిచ్ఛన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా. క్రమేణ సన్న్యాసవిశేషేణ పరమహంసః పరమహంసాశ్రమీ - పర్యాయేణ శ్రేష్ఠహంసఖగేచ భూత్వాపి-సభ్యస్తత్ప్రణమేవ కర్కత్వం కర్కఖగ ఇతి సంజ్ఞాం గృధ్ర భావంచ ఆపద్యత ప్రాప్తవాన్. ఉత్ప్రేక్షాశ్లేషవ్యాజోక్తిభిరో విరోధాభాసః. ని. 'హంసోపిమాఙ్కర్కన్ది వృక్షభేదేషుభాస్కర'ఇతివిశ్వః. ఉపజాతివృత్తం. ౪. పురేతి. కృష్ణా ద్రౌపదీ - తథావిధం సన్న్యాసవేషం నృపం ధర్మరాజం వీక్ష్య-పురా సుభద్రా హరణసమయే అర్జునస్య యతిత్వమివ అస్య నృపస్య ఏతద్యతిత్వమపి - ఆపరాం సుభ ద్రామాంకామపి కాంచిత్ సపత్నీం మమ సంపాదయేత్కిం న్వితి శశంకే సంభావ యామాస -ఉపమోద్భేదిన ఉత్ప్రేక్షాలంకారః. ౬. త్రిదండేతి. తతః త్రిభిర్దండైః బద్ధ దండస్త్రిదండః కాషాయం వస్త్రం కమండలుశ్చ త్రిభిరుజ్జ్వలః తత్సహితతయర్థః. జపేన ప్రణవజపేన స్ఫురద్భ్యో చలద్భ్యో దంతపటా ఓష్ఠా యస్యసః యుధిష్ఠిరస్సన్న్యాసా కృతిః. దారుమయీముపానహం పాదుకాం పదా పాదేన స్పృశన్నారూఢస్సన్ -సం సది సభాయాం వర్తమానం మేదినీశ్వరం విరాటభూపం ఉపాసదత్ ప్రాప్తవాన్ -అత్ర యత్యాశ్రమిణః పునర్గార్హస్థ్యయోగ్యత్వాయ త్రిదండ సన్న్యాసస్వీకారః. ఏకదండిస న్న్యాసప్రచ్యవనే మహాప్రత్యవాయస్మరణాత్ - అతఏవ రావణార్జునాదీనాం తద్ధా రణం తత్పరిచ్యవనంచాభిగీతత్వేన తత్ర తత్రోపన్యస్తమితి ధ్యేయం - ఇదం పద్యద్వ యం మూలక్రమే సందర్భవిరుద్ధత్వాద్వ్యత్యయేన వ్యాఖ్యాతం - పంశస్థవృత్తం. ౭. దృష్ట్వేతి. తం సభాగతం యుధిష్ఠిరసన్న్యాసినం దృష్ట్వా - ధృతౌ ప్రశ్రయవిస్మయా

౬, ౭ ఇమాశ్లోకౌ వినిమయేన వ్యాఖ్యాతౌ.

లాంతే చక్రే తం పున॰ ఆసనే. ర. ఏ. దుర్వీరగం॰ సహానోఽథ భీమో దుర్వీకం॰ దర్శితసూదభావః, శోణాధ॰ లోలుపసూతసూనోః ప్రాణా నిలాన్పారయితుం కిలాసీత్. ౯. ప. పితుస్సఖాయం పరిపూజ్యమేవై ద్దినే దినేతృప్తి మవాప్తనేతుం, సూదాకృతి స్సోఽపి యయౌ విరాటం వ్యకోదరో వ్యత్తవ॰ ఆసపాశిః. ౧౦. క. కులశైలశృంగ ఇవ బంగమే తదా గురుగుంజరే చలతి కంపనం మహుః, వసుధైవ తస్య న పురస్య

వినయాచ్చకార్యా యేన తథోక్తిః ఆతవీవ సముత్థితః ప్రత్యుత్థితః మాత్స్యోవిరాటః తస్యసన్నిధ్యసినః పాదయోః పాంసుం రజః ఫాలాస్తే శిరసి చక్రే – శిరసా నమస్కృ తవానిత్యర్థః. తంపునస్సన్నిధ్యసినంతు ఆసనే సింహాసనే చక్రే ఉపవేశితవానిత్యర్థః. అత్ర నమస్కృత్యుపవేశనక్రియయోర్వ్యాగపద్యాత్సముచ్చయాలంకారః. ర. దుర్వీ రేతి. అథ యుధిష్ఠిరస్ప్రాప్త్యనన్తరం దుష్టావీరాః బకహిడిమ్బాదయః తేషాం గర్వం న సహతఇతి ఆసహనః భీమః శోణాధరామాం ద్రౌపద్యాం లోలుపస్యాసక్తస్య సూత సూనోః కీచకస్య-ప్రాణరూపాననిలాన్ పారయితుం పారణాం కర్తుం కిలేత్యుత్ప్రేక్షా- దర్వ్యా ఖజయా యుక్తః కరవీవ దర్వీకరస్సర్వః తేన ఆదగ్ధిశ్చ స్నూచితః సూదస్య భావః పాచకత్వమేవ-సూదయతి మారయతీతి సూదస్యభావః మారకత్వం యేన తథోక్త స్సన్నితి శ్లిష్టపరంపరితరూపకముత్ప్రేక్షా సాపేక్షమితి ద్వయోరఙ్గాఙ్గిభావేనసంకరః. ఇన్ద్రవజ్రావృత్తం. ౯. పితురితి. పరిపూజ్యం సమ్యక్పూజనీయం పితుర్వాయోస్సఖాయం సుహృదమ్మిమితి ప్రస్తుతోచితనిర్దేశః. పితృసఖస్య పితృకల్పత్వాత్పరిపూజ్యత్వోక్తిః అత్ర పితు స్సఖాయమిత్యస్య వ్యావర్తకవిశేషణత్వేన పరిపూజ్యమిత్యనేన అగ్నేర్బో ధస్సులభః. తతః పితుస్సఖాయం అత్రవీవ పరిపూజ్యమిత్యేవ యోజనా-పరంతు బాలా నుబిభృత్సయా తథోక్తమితి ధ్యేయం. దినేదినే ప్రతిదినం వీక్షైశ్శశ్వన్నృణాం తృప్తి మవనేతుమివేత్యుత్ప్రేక్షా-సూదస్యేవాకృతిర్యస్యసః స ప్రసిద్ధః వృకోదరః భీమోఽపి వృత్తం వర్తులం శరావం విస్తృతాస్యం పాత్రం పాణౌ యస్య తథోక్తస్సన్ – విరాటం నృపం యయౌ ప్రాప. ఉపజాతిః. ౧౦. కులశైలేతి. జఙ్గమేచరే కులశైలస్య శృఙ్గే శిఖరఇవస్థితఇత్యుత్ప్రేక్షా. కురుకుఞ్జరే కారవశ్రేష్ఠే భీమే సూదాకృతౌ చలతి ఆగచ్ఛతిసతి - తదా ఆగమనసమయే తస్య విరాటస్య పురస్యసంబన్ధినీ వసుధా భూమి రేవ కేవలం భృశం కంపనం మహుః నవహతిస్మ నాబిభ్రత్ - కింతు - అదక్షిణా వామా కీచకస్య భుజా బాహురపి కమ్పనం వహతిస్మ - తస్య భావిమరణసూచకత్వే నేతిభావః. అత్ర విరాటనగరభూకీచకభుజయోశ్చలనేనోపమ్యస్య గమ్యత్వాత్ప్రేవ

కేవలం వహతిస్మ కీచకభుజాగ్రదక్షిణా. ౧౧. ప. మహానసేఽవతరతో జనస్య సపతిః కృతః, మహానసేవత రతో మాత్స్యం స్వాదుషు కర్మసు. ౧౨. ప. స్త్రీత్వేన యోగః ఖలు వీరగర్భ్యాయాం పుంస్త్వేన చాంతఃపురవాసనిష్ణుః, ఇతీవ షండత్వమవశ్యభావ్యమూహాయ పార్థోఽపి జగామ మాత్స్యం. ౧౩. ప. కృతవసతిరసౌ నృపస్య కన్యాగృహాగ్రవి నర్తయతిస్మ కాశపాణిః, మధుకరమధురో లతావనాంతే మలయగిరేరివ మారుతప్రరోహః. ౧౪. ప. మమ స్వీజాంకస్య బిభర్తి సంజ్ఞాం సుసావితి స్త్రీమభ వదుపేతః, ప్రసూనధన్వేవ సుతోఽస మాద్ర్యా మాత్స్యం

లప్రకృతాస్పదస్తుల్యయోగితాభేదః. షష్ఠుభాషిణీ. ౧౦. మహానసఇతి. సః మహాభీమః. మహానసే పాకస్థానే అవతరతః వర్తమానస్య జనస్య పాచకస్య పతిః కృతప్రభూకృతస్యక్ - మాత్స్యానేక్యర్థాల్లభ్యతే - ఆతఏవ రతః తస్మిన్ననురక్తస్యక్ స్వాదుషు రుచ్యేషు కర్మసు పాకేషు మాత్స్యం విరాటమసేవత సేవితవాక్ - రుచ్యైకాకైస్తర్సయామాసేత్యర్థః. ఆదిపాదావృత్తిర్యమకభేదః. ౧౨. స్త్రీత్వేనేతి. స్త్రీత్వేన యోగస్సమ్బన్ధః స్త్రీరూపధారణమితి యావత్ - వీరాణామస్మాదృశాం గర్భ్యాయాం నిష్ణ్యాయాం. పుంస్త్వేన యోగః పురుషరూపధారణంచ ఆస్తాంపురే వాసస్య విష్ణుప్రతిబన్ధః ఖల్విత్యుభయత్రావధారణే - ఇతిహేతోరితీత్యుత్ప్రేక్షా - అవశ్యంప్రకృతోపయోగిత్వేన ఊర్వశీశాపేనచానివార్యం యథాతథా భవితుం యోగ్యం భావ్యం - షణ్ణత్వం స్త్రీత్వపుంస్త్వాభ్యామన్యత్ నపుంసకత్వం ఆదాయ స్వీకృత్య - పార్థః అర్జునోఽపి మాత్స్యం జగామ విరాటం ప్రాప్తవాక్. ౧౩. కృతేతి. తాళం కాంస్యనిర్మితవాద్యవిశేషః నర్తకత్వసూచకః పాణౌ యస్యసః ఆసౌ బృహన్నలాఖ్య షణ్ణత్వధారీ అర్జునః. నృపస్య విరాటస్య గృహభువి కృతావసతిస్థితిర్యేన తథోక్తస్యక్ - కన్యాః ఉత్తరా ప్రభృతీః మధుకరైరలిభిర్మధురః శబ్దాయమానః మలయగిరేస్సమ్బన్ధీ మారుతప్రరోహః వాతాఙ్కురలతాః మల్లికాదీవ నర్తయతిస్మ నాట్యమకారయత్ - తచ్ఛిక్షీకరానిత్యర్థః. ఉపమాలఙ్కారః. పుష్పితాగ్రావృత్తం. ౧౪. మమేతి. ఆసౌ విరాటః మమధ్వజే అఙ్కస్య మానస్య సంజ్ఞాం మత్స్యేన్ద్రఇతి నామ బిభర్తి-ఇత్యుక్తప్రకారాత్ ప్రేమ్ణః భరాత్ అతిశయాత్ ఉపేతః ఆగతః ప్రసూనధన్వా మన్మథఇవ స్థిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా - మాద్ర్యాస్సుతో నకులోఽపి మత్స్యేన్ద్రం విరాటంప్రతి ఆగత్య - మూర్ధ్నా ననామ నమస్కృతవాక్. అత్ర మత్స్యానామిన్ద్రఇతి వ్యుత్పత్తేరుభయత్ర తుల్యత్వేఽపి ఏకత్ర శ్రేష్ఠమత్స్యః అన్యత్ర తచ్ఛాసకదేశాధిపఇత్యర్థభేదో గ్రాహ్యః.

ద్రమాగత్య ననామ మూర్ధ్నా. ౧౫. ప. తం పశ్యన్నకులం రాజా తంద్రాళు ర్ధవృద్ధిమేషణే, నిజాం మత్స్యేశ్వరాభిఖ్యాం నినాయ ప్రకటార్థతాం. ౧౬. ప. కశాం కరే సబిభ్రాణం శశాంకకులభూషణం, మందురాకపతిమాతేనే తం దురాపహరాక్రమం. ౧౭. అస్మత్తిరోఽధివసతేర్బ్భవిష్యన్నహేతురేతద్ధిన్నైకతిరయైరితి జానతేవ, పాండోస్సుతేన చరమేణ చ తస్య రాజ్ఞో బృందం గవాం ప్రజుగుపే పృథుకాతుకేన. ౧౮. ప. ఆగత్యా నగరవాసమాంగయా దేవతేవ విపినస్య పార్శ్వతి, స్థేళి

'దేశభేదే ఝషేమత్స్య'ఇతి శబ్దార్ణవే. ౧౫. తమితి. తం నకులం పశ్యక్. అతఏవ దృశోర్నేత్రయోర్న్న మేషణే మీలనే విషయే తన్వాభిః ప్రమాదలిః నిమేషరహితస్సన్నితియావత్ - నిజాం మత్స్యేశ్వరః మీనశ్రేష్ఠఇత్యుక్తా అభిఖ్యా సంజ్ఞాశబ్దః తాం ప్రకటః స్ఫుటఃఆర్థః. 'సురమత్స్యావనిమిషావి' తిహోశ్ప్రసిద్ధానిమిషత్వరూపఃయస్యాస్తస్యాఃభావఃతత్తా తాం ఆన్వర్థనామత్వమితి యావత్ - త్వతలోర్గుణవచనస్యేతి పుంవద్భావఃనినాయ ప్రాపయామాసేవేత్యుత్ప్రేక్షా వ్యఙ్జకాప్రయోగాద్గమ్యా - ఆథవా నకులావలోకనప్రాప్తనిమేషరాహిత్యస్య తాదృగన్వర్థతాప్రాకట్యప్రాపణ హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలిఙ్గం ఇత్యేకత్ర కవిసంరమ్భనిర్ణాయకాభావాత్ ద్వయోస్సందేహస్సఙ్కరఃఅ. ౧౬. కశామితి. సఃవిరాటఃశశాఙ్కస్య చన్ద్రస్య యత్కులం వంశఃతస్య భూషణం దురాపఃశత్రుభిఃప్రాప్తుమశక్యఃపరాక్రమఃయస్య తం - కశామశ్వతాడనీం కరే బిభ్రాణం - ప్రాకృతికస్వీయాశ్వశిక్షణానైపుణ్యద్యోతనాయేదం విశేషణం. అతఏవ పరికరాలఙ్కారఃఏతం సర్వత్ర బోధ్యం - తం నకులం మన్దురాయాఃవాజిశాలాయాఃపతిమాతేనే చక్రే - అత్ర శశాఙ్కేతిదురాపేతి ద్విఃకత్రికయోరావృత్త్యా లాటానుప్రాసస్యోక్తపరికరస్యచ ద్వయోశ్శబ్దార్థాలఙ్కారయోఃకావ్యప్రకాశోక్తదిశా ఏకవాచకానుప్రవేశస్సఙ్కరఃఅ. ౧౭. అస్మదితి. ఏతద్గోబృన్దం కతిపయైర్దినైరస్మాకం తిరోఽధివసతేరజ్ఞాతవాసస్య అన్తస్యస మాప్తేర్హేతుఃభవితా భవిష్యతి-ఇత్యుక్తప్రకారం జానతేవస్థితేనేత్యుత్ప్రేక్షా - పృథుకాతుకేనచరమేణ సర్వేషాం కనిష్ఠేన పాణ్డోస్సుతేన సహదేవేన - చకారోఽప్యర్థఃతస్యరాజ్ఞఃవిరాటస్య సంబన్ధి గవాం బృన్దం ప్రకర్షేణ జుగుపే రక్షితం - గోపాయతేఃకర్మణిలిట్ - సహదేవో గోపవేషఃవిరాటనిదేశేన తద్గోకులం రరక్షేత్యర్థఃఅ. ౧౮. ఆగతేతి. నగరవాసే పట్టణనివాసే వాఞ్ఛయా ఆగతా విపినస్య దేవతేవ స్థితేత్యుత్ప్రేక్షా - పార్షతీ ద్రౌపదీ - కేళ్యాఃక్రీడార్థం పుష్పమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా

పుష్పమివదంతకంకతం బిభ్రతీ న్యసవఘూముపాగమత్. ౧౯. ష. సైరంధ్రీరూపభాజోఽస్యా జాతినైచ్యాన్నతం శిరః, సుధేష్ణాయాస్తు తాం దృష్ట్వా సుందరీం ప్రీడగౌరవాత్. ౨౦. ష. వనభువ ఇవ మూర్ధ వోదయశ్రీ ర్మనుజపతేరవరోధయోషితోఽసా, అనుదినమళులాలీలాల సీయైరలమకరో త్తిలకైరతీవ దృశ్యైః. ౨౧. గ. అనంతరం సర్వవశాపాం చాలసుతా భ్రమాదృతకంకతమతిరసోత్పాదనచణ మధికశోభనాదన

పూర్వసాపేక్షేతి సజ్ఝరః. దంతమయం కజ్జ్రతం కేశసంస్కారకయన్త్రవిశేషం బిభ్రతీసతీ. ని. 'ప్రసాధనీకజ్జ్రతికే'త్యమరః. సైరంధ్రీత్వసూచకమిదం విశేషణం-నృపస్య విరాటస్య వధూం సుధేష్ణాం ప్రత్యుపాగమత్ ఆగతవతీ - ఉక్తసంకరపరికరయోస్సంసృష్టిః. రథోద్ధతా. ౧౯. సైరంధ్రీతి. సైరంధ్ర్యాశ్శిల్పకారికాయాః రూపమాకారం భజతీతి భాజిఅస్యాః ద్రౌపద్యాశ్శిరఃజాతేః సైరంధ్రీత్వలస్య సైచ్యాదపక ర్షాద్ధేతోఃనతం నమ్రమభూత్. సుధేష్ణాయాః విరాటపత్న్యాఃకరస్తు - తాం సుందరీమితి ప్రస్తుతోచితనిర్దేశః. ద్రౌపదీం దృష్ట్వా ప్రీతిగౌరవాల్లజ్జాతిశయాద్ధేతోర్నతమభూత్. ని. ''సైరంధ్రీపరవేశ్మస్థా స్వవశాశిల్పకారికే'' త్యమరః. ఆత్రోభయోశ్శిరసోర్నమనేనోపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాధీదస్య నమనహేతునమనయోరుక్తిరూపహేత్వలంకారస్యచ ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశస్సజ్ఝరః. ౨౦. వసేతి. అసౌ సైరంధ్రీరూపధారిణీ ద్రౌపదీ - మనుజపతేర్విరాటస్యావరోధయోషితః అన్తఃపురాఙ్గనాః మాధవోదయశ్రీర్వసన్తాభ్యుదయలక్ష్మీః. వనభువః వనసీమాఇవ - అళులాభిరాళిభిస్సఖీభిఃఅళులైరళిభిశ్చ లాలసీయైఃఅతవీవ అతీవ దృశ్యైఃభృశం ప్రేక్షణీయైఃతిలకైశ్చిత్రకైఃవృక్షవిశేషైశ్చ - దినేదినే అనుదినం అలమకరోదలఙ్కారఃక్లిష్టసాధర్మ్యేయముపమా - పుష్పితాగ్రావృత్తమ్. ౨౧. అనన్తరమితి. అనన్తరం సర్వేషాం విరాటవాసానన్తరం - స్వవశా స్వాయత్తా నతు పరతన్త్రేత్యర్థఃశిల్పకారికాపీతిచ - అతవీవ పాణ్డ్యాలసుతా ద్రౌపదీ - ఆకృతా స్వీకృతా కజ్జ్రస్యభావఃకజ్జ్రతా యఙ్ఖిస్థిరత్వం ఆదృతం కజ్జ్రతం ప్రసాధనీచ యస్మిన్స్తబకే ఉక్తం 'ప్రసాధనీకజ్జ్రతికే'తి తత్రాపి కజ్జ్రతశబ్దాత్స్వార్థేకప్రత్యయే టాపిచ - ప్రత్యయస్థాదిత్వాదినా కాత్పూర్వస్యాతఇత్వేచ కజ్జ్రతికేతి గ్రాహ్యం - అతవీవ 'శిరసీవ కజ్జ్రతమపోథమూర్ధజ' ఇతి మాఘప్రయోగఃఆత్యన్తం రసానాం మాధుర్యాదీనాం షణ్ణాం శృఙ్గారస్య చ ఉత్పాదనేన ప్రసిద్ధం తచ్చణం - ఏకత్ర అలఙ్కరణనైపుణ్యాదన్యత్ర పాకనైపుణ్యాచ్చేతి భావఃతేన నితరాంచ్ఛణపచణపావితిప్రసిద్ధార్థే చణప్-

పాటవ పూశ్రితగంధర్వకులమాకలితగోత్రాన్తరం పంచధా రూప
ముదంచయంతీ పంచాపి పతీననుయాతవతీ. ఎఒ. ర. ఏవమా
నపి తే ర్జిత్వా ఘవాసమివ దాయకః, అక్షేష్వకురుతావృత్తిమివ
సీంద్రేణ ధర్మభూః. . గ. ఏవం తైస్తైస్సవ్వకృత్యైస్సంపాదిత
శిరఃకంపం వయఃకృతమివ సంతతమనుభవతా తేన వహీఃకృతినా బహు
మానితాః కృతాసుతాం యథాపివానభిలషం తథా తదీయమప స్వరూ
పమితరే జనా స్మత్రా నాజ్ఞాసిషుః ఎర. గ. అథాకదా సుధేష్ణాయాః

అధికశోభయా నాటనే నాట్యగతిజ్ఞో పాటవం సామర్థ్యం యస్మింస్తథోక్తం - కే
శిరసి అధికం శోభాయాః భూషణమాల్యాద్యలఙ్కరణజన్యాయాః నాటనే సంయో
జనే పాటవం యస్మింస్తథోక్తమితి-ఆశ్రితం గంధర్వాణామశ్వానాం స్వపతీనాంప
తులం బృందం యస్మింస్తథోక్తం-ఆకలితమాశ్రితం గోత్రాయాః గోబృందస్య అంతరం
మధ్యదేశః యస్మింస్తథోక్తం - ఆకలితం ఆశ్రితం గోత్రాన్తరం మాలినీత్యన్యన్నామ
యస్మింస్తథోక్తమితి చ. ని. 'గోత్రాగోనిచయేభూమ్యాం నాదౌ శ్రీపతిసంజ్ఞయో'
రితిమేదినీ - అతఏవ పంచధా పంచప్రకారం రూపం సైరంధ్రీవేషం ఉదంచయంతీ
ప్రకటయంతీసతీ - పంచాపి పతీన్ రూపాన్తరమాపన్నాన్యుధిష్ఠిరాదీన్ అనుయాత
పతీ విడంబయతిస్మ - 'ఆర్తార్తే ముదితా హృష్టే'త్యాదినా పతిప్రతానాం పతిసమా
నధర్మస్మరణాదితిభావః. అత్ర స్వవశేతి విశేషణస్య శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితవిశే
షవిధరూపోపదిశ్యనసామర్థ్యాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరస్య శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయ
మూలాతిశయోక్తేశ్చాఙ్గాఙ్గిభావేన సఙ్కరః. ఎఒ. విమతానితి. ధర్మభూర్యుధిష్ఠిరః
తైరపి అక్షైరపి విమతాన్ దుర్యోధనాదీన్ జిత్వా - వివాసం తేషాం రాజ్యభ్రంశం
దాయకః విధత్తమానఇవేత్యుత్ప్రేక్షా-అవనీన్ద్రేణ విరాటేనసహా అక్షేషు పాశకేషు
అక్షక్రీడాయామితి యావత్ - ఆవృత్తిం పౌనఃపున్యేన ఖేలనమనురుత చక్రే -
వివాసం దాయకఇత్యత్ర - ఆకేనోర్భవిష్యదాధమర్ణ్యయోరితి కృద్యోగషష్ఠీప్రతి
షేధః. ఎ3. ఏవమితి. ఏవముక్తప్రకారం సైవన్ధ్రీవేషం సైరన్ధ్రీం అక్షక్రీడా
పాశకసాటనాశ్వగోపాలైః సంపాదితం అంజ్జనసూనుసుతేన సహదేవేన కమ్బం-వయసా
చరమేణ కృతం శిరఃకమ్పమివ సన్తతమనుభవతా తేన మహీపతినా విరాటేన బహు
మానితాస్మ పృథాసుతాః యుధిష్ఠిరాదయః. ఏవంవేన రాజ్యభ్రంశేన యః ఖేదః
తం యాజ్ఞాసేనీ నాజ్ఞాసిషుః విసస్మురిత్యర్థః తథా తేషామిదం తదీయం పృథాసుతసంబన్ధిస్వ
రూపం యుధిష్ఠిరత్వాదికమపి - ఇతరేషాంచ తత్తదజ్ఞానేనోపమేయస్య గమ్యత్వాత్తుల్య
యోగితాభేదః. ఎర. అథేతి. అథానన్తరమేకదా కదాచిత్ తత్ర విరాటనగరే -

ప్రేషణేన మదనోత్సవాసవాయ వాససాయతనసదృశం వాసగృహ
మాగతాం కారవాధమకరః పర్ల్లేశాదివ విపర్ణేన వాససావగుంఠితాం
గీం నఖశశిపరంపరాంసేవనలాలసతయేవ ప్రపదసంముఖనిలోచననీలో
త్పలాం ప్రేమపరాంకయాఽనుప్రజతాంజహంసేనేవ రాజతరాజసేన
రాజితకరపంచలాం పాంచాలసుతాం నిలోక్య పంచేషుబాణవంచి
తవివేకో మంచాదుపసృత్య నించిదాసంచితమూర్ధాంచితకచకో ఽవాచ ముఖాచ. ఽఖి. ఇదమేవ హి సస్మ భద్రభద్రం యదిదానీం తవమార్ద
వజ్ఞాపంక్ష్యే, అయమపక్యహమస్మి ధన్యధన్యో హరిణాక్షి త్వదపాం

మదనోత్సవస్య సురతార్థం ఆసవాయ మద్యమాహార్తుమితి-క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ. సుధేష్ణయాఽ విరాటపత్న్యాఽ ప్రేషణేన హేతునా - వాసవస్యేన్ద్రస్యాయతనేన గృహేణ సదృశం వాసగృహం కేళీగృహం ప్రత్యాగతాం - కారవాధమస్య దుష్టస్య నస్య కరేణ యాఽ పర్ల్లేశాఽ ఆకర్షజనితదుఃఖం తస్మాదిత్యుత్ప్రేక్షా - విపర్ణేన గతశో భేన మలినేనేతి యావత్ - వాససా వస్త్రేణాపకుణ్ఠితమాచ్ఛాదితం ఆద్యం యస్యాస్తాం- నఖానామేవ శశినాం చన్ద్రాణాం పరమ్పరాయాఽ పఙ్క్త్యాస్నేవనే లాలసతయా అనురాగేణేత్యుత్ప్రేక్షా - ప్రపదస్య పాదాగ్రస్యసమ్ముఖే అభినుఖే లోచనమేవ నీలోత్పలే యస్యాస్తాం - పాతివ్రత్యేన పాదాగ్రనిహితదృష్టి మిత్యర్థఃఽ రాజీవశ బ్దాఽ పద్మభ్రమేణ అనువ్రజతా అనుసరతా రాజహంసేనేవ స్థితేనేతి భ్రాన్తిమ దుద్భావితోత్ప్రేక్షా - రాజతేన రజతమయకారేణ భాజనేన పాత్రేణ రాజితం దీప్తం కరాభ్యాంచలం అగ్రహస్తాఽ యస్యాస్తాం పాఞ్చాలసుతాం ద్రౌపదీం విలోక్య - పఞ్చభిషవఽ బాణాఽ పుష్పమయాఽ యస్య తేన మన్మథేన పఞ్చత్వం అపహృతఽ వివేకఽ కృత్యాకృత్యవిచారఽ యస్య సఽ. అతఏవ కీచకఽ సుధేష్ణాభ్రాతా - మఞ్చాత్ శయ నాత్ ఉపసృత్య సమీపమాగత్య కిఞ్చిదాకుఙ్ఞితఽ ఆవనమితఽ మూర్ధాఽ శిరో యేన తథోక్తస్సన్ - గృహీ నయిస్సన్నిత్యర్థఃఽ. వాచం వక్ష్యమాణాం ఉవాచ - అత్ర కేవలోత్ప్రేక్షాయాఽ రూపకోత్ప్రేక్షాయాఽ సఙ్కరరూపకాఙ్గాఙ్గిభావసఙ్క రస్య భ్రాన్తిమదుత్ప్రేక్షానఙ్కారస్యచ త్రయాణాం సంసృష్టిఽ. ఽఖి. ఇదమితి. హరిణస్య కుర్యజ్జస్యేవాక్షిణీ యస్యాస్తస్యాస్సమ్బుద్ధిఽ హే హరిణాక్షి ద్రౌపది - ఇహం సభ్మ ఏవద్దృహమేవ - మద్దృహేష్వితిశేషఃఽ. భద్రభద్రం అత్యంతశుభ సంపన్నం - సాన్యదిత్యర్థఃఽ. హిరవధారణే - యంతఽ మద్గృహమిదానీం తవ అంఘ్రేఽ మార్దవం సౌకుమార్యం జానాతీతి శబ్దశ్లం - భవచ్చరణన్యాసధన్యమిత్యర్థఃఽ. కించ - అయమహమపి ధన్యధన్యఽ అత్యన్తభాగ్యవాఙ్ ఆస్మి - ఉభయత్రవీప్సాయాం ద్విర్భావఽ-యతఽ యోఽహం తవ అపాఙ్గస్య నేత్రాన్తభాగస్య గోచరఽ, విషయో

గగోచరో యః. ౨౬. ప. నతగాత్రియదాగమేనమాం నయసేమోద గిరేరధత్యకాం, చిరపుణ్యఫలోదయశ్రియాం దివసో వై జనన స్తదేష మే. ౨౭. ప. అన్వర్థగుణా మాలిని తేఽభిధాయాఃకుతో నజాగర్త్యధునా కచేషు, తస్యాఃప్రతిపోదితశబ్దభేదైర్వర్ణోఽభవాలంకరణంహ్యమీషు. ౨౮. ప. బాహ్వోరనంగగతత్వస్య బాలే తే కారణం ఊర్ధ్వే, ఏకం తయో

ఽస్మి త్వత్కటాక్షవీక్షితోఽస్మీత్యర్థః. అత్ర ద్వితీయపతుర్థవాక్యార్థాభ్యాం భద్ర త్వధన్యత్వాతిశయయోస్సమర్థనాద్వాక్యార్థ హేతుకకావ్యలింగధ్వనిసంసృష్టిః. ౨౫ పద్యస్థసకం. ౨౬ నలేతి. కించ హేనతగాత్రి ఘనస్తనభారనమ్రాఙ్గి, త్వం యద్యస్తా వాక్కారణాదాగమేన స్వయమేవాత్రాగమనేన – మాం మోదస్య సన్తోషస్యైవ గిరేరు పత్యకామూర్ధ్వదేశం నయసే ప్రాపయసే - సాన్ద్రానన్దతున్దిలం కరోషీత్యర్థః. తత్త స్మాదేషఃఈదృశసన్తోషదాయకఃదివసఃవాసరఃమే మదీయానాం చిరపుణ్యానాం అనేకజన్మసుకృతానాం యఃఫలస్య ఉదయఃఉత్పత్తిఃతస్య శ్రియాం సమృద్ధీనాం వైజననఃప్రసూతిదివసఃభవతి - ఘటో నీలఘటఇత్యాదివద్విధేయఃతోవధికావగా హనాన్న బోధానుపపత్తిః. 'సూతిమాసో వైజనన' ఇతిఃశే మాసశబ్దఃపఞ్చదివసా దేరప్యుపలక్షకఇతి ధ్యేయం-ఫలాంకురేతి పాఠేఽప్యుక్తపివార్థః. ఆద్యాప్యుత్తరవాక్యార్థ హేతుకం కావ్యలింగం. ౨౭. అన్వర్థతేతి. మాలినీతి ద్రౌపద్యాస్సైరంధ్రీరూపాయాఃనామ - కించ హే మాలిని - లేత్వదీయాయాఃఅభిధాయాఃమాలినీతి సంజ్ఞా శబ్దస్య అన్వర్థతా మాలాస్యాస్తీతివ్యుత్పత్తిసిద్ధిఃమాలారూపోఽవయవార్థఃకచేషు కేశేషు – తథాహ్యత్రాప్యనుషజ్యతే అధునాకుతఃహేతోఃనజాగర్తి నస్ఫురతి-త్యాదా మూలాధారణేవిచారోనకార్యఏవేత్యర్థః. హియస్మాత్కారణాత్ తస్యాస్త్వదీయాయాఃసమ్బన్ధిన్యాఃప్రతీపంవిలోమంయథాతథాసీమాఇత్యేవముదితానాంవర్ణానాం ఉక్తానామక్షరాణాంపఙ్క్తేఃనీలిమేత్యుత్ప్రేక్షాయాఃఆర్థఃసైల్యమేవ-అమీషుకచే ష్వలఙ్కరణంభూషణంభవతి - తత్తస్మాదితియోర్ద్వయం-నిసర్గసున్దరాణాం భారాద్యుప భూషణానీతిభావఃఅత్ర మాల్యం ధృతోనఘృతమితి స్వోక్తస్యైవ సైల్య సత్తా విచారణేన ఆక్షిప్తత్వాదాక్షేపాలంకారఃఆక్షేపస్స్వయముక్తస్య ప్రతిక్షేప్యోవిచా రణా'దితి. ౨౮. బాహ్వోరితి. కించ - హే బాలే తవ బాహ్వోరనఙ్గం మన్మథవి కారం దత్తఃకురుతఇత్యనంగదా - అఙ్గదాభ్యాం కేయూరాభ్యాం రహితా అనఙ్గ దాచ. తయోరాభావఃఅనఙ్గదత్వం ద్వివిధస్య తస్య-కారణేఅపి ఊర్ధ్వే ద్వేభవతఃతే కే? ఇత్యతఆహ - ఏకమితి - తయోఃకారణయోర్ద్వయోర్మధ్యే ఏకం కారణం తు

స్తు లావణ్య మితరన్నావగమ్యతే. ఆ. ర. అరమ్యభావం భజతే జగత్యా మంగేషు కించిద్వికలోఽపి లోకః, సన్ధ్యాశశినే త్వం నిఖిలేన బాలే

లావణ్యం శోభాసైగనిగ్యం - 'ముక్తాఫలేషుచ్ఛాయాయా స్తరళత్వమివాన్తరా ప్రతిభాతియ ఽశ్లేషుతల్లావణ్యమిహోచ్యతే' ఇతినిరుక్తం - అవగమ్యతే దృశ్యతే మయేతి శేషః. తథాచ లావణ్యరూపకారణసత్వాదుచితమేవైకవిధమనంగదత్వమనయోరితి భావః. ఇతరద్ద్వితీయం కారణం గర్భధారణం తు నావగమ్యతే ఇతి పరిహాసోక్తిః. అత్ర దర్శనే దౌహృదార్హా చ 'స్వయో రాసీదనంగదే'తి తృతీయస్తబకే గ్రన్థకృతైవ లావణ్యగర్భధారణయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితేఽనంగదత్వే కారణత్వేనోపన్యస్తత్వాత్ ఇతరద్గర్భధారణమితివ్యాఖ్యానే నాస్మాసుచోద్యావకాశః. అత్ర యద్యప్యఙ్గదరాహిత్యేఽపి లావణ్యకారణత్వం వక్తుం శక్యం తథాపి - న కాన్తమపి నిర్భూషం విభాతి వనితాననమితి రసికజనసమాజప్రసిద్ధ్యా ఉద్దీపనవిభావవిధయా శృఙ్గారే భూషణధారణస్యాత్యావశ్యకత్వా దుక్తస్యైవ గర్భధారణస్య తత్ర కారణత్వం గ్రన్థకృదభిప్రేతమితి ధ్యేయం - అత్ర లావణ్యానంగదానయోర్హేతుహేతుమతోరుక్త్యా హేత్వలఙ్కారస్య వినాపి కారణం గర్భధారణం అఙ్గదరాహిత్యరూపకార్యస్య వర్ణనాద్విభావనాయాశ్చ అఙ్గదరాహిత్యానంగదానయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తేశ్చ తిసృణాం సంసృష్టిః. యత్తు మన్మథప్రదానమేవ కారణద్వయమితి-మన్మథప్రదానాంగదరాహిత్యయోః క్రమేణ కారణద్వయ మితిచ ద్విధా వ్యాఖ్యాయ - ప్రథమే మన్మథప్రదస్య లావణ్యస్యానంగదాన కార్యోపజీవ్యత్వేన ఏకస్య కారణస్య కార్యద్వయోత్పాదనాసమర్థత్వేనచ త్వద్భావోద్భవ్యన్మథప్రదత్వం నిష్కారణమేవేత్యర్థః. తథాచ తవ బాహు రలంకారం వినాపి మన్మథోద్రేకకరఇతి-ద్వితీయో లోకే భర్తృరాహిత్యం అఙ్గదాదిధారణాభావే కారణం - మయి భర్తరిసతి కిమర్థమంగదధారణం నకృత మితి పృష్టవానితిచ భావార్థానాహ నృసింహః. తత్కిం కేనసంగతమితి సహృదయానివాకలయన్తు పరంత్వీదృశస్యాప్యతిదురూహస్య చమూభారతస్య వ్యాఖ్యానే ప్రవృత్యా సర్వతో బలవతీం మన్యామహే స్వాత్మసంభావనామితి. ఆ. ర. అరమ్యేతి. కించ హే బాలే జగత్యాం లోకే లోకః జనః ఆఙ్గేషు కరచరణాదిషు - కస్మింశ్చిదితిశేషః. కించిదీషన్మాత్రేణాపి వికలః న్యూనస్సన్ - అరమ్యస్య అసున్దరస్య భావమరమ్యత్వం విరూపత్వం భజతే ప్రాప్నోతి - త్వంతు అఖిలేన యావతా మఙ్గేనాంగేన హీనా శూన్యాపిసతీ - మనోజ్ఞా మూర్తిశ్శరీరం యస్యాస్తథోక్తా సంపృశ్యసే - నిరీక్ష్యసఖిలావా పాఠః. ఉభయత్ర ఏకఏవార్థః. మయేతిశేషశ్చ - అత్రారమ్యత్వకారిణీ యావన్మధ్యవైకల్యస్య

మధ్యేన హీనాపి మనోజ్ఞమూర్తిః. 30. ప. న పల్లవస్తన్వినదిద్రుమశ్చ
గామ్రైరశోకోఽయం తవ బింబమేవ, చంద్రోయది స్యాత్తవ వక్త్ర
మేతచ్చంద్రస్య బింబం సహజం హి లోకే. 31. ప. కాంతే తవానన
మంబుజమేవ కించిత్ప్రస్పష్టం సురభి సరసి విస్మృతమేవ ధాత్రా, కథం చ

తద్విరుద్ధ రసస్యాస్వాభావికత్వేన వర్ణనాద్వ్యభిచారాలంకారః. యూయమ్మన్యధ్వైకల్యాసం
బంధేఽపి తస్యబింబస్యాపాతికయోస్మదీయత్వేన ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః తేన
లోకైకదర్శనీయత్వం భవదీయసుఖామ్యమని ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః 30. నేతి.
కించ హే తన్వి తాస్రాక్షి ఆయతాక్షి శవాయమధరః సపల్లవో నవిస్రంసుశ్చ - కింతు
బింబంబింబఫలమేవ మండలమేతేచ - కర్మేతపతఆహా——తవైతద్వక్త్రం ముఖా
చంద్రస్సాబ్జస్యది హిరవధారణే - తర్హ్యా చంద్రస్యైవ బింబం మండలం బింబఫలం చ
సహజం నాన్యస్యేత్యర్థః. అత్ర ముఖచంద్రయోర్భేదేఽప్యభేదాతిశయోక్తిరేకా -
ఆస్మిన్నేవ వాక్యార్థేముఖస్య బింబవత్తా సాహచర్యత్వసిద్ధయే ముఖంచంద్రః యదిస్యాది
త్యూహోత్కర్షసంభావనాలంకారః. ద్వయోస్సైకవాచకానుప్రవేశస్సంకరః. తేనచ
యుష్మత్పదన్యాసరూపేణాధరే బింబఫలత్వపల్లవత్వే నిషిద్ధ్య బింబత్వారోపరూపా
యాః హేత్వపహ్నుతేరుజ్జీవనాపనయోరుగాంగిభావేన సఙ్కరః ఇదంతు రహస్యం-
మండల బింబఫలయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాయాం నుతిశయోక్తౌ సత్యా
మేవ హేత్వపహ్నుతేః ప్రచారేణైతయోరంగాంగిభావసంకరస్యైవోక్త సంకరోజ్జీవిత
త్వాచ్ఛంకరయోరేవ ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకర ఇతి - యత్తు బింబశబ్దస్య శిష్టార్థ
త్వాదుష్ట్రరాద్ధాంతరన్యాసరూపేణ తస్య మండలార్థకత్వసమర్పణమేవ కరోతీ
త్యుత్తరార్ధవతరణికాం నృసింహో బిలిలేఖ-తత్తస్యనాలంకారోఽత్ర లిఖ్యతఇత్యత్ర
వ్యంజనాగమ్యనులంకారమాహ్యం నిశదయతీతి. 30. కాంతేఽతి. కించ హే కాంతే
తవేదమాననం ముఖం సరసి పద్మాకరే కమలానామావలీషు పంక్తిషు - తస్మాద్ధ ఇత్యర్థః.
స్రష్టుం నిర్మాతుం పురా సృష్టికాలే ధాత్రా బ్రహ్మణా విస్మృతమేవ - పశ్చాత్కృమ
లసృష్ట్యనంతరం విచింతితవతా అసృష్ట్వైవాహో మాలిసీముఖం కిమిత్యేతాన్యేవ సృష్టా
నిత్యాలోచితవతా - అత్రపీవ ధాత్రా విరచితాః నిర్మితాః హంసపాదాః విస్మృతమన్యత్ర
నిర్మాయ అత్రైతద్విస్మృతమితి సూచయో లిపివిశేషాః హంసానాం పాదన్యాసశ్చ తాసాం
కమలావలీనాం ఉపాంతభాగే సమీపదేశే సందృశ్యతే - లోకైకితిశేషః. తదుపాంత
భాగే విరచితఇతివా యోజనా - ఖల్విత్యవధారణే - అత్ర విస్మృతిసూచకలిపివిశే
షస్య హంసచరణన్యాసస్యచ ద్వయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా

ద్విచింతితవతా తదుపాంతభాగే సంలక్ష్యతే విరచితః ఖలు హంస పాదః. 32. ప. కూపస్య తీరే నివసన్ను పాయం కో వా న ధత్తే వద కోమలాంగి, త్వన్నాభికూపస్య వసన్తి తీరే న దృశ్యతే సంప్రతి మధ్యభాగః. 33. ప. అక్షీణపక్ష్మశశిసేవనలాభతోషాదాలింగితానివ మిథో రజనేస్త్రియామాం, త్రేధా విభజ్య రచితాం వహసేఽద్య వేణీం కం సింహసంహననమూహయితుం వియుక్తమ్. 34. ప. సుదతి బహుప రాగధూసరాపి త్వమపహారస్యధునా మనో మదీయం, రతిరివ హరకో

నుప్రాణితః. కమలావల్యాః ధాతువిస్మృతమాలినీముఖరహితాః హంసపాదవత్త్వాదిత్యను మానాలంకార ఇతి ద్వయోస్సంకరః. 32. కూపస్యేతి. కించ - హే కోమలాంగి, కూపస్య తీరే నివసన్ నివాసంకుర్వాణః కోవాజనః అపాయం ఉపద్రవం ఉత్పతనం న ధత్తే న ప్రాప్నోతి. సర్వోఽపి ధత్త ఏవేత్యర్థః. వద త్వం బ్రూహి. వాక్యార్థకర్మ - సామాన్యేనోక్తమర్థం విశేషేణ సమర్థయతి—త్వదితి. హి యస్మాత్తవ నాభేరేవ కూప స్యతీరే వసన్ మధ్యభాగః సంప్రతి న దృశ్యతే. మయేతిశేషః. అత్రార్థాన్తరన్యాసేన నాభేరతిగామ్భీర్యప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ఆత ఏవాత్ర నాభివర్ణనమాత్రే తా త్పర్యాన్నారమ్యభావమిత్యనేన పౌనరుక్త్యమ్ - 'త్వన్నాభికూపస్య వసన్ హి తీరే' ఇత్యేవపాఠః. 'తటే నివాసీ'ఇతిపాఠే తీరపదార్థస్య తటపదేన పరామర్శే పర్యాయ భంగాఖ్యదోష ఇతి. 33. ఆక్షీణేతి. కించ - హే మాలిని, త్రేధా త్రివిధం విభజ్య భంగీకృత్యరచితాం అతఏవ ఆక్షీణస్య సర్వదా పూర్ణస్య వక్త్రస్యైవ శశినః సేవనం భజనం తల్లాభేన యస్తోషం సంతోషః. తస్మాత్ మిథ ఆన్యోన్యం ఆలింగితాం ఆశ్లిష్టాం రజనేః రాత్రిసంబంధినీం త్రయాణాం యామానాం సమాహారం త్రియా మామివ స్థితాం వేణీం కేశపాశం - సింహసంహననం వరాంగరూపసంపన్నం కం ధన్యం అద్య వియుక్తమ్-త్వయేతి శేషః. ఊహయితుం అనుమాతుమ్-లోకైరితిభావః. వహసే-ప్రోషితే భర్తరి వేణీధారణస్మరణాదత్రేయం కేనచిదన్యేన వియుక్తా - వేణీ ధారణాదిత్యనుమానాలంకారః. త్రియామతోన్యేద్యుః సంసృష్టః ప్రథమచతుర్థ యామయోః పూర్వార్ధపశ్చార్ధస్వయస్యాహన్యేవ పరిగణనాద్రాత్ర్యాస్త్రియామత్వ మితి తీరస్వామీ. 34. సుదతీతి. శోభనా దన్తాః యస్యాః సంబుద్ధిః హే సుదతి, బహునా సాంద్రేణ పరాగేణ రజసా ధూసరా మలినాపి త్వం హరస్య శంభోః కో పేన తత్పీసారితఫాలనయనానలేనేత్యర్థః. దహ్యమానాయాః స్మరతనోః మన్మథశరీ రస్య సంబన్ధినః ధూమస్య లవైః లేశైః ఆవృతం అఙ్గం యస్యాస్తథోక్తా రతిః మన్మథ

పదవ్యామానస్మరతనుధూమలవావిలాఖలాంగీ. 3౫. ప. త్వాముల్లస
ద్బింబఫలాధరాం మే మమాప్యనంగాశుగమర్దితం తే, విశంకమస్మి
న్విజనే ప్రదేశే పద్మాననే పాతుమయం హి కాలః. 3౬. గ. ఇతి తస్య
తాదృశం వచనమాకర్ణ్యాపి చిత్తచంపకమంజరీచంచరీకాయమాణ
పంచశరవికారా పాంచాలీ గరమిమాం స్మరరాగతిమిరకౌముదీముదీర

పత్నీవ అధునా మదీయం మనః ఆపహరసి. అత్ర ద్రౌపద్యాస్తథావిధపత్యుపమయా కీచకస్య హరణే పదవ్యామానమదనోపమాయాః తయా చ తస్యేవాస్యాపి సన్నిహితాయురవసానస్య చ ప్రతీతేరలంకారేణాలంకారవస్తుధ్వనిః. 'అర్థాః ప్రోక్తాః పురా తేషామర్థవ్యక్తికరోచ్యతే' ఇతి కావ్యప్రకాశే త్రివిధస్యాప్యర్థస్య వ్యక్తికత్వ ప్రతిపాదనాద్వ్యక్తిస్యాలంకారస్య వస్తువ్యక్తికత్వం నానుపపన్నమ్ - పుష్పితాగ్రా. 3౫. వివక్షితం చార్థమావేదయతి. త్వామితి. కించ - హే పద్మాననే, మే మమ ఉల్లసద్బింబఫలమివ ఆధరో యస్యాస్తాం త్వాం పాతుమ్. త్వదధరమాస్వాదితుమిత్యర్థః. తే తవ అనఙ్గాశుగైః మన్మథబాణైః మర్దితం పీడితం మామపి అస్మిన్ విజనే ప్రదేశే ఏకాంతే విశఙ్కం నిశ్శఙ్కం యథాతథేతి పదద్వయం పూర్వత్రాపి యోజ్యమ్. పాతుం రక్షితుం అయమేవ కాలః. హి రేవకారార్థః. ఆహో దేశకాలావప్యుక్తార్థేఽనుకూలావిత్యావయోర్యోగ్యమనన్యాదృశమితి భావః. అత్ర బింబాధరత్వాన్మదబాణమర్దనైకాంతైకతత్కాలే పానావసరత్వసమర్థనాదనేకపదార్థహేతుకస్య కావ్యలింగస్య బింబాధరేత్యుపమాయాః శ్లేషభిత్తికాలబ్ధపానరక్షణాభేదాధ్యవసాయ మూలాతిశయోక్తేః ఉక్తక్రియాద్వయయోగపద్యాత్మకసముచ్చయస్య చ చతుర్ణా మేకవాచకానుప్రవేశసంకరః. 3౬. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ తాదృశం స్మరవిరహకృతం తస్య కీచకస్య వచనం ఆకర్ణ్యాపీత్యపినా కిముతానాకర్ణనఇతి ధ్వన్యతే - చిత్తస్యైవ చమ్పకమఙ్కుర్యాః చమ్పకగుచ్ఛస్య చఞ్చరీకః భృఙ్గ ఇవాచరతీతి చఞ్చరీకాయమాణః. దూరీభూత ఇతి యావత్ - పఞ్చశరస్య మన్మథస్య సంబన్ధీ వికారః యస్యాస్తథోక్తా పాఞ్చాలీ ద్రౌపదీ - స్మరరాగస్య మన్మథవికారస్యైవ తిమిరస్య కౌముదీం చంద్రికామ్. తన్నిరసనీం ఇతి పరంపరితరూపకమ్-ఇమాం వక్ష్యమాణాం గిరంవాచం ఉదీరయామాస ఉక్తవతీ. అత్ర తాదృగ్వచనాకర్ణనరూపసామగ్రీసత్త్వేఽపి స్మరవికారానుదయవర్ణనవికారాత్మకవిశేషోక్త్యా స్మరవికారస్య కారితవాక్యశ్రవణసమర్థనాత్మక పదార్థహేతుకకావ్యలింగోజ్జీవనాత్తయోరంగాంగిభావేన సంకరః రూపకేణ సంసృష్టిః. తేన చ లోకోత్తరమస్యాః పాతివ్రత్యమితి ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః.

యామాస. 32. ప. అంతఃపురేషు విహరన్నయి కీచక త్వం సైరంధ్ర యే స్పృహయసీతి విగర్హ్యమేతత్, రమ్యేషు కల్పకుసుమేషు చరన్దివ్ రేఫో రజ్యేత కిం పితృవనద్రుమగుచ్ఛకాయాం. 3ర. ప. ప్రత్యాయ్య తే చపలతా పతిపత్నీషు యా హతాత్, ఇష్టార్థసిద్ధేః ప్రాగేవ దిష్టాంతం దోగ్ధి సా నృణామ్. 3ఓ. ప. గంధర్వాస్సంతి మే కాంతా బాధతే యాం త్మనరోఽనిశం, స్వాభిఖ్యాం స్వస్రసంఖ్యాం చ వహంతీర్హ్యయా కిల. ఠం. ప. దోష్మతామవతంసాస్తే స్వరూపం నైవ కేవలం, గోపా

---

32. అన్తరితి. అయి కీచక, అన్తఃపురేషు విహరన్ అన్తఃపురస్త్రీభిః సహ క్రీడన్ త్వం - సైరంధ్ర్యయే దాస్యై స్పృహయసి తాం కామయసి ఇత్యేతత్ సైరంధ్రీస్పృహణం విశేషేణ గర్హ్యం నిన్ద్యం. తత్ర దృష్టాంతయతి—రమ్యేష్వితి. రమ్యేషు లోకోత్తరమకరందసౌరభాదినా మనోజ్ఞేషు-కల్పస్య వృక్షస్య కుసుమేషు చరన్ రసాన్ అనుభవన్ ద్విరేఫః భ్రమరః పితృవనద్రుమస్య శ్మశానవృక్షస్య గుచ్ఛకాయాం పుష్పగుచ్ఛేరజ్యేత అనురక్తో భవేత్ కిమ్-న రజ్యేదేవేత్యర్థః. అత్ర సైరంధ్రీశ్మశానతరుమధ్యయోః లోకనిన్ద్యత్వేన బిమ్బప్రతిబిమ్బభావాత్ దృష్టాన్తాలంకారః. 'చేద్బిమ్బప్రతిబిమ్బత్వం దృష్టాంతస్తదలంకృతిః' ఇతి లక్షణాత్. 3ర. ప్రత్యాయ్యత ఇతి. కించ-హే కీచక యా చపలతా పరాంగనానురక్తిః పతిపత్నీషు పతివ్రతాస్వపి విషయే హతాత్ బలాత్ ప్రత్యాయ్యతే సంక్రామ్యతే-నృభిరిత్యర్థాల్లభ్యతే-సా పతివ్రతావిషయకతృష్ణా ఇష్టస్య కామితార్థస్య సిద్ధేః ప్రాక్ పూర్వమేవ-దిష్టాన్తం మరణం దోగ్ధి జనయతి. అనుచితకర్తారమస్య మృత్యుద్వారేషు పరిగణనాదితిభావః. అత్రేష్టార్థ సముద్యమాదనిష్టావాప్తివర్ణనాత్ తృతీయవిషమప్రభేదః. 'పతిపత్నీ పతివ్రతా'ఇతి స్త్రీభేదేషు - 'దిష్టాన్తః ప్రళయోఽత్యయః' ఇతి చామరః. 3ఓ. నను పతిపత్నీషు లోలత్వం మృతిదాయకమస్తు సైరంధ్ర్యాం త్వయి సాధారణాయాం లోలత్వాన్నకాపి నుమ వోనిరతఆహ—గంధర్వా ఇతి. కించ - హే కీచక, మే మమ గంధర్వాః గంధర్వసంజ్ఞాః కాన్తాః పతయః సన్తి - యూయం మత్కాన్తాన్ స్వస్య అభిఖ్యాం శోభాం స్వస్య అస్త్రాణాం బాణానాం సంఖ్యాం పఞ్చత్వంచ ఏలే వహన్తి. ఇత్యుక్తప్రకారయా ఈర్ష్యయా. కిలేతి సంభావనాయాం అక్షమయేవేత్యుత్ప్రేక్షా. స్మరః మన్మథః అనిశం సర్వదా బాధతే, తథాచాహమపి పతిపత్నీతి మయి లోలత్వమున్మత్తఫలం జనయత్యేవేతి భావః. ఠం. నను 'విశఙ్కమస్మిన్విజనే ప్రదేశే' ఇత్యుక్తత్వాదిహోద్య కా తచ్చింతేత్యత ఆహ—దోష్మతామితి. కించ హే కీచక,

యంత్యప్రమాదేన పరేభ్యో మాం చ మానినః. ౪౧. ప. తదద్యపథి వామేఽస్మిన్ సంప్రతిష్ఠాస్యసే యది, తే తు త్వాం చారయిష్యంతి దక్షిణే విధృతక్రుధః. ౪౨. ప. ఇత్యూచిషీ సా మహిషీ కురూణాం శేముషీమతీ, సదోన్య నివవృతే తస్మాచ్చిత్తవృత్తిరివాత్మనః. ౪౩. ప. యథా యథాస్యా ధావంత్యాః రింఖణేన పదోర్యుగం, తథా తథా రుషారుణ్యం తస్యాధత్త దృశోరపి. ౪౪. ప. కృష్ణా తతస్తేన కృతాం

దోష్మతాం బాహుబలశాలినాం అవతంసాః శిరోమణయః. లోకోత్తరబాహువీర్యా ఇతియావత్-తే మత్పతయః గంధర్వాః. పరేభ్యః స్వేషాం రూపం ఆకారమేవ కేవలం ముఖ్యం యథా తథా న గోపాయంతి న రక్షంతి-పరైర్దృశ్యా న భవంతీత్యర్థః. అజ్ఞాతవాససమయాదితి భావః. కింతు మానినః ప్రశస్తమానవంతః. ప్రశంసాయామినిః. అతఏవ తే అప్రమాదేన పరేభ్య దుశ్శీలేభ్యః భవాదృశేభ్యః మాం చ మామపి గోపాయంతి - మత్పతయో ఽదృశ్యా అత్రైవ వర్తమానా ఇత్యర్థః. ౪౧. నను సింహబలం మాం వరాకాస్తే కిం కుర్వంతీత్యత ఆహ—తదితి. కిం చ హే కీచక, తత్తస్మాత్. తే మామత్రైవ వర్తమానత్వాద్దేతోరిత్యర్థః. అస్మిన్ ఉక్తవిధే అత ఏవ వామే అనుచితే సవ్యేచ పథి మార్గే పరదారాభిమర్శనరూపే-అద్య త్వం సంప్రతిష్ఠాస్యసే యది సంచరిష్యసి చేత్-సంప్రతిపూర్వాత్తిష్ఠతేః కర్తరి లృట్ తజ్ మధ్యమః. తర్హి తే మత్పతయః గన్ధర్వాస్తు విధృతా క్రుత్ క్రోధాయైస్తథోక్తాః సన్తః. త్వాం దక్షిణే యమపురానుసారిణి మార్గేచారయిష్యన్తి గమయిష్యన్తి-మారయిష్యన్తీత్యర్థః. ౪౨. ఇతీతి. ఇతి ఉక్తప్రకారేణ డూచిషీ భాషమాణా అతఏవ శేముషీమతీ సదసద్వివేచకత్వేన ప్రశస్తబుద్ధిమతీ-ప్రశంసాయాం మతుప్. ని. 'ధీః ప్రజ్ఞా శేముషీ మతిః' ఇతి బుద్ధిపర్యాయేష్వమరః. సా కురూణాం మహిషీ కృతాభిషేకపత్నీ ద్రౌపదీ. ని. 'కృతాభిషేకా మహిషీ' ఇత్యమరః. ఆత్మనః స్వస్య చిత్తవృత్తిరివ తస్మాత్ కీచకాత్. తం విహాయేతి ల్యబ్లోపే పఞ్చమీ. సదోన్య నివవృతే ప్రతినివృత్తవతీ . వర్తతేః కర్తరి లిట్. అత్ర ద్రౌపదీచిత్తవృత్తేర్యోః కీచకాన్నివృత్త్యా సాదృశ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః. ౪౩. యథేతి. ధావన్త్యాః కీచకభయాత్ ద్రుతం గచ్ఛన్త్యాః అస్యాః ద్రౌపద్యాః పదోః పాదయోః యుగం ద్వన్ద్వం రింఖణేన స్ఖలనేన ప్లుతగమనేన. దృఢవిశేషేణేతి యావత్. ఆరుణ్యం యథా యథా ఆధత్త అబిభ్రత్ తథా తథా తస్యా కీచకస్య దృశోర్యుగం నేత్రద్వన్ద్వమపి-రుషా క్రోధేన హేతునా మామప్యవధీరయతీయం పరాకీత్యాత్మనా ఆరుణ్యం ఆధత్త-ఆత్రాపి పాదయుగనేత్రయుగయోః. ఆరుణ్యధారణేసాపమ్యస్య గమ్యత్వాచ్ఛ్లేషవలప్రకృతాస్పదస్తుల్యయోగితాభేదః. ౪౪. కృష్ణేతి. తతః క్రోధోదయా

తభాసా కేశే గృహీతా భువి పాతితా సా, పర్యాయబద్ధోద్యమవి
శ్రమాభ్యాం పద్భ్యాం కరాభ్యామపి పర్యభావి. రఘు. ప. ప్రహార
భీత్యేవ తదా మృగాక్ష్యా నాడ్యాం క్వచిద్యాంతరధత్త సంజ్ఞా,
ఉద్గమ్యసా దూరగతే ప్రహర్తర్యుద్ఘాటయామాస దృశౌ చిరాయ.
రఘు. గ. తదను శనైశ్శనైరుత్తస్థుషీ ధరాతలపరాగధూసరిమతిరోహి
తదీధితితయా వాసరాపలపితమహౌషధిలతేవ, విలులితచూర్ణకుంత
లతయా చక్రవాతాకులీకృతవాలపూలికాచమరీమృగీవ, సూతాన్వ
వాయజనపదస్య ప్రథమామితిబాష్పధారామివ బాష్పధారాముత్సృజంతీ,
క్వచిదపి శరణమలభమానా సా యాజ్ఞసేనీ మందం మందం తదేవ

నన్తరం కృతాన్తస్య యమస్యేవ భానః రూపం యస్య తేన కీచకేన ఇతి. జాత్యేక
వచనమ్. గృహీతా భువి పాతితా సా కృష్ణా ద్రౌపదీ-పర్యాయేణ క్రమేణ బద్ధోస్వే
కృతే ఉద్యమః తాడనోద్యోగః విశ్రమః విశ్రాంతిశ్చ తాభ్యాం భాభ్యాం తాభ్యాం
పద్భ్యాం పాదాభ్యాం కరాభ్యామపి హస్తాభ్యామపి పర్యభావి తిరస్కృతా. ప్రథ
మం పద్భ్యాం పశ్చాత్కరాభ్యా మేవం క్రమేణ తాడ్యతే స్మేత్యర్థః. క్రుద్ధాః కిం కిం
నకుర్వంతీతి భావః. రఘు. ప్రహారేతి. మృగాక్ష్యాః ద్రౌపద్యాః యా సంజ్ఞా చేతనా-
తదా ప్రహారాత్ కీచకతాడనాద్భీత్యేవేత్యుత్ప్రేక్షా-క్వచిద్దుశ్శేయాయాం నాడ్యాం
జీవధాతౌ అంతరధత్త అంతర్ధిత్తా ఆభూత్ సా సంజ్ఞా ప్రహర్తరి తాడకే కీచకే
దూరం గతే సతి-చిరాయ ఉద్గమ్య నాడ్యా బహిరాగత్య దృశౌ ద్రౌపద్యా నేత్రే
ఉద్ఘాటయామాస - ఉన్మీలయామాస. కీచకప్రహారమూర్ఛితా చిరాత్ సంజ్ఞాముప
లభ్య ద్రౌపదీ లోచనే ఉన్మీలితవతీత్యర్థః. రఘు. తదన్వితి. తదను నేత్రోన్మీలనానం
తరం శనైశ్శనైరుత్తస్థుషీ ఉత్థితా - ధరాతలస్య భూమిప్రదేశస్య పరాగేణ యః ధూస
రిమా మాలిన్యం తేన తిరోహితా ఆచ్ఛాదితా దీధితిః కాంతిః యస్యాస్తస్యా భావః
తత్తా తయా వాసరేణ అహ్నా అపలపితం తిరోహితం మహః తేజః యస్యాః సా మహౌ
షధిలతా జ్యోతిర్లతేవ స్థితాః విలులితాః స్రస్తాః చూర్ణకుంతలాః అలకాః యస్యాస్తస్యా
భావః తయా చక్రవాతైః ఆవర్తవాయుభిః ఆకులీకృతా వాలపూలికా లోమసం
చయః యస్యాస్సా చమరీ నామ మృగీవ స్థితా - సూతస్య కీచకస్య అన్వవాయః వంశ
ఏవ జనపదః దేశః తస్య ప్రథమాం ఈతిబాధాం అతివృష్టిమివ స్థితాం బాష్పధారాం
ఉత్సృజన్తీ వర్షన్తీ క్వచిత్కుత్రాపి శరణం రక్షితారం అలభమానా ఆప్రాప్నువన్తీ సా
కీచకతాడితా యాజ్ఞసేనీ ద్రౌపదీ తదేవ భవనం సుధేష్ణాన్తఃపురం ప్రతి మన్దంమన్దంఅభి

భవన మభిజగామ. ౪౭. ప. దృష్ట్వా తాం జ్ఞాతవృత్తాంతో దేవ్యా గేహే చరన్నృపః, నయనాంభో విముముచే న తు కించన భాషితమ్. ౪౮. ప. సాయం మహానసశయం శనకై ర్యయౌ సా భీమం రహః పృథుశరావకృతోపధానమ్, ధూమాధిరోహమలినం వసనం వసానం సీలాంబు వాహపరివీతమివాచలేంద్రమ్. ౪౯. ప. నిశ్వస్య దీర్ఘమియమంతికమాగత సంతీ స్పృష్ట్వేన బాష్పముకుళైః కుచయోః స్ఖలద్భిః, బుద్ధేన తేన కిమిదం వ్యసనం తవేతి పృష్టా సగద్గదమువాచ విషణ్ణచేతాః. ౫౦. ప. కిమద్య మే దుఃఖమపత్రపా కా కో వీరపత్నీత్వపదేఽభిమానః, సర్వం

జగామ ప్రాప్తవతీ. ఉల్పేక్షాత్రయస్య సంసృష్టిః. శ్లో. 'ఆతివృష్టిరనావృష్టిః శలభా మూషికా శుకాః, ఆత్యాసన్నాశ్చరాజానష్షడేతా ఈతయః స్మృతాః' ఇతి. ౪౭. దృష్ట్వేతి. తాం తథావిధాం ద్రౌపదీం దృష్ట్వా జ్ఞాతః వృత్తాన్తః కీచకతాడనరూపః యేన తథోక్తః దేవ్యాః సుధేష్ణాయాః గేహే అంతఃపురే చరన్ జనః పరిజనః. నయనాభ్యాం బాష్పం విముముచే ववర్ష. కించన ఏకమపి భాషితం వచనం తు న ముముచే. నోవాచేత్యర్థః. సుధేష్ణాభయాదితి భావః. ౪౮. సాయమితి. అథ సా ద్రౌపదీ సాయం. రాత్రావిత్యర్థః. పృథునా శరావేణపాత్రవిశేషేణ కృతం ఉపధానం శయనశిరోదేశ్యతూలాదినిర్మితయన్త్రవిశేషో యస్మిన్ కర్మణితత్తథా - మహానసే పాకస్థానే శేతే ఇతి శయమ్. నిద్రాముమిత్యర్థః. ధూమస్య ఆధిరోహేణ వ్యాపనేన మలినం వసనం వస్త్రం వసానం దధతం - అతఏవ నీలేన అమ్బువాహేన మేఘేన పరివీతం వేష్టితమచలేంద్రం శైలరాజమివ స్థితమిత్యుల్పేక్షా. భీమం ప్రతి రహః ఏకాన్తే శనకైః మన్దం యయౌ. అన్యథా పరైర్విజ్ఞేయతాపత్తేరితి భావః. ౪౯. నిశ్వస్యేతి. విషణ్ణం దుఃఖితం చేతః యస్యాః సా అతఏవ దీర్ఘం యథా తథా నిశ్వస్య అన్తికం ఆవసంతీ సమీపే వర్తమానా - 'ఉపాన్వధ్యాఙ్వసః' ఇత్యాధారార్థద్వస తేరాధారస్య కర్మత్వమ్-ఇయం ద్రౌపదీ కుచయోః స్ఖలద్భిః బాష్పాణి ముకుళానీవ తైః స్పృష్ట్వేన సిక్తేన - అతఏవ బుద్ధేన జాగృతవతా తేన భీమేన - అయి తన్వి, తవేదం వ్యసనం కిం-ఋత ఇత్యర్థః. ఇతి ఉక్తప్రకారేణ పృష్టా సతీ సగద్గదం దుఃఖశ్లథితాక్షరం యథా తథా ఉవాచ. ౫౦. కిమితి. హే వీర, కీచక ఇతి నీచః షిద్గః విటాధమః తస్మాత్ కచం హత్వా తత్కృతే సమర్ప్య-తాడనమాపతత్యాః. కేశేషు గృహీత్వా తేన తాడితాయాం ఇత్యర్థః. మే మమ దుఃఖం నామ కిం, అపత్రపా లజ్జా నామ కా, వీరాణాం పత్నీత్వపదే భార్యాత్వస్థానే అభిమానో నామ కః. సర్వత్ర కిం శబ్దో నిన్దాయామ్.

గతం కీచకనీచమిద్ధార్థత్వా కచం తాడనమాస్థవత్యాః. ౫౧. ప. మయి దుఃఖేన ఘుష్యంత్యాం మత్స్యాధిపసభాంతరే, తథ్యస్యేవ యతేరాసీద్ధర్మసూనోరుపేక్షణమ్. ౫౨. ప. బుభుక్షితే న జీవంతీం మారితామేవ మాం నృపః, కల్యాణం ఖలు తత్తస్య కంకభావభృతోఽధునా. ౫౩. ప. తస్యైవాజ్ఞాపథేఽజస్రం చరతా స్ఖలనం వినా, భవతా ఖలు నిశ్శం

ని. 'కిం వితరేర్క పరిప్రశ్నే క్షేపే నిందాపవాదయోః'ఇతి విశ్వః. సర్వం ఉక్తత్రయ మన్యత్కలశీలాదికంచ గతమేవ - అత్ర కీచకతాడనేన సర్వోపసమర్థనాత్కాక్వ్య లింగభేదః. ౫౧. మయీతి. కించ - హే వీర, మయి దుఃఖేన ఘుష్యన్త్యాం కీచకో మాం తతాడ త్రాయధ్వమిత్యుచ్చైః క్రన్దంత్యాం సత్యాం మత్స్యాధిపస్య విరాటస్య సభాన్తరే ఆస్థానమండపమధ్యే - ధర్మసూనోః ధర్మరాజస్య తథ్యస్య ఆకృత్రిమస్య యతేః సన్న్యాసిన ఇవ ఉపేక్షణం ఔదాసీన్యం ఆసీత్. తథ్యయతేర్దారికసుఖదుఃఖయోరుపేక్షాస్మరణాదితి భావః. ౫౨. బుభుక్షిత ఇతి. కించ - హే వీర, నృపః ధర్మరాజః జీవంతీం మాం న బుభుక్షితే న భోక్తుమిచ్ఛతి న పాలయితుమిచ్ఛతీతి చ. పునః కింతు మారితాం కేన చిన్నిహతామేవ మాం బుభుక్షిత ఇతి యత్-తత్ తథా కాంక్షిణం ద్వివిధమపి అధునా ఆద్య కఙ్కస్య భావం కఙ్కత్వం గృధ్రత్వం కఙ్కసంజ్ఞకం సన్న్యాసివేషం చ బిభర్తీతి తద్భృతః తస్య నృపస్య కల్యాణం శుభంఖలు-గృధ్రస్య శవలాభాత్ యతేర్దారూపేక్షా స్మరణాచ్చేత్యుభయత్ర భావః. అధునా అజ్ఞాతవాస సమయే కఙ్కభావభృతః తస్య తత్కల్యాణం ఖలు. అన్యథా అజ్ఞాతవాసప్రతిజ్ఞా భఙ్గాపత్తేరితిభావ ఇత్యపి ప్రాహుః. పాలనభోజనార్థకాద్భుజేస్సన్నన్తాల్లటి బుభుక్షిత ఇతి రూపం. అత్ర కఙ్కత్వమారణకాంక్షయోః సన్న్యాసదారోపేక్షయోశ్చాను రూపయోర్ఘటనవర్ణనాత్సమాలఙ్కారద్వయమ్. తత్ర ప్రథమః కఙ్కయతోర్యోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతి తయోరఙ్గాంగిభావేన సఙ్కరః. అస్య చ ద్వితీయస్యచ ఏకవాచకానుప్రవేశసఙ్కర ఇతి సూత్మ్రదృశా కలనీయమ్. ౫౩. తస్యేతి. కించ - హే వీర, తస్య ఘుష్యన్తీం మాముపేక్షితవతః ధర్మరాజస్యైవాజ్ఞైవ పన్థాః మార్గః తస్మిన్ స్ఖలనం ప్రమాదం వినా అజస్రం సతతం చరతా. తదాజ్ఞామిషదప్యనుల్లంఘ్య వర్తమానేనేతి సముదాయార్థః. భవతా ప్రయోజక కర్త్రా - అతఏవ ఉదాసితవ్యేనేతి శేషాత్. అపరైర్దుశ్శాసనకీచకాదిభిః అహంకచే కేశేషు నిశ్శఙ్కాం నిస్సంశయం యథా తథా పరామర్శ్య గ్రాహయిత్వా ఖల్వితి కాకుః. త్వయాపి తాదృశేన అజ్ఞాతవాసభంగభీత్యా కృచ్ఛ్రేఽతి వర్తమానామపే

కం పరామర్శ్యకచేఽపరైః. ౫౪. ప. దుశ్శాసనాదప్యధికాపరాధః సూతాత్మజోఽయం న నిహన్యతే చేత్, ఆద్యే కచగ్రాహిణి నాశితేఽపి సమాయుషో వేణి మవేహి మాం చ. ౫౫. ప. అయం బలీయానితి తే మతిశ్చేదనయత్ర మాం క్వాపి నయస్వ శీఘ్రం, అజ్ఞాతవాసేఽప్యనుభూయమానే రక్ష్యం హి శీలం కులపాలికానామ్. ౫౬. ప. శ్రుత్వా వధూ

ణీయైవ కీలేతి సాక్షాత్. ఆత్రాపి జ్యేష్ఠానుసారితాయాః తదుపేక్షితద్రౌపదీకేశపరామర్శోపేక్షాయాశ్చ కారణస్య కార్యస్య చానురూపవర్ణనాద్ద్వితీయసమప్రభేదః. యత్తు 'నిశ్శంకా పరామృశ్యే' ఇత్యపపాఠే భ్రమేణ నిశ్శంకా స్వవశా కచేఽపరైః పరామృశ్యే సతీత్యుత్తరేణైకవాక్యతయా వ్యాఖ్యాతవాన్నృసింహాః, తత్తస్యైవాసంబంధప్రలాపినో హృస్యమ్-పరం తూక్తపాఠోఽపి మృశతో ణిజర్థమం తరాభావ్య నిశ్శఙ్కం గ్రాహయిష్యే ఇతి కర్మణి లటి సంగమనీయః. ౫౪. కిం బహునేతి వివక్షితార్థమాహ—దుశ్శాసనాదితి. హే వీర, దుశ్శాసనాత్ దుర్యోధనానుజాదపి ఆధికిక సపాపకరతాడనేన గురుతరాపరాధః కేశగ్రహణరూపపాపయస్య తథోక్తః అయం సూతాత్మజః కీచకః న నిహన్యతే చేత్ న హింస్యతేయది. త్వయేతిశేషః. ఆద్యే ప్రథమే కచగ్రాహిణి దుశ్శాసనేనానీతే మానీతే సత్యపి-వేణీం దుశ్శాసనవధావధిపూర్వం బద్ధాం మాం చ ఉద్దిశ్య అపి సమం ఆయుషా యతోస్తథోక్తే అవేహి జానీహి దుశ్శాసనే హతేఽపి తద్వధాయ బద్ధాం వేణీ మకృత్వా తు కీచకవధేనైవ మోక్ష్యామీత్యర్థః. ౫౫. అయమితి. కించ-హేవీర, అయం కీచకః బలీయాన్ మత్తః బలిష్ఠః ఇత్యుక్తప్రకారా తే తవ మతిశ్చేత్ నిశ్చయోఽస్తి యది తర్హి భీరుం వ్రతభఙ్గభయశీలాం మాం అన్యత్ర ఇతోఽప్యన్యస్మిన్ క్వాపి కుత్రచిత్కీచకదుర్జేయే దేశే నయస్వ. తం దేశం ప్రాపయేత్యర్థః. నన్వజ్ఞీకృత్యాపి వ్రతభఙ్గం అజ్ఞాతవాసభఙ్గభయేనాత్రైవ స్థాస్యతామిత్యత ఆహ—హి యస్తాత్కారణాత్ అజ్ఞాతవాసే అనుభూయమానే అనుష్ఠీయమానే సత్యపి - కులపాలికానాం కులస్త్రీణాం. తాభిరిత్యర్థః. శీలం సదాచారః రక్ష్యం-తత ఇతి యోజ్యమ్ - 'రమణీజనానామ్' ఇతిపాఠేఽనుప్రాససత్వేఽపి విశేషపరతాశ్రయణేన లక్షణాదోషః. 'నిష్పీయోజనలక్షణాయాం నేయార్థత్వ దోషః' ఇత్యాలఙ్కారికాః. అత్ర శీలసంరక్షణావశ్యకత్వవాక్యార్థేన హేపద్యా అన్యత్ర నయనసమర్థనాత్కాక్వ్యలిఙ్గభేదః. ౫౬. శ్రుత్వేతి. ఇత్యుక్తప్రకారాం వధ్వాః హేపద్యాః గిరం వాచం శ్రుత్వా - స్వపనేన నిద్రయా ఉపనీతం ప్రాపితం అక్ష్ణి నేత్రే లోణత్వం అరుణ్యం రుషా కోపేన పునరుక్తయతః ద్విగుణీకుర్వతః తస్య

గిరమితి స్వపనోపనీతం శోణత్వమక్ష్ణో ఘనరుక్తయతో రుషాపి,తస్యాధరో
ష్ఠముదవేపత నిర్గమిష్యత్యూర్ధ్వశ్వాసావళివిమర్దనశంకయేవ. ౫౭. ప.
హిడింబకిమ్మీరబృహద్రథాత్మభూబకాదిహత్యాస్తరతస్త్ర పాంబుధౌ,
నిమజ్జనాయైవ భుజస్య మేఽధునా సృజస్యముం కీచకసూదనోద్యమం.
౫౮. ప. గదాపి సా తిష్ఠతుమే గభీరా నియుద్ధమాత్రం మయి నిర్మ
మాణే, క్వ మేఘువాహాః క్వ మరాళవాహాః క్వ తార్క్ష్యవాహాః క్వ

భీమస్య అధరోష్ఠమపి నిర్గమిష్యతాం బహిరాగామినాం క్రూరాక్షరాణాం పరుషవ
చనానాం ఆవళ్యా పఙ్క్త్యా విమర్దనాత్సఙ్ఘట్టనాద్యా శఙ్కా భయం తయేవేత్యు
త్ప్రేక్షా. ఉదవేపత - చకమ్పే-రుష్యై వేతిభావః. ఆత్రేయశబ్దస్య నపుంసకత్వం మృగ్య
మితి - 'తస్యాధరస్యముదవేపతే'తిపాఠ స్సమంజసః. వేపతేః కర్తరిలఙ్. ౫౭. ఇతః
పరం శ్లోకద్వయం సందర్భశుద్ధ్యై వ్యత్యయేన వ్యాఖ్యాయతే-హిడింబేతి. అయే తన్వి
హిడిమ్బ కిమ్మీరౌ అసురౌ బృహద్రథాత్మభూః జరాసంధః బకాసురః తే ఆదిర్యే
షాం తేషాం దురాత్మనాం హత్యాః వధాత్ తరతః తత్కర్తురితి యావత్ - మే మమ
సంబన్ధినః భుజస్య త్రపా క్షుద్రవధజన్యా లజ్జైవామ్బుధిః సముద్రస్తన్నిమజ్జనాయ
మజ్జయితుమేవేత్యర్థః. 'తుమర్థాచ్చే'తి సంప్రదానత్వం - అధునా అముం కీచకస్య
క్షుద్రస్య సూదనే మారణేవిషయే ఉద్యమం ఉద్యోగం సృజసి జనయసి - తత్తాదృ
గ్భలీనాం హన్తర్మాతిలజ్జాకరం నీచస్యకీచకస్య హననమిత్యర్థః. అత్ర కీచకహననల
జ్జాబ్ధిమజ్జనయోః హేతుహేతుమతోరుక్తిరూపోహేత్వలంకారః. తరణేన హత్యానాం
మహాసముద్రత్వరూపణాత్తత్కైకదేశరూపకేణ సంసృష్టిః 'త్ర పాంబుధా' వితిశుద్ధరూపకే
ణోజ్జీవితశ్చేతి రహస్యం-యత్తత్ర 'హత్యాతరత' ఇత్యవిసర్గపాఠభ్రమేణ హత్యా
హననేన తరతః తీర్ణవతః త్రపాంబుధిమితి విభక్తిపరిణామేనానుషజ్యత ఇతి నృసింహా
ప్రలపితం - తత్తస్య న చిత్రం. యత్ర స్థానుషంజనే భీమస్య త్రపాంబుధేః క్షుద్రవ
ధజన్యస్య పూర్వం సత్వేన ప్రతీత్యా పతత్ప్రకర్షదోషాపత్తేరితి-వంశస్థః. ౫౮. త దేవ
కీచకవధతుచ్ఛత్వం వ్యంజనయా స్ఫోరయతి - గదేతి. గంభీరా మహాసారా అతఏవ
సా ప్రసిద్ధా గదాపి తిష్ఠతు ఆస్తామిత్యనాదరోక్తిః. హే తన్వి మయి నియుద్ధ
మాత్రం బాహుభ్యామేవ యుద్ధం నిర్మాణే కుర్వతిసతి-మేఘువాహాః ఇంద్రాః క్వ?
క్షుత్రభవేదితి సర్వత్రయోజ్యం - మరాళవాహాః బ్రహ్మా క్వ ? తార్క్ష్యవాహో విష్ణుః
క్వ? మహోక్షవాహాః మహేశ్వరాః క్వ? సర్వేఽపి భీతాః పలాయంతఏవేత్యర్థః.
అత్ర వినైవ గదాం బాహుయుద్ధమాత్రేణైవేంద్రాదీనాం పలాయనవస్తునా కా గణనా

మహోత్సవాహాః. ౫౯. ప. తథాపీత్యాదాస్యమేతస్మిన్నపయికమేవ మే, శ్రోదీయానపి వధ్యో హి కులస్త్రీధ్వజ్మహీయసాం. ౬౦. గ. అయే తన్వి కిం బహునా. ౬౧. ప. తస్యా సృజాయావకితాంఘ్రిమ స్థానం చూర్ణేన కర్పూరమయాంగరాగాం, అకీర్తిమష్యాప్యభిలిప్త నేత్రామలంకరిష్యేమమ వీరలక్ష్మీం. ౬౨. ప. వీరశ్రియ శ్శిల్పమిదం మ

కీచకస్యేత్యర్థా స్తరాపత్యాత్మకార్థాపత్యలంకారప్రతీతే ర్వస్తునాలంకారధ్వనిః. ఇం ద్రవజ్రా. ౫౯. ననుతర్హి - 'సింహో జంబుకమంకమాగతమపి త్యక్త్వా నిహన్తి ద్విపం సర్వః కృచ్ఛ్రిగతోఽపి వాఞ్ఛతి జనస్సత్త్వానురూపం ఫల'మితి న్యాయమేవాంగీ కరోషి-నేత్యాహ-తథాపీతి. తథాపి కీచకవధస్య లజ్జాకరత్వేఽపీత్యర్థః. ఏతస్మిన్ కీచక సూదనే విషయే ఔదాస్య ముపేక్షా మే మమ - ఆనపాయికమయుక్తమేవ - హి యస్తాత్కారణాత్ శ్రోదీయానతిక్రుద్రోఽపి-కులస్త్రీభ్యో ద్రుహ్యతీతి కులస్త్రీధ్వక్ - మహీయసాం మహాత్మనాం - బలశాలినామితి యావత్ - వధ్యః హన్తవ్యః. దారాప హర్తురాతతాయిత్వేన తద్వధస్య కరణీయత్వేనచ స్మరణాదితి భావః. తస్మాదౌ దాస్యమనౌపయికమేవేతి సంబంధసామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపార్థాంతరన్యాసః. యస్తు - తథాపి యద్యపీత్యర్థః. ఏతస్మిన్ కీచకే మే అతిబలశాలినః అనపాయికం అపాయప్రదం నభవత్యేవ - తథాపి వధ్యపీత్యర్థాన్తరన్యాసేనాహ - తథాహి- మహీయసాం అభిమానిత్వేన శ్లేష్ఠానాం శ్రోదీయాత్ వరిష్ఠోఽపి బలవానపీత్యర్థః. ని. 'శ్రేష్ఠ శ్రోదిష్ఠ ప్రేష్ఠగరిష్ఠా' ఇత్యమరః. ఇతి నృసింహస్య వివరణం - తత్తస్యాపపా ఠాదసందర్భప్రలాపశీలస్య నచోద్యం - పరంతు శోశమప్య పార్థయాంచక్ర ఇత్యాగృ హ్ణీమః. యతః 'శ్రేష్ఠశ్రోదిష్ఠ ప్రేష్ఠ స్థవిష్ఠ బంహిష్ఠాః వరిష్ఠశ్చ ప్రకృద్రాభీప్సిత పృథు పీవరబహుప్రకర్షార్థా' ఇతి క్రమేణ శ్రేష్ఠశ్రోదిష్ఠాదిశబ్దానాం పరకృష్ట శ్రీప్ర ప్రకృ ష్ట శ్రుద్రాద్యర్థకత్వేన క్రమేణ గృహీతానాం పర్యాయతా స్ఫోరణాదితి - శ్రుద్ర శబ్దాత్పకర్షార్థకే ఈయసుని రేఫలోపపూర్వగుణయోః నిష్పన్నస్య శ్రోదీయః శబ్దస్య ప్రకృష్టశ్రుద్రార్థకత్వమవ్యాజసిద్ధం. ౬౦. అయేఇతి. అయే తన్వి హేద్రౌపది బహు నోక్తేనకిం కార్యమిత్యుత్తరేణ యోజ్యం. ౬౧. తస్యేతి. మమ సంబంధినీం వీరలక్ష్మీం తస్య కీచకస్య అసృజా శోణితేన యావకితే సంజాతలాక్షా మంఘ్రీ పాదౌ యస్యాస్తథోక్తాం కించ తస్య ఆస్థానం కీకసానాం చూర్ణేన కర్పూరమయః అంగరాగః విలేపనం యస్యాస్తథోక్తాం-ఆపిచ తస్య అకీర్త్యాఅపకీర్త్యైవ మష్యా అంజనేన అభిలిప్తే ఆభ్యక్తే నేత్రే యస్యాస్తథోక్తాం చ - ఆలంకరిష్యే. ౬౨. వీరేతి, అయే తన్వి - ఇదముక్త

యోక్తం యథార్థభావాదనుభూయ సద్యః, సైరంధ్రికాచారవినోద
నేఽపి తవానుసారే చ్ఛు మవేహి నూం త్వం. ౬౩. త్వయాపునశ్చ
స్మితపూర్వవాచా ప్రత్యుత్పతంత్యేవ కటాక్షఖేలైః, క్రీడాం విధా
తుం క్రియతా మముష్య సంకేతభూ స్తాండవమంటపోఽయం. ౬౪.
గ. ఇత్యాశ్వాసితవతః పత్యురనుమత్యా పునరాగత్య నైపథ్యభవన
మధిశయాళో స్తస్యాశ్చేతసః పలాయమానస్య భయభరస్య సాపివిభావ
రీసహచరీ బభూవ. ౬౫. ప. అన్యేద్యురేత్య చపలః పునరబ్రవీత్తాం
సుభ్రుప్రసీద మయితుల్యనికారపాత్రే, కేళీషు హార్దకలహేషు చ కేశ
కృష్టిం పాదాహతిం చ దధతీ కురువైరశుద్ధిం. ౬౬. ప. పంచ సంతు

విధం మయోక్తం కథితం వీరశ్రియశ్శౌర్యలక్ష్మ్యాస్సంబంధి శిల్పమలఙ్కారం యథార్థ భావాత్సత్యం యథాతథా అనుభూయసమ్యగ్దృష్ట్వా త్వం సద్యః. తత్క్షణంసైరంధ్రికా యాశ్శిల్పకారికాయాస్సంబంధినా ఆచారేణ అఙ్గనాలంకరణరూపేణ వినోదనే క్రీడాయామపి మాం తవానుసారేచ్ఛుమనుసరణకామం విద్ధిచ్ఛుగితి సాధుః.ఆవేహి-జానీహి-స్వానురూపచేష్టాయాం ప్రేమాత్కట్యాదితిభావః. ౬౩. త్వయేతి. కించే తిచార్థః. త్వయాపునస్త్వర్థః. ప్రత్యుత్పతన్త్యా స్వయమేవానురాగేణాగచ్ఛంత్యేన కటాక్షాణాంఖేలైః ప్రసారైస్సవా స్మితం పూర్వం యస్యాస్తయా వాచా వాక్యేన క్రీడాం సంభోగం వధం చ విధాతుం కర్తుం-అయం తాండవమండపో నర్తనశాలా-అము ష్యకీచకస్య సంకేతభూః క్రియతాం. అముష్య క్రీడామితివా యోజనా. తత్రాగతం హనిష్యామీతి భావః. ౬౪. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణాశ్వాసితవతః. దుఃఖాపనో దనం కృతవతః పత్యుర్భీమస్యానుమత్యా నిదేశేన - పునరాగత్య నైపథ్యభవనమల ఙ్కారశాలాం అధిశయాళో స్తత్ర నిద్రాయమానాయా స్తస్యాః ద్రౌపద్యాః. చేతస శ్చిత్తాత్ పలాయమానస్య భయభరస్య-సా విభావరీరాత్రిరపి సహచరీ అనుయాత్రీ బభూవ - ద్వయమప్యగచ్ఛదిత్యర్థః. అతఏవ తుల్యయోగితాశ్లేషః. ౬౫. అన్యేద్యు రితి. అన్యేద్యుః పరస్మిన్దినే చపలః కామాతురచిత్తస్సకీచకః పునరేత్య ద్రౌపదీ సమీపమాగత్య తాం ద్రౌపదీప్రతి అబ్రవీత్ - వక్ష్యమాణప్రకారేణోవాచ-హే సుభ్రుసుందరభ్రూలతే తుల్యస్య నికారస్యావమానస్య-పాత్రే మయి విషయే-ప్రసీద-తుల్యం నికారం కథయతి. కేళీషు సురతబన్ధవిశేషేషు హార్దేన ప్రేమ్ణా కలహేషు చ క్రమేణ కేశానాం కృష్టిమాకర్షణం - పాదాభ్యామాహతిం తాడనం చ-దధతీ కుర్వ తీసతీ వైరస్య పూర్వస్మిన్దినే కేశగ్రహాదిజన్యస్య శుద్ధిం నిర్యాతనం కురు. ౬౬.

థవా స్తేభ్యోముంచ భీతిం మయి స్థితే, పంచవక్త్రే వనే దృష్టే కిం చరేయుః పరేమృగాః. ౬౭. ప. మస్తకేఽంజలిపద్మస్య మమ సంప్రతి మానిని, ప్రసాదశంసినం పాదం ప్రయచ్ఛ సహచారిణం. ఓ. గ. ఇత్థ మతివేలం ప్రలపంతమేనం ప్రత్యురుచి ముఖసాచీకరణే త్రపాహేతు కతా మభినయంతీ కుంతీస్నుషా తృషాభిభూతేవ వచన మిదం కించి దుదంచయాం చకార. ౬౯. గ. అయి భద్రజగదిదమారుద్రం ఋద్రయితు మనిద్రాణాయ శంబరద్రుహ్యాః శాసనముద్రణాయ ద్రుహ్యతి కో వా జనః. ౭౦. గ. కింత్వియానేవ ప్రస్తుతే వస్తుని విశేషః. ౭౧. ప. స్త్రీపుంసయోర్భవనటనా మిథో యా పూర్వస్తయోర్వ్రీడ

నన్వుక్తమేవ 'పంచ మే పతయస్సంతి లేచ న ఋమంత' ఇత్యతఆహ—పఞ్చేతి. అయి తన్వి, తే తవ పంచభవాః పతయస్సంతు - తిష్ఠంతు నామ-మయి సింహబలే స్థితేసతి తేభ్యః పతిభ్యో భీతిం భయం ముంచ త్యజ. తత్ర దృష్టాంతయతి—పఞ్చేతి. వనేపంచవక్త్రే సింహే దృష్టేసతి పరే మృగాః వ్యాఘ్రాదయః చరేయుః కిం? నచరేయురేవేత్యర్థః. తథాచ మాం దృష్ట్వా తే పలాయేయురేవేత్యర్థః. ౬౭. మస్తకఇతి. హే మానిని, సంప్రతి మమ మస్తకే శిరసి-అంజలిపద్మస్య త్వత్ప్రసాదార్థం బద్ధస్య-ప్రసాదస్యశంసినం సూచకం పాదం త్వచ్చరణపద్మం సహచారిణం ప్రయచ్ఛ శిరసి నిధేహి. ఓ. ఇత్థమితి. ఇత్థము క్తప్రకారేణ అతివేలం నిర్మర్యాదం యథాతథా ప్రలపంతం అనర్థకం భాషమాణం. ని. 'ప్రలాపోఽనర్థకంవచ' ఇత్యమరః. ఏనం కీచకం ప్రతి ఆరుచ్యా జుగుప్సయా యన్ముఖస్య సాచీకరణం తిర్యక్కరణం - తస్మిన్ త్రపా లజ్జైవ హేతుర్యస్య తత్తస్య భావస్తత్తా-తామభినయంతీ ప్రకాశయన్తీ సా కుంతీస్నుషా ద్రౌపదీ కృపాకామేనాభిభూతా వ్యాప్తే వ-నవస్తుతో వ్యాప్తేత్యర్థః. కించిదత్యల్పం-ఇదం వక్ష్యమాణం వచనముదఞ్చయాంచకార-ఉవాచేత్యర్థః. ౬౯. అయీతి. అయిభద్ర హే శుభశీల ఆరుద్రం శివమభివ్యాప్య ఇదం జగల్లోకం ఋద్రయితుం స్వీయవికారేణ తుచ్ఛంకర్తుం - అనిద్రాణాయ జాగ్రతే శంబరద్రువాః మన్మథస్య సంబన్ధినే శాసనముద్రణాయ ఆజ్ఞాచిహ్నాయ కోవాజనో ద్రుహ్యతి-నకోఽపీత్యర్థః. 'ఋధ్రద్రు హే'త్యాదినా సంప్రదానత్వం. ౭౦. నను తర్హి కిమితి నిరాకరోషీత్యత ఆహ. కింత్వితి. కింతు తచ్ఛాసనస్యానుల్లంఘ్యత్వేఽపి ప్రస్తుతే వస్తుని మాన్మథే వికారే విషయే విశేషస్తారతమ్యం ఇయానేతావానేవ. ౭౧. విశేషం ప్రపంచయతి.—స్త్రీతి. స్త్రియాః పుంసశ్చ స్త్రీపుంసయోర్మిథః అన్యోన్యం భావౌ అభిప్రాయావేవ నటా

తిరఃపటేన, చిరాయతే స్పష్టయితుం స్వరూపం పరస్తుతనోత్సహతేఽను మంతుం. ౭౨. కింబహునా. ప. గీర్భి స్తవాద్య చతురాభిరుదస్యతే మే గంధర్వదండనభయం త్వదవాప్తివిఘ్నుః, తస్మాద్భజస్వ రతిసౌఖ్య భరాయరాత్రౌ భీమే స్థితే తమసి నర్తనగేహమధ్యం. ౭౩. ప. తథైవ లీలాం తనవాని తత్ర తల్పాంత సీమానముపేయుషస్తే, భూయో యథాంతఃపురికాజనానాం వక్త్రంనపశ్యే ర్నవసుందరాణాం. ౭౪. గ. ఏవం మృగాక్ష్యావచనమాత్మికస్య శ్రౌద్రపటలీభూతకర్ణపుటః ప్రమో

నాట్యపాత్రే యాథవతః తయోర్ద్వయోర్మధ్యే పూర్వః ప్రగమః స్త్రీభావనటః స్వరూపమాకారం స్పష్టయితుం ప్రకాశయితుం వ్రీడః లజ్జైవ తిరఃపటః యవనికా తేన చిరాయతే విలంబయతి. పరః పుంభావనటస్తు స్వరూపం స్పష్టయితుం తత్ వ్రీళ తిరఃపటేన విలంబనం అనుమంతుమంగీకర్తుం నోత్సహతే నశ్యమతే. తుల్యేఽప్యనురాగే పరఃపుమాన్ లంఘతే వేలాం స్త్రీత్వనిచ్ఛురివసమనుభవన్తీ న స్పన్దతే మనాగపీత్యేతావానేవ విశేషఇతి పూర్వేణ యోజ్యం. ౭౨. కింబహునేత్యుత్తరేణాన్వయః. గీర్భిరితి. 'ఆయి భద్ర బహునోక్తేన కింకార్యం చతురాభిర్నిపుణాభిస్తవ గీర్భి ర్వాక్పైర్యాః పఞ్చ సన్తుధవా' ఇత్యాదిభిః త్వదవాప్తేర్భవత్సాంగత్యస్య విఘ్నుః ప్రతిబంధకం మే మదీయం గంధర్వైర్వా మత్పతిభిర్దండనాత్ భయం అద్య ఉదస్యతే నిరాక్రియతే - తస్మాద్భయని రాకరణాద్ధేతోః రాత్రౌ భీమే అతిసాంద్రే తమస్యంధకారే స్థితేసతి రతిసౌఖ్యస్య భరాయాతిశయార్థం నర్తనగేహస్యమధ్యం భజస్వ - ప్రాప్నుహి తదావయోస్సంశేతస్థానమిత్యర్థః. త్వదవాప్తివిఘ్నుః మే మదీయేన గంధర్వేణ దండనభయమద్య చతురాభిః. నతు భీమసన్నిధానసమయ ఇత్యర్థః. గీర్భిరుదస్యతేన బలేనేత్యర్థః. తస్మా ద్వ్యర్థాత్మకత్వాద్ధేతోః. తమసి భీమే భీమసేనే మద్భూమికామాపన్నేస్థితేసతి శేషముభయత్ర సమమిత్యపి ప్రాహుః. ౭౩. తథేతి. కించ తత్ర నర్తనగేహే తల్పస్య శయ్యాయాః. అంతసీమానం చరమప్రదేశం తల్పస్యదారసౌఖ్యస్య అంత సీమానం చ. ని. 'తల్పంశయ్యాట్ట దారేష్వి'త్యమరః. ఉపేయుషః ప్రాప్తవతః తే తవ లీలాం క్రీడాం తత్రైవ తనవాని-కరవాణి కారయాణీత్యంతర్భావితణిజర్థశ్చ గ్రాహ్యాః. యథా భూయః సుందరాణామప్యంతఃపురికాజనానాం వక్త్రం నపశ్యేః నాలోకయేః తత్రైవేతియోజ్యం - సర్వాతిశాయిసౌఖ్యలాభాస్మరణాచ్చేతిభావః. అత్ర నవపుష్పశేతి పాఠాంతరం. ౭౪. ఏవమితి. ఏవముక్త ప్రకారస్య మృగాక్ష్యాః ద్రౌపద్యాస్సంబంధినో వచనస్యైవమాత్మికస్య మధునః శ్రౌద్రపటలీభూతే మధుచ్ఛత్రీ

దార్ణవజలమానుషాయమాణహృదయస్పదనమాసాద్య సమాలంభన పూర్వేణ సలిలావగాహేన విరజీకృతాంగోఽయమంతరివ బహిరప్యవలిప్తః. 2౫. తతః పరంభగవతి నిజతనయప్రజావతీమనోరథసిద్ధిం సంపాదయితుమివ కమలబంధౌ చరమసింధౌ నిమగ్నే ధ్వాన్తే నిరుధ్యమానదివిషదధ్వాంతే ధ్వాంతకదంబే సంభృతసంభోగసంవిధానః కీచకో నిర్వర్తితరాజభోజనపరివేషణకృత్యేన పవమానసూనునా ప్రవిష్టపూ

కృతౌ కర్ణపుటా యస్యసః. ని. 'మధుశోభో మధుచ్ఛత్రం మధుపాత్రం క్షౌద్రపటలంచే'తి హలాయుధః. అతిమధురం తద్వచనమాకర్ణయన్నిత్యర్థః. అతఏవ ప్రమోదవివ ఆర్ణవే సముద్రే జలమానుషాయమాణం నీరమనుష్యవదాచరితం హృదయం మనో యస్యతథోక్తః. ఆనందసాంద్రహృదయఇత్యర్థః. సదనం గృహమాసాద్య ప్రాప్య పూర్వం సమాలమ్భనం గంధరజోభిరంగానా మున్మర్దనం నామ సంస్కారో యస్య తేన సమాలమ్భనపూర్వేణ సలిలావగాహేన స్నానేన విరజీకృతం నిర్మలితమంగం యస్య తథోక్తః. అంతర్మనసీవ బహిఃబాహ్యేఽంగేఽపి - అవలిప్తః చందనేనానులిప్తః గర్వితశ్చాయం కీచకః. 2౫. తతఃపరం స్నానానులేపనానంతరం భగవతి కమలబంధౌ సూర్యే నిజతనయస్య కర్ణస్య ప్రజావత్యాః భ్రాతృజాయాయాః ద్రౌపద్యాః మనోరథస్య కీచకవధరూపస్య సిద్ధిం సంపాదయితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - చరమసింధౌ పశ్చిమసముద్రే నిమగ్నేఽస్తంగతేసతీత్యర్థః. ధ్వాంతేఽన్ధకారే నిరుధ్యమానః తిరస్క్రియమాణః దివిషదాం దేవానాం అధ్వాంతః ఆకాశప్రదేశః యేన తథోక్తేసతి ధ్వాంతకదమ్బక ఇతి పాఠః. సింధౌ బంధౌ ఇతి పూర్వానుప్రాసవైరూప్యాదుపేక్ష్యః. సంభృతాని సమ్యగ్గృహీతాని సంభోగస్య సంవిధానాన్యుపకరణాని ప్రక్ఛందనతామ్బూలాదీని యేన తథోక్తస్సన్. నిర్వర్తితం కృతంరాజ్ఞో విరాటస్యభోజనే పరివేషణకృత్యం భుక్తిపాత్రే శాకాన్నాదిసమర్పణం యేన తేన పవమానసూనునా భీమేన పూర్వం ప్రవిష్టం ప్రవిష్టపూర్వం తత్-ద్రౌపద్యా సంకేతత్వేన నివేదితం యత్తదేవేత్యర్థః. నర్తనగేహం రంగమండపం అగాహత ప్రవిష్టవాన్ - ఆత్రాజ్ఞాజ్ఞిభావేనసంకీర్ణస్య శ్లిష్టపరంపరితరూపకద్వయస్య శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితావలేపేనాన్తర్భావ్యయోరాపమ్యగమకస్య తుల్యయోగితాభేదస్య మనోరథసంపాదనోత్ప్రేక్షాయాస్సిద్ధా బద్ధావిచ్ఛేకవ్యఞ్జనావృత్తిరూపవృత్త్యను ప్రాసస్య ధ్వాన్తే ఽధ్వాన్తే ఇతి వ్యఞ్జన యుగ్మావృత్తిరూపచ్ఛేకానుప్రాసస్యచారాలంకారశబ్దాలంకారాణాం సజాతీయ విజాతీయా

ర్వం తదేవ నర్తనగృహమగాహత. ౭౬. ప. క్వ సాలభంజికేవాసిమాలిని స్తంభపార్శ్వగా, ఇత్యసౌ భీమతల్పాన్తమాససాద శనైశ్శనైః. ౭౭. గ. తత స్తం వలలోఽపిస్త్రైణసముచితేన కంఠస్వరేణ మృదులమేవం జగాద. ౭౮. ప. వధూశతం మనాదృత్య మామపేక్ష్య యదాగమః, తత్తావ్వం బహిర్గతప్రాణం మన్యతేమే మనోఽధునా. ౭౯. గ. ఏవముక్తవతే వృకోదరాయ కీచకః పునరపి వాచం మృదుపదామువాచ విదధే. ౮౦. ప. గంధర్వానపి దయితాం స్మృణాయ మత్వా మామేవం రతివిధయే ప్రతీక్షసే యత్, దేవత్వాదపి సుతనుత్వయా ధునా మే మర్త్యత్వం జగతి మహత్తరంహిక్లిష్టం. ౮౧. ప. సురాధికత్వేఽపి పదే వితీర్ణే

నాం సంసృష్టిః. ౭౬. శ్వేతి. అసౌ కీచకః. హేమాలిని - త్వం సాలభఞ్జికా స్తమ్భే తృత్రిమపుత్రికేవ-'స్యాత్సాలభఞ్జికా స్తమ్భే లేప్యేనాఞ్జలికారికే'త్యమరః. స్తమ్భస్య పార్శ్వగా పార్శ్వవర్తమానాసతీ క్వాసి తుత్రవర్తసే? ఇత్యుక్తప్రకారేణ వదన్నన్నిక్యర్థః. భీమస్య తల్పాన్తం శయ్యాయాస్సమీపం ప్రతి శనైశ్శనైరాససాద ప్రాప్తవాన్. ఉల్లేఖాః. ౭౭. తతఇతి. తతశ్శయ్యాసమీప ప్రాప్యనన్తరం - వలలోఽభ్యాతవాసే వలలనామా భీమోఽపి స్త్రైణస్య స్త్రీభావస్య సముచితేన కణస్వరేణ ఉపలక్షితస్తం కీచకం ప్రతి మృదులం సుకుమారం యథాతథా ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ జగాద ఉవాచ. ౭౮. వధ్వేతి. హేకీచక, త్వం మామపేక్ష్య కానుయాత్వా వధూశతం భార్యా శతమనాదృత్య ఉపేక్ష్య యద్యస్తాదాగతోఽసి - తత్తస్మాత్ మే మదీయం మనస్త్వామధునా బహిర్గతాః మయ్యేవసక్తాః ప్రాణాయస్య తథోక్తం నిష్క్రాన్తప్రాయ ప్రాణం చ మన్యతే తర్కయతి - అత్ర వధూశతత్యాగపూర్వకాగమనేన బహిర్గత ప్రాణత్వానుమానాదనుమానాలంకారః. ౭౯. ఏవమితి. ఏవముక్తవతే వృకోదరాయ భీమాయ పునరపి మృదూన్యకుటిలాని పదానిశబ్దాః యస్యాస్తాం వాచం కీచకః ఉపధామువాయనం విదధే చకార. ౮౦. గంధర్వానితి. ఏవముక్తవతే వృకోదరాయ-హే సుతను శుభగాత్రి త్వం దయితాం ప్రాణప్రియాం గంధర్వానపి తృణాయమత్వా - తృణమివ అనాదృత్య- 'మన్యకర్మణ్యనాదర'ఇతి చతుర్థీ. మర్త్యం మాం రతివిధయే సంభోగార్థం యద్యస్తాత్ప్రతీక్షసే నిరీక్షసే తత్తస్మాన్మదీయం నుర్త్యత్వం మనుష్యభావః దేవత్వాదపి మహత్తరమతిశ్లాఘ్యం త్వయాధునా క్లిష్టం కృతం. హీరవధారణే-వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్. ౮౧. సురేతి. కించ హేసుతను త్వయా సురేభ్యః అధికత్వం యస్మిన్ తస్మిన్ పదే స్థానే మహ్యం వితీర్ణే దత్తే సత్యపి తవ కృత్యస్య కార్యస్య

మహ్యం తవాస్యేవ హి కృత్యశేషః, కురుష్వ మేరో రధికే కుచే మాం సుధాధికంపాయయచాధరోష్ఠం. ఆ॥. ప. ఇత్థం ససాంత్వవచనోదయమర్ధ మందమారోఢు మానమితపూర్వతనో స్సభీమః, ముష్టాన్య హతిం నిటలసీమ్ని చకారశత్రో రాయుర్లిపిం శిథిలయన్నివ ధాతృదత్తాం. ఆ3.ప. గంభీరచేతా స్సతు కీచకోఽపి గంధర్వబుద్ధ్యాప్రతిహంతు మేనం, సదోష్ణ భవిత్ర్యా శ్శవతాదశాయా స్సాధారణీమేవ బబంధ ముష్టిం. ఆగ. ప. జనం భజంతౌ జయతర్షవంతౌ రుషం వహన్తౌ రుధిరం

శేషః అస్త్యేవహి. హిరవధారణే-సకఇత్యత స్తమాహ.—కురుష్వేతి. మేరోస్సురాద్రే రధికే కుచే మాం కురుష్వ - ఆలింగస్వేత్యర్థః. సుధాయా ఆమృతాదధికం మాధుర్యే ణేతిభావః. అధరోష్ఠం పాయయ. పిబతేర్ణ్యన్తాత్కర్తరిలోట్ - దేవేభ్యోఽధికస్య తదధికావాసాహారాధిక్యావశ్యకత్వాదితిభావః. అత్రాలింగనాధరపానప్రార్థనావాక్యార్థాభ్యాం కృత్యశేషాస్తిత్వసమర్థనాదనేకవాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్. ఆ॥. ఇత్థమితి. ఇత్థముక్తప్రకారేణ సాంత్వవచనానాం ప్రియవాక్యానాముదయేన ఉచ్చారణేన సహితం యస్మిన్ తత్తథా ఆర్ధమఙ్గం శయనార్ధభాగమారోఢు మానమితావష్టబ్ధా పూర్వతనురూర్ధ్వకాయో యేన తస్య శత్రోః కీచకస్య ధాత్రా దత్తాం లిఖితామాయుషో లిపిం శిథిలయన్ మార్జయన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా - సభీమః నిటలసీమ్ని శత్రోః ఫాలదేశే ముష్టాన్య హతిం తాడనం చకార. ఆ3. గమ్భీరేతి. అథ గమ్భీరం సుఖదుఃఖయోరవికృతం చేతః యస్యసః ఆతఏవ సకీచకోఽపి తు శబ్దో వాక్యాలంకారే. గంధర్వస్తాడితవానేషమూలినీపతి ర్గంధర్వఇతి బుధ్యా నిశ్చయేన ఏనం గంధర్వం భీమం సద్యః ప్రతిహంతుం ప్రతిహర్తుం భవిత్ర్యాః భావిన్యాః శవతాదశాయాశ్శవత్వావస్థాయా ఆపేక్ష్యేవకారోఽప్యర్థః. సాధారణీం సమానాం నత్విదానీమేకాం తదానీమన్యామిత్యర్థః ముష్టిం బబంధ బద్ధవాన్. ముష్టిం బధ్వా మ్రియంతే మర్త్యాఇతి ప్రసిద్ధమ్. ఆర. జవమితి. తౌ భీమకీచకౌ జవం బలవేగం భజంతౌ - జయే తర్షవంతౌ కామినౌ - రుషం క్రోధం వహన్తౌ రుధిరం కిరన్తౌ - ఋతేభ్యః ప్రసారయన్తౌ - పరస్పరం పటవః పరుషాశ్శబ్దాః చారయన్తి - మారయామీత్యాదయోఽనయోస్సంతీతి తద్వంతౌ ఆతాన్తౌ ఆశ్రాన్తౌచ సన్తౌ నితరాం నియుద్ధవన్తౌ బాహుయుద్ధశాలినౌ బభూవతుః. 'నియుద్ధకేళిం నిశి నిర్మమాత'ఇతిపాఠోఽనుప్రాసస్యైకపాదభఙ్గాఖ్యదోషాపత్తేర్వ్యర్థమానార్థక లడంతబాధాచ్ఛేత్యుక్తం. ఏవం పటుశబ్దవంతావిత్యత్ర 'పటుకార్యవన్తావి'త్యేవ పాఠోయుక్తః. అన్యథా 'ఆహ్వేళితారావమి'త్యుత్తరశ్లోకేన సందర్భ

కిరంతౌ, పరస్పరం తౌ పటుశబ్దవంతౌ నియుద్ధకేళిం నిశి నిర్మమాతే. ౪౫. అశ్వోఽలితారావ మవీరవాద మనీక్షకశ్లాఘన చాటుగుంభం, అనుచ్ఛ్వాసమహుంక్రియాక మభూతపూర్వం తదభూన్నియుద్ధం. ౪౬. శిలీముఖైశ్చిత్రజచాపజుష్టై ర్దత్తాని రంధ్రాణి దధన్నిజాంగే, సమీరజాతేన విభూనితోఽపి సకీచకో నైవ చుకూజ కించిత్. ౪౭. తస్మిన్ హతే నిపతితే బకవైరిముష్ట్యా రంగేణ తేన సమకంపి చలత్పతాకం, పార్థాచ్చిరేణ పరిశీలితముత్తరాద్యైః కన్యాజనైర్ నభినిర్జితం తదా నాట్యం. ౪౮. గ. తదను తత్ర మంటపే పిండితయా కృతం తస్య వసోస్తరసం

విరోధాపత్తేః. ౪౫. అశ్వోఽలితారావమితి. నవిద్యన్తే అశ్వోఽలితారావాస్సింహనాదాః యస్మిం స్తత్తథోక్తం - అవీరవాదం విగతాత్మకత్థనం - వీక్షకాణాం ప్రేక్షకాణాం శ్లాఘనాని చాటుగుంభాః ప్రియవాక్యసందర్భాశ్చ న విద్యంతే యస్మిం స్తత్తథోక్తం తదానీం తద్దేశస్య విజనత్వాదితిభావః. అనుచ్ఛ్వాసః అనుద్ధతాః నిశ్వాసాయస్మిం స్తథోక్తం. న విద్యంతే హుంక్రియాః హుంకారాః యస్మిం స్తత్కం-శైషికకప్. అతఏవ తత్ - భీమకీచకసంబంధి నియుద్ధం బాహుయుద్ధం పూర్వం నభూతం కదాపి నజాతమ భూతపూర్వం జగద్విలక్షణం సత్ అభూత్ అత్ర అశ్వోఽలితారావేత్యాద్యనేకపదార్థేన తన్నియుద్ధస్య జగద్వైలక్షణ్యసమర్థనాదనేకపదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్. ౪౬. శిలీముఖైరితి. చిత్రజస్య మన్మథస్య చాపే ధనుషి పుష్పేచ జుష్టైస్సంహితైః ప్రీతైశ్చ శిలీముఖైర్బాణైరళిభిశ్చ. ని. 'అళిబాణౌశిలీముఖా' విశ్వమనరః. దత్తాని కృతాని రంధ్రాణి నిజాంగే దధన్నపి సమీరజాతేన భీమేన వాయుసమూహేన చ విధూనితః కంపితోఽపి సకీచకః వేణుర్విశేషశ్చ. ని. 'వేణవః కీచకాస్తేస్యు ర్యేస్వనంత్యనిలోద్ధతా' ఇత్యమరః. కించిదపి నచుకూజ నదధ్వా నైవ. మమారేత్యర్థః. అత్ర శిలీముఖకృత రంధ్ర వాయుజాతధ్వననరూప సామగ్రీసత్వే కూజనానుదయవర్ణనాత్ తిరస్కారో విశేషోక్తేశ్చ త్తజ చాపాదిశ్లేషభితిరస్కారోధ్వన్యవసాయమూలాతిశయోక్తయు ప్రాణితత్వాత్తయోరం గాంగిభావేనసఙ్కరః. ౪౭. తస్మిన్నితి. బకవైరిణో భీమస్య ముష్ట్యా తత్ప్రహారేణే త్యర్థః. హతే అతఏవ తస్మిన్నిపతితే సతి తేన ప్రసిద్ధేన రంగేణ నర్తనమండపేన ఉత్తరా విరాటపుత్రీ ఆద్యా యేషాంతైః కన్యాజనైః పార్థాదర్జునాచ్చిరేణ పరిశీలితమభ్యస్తం నాట్యమభినయం బహుతా సర్వతోఽనుకుర్వతేత్యుత్ప్రేక్షా - చలంతీ పతాకా యస్మిం స్తథా సమకంపి కంపితం - కమ్పలేర్ణ్యంలుఙ్. ౪౮. తదన్వితి. తదను తత్ర మండపే నర్తనశాలాయాం పిణ్డితయా పిణ్డాకారేణ కృతం భీమేనభుటితం

తరసా విలోక్య ప్రహర్షవత్యా పార్షత్యా శ్లాఘాపూర్వమాఘ్రాత భుజః కురుకుంజరో నిర్ఘత్య యథాపుర మవికృతమానసో మహానసో దరం ప్రవిశ్య సుఖేనాధిశిశ్యే. ర్ఘ. ఏ. నిపాత్యమాలిన్యమ్ తత్రశ త్రుం చక్రంబు భీత్యేవ చలాగ్రపాణిః, నిశమ్య తత్కిం కిమితి బ్రువాణా స్సర్వేఽపి తస్యావరజా స్సమేయుః. ర్ఘ. ప. విలోక్య తం భ్రాతర మాత్తశోకా మృత్యుద్విషశ్యేవ విధానపిండం, జ్యాయాని వామీ విదధుస్తలీం తామస్రేణ గుల్భద్వయసీం నిజేన. ర్ఘ. గ. తత్సస్తే సోదరవిపత్తినిమిత్తముయమేవేతి రోషరూషితచేతసో నివేశితశ

దస్యోశ్శతోస్తస్య కీచకస్య తరసం మాంసం విలోక్య ప్రహర్షవత్యాసంతోషవత్యా పార్షత్యా ద్రౌపద్యా తరసా వేగేన శ్లాఘాపూర్వం యథాతథా ఆఘ్రాతో చుమ్బితో - భుజా - యస్యసః. తయోరేవ తదభీష్టదాయకత్వాదితిభావః. కురువ్యాఘ్రః కౌరవ శ్రేష్ఠః భీమః నిర్ఘత్య నర్తనమండపాదబహిరాగత్య పురేవ యథాపురం కీచకవధాత్పూర్వమివ అవికృతం హర్షాదనుద్రిక్తం మానసం యస్య తథోక్తస్సన్. కీచకవధస్యాకించిత్కరత్వాదితిభావః. మహానసస్య పాకగృహాస్యోదరం మధ్యం ప్రవిశ్య సుఖేనాధిశిశ్యే - శయితవాన్. ధిజఃకర్తరిలిట్. ర్ఘ. నిపాత్యేతి. మాలినీ ద్రౌపద్యపి తత్ర రంగే శత్రుం కీచకం నిపాత్య పాతయిత్వా భీమేనేతిశేషః. భీత్యేవ న వస్తుతోభయే నేత్యర్థః. చలత్ అగ్రపాణిః వాస్తాగ్రం యస్యాస్తథోక్తాసతీ చకర్ణ-ఝరోద-క్లేదోకర్తరిలిట్ - తత్ద్రౌపదీరోదనం నిశమ్య కినుత్యాహితం కిమిత్యాహితమితిబ్రువాణాస్సంతస్తస్య సర్వేఽప్యవరజా అనుజాస్సమేయుస్సమాగతవంతః. ర్ఘ. విలోక్యేతి. అమీ కీచకానుజాః మృతోర్యేరేవ ద్విపస్య గజస్య విధానపిండం తృణచ్ఛన్నకబళమివ స్థితమితిరూపోద్జీవితోత్ప్రేక్షా-తం భ్రాతరం కీచకం విలోక్య ఆత్తశోకాస్సంతఃజ్యాయాన్ జ్యేష్ఠః కీచకఇవ తాం స్థలీం రంగప్రదేశం నిజేన అస్రేణ బాష్పేణ శోణితేనచ - గుల్భద్వయసీం గుల్భప్రమాణాం విదధుః. తత్ప్రమాణబాష్పజలాం చక్రుర్ఇత్యర్థః. 'ప్రమాణే ద్వయసచ్' దఘ్నుష్ఠ్నాత్రచ' ఇతి ద్వయసచిటిడ్ఢాణఞ్ఠ్యాదినా జీవ్ - అత్ర కీచకస్య తదనుజానాం చ రంగే గుల్భప్రమాణాస్రసంపాదనేనౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః. బాష్పశోణితయోరస్రశబ్దశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యుజ్జీవితఇతి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః. (అత్రేదం చింత్యం-జ్యాయానివేతీవేన సాదృశ్యస్య వాచ్యతయా వ్యంగ్యసాదృశ్యకతుల్యయోగితాభేదకథనే వ్యాఖ్యాతుశ్చాతుర్మగ్యఇతి). ర్ఘ. తతఇతి. తతస్తే కీచకానుజాస్సోదరస్య కీచకస్య విప

మపిండభారస్య మూర్తైర్భీమస్యముష్టిభిరివ నారికేళఫలైరుపరుధ్యమాన పార్శ్వస్య చరమవిమానస్య స్తంభదారుణిసందానితాం కాంతేయసీమంతినీం తిమిరముదిరసౌదామనీభిః కరదీపికాభిర్దీయమానచంక్రమావకాశేన పథా పితృవన మనీయ స్వకీయవివేకసంపత్త్యాసహచిత్యాంచమహత్యామత్యాక్షుః. ౯౨.గ. తావదేషా చకితచకితా'హాహానాథ జగత్ప్రాణభూత విపత్సమయబంధో'సంప్రతి కాంతాంరసవతీం పరిగృహ్య ముగ్ధామిమాం కథం న గణయసీత్యుచ్చైరరోదీత్. ౯౩. ప. తత్రాస్యారుదిత

త్తేర్మరణస్య నిమిత్తం - కారణమియం దౌపద్యేవ - ఇత్యుక్త ప్రకారేణ రోషేణ క్రోధేన రూషితం కలుషీకృతం చేతోయేషాం తథోక్తాస్సంతః నివేశితో నిక్షిప్తశ్చవ పిండః కీచకమాంసగ్రంథిరేవ భారో యస్మింస్తస్య మూర్తైర్దేహధారిభిర్భీమస్య ముష్టిభిస్తత్పిహారైరివస్థితైర్నారికేళఫలైః ఉపరుధ్యమానస్సంగతాః పార్శ్వశ్చత్వారో యస్య తస్య చరమవిమానస్య శవరథస్యస్తమ్భదారుణి సందానితాం బద్ధాం కాంతేయసీమంతినీం దౌపదీం లిమిరస్యైవ ముదిరస్య మేఘస్య సౌదామనీభిస్తటిద్భిః కరదీపికాభిర్దీయమానశ్చక్రమస్య గమనస్యావకాశో యస్మింస్తేన పథా మార్గేణ పితృవనం శ్మశానం 'శ్మశానంస్యాత్పితృవన'మిత్యమరః. ఉపనీయ ప్రాపయ్య స్వకీయయా వివేకసంపత్త్యా సహ మహత్యాం చిత్యాం చితాయామత్యాక్షుః. పాతయామాసుః. ని. 'ఘనజీమూతముదిరజలముగ్ధూమయోనయః' 'తటిత్సౌదామనీవిద్యుది' త్యుభయత్రాప్యమరః. అత్ర దౌపదీవివేకసంపదోస్యాగక్రియాయాం సాహిత్యవర్ణనాత్సహోక్తిరలంకారః. ౯౨. తావదితి. తావత్సద్యఏవ చకితచకితాఽతిభీతా ఏషా దౌపదీ హాహేత్యతిఖేదే. హేనాథ లోకరక్షక, జగతః ప్రాణభూత జీవితరూప - విపత్సమయబన్ధో, క్రమేణ హే ప్రియ, జగత్ప్రాణాద్వాయోర్భవతీతి వాయుపుత్ర. ని. 'జగత్ప్రాణసమీరణా' ఇతివాయుపర్యాయేష్వమరః. విపదోజరసైంధవకృతాయాస్సమయే బన్ధోఇతిచ - త్వం సంప్రతి రసవతీం అనురాగిణీం కాంతాం ప్రియాం భాషారమా గౌరీరూపాం, అన్యత్ర కాంతాం రుచ్యాం రసవతీం మధురాదిరసప్రధానీం పాకక్రియామితిచ పరిగృహ్య పరిరభ్య స్వీకృత్యచ - ముగ్ధాం నవోఢాం మూర్ఛితాం చ - ఇమాం మారి కథం నగణయసి - నాద్రియసే ఇత్యుక్తప్రకారమున్చైస్తారమరోదీత్ రురోద - రుదేః కర్తరిలుఙ్ - అత్ర ప్రస్తుత జగదీశ్వరప్రార్థనయా ప్రస్తుతభీమప్రార్థనాద్యోతనాత్పర్యస్తుతాఖ్యాకారాలంకారః. 'ప్రస్తుతేన ప్రస్తుతస్యద్యోతనే ప్రస్తుతాఖ్యకర'ఇతి లక్షణాత్. ౯౩. తత్రేతి. అథ తత్ర చితాయామస్యా దౌపద్యాః రుదితస్వనైః రోదనధ్వనిభిర్జవాదాకారితః. ఆహూతో మారుతిర్భీమః సత్కృత్యరూరోష్వసంభినో వాయోరతివేగజనితస్య బలాదీషల్లఘ్వ్యైరత్యల్పం ప్రాప్యైః దుర్లభైరితి యావత్.

స్వనైరథజవాదాకారితో మారుతిస్సర్వ్యో రాయుబలాదలాత మహాసా మిషత్పిభోస్మిలనైః, థ్వాంతేగారుడభి త్తిభంగిశునేఽహ్యోషుం దివ్ష పాంథావితుంజ్యేష్ఠస్యాధ్వని దివ్యదృష్టిమకరో ద్దోర్ధర్పసిద్ధాంజనైః. ౯౪.ప. నిపాతితాంత్సేన నిరీక్ష్యతత్ర సూతాంత్సనీరస్సుమనాయతేస్మ, ఉత్పాతముద్రాం బ్రువతా స్వపిత్రా తాళానివారణ్యతలేవిసృగ్గాత్. ౯౫. ఽ. గంధర్వ భీరుషు జనేష్వితరేషుతత్ర విష్వక్పలాయనపరేషువిముక్త బంధా, కృష్ణాచ కీచకరిపుశ్చకృతప్రశంసావన్యోన్య మభ్యగమతాం నగ

ఆలాతస్య హస్తధృతాంగారకాష్ఠస్య మహాసాం లేఖసాం మిలనైః శాంతిభిరుపలక్షితః. ఊరువేగజనితవాయుబలజాజ్వల్యమానాలాతలేఖోపమిష్టస్సన్నిలీయావత్ - ద్విపాముపకీచకానామోఘం గణం గారుడభిత్తేర్మరకతకుడ్యస్య భంగిరీతిః తస్యాఃపిశునే సూచకే తద్వదతినిబిడే శ్యామేచేత్యర్థః. థ్వాన్తేఽస్థకారేఽపిజ్యేష్ఠస్య కీచకస్యాధ్వని మరణరూపే థావితుం వేగాద్గన్తుం దోర్ధర్ప్రాబాహుబలైరేవ సిద్ధాఞ్జనైః దివ్యే అప్రతిహతే దృష్టీ లోచనే యస్య తథోక్తమకరోత్ - కీచకమివ తదనుజానపి సర్వానవధీదిత్యర్థః. రూపకోపమాసంసృష్టిః. అత్ర 'సర్థ్యోర్వాయుబలాదలాతమహసా సంధుక్షితానుక్షణ'మితిపాఠః. వాయుబలాదనుక్షణం ప్రతిక్షణం సంధుక్షితా ప్రజ్వలతా అలాతమహసా ఉపలక్షితఇతి పూర్వస్తాదనతిరిక్తార్థకస్సగమః. యథా శ్రుతపాఠస్తు బహుషు మూలపుస్తకేషు దృష్టత్వాత్ క్లిష్టత్వదోషదుష్టత్వేఽపి వ్యాఖ్యాతఇతి ధ్యేయం - శార్దూలవిక్రీడితం. ౯౪. నిపాతితానితి. స పీరో భీమస్సేవ సాత్మనా తత్ర శ్మశానే నిపాతితానతపీరోత్పాతస్య దుర్నిమిత్తస్య ముద్రాం చిహ్నం బ్రువతా సూచయతా స్వపిత్రా వాయునారణ్యతలే పరిత్యక్తాఃఉత్పాట్య పాతితాఃతాలాఃతాలవృక్షానివ స్థితాఃసూతానుపకీచకాన్నిరీక్ష్య సుమనాయతేస్మ - సంతుష్టచిత్తోఽభూదిత్యర్థః. శత్రుశేషనిశ్శేషీకరణాదితిభావః. అత్ర నిపాతితోపకీచకవిశేషణస్య విశేషణగతస్య సంతుష్టచిత్తత్వహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం తాలానివేత్యుత్ప్రేక్షయా సంసృష్టమ్. ౯౫. గంధర్వేతి. తత్ర శ్మశానే గంధర్వాత్ - భీమాత్ భీరుష్వతపేతరేషు జనేషు విష్వగభితఃపలాయనపరేషు సత్సు విముక్తో భీమేన మోచితో బంధఃఉపకీచకకృతఃయస్యాస్సా కృష్ణా ద్రౌపదీ - కీచకరిపుర్భీమశ్చ తా ద్వావన్యోన్యం కృతా ప్రశంసా స్తుతిఃభవానేవ వీరఃభవత్యేవ వీరపత్నీత్యాదిర్వ్యాఖ్యాం తథోక్తా సంతో పునర్నిగరం విరాటపురం ప్రత్యభ్యగమతాం - ఆగతవద్భ్యాం - గమేరభిపూర్వాత్కర్తరిలఙ్ - అత్ర గన్ధర్వభయస్య విశేషణగతస్య

రం పునస్తా. ౯౬. గ. తస్యాః క్షణేనైవ సంధ్యారుణిమకరంబితేనాంబర మణిబింబేన పరిచుంబ్యమానే శంబాయుధహరివంగణే పరితోరుధిర వీచీముచా వశీకుర్వతీ కృష్ణానుషంగం రంగం విసంబయతి సతి శుచా నిరస్తమూళిభి ర్నిగళితవాగ్భి ర్నిష్పందతనుభి ర్నిళిలైరపి పౌరై ర్నృపతే ర్నిలయద్వారం నిబిడితమభూత్. ౯౭. ప వధ్వస్తదామండలశో నివిష్టా రుంధద్భిరాశారుదుర్విలాపైః, మహత్సు దుఃఖేషు విజృంభితేషు మా లిన్యపాలంభనమస్పృశద్భిః. ౯౮. స. తస్మిన్దినే సన్నిధి మాగతా సా కృష్ణా దృశం కేకియరాజపుత్ర్యాః, మహీశలాకార్పణయా వినాపి మందేతరామశ్రుకణైరకార్షీత్. ౯౯. ఏ. తావద్యుధిష్ఠిరముఖా అపి

జనానాం పలాయనహేతుత్వాత్కా-వ్యలింగమిదం. ౯౬. తతఇతి. తతో ద్రౌపదీభీమయోః పురప్రవేశనానంతరం క్షణాదేవ సన్ధ్యాయాః ప్రాతఃకాలికాయాస్సంబంధినా అరుణిమ్నా అరుణకాన్త్యా కరమ్బితేన వ్యాప్తేనాంబరమణేస్సూర్యస్య బిమ్బేన పరిచుమ్బ్యమానే సంయుజ్యమానే అతఏవ శమ్బాయుధస్యేంద్రస్య హరిదంగణే దిక్ప్రదేశే పరితో రుధిరస్య వీచీర్ముచతీతి తన్మూచా విశీతశిండేన కీచకమాంసముద్దేన కృతోఽను షంగస్సంబంధో యస్మిన్ స్తథోక్తం రఙ్గం నర్తనమండపం విడమ్బయతి-అనుకుర్వతిసతి- శుచా దుఃఖేన నిరస్తో మూళిరుష్ణీషాదిశిరోభూషణం యైస్తైః నిర్గళితాస్త్యక్తాః వాచో యైస్తైః వాచంయమైః నిష్పన్దా నిశ్చలా తనుర్యేషాంతైః నిఖిలైరపి పౌరైః నృపతేర్విరాటస్య నిలయస్య గృహస్య ద్వారం సిబిడితం సాంద్రితమభూత్. పౌరాస్సర్వే నృపమాశ్వాసయితుమాజగ్మురిత్యర్థః. ౯౭. వధ్వఇతి. తదా వధ్వః పౌరస్త్రియః. మండలశో వలయాకారేణ నివిష్టాః సత్యః మహత్సు దుర్భరేషు దుఃఖేషు విజృమ్భితేషు సత్స్వపి-మాలిన్యాయ ద్రౌపద్యాః ఉపాలమ్భనం నిందామస్పృశద్భిర్గంధర్వభర్యాదితి భావః. ఆశారున్ధద్భిః దిగన్తవ్యాపిభిర్విలాపైః పరిదేవనైరుపలక్షితారురుదుః. అత్రో పాలమ్భనహేతోః కీచకవధస్య సర్వేఽపి తదనుదయవర్ణనాద్విశేషో క్తిరలంకారః. ౯౮. తస్మిన్నితి. తస్మిన్దినే కీచకవధదివసే సన్నిధిం ప్రత్యాగతా - సా కీచకధూత యితృత్వేన ప్రసిద్ధా కృష్ణా కేకయరాజపుత్ర్యాస్సుదేష్ణాయాః దృశం నేత్రం మహీశలా కాయా అంజనకాష్ఠస్యార్పణయా వినాపి విన్యసనం వినైవ ఆశ్రుకణైరాస్రబిన్దుభి ర్మందేతరామనల్పం తత్పూర్ణామిత యావత్. అకార్షీత్ చక్రే. ఇయమేవ మద్భా గ్యానాం మృత్యుర్గతిరితి తయా బాష్పాయితమిత్యర్థః. అత్రాశ్రుకారణమజ్ఞనశలాకావి న్యసనం వినాపి తదుదయవర్ణనాద్విభావనాలంకారః. ౯౯. తావదితి. తావత్తావత్తా

వాతజాత వ్యాభూత కీచకకులాకుల కోటిభాగం, నిర్వత్ప్రియానయన హారిష్కరీతం సంకేతశైల మధిరుహ్య నిశశ్వాసు స్తే. ౧౦౦. ప. తదను విదితవార్తో ధార్తరాష్ట్రశ్చరేభ్య శ్శుభగుణచరితేభ్య స్నాతజానాం శతస్య, వసతినురిజనానాం మాత్స్యభూపాలపుర్యాం హృదయముకుర లగ్నై శ్లోతుభి ర్నిశ్చికాయ. ౧౦౧. ప. అన్యేద్యురంగేశ్వరసౌబలి భ్యా మాస్థాయ గోష్ఠీమధిరుః కురూణాం, భీష్మాదిమాన్బంధుజనా న్వి లోక్య గంభీరమేవం గిర మాబభాషే. ౧౦౨. గ. భోభో విదితం కిం

కాలేన యుధిష్ఠిరో ముఖమాదిర్యేషాం తే పాండవా అపి వాతజాతేన భీమేనైవ వాయుసమూహేన వ్యాభూతానాం నిహతానాం కమ్మితానాం చ కీచకానాం సూతజానామేవ వేణు విశేషాణామితి పూర్వపల్లిచ్ఛటరూపకం. కులేన బృందేన ఆకులః సంకులః కోటిభాగోగ్రజేశో యస్య తం నిర్యాన్త్యా ప్రయానయనవారిణా ద్రౌపదీబాష్పేణైవ ఝర్యాప్రస్రవణేన పరీతం వ్యాప్తం సంకేతం ఆజ్ఞాతవాససంవత్సరశపథమేవ శైలమధిరుహ్య ప్రతిజ్ఞాం నిస్తీర్య నిశశ్వాసుః నిశ్వసితవంతః కృచ్ఛ్రాదుత్తీర్ణా విశ్రమ్య దీర్ఘం నిశ్వసన్తీతి ప్రసిద్ధం-సమస్తవస్తుసావయవరూపకం - యత్తు 'సంకేతో నృత్తమండప'ఇతి నృసింహః. తదబోధాద్విశేషణద్వయాసాఙ్గత్యాపత్తేః. ౧౦౦. తదన్వితి. తదను పాండవానామజ్ఞాతవాసప్రతిజ్ఞానిస్తరణానంతరం ధార్తరాష్ట్రో దుర్యోధనః. శుభాగుణాః గూఢసంచరణేంగితజ్ఞానాదయః చరితాని యథార్థవక్తృత్వాదీని చ యేషాంతేభ్యశ్చరేభ్యశ్చారేభ్యస్స్నాతజానాతానాం శతస్య సంబంధిసి విదితావార్తా వృత్తాన్తో యేన తథోక్తస్సన్ హృదయం మనసీవ ముకురం దర్పణం తస్మిన్ లగ్నైః సంక్రాంతైర్నిశ్చితైరితి యావత్. హేతుభిర్వక్ష్యమాణైః కీచకానుసీయసౌందర్య తద్వధాదిభిః మత్స్య భూపాలపుర్యాం విరాటనగర్యామధిజనానాం పాండవానాం వసతిం నివాసం నిశ్చికాయ నిశ్చితవాన్. చినోతేః కర్తరిలిట్ - విభాషాచేరిత్యభ్యాసాత్పరస్య కుత్వం. అత్ర శుభగుణచరితేభ్య ఇతి విశేషణస్య తాత్కాలికతదుక్తానాం యాథార్థ్యాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరస్య హేతుభిః పాండవస్థిత్యనుమానస్య ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. మాలినీ. ౧౦౧. అన్యేద్యురితి. అన్యేద్యుః పరస్మిన్దినే కురూణామధిపః దుర్యోధనః అజ్ఞేశ్వరసౌబలాభ్యాం కర్ణశకునిభ్యాం సహ గోష్ఠీమాస్థానమాస్థాయ ప్రాప్య భీష్మః ఆదిమః అగ్రగః యేషాం తాన్ బంధుజనాన్విలోక్య ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ గిరం వాక్యం గమ్భీరముచ్చైరాబభాషే ఉక్తవాన్. ఇంద్రవజ్రావృత్తం. ౧౦౨. భోభోఇతి. భోభో హే బంధుజనాః. 'అగతమోభోధనార్థకాః' 'స్యాత్సాట్వాదంగహేహైభోః' ఇత్య

భవతామపీదం, సంప్రతి ఖలుమాత్స్యకపురే కామపికామినీం కామయమానః కీచకో నిశి తస్యాః పతిభి రదృశ్యైః పంచభిర్గంధరై ర్వనురహసి స్వసంఖ్యాపదాభిధేయమనీయత. ౧౦౨. గ. తస్యై పునరపి ద్రుహ్యం తస్తదను తదనుజా అపి తథైవేతి కాచిదియం కింనవంతీ కర్ణత్కర్ణ మధిరోహతి ౧౦౪. ఏవం చేదసంశయం సా చతుష్పథనుంటప స్తంభ సాలభంజికేవ సర్వకరపరామర్శభాజనం పాంచాలదుహితా హి. ౧౦౫. గ. తే పునరజ్ఞాతవాసినః పరేతపతిపవమానపాకశాసనాశ్వినాం పారస్త్రైణేయా స్తస్యాః పతివిడంబకాః ౧౦౬. గ. తేష్వపి ద్వితీయే నైవ బాహుశాలినాం వధూద్రుహం నిహంత్రా భవితవ్యం. ౧౦౭. గ.

మరిః. ఇదం వక్ష్యమాణం పాండవవృత్తాన్తం భవతాం విదితం యుష్మాభిర్జ్ఞాతం కిమితి పరిప్రశ్నే - సంప్రతిఖలు మాత్స్యపురే కీచకో విరాటస్యాలఃకామవ్యనభిజ్ఞాత నామగోత్రాం కామనీం కామయమానస్సన్నదృశ్యైర్దుర్జ్ఞేయైస్తస్యా కీచకకామితకా మిన్యాః పతిభిః పఞ్చభిర్గంధరై ర్వస్మిన్ రాత్రౌ అనురహసి ఏకాంతే స్వసంఖ్యాయాః పఞ్చత్వస్య పదం వాచకం పఞ్చత్వశబ్దః తస్యాభిధేయం వాచ్యం మరణమితియావత్ - ఆనీయత ప్రాపితః. నయతేః కర్మణిలఙ్ -పునరపి హతేఽపి కీచకఇత్యర్థః. ౧౦౩. తస్యై కామిన్యై ద్రుహ్యంతః చితాపాతనరూపం ద్రోహం కుర్వన్తస్తస్య కీచకస్యానుజా అపి తథైవ తత్పతిభిః పఞ్చతామనీయంతేత్యర్థః. ఇత్యుక్తప్రకారా ఇయం కాంచి దేకా కింవదన్తీ జనవాదః కర్ణాదేకస్య శ్రోత్రాత్ కర్ణమన్యస్య శ్రోత్ర మధిరోహతి ప్రాప్నోతి. ౧౦౪. ఏవం చేదుక్తవృత్తాంతస్సాద్యదీత్యర్థః. సా కీచకకామినీ చతుష్పథే చతుర్ణాం మేళనదేశే యో ముండపస్తస్య స్తమ్భే సాలభంజికా కృత్రిమపుత్రి కేవ సర్వేషాం జనానాం కరేణ పరామర్శస్య స్పర్శనస్య భాజనం పాత్రం పాఞ్చాల దుహితా ద్రౌపదీ భవతి - ఆసంశయం. ౧౦౫. తస్యాః కామిన్యాః పతివిడమృకాః భర్తారఇతి ప్రవాదభాజస్తే పునర్గంధర్వాస్తు అజ్ఞాతాః వాసః యేషామస్తేత్యజ్ఞాతవా సినః పరేతపతేర్యమస్య పవమానస్య వాయోః పాకశాసనస్యేంద్రస్య అశ్వినోరాశ్వి నేయయోశ్చ పఞ్చానాం పరస్త్రియాః కుంత్యామాద్యాశ్చ పుత్రాః పారస్త్రైణేయాః యుధిష్ఠిరభీమార్జుననకులసహదేవాః. కల్యాణ్యాదిత్వాద్ఢక్ఞినాగమః. ఋనుశతికాదిత్వా దుభయపదవృద్ధిః. భవంతి అసంశయం. ౧౦౬. తేష్వపి బాహుబలశాలినా ద్వితీయేన భీమేనైవ వధ్యై ర్ద్రుహ్యంతీతి ద్రుహాం కీచకానాం నిహన్త్రా మారకేణ భవితవ్యం అసంశయం, ౧౦౭, అమీషాం పాండవానాం దౌశ్శీల్యం దుఃస్వభావస్సర్వత్ర స్వదేశే

అహమో సర్వత్ర విశృంఖలమవిమోషాం దాశ్శిల్యం. ౧౦౪. తథాహి. ప. దేశే జరాసంధముఖైర్వ్యరుంధన్వనేఽపి కింమీర హిడింబముఖైర్యః, గూఢాం నివాసేఽపిచ సూతపుత్రైః క్వను స్థితాస్తే కలహం వినాన్యైః. ౧౦౫. గ. తత్రైవ స్థిత్వా వేషాంతరకంచుకితైర రకించన్నైర్వేతైర్వ్యం చితః ఖలు వృద్ధోవింట ఇత్యభిధాయ సుయోధనో రాధేయేన సహ కృతహస్తతాళో వల్గదుజశిఖర ముచ్చైర్జహాస. ౧౧౦. తతః. ప. సంక్షోభే నగరస్య మత్స్యనృపతేరోద్ధుం స్వయం నిర్గత్యాన్దృష్ట్వా తానవ స్థితానో విత్తనుమో గచ్ఛాధునా త్వం పురః, ఇత్యుక్తః కురుభూభుజా సదసి గూఢస్థం త్రిగర్తేశ్వర స్తన్నైర్యాప పురీం దినాపధిరివార్యమ్ణః

పరదేశేచ విశృంఖలం నిష్ప్రతిబంధకం-అహో ఇత్యాశ్చర్యే. ౧౦౩. తథాహీత్యుత్త రేణాన్వయః. దేశఇతి. తేపాండవాః దేశే స్వస్థానే స్థితాస్సంతః జరాసంధో ముఖమాది ర్యేషాంతైరాజభిస్సహ వ్యరున్ధన్ విరోధం చక్రుః. రుధేః కర్తరి లఙ్-వనేస్థితాస్సం తోఽపి కిమ్మీరహిడిమ్బముఖైర్యస్సహ వ్యరుంధన్ కింబహునా గూఢే నివాసే అజ్ఞాతవా సేఽపిచ స్థితాస్సంతస్సూతపుత్రైః కీచకైస్సహ వ్యరుంధన్ అతః అన్యైస్సహ కలహం వినా క్వను క్వచిత్ స్థితాః సకుత్రాపీత్యర్థః. అత్ర సర్వత్రకలహసహభావంప్రతి వాక్యార్థత్రయస్య హేతుత్వాదనేకవాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్. ౧౦౪. అత్రేతి. వేషాంతరమన్యోవేషస్సన్న్యాసాదిః కఞ్చుకమాచ్ఛాదకం యేషాంతైరతఏవ పంచభిరేతైరకించనైర్దగ్ధైః పాండవైరత్రాస్మిన్నేవ మత్స్యనగరే స్థిత్వా వృద్ధః మందప్రజ్ఞఇతి యావత్. అతఏవ వంచితః. ఖలు రామన్యత్రాణే-ఇత్యభిధాయ ఏవ ముక్త్వా సుయోధనో రాధేయేన కర్ణేన సహ కృతహస్తతాళస్సన్ వల్గతీ ఊన్నమతీ భుజయోశ్శిఖరే అగ్రభాగౌ యస్మిన్స్థానా ఉచ్చైశ్చస్తారం జహాస - హసితవాన్. అత్ర వృద్ధభావస్య విశేషణగత్యా వంచనహేతుత్వా త్కావ్యలింగభేదః. ౧౧౦. తత ఇత్యుత్తరేణాన్వయః సంక్షోభ్యతి. తతః పాండవాః విరాటపురే గూఢం వసం తీతి హేతోః మత్స్యనృపతేర్నగరస్య విరాటపురస్య సంక్షోభేసతి - అస్తాభితిశేషః. స్వయం యోద్ధుం నిర్గతాన్ మవతామాశ్రయరక్షాపరతంత్రత్వాదితిభావః. తాన్ పాండవాన్ సృష్ట్వా ఆవక్ష్ణినో భగ్నాజ్ఞాతవాసవ్రతాన్ వితనుమః కుర్మః కించ అధునా హే సుశర్మన్ త్వం పురః పూర్వంగచ్ఛ గవాహరణాయేతిభావః. ఇత్యుక్త ప్రకారం కురుభూభుజా దుర్యోధనేన సదసి సభాయాముక్తస్త్రిగర్తోనామ దేశ నిశేషః తస్యేశ్వరస్సుశర్మా తస్య విరాటస్య గాః ధేనూః హర్తుం తస్యైవ పురీం

ప్రతీచీం దిశం. ౧౧౧. గ. తత్ర క్వచిదరుణతయా నిమగ్నజమదగ్ని కుమారోష్ణనిశ్వాసవేగవిలులితవీచీప్రపంచమివ శ్యామంతపంచకం క్వచి న్నీలతయామదకండూల వేతండశుండాదండవిధూనితవిటపమాలమివ తమాలకాననం, క్వచిద్ధవళతయా మందరగిరిమథనపరిక్షుభితఫేనకూట మివ క్షీరోదమధ్యమున్నమితలాంగూలముద్గమితహుంకార ముల్లలిత ధూళీకముద్దామఘంటారవం గోధనం దక్షిణేన పురం వ్యగ్రతరైన్యేన తేన కాల్యమానం నిశమ్య సేనాకుంభికులగంధీరబృంహితారంభైర్మంది రాగ్రసింహప్రతిచ్ఛందబృందముఖకందరమాన నియమం విభిందన్నను కూలపవమానపురో నాటితపటైరై రిభటజీవితాహరణాయ వైవస్వత

కరాటపురం ఆర్యమ్ణస్సూర్యస్య సంబంధీ దినావధిస్సాయంకాలికగతిరిత్యర్థః. ప్రతీచీం దిశమివ ఆప ప్రాప్తవాన్. సుశర్మా తత్పురం సూర్యేస్తంచావాపేత్యర్థః. ఆప్నోతేః కర్తరిలిట్ - అత్ర సుశర్మదినావస్థోః ప్రాప్త్యాసాదృశ్యస్య గమ్యత్వాత్తు ల్యయోగితాభేదః. శార్దూలవిక్రీడితమ్. ౧౧౧. తత్రేతి. తత్ర సాయంకాలే క్వచిదే కత్ర అరుణతయా అరుణవర్ణత్వేన నిమగ్నస్య జమదగ్నికుమారస్య పరశురామస్య ఉష్ణానాం ఉష్ణత్వయేషు కోపాదితి భావః. నిశ్వాసానాం వేగేన విలులితాః ప్రవృద్ధాః వీచితరాః వీచీప్రపంచాః తరంగపరంపరాః యస్మిం స్తథోక్తం. శ్యామంతపంచకం కురుక్షేత్రే పరశురామనిహతక్షత్రియరుధిరమయహ్రదపంచకమివ స్థితం. క్వచిన్నీల తరూ మదేన కడ్డూలానాం దర్పవతాం వేతండానాం గజానాం శుండాభిర్విధూనితాః కంపితాః విటపమాలాశ్శాఖాపఙ్క్తయో యస్మిం స్తథోక్తం - తమాలకాననం తాపిం ఛవనమివ స్థితం. క్వచిద్ధవళతయా మందరేణ గిరిణా మథనాత్ విక్షోభితాన్యుత్థితా తాని ఫేనానాం కూటాని రాశయో యస్మిం స్తథోక్తం. క్షీరోదస్య కలశాబ్ధేర్మధ్యమివ స్థితం ఉన్నమితాని లాఙ్గూలాని యేన తత్. ఉద్గమితాః ఉత్థాపితాః హుంకారా యేన తత్. ఉల్లలితా ఉత్క్షిప్తా ధూళీర్యేన తత్కం. ఉద్దామాస్తారాః ఘంటానాం శ్రేణీయాణాం రవా యస్మిం స్తత్. గాఏవ ధనం దక్షిణేన పురం పురస్య దక్షిణ భాగే వ్యగ్రతరం గ్రహణేఽతిప్రవణం సైన్యం యస్య తేన సుశర్మణా త్రిగర్తేశ్వ రేణ కాల్యమానం నోద్యమానం నిశమ్య శ్రుత్వా సేనాయాం కుంభికులస్య గజ బృందస్య గంభీర బృంహితానాం గర్జితానా మారంభైరుపక్రమైర్మందరాగ్రేష సౌధశిఖరేషు సింహప్రతిచ్ఛందానాం కృత్రిమసింహానాం బృందస్య ముఖాని కంద రాణీవ తేషాం మూననియమం విభిందత్ ప్రతిధ్వనయన్నిత్యర్థః. ఆనుకూలైః పవమా నైర్వాయుభిః పురోఽగే నాటితాః ఘటాః యేషు తైరతఏవ వైరభటానాం శత్రు

మివాహ్వయద్భిః కేతుదండైః పరిమోటితగగన తటినీతటవిటపివాటో విరాటోఽపి రణప్రయాణారంభమాటీకత. ౧౧౨. ప.సంఖ్యాయ యానేషు సమారురుక్షూ కేలిస్పృశాం కీచక బాంధవానాం, అశ్వప్రసంగేఽప్యభిధీయమానో గంధర్వశబ్దో గరళాయతే స్మ. ౧౧౩. ప. స్వభ్రైశ్చ సూదైశ్చ తురంగిభిశ్చ గోపైశ్చ విజ్ఞాపితవీర్యభూమ్నః, దంతానివేం ద్రద్విరదస్య పార్థనీరః పురోధాయ పురోధ శత్రుం. ౧౧౪. ప. తృణ కల్పనుపి త్రిగర్తభూపం తముపేత్యైవ తదా గవాం కులాని, సహా

యోధానాం జీవితస్యాహరణాయ ఆహర్తుమితి 'తుమర్థాచ్చ భావవచనాది'త్యణ్ పాదా నత్వం - వైవస్వతం యమమావ్యయద్భిరివ స్థితైః కేతుదండైర్ధ్వజైః పరిమోటితైః ఛిన్నైః గగనతటిన్యాః ఆకాశగఙ్గాయాః తటయోర్విటపినాం వృక్షాణాం వాటస్య మూహో యేన తథోక్తః. విరాటోఽపి రణప్రయాణస్యారంభం సన్నాహమాటీకత ఆచరితవాన్. ఉత్ప్రేక్షితశయోక్తిసంసృష్టిః. ౧౧౨. సంఖ్యాయేతి. సంఖ్యాయ యుష్మదంకర్తుమితి 'క్రియార్థే'త్యాదినా చతుర్థీ-యానేషు వాహనేషు గజాదిషు సమారోఢుమిచ్ఛా సమారురుక్షా సైవ కేళిః క్రీడా తాం స్పృశంతీతి తథోక్తానాం కీచక బాంధవానాం సూతాత్మజసంబంధినాం వీరాణాం అశ్వానాం ప్రసంగే ఆరోహణ ప్రస్తావేఽపి కిముత మానసీప్రస్తావఇత్యపి శబ్దార్థః. అభిధీయమానః గంధర్వఇతి శబ్దః అశ్వస్యాపి వాచకం పదం గరళాయతేస్మ కాలకూటతుల్యోఽభూదిత్యర్థః. క్యఙ స్తాత్కర్తరిస్మయోగేలట్ - 'వాజివారణగంధర్వా' ఇత్యశ్వపర్యాయత్వేన ప్రసిద్ధోఽపి హృదయశల్యాయమానాస్తాలీసీపతీనేవ సత్వరమువస్థాపయత్ గంధర్వశబ్ద స్తేషాం గరళప్రాయో ఽభూదిత్యభిప్రాయః. ఉపమార్థాపత్త్యోస్సంసృష్టిః - ఇంద్రవ జ్రావృత్తమ్. ౧౧౩. స్వభ్రైర్యతి. సవీరః విరాటస్సభ్రైస్సభాయాం సాభుభిశ్చ సూదైః పాచకైశ్చ - తురంగిభిః అశ్వారోహైశ్చ గోపైః గోపాలకైశ్చ - విజ్ఞాపితః క్రమేణ నివేదితః వీర్యభూమా శౌర్యాతిశయః యేషాం తాన్. తేషామేవ ప్రత్యేకం తైరా సంపత్సరం పరిచితత్వాదితిభావః. పార్థాన్యుధిష్ఠిరభీమనకులసహదేవాన్ ఇంద్రద్విరదః ఐరావతః దన్తాన్ చతురఇవ పురోధాయాగ్రే కృత్వా శత్రుం సుశర్మాణం పురోధ రుద్ధవాన్. ౧౧౪. తృణేతి. తదా సుశర్మణో నిరోధసమయే గవాంకులాని సహదే వస్య స్వపాలకస్య విలోకమాత్రేణ దర్శనేనైవ యో హర్షః తస్తాద్దేతోస్తృణకల్పం స్వగ్రాసతృణతుల్యమపి తం త్రిగర్తభూపం సుశర్మాణం తృణకల్పమపి తృణప్రాయం యథా తథైవేత్యపిరత్రైవకారార్థః. ఉపేత్యేత్యనాదృత్యైవ సహసా సత్వరం మత్స్యస్య విరాటస్య చమ్వాస్సేనాయాః సమీపమాపుః. స్వజీవనాదపి స్వపాలకే ప్రేమా

దేవవిలోకమాత్రహర్షా త్సహసా మాత్స్యచమూసమీపమాపుః. ౧౧౫. ప. మార్వీకుశాంకితకరావథబద్ధపక్ష్మా మత్స్యత్రిగర్తవసుధాధిపయోరనీకా, ఆథ్మాతశంఖనినదప్రణవప్రధానా మాయోధనాధ్వయన మద్భుతమారభేతాం. ౧౧౬. ప. మత్స్యేంద్రమందిరమహానసభక్ష్య బృందస్వచ్ఛందభక్షణరహస్యవదావదేన, శ్వేళారవేణ వలలస్య తదా రిపూణాం చిత్తం న కేవలమకంపి దిశో దశాపి. ౧౧౭. ప. ఉదయే సమరస్య సైనికానా ముభయేషామపిధేనవో వవల్గుః, నిజనామపదాభ

త్యాదితిభావః. ఓపచ్ఛందసికం వృత్తమ్. ౧౧౫. మార్వీతి. అథ మార్వ్యశ్మింజి న్యపీవ కుశాస్తైరజ్యతః సంయుక్తః కరః యయోస్తౌ బద్ధా పక్ష్మాణః పక్ష్మాణోఽవ స్థానం యాభ్యాంతౌ మత్స్యత్రిగర్తవసుధాధిపయోః విరాటసుశర్మణోః అనీకా సైన్యే ఆథ్మాతానాం ముఖవాయుపూరితానాం శంఖానాం నినదః ధ్వనిరేవ ప్రణవ ప్రణాదః ఓంకారోచ్చారణం యస్మిం స్తథోక్తం. ఆయోధనం యుద్ధమేవ ఆధ్వ యనం వేదపాఠం అద్భుతం యథాతథా - ఆరభేతామారబ్ధవంతౌ - రభతేః కర్తరి లఙ్. 'ప్రణవప్రధానమి'తి పాఠే తాదృశప్రణవః. ప్రధానం ప్రకృమపఠనీయం యస్మిం స్తద్యథా తథేతి క్రియావిశేషణం-సమస్తవస్తువర్తి సావయవరూపకం. ౧౧౬. మత్స్యేంద్రేతి. మత్స్యేంద్రస్య విరాటస్య మందిరే యన్మహానసం పాకస్థానం తస్మిన్ భక్ష్యాణాం పంచవిధానాం బృందస్య స్వచ్ఛన్దం యథేచ్ఛం యథాతథా భక్షణస్య రహస్యం మర్మ-తజ్జనితాంతస్సారఇతి యావత్-తస్య వదావదేన వక్త్రా. తత్ర బహ్వా సేన భుక్తం కథమన్యథాసైన్యం నాదఇతి తద్భక్షణ స్వాచ్ఛంద్యసూచకేనేతి యావత్. అతఏవానుమానాలంకారః. వలలస్య భీమస్య శ్వేళారవేణ సింహనాదేన తదారి పూణాం చిత్తం కేవలం మనఏవ నాకమ్పికమ్పితం కింతు దశాపి దిశః ఆకమ్పిషత - కమ్పతేఃకర్తరిలుఙ్ - అత్ర రిపుహృదయానాం దశదిశాంచకమ్పేనోపమ్యస్యగమ్య త్వాత్తుల్యయోగితాభేదః. పూర్వోక్తానుమానేన సంసృష్టిః. ౧౧౭. ఉదయఇతి. ఉభయేషాం మాత్స్యత్రైగర్తానాం సైనికానాం వీరాణాం. ని. 'సేనాయాం సమ వేతా యే సైన్యాస్తే సైనికా అపీ'త్యమరః. సమరస్య యుద్ధస్య ఉదయే ఆవి ర్భావే సతి అసిధేనవః ఖడ్గాః. యద్యపి. 'ఛురికాచాసిధేనుశ్చే'తిశాదసిధేను పదస్య స్వల్పేఖడ్గవిశేషే ప్రసిద్ధిః. తథాపి యుద్ధప్రకరణేన సామాన్యపరత్వం - యథాత్రైవ పార్థశబ్దస్య అర్జునే ప్రసిద్ధస్య ప్రకరణేన యుధిష్ఠిరాదిపరత్వమితి ధ్యేయం - నిజస్య నామపదస్య అసిధేనురితి సంజ్ఞా శబ్దస్య సంబంధినః అపరార్థస్య

రార్థవాచ్యం నిఖిలం గ్రాహయితుం చ రక్షితుం చ. ౧౧౮. ప. తావదంబరపథాదభిగంతుస్తామసీకధరణీం శమనస్య, కాసరాదహరధీశతురంగః కాండిశీక ఇవ దూరమయాసీత్. ౧౧౯. ప. పాటలీకృతపయోధరపఙ్క్తిః ప్రాదురాసశనకైరథసంధ్యా, వాసరస్య రజనేరపి సీమ్నో ర్మధ్యభాగకురువిందశిలేవ. ౧౨౦. ప. సంధ్యా బభౌ సా సమరే భటౌఘో బింబం విభిందాద్యదితి భీతిభారాత్, వివస్వతాపిద్రవతా విసృష్టా దివస్థలే దీప్తిరివాగ్నిదేయా. ౧౨౧. ప. నభఃపయోధేర్నవ విద్రుమశ్రీః క్రమేణ సంధ్యాక్రశిమానమాప, ఉద్యత్ఫలికోపైరుభయైః

ధేనురిత్యుత్తరభాగస్య వాచ్యం - గోకులం నిఖిలం నిశ్శేషం యథాతథా గ్రాహితుం త్రిగర్తైరపహారయితుం రక్షితుం మాత్స్యైశ్చ పాలయితుం చేత్యర్థః. వవల్గుః చలం తిష్ఠ-ఉభయేఽపి ఖడ్గైర్యుధ్యన్తేస్మేత్యర్థః. ఔపచ్ఛందసికం. ౧౧౮. అథ దశభిస్తామ్రాస్తమయం వర్ణయతి - తావదితి. తావత్తదానీమేవ - అమ్బరపథాదాకాశమార్గాత్తామసీకధరణీం మాత్స్యత్రిగర్తయుద్ధభూమిం అభిగంతురాగచ్ఛతః శమనస్య యమస్య కాసరాద్వాహనమహిషాత్ కాండిశీకః భయాత్పలాయితఇవేత్యుత్ప్రేక్షా. అహరధీశస్య సూర్యస్య తురంగః రథాశ్వాః దూరమయాసీత్ గతవాన్. అస్తంగతస్సూర్య ఇత్యర్థః. యూతేః కర్తరిలుట్ - అశ్వమహిషయోర్నిసర్గికం వైరమితి ప్రసిద్ధం - స్వాగతాపృత్తం. ౧౧౯. పాటలీకృతేతి. అథ సూర్యాస్తమయానంతరం పాటలీకృతా శ్వేతరక్తీకృతా పయోధరాణాం మేఘానాం పఙ్క్తిః యయాసా. సంధ్యావాసరస్య అహ్నో రజనేరపి రాత్రేశ్చ ద్వయోస్సంబంధిన్యోః సీమ్నో రవధిపరిచ్ఛేదకదేశయోః మధ్యభాగే కురువిందశిలా పద్మరాగదృషదివేత్యుత్ప్రేక్షా. శనకైః క్రమేణ ప్రాదురాస - ఆవిర్బభూవ. ౧౨౦. సంధ్యేతి. సా ఏవమావిర్భూతా సంధ్యా సమరే యుద్ధే భటానామపరావర్తినాం ఓఘస్సమూహః బింబం మన్మండలం విభిన్ద్యాత్ విపాటయేదిత్యుక్తప్రకారాత్ భీతిభారాత్ భయాతిశయాత్ విద్రవతా పలాయమానేన వివస్వతా సూర్యేణాగ్నయే దేయా రాత్రిదాతవ్యా అతఏవ నభస్థలే ఆకాశే విసృష్టా నిహితా దీప్తిః ప్రభేత్యుత్ప్రేక్షా-బభౌ. భాలేఃకర్తరిలిట్-అత్ర సూర్యప్రభాయాః రాత్రాపగ్నిప్రవిశసమాగమసిద్ధం. తథాచ శ్రుతిః. 'అగ్నింవాఆదిత్యస్సాయంప్రవిశతీ'తి. ౧౨౧. నభఇతి. నభసః ఆకాశస్యైవ పయోధేస్సముద్రస్య నవానాం విద్రుమాణాం శ్రీః సంపదితి పరంపరితరూపకాం సన్ధ్యా ఉద్యత్ఫలికోపైరతఏవ ఉభయైరనీకైస్తాత్స్థ్యత్రిగర్తసైన్యైః విభజ్య సమం విభాగం కృత్వా విలోచనాని స్వస్వనేత్రాణి నీతా ప్రాపి

రనీకై ర్విభజ్య నీతేవ విలోచనాని. ౧౨౨. ప. ధ్వజినీజనితం రజోఽంధ కారం త్వరితంబాంధవకాతుకాతిరేకాత్, పరిరబ్ధుమివాంధకారసంఘుః పరమార్థో రణచత్వరం జగామేహ. ౧౨౪. ప. సంకోచ్య పక్షానేకేషు సంవిశత్స్వపి పత్రిషు, విస్తార్య పక్షానవరే విచేరుస్తత్ర పత్రిణః.౧౨౫. ప. శరవర్షభయేన తత్ర యుద్ధే సకలే కంకకులే గతేఽపి దూరం, ప్రమదం దధదేకఏవ కంకః పరిబభ్రామ సఖీమృషాతః. ౧౨౫. ప. అన్యోన్యపట్టసవిఘట్టనజైస్స్ఫులింగై రాజిష్ణులే రుధిరకర్దమభాజి యోధాః,

---

లేవేత్యుత్ప్రేక్షా - క్రమేణ క్రశిమానం కృశత్వమాప ఆగాత్-ననాశేత్యర్థః. అత్ర లోచనానాం ప్రభోపాదారుణ్య గుణనిమిత్తా సంధ్యాప్రాపణోత్ప్రేక్షా పూర్వోక్తరూపకేణ సంసృష్టా.౧౨౨. ధ్వజినీభ్యాం సేనాభ్యాం ఉభాభ్యాం జనితం కగితురగరథపత్తి పదఘట్టనోత్థితం రజఏవ అంధకారం ధ్వాంతం బాంధవేన సాజాత్యకృతేన యుక్తాతిరేకః వార్వాతిశయుక్తః తస్తాద్ధేతోః పరిరబ్ధుం ఆలింగితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా. పరమార్థః వాస్తవికః అంధకారసంఘుః తమోరాశిః రణచత్వరం యుద్ధాంగణం జగామేహ ప్రవివేశ-అత్ర రజస్తమసోః 'అంధంకరోతి లోకమి'తి వ్యుత్పత్తి సిద్ధం సాజాత్యకృతబాంధవమితి ధ్యేయం. ఔపచ్ఛన్దసికం.౧౨౩. సఖ్యుక్త్యేతి. తత్ర అన్ధకారే ఏకేషు కతిషుచిత్ పత్రిషు పక్షిషు పక్షోన్నతస్యోక్త్యా మకుళయిత్వా సంవిశత్సు నిలీయమానేషు సత్స్వపి కులాయేష్వితిభావః. అపరే కతిచిత్పత్రిణః పక్షిణః బాణాశ్చ. ని. 'పక్షిణో శరపత్రిణా'నిత్యమరః. పక్షాన్విస్తార్య వికాసయిత్వా తత్రైవ విచేరుః సంచరంతిస్మ-శ్లేషసంకీర్ణో విరోధాభాసః. ౧౨౪.శరేతి. తత్ర యుద్ధే తద్దేశఇత్యర్థః. శరవర్షభయేన బాణసంపాతభయేన సకలే కంకానాం గృధ్రాణాంకులే దూరం దూరదేశం గతేసత్యపి ప్రమదం సంతోషం ప్రకృష్టరణగర్వంచ దధత్ వహన్నేవ ఏకః కఙ్కాఖ్యో గృధ్రః యుధిష్ఠిరశ్చ భీమేన భయఙ్కరేణ పక్షియోధపాలేన గమనేన భీమస్య పక్షపాలేన సహాయకరణేనచ సహితః సభీమపక్షపాతస్సన్ పరితస్సర్వత్ర బభ్రామ సఞ్చచార. అత్రాపి పూర్వవద్విరోధాభాసః. ఔపచ్ఛన్దసికం. ౧౨౫. అన్యోన్యేతి. యోధాః ఉభయే భటాః అన్యోన్యస్య పట్టసేభ్యః ఖడ్గవిశేషేభ్యః పట్టసానామితివా-విఘట్టేన సంఘర్షేణ విఘట్టాద్వా భవంతి జాయన్తఇతి భవైః స్ఫులింగైరగ్నికణైరుపలక్షితాః ఆగామినిషు సమిలిషు యుద్ధేషు అధికముపచయం విధాతుం తిమిరం తమసేన కర్దమం పఙ్కం భజతీతిభావః ఆధిష్ఠలే యుద్ధక్షేత్రే ప్రతాపస్య నవం బీజం ఆవపంతః న్యస్యన్త ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా. ఆసన్ బభూవుః-అత్ర తిమిరస్య పఙ్కత్వేనరూపణేన ఆధిష్ఠలస్య

ఆగామిసీషు సమితిష్వధికం విధాతుమాసన్పరిత్రాపనవబీజమివావపంతః. ౧౬. ప. నలినీశోబింబపథచార మలభ్యా నభసి భ్రమత్సు నవవీరసు రేషు, కరపల్లవౌ పరినిపీడ్య మృగాక్ష్యుః కలహాయ నక్తమశపంత సు రాణాం. ౧౭. ప. రరంజ హైమీరథకేతురాజీరజస్యుత్పటారక్తకణైః ప్రకీర్ణైః, ఆకర్ణ్య యుద్ధాద్భుతమర్థమార్గాద్ధర్షుం నివృత్తాచరమేవ సంధ్యాం. ౧౮. గ. తత్ర తావదరిశోర నిక్రుత్తనిజమత్త గజస్థిరథ పత్తికులనవరక్తసిక్తం రణచత్వర మనుభూయ భూయసా రోషేణ సంవర్తసమవర్తినుమూర్తిర్వాదివిన్ద్రితభూర్థార్థాప్తిశాసనవార్త

కేదారత్వరూపణప్రతీతే శేకదేశవర్తిరూపకాలంకారః. ౧౬. నలినీతి. నవాః వీరాః ఆపరావర్త్యమృతభటాపీవ సురాస్తేషు దేవభూయంగతేషు యోధేష్విత్యర్థః. నలినీశస్య సూర్యస్య బింబే పత్నాః బిమ్బపత్నస్తస్మిన్ చారం గమనమలభ్యాఅప్రాప్య తదా సూర్యస్యాస్తంగతత్వాదితిభావః. నభసి ఆకాశేవ భ్రమత్సుసత్సు సురాణాం మృగాక్ష్యుః అప్సరసఃకలహాయ రాత్ర్యాసహ వాగ్యుద్ధం కర్తుమితి క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ-కరో పల్లవావివ తౌ పరిపీడ్య మిథో మేళయిత్వా నక్తం రాత్రిం అశపంత 'అస్మ దోగాయ ద్రుహ్యాస్తి కియచ్చిరం విలమ్బస' ఇత్యాది పరుషవాచోఽవదన్నిత్యర్థః. సూర్యమండలగమనానుసారేణ లేపాం స్వర్గప్రాప్త్యా యావన్నక్తం తదసంభవాదితి భావః. అత్ర నవవీరసురాణాం గగనే విలమ్బసంబన్ధేఽపి తత్సమ్బన్ధోక్తిరూపాతిశయోక్తేస్సురాంగనానాం రాత్రిశపనాసమ్బన్ధేఽపి తత్సమ్బన్ధరూపాతిశయోక్తేశ్చ ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. సుమద్గలీవృత్తం. ౧౭. రరాజేతి. అథ ప్రకీర్ణై రుక్షిప్తైః రక్తకణైరోర్ధ్వానాం రుధిరబిందుభిః రజ్యన్తః అరుణాయమానాః పటాః పతాకా వస్త్రాణి యస్యాస్సా హైమీ కాంచనీ రథేషు కేతూనాం రాజిః పంక్తిః యుద్ధాద్భుతమాకర్ణ్యదృష్టమర్థమార్గాత్ మార్గమధ్యాన్నివృత్తా పునరాగతా చరమా సన్ధ్యా సాయంతన సంధ్యేవేత్యుత్ప్రేక్షారరాజ. ౧౮. తత్రేతి. తత్ర యుద్ధే తావదితి వాక్యాలంకారే. భిన్నానాం అరీణాం శరైర్నికృత్తానాం నిజానాంచేతి విశేషణద్వయం చతురంగేష్వపియోజ్యం. మత్తానాం గజానాం సప్తీనాం అశ్వానాం రథానాం సర్వత్ర తదారూఢానాం చేత్యపి-పత్తీనాం పదాతీనాంచ యాని కులానితత్సంక్షీణాని సంబంధిభిః నవైః రక్తైస్సిక్తం ఆర్ద్రితం రణచత్వరం యుద్ధాంగణమనుభూయ దృష్ట్వా భూయసా మహతా రోషేణ సంవర్తసమవర్తినా ప్రళయకాలాంతకేన సమా మూర్తిర్శరీరం యస్య తథోక్తః. రోషఘీషణాకృతిరిత్యర్థః. హృది మనసి నర్తితాః పునఃపునః

స్త్రైగర్తః కైవర్తఇవ మత్స్యచక్రవర్తినమాహార్తుం ముహూర్తాదుపావర్తత. ౧౨౯. ప. మానినామచరమోఽథ సుశర్మా మధ్యవర్తిన మనీకపయోధేః, సమ్ముఖో ఝడితి బంధవన్తైత్సజ్యయా రిపు మహత్ర పయా చ. ౧౩౦. ప. భూపే పరాభవపదే యుధి ధర్మసూనో ర్భూభృల్లికంపకలికామవతంసయంత్సః, మత్స్యన్బలాని రిపవే మరుతః కుమారో మాత్స్యం విముచ్య వితతార దశాం తదీయాం. ౧౩౧. ప. విరాట

స్మర్యమాణా భూర్తస్య వఙ్చకస్య ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్యోధనస్య శాసనవార్తా ఆజ్ఞా వాక్యంయేన తథోక్తః. త్రివర్గానాం నామ జనపదానాం రాజా త్రైగర్తః సుశర్మా కైవర్తః మత్స్యగ్రాహీవ మత్స్యచక్రవర్తినం విరాటం మానశ్లేష్మంచ ముహూర్తా దల్పకాలాత్ ఆహర్తుం గృహీతుం ఉపావర్తత-సమీపమాగతవాన్. శ్లిష్టాశ్లిష్టవిశేష ణోపమాద్వయస్య వృత్త్యనుప్రాసస్యైకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ౧౨౯. మానినా మితి. అథ విరాట సమీపాగమనానంతరం మానినాం ప్రశస్తమానానాం ఆచరమః ప్రథమః సః సుశర్మా సంముఖః విరాటాభిముఖస్సన్ ఆనీకస్య సైన్యస్యైవ పయోధేర్మధ్యవర్తినం రిపుం విరాటం జ్యయా ధనుర్గుణేన ఝడితి సత్వరం బంధం అనైషీత్ ప్రావయామాస. ఝడితి తత్క్షణమేవ ఆపత్రపయా లజ్జయాచ బంధం అనైషీత్-అతిలజ్జితం చక్రే. మానభంగాదితిభావః. నయతేర్ద్వికర్మకాత్ కర్తరిలుఙ్. అత్ర ధనుర్గుణబంధనవ్యాపారేణైవ ఏకేన లజ్జాబంధనస్యాప్యన్యసోత్పత్తివర్ణనాద్వి శేషాలంకారభేదః. స్వాగతావృత్తం. ౧౩౦. భూపఇతి. భూపే విరాటే యుధి యుద్ధే పరాభవస్య పదే స్థానే అవమానితేసతీతి యావత్. ధర్మసూనోర్యుధిష్ఠి రస్య భ్రూరేవ వల్లీతస్యాః కంపః ఆజ్ఞాసూచక ఏవ కలికా కోరకస్తాం అవతం సయత్ శిరోభూషణీకుర్వత్ తదాజ్ఞాం శిరసావహన్నిత్యర్థః. అతఏవ సః ప్రసిద్ధః మరుతః వాయోః కుమారః భీమః బలాని శత్రుసైన్యాని మర్దన్ భఞ్జయన్ సన్ మాత్స్యం విరాటం విమోచ్య బద్ధాన్మోచయిత్వా తస్య విరాటస్యేమాం తదీయాం దశాం బంధనావస్థాం రిపవే సుశర్మణే వితతార దత్తవాన్ - అత్ర భ్రూవల్లికంపే ఆరోప్యమాణాయాః కలికాయాః అవతంసీకరణోపయోగిత్వాత్పరిణామాలంకారః. బంధనకర్తుర్బన్ధనమిత్యనురూపసంఘటనాత్మకసమాలంకారేణ సఙ్కీర్ణః. అత్రేదంచిం త్యం - యత్ర ఆరోప్యమాణస్య సాఙ్గత్యోపయోగిత్వా భావేన విషయతాదాత్మ్యాపేక్షణం, తత్ర పరిణామ ఇతి 'ప్రసన్నేన దృగబ్జేన వీక్షతే మదిరేక్షణే' త్యుదాహృతం - అత్ర కలికాయాస్తాదృశావతంసీకరణరూపక్రియోపయోగిత్వేన పరిణామాలఙ్కారత్వకథనే మూలం మృగ్యమితి. ౧౩౧. విరాటేతి. యుద్ధే యుధి

సైన్యేషు మిషత్సు యుద్ధే త్రిగర్తనేతుర్దృఢబంధనాయ, కోదండ యుక్తో గుణఏవ తత్ర కర్తా చ జజ్ఞే కరణం చ జజ్ఞే. ౧౨౨. ప. తస్యాం నిశాయాం తు తమఃకదంబకం నిమీలనోన్మీలనయోర్దృశాం యథా, యుద్ధంతయోర్మత్స్యసుశర్మణో స్తథాసమానరూపం ఫలమేవ సందధౌ.౧౨౩. ప. విమూనితో వాయుభువా విరాటతో విమోచితో ధర్మభువా దయాళునా, తయా రజన్యేవ ససామిశేషయా సమం ధ్వజిన్యా

విరాటసైన్యేషు మిషత్సు స్వయంకర్తుమశక్త్యా తూష్ణీం పశ్యత్సుసత్సు త్రిగర్తనేతుస్సు శర్మణి దృఢం బంధనాయ ధోదండేన చాపేన యుక్తస్సహితః ధోదండే యుక్తః యోజితశ్చ గుణః భీమవీవ మూర్వ్యావేతిచ - కర్తా కారకశ్చ జజ్ఞే అభూత్. కరణం శ్రేష్ఠసాధనంచ జజ్ఞే-భీమో ధనుర్గుణేన సుశర్మాణం బబంధేత్యర్థః. అత్ర కర్తురాఖ్యాతేనాభిహితత్వాత్పృథగుపా - కరణస్య ఆనభిహితత్వాత్తత్ర తృతీయాచేతి ధ్యేయం. అత్రైకస్యైవ తత్రాపి గుణస్య కర్తృత్వం కరణత్వం చాశ్చర్యమితిభావః. అతఏవ విరోధాభాసః గుణశబ్దశ్లేషభిత్తికాభేదా ధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితఇతి తయోరంగాంగిభావేన సఙ్కరః. ని. 'గుణోఽప్రధానే రూపాదౌ మూర్వ్యాంసూదే వృకోదర'ఇతి విశ్వః. ౧౩౨. తస్యామితి. తస్యాం నిశాయాం రాత్రౌ తమసఃకథమ్భూతం బృందంపృథాం లోకనేత్రాణాం సంబంధినోః నిమీలనస్య ఉన్మీలనస్యచ ద్వయోరపి సమానరూపం ఏకవిధమేవ ఫలం ఇదమేతదితి వస్తుపరిచ్ఛేదజ్ఞాన శూన్యత్వరూపం. యథా సందధౌ సంఘటయాంచక్రే తథా తస్యాం నిశాయాంయుద్ధమపి మాత్స్యస్య విరాటస్య సుశర్మణశ్చ ద్వయోరపి సమానరూపమేవ ఫలం బంధనరూపం సందధౌ- అత్ర తయోర్యుద్ధయోః ప్రకృతయోస్సమానఫలసంధాయకత్వేనోపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః. వృత్తం త్తు. ష్ణింద్రవంశావంశస్థమిశ్రితోపజాతిభేదః. 'స్యాదింద్రవంశాత్రయజైర్జరౌసంయుతై' రితీంద్రవంశాలక్షణం - వంశస్థలక్షణంతూక్తమ్. ౧౩౩. విమానితఇతి. వాయుభువా భీమేన విమానితః. బద్ధఇతి యావత్. దయాలునా కరుణాశీలేన ధర్మభువా ధర్మరాజేన విరాటతః విరాటాత్ విమోచితః అనుజ్ఞాపితః తదానీం తస్య స్వప్రభుత్వాదితిభావః. సః సుశర్మా సామి అర్ధంశేషః యస్యాస్తయా అర్ధావశిష్టయేత్యర్థః. తయా రజన్యా రాత్ర్యేవ యథాగతం యస్తాదాగతః తందేశముద్దిశ్యేత్యర్థః. ధ్వజిన్యాసమం సేనయాసహ నిరగాత్ నిర్గతవాన్ - వంశస్థం.

నిరగాద్వ్యథాగతం. ౧౩౪. ప. వ్యాకృత్తశీర్షకరకోవిమలాస్థిదంతో రక్తహ్రదాంశుకధరో రథకేతుదండః, సేనాక్షియాద్ధృతశమస్స్వయ మాజిరంగః కంకాదివాఽచరమాశ్రమసంప్రదాయం. ౧౩౫. గ. తదను ముహుర్ముహుర్వలలమేవ కేవలమవలోకమానా బలశాసనదిశాయా మోజాయమానేన చంద్రమసా ప్రసృతాభిర్మదసహితకరిఘటావిషా ణాంకణప్రతిఫలనశతగుణితధవళివవీచిభి ర్మరీచిభిర్దళితరణవిమర్దశ్రమ దుర్దశావిరాటస్య చమూరపి ప్రతినివర్తనహృష్యమాణగోధన వేగ

---

౧౩౪. వ్యాకృత్తేతి. వ్యాకృత్తం ఛిన్నం శీర్షం శిరసీవ కరకః కమండలుః యస్య తథోక్తః విమలాస్థ్నో భ్రాక్ ఆస్థ్నోస్యేవ దంతాః యస్య తథోక్తః. రక్తహ్రదానీవ అంశు కాని కాషాయవస్త్రాణి ధరతీతి తద్ధరః రథకేతురేవ దండః యస్య తథోక్తస్సేనాక్ష్ యాత్ ధృతశమమ్ యుద్ధోపరమనీవ అంతరింద్రియనిగ్రహం యేన తథోక్తః. ఆజి రంగః యుద్ధదేశః స్వయమపి కంకాద్యుద్ధిష్ఠిరాత్ చరమాశ్రమస్య సన్యాసస్య సంప్ర దాయమాచారమాప ప్రాప్తవానిత్యల్పోక్తిః - సమస్తవస్తువ స్తి సావయవరూపోజ్జీవి తేతి ద్వయోరజ్ఞాజ్ఞిభావేన సంకరః. ౧౩౫. తదన్వితి. తదను యుద్ధోపరమానంతరం సుశర్మగమనానంతరమితివా-వలలం భీమమేవ కేవలం ముఖ్యం యథాతథా ముహుర్ముహు రవలోకమానా పశ్యంతీ విరాటస్య చమూస్సేనాపి బలశాసనస్య ఇంద్రస్య దిశాయాం ప్రాచ్యాం 'ఆపంచైవ హలంతానామి'తి వాగుర్యనుశాసనాదాకారాంతత్వం. ఓజాయ మానేన ప్రకాశమానేన ఓజశ్శబ్దస్తద్వత్పరః.చంద్రమసా చంద్రేణ ప్రసృతాభిః ప్రక టితాభిః మదసహితాయాః మదయుక్తాయాః కరిఘటానామాః గజబృందస్య విషాణయో ర్దంతయోరుత్కోటిషు ప్రదేశేషు ప్రతిఫలనైః సంక్రమణైః శతగుణితాః శతశబ్దోఽనేక త్వపరః. అన్యథా తత్రత్య గజవిషాణానాం శతత్వేన నిర్ణాయకాభావాద్ధావళ్యభరంభ రాసు శతగుణితత్వోక్తా హేత్వనుపన్యాసేన నిర్హేతుత్వదోషాపత్తిరితి ధ్యేయం.తథా చ అనేకధా ఆవృత్తా ఇత్యర్థః. ధవళిమ్నశ్శ్వత్యస్య వీచయః పరంపరాః యాసాం తాభిః మరీచిభిః కిరణైర్దళితా నిరస్తా రణే విమర్దేన మిళస్సంఘట్టేన యా దుర్దశా దుర వస్థాశ్రమరూపాయస్యా స్తథోక్తా సతీ ప్రతినివర్తనేన సుశర్మావరోధాత్ ప్రత్యా గమనేన హృష్యమాణాత్ సంతుష్యతః గోధనాద్యేనేన గమనత్వరయా ప్రస్నుతానాం క్షరితానాం క్షీరాణాం ధారాపాతైః శ్వేతీకృతాస్సంజాతశ్వేత్యాః సికతాః యస్యాం తథోక్తాయాం పదవ్యాం మార్గే ఉక్షణాం నేత్రక్షుటలోమ్నాం పక్ష్మసు సిలీసేన సంల గ్నేన సమరభువి యుద్ధభూమా రేణోర్ధూళేర్భారేణ అతిశయేనైవ భారేణేతి శ్లిష్టరూ

ప్రస్నుతక్షీరధారాపాతశీతలితసికతాయాం పదవ్యాం పక్ష్మపక్షిక్షినిలీనేన సమరభూరేణుభారేణ నయననిమీలనశిల్పే కల్పితభావనసాహాయ్యకముద్రయా నిద్రయా తాం యామినీం పశ్చార్ధసీమానం ప్రత్యనీవహత్. ౧౩౬.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే

షష్ఠస్తబకః.

పకం - నయనయోర్నిమీలనశిల్పే ముకుళనవ్యాపారే విషయే కల్పితా బహ్వీ సావయ్యకముద్రాసహాయతాకరణం యస్యాస్తయా నిద్రయా ఉపలక్షితాం తాం యామినీం యుద్ధరాత్రిం అపరోఽర్ధః పశ్చార్ధః ఉత్తరభాగః. 'అపరస్యార్థే పశ్చాద్భావోవక్తవ్య' ఇతి అపరశబ్దస్య పశ్చాదేశః. తస్య సీమానమంతభాగం ప్రత్యనీవహత్ ప్రాపయామాస-తాం రాత్రిం గమయామాసేత్యర్థః. ణిజంతాద్వహేః కర్తరిలుఙ్. 'చ్లిలుఙీచ్ఛా' 'ణిశ్రుద్రుస్రుభ్యః కర్తరిచఙితఙ్లేశ్చఙిచఙిచేతిద్విత్వేసన్వల్లఘునిచఙ్పరేఽనగ్లోపః' ఇతి సన్వద్భావే 'సన్యత'ఇత్యభ్యాసాకారస్యేత్వే 'దీర్ఘో లఘోఃరితి తస్య దీర్ఘశ్చావీవహాదితి రూపం - అత్ర ముహుర్తుహుర్వలలమేవ పశ్యంతీతి విశేషణస్య విరాటమోచన సుకర్మబంధనసామర్థ్యాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాలంకారః. 'అలంకారః పరికరస్సాభిప్రాయే విశేషణ'ఇతిలక్షణం - వలలమేవ పశ్యంతీ వలశాసనదిశాయామిత్యత్ర వలేతి వర్ణద్వయస్య ఆవ్యపేతవ్యపేతాత్మకావృత్తిశ్రయణాచ్ఛేకానుప్రాసః. ద్వయోశ్చ కావ్యప్రకాశికోక్తదిశా ఏకవాచకానుప్రవేశసంకరః. విపాణాం కణేతి శతగుణితేలిచణకారస్య త్రివారమావృత్తే ర్వృత్త్యనుప్రాసః అస్యాశ్చోక్తసంకరేణ సంసృష్టిః.౧౩౬.

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందవందనకందళితానందసాంద్రస్య

కురవికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ

చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే

షష్ఠీ స్తబకః.

సప్తమస్తబకః.

ప. ఆరూఢే ద్యామురుక్షం ప్రతిదివసమసౌ సైన్యసామర్థ్య భూమ్నః కురూణాం, పార్థాదేకాం బిభ్రదాహృత్య గోత్రాం మాత్స్యాన్యదన్యాం తత్పురం హర్తు మాగాత్. ౧. ప. సుదూరమార్గశ్రమవిహ్వలాంగీ సేనా సమస్తా ధృతరాష్ట్ర(ట్ర)సూనోః, ఆభీరవాటాంతికమేవ తస్థౌ సద్యో నిరుద్ధేవతదాజ్యగంధైః. ౨. గ. తావత్తస్య పాదాతం సర్వాభీ

ఆరూఢఇతి. ప్రతిదివసాత్పరస్మిన్దివసే అర్కబిమ్బే సూర్యమండలే ద్యామాకాశమారూఢే ఊషద్దూరమాక్రాన్తే సతి కురూణాం సార్వభౌమః దుర్యోధనః పార్థాద్ధర్మరాజాత్ ఏకాం గోత్రాం భువం ఆహృత్య బిభ్రదపి సన్ 'నాఽన్యస్తాచ్ఛతురి'తినఞ్నిషేధః. మాత్స్యాన్యద్విరాటాదపీత్యపి రుభయత్రాప్యుదాహార్యః. క మపరాధలవం మయి పశ్యసీత్యాదావివ గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః. అన్యాం గోత్రాం భువం గోసమూహంచ. ని. 'గోత్రా గోనిచయే భూమ్యా' మితి వైజయంతీ. వార్తుం తస్య పురం విరాటస్య పట్టణం ప్రతి సైన్యైశ్చతురంగైస్సాకం. ని. 'సాకం సత్రాసమంసమే' త్యమరః. ఆగాత్ ప్రాప్తవాన్. 'ప్రాయో ధనవతామేవ ధనే తృష్ణా గరీయసీ, పశ్య గోటిద్వయాసక్తం లక్షాయ ప్రవణం ధను'రితి ప్రసిద్ధేరితి భావః. అత్ర భూగోబృందయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా దుష్పూరా ధనవతాం ధనే తృష్ణేతి వస్తునః ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. శాలినీవృత్తం. ౧. సుదూరఇతి. సుదూరేణ మార్గేణ మార్గగమనేనేత్యర్థః. యశ్శ్రమస్తేన విహ్వలాని శ్రాన్తాని అఙ్గాని యస్యాస్తథోక్తా. అతఏవ సమస్తా ధృతరాష్ట్ర సూనోర్దుర్యోధనస్య సేనా ఆభీరవాటస్య గోపపల్యా అంతికే సమీపమేవ తస్యాః గోపపల్యాస్సంబంధిభి రాజ్యగంధైః ఘృతపరిమళైస్సద్యః ఆగమనక్షణ ఏవ నిరుద్ధేత్యుత్ప్రేక్షా - తస్థౌ అతిష్ఠత్ - పరిమళాఘ్రాణస్య శ్రమశామకత్వం ప్రసిద్ధం. ౨ తావదితి. తావత్ - తదానీమేవ పాదాతం పాదచారిబలం వ్రజగృహే గోపపల్యాం గాహంగాహం ప్రవిశ్య ప్రవిశ్య సర్వాభిసారేణ సర్వోద్యోగేన గవాం వ్రజం గోబృందం ప్రకర్షేణ జగృహే

సారేణ గాహంగాహం గవాం వ్రజం ప్రజగృహే. 3.ప. దండాహూతే దీయమానేఽపి యోధైర్దుగ్ధం భూయో దోహశేషం వహంత్యః, ఘోషాద్ధావో నిస్సరంతి స్మ యత్నాద్గోభ్యో ఘోషో యత్నలేశం వినైవ. ర.ప. ఇత స్తతస్సంభ్రమ మేయుషీణాం గోపాంగనానాం కుచదర్మనేన, నిషాదిప జ్ఞ్క్ర్న జహా స్గిసు స్గకే సృణిం విధాతుం శ్లథపాణి రాసీత్. ళి. ప.భమసేనభీషజా శమితో యో దక్షిణే దిగ్విడితి మత్స్యపురస్య, ఉత్తరే

జగ్రాహ. 3. దండేతి. యోధైః దుర్యోధనభక్తైర్దండైర్లగుడైః రాహూతే తాడనే దీయమానే కృతేసత్యపి దోహాచ్ఛేషం అవశిష్టం భూయః బహుళం దుగ్ధం క్షీరం వహంత్యః ఊధస్స్వితిభావః. అతఏవ గావః యత్నాత్ అతికష్టాదిత్యర్థః. ఘోషాత్ గోపపల్యాః నిస్సరంతిస్మ నిర్గచ్ఛంతి. ఘోషః గోపపల్లీతు సంక్షోభజనితహుంభారావస్త్వితిచ. ని. 'ఘోషస్సంకులనిధ్వాన గోపాలాభీరపల్లిష్వి'తివిశ్వః. యత్నలేశం అల్పమపి యత్నంవినైవ నిస్సరంతిస్మ-జాతాఇత్యర్థః. అత్ర ఘోషాత్ గోనిస్సరణమాంద్యస్య దోహావశిష్టబహుళక్షీరధారణేన సమర్థనాత్సదార్థహేతుకం కావ్యలింగం. ఏవముత్తరవాక్యేపి యత్నరూపం కారణం వినైవ ఘోషనిస్సరణరూపకార్యవర్ణనాద్విభావనాలంకారః. అయం చ గోకులసంకులారావయోః ఘోషశబ్దశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలా ఽతిశయోక్త్యనుప్రాణితఇతి వ్యవోరనయోరంగాంగిభావేన సంకరః. అస్యచ పూర్వవాక్యార్థకావ్యలింగస్య చ స్ఫుటాపగమ్యవైలక్షణ్యాత్సంసృష్టిః. ర. ఇత స్తతఇతి. ఇత స్తతః పరితస్సంభ్రమం భయేన భ్రమమేయుషీణాం ప్రాప్తానాం గోపాంగనానాం కుచయోర్దర్మనేన హేతునా నిపాదినాం గజయన్తృణాం పక్ష్మకాణి నిజానాం హస్తినాం గజానాం మస్తకే మూర్ధ్ని కుంభద్వయఇతి యూవత్ - సృణిమఙ్కుశం విధాతుం క్లథా నిర్వ్యాపారా పాణీ హస్తా యస్యాస్తథోక్తా ఆసీత్ - గజకుంభయోర్ద్వైత్వైకవృత్తిత్వపీనత్వాదిలక్షణసంపత్తికృత గోపాంగనాకుచభ్రమాన్నిపాదినః సభ్రాంచితయోరనయోర్నాంకుశాః పాత్యఇత్యాలోచ్య తం తత్ర పరిజహ్రు రిత్యర్థః. అతఏవ ఉక్తభ్రాంతేర్విశేషణగత్యా అంకుశప్రహారత్యాగహేతుత్వాత్సదార్థహేతుకం కావ్యలింగం భ్రాంతిమదఙ్గితమితి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ళి. భీమేతి. మత్స్యపురస్య దక్షిణదేశే సవ్యేతరపక్షే చ యః కారవబాధః గోగ్రహణరూపః భీమసేనేనైవ భిషజా వైద్యేన ఝడితి సత్వరం శమితః వారితః చికిత్సితశ్చ స కారవబాధః పక్షవాతః వాయురోగవిశేషఇవ మత్స్యపురస్య ఉత్తరే పార్శ్వేఽపి సవ్యపక్షేఽపి ఉదభవదావిర్భూవ-ఏకస్మిన్పక్షే శాంతస్య పక్షవాతోరపరస్మిన్నుదయః ప్రసిద్ధః.

ఒప్యుదభవత్సతు పార్శ్వే పటీవాత ఇవ కౌరవబాధః. ఓ. ప. వృత్తం నివేదయితుమేతదతీవ వేగాదాధావ్య కశ్చిదథ గోపయువా వివిగ్నః, రింఖత్పదాః క్షితిపతేరివ ఘోరసీమ్ని స్వస్యాపి గావిముముచే నృప సూనుగోష్ఠ్యాం. ౭. ప. ఔదాస్యం కిమిదంకుమారకురవో గృహ్ణంతి గాస్తేఽఖలా స్సర్వద్రోష్టో స్నమయోఽయమూడిసు హరైర్దుష్ప్రాపమాస్థం యశః, దేవీం కేకయనందనాం కురుమహావీరప్రసూమూర్ధసు ద్రాగారో హ రథం గృహాణ చ ధనుశ్చాభ్యమిత్రాణాం. ఠ. ప. ఉక్తోఽయ

ఉపమాలంకారః - స్వాగతావృత్తం. ఓ. వృత్తమితి. ఆ ఉత్తరగోగ్రహణానంతరం కశ్చిద్గోపయువా నతు వృద్ధో బాలోవా ద్వయోరపి గతివేగస్యాసంభవాదితి యువేత్యుక్తం - వివిగ్నః అతిదుఃఖితస్సన్ ఏతద్వృత్తం కౌరవైర్గోగ్రహణం నివేదయితుం జ్ఞాపయితుం అతీవ భృశం వేగాత్ ఆధావ్య ధావిత్వా ఘోషసీమ్ని గోషులే రింఖంతి ప్రస్ఖలంతి పదాని పాదన్యాసాశ్శబ్దాశ్చ యాసాంతాః క్షితిపతేర్విరాటస్య గాః ధేనూరివ స్వస్యాఽఽత్మనో గాః వాచోఽపి ధేనూరపీతిచ-నృపసూనోరుత్తరస్య గోష్ఠ్యాం సభాయాం విముముచే త్యక్తవాన్ ఉక్తవాంశ్చేత్యర్థః. అత్ర ప్రకృతానామేవ ధేనూనాం వాచాం చ శ్లేషభిత్తికాలబ్ధైక్యత్వాగ్దీరణద్విరుక్తస్ఫులత్వాదన్యాస గద్గదశబ్ద కత్వద్విరుక్తధర్మాభ్యా మూపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితా భేదః. ని. 'స్వర్ధేషుపశవా గ్వజ్రి దృశ్నేత్రఖ్యణిభూజలే, లక్ష్యదృష్ట్యోః స్త్రియాం పుంసీ'త్యమరశేషాద్ధేనూనాం వాచాంచ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా సహైకవాచకానుప్రవేశేన సంకీర్ణః. ౭. ఔదాస్యమితి. హే కుమార ఉత్తర ఇదమౌదాస్యముదాసీనత్వం ఉపేక్షేతియావత్ - కిం - కురవ ఇత్యర్థః. కురవః దుర్యోధనాదయః ఆఖలాస్తే తవ గాః ధేనూః గృహ్ణంతి అపహరంతి ఆజిషు యుద్ధేషు పరైరన్యైర్దుష్ప్రాపం దుర్లభం యశ ఆప్తుం లబ్ధుం తవ దోష్ణోరయం సమయః - అవసరః - కేకయనందనాం జేవీం సుధేష్ణాం త్వన్మాతరం మహతీనాం వీరప్రసువాం వీరమాతృణాం మూర్ధస్వగ్రగాసు కురు - సర్వోన్నత్యం ప్రాపయేత్యర్థః. రథం ద్రాక్ సత్వరం రుహేతి - ఆరోహ- ధనుశ్చ గృహాణ అభ్యమిత్రాణాం శత్రూణాం ప్రతిగమనం ధన్వ స్వీకురు - 'యోగచ్ఛత్యలం విద్విషితః ప్రతి సోఽభ్యమిత్రోఽభ్యమిత్రీయోఽప్యభ్యమిత్రీణఇత్యపీ'త్యమరః. అభ్యమిత్రాచ్చ చేతి చకారాదనువర్తమానః ఖప్రత్యయః. ఆక్షేపకైయోత్తరస్య కర్తృకారకస్య స్థాపనాద్యనేకక్రియాన్వయిత్వాత్కారకదీపకం నామాలంకారః. 'క్రమికైకగతానాం తు గుంభః కారకదీపకం' - ఇతి లక్షణం. ఆ. ఉక్తమితి. ఇత్థ

మిత్థం పురతో వధూనా ముల్లాసయన్ శ్మశ్రులవా న్ముఖాగ్రైః, కించిన్మణిస్తంభవిలోఠితాంగో గిరం దదౌ ఽంతఃపురమాత్రధీరః. ౯. ప. తథా భుజం విక్రమయేయమేతం యంతా యది స్యాదిహ మే యయుత్సోఃషష్ఠోఽపి నః కశ్చన పాండవోఽభూదితి త్రసేయుః కురవో యథా తే. ౧౦. ప. ఇతం నిశమ్య స్మితలాస్యచుంబ్యమానస్తరా కేశకృతా ప్రణున్నా, బృహన్నలాం సారథికృత్య పశ్చాం భార్యేత్రే నివేదాన్వయ తిస్మ చైనాం. ౧౧. ప. అవాప్యేతి తాం సంపద మాదృతః క్రమావవా

ముక్తప్రకారేణ వధూనాం అంతఃపురస్త్రీణాం పురతః సమక్షమిత్యర్థః. ఉక్తః గోపయూనేతిశేషః. అంతఃపురమాత్రే అంతఃపురవీవ ధీరః నతు యుద్ధఇత్యర్థః. అయము త్తరః నఖాగ్రైరగ్రనఖైః శ్మశ్రూణాం ఊర్ధ్వోష్ఠోపరి లోమ్నాం లవ క్ కుటిలాగ్రభాగాన్ ఉల్లాసయన్ ఉన్నమయన్స్ కించిదీషన్మణిమయేన స్తమ్భేన విలోఠితం విశ్లేషితమంగం యేన తథోక్తశ్చసన్ త్యక్తతదవలమ్బశ్చ సన్నితి యావత్. గిరం వక్ష్యమాణాం దధే ఉక్తవానిత్యర్థః. ౯. తథేతి. ఇహ ఇదానీం యోద్ధుమిచ్ఛోః యుయుత్సోః మే మమ యంతా కశ్చిత్సారథిః. తదా పలాయమానస్య మమ నిరోధకః కశ్చిదితిచ - యదిస్యాత్ భవేచ్ఛేత్ తదాహం ఏతం మదీయం భుజం మద్భుజప్రాయం ఏతం మన్నియంతారమితిచ - తథా విక్రమయేయం ప్రతాపశాలినం కారయేయం-లే గోగ్రహకాః కురవః నః అస్మాకం షష్ఠోఽపి కశ్చన పాండవష్షండాకృతిః కశ్చిదితిచ-ఆభూజ్జాతః. ఇత్యుక్తప్రకారేణ యథా త్రసేయుః బిభీయుః తథేతియోజ్యం. ౧౦. ఇదమితి. తత్ర తదానీమిదముత్తరవాక్యం నిశమ్య స్మితేన లాంఛితః ఆలంకృతః ఓష్ఠః యస్యాస్తథా స్మేరాధరయేత్యర్థః. కేశాన్ కరోతి భూషయతీతి కేశకృతా సైరంధ్ర్యప్రణున్నా సారథ్యే నిపుణా జ్ఞాతపూర్వా బృహన్నలేతి ప్రేరితా ఉత్తరా విరాటపుత్రీ బృహన్నలాం షండాకృతిమర్జునం సారథికృత్యే సారథ్యే దక్షాం సమర్థాం భార్యేత్రే ఉత్తరాయ నివేద్య కించ ఏనాం బృహన్నలామానయతిస్మ ఉత్తరసమీపం ప్రాపయామాస. ౧౧. అవాప్యేతి. ఇంద్రనందనః. తాం సంసదం అంతఃపురస్త్రీసభాం ఆవాప్య ఆదృతః ఉత్తరాదిభిరనుగృహీతస్సన్ నృపాత్మజమున్తరం భూజయితుం నమస్కర్తుం మస్తకం శిరశ్చ నితంబినీరంతఃపురస్త్రియః హాసయితుం కఞ్చుకం కవచంచ ద్వయంక్రమాత్ ఆచారాత్సంప్రదాయాచ్చ అవాగవనమ్రం కథమేతత్సారథ్యంకరోమీత్యాది వాగ్రహితంచ యథాతథా బభార ధృతవాన్ - యద్వా ద్వితీయపక్షే ఊర్ధ్వాధోభాగసవ్యదక్షిణభాగేషు విపరీతం యథా తథా బభారే

గ్బభార ద్వయమింద్రనందనః, నృపాత్మజం భూజయితుం చ మస్తకం నితంబినీ ర్వాసయితుం చ కంచుకం. ౧౬. ప. షండోఽపి తేజసా తత్ర సారథ్యసదృశాకృతిః, న కాసాం పౌరదృష్టీనాం చకాసామాస ఫల్గునః. ౧౩. ప. తం సారథిపదే కృత్వా సథాతారమివేశ్వరః, పరసేనాం హసన్నేవ ప్రధక్ష్యామీత్యమన్యత. ౧౪. ప. మాలినీ తాదృశీ పత్యుర్మహాంతం తం రణోద్యమం, శ్యామాకచరునిర్వాపం జజ్ఞే సోమాయ వాజినే. ౧౫. ప. అకృత్రిమాణ్యద్యవనే సురాణాం పాండుస్సు

త్యర్థః. అత్ర శిరసా నమనేన కఞ్చుకస్యవైపరీత్యేనచ ద్వాభ్యా మవాక్ఛబ్దేన తంత్రేణ గృహీతాభ్యాం క్రమేణాన్వయాద్వ్యతిరేకసంఖ్యాలంకారః. 'యథాసంఖ్యం క్రమేణైవ క్రమిణాంసమన్వయః.' ఇతిలక్షణాత్ - ఏవం రాజకుమారభూజనాంతఃపురాంగనా వాసక్రియయోర్యోగపద్యాత్సముచ్చయాలంకారశ్చ. ద్వయోస్సంసృష్టిః. వంశస్థం. ౧౨. షండఇతి. షండః నపుంసకోఽపి ఫల్గునః అర్జునః కాసాం పౌరదృష్టీనాం పురవాసిజననేత్రాణాం తేజసా సారథ్యస్య సదృశీ అనురూపా ఆకృతిర్యస్య తథోక్తస్సన్ న చకాసామాస నస్ఫురతి స్మ - సర్వాసామపి తథా స్ఫురతిస్మేత్యర్థః. అత్ర తేజసా సారథ్యోచిత్యసమర్థనాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం. ౧౩ తమితి. స ఉత్తరః తమర్జునమీశ్వరశ్శ్మశ్రుధాతారం బ్రహ్మాణమివ సారథేః పదే స్థానే కృత్వా సారథిం విధాయేత్యర్థః పరేషాం కౌరవాణాం త్రిపురదానవానాంచ సేనాం హసన్ వాసంతుర్వన్నేవ వాసమాత్రేణైవేతియావత్ - ప్రధక్ష్యామి దగ్ధాం కరిష్యామి ఇత్యుక్త ప్రకారమమన్యత-తర్కితవాన్. ఉపమాలంకారః. ౧౪. మాలినీతి. మాలినీ దేవపదీ తాదృశీ క్లిబత్వేఽపి సారథ్యోచితవేషస్య సంబన్ధినం మహాంతమతిశ్లాఘ్యం తముక్త విధం రణే విషయే ఉద్యమం ఉద్యోగం వాజమన్నం దేయద్రవ్యమస్యాస్తీతి వాజినే సోమాయ. వాజిత్వగుణవిశిష్టసోమదేవతాయాఇత్యర్థః. శ్యామాకచరుణా నిర్వాపంశ్యామాకతణ్డులాన్న పాత్రద్రవ్యకయాగమిత్యర్థః. జజ్ఞే తర్కయామాస. అత్ర 'సోమాయవాజినే శ్యామాకచరుం నిర్వపేద్యః క్లైబ్యాద్బిభియా'దితి శ్రుత్యా శ్యామాక చరుద్రవ్యవాజిత్వ గుణవిశిష్ట సోమదేవతాకయాగస్య షండత్వనివృత్తిఫల కత్వవిధానాద్రణస్య పౌరుషైకసాధ్యత్వాచ్చ అర్జునే తదుద్యమోఽపి షండత్వనివర్తకాదృశయాగత్వేనోత్ప్రేక్షితః. తయాచ క్లీబత్వనివృత్తిసామయికాజ్ఞాతవాససమాప్త్యనుమానప్రతీతేరలంకారేణాలంకారధ్వనిః. ౧౫. ఆకర్తృకాణీతి. నవిద్యతే కర్తా తంతువాయః యేషాంతాని 'నద్యృత'శ్చేతి కప్. తేషాం భగవత్కారుణ్యేన స్వయ

ఛాయావసనాని సంతి, ఆహృత్యనస్తానిదిశేతి కన్యాస్తమభ్యయాచంత కుతూహలిన్యః ౧౬. గ. తత్క్షణం యాత్రాయాతసరభసరాజలేఖవాహముఖశ్రుతివలలద్గజావలేపవృత్తాంతమోదమానసూదకులం, వీరపత్నీత్వవీరజననీత్వయుగత్పసిద్ధేర్వైజననోవారోఽయమితి కాత్యాయనీజనసంస్తూయమానసుగృహం, కుసుమితలవిన్యస్త హస్తపల్లవ వృద్ధవల్లవయోషిదభయయాచనావచనప్రతిశబ్దానదత్కగవాక్షమాత్రోపలక్షితం, కుమారప్రయాణపరిపర్యమాణమూనుల శతాంతఃమేవోత్పన్నత్వాదితిభావః. పాండోఃస్నుషాయాఃద్రౌపద్యాఃవసనాని దుశ్శాసనాపహృతవస్త్రాణి అద్య కురూణాం వశే సంతి తాని వస్త్రాణి ఆహృత్య నఃఅస్మభ్యం దిశ ప్రయచ్ఛ - ఇత్యుక్తప్రకారం కన్యాఃఉత్తరాద్యాఃకుతూహలిన్యఃఅపూర్వవస్త్రకౌతూహలవత్యస్సత్యఃతం యుద్ధసన్నద్ధముత్తరం అభ్యనూచంత యూచిరవత్యఃగ. తతితి. తస్మిన్నేవ క్షణే తత్క్షణం ఉత్తరయాత్రాక్షణమేవ తత్పురం విరాటనగరం యాతాయాతయోర్గతప్రత్యాగతయోఃరభసేన వేగేన సహితానాం సరభసానాం రాజ్ఞఃవిరాటస్య సంబంధినాం లేఖావాహినాం పత్రికానేతౄణాం ముఖైర్వచనైఃశ్రుతేఃశ్రవణాత్ లేఖ వలజస్య భీమస్య భుజయోరపలేపస్య గర్వస్య పరాక్రమస్యేతియావత్ - వృత్తాంతేన మోదమానం సంతుష్యత్సూదకులం పాచకబృందం యస్మిం స్తథోక్తం. ఆయం వాసరఃవీరపత్నీత్వస్య వీరజననీత్వస్య చ ద్వయోర్యుగపత్ ఏకకాలికాయాఃప్రసిద్ధేఃకీర్తేఃవైజననఃప్రసూతిదివసఃఇత్యుక్తప్రకారేణ కాత్యాయనీజనేన సమ్యక్ స్తూయమానా సుష్ఠేష్టా యస్మిం స్తథోక్తం దక్షిణే గోగ్రహే విరాటస్యైవ ఉత్తరస్యోత్తరేఽపితాభిర్గసంభావనాదితిభావఃని. 'కాత్యాయన్యర్థవృద్ధాయాకాషాయవసనాధవే'త్యమరఃమస్తకతలే శిరసి విన్యస్తా ప్రణామార్థం నిహితౌ వాస్తాపల్లవానివ యాభిస్తాసాం వృద్ధానాం వల్లవయోషితాం గోపాంగనానాం సంబంధినాం అభయస్య యాచనావచనానాం ప్రార్థనావాక్యానాం ప్రతిశబ్దదానే ప్రత్యుత్తరదానే ప్రతిస్వనిదానేచ దక్షైస్సమర్థైఃగవాక్షైరేవ గవాక్షమాత్రైఃఉపలక్షితం దృశ్యమానం ఉత్తరం వినా సర్వేషామపి విరాణాం విరాటేన సహ గతత్వాత్ ప్రతిశబ్దాయమానాత్ గవాక్షాత్ వినా ప్రత్యుత్తరదాయకస్య కస్యాప్యభావాదితిభావఃకుమారశ్వేతోత్తరస్య ప్రయాణకాలే పరిహార్యమాణఃఅమంగళశఙ్కయా విసృజ్యమానఃమాతులశతస్య కీచకశతస్యాంతఃపురే వధూటీనాం భార్యాణాం సంబంధినఃనవస్య

పురవధూటీనవవిలాసఘోషం తత్పురమాసీత్. ౧౭. ప. లాజాధివర్షి లలనాసమాజో రాజ్ఞః కుమారాయ రథస్థితాయ, ముదాశిషం మూల్య మివ వ్యతానీ ద్జిఘృక్షూణాం ద్విషదంశుకానాం. ౧౮. ప. అలేఖ్యదత్తైః పురుషైః పదేతా మాలోకయ న్రాజ ఘోప్రతోళీం, ఘోటాన్ను దంతీం పరితో నిబద్ధా న్పోటాం పురస్కృత్య పురాత్పతిష్ణే. ౧౯. గ. తదను దక్షిణదిఙ్ముఖోదయమానః పవమానో బృందారక ముక్తసందార సుసుమవర్షమందాయితగుగుగంధం వలలస్య చికురబంధమాఘూర్ణయ నిశితస్య జయోత్సవం విజ్ఞాయితుమవసరం విచిన్వన్నివ విరాటకురునం

టలాపస్య భర్తృశోకరోదనస్య ఘూషః కోలాహలః యస్మిం స్తథోక్తంచ ఆసీత్. ౧౭. లాజేతి. లలనానాం పౌరాంగనానాం సమాజస్యముహూ రథేస్థితాయ రాజ్ఞః విరాటస్య కుమారాయోత్తరాయ లాజాన్ శుభార్థమాచారలాజాన్ అభితో వర్షతీతి తథోక్తస్సన్ గృహీతుమిష్టానాం జిఘృక్షూణాం. గృహ్ణాలేస్సన్నంతాత్కర్మణిక్తః. ద్విషదంశుకానాం కౌరవవస్త్రాణాం మూల్యం క్రయద్రవ్యమివేత్యుత్ప్రేక్షా. ఆశిషమాశీర్వాదం ముదా వ్యతానీద్విస్తారయామాస. ౧౮. ఆలేఖ్యేతి. స ఉత్తరః ఆలేఖ్యే చిత్రేదత్తైః యుష్యమానత్వేన లిఖితైః పురుషైరుపేతాం సంగతాం ప్రతోళీం చతుష్పథమండపం రాజపథే రాజమార్గే ఆలోకయన్నీప్సితాన్యేవ సర్వాణ్యపి యుద్ధానీతి తర్కయన్నన్నిత్యర్థః. రథే నిబద్ధాన్ ఘోటాన్ అశ్వాన్ నుదంతీం ప్రేరయంతీం పోటాం స్త్రీపురుషలక్షణాం బృహన్నలాం పురస్కృత్య పురాత్పతిష్ణే యయౌ. ౧౯. తదన్వితి. తదను ఉత్తరనిర్గమనానంతరం దక్షిణాయాం దిశః ముఖాదగ్రభాగాత్ మలయాదితి యావత్ - ఉదయమానః ఆవిర్భవన్నితి శైతోక్తిః. పవమానో వాయుః బృందారకైః దేవైరుత్కృష్టానాం సురస్త్రీవిజయసమయే ప్రసాధితానాం మందారకుసుమానాం వర్షేణ మందాయితః స్త్రీణాం ధూమ గంధః మహానసలగ్నః యస్య తథోక్తం వలలస్య చికురబంధం ధమ్మిల్లం ఘ్రాయ స్పృష్ట్వేతి సౌరభ్యోక్తిః. నిశి రాత్ర్యాం తస్య భీమస్య స్వపుత్రస్య జయోత్సవం విజ్ఞాపయితుం ఆవసరం యుక్తకాలం విచిన్వన్ ప్రతీక్షమాణఇవ విరాటనందనస్య కురునందనస్య ఆర్జునస్య ద్వయోస్స్యందనస్య రథస్య సమీపే మంచం మండపం ఆస్పందత చలతిస్మ. గుణత్రయసమృద్ధః పవనోఽనుకూలం ప్రవృత్తఇత్యర్థః. అత్ర దక్షిణదిఙ్ముఖోదయమానఇతి విశేషణస్య భీమవిజయవృత్తాంతవిజ్ఞాపనాభిప్రాయగర్భత్వాత్పదికరాలంకారః. తేనచ శుభసూచక పవనమాన్యే విజయవృత్తాన్త విజ్ఞాపనఫలకావసర ప్రతీక్షా ప్రయుక్తోత్ప్రేక్షానుప్రా

దనయోస్స్యందనసమీపే మందం మంద మస్పందత. ౨౦. ప. ప్రస్వాపితేభ్యః పరభూపతిభ్యస్సజాతివర్గ స్సులభో రణేఽస్మిన్, భవిష్యతీతి ప్రణగ్భర హృష్టా శతాంగశాటీశతమన్వసూనోః. ౨౧. ప. జలే మత్స్యాన్దధానోపి స్థలే మత్స్యాన్విలోకితుం, ఆగతోఽబ్ధిరివానీకః కురూణాం దదృశే తతః. ౨౨.ప. సేహే జిష్ణు ర్నతత్రారే స్సేనాధూళిం విసృత్వరీం, ప్రాయేణ మానినా పుంసా పరాగో నహి సహ్యతే. ౨౩.ప. తత్రారిసైన్య మవలోకితు రుత్తరస్య స్త్రీగోష్ఠికాజని రణే నిజవేశ్మనీవ, శ్లిష్టత్తగుశ్రులహరీనయనం విమూర్ఛ్ బద్ధించ వేపథురుజావపు

ణనాద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః.౨౦.ప్రస్వాపితేభ్యఇతి. శతం మన్యవః క్రతవః యస్య తస్య ఇంద్రస్యసూనోరర్జునస్య. ని. 'మన్యుర్దైన్యే క్రతౌ క్రుధ్'త్యమరః. శతాంగే రథే శాటీ ధ్వజపటః అస్మిన్ రణే యుద్ధే ప్రస్వాపితేభ్యః ప్రస్వాపనాస్త్రేణ నిద్రాం ప్రాపితేభ్యః పరభూపతిభ్యః శత్రురాజేభ్యః సమానా అఖిన్నా జాతిర్వస్త్రత్వరూపా యేషాం వర్గస్సమూహః సులభః భవిష్యతీతి హేతోః హృష్టే వేత్యుల్బణో - ననర్త నృత్యతిస్మ -అనుకూలతేన చచాలేత్యర్థః. భవిష్యతీతీవ ననర్త-ఇత్యేవ పాఠః ప్రణనర్తేతిపాఠే ఉల్బణాయాః గమ్యత్వాపాఠః. ౨౧. జలఇతి. తతః కురూణామనీకః కౌరవసైన్యం జలే మత్స్యాన్ మీనాన్ దధానోఽపి స్థలే మత్స్యాన్ వైరాటాంశ్చ విలోకితుమాగతోఽబ్ధిరివేత్యుల్బణో-దదృశే ఉత్తరార్జునాభ్యామితిశేషః. అత్ర కురుసైన్యస్య సముద్రత్వోల్బణ్యయో ర్దారుణత్వదురవగాహత్వవస్తుప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ౨౨. సేహఇతి. తత్ర తదానీం జిష్ణురర్జునః ఆరేర్దుర్యోధనస్య సంబంధినీం విసృత్వరీం సర్వతో వ్యాప్నువంతీం సేనాయాః ధూళిం పరాగం ననేహేహ న తుమతేస్మ - తథాహి మానినా ప్రశస్తమానవతా పుంసా పురుషేణ పరేషాం ఆగః అపరాధః పరాగః ధూళిశ్చ నసహ్యతే నశక్యతే సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః. ధూళీపరాపరాధయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా అంగాంగిభావేన సంకరః. ౨౩. తత్రేతి. తత్ర తదానీమరీణాం కౌరవాణాం సైన్యమవలోకితుం పశ్యతః ఉత్తరస్య నిజవేశ్మని స్వగృహఇవ రణే యుద్ధదేశేఽపి స్త్రీమయీ గోష్ఠికా సభైవ అజని ఆనిర్భూవ - యద్యస్తాద్భీర్భయం తద్రూపాస్త్రీతి సర్వత్ర స్త్రీలింగేన ప్రతీయతే చిత్తమానశే ప్రాప్నోతిస్మ. అశ్రులవారిబాష్పధారానయనమానశే శేషేణ మూర్ఛా బుద్ధిం ఆనశే - వేపథుః కంపోవేవ రుజా రోగః వపుశ్శరీరం ఆనశే ఉత్తరస్యేతి సర్వత్ర యోజ్యం - అత్రానేకవాక్యార్థేన స్త్రీగోష్ఠీసముదయ

రానశేయత్. ౨౮. ప. వ్యాతన్వన్నుత్కరవం గళే విరచయంస్తాలున్యపాం శోషణం పృష్టీ రథ్నీ వివర్ధయ న్నివళేయన్ద్యావం థార్తరాష్ట్రా రవైః, సేవాయాం త్వరయన్ధనంజయపదస్యాంతర్బహిః కంపయన్త్రాసో మాత్స్య సుతేచకారచరితం షణ్ణామృతూనాం క్రమాత్. ౨౯. గ. అథ రథా దవప్లుత్య పురం ప్రతి పలాయమానోఽయ ముత్తరఃపశ్చాదనుధావ్య కచేషు బలాద్గృహీతవతే ఫల్గునాయ ఫల్గునా కంఠరవేణ ప్రాక్తనచిత్ర

సమర్థనాత్కాక్వ్యలింగభేదః. ౨౮. భీశ్చిత్తమానశఇత్యుక్తం తామేవ ప్రపఞ్చయతి. వ్యాతన్వన్నితి. గళే కంఠే ఉరవం ఉత్సితరవం రోదనమితి యూవత్. ఉరవకవృతుం చ వ్యాతన్వక్ విస్తారయక్ కిసలయసుమాదిభిర్వర్ధయంశ్చ - తాలుని కాఉదే అపాం జలానాం శోషణం నిర్ద్రవత్వం చరచయక్ కుర్వక్ అష్ణీ నేత్రే పృష్టీర్బాష్పవర్షాణి వివర్ధయక్ ద్యామాకాశేంద్రియం శ్రోత్రం ఆకాశం చ థార్తరాష్ట్రాణాం దుర్యోధనాదీనాం నీలహంసానాంచ - కలహంసానామిత్యర్థః. ఆరవైః కోలాహలైః విపులయక్ విస్తారయన్నిత్యర్థః. ధనఞ్జయస్య అర్జునస్య గుణస్య గాణ్డీవమార్వ్యాః ధనఞ్జయస్యాగ్నేః గుణస్య ఉష్ణస్పర్శస్యచ సేవాయాం భజనే. వికత్ర కోట్యారోపణాదే ఆన్యత్ర సమీపావస్థానేచేతి వివేకః. త్వరయక్ అంతరః ఆంతరంగే బహిర్బాహ్యోద్దేచ కమ్పయక్ వేపథుం కుర్వక్ మాత్స్యసుతే ఉత్తరే త్రాసః భయం క్రమాత్ షణ్ణామృతూనాం చరితం వసంతాదిఋతుషట్కచరిత్రం చకార ప్రకటయతిస్మ - అత్ర ఉరవ విస్తారీకరణాదీనాం ఉరవవృతురోదనాద్యోః శ్లేషభిత్తికయా ఆభేదాధ్యవసితానాం షడృతుథర్మాణాం ప్రకృతాత్మతయా క్రమేణ విన్యాసాద్రత్నావళ్యలంకారః. ని. 'క్రమిం ప్రకృతార్థానాం న్యాసం రత్నావలీం విదుః' ఇతిలక్షణం - సచ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యానుప్రాణితేతి ధ్వన్యోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౨౯. అథేతి. ఆథ భయసంకారానంతరం రథాదవప్లుత్య లంఘిత్వా పురం నిజరప్రతి-పలాయమానోఽయముత్తరః పశ్చాత్పృష్ఠతోఽనుధావ్య ఉత్తరస్యాభిముఖం ధావనే శత్రుభ్యస్స్వపృష్ఠప్రదర్శనాపత్తేరితిభావః. కచేషు కేశేషు గృహీతవతే ఆత్మానమితిశేషః. ఫల్గునాయ అర్జునాయ ఫల్గునా నిస్సారేణ కంఠస్య రవేణ హీనస్వరేణేతియావత్. ని. 'వాచ్యవత్ఫల్గ్వసారంచే'తిశబ్దార్థవే - ప్రముషితాని అస్ఫుటాని అర్థవర్ణాని శబ్దార్థభాగాః యస్మిన్స్థితోక్తం అర్థప్రమృష్టసీలపీతాదివర్ణకం చ. అతఏవ ప్రాక్తనం పురాతనం చిత్రమాలేఖ్యమివ స్థితం వచః వాక్యం ఏవం వక్ష్యమాణ ప్రకారేణావాదీత్ ఉక్తవాన్. శ్లిష్టశేషశ్లేషయనుపమాసరూపోపమేతి దండ్యనుయాయినః.

మివ ప్రముషితార్థపర్ణం వచనమేవ మువాదీత్. ౨౬. ప. కింవా చికీర్షు రసి హంత బృహన్నలే త్వమస్మోర్నహంతి కురురాజబలాన్యమూని, సద్యో నివర్తయ రథం సమరేచ్ఛయాలం నేష్యామ్యహం నిజగృహే ష్వవశేషమాయుః. ౨౭. ప గాః కాలయంతు సహవత్సకులై రశేషై ర్గోషాన్దహంతు కురవః ప్రహరంతు గోపాన్, మహ్యం పలాయనమ హోత్సవమేవ దేహి ప్రాణేషు కించిదపి మే గురుతాం న వేత్సి. ౨౮. ప. మాతుర్ముఖం మమ పురః పురవైవ తిష్ఠత్యుత్కంఠితస్యనయ తత్సవిధం కృపాళో, యావంతి సంతి మమ కోశగృహే సవిత్రి తావద్భి రేవ కనకైరభిషేక్ష్యతి తాం. ౨౯. ప. చిత్రే యుద్ధం విలోక్యాహం

౨౬. కిమితి. హే బృహన్నలే త్వం కింవా ప్రాణాపహారకృత్యం చికీర్షుః కర్తుమిచ్ఛు రసి హంతేతి ఖేదే. అమూని పురోవర్తిని కురురాజస్య దుర్యోధనస్య బలాని చతురం గాని ఆక్ష్ణోర్నిమేషణస్యేత్యర్థః. న మాంతి నమిళంతి అపారత్వాదితిభావః. రథం సద్యః ఇదానీమేవ నివర్తయ - పురాభిముఖం కురు - సమరేచ్ఛయా యుద్ధవాఞ్ఛయాఽలం పర్యాప్తం. అవశేషం గతావశిష్టమాయుః నిజగృహేష్వేవ నేష్యామి-గమయిష్యామి యుద్ధాజ్జీవితనాశోమమ మాభూదిత్యర్థః. ౨౭. గాఇతి. కురవః దుర్యోధనాదయః గాః ధేనూః అశేషైర్వత్సానాం కులైర్బృందైస్సహ కాలయంతు నయంతు. ఘోషాన్ గోపల్లీర్దహంతు గోపాన్ ప్రహరంతు. హేబృహన్నలే త్వం మహ్యం పలాయనమేవ మహోత్సవమేవ దేహి మే మమ ప్రాణేషు విషయే గురుతాం గౌరవం కించిదపి ఈషన్మాత్రమపి నవేత్సి నజానాసీత్యాక్షేపోక్తిః. పశ్చాదిభ్యః ప్రాణఏవ మే గరీయాంస్యిత్యర్థః. 'ఆయుషః క్షణమేకమప్యహమి స్వర్ణకోట్యా నలభ్యత' ఇత్యుక్తత్వాదితిభావః. ౨౮. మాతు రితి. కించ ఉత్కంఠితస్య మాతృదర్శనోత్సుకస్య మమ మాతుర్ముఖం పురః పురః అగ్రే ఽగ్రఏవతిష్ఠతి - చక్షుషోర్బుద్ధమివ పశ్యామీత్యర్థః. హే కృపాళో కరుణాశీలే బృహన్నలే తస్యాః మాతుస్సవిధం సమీపం ప్రతి మాం నయ ప్రాపయ - ఏవంచేదితి యోజ్యం. శీఘ్రాద్యుక్తిషు న్యూనపదత్వంనదోషాయేత్యాలంకారికాః-మమ కోశగృహే యావంతికనకాని సంతి తావద్భిరేవ కనకైస్సవిత్రీ మస్నాతా త్వామభిషేక్ష్యతి-తదా భిషేకం కరిష్యతీత్యర్థః. పుత్రదాత్రే కిం నదేయమితిభావః. ౨౯. ఏతావతీచేద్భీతిః తదా కిమిత్యాగతోఽసీత్యత ఆహ—చిత్రఇతి. అహం చిత్రే యుద్ధం విలోక్య చాప ఖాత్తవ్యదేతదపీతి భ్రమాత్ 'ఏత్యాఽఽగత్య తత్ర చిత్తే అసద్భిః అవిదమానైరచేత నత్వా దితిభావః. ఇహ వాస్తవయుద్ధే ఉద్యద్భిః జృంభమాణైః శ్లేష్మాభిః వీరాణాం

చాపలాదేత్య వంచితః, తత్రాసద్భి రిహోద్యద్భిః శ్వేతాహేషిత బృంహితైః. ఎ. ప. యథాహం భూతలం త్యక్త్వా రథ మారుహ్య స్థితం, తథా హృదంతరం ముక్త్వా కంఠం ప్రాణోఽధిరోహతి. 3ం. గ. ఇతి బహుళం విలప్య పదయోః ప్రణిపతంతం నృపసుతం తమపరాంగే కరపుటేన ముహురాస్థాలయంత్సస్మితం గిర మస్య పతిసుతోఽప్రవర్తయామాస. ఎ. ప. యదితోఽపి విరాడ్భయా పతే యదరాత్సప్రకృతం త్వ మీదృశోఽ, ప్రసయాఅపి యుకూతూహలాత్పర్షసైన్యైరధునాఽపి యుధ్యతే. . ప. సారథ్యా గతధ్యేఽప రథే త్వం సంగరే యది బిభేషి రిపుభ్యః, పత్స్యకేకయధువాం భుజ

సింహనాదై శ్చేష్టితైరశ్వానాం కోలాహలైర్బృంహితైర్గజానాం ఘీంకారైర్వధ్యమానైః ప్రాణసంశయమాపన్నోఽస్మీత్యర్థః. భ్రాంతస్య సర్వత్రైవ నానుకూలా ప్రవృత్తిరితిభావః. అతఏవ విషమాలంకారః. అనర్థోత్పత్తిరూపః. 3ం. యథేతి. అహం భూతలం త్యక్త్వా ఉచ్ఛ్రితం రథం యథా ఆరుక్షం ఆరూఢవానస్మి ఆజ్యూర్వాద్రుహో కర్ణిలుక్. తథా ప్రాణాః మమేతిశేషః. హృదయ వక్షసః ఆంతరం మధ్యభాగం ముక్త్వా కంఠం హృదంతరాదున్నతం ఆధిరోహతీవేత్యుత్ప్రేక్షావ్యజ్ఞకా ప్రయోగాద్గమ్యా కంఠ గతప్రాణోఽహం జహి మాం పలాయనాయేత్యర్థః. 3ం. ఇతీతి. ఇత్థం బహు నిస్సార వాక్యం విలప్య పదయోః ప్రణిపతన్తం నమస్కుర్వన్తం తం నృపసుతముత్తరం అప రాంగే పృష్ఠే కరపుటేన ముహురాస్థాలయన్ మాశ్వైర్మీతి సశబ్దం పరామృశన్నన్ అమర్త్యపతేరింద్రస్య సుతః అర్జునోఽపి గిరం వాచం సస్మితం ప్రవర్తయామాస ఉవాచేత్యర్థః. 3ఎ. ఉదితవతీతి. హే భద్ర విపరీతలక్షణయా అభద్ర కులాధమేతి యావత్. ఈదృశీ రణభీరుః త్వం విరాటభూపతేః మహావీరస్య ఉదరాత్ గర్భాత్కథముది తోఽసి జాతోఽసి కథం శబ్దోఽత్రాశ్చర్యే. కారణగుణాహి కార్యగుణానారభ్యంతే ఇతి ప్రసిద్ధేర్విరుద్ధత్వాదాశ్చర్యం - ప్రవయా అతివృద్ధోఽపి యో విరాటః పరేషాం శత్రూణాం సైన్యైస్సహ ఆధునాత్యంతవృద్ధభావేఽపీత్యర్థః. కుతూహలాద్యుధ్యతే. హీరవధారణే - అత్ర తాదృగ్రణభీరుత్వోత్పత్తివర్ణనాద్విరుద్ధకార్యోత్పత్తిరూపో విషమప్రభేదః. వైతాళీయమ్. 33. సారథాపితి. సారథ్యే మయి గతం భయం శాత్రవం యస్య తథోక్తే సత్యపి రథీ రథికస్త్వం సంగరే యుద్ధే రిపుభ్యః శత్రుభ్యః బిభేషి యది త్రస్యసీదిత్యర్థః. ఇత స్తవ శత్రుభయప్రాప్తేరపి అన్యత్ వస్తు భుజం బాహుప్రతాపం భజంతీతి తద్భాజాం మత్స్యభువాం పితృవంశ్యానాం కేకయభువాం మాతృవంశ్యానాం ద్వయేషామపి మానస్యకృన్తనం ఛేదకమితి కాకుః,

భాజాం మానకృన్నమితోఽపి పునః కిమన్యత్. 3ర. ప. విస్తార్య సంసది విశృంఖలవీరవాదం యుద్ధాత్పలాయితవతోఽప్యతవాంగకంపః, అంతఃపురేషు హసతామబలాజనానాం మాచార్యవేవ భవితా కుచవల్గనానాం. 3ళి. ప. కియద్విషాదంశుకమాహృతం తే సహోదరే ణేతి సభాభుక్తే, మానోత్తరాయాం భృశముత్తరాయాః కిముత్తరం బ్రూహి తదుత్తరత్వం. 3ఓ. ప. జరఠో జనకోఽపి మాతులాశ్శతమప్యంతగతస్త్వమేకకిః, యది యాసి నధైర్యమత్ర తే న వశే రాజ్యమిదం భవిష్యతి. 3ఔ. ప. తదిదం విజహీహి సాధ్వసం కురు

త్వత్పలాయనముభయకులాకీర్తికరమిత్యర్థః. పునః కిమితిపాఠస్తు పునశ్శబ్దేన అన్యదితి లక్షయిత్వా కశ్చిద్యోజ్యః. స్వాగతావృత్తమ్. 3ర. విస్తార్యేతి. సంసది అంతఃపురస్త్రీసభాయాం విశృంఖలం నిర్నిరోధం వీరవాదం షష్ఠోఽసి నః పాండవః కశ్చనాగతఇత్యాది వీరాలాపం వీరస్యేవ వాదమితి చ విస్తార్య ఉద్ఘోష్య - అద్య యుద్ధాత్పలాయితవతః తవ కస్యాఽంతఃపురేషు హసతాం ఏతావదేవ తవ వీర్యమితి పరిహాసం కుర్వతాం అబలాజనానాం సంబంధినాం కుచయోః వల్గనానాం - హాసశోభజనితకర్మణానాం ఆచార్యఉపదేష్టా భవితా భవిష్యత్యేవ నతు నభవిష్యతీత్యర్థః. యుద్ధే పలాయిత్వాగతం నీత్వా సకుచశోభం హసిష్యంతీతి సముదాయార్థః. అత్ర స్త్రీణామేవ తథాహాసే కిముత పురుషాణామిత్యర్థాంతరాక్షేపాదర్థాపత్త్యలంకారః. తథా వస్తునా ప్రతీయతఇతి వస్తునాలంకారధ్వనిః. 3ళి. కియదితి. హే ఉత్తరే తే తవ సహోదరేణ ద్విషామంశుకం వస్త్రాణీతి జాత్యేకవచనం - కియత్ కిమ్మాత్రం ఆనీతం ఆహృతం ఇత్యుక్తప్రకారం సభాభియుక్తే ప్రశ్నేకృతే సతి భృశం మానేన ఉత్తరాయాః శ్లేష్టాయాః మానయుక్తప్రతివాక్యాయాం ఇతివా. ఉత్తరాయాస్త్వదనుజాయాః ఉత్తరం ప్రతివాక్యం కిం - భవేదితిశేషః. తత్ ఉత్తరాయాః ప్రతివాక్యం హేఉత్తర - త్వం బ్రూహి - త్వత్పలాయనం మానధనమచ్ఛిష్యాద్వారా మమాప్యకీర్తికరమితి. 3ఓ. జరఠఇతి. కించేత్యప్యర్థః. తవ జనకః విరాటఃజరఠఃఅతివృద్ధిః - మాతులాస్త్వన్మాతృభ్రాతరః కీచకాఃఅంతం నాశం అగమన్ఇతిఃకర్తరిలుఙ్. త్వంచ ఏకకఃనిస్సారపక్షశ్చ అల్పార్థే కన్. అతఃఅస్మిన్ యుద్ధే ధైర్యం నయాసి యది న స్రోష్యసిచేత్ తర్హ్యిదం రాజ్యం మాత్స్యం తే తవ వశే ప్రభుత్వే న భవిష్యతి న స్థాస్యతి - న కేవలముభయవంశ్యానాం మానహానిరితి తవ రాజ్యహానిశ్చ భవతీత్యర్థః. 3ఔ. తదితి. తత్తస్మాత్పలాయనస్య భయస్యవా బహుదో

పాణౌ తృణానాం కురుష్వపి, తవ మత్స్యపతేస్తు వాహినీముఖభాగేషులు వల్గనం క్షమం. 3ర.గ. ఇత్యాద్యశ్వస్య పితృవనాటనీతట ముపేత్య శమీ విటపికోటిసమూటీకితకిరీటశంఖ చాపనిషంగో జయలక్ష్మీపరిణయనయోగ్యతామివ సంపాదయితుమివ ఖండితషండభావోఽయ మాఖండలసుతో నిజతత్త్వవ్యాకరణశతధాపల్లవిత ధార్ష్ట్యేన తేనైవ సుదేష్ణాపత్యేన పరికల్పితసారథ్యశిల్పం రథ మధిరుహ్య క్షణేన వారినిధిపూరస్య బాడవ

పాకరత్వాద్ధేతోరిత్యర్థః. ఇదం సాధ్వసం భయం విజృంభితం త్యజ. హా తేర్విపూర్వాల్లుట్ 'ఈహాల్యక్షూంర'త్యనభ్యాసాకారస్యేత్వం - పాణౌ తృణతాం కార్ముకం కురు గృహాణేత్యర్థః. కురుషు దుర్యోధనాదిష్వపి విషయే తృణతాం తృణభావం కురు-కురూనపితృణకల్పత్వేన భావయేత్యర్థః. ధైర్యశౌర్యాభ్యామితిభావః. ని. 'తృణతాస్యాత్తృణత్వేఽపి తృణతాకార్ముకేఽపిచే'తివిశ్వః. కించేతిత్యర్థః. మత్స్యానాం జనపదానాం మీనానాం చ పతేః ప్రభోః. పతిస్సమాసపీవేతి ఘిసంజ్ఞానియమాత్ జసిఘ్యభ్యితి గుణః పూర్వరూపంచ - తే తవ వాహినీనాం సేనానాం నదీనాంచ ముఖభాగే అగ్రదేశే వల్గనం సంచారః క్షమం ఉచితం ఖలు రామంత్రణే. ని. 'సేనానద్యోస్తు వాహినీ'త్యమరః. అత్ర పూర్వార్ధే త్యాగాద్యనేకక్రియాయోగపద్యాభిధానాత్సముచ్చయః. ఉత్తరార్ధే మత్స్యపతిత్వవాహినీముఖసంచారయోరనురూపసంఘటనవర్ణనాత్సమాలంకారః. శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యుజ్జీవితఇత్యనయోరంగాంగిభావేన సంకరః. అస్యచ సముచ్చయేన సంసృష్టిః. ఏకవాచకానుప్రవేశసంకరోవా - వైతాళీయం. 3ర. ఇతీతి. ఇతి ఉక్తప్రకారేణాశ్వస్య విశోకం కృత్వా తమితిశేషః. ఉత్తరమిత్యర్థః. పితృవనస్య శ్మశానస్య సంబంధి ఆటవీతటం అరణ్యప్రదేశముపేత్య శమీవిటపినః శమీవృక్షస్య కోటీషు అగ్రాత్ సమాటీకితాస్సమానీతాః కిరీటాః ఇంద్రదత్తః శంఖః దేవదత్తశ్చాపః గాండీవః నిషంగో అక్షయతూణీరౌ తే సర్వే యేన తథోక్తః. జయలక్ష్మ్యాః పరిణయనస్య పాణిగ్రహణస్య యోగ్యతాం సంపాదయితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా-ఖండితస్య కృష్ణషండభావః నపుంసకత్వం యేనసః. ఆయమాఖండలసుతో ఽర్జునః నిజస్య తత్వస్య స్వరూపస్య పాండవత్వాదేర్వ్యాకరణేన వివరణేనహేతునా శతధా శతప్రకారం పల్లవితముత్పన్నం ధార్ష్ట్యం ధృష్టత్వం ధైర్యమితి యావత్. తత్-యస్య తథోక్తేన తేనైవ యః ప్రగల్భం రథికస్తేనైవ యస్తథా భీతః తేనైవేతి వా ఆర్థః. సుదేష్ణాపత్యేన ఉత్తరేణ పరికల్పితం సారథ్యశిల్పం సారథివ్యాపారః యస్మిన్ స్థం రథమధిరుహ్య క్షణేన సపత్నసైన్యస్య శత్రుసేనాయాః బాడవ వహ్నిర్బాడబానలః

పహ్నారివ సగత్నుసైన్యస్య సమ్ముఖీనో బభూవ. ౩౯. సం. సంఖ్యాతీతమవేక్ష్య కౌరవబలం తత్సవ్యసాచీ పురస్తాచ్చ పశ్చాన్మృశం కించిదేవ విదధే సాచీభవంతీం దృశం, పూర్వత్వాత్ నిజకట్టవస్త్రశకలం స్నేహాస్వయా గర్భం స్వయం నస్య నస్య చికిత్సితస్త్రణశిరా దేవోఽపి యం శ్లాఘతే. ౪౦. సభసీ ప్రవిసారిదేవదత్తే సరస త్వన్వినతం తతో వధాస్నే, సుముహు ర్ధిర్వరదాముమూర్ఛు రణార్వరణ శ్చుతుభిరే భటాశ్చ బిభ్యుః. ౪౧. ప. సంస్కయేణాస్య గాండివః పాతితజ్యః ప్రకోష్ఠయోః,

---

వాగ్నిధిపూరస్య సముద్రప్రవాహస్యేవ సంముఖీనః అభిముఖం వర్తమానః **బభూవ** ఉపమోత్ప్రేక్షయోస్సంసృష్టిః. ౩౯. సంఖ్యేతి. సవ్యసాచీ అర్జునః సంఖ్యామత్యేతీతి సంఖ్యాతీతం అసంఖ్యేయం తత్కౌరవబలం పురోఽగ్రే ఆవేక్ష్య తాదృశి శంభోరపి శరసి వ్రణదాయకత్వార్థః. చాసే గాండీవే సాచీభవంతీం తిర్యక్సంతీం దృశం దృష్టిం కించిదీషదేవ నతు పూర్ణామిత్యర్థః. విదధే ఆకరోత్-అసంఖ్యేయమపి పరబలం మమ గాండీవస్య కిమూనిషయతీతి ఈషదాలోకనాభిప్రాయః. అతఏవ పరికరాలంకారః. తాదృశత్యుక్తం ప్రభావం ప్రపఞ్చయతి-పూర్వత్వేతి. పూర్వత్వాత్ గౌర్యా స్నేహాద్యోగాత్ ఘృతస్య ప్రేమ్ణశ్చ స్వయమేవార్ధం నిజస్య పట్టవస్త్రస్య శకలం ఖండం స్వయమాత్మనా న్యస్య సిక్షిప్య ఆదరాద్వీరుక్తిః నత్వన్యేన న్యాసయత్యేత్యర్థః. చికిత్సితం ప్రతికృతం వ్రణం యస్మిన్తాదృశం శిరః యస్య సదేవశ్శక్రుర్యం గాండీవం శ్లాఘతే కిముతాన్యఇత్యర్థాపత్తిరూపేణ వాక్యార్థేన కారణబలానాదరసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకకావ్యలింగార్థాపత్యోరంగాంగిభావేన సంకరః. శార్దూలవిక్రీడితమ్. ౪౦. నభసీతి. తతో దేవదత్తేఽర్జునశంఖే-నభస్యాకాశే ప్రకర్షేణ విసారి విశ్వాధికం - నభోనార్జునేన దత్తం ఆధ్మానేన జనితం ధ్వనితం - ధ్వనతేర్వ్యాప్తిః దధానేసతి-ద్విరదాః గజాః ముముహుః సంభ్రాన్తాబభూవుః. ఆకాశ్వముమూర్ఛుః మూర్ఛాం గతాః - రథినః రథికాః చుతుభిరే శ్రుత్వా భయాన్నిస్స భటాశ్చ బిభ్యుస్సత్వరుసు. దేవదత్తశంఖేన చతురంగమపి కౌరవబలమున్మాదితమభూదిత్యర్థః. అత్ర మోహాద్యనేకక్రియాయోగపదార్థాన్తరముచ్చయాలంకారః. బోపచ్ఛందసికం. ౪౧. పర్యాయేణేతి. అథ ప్రకోష్ఠయోర్హస్తమూలయోః పాతితా ఆకర్షణేన ప్రవేశితా జ్యా మూర్వీ యస్యసః అస్య అర్జునస్య గాండీవః చాపః గంధర్వైశ్చిత్రసేనాదిభిస్సహ యుద్ధం ఆరభ్య పర్యాయేణ క్రమేణ కృతం మానం నామ వ్రతం సమాపయంత్యజతిస్మ. అర్జునో గాండీవం టంకారితవానిత్యర్థః. గంధర్వైర్యుద్ధప్రభృతి తత్రాపి యుద్ధాభావాదితిభావః. అత్ర

గంధర్వ యుద్ధమారభ్య కృతం మానం సమాపయత్. ర౭. గ. అథ కరతలద్వయమంటపకృతతాండవస్య గాండీవస్య విష్ఫారేణ పాండోఽయమితి నిశ్చిత్య లీలానిస్తీర్ణదుస్తరసంధాసింధురయం పునరపి నిర్బంధు మాగత ఇత్యధృష్యయా నిర్వ్యాయాయారూఢో నిహతాః పూర్వపక్షా స్సిద్ధాంతమివ యుద్ధాయ తం పర్యవారయన్. ర౩. ఘ. విజయస్య రథే తతో నిపేతు ర్విసృతానానాఽహయవః పరస్సహస్రాణి, జనమేజయ యాగవేదిమధ్యే జగతాం భీతికరా ఇవాహిసంఘాః. ర౪. ఙ. జంభ

గాండీవగుణటంకారస్య మానవ్రతసమాప్తిరూపేణ కర్ణనాత్పర్యాయోక్తిరలంకారః. ని. 'పర్యాయోక్తం తు గమ్యస్య మహో భంగ్యంతరేణయది'తిలక్షణాత్. ర౭. ఆథేతి. ఆథ కరతలయోర్ద్వయమేవ మంటపస్తస్మిన్ కృతం తాండవం నాట్యం గుణాకర్షణ విమోచనవ్యాపారః యస్య తస్య అర్జునస్య సవ్యసాచిత్వాదితిభావః. గాండీవస్య విష్ఫారేణ గుణటంకారేణ. ని. 'విష్ఫారో ధనుషస్వానే'ఇత్యమరః. ఆయం పురోవర్తీ పాండవోఽర్జునఇతి నిశ్చిత్య అనుమాయ ఆయం అర్జునః లీలయానాయాసేన నిస్తీర్ణః అతిక్రాంతః దుస్తరః తరితుమశక్యః సంధా ఆజ్ఞాతవాసప్రతిజ్ఞైవ సింధుః సముద్రః యేన తథోక్తస్య పునరపి నిరుద్ధుం నిరోద్ధుం రాజ్యాయేతిశేషః. ఆగతః ఇత్యుక్తప్రకారయా అధృష్యయా దుర్నివారయా నిజయా ఈర్ష్యయా మానసవికారేణ గుణేష్వపి దోషారోపాత్మకేన రూఢాః కలుషాః విపక్షాశత్రవః తమర్జునంపూర్వపక్షాః ప్రతివాదివాక్యవన్యాసాః సిద్ధాంతం గ్రంథకర్తృభిమతార్థమివ యుద్ధాయ యోద్ధుం దూషితుంచేతి తుమర్థాచ్చభావవచనాదితి సూత్రేణ చతుర్థీ - పర్యవారయన్ సర్వతో నిరుంధంతిస్మ - అత్ర గాండీవటంకారేణ అర్జునానుమానాదనుమానాలంకారః. తేన ఈర్ష్యా హేతుకపరివారణసమర్థనాత్మకకావ్యలింగోజ్జీవనాత్ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. అత్ర కరతలద్వయమంటపేతి పరంపరితరూపకేణ సంధాసింధురితి కేవలరూపకేణ సిద్ధాంతమిత్యుపమయాచ సంసృష్టిః. ఉపమయాచార్జునప్రాబల్యకారవదార్ఢ్యయోః ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిరిత్యేకి ప్రాహుః. ర౩. విజయస్యేతి. తతః పరివారణానంతరం పరస్సహస్రాస్సహస్రేభ్యోధికాః విపక్షాణాం శత్రూణాం ఇషవః బాణాః విజయస్యార్జునస్య రథే - జగతాం భీతికరాః భయజ్వరాః అహిసంఘాస్సర్పసమూహాః జనమేజయస్య పారిక్షితస్య రాజ్ఞస్సంబంధిన్యాః యాగవేదేర్మధ్యే వహ్నికుండఇవ నిపేతుః. అత్రాప్యుపమయా కారవబాణానాం సద్యోనశ్వరత్వప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ఔపచ్ఛందసికం. ర౪. జమ్భేతి. అథ జగత్యేకః ముఖ్యోవీరః.

ద్విషోఽపి తనయో జగదేకవీరో జన్యం సమారభత జృంభయితుం మహీయాః, ప్రత్యర్థిరక్త తటినీస్నపనైర్భృగూణాం భేత్స్యన్నివాథ పితృ కాననవాసదోషం. రఘు. ప. చలదశ్వ ఖురద్విపోత్థరేణూ న్వరణస్రజ్మధుభిః ప్రణయ శాంతిం, సుఖస్పృష్టరణా యథా భవేయుస్సురవామాగగనే తథా సమేయుః. ౪౬. ౨. కాంతేయకరద్వితయోపకంఠ మాహూ ర్తికావేదితపత్రయాత్రైః, ఆజ్ఞాతశత్రోర్యరుధేఽథ భర్త్రే రాజ్ఞాకుబేరస్య చ వైరిణాం చ. ౪౭. ప. ఉద్ధారసంధి పరిముక్షిషు మార్గణానామా

వైవక్షిక విశేష్యభావాత్సమాసః. జమృద్విషః ఇంద్రస్య తనయోఽర్జునోఽపి శరాణాం నిజబాణానాం పితృకాననే శ్మశానే వాసేన యో దోషః ఆశుచిత్వరూపః తం ప్రత్యర్థినాం శత్రూణాం రక్తతటినీషు శోణితనదీషు స్నపనైరభిషేచనైః భేత్తుం క్షాళితుం ఇచ్ఛన్ భేత్స్యన్నివేతిఫలోత్ప్రేక్షా - మహీయః శ్లాఘ్యం జన్యం యుద్ధం జృంభయితుం ప్రకటయితుం సమారభత - ఉపక్రాంతవాన్. రఘు. చలదితి. చలద్భిర్ధావద్భిరశ్వైః రథైః ద్విపైశ్చ ఉత్థాః ఉద్ధూతాః రేణూః ధూళీః వరణస్రజాం స్వయంవరార్థపుష్పమాల్యానాం మధుభిర్మకరందపరైః శాంతిం ఋయం ప్రణీయ ప్రాపయ్య స్వయం సుఖమనావరణం యథాతథా దృష్టవరణాః యాభిస్తథోక్తాః యథా భవేయుః తథా సురవామాః అప్సరసః గగనే ఆకాశే సమేయుః మిళంతిస్మ అత్ర యుద్ధే నిశ్చిత్య నూతనవల్లభ హ్రాస్తం గృహీతవరణస్రజో గగనే సంజగ్మురిత్యర్థః. ఆత్ర రణరేణోర్వరణమాల్యరసక్షయాసమృంధేఽపి సంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్తేరర్జునవనిష్ప్రమాణవీరభటానామసంఖ్యేయత్వరూపవస్తువ్యంజకాయాః రసక్షయణయోశ్చ హేతుమతోరుక్తిరూపస్య హేత్వలంకారస్య చ ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ౪౬. కాంతేయేతి. ఆత్ర కాంతేయస్యార్జునస్య సంబంధినోః కర్ణద్వితయస్య శ్రోత్రయుగ్మస్య ఉపకర్ణాభ్యాం సమీపాభ్యామేవ మాహూర్తికాభ్యాం జ్యౌతిషికాభ్యాం ఆవేదితా జ్ఞాపితా పైత్రయాత్రా యేషాం తైః రాజ్ఞాకృష్టగుణముక్తైరిత్యర్థః. సవ్యసాచిత్వాత్కర్ణద్వితయేత్యుక్తం ఆసమంతాచ్ఛాలాని లీఢ్వాని శల్యాని బాణాగ్రాణి యేషాం తైర్భల్లైః బాణవిశేషైః ఋజేరస్యాశా ఉత్తరదిక్ వైరిణాం కౌరవాణాం ఆశా గోగ్రహణతృష్ణా చ ద్వయమపి రురుధే నిరుద్ధా భగ్నాచ - ఆత్ర ఋజేరదిశః కౌరవతృష్ణా యాశ్చ శ్లేషభిత్తికా భేదాభ్యవసితేరారోపేకాపహ్నవ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితా భేదః ౪౭. ఉద్ధారేతి. తదా సమీకే యుద్ధే తేన శక్రసుతేన అర్జునేన ధనుషి గాండీవే చక్రీకృతే గుణాకర్షణేన మండలీకృతేసతి మార్గణానాం బాణానాం సంబంధినీషు

ద్యేఽభే అపి తదా తిసృషు క్రియాసు, సాయుజ్య మాపతు రివాంతి మయా సమీకే చక్రీకృతే ధనుషి శక్రసుతేన తేన. రఘు. ప. యుద్ధ సీమ్ని భుజగర్వవిప్రుషా ముష్ఠితా న్యకటకనిస్పృతాంభసః, తత్ర లక్ష్య మకరోత్సకుంజరాం స్తస్య తాత ఇవ శైలసంచయాన్. రఘు. ప. కాండైః రపాతయదధఃకరిమండలానాం శుండాః ప్రచండతరదోర్యుధి పాండుసూనుః, నిద్రాస్యతాం నిఖిలవైరిమహీపతీనాముత్పాదయన్నివ పృథూరుపధానపంక్తీః. శిం. ప. విశాలరంధ్రం విజయాస్త్రనత్తం దేహస్య మధ్యే దధతో మహాంతః, స్కందస్య శక్త్యా ఋతమేఖలస్య

ఉద్ధారః నిషంగాదాదానం, సంధిస్సన్ధానం, పరిముక్తిః ప్రయోగః, తాసు తిసృషు క్రియాసు - నిర్ధారణసప్తమీ - తాసాం మధ్యఇత్యర్థః. ఆద్యే ఉభే ప్రథమద్వితీయే ఉద్ధారసంధానక్రియే ద్వే అపి అంతిమయా మోచనక్రియయాసహ సాయుజ్యమేకీభావమాపతుః. ప్రాప్తే ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా. లాఘవాతిశయాదజ్ఞేయాధానసంధానం శరాణాంమోచనమేవ సర్వైర్దదృశ ఇత్యర్థః. రఘు. యుద్ధేతి. కటూవేవ కటకౌ తుమ్బౌ తాభ్యాం నిస్సృతాని నిర్గతాని అంభాంసి మదజలాని యేషాం తథోక్తాః అన్యత్ర నితమ్బనిస్సృతనిర్ఝరోదకాః ఆతపేవ భృతాః భృతాః గర్వస్య అహంకారస్య విప్రుషః బిందవః యైస్తథోక్తానివ స్థితానిత్యుత్ప్రేక్షా - తత్ర యుద్ధసీమ్ని రణభువి మూర్ధ్ని తాన్వ్యాప్తాన్ తుంజరాన్ గజాన్ సః అర్జునస్య తాతః పితా ఇద్రః శైలానాం సఞ్చయాన్ సమూహానివ లక్ష్యం శరవ్యం అకరోత్ గజానవధీదిత్యర్థః. ఉపమోత్ప్రేక్షయోస్సంసృష్టిః. యత్తు భుజగర్వవిప్రుషాం ఉచ్ఛ్రితా నిత్యపపాతే భ్రమేణ భుజయోర్గర్వవిప్రుషాం గర్వాతిశయానామిత్యర్థః. ఉచ్ఛ్రితాన్ ఉన్నతానితి నృసింహ ప్రభృతిభిః తన్మిశ్రం కేనసంగతమితి సమ్ప్రదాయవిదా కలయన్తు.రథోద్ధతాం వృత్తజ్ఞాః. ఘ. కాండైరితి. ప్రచండతరా అతిభీమాః దోర్యాః బాహవో యస్య సః. వి. 'భుజబాహవో ప్రవేష్టా దోర్దణ్డకరాః. పాండుసూనుసరథ్యుసః నిద్రాస్యతాం ఆగ్నేస్వాదనాస్త్రేణ శయనం కరిష్యతాం నిఖిలానాం వైరిమహీపతీనాం శత్రురాజానాం పృథూని స్థూలాని యతాని ఉపధానానాం ఉపబర్హాణాం పఙ్క్తీః శిరోభాగక్షిప్యతూలాదినిర్మితరాంత్ర విశేషఉపధానం.ఉత్పాదయత్ జనయన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా.యుధి యుద్ధే కాండైర్బాణైః ని. 'కాండోఽస్త్రీ దండబాణార్వ వర్గావసరవారిషు'ఇత్యమరః. కరిమండలానాం గజబృందానాం శుండాః కరాన్ అధఃభూతలే అపాతయత్ - పాతితవాన్. సం. ఏకాలేతి. మహాంతః కరిణో గజాః. దేవస్య పుత్రస్య నిజయస్య అర్జునస్య అస్త్రేణ బాణేన

క్రౌంచస్య లీలాం కరిణో వివవ్రుః. ౫౧. ప. ఆధోరణస్య శిరసా పతతా ర్ధమార్గే సంధానభాజి దివ ముత్పతితే కబంధే, న్యస్య స్రజం సురవ ధూరశబ్దనూనా త్తస్మాద్భియా దిశి పలాయత దూర మేకా. ౫౨. ప. తుంగా గజాశ్చ జవనాస్తురగాశ్చ శూరా యోధాశ్చ తేన నిహతా భవ మాశుజగ్ముః, నిద్రాస్యతో నిబిడమత్ర నృపేంద్రసంఘాస్త్రిగేవ సమ్యగవకాశజిష్ణుర్ముదయేవ. ౫౩. ప. గంగా సితా రవిసుతా ప్యసి

దత్తం కృతం విశాలం విస్తీర్ణం రంధ్రం దధతస్సన్తః స్కందస్య కుమారస్వామినశ్శక్త్యా నామాయుధేన కృతా రంధ్రితా మేఖలా మధ్యదేశః యస్య తస్య క్రౌఞ్చస్య నామ పర్వతస్య లీలాం వివవ్రుః. స్వేచ్ఛయ్రుః. అత్ర అన్యలీలాయా అన్యత్రాసంభవేన తత్స దృశలీలాయా ఉపాదానసంభవద్ధర్మసంబంధనిబంధనో నిదర్శనాలంకారః. ౫౧. ఆధోరణ స్యేతి. నికాశాచిత్సురవధూర్దేవాంగనా దివమాకాశం ప్రతి ఉత్పతితే కిఞ్చి పతతా ఆధోరణస్య గజారూఢస్య శిరసా అర్జునబాణచ్ఛిన్నేనేతి శేషః. ఆర్ధమార్గే మార్గ మధ్యే సంధానం సంబంధం భజతీతి తదాభాజి కబంధే అపమూర్ధకళేబరే కస్మింశ్చిత్ స్రజం వరణమాల్యం న్యస్య నిక్షిప్య నవసురభ్రాస్త్యేతిభావః. ఆధ నిక్షేపానన్తరం ఖడ్గం మానం యేన తస్మాదచేతనత్వేన గతసల్లాపా త్తస్మాత్ ఉక్తవిధ కబంధాత్ భియూ భయేన దివి ఆకాశే దూరం పలాయత - ధావతిస్మ - అత్ర మూనజన్యభయస్య విశే షణగత్యా పలాయనహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకకావ్యలింగస్య భ్రాంతిమదుజ్జీవితత్వా ద్ధ్వనేస్సఙ్కరః. యత్తు గతప్రాణం దృష్ట్వా లజ్జావతీ బభూవేత్యర్థః ఇతి నృసింహః. తదనాఘ్రాతశృంగారగంధస్య తస్య నచోద్యం. త్రాసేన సఞ్జాతాయాం లజ్జోదయస్య లోకశాస్త్రోభయవిరుద్ధత్వాదితి. ౫౨. తుఙ్గాఇతి. తుఙ్గా ఉన్నతాః గజాశ్చ జవనాః జవాధికాః తురగా అశ్వాశ్చ శూరాశ్శౌర్యశాలినః యోధాశ్చ తేనార్జునేన నిహతా శ్ఛిన్నాస్సన్తః అత్ర యుద్ధభూమా నిబిడం సంబాధం యథాతథా నిద్రాస్యతః అగ్రే ప్రస్వాపనాస్త్రేణ శయిష్యతః నరేంద్రాణాం రాజ్ఞాం సంఘాత్ ప్రాక్ పూర్వమేవ సమ్యగసంబాధం యథాతథా అవకాశస్య శయనస్థలస్య గృధ్రీ తుమిచ్ఛయా భిక్షుర్ముయేవేత్యుత్ప్రేక్షా - భువం ప్రత్యాశు జగ్ముః సంబాధేసతి నరేంద్రాపేక్షయా దుర్భరా మావకాశస్యదుర్భరత్వాదితిభావః. ౫౩. గంగేతి. పురా సృష్టికాలే విధాత్రా బ్రహ్మణా గంగానామ సితా శ్వేతా తటినీ నదీ చక్రేసృష్టా - రవిసుతా యమునా నామ ఆసితా నీలా తటిన్యపి చక్రే - తయోర్గంగాయమునయోః సహచరీ సఖీ సర స్వతీ నామ శిరంగీ పింగళా గౌరాదిత్వాత్ జీప్ - తటినీచక్రే - రుచా కాన్త్యా

తా పిశంగీ చక్రే తయోస్సహచరీ చ పురా విధాత్రా, శోణారుచా న తటినీతి కిలార్జునేన బాణాళిభి శ్శత మసృక్సరితాం వితేనే. ౫౮. ప. కర్ణే క్వేతి గవేషణస్య విషయే గాంధారనాథే పునర్నిర్గంతుం ధృతది గ్భ్రమే వికలితశత్రేఽపి దురోదరాధనే, ద్రోణేపి ఛేదితధ్వజే కృతధనుర్భంగేఽపి తస్యాత్మజే మూర్ఛాలే సరితస్సుతేఽపి యుధి సాం మన్లోకురూణాంచమూః. ౫౯. ప. వీణాముసీంద్రో విజయస్య యుద్ధం నీరంధ్రభావేన నిరీక్షమాణః, ఆనందజైరశ్రుభిరేవ చక్రే హస్తార్ఘ్యలై రాహ్నిక కృత్య మజ్రై. ౬౦. ప. విస్మయార్ణవవిభావరీవిధుం వీక్ష్య వీక్ష్య విజ

శోణా రక్తా కాచిత్తటినీ నచక్రే ఇతికిల ఉక్తప్రకారాద్ధేతోరివేత్యుత్ప్రేక్షా - అర్జునేన బాణానామాళిభిః పఙ్క్తిభిః అసృక్సరితాం రక్తనదీనాం శతం వితేనే సృష్టం - అత్ర గంగా సీతా రవిసుతాప్యసితా పిశంగీ చక్రే తయోస్సహచరీచ పురా విధాత్రేత్యేన పూర్వార్ధం ద్వితీయాంతపాఠేతు విరించిరితి వ్యత్యయతోఽనుషంగః. చక్రే ఇత్యస్య స్థలత్రయే కర్తర్యేకప్రకర్షణచ ప్రయోగమాశ్రిత్య అన్వయాయోగశ్చ - యద్యపి శోణో నదః విధాత్రా సృష్టఏవ - తథాపి నసనది అతఏవ శోణారుచా తటినీత్యుక్తమ్. ౫౮. కర్ణేతి. తతః యుధి యుద్ధదేశే ఇవం సర్వత్రయోజ్యం కర్ణేరాధేయే క్వ ఖుత్రాస్తఇత్యుక్తప్రకారస్య గవేషణస్య అన్వేషణస్య విషయే పాత్రే పలాయితేసతీతియావత్ -గాంధారనాథే పునః శకునౌతు నిర్గన్తుం ఆన్యత్ర యాతుం ధృతః దిశాంభ్రమః ప్రాచ్యాదేః ప్రతీచ్యాదిజ్ఞానం యేన తథోక్తేసతి దురోదరాధనేఽపి వికలితం ఛిన్నం ఛత్రం యస్య తథోక్తేసతి ద్రోణేఽపి ఛేదితం నాశితం ధ్వజం యస్య తథోక్తేసతి తస్య దోణస్య ఆత్మజే అశ్వత్థామ్న్యపి కృతః ధనుషః భంగః భేదః యస్య తథోక్తేసతి సచితః గంగాయాస్సుతే భీష్మేఽపి మూర్ఛాస్యాస్తీతి మూర్ఛాలేసతి సాతురాణాం సేనా చమూః మమ్లౌ మ్లానాభూత్. అత్ర పలాయనాద్యనేకక్రియాయోగపద్యాత్సముచ్చయాలంకారః. శార్దూలవిక్రీడితం. ౬౧. వీణేతి. వీణాప్రియో ముసీంద్రః వీణాముసీంద్రః నారదః శాకపార్థివాదిత్వాత్సమాసః. విజయస్యార్జునస్య యుద్ధం నీరంధ్రభావేనాచ్ఛిద్రేణ నిరీక్షమాణః పశ్యన్ సన్ ఆత్మనే ఆకాశే హస్తయోరర్ఘ్యలై ర్హస్తాభ్యాం గృహీతైరిత్యర్థః. ఆనందాజ్జాతైరానందజైః ఆశ్రుభిర్బాష్పజలైరేవ అహ్నిభవం ఆహ్నికం కృత్యం మధ్యాహ్నస్నానసంధ్యావందనాదికార్యం చక్రే ఆసంబన్ధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః. ఇంద్రవజ్రా. ౬౨. విస్మయేతి. విస్మయః ఆశ్చర్యమేవార్ణవస్సముద్రః తస్య విభావరీ ప్రభుం చంద్రమితి పరమ్పరితరూపకం - అత్యాశ్చర్యప్ర

యస్య పిక్రమం, ఉత్తమాంగ మఖిలాప్సరోగణైర్ ఊర్వశీ నభసి సాప్య కంపయత్. ౫౭. క. వపు రన్యసాత్కృతవతాం సుభటానాం వరణ స్రజే విబుధవారవధూభ్యః, కుసుమాత్యయే కిసలయాన్యపి దత్వా తుపతాం కులిశాయుధశాఖీ. ౫౮. క. బాహోర్వీః ప్రవృష్టకుసు మస్య తతో నిలింపైః ప్రస్వాపనాస్త్ర మహిమాతిశయేన తస్య, నిద్రా యతేస్మ నిఖలాహృతనా రిపూణాం యుద్ధావతీర్ణమనునేతుమివ శ్రమం స్వం. ౫౯. గ. తత స్సుభద్రోత్సుః పరిషత్సమానీతనిజవధూపరిభవాను రూపఫలప్రదిత్సయేవ సారథినా ద్విషతామపహారితవివిధరథానో గు

వర్థకమిమిత్యర్థః. విజయస్యార్జునస్య విక్రమం వీక్ష్యవీక్ష్య ఆదరాద్ధివ్యకిః. సామనోర భంగాద్ద్వేషిత్వేన ప్రసిద్ధా ఊర్వశ్యపి అఖిలానామప్సరసాం గణైస్సహ ఉత్తమాంగం శిరః ఆకమ్పయత్ - శ్లాఘనూమా సేత్యర్థః. అత్రాపి శబ్దసూచ్యతాదృక్ప్రద్వేషతాత్పర్యా ఊర్వశ్యాపి శ్లాఘనే కిముతాన్యైరిత్యర్థాంతరాక్షేపాదర్థాపత్త్యలంకారః. రథోద్ధతా వృత్తం. ౫౭. వపుషి. ఇపున్నిజదేహం అస్త్రేభ్యః అర్జునబాణేభ్యః సాక్కృతవతామ ర్పితవతాం తవ తదధీనవచనేచేతి సాత్వత్యయః. సుభటానాం సురీభూతానాం వరణార్థం స్రజే మాలాం కర్తుమితి క్రియాఽర్థేత్యాదినా చతుర్థీ - కులిశాయుధస్య ఇంద్రస్య శాఖీ కల్పవృక్షః కుసుమానామత్యయే వ్యయే సతి కిసలయాని పల్లవాన్యపి విబుధవారవధూభ్యః అప్సరోభ్యః దత్వా తుపతాం హ్రస్వశాఖిత్వం ఆపవ - ప్రాప్తవాక్. ని. 'హ్రస్వశాఖాశిఖతుప'ఇత్యమరః. అత్ర కల్పవృక్షస్య స్వల్పశాఖి త్వాసంబంధేఽపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః. తయాచార్జుననిహతానీరాణాం అసం ఖ్యేయత్వప్రతీతేరలంకారేణవస్తుధ్వనిః సుమంగలీవృత్తం. ౫౮. బాహోర్వీరితి. తతః నిలిమ్పైర్దేవైః ప్రకర్షేణ వృష్టాని ముక్తాని కుసుమాని తథోక్తస్య తస్యార్జునస్య బాహోర్వ స్సన్బంధినః ప్రస్వాపనాస్త్రస్య మహిమాతిశయేన నిఖిలారిపూణాం పృతనా సేనా యుద్ధాదవతీర్ణం ప్రాప్తం స్వం స్వీయం శ్రమమపనేతుం నివారయితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - నిద్రాయతేస్మశిశ్యే - అతోత్ప్రేక్షా ప్రస్వాపనాస్త్రమహిమాతిశయం ప్రత్యహే తోరపి అర్జునే రణశ్రమశామకస్య సురతరుకుసుమవర్షస్య హేతుత్వోక్తిరూపప్రౌఢో క్త్యలంకారేణోజ్జీవితేతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౫౯. తతఇతి. తతః సుభద్రోత్సురర్జునః పరిషది సభాయాం సమ్యగానీతః ప్రాపితః యో వధూపరిభవః. ప్రతిదిశతీతి రత్నాకరః వస్త్రాపహారరూపః తస్య అనురూపస్య అనుగుణస్య ఫలస్య ప్రదాతుమిచ్ఛా ప్రదిత్సా తయేవేత్యుత్ప్రేక్షా - సారథినా ఉత్తరేణ విద్విషాం కౌరవాణాం అప

రుప్రభృతిష్వమీషు దివాస్వాపో మాభూదితి కృపయా మన్యమాన ఇవ పునరపి తదస్త్రం హరణాదేవ సంజహార. ౬౦. ప. అథ కృశోః పరిమృజ్యకరాంచల్లే రుణితాః పరిమీలనముద్రయా, ప్రకటితాస్యబిల్లైః పటుజృంభణాత్పరిబుబుధే కురుసైన్యచమూశ్చ. ౬౧. ప. పూర్వప్రయోగముదితా ఇవ తస్య బాణా నిద్రాం ద్విషత్సు నిఖిలాదదుర్దీర్ఘాం, పశ్చాత్ప్రయుక్తమమునాహృతేవ రోషాత్ప్రస్వాపనం తు వితతార నతాదృశీం తాం. ౬౨. ప. సతుషపూరనుశోచ్య థార్తరాష్ట్రస్యనితి విరాటసుతాసీతచేలం, కులినభృదనుజీవిదత్రబంధాం కుశ

హరితాని విధాని నానాజాతీయాని పరిధానాని అధివస్త్రాణి యేన తథోక్తస్యక్. యద్వా-పరిధానశబ్దోఽత్ర పరితో ధత్తఇతి వ్యుత్పత్త్యా వస్త్రమాత్రపరః తేన ఉత్తరీయాదేస్సత్వేకిమితి 'ధ్వజపటశకలాగ్రైర్ల్లక్ష్మకోపనకృత్యా'ఇత్యుత్తరగ్రంథో నవిరుధ్యత ఇతి ధ్యేయం. అమీషుపురోవర్తిషు గురుప్రభృతిషు ద్రోణాచార్యాదిషు విషయే కృపయా దివా అహ్నిస్వాపః నిద్రా మాభూత్ తస్య మనోదోషత్వస్మరణాదితిభావః. ఇత్యుక్తప్రకారం మన్యమానః ఆలోచయన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా - హరణాదేవ తదస్త్రం ప్రస్వాపనం పునరపి సంజహార - ఉపసంహృతవాక్-ఉత్ప్రేక్షాద్వయస్య సంసృష్టిః. ౬౦. అథేతి. అథాస్త్రోపసంహారానంతరం పరిమీలనముద్రయా ముకుళనావస్థయా అరుణితాస్సంజాతారుణ్యాః దృశః నేత్రాణి కరాంచల్లే అగ్రకరైః పరిమృజ్య పరిమృష్య పటుజృంభణాత్ జృంభాకరణాద్ధేతోః ప్రకటితాని వివృతాని ఆస్యాని వక్త్రాణి బిభ్రాణివ తైరుపలక్షితా తురురాజచమూః దుర్యోధనసేనా చిరాత్ ప్రబుబుధే ప్రబుద్ధా. బుధ్యతేఃకర్తరిలిట్ - స్వభావోక్తిరలంకారః. ద్రుతవిలమ్బితవృత్తం. ౬౧.పూర్వేతి. తస్య అర్జునస్య నిఖిలబాణాః పూర్వం ప్రయుక్తతః ప్రయోగేణ ముదితా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా. ద్విషత్సు దీర్ఘామేవ నిద్రాం దదుః మరణం చక్రురిత్యర్థః. అహమేకంతు అమునా అర్జునేన పశ్చాత్ సర్వేభ్యోఽప్యనంతరం ప్రయుక్తమిత్యుక్తప్రకారాద్రోషాదివేత్యుత్ప్రేక్షా-ప్రస్వాపనమస్త్రం ద్విషత్సు తాదృశీం దీర్ఘాం తాం నిద్రాం నవితతార నదదౌ మానితా ఏవ ప్రాణాత్యయేనాపి ప్రభోః కృత్యం నిర్వహంతీత్యర్థః. ప్రస్వాపనాస్త్రేణ సైన్యోఽపిహతఇత్యర్థః. ఉత్ప్రేక్షా ద్వయస్యాంగాంగిభావేనసంకరః. ౬౨. సఇతి. సధార్తరాష్ట్రః దుర్యోధనస్తు సమితి యుద్ధే విరాటసుతేన ఉత్తరేణ అపనీతే చేలే అంకరీయోత్తరీయే యస్మిన్ స్తబకోక్తం వపుః నిజశరీరమనుశోచ్య దృష్ట్వా పరిత్యక్త తులిశభృతః ఇంద్రస్య అనుజినిభిః భృత్యైర్గంధర్వైర్ధృతః బంధుః యస్యాస్తాం

లమమన్యత ఘోషవాటయాత్రాం. ఒ. ప. పరాంచి కర్తుం వదనాన్య
సీశాః పశ్చాద్విసుర్దేన నభస్యసుర్యుః, నిరీక్ష్యనగ్నా న్నృపతీన్ ప్రియా
శాన్నిమీలనాజ్ఞం నయనం నినిందుః. ఒర. ప. ఇతి పరిభవ లజ్జ్యా
సంభృతాం భోగముద్రాం తనుభి రభిదధానాస్తాన్ను భి ర్నగ్న భావే,
ధ్వజ్రాటశేకలాగ్రైః క్లృప్తకాపీనకృత్యా స్సుబలదుహితృపుత్రాస్సాంవ
సురీం ప్రత్యగచ్ఛన్. ఒశి. గ. తదను హారిదంకణవిశ్రంఖలవిశ్రమితవిజ

భ్రగోషవాటయాత్రాం గోకులప్రయాణం కుశలం క్షేమం అనన్యత-తతోఒప్యవమాన కరీయం యాత్రేతి సంభావితవాక్. అత్రోభయోర్ఘోషవాటయాత్రాత్వేఒప్యత్ర - కుశలేతరరూపానర్థోత్పత్తివర్ణనాద్విషమభేదః. ఏవం తత్ర బంధస్య దోషస్యాపి గుణ త్వేనవర్ణనాల్లేశాలంకారశ్చ ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః. పుష్పితాగ్రావృత్తం ఒ3. పరాంచీతి. అమర్యః అప్సరసః నగ్నాన్ అవస్త్రాన్ నృపతీన్ నిరీక్ష్య స్త్రియా లజ్జకూ ఆర్తాః ఖన్నాస్సత్యః అతఏవ వదనాని ముఖాని పరాఙ్ముఖానికర్తుం పశ్చాత్ పృష్ఠభాగే నభస్యాకాశే విమర్దేన బహుసంఘసంబాధేన హేతునా ఆనీశాః అశక్తాస్సత్యః నిమీలనం నిమేషం నజానాతీతి నిమీలనాజ్ఞం నిమేషశూన్యమిత్యర్థః. నయనం నేత్రేన్ద్రియం స్వీయం నినిందుః నిందంతిస్మ - అత్ర నగ్ననృపావలోకనస్య లజ్జాం ప్రతితస్యాశ్చ వదనపరాఙ్ముఖ్యోద్యమంప్రతిచ హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగద్వయమంగాంగిభావేనసంకీర్ణం. ఏవం పాశ్చాత్యభాగసంమర్దస్య వదనపా రాఙ్ముఖ్యకరణాశక్తిం ప్రతితస్యాశ్చ నేత్రనిమీలనోద్యమంప్రతి తన్నీలనరాహిత్యస్య నేత్రనిందనం ప్రతిచ హేతుత్వాదుక్తవిధమేవ కావ్యలిఙ్గత్రితయమంగాంగిభావసం కీర్ణం అత్రచ ప్రాయికం సమ్మర్దేన పరాఙ్ముఖ్య కరణాశక్త్యసంబంధేఒపి సంబంధోక్తి రూపసూతిశయోక్త్యాసహైకవాచకానుప్రవేశేన సంకీర్ణం. త్రయాణామపి సంకరా ణాం పునరంగాంగిభావేన సంకరఇతి సుధీభిరనుసంధేయమ్. ఒర. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్ర కారం నగ్నభావే వస్త్రరాహిత్యే స్థాస్నుభిః తిష్ఠంతీభిః వస్త్రశూన్యాభిరిత్యర్థః. తనుభి శ్శరీరైః పరిభవలజ్జ్యా అర్జునకృతావమానసమృద్ధ్యా స్త్రీలింగేన స్త్రియాచ సంభృతాం సంపాదితాం భోగముద్రాం సంభోగావస్థాం అనుభూతించ అభిదధానాః జ్ఞాపయం తస్సుబలదుహితుర్గాంధార్యాః పుత్రాః దుర్యోధనాదయః ధ్వజపటానాం శకలాగ్రైః క్లృప్తం నిర్మితం-కౌపీనకృత్యం యైః తథోక్తాస్సంతః స్వాం స్వీయాం పురీం హస్తినా గరుప్రత్యగచ్ఛన్ ప్రత్యాగతాః అత్ర దిగమ్బరత్వస్యార్జునకృతావమానానురూపత్వా దనుమానాలంకారః. మాలినీవృత్తం. ఒశి. తదన్వితి. తదను కౌరవగమనానంతరం

యశంఖరవో నిజాయుధనిక్షేపరక్షిషు భూతకుటుంబేషు నవసమరరుధిరాంజలిపానతృష్ణికిలికిలితమనుభవితుకామ ఇవ పునరపి పితృవనమేత్య తరునిహితశస్త్రసంభారః పునాత్సహాయాతేషు గుణేష్వావామేవ తవ రణాద్భుతదర్శనం ప్రతివంచితే ఇత్యుపాలబ్ధుమివ భూయోఽపి క్లైబ్యసాన్నిధ్యాభ్యాం కృతాసుషంజనః కురుకుంజరో భూరింజయమేవం జగాద. ఉ.ప. కుమారకోశీకురుకేశపాశం ముహేఽశ్రుణో సూర్జయపాతమార్గం, తూణ్యా సమం దోష్ణి నిధేహి చాపం రథేరుపర్యస్వరథే పటానాం. ఉ.ప. బధాన ధైర్యం వద బంధుగోష్ఠ్యా మాత్తానమేవారిజయస్య హేతుం, మాతుః పితుర్వా ధురి మంత్రిణాం

తాందిశామంగణేషు ప్రాంగణేషు విశృంఖలం నిష్ప్రతిబంధగం యథాతథా విశ్రమితః వ్యాప్తః నిజయుః శంఖరవః దేవవ్రతనినాదః యస్యసః. నిజానామాయుధానాం నిక్షేపం న్యాసం రక్షంతీతి రక్షిషు భూతానాం పిశాచానాం కుటుంబేషు నవైః రుధిరాంజలిపానైః తృష్ణైర్యత్కిలికిలితం కలకలధ్వనిః తం అనుభవితుం శ్రోతుం కామో యస్య తథోక్తఇవ స్థితఇత్యుత్ప్రేక్షా - పునరపి పితృవనం శ్మశానం ఏత్య తరౌ శమీవృక్షే నిహితః న్యస్తః శస్త్రాణామాయుధానాం సంభారః సమూహః యేన తథోక్తః. పురాద్వారాటనగరాక్షహాయాతేషు సహాగతేషు ఆవాం ద్వే ఏవ తవ సంబంధినో రణాద్భుతస్య దర్శనం ప్రతివక్ష్యేతే ఇత్యుక్తప్రకారముపాలబ్ధుం నిందితుం కృతం సాన్నిధ్యం యాభ్యాంతథోక్తాభ్యామివ స్థితాభ్యామిత్యుత్ప్రేక్షా. క్లైబ్యం నపుంసకత్వం సారథ్యంచ తాభ్యాం భూయః పునరపి కృతం అనుషంజనం సంబంధః యస్యసః కురుకుంజరోఽర్జునః భూమింజయఇత్యుత్తరస్యైవ నామాంతరం. తం ప్రతి ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ జగాద ఉక్తవాన్. ఉత్ప్రేక్షాద్వయస్య సంసృష్టిః. ఉ.ఉ. ఉక్తిప్రకారం ద్వాభ్యామాహ—కుమారేతి. హే కుమార ఉత్తర, కేశపాశం శిథిలరచితభారం కోశీకురుబంధయేత్యర్థః. ముహేఽశ్రుణో బాష్పస్య పాతమార్గం ధారాపద్ధతిం మార్జయ - దోష్ణి నిజబాహౌ చాపం ధనుస్తూణ్యా సహితం నిషంగేణ సహ నిధేహి నిక్షిప. రథే పటానాం కౌరవాణాంచ కానాం రాశేరుపరి ఆస్వ ఉపవిశ రథికత్వేన తిష్ఠేత్యర్థః. ఉ.ఉ. బధానేతి. ధైర్యం బధాన - చిత్తే స్థాపయ - బంధూనాం విరాటాదీనాం గోష్ఠ్యాం సభాయామాత్తానమేవ ఆరీణాం కౌరవాణాం జయస్య హేతుం వద బ్రూహి - మాతుస్సుష్ణేయాఃభగిన్యాశ్చ పితుర్విరాటస్యవా మంత్రిణాంవా ధురి మమ తత్త్వస్య పాండవత్వాదేర్గంధం లేశమపి మాసూచయ వచనేంగితాభ్యాం మాజ్ఞాపయ ఇతి-జగా

వామూతత్వగంధం నమ సూచయేతి. ఉ. గ. అథ తథేత్యభ్యుపగమ్య తతఃపరం కారుణికనేమిరేవైర్ద్విషదాక్రాన్తికాలాతచక్రైరివ పరిభ్రమద్భిశ్చక్రైస్సంక్రీడతా శతాంగేన పథి గచ్ఛన్నగ్రేసరఘోటక ఖురపుట కుట్టనత్రుటితధరణీతలోచ్ఛలిత రజోభరాక్రమణవినమ్రీకృత పక్ష్మణాపి కురుసులజైత్రోయమితి విస్మయబలవిస్తారితేన చక్షుషా బృహన్నలామాన్యనాదృత్య ముహుర్ముహు రాపిబద్భిః పౌరైరనుగమ్యమానో యముత్తరోనలకూబర ఇవాలకాం స్వాం పురీం ప్రవిశ్య పరస్పరోపమర్దనద్విగుణితవందివాదిత్రఘోషేణ మహతా రాజమార్గేనోపలక్షితః పితుస్సభా మభిజగామ. ఉ. ప. తాన్యేవ పుష్పాణి తపేవ

దేతిపూర్వేణాన్వయః. ని. 'గంధోగంధకఆమోదే లేశే సంబంధగర్వయోరి'తివిశ్వః. ఉ. అథేతి. అథ అర్జునోక్త్యనంతరం తథా యథాభవతోక్తం సర్వం తథాకరిష్యామీత్యర్థః. ఇత్యుక్తప్రకారమభ్యుపగమ్య అంగీకృత్య ఋతజపంకేన రక్తకర్దమేనారుణితాస్సంజాతారుణ్యాః నేమిరేఖాశ్చక్రాంతాయఃపట్టికాః యేషాంతైరతపేవ ద్విషతామాక్రాన్తైర్దుర్గమిత్తజన్యైరలాతచక్రైరంగారచక్రైరివస్థితైరిత్యుత్ప్రేక్షా - పరిభ్రమద్భిశ్చక్రైః రథాంగైస్సంక్రీడతా గచ్ఛతా శతాంగేన రథేన ఉపలక్షితః. ని. 'శతాంగస్స్యాందనోరథ.' 'చక్రం రథాంగం తస్యాంతే నేమిస్త్రీన స్యాత్ప్రధిః పుమానీ'తి సర్వత్రాభ్యమరః. పథి మార్గే నగరగామిని గచ్ఛన్నగ్రేసరాణాం రథపురోయాయినాం ఘోటకానాం అశ్వానాం ఖురాః పుటాఇవ తైః. కుట్టనేన సంఘట్టేన త్రుటితాయాః విదారితాయాః ధరణ్యాః భూమేస్తలాదుచ్చలితస్య ఉద్గతస్య రజోభారస్య పరాగపుంజస్య ఆక్రమణేన వినమ్రీకృతాని పక్ష్మాణి యస్య తథోక్తేనాపి రజసా యోభారః తేనావనమ్రీకృతపక్ష్మణా పీతివా. అయమస్మద్రాజకుమారః కురుకులస్య దుర్యోధనాదిబృందస్య జైత్రః ఇత్యుక్తప్రకారేణ విస్మయబలేన ఆశ్చర్యాతిశయేన విస్తారితేన వివృతేన చక్షుషా చక్షురింద్రియేణ బృహన్నళాం సారథిత్వేశాగ్రేస్థితామపి అనాదృత్య ముహుర్ముహురాపిబద్భిః నిరీక్షమాణైః పౌరైరనుగమ్యమానః ఆయముత్తరః స్వాం స్వీయాం నగరీం పురీం నలకూబరః కుబేరపుత్రః అలకాం తత్పురీమివ ప్రవిశ్య పరస్పరమన్యోన్యం ఉపమర్దనేన మేలనేన ద్విగుణితః ద్విరావృత్తః వందినాం స్తుతిపాఠకానాం వాదిత్రాణాం వీణావేణుమృదంగతాళానాంచ ఘోషస్సంకులశబ్దో యస్మిన్ తథోక్తేన మహతా విస్తీర్ణేన రాజమార్గేణ ఉపలక్షితః పితుర్విరాటస్య సభామాస్థానమండపమభిజగామ ప్రాప్తవాన్. ఉ. తానీతి. జయినః దక్షిణగోగ్రహజయశాలినః పితుః విరాటస్యాగ్రే ప్రథమం పూర్వాహ్ణఇత్యర్థః. యాని పుష్పా

భూపాస్తే కేతవస్తే మణితోరణాంకాః, పుత్రస్య తస్యాపి పురోపచారాబభూవుర్జయినః పితుర్మే. ౭౦. ప. తత్రానమీంద్రః ప్రణతం కుమారమాశ్లిష్యద్వయైరర్చితసుత్రమాజౌ, దోర్భ్యాం ద్విషద్బంధనఖేదభాగ్భ్యామపిప్రమోదాద్దృఢమాలిలింగ. ౭౧. ప. పార్థోఽప్యుపానీయ రథస్యగర్భాత్పార్శ్వస్థితాయై పితురుత్తరాయై, ప్రాదత్తపట్టాంశుకమాత్మసూనోః పాణిగ్రహార్థం కిలమంత్రవాసః. ౭౨. ప. ఆచేటమన్యమఖిలం పటమాసుధేష్ణమంతఃపురాయ సవిభజ్య దదాకుమారః, సైరంధ్రయే నతు మలీమసవాససేఽపి సంచింత్యతాం బహుపట ప్రభవా

ణియే భూపా యే కేతవః ధ్వజాః యే మణిమయాస్తోరణాంకాశ్చ పురే ఉపచారాబభూవుః జయినః పుత్రగోగ్రహశాలినః పుత్రస్య తస్యోత్తరస్యపశ్చాదితి శేషః. అపరాహ్ణఇత్యర్థః. తాని పుష్పాణ్యేవ తే భూపామివ తే కేతవమివ తే మణితోరణాంకా ఏవ పురోపచారా బభూవుః. జయద్వయస్యైకాన్నపి విలమ్బాభావాదితి భావః. ౭౦. తత్రేతి. తత్ర ఆస్థానమండపే అవనీంద్రః విరాటః ప్రణతం నమ్రం ద్వయైర్ద్విషద్భిరస్త్రైః ప్రక్రమం రోదనజన్యైర్బాష్పైః పశ్చాచ్ఛుత్రశరీరజైస్త్రైశోణితైశ్చ ఆర్ద్రం సిక్తం తనుత్రం కవచం యస్య తథోక్తం. ని. 'ఆస్రమృగ్రుధిశోణిత'ఇత విశ్వః. కుమారం ఉత్తరం ఆజౌయుద్ధే ద్విషతా సుశర్మణా బంధనేన యః ఖేదః శ్రమః తం భజతఇతి భాగ్భ్యామపి దోర్భ్యాం బాహుభ్యాం ప్రమోదాద్ధేతోః దృఢం యథాతథా ఆలిలింగ ఆలింగితవాన్. ప్రేమపరవశానగణయంతి నిజం శ్రమమితిభావః. ౭౧. పార్థఇతి పార్థోఽర్జునోఽపి రథస్య గర్భాత్ మధ్యాత్ పట్టాంశుకం శాత్రవం ఉపానీయ ఆదాయాత్మసూనోః అభిమన్యోః పాణిగ్రహార్థం మంత్రవాసః. కిలేతిసంభావనాయాం. కన్యాసిశ్చయకాలికవస్త్రమితీత్యుల్లేఖాః. పితుఃపార్శ్వేస్థితాయై ఉత్తరాయై దదౌ. ౭౨. ఆచేటమితి. సః కుమారః ఉత్తరః అన్యం ఉత్తరాయాః ఆర్జునప్రత్తాదితరం అఖిలం పటం వస్త్రం వస్త్రాణీతి బహ్వేకవచనం - ఆసుధేష్ణం సుధేష్ణామారభ్య ఆచేటం దాసీజనపర్యంతం అంతఃపురాయ అంతఃపురజనాయేత్యర్థః. దదౌ-మలీమసం మలినం వాసః వస్త్రం యస్యాస్తథోక్తామపి సైరంధ్రయే ద్రౌపద్యై తు తాం ద్రౌపదీం బహూనాం పటానాం ప్రభవః ఉత్పత్తిస్థానం అవలగ్నం మధ్యదేశః యస్యాస్తథోక్తాం సంచింత్య స్మృత్వా నదం పటం కంచితిశేషః. అనుచితత్వాదితిభావః. అత్ర బహుపటోత్పాదకత్వేన ద్రౌపదీమధ్యచింతనస్య విశేషణగత్యా తస్యై వస్త్రదానప్రతిషేధహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్య

వలగ్నాం. ౭౩.ప. వినార్జునం పాండుసుతాం తమాజే విస్మిత్య విస్మిత్య విలోకమానం, జిష్ణున్విరాటశ్చికురేషు సూనుం జగాద విన్యస్య నిజాసనార్ధే. ౭౪. ప. నిపాత్య పార్థాన్కాంతారే నిస్సపత్నత్వ మేయుషాం, కంతే గడూయసే వత్స కౌరవాణాం త్వమేకకః. ౭౫. ప. నవ్యం గురుం భూవి సమార్గితు ముత్తరాయా స్సంరక్ష్య సూతనపి తాదృశి సంప్రహారే, జన్మర్క్ష జీవదినయోగఫలం ప్రదాతుం కన్యాసు వత్స కథ మేత్య కురూన్వ్యజేష్టాః. ౭౬. గ. ఇతి ప్రమోదచంచలేన కరాంచలేన చరమాంగం పరామృశ్య పునః పునరనుయుంజానాయ తాతాయసాధ్వే

లింగమలంకారః. ౭౩. వినేతి. సమాజే సభాయాం అర్జునంవినా అర్జునవర్జ్యాక్ పాండుసుతాక్ ధర్మరాజభీమనకులసహదేవాక్ అర్జునోక్తవేషాంతరచ్ఛన్నాక్ విస్మిత్య విస్మిత్య ఆశ్చర్యం గత్వా గత్వేత్యాదరార్థ్విరుక్తిః. విలోకమానం సూనుముత్తరం విరాటః. నిజాసనార్ధే విన్యస్య ఉపవేశ్య చికురేషు మూర్ధనీత్యర్థః. జిష్ణుక్ సక్ జగాద - వక్ష్యమాణప్రకారేణోక్తవాక్. ౭౪. నిపాత్యేతి. పార్థాక్ పాండవాక్ కాంతారే అరణ్యే నిపాత్య పాతయిత్వా ద్యూతవ్యాజేనేతి భావః. నిస్సపత్నత్వం శత్రుశూన్యత్వం ఏయుషాం ప్రాప్తానాం కౌరవాణాం. హేవత్స త్వం ఏకకః ఏక ఏవ కంతే గడూయసే కంఠవివరరోధీకిణఇవాచరసి - పార్థాస్తు పంచాపి మిళిత్వాతథా భవంతి నతు ప్రత్యేకమిత్యహోవీర్యాతిశయస్తవేత్యర్థః. అతఏవ వ్యతిరేకాలంకారో వ్యజ్యతే. ఉపమాసమాసగాశ్చేతి - ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ౭౫. నవ్యమితి. కించ హేవత్స ఉత్తరాయాః త్వదుగిన్యాః నవ్యం బృహన్నళాతో నూతనం గురుం నాట్యాచార్యం సమార్గితుం - అనన్వేషితుం తస్యా గురుశోకం వారయితుమిత్యర్థః. కన్యాసు ఉత్తరాప్రభృతిషు విషయే జన్మర్క్షేణ జన్మనక్షత్రేణ సహ జీవదినస్య బృహస్పతివాసరస్య యోగేన యత్ఫలం వస్త్రలాభః తత్ దాతుంచ తాదృశి దుస్తరే సంప్రహారే యుద్ధే సూతం బృహన్నలామపి సంరక్ష్య కురూక్ దుర్యోధనాదీక్. కథమిత్యాశ్చర్యే. వ్యజేష్టాః జితవానసి-అత్ర గురుశోకవారణస్య సూతరక్షణేన నూతనవస్త్రదానస్య కౌరవజయేనసహ క్రమేణాన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారః. 'అథ్వా భోజనమాలస్యం విద్యా వస్త్రం వరాంగనా, మృత్యుశ్చేతి క్రమాజ్జన్మర్క్షాక్షదిదినయోగతః.' ఇతి జ్యోతిషికాః. ౭౬. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ ప్రమోదేన సంతోషేణ చంచలేన కమ్పమానేన కరాంచలేన పాణినా చరమాంగం పృష్ఠభాగం పునఃపునః పరామృశ్య పునఃపునరనుయుంజానాయ పృచ్ఛతే తాతాయ పిత్రే విరా

మ్మేయోఽపి త్రపాప్రవాహాభిముఖమవస్థాతుమపారయన్నివ వివలితకంధరో గిరమేవం విజ్ఞాపయామాస. ౭౭. ప. రోదః ప్రసారిధ్వనితం మయా చక్రే ధురి ద్విషాం, యావాన్మే వేగసన్నాహస్తావాంస్తత్ర ప్రదర్శితః. ౭౮. ప. అహమేకో రణే తస్మిన్నపరైరననుష్ఠితాం. రథిసారథిపత్తిత్వే రచయామ్యస్య కర్మతాం. ౭౯. దేవ కిం బహునా. ప. అపార్థం కర్మ మే నాసీ దాహవే యదరాతిషు, పురో విజయమూథాయ పునరాగామమాం పురీం. ౮౦. గ. ఇతి తాదృశీం తస్య వచనచాతురీం నిశమ్య దురోదరప్రహారవేదనామప్యవిగణయ్య తరళితేన

టాయ-సుధేష్ణాయాః అపత్యం సౌధేష్ణేయఃఉత్తరోఽపి త్రపాలజ్జైవ ప్రవాహస్తస్యాభిముఖమవస్థాతుం అపారయన్నశక్నువన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా. వివలితా వ్యావర్తితా కంధరా గ్రీవా యేన తథోక్తస్సన్ ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ గిరం విజ్ఞాపయామాస విజ్ఞాపితవాన్. ౭౭. రోదఇతి. హే తాత మయా రోదసోః దివి భువిచప్రసారి వ్యాప్తం వత్. ని. 'ద్యావాభూమ్యాం చ రోదసీ'ఇత్యమరః. ధ్వనితం సింహనాదం రోదనం చద్విషాం సూర్యగ్రే చక్రే కృతం. కరోతేః కర్మణిలిట్ - ఉత్సాహాధ్యూఢ్యాచ్చేతిభావః. మే మమ వేగే పరాక్రమే పలాయనేచ సన్నాహః ఉద్యోగః యావానస్తి తావాన్వేగసన్నాహః తత్ర శత్రూణామగ్రే ప్రదర్శితః. మయేతి యోజ్యం. ౭౮. అహమితి. ఏంచ తస్మిన్ రణే అహమేకఏవ నాన్యః కశ్చిదిత్యర్థః. అపరైరన్యైరననుష్ఠితాం అకృతాం అనుచితత్వాత్ స్వప్నేఽప్యకరణీయాంచేత్యర్థః. రథిత్వే సాథరత్వే పత్తిత్వే చేత్యర్థః. పురనిర్గమనప్రవేశయోః యుద్ధే పలాయనవస్త్రాహరణయోశ్చేతివివేకః. కర్మతాం అధికారం రచయామిస్మ. ఆకరవం. రథీ సారథిః పాదచారీచాభవమిత్యర్థః. అత్ర వాచ్యకఖ్యాయాం ఆనేకసాధ్యే కర్మత్రయే ఏకస్య ప్రవృత్త్యా పరాననుష్ఠితత్వసమర్థనాత్కాక్వలింగభేదః. ౭౯. దేవకింబహునా-ఉక్తేనేత్యుత్తరేణాన్వయః. అపార్థమితి. హే దేవ స్వామిన్ బహునోక్తేన కం? నకిమపీత్యర్థః. యద్యస్మాదాహవే యుద్ధే అరాతిషు శత్రుషు విషయే మే మమ సంబంధికర్మ యుద్ధం సారథ్యంచ అపగతః అర్థః ప్రయోజనం యస్తాత్పథోక్తేన పాథేనరహితం చ నాసీత్-తస్మాత్కారణాత్పురోఽగ్రే విజయం జయం అర్జునం చ ఆధాయ విన్యస్య ఇమాం పురీం ప్రతి పునరాగాం-ఆగతవానస్మి. కర్మనిష్పలంచేత్పార్థోనచేచ్చ జీవన్నపునరాగచ్ఛేయమేత్యర్థః. ౮౦. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారాం తాదృశీంశబ్దమూలవ్యంజనయా వాగ్వార్థప్రకాశినీం వచనానాం చాతురీం నైపుణ్యం నిశమ్యశ్రుత్వా యతీంద్రే యుధిష్ఠిరే దురోదరవిషయే ద్యూతక్రీడాయాం ప్రవాహేణ

శిరసా శ్లాఘమానే యతీంద్రే వాసరవిరామశంసినం యామశంఖరవ మాకర్ణ్య యథోచితం సభాస్తారం నిష్పూజ్య మేదినీపతిర్మోదేన సుధేష్ణా ప్రాసాదమాససాద. ఏ. ప. సుతావలోకేన నరేంద్ర సుభ్రువశ్చ్యుతాశ్రులాశ్రుష్వపి సోదరత్యయాత్, విలోచనాంగేష్వతివృష్టిసంపదే విభాండకాపత్యవిజృంభణాయితం. ఆ. గ. అన్యేద్యురుత్థాయ ముఖాదమిషాం యాథార్థ్యమవగమ్య చకితచకితః కుటుంబేన సహ సచివాన్పురస్కృత్య సభాం ప్రత్యాగతో విరాటో నామాంతరసన్నిధానాదివహాయనమేకమనుపసర్పద్భిస్సైన్యైస్సైన్యైర్వేషైః ప్రకృతిమాపన్నేన సోదర్య

వివాహోత్తరప్రశంసాం బృహన్నళాప్రశంసయా తుషితవిరాటకృతపాశకతాడనేన యావేదనా తామప్యగణయ్య అనాదృత్య తరళితేన కమ్పితేన శిరసా శ్లాఘయమానే అభినందయతి సతి మేదిన్యాః భూమేః పతిర్విరాటః వాసరవిరామస్య సాయంకాలస్య శంసినం సూచకం యామానాం చతుర్ణాం సంబంధినం శంఖరవమాకర్ణ్య సభాస్తారాత్ సభాజనాత్ యథోచితం తత్తదర్హోపచారం యథాతథా విసృజ్య అనుజ్ఞాప్య మోదేన పుత్రజయజన్యసంతోషేణ ఉపలక్షితస్సుధేష్ణామాః ఉత్తరస్య మాతుస్సంబంధినం ప్రాసాదం సౌధం ఆససాద. ప్రవివేశ పుత్రేణసహేతిశేషః. ఏ. సుతేతి. సోదరాణాం కీచకానాం అత్యయాన్నాశాద్ధేతోరిత్యుపమితపమాసః. ఉపమాప్రాయపాఠాత్ - లేషు అతివృష్టిసంపదే సమృద్ధ్యైసుతస్య ఉత్తరస్యావలోకనేన దర్శనేన విభాండకాపత్యస్యఋశ్యశృంగమునేర్విజృంభణేన ఆవిర్భావేనేవాచరితం తద్విజృంభణాయితం నిఘంటాత్కర్తరిక్తః ఋష్యశృంగాగమేన అంగదేశేష్వివ ఉత్తరావలోకనేన సుధేష్ణానేత్రయోరానందబాష్పాణామతివృష్టిరాసీదిత్యర్థః. ఋష్యశృంగాగమాస్మదతీవృష్టిర్భవతీత్యాగమప్రసిద్ధం. ఆత్రానందబాష్పవృష్టిసుతావలోకనయోః కార్యకారణయోరుక్తేర్లక్ష్యత్వాలంకారస్తస్యచోపమయా సహైవవాచకానుప్రవేశసఙ్కరః. వంశస్థం. ఏ. అన్యేద్యురితి. అన్యేద్యుః తస్మిన్ దివసే ఆత్మజస్య ముఖాత్ వచనాదమిషాం కంకాదిసంజ్ఞానాం పాండవానాం యాథార్థ్యం తత్త్వం పాండవత్వయుధిష్ఠిరత్వాదికం అవగమ్య జ్ఞాత్వా చకితచకితః - వీప్సాయాం ద్విర్భావః. తుటుమ్బేన కళత్రపుత్రాదినా సహ సచివాన్ మంత్రిణః పురస్కృత్య సభాం ప్రత్యాగతః విరాటః నామాంతరాణాం కంకవలలాద్యన్యసంజ్ఞానాం సన్నిధానాత్ సాంగత్యాదివేత్యుత్ప్రేక్షా. ఏకం హాయనం సంవత్సరం అనుపసర్పద్భిః సమీపమనాగచ్ఛద్భిః సైన్యైస్సైన్యైః ప్రత్యేకం స్వీయైః వేషైః రూపైః

జనేన సముపాస్యమానస్య యుధిష్ఠిరస్య చరణనలినయోః పలితం భాప్రకేన మూర్ధ్నా మహాళయువకేళిమిల్లలయాంచకార. ఆ. ప. తదానుమోదస్మితపాండురిమ్నా తపస్సుతాఽఽఖండలిహేతుముగ్రం, మహేంద్రసూనోర్దృశి శోణిమానం మాత్స్యస్య చిత్తేఽపిచ నీలిమానం. ఆ. ప. మాత్స్యస్తతః ప్రముదితో మహితేఽహ్ని కన్యాం శౌరా సమే

ప్రకృతిం స్వభావమాపన్నేన ప్రాప్తవతా సోదర్యజనేన అనుజజనేన భీమాదిభిరితి యావత్. సముపాస్యమానస్య సేవ్యమానస్య యుధిష్ఠిరస్య చరణే ఏవ నళినే కమలే తయోః పలితంభావుకేన ధవళీభూతశిరోరుహేణ 'ఆశ్యసుభగే'త్యాదినా ఖిఖిత్వాత్ అరుర్ద్విషదిత్యాదినా ముమ్ - మూర్ధ్నా శిరసా మరాళయూనః తరుణహంసస్య కేళిం లీలాం ఉల్లలయాంచకార ప్రకాశయామాస - ప్రణనామేత్యర్థః. ఆత్రాన్యలీలాయాః అన్యత్రాసంభవేన తత్సదృశలీలాయాశ్చోపాన్యదర్శనాలంకారః. చరణనళినయోరితి రూపకోజ్జీవితఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. సచోత్ప్రేక్షయాసంసృష్టః. ఆ3. తదేతి .తదా విరాట్ప్రణామసమయే తపసోయమస్యసుతః ధర్మరాజః స్మితస్య పాండిమ్నాధావళ్యేన హేతునా అఖండితిః పాశక్రప్రహారప్రణయేవ హేతుర్యస్యతం ఉగ్రం భయంకరం మహేంద్రసూనోరర్జునస్య దృశి నేత్రే శోణిమానం విరాటే క్రోధేనారుణ్యం ననోద నిరస్తవాన్. కించ అఖండితి హేతుం నిజకృతపాశక్రప్రహారజన్యముగ్రం ఇతికర్తవ్యతామాద్యేన భయజ్ఞకరం మాత్స్యస్య విరాటస్య చిత్తే నీలిమానం భయాంధత్వరూపమాలిన్యం ననోద-ఆత్రార్జునవిరాటాభ్యాం ధర్మరాజస్మితనేత్ర్యాల్యేన తదంతఃప్రసాదానుమానాదనుమానాలంకారః. ధర్మరాజస్మితధావళ్యవ్యాప్త్యా అర్జున లోచనారుణ్యవిరాటమానసమాలిన్యత్యాగపూర్వకం వైశద్యప్రాప్తి రూపతద్గుణాలంకారద్వయేనాంగాంగిభావేన సజ్ఞ్యేన ప్రతీయతఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః. ఏవమమర్షత్యాగశాన్త్యోరర్జనవిరాటగతయోరసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యయోరంగాంగిభావేన సంకరళ్చ. అస్యచోక్తవ్యంగ్యానుమానాలంకారసాపేక్షత్వాద్ద్వయోస్సంలక్ష్యసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యయోరంగాంగిభావేన సంకరఇత్యలం ప్రపంచేన. ఆ. మాత్స్యఇతి. తతోఽనంతరం మాత్స్యో విరాటః ప్రముదితస్సంతుష్టస్సన్ శౌరా శ్రీకృష్ణే అఖిలబాంధవవర్గేస్సహ సమేయుషి ప్రాప్తవతిసతి మహితే చంద్రతారాబలాదిగుణసంపత్త్యా ఘ్లాఘ్యే ఆహ్నివాసరే కస్మింశ్చిత్ శిరీషస్య మృదుసుమాదపి మృద్వీం సుకుమారాం కన్యాముత్తరాం పార్థసూనోరభిమన్యోః ప్రథమాశ్రమస్య బ్రహ్మచర్యస్య సీమానిలామవధిదేశదృషదం అతనుత చక్రే. అభిమన్యవే కన్యాం ప్రాయచ్ఛదిత్యర్థః. అత్ర శిరీషమృదుసుమసుకు

యుషి సహోషిల బంధువర్గైః, మృద్వీం శిరీషకుసుమాదపి పార్థసూనో స్సీమాశిలామతనుత ప్రథమాన్యమస్య. ఆశి. ప. తథోపచారం విదధే సుధేష్ణాజానిస్సపార్థేషు సమాధవేషు, తమేవ గాంధారపతిం యథా తే జానీయు రత్యంత కృతోపకారం. ఆఽ. ప. అథోల్లాస్య కురూనే తాన్ హరిర్మాత్స్య పురాద్యయా, సుందార ప్రముఖా న్కల్పాస్వ సంత ఇవ నందనాత్. ఆ౭.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే
సప్తమస్తబకః.

మారాయాః పరుషసీమాశిలాత్వవర్ణనాద్విరూపభుటనాత్మకవిషమప్రథేదః. ఏవం పత్నీత్వస్య వ్యంగస్య బ్రహ్మచర్యస్య సీమా శిలాత్వేన భంగ్యంతరేణ కథనాత్పర్యాయోక్త్యలంకారః. ద్వయోశ్చైకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ఆశి. తథేతి. సుధేష్ణా జాయా యస్యసః సుధేష్ణాజానిస్సవిరాటః మాధవేన కృష్ణేన సహితేషు సమాధవేషు పార్థేషు ధర్మరాజాదిషు విషయే ఉపచారం పూజాం తథా విదధే చక్రే). యథా తే సకృష్ణాః పార్థాః తం ద్యూతేన సర్వస్వం హృత్వా తాదృగ్దుఃఖదాయినం గాంధారపతిం శకునిమేవ అత్యంతకృతజ్ఞః ఉపకారః యేన తథోక్తం జానీయుః భావయేయుః శకునినా రాజ్యాదభ్రంశనే ఈదృగ్విరాటోపచారస్య ప్రసక్త్యభావాదితిభావః. అత్ర శకున్యపకారస్య గుణత్వవర్ణనాల్లేశాలంకారః. ఏవం విరాటేనోపకృతానాం శకునావుపకారసంభావనాదసంగత్యలంకారః. ద్వయోశ్చ పూర్వవత్సఙ్కరః. 'విరుద్ధం భిన్నదేశత్వం కార్యహేత్వోరసఙ్గతి'రితిలక్షణం - లేశలక్షణంతూక్తం. ఆఽ. అథేతి. అత్ర విరాటోపచారానంతరం హరిః శ్రీకృష్ణః ఏతాన్ కురూన్యుధిష్ఠిరాదీన్ ఉల్లాస్య సంతోషయిత్వా మాత్స్యపురాత్ మందారప్రముఖాన్ కల్పాన్ సురవృక్షాన్ ఉల్లాస్య సిసలయకుసుమాదిభిః ప్రకాశయిత్వా వసంతః మాధవః నందనాదివ యయౌ ప్రస్థితవాన్ పూర్ణోపమాలంకారః. ఆ౭.

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందవందనకందళితానందసాంద్రస్య
కురవిభులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ
చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే
సప్తమస్తబకః.

అష్టమస్తబకః.

౯. తావత్పాండుసుతేన కౌతుకవతా కర్తుం ప్రకోష్ఠాంగణే జ్యామేకాం యుధి నర్కరీం భుజబలాన్ని స్థాస్నుం చిరస్యాహవం, విస్మాపితాత్మీతిపా విరాటనగరీం సైన్యద్విషైరున్నతైః ప్రావృడ్వాసరసంచయా ఇవ ఘనైః ప్రాపుర్మహోత్పాతటీం. ౧౦. సేనానాం యావతీః పార్థో యుద్ధాయాక్షౌహిణీర్దధౌ, ధార్తరాష్ట్రశ్చతస్రో స్థాపతే రధికాః పునః,

---

తానితి. తావత్తదానీం ప్రకోష్ఠస్య కూర్పరాగ్రోభాగస్య అఙ్గణే అగ్రభాగే. హస్తఇతియావత్. సి. 'ప్రకోష్ఠఃకూర్పరాదధః'ఇత్యమరః. కూర్పరో బాహుమధ్యగ్రంథిః. ఏకాం జ్యాం ధనుషి యుధి యుద్ధే నర్కరీం చక్షుర్లామాకర్షణవిమోచనాభ్యామితిభావః. కర్తుమపరామన్యాం జ్యాం భువం. సి. 'జ్యామార్వీమాతృభూమిషు' ఇత్యుభయత్రాపి విశ్వః. భుజబలాన్ని బాహుదేశే స్థాస్నుం స్థిరతరాపి కర్తుంచ కౌతుకవతా పాణ్డోస్సుతేన ధర్మరాజేన ఆహూతాశ్చారసచివాదిద్వారా ఆకారితాః భీతిపాః రాజానః తత్తద్దేశ్యాః ఉగ్రద్విషైస్సైన్యద్విషైస్సేనాగజైరుపలక్షితాః విరాటనగరీం ప్రావృడ్వాసరాణాం వార్షికదినానాం సంచయాస్సమూహాః ఘనైర్మేఘైరుపలక్షితాః నుహోద్భటాం తటమివ ప్రాపుః. ఉపమాలఙ్కారః. యత్తత్ర 'ప్రకోష్ఠాంగణే'ఇత్యత్ర 'ప్రకోష్ఠే విస్తృతకరే' ఇత్యమర ఇతి నృసింహేన కోశలేఖనం తదబోధాత్ - యతః 'ప్రకోష్ఠే విస్తృతకరే హస్తో ముష్ట్యాతు బద్ధయా' - సరత్నిస్స్యాదరత్నిస్తు నిష్కనిష్కేన ముష్టినా' ఇత్యాదినా విస్తృతకరే ప్రకోష్ఠే హస్తః బద్ధయా ముష్ట్యాంతు సహస్తః రత్నిః నిష్కనిష్కేన ముష్టినా అరత్నిరితి మానవిశేషనిర్ణయాయైవ తత్ర ప్రకోష్ఠగ్రహణాత్ తదరత్నిర్ణయస్త్వస్మల్లిఖితవివేచితి స్వప్నం కోశార్థకోవిదానామిత్యలమసదావేశేన. శార్దూలవిక్రీడితమ్ ౧. సేనానామితి. పార్థః ధర్మరాజః యుద్ధాయ యుద్ధంకర్తుం క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ - యావతీః సేనానామక్షౌహిణీః యత్సఙ్ఖ్యాకాక్షౌహిణీస్సేనా ఇత్యర్థః. దధౌ సంగృహ్య తవాఙ్. చతస్రభిరధికాస్తావతీస్సప్తసేనానామక్షౌహిణీస్తు ఏకాదశేత్యర్థః. ధార్తరాష్ట్రః దుర్యోధనః దధౌ-అత్ర ధర్మరాజాక్షౌహిణీనాం సప్తత్వం ప్రసిద్ధ్యా గ్రాహ్యమితి న న్యూనపదత్వదోషః. అను

ఎ. ప. ఏవమ్భూతవృత్తాంత ముచాచ శల్యం పార్థస్తతో భానుసుతస్య యుద్ధే, ఆక్షేపవాచా హృదయం వితక్షన్నన్వర్థతా మాచరమాతులేతి. ఇ. గ. లగ్న భాగినేయేషు వత్సలతయా సూర్యసంగర స్తథేతి ప్రతిశ్రుత్య. ఇ. ప. భద్రాయ తవ మాం విద్ధి నిద్రా ముచుమితి బ్రువన్, మద్రాధిపో యయౌ పార్థ తన్ద్రాద్దురోధనాంతికం. ఇ.తదన న్తరం.ప. సాహ్యాయ

ప్లుప్తఛందఃకం. ఎ. ఉక్తేతి. తతఃఉభయోస్సేనాసంగ్రహణంతరం పార్థఃధర్మరాజఃఉక్తఃఆధ్వని వృత్తాంతఃఉపచారపటుష్టేన స్వేన దుర్యోధనస్య సాహ్యాకరణవరదానరూపఃయేన తథోక్తం శల్యం ప్రతి. హేమాతుల మాతృసోదర, త్వమాసమం తాత్ క్షేపఃనిందాయస్యాస్తథా వాచా సిందాప్రతిపాదకవాక్యేనేత్యర్థఃనిం. 'క్షేపేలమే నిన్దాయా'మితివిశ్వఃయుద్ధే కర్ణార్జునయుద్ధసమయే భానుసుతస్య కర్ణస్య హృదయం మనఃవక్షశ్చ వితక్షన్ ఛిన్దన్సన్ ఆన్వర్థతాం శల్యఇతి సార్థకనామకత్వం ఆచర కురుస్వ - ఆత్మన ఇతి శేషఃచరతేః ప్రార్థనాయాంలోట్. నిం. 'వాపుంసిశల్యం శబ్దార్థే' త్యాయధనిశేషపర్యాయేష్వమరఃఇత్యుక్తప్రకారేణ ఊచాచ ప్రతిజ్ఞాతదుర్యోధనసాహ్యస్య శల్యస్య ప్రతిజ్ఞాభఙ్గభయేన తావన్మాత్రం తమయాచతేత్యర్థఃమహాతామాత్మనిపత్తావపి పరే భఙ్గాత్సంరక్షణీయాఏవేతి భావఃయత్తు 'మానాస్తి తులా తవార్జునేన సామ్యం యస్యే'తి వ్యుత్పత్తిసిద్ధామన్వర్థతామాచరేత్యన్వర్థత్వం మాతులసంజ్ఞాయా ఏవ సృసింహఃతన్న - ఆయధసాధ్యతక్షణభఙ్గస్య 'వితక్షన్ని'తి పదస్య స్వారస్యభఙ్గాపత్తేః - పరంతుమాతులాఇతీతి తంత్రేణ భేదమాశ్రిత్య హేకర్ణ తవ అర్జునేన తులా సామ్యం-మా-నాస్తి ఇత్యుక్తప్రకారయా ఆక్షేపవాచేతి యోజయితుం శక్యమితిప్రాహుఃఃనిం. 3. ఆక్షేత్యాద్యుత్తరశ్లోకవాక్యం.ర.భద్రాయేతి. అథ యుధిష్ఠిరప్రార్థనావన్తరం సత్యఃసంగరఃప్రతిజ్ఞాయస్య తథోక్తోఽపీత్యశిరప్రయుక్తోఽపి 'కమపరాధలవం మమ పశ్యసీ'త్యాదావివయోజ్యఃమద్రాధిపస్యేతి భగినీనాంఃఆపత్యేషు భాగినేయేషు ధర్మరాజాదిషు వత్సలతయా ప్రేమ్ణా తథా సూర్యసుతస్య హృదయమాక్షేపవాచా తక్షిష్యామీతి అభ్యుపగమ్య ఆజ్ఞీకృత్య 'ప్రతిశ్రుత్యే'తిపాఠేఽప్యేసఏవార్థఃహే పార్థ తవ భద్రాయమాంనిద్రాం ముఞ్చతీతి తథోక్తం ప్రవణం విద్ధి జానీహి ఇతి బ్రువన్ సన్ పార్థాద్ధర్మరాజాత్ దుర్యోధనస్య ఆన్తికం సమీపం ప్రతి ద్రాక్ సత్వరం యయౌ గతవాన్. లాటానుప్రాసఃఇ. తదన న్తరమిత్యుత్తరేణాన్వయఃసాహ్యాయేతి. తదన న్తరం శల్యగమనాన న్తరం బలాదేవేన్ద్రస్య సూనురర్జునఃసరసీరుహాక్షం శ్రీకృష్ణం యుద్ధే సాహ్యాయ పరీతుం

యుద్ధే సహసీరుహాక్షం వరీతుకామస్య బలారిసూనుః, అజాతశత్రో రవ తంసయన్తాం తుంగధ్వజాం ద్వారవతీ మయాసీత్. ఉ. గ. తత్ర చిర దృష్టస్య కుంజరకుమారకగోమలంచంక్రమవిలాసస్య తస్య విలోకినాయ వీథిషు జనాస్సంక్షీబభూవుః. ౭. ప. హేతుం సుభద్రాహరణే తదీయాం యతిత్వశుద్ధిం హృది కుర్వతీనాం, గవాక్షమార్గైః కృతనీక్షణానాం స్త్రీణాం ముఖేందో స్స్మితచంద్రికాభూత్. ఉ. ప. దౌవారి కైస్తత్ర సదత్తమార్గో నిద్రాయమాణస్య నికేతమగ్ర్య, శౌరేరుపాగా చ్చరణోపధానం తత్స్యందిసింధుచ్యుతకూర్మశోభం. ౯. ప. యస్యా ధిసూత్రిసవిధం ప్రథమం సమేత్య లిష్టస్తుకూరద్వహసుతో యుధి

కామోయస్య అజాతశత్రోః ధర్మరాజస్య గాం వాచం ఉక్తార్థికామవతంసయన్ శిరసి ధర్వన్ సన్ తుఙ్గాన్యున్నతాని ధ్వజాని యస్యాం తాం ద్వారవతీం ద్వారకానగరం ప్రత్యయాసీత్ ప్రాప. యతేః కర్తరిలుఙ్. 'వరీతుకామో బలవైరిసూను' రిత్యర్జునవిశే షణతయా పాఠాన్తరం. ఉ. తత్రేతి. తత్ర ద్వారకాయాం తుఙ్గరకుమారస్య కరికల భస్యేవ కోమలాః సుకుమారాః చంక్రమవిలాసాః గమనవిలాసాః యస్య తథోక్తస్య చిరా ద్దృష్టస్య కురుకుఞ్జరస్యార్జునస్య విలోకనాయ తం విలోకితుమిత్యర్థః. జనాః వీథీషు సక్షీబభూవుః. ౭. హేతుమితి. సుభద్రాయాః హరణే హేతుం తస్యార్జునస్య ఇమాం తదీయాం యతిత్వశుద్ధిం నైర్మల్యం విపరీతలక్షణమా కపటయతిత్వమిత్యర్థః. హృది మనసి కుర్వతీనాం ఆలోచయన్తీనాం అతఏవ గవాక్షానాం మార్గైః రంధ్రమార్గైఃకృతం వీక్షణం అర్జునదర్శనం యాభిస్తాసాం స్త్రీణాం ద్వారకాజనానాం ముఖస్యైవేన్దోశ్చం ద్రస్య స్మితమేవ చంద్రికా అభూత్-అయమేవ సకపటసన్యాసీ సుభద్రామపహృత వానితి స్మేరాననాబభూవురిత్యర్థః. అత్రార్జునకపటసన్యాసచిన్తనతదవలోకనయోస్వాశేష ణగత్యా హసనహేతుత్వాదనేకపదార్థహేతుకకావ్యలింగస్య పరంపరితరూపకేణ స హైకవాచకానుప్రవేశసఙ్కరః. ఉ. ద్వారికైరితి. తత్ర తదానీం దౌవారికైర్దత్త మార్గః. ద్వారపాలకదత్తమార్గస్సన్నంతఃప్రవిష్ట ఇత్యర్థః. సోఽర్జునో నికేతస్య మధ్యే శయనగృహస్యమధ్యే నిద్రాయమానస్య స్వపతః. శౌరేః శ్రీకృష్ణస్య సంబంధి తస్మాత్ శ్రీకృష్ణచరణాత్ స్యందిన్యాః ప్రవహంత్యాః సింధోర్గంగాయాః చ్యుతస్య గళితస్య తూర్ణస్యైవ శోభా యస్య తథోక్తం తమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా. చరణస్య ఉపధానం ఉప బర్హణం వర్తులం ఉపాగాత్ తత్సమీపం ప్రాప్తవాన్. ౯. యస్యేతి. యుధి యుద్ధే సాహ్యం సహాయతాం ఆర్థీ యాచిష్యమాణః. 'ఆకోనో రుచిష్యదాఘమర్ణ్యయో'రితికృ

సాహ్యమర్థీ, రేజే పరీక్షీతు మివోత్సుకతాం దధాన స్తుత్కుంతలే నిజ మనస్యపి వక్రిమాణం. ౧౦. ప. నిమీలనాలింగితనేత్రయుగ్మో నిష్పం దదేహో నితరాం బభౌ యః, స్వర్థ్యానశైలీసుఖమాస్థితానాం తపస్వి నాం సంఘుమివానుకుర్వన్. ౧౧. ప. దేవీ కుచాద్విరురుచే ఘుసృణేన క్లృప్తః స్వకః కపోలఫలకే మకరో యదీయే, స్వాంగధ్వజారిజయినే విజ యాయ సిద్ధిం విధ్రాణయేతి నిగదన్నివ కర్ణమూలే. ౧౨. ప. పాశ్చాత్య పాథోనిధిపార్శ్వభాగే సంహార్య రుక్మిం సలిలస్యపూర్ణైః, స్వజాతియూథ్యోగే షష్ఠీప్రతిషేధః. ఆతపేవ ప్రథమం అర్జునాత్పూర్వమేవ సమేత్య ఆగత్య యస్య శౌరేః మూర్ధ్నిరసి సవిధే సమీపే ఆధిమాధిసవిధంవిభక్త్యర్థే ఽవ్యయీభావః. తిష్ఠ వర్తమానః కురూద్వహస్య ధృతరాష్ట్రస్య సుతః దుర్యోధనః నిజే మనసి తస్య శౌరేః కుంతలే కచేఽపి ద్వయోః వక్రిమాణం కౌటిల్యం తత్తారతమ్యమితి యావత్ - పరీక్షీతు ముత్సుకతాం ఔత్సుక్యం దధానఇవేత్యుత్ప్రేక్షా. రేజే. ౧౦. నిమీలనేతి. నిమీలనేన నిమిషేణ ఆలిఙ్గితం సఙ్గతం నేత్రయోర్యుగ్మం యస్య తథోక్తః. నిష్పన్దః నిశ్చలః దేహః యస్యసః యశ్శౌరిః స్వస్య ఆత్మనః ధ్యానశైల్యా విగళితవేద్యాన్తరమైక్యాను సంధానే యత్సుఖం బ్రహ్మానందః తదాస్థితానాం ప్రాప్తవతాం తపస్వినాం యోగి నాం సఙ్ఘమనుకుర్వన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా. నితరాం బభౌ రేజే. ౧౧. దేవీతి. దేవ్యాః రుక్మిణ్యాః కుచాత్ యస్యశౌరేః స్తంబస్థని యదీయే కపోలఃఫలకఇవ తస్మిన్ సక్తశ్చుం బనసమయే లగ్నః ఘుసృణేన కుఙ్కుమేన క్లృప్తః లిఖితః మకరః మకరాకృతిః రేఖా స్వం అఙ్కః యస్మిన్ తాదృశం ధ్వజం యస్య తస్య నుస్మరస్య ఆరేశ్శంభోర్జయినే విజయాయ ఆర్జునాయ సిద్ధిం కాంక్షితార్థసాఫల్యం విధ్రాణయ - దదస్వ ఇతి కర్ణ మూలే విజ్ఞపయన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా - విరురుచే రరాజ - 'మీనధ్వజ' ఇతిపాఠః. ప్రకృతమకరే విజ్ఞాపనోత్ప్రేక్షయా అసఙ్గతార్థకత్వాదుపేక్ష్యః. మీనకేతనఇత్యత్ర మత్స్యజాతిత్వాన్నకరఏవ మీనఇత్యమరవ్యాఖ్యానాత్కఞ్చిత్సఙ్గమనేఽపి పర్యాయ భఙ్గాఖ్యదోషాపత్తితి. ౧౨. పాశ్చాత్యేతి. యశ్శౌరిః పశ్చాద్భవః పాశ్చాత్యః కలీచమః పాథోనిధిస్సముద్రస్తస్య పార్శ్వభాగే సలిలస్య పూర్ణైః ప్రవాహైః కుక్షిం సంపూర్య సజాతీనాం సకుల్యానాం మేఘానాం యూథాత్ బృన్దాత్ చ్యుతిం భ్రంశం ఆశ్రితస్య ప్రాప్తస్య ఘనశాబకస్య మేఘబాలకస్య క్రమం రీతిం దధౌ ధృతవాన్. ఆత్మౌన్నత్యక్రమస్య ఆన్యత్రాసంభవేన తత్సదృశక్రమాణాం పాఠసంభవద్ధర్మ సంబంధనిబంధనో నిదర్శనాలంకారః. యస్యేత్యాదిశ్లోకచతుష్టయే యచ్ఛబ్దస్తస్య

థాచ్ఛ్యుతిమాశ్రితస్య క్రమం వధా యో ఘునశాబకస్య. ౧౨. గ.
తతః ప్రబుద్ధేన తేన దేవేన తయోఃక్రమేణ ప్రథమాభ్యాగమనవర్మనా
భ్యాం కృత్యసామ్యం హృది కృత్య రణాంకణే గృహీతహేతీనాం నవ
కోటిసంఖ్యావతాం గోపకుమారాణాం కవచంచన కేనచిదంశేన కేవలస
న్నిథానేన స్వేనాపకేనచిదంశేన పరిపూరితమనోరథో సుయోధనధనంజ
యూసావాసకటకథ ఏమూనేవతుః. ౧౩. సేనాగజేంద్రప్రచుసారభవీచి
వేగనిర్ధూతగోగ్రహణసంయుగఘూతిగంధం, సంపీడ్య మత్స్యనసుగేంద్ర
పురోహకంఠం శౌరిశ్చ పిక్రతెనయశ్చ ననందతుస్తాం. ౧౪. ప. వృష్ణ్యా
నివృత్యై వదిలో యుధ పాండవానా ముగ్రాహ్వ వథి సంజ

శాశేతి పూర్వశ్లోకేఽస్యేతీతిధ్యేయం. ౧౩. తతశ్చేతి. తతః దుర్యోధనార్జునాగమనా
నన్తరం ప్రబుద్ధేన తేన దేవేన శ్రీకృష్ణేన తయోర్దుర్యోధనస్య అర్జునస్య చ ద్వయోః
క్రమేణ ప్రథమం అభ్యాగమనేన ప్రథమం దర్శనేనచ ద్వాభ్యాం హేతుభ్యాం
కృత్యే సాహ్యకరణే విషయే సామ్యం తౌల్యం హృదికృత్య మనసి నిశ్చిత్యేత్యర్థః. రణా
జ్గణే గృహీ తహేతీనాం ధృతాయుధానాం నవకోటిరూపా సంఖ్యా యేషామస్తీతి తద్వ
తాం గోపకుమారాణాం నారాయణగోపాలఖ్యానాం కదమ్బేన బృన్దేన తదాత్మకే
నేత్యర్థః. ఏవమగ్రేఽపి వనచిదంశేన ఏకేన భాగేన వనలం నిరాయుధం యథాతథా
సన్నిథానేన సమీపే వర్తమానేన స్వేనాపి వనచిదంశేన పరిపూరితః ఘనమనోరథః
సాహ్యకరణరూపః. యయోస్తౌ సుయోధనధనఞ్జయౌ దుర్యోధనార్జునౌ స్వస్య
స్వస్యచ ఆవాసం నివాసభూతాం కటకభువం హస్తినపురప్రదేశం చ ఆసేదతుః
ప్రాప్తవంతౌ. ౧౪. సేనేతి. హలిశ్చ కృష్ణశ్చ క్రమేణయోః అర్జునశ్చ తౌ ద్వౌ సేనాసు
ధర్మరాజసహాయార్థమాగతేషు సైన్యేషు గజేన్ద్రాణాం మదస్య దానజలస్య సౌరభ
వీచిభిః పరిమళపరంపరాభిః వేగేన నిర్ధూతః నిరస్తః గోగ్రహణే సంయుగస్య గోగ్ర
హణనిమిత్తకయుద్ధస్య సంబన్ధీ పూతిగన్ధః దుర్గన్ధః హతకరితురగరథికపదాతికళేబర
జన్యాః యస్మిన్ తథోక్తం మత్స్యవసుధేన్ద్రపురస్య విరాటనగరస్య ఉపకణ్ఠం సమీప
దేశం సమ్యగ్వీక్ష్య ననన్దతుః. అత్ర తాదృక్పురోపకణ్ఠదర్శనస్య విశేషణగత్వా ఆనం
దహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలిఙ్గం. ౧౫. దృష్ట్వేతి. అథ కృష్ణార్జునగమనా
నన్తరం దృష్ట్వా పాండవాస్వీలోక్య నివృత్య పునరాగత్య వదతః కథయతః సఞ్జయతః
సఞ్జయాత్ పాణ్డవత్వాదిచ్ఛ సయా ప్రేక్షితాదిశేషః. యుధి యుద్ధే విషయే పాండ
వానాం ధర్మరాజాదీనాం సంబన్ధినం ఉగ్రం భయంకరం ఉత్సాహం వీరరసం నిశమ్య

యుక్తో నిశమ్య, వాక్తైర్ద్వినాపి మణిసౌధతలే నివాసం కుర్వన్నకంపత భృశం కురువంశకేతుః. ౧౬. ప. పాండో స్సుతాయ వసుధాం ప్రవి భజ్య దిత్సోః ప్రజ్ఞాదృశో రహసి సాంత్వపూర్వం పదిష్టం, దుర్యోధనస్తు వచనం న చకార కర్ణే కర్ణే స్వనేవ వచనం మధురం చకార. ౧౭. గ. తదను దినేదినే సముపచీయమానానానావిధనరపతికులచతురంగబలకల కలాసహస్రభవద్భిః కంక కాకసాలావృకజంబుకకదంబకరట్టైః కటూకృత నికటయోః కురువింటస్ఫుటభదనయోః కతిపయైర్దినైరేవ పంచ ఖలు

శ్రుత్వా కురువంశస్య పాతుర్వ కేతుస్తద్వృత్తిఖ్యాపకఇత్యర్థః. ధృతరాష్ట్ర కురూణాం సంబన్ధీ వంశ కేతుః వేణుకర్ణబన్ధధ్వజ ఇత్యపి - మణిమయే సౌధతలే నివాసం కుర్వన్నపి సక్తా వాక్తైర్వినాపి వాయుభిర్వినాపి భృశమకమ్పత - కమ్పితవాక్. అత్ర పుత్రవిషత్తిభయకృతస్య ధృతరాష్ట్రకమ్పస్య కర్తుశ్చకోత్పాతికధ్వజకమ్పస్యచ ద్వయోః ప్రకృతత్వాత్తేకవల ప్రకృతాస్పదః శ్లేషాలఙ్కారః. తదబహిరవస్థానశీతమా రుతధూననరూపకారణాభావేపి కమ్పనరూపకార్యోదయవర్ణనాద్విభావనాలఙ్కా రశ్చ ద్వయోరభిన్నపదబోధ్యత్వాదేకవాచకానుప్రవేశనఙ్కారః. ౧౬. పాణ్డోరితి. పాణ్డోస్సుతాయ ధర్మరాజాయ వసుధాం భూమిం ప్రవిభజ్య అర్ధాంశం విభాగం కృత్వాదాతుమిచ్ఛోః దిత్సోః ప్రజ్ఞాదృశః ఆన్తస్య ధృతరాష్ట్రస్య సంబన్ధి రహసి సా స్త్వపూర్వేణ సామమార్గేణ ఉపదిష్టం బోధితం వచనంతు దుర్యోధనః కర్ణే శ్రోత్రే రాధే యే చ న చకార - నాఙ్గీకృతవాక్ న శ్రావితవాంశ్చేత్యర్థః. కింతు స్వం స్వకీయం మధురం వచనమేవ కర్ణే చకారి. ధృతరాష్ట్రోక్తం దూరీకృత్య కర్ణేన దుర్మన్త్రిణాసహ దురాలోచనం కృతవానిత్యర్థః. 'పరేతకల్పాహి గతాయుషో నరా హితం నగృహ్ణన్తి సుహృద్విధీరితం' మిత్యభియుక్తా ఇతిభావః. ౧౭. తదన్వితి. తదను దినేదినే సముపచీ యమానానాం ఆగత్య సఙ్ఘీభవతామిత్యర్థః. నానావిధానాం ఉత్తమక్షత్రియమ్లేచ్ఛకిరాతా దిజాతీనాం నరపతీనాం రాజ్ఞాం కులస్య బృన్దస్య యాని చతురఙ్గాని బలాని కం తురగరథపదాతిరూపాణి తేషాం కలకలాక్ కోలాహలరవానపి అభిభవద్భిరాచ్ఛాద యద్భిః కఙ్కానాం గృధ్రాణాం కాకానాం సాలావృకానాం శునాం జమ్బు కానాం సృగాలానాం గణైస్తైర్భక్ష్యైః. ని. 'సాలావృకాః కపిర్హోత్రుశ్వాన'ఇత్య మరః. కురుపుటభేదనే హస్తినపురే విరాటపుటభేదనే మత్స్యపురేచ ద్వయోః కటూకృతాః కర్ణకఠోరీభూతాః నికటాః సమీపదేశాః యయోస్తథోక్తయోస్సతోః కతిపయైస్స్వల్పసంఖ్యైరేవ దినైర్నఖపక్షమాసాదిభిరిత్యర్థః. పక్షపాతీరాః ధర్మరాజా

వీరాః పౌరవసామ్రాజ్యలక్ష్మీ మభిమీక్ష్య స్థాతు మవశిష్యేరన్నితి కింన దంతాన్యాం ప్రవహంత్యాం క్షితిపతిః క్షుణ్ణధైర్యోదీనాక్షేణ సహోదర సమక్షం సరోరుహాక్షమేవ మాచచక్షే. ౧౮ ప. ఏతావతో బంధుజనాన్నిహత్య కిం లబ్ధయా కృష్ణేవానయా మే, సకందమూలాని సనిర్ఝరాణి న కిం మనూద్యాపి వనాని గాని. ౧౯. ప. సంతాపకాలే సతి సర్వ మంభః పతత్యధస్తాదితిహి ప్రసిద్ధిః, జిహ్వాం విహాయాద్య జలం ముహుర్మే వృష్టిం సమారోహతి చిత్ర మేతత్. ౨౦. ప. గళన్న మీ గైర్గజకర్ణ కాళై ర్నటత్పతాకోభ్య నగరధ్వజేభ్యః, తనూరిదానీం దయః కురూణామిమాం కారవీం సామ్రాజ్యలక్ష్మీం అభిమీక్ష్య స్థాతుం అవశిష్యేరన్ ఖలు - తతోఽన్యే సర్వేఽపి వీరా నశ్యన్తీత్యర్థః. ఇత్యుక్తప్రకారాయాం కింవదన్త్యాం లోకప్రవాదే. ని. 'కింవదన్తీజనశ్రుతి'రిత్యమరః. ప్రవహన్త్యాం సర్వత్ర వర్ధమానాయాం సత్యాం క్షీణం ధైర్యం యస్య తథోక్తః క్షితిపతిర్ధర్మరాజః సహోదరాణాం భీమాదీనాం సమక్షం లేభే శ్రుణ్వత్సు సత్సంవితియావత్ - గీసేన దుఃఖగద్గదేన అక్షేణ వాక్యేన ఉపలక్షితః సరసీరుహాక్షం శ్రీకృష్ణం ప్రతి ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ ఆచచక్షే - ఉక్తవాన్. చక్షేఙః కర్తరిలిట్. ౧౮. ఏతావతేతి. హేకృష్ణ ఏతావతః ఇయత్సంఖ్యాన్ బంధుజనాన్నిహత్య రణే ఘాతయిత్వా లబ్ధయా అనయా భువా రాజ్యేనేత్యర్థః. కింప్రయోజనం? న కిమపీత్యర్థః. సకందమూలాని సనిర్ఝరాణి జలప్రవాహసహితాని భోక్తుంపాతుమితిక్రమేణశేషః. తాని పూర్వమృషి తాని వనాని అరణ్యాని అద్యాపి మమ నసంతికిం? సన్త్యేవేత్యర్థః. మహతాం స్వదుఃఖమేవ పరదుఃఖాచ్ఛ్రేయసితిభావః. ౧౯. సంతాపేతి. సర్వం నానావిధమపి అమ్భో జలం సమ్యక్తపతీతి సంతాపః తస్య కాలే గ్రీష్మాదౌ సతి వర్తమానే సతి సర్వమంభః. అధస్తాత్పతతీతిహి ఇత్యేవ ప్రసిద్ధిః. నతూర్ధ్వమిత్యర్థః. అద్య ప్రకృతేతు తస్మిన్ సత్యపి జలం జిహ్వాం విహాయ త్యక్త్వా మే మమ దృష్టిం ఊర్ధ్వం స్థితాం ముహుర్నతు సకృదిత్యర్థః. సమారోహతీతి యత్తదేతత్ చిత్రం. బాంధవనాశమనుచింతయతస్సం తాపేన శుష్యతి జన్తో ర్జాహ్నవ్యా యేవ దృష్టిరిత్యర్థః. అత్ర జలాధ్యారోహణ కారణసంతాపకాలవిరుద్ధకదూర్ధ్వగమన కార్యోత్పత్తివర్ణనాద్విరుద్ధకార్యోత్పత్తిరూపో విషమప్రభేదాలంకారః. ౨౦. గళదితి. హేకృష్ణ ఇదానీం తాంశకాంతిః సంతాపాత్ మ్లానప్రభాసమాసాదితనూశ్శరీరం. ని. 'స్త్రియాంమూర్తిస్తనూస్తనూరి'త్యమరః. గళంతః ప్రసరంతః సమీరాః వాయవో యేభ్య స్తైర్గజానాం కర్ణాస్తాళాః వ్యజనానీవ తైః

మమ నాంతకాంతిరంకనామ్నాయమసావగ్నితే. ౨౧. ప. ఆనంద యిత్రీమఖిలస్య జంతోరంతఃపురాం స్వామహాయ మోహాత్, బంధుప్రణాశాద్బహుదుఃఖదోగ్ధ్ర్యబహిఃపురాయై స్పృహయామి ధిజ్జాం. ౨౨, ప. గతిస్త్వమేకాగరుడధ్వజ త్వయా వినాధునాస్యా విపదో విధూతయే, వనానలార్చిర్వలయావృతస్థితే ర్వలాహకా తిం శరణం న్యగీశిశోః. ౨౩. ప. బహుభిః కిమిహాపరైః ప్రలాపై ర్బహిరంతశ్చ వదామి తుల్యభావం, కురుసంతతికబంధుచింతనం కురుసంతిం కురువంశనాథమాతయే త్వం. ౨౪. ప. ఇతి బ్రువంతం యదునాయకోఽబ్ర

నటంతః కమ్బమానాః పటాః పతాకాః యేషాం తేభ్యః నగరధ్వజేభ్యః ఆసమంతా త్కమ్పనం వేపథుమేవామ్నాయం వేదమధీయతే - అభ్యస్యతి తద్వదత్యంతం కమ్పత ఇత్యర్థః. బంధువిపత్తిచింతనాదితిభావః. ౨౧. ఆనందయిత్రీమితి. హే కృష్ణ అఖిలస్య జగతోఽపి ప్రాణిమాత్రస్య ఆనందయిత్రీమానందంకుర్వతీం స్వాం స్వీయామంతర్మనఃపురాం స్త్రీగుణం మోహాత్ రాజ్యలోభకృతాసజ్జనాత్ వియోయ బంధుప్రణాశాద్ధేతోఃబహుదుఃఖస్య దోగ్ధ్ర్యై జనయిత్ర్యై బహిఃబాహ్యాయై పురాయై స్పృహయామి ఇచ్ఛామి యతస్తతో మాం ధిక్ - నిందోస్మీత్యర్థః. అత్ర బంధునాశంగీకారపూర్వకం రాజ్యకాంక్షావాక్యార్థేన ఆత్మనిందనసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుగంకావ్యలింగమ్. ౨౨. గతిరితి. హే గరుడధ్వజ అస్యాః ప్రకృతాయాఃమే మదీయాయాఃనిపదఃబంధుక్షయరూపాయా విధూతయే నివారణాయ త్వయా వినా త్వత్తోన్యాగతిఃఆధునా నాస్తి - వనానలస్య దావాగ్నేః అర్చిర్వలయేన జ్వాలామండలేనావృతా వేష్టితా స్థితిర్యస్య తస్య మృగ్యాశ్శిశుస్తస్య వలాహకాస్నేహాద్వినా మేఘం విహాయేతి ల్యబ్లోపే పంచమీ-శరణం రక్షకం కం తద్వన్నాస్త్యేవేత్యర్థః. అత్రోపమానోపమేయవాక్యార్థయోర్ద్వయోరవిద్యమానత్వరూపైకసామాన్యకత్వాత్ప్రతివస్తూపమాలంకారః. ని. 'వాక్యయోరేకసామాన్యే ప్రతివస్తూపమామతే'తిలక్షణాత్. వంశస్థం. ౨౩. బహుభిరితి. కురురాజయావమశేషాఃలేపామధిపేతి సంబుద్ధిః. హేకృష్ణ బహుభిఃఅపరైరన్యైఃప్రలాపైస్తైరర్థకవచనైరిహ ఇదానీం కిం ప్రయోజనం? నకిమపీత్యర్థః. బహిర్వాహ్యే అంతర్గతేచ శక్తా వ్యంజనాయాం చేతివా - తుల్యఃఅభిన్నఃభావఃఅభిప్రాయఃయస్మిన్ స్తస్యభావతి తథావదామి కృష్ణం కరిష్యామి కురువంశస్య భూతయే శ్రేయసే మమ చైవ స్వీయైర్బంధుభిస్సహ సంధిం త్వం కురు మోపచ్ఛందసిం. ౨౪. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ బ్రువంతం

వీద్యుధిష్ఠిరం యోగివిచింత్యవైభవః, మహీపతే యద్భవతా సమీరితం మహాత్మనాం యుక్తమిదం భవాదృశాం. ౨౫. ప. సరిదాత్మజశాసితో ఽపి సంత్సదురధ్వం న జహాతి కౌరవః, ఇతిచింతయతో మమాధునా హృది సిద్ధిః ఖలు సంశయేశయా. ౨౬. ప. ప్రయతే తథాపి నృపసంధి లబ్ధయే ప్రయతేంద్రియైస్తనిష్ఫలతాయితస్య తే, ఫలతి క్వచిన్న ఫలతి క్వచిత్క్రియా ప్రవిధాతుదోషసహిదోషశీకరః. ౨౭. ప. ఇత్థం నిగద్య మధురస్మితమాకుమాణో భీమస్య వక్త్రమపి దాయకనీత మగ్రే, ఆరు

వదంతం యుధిష్ఠిరం ప్రతి యోగిభిస్స్వాత్మని చిత్తలయవద్భిర్ధ్వచిన్త్యం ధ్యేయం వైభవం మాహాత్మ్యం యస్య తథోక్తః యదునాయకశ్శ్రీకృష్ణః హే మహీపతే యుధిష్ఠిర భవతా యత్సమీరితం కథితం ఇదం వచనం భవాదృశాం త్వత్తుల్యానాం మహాత్మనాం యుక్తముచిత మేవ ఇత్యబ్రవీత్ - అత్ర మాహాత్మ్యస్య వంశశ్రేయః ప్రవణతాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాలంకారః. ఏవం మాహాత్మ్యసమ్యగ్వచనయోరనురూపఘటవర్ణనాత్సమాలంకారశ్చ ద్వయోస్సంసృష్టిః. ౨౫. సరిదితి. కింతు హే యుధిష్ఠిర సః కౌరవః దుర్యోధనః సరిదాత్మజేన భీష్మేణ శాసితః సన్మార్గే ప్రవర్తితో ఽపి సన్ దురధ్వం అసన్మార్గం నజహాతి నత్యజతి ఇత్యుక్తప్రకారేణ అధునా చింతయతః సంధికార్యమాలోచయతః మమ హృది మనసి సిద్ధిస్సంధిసాఫల్యం సంశయే భవేద్వా నభవేద్వేతి సందేహే శేతే వర్తతఇతి శయాభవతీతి యోజ్యం. అత్ర భీష్మపితామహభీష్మశాసనలంఘనవాక్యార్థస్య సంధిసిద్ధిసంశయాస్పదహేతుకం కావ్యలింగం. ౨౬. ప్రయతఇతి. తథాపి యద్యపి సిద్ధిస్సంశయాస్పదా తథాపీత్యర్థః. హే నృప యుధిష్ఠిర ప్రయతానిలాభమోహాదిభ్యో నిగృహీతాని ఇంద్రియాని చక్షురాదీని యేషాంతైర్హేతుభిః పణాయితస్య సంస్తుతస్య. ని. 'ఈడితశస్తపనాయితపణాయితప్రణుతపనితపణితాని'తి స్తుతపర్యాయేష్వమరః. తే తపసం ధోః లబ్ధయే లాభాయ. దుర్యోనాదిభిస్సహేతిశేషః. ప్రయతే ఉద్యుంజే. క్రియాకారోద్యోగః క్వచిత్కుత్ర చిత్కార్యే విషయే ఫలతి సిద్ధింకరోతి క్వచిత్తు నఫలతి ఏమః క్వచిత్ఫలాభావః. ప్రవిధాతుః కార్యకర్తుః దోషస్య శీకరో లేశో ఽపి నహి నభవత్యేవ-'యత్నేకృతే యదినసిధ్యతి కో ఽత్ర దోష'ఇతిన్యాయాదితిభావః. అత్రోత్తరవాక్యార్థత్రయేణ సంశయాస్పదసిద్ధిమత్సంధిప్రయత్నసమర్థనాదనేకవాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం. ౨౭. ఇత్థమితి. ఆశ్రితార్జరతీతి రతీర్యాః లీలాయాః విలాసస్య కూలంకషః పారదృశ్వా. తత్పరిజ్ఞానీతి యావత్, మధుస్మితకృష్ణః ఇత్థం ఉక్తప్రకా

హ్యా రత్నోత్కర మూర్ధ్వశిఖరక్షోణీలాకూలంకషో హరిరగా త్కురురాజ ధానిం రథం. అవలోకయన్నిఖిలపురః ప్రలోభితామనిమేష పౌరజన ధానికరచే ఖం. మృదుగానతేషు సదుపాసనః పరైర్యదురాజవేష విదురాలయం యయౌ. ఆ. హ. తమసాం కులాని సకలాని దర్శనే సతి సద్యఏవ శమయన్మహామహిమా, స వివేశ తత్ర విదురస్య మందిరం చర మాద్రికందరమభీశుమానివ. ఏం. హ. కంసవైరిణి సమేయుషి గేహం ప్రత్యుద్గంతిశయికం మదనృత్తం, సంక్షీపాంగమయతిస్మ పురారే స్సాంధ్య

రేణ నిగద్య ధర్మరాజం ప్రత్యుక్త్వా భీమస్య వక్త్రం ముఖమసి మధురం సుకుమారం స్మితం యస్మిన్ స్తత్తథా ఈక్షమాణస్య్ అత్ర దరహాసో భీమస్య అనభిమతస్సంధిరితి సూచయతి-ఆర్ ఆగ్నే దారుణ సారథినా నీతం ప్రాపితం రత్నమయం రథమారుహ్య కురురాజధానీం హస్తినగరం ఆగాత్-ప్రాప్తవాన్. అవ.అవలోకయన్నితి. అథవా స్తినపురప్రాప్త్యనంతరం ఆనతేషు ప్రణతేషు విషయే మృదుగానతేషు పరైరానతేభ్యోఽన్యైశ్శత్రుభిర్వాదురాసదః ప్రాప్తుమశక్యః ఏషః సః యదురాజశ్శ్రీకృష్ణ అని మేషయా కృష్ణావలోకనార్థం - నిర్నిమేషనేత్రయా పౌరజనతయా పురవాసిజనస మూహేన నిరంతరాం సమ్బాధాం పుటిత హస్తినపురస్య ప్రతోళికాం రథ్యాం అవలో కయన్ సన్ విదురస్యాలయం గృహంప్రతి యయౌ గచ్ఛతిస్మ. లాటానుప్రాసః. మంజుభాషిణీ.ఆ.తమసామితి. మహత్ లోకోత్తరం మహస్తేజః యస్యతథోక్తః అత ఏవ స శ్రీకృష్ణః దర్శనే సతి సద్యఏవ సకలాని తమసాం పాపానామంధకారాణాంచ కులానిబృన్దాని. ని. 'తమోఽన్ధకారే స్వర్భానావఘే శోకే గుణాంతరే'ఇతివిశ్వః శమయన్ నాశయన్ సన్ తత్ర హస్తినపురే విదురస్య మందిరం గృహమభీశుమాం స్సూర్యః చరమాద్రేరస్తశైలస్య కందరం దరీమివ వివేశ ప్రవిష్టవాన్. అత్ర కృష్ణసూర్య యోః ప్రవేశే సామ్యస్య గమ్యత్వాత్తేన్వలప్రకృతాస్వదస్తుల్యయోగితాభేదః.'ఆంతు మానపీ'తిపాఠేఽప్యుక్తఏవాలంకారః. పరంతు వాక్యభేదమాత్రం. ఏం. కంసేతి. కంసస్య వైరిణి శ్రీకృష్ణే గేహం గృహంప్రతి సమేయుషి ప్రాప్తవతి సతి అతిశయాత్స ర్వోత్కర్షాద్ధేతోరుత్కృష్టం అతిశయికం నృత్తస్యాదురస్య-సంతోషస్య నృత్తం నాట్యం వృద్ధిరితి యావత్. ని. 'మదోరేతసి దర్పేచ హర్షద్విరదదానయో'రితివిశ్వః. పురారేశ్చమౌళి స్సంబంధినః సంధ్యాయాం భవస్య సాంధ్యస్య-తాండవవిధే ర్నాట్యక్రియాయాం అవ లేపంగర్వం సంక్షిపం సంక్షేపం గమయతిస్మ ప్రాపయామాస-ఆనందసాంద్రోఽభూది త్యర్థః. గతిబుద్ధ్యాదినా ఆణికర్తుః కర్మత్వం ఉపమాలంకారః. తస్య ముష్ణలిసాభా

తాండవవిధే రవలేపం. 30. ప. విరతే రుచితం విశుద్ధమహ్నో విధి మాధాయ పితృష్వసుః స్సకాశే, వసతోఽస్య నిశైవ సా సమాప్తావ సుదేవాత్మభువః కథానతాస్తాః. 31. గ. అథ విరతాయాం నిశీథిన్యా మివ పృథాసుతకథాయాం దినద్యుతిషు తారకాకలాపేష్వివ ప్రదీపేషు విజృంభితేషు శకుంతిభిరివ వందిభిః కలకలేషు, వికసితేషు చంచరీకేష్వివ పౌరజనేషూత్పలాదివనమహోత్పలం రాజమందిరం ద్విదురమందిర మాగతేషు, విరోచన ఇవ కమలలోచనః ప్రాచీనగిర్యంకాదివ పర్యంకాదుత్తస్థౌ. 32. ప. సమాప్య సంధ్యోపయికం సకృత్యం

గ్యమిత్యాదౌ దండినా తదభిధానాత్ - స్వాగతావృత్తం. 30. విరతేరితి. అహ్నో దినస్య విరతేస్సాయంకాలస్య ఉచితం కరణీయం విశుద్ధం పావనం విధిం కర్మసంధ్యా వందనాదికమాధాయ కృత్వాపితృష్వసుః కుంత్యాస్సకాశే సన్నిధౌ వసతో వర్తమానస్య వసుదేవాత్మభువః శ్రీకృష్ణస్య సానిశా ప్రవేశరాత్రిరేవ సమాప్తా విరతాభూత్. తాస్తాః కథాస్తు త్రిదశవార్ష్ణ్యకృతసమాప్తాః అభూవన్ తయోరితిశేషః. శ్రీకృష్ణ కుంత్యోరిత్యర్థః. చిరాద్దృష్టయోరిష్టజనయోస్సప్రేమసల్లాపస్వర్గాదప్యతిశేతఇత్యర్థః. ఔపచ్ఛందసికం. 31. ఆథేతి. అథ నిశీథిన్యాం రాత్ర్యామివ పృథాకథాయాం కుంతిసల్లాపే విరతాయాం సమాప్తాయాం సత్యాం ద్వయోరపి సమాప్తయోస్సత్యోరిత్యర్థః. ఏవమగ్రేఽపి - 'పృథాసుతకథాయామి'తి పాఠే పాండవసంబంధికథాయామిత్యర్థః. కృష్ణకథ్యమానాయామితిశేషః. తారకాణాం నక్షత్రాణాం కలాపేషు సమూహేష్వివ దీపేషు వినా మ్లానా ద్యుతిః శోభా యేషాం ప్రదీపేషు - తథోక్తేషు సత్సు శకుంతిభిః పక్షిభిరివ వందిభిస్సుస్తుతిపాఠకైః కలకలేషు కోలాహలరవేషు విజృమ్భితేషు ప్రకటితేషు సత్సు నళినేషు పద్మేష్వివ నయనేషు లోచనేషు వికసితేషు సత్సు చంచరీకేషు భృంగేష్వివ పౌరేషు జనేషు ఉత్సవాత్కుతూహలమివ రాజమందిరాద్రాజ్ఞః ధృతరాష్ట్రస్య మందిరాత్ మహోత్సవం కమలం ప్రతీవ విదురస్య మందిరం ప్రతి ఆగతేషు సత్సు నిరోచనస్సూర్యఇవ కమలలోచనః శ్రీకృష్ణః ప్రాచీనగిరేరుదయశైలస్య అంకాత్తటాదిసపర్యంకాచ్ఛయనాదుత్తస్థౌ - ఉత్థితవాన్. అత్ర పృథాకథా నిశీథినీ దీపాదీనాం ప్రకృతానామేవ విరత్యాదినా ధర్మేణోపమ్యస్య గమ్యత్వాల్లేశవలస్కృతగోచరాణాం తుల్యయోగితానాం సంసృష్టిః. 33. సమాప్యేతి. అథ ఉత్థానానంతరం అలఙ్కృతాని నిద్రావసరపర్యస్తవస్త్రభూషణాదీనాం యథాపూర్వం అవస్థాపనేన విభూషితాని అంగాని యస్య తథోక్తః స శార్ఙ్గధన్వా శ్రీకృష్ణః సంధ్యాయాం ప్రాతఃకాలికాయాం ఔపయికం యుక్తం

సమాపయిష్యన్నపి కార్ష్ణ్యార్ధనాన్వా, అలంకృతాంగో విదురస్య హస్త మాలంబ్య మందం నిరగాన్నికేతాత్. 3ర. గ. తదను నిఖిలమహా రారంభకృత్యమవసాయ్య బాలాతపేన బలాహకఇవ ఘుసృణమసృణే తేన పటీరపంకేన చర్చితకళేబరః పంకేరుహాశంకినీభిరంచలలిఖితరాజ హంసరాజిభి రాకృష్యమాణేనేవ పీతాంబరభాగేన పరిచుంబిత ప్రపద పల్లవో నిజోదరాంతరానవకాశతయా బహిర్నిర్గతై ర్జగదండశిశుభిరివ ముక్తాఫలైః ప్రత్యుప్తమేఖలాముఖభాగో వర్షాహేమంతసమయయో రవ్యవినశ్వరం లక్ష్మీలీలాకమలముపశ్లోకితు మాగతేన దినమణిబింబే నేవ కాస్తుభేన దేదీప్యమానభుజాంతరో దనుజపరిషదాహ్వాతికర కృపరి

కృత్యం వందనాదిం సమాప్య శ్రుత్వా సంధేః కురూణాం పాండవైస్సహ సంధా నస్య ఔపయికం కృత్యం ధృతరాష్ట్రాభిస్సహ ఆలోచనమపి సమాపయిష్యన్ కరిష్యమాణస్య విదురస్య హస్తమాలంబ్య గృహీత్వా నికేతాచ్ఛయనగృహాన్మందం సవిలాసం యథాతథా నిరగార్భహిరాగతవాన్ - 'తమసాంతులానీ'త్యాది శ్లోకపం చకం గద్యమేకంచ బహుషు మూలపుస్తకేషు సందర్భవిరుద్ధక్రమం దృష్టం యథా సందర్భానురోధం వ్యాఖ్యాతమితి ధ్యేయం. 3ర. తదన్వితి. తదను శయన గృహనిర్గమనానంతరం నిఖిలం అహ్నో వాసరస్య ఆరంభే ఆదౌ ప్రాతః కాలమితియా వత్. యత్కృత్యం స్నానసంధ్యావందనాదికం తదవసాయ్య సమాప్య బాలాతపేన బలాహకః మేఘుఇవ ఘుసృణేన కుంకుమేన మసృణితేన మిశ్రితేన పటీరపంకేన చర్చి తం లిప్తం కళేబరం దేహో యస్య తథోక్తః పంకేరుహమరుణకమలమితి శబ్దార్ణవ ఇతి శంకినీభిః అంచలే అంతభాగే లిఖితాభిః చిత్రితాభిః రాజహంసానాం రాజభిః పంక్తిభిరవకృష్యమాణేన ఆధోనీయమానేనేవ స్థితేన పీతాంబరస్య భాగేన ప్రాంతదే శేన పరిచుమ్బితం సృష్టం ప్రపదం పాదాగ్రం పల్లవమివ యస్య తథోక్తః. నిజస్య ఉదరస్య కుక్షేః అంతర్మధ్యేన విద్యతే అవకాశః యేషాంతేషాం భావస్తత్తా తయా హేతునా. అసంఖ్యేయత్వాదితిభావః. బహిర్నిర్గతైర్జగదండానాం బ్రహ్మాండానాం శిశు భిరివస్థితైః ముక్తాఫలైః ప్రత్యుప్తః సంఘటితః మేఖలాయాః కాంచ్యాః ముఖభాగః అగ్రదేశః యస్యతథోక్తః. వర్షాసమయేహేమంతసమయేచ ద్వయోరపి అవినశ్వరం అక్షీణశోభమిత్యర్థః. ప్రభావాదితిభావః. లక్ష్మ్యాః వక్షస్థితాయాః లీలాకమలముపశ్లో కితుం స్తోతుమాగతేన దినమణేస్సూర్యస్య బింబేనేవ స్థితేన కాస్తుభేన రత్నేన దేదీప్య మానం భుజాంతరం వక్షః యస్య తథోక్తః దనుజపరిషదః రాక్షససభస్య ఉత్పాతేన

వేమేనేవ పద్మరాగకేయూరేణ పరిమండితబాహుదండో ద్వారినిర్గత్య సుయోధనదుర్వాసితాయానగరభువ స్స్పర్శనం పరిహర్తుమివ ద్వారి సవినయముపాగతేన దారుకేణ సంయోజితమణిపాదుకో గురుకృప ప్రముఖైర్బ్రహ్మసంఘైః ప్రతిపాద్యమానజయాశిషం శిరసా ప్రతిగృహ్ణానః, కుశలప్రశ్నకోరకితామోదాభ్యాం కురురాజదేవవ్రతాభ్యాం సదనాభిగమనాయ సంప్రార్థ్యమానశ్చిరతరావసరం ప్రతిపాలయతా మక్షౌహిణీపతీనా మంజలివనజావళీమవలోకనేన సంభావయమానో ముకుందోవందిబృందపరిపఠ్యమానకంసాదివిజయబిరుదావళీప్రబంధబంధురేణ మంగళకుసుమగంధసంపదంధీకృతపుష్పంధయర్షుంకారసహచర

దుర్నిమిత్తేన రక్తపరివేషేణేవ స్థితేన పద్మరాగమయేన కేయూరేణ అర్జదేన ఉత్పాతాలాతచక్రరక్తపరివేషాభ్యామివ కేయూరాభ్యామితి పాఠాంతరం - పరిమండితో అలఙ్కృతో భుజో దండావివ యస్య తథోక్తః నిర్గత్య ద్వారపర్యంతమాగత్య సుయోధనేన ఖలేన దుర్వాసితాయాః నివాసానర్హీకృతాయాః నగరభువః హాస్తినపుర భూమేః స్పర్శనం పరిహర్తుమివ ద్వారి ద్వారపివ. నతు ప్రాఙ్గణ ఇత్యర్థః. సవినయం యథాతథా ఉపగతేన దారుకేణ సంయోజితే సంఘటితే - మణిమయే పాదుకే యస్య తథోక్తః. కించిదవనమితైః వినయాత్ ప్రహ్వీకృతైః పూర్వకాయైః యేన తేన విదురేణ వితీర్యమాణాః దీయమానాః హస్తావలమ్బాః యస్య తథోక్తః. గురుర్ద్రోణాః కృపశ్చ ద్వౌ ప్రముఖౌ ప్రధానౌ. యేషాంతైర్బ్రహ్మసంఘైః బ్రాహ్మణసమూహైః ప్రతిపాద్యమానాం క్రియమాణాం జయాశిషం శిరసా ప్రతిగృహ్ణానః శిరోఽవనతిపూర్వకం స్వీకుర్వాణః కుశలప్రశ్నైః కోరకితాః సంజాతకోరకాః ప్రవర్ధితఇతియావత్ - మోదస్సంతోషో యయోస్తాభ్యాం కురురాజదేవవ్రతాభ్యాం ధృతరాష్ట్రభీష్మాభ్యాం. యత్తు కురురాజాః దుర్యోధనఇతి - తన్న - సుయోధనాదిభిశ్చతుర్భిరధ్యాసితపూర్వమితి ఉత్తరగ్రంథేన సందర్భవిరోధాత్ - సదనాభిగమనాయ నిజగృహంప్రతి ఆగంతుమితి తుమర్థాచ్చ భావవచనాదితి చతుర్థీ -నమ్యక్ప్రార్థ్యమానః చిరతరమత్యంతవిళమ్బేనఅవసరం నమస్కారసమయం ప్రతిపాలయతాం నిరీక్ష్యమాణానాం అక్షౌహిణీపతీనాం అక్షౌహిణీ సంఖ్యసేనానాయకానాం అఞ్జలీనామేవ కమలవనానాం ఆవళిం పంక్తిం అవలోకనేన దర్శనేన సౌరతేజఃప్రసరణాత్మకేన సంభావయమానః బహుమన్యమానః ముకుందస్శ్రీకృష్ణః వందినాం స్తుతిపాఠకానాం బృన్దేన పరితః పఠ్యమానైః కంసాదీనాం ఖలానాం విజయస్య సంబంధిభిః బిరుదావళీభిర్నామప్రబంధైర్బంధురేణవ్యాప్తేన

వాదిత్రఘోషేణ మేఘవర్జమున్మిషంతీభి స్సౌదామినీభిరివ కనకవేత్ర లతికాభి రంకురీకృతేన మహతా రాజపథేన సుయోధనాదిభి శ్చతుర్భి రథ్యాసితపూర్వం సభామంటపం శనైశ్శనైరవజగాహే. ౩౫. ప. ద్వారం సమేయుషి హరావథ తత్రగోష్ఠ్యా స్సర్వై స్సమం నరపతి స్సహసోదతిష్ఠత్, పూర్వాచలాశ్రయిణి పూషణి పద్మషండే స్సారభ్య పూర ఇవ షట్చరణైరనేకైః. ౩౬. ప. తత్రాతితుంగే తరసోపనీతే రత్నాసనేఽయం రచితోపవేశః, పురోహితైర్ధరణ్యధివి ప్రదిష్టాం పూజా ముపాదత్త పురాన్పురాణః. ౩౭. ప. సభాంతరే తత్రసమగ్రకాంతిం

శబ్దాయమానేనేతి యావత్. మంగళకుసుమానాం ఆచారార్థం వికీర్ణపుష్పాణాం గంధ సంపదా పరిమళసమృద్ధ్యా ఆంధీకృతానాం పుష్పస్రగ్యానాం మత్తానాం భృంగానాం ఝంకారైస్సహచరః మిశ్రః వాదిత్రాణాం వీణావేణుమృదంగతాళాదీనాం ఘోషః కోలాహలః యస్మిన్ స్థలోక్తేన మేఘవర్ణంయథాతథా సమున్మిషంతీభిస్ఫురంతీభిస్సౌదామినీభిః విద్యుద్భిరివ స్థితాభిః కనకమయీభిర్వేత్రలతాభిః కంచుకిభృతాభిః ఆకులీకృతేన నిస్సార్యమాణప్రేక్షకపౌరసంకులితేన మహతా విస్తీర్ణేన రాజపథేన ఉపలక్షితః చతుర్భిస్సుయోధనః ఆదిర్యేషాంతైర్దుర్యోధనదుశ్శాసనశకునికర్ణైః పూర్వమధ్యాసితం ఉప విష్టంఅధ్యాసితపూర్వం సభామంటపమాస్థానీం శనైశ్శనైరవజగాహే-ప్రవివేశ. ఉల్వో ల్బణసంసృష్టిః. ఏతద్దద్యస్యాదౌ ఆస్యేద్యుతి పాఠోఽసంగతార్థత్వాదుపేక్ష్యః. ౩౫. ద్వారమితి. ఆథ వారా శ్రీకృష్ణే ద్వారం ప్రతి సమేయుషి ప్రాప్తవతి సతి తత్ర ఆస్థా నమండపే నరపతిర్దుర్యోధనః. సహసాతిసత్వరం గోష్ఠ్యాస్సమాజాత్ సర్వైస్సభ్యై స్సమం పూషణి సూర్యే పూర్వాచలముదయశైలమాశ్రయిణి ప్రాప్తవతిసతి పద్మానాం షండైః అనేకైష్షట్చరణైర్భృంగైస్సమం సౌరభ్యపూరః పరిమళ ప్రవాహఇవ ఉదితష్ఠత్ ప్రత్యుత్థితవాన్ పూర్ణోపమాలంకారః. ఏతత్పద్యం బహుషు మూలపుస్తకేషు నదృష్టమిత్యత్ర లిఖితం. ౩౬. తత్రేతి. తత్ర ఆస్థానే తరసా ద్రుతం ఉపనీతే సమీపం ప్రాపితే అతితుంగే అత్యున్నతే రత్నమయే ఆసనే రచితః కృతః ఉపవేశః యేన సః అయం పురాణః పుమాన్ పురాణపురుషః శ్రీకృష్ణః అగ్రభువి పురోహితైః ప్రవిష్టాం నివేదితాం పూజాం అర్ఘ్యపాద్యాదికం ఉపాదత్త స్వీకృతవాన్. ౩౭. నథేతి. తత్ర తదానీం సభాయాః అంతరే మధ్యే సమగ్రా సంపూర్ణా కాంతిస్సౌం దర్యం యస్య తం సరోరుహాక్షం శ్రీకృష్ణం సంవీక్ష్య సంనిక్ష్య ఆదరాద్ద్విరుక్తిః. నథేం

సంవీక్ష్య సంవీక్ష్య సరోరుహాక్షం, నరేంద్రవర్జం నగరీజనేషు నకస్యవా భూన్నయనప్రమోదః. 3ర. ఫ. భద్రాసనాదుపనతం పదపల్లవాగ్రం సంవాహయత్యుపగతే విదురే దయార్ద్రధీ, సామాజికే బుధజనే సతి దత్తకర్ణే ప్రజ్ఞాదృశం నృప ముభాషత పద్మనాభః. 3ర. ప. అలైర్వర హోభి రధియుద్ధమవేక్ష్య నంక్ష్యచ్ఛాంద్రం కులం తవ సుతైస్సహ పాండవానాం, సంధిం విధాతు మధునా సమయే విధేయం ప్రాప్తోఽహ మస్మి భరతర్షభ తే సకాశం. 3ర. ప. శతేన సంధత్స్వ తనూభవానాం కుంతీకుమారాన్కుశలోదయాయ, కల్లోలజాలేన కళిందజాయా గంగా

ద్రేణ దుర్యోధనేన వర్జం యథాతథా తదితరేషు నగరీజనేషు పౌరాణాంమధ్యఇత్యర్థః. కస్యవా జనస్య నయనప్రమోదః నేత్రానందః నాభూత్ - తమేకం వినా సర్వస్యా ప్యభూదిత్యర్థః. పాండవపక్షపాతినోహారేః ద్వేష్యతయా తన్నిరీక్షణం న తస్యానంద కరమితిభావః. యత్తు 'నరేంద్రవర్జం ధృతరాష్ట్రవర్జమి'తి వ్యాఖ్యాయ అంధత్వాన్న తస్యానన్దోఽభూదితిభావ ఇతి-తన్న - దర్శనానన్దయోస్సమానకర్తృకత్వబోధకం సంవీక్ష్యేతి ల్యబంతేన తత్రోభయత్ర ధృతరాష్ట్రస్య ప్రసక్త్యభావస్ఫురణాదిత్యలంవిస్తరేణ. 3ర. భద్రేతి. దయయార్ద్రధీః మధురస్వభావః పద్మనాభో యస్యసః శ్రీకృష్ణః భద్రాసనాద్రత్నసింహాసనాత్. ఉపనతం ఆధిప్రసారితం పదే పల్లవే ఇవ తయో ర్యగ్రం భాగం పుపగతే సమీపస్థితే విదురే సంవాహయతిమృదుమర్దయతిసతి సామాజికే సభ్యేబుధజనే దత్తకర్ణేమేవ వక్ష్యమాణం వక్ష్యయిష్యతీతి సావధానా కర్ణాయస్య తథోక్తేసతి చ ప్రజ్ఞా దృశం నృపమంధం ధృతరాష్ట్రం ప్రతి అభాషత ఉక్తవాన్ - వక్ష్యమాణప్రకారే ణేతిభావః. 3ర. అలైరితి. హే భరతర్షభ హే ధృతరాష్ట్ర అలైఃపంచభిరహో భిర్వాసరైరధియుద్ధం - యుద్ధే చంద్రస్యేదం కులం నంక్ష్యత్ - నాశంగమిష్యత్ అన్యోన్యకలహాదితిభావః. అవేక్ష్య జ్ఞాత్వా అధునా అస్మిన్ - సమయే విధాతుం కర్తుం యోగ్యం విధేయం - అన్యదాతు కృతేనాపి తేన ప్రయోజనాభావాదితిభావః. తవ సుతైర్దుర్యోదనాదిభిస్సహ పాండవానాం సంధిం అనోన్యానుకూల్యం విధాతుం తే తవ సకాశం సమీపంప్రతి అహం ప్రాప్తోఽస్మి. శ్ర. శతేనేతి. హే గేయకీర్తే స్తవ్యకీర్తే ధృతరాష్ట్ర తవ తనూభవానాం పుత్రాణాం శతేన సహ కుంతికుమారాన్ ధర్మరాజాదీన్ కళిందజాయాః యమునాయాః కల్లోలానాం మహాతరంగాణాం జాలేన సమూహేన సహ గంగాయాస్తరంగానివ కుశలస్య అనోన్యక్షేమస్య ఉదయాయ అవిర్భావాయ సంధత్స్వ సంధిం కురు అత్రోపమగూ కురుపాండవానాం

తరంగానివ గేయకీర్త్యే.రం. ప. పాదారవిందే ప్రణతీ శ్శిరోభిశ్శతంశతం సాదరమర్పయంతః, పాండోః కుమారాశ్చ భవంతమేవం విజ్ఞాపయంతి స్మ వినీతిపూర్వం. రం. ప. జాతావనేవయమమీభవదంకభూమా వృద్ధిం గతాశ్శిరసి శాసనమాదధానాః, నిస్తీర్ణసంగరపయోనిధయస్స్వ యాదస్థాప్యాయథాంశమవనేరవనేవనేవా. రం. ప. బాల్యే వనాంత ఋషుషాం మమ పాండవానా మేకాపి రక్షణవిధౌ న బభూవ ధాత్రీ, ఇత్యేవ శోక మనిశం హృదయే దధాన స్తస్యాస్తు నార్ధమపి సంప్రతి

దార్బల్యవైమల్యయోః ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. రం. పాదేతి. కించ పాండోః కుమారాః ధర్మరాజాదయః భవంతం త్వాంప్రతి పాదారవిందే శిరోభిః శతం శతం ప్రత్యేకం శతసంఖ్యాః ప్రణతీః నమస్కారాన్ సాదరం యథాతథా అర్పయంతః సర్వంతస్సన్తః వినీతిః వినయః పూర్వం యస్మిన్ తత్తథా. ఏవం వక్ష్యమాణ ప్రకారేణ విజ్ఞాపయంతిస్మ విజ్ఞాపితవంతః మన్మఖేనేతిభావః. యత్తు శతంశతం దశ సహస్రమితి-తన్న తథాసతి 'సంఖ్యాస్థే ద్విబహుత్వేస్త'ఇత్యనుశాసనాత్ ప్రణతీరితి బహువచనాంతవిశేష్యవాచకానురోధేన శతశతానీత్యేవప్రయోగస్యాత్ - 'వింశత్యా ద్యాస్సైకత్వ'ఇత్యనుశాసనాచ్చ నయథోక్తవ్యాఖ్యానవిరోధఇత్యపి ధ్యేయం. రం. జాతాఇతి. వనే జాతాః ఉత్పన్నాః భవతః తవ అంకభూమా ఉత్సంగదేశే వృద్ధిం గతాః శాసనం అజ్ఞాం భవదీయాం శిరసి ఆదధానాః బిభ్రాణాః నిస్తీర్ణః అతిక్రాంతః సంగరః వనవాసాజ్ఞాతవాసప్రతిజ్ఞైవ పయోనిధిస్సముద్రః యైస్తథోక్తాః అమీ ఏవం భూతాః వయం త్వయా అద్య యథాంశం అవనేః భూమేః అవనే రక్షణేవా. రాజ్యే వేతియావత్. స్థాప్యాః స్థాపితుమర్హాః వనేవాస్థాప్యాః. ఉభయమపి త్వదధీనమిత్యర్థః. పిత్రాజ్ఞాయాః దుర్లంఘ్యత్వాదితిభావః. రం. బాల్యఇతి. వనాంతే ఆరణ్యమధ్యే జనుర్జన్మ యేషాంతేషాం మమ మదీయానాం పాండవానాం రక్షణవిధౌ పోషణక్రియాయాం విషయే ఏకాపి ధాత్రీ ఉపమాతా సబభూవ-ఇత్యుక్తప్రకారం శోకం ఉపమాత్రభావకృతమేవ అనిశం హృదయే దధానః త్వం తస్యాః ధాత్र్యాః భూమేరుపమాతుశ్చ ఆర్ధమపి సంప్రతీదానీం నదిత్ససి దాతుంనేచ్ఛసీతి కాకుః. కింతు దిత్సన్నేవేత్యర్థః. అత్ర వనే ధాత్రీమాత్రభావశోచనస్య స్వసమతుం ఆర్ధధాత్రీ దానావశ్యకత్వహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం - తచ్చోపమాతృభూర్ధాత్రీశబ్దశ్లేషభిత్తికాలభ్యాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యుజ్జీవితమితి తదౌరంగాంగిభావేన సంకరః. 'ధాత్రీస్యాదుపమాతాపి భూమిరామలకీచనే'తి నానార్థరత్నమాలాయాం - ఇతి

దిత్ససి త్వం. ౪౪. ప. ఇత్థం బ్రువాణం యదునీరమేనం నిశ్వస్య దీర్ఘం నృపతిర్బభాషే, వ్యరంసిషం వ్యక్షిపమముం విముంచ విముంచవత్సేత్య నుశాస్య శౌరే. ౪౫. ప. మధుగంధననిమీలితాముసీంద్రే మమ జనసీ ఖలు పుత్రవత్సలా సా, ముఖరహా మనవేక్ష్య మూర్ఛసూనో ర్మమ మధికా మధునా యథా బభూవ. ౪౬. ప. స్వయమపి న విబుధ్యతే సుతోఽయం సుమతిజనస్యశృణోతి నాపి వాచం, కురుకులకుశలాంకు రాభివృద్ధ్యై గుణగణవారినిధేగతి స్త్వమేవ. ౪౭. గ. ఇతిసిద్ధాంతితవతి

నిజ్ఞాపయంతిస్మేతి పూర్వేణాన్వయః. ౪౪. ఇత్థమితి. ఉక్తప్రకారం బ్రువాణం పాండవవిజ్ఞాపనాం కృయంతమేనం యదునీరం శ్రీకృష్ణంప్రతి నృపతిః ధృతరాష్ట్రః దీర్ఘంయథాతథా నిశ్వస్య హేవత్స దుర్యోధన అముం వ్యక్షిపం దుర్మార్గం పాండవైర రూపం విముంచ విముంచ త్యజత్యజేత్యాదరాద్ద్విరుక్తిః. ఇత్యుక్తప్రకారేణానుశాస్య శిక్షయిత్వా హే శౌరే శ్రీకృష్ణ అహం వ్యరంసిషం విరతవానస్మి శాన్తోఽస్మీత్యర్థః ఇతి బభాషే ఉక్తవాన్. ౪౫. మధ్వితి. కించ హే మధుమథన-మధునామక దైత్య నాశక కృష్ణ - సా ప్రసిద్ధా మమ జనసీ అమ్బికా మయి పుత్రే వత్సలాఖలు దయాళుస్స్వేవమనీంద్రే వ్యాసే నిషయే నిమీలితా ముకులిత నేత్రాఽభూత్. యయా పుత్రదాయిని మనీంద్రే మీలితాక్ష్యా జనన్యా అవమంధత్వేన జాతఇత్యర్థః. మూర్ఖస్య స్వతోఽనివేదినః పరైరోధితమశ్రోతుశ్చ సూనోర్దుర్యోధనస్య ముఖమనవే క్ష్యాధునా అధికాం నిరవధింముదం దధామి ధారయామి ఆనందం తత్తాదృగ్దుఃఖాదాం ధ్యాదపి దుఃఖాయ తే పుత్రస్య మూర్ఖ్యమిత్యర్థః. అత్ర కిం ఉత్తరవాక్యేన పుత్ర వాత్సల్యసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం? ఉత ఆంధ్యస్య దోషస్యైవ సం తోషజనకత్వేన గుణతవర్ణనాల్లేశాలంకారః? ఇత్యుభయత్ర సాంకసామ్యాదేకత్ర బాధ కాభావాచ్చ ద్వయోస్సందేహసంకరః. పుష్పితాగ్రావృత్తమ్. ౪౬. ధృతరాష్ట్రః పుత్ర మూర్ఖ్యం విశదయతి—స్వయమితి. అయం సుతో దుర్యోధనః స్వయమాత్మానాపి న విబుధ్యతే - శోభనా కార్యాకార్యవివేచికా మతిః ఆగామిగోచరబుద్ధిః యస్య తస్య జనస్య భీష్మవిదురాదేర్వాచమపి న శృణోతి - నానుతిష్ఠతీత్యర్థః. అతః హే గుణగణ వారినిధే శ్రీకృష్ణ, కురుకులస్య కుశలమేవాంకురస్తస్య అభివృద్ధ్యై త్వమేవ గతిర్నాన్య ఇత్యర్థః. తథాచ త్వమేవ నయభయాభ్యాం ఇదానీం సంధిం ఘటయేతిభావః. వృత్తంతు పూర్వముక్తమ్. ౪౭. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారం బద్ధాంజలౌ రాజని ధృత రాష్ట్రే సిద్ధాన్తితవతి ప్రకృతకార్యంనిశ్చితవతిసతి నిజస్య ఆసనస్య రత్నపీఠస్య అర్ధే

బద్ధాంజలౌ రాజని నిజాసనార్ధనివేశితకరతలతయా కించిదున్నమిత వామభుజశిఖరేణ గండమండలే నిమజ్జితమకరకుండలం కటిచలనకం దళితకాంచన పటమర్మరాగావమిూషత్కంధరం వినివర్త్య. ర్ర. ప. క్లిష్టస్థితం రవిభువాకృతహస్తకాళం దుశ్శాసనేన ధురి దూషితసంధిపక్షం, కర్ణోపకంఠచలితాధరమాతులాస్యం కౌరవ్యమాహ కురుసంసది కంసవైరీ. ర్ర. ప. పృథాసుతేభ్యః పృథ్వీం తదీయాం పునర్దిశేతి బ్రువతో గురోర్గిరం, అశృణ్వతః కౌరవ తే కథంవా సంభూతి రేషా శశినోఽన్వవాయే. శి. ప. తత్తాదృశం శృణు మహత్తరవంశవృత్తం పూర్వర్షిజా నవవయాః పితురంతికేఽర్భకః, త్యక్తాన్యకర్మవిధిరాశ్రమం పితృ

మధ్యే నివేశితం నిక్షిప్తం కరతలం యేన తస్యభావస్తత్తా తచ్ఛీలతా కించిదున్నమితేన వామభుజస్య శిఖరేణ అగ్రభాగేన గండమండలే వామకపోలమధ్యే నిమజ్జితం ప్రవేశితం మకరాకృతికుండలం యస్మింస్తత్తథా కటేర్నితమ్బస్య చలనేన తిర్యగ్వ్యావర్తనేన కందళిత స్సంజాతః - కాంచన పటస్య పీతాంబరస్య - మర్మరా రవః నుర్మరేతిశబ్దః యస్మింస్తత్తథా ఈషత్కించిత్ కంధరాం గ్రీవాం వినివర్త్య ఆభ్యావర్త్యేత్యత్తరేణాన్వయః. ర్ర. క్లిష్టేతి. కంసవైరీకృష్ణః రవిభువా కర్ణేనసహ కృతాః వాస్తాభ్యాం తాభ్యాం మిథస్తాడనాని యస్మింస్తత్తథా క్లిష్టం నిర్మితం స్థితం యేన తం. ధురి ఆగ్రే దుశ్శాసనేన భ్రాత్రా దూషితః నిందితస్సన్ధిపక్షః సన్ధిసాధ్యం యస్య తం. కర్ణస్య శ్రోత్రస్య ఉపకంఠే మూలే చలితః గూఢం సంధిపక్షదూషణేన కమ్పితో ఽధరో యస్య తాదృశం మాతులస్య శకునేరాస్యం వక్త్రం యస్య తథోక్తం కౌరవ్యం దుర్యోధనం ప్రతి కురుసంసది కౌరవసభాయాం శృణ్వన్న్యాం సత్యామితి శేషః. ఆహ వక్ష్యమాణప్రకారేణ ఉవాచ. ర్ర. పృథేతి. హే కౌరవ దుర్యోధన పృథాసుతేభ్యః ధర్మరాజాదిభ్యః తేషామిమాం తదీయాం నతు త్వదీయామిత్యర్థః. పృథ్వీం భూమిం ద్యూతేనాపహృతాం పునఃప్రతిజ్ఞాప్రకారంచిశ యచ్ఛతిత్యుక్తప్రకారేణ బ్రువతః కథయతః గురోః పితుర్గాం వాక్యమశృణ్వతః ఉల్లంఘయతస్తే తవ సంబంధినీ ఏషా కీర్తాజ్జోల్లంఘినీ సంభూతిస్సన్న శశినశ్చంద్రస్య అన్వవాయే వంశేకం వేత్యాశ్చర్యే. ఆభూదితి యోజ్యమ్. శి. తదితి. హే కౌరవ దుర్యోధన తత్తాదృశం అనుపమం అతీవ మహత్ శ్లాఘ్యం తవ సంబంధినః వంశస్య వృత్తం చరిత్రంశృణు యేనరాజ్ఞా యూయం పౌరవాఇతి ఖ్యాతాః స పూరుర్నామ రాజా చంద్రవంశ్యః పితుర్యయాతితః ఆత్తా జీర్ణా జరా యేన తథోక్తస్సన్ నవం వయః యౌవనం దత్వా తస్మై ఇతిశేషః.కాలాంతరీయం తత్తిత్వాధునికమేవ పశ్యేత్యతఆహ-త్యక్త్వేతి. ధీరా

ముదే తృణవద్ద్వితీయం దేవవ్రతోఽయమిహ తిష్ఠతి ధీరధీరః. ౫౧. ప. కితవో క్తిభిః కిసలితస్య కర్ణయో స్సఫలో భవేత్తవ తదా మనోరథః, హరినందనేన యుధి పాతితం ధనుర్ధ్వారమస్తకాన్నపున రున్మజ్జచేత్. ౫౨. ప. వంశః కురూణాం మహితోఽయ మస్మిన్ ధర్మం కళంకం చతురో క్షులు చ్వా, ఏకత్రకోటా రజనేరధీశః పరత్రమన్యేపరుషోభవాంశ్చ. ౫౩. ప. బంధూపదిష్టం న శృణోషి వత్స సంధానమస్మిన్నతవాద్య దోషః, గంధర్వరాజేన కృతం వనాంతే బంధం పునర్ముక్తవతాం హి

ణామపి ధీరః అసదృశధైర్యశాలీ అతఏవ ఆయందేవవ్రతో భీష్మః పితుశ్శంతనోర్ముదే సత్యవతీలాభసంతోషాయ ద్వితీయమాశ్రమం గార్హస్థ్యం దారపరిగ్రహమితి యావత్. తృణవత్ తృణమివ త్యక్త్వా. ఇహేదానీమత్రచ తిష్ఠతి-నతు యదాకదావాయత్ర ఋత్రవేత్యర్థః. ౫౧. నయేనోక్త్వా భయేనావా—కితవేతి. కించ హేకారమ, కర్ణయోః కితవస్య అక్షవిద్యానిపుణస్య శకునేరు క్తిభిః దుర్బోధనైః కిసలితః సంజాతపల్లవః ఉత్పన్నఇతి యావత్. 'కిసాలయంకిసలయం కిసాలం కిసలం కిస' మితి శ్రీహర్షః. సః పాండవసర్వస్వాపహరణవిషయకత్వేన ప్రసిద్ధః తవ సంబంధీ మనోరథః కామః తదా సఫలం భవేత్ యది కైరాతే హరినందనేన ఆర్జునేన పాతితం తాడితం నివేశితం ధనుషి గాండీవం హస్య మస్తకాచ్ఛిరసః పునర్నోన్మజ్జచేత్ నోత్థితం యది తదా భవేదితి సంబంధః. గాండీవమేవ లేభ్యస్సర్వస్వం దదాతి - కింత్వయేతిభావః. అత్ర కిసలితత్వఫలితత్వరూపేణ మనోరథస్య వృక్ష త్వారోపప్రతీతేరేకదేశవర్తిరూపకం-తుంజుభాషిణీ. ౫౨. వంశఇతి. అయం కురూణాం వంశః మహితఃలాకైకపూజ్యః యద్యపి తథాపి అస్మిన్వంశే ఏకత్ర కోటా ఆదిభాగఇతి యావత్. కళంకం చిహ్నం అపవాదంచ ధర్మం రజనేః రాత్రేరధీశశ్చంద్రశ్చ, పరత్ర కోటా అంత్యభాగే కళంకం అపవాదం చిహ్నంచ ధర్మం పరుషః నిర్దయోభవాంశ్చ ద్వౌ చతురౌ నిపుణౌ ఖల్వితిమన్యే - 'కళంకోఽంకాపవాదయో' రిత్యమరః. ౫౩. బంధూపదిష్టమితి. హేవత్స శిశువత్కర్తవ్యానభిజ్ఞ త్వం బంధుభిరస్మదాదిభిః ఉపదిష్టం బోధితం సంధానం సంధిం నశృణోషి నాంగీకరోషీతియత్-అస్మిన్ సంధ్యనంగీకారవిషయే ఆద్య తవ దోషః అపరాధః నభవతి. కింతు వనాంతే ద్వైతవనమధ్యే గంధర్వరాజేన చిత్రసేనేన కృతం బంధం త్వదీయం పునర్ముక్తవతాం మోచితవతాం తేషాంహి పాండవానామేవ దోషః భవతి - అత్ర క్రమేణ దోషగుణయోర్బంధూక్తసంధ్యనంగీకారబంధమోచనయోర్గుణదోషత్వస్య వర్ణనాల్లేశాలంకారద్వయమంగాంగిభావేన సంకీర్ణం - అత్రాపి శృణోషీత్యత్ర కరోషీ

తేషాం. ౪౯. గ. ఇతి నిగదితవతి భగవతి క్రోధనస్సుయోధనోఽపి గిర మిమాముజ్జగార.౪౯.గ. అయే నందనందన కేవలం విరాటతనయాశ్రయ లాభేన కృతకృత్యం మన్యమానానాం కుంతీభువాం చ బహుభిరక్షౌహిణీ పతిభి రనుఋణ మావేద్య మానాంజలిధ్వోరణీమవలోకితు మప్యలబ్ధావ సరాణా మస్మాకం చ కింవా సంధానం? కింవా తవ దూతకృత్యం? కిం వా మయా దేయం! ఈదృగ్విధం ముధాయాసమవధూయ యథాగతం గం తవ్యమితి. ౪౬. ప. ఆకర్ణ్య తచ్చకితచేతసి నమ్రవక్త్రే కర్ణౌ పిధాయ

త్యేవ పఠనీయమ్ - అన్యథా పూర్వోక్తదోషాపత్తేరితి. ౪౪. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకా రేణ భగవతి శ్రీకృష్ణే నిగదితవతి ఉక్తవతిసతి క్రోధనః సుయితస్సుయోధనః దుర్యోధ నోఽపి ఇమాం వక్ష్యమాణాం గిరం వాక్యముజ్జగార ఉక్తవాన్. ౪౫. ఆయేఇతి. నందో నామ కశ్చిద్గోపాలః తస్యనందనః పుత్రః తస్య సంబుద్ధిః అయే నందనందన - హే శ్రీ కృష్ణేత్యామంత్రణం గోపాలానాం మాఘ్యప్రసిద్ధిమనుధ్యేతి ధ్యేయం - విరాటతన యయా ఉత్తరయా ఆత్మానమన్యవే దత్తయా ఆశ్రయః విరాటసుతః తల్లాభేన కేవలం తల్లాభమాత్రేణ స్త్రీమూలకాశ్రయోపజీవనేనేత్యర్థః. విరాటతనయః ఉత్తరః రణభీరుః సవీరాశ్రయః తల్లాభేనేతివా. ఉభయథాపి మాధ్యోద్ఘాటనం - కృతకృత్యం మన్యమానానాం ఆత్మానం కృతార్థం సంభావయతాం 'ఆత్మమానే ఖశ్చే'తి ఖశి ఖత్వాదరుద్ధ్వపదిత్యాదినా ట్టమమ్ - కుంతీభువాం ధర్మరాజాదీనాంచ అత్ర కుంతి భువామితి పాఠస్త్రైణేయత్వప్రకాశనోక్తిః. అనుఋణం బహుభిరక్షౌహిణీపతిభిరావేద్య మానాం విజ్ఞాప్యమానామంజలిధ్వోరణీం నమస్కారపరమ్పరామవలోకితుమపి అలబ్ధః అవ సరః అవకాశః యైస్తేషామస్మాకంచ ఉభయేషాం సంధానం సంధిః కింవా కీదృశం - అనుచితమేవేత్యర్థః. ప్రబలానాం దుర్బలైస్సహ సన్ధేర్లోకవేదోభయదూషితత్వా దితిభావః. తవ దూతకృత్యం కింవా? మయా దేయం దాతవ్యం కింవా? ఈదృశవి ధాప్రకారః యస్మింస్తథోక్తం ముధాయాసం నిరర్థకశ్రమం అవధూయ త్యక్త్వా యథాగతం ఆగమనం యథా నిష్ఫలం తథేత్యర్థః. గంతవ్యం త్వయేతిశేషః. ఇతి గిర ముజ్జగారేతి పూర్వేణాన్వయః. అత్ర స్త్రైణోవధీవనకాస్తేయార్థగోపాలదూత్యవస్తునా తదీయదూత్యంత్వదనుగుణమేవేత్యనురూపసభ్యుటనాత్మకసమాలఙ్కారప్రతీతేర్వస్తు నాలఙ్కారధ్వనిః. ౪౬. ఆకర్ణ్యేతి. తత్ దుర్యోధనస్య దురుక్తం ఆకర్ణ్య చకితం చేతః యస్య తస్మిన్ ఆతపీవ నృపతౌ ధృతరాష్ట్రే - కరౌ సంపుటే ఇవ తాభ్యాం కర్ణౌపిధాయ ఆచ్ఛాద్య నమ్రం నమితం వక్త్రం యస్య తథోక్తేసతి - కింకర్తవ్యతా

నృపతౌ కరసంపుటాభ్యాం, మత్వా తృణాయ మధువైరిణ మప్యలం ష్ణుం గోష్ఠ్యా జవేననిరగాత్కురురాజసూనుః. ౫౭. గ. తదను దనుజారాతిరేష రోషస్మితలేశరూషితాధరి స్తాదృశేన తస్యావలేపవచనేన భీయా విహస్తాన్దుదా నిరస్తాంత్సమస్తానపి సభాస్తారాన్పురస్తాన్నిరీక్ష్య పునరపి వాచమేవం వ్యాజహార. ౫౮. ప. ధరాభుజా కిం తటనీభువాకిం మయాధునా కిం వసతాపి దూత్యే!, పార్థాయ దాతుం ప్రభవేద్ధరిత్రీం గదైవ సా గంధవహస్య సూనోః. ౫౯. ప. శౌరే స్తాం వాచమాకర్ణ్య సాధ్వసాక్రాంతచేతసః, జోషంభావం సభాస్తారాయుగపద్బదు రుత్తరం. ౬౦. ప. బహిస్స సంమంత్ర్య బలాపలిప్తై స్త్రిభి స్సహాయై ర్ధృతరాష్ట్ర

మూర్ధ్నేతిభావః. కురురాజసూనుర్దుర్యోధనః అలఙ్ఘ్యం లోకత్రయేణాప్యనతిక్రమణీయం మధువైరిణం శ్రీకృష్ణమపి కిముతాన్యానిత్యర్థః. తృణాయ మత్వా తృణమివ అనాదృత్యేత్యర్థః. 'మన్యకర్మణ్యనాదర'ఇతి సంప్రదానత్వం - జవేన వేగేన గోష్ఠ్యా స్సభాతః నిరగాన్నిర్గతవాన్. మూర్ఖాణాం నకాపి వివేకావకాశఇతిభావః. ౫౭. తదను దుర్యోధననిర్గమనానన్తరం ఏషః దనుజారాతిశ్శ్రీకృష్ణః తాదృశేన కింవా సన్ధానమిత్యాదివిధేన తస్య దుర్యోధనస్య అవలేపవచనేన సాహఙ్కారవాక్యేన యో రోషః క్రోధః తేన యః స్మితలేశః హాసలవః తేనరూషితః వ్యాప్తః అధరః యస్య తథోక్తస్సన్ భీయా క్షత్రియలోకమాత్రవిపత్తి భయేన విహస్తాన్ వ్యాకులాన్ ముదా సన్తోషేణ నిరస్తాన్ త్యక్తాన్ తచ్ఛాన్యానితి యావత్. సమస్తానపి సభాస్తారాన్ సభ్యాన్ పురస్తాదగ్రేనిరీక్ష్య దృష్ట్వా పునరపి వాచం ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ జగాద ఉక్తవాన్. ౫౮. ధరేతి. అధునా ధరాభుజా ధృతరాష్ట్రేణ కిం కార్యం? తటినీభువా భీష్మేణాపికిం? దూత్యే వసతా వర్తమానేన మయాపి కిం? అస్మాభిస్తు పార్థాయ ధరిత్రీనదాప్యతవిచేత్యర్థః. పరంతు సాదుర్నివార్యత్వేన ప్రసిద్ధా గన్ధవహస్య వాయోస్సూనోః భీమస్య గదైవ పార్థాయ ధర్మరాజాయ ధరిత్రీం భూమిం దాతుం దాపయితుం ప్రభవేత్ - సమర్థాభవేత్. ౫౯. శౌరేరితి. తాముక్తవిధాం శౌరేః వాచమాకర్ణ్య సాధ్వసేన భయేన ఆక్రాన్తం చేతః యేషాంతే సభాస్తారాః సభ్యాః యుగపదేకదా జోషం భావం తూష్ణీమవస్థానమేవ ఉత్తరం ప్రతివాక్యమితి శ్లిష్టరూపకం - దదుః చక్రుః. భీతాస్సర్వే సంచిదవదన్నిత్యర్థః. ని. తూష్ణీంజోషమభవన్నామి'తివైజయన్తి. ౬౦. బహిరితి. నః గోష్ఠ్యానిర్గతః ధృతరాష్ట్రసూనుః దుర్యోధనః బలేన చతురఙ్గేణ సైన్యేనవా అవలిప్తైర్గర్వితైః ప్రభ

సూనుః, గంధర్వరాజేన కృతాం చశాం స్వాం గదాగ్రజన్మాన మియేష నేతుం.౬౧. శ్రుత్వా తత్కూపిలో హరి స్స్వయ మసావేకోఽపి సర్వా త్మకస్తాంశ్చర్మవభిర్గ్రహైర్నబిడితాం శైలైర్వనైస్సాగరైః, పేట్యాం భూషణమంజరీ వ గృహాం కుక్షౌ జగన్మండలీం జంఘులా మాసోత్స భోబరజుమం ప్రక్ష్వ్ఫ్కుంటయన్. ౬౨. ప. తస్మిన్నంగుష్ఠమాత్రే నపఞ్చ మునురే మత్వా సర్వం ప్రపంచం విస్మే రంస్సిద్ధమధ్యాస్థి సురని

స్సనోయైః కర్ణశంఖపిమిశ్రసైన్యసా సమ్మంత్ర్య ఆలోచ్య గదస్యయాదవభోజ్య ఆగ్ర జన్మానం జ్యేష్ఠం శ్రీకృష్ణం గన్ధర్వరాజేన చిత్రసేనేన పృతాం స్వాం స్వీయాం చశాం బన్ధనావస్థాం నేతుం ప్రాతుం ఇయేష ఇచ్ఛతిస్మ - కం బద్ధుమాలోచితవాన్యర్థః. సర్వతోముఖం హి దౌరాత్మ్యం ఖలానామితిభావః. ౬౧. శ్రుత్వేతి. సర్వేషాం ప్రాణి నాం ఆత్మైవాత్మకః జీవరూపః. సర్వం చరాచరాత్మకం ప్రపఞ్చం ఆత్మాస్వరూపం యస్యేతివా - 'సర్వం ఖల్విదంబ్రహ్మే'తి శ్రుతేః. అతఏవ స్వయమేఽకోఽసౌ హరిః శ్రీకృష్ణః తద్దుర్యోధనదురాలోచితం శ్రుత్వా. దుర్యోధనాదావంతర్యామిత యా వర్తమానత్వాదితిభావః. కుపితః క్రుద్ధస్సన్ తారాభిరశ్వినీభిః నవభిర్గ్రహైః సూర్యాదిభిః శైలైర్మేర్వాదిభిః వనైర్నమిశాదిభిః సాగరైః క్షీరోదాదిభిః నిబిడతాం సాంద్రతాంగతాం కృతాం అతఏవ పేట్యాం మంజూషాయాం ధృతాం భూతగణానాం కటకమకుటాదీనాం మంజరీం సమూహమివస్థితాం జగతాం భూరాదిలోకానాం మండలీం సమూహం సభాయాం ఆజిరం ప్రాఙ్గణం జుహ్వతిఇతి జుహ్వాం సభ్యానాం దృశాం నేత్రా ణాం పంక్తిరేవ ఘృణ్యాఖ్యా రాజమార్గః తస్మిన్ జంఘలాం అతివేగేన వర్తమానాం తస్నే త్రనిషయామితిసూపత్ - అతనోత్-చక్రే - విశ్వరూపం సద్యఃప్రదర్శితవానిత్యర్థః. ఉపమాలఙ్కారః. శార్దూలవిక్రీడితమ్. ౬౨. తస్మిన్నితి. అఙ్గుష్ఠమాత్రే - 'అఙ్గుష్ఠ మాత్రః పురుష'ఇత్యాది శ్రుతిసిద్ధాఙ్గుష్ఠపరిమితమానేతస్మిన్ సర్వాత్మకే శ్రీకృష్ణే పరబ్రహ్మణి నవే నిర్మలే ముకురే దర్పణఇవ సర్వం చరాచరాత్మకం ప్రపఞ్చం వీక్ష్య విస్మేరాః విస్మయాన్వితాస్సిద్ధానాం విద్యాధరాణాంచ దేవయోనివిశేషాణాం సురా ణాంచ నికరాః బృన్దాని పుష్పాణాం వృష్టీః సర్వం వ్యముఞ్చన్ సకలమునిజనస్యాంధ్రం మోహ మేవ అన్ధకారం వ్యముఞ్చత్. భీష్మస్సన్తదా ప్రాణా వ్యముఞ్చత్-ఉత్తాదురకః అక్షోః పక్ష్మణోః కమ్పం నిమేషస్నేహరూపం వ్యముఞ్చత్ కురుపురే హాస్తినపురే జనతా జనసమూహాః దుర్యోధనే ప్రేమాపి వ్యముఞ్చత్ ప్రేమత్యాగః. ని. 'అపస్థానం తు గచ్ఛన్తం సోదరోఽపి విముఞ్చతీ'తిన్యాయాదితిభావః. అత్రానేకక్రియాయాగప

కరాః పుష్పవృష్టీర్ముమోచేతి. సాంద్రం మోహాంధకారం సకలమునిజన స్యేమదాస్త్రాణి క్షిప్తాః ఋష్ణాస్తోక పక్ష్మకంపం కిరిపురజనతా ప్రేమదురోక్షనేఽపి. ఉ. ప. అస్యాకట్టహాసధ్వనిరాదిపురుషో విశృంఖలం వ్యోమ్ని విజృంభమాణః, నిక్వాలసోధావళిమాలకానా ముధ్యాకతత్వం బిభ్రాణం బభూవ. ఉ. ప. సంస్తూయమానచరితస్య జనైస్త్రిలోకీ సాధారణీకృతకృపస్య హరేః ప్రసాదాత్, చతుస్మతాం సమధిరుహ్యాధురం ముహూర్తం భూయస్తథోఽవనితలాన్తర స భూమిపాలః. ఉ. ప. పీజన్మవైర సుహృదంహరమాధవేతి శుష్యత్సు సత్సు గురుశిష్యపురోగ

ద్యాత్సముచ్చయాలంకారః. అత్ర సురనికరాః పుష్పవృష్టిం ముమోచేతి 'సమ్మదాత్ర' ఇతిచైవ పఠనీయం. యథాత్ర తపాతేషు కర్తృకర్మక్రియాణాం విభిన్నసంఖ్యాకత్వేన ప్రక్రమభఙ్గాఖ్యదోషఇతి ధ్యేయం. స్రగ్ధరా. ఉ. అస్యేతి. అస్య విశ్వరూపిణ ఆదిపురుషస్య ప్రకృతమపురుషస్య శ్రీకృష్ణస్య అట్టహాసధ్వనిరుచ్చైర్హాసః కిలకిలశబ్దః వ్యోమ్ని ఆకాశే విసృష్టులం నిష్ప్రతిబన్ధం యథాతథా విజృమ్భమాణస్సన్ దిక్పాలానాం ఇన్ద్రాదీనాం సౌధావళీషు హర్మ్యపంక్తిషు జాలకానాం గవాక్షాణాం ఆధ్యాపకత్వం అధ్యయనాచార్యత్వం బిభరాంబభూవ వమాతిస్మ - తాసి ప్రత్యధ్వనయదిత్యర్థః. శ్రీకృత్యాదినాశ్లువద్భావశ్చ్భ్భూఽభ్యాసః. ఉ. సంస్తూయమానేతి. జన్మైర్లోకత్రయవాసిభిస్సంస్తూయమానాని కీర్త్యమానాని చరితాని దుష్టనిగ్రహశిష్టానుగ్రహరూపాణి యస్యత్రమూర్తీనాం లోకానాం సమావేశస్త్రిలోకీ - ద్విగోశ్చేతి జీవ్ - తస్యాం సాధారణీకృతా ఆత్మైవమన్యం ప్రాపితా కృపా దయా యేన తస్య ఆత ఏవ హరేః శ్రీకృష్ణస్య ప్రసాదాత్ సః ఆన్ధ్రేణ ప్రసిద్ధః భూమిపాలః భృతరాష్ట్రః చతుస్మతాం సనేత్రాణాం ధురం రీతిం. చతుస్మత్తామితి యువత్. ముహూర్తమల్పకాలం సమధిరుహ్య ప్రాప్యభూయః తాపృజ్జహిమానం భగవంతం దృష్ట్వా పునరపి తతః చతుస్మద్రీతేరవతతార అవక్రాన్తవాన్. ఆన్ధ్రభూవేత్యర్థః. అజన్మనాం కించిదపి అనవలోక్యావలోక్యచాద్యజన్మాయం భగవంతం పునరన్యావలోకనస్య అతిజుగుప్సితత్వాదితిభావః. అత్ర త్రిలోకీత్యాదినిశేషణస్య తత్తాదృగపరాధిదురోదరాధనజనకత్వేఽపి ధృతరాష్ట్రస్య చక్షుర్దాతృచిత్తవృత్తిప్రాయగర్భత్వాత్సవరకారం కారః. ఉగ్ర ఓజసితి. హేమాధవ శ్రీకృష్ణ తవ త్వదీయం ఇదం విశ్వాత్మకం విశ్వభయంకరంచ ఓజసి రూపం ఉపసంహర సంక్షిప ఇతి ఉక్తప్రకారేణగురుః ద్రోణః భీష్మశ్చ ద్వౌ పురోగమౌ ప్రధానౌ యేషాం తేషు సత్సు సజ్జనేషు శుష్యత్సు ఉచ్చై

మేషు, ఘోరం విహాయ నిమిషేణ కుశేశయాక్షో గోపీదృశాం కుతు కహేతు రూపం. ౬౬. గ. తతస్తాదృశం నిరుపమానం తస్య మహిమానం అనుభూయ చరితార్థో మునిసార్థ స్తముపసృత్య శాంత మూర్తిం తమేవ అస్తౌషీత్. ౬౭. గ. భగవన్మహత్తభిరపి యోగిభిరవిదిత ప్రభావాయ తస్మై భవతే నమః. ౬౮. ప. దుగ్ధాంబురాశితనయాన యనద్వయేన తుల్యాకృతిత్వ మహిమానమవోపగంతుం, మత్స్యత్వ మేత్య భువి యస్సురవైరిణా సా మత్స్యేసముద్రమవనీనగవీర్విచిక్యే. ౬౯. ప. పంథానశ్శిలమపి మార్గరుధం హిమాంశో ర్విచికణై స్సదృశ

శ్శబ్దాయమానేషుసత్సు - కుశేశయే కమలేఇవ ఆక్షిణీ యస్య తథోక్తః. కృష్ణః. ని. 'శతపత్రం కుశేశయమి'తి కమలపర్యాయేష్వమరః. నిమిషేణ క్షణేనైవ ఘోరం జగద్భయంకరం రూపం విశ్వాకారం విహాయ గోపీనాం గోపాంగనానాం దృశాం నేత్రాణాం కుతుకహేతుం కౌతూహలకారణంరూపం చతుర్భుజత్వాదివిశిష్టమాకారమ వాపప్రాప్తవాన్ - ప్రసన్నేభగవతి కిందుర్లభం మహతామితిభావః. అత్ర గోపీదృక్కు తుకహేతుత్వవస్తునా అతిమూఢానాం తాసామేవ నయనానందకరత్వే కిముతాన్యే షామిత్యర్థాపత్త్యలంకారప్రతీతేర్వస్తునాలంకారధ్వనిః. ౬౬. తతఇతి. తతః ఉక్తరూ పస్వీకారానంతరం తాదృశం తద్విధం అతఏవ నిరుపమానం అసదృశం తస్య భగవతః మహిమానం ప్రభావం అనుభూయ దృష్ట్వా చరితార్థాః కృతార్థాః మునీనాం సార్థాః సంఘాః శాంతాంగకాంచనానందకరీ మూర్తిర్యస్య తథోక్తం తం శ్రీకృష్ణం ఏవం వక్ష్యమాణ ప్రకారేణ అస్తౌషీత్ స్తుతవాన్. స్తోతేః కర్తరిలుఙ్. ౬౭. భగవన్నితి. హే భగవన్ శ్రీకృష్ణ. మహాన్ బ్రహ్మాత్మైక్యానుసంధానాత్తదైక్యావాప్త్యా అపరిచ్ఛిన్నః ఆత్మాచిత్ప్రతిబింబః జీవః యేషాం తథోక్తైః. యోగః బ్రహ్మణి మనోలయజనకః సాంఖ్య తారకామనస్కరనామభిః ప్రసిద్ధః యేషామస్తీతి తైః యోగిభిరపి అవిదితః అజ్ఞాతః ప్రభావః సామర్థ్యం. జగజ్జన్మాదికర్తృత్వం యస్య తథోక్తాయ తస్మై భవతే తుభ్యం నమః. ఇతీదమగ్రిమదశశ్లోకైక్యకవాక్యం. ౬౮. దుగ్ధేతి - యో భవాన్ దుగ్ధాంబురాశితనయాయాః లక్ష్మ్యాః నయనయోః ద్వయేన తుల్యా ఆకృతిర్మూర్తిర్యస్య తస్య భావస్తత్వమేవ మహిమావిలాసః. తం ఉపగంతుం ప్రాప్తుమిత్యుత్ప్రేక్షా - మత్స్యత్వం మీనరూపమేత్య స్వీకృత్య భువి లోకే సురవైరిణా సోమకేన నీతాః అపహృతాః అనపినాః అకృత్రిమాః గవీః శ్రుతివాచః. మధ్యేసముద్రం సముద్ర స్యమధ్యే విచిక్యే అన్వేషితవాన్ - చినోతేర్విపూర్వాత్కర్తరిలిట్. ౬౯. మంథా

మంగవిష్క్షిభాగ్భిః, కాయే బభారచరమే కమఠాకృతి ర్యో జీవాతు ముద్దమయితుం జలధే స్సురాణాం. ౭౦. ప. దంష్ట్రాగ్రవర్తికిటివేషధర స్య యస్య శ్మశ్రుమండలం కువలయాంతరకోమలాభం, ఊర్ధ్వప్రసృత్వర బకావళికావలీఢప్రావృట్పయోదపటలస్య బభార లీలాం. ౭౧. ప. ఇం ద్రద్విషన్మదగజస్య హిరణ్యనామ్నో భేదం రసస్య పిశిత స్తబకావ లీనాం, జిజ్ఞాసమాన ఇవ యో ధృతసింహభావ స్స్తంభాదుపేత్య నఖరై స్తమురస్యభాంక్షీత్. ౭౨. ప. యాచ్ఞా ప్రకారణవశా దధియజ్ఞ

నేతి. యో భవాన్ జలధేః క్షీరసముద్రాత్సురాణాం దేవానాం జీవాతుం జీవ నౌషధం అమృతం ఉద్దమయితుం జనయితుం కమఠస్య కూర్మస్యేవాకృతిః రూపం యస్య తథోక్తస్య హిమాంశోశ్చంద్రస్యాపి మార్గం రుణద్ధీతి తద్రుధం. తావమున్న తమపీత్యర్థః. మంథానశైలం మందరాద్రిం ఆంగేవిష్క్తి సంబంధం భజంతీతి భాగ్భిః పీచీనాం క్షీరాబ్ధితరంగాణాం కణైః లేశైః సదృశం చరమకాయే పృష్ఠేబభార ధృత వాన్ బిభర్తేశ్చకర్తరిలిట్. ౭౦. దంష్ట్రేతి. కిటేః వరాహస్యేవ మేఘం రూపంధరతీతి ధరస్య వరాహరూపిణః యస్య భవతః దంష్ట్రాయాం అగ్రే వర్తతఇతివర్తీ కువలయాం కురస్య నీలోత్పలదళస్యేవ కోమలా ఆభా సౌక్ష్మ్యం యస్య తథోక్తం శ్మశ్రుమండలం భూ మండలం ఊర్ధ్వం ప్రసృత్వరాయాం గచ్ఛంత్యాం బకానామావళికాయాం పంక్తా అవలీఢస్య సక్తస్య ప్రావృట్పయోదపటలస్య వార్షికమేఘమండలస్య లీలాంబభార - 'బకోట ఘటే'తి పాఠేఽప్యుక్తనివార్థః. అత్రాన్యలీలాయా అన్యత్రాసంభవేనోపమ్యాక్షే పాదసంభవద్ధర్మసంబంధనిబంధనో నిదర్శనాలంకారః. యత్తు వరాహదంష్ట్రాయాస్తుభ్ర త్వాత్ భూమేశ్చ కృష్ణత్వాత్ తథా దృష్టాంతోక్తిరితి నృసింహః. తత్తస్యానాలంకా రికతాంస్ఫోరయతి-'చేద్బింబప్రతిబింబత్వం దృష్టాంత స్తదలంకృతి'రిత్యుక్తలక్షణస్యాత్ర ప్రసక్త్యభావాత్ అసంభవద్వస్తుసంబంధఉపమార్థేనిదర్శనేతి లక్షణస్య యథోక్తానుగా మిత్వాచ్చేతి. ౭౧. ఇంద్రేతి. యః భవాన్ ఇంద్రస్య ద్విషఃశత్రోః హిరణ్యేతి నామ యస్య తస్య. హిరణ్యమితి హిరణ్యకశిపుతి నామైకదేశే నామగ్రహణం. మదగజస్యేతి రూపకం. పిశిత స్తబకావలీనాం మాంసపిండపఙ్క్తీనాం సంబంధినః రసస్య ఆస్వాదస్య భేదంవిశేషం జిజ్ఞాసమానః. జ్ఞాతుమిచ్ఛన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా ఉక్తరూపకానుప్రాణితా. ధృతః సింహస్యేవ భావః రూపం యేన స తథోక్తస్య స్తంభాత్ ప్రహ్లాదస్యేవ హిరణ్యకశిపునిర్దిష్టాదుదేత్య ఆవిర్భూయ నఖరైర్నఖైస్తం హిరణ్యనామకమదగజం ఉర సివక్షసి అభాంక్షీత్ భంజితవాన్ - భంజేః కర్తరిలుఙ్. ౭౨. యాచ్ఞేతి. యో

వాటం యో వామనత్వమవలంబ్య బలిం నిగృహ్ణన్, దుఃఖం సతాం స్వమివ ఖర్వతమం సుఖంచ స్వీయంపదక్రమమివోన్నతమాతతాన. 23 సృష్టోపురా ముఖభుజోరుపదేముకారే రంగం ద్వితీయమగమత్కిము వంధ్యభావం, ఇత్యేవ సంశయమశేషజనస్య చక్రేయస్యాహవేషు కర తాండవితః కుఠారః. 24. ప. శ్వస్రోర్మనేరజని యస్య పదాబ్జధూళి

భగవాన్ యజ్ఞవాటాయాం అధియజ్ఞవాటం యాచ్ఞయా త్రిపదమాత్రభూమిక్షయా ప్రతారణస్య వంచనాయాః వశాత్ పారతంత్ర్యాద్ధేతోః బలిం నామ దానవం నిగృహ్ణన్ నిగ్రహిష్యన్నితి వర్తమానసామీప్యే వర్తమాననిర్దేశః. వామనత్వం వామన రూపం. ని. 'ఖర్వోహ్రస్వశ్చవామన' ఇత్యమరః. ఆవలంబ్య స్వీకృత్య స్వమాత్మాన మివ సతాం దుఃఖం ఖర్వతమం అత్యంతహ్రస్వం సతాం సుఖంచ స్వీయం పదక్రమం పాదవిన్యాసమివ ఉన్నతం అత్యంతదీర్ఘం ఆతతాన అకరోత్ - ఆజ్ఞాపూర్వాత్తనోతేఃకర్తరిలిట్. అత్ర ప్రకృతయోర్భగవచ్ఛరీరసజ్జనదుఃఖయోరతిహ్రస్వీకరణేన తత్పద క్రమతత్సుఖయోశ్చాత్యున్నతీకరణేనోపమ్యస్య గమ్యత్వాత్కేవలప్రకృతగోచరతుల్య యోగితాభేదవ్యవస్య సంసృష్టిః. 23. సృష్టావితి. యస్య భవతః పరశురామరూపిణః సంబంధిషు ఆహవేషు యుద్ధేషు కరే తాండవితః నర్తితః కుఠారః పరశుర్మామాయుధ విశేషః. పురాప్రాగవతారికాయాం సృష్టో మురారేః క్రమహావిష్ణోః సంబంధినిమూలే భుజే డోరా పదేచ తేషామ్మధ్యఇత్యర్థః. ప్రాణ్యంగత్వాద్వ్యంజ్యైకవద్భావః ద్వితీయం అంగం భుజః వంధ్యస్యభావః వంధ్యత్వం ఋత్రియాజననమితి యావత్ - అభజత్ ప్రాప - కిమ్వితి స్ఫుటార్థే. అవ్యయానామనేకార్థత్వాభిధానాత్. ఇత్యుక్తప్రకారం సమ్యక్ శేషేఽర్థాంతరమ్తేతి వ్యుత్పత్త్యా సంశయం అర్థాపత్తిజ్ఞానం నిఃక్షత్రియాన్యథానుపప త్తికల్పితం - ఆశేషస్య జనస్యైవ నతు యస్యకస్యచిదిత్యర్థః. చక్రే 'బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖమాసీత్' - 'బాహూరాజన్యఃకృతః.' 'ఊరూతదస్యయద్వైశ్యః.' 'పద్భ్యాంశూద్రో అజాయతే'తిశ్రుత్యపేక్షయా నిఃక్షత్రియాన్యథానుపపత్తేర్హేతోర్బలీయస్త్వా దితి. నచ వేదాప్రామాణ్యజ్ఞానేన బౌద్ధత్వాపత్తిః కణిరంశన్యాయస్యైవ శరణీకరణీ యత్వాదతఏవ మాఘకావ్యే యమునావర్ణనప్రస్తావే 'వ్యక్తం బలీయానితి హేతు రాగమాదహరయత్సజలధిం నజాహ్నవీ' గాంగౌఘనిర్భిన్నతశంభుకంధరా సవర్ణ మర్ణః కథమన్యథాస్యా'దిత్యుక్తం - సా యమునేత్యర్థః. ఇత్యలంప్రసక్తానుప్రసక్త్యా అత్ర ఋత్రియకులనిర్మూలనస్య భగవద్భుజవంధ్యత్వరూపేణ వర్ణనాత్పర్యాయోక్త్యలం కారస్యార్థాపత్తిప్రమాణాలంకారస్య చ ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః. 24. శ్వశ్రూరితి. యస్య భవతః రాఘవరూపిణః పదాబ్జస్య ధూళిః మునేః గౌతమస్య

ర్యత్కృష్ణమిశేధనురాపశేరవ్యకృత్యం, యస్తాద్భియాభిరపి కంపమకంప మాగాద్యత్పత్రిణాం విష్ణుసఏవ విభీషణోఽభూత్. ౭౫. ప. హన్యా మహం యుధిరిపూనహమేవ హన్యా మిత్యేవ యన్తుసలలాంగలయో ర్వివాదః, యస్యాంబరం నిజరుచిప్రతిమల్లవర్ణం యత్పష్ఠసంస్కరణమాస వపాన మాహుః. ౭౬. ప. యస్తన్యపానసమయే సతి పూతనాయాః ప్రాణానపి ప్రవిదధే పరమోపదంశం, నాకాధిపస్యవనభూరపి యేన సద్యో నారీ ముదే కృతసఖంపచభూళి రాసీత్. ౭౭.ప. వార్యస్తపోధన

శ్వశ్రూః పత్నీ జననీ అభూత్ తత్స్వర్ణాస్తకాపా పలిమగచ్ఛదహల్యేత్యర్థః. యేన భవతా కృష్ణం ఈశధనుః శరవ్యస్య లక్ష్యస్య కృత్యం భంగం ఆపభగ్నమాసీదిత్యర్థః. యస్తాత్ భవతః. భియా అద్ధిస్తాదృశగాంభీర్యశాలీ .కంపం ఆస్నేయాస్త్రప్రయోగకాలే క్షోభం అకంపమపి ఉపాయనచింతనకాలే నైశ్చల్యాయ నిస్తరంగీభూయా చాంచల్యంచ ఆగాత్ ప్రాప్తవాన్ - 'హస్తేనాబ్ధిస్తంభితవాన్ వీచీరోలాహలోద్ధతి మి'తిసేతుమాహాత్మ్యే-హస్తేన హస్తసంజ్ఞయేత్యర్థః. యస్య భవతః పత్రిణాం విష్ణుసః భోజనశేషః విభీషణఏవ ఆభూత్-తదితరే సర్వేఽపి రాక్షసా నిహతాస్తైరిత్యర్థః. ఆత్ర తృతీయపాదవాక్యార్థే విరోధాభాసేన పర్యాయోక్తాలంకారత్రయస్య ఇతర వాక్యత్రయార్థఘటకస్య సంసృష్టిః. ౭౫. హన్యామితి. యస్య బలరామరూపిణః సంబంధినోః ముసలలాంగలయోరాయుధయోః యుధి నిపూర్ అహమేవ హన్యాం మారయేయం అహమేవ హన్యాం ఇత్యుక్తప్రకారఏవ వివాదః కలహః ఆభూత్ - యస్య అంబరం నిజాయాః రుచేః సితాయాః ప్రతిమల్లః విరోధీ వర్ణః ఆసితరూపః యస్య తథోక్తం. యస్య షష్ఠం సంస్కరణం అన్నప్రాశనసంస్కారం ఆసవపానం సురాపాన మాహుః లోకాఇతిశేషః. గర్భాధానసీమంతపుంసవనజాతకర్మనామకరణాన్నప్రాశన చౌలోపనయనాదీనాం షోడశకర్మణాం అన్నప్రాశనం షష్ఠమితి తల్వేన నిర్దిష్టమితి ధ్యేయమ్. ప. ౭౬. యఇతి. యః కృష్ణరూపీ భవాన్ పూతనాయాః కంసప్రేషితాసుర్యాః సంబంధినస్తన్యస్య స్తనక్షీరస్య పానసమయే సతి ప్రాణాన్పూతనాయా ఇతి యోజ్యం. పరమం తత్కాలోచిత్యాదతిశ్రేష్ఠం ఉపదంశం వ్యఞ్జనవిశేషమపి ప్రవిదధే చక్రే. బతేత్యాశ్చర్యే. చరమేతిపాఠే భోజనావసానికేత్యర్థః. నాకాధిపస్య ఇంద్రస్యాపి వనభూః నన్దనవనప్రదేశః నార్యాః సత్యభామాయాః ముదే సంతోషం కర్తుమితిక్రియాశ్లేష్యాదినా చతుర్థీ - యేన కృతా సద్యఃక్షణమేవ నఖంపచా పారిజాతహరణప్రవృత్తసౌరతేజసా అత్యుష్ణా భూళిః యస్యాం తథోక్తా ఆసీత్. ౭౭. వార్యఇతి. తపోధనానాం వరేణ్యాని వీతమోహత్వేన శ్లాఘ్యాని మనాంస్యేవ ఖలీ

వరేణ్యమనఃఖలీనై స్పృణ్యాం ముహుః కబళయన్నగదార్తిరూపాం, నీచాన్వితాతు మసురాన్నిజశృంగతుల్యా న్కోపాదుదేష్యతి చయః కుహనాతురంగః. 2ర. ప. ఏతైస్తనవై ర్మృష్టమనా యథార్థైర్మంద స్మితశ్రీమధురాధరోష్ఠః, పీతాదుదస్తాదథ పీతవాసా మేరోర్నితంబాదివ మేఘశాబః. 2ఱ. ప. ఆస్థానాద్బహిరేత్య కైటభరిపుర్గాంగేయ మాలింగ్య తం పశ్చార్ధే పరిమృశ్య భూపమితరానాపృచ్ఛ్య సర్వా న్గురూన్, ఆఘ్రాయాతిచిరేణ మూర్ధ్ని విదురం యుక్తం శతాంగం హయై రారూఢో ఽభియయౌ విటనగరిమంతస్సురా న్పాండవాన్. 2ం. ప, శ్రుత్వాతతః పరమతం పురుషోత్తమాత్తే షేనాయమానరణ

నాని వక్త్రబంధనాద్యోయంత్రాణితైర్వార్యః గ్రాహ్యాః జగతః లోకస్య ఆర్తిరూపాం పీడాత్మికాం తృణ్యాం తృణసంహతిం ముహుః కబళయన్ నాశయన్ కుహనాతురంగః కపటాశ్వరూపీ యో భగవాన్ కోపాత్సీచాన్ ఖలాన్ అసురాంశాన్ మ్లేచ్ఛాదీన్ నిజశృంగాభ్యాం తుల్యాన్ తద్వదప్రసిద్ధాన్ నష్టానిత్యర్థః. విధాతుం కర్తుముద్యతి కల్యంతే ఆవిర్భవిష్యతి సర్వత్ర యచ్ఛబ్దస్య తచ్ఛై భవత ఇతి పురాతన గద్యగతేనాన్వయాత్తత్ర తత్ర శేషే ప్రగమపురుష ఇతి ధ్యేయం. 2ర. ఏతైరితి. ఏతైరుక్తధార్థైః యథార్థైః నత్వారోపితైరిత్యర్థః. స్తవైః హృష్టం సంతుష్టం మనో యస్యసః ఆతఏవ మందస్మితస్య దరహాసస్య శ్రియా కాన్త్యా మధురః మనోజ్ఞః అధరోష్ఠః. యస్యసః పీతం వాసః వస్త్రం యస్యసః కృష్ణః అథ మునిసంఘస్తోత్ర సంతరం పీతాత్ మేఘశాబః తరుణమేఘః మేరోర్నితంబాత్ కటకాదివ ఉపస్థాత్ ఉత్థితవాన్. ఉత్ప్రాబల్యాత్తిష్ఠతేః కర్తరిలుఙ్. ఉపమాలంకారః. 2ఱ. ఆస్థానాదితి. కైటభస్యనామ దైత్యస్య రిపుః కృష్ణః ఆస్థానాత్సభాయాః. ని. 'సభాసమితి సంసదః' 'ఆస్థానీ క్లీబమాస్థానం స్త్రీనపుంసకయోస్సద'ఇత్యమరః. బహిః ఏత్య తం భగవద్భక్త్యా ప్రసిద్ధం గంగాయా ఆపత్యం గాంగేయం భీష్మం 'స్త్రీభ్యోఢగి'తిఢక్. ఆలింగ్య భూపం ధృతరాష్ట్రం పశ్చార్ధే ఊర్ధ్వకాయే పరిమృశ్య సంస్పృశ్య ఇతరాన్ భూపాదన్యాన్ సర్వాన్ గురూన్ సోమదత్తాదీన్ - ఆపృచ్ఛ్య గమనప్రశ్నం కృత్వా. విదురం మూర్ధ్ని ఆతిచిరేణ ఆఘ్రాయ పరిచుంబ్య పుత్రవత్తద్వాత్సల్యాదితిభావః. హయైర శ్వైస్సన్యాదిభిర్యుక్తం శతాబ్దం రథం ఆరూఢస్సన్ విరాటనగరీం ప్రతి అంతర్మనసి పాండవాన్ స్మరన్ సన్ -యయౌ ప్రతస్థే - శార్దూలవిక్రీడితమ్. ఏం. శ్రుత్వేతి. తతః కృష్ణాగమనానన్తరం - పురుషోత్తమాత్ శ్రీకృష్ణాత్ హాస్తినపురాగతాదితిశేషః

సన్నహనాద్ధిపూరాఃఆరాధయన్విధివదస్త్రగణం శ్మశానే పీతాం వమంత మివ కాంతిమిషేణధూమ్యాం.౮౧. తత్రాంతరే. ప. తతః పరం జహ్ను కుమారికాయా స్తటీవనే కృత్యవిదాం పురోగా, పృథాతపస్యంత మవాప కర్ణంకర్ణం ప్రవృత్తిస్తు నకించిదస్యాః. ౮౨. ప. కమనీయయశో భరే తనూజే కవచోత్కర్తనజర్జరాంగకేఽపి, నలినాన్మృదులం నరేంద్రపత్న్యానయనం తత్ర చిరేణ సంచచార. ౮3. ప. స తత్ర

పరస్య శత్రోఃదుర్యోధనస్య మతం 'సూచ్యగ్రం న ప్రదాస్యామి పాండవేభ్యో భువస్తవల మి'తిపణం శ్రుత్వా ఫేనాయమానఃఅతిప్రవర్ధమానఃరణసన్నహనం రణోద్యోగవీవ యుద్ధోద్యోగవీవ ఆబ్ధిపూరఃసముద్రప్రవాహఃయేషాం తత్పోక్తాఃతే పాండవాఃకాంతిమిషేణనీలరూపవ్యాజేన శ్మశానే పీతాంకబళితాం ధూమ్యాంచితాం ధూమసంఘాతిం వమంతం ఉద్గిరంతమివ స్థితం అస్త్రాణామాయుధానాం గణంవిధివత్ యథాశాస్త్రం ఆరాధయత్-పూజయామాసుఃఆజ్యాద్యాద్రాధేఃకర్తరిలఙ్. అత్ర వర్ధమానరణసన్నాహస్య విశేషణగత్యాస్వేష్టదేవతా భూతాస్త్రపూజనహేతుత్వాత్తాత్పర్యలింగభేదఃవమంతమివేతి సాపహ్నవోత్ప్రేక్షయా రణసన్నహనాద్ధిపూరేతి రూపకేణ చ సంసృష్టిఃసూచ్యగ్రం. ౮౧. తత్రాంతరేఇతి. తత్రాంతరే తస్మిన్నేవకాలే ఇత్యుత్తరేణాన్వయఃతతఇతి. తతఃపరం ఆయుధారాధనానంతరం కృత్యవిదాం కర్తవ్యజ్ఞోవిదానాం మధ్యఇతి నిర్ధారణషష్ఠీ. పురోగాశ్శ్రేష్ఠా పృథా కుంతీ-జహ్నుకుమారికాయాఃగంగాయాఃతటీవనేతీరోద్యానేతపస్యంతంతపఃకుర్వంతం కర్ణపుత్రం అవాప-ఆస్యాఃప్రవృత్తిఃఆగమనవార్తాతు కించిదీషదవికర్ణంతస్య శ్రోత్రం నావాప - యోగాద్భ్రూణలీనస్య మనసఃసంబంధాభావాదితిభావఃసూచ్యగ్రం. ౮౨. కమనీయేతి. కవచస్య సహజస్య ఉత్కర్తనేన ఇంద్రాయ దాతుమిత్యాటనేన కర్కశాని వ్రణకిణైఃపరుషాణి అంగానీవాంగకాని యస్య తథోక్తేఽపి కమనీయఃలోకైకమనోహరఃయశోభరఃకీర్త్యతిశయఃయస్యతస్మిన్. కించ తనూజే ఆత్మసంభవే తత్ర కర్ణే నలినాత్ కమలాదపి మృదులం సుకుమారం నరేంద్రపత్న్యాఃకుంత్యాఃనయనం చిరేణ నతుఙ్ణమిత్యర్థఃసంచచార పుత్రవాత్సల్యాత్పునఃపునరపశ్యదిత్యర్థఃప్రేమనాత్మవ్యథాంచింతయతీతిభావఃయత్తు తత్ర గంగాతటే కవచోత్కర్తనేనేతి నృసింహవ్యాఖ్యానం, తన్న - ఉక్తస్వారస్యాయోగాత్ ప్రత్యుత దూరాన్వయఃకవచోత్కర్తనే గంగాతటే వృత్తిత్వప్రతీత్యాపత్తిశ్చేత్యాద్యనుసంధేయం-అత్ర తాదృజ్మృదులనయనా తాదృక్కఠినాంగయోర్ఘటనాయా వైరూప్యాద్విరూపఘటనాత్మకోఽసమప్రభేదఃపుత్రవాత్సల్యశోభరసమగ్నితకఠినాంగమృదునయనసంచారాత్మకకావ్యలింగభేదశ్చ ద్వావపి ఏకవాచకానుప్రవేశసంకీర్ణౌ. ౮3. సఇతి. పరమైఃపావనైరభిషేకైర్గంగాస్నానైఃసూచ్యగ్రం

పూతఃపరమాభిష్టేకైస్తపోవసానేతపనస్య సూనుః, శ్రోత్రే విలేనే శుచి మక్షమాలాం నేత్రే చ రాజ్ఞీం నికటంప్రపన్నాం. ౮౯. ప. వినతేః పదయోరనంతరం విహితాశీఃపరిరభ్య తం సుతం, పరిహర్తు మువాచ పంచతాముభయోరాం ధర్మసుతాదిసూనుషు. ౯౫. ప. అయి వత్సరవేర సుగ్రహావబనిష్ట మయి భాగ్యమర్థినాం, తనురక్షణమాత్ర కారిణో తవరాధాతిరథా న జన్మభూః. ౯౬. ప. జహీహి రాధాతనయత్వబుద్ధిం సహైవ దుర్యోధనసౌహృదేన, గృహాణ వాణ్యాసహ ధర్మ్యయా మే సహోదరాన్నర్హతనూజముఖ్యాన్, ౯౭. ప. యస్మై కస్మై చన త్వం సహాజకవచదః ప్రార్థనాతుల్యకాలం సూతు స్నాతోన్నిద్రేణ వ సుకరత

పూతఃపవిత్రఃశత్రు తీరే తపస్యతి సః తపనస్య సూర్యస్య సూనుఃకర్ణఃతపసఃఅవసానే సమాప్తౌ శుచిం శుద్ధాం మూలాం అక్షమాలాం జపమాలికాం శ్రోత్రే విలేనే నిహితవాన్. నికటం సమీపం ప్రపన్నాం గతాం రాజ్ఞీం రాజపత్నీం కుంతీంచ నేత్రే విలేనే ఆపశ్యదిత్యర్థఃః. ౮౯. వినతేరితి. రాజ్ఞీపదయోఃవినతేః ప్రణామాదనంతరం విహితా కృతా ఆశీఃవత్స చిరంజీవేత్యాది యయా తథోక్తాసతీ తం సుతం కర్ణం పరిరభ్య ఆలింగ్య ధర్మసుతాదిషు యుధిష్ఠిరాదిషు సూనుషు పుత్రేషు విషయే ఉభయాం ద్వివిధాం పంచతాం పంచత్వసంఖ్యాం మరణంచ పరిహర్తుం ఉవాచ కథ్యమానప్ర కారేణావదత్ - కర్ణేన సాంగత్యే లేషాం షట్త్వసంఖ్యాలాభైకాధిక్యం చ భవతీతి భావఃః. ౯౫. అయీతి. అయివత్స పుత్ర అర్థినాం యాచకానాం భాగ్యం త్వం మయి రవేస్సూర్యస్య అనుగ్రహాత్ అజనిష్ఠాఃజాతోఽసి - జనేఃకర్తరిలుఙ్ - తనోఃరక్షణమాత్రం బాల్యే త్వచ్ఛరీరపోషణమేవ కృతఇతి కారణో రాధాచ అతిరథశ్చ సూతదంపతీ త్వ-తవజన్మభూరుత్పత్తిస్థానం-న భవతఃః. వృత్తం పూర్వోక్తమేవ.౯౬. జహీతి. హే వత్స త్వం రాధాయాఃతనయత్వబుద్ధిం దుర్యోధనేన సౌహృదేన సఖ్యేన సహైవ జహీహి త్యజ - ధర్మకనూజఃః. ధర్మరాజఃముఖ్యఃప్రథమఃయేషాంతాన్ ధర్మరాజభీమార్జుననకులసహదేవాన్ సహోదరాన్ సోదరాన్ ధర్మ్యాదనపేతయా ధర్మ్యయామే మదీయయా వాణ్యా వాచాసహ గృహాణ అంగీకురు మద్వాక్యం యుధిష్ఠిరాదౌ సౌభ్రాత్రంచ నాతిక్రమణీయమిత్యర్థఃః. అత్ర రాధాతనయత్వబుద్ధిదుర్యో ధన సౌహృదయోస్త్యాగేన - పాణీయయుధిష్ఠిరాదిసోదర్యయోర్గ్రాహ్యత్వేనచోపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాద్వయస్యాంగాంగిభావేన సంకరఃః. ౯౭. యస్మాఇతి. అయి వత్స యస్మైకస్మైచిదనాత్మబాంధవాయ ఇంద్రాయ ప్రార్థనాయాఃః. తుల్యఃకాలఃః. యస్మింస్తత్తథా యాచ్ఞాసమకాలమేవ సహజం కవచం దదాతీతి తథోక్తఃః. త్వం

మేమా కృథామందభావం,పారాఙ్ముఖ్యం విధత్తే గురుజనవచనానుష్ఠితౌ యస్య చేతో ధిక్కృబ్దస్యాభిధేయం జగదిద మఖిలం దోగ్ధి తస్మై సుఖేన. ఇతి. గ. ఇతి దశనకిరణవ్యాజాదంతశ్చిరస్థితం కర్ణం స్తన్యం ప్రకాశయంత్యా ఇవ కుంత్యా నిదేశం కర్ణః కర్ణదేశాభ్యాసీనం విధాయ సాకూతమంజలినా సముచితముత్తరం బబంధ. ఏవం. ప. భోజాన్వవాయో భువనే ప్రతీతః కులం కురూణాం చ తథా వ్యయేఽస్మిన్, తవాంబ జన్మోపయమోత్సవో చేత్త్వయ్యేవ జాగర్త్యుచితజ్ఞభావః. ౯౦. ప.

సాక్షాత్ జనన్యాదేవ మాతుః మమ సంబంధిని సురగణమే అత్యన్తాయాసేన కర్తుం శక్యే నతుకశ్చిదానఇవోపకర్తనదుఃఖసాధ్యఇతి యుక్తమ్ - నిదేశే ఆజ్ఞాయాం విషయే మందస్యభావం మాధ్యం మాకృథాః. మమ సుతరామితి పాఠే నిదేశకరణకవచదాన యోస్సుకరత్వదుష్కరత్వప్రతీతిదౌర్లభ్యమితి ధ్యేయం - కించ యస్య చేతః గురుజన వచనస్య మాతుః పితుర్వా ఆజ్ఞాయాః అనుష్ఠితౌ కరణేవిషయే పరాఙ్ముఖస్య భావం పారాఙ్ముఖ్యం ఔదాసీన్యం విధత్తే వహతి తస్మై పుత్రాయ ఇదమఖిలం జగత్ - ధిగితి శబ్దస్య ఆభిధేయం ఆర్థం నిందాం సుఖేన విశృంఖలమిత్యర్థాః. దోగ్ధి కరోతి. ని. 'ధిఙ్ని ర్భత్సననిందయోరి'త్యనుసారాః. యత్తత్ర్పత్యక్షశ్లోకే యస్మైకస్మైచన పురుషాయేంద్రాయేత్యర్థ ఇతి వ్యాఖ్యాయ ఇంద్రస్య స్వభర్తృత్వాన్నామ్నా తద్దోహణమయుక్తమితి తథా వ్యపదేశఇతి నృసింహాః. తన్న-అయి మన్న రవేరనుగ్రహాదితి మూలాసాంగత్యాపత్తేః రవేరపి తద్భర్తృత్వేన తస్యాపి తత్ర నామ్నా వ్యపదేశానౌచిత్యాదితి. ఏవం. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారం అంతస్తనగర్భే చిరాద్రక్షితం నిహితం తస్య కర్ణస్య అంశం భాగం స్తన్యం స్తనక్షీరం దశనకిరణానాం దంతకాంతీనాం వ్యాజాత్ ప్రకాశయన్త్యాః బహిఃప్రసారయంత్యాఇవ స్థితాయాఇత్యుత్ప్రేక్షా సాపహ్నవాచ. కుంత్యాః నిదేశం ఆజ్ఞావాక్యం కర్ణః కర్ణదేశే శ్రోత్రమార్గేఅధ్వనీనం గచ్ఛంతం విధాయ కృత్వాతచ్ఛ్రుత్వేత్యర్థాః. సముచితం ఉభయగోత్రశ్లాఘ్యం ఉత్తరంప్రతి వాక్యం ఆజ్ఞలినాసాకం బబంధ సాంజలిబంధం ప్రత్యుక్తవానిత్యర్థః. ఏవం భోజేతి భోజానాంయాదవవిశేషాణాం అన్వవాయః వంశః భువనే ప్రథితః ప్రఖ్యాతః కురూణాంకులంచ తథా భువనే ప్రతీతం - హే అంబ మాతః ఆస్మిన్ ద్వయే భోజవంశే కురువంశే చ క్రమేణ తవ జన్మ ఉత్పత్తిః ఉపయమోత్సవః వివాహశ్చ దైవాచేత్ అభూతాం యది తర్హి త్వయి ఉచితజ్ఞః కర్తవ్యజ్ఞోవిదుః భావః. అభిప్రాయః జాగర్తిస్మరత్యేవ గుణానాముభయవంశశుద్ధినియమత్వాదితిభావః. అనుమానానుమానాలంకారః. ఉభయవంశశుద్ధ్యా ఉచితజ్ఞత్వానుమానాదితి. ౯౦. తతఃకిమతఆహ - అంగ హేకర్ణ శూరజనానాం

అంగద్వయంమే పరిపాలనీయం కర్ణ త్వయా శూరజనాగ్రగేన, ఏవం వశే మే వితతాన యస్తత్తస్యాపి సఖ్యం కిముపేక్షణీయం. ౯౧. ప. పరస్య లోకస్య గతేర్ఘ్రి విష్ణుం కృతఘ్నుతామేవ వదంతి సంతః, సా న స్పృశే న్మామధునా యథా త్వంతథా ప్రసీదాంబ కృపార్ద్రచిత్తా. ౯౨. ప. ఇతివాదినో రవిసుతస్య మానసం ననివర్తతేస్మ ధృతరాష్ట్రనందనాత్, అపితు స్వకీయతనయాన్మహాభుజాదనవాప్యకామమియమేవ కేవలం. ౯౩.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే
అష్టమః స్తబకః.

అగ్రగేన అగ్రేసరేణ త్వయామే మదీయం అంగస్య శరీరస్య అంగదేశస్య చ ద్వయం పరిపాలనీయం భుజాభ్యామితిభావః. ఏవముక్తప్రకారేణ ఉక్త్వేతిశేషః. యః దుర్యోధనః తత్ అంగద్వయం మే మమ వశే ఆధీనత్వే వితతాన అకరోత్ -మదధీనం కృతవానిత్యర్థః. తస్య తాదృగుపకారిణః తథా విశ్వస్తస్య దుర్యోధనస్యాపిసఖ్యముపేక్షణీయం కిం అనాచరణీయం అనాచరణీయమేవేత్యర్థః. అత్ర తాదృగుపకారవిశ్వాసవాక్యాలేన దుర్యోధనసఖ్యానుపేక్షయణీత్వసమర్థనాత్ వ్యలింగభేదః కర్ణేత్వయా ఇతి పాఠోఽనుప్రాసభంగాదుపేక్ష్యః. ౯౧. పరస్యేతి. సంతః జనాః పరస్య లోకస్య స్వర్గస్య కృతముపకారం వంతి విస్తరణీతి కృతఘ్నుః తస్యభావః కృతఘ్నుతా తామేవ నాన్యమిత్యర్థః. విష్ణుం వదంతి సా కృతఘ్నుతా-ఆధునా మాం యథా యేనప్రకారేణ నస్పృశేత్ నప్రాప్నుయాత్ తథా హేఅంబ దయార్ద్రచిత్తాసతీ త్వం ప్రసీద-అనుగృహాణ కృతఘ్నే నాస్తి నిష్కృతిరితి తస్యాప్రాయశ్చిత్తస్యాప్యస్మరణాదితిభావః. ౯౨. ఇతీతి. ఇతివాదినః ఉక్తప్రకారేణ వదతః రవేస్సుతస్య కర్ణస్య మానసం మనః ధృతరాష్ట్రస్య నందనాద్దుర్యోధనాన్న నివర్తతేస్మ - నన్యవర్తి ఆపితుకింతు ఇయం ఖల్వేవ కామం మనోరథం కేవలం ఈషదపీత్యర్థః. అనవాప్య అలబ్ధ్వా మహోన్నుజః. తద్బలం యస్య తస్మాత్ స్వకీయాత్ తనయాత్ కర్ణాత్ నివర్తతేస్మ మంజుభాషిణీ ౯౩.

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందవందనకందళితానందసాంద్రస్య
కురవిభులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ
చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే
అష్టమః స్తబకః.

నవమః స్తబకః.

ప. అస్మభ్యమే తే కురవో రణాయ స్వనామధేయోపపదప్రసిద్ధం, క్షేత్రం వ్యగాహంత నిరుద్ధపార్శ్వ స్థితాంగసుప్తాంగతురంగయోధైః. ం. ప. హిరణ్వత్యాస్తత్ర త్రిదశవినుతాయాం స్ఫటరుహా ప్రసూనానాం గంధైర్వ్యధిత పథి ఖేదాః కరిఘటాః, కృతజ్ఞత్వేనేవ స్వయమపి మదాంభోధిలహరీర్దదుస్తస్యై బహ్వీరతిసురభిగంధీః ప్రియ సఖీః. ఎ. ప. అసజ్జన్మభువ స్సమానభిధయా సప్తాపి సింధూనిమాన్నే ష్యామో వయమద్య శోషణమితి స్ఫీతాభ్యసూయాం ఇవ, సేనాస్తేం

అథేతి. అథ కుంతీగమనానంతరం తే ప్రసిద్ధాః ఉభయే కురవః పాండవాధార్తరాష్ట్రాశ్చ రణాయ యుద్ధం కర్తుమితి క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ. శతాంగైః రథైః మాతంగైః గజైః తురంగైః అశ్వైః యోధైః పదాతిభిశ్చ నిరుద్ధాః సంగతాః పార్శ్వాశ్చ త్వారః. యేషాం తథోక్తాస్సంతః. స్వేషాం నామధేయం కురురితిసంజ్ఞా శబ్దః ఉపపదం పూర్వపదం యస్య తేన కురుక్షేత్రమితి ప్రసిద్ధం - వ్యధికృతం క్షేత్రం కురుక్షేత్రం - వ్యగాహంత వివిశుః. ం. హిరణ్వత్యాస్యేతి. తత్ర కురుక్షేత్రే కరిణాం గజానాం ఘటాః బృందాని త్రిదశైర్దేవైర్దత్తాయాః స్తుతాయాః హిరణ్వత్యానామ నద్యాః తత్ర తత్యాయాః తటరుహాణాం తీరవృక్షాణాం యాని ప్రసూనాని కుసుమాని తేషాంగంధైః మథితః నిరస్తః. పథిఖేదః మార్గశ్రమః యేషాం తథోక్తాస్సంతః. కృతజ్ఞత్వేన ఉపకారస్మరణేన హేతునా స్వయమపి అతిసురభిః భృశం ఘ్రాణతర్పణిః గంధః యాసాంతాః అతిసురభిగంధీః బహ్వీః అనేకాః మదాంభోధేః దానజలసము ద్రస్య లహరీః లక్షణయా ప్రవాహాన్ తస్యై హిరణ్వత్యై ప్రియసఖీః. దదురిత్యుత్ప్రేక్షా - శిఖరిణీవృత్తమ్. ఎ. అస్మదితి. తత్ర సింధోరాపదేశే భవాః సైంధవాః అశ్వాః సేనాసు తేషాం పంక్తయః అస్మాకం జన్మభువః సింధుదేశస్య అభిధయా నామ్నా తుల్యాన్ తస్మాన్మకానితి యావత్. ఇమాన్ సప్తసింధూన్ సముద్రానపి వయం అద్య శోషణం నేష్యామః ఇత్యుక్తప్రకారేణ స్ఫీతా ప్రవృద్ధా అభ్యసూయా రోషః యాసాంతాః తథోక్తాఇవేత్యుత్ప్రేక్షా. దీప్తైః ఉజ్జ్వలైః తురగైః భద్రభేదైః ఉపమా సాదృ

ధవప జ్ఞ-గాఃఖురపుటైర్దీప్రక్షురగ్రప్రోన్మథైరుద్భూతాత్పన్నలాదజనయన్భూయోరజోమండలం. ని. ప. తేషాం కురూణాం కలహోదయా త్పాంచాల్యగృహస్వనానాం కరిబృంహితానాం, ఆశామశేషాం స్వవశే విధాతుమనోన్యమాసీత్కలహో మహీయాన్. ర. ప. నామ్నా వోనవమగ్రహస్య సమతాం సోఢాస్మహే హే వయం తుంగత్వం నస హేమహీత్యతిరుషా సన్నాహధూర్వ్య ఇవ, ఉద్దండా అపి కేతవో గదృశిరే స్థానంగ్రహాణామతిక్రమ్య స్యందనబృందరక్షాలికలితామధ్యే నభస్వత్పథం. శి. మమహీపతీనాం ఘటగంధిరాట్ మూర్ధం సురాణాం విలిఖ

శ్యం యేషాంతైఃఖురాఃపుటానివ తైఃఉల్లిఖితాత్ నిష్పిష్టాత్ భూమేష్ణలాత్ భూయఃబహుశం రజోమండలం ఆజనయత్ ఉత్థాపయంతిస్మ. ని. 'జేశేనదవిశేషేఽబ్ధా సింధుర్నాసతిస్త్రియామి'తివిశ్వః. శార్దూలవిక్రీడితమ్. 3. తేషామితి. తేషాం కురూణాం పాండవధార్తరాష్ట్రాణాం కలహస్య యుద్ధస్య ఉదయాత్పూర్వమ్ ఆశేషాం ఆశాం దిశం స్వవశే విధాతుం కర్తుం రథస్వనానాం కరిబృంహితానాంచ అన్యోన్యం మహీయాన్ దుర్నివారఃకలహఃఆసీత్ - రగ్ఘనేమిఘంటాగజఘోలాహలైర్దశాపిదిశఃసాంద్రాబభూవురిత్యర్థః. అత్ర దిక్పరిపాలనవ్యాపనయోఃశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా 'సంసర్గజాదోషగుణాభవంతీ'తి ప్రసిద్ధతాదృశకారణసంబంధిత్వకృతాశేషరాజ్యాభిలాషహేతుకకలహోల్లేఖాప్రతీతేరలంకారధ్వనిః. ర. నామ్నేతి. ఆపి కించేత్యర్థఃస్యందనబృందస్య రథకట్యాయాఃమాళిషు ఆగ్రేషు కలితాఃఘటితాఃఊర్ధ్వాఃదండాఃయేషాంతే ఉద్దండాఃకేతవఃధ్వజాఃహే గ్రహాఃసూర్యాదయఃసఃయుష్మాకం మధ్యే నవమస్య గ్రహస్య కేతోఃస్వమతాం సామ్యం నామ్నా నామమాత్రేణ సోఢాస్మహే ఓఢాస్మహే సహోఃకర్తరిలుట్ - తుంగత్వమూన్నత్యంతు నసహేమహి నఓఢుమేమహి-వఇత్యత్రాపియోజ్యం-సహేఃకర్తరిలిట్. ఇత్యుక్తప్రకారయాతిరుషా భృశం క్రోధేన సన్నాహధుర్యాఃరణోద్యుక్తా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా. గ్రహాణాం నవానామపి స్థానం మండలమతిక్రమ్య మధ్యే నభస్వత్పథం మహావాయుపథం మహావాయుపథస్య మధ్యే దదృశిరే దృష్టాఃఉత్తోత్ప్రేక్షానుప్రాణితాతిశయోక్త్యలంకారఃఅసంబంధే సంబంధరూపఃశి. మహీపతీనామితి. మహీపతీనాముభయేషాం రాజ్ఞాం పటమయాని మందిరాణి కర్తృణి. హియస్మాత్కారణాత్ వయం దూష్యాణి అపరిశుద్ధాని దూష్యేతి సంజ్ఞావంతఃచ. ని. 'దూష్యాద్యం వస్త్ర వేశ్మనీ'త్యమరఃతస్మాత్కారణాచ్ఛుచీభవేమ పరిశుద్ధాని భవేమఇతి

శ్నిరోభిః, వయం హి దూష్యాణి శుచిభవేమేత్యభ్యాగతావారమిమం
ఋయేవ. ఉ. గ. తతః ఋణాదేవ విశాలమినిర్మితవీథీసహస్రవిరాజమానం
విశంకటవిపణివిస్తారితవివిధపణ్యాహరణవిమర్దసహక్రయికలోకం విట
కులానుసార్యమాణవిలాసినీజననిబిడితవేశవాటం విశిఖకృపాణకుంత
శక్తిప్రముఖవివిధాయుధసంస్కారపరవశయోధసంబాధం తత్కురుక్షే
త్రం కురునగరమిత్రంబభూవ. ఉ. గ. తత్రాపద్దుశ్శాసనాగ్రజో భగ
వన్నస్మిన్నుపతస్థుషి వీరభుజవినోదకాలే త్వం వివాహవిముఖోఽపి
మదర్థం ప్రత్యర్థిపార్థివాన్విహంతుం హృతనాధిపత్యలక్ష్మీముపయమస్వేతి
విజ్ఞాప్యపితామహస్య చరణయోః ప్రణిపపాత. ర. ప. దుర్యోధనే విశతి

ఆలోక్యేతిశేషః. గంగాయాః వారిణి మిమంక్షయా మంక్తుం స్నాతుమిచ్ఛయేత్యర్థః. శిరోభిశ్శిఖరభాగైః సురాణాం మార్గమాకాశం నిలిఖుః పస్పృశుః. అత్రాప్య తిశయోక్తిపూర్వవత్. ఉ. తతశ్చేతి. తతః రాజ్ఞా పటమండిరనిర్మాణానంతరం ఋణా దేవ విశాలం విస్తీర్ణం యథాతథా నిర్మితానాం రచితానాం వీథీనాం సహస్రైః విరా జమానం విశంకటాసు విశాలాసు వివణిషు పణ్యవీథిషు వివిధానాం నానాజాతీయా నాం పణ్యానాం క్రయ్యవస్తూనామాహరణే గ్రహణసమయే నిమర్దం సంమర్దం సహం తశ్చేతి తస్యవోః క్రయికలోకాః క్రేతృజనాః యస్మిన్స్థోక్తం విటానాం కులేన బృందేన అనుసార్యమాణేన వారవిలాసినీజనేన వేశ్యాజనేన నిబిడాస్సాంద్రాః వేశవా టాః వేశ్యానివాసాయస్మిన్స్థోక్తం. విశిఖాః బాణాః, కృపాణాః ఖడ్గాః, కుంతాశ్శ క్తయః, ప్రముఖాః యేషాం తాదృశానాం వివిధానామాయుధానాం సంస్కారేణోత్తేజనాయాం పరవశైః ప్రవణైః యోధైస్సంబాధం సంకులం - తత్ ప్రసిద్ధం మిత్ర మిత్రం కురునగరస్య హాస్తినపురస్య మిత్రంతుల్యంబభూవ. ఉపమాలంకారః. ఉ. తత్రేతి. తత్ర తావత్తదానీమేవ దుశ్శాసనస్య అగ్రజః దుర్యోధనః హేభగవన్ భీష్మ, త్వం వివాహే విషయే విముఖః పరాఙ్ముఖోఽపి ఉపతస్థుషి సన్నిహితే అస్మిన్ వీరాణాం భుజవినోదకాలే బాహుపరాక్రమక్రీడాసమయే మదర్థం మమకృతే ప్రత్య ర్థినః పార్థివాన్ శత్రురాజ్ఞః ప్రత్యర్థినాం పాండవానాం సంబంధినః పార్థివాన్ సహాయాన్ నతు ప్రత్యర్థిన ఇతిచ. నిహంతుం హృతనానాం సేనానాం ఆధిపత్యలక్ష్మీం ఉపయచ్ఛస్వ ప్రతిగృహ్ణీష్వ ఇతి విజ్ఞాప్య పితామహస్య భీష్మస్య చరణయోః ప్రణి పపాత నమస్కృతవాన్. ర. దుర్యోధనఇతి. శూరాణామగ్రణీషు శ్రేష్ఠేషు ఆచర ణః ప్రభవస్సురసింధుసూనుః గాంగేయః భీష్మః దుర్యోధనే మాభువా కిరీట ప్రదేశే

మాళిభవాపదం స్వం శూరాగ్రణీష్వచరమస్సురసింధుసూనుః, అర్ధఋణాదరభటాంస్త్రిదివే విధాస్యన్నధ్యృతాపదమవిక్షదనీకినీనాం. ౯. ప. పార్థాశ్చతే ద్రుపదనందనమూశు చక్రు స్సేనాన్య ముద్ధతవిరోధివనాని దగ్ధుం, పవిహ్నిం ప్రతాపకపటాన్నిజజన్మకాలే సక్తం భుజే వహతియస్స తతం జ్వలంతం. ౧౦. గ. అథ సదసి మహారథపరిగణనకథాయాం మర్ధరథోఽయమితి జాహ్నవీతనయేన నిహ్నుతపౌరుషతయా రోషచిహ్నిత వదనరోచిరహ్నిం పతిసూసురహ్నియ యుధి తస్యావధిమేవ నిజహేతే రసాధారణస్యాపిసాధారణం ప్రతిజజ్ఞే. ౧౧. గ. ఇదం ప్రతిపద్య ఖిద్యమానం మానధనం దుర్యోధనం వత్స మాభైషీర్మహాభుజానపి రిపుమ

న స్వంస్వం స్వీయంపదం చరణం విశతి నమస్కుర్వతిసతి - అర్ధఋణాత్ ఋణార్ధాత్ అరిభటాన్ త్రిదివే స్వర్గే విధాస్యన్ కరిష్యంస్సన్. హనిష్యన్నితియావత్. ఆనీకినీనాం సేనానాం అధ్యృతాపదం ప్రభుత్వస్థానమనిక్షత్ - ప్రవిష్టవాన్ - సేనాధిపతిర్బభూవేత్యర్థః. విశేషకర్తాలుజ్. ౯. పార్థాఇతి. తే పార్థాశ్చ ద్రుపదస్య నందనం ధృష్టద్యుమ్నం సేనాః నయతి గమయతీతి సేనానీః తం సేనాన్యం సేనాధిపతిం ఆశుచక్రుః. యః ధృష్టద్యుమ్నః నిజస్య జన్మనః పహ్నికుండాదుత్పత్తేః కాలే సక్తం జ్వలంతం వహ్నిమస్మిముద్ధతాన్ - గర్వితాన్ విరోధినం శత్రూనివ వనాని దగ్ధుం ప్రతాపస్య కపటాత్ వ్యాజాత్ భుజేవహతిసతతం తం ద్రుపదనందనమితి యోజ్యం. అపవ్నవాలంకారః. ౧౦. అథేతి. అథ సదసి సభాయాం-'ఆత్మానం సారథించాశ్వాన్ రక్షన్యుధ్యతి యోనరః. నవమారణసంజ్ఞస్స్యాదిత్యుక్తలక్షణలక్షితానాం మహారథానాం పరిగణనకథాయాం సంఖ్యాప్రసంగే అయం కర్ణః జామదగ్న్యబ్రాహ్మణశాపాది పరాభూతః అర్ధరథః ఇత్యుక్తప్రకారం జాహ్నవీసేన భీష్మేణ నిహ్నుతం తిరస్కృతం పౌరుషం శౌర్యం యస్య తస్యభావస్తత్తా తయా హేతునా రోమశబ్దేన తత్కార్యం లక్ష్యతే. భ్రుకుట్యాదినా చిహ్నితం వదనస్య రోచిస్తేజః యస్య తథోక్తః అహ్నోం పత్యుః సూర్యస్యసూనుః తస్య భీష్మస్య అవధిం మరణమేవ నిజాయాః హేతోః ఆయంధస్య సంబంధినః అధారణస్య ఆగ్రహణస్యాపి సాధారణం తుల్యం అహ్నోయ సత్వరం ప్రతిజజ్ఞే. భీష్మనిధనపర్యంతమాయుధం నధారయామీతిప్రతిజ్ఞాతవానిత్యర్థః. ని. 'అవసానే పంచ్ఛేదే సామ్నికాలేబలేఽవధిరి'తి రత్నమాలాయామ్. ౧౧. ఇద మితి. ఇదం కర్ణప్రతిజ్ఞాతం ప్రతిపద్య శ్రుత్వా ఖిద్యమానం గుఖాయమానం మానధనం సుయోధనం దుర్యోధనం హేవత్స దుర్యోధన మాభైషీః కర్ణదుష్ప్రతిజ్ఞాతః

హీభుజస్సంఘ్యే ఖరతరవిశిఖముఖేన ఖాదయామీతిపితామహాః ప్రసా
దయామాస. ౧౨. తదనంతరం. ప. అభ్రాపగాతనయపార్శ్వనందనాభ్యా
మగ్రావనౌ తిలకితాధృతకార్ముకాభ్యాం, ఉచ్చావచం నిజనిజం బిరుదం
వదంతో యుద్ధాయ తస్థుర్ఉభయేఽపి కురుప్రవీరాః ౧౩.ప. జేతా పురా
మివ తదా జలజాతయోనిం పత్రిశ్వరాగ్రజమివ ప్రథమో గ్రహాణాం,
అగ్రే విధాయ యదునాయకమాత్తపోత్రం పార్థో రథీ ప్రథనభూమి
మవాప ధీరః. ౧౪. ప. సంచింత్య భీష్మముఖబంధుజనస్య హానిం సంతాపి
నస్సమరసీమని శక్రసూనోః, బాష్పాంబుచక్షురధికం శ్వసితం ముఖేందు
ర్ధైర్యం మనః కరతలం చ ముమోచ చాపం. ౧౫. ప. వలారిసూనుం

భయంమాప్నుహి మహాక్షత్ర్యాః భుజాః బాహుపరాక్రమాః యేషాంతాన్ రిపుమహీ
భుజః శత్రుభూపాన్ సంఖ్యే యుద్ధే ఖరతరేణ అతితీక్ష్ణేన విశిఖముఖేన బాణేనైవ
వక్త్రేణ ఖాదయామి-భింద్యామిత్యర్థః. ఇత్యుక్తప్రకారేణ పితామహాః భీష్మః ఆశ్వా
సయామాస. తదనంతరమిత్యుత్తరేణాన్వయః. ౧౭. తదనన్తరమిత్యుత్తరేణాన్వయః
అభ్రేతి. ధృతం కార్ముకం ధనుర్యాభ్యాం తాభ్యాం. అభ్రాపగాతనయేన భీష్మేన పా
ర్శ్వతనందనేన ధృష్టద్యుమ్నేన ద్వాభ్యామగ్రావనౌ అగ్రదేశే తిలకితాః అలంకృతాః
ఉభయేఽపి కురుప్రవీరాః కౌరవాః పాండవాశ్చ ఉచ్చావచమనేకవిధం నిజనిజం
ప్రత్యేకం స్వీయం బిరుదం జయచిహ్నం గోత్రచామరాది వహంతస్సంతః యుద్ధాయ
యుద్ధం కర్తుం తస్థుః. సన్నద్ధాబభూవురిత్యర్థః. ౧౩. జేతేతి. తదా యుద్ధారమ్భ
కాలే వీరః పార్థః అర్జునః ఆత్తం గృహీతం తోత్రం అశ్వతాడనం యేన తథోక్తం
యదునాయకం శ్రీకృష్ణం పురాం త్రిపురాణాం జేతా జయీ సదాశివః జలజాత
యోనిం బ్రహ్మాణమివ గ్రహాణాం ప్రథమసూర్యకిపత్రీశ్వరస్యగరుడస్య అగ్రజం అనూ
రుమివ అగ్రేరథస్యఅగ్రభాగే విధాయకృత్వా. సారథీకృత్యేతియావత్. రథీ రథ
మారూఢస్సన్ ప్రథనభూమిం యుద్ధదేశం అవాప ప్రాప్తవాన్. ఉపమాద్వయ
సంసృష్టిః. ౧౪. సంచింత్యేతి. సమరసీమని యుద్ధదేశే భీష్మ ముఖమాదిర్యస్య
తస్య బంధుజనస్య హానిం క్షయం సంచింత్య ఆలోచ్య సంతాపినః ఖిన్నస్య శక్రసూ
నోరర్జునస్యచక్షుర్నేత్రం అధికం బాష్పాంబు ముమోచ - ముఖమిందురివ ముఖేందుః
అధికం శ్వసితం ముమోచ-మనః అధికం ధైర్యం ముమోచ-కరతలంచ అధికం చాపం
ముమోచ - ఆధిక్యమేకత్రస్థాయేబహుత్వం అన్యత్రశ్రేష్ఠత్వమితి విశేషః. శక్రసూ
నోరితి చతుర్థ్యపి యోజ్యం. అత్రానేకక్రియాయోగపద్యాత్సముచ్చయః. ౧౫.

వసుదేవసూనుర్వచోభిరంతర్వాస్య చిరేణ త్రైస్రోతసీం పావక జాతరాగ్నే ప్రగ్రాహయత్తత్ర ఘనశ్చకాసం. ౧౬. ప. దేవవ్రతస్య జయ కేతనచిహ్నతాళధ్వజప్రభావళిరభ్యకృంతత దూరదీర్ఘా, సఖ్యాస్నుతస్య సమరేఽజవీర్యలక్ష్మీం సంవీక్షితుం రవిసుతే వసభోధిరూఢా. ౧౭. ప. యుద్ధారంభభటార్భటీపిశునతాముద్ఘాటయంత స్తదా నిస్సాణాదిమజైత్రవాద్యనినదానిర్ధూతశబ్దాంతరాః, శ్రాంతిం క్షోభ్యసుహృత్తిదూరపదవీ సంపాదితాముంబుధే ర్వేలాశైలమహోగుహాసు వివిశుర్వ్యక్తప్తసుధా రాధౌరేయాః. ౧౮. ప. సంగ్రామదుందుభిరవశ్రవణేన చేవాస్సర్వే కవాట ఘటితాని గృహాణి కృత్వా, ఆదాయ నందనవనాదభిమేక్తుమాజౌ వీరా

బలేతి. తత్ర తదానీం వసుదేవసూనుశ్శ్రీకృష్ణః త్రైస్రోతసీం అధ్యాత్మధ్వనీనైః వచోభిర్గీర్వాక్పతేః చిరేణ ఆశ్వాస్య సిద్ధుఃకృత్య పావకస్య అగ్నేస్సంబంధినీం జాతరాగ్నేరాదరానలస్య ఆసాసహిం అసోఢారం ఖాండవవనసమర్పణేనాగ్నిఋణన్నివారకమిత్యర్థః. కృద్యోగాత్కర్మణిషష్ఠీ - శరాసం గాండీవం పునరగ్రాహయత్ గ్రాహయతిస్మ. ౧౬. దేవవ్రతేతి. దేవవ్రతస్య భీష్మస్య సంబంధినీ దూరదీర్ఘా ఆత్మాయతా జయకేతనే జయధ్వజే విహ్నతాళస్య తాళాకృతిలాఞ్ఛనస్య శ్యామప్రభాణాం నీలకాంతినాం ఆవళిః పరంపరా సమరే యుద్ధే సఖ్యాః గంగాయాః సుతస్య భీష్మస్య భుజవీర్యలక్ష్మీం సమ్యగ్వీక్షితుం నభః ఆకాశం ఆధిరూఢా రవిసుతా యమునేవ అదృశ్యత లూతైరితి శేషః. ఉత్ప్రేక్షా. ౧౭. యుద్ధేతి. తదా యుద్ధారమ్భే భటానామార్భట్యాః శౌర్యవ్యాపారస్య పిశునతాం సూచనం ఉద్దామయంతః ప్రకటయంతః నిర్ధూతాని ఆంతర్ధాపితాని శబ్దాంతరాణి అన్యశబ్దాః యైస్తే నిస్సాణాః జయభేరీ ఆదిమాః యేషాం తేషాం త్రైత్రాణాం జయావహానాం వాద్యానాం నినదాః శబ్దాః అతిదూరయా పదవ్యా మార్గగమనేనేత్యర్థః. సంపాదితాం లబ్ధాం శ్రాంతిం శ్రమం క్షోప్తుం పరిహర్తుమివేత్యుత్ప్రేక్షా. ధారాధరైర్మేఘైః వ్యాప్తాసు అమ్బుధేస్సముద్రస్య వేలా శైలాః చక్రవాళాద్రిః తస్యమహోపలేషు గుహాసు వివిశుః విశంతిస్మ-ఉత్ప్రేక్షానుప్రాణితా ఆసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః. శార్దూలవిక్రీడితమ్. ౧౮. సంగ్రామేతి. దేవా ఇంద్రాదయః సర్వే సంగ్రామే దుందుభీనాం భేరీణాం రవశ్రవణేన భాంకారాకర్ణనేన గృహాణి కవాటైర్ఘటితాని కృత్వా ఆజాయుద్ధే వీరాణాం పౌరుషశాలినాం అభిషేక్తుం నందనవనాత్ ప్రసూనానాం పుష్పాణాం చయం రాశిమాదాయ గృహీత్వా వివాయుః ఆకాశమభజన్

స్పృసూనచయమన్యభజన్నివాహాయః. ౧౯. ప. సతిఘుర్మజలే మిథోవిమద్దాత్సకలం తదవ్యవసేతు మంగకేభ్యః, మఘవత్ప్రముఖాస్సురా బభూవు ర్బహురోఽపి స్వయమా త్మతాశేనృన్తాః. ౨౦. ప. తత్ర తౌరిపుగణౌ శనైశ్శనైస్సంగతౌ సధనుషౌ సగర్జితౌ, పూర్వపశ్చిమమరుత్ప్రచోదితౌ పుష్కరే ఘనఘనాఘనావివ. ౨౧. ప. ధావత్స్యందనకేతనాంశుకమరుద్వ్యూఢాతమందాకినీబిందూనామపి సైన్యకుంజరఘటాశుండాసముత్థాయినాం, దానాంభఃకృషతాంమపి స్ఫుటశరత్తారాకృతిస్పర్ధినాం భేదం గ్రాహయితుం శశాక గగనే భృంగానురోధక్రమః. ౨౨. ప.

ప్రాపుః. ౧౯. సతీతి. మఘవానింద్రః ప్రముఖో యేషాం తే సురాః మిథోఽన్యోన్యం విమర్దాద్ధేతోఃకుర్మజలేస్వేదే అంగకేభ్యః అవయవేభ్యః సకలం తదుర్మజలం నిశ్శేషం యథాతథా వ్యపనేతుం హేప్తుం స్వయం మరుతో వాయవోఽపి దేవాశ్చేతి-ఆత్తాని గృహీతాని తాళవృంతాని వ్యజనాని ప్రైస్తగోక్తాః బభూవుః. యద్యపి పార్థివానామేవ స్వేదః నతైజసానాం తథాపి పౌష్కరోక్త్యా తథోక్తమితిధ్యేయమ్. ఔపచ్ఛందసికమ్. ౨౦. తత్రేతి. తత్ర తదానీం సురుహూతశ్చేవా - సధనుషౌ సచాపౌ నేంద్రచాపౌచ సగర్జితౌ ససింహనాదౌ సస్తనితౌ చ. తౌ ఉభయే రిపుగణా శత్రుసంఘా పుష్కరే ఆకాశే. పూర్వమరుతా ప్రాగ్వాయునా పశ్చిమమరుతా పరాగ్వాయునాచ ప్రచోదితౌ ప్రేరితౌ ఘనౌమహాంతౌ ఘనాఘనౌ మేఘావివ శనైశ్శనైస్సంగతౌ బభూవతుః. ఉపమాలంకారః. రథోద్ధతా. ౨౧. అథ నవభిర్జయయుద్ధమాహ—ధావదితి. స్ఫుటతరా శరది తారాణాం నక్షత్రాణాం ఆకృత్యా స్వరూపేణ సహ స్పర్ధంతఇతి స్పర్ధినామిత్యుభయత్ర విశేషణం. ధావతాం వేగేన గచ్ఛతాం స్యందనానాం రథేషు ధ్వజేషు అంశుకానాం పతాకాపటానాం సంబంధిభిర్మరుద్భిర్వ్యూఢాతానాం చ్యానితానాం మందాకిన్యాః ఆకాశగంగాయాః బిందూనామపి సేనాసు సమవేతానాం సైన్యానాం కుంజరఘటానాం గజబృందానాం శుండాభిః కరైస్సముత్థాప్యంతఇతి సముత్థాయినాం దధాతేర్ణినిః. దానామ్నఃసమదజలస్య పృషతాం బిందూనామపి ఉభయేషాం మిథో భేదం వైలక్షణ్యం గ్రాహయితుం జ్ఞాపయితుం జనానామితిశేషః. గగనే భృంగానామనురోధక్రమః అనుసరణరీతిః శశాక సమర్థోఽభూత్. అత్ర తాదృశోభయబిందూనాం భృంగానుసరణేన మిథోవైలక్షణ్యస్యార్థ్యా విశేషకాలంకారః. 'వైశేష్యస్యార్థ్యా విశేషకః' ఇతి లక్షణాత్. సచ 'తారాకృతిస్పర్ధినామి' త్యుపమయోర్జీవితఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః, శార్దూలవిక్రీడితమ్. ౨౨. ఆసాద్యేతి. ఆహవే యుద్ధే ద్విపం శత్రుగజ

ఆసాద్య దివిషమాహవే రదపథేనారుహ్య తీక్ష్ణాసినా యంతారం విని పాత్య సాట్టహసితం స్కంధే విధాయ స్థితిం, కుంభాస్ఫాలనకారిణం రిపుభటం దృష్ట్వా దివౌకస్త్రీణాయాః కస్యాశ్ఛిత్కుచకుంభయోః కఠిన యోః కండూరఖండాభవత్. ౨౩. ప. కశ్చిద్గజః ప్రతిభటేన కరే విలూ నేఽప్యామూలభాగమసినా నయుతాగ్రకాయః, క్షిప్రం ప్రగృహ్య రద నేన నిషాదిహస్తాత్ర్ణష్టం సృణిం పునరదాత్కుశలాయ తస్మై. ౨౪. ప. భసితలేపసితౌ కరిణావుభౌ యుధి పరస్పరదత్తరదౌ ముఖే,హరిరవేక్ష్య వహత్యపి వాహనే సరభసం నిదధే సకలా దృశాః. ౨౫. ప. భగ్నైక

మాసాద్య సన్నిధాయ రదపథేనదంతమార్గేణారుహ్య నిష్ఠురం అసినా ఖడ్గేన యంతారం గజారూఢం నిపాత్య పాతయిత్వా. ఆట్టహసితేన సహితం యథాతథా సాట్టహసితం స్కంధే గజస్య స్థితిం విధాయ. కుంభయోరాస్ఫాలనం సశబ్దం కరస్పర్శంకరోతీతి కారిణం రిపుభటం శత్రుయోధం దృష్ట్వా తస్యాశ్ఛిద్రితైకస్త్రీణాయాః దేవాంగనాయాః సంబంధినోః కఠినయోః కుచౌ కుంభావివ తయోః అఖండా అవిచ్ఛిన్నాకండూః ఖర్జూ అభవత్-అయం వైరతయోరుచితోఽస్యకరణీతి హృష్యత్కుచాభూదిత్యర్థః. అత్ర తా దృశ్వీరదర్శనస్య విశేషణగత్యా శుచకండూదయహేతుత్వాత్సదార్థహేతుకస్య కావ్య లింగస్య కండ్వసంబంధేఽపి సంబంధరూపాతిశయోక్తేశ్చ ద్వయోరంగాంగిభావేన సంక రః. వృత్తంపూర్వోక్తమేవ. ౨౩. కశ్చితి. కశ్చిద్గజః ప్రతిభటేన రిపువీరేణ కర్త్రా అసినా ఖడ్గేన కరణేన కరే శుండాయామామూలభాగం మూలదేశపర్యంతం విలూనే విచ్ఛిన్నే సత్యపి సమితశ్రమీకృతశ్ర అగ్రకాయః పూర్వకాయః యేన తథోక్తస్సన్ నిషాదినో యంతుః హస్తాత్ స్రస్తం గళితం సృణిం అంకుశం రదనేన దంతేన క్షిప్రం సత్వరం ప్రగృహ్య ఆదాయ కుశలాయ క్షేమార్థమభయోరపీతిశేషః. తస్మై నిషాదినే పునరదాత్ దత్తవాన్-అత్రాంగశబ్దానాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్తిః. ౨౪. భసితేతి. భసితస్య భస్మనః లేపేన సితౌ శ్వేతీభూతౌ యుధి యుద్ధే ముఖే పర స్పరం దత్తౌ రదౌ దంతౌ యాభ్యాంతౌ ఉభౌకరిణౌగజౌ అవేక్ష్య చతుర్దంతత్వేన తన్ముఖవలోక్యేత్యర్థః. హరిరింద్రః వహతి ఆత్మనాధిరూఢేఽపి వాహనే ఐరావతేన కలాదృశః నేత్ర సహస్రం సరభసం యథాతథా నిదధే నిహితవాన్. మమైరావతః కింత్ర గతఇతి భ్రాంతః భయాత్కిమత్రనాస్తీతిసత్వరంతమాలోకితవానిత్యర్థః. భ్రాంతి మదలంకారః. ౨౫. భగ్నేతి. ప్రతిదంతినశ్శత్రుగజస్య ఘాతాద్దంతప్రహారాత్ భగ్నం భిన్నం ఏకదంతో ముసలమివ యస్యసః కుంభస్య అగ్రే ఉపరిభాగే లక్ష్యా

దంతముసలః ప్రతిదంతిఘాతాత్కుంభాగ్రలక్ష్యకుటిలాంకుశచంద్రరేఖః, కశ్చిద్గిరీశసమతాంకలయన్గరీంద్రస్సారూప్యభాగివ గణాధిపతేర్విరేజే. ఇ. ప కశ్చిన్నిర్గత్య వేగా దరిన్యతిబలే ఽపాతయం స్సాన్వితం సంస్పృశ్యం తత్ర స్కంధాధిరూఢం విమతమపి తథాధత్తసీత్కార స్వస్సైన్యం, ఇత్థం దుస్సాధరోధో యుధి కరికలభో దూరగధ్వాంతరాంతస్సన్నిర్జ్ఞం మన్యం నిషాదివ్రయమపి విదధే హాసపాత్రం జనానాం. ౨౭. హ. హస్తేన హస్తి మథ దంతయుగేన దంతో కర్ణౌ చ కర్ణయుగళేన పదే చ

దృశ్యా పటిలా వక్ర ఆజ్యుశేన చంద్రరేఖా తదాకృతివ్రణమంకుశః చంద్రరేఖేవేతివా యస్యసః కశ్చిత్కరీంద్రః గజశ్రేష్ఠః గిరీశస్య శర్వస్య పర్వతేంద్రస్యచ సమతాం సారూప్యం కొన్నత్యేన తోల్యంచ కలయన్ స్వీకరిష్యమాణస్సన్ వర్తమాననిర్దేశః. గణాధిపతేర్విఘ్నరాజస్య సారూప్యం భవతీతి భావివత్యుల్ప్రేక్షా. విశేషో ఆదావితిశేషః. క్రమముక్తిర్వ్రత్ర వివక్షితేత్యేయం - ఊర్ధ్వోల్ప్రేక్షాశ్లేషపమోజ్జీవితేతి తయోస్తస్యాశ్చాంగాంగిభావేన సంకరః. ౨౬. కశ్చిదితి. దుస్సాధఃసాధ్యుః రోధః నివారణం యస్య తథోక్తః ఆతపేవ కశ్చిత్కరికలభః తరుణగజః దూరంయథాతథా ధూతః పరాస్తః అంకుశో యేన తథోక్తస్సన్ యుధి వేగాన్నిర్గత్య స్వబలాదితిభావః. అరినృపతిబలే శత్రుసైన్యే స్వం స్వీయం స్వామినం యంతారం యత్ర అపాతయత్ పాతితవాన్. తత్ర అరినృపతిబలే స్కంధే స్వీయే అధిరూఢం గజచర్యా నైపుణ్యసాహసాదితిభావః. విమతం శత్రుయన్తారమపి స్వం స్వీయం సైన్యం నీత్వా ప్రాపయ్య తథా ఊక్తప్రకారమాధత్త చక్రే. తత్రాపాతయదిత్యర్థః. ఇత్థముక్తప్రకారేణ విజ్ఞం మనుతే ఆత్మానమితి నిజ్ఞమన్యం పండితంమన్యం మూర్ఖం నిషాదినోర్యంతృత్వోక్తి ద్వయమపి స్వీయం పరకీయంచ జనానాం సర్వేషాం హాసస్య పాత్రం విదధే చక్రే మదాన్ధో న పరేషామేవాననుకూలం చేష్టతే - కింతు స్వేషామపీతిభావః. అత్ర దుస్సాధరోధత్వాదినా యస్తృపాతనసమర్థనాత్కాక్వ్యలిఙ్గభేదద్వయేన వాక్యార్థరూపేణ యస్తృద్వయపరినోసనసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకకావ్యలిఙ్గస్య అసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తేశ్చకవాచకానుప్రవేశసఙ్కరః. స్రగ్ధరావృత్తమ్. ౨౭. హస్తేనేతి. ద్వారేణ గజో హస్తేన హస్తం శుండయాశుండాం అభిహత్య ప్రహృత్య ఆదావితిశేషః. అథ ఆనంతరం ఇదమగ్రే సర్వత్ర యోజ్యం. దంతయుగేన దంతౌ దంతయుగమభిహత్య ఇదమపి తథైవయోజ్యం. కర్ణయుగళేన చ కర్ణౌ. పదాభ్యంచ పదే పాదౌ. వాలేనచ వాలం. ఏవమన్యస్తం శిక్షితం తుల్యం అనిశేషమన్యైర్యుద్ధమాదథానాం

పదాభ్యం, వాలేన వాల మభిహత్య చ వారణో ద్వాతుల్యాంగయు దమతిశిక్షిత మంచదథ్వానాం. ఇత్. ప. నిపాదినో దంతిశిరస్యధోముఖం నిపాతిమంగా లగుడస్య తాడనైః, వ్యథాపనోదాయ మదస్య సౌరభం వినమ్య జిఘ్రంత ఇవాలులోకినే. ఇత్. ప. తీక్ష్ణైః ప్రత్యర్థిభల్లై రపహృ తశిరసాం హస్తిపానాం శరీరం దుత్కాంతాః ప్రాణవాతాః కరిమద పయసాం సౌరభీ ముద్వహంతః, పాయం పాయం కపోలస్థలకుచకల శేస్వేదవారిప్ర వాహంచస్రస్సంసర్గభాజాం దివి సురసుదృశాం తాళ వృంతస్య కృత్యం. ఇత్. ప. అశ్వావుధౌ తస్థతు రగ్రపాదా వుత్థి ప్యయుద్ధాభిముఖీభవంతౌ, పరస్పరస్యోపరి హేతిపాతాత్స్వసాదినౌ

అనుకరణం. ఆబధ్నాతే ఇతి వర్తమానార్థక లడంతపాఠస్సందర్భవిరోధాదుపేక్ష్యః - స్వభావోక్తిః. ఇత్. నిపాదినఇతి. నిపాదినో గజారూఢాః లగుడస్య ప్రతిగజకరగృహీ తదండస్య తాడనైః దంతినో గజస్య శిరసి కుంభోపరి అధోముఖం నిపాతితాన్యగ్రాణి ఊర్ధ్వకాయాః యేషాం తథోక్తాః. వ్యథాయాః దండతాడనవేదనాయాః అపనో దాయ వారణాయ తాడపనోదితుమితి తుమర్థాచ్చ భావవచనాదితి చతుర్థీ - మదస్య దానజలస్య సౌరభం పరిమళం వినమ్య ప్రహ్వీభూయ జిఘ్రంతఇత్యుత్ప్రేక్షా. ఆలు లోకినే దృష్టాః. జినైరితిశేషః. వంశస్థం. ఇత్. తీక్ష్ణైరితి. తీక్ష్ణైఃప్రత్యర్థినాం శత్రూణాం భల్లైర్బాణవిశేషైః అపహృతాని ఛిన్నాని శిరాంసి యేషాంతేషాం హస్తిపానాం గజా రోహాణాం శరీరాత్ ఉత్కాంతాః నిర్గతాః ప్రాణాత్మకాః వాతాః వాయవః కరిమ దపయసాం సౌరభీం పరిమళపరమ్పరాం ఉద్వహంతస్సంతః దివి ఆకాశే సమ్మర్దభాజాం సురసుదృశాం అప్సరసాం కపోలస్థలయోః కుచో కలశాంతరితయోశ్చ స్వేదవారీణాం శ్రమజలానాం ప్రవాహం పాయంపాయం హృత్వా హృత్వా తాలవృంతస్య వ్యజ నస్య కృత్యం చక్రుః. అత్ర అన్యకృత్యస్య అన్యత్రాన్వయేన తత్సదృశకృత్యాక్షే పాదసంభవద్వర్ణసంబంధనిబంధనో నిదర్శనాలంకారః. అసంబంధే సంబంధరూపాతిశ యోక్తిశ్చేత్యేకవాచకానుప్రవేశేనసంకీర్ణా - స్రగ్ధరా. 30. అశ్వ చతుష్కిరశ్వయుద్ధం వర్ణయతి. అశ్వావితి. ఉభౌ అశ్వౌ అగ్రపాదౌ పూర్వపాదా ఉత్థిప్య ఉద్ధృత్య యుద్ధే అభిముఖీభవంతౌ సన్తౌ స్వా స్వీయా సాదినౌ తౌరంగికౌ. ని. 'అశ్వా రోహాస్తుసాదినః' ఇత్యమరః. పరస్పరస్య ఉపరిశరీరఇత్యర్థః. హేత్యోః అన్యోన్యా యుధయోః పాతాత్ త్రాతుం రక్షితుం తం పరిహర్తుమితి యావత్ - ఊర్ధ్వః సాన్నిరోధానాయ ఊర్ధ్వీకృతః కాయః యాభ్యాం తౌ తథోక్తావిత్యుత్ప్రేక్షా.

త్రాతుమివోర్ధ్వకాయా. 30. ప. ఏకైవ వైరిభటఖడ్గవరస్య ధారా ధారాసు పంచసు సతీష్వపి కంచిదశ్వం, స్కంధేవిభిద్య తదసూనిత రైర్దురాపా న్నగ్రాహనాల్పమపి తత్తతజాంబులేఽం. 31. ప. సమరభువి బభాసే సాదినో భూషణానాం మరకతమణిభాసాం మధ్యగః కశ్చిదశ్వః, సకలభటవిమర్దైశ్చంచలాద్బింబవాహో న్నిపతిత ఇవరథ్యో నేతురహ్నం శతాంగాత్. 32. ప. ఆయోధనాంకణజుషామస్మగాపగానా మావర్తగర్భసతితాః కుణపాహయానాం, సంబభ్రము ర్విహితపూర్వము పాదదానా శ్శిక్షావిశేషమివ మండలచంక్రమేషు. 33. ప. ధన్వీ

తస్థతుః స్థితవంతౌ. 30. ఏకేతి. వైరిభటస్య శత్రుసైరస్య యః ఖడ్గవరః ఖడ్గ శ్రేష్ఠస్తస్యధారా తీక్ష్ణాగ్రం ఏకైవ స్వయమేకా సతీ కంచిదశ్వం శాత్రవం పఞ్చసు ధారాసు తీక్ష్ణాగ్రేషు ఆస్కందితాదిగతివిశేషేషుచ సతీష్వపి. ని. 'ధారాస్యాగ్ర ముబసంతశ్యాం సైన్యాగ్రేఽశ్వగతిష్వపీ' తివైజయంతీ - స్కన్ధేగ్రీవా మూలజేశే విభిద్య భిత్వా ఇతరైర్దురాపాన్ ప్రాప్తుమశక్యాన్ పాతుం దుర్లభానితి యావత్ - దుర్లభం ఆపం అపాం సమూహాః యేషుతానితివా. తస్య అశ్వస్య అసూన్ ప్రాణాన్ పఞ్చ జగ్రాహ గృహీతవాన్. కించాతపేవ తస్యాశ్వస్య తీతజమేవ అమృ రక్తజలం తస్య లేశం లవం అల్పమిఁషదపి నజగ్రాహ జుగుప్సితత్వాదితి తైక్ష్ణ్యాతిశయా దితిచభావః. అత్రైకస్యాః. ధారాపంచకవదశ్వ భేదవర్ణనాతాత్పర్యసాకల్యేఽపి కా ర్యోత్పత్తిరూపోత్పత్తిరూపో విభావనాభేదః. ఏవంలోకైకదుర్లభజలవత్ప్రాణగ్రా హిణ్యా జుగుప్సితరక్తాంబుత్యాగస్య ఆనురూప్యాత్సమాలంకారశ్చ. ద్వయోరపి శ్లేషో జ్జీవితయోస్సంసృష్టిః. 31. సమరేతి. సాదినః తోరంగికస్య భూషణానాం కనకమ కుటాదీనాం యే మరకతమణయః గారుత్మతాని లేపాని భాసాం శ్యామప్రభాణాం మధ్యంగచ్ఛతి ప్రాప్నోతీతి మధ్యగస్తాభిః శ్యామిభూతః ఇవ్యర్థిః. కబంధవ్యస్తకలానాం బహూనాం భటానాం అపరావృత్య మృతానాం ఏమర్దైర్నిర్గమనజన్యైః చంచలాత్క మ్పితాత్ అతఏవ భిన్నైః ముక్తబంధనైః వాహైః రథ్యైః యస్య తస్మాదహ్నం నేతుః సూర్యస్య శతాంగాద్రథాత్ సమరభువి యుద్ధదేశే నిపతితైః రథ్యైః రథాశ్వఇత్యు ల్ప్రేక్షా. బభాసే రరాజ. మాలినీ. 33. ఆయోధనేతి. ఆయోధనాబ్ధికణజుషాం యుద్ధ దేశే గతానా మస్మగాపగానాం రక్తనదీనా మావర్తగర్భేషు జలభ్రమమధ్యేషు పతి తాహయానామశ్వానాంకుణపాః శవనిమండలచంక్రమేషుచ చక్రాకారగతివిశేషేషు విషయే పూర్వం శిక్షాకాలే పరిశ్రమం అభ్యస్తం పరిశ్రమపూర్వం శిక్షావిశేషం ఉపాద దానాః స్వీకుర్వాణా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - సంబభ్రముః భ్రమంతిస్మ. 34. అథైకేన

ధానుష్కమారాదసిభృతపసిమాసుక్కంతినం కుంతధారీ చక్రాస్త్రం చక్రహేతిర్గదినమపి గదాపాణి రన్యోన్య మేత్య, స్వసాస్వాస్త్రాణాం ప్రయోగే దృష్టపరిచితయోహంతృవధ్యత్వశైలీసాధారణ్యే ప్రతిష్ఠామభి విబధురమీ ద్వంద్వయోధాగ్రగణ్యాః. 3శి.ప. తతః. ధృష్టద్యుమ్నో త్కృత్తమర్యాణ మగ్రే దృష్ట్వా హాహాశబ్దదీనాం స్వసేనాం, కోదండజ్యానూమృశన్ఘోరఘోషాం కోపాద్భీష్మః ప్రావిశత్పార్థసైన్యం. 3ఓ. ప. ససింహనాదే సతతం కుమారే చాపం సమాకృష్య శరైర్విముక్తైః,

---

పాదాతయుద్ధమాహ—ధన్వీతి. అన్యస్వస్య స్వస్య సంబన్ధినాం ఆస్వీయానాం స్వీయానామితివా. అస్త్రాణాం ఆయుధానాం ప్రయోగే ప్రహరణే విషయే దృఢా ఆవిస్మృతా పరిచితిః అభ్యాసః యేషాం తథోక్తాః అతఏవ అమీ ద్వంద్వం అనురూపం యథాతథా యుధ్యంత ఇతిద్వన్ద్వయోధాః లేషామగ్రగణ్యాః శ్రేష్ఠాః ధన్వీధనుర్ధరః ధానుష్కం ధనుర్ధరం అసిమాన్ ఖడ్గధరః - అసిభృతం కుంతధారీ కుంతినం చక్రం హేతి రాయుధం యస్యసః చక్రాస్త్రం గదాపాణిర్ యస్యసః గదినమపి అన్యోన్యం ఆరాత్సమీపమేత్య. పదత్రయమిదం ప్రథమాంతద్వితీయాంతద్వయపంచకేఽపి యోజ్యం. ఇత్థం ద్వంద్వీభూయేత్యర్థః. హంతృత్వశైల్యాః హింసాకర్తృత్వస్వభావస్య వధ్యత్వశైల్యాః హింసాశ్రయత్వస్వభావస్య చ ద్వయోరపిసాధారణ్యే తుల్యభావే. ప్రతిష్ఠాం స్థితిం అభివిదధుః చక్రుః. పరాక్ ఘ్నంతః తైర్హన్యమానాశ్చ భూవన్నిత్యర్థః. అత్రైకైకస్మిన్ హంతృత్వవధ్యత్వరూపానేకగుణయోగపద్యాన్నము చ్చయభేదః. స్రగ్ధరావృత్తమ్. 3ళ. ధృష్టేతి. తతః. ధృష్టద్యుమ్నేన పాండవసేనానాయకేన ఉత్కృత్తానిధిన్నాని మర్మాణి ఆయుఃస్థానాని యస్యాస్తథోక్తాం అతఏవ హాహాశబ్దైర్దీనాం స్వీయాం సేనామగ్రే దృష్ట్వా. భీష్మః ఘోరః దారుణః ఘోషః టంకారః యస్యాస్తథోక్తాం కోదండస్య చాపస్యజ్యాంగుణం ఆమృశన్ టంకారయంస్సన్ పార్థసైన్యం పాండవసేనాం ప్రావిశత్ ప్రవిష్టవాన్. అత్ర తాదృగ్దీనసేనావలోకనస్య తథా భీష్మప్రవేశం ప్రతిహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలిఙ్గమ్ - శాలినీ. 3ఓ. ససింహేతి. సింహనాదేన సహితే ససింహనాదే సతతం గంగాయాః కుమారేసుతే భీష్మే ప్రగమమాదా చాపం ధనుః సమాకృష్య విముక్తైః ప్రయుక్తైః శరైః పరాక్ శత్రూన్ వరీతుం వారయితుం ప్రవృత్తే ఉద్యుక్తేసతి అప్సరోభిః వరాక్ పథం పరీతుం పవలే వ్యాపృతం. వలతేర్భావేలిట్ - అప్సరోభిరపి ప్రగమం వరాక్ శరీతుం పవలకృత్యమే ప్రాహుః. తతః పూర్వంమనోవీరాణాం నాశాభావాదితిభావః. అత్ర భీష్మపరివారణాప్సరోవరవరణక్రియయోశ్చ

పరాన్వారీతుం ప్రథమం ప్రవృత్తేవరాన్వారీతుం పవలేఽప్సరోభిః. 32. ప. పృథాసుతానాం పృతనాంతరాళే పృథక్పృథక్తస్య పృషత్కవర్యాః, ద్విపాంత్సహస్రం తురగాంత్సహస్రం భటాంత్సహస్రం పతితాన కార్షుః. 3ర. ప. సింధోస్సుతస్య శిశిక్షార్జమదగ్నిసూనోః ప్రాణా న్విలీ హ్యా ధిగితి ప్రముక్తవద్భిః, కృష్ణాన్యముంచత విరోధికులానికశ్చి జ్జవేన జగృహే యుధి భూతవర్గః. 3ఓ. ప. దేవవ్రతే చలితవైరిణ దృష్టమాత్రే సారథ్యమాత్రకరణే కృతసంగరోఽపి, మూలే న కేవల మహోమురభిద్రథస్య మధ్యేఽచక్రమతిసంభ్రమయాంచకార. 40. ప. అరిమండలఖండనైః పృషత్కైరవదీర్ణారుచిరాహగావళీనాం, అవనీ

గపద్యాత్సముచ్చయః. 32. పృథేతి. తస్య భీష్మస్య పృషత్కవర్యాః బాణశ్రేష్ఠాః పృథక్పృథక్ ప్రత్యేకం ఏకైకశఇతి యావత్. పృథాసుతానాం పాండవానాం పృతనాంతరాళే సేనామధ్యే సహస్రం ద్విపాన్ గజాన్ సహస్రం తురగాన్ శ్వాన్ ఉభయత్ర తదారూఢానితి శేషయం. సహస్రం భటాన్ పదాతీంశ్చ పతితాన్ నిహతాన్ ఆకార్షుః చక్రుః. 3ర. సింధోరితి. జమదగ్నిసూనోః పరశురామస్య ప్రాణాన్విలీహ్యసంస్పృశ్య ధిక్ ఆసారా ఇమే తాపసీయా ఇతి ప్రవిముక్తవద్భిః తత్ప్రాణాంస్త్యక్తవద్భిః అతిదృఢస్పర్శైరితి యావత్. విశిఖైర్బాణైర్వ్యధికృత్తాని ఛిన్నాని విరోధికులాని శత్రుసంఘాన్ కశ్చిదేవ భూతవర్గః. పృథివ్యాదిపంచకదేవ ఇతియావత్ - జవేన ఆముంచత త్యాజ. మమ్రురిత్యర్థః. కశ్చిదన్యః భూతవర్గః శిశా చల్బృందం జవేన జగృహే గృహీతవాన్. విరోధికులానీతి యోజ్యం - ఆహారార్థమితి భావః. ని. 'భూతం త్ర్యూదా పిశాచాదా' న్యాయ్యే సత్యోపమానయోరితివైజయంతీ. 3౯. దేవేతి. దళితాన్ నిహతాన్ వైరిణః శత్రవః యేన తస్మిన్. అతఏవ దేవవ్రతే భీష్మే దృష్టమాత్రే దృష్టేసత్యేవ నతు నిలమ్బాదిత్యర్థః. సారథ్యమాత్రకరణే సారథ్య స్యైవ కరణే. నతుయుద్ధకరణ ఇత్యర్థః-కృతః సంగరః ప్రతిజ్ఞాయేన తథోక్తోఽపి మురభిత్ శ్రీకృష్ణః రథస్య అర్జునరథస్య మూలే కేవలం మూలభాగమేవ చక్రం రథాంగం నాతిసంభ్రమయాంచకార - భృశం నభ్రామితవాన్. కింతురథస్య మధ్యేఽపి చక్రం సుదర్శనం అతిసంభ్రమయాంచకార-భీష్మవధాయ చక్రాయుధం గృహీతవానిత్యర్థః. ని. 'చక్రంసైన్యే రథావస్థే రథాంగేఽన్వయరాష్ట్రయోః, శస్త్రభేదే పుమాంశ్చక్రవాక' ఇతి వైజయంతీ - అత్రదళితవైరిభీష్మావలోకనస్య విశేషణగత్యా శ్రీకృష్ణస్య ప్రతిజ్ఞా త్యాగపూర్వకచక్రభ్రామణహేతుత్వాత్ప్రత్యుత్ప్రేక్షాహేతుకం కావ్యలింగం. 40. ఆరీతి. అరిమండలస్య శత్రుమండలస్య ఖండనైః ఛేదకైరముష్య భీష్మస్య పృషత్కైః బాణైర

తయోరుపా నిజానా మధివిన్నాం జనసీ మముష్యచక్రుః. ౪౧. గ. తదను సమరసంముఖనవైరిభటప్రాణహరిమోక్షణోన్ముఖశిలీముఖప్రస్థాన సుయసమాపృచ్ఛనపాత్రీకృతకర్ణపుత్రై ర్బలవైరినగరవాస్తవ్యవారవి లాసినీజనపాణిపంకేరుహపరిగళితపాండుజాత్రప్రసవసహపతితచంచరీకపుంజ మంజుగుంజితవ్యంజితభేదచికురబంధై ర్వేగా పతితవిశిఖవిఘట్టనవిహర్వస్త వికటమకుటవిటంకవిప్రకీర్ణముక్తాఫలశంకావదాన్యకరణశ్రమవారి శీకరని కరకోరికితనిటిలభాగైరోపాతిరేకిప్యతికరితదశనావళీదంశనపునరుక్తర క్తి

వదీర్ణాః విదారితాః అపసిపతయః శత్రుభూపాః రుషాకోపేనేత్యర్థః. అముష్య బనసీం గంగాం నిజానాం రుధిరాపగావళీనాం రక్తనదీసమూహానాం అధివిన్నాం కృత సాపత్న్యకాం చక్రుః. తాభిర్బహుసపత్నీకాం చక్రురిత్యర్థః - బహవోరక్తప్రవాహాః ప్రసస్రవురితిపరమార్థః - సాపత్నాన్నపరంముఖు స్త్రీణామితిభావః. ఆత్మాత్మవాం తారం భీష్మం సాన్వాత్మ్యేతికర్తుమశక్తానాం శత్రూణాం తదీయజనసీ దుఃఖజననోద్యోగ వర్ణనాత్వాత్యనీకాలంకారః. ప్రత్యనీకం బలవతశ్శత్రోర్యత్పరాక్రమణమితి లక్ష ణాత్ - ఔపచ్ఛందసికం. ౪౧. తదనన్వితి. తదను అనంతరం కల్పంతే ప్రళయకాలే రుద్రస్య బంధుస్సదృశః అయం సురసింధుసూనుః భీష్మస్సమరే యుద్ధే సంముఖీనానా మభిముఖమవస్థితానాం వైరిభటానాం సంబంధినాం ప్రాణానాం పరిమోక్షణేత్యాజనే ఉన్ముఖానాం ప్రవణానాం శిలీముఖానాం బాణానాం ప్రస్థానసమయే ప్రయాణకాలే సమాపృచ్ఛనస్యప్రశ్నస్య పాత్రీకృతాని సమ్ముఖకృతాని కర్ణస్య పుత్రాని యేషాంతైః వలవైరినగరే స్వర్గే వాస్తవ్యానాం నివసతాం వారవిలాసినీజనానాం అప్సరసాం పాణీ పంకేరుహే కమలేఇవ తాభ్యాం పరిగళితైః పాండుజాత్రప్రసవైస్సహ సమాపతితానాం సవాగతానాం చంచరీకపుంజానాం భృఙ్గసమూహానాం గుంజునా మనోహరేణ గుంజి తేన ఝంకారేణ వ్యంజితః ప్రకటితః భేదః మిథో వైలక్షణ్యం యేషాం తథోక్తాః చికురబంధాః ధమ్మిల్లాః యేషాంతైః వేగేనాపతితైర్లగ్నైః విశిఖైర్బాణైర్విఘట్టనేన నిర్ఘా తేన విపర్యస్తేభ్యః విషమితేభ్యః మకుటేభ్యః కిరీటేభ్యః విప్రకీర్ణానాం గళితానాం వివిధానాం ముక్తాఫలానాం శంకాయా ఊహస్య వదాన్యైరితాతృభిస్తద్భ్యాంతిదాయి భిరిత్యర్థః. రణాద్యుద్ధాత్ యః శ్రమః తస్సంబంధినా వారశీకరనికరేణ స్వేదజలబిందు బృందేన కోరకితస్సంజాతకోరకఇవ స్థితః నిటిలభాగః ఫాలదేశః యేషాంతైః. రోషాతి రేకేణ కోపాతిశయేన వ్యతికరితయా సంఘటితయా దశనావళ్యా దంతపంక్త్యా దంశ నేన పునరుక్తః ద్విగుణితః రక్తిమా అరుణ్యం యస్య తాదృశః ఆధరః అధరోష్ఠః

మూధ్నైరయుతేన రాజ్ఞాం శిరోభిః కల్పాంతరుద్రబంధు స్సింధునూ
నుదయం వసుంధరాం బంధురయాంచకార. ర-౨. ప. నద్యాస్తుతేన
జనితైర్నవదేవవర్గైస్సాంద్రే స్వధామ్ని సతిసంకుచితస్థితీనాం, స్వర్గౌక
సామజని సా స్వయమేవ కామ్యా కూలంకషా సుశికనందనకోపముద్రా.
ర౩. ప. భీష్మస్యకన్యా జనపాలపీడాం పితుర్మదే త్యక్తవతోఽపి తస్య,
సంఘాత్సురాణాం సతి పుష్పవర్షే సంతానలాభో ఽజని తద్విచిత్రం.
ర౪. ప. ఇత్థంవిధాయదినమేక మసౌసమీకం పాశ్చాత్యభూధర మురుక్ష
యుషి స్వబంధౌ, ప్రత్యర్థినాంబలచకార బలాపహారం స్వస్యాపి చాప

యేషాంతైః అయుతేన దశభిస్సహస్రైః రాజ్ఞాం శత్రుభూపానాం శిరోభిః వసుంధ
రాం భూమిం బంధురయాంచకార విషమితాం చక్రే - దశసహస్రాణిశత్రూనవధీ
దిత్యర్థః. ర౨. నద్యాఇతి. నద్యాస్తుతేన భీష్మేణ జనితైః రణే మహావీరాన్నిహత్య
నిర్మితైః నవానాం దేవానాం. దేవభూయంగతానామితి యావత్ - వర్గైర్బృందైస్సా
స్మిక్ స్వీయే ధామ్ని నివాసే స్వర్గే సాంద్రే నిబిడితేసతి సంకుచితా స్వల్పీభూతాస్థితిః
ఆవాసః యేషాం తేషాం స్వర్గౌకసాందేవానాంసా ప్రసిద్ధాకూలంకషా అనివార్యా -
శుశికనందనస్య విశ్వామిత్రస్య కోపముద్రా త్రిశంకుస్వర్గసృష్టిరూపకోపచిహ్నం స్వయం
ఆత్మభిరేవ కామ్యా అభిలషణీయా ఆడని అభూత్. అత్ర దేవానాం స్వర్గస్థితిసంకో
చాసంబన్ధేఽపి ఏవం త్రిశంకుస్వర్గకామనాసంబంధేఽపిచ సంబంధోక్తిరూపమతిశయో
క్తిర్వ్యవమంగాంగిభావేన సంకీర్ణం. ర౩. భీష్మస్యేతి. పితుశ్శంతనోర్మదే సత్యవతీలాభ
రూపసన్తోషాయ కన్యాజనస్య పాణిపీడాం వివాహం త్యక్తవతః విసృష్టవతోఽపితస్య
భీష్మస్య సురాణాం సంఘాత్ పుష్పవర్షేసతి సంతానానామపత్యానాం సంతానాఖ్య
సురవృక్షపుష్పాణాం లాభః అజనీతి యత్ తదేతద్భార్యాభావేఽపి సంతానలాభః విశే
ష్యాపేక్షీ నపుంసకత్వనిర్దేశః విచిత్రం. ని. 'సంతానస్సంతయే గోత్రే స్యాదపత్యే
సురద్రుమ'ఇత్యమరః. అత్ర సంతానకారణదారపరిగ్రహాభావేఽపి తల్లాభవర్ణనాన్నేష్ట
ప్రతిఘోత్థాపితో విభావనాలంకారః. ర౪. ఇత్థమిని. ఇత్థముక్తప్రకారేణాసౌ భీష్మః
ఏకం దినం నూనర్తివసముత్కర్షః. అన్యంతసంబోగే ద్వితీయా - సమీకం యుద్ధం
విధాయ పశ్చిమబంధౌ సూర్యే పశ్చాదస్తం పాశ్చాత్యం భూధరం అస్తశైలం ఉపే
యుషి ప్రాప్నువతి అస్తంగతేసతీతి యావత్ - ప్రత్యర్థినాం శత్రూణాం బలస్య సామ
ర్థ్యస్యాపహారం నాశమివ చాపశిఖరార్ధనుష్కోటితః ఆవరోపితా స్రంసితా జ్యాగు
ణః యేన తథోక్తస్య స్వస్య ఆత్మనః బలస్య సైన్యస్య ఆహారం శిబిరప్రవేశనమపి

శిఖరావవరోపితజ్యకః. రశ్మి. గ. ఇతి నవదినాని నవనవాని భుజవిలసితాని ప్రకాశ్యదశమేఽహ్ని పునరసౌ నిజధ్వజ చిహ్నమాత్రం వియదారోహతి భగవతి వివస్వతి సగురవర్గాసుయశిఖండినా గాండీవధన్వనా పురస్కృతం శిఖండినం స్త్రీపురోధోఽయ మమునానహాన యోద్ధవ్య మితి నిషిద్ధ హస్తతల నిర్గచ్ఛనుల్లస్తకః ప్రగమం గ్వదూరాపసరణకృతయే వశంవిన్యాఽశ్చాపతిపూరనిష్క్రాన్తై ర్విజయవిపాత్రై రాదిససావసాన మవదారితకళేబరతయా నిశాంతతాంత శ్శాంతమనాస్సన్వంతనిహితరమాకాంతస్సుభటలోకసముచితాం పరశయ్యాం క్రమాదధి శిశ్యే. రఒ. ప. పార్థేన క్షితివినిఖాతపుంఖకానాం బాణానాముర

చకార. ని. 'బలంశక్తిర్బలంసైన్య'మితియావత్. ఆగ్రశస్త్రాణాం భీష్మస్యచ బలాపహారేణ శ్లేషభిత్తికాలద్భిర్భేద్యగోపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః. రశ్మి. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ నవదినాని నవనవాని దినేదినే అభినవాని భుజవిలసితాని యుద్ధకర్మాణి ప్రకాశ్య ప్రకటీకృత్య దశమే అహ్నిదినే భగవతి వివస్వతి సూర్యే వియదాకాశం నిజేధ్వజే చిహ్నస్యతాళస్య ప్రమాణం చిహ్నమాత్రం ప్రమాణే మాత్రచ్ - ఆరోహతిసతి సమరమేవ వర్షాసమయః సస్త్రీక శిఖండినా మయూరేణ తద్వదుల్లాసభాజేత్యర్థః. గాండీవధన్వనార్జునేన పురస్కృతం శిఖండినం ద్రుపదపుత్రం దృష్ట్వా అయం శిఖండీ పూర్వం జన్మకాలే స్త్రీ స్త్రీ పూర్వః అమునా స్త్రీపూర్వేణ శిఖండినా సహ నయోద్ధవ్యం యుద్ధం నకర్తవ్యం ఇత్యాలోచ్యేతి శేషః. నిషిద్ధ్య లేన సహయుద్ధం విహాయ హస్తకలేన నిర్గతః త్యక్తః ధనుషః లస్తకః మధ్యం యేన తథోక్తః. ని. 'లస్తకస్తుధనుర్మధ్య'ఇత్యమరః. విశిష్టవాచకానాం సతి విశేషణే విశేష్యమాత్రపరత్వాన్నధనుశ్శబ్దవైయర్థ్యం - ప్రగమమాదా సంహితబాణాకర్షణసమయఇతి యావత్ స్వస్య శిఖండిన్యాఃి ఆత్మనః దూరమపసరణస్య ఆకర్షాంతమపసర్పణస్య కరణేన హేతునా అపిశబ్దయేవేత్యుత్ప్రేక్షా. శిఖండిన్యా గాండీవగుణేన పశ్చాదనంతరం– అతిదూరం నిష్క్రాన్తైర్నిస్సారితైర్విజయస్యార్జునస్యనిపాతైర్బాణవిశేషైరాదివసావసానం సాయంకాలపర్యంతం విదారితం కళేబరం శరీరం యస్య తస్యభావస్తత్తా తయా నితాంతం శాంతః గ్లానిం ప్రాప్తః శాంతం ప్రాణిహింసాతః విరతం మనః యస్య తథోక్తః. అతఏవాసౌ శాంతనవో భీష్మః స్వాంతే మమనసి నిహితః ధ్యాతః రమాకాంతః విష్ణుమూర్త్యేన తథోక్తస్సన్ సుభటలోకస్య మహావీరజనస్య సముచితాం శయ్యాం శరమయీం క్రమాత్ శనైః అధిశిశ్యే శేలేష్మ. రఒ. పార్థేనేతి. పార్థేన అర్జునేనక్షితౌ

పితామహశ్శయానః, బభ్రాజ వ్రణబిలవాంతరక్తబిందుర్ధారాణాంఘున ఇవ శక్రగోపవర్షీ. ౪౭. ప. సంవీక్ష్య తత్రశయితం తమిమం శరేషు సాంక్రామికం గుణమివ ప్రతిపద్యమానః, భాస్వానపి స్వయ ముపాత్తకరోష్మశాంతిః పాశ్చాత్యసాగరశరేషు శయాళు రాసీత్. ౪౮. ప. జగతి వినుతకీర్తా జామదగ్న్యస్య శిష్యే కబళితరిపువర్గే కాలధర్మం యియాసౌ, బహుసురవరలాభాబ్ధబద్ధకామోత్సవానాం శ్వశురమరణదుఃఖం స్వర్వధూనాం బభూవ. ౪౯. ప. పతితేయుధి

భూమా వినిఖాతాః పుంఖాః బాణమూలభాగాః యేషాం తేషాం - శైషికఃకవ్. బాణానాముపరిశయానః. వ్రణబిలేభ్యః బాణశరంధ్రేభ్యః వాంతాః నిస్సరంతః రక్తబిందవః యస్య తథోక్తః పితామహః భీష్మః ధారాణాముపరిశక్రగోపాన్నామ రక్తకీటాత్ - 'ఆంధ్రేషట్టుపురుగు' - వర్షతీతి వర్షీ ఘునఃమేఘుఇవ బభ్రాజ. ఉపమాలంకారః ప్రహర్షిణీవృత్తం. 'మ్నౌ ర్గాస్త్రిదశయతిఃప్రహర్షణీయమ్. ౪౭. సంవీక్ష్యేతి. తత్ర యుద్ధభువి శరేషు శయితం తమిమం భీష్మం సంవీక్ష్య సంక్రమాద్దేహాత్ దేహాంతరప్రాప్తేః భవతీతి సాంక్రామికం గుణం ప్రతిపద్యమానః ప్రాప్నువన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా. స్వయమపి ఉపాత్తా స్వీకృతాకరోష్మణఃభుజప్రతాపస్య కిరణోష్ణస్యచ శాంతిఃఉపరతిఃయేన తథోక్తఃభాస్వాన్ సూర్యఃపాశ్చాత్యసాగరస్య పశ్చిమాబ్ధేశ్శరేషు బాణేషు జలేషు చ. శయాళుశ్శయానఃఆసీత్. ని. 'శరోదర్భాంతరే బాణే శరం దధ్నిజలేఽపిచేతివిశ్వః. ౪౯. జగతీతి. జగతి వినుతా సంస్తుతా కీర్తిర్యస్య తథోక్తే. కబళితఃనాశితఃరిపూణాం వర్గఃసంఘఃయేన తథోక్తే జామదగ్న్యస్య పరశురామస్య శిష్యే భీష్మే కాలధర్మం పంచత్వం యాతుం ప్రాప్తుమిచ్ఛాయియాసౌసతి. ప్రపన్నఇతి పాఠాంతరం - బహూనాం సురాణాం దేవభూయంగతానాం భటానామేవ పరాణాం పతీనాం లాభాత్ప్రాప్తేర్హేతోఃబద్ధకామోత్సవఃసంభోగఃయాసాంతాసాం స్వర్వధూనామప్సరసాం శ్వశురస్య భర్తృపితుర్మరణేన యద్దుఃఖం తత్ బభూవ అత్రాప్సరసాం తాదృశదుఃఖాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తే రతిశయోక్తిః. మాలినీవృత్తం. ౪౯. పతితఇతి. వాహిన్యాఃగంగాయాఃసేనాయాశ్చ సుతే భీష్మే యుధి యుద్ధభువి పతితేసతి - ద్వివిధా కారవీయా పాండవీయాపి వాహినీ సేనా - పతంతి గళంతి అశ్రూణిబాష్పాణి యస్యాస్తథోక్తా

వాహినీసుతే పతదశ్రు ర్వినిధాపివాహినీ. ప్రథమం పరితాపముచ్ఛ్రి
తం షటవేశ్మాని యయౌ తతః పరం. ౫౦.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే
నవమఃస్తబకః.

సతీ ప్రథమమాదౌ ఉచ్ఛ్రితం మహాంతం పరితాపం యయౌ ప్రాప. తతః పరం షట వేశ్మాని దూష్యాణి యయౌ. ౫౦. వైతాళీయం.

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందవందనకందళితానందసాంద్రస్య
తురవిఖులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ
చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే
నవమఃస్తబకః.

దశమస్తబకః.

ప. అపరేఽహని కౌరవశ్చమూనామధిపత్వేఽపరికల్ప్య కుంభయోనిం, పురతో నిజగాద భీష్మపాతాద్రుదితోచ్ఛ్వాసదృశాం నరాధిపానాం. ౧. ప. కుంభోత్పత్త్యా ప్రసిద్ధో మునివృషభఇవ ద్రోణధరం వింధ్యసంజ్ఞం లోకే తాదృగ్విధస్వం యుధినిజమహసా భూభృతస్తంభయితా, జీవగ్రాహం గృహీతాఽవినమితవదనం లజ్జయాధర్మసూనుం పద్భ్యామేవప్రచారం విదధతమధునా లీలయామేఽర్పయేతి. ౨. ప. ఉదితం తదిదం నిశమ్య గోష్ఠ్యా ముచితజ్ఞః కరమున్నమయ్య కించిత్, గుణసన్నిభవిక్రమస్తదానీం గురురేషోఽపి కురూద్వహం

అపరఇతి. అపరేఽహని పరస్మిన్దినే కౌరవః దుర్యోధనః ఋష్మయోనిం ద్రోణం చమూనాం అధిపస్యభావః అధిపత్వం తస్మిన్ పరికల్ప్య తదధిపంకృత్వేతి యావత్ - భీష్మస్య పాతాత్ పతనేన ఉచ్ఛ్వాసే స్థూలీభూతే దృశ్యే యేషాం తేషాం నరాధిపానాం స్వపక్షస్థానాం పురతః అగ్రే నిజగాద ఉక్తవాన్. తమితిశేషః. ద్రోణం ప్రతీత్యర్థః. ఔపచ్ఛందసికం. ౧. ఋష్మేతి. ఋష్మేభుటే ఉత్పత్త్యా జన్మనా ప్రసిద్ధః మునివృషభః మునిశ్రేష్ఠః అగస్త్యః వింధ్యఇతి సంజ్ఞా యస్య తం ద్రోణధరం శైలమివ-లోకే తాదృశవిధా ప్రకారః ఋష్మోత్పత్తిరూపః యస్య తథోక్తః త్వమపి నిజమహసా స్వతేజసేతి పూర్వత్రాపి యోజ్యం - యుధి భూభృతః శైలాన్ శత్రురాజాంశ్చ స్తమ్భయితా. ని. 'భూభృన్నరేంద్రశైలేభేష్వి'తివిశ్వః. జీవగ్రాహం గృహీత్వా జీవంతం గృహీత్వేత్యర్థః. ధర్మసూనోరేవార్థాదత్రాపి కర్మత్వం. ని. 'సమూలాకృతజీవేషుహన్కృఞ్గ్రహ' ఇతిణముల్ - కషాదిత్వాదనుప్రయోగః అతఏవ లజ్జయా వినమితవదనం కించ పద్భ్యామేవ ప్రచారం గమనం విదధతం కుర్వంతం పాదచారిణమితి యావత్. ధర్మసూనుం ధర్మరాజం మే మహ్యం లీలయా అధునా అర్పయఇతి జగాదేతి పూర్వేణాన్వయః. ఉపమాలంకారః. స్రగ్ధరావృత్తం. ౨. ఉదితమితి. గుహేన స్కందేనసన్నిభః తుల్యః విక్రమః యస్యసః ఉచితజ్ఞః అతఏవ ఏషః గురుర్ద్రోణోఽపి-తదానీం గోష్ఠ్యాం సభాయాం తదిదం దుర్యోధనోక్తం ఉదితం వాక్యం

బభాషే. 3. ప. కర్తుంహి శక్య మఖిలం నృపకాంక్షితం తే ధర్మాత్మజే పరివృతేఽపి ధరాధినాథైఃశౌరిప్రణున్నహయహేషితశబ్ద మిశ్రో నశ్రూయతే యది నరస్య శరాసఘోషః. ౪. ప. సరాస్త్రవిద్యాసహవాస సౌఖ్యసంకేతభూమేరివ తస్యవాచం, ప్రత్యుద్యయూతాం పరిషద్గతానాం తిర్యక్ప్రచారశ్మిరసో నృపాణాం. ౫. ప. అథ ద్రుపదజ ద్రోణౌ రథద్విప హయావృతౌ, బద్ధాయతసమున్నాహౌ యుద్ధాయ నిరగచ్ఛతాం. ౬. ప. నామాంకితాంకిత నదీసుతబాణకీర్ణే రంగేఽవతే రతు రుభావపి రాజవర్గౌ,సక్ష్వేళితౌ సబిరుదాసమదాట్టహాసౌ ససృ

నిశమ్య కరం కంచిదున్నమయ్య ఉద్ధృత్య కురూద్వహం దుర్యోధనం ప్రతిబభాషే - ఔపచ్ఛందసికం. 3. కర్తుమితి. హే నృప దుర్యోధన ధర్మాత్మజే ధర్మరాజే ధరాధినాథైః రాజభిః విరాటాదిభిః పరివృతేసత్యపి-శోణా శ్రీకృష్ణేన ప్రణున్నానాం చోదితానాం హయానామర్జునరథ్యానాం హేషితశబ్దేన మిశ్రః మిళితః నరస్యార్జునస్య శరాసఘోషః గాండీవగుణటంకారః నశ్రూయతే యది-ఆస్తాభిరితిశేషః. తదా తే తవ సంబంధి అఖిలం కాంక్షితం ఉక్తరీత్యా తత్సమర్పణరూపం కర్తుం శక్యం. హిః ఖల్వర్థే - సార్జునస్య తస్య గ్రహణం దేవానామప్యశక్యమితిభావః. ౪. సర్వేతి. సర్వాసాం అస్త్రవిద్యానాం సహవాసేన యత్సౌఖ్యం తస్య సంకేతభూమిః పరిసిర్దిష్టసానం-తస్యాపీత్యపినాకిముతాన్యస్యేత్యర్జునశౌర్యోత్కర్షోధ్వన్యతే - తస్య ద్రోణస్య సంబంధినీం తాం వాచం సార్జునస్య ధర్మరాజస్య గ్రహణమశక్యమిత్యాత్మికాం ప్రతిపరిషద్గతానాం సభాస్థితానాం నృపాణాం శిరసః తిర్యక్ప్రచారః శ్లాఘాకంపః ప్రత్యుద్యయూ ఉచితమేవోత్తరంద త్తమితి శ్లాఘయామాసుస్సర్వేఽపి సభ్యాఇతిభావః. ౫. అథేతి. అథ ద్రుపదజ ధృష్టద్యుమ్నః ద్రోణశ్చ తౌ ఉభౌ పాండవకారవసేనాపతీ-బద్ధః ఆయతః విస్తీర్ణశ్చ సమ్యగున్నాహో యుద్ధోద్యమో యాభ్యాం తథోక్తౌ సన్తౌ అతఏవ రథైర్గజైశ్చ సంవృతౌ సంతౌ యుద్ధాయ యుద్ధం కర్తుం-తుమున్నర్థేసంప్రదానం - నిరగచ్ఛతాం నిర్గతవంతౌ. ౬. నామేతి. అపి-కించ తావుభౌ పాండవకారవీయా రాజ్ఞాం వర్గా సంఘాస్సక్ష్వేళితేన సింహానాదేన సహితౌ సక్ష్వేళితౌ బిరుదైశ్చత్రచామరాదిరాజ్యచిహ్నైః సహితౌ సబిరుదౌ మహతా అట్టహాసేన ఉద్ధతహాసేన సహితౌ సమహాట్టహాసౌ ఆస్ఫాలితౌ సశబ్దం హస్తస్పృష్టౌఆంసఫలకౌ భుజశిరోగ్రౌ యాభ్యాం సహితౌ సాస్ఫాలితాంసఫలకౌ వల్గనేన లఙ్ఘనగమనేన సహితౌ సహవల్గనౌచ సన్తౌ - నామాంకితైః ఖీష్మేతి వర్ణచిహ్నితైః నదీసుతస్య ఖీష్మస్య బాణైః పూర్ణే రంగే యుద్ధభువి

లితాంసశిఖరా సహావల్గనా తా. ౭. ప. అక్షౌహిణీరవనివల్లభవాహినీనా మేకత్ర గాఢమిళితా స్సుతరామసోష్ణా, సాయుద్ధభూమిరుపరీవ సముత్పతంతీసాంద్రారజఃపటలికాసమదృశ్యతాబ్రే. ర. భేరీరవేగగనవాహిని బాహులీలాం ద్రోణస్యవీక్షితు మనోభిరదృష్టపూర్వం, మధ్యే విసృజ్య దివి జంభభిదోఽవకాశం తస్థే ఽభితస్త్రిదశకిన్నరయక్షసిద్ధైః. ౯. గ. తతస్తే సర్వేనరేంద్రా వసుధారాతలనిహితవామజానుభాగాః శ్వేళితమంత్ర ముదీర్యతూణీరపేటికసముత్థాపితా స్సీవాకర్షణ సముప

ఆవలేరతుః ప్రవిశతుః. ౭. అక్షౌహిణీరితి. ఏకత్ర ఏకస్మిన్ దేశఏవ గాఢం నిబిడం యథాతథా మిళితాః ఆవనివల్లభయోర్ద్ధర్మ్మరాజదుర్యోధనయోః సంబంధినీనాం వాహినీనాం సేనానామక్షౌహిణీః అక్షౌహిణీసంఖ్యబృందాని - సుతరాం ఆసోష్ణా ఆభృత్వా ఉపరిసముత్పతంతీ సాయుద్ధభూమిరివ స్థితేత్యుత్ప్రేక్షా. సాంద్రారజఃపటలికా ధూళీపటలం కరితురగాదిపదఘట్టనజన్యం ఆబ్రే ఆకాశే అదృశ్యత లోకైరితిశేషః. ర. భేరీతి. భేరీరవే విజయదుందుభిభాంకారే గగనవాహిని ఆకాశే వ్యాప్నువతిసతి - పూర్వం కదాచిదప్యదృష్టాం అదృష్టపూర్వాం ద్రోణస్య చాప్యాచార్యస్య బాహ్వోర్బలాం యుద్ధవిలాసం వీక్షితుం మనోభి యేషాంతైః త్రిదశైర్దేవైః కిన్నరైర్యక్షైః సిద్ధైశ్చ జంభభిదః ఇంద్రస్య అవకాశం మధ్యే విసృజ్య దివ్యాకాశే ఆభితః తస్థే స్థితం. తిష్ఠతేర్ళ్వేలిట్. ౯. తతఇతి. తతస్తే సర్వేఽపి నరేంద్రాః రాజానఏవ విషవైద్యాఇతి శ్లిష్టరూపకం. ని. 'నరేంద్రోవిషవైద్యేఽపీ'తి వైజయంతీ. వసుధాయాః భూమేః తలే నిహితాః నిక్షిప్తాః వామజానుభాగాః యైస్తథోక్తాస్సంతః ఏకత్ర ధనురాకర్షణదార్ఢ్యాయాన్యత్ర సర్వనర్తనాయేతిభావః-శ్వేళితం సింహనాదమేవ మంత్రః సర్వవాగ్బంధనవిద్యావిశేషః తము దీర్య ప్రకటయ్య-తూణీరాః నిషంగఏవ పేటికాః సర్వబంధనపేటికా తస్మాత్-సముత్థాపితాః బహిర్నీతాః జీవాయాః గుణస్యాకర్షణేనజీవస్యాకర్షణే అపహరణే విషయేచ సముపజాతా త్వరా యేషాంతాః. ని. 'జీవా జీవన్తికా మూర్వ్యాం జీవఃప్రాణినిగీప్పతా' ఇత్యమరః. పరుషం నిష్కరుణం యథాతథా భీషణేన భయంకరేణవిషేణదిగ్ధాః లిప్తాః పరుషేణ భీషణేన భయంకరేణ విషేణదిగ్ధాః సంగతాః వినతాతనయేనగరుత్మతాసహ నిబద్ధా స్వర్ధాకలహాయైస్తాః. ఏకత్ర వేగాదన్యత్ర నిసర్గాచ్ఛితిభావః. తక్షకః కర్కారిః ముఖం జనకః యేషాంతాః తన్నిర్మితాః తక్షకనాగరాజముఖం యేషాంతానిచ. ని. 'తక్షకో నాగవర్ధక్యో' రిత్యమరః. ని. 'ముఖంతు ప్రథమే ముఖ్యే'

జాతత్వరాన్పురుషభీషణవిషదిగ్ధాన్వినతాతనయనిబద్ధస్పర్ధా భరాంస్తుక్ముఖా న్బాణపన్నగా న్నభోభువి చిరం నర్తయంతః పరస్పరం పరిపంథినాం ప్రాణపవమానమపీప్యన్. ౧౦. ప. కలశీతనయేఽథ కార్ముకం స్వం వలయీకుర్వతి వైరిధన్వియూనాం, యుధి కేవలమేవ చాపదండా ధృతజీవా జనదృక్పథేష్వతిష్ఠన్. ౧౧. ప. విధాతృసృష్టిం విపరీత రూపాం విధాతు ముద్యుక్తవతీవ వీరః, శరంధ్రవర్షేణ చకార రాజ్ఞా మూర్ధ్వం కబంధాని శిరాంస్యధస్తాత్. ౧౨. ప. తావద్ధ్రో ణెర్నఖైర్నిర్వల యితసవిధేతస్థివాంసం శతాంగేభాదాద్విజో జిఘృక్షుం ర్నృపతిమభి

ఇతివైజయంతీ - బాణానేవ పన్నగాన్ నభస్యాశాశయివ భువి చిరాయు నర్తయంత స్సంతః పరస్పరమన్యోన్యం పరిపంథినాం శత్రూణాం ప్రాణమేవ పవమానం వాయుం ఆపీప్యన్ పాయయంతి స్మ - తైరితిశేషః. బాణపన్నగైరిత్యర్థః. సిబ్లేణ్జంతాల్లుజేచజి. ని. 'లోపఃబతేరీచ్చాభ్యాస'స్యేత్యుపధాలోపః. అభ్యాసాకారస్య ఈకారశ్చ-సమస్త వస్తువర్తిసావయవరూపకమ్. ౧౦. కలశీతి. అథ కలశీతనయే ద్రోణే స్వం స్వీయం కార్ముకం ధనుః వలయీకుర్వతి సంహితశరగుణాకర్షణేన మండలీకుర్వతిసతి - వైరిధన్వి యూనాం తరుణశత్రుధనుర్ధరాణాం చాపదండా ఏవ యుధి యుద్ధదేశే ధృతజీవాః ధృతజీవత్త్వానుః లగ్నశిక్షినీకాశ్చ జనానాం ప్రేక్షకానాం దృక్పథేషు నేత్రమార్గేషు కేవలం ముఖ్యమతిష్ఠన్ నతు వైరిధన్వి యూనాంవానఇత్యర్థః. చాపానేవ సజీవానపశ్యన్ తద్ధారిణఇతి నిర్గళితార్థః. అత్ర ధన్విషు ధన్వసూభయత్ర ప్రాప్తస్య సజీవత్వస్యైకత్ర ధన్వసు నియమనాత్పరసంఖ్యాలఙ్కారః. అసంబన్ధే సంబన్ధరూపాతిశయోక్తిశ్చ-తయోరేకవాచకానుప్రవేశేన సంకరః. ఔపచ్ఛందసికం. ౧౧. విధాత్రితి. ఏవమీరః ద్రోణః విధాతుః బ్రహ్మణః సృష్టిం ఊర్ధ్వశిరోధఃకబంధరూపాం విపరీతం వ్యత్యస్తం అధశ్శిరఊర్ధ్వంకబంధీకృతం రూపం ఆకారో యస్యాస్తథోక్తాం విధాతుం కర్తుముద్యుక్త ఇత్యుత్ప్రేక్షా - శరాణాం బాణానామభితోవర్షేణ రాజ్ఞాం వైరిణాం కబంధానినిశ్శీర్షకళేబరాణి ఊర్ధ్వంచకార - శిరాంసి అధస్తాచ్చకార - శరైఃపాతితేషు శిరస్సు ననృతుఃకబంధానీత్యర్థః. ౧౨. తావదితి. తావత్తదాసీం వళిభ్రైశ్శ్వేతైర్ముఖైఃఅశ్వై ర్వలయితఃవలయాకారేణ సంవృతఃసవిధఃసమీపదేశఃయస్య తస్మిన్ శతాంగేరథే తస్థివాంసం స్థితం నృపతిం ధర్మరాజం జిఘృక్షుఃగృహీతుమిచ్ఛుఃఅతఏవ భల్లానాం నామబాణానాం వృష్టిర్వింమంచన్ భారద్వాజఃద్రోణఃపరిధేఃపరివేషస్య మధ్య సీమ్ని స్థితం శీతాంశుం చంద్రం గ్రసితుమిచ్ఛుఃగ్రసితుమిచ్ఛుఃఅతఏవ ఘోరాఃదంష్ట్రా

యయా భల్లవృష్టిః విముంచన్, దంష్ట్రారోచిష్కలాకాస్తుముల మవకీరన్ దిక్షు సర్వాసు ఘూరా శ్శీకాంశుం మధ్యసీమ్ని స్థితమివ పరిధే స్సింహికాయా కుమారః. ౧౨. గ. తదను తదీయనూర్ణగణాభిభూత నివర్తితముఖైర్ని జశిలీముఖై స్సహా దూరమపయాతాన్మాతరిశ్వ వైశ్వా నరాశ్వినేయతనయప్రభృతీన్ క్షితిపతిరక్షిణః ప్రవీరా నభివీక్ష్య క్షణే నమూభవథావ్యమానతురంగేణశతాంగేస్థ్లవంగకేతనో నగేంద్రోనదీప్ర వాహమివనిర్ని వారరథచర్యంతపూచార్య ముపరురోధ. ౧౪. ప. శివ యుద్ధకృతా స్తస్య ద్రోణయుద్ధేఽభ్యభూన్నసః, సర్వాపి జనతాశ్రేయఃకాం క్షితే హ్యుత్తరోత్తరం. ౧౫. ప. దానా గ్రహీతాచ ధనం జయోవే

ణాం దంతానాం రోచీంషి లేజాంసి శలాకాఇవ తాః సర్వాసు దిక్షు తుములం సంకులం యథాతథా ఆవకిరన్ - ప్రసారయన్ సింహికా రాహుమాతా తస్యాః కుమారో రాహురివ అభియయౌ సమీపం ప్రాప్తవాన్ - ఘూరాస్సర్వాసు దిక్షీతి భల్లవృష్టిష్వపి యోజ్యం - పూర్ణోపమాలంకారః. స్రగ్ధరా. ౧౩. తదన్వితి. తదను తస్య ద్రోణస్య ఇమే తదీయాః మార్గణాః బాణాః తేషాం గణస్య అభిభూతేన ప్రత్యాహతాన్యా నివర్తితాని వ్యావర్తితాని ముఖాని శల్యభాగాః యేషాన్తైః నిజైశ్శిలీ ముఖైర్బాణైస్సహా దూరమపయాతాన్ పలాయితాన్ మాతరిశ్వతనయః మారుతిర్భీమః వైశ్వానరతనయః అగ్నిప్రభవః ధృష్టద్యుమ్నః ఆశ్వినేయతనయౌ ఆశ్వినపుత్రౌ నకులసహదేవౌ తే ప్రభృతయః యేషాం తాన్ క్షితిపతిం ధర్మరాజం రక్షంతీతి రక్షిణః ద్రోణాత్ పాలయితౄన్ ప్రవీరానభివీక్ష్య-ప్లవంగః హనుమాన్ కేతనే యస్యస్సోఽర్జునః నిన్నివారాదున్నిరోధారగస్య చర్యాగమనం యస్యతం రథస్యేవ చర్యా యస్యేతిచ తం క్షితిపతిగ్రహణప్రవణం ఆచార్యం ద్రోణం నగేంద్రం శైలశ్రేష్ఠం నదీప్రవాహమివ - మాధవేన శ్రీకృష్ణేన ధావ్యమానాస్తురంగాః యస్మింస్తేన శతాంగేన రథేతి ఉపలక్షితం అతస్తేనక్షణేన ఉపరురోధ రుద్ధవాన్ - ఉపమాలంకారః. ౧౪. శివేతి. శివేన శమ్భునా సహ మానపాత్రవిశేషేణచ యుద్ధం కరోతీతికృతః. తస్య అర్జునస్య మనః మనోరథ ఇత్యర్థః. ద్రోణేనసహ మానపాత్రేణచ యుద్ధే విషయేఽపి ఆభూత్-హి యస్మాత్ సర్వాపిజనతా జనసమూహః ఉత్తరాదుత్తరం శ్రేష్ఠాత్ శ్రేష్ఠతరం ఉపర్యుపరితివా శ్రేయఃకాంక్షతే-సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యుజ్జీవితఇతి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౧౫.దానేతి. యస్య గాండీవస్య దాతాచ ధనంజయః గృహీతా ప్రతిగ్రహీచ ధనంజ

త్యుద్ధామశబ్దో భవనేషు యస్య,విస్ఫారఘోషోధనుషోఽస్య భూయా న్విజృంభతేఽస్మద్విషతామసహ్యాః. ౧౬. ప. నామైషాం మే జ్యాయసః పుణ్యకీర్తే రాసీద్విష్టం మాత్స్యపుర్యా మితీవ, గాండీవోత్థైరేష బాణై ర్హతానాం కంకాన్కృష్ణవ్యర్థ్విషాంపర్యతార్ప్సీత్. ౧౭. గ. తదను సవ్యసాచిశరనీచీనీచీకృతభుజకంధవిజృంభః కుంభసంభవస్సమరాయ పరిగృహీతేషు సంవిధానేషు తూణీరమాత్రమేవ ప్రతిభటాభిముఖం విదధానైర్యోధై స్సమంచంభానుశ్చరమగిరేరివ స్వయమపి కట

యోవా ధనుజయపీత్యర్థః.'వాస్యాద్విక్లోపమయోరేవార్థేచ సముచ్చయే' ఇత్యమరః.'ఏతోఽస్మిరపరోఽర్జున'ఇతితుతత్వం. ని. 'ధనంజయోఽర్జునేవహ్నీ'త్యమరః. ఇత్యుక్తప్రకారః ఉద్ధామః మహాన్ శబ్దయతే కీర్త్యతే ఇతిశబ్దః యస్యభువనే ఆస్తిప్రసిద్ధ ఇత్యర్థః. తస్యాస్య ధనుషః గాండీవస్య సంబంధీ భూమార్ గమ్భీరః గుణటఙ్కారః ద్విషతాం అసహ్యం సోఢుమశక్యః కర్ణకఠోరస్సన్నితి యావత్. విజృంభతేస్మ-ధనంజయావితి ద్విపదనామాంతపాఠస్తు దాతృప్రతిగృహీతోర్ద్విత్వేన ప్రతీత్యాధాయకః కవివివక్షితారోధాభాసాస్ఫోరకత్వాదుపేక్ష్యః. ౧౬. నామేతి. ఏషాం కంకానాం కంకఇతిసంజ్ఞా మేమమ సంబంధినః పుణ్యకీర్తేః జ్యాయసః జ్యేష్ఠస్య ధర్మరాజస్య మాత్స్యపుర్యాం విరాటనగరే తత్రావస్థానసమయ ఇత్యర్థః. ఇష్టం కాంక్షితం ఆసీత్ ఇత్యుక్తహేతోరిచేత్యుత్ప్రేక్షా-ఏషోఽర్జునః గాండీవాదుత్థైః ప్రయుక్తైర్బాణైః హతానాం విద్విషాం క్రవ్యైర్మాంసైః కంకాన్ గృధ్రాన్ పర్యతార్ప్సీత్-తృప్యతేః పరిపూర్వాల్లుఙిసిచివృద్ధిః. శాలినీ. ౧౭. తదన్వితి. తదనుసవ్యసాచినోఽర్జునస్యశరాణాంవీచిభిః పరమ్పరాభిః నీచీకృతాక్షీణీభూతాభుజయోః. దంభవిజృంభాదర్పచేష్టితం యస్య తథోక్తః కుమ్భసంభవః దోణాః చండభానుః సూర్యః చరమగిరేరస్తశైలస్య కటకసీమానం నితమ్బప్రదేశమివ స్వయమపి సమరాయ యుద్ధంకర్తుం - క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ - పరిగృహీతేషు సంవిధానేషు సాధనానాం మధ్యఇత్యర్థః. తూణీరమాత్రమేకం నిషంగమేవ ప్రతిభటానాం శత్రుభటానామన్మఖం ఆభిముఖం విదధానైః కుర్వాణైః పృష్ఠం ప్రకాశ్య పలాయమానైరిత్యర్థః. యోధైస్సాకం భటైస్సహకటక సీమానం శిబిరప్రదేశం ప్రతి ఆసీదత్ ప్రాప్తవాన్. ని. 'కటకంవలయేసానౌ రాజధానీనితమ్బయో'రితి వైజయంతీ - అత్ర ప్రకృతయోరేవ భారద్వాజభాస్కరయోః శ్లేషభిత్తికాలక్ష్యక్యకటకసీమా ప్రవేశౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః. ఏవం

కటకసీమాన మాసీదన్ ౧౮.ప.అన్యేద్యుర్ద్రోణసంచోదితస్యపవచనేత్స్థి
వద్భిస్త్రిగర్తై రాహూతే ఒన్యత్ర యోద్ధుం గతవతి విజయే కృష్ణక్లిష్ట
ప్రశంసే, ప్రాతస్తే థార్తరాష్ట్రాః పరబలమభజన్సీతభీకై రసీకై ర్వావ
జ్వాలేన శూన్యం వనమివ చమూరా వల్గవద్భి స్సువ్యయూథైః. ౧౯. ప.
భారద్వాజోఒపి తస్మిన్నహని కురుపతే ర్వాంఛితార్థం విధాస్యన్ద్రౌ
న్వేషికతానోరథమధినికషాస్థాపితే ధర్మసూనోః, కృష్ణాభ్యం రక్షణా
య ప్రథితభుజమదో సత్యజిత్యుత్తుల్లింగం దృష్ట్వోర్యుగ్మం నిధాయ
ప్రతిభటపృతనాకుట్టిసూవిక్ష దేకః. ౨౦. ప. విధ్వా చిరేణ యుగ

కుంభేసంభవతి వర్తతఇతి కుంభసంభవః తత్పరిమితజలాదిస్తస్య శరపీచిభిః బహుతర
జలతరంగాంతర్గా తత్వమనురూప్యఘటనాత్తస్యమాలంకారశ్చ - ద్వయోస్సంసృష్టిః.
౧౮. ఆన్యేద్యురితి. అన్యేద్యుః పరస్మిన్దివసే ప్రాతః ద్రోణేన సంచోదితస్య త్రిగ
ర్తేస్సహోర్జునస్య యుద్ధంఘటయేతిప్రేరితస్య నృపస్య దుర్యోధనస్య వచనే స్థితవద్భి
స్థిమద్భిః అతఏవ త్రిగర్తై స్సుశర్మాదిభిః యోద్ధుం ఆహూతేన కృష్ణేన క్లిష్టా సంఘ
టితా ప్రశంసా ఆహూతాన్యత్రోగచ్ఛేయమితి విజయవ్రతస్తుతిర్యస్యతస్మిన్
అతఏవ విజయే అర్జునే అన్యత్ర గతవతిసతి - తే థార్తరాష్ట్రాః వీతా భీర్యేషాం
తైః గతభయైః అర్జునరాహిత్యాదితిభావః. శైషికః కప్ - అసీకైర్బలైస్సహ వర్తే
షాం పాండవానాం బలం చతురంగం చమూరాః మృగవిశేషాః వల్గవద్భిః ప్లవద్భిః
స్వయూథైస్సజాతీయసంఘైస్సహదావజ్వాలేన శూన్యం వనమివ అభజన్ ప్రాప్త
వంతః. సి. 'ద్వయోర్జ్వాలకీలావిత్యమరః. ఇత్యనుశాసనాత్ జ్వాలేనేతి పుంస్త్వసి
ద్ధేశ. ఉపమాలంకారః. ౧౯. భారద్వాజఇతి. ఆసీకంచేత్యర్థః. తస్మిన్నహని కురుపతే
ర్దుర్యోధనస్య వాఞ్ఛితమర్థం ధర్మరాజగ్రహణరూపం విధాస్యన్ కరిష్యన్ అతఏవ
రంధ్రస్య పరచ్ఛిద్రస్య అన్వేషే విచారణే ఏకతానః అనన్యవృత్తిః భారద్వాజః
ధర్మసూనోః రక్షణాయ రథం ఆధినికషా తద్రథస్య సమీపే. సి. 'ఆభీక్ష్ణపరిజ'ఇత్యా
దినా ద్వితీయా. కృష్ణాభ్యాం శ్రీకృష్ణార్జునాభ్యాం స్థాపితే నివేశితే ప్రథితః ప్రసిద్ధః
భుజయోః మదః దర్పః యస్య తస్మిన్ సత్యజిదభిధానే పాంచాలే ఉద్యంతః స్ఫులిం
గాః క్రోధాగ్నికణాః యస్తాత్ - దృష్ట్వోర్యుగ్మం నిధాయ తమేవ
దర్శంచర్మమిత్యర్థః. ఏకః అర్జునరాహిత్యాదప్రతిభటస్సన్నిత్యర్థః. ప్రతిభటపృత
నాయాః శత్రుసేనాయాః ముఖీం మధ్యభాగం - ఆవిఱుత్ ప్రవిష్టవాన్ - స్రగ్ధ
రాద్వయమ్. ౨౦. విద్ధేతి. రథ్యాన్ ద్రోణరథాశ్వాన్ - అపాస్య విహాయ -
యుగమాత్రం అశ్వస్కంధవాహ్యాతిరిక్తదారువిశేషమేవ - విద్ధ్వా నిర్భిద్య చిరేణ నిర్ధూ

మాతమనుపాస్య రథ్యాన్నిర్ధూనితేన సరుషా గురుణా నికృత్తం, తస్యా
ధరం సత్యజితో త్తమాంగం బాష్పాంబుభిస్సహ పపాత యుధిష్ఠి
రస్య ..ం. ప. ఉచ్చయా త్వరయా తస్మిన్నుపకంఠం సమాగతే, పార్థ
స్య పశ్యతోఽగ్రే తం ప్రాణా అపి తథాచరన్. ౨౨. ప. తస్యాథ
ద్వేషినాజలధికబళనాత్కుంభయోనిత్వకీర్తిం స్ఫోట్టికర్తుం స్వకీయామివ
కుతుకవతః పార్శ్వమభ్యేత్య కోపాత్. భీమో రథ్యానముథ్నాద్ద్రుపద
తనుభవ స్నూనదయామాస సూతం కోదండం కేతుదండం ద్వయమపిచ
కలీచక్రతుర్దస్రపుత్రౌ. ౨౩. గ. తత స్తాదృశం కుంభసంభవస్యాభిపంగ
మభీవీక్ష్యక్రోధనతయా కర్ణతాళసమీరణసమ్మృద్ధిపరిణతచక్రవాతగర్భప

నితేన వ్యాకులీకృతేన - ఆతఏవ సరుషా సక్రోధేన గురుణా ద్రోణేన నికృత్తం ఛిన్నం తస్య సత్యజితః ఉత్తమాంగం శిరః. రంగభువి యుద్ధభూమా. ని. 'రంగోరణతలేరాగ' ఇతివిశ్వాః. యుధిష్ఠిరస్య బాష్పాంబుభిస్సహ పపాత - 'యుద్ధ్వా'తిపాతోఽసంగత త్వాదుపేక్ష్యః. ౨౧. ఉచ్చయేతి. తస్మిన్ ద్రోణే-ఉచ్చయామహత్యా త్వరయా - ఉపకంఠం సమీపం ప్రతి సమాగతేసతి అగ్రే పురః. స్వసమీపస్థితియావత్-తం ద్రోణంపశ్యతః పార్థస్య యుధిష్ఠిరస్య ప్రాణాఅపి-తథా ఉక్తప్రకారం ఆచరన్ ఉపకంఠం కంఠసమీపం - సమాగతా ఇత్యర్థః. కంఠగతప్రాణో భీష్మాభూద్ధర్మరాజ ఇతి యావత్ - అత్ర ద్రోణస్య యుధిష్ఠిరప్రాణానాం చ శ్లేషభిత్తికాలభైద్యేనోపకంఠస మాగమనేన ధర్మేణోపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తేక్వలప్రకృతాస్వదస్తుల్యయోగితాభేదః. ౨౨. తస్యేతి. ఆస్య సమీపాగమనానంతరం-ద్వేషిణాం సేనాయా ఏవ జలధేః కబళనాత్ తృపణాత్ స్వీకీయాం కుభయోనిత్వేన అగస్త్యభావేన ఘటోత్పత్త్యాచ యాకీర్తిః తాం - స్వష్టీకర్తుం కుతుకవతః కుతూహలినఇవ స్థితస్యేత్యుత్ప్రేక్షా ఉక్తరూపకానుప్రాణితా - ద్రోణస్య పార్శ్వం ప్రతి వేగాత్ - అభ్యేత్య ఆగత్య - కోపాదితిపాఠాంతరం. భీమో రథ్యాక్ ఆమథ్నాత్ వంతిస్మ - మథ్నాతేఃకర్తరిలఙ్ - ద్రుపదతనుభవః గృష్టద్యుమ్నః సూతం సారథిం సూదయామాస నిజఘ్నే-దస్రయోరశ్వినోఃపుత్రౌనకులఃసహదేవశ్చ-కోదండం కేతుదండంచ ద్వయమపి శకలీచక్రతుఃచిచ్ఛిదతుః. స్రగ్ధరా. ౨౩. తతఇతి. తతః ఆనంతరం - తాదృశమ్ ఉక్తవిధం - కుంభసంభవస్య ద్రోణస్య అభిపంగం పరాభవమభివీక్ష్య - క్రోధనతయా అతిక్రోధేన - రణేమత్తఉన్మాదితః భగదత్తః. సుప్రతీకంనామ ఔపవాహ్యం గజం - ఆధిరూఢస్సన్-కర్ణాతాళౌ వ్యజనేఇవ తయోస్సంబంధిన్యా సమీరణసమృద్ధ్యా వాయుమండల్యా పరిణతానాం సంజాతానాం చక్రవాతానాం గర్భేషు పరిభ్రమద్భిః రణకేతుషు పతా

భ్రమద్రథకేతుపతాకాపటసహస్రసంపాదితసమరసాగరావర్తవశంవద
ఫేనకూటశోభాని, సకలదిఙ్ముఖఘంటాపథజాంఘికఘంటాభరణరణితబధిరీ
కృతాష్టలోకపాలపురజనాని, నిబిడితసురసమాజసమాక్రాంతగగనమం
టపసంధిబంధస్థిరీకరణాయ దత్తాయతేంద్రనీలస్తంభానివ శుండాదండా
నూర్ధ్వ మున్నమయమానాని సమస్తాని హాస్తికాని పురస్తాద్విస్తార్య రణ
మత్తో భగదత్తస్సుప్రతీకమధిరూఢో హాంద్రీమభిదుద్రావ. ౨౯.
ప. ఘోరేఽభియాతే సతి సుప్రతీకే దూరే ఽపసస్రుర్ద్విషతాం బలా
ని, పరశ్వథాస్తే పతితేఽంబుపూరాః పత్యుర్నదీనామివ పశ్చిమస్య. ౩౧.
తతః. ప. కేతూన్పాతయతో రథాఞ్ఛతయతో దంతావళాన్హయం
తనో ఘోటాన్పాటయతో విధిత్స గదయా భీమో ద్విపాన్విద్విషాం,

కాపటానాం సహస్రైః సంపాదితా సమరస్యైవ సాగరస్య ఆవర్తానాం భ్రమిణాం
వశంవదాని పరిభ్రమంతీత్యర్థః. యాని ఫేనకూటాని తేషాం శోభాయై స్థగోక్తాని -
సకలాని దిశాం ముఖాన్యగ్రాణ్యేవ ఘంటాపథాః మహామార్గాః తేషు జాంఘికైః వేగేన
గచ్ఛద్భిః ఘంటాభరణానాం రణితైః ఘణఘణారావైః బధిరీకృతాః విదారితకర్ణాఇత్యర్థః.
అష్టానాం లోకపాలానామింద్రాదీనాం పురేషు అమరావత్యాదిషు జనాయై స్థగోక్తాని
నిబిడితైస్సాంద్రీభూతైః సురాణాం సమాజైస్సంఘైస్సమ్యగాక్రాంతస్య గగనస్యైవ
మంటపస్య సంధిబంధేషు స్థిరీకరణాయ దార్ఢ్యసంపాదనార్థం-దత్తాత్ స్థాపితాత్
ఆయతాంశ్చ ఇంద్రనీలస్తంభానివ స్థితాత్ - శుండాః దండాఇవ తాత్. ని. 'శుం
డాకరికరేమధ్య'ఇతివిశ్వాః ఉన్నమయమానాని ఊర్ధ్వం ప్రసారయంతి-సమస్తాని హాస్తి
కాని గజబృందాని పురస్తాత్ విస్తార్య - మత్తాత్ బలాత్ భీమంఅభిదుద్రావ ధావి
తవాత్. ౨౮. ఘోరఇతి. ఘోరే భయంకరే - సుప్రతీకే భగదత్తగజే - అభి
యాతే ప్రాప్తేసతి-ద్విషతాం బలాని పతుర్విధాని-పరశ్వథాఇత్యస్తే ఆయుధే పరశు
రామాయేపతితే ప్రపతితేసతి-పశ్చిమస్య నదీనాం పత్యుస్సముద్రస్య-జలానీవ దూరే
ఆపసస్రుః ఆపచక్రముః. అంబుపూరాఇతిపాఠే ఉపమాయాం భిన్నలింగాఖ్యదోషాపత్తిః-
పరశ్వథోఽస్యాస్తీతిపరశ్వథః పరశురామః ఆర్శఆదిత్వాన్నత్వర్థీయోఽచ్-తస్యాస్త్రక్షి
ప్తత్వర్థః. లేన న్యూనపదత్వాఖ్యదోషఇత్యపి ప్రాహుః. పురాకిల పరశురామేణ విప్ర
దత్తాయాం క్షితౌ స్థితిం జుగుప్సమానేన వాసదేశాయాఽర్థితోఽబ్ధిస్తత్పరశ్వథపరిక్షి ప్త
స్సుదూరమపససారేతి పౌరాణికాః. ౨౯. ప్రేతూనితి. ఆన్ కేతూన్ పాతయతః
రథాన్ క్షణయతః. శిథిలాన్ కుర్వతః. ఘోటాఽశ్వాన్ పాటయతః. విదారయతః.

సంగ్రామాంగణరక్తవారిలహరీసంలక్ష్యమాణస్వకచ్ఛాయామాత్రసహాయమేవ విదధే తం సుప్రతీకం ఋణాత్. ౨౬. ప. పాదాగ్రహస్తరదన ప్రతిఘాతలీలాభగ్నారిరక్తమసృణోభగదత్తదంతీ, ఆలక్ష్యత ఋతిభృత స్తటవప్రకర్మణ్యాలీఢగాత్ర ఇవ గైరికకర్దమేన. ౨౭. ప. తదను కరటిమల్లం తత్ర వీక్ష్యాపతంతం దళితపరబలం దంతకుంతం వహంతం, చకితహృదయవృత్తో ధూతతో వాయుసూనో ర్జనకగుణసమృద్ధిర్జం

దంతావళోక్ గజాక్ కృంతతకః. ధిందతకః. విద్విషాం ద్విపాక్ గజాక్ గదయా విభిద్యుఃభీమః. తం సుప్రతీకం భగదత్తగజం-ఋణాత్ సంగ్రామాంగణే యుద్ధదేశే రక్తవారిణాం శోణితోదకానాం లహరీషు మహోత్తరంగేషు సంలక్ష్యమాణా పరిదృశ్యమానా స్వకాచ్ఛాయాప్రతిబింబవీవ ఛాయామాత్రం సహాయః. యస్య తథోక్తం - విదధే చక్రే - తదిత్యర్థాంతర్వాసనవ్యవధీదిత్యర్థః. అత్ర సుప్రతీకభిన్నసర్వగజవధస్య స్వచ్ఛాయామాత్రసహాయత్వరూపేణ వర్ణనాత్పర్యాయోక్తిరలంకారః. శార్దూలవిక్రీడితం. ౨౬. పాదేతి. పాదాగ్రైర్భగ్నపాదైశ్చతుర్భిః. హస్తేన శుండయా రదనాభ్యాంచ ప్రతిఘాతలీలయా ప్రహారక్రియయా భగ్నానామరిదంతినాం శత్రుగజానాం రక్తేన మసృణః. లిప్తఇత్యర్థః. భగదత్తస్య దంతీ సుప్రతీకః. ఋతిభృతోఽద్రేః. తటేవ ప్రకర్మణి ఉత్థానవేళాయాం - గైరికస్య రక్తధాతువిశేషస్య కర్దమేన పంకేన - ఆసమంతాల్లిప్తం గాత్రం యస్యతథోక్తఇత్యల్పోక్తేః-ఆలక్ష్యత దదృశే - లుప్తైతిశేషః. లక్ష్యతేః. కర్మణిలఙ్ - యస్త్వత్ర పాదానాం అగ్రహస్తానాం శుండాగ్రాణాంరదనానాంచ ప్రతిఘాతేనేతి, యచ్చ వాతైవ గైరికాణాం మనశ్శిలానామితి, వ్యాఖ్యానసౌలభ్యేన. ని. 'ధాతుర్మనశ్శిలాద్యద్రేర్గైరికంతు విశేషతః'ఇత్యమరకోశలేఖనం సృసింహస్య తత్తస్య విఘ్నం మన్యస్య నచోద్యం - అగ్రహస్తస్యైక్యం రదనయోర్ద్వయం గైరికమనశ్శిలయోర్విజాతీయత్వంచానుభవతాం సహృదయానాం పరం ప్రసిద్ధివిరుద్ధత్వాచ్ఛోభోపస్తు హృదయంధునోతి. ౨౭. తదనవ్యితి. తదను గజయుద్ధభూమా దస్తః. ఋస్తః. ఆయుధవిశేషఇవ తం వహన్తం అతఏవ దళితం విదారితంబలం శత్రుసైన్యం యస్మిం స్తత్తథా - ఆపతంతం ఆగచ్ఛన్తం కరటిమల్లం గజశ్రేష్ఠం సుప్రతీకం వీక్ష్య సంగరే యుద్ధే విషయే - చకితా భీతా హృదయస్య మనసః వృత్తిరవస్థాయస్య తస్య - వాయుసూనోర్భీమస్య - జంఘయోఃజనకస్య వాయోర్గుణః. గమనవేగః. తస్య సమృద్ధిః. ఆధిక్యాసీత్ జాతాఽఫలాయితోఽభూదిత్యర్థః. అత్ర తాదృశవస్తుప్రతీకాఫలాకనస్య ఫలాయనహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః. ధానతో వాయుసూనోరితి పాఠాంతరం.

ఘయోధ రావిరాసీత్. అథ. గ. ఇతి సుప్రతీకసంక్షుభితనిజధ్వజినీచర కోలాహలసమాకర్ణనసమాకులమానసోవాసవసూను ర్మహేషునిషూని తావశేషసంశ్లిష్టగణదూరనిరాస ప్రయుజ్యమానవాయవ్యాస్త్రవేగా ర్థం విభజ్య నిజరథాయ వితీర్ణవానివ తూర్ణమాసాద్య నిర్వేల భుజగర్వదుర్విలసితో కుంభజాతకిరీటంచ నిరుధ్య చిరేణ యోధ యామాస. అథ. తతశ్చ. ప. మనశ్చ పార్థస్య రథం చ భఙ్క్త్వాం మదావ ళేంద్రస్య కరే ప్రవృత్తే, సారథ్యచాతుర్యవశేన శౌరే ర్భగ్నస్య తస్యైవ మనోరథ ఏభూత్. ౩౦. ప. పార్థస్య తస్య తదను ప్రహితా వధాయ భంగం యయౌ పథి శౌరే ర్భగదత్తశక్తిః, ప్రస్థానకర్మసమయే

అథ. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ సుప్రతీకేన సంక్షుభితాయాః నిజాయాః. ధ్వజిన్యా స్సేనాయాః. కోలాహలస్య సంకులశబ్దస్య సమాకర్ణనేన ఆకులం వ్యాకులం మానసం యస్యసః. వాసవసూనురర్జునః. మహద్భిరిషుభిర్బాణైర్నిరుద్ధాదిభ్యో నిహతేభ్యో అవ శేషాణాం సంశ్లిష్టకానాంనామత్రైగర్తానాంగణస్యదూరంనిరాసే విషయే ప్రయుజ్యమా నస్య వాయవ్యాస్త్రస్య యోవేగస్తస్మాదర్థం వేగం విభజ్య - నిజాయ రథాయ - ప్రతీ ర్ణవాక్ దత్తవానివేత్యుత్ప్రేక్షా-తూర్ణం సత్వరమాసాద్య సమీపంప్రాప్య నిర్వేలాని ఆపారాణి భుజయోర్గర్వస్య దుర్విలసితాని దుశ్చేష్టితాని యయోస్తౌ - కుంభజాతకి రీణిః కిరాతరాజః భగదత్తశ్చ తౌ ద్వావపి నిరుధ్య-చిరేణ యోధయామాస యుద్ధ మకారయత్ - తావాస్తేతిశేషః. ద్రోణభగదత్తావిత్యర్థః. అథ. తత ఇత్యుత్తరే ణాన్వయః. మనశ్చేతి. తతః అర్జుననిరోధానంతరం - పార్థస్యార్జునస్య మనశ్చ రథంచ- భఙ్క్త్వాం భంజయితుం - మదావళేంద్రస్య సుప్రతీకస్య - కరే శుండాయాం ప్రవృ త్తే వ్యావృత్తేసతి-కరే శ్రీకృష్ణస్య సారథ్యే చాతుర్యవశేన నైపుణ్యప్రభవేన - సః అర్జునమనోరథభంగనిమయకః. తస్య సుప్రతీకస్య మనోరథఏవ భగ్నోఽభూత్ మనశ్చ భగ్నమభూత్ రథశ్చ భగ్నోఽభూదితి చార్థః. ఆగచ్ఛత్తస్తస్య మార్గాదన్యతో రథం గమయామాసేతి పరమార్థః. అత్ర పార్థమనోరథభంగార్థముద్యతస్య సుప్రతీకస్య మనోరథభంగవర్ణనాదనర్థోత్పత్తిరూపో విషమప్రభేదః. మనసః రథస్యకామస్యచ త్రయాణాం మనోరథశబ్దశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలతిరయోక్త్యనుప్రాణితఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౩౦. పార్థస్యేతి. తదను సుప్రతీకశుండాప్రహార వ్యసనానంతరం - తస్య పార్థస్య అర్జునస్యవధాయ. ని. 'వధంకర్తుమితి క్రియార్థే త్యాదినా చతుర్థీ. ప్రహితా ప్రేరితా భగదత్తస్య శక్తిర్నామాయుధం పథి మార్గమ

భయదాయితస్య నాగస్య దర్శనమజాయత యత్సమీపే. ౩౧ప. అథ తేన హరేస్సుతాయ ముక్తం హృది కృత్వా స్వయమాత్మదైవమస్త్రం, తదిదం వనమాలయా ముకుందస్సహవాస్తవ్యకుటుంబితా మనైషీత్. ౩౨. ప. సఫల్గునస్తత్ర చకార బాణై శ్చికీర్షుమంత్యాక్షరవర్జితం స్వం,

ధ్యేశరైరర్జునబాణైర్భంగం శ్లేషం యయా - శక్తిస్సాపూర్ణం - భంగం పరాజయం యయావిత్యపి ప్రాహుః. యద్వస్తాత్ తస్యాః భగదత్తశక్తేః ప్రస్థానకర్మణి అర్జునవధార్థం ప్రయాణస్యసమయే - భయం భంగజన్యం దదాతీతి తద్దాయి - నాగస్య సర్పస్య గజస్యచ. ని. 'గజేఽపి నాగమాతంగా'విత్యమరః. చర్మణం సమీపే నతు కించిద్దూరం గమనానంతరమిత్యర్థః. ఆజాయత అభూత్ - తస్మాద్భంగం యయావిత్యన్వయః. అత్ర నాగదర్శనస్య హేతోః భంగస్య హేతుమతశ్చ ద్వయోరుక్తేర్హేతురలంకారః నాగశబ్దశ్లేషశ్చిత్కాలబద్ధసర్పగజద్వయాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః 'శశసర్పవృకాదీనాం దర్శనాద్భయమాప్నుయాది'తి శాతనాః. ౩౧. అథేతి. అథ శక్తిభంగానంతరం - తేన భగదత్తేన - హరేరింద్రస్య సుతాయ - అర్జునంహంతుమితి పూర్వవచ్ఛతుర్థీ. ముక్తం ఆత్తా స్వం విష్ణుః దైవం యస్య సోక్తం - అస్త్రం వైష్ణవాస్త్రం - విష్ణోర్ఘృప్రార్థనయా లబ్ధ్వా పిత్రా దత్తం - మకుందః శ్రీకృష్ణః. స్వయం హృది కృత్వా వక్షసా గృహీత్వా - అర్జునం తతో మోచయిష్యేతి యావత్ - తత్ వక్షసా గృహీతమిదం వైష్ణవాస్త్రం వనమాలయా సహ వాస్తవ్యః వీరః వాసీయః కుటుంబీ గృహీతస్య భావస్తత్తాం తయాసహ స్థితిం - అనైషీత్ ప్రాపయామాస - తదస్త్రం వనమాలేవ కృష్ణస్య వక్షసి కాంచిన్మాలాభూదిత్యర్థః. వజ్రం తృణప్రాయతాం - 'వహ్నిశ్శీతలతాం హిమం దహనతామాయాతి యస్యేచ్ఛయే' త్యాగమాదితిభావః. ఔపచ్ఛందసికమ్. ౩౨. సఫ. సః ఫల్గునః అర్జునః. స్వం ఆత్మానం - తత్ర తదానీం అంత్యాక్షరేణ ఫల్గునేతి నామని అంతిమవర్ణేన - నకారేణేతి యావత్ - వర్జితం రహితం ఫల్గుం - అసారమిత్యర్థః. ని. 'వాచ్యవత్ఫల్గ్వసారం' చేతియాదవః. చికీర్షుం కర్తుమిచ్ఛుం - కించ తూలాచలాత్ హిమవదాదేరపి - పీవరం పృథులం - అరాతేశ్శత్రోః భగదత్తస్య - కరేణుం గజం సుప్రతీకం - ఆద్యాక్షరస్య కకారస్య యోగేన సంబంధేన శూన్యం రేణుం లవశ్ఛిన్నమిత్యర్థః. చకార. అత్ర ఫల్గునకరేణుశబ్దయోస్తదర్థయోశ్చ అభేదాభిమానాన్నా వాచ్యవచనత్వదోషః. అత్ర ఫల్గునస్యాంత్యాక్షరరాహిత్యచికీర్షోస్సుప్రతీకస్య స్వస్యైవ తద్విరుద్ధాద్యాక్షరశూన్యత్వప్రాప్తేస్వాపాదనం నామాలంకారః. శ్లో. 'ఇష్యమాణవిరు

కులాచలాత్పీవరమప్యశాతేఃకరేణు పూదాక్షరయోగశూన్యం. ౩౨.
ప. మదపంకలలామగంధిఫాలం మఘవత్సూనురరేర్ని పాత్య శీర్షం, పృథ్వీ
లాం ముద మావదే తతోఽసౌ పృథ్వీగంధవతీతి గౌతమోక్తేః. ౩౩.
ప. భగదత్తే వధం యాతే సహ సుప్రతీకేన దంతినా, సత్యజిన్నాశశోకా
ర్దితత్యజన్ప్రాణసంచయాన్. ౩౪. గ. తదను నామ్నారుణే తేజసి సంధ్యా
యాపి తాదృశే కలశయోనిస్స్వయం నామ్నా గురురపి వ్యక్షయాపి
తాదృగ్విధస్త్రిభిరేవాంగైర్విరళితేన బలేనానుగమ్యమానస్తాదా

ద్ధార్థ సంప్రాప్తస్తు విషాదనమి'తిలక్షణాత్. ౩౩. పదేతి. తతశ్చ సుప్రతీకవధానంతరం - అసౌ మఘవత ఇంద్రస్య సూనురర్జునఃమదపంకేన కస్తూర్యా యల్లలామ తిలకభూషణం తస్యగంధోఽస్యాస్తీతి గంధిఫాలం లలాటం యస్య తథోక్తం - అరేర్భగద త్తస్య-శీర్షం శిరః నిపాత్య పాతయిత్వా. భువీతిశేషః. పృథ్వీ భూమిః గంధః అస్యా అస్తీతి గంధవతీ - ఇత్యుక్తప్రకారాయాః గౌతమస్య నైయాయికస్య ఉక్తేర్వా క్యస్య పృథులాం మహతీం ముదం - ఆదదే చకార - తదుక్తిం ప్రత్యక్షప్రమాణ సిద్ధామకరోదిత్యర్థః. అత్రైకత్ర విలసత్కస్తూరీతిలకఫాలభగదత్తశీర్షపాతనేన సర్వత్ర తస్యాః గంధవత్త్వబోధక గౌతమోక్తిప్రమోదకరణాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తేరతిశ యోక్తిః. ఔపచ్ఛందసికం. ౩౪. భగదత్తఇతి. భగదత్తే - మత్తేన దంతినా సుప్రతీ కేన సహ - వధం యాతే ప్రాప్తేసతి - పాండునందనాః యుధిష్ఠిరాదయః. సత్యజితః పాంచాలస్య నాశేన ద్రోణకృతేన యశోనికః తస్మాదార్తిః వ్యథా యా తాం - ఆత్మ జక్ తత్యజుః. శత్రూణాం వ్యసనేన మహదప్యాత్మవ్యసనం నిరస్యత ఇతిభావః. ౩౫. తదన్వితి. తదను నామ్నా అరుణే తేజసి సూర్యే - సంధ్యయాపి సాయంకాలికయా తద్రాగేణాపీతి యావత్ - తాదృశే అరుణేసతి. ని. 'అరుణోభాస్కరేఽపి స్యాద్వర్ణ భేదే సతు త్రిష్వి'త్యమరః. కలశయోనిర్ద్రోణః. స్వయంనామ్నా గురురపి వ్యక్షయా పరాభవమఃఖేనాపి తాదృగ్విధః గురుః దుర్భరస్సన్నిత్యర్థః. త్రిభిరంగైః తురగరథప దాతిభిరేవ విరళితేన ఆసాంద్రేణ తురీయాంగస్య గజరూపస్య భీమేనభగ్నత్వాదితి భావః. బలేన అనుగమ్యమానశ్చక్ష్మాన్కాలే భవం తాదాత్వికం. ని. 'తత్కా లేతు తదాత్వంస్యా'దిత్యమరః. స్వం స్వీయం మనోరథం యుధిష్ఠిరగ్రహణవిషయక మివ - దూష్యతాం నిష్ఫలత్వాన్నింద్యత్వం వక్ష్మయత్వంచ ఉపగతం ప్రాప్తం - ఆవాసం శిబిరంప్రతి - శనైశ్శనైరావవృతే ప్రత్యావృత్తవాన్ - అత్రారుణే గురు రిత్యత్ర కేవలప్రకృతాస్పదశ్లేషద్వయస్య నింద్యత్వవక్ష్మయత్వయోః శ్లేషభిన్ని

త్వికం స్వమనోరథమివ దూష్యాచా ముపగతం మావాసం శనైశ్శనై రావపతే. ఇ. ప. శిబిరమేత్య తద్దైవ సుయోధన శ్శితశరప్రణమో చితకంచుకం, మృదులమంచగతం కలశోద్భవం విరచితాంజలిరేవ మభాషత. ౨౭. ప. మహారథత్వం మమ వాంఛితద్రుం ఫలేగ్రహిం న ప్రతనోషి యస్మాత్, కృపేతి శబ్దోఒపి బభూవ నూనం హ్రస్వస్స్వయి స్యాలవ త్వరయే. ౨౮. గ. భగవన్ త్వమిదం స్మరణాథ మధిరో ణయ చేతసా సావధానేన. ౨౯. ప. పితామహస్సోఒపి పృషత్కతల్పే వపు ర్నిజం దూథవమంతరంగే, తవైవ హాసే మమ కార్యసిద్ధిం కృత్వా

కాభేదాధ్యవసాయలబ్ధేన్యేన దూష్యత్వేన ద్రోణమనోరథశిరయోగోపమ్యగమకస్య తుల్యయోగితాభేదస్యచ తిలతండులన్యాయేన సంసృష్టిః. ౩౬. శిబిరమితి. తద్దైవ సుయోధనః శిబిరం ద్రోణావాసంప్రతి - ఏత్యాగత్య - శితైస్తీక్ష్ణైః శరైః యాని వ్రణాని తేభ్యో మోచితః శనైస్త్యాజితః కంచుకో వచం యస్య తథోక్తం. మృదులే మంచే శయానే గతం శయనం కలశోద్భవం ద్రోణంప్రతి - విరచితః అఞ్జలిర్యస్మా స్కారో యేన తథోక్తస్సన్ ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ - ఆభాషత ఉక్తవాన్ ద్రుతనిలంబితం. ౩౭. మహారథేతి. హేమహారథ ద్రోణ,త్వం-యస్మాత్కారణాత్ మమ మదీయం వాంఛితం మనోరథమేవ ద్రుం వృక్షం ఫలేగ్రహిం సఫలం ఫలాని గృహ్ణాతీత్యర్థే. ని. 'ఫలేగ్రహిరాత్మంభరిశ్చే'తి నిపాతనాత్సాధుః. నప్రతనోషి నకరోషి తస్మాత్ శబ్దయతే వ్యవహ్రియతఇతి శబ్దిః పదార్థః కృపేతి దయానామకః సుః 'కృ-పా' ఇత్యక్షరద్వయాత్మకం దీర్ఘాంతపదంచ - త్వదీయే స్యాలే పత్నీభ్రాతరి-శారద్వతఇవ త్వయ్యపి-హ్రస్వఃఅత్యల్పఃహ్రస్వాంతశ్చ బభూవ-మత్కాంక్షితం ప్రతిజ్ఞాయ తదనిర్వహణాన్మయి తవ కరుణాలేశోఒపి నాస్తీత్యర్థః. అత్ర మనోరథస్య ఫలీకరణాభావేన కరుణాశూన్యత్వానుమానాదనుమానాలంకారస్య కృపద్రోణయోశ్శ్లేషభిత్తికాలబ్ధైక్యాత్యల్పత్వాకారాంతత్వద్వయాత్మకహ్రస్వాశ్రయకృపేతిశబ్దవత్వే నాపమ్యగమకతుల్యయోగితాభేదస్యచైకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ౩౮. భగవన్నితి. హేభగవన్ ద్రోణత్వం ఇదం పితామహస్సోఒపీత్యాదివక్ష్యమాణవాక్యం-సావధానేన ఏకాగ్రేణ చేతసామనసా-స్మరణపథం స్మృతివిషయత్వం-ఆధిరోపయ ప్రాపయ. ౩౯. పితాహఇతి. ఆపి కించేత్యర్థః. సః లోకైకవీరత్వేన ప్రసిద్ధః పితామహః భీష్మః నిజం వపుశ్శరీరం - పృషత్కతల్పే శరశయనే - మాధవం శ్రీశం అంతరంగే మనసి - మమ మదీయాం కార్యస్య పాండవజయస్య సిద్ధిం తవైవ నాన్యస్యేత్యర్థః. హస్తే

హి ధామ స్వమియేషగంతుం. ర౦. ప. తమేతం దయమానేన సమేతం శోకసంపదా, డూచేఽథ గురుణా తేన నీచేతరగుణాబ్ధినా. ర౧. ప. బాష్పాతిపృష్టావపి పాండవానాం పాథోరుహవ్యూహవితీర్ణమోదాన్, ప్రాతశ్చ్వనీవాఖిలధార్తరాష్ట్రాన్నించారయేయం యుధి వాహినీషు. ర౨. గ. ఇతి గిరా తమాశ్వాస్య రాజానం సదనాయ విసృష్టవతో ముహుర్ముహు ర్జునస్య సవ్యసాచిత్వశ్లీ మనుచింత్య హృది రణరణి

కృత్వా నిధాయేతి త్రిష్వపి యోజ్యం. స్వం స్వాత్మకం ధామ చిన్మయం తేజః. గంతుం తస్మిన్ లయేనైక్యం ప్రాప్తుం - ఇయేషహి ఇచ్ఛతిస్మ ఖలు - స్వం స్వీయం ధామ స్థానం స్వర్గం గంతుం ఇయేషహి - తస్య వసోరాత్మకత్వాదిత్యసి కేచిత్ - అత్రస్థ దేకపరాయణే మయ్యవశ్యకరణీయాదయేతిభావః. అత్రానేకక్రియాయోగపద్యాత్స ముచ్చయాలంకారః. ర౦. తమితి. శోకస్య సంపదా సమృద్ధ్యా - సమేతమన్వితం- తముక్తప్రకారేణ ప్రార్థయమానం ఏతం దుర్యోధనం ప్రతి. నీచేతరాణామనల్పానాం గుణానాం వాత్సల్యగాంభీర్యాదీనాం ఆబ్ధినా ఆశ్రయేణేత్యర్థః. అతఏవ దయమానేన సకరుణేన తేన గురుణా ద్రోణేన - అథ దుర్యోధనప్రార్థనానంతరం - డూచే ఉక్తం- బ్రువతేర్భావే లిటి వచ్యాదేశః. లాటానుప్రాసః. ర౧. బాష్పేతి. హేనృప - శ్వఃపరస్మిన్ దినే ప్రాతరేవ - యుధి యుద్ధే పాండవానాం యుధిష్ఠిరాదీనాం పాండోః శ్వేతహరస్య ఇమే పాండవాః రాజహంసాః తేషామితి చ. ని. 'రాజహంసాస్తు తే చంచుచరణైర్లోహితైస్సితాఇత్యమరః. బాష్పస్య నేత్రజలస్య అతివృష్టౌ సత్యామపి ధార్తరాష్ట్రాన్ యుష్మన్నీలహంసాంశ్చ - వాహినీషు సేనాసు నదీషుచ పాథోరుహవ్యూహేన పద్మాకారసేనావిన్యాసవిశేషేణ కమలబృందేనచ వితీర్ణః దత్తః లబ్ధఇతి యావత్ - మోదస్సంతోషః యేషాం తథోక్తాన్. సంచారయేయం. ప్రచారయేయం ని. 'ధార్తరాష్ట్రైఃసితే హంసే ధృతరాష్ట్రసుతేఽపిచ'-'సేనానద్యోస్తువాహినీ'-'వ్యూహస్తుబలనిన్యాసే నిర్వాణే బృందతర్కయోరి'తి క్రమేణ విశ్వామరౌ - శ్లేషానుప్రాణితో విరోధాభాసః. ర౨. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారయా గిరా వాచా-తం రాజానం దుర్యోధనం ఆశ్వాస్య నిర్దుఃఖం కృత్వా - సదనాయ నివాసాయ విసృష్టవతః ఆజ్ఞాతవతః కించ ముహుర్ముహుః అర్జునస్య సవ్యసాచిత్వశ్లీం హస్తద్వయేనాపి బాణప్రయోగస్వభావం. అనుచింత్య స్మృత్వా - అనణీయసీం మహతీం రణరణికాం హృది మనసి - బిభ్రాణస్య వహతః. ని. 'రణరణికాసంతాపః పశ్చాత్తాపోఽనుతాపశ్చే'త్యమరః. ద్రోణస్య సకాశాత్ వినిర్గతాం నిద్రామేవ సఖం విచేతుమన్వేషితుమిచ్ఛ్యత్వేత్యేషా - సా

కామణీయసీం బిభ్రాణస్య ద్రోణస్య సకాశా ద్వినిర్గతాం నిద్రాసఖీం విచేతుమివ సా నిశాపి తరసా నిరగాత్. ర. ప. అపరేద్యురసౌ వృతో బలౌఘై రథ భేరీనినద్దై ర్నభోవిభిందన్, కవచి విశిఖ రథీ శరాసీ కలశీసూను రవాప యుద్ధరంగం. ర. ద్రోణస్య సేనాచరధూళిపాళీక్షోణేస్తు నగ్నంకరణీ బభూవ, ఘటాథ తస్యాః కటదానపూరైః పటం పునస్సంఘటయాంచకార. ర. ప. ఆశ్చర్యస్థూలలక్షం తగను దివిషదా మంతరిక్షస్థితానాం క్షోణీంద్రాణాంరిపూణా మసుమ్మ

నిశా రాత్రిరి తరసా వేగేన - నిరగాత్ గచ్ఛతిస్మ - నిర్నిద్రమేవ ద్రోణస్సర్వాం రాత్రిం వ్యనైషీదిత్యర్థః. అత్ర రణరణికాశబ్దస్త్రీలింగాదిమహిమ్నా అన్యకాంతాశ్లిష్టప్రియావలోకనకుపితనిష్కాంతనాయికాన్వేషిసఖీవృత్తాంతప్రతీతేస్సమాసోక్తిః. తస్యాశ్చరూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్షాయాశ్చకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ర3. అపరేద్యురితి. అపరేద్యుః పరస్మిన్ దివసే అసౌ కలశీసూనుః ద్రోణిః. కవచమస్యాస్తీతి కవచీ. వీవధ్యగ్రే. విశిఖో బాణవాన్. రథీ. శరాసీ చాపవాంశ్చ సన్ - నిజైర్బలౌఘైస్సహ - రథానాం నినదైః నేమిఘంటాఘణఘణాత్కారైః భేరీణాం నినదైర్భాంకారైశ్చ నభః. ఆకాశం-విభిందత్ యద్ధభూమిం అవాప - ఔపచ్ఛందసికం. ర. ద్రోణస్యేతి. ద్రోణస్య సేనాభ్యః చరతిఉద్ధచ్ఛతీతి సేనాచరీచసాంధూళిపాళీ రజః పటలం-క్షోణేర్భువస్తు నగ్నంకరణీ వివస్త్రత్వకారిణీ-సముద్రశోషణీతియావత్-బభూవ-సముద్రస్య తద్వస్త్రస్థానీయత్వాదితిభావః. అత్ర ఆథ ఘటా తదీయగజపఙ్క్తిః. ని. 'ఘటాగోష్యాం హస్తిసంక్తా'విత్యమరః. కటయోః కుంభయోః దానపూరాః మదజలప్రవాహాః. తస్యాః క్షోణేః. పటం సముద్రం - పునః సంఘటయాంచకార యోజయామాస - అబ్ధింపూరయామాసేత్యర్థః. అత్ర నగ్నీకృతాయాః భువః పునః పటసంఘటనరూపపూర్వావస్థానువృత్తేః పూర్వరూపాలంకారభేదస్యశోషణపూరణాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్తిద్వయోజ్జీవితత్వాద్ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ద్రోణస్యేత్యేతత్పద్యం అనేకమూలపుస్తకేషు నదృష్టమపి లిఖితం - ఉక్తసంకరస్య లాటానుప్రాసాభ్యామేకవాచకానుప్రవేశసంకరశ్చేత్యపి ప్రాహుః. ర. ఆశ్చర్యేతి. తదను రణరంగప్రవేశానంతరం-అంతరిక్షస్థితానాం దివిషదాందేవానాం - ఆశ్చర్యస్య స్థూలలక్షం బహుప్రదం - ముఖ్యజనకమితి యావత్ - రిపూణాం క్షోణీంద్రాణాం శత్రురాజానాం-అసవః ప్రాణానివ మృగాస్తేషాం హరణే నిపుణే - కూటయంత్రం శిలాద్వారాది నిర్మితో యంత్రవిశేషః తద్వదాచ

గహరణే కూటయంత్రాయమాణం, గంధర్వైః కేసరాఢ్యైర్మదమధుభి
రిభైః కేతుపత్రై శ్శతాంగైః పద్మవ్యూహం వ్యతానీత్పృథనభువి
గురుస్సాంయుగీనాగ్రగణ్యః. ర౬. ప. సమయేఽత్రనిశమ్య వైరివృత్తం
తపస సూనురభాషతాభిమన్యుం, అయి వత్సపితాన్యతోఽధునా తే
తవ భారోఽజని సర్వసైన్యరక్షా. ర౭. ప. కవచం ప్రతిముంచ ధత్స్వ
చాపం భజ ధైర్యం పరితో విధేహి యోధాన్, అధిరోహ శతాంగ
మావిశ త్వం కమలవ్యూహమరీన్నిషూదయస్వ. ర౮. గ. ఇతి రాజ్ఞో
నిదేశం మూర్ధిదేశే నివేశ్య యోద్ధుం ప్రతిష్ఠమానే జయనిస్వానభేరీపట

రంతం కూటయంత్రాయమాణం. ని. 'ఉన్నాదః కూటయంత్రం స్యాది'త్యమరః. కేస
రైః స్కంధలోమభిరేవ కింజల్కైరాఢ్యైః సమృద్ధైః. 'కేసరోఽస్త్రీస్కంధలోమ్ని కిం
జల్కే వకులేఽపిచే'తి వైజయంతీ - గంధర్వైః. మదః దానోదమేవ మధు మక
రందః యేషుతైః. ఇభైర్గజైః - కేతవః - పతాకామివ పత్రాణి యేషుతైః శతాంగైః
రథైశ్చ - పద్మవ్యూహం పద్మాకారేణ సైన్యవిన్యాసమేవ కమలబృందమితి శ్లిష్టాశ్లిష్ట
సావయవరూపకం సాంయుగీనానాం రణే సాధూనాం అగ్రగణ్యైః గణనీయైః. గురుః
ద్రోణః - ప్రథనభువి యుద్ధభూమౌ - వ్యతానీత్ నిర్మితవాన్ - శతాంగైరి
త్యత్రశతం అంగాని పత్రాణి యేషాం తైరితి వ్యాఖ్యానంతు కేతుపత్రైరితి
విశేషణేన వైయర్థ్యాద్గంధర్వైరితి పదద్వయే తథా కల్పనాయోగేన
ప్రక్రమవిరోధాచ్చోపేక్షితం. స్మరా. ర౬. సమయఇతి. అత్రాస్మిన్ సమయే -
తపసః యమస్య సూనుః యుధిష్ఠిరః వైరిణాం శత్రూణాం వృత్తం పద్మవ్యూహ
నిర్మాణవృత్తాంతం - నిశమ్య శ్రుత్వా - ఆభిమన్యుం అర్జునంప్రతి - అభాషత
వక్ష్యమాణప్రకారేణోక్తవాన్ - అయి వత్స హేపుత్ర - యద్యస్మాత్తే పితా అర్జునః.
అధునా అన్యతః సంశప్తకయుద్ధదేశే భవని-తస్మాత్కారణాత్ సర్వేషాం సైన్యానాం
రక్షణ - ఏన భారః నిర్వాహ్యః. అజని - ఔపచ్ఛందసికం. ర౭. కవచమితి. కించ
కవచం ప్రతిముంచ ధారయ - చాపంధత్స్వగృహాణ-ధైర్యం భజ - యోధాన్ పరితః
నిధేహి సర్వత్ర యథార్హం నియమయ. శతాంగం రథమధిరోహ - కమలవ్యూహం
పద్మవ్యూహం ఆవిశ - అరీన్శత్రూన్ నిషూదయస్వ మారయ - త్వమితి సర్వత్ర
యోజ్యం. ర౮. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారం - రాజ్ఞః ధర్మరాజస్య నిదేశం ఆజ్ఞాం
మూర్ధిదేశే శిరసి నిధేయ తేన గృహీత్వేతి యావత్. యోద్ధుం ప్రతిష్ఠమానే నిర్గచ్ఛతి-

హపణవాద్యైర్వాద్యైర్ధ్వనద్భిర్గగనశాయినే గుణాయ సౌఖశాయనికాయ మానే లీలయా కమలవ్యూహమవగాహ్య బాలేఽపి స్వయమేకాకిని నిజకోదండచండిమసంపదా కౌరవచమూం క్షోభయమాణే తస్మిం తౌసభద్రే సింధుపతి రూహ్యహాముఖం పిధాయ స్మరహారవరలాభదర్పేణ తదనుధావినీం పాండవవాహినీం క్రుధా రురుధే. ర్ఘ. ప. ఉద్యద్భిర్యుద్ధరంగాదపి సురవనితాపుష్పవర్షా పతద్భిర్వేగాల్లగ్నైః పరాగైర్ధూమాయమానాం ధృతరఘుపతితేచక్రుపాం పశ్యయగ్నే, స్థిత్వా మధ్యేఽంతరిక్షం విజయసుతభుజాగర్వలీలాయితాని ద్రష్టృణాం ఖేచరాణాం భృశ

జయనిస్వానైః భేరీపటహైః పణవశ్చాద్యా యేషాంతైః వాద్యైః - తద్ధ్వనిభిరిత్యర్థః. గగనే శేతఇతి శాయినే గుణాయ శబ్దాయ-సౌఖశాయనికాయమానే సుఖేన స్వపన పృచ్ఛకఇవ స్థితే-తదుత్థాదకఇతి యావత్ స్వయమాత్మని బాలేఽపి-ఏకాకిని అసహాయే తస్మింతౌసభద్రే అభిమన్యౌ-లీలయా కమలవ్యూహమవగాహ్య ప్రవిశ్య - నిజస్య కోదండస్య సంబంధిన్యా చండిమసంపదా ప్రతాపసమృద్ధ్యా-కౌరవచమూం క్షోభయమాణే వ్యాకులీకుర్వతిసతి-సింధుపతిసైంధవః సముద్రశ్చ - క్రుధా కోపేన - వ్యూహస్య పద్మాఖ్యస్య ముఖం ద్వారభాగం పిధాయ ఆవృత్య - స్మరహారాత్ వరస్యలాభేన యో దర్పః గర్వస్తేనోపలక్షితః. తమభిమన్యుమనుధావతీతి తదనుధావినీం - పాండవానాం వాహినీం సేనాం నదీంచ రురుధే-అత్ర సైంధవసముద్రయోః సేనానద్యోశ్చ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిభ్యాం సముద్రస్య నదీముఖప్రధానపూర్వకం తన్నిరోధానురూప్యాత్తస్యసమాలంకారప్రతీతేరలంకారేణాలఙ్కార ధ్వనిః. ఘ. ఉద్యద్భిరితి. యుద్ధరంగాదుద్యద్భిః ఊర్ధ్వం ప్రసరద్భిః. సురవనితానామప్సరసాం సంబంధినః పుష్పవర్షాత్ పతద్భిరపి - కించ వేగాల్లగ్నైః సంక్రాంతైః పరాగైః భౌమైః కాసుమైశ్చ - చక్షుషాం నేత్రాణాం పశ్యతోర్యుష్మే-దృష్టతరం అతిదృఢం యథాతథా ఘటితే ముకుళీకృతేసతి-అంతరిక్షస్య మధ్యేమధ్యేఽంతరిక్షం స్థిత్వా విజయసుతస్య అభిమన్యోః భుజాగర్వలీలాయితాని బాహుపరాక్రమచేష్టితాని - ద్రష్టృణాం. ని. 'తృన్నంతత్వాన్నలోపే'త్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః. పశ్యతాం-ఖేచరాణాం దేవానాం - అనిమిషతా నేత్రయోర్నిమేషరాహిత్యం తస్మిన్ క్షణే తత్క్షణం-భృశం భంగురా భగ్నాభూత్ - అత్ర దేవానామనిమిషత్వభంగాసంబంధేఽపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః పరాగలగ్నపశ్యతోర్యుష్మఘటనయోర్హేతుహేతుమతోరుక్త్యాత్మకహేత్వలంకారోజ్జీవితత్వాత్ ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. స్రగ్ధరావృత్తం.

మనిమిషతా తత్క్షణం భంగురాసీత్. ౫౦. ప. శరశాయితైర్ద్విరద శైలమండలై ర్విపులైర్విధాయ విషమాం వసుంధరాం, పృథుచక్ర వర్తిపృథుయత్నవైభవం వితథీచకార విజయస్య నందనః. ౫౧. ప. పార్థాత్మజో భానుసుతస్య సామి భిత్వా శతాంగం శితభల్లవృష్ట్యా, పితామహోక్తం కురువీరగోష్ఠ్యాం తథ్యం చకారార్ధరథత్వ మస్య. ౫౨. ప. అథాభిమన్యు ర్ధృతభూరిమన్యు ర్ద్రౌణిం తదీయైస్తకాంతి లక్ష్యాత్, బాల్యే నిపీతానివ విష్టసారా నుగ్రైశ్శరై ర్యద్వమయాం చకార. ౫౩. ప. సుతస్య శౌర్యాత్సురరాజసూనో ర్యశోర్ణదిగ్భ్యోంతి

---

౫౦. శరేతి. విజయస్య అర్జునస్య నందనోఽభిమన్యుః. శరైర్బాణైశ్శాయితైః పాతితైః. విపులైర్మహద్భిః. ద్విరదాః కారవగజావివ శైలాస్తేషాం మండలైః సమూహైః వసుంధరాం భూమిం - విషమాం నిమ్నోన్నతాం - విధాయ కృత్వా పృథోర్నామ చక్రవర్తినః పృథోర్మహతో యత్నస్య వైభవం ధనుష్కోట్యా భూమిసమీకరణరూపం ప్రాభవం-వితథీచకార వ్యర్థంచక్రే - అత్ర పృథుచక్రవర్తిభూమిసమీకరణవైయర్థ్య కరణాసంబంధేఽపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః. పురా పృథుర్నామ మహారాజశ్చైత్రే ర్విషమితాం క్షితిం ధనుష్కోట్యా తాం నిర్మమ్య సమీచకార. అతఏవ భువః పృథూకరణాత్పృథురితినామ తస్యేతి పౌరాణికాః. మంజుభాషిణీ. ౫౦. పార్థేతి. పార్థాత్మజః అభిమన్యుః. శితానాం తీక్ష్ణానాం భల్లానాం నామబాణానాం వృష్ట్యా - భానుసుతస్య కర్ణస్య - శతాంగం రథం సామి అర్ధంభిత్వా కురుషు వీరాణాం గోష్ఠ్యాం కథాయాం. ని. 'గోష్ఠీసభాయాం సల్లాప'ఇతి నానార్థరత్నమాలాయాం. పితామహేన భీష్మేణ ఉక్తం అస్య కర్ణస్య ఆర్ధరథత్వం - తథ్యం యథార్థం- చకార-అత్రార్ధో రథో యస్య తస్యభావస్తత్వం. మహారథలక్షణాదర్ధన్యూనత్వంచేతి ద్వయోఃశ్లేషభిత్తికయా అభేదాధ్యవసాయాదతిశయోక్తిభేదః. ౫౧. అథేతి. అథ కర్ణపరాభవానంతరం-అభిమన్యుః ధృతః భూరిః బహులః మన్యుః క్రోధః యేన తథోక్తస్సన్ - ఉచ్చైర్ధారుణైశ్శరైః ద్రోణస్యాపత్యం ద్రౌణి మశ్వత్థామానం - తస్య అశ్వత్థామ్నః ఈర్ష్యయాస్మితస్య కాంతేః శైత్యస్య లక్ష్యాద్వ్యాజాత్ - బాల్యే నిపీతాం మాత్రా దారిద్ర్య వశాత్ క్షీరాణీమాన్యేవేతి ప్రతార్య పాయితానిత్యర్థః. విష్టసారానపి జలమిశ్రితం డులచూర్ణాంశానపి - ఉద్వమయాంచకార ఉద్గారయామాస. ఆగర్భరక్షోద్గారం నిర్బిభేదేత్యర్థః. ఆపహ్నవాలంకారః. ౫౩. సుతస్యేతి. సురరాజసూనోస్సుతస్యార్జునపుత్రస్య అభిమన్యోశ్శౌర్యాత్ - ఉదీర్ణా ఉత్పన్నా దిశాం భ్రాంతిః వైపరీత్యేన జ్ఞానం య

రుదారధీతిః,కృపస్వసు ర్మంగళతంతునైవ సాకం చకంపే సగురు ర్ముహూ ర్తం. ౫౯. ప. విశిఖం ముముచు మథగౌతమాత్మజే విబుధేంద్రపౌత్ర మభివీక్ష్య భీషణం, జననే విపద్యపి జనారణాంగణే శరవీవ హేతు రితి తస్య మేనిరే. ౫౯. ప. ఆశ్చర్య కర్మసు కృతేష్వపి హర్ష భారా న్నోక్తుం ముహుర్ముహురముష్య శిరోజబంధే, హృష్టాస్తదా సుమనసో దివి కర్ణపృథాతా నాకేంద్రనందనవనే నతు కర్ణభూతాః. ౬౦. ప. అముష్య కోదండ ముఖండయ ద్భవే స్సుతోరథాశ్వాన్పృమమాథ కుంభజః, కృపః కృణత్తిస్మ శరేణ సారథిం వ్యపాటయత్కేతుపటా

స్యసః. ఉదారామహతీధీర్యస్య తథోక్తః. సః చాపాచార్యత్వేన ప్రసిద్ధః. గురుః దోణః. కృపస్వసుః కృప్యాః దోణపత్న్యాః మంగళతంతునాసాకం మంగళసూత్రేణ సహైవ-ముహూర్తం-చకంపే కంపితవాన్ - అత్ర దోణస్య కంపే తత్పత్నీమంగళ సూత్రసాహిత్యవర్ణనాత్సహోక్తిరలంకారః. ౫౯. విశిఖమితి. అథ దోణపరాభవా నంతరం - గౌతమాత్మజే కృపాచార్యే - విశిఖం మోక్తుమిచ్ఛం ముముక్షుమతఏవ భీషణం భయంకరం - విబుధేంద్రపౌత్రమభిమన్యుం - అభివీక్ష్య రణాంగణే జనాః తస్య కృపాచార్యస్య-జననే విపది మరణేఽపి చ విషయే-శరవీవ హేతుటి మేనిరే ఆసేనాయం నజీవతి నిశ్చిక్యురిత్యర్థః. కృపస్య శరజన్మత్వం ప్రసిద్ధం. మంజుభాషిణీ. ౫౯. ఆశ్చర్యేతి. ఆశ్చర్యకరేషు కర్మసు యుద్ధేష్వితి శారద్వాపాథివాదిత్వాత్సమాసః కృతేషు సత్స్వపి - అముష్య అభిమన్యోః శిరోజబంధే ధమ్మిల్లే - హర్షభారాశ్రుంతో షాలిశయాత్ - ముహుర్ముహుర్వోక్తుం వర్షితుం-కర్తృభూతాః తత్తాదాత్మ్యాశ్రయాః కర్తారఇతి యావత్-వివమగ్రేఽపి సుమనసః దేవాః దివి ఆకాశే దృష్టాః. కర్తృభూతాః కర్తాణే సుమనసః పుష్పాణీతి నాకేంద్రస్య స్వర్గాధిపస్య నందనవనేన దృష్టాః. ఉభయత్రలాక్షణికిశేషః. దేవాః కల్పకుసుమాని నిశ్శేషమభివర్ష్య తతః కుసుమ దారిద్ర్యాత్తూష్ణీం బభూవురిత్యర్థః. ని. 'సుమనాః పుష్పమాలిన్యోస్త్రిదశే కోవిదేఽపి చే'తివిశ్వః. అత్ర సుమనసాం కర్తృత్వ విరోధస్య శ్లేషేణాభాసాద్విరోధా ఽభాసస్యచ నందనవనే నిష్కుసుమత్వా సంబంధేఽపి సంబంధోక్తిరూపాలిశయోక్తేశ్చ సంసృష్టిః. ౬౦. అముష్యేతి. అథ రవేస్సుతకర్ణః అముష్య అభిమన్యోః. కోదండం చాపం అఖండయత్ చిచ్ఛేద-కుంభజః దోణః. రథస్య అశ్వాన్ ప్రమమాథ బిభేద- కృపః సారథిం - జవేన కృణత్తిస్మ చిచ్ఛేద - గురోస్సుతః అశ్వత్థామా - కేతోః

స్కందో స్మృతః. ౫౭. ప. ఏకాకినః పరిభవాయ బహూనాం ప్రవృత్తా నేతానవేక్ష్య నిఖిలోఽపి నిలింపవర్గః, మందారశాఖికుసుమాని యథాభిమన్యోర్ నిందారవం రిపుషు తస్య తథాగ్నివర్షత్. ౫౮. ప. రథా దవప్లుత్య గదాపాణి స్సదా విదార్య బలో విజయోత్థసంభవః, చకార మందాక్షభృతోన కేవలం రథానమిషాం యుధితానపి క్షణాత్. ౫౯. ప. బాలో తతః కృతరణో ధృతరాష్ట్రపౌత్రో శీరూం పృథగ్గమనకర్మణి మన్యమానః, పార్థాత్మజ స్సు తు పరస్పరసాహ్య

పటం పతాకాం - వ్యపాటయత్ విపాటితవాన్ - వంశస్థం. ౫౭. ఏకాకినఇతి. ఏకానః ఏకస్య పరిభవాయ తిరస్కారం కర్తుమిని క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ - ప్రవృత్తానుద్యుక్తాన్ బహూనేతాన్కర్ణాదీనవేక్ష్య-సమాలోచ్య నిలింపానాం దేవానాం వర్గః సంఘః. అభిమన్యోర్ మందారశాఖికుసుమాని యథా ఆభ్యవర్షత్ - అతిథిరోఽయం బహుభిరసహాయో యుధ్యతీత్యాశ్చర్యాదితిభావః. తథా తస్య అభిమన్యోః. రిపుషు కర్ణాదిషు నిషయే నిందారవాన్ నిందనవాక్యకలకలాన్ - అభ్యవర్షత్ ఉదీరయామాసేత్యర్థః. ఏకేన బహూనాం యుధ్యస్య లోకవేదనిషిద్ధత్వాదితిభావః. అత్ర కల్పవృక్షకుసుమవర్షణనిందావాక్యోదీరణయోరౌచిత్యాపద్యాస్యముచ్చయస్య పుష్పాణాం నిందావాక్యానాంచ వర్ణనేన శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితేనౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదస్యచైకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ౫౮. రథాదితి. తథా విజయస్యోత్థసంభవః అర్జునపుత్రః బాలోఽభిమన్యుః. గదాసఖాయః యస్యసః గదాపాణిస్సన్నితియావత్. రాజాహస్సఖిభ్యష్టజితిసమాసాంతష్టచ్. ని. 'సఖామిత్రే సవోయే'చేతియాదవః. రథాన్నిహితశస్త్వాత్ - అవప్లుత్య అధిరుహ్య - ఆమిషాం కర్ణాదీనాం రథానేకవలం రథానేవ విదార్య నిర్భిద్య - మందాని శూన్యాని అక్షౌణి చక్రాణి బిభ్రతీతి తద్భక్షకః నచకార - కింతు తాన్ కర్ణాదీనపి యుధి మందాక్షం వ్రీడాం బిభ్రతీతి తద్భక్షకః చకార - గదాప్రహారైరత్యుభయత్రభావః. అత్ర రథానాం రథికానాంచ ప్రకృతానామేవ లజ్జాయోగాత్ శిథిలచక్రాణాంచ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయ సహకృతమందాక్షభరణేనౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః. మందాని విషయగ్రహదుర్బలాని అక్షాణి ఇంద్రియాణి చక్షురాదీని బిభ్రతీతి భృత ఇత్యర్థః. ని. 'అక్షమింద్రియచక్రయో'రితి విశ్వఇత్యమరప్రాహుః. వంశస్థమ్. ౫౯. బాలావితి. తతః సతు పార్థాత్మజః అభిమన్యుః కృతరణో ఆత్మనాసహేతిశేషః. బాలావతఏవ ధృతరాష్ట్రస్య పౌత్రో దుర్యోధనదుశ్శాసనపుత్రో ద్వా - పృక్ష్వ

వంతౌ చక్రే కృతాంతపురవర్త్మని గంతుమగ్రే. ౬౦. ప. అథ కర్ణ ముఖా మహారథా స్సైన్యమిళితాః క్షితవమేత్య యూగపదాత్, సుర నాయకపుత్రమేన మన్యైర్ స్వయశోభి స్సహా పాతయాంబభూవుః. ౬౧. గ. తదను తయో స్సేనయోః క్ష్వేళితరుదితే అపి స్పర్ధాజనితయా పరస్పరవిజిగీషుతయేవ వ్యోమసీమాన ముదలంఘుయతాం. ౬౨. గ. తదానీం జగతి నియమవృద్ధపరిషదూర్ధ్వవిక్షిప్తకరపుటజలాంజలివిక్షోళ నాదివ వ్యపయాతమహోష్మజే పూషణి తౌ ద్వావప బలౌఘా నిజనిజ స్కంధావారానుసంధానాయ నిరగచ్ఛతాం. ౬౩. ప. అథ త్రిగర్తా నపి తాన్ తురగ్రై స్సహస్రగ్ణై స్వీరచయ్య గాత్రై, విన్నైవ హో

త్యేకం గమనకర్మణి పరలోకయాత్రాయాం - భీరూభయాతౌ మన్యమానషవేత్యుల్బ్వే ఱౌ వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా - కృతాంతపురస్య సంయమిన్యాస్సంబంధిని వర్త్మని మార్గే - గంతుం అగ్రే పరస్పరం సాహ్యవంతౌ సహాయవంతావిత్యర్థః. చక్రేద్వావప్యే కదా జఘూనేత్యర్థః. ౬౦. ఆథేతి. ఆకర్ణకృ ముఖం ప్రథమః యేషాం తథోక్తాస్తే పూర్వోక్తాః మహారథాః. క్షితవం దుర్మీతిం – ఏత్య స్వీకృత్య - యూగపదాత్ మిళితాః ఏకదైకత్ర వాసంగతాస్సంతః అన్యైర్బాణైరేనం సురనాయకపుత్రం అభిమ న్యుం - సైన్యః స్వీయైర్యశోభిస్సహ - పాతయాంబభూవుః. బహుభిరేకస్య మారణా న్నపరం వీరాణామపకీర్తికరమితిభావః. సహోక్తిరలంకారః. ఔపచ్ఛందసికం. ౬౧. తదస్వితి. తదను అభిమన్యు పతనానన్తరం-తయోస్సేనయోః కౌరవపాండవీయయోః క్ష్వేళితం సింహనాదః రుదితం రోదనం తే ద్వేఅపి - స్పర్ధయా ఆత్మోత్కర్షాభినివే శేన జనితయా పరస్పరం విజిగీషుతయా జయేచ్ఛయేవేత్యుత్ప్రేక్షా-వ్యోమ్నస్సీమానం గగనాంతభాగం ఉదలంఘుయతాం అతిచక్రమతుః. ఆభిమన్యువధాదుత్పైక్షికారవా జగర్జుః. పాండవా రురుదురిత్యర్థః. ౬౨. తదానీమితి. తదానీం పూషణి సూర్యే - నియమైస్తపోభిః వృద్ధయా పూర్ణయా పరిషదాద్విజసమాజేన ఊర్ధ్వం విక్షిప్తైః ప్రేరితైః కరపుటే జలాంజలిభిః కాళనాత్సేకాదివేత్యుత్ప్రేక్షా - వ్యపయాతః నిరస్తః మహానూష్మా ఔష్ణ్యం యస్య తథోక్తే. అస్తంగచ్ఛతిసతీత్యర్థః. తౌ ద్వావపి బలౌఘా కారవపాండవసైన్యసమూహా - నిజస్య ప్రత్యేకమాత్మీయస్య స్కంధావారస్య శిబి రస్య అనుసంధానాయ - సంగమనాయ నిరగచ్ఛతాం నిర్గతవంతౌ. ౬3. ఆథేతి. ఆథ బిడౌజస ఇంద్రస్యకుమారోఽర్జునోఽపి-త్రిగర్తాన్ వ్రణజన్యరంధ్రత్రయయుక్తా నపి త్రిగర్తసంజ్ఞాంశ్చేతిచభావః. తాన్ సుశర్మాదీన్-గాత్రై శరీరై-తురగ్రైర్నామ

తుం వ్యథమానచేతా బిడౌజసోఽపి న్యవృతత్కుమారః. ౬౩. ప. బాష్పాయతే దృష్టియుగం కరాగ్రాచ్చాపః గళత్యంతరుదేతి తాపః, ఫలం కిమేతస్య భవిష్యతీతి విచింతయన్నామ వివేశ రాజ్ఞః. ౬౪. ప. తత్రాశ్రు నేత్రామథ సర్వబంధూ న్నిశామ్య పుత్రస్య నిశమ్య వార్తాం, తాపాపదేశేన ధనంజయస్య చిత్తం చుచుంబ స్వసమానతేజః ౬౫. ప. వీరం తనూజ మనుచింత్య విలాపభాజం ధారాళదృష్టియుగళం ధరణౌ లుఠంతం, వాగ్భిశ్చిరేణ వసుధాధిపసంయుతస్తం విస్రంభరోఽర్జునమపి వ్యదధాద్దశోకమ్. ౬౬. ప. ఇంద్రాత్మజస్తనను బాహుముపస్య కోపా

బాణైః సహస్రం గర్తాః యేషాం తాన్ తథోక్తాన్-విరచయ్య కృత్వా - హేతుం దుఃఖకారణం వినాపి వ్యథమానం దుఃఖాయమానం చేతః యస్య తథోక్తస్య - న్యవృతత్ శిబిరం ప్రతి ప్రత్యావృత్తవాన్-విరోధాభాసః. ౬౩. బాష్పాయత ఇతి. దృష్ట్యోః నేత్రయోర్యుగం-బాష్పాయతే బాష్పం జనయతి - కరాగ్రాచ్చాపః గళతి-ఆంతర్మనసి తాపస్సంతాపః ఉదేతి ఆవిర్భవతి - ఏతస్య సర్వస్య దుర్నిమిత్తస్య - కిం ఫలం భవిష్యతీత్యుక్తప్రకారేణ చింతయన్ ఆలోచయంస్సన్నేవ - రాజ్ఞః యుధిష్ఠిరస్య ధామ ఆవాసం వివేశ - బిడౌజసః శుమారఖ్యత్రాపి యోజ్యమ్ - అత్రానేక క్రియాయోగపద్యాత్సముచ్చయః. ౬౪. తత్రేతి. అగ్ర యుధిష్ఠిరావాసప్రవేశానం తరం - తత్ర యుధిష్ఠిరనామని - అశ్రూణి నేత్రయోర్యేషాం తాన్ సర్వాన్ బంధూన్యుధిష్ఠిరాదీన్ నిశామ్య నిరీక్ష్య - పుత్రస్యాభిమన్యోర్వార్తాం వధవృత్తాంతం-నిశమ్య శ్రుత్వా ధనంజయస్యార్జునస్య చిత్తం - స్వేనాత్మనా సమానం నామ్నా తుల్యం తేజః ఆగ్నిం - తాపస్య పుత్రశోకసంతాపస్య అపదేశేన వ్యాజేన చుచుంబ స్పృశతిస్మ-పుత్రశోకాక్రాంతస్తూఽభూదిత్యర్థః. అపహ్నవాలంకారః. ౬౫. వీరమితి. వీరం అసహాయశూరం - తనూజమభిమన్యుమనుచింత్య స్మృత్వా - విలాపం పరిదేవనం భజతీతి తద్భాజం - ధారాళం బాష్పధారాపరీతం దృష్ట్యోర్యుగళం యస్య తథోక్తం-ధరణౌ లుఠంతం భువి వివర్తమానం - తమర్జునమపి - విస్రంభరః కృష్ణః వసుధాధిపేన ధర్మరాజేన సంయుతస్తమ్ - వాగ్భిరాపద్ధర్మ్యాభిః. చిరేణ కృచ్ఛ్రాదిత్యర్థః. ఆశోకం నిర్దుఃఖం-వ్యదధాత్ చక్రే. విపూర్వాద్ధాతోః కర్తరిలఙ్-ఆత్రార్జునం కుటజవృక్షమపి ఆశోకం వంజులవృక్షం - వ్యదధాదితి విరోధస్య శ్లేషేణాభాసాత్ విరోధాభాసః. ౬౬. ఇంద్రేతి. తదను కృష్ణయుధిష్ఠిరాభ్యాం ఆశ్వాసనానంతరం - ఇంద్రాత్మజః అర్జునః. తోపాద్బాహుముదస్య ఉద్యమ్య-శ్వః పరస్మిన్ దినవిన నతు ప్రపరస్మిన్నిత్యర్థః

త్సింధూద్వహస్య సమరే ద్విషతాం సమక్షం, హేత్యాం శ్వపేవ యది తస్య శిరో న కుర్యాం తస్యాం విశేయమహమిత్యకరోత్ప్రతిజ్ఞామ్. ౬౭. క. అథ వృత్త మేతదవకర్ణ్య భరవే వితతాన సింధుపతయే ప్రతిశ్రుతం, తవ గుప్తియుగ్మమపి మే భరోఽర్జునా త్సమరే శ్వఇత్యతిగభీరధీర్గురుః. ౬౮. గ. అన్యేద్యురవలంబితప్రథమశిఖిసానౌ భానౌ స్కంధావారయుగవసుంధరాధిపయుగసన్నాహ్యపైశున్యలంపటపటహధ్వానతరళే సింధురాజయుగళే శరణాగతభరణాలంకర్మ్మణేన పద్మనేత్రేణ సౌభద్రవధశోకాతిరేకపరిగళితబాష్పపూరపంకిలే ద్వారతలే సమానీతం సౌవీరనాయకగోపనస్థలదిదృక్షయేవ తుంగతరకేతుశృంగమధిరూఢేన కాపిపరిపృచ్ఛేన పరిమండితం మానసగరుడగంధవహబాంధవై సైన్ధవై రాహితబంధనం స్యందన మధిరుహ్య సం

తస్య పుత్రానుయాయిభవన్నిరోధేన ద్రోహకారిణః సింధూద్వహస్య సైంధవస్య శిరః. సమరే యుద్ధే ద్విషతాం దుర్యోధనాదీనాం సమక్షం - హేత్యామాయుధే నకుర్యాం యది-తథాన చ్ఛింద్యాంచేదిత్యర్థః. అహం తస్యాం హేత్యాం అగ్నిజ్వాలాయామిత్యర్థః. విశేయమిత్యుక్తప్రకారాం ప్రతిజ్ఞామకరోత్. ని. 'హేతిస్స్యాదాయుధే వహ్నికీలేతరణితేజసి'ఇతివిశ్వః. ౬౭. అథేతి. అథ అర్జునప్రతిజ్ఞానంతరం-ఏతద్వృత్తమర్జునప్రతిజ్ఞావృత్తాంతమవకర్ణ్య శ్రుత్వా భీరవే భయశీలాయ సింధుపతయే సైంధవాయ - అతిగభీరా అత్యంతగంభీరా ధీః మనః యస్య సః. గురుః దోగ్ధాణః. హే సైంధవ తవ అర్జునాద్గుప్త్యోః ఆవరణరక్షయోః యుగ్మమపి - శ్వః సమరే మే భరః నిర్వాహ్యః ఇత్యుక్తప్రకారం ప్రతిశ్రుతం అఙ్గీకారమ్-ప్రతిజ్ఞామితి యావత్-'భావతః ప్రతిశ్రవ'మితి వా పాఠః. వితతాన చక్రే. ని. 'కారరక్షణయోర్గుప్తి'రితి విశ్వః. మంజుభాషిణి. ౬౮. అన్యేద్యురితి. అన్యేద్యుర్భానౌ సూర్యే అవలంబితః ఆశ్రితః ప్రథమశిఖిసానుః ఉదయశైలస్య సానుః ప్రస్థః యేన తథోక్తే సతి - సింధురాజయోః సైంధవసముద్రయోర్యుగళే యుగ్మే - స్కంధావారయోస్సేనానివేశయోర్యుగే ఉభయస్మిన్ కారపీయే పాండవీయే చేత్యర్థః. వసుంధరాధిపతీనాం రాజ్ఞాముభయపక్షాణాం దుర్యోధనయుధిష్ఠిరయోరితివా. యుద్ధే సన్నాహస్య ఉద్యోగస్య సైన్యే సూచనే లంపటైర్లాలసైః సన్నాహసూచకైరితియావత్. పటహానాం వాద్యవిశేషాణాం ధ్వానైః ధ్వనిభిస్తరళే చంచలే సతి - శరణార్థమాగతానాం భరణే దుఃఖనివా

క్రందననందన స్సమరోచితవేషసంపదవికలేననిజబలేన సహా ప్రతిష్ఠమానో నిరుద్ధవియత్పృథ్వీ రథ్వీ ర్మదబంధురైర్విధగతినాటకైర్ఘోటకైః కృతరణాస్త్రక్తిభిః పత్తిభి ర్విరచితపరిపంథిజన మోహాస్య వ్యూహస్య పృష్ఠభాగే జయద్రథం ప్రతిష్ఠాప్య స్వయమపి పురోభాగం పరిష్కుర్వాణస్య ద్రోణస్య చరణయోర్బాణాభ్యాం ప్రణీతప్రణిపాతస్తేన దీయమానమార్గావకాశశ్చండమారుత ఇవ ఘనమండలం తమేవ వ్యూహం ఝణాదేవ ఝోభయామాస. ఓ. తదనంతరమ్.

రణే కర్మణి సమర్థేన అలంకర్మీణేన.ని. 'కర్మఝ మోఒలం కర్మీణ'ఇత్యమరః.పద్మనేత్రేణ శ్రీకృష్ణేన - సుభద్రాయా ఆపత్యస్య సౌభద్రస్య అభిమన్యోర్వధాద్యశ్శోకాతిశేకః దుఃఖాతిశయః తేన పరిగళితైః బాష్పపూరైః పంకిలే కర్దమిలే ద్వారదేశే సమానీతం-సౌవీరనాయకస్య సైంధవస్య యద్గోపనస్థలం రక్షణదేశః తస్య ద్రష్టుమిచ్ఛయా దిదృక్షయేవేత్యుత్ప్రేక్షా - తుంగతరమత్యున్నతం కేతోశ్శృంగం శిఖరం అధిరూఢేన హనుమతా పరితో మండితమలంకృతం - మానసస్య గరుడస్య సింధవహస్య వాయోశ్చ త్రయాణాం బాంధవైర్వేగేన సదృశైరిత్యర్థః. సైంధవైరశ్వైరాహితం సంపాదితం బంధనం యస్మిన్ తథోక్తం - స్యందనం రథమధిరుహ్య - సంక్రందననన్దనోఒర్జునః. సమరస్య ఉచితయా అనురూపయా వేషసంపదా అలంకారసమృద్ధ్యా అవికలేన పూర్ణేన నిజబలేనచ తురంగేణ సహ ప్రతిష్ఠమానః గచ్ఛంత్స్ - మదేన దానజలేన బంధురైర్వ్యాప్తైః సింధురైర్గజైః. వివిధాః గతీరాస్కందితాదీః నాటయంతి ప్రకటయంతీతి నాటకైర్ఘోటకైరశ్వైః నిరుద్ధాః వియత్పృథ్వీ ఆకాశమార్గాః యైస్తైరత్యున్నతైరిత్యర్థః. రణైః కృతారణస్య ఆసక్తిస్సంబంధః యైస్తైః పత్తిభిః పాదాతైశ్చ - విరచితః కృతః పరిపంథిజనస్య శత్రుజనస్య మోహశ్చిత్తవికారః యేన తథోక్తస్య వ్యూహస్య పద్మాద్యాకారస్య సేనావిన్యాసస్య పృష్ఠభాగే-జయద్రథం సైంధవం ప్రతిష్ఠాప్య నివేశయిత్వా స్వయమాత్మనాపి పురోభాగం వ్యూహముఖభాగం పరిష్కుర్వాణస్యాలంకుర్వతః. తత్ర వసత ఇతి యావత్. ద్రోణస్య ఆచార్యస్య చరణయోర్బాణాభ్యాం ప్రణీతః ప్రాపితః నమస్కారః యేనతథోక్తస్య - నమస్కారబాణో ప్రయుజ్యేత్యర్థః. అతఏవ తేన నమస్కృతేన ద్రోణేన దీయమానః మార్గస్య వ్యూహమధ్యప్రవేశకస్య అవకాశః అంతరం యస్య తథోక్తశ్చ సన్ తమేవ వ్యూహం చండమారుతః ఘనమండలం మేఘబృందమివ-ఝణాదేవ ఝోభయామాస. ఓ. తదనంతరమిత్యుత్తరేణాన్వయః. సంశప్తకేతి. శౌరిణా శ్రీకృష్ణేన నున్నః ప్రేరితః. అతఏవ తత్తాదృశం అసదృశంసంశప్తకాఖ్యసు

ప. సంశప్తకాసురపలాయనవేగభంగీం తత్తాదృశీమభినయన్నివ శౌరి
నున్నుఃు, వేగేన విస్మయకరేణ విరోధిసైన్యే విష్వక్కచార విజయస్య
శతాంగవర్యుఃు. ౭౦. ప. తత్ర నిహ్నుతదినేశ్వరదీప్తా జృంభితే తమసి
ధూళిమిషేణ, ఖద్యతేస్మ యుధి పాండవసేనా హృష్యతి స్మ సహసా
కురుసేనా. ౭౧. ప. గాండీవమేతేన ముహుర్వికృష్టం హ్రస్వం చ దీర్ఘం
చ బభూవ యుద్ధే, తులామి వర్ణేన తదాధిరోఢుం స్వనామధేయస్థితి
శాలినేవ. ౭౨. ఒ. అస్తం గతశ్చేదరవిందబంధుర్వ్యర్థా భవేత్సాపి
మదీయసంధా, ఇతీవ సంక్రందననందనోఽసౌ తదీయమూర్ధం రురుధే

రాఇవ లేపాం పలాయనే యోవేగస్తస్య భంగీం రీతిం - అభినయన్నివడంబయన్నివ స్థిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా. విజయస్య అర్జునస్య శతాంగవర్యుఃు రథశ్రేష్ఠుఃు. విస్మయకరేణ వేగేన ఉప లక్షితుఃు. విరోధిసైన్యే శత్రుబలే-విష్వక్పరితశ్చచార-అతిరోహమయా అతిరోరోధ ప్ర తిలేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిఃు. ౭౦. తత్రేతి. తత్ర తదానీం-యుధి నిహ్నుతా ఆచ్ఛా దితా దినేశ్వరస్య సూర్యస్య దీప్తిఃు ప్రకాశఃు యేన తస్మిన్తమసి - ధూళిమిషేణ జృంభితే సతి-పాండవసేనా ఖద్యతేస్మ-కురుసేనా హృష్యతిస్మ - సహసేత్యుభయత్ర యోజ్యం-ప్రతిజ్ఞాభఙ్గాదర్జునోఽస్మిం ప్రవిశతీతి తర్కాదితిభావఃు. స్వాగతా. ౭౧. గాణ్డీవమితి. తదా తత్కాలే యుద్ధేఽపి-తేనార్జునేన వికృష్టమాకృష్టం గాణ్డీవం-స్వస్య గాండీవస్య నామధేయే గాండీవేతి సంజ్ఞాశబ్దే స్థిత్యా శాలత ఇతిశాలినా-ఇవర్ణేన ఇకా రేణ-తులాం సామ్యమధిరోఢుం ప్రాప్తుమితీత్యుత్ప్రేక్షా-ముహుఃు హ్రస్వం అల్పంచ బభూవ - దీర్ఘమాయతం చ బభూవ - అర్జునచాపస్య గాండీవం గాండీవమిత్యుభయ థాపి వ్యవహారాదితిభావఃు. అత్ర సంహితబాణగుణాకర్షణతద్విమోచనకృతాల్పత్వా యతత్వయోఃు. అక్షరధర్మహ్రస్వత్వదీర్ఘత్వయోశ్చ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూ లాతిశయోక్తిరుక్తోత్ప్రేక్షా సాపేక్షతోక్త్యా తయోఃు ప్రత్యేకమంగాంగిభావేన సంకరద్వయస్య సంసృష్టిఃు. 'గాణ్డ్యజగాత్సంజ్ఞాయా'మితి వప్రత్యయానుశాసనే హ్రస్వాంతదీర్ఘాంతయోస్తంత్రేణ నిర్దేశ ఇత్యుక్తమ్. ని. 'గవిధ్వజస్య గాండీవగాణ్డీవౌ పున్నపుంసక'ఇత్యమరశేషశ్చ - 'స్వనామమధ్యస్థితశాలినేవే'తిపాఠాంతరం. ౭౨. అస్తమితి. అరవిందబంధుఃు సూర్యఃు అస్తమస్తమనం గతశ్చేత్ సా పూర్వోక్తా మదీ యా సంధా ప్రతిజ్ఞా - సంధ్యా సిద్ధులా భవేత్ - ఇత్యాలంబ్యేవేత్యుత్ప్రేక్షా - అసౌ సంక్రందననందనోఽర్జునఃు శరాణామోఘైఃు సమూహైస్తస్య సూర్యస్యేమం

శరౌఘైః. ౭౩. ప. మృత్సంగతేనోష్ణపుటేన భూభుక్సంబంధినాం స్పష్టమివ బ్రువాణైః, ధనంజయోఽసౌ శితభల్లకృత్తై శ్శిరోభి రాచ్ఛాదయతిస్మ థాత్రీమ్. ౭౪. ప. వంకం కంకకులామిషం ధృతవిపల్లింగం కలింగం పునరోజ్జం భాజనమాపదాం యమపురీసీమాయుధం మాగధం, చోళం దుఃఖనిచోళచిత్తమిషుభిః కుర్వంత్సపర్వాధిభూపుత్రస్తత్రదినావసానసమయే రుంధ్మ స్మ సింధూద్వహమ్. ౭౫. తత్రాంతరే. ప. భూపస్తూత్పమానధీర్భయభరాజ్జ్ఞాసురింద్రాత్మభూమాత్మం సాత్యకిమారుతీ రిపుచమూప్యూహం ప్రతి ప్రాహిణోత్, తౌ బత్వా గురు

తదీయం మార్గం రురుధే నిరుద్ధవత్. ౭౩. మృదితి. అసౌ ధనంజయః అర్జునః శితైః తీక్ష్ణైః భల్లైర్నామ బాణైః కృత్తైశ్ఛిన్నైః మృదా మృత్తికయా సంతతేన ఓష్ఠయోః ఊర్ధ్వాధరయోః పుటేన సంపుటేన - భువం భునక్తి భక్షయతి పాలయతీతి భూభుక్ రాజా తస్య సంబంధినాం సంబంధం స్పష్టం యథా తథా బ్రువాణైర్వదద్భిరివ స్థితైరిత్యుత్ప్రేక్షా - శిరోభిర్ధాత్రీం భువం ఆచ్ఛాదయతిస్మ. భుక్ష్వస్యోర్భోభయోర్ధాతోర్యాం 'భుజపాలనాభ్యవహారయోరి'త్యనుశాసనం. ౭౪. వంకమితి. సుపర్వాధిభువః దేవాధిపస్య పుత్రోఽర్జునః తత్ర యుద్ధే ఇషుభిర్బాణైర్వంకం వంక దేశాధిపతిం జనపద శబ్దస్సర్వత్ర తదధిపతౌ ప్రయుజ్యతే. కుర్వన్నిత్యనుషంగశ్చ - కంకకులస్య గృధ్రబృందస్య ఆమిషం భోగ్యవస్తు. కలింగం పునః ధృతంవిపదః మరణస్య లింగం చిహ్నమూర్ధ్వశ్వాసాది యేన తథోక్తం-భోజమాపదాం భాజనం పాత్రం - మాగధం మగధదేశస్య సంబంధినం. 'తస్యేద'మిత్యణ్ - యమపుర్యాస్సీమాం ప్రదేశం రుణద్ధి ప్రాపయ్నీతి తద్రుధం - చోళం దుఃఖం నిచోళమాచ్ఛాదనం యస్య తాదృశం చిత్తం యస్య తథోక్తం కుర్వన్. ని. 'నిచోళఃప్రచ్ఛదపటఃఇత్యమరః. దినావసానసమయే సాయం కాలే - సింధూద్వహం సైంధవం రుంధే స్మ నిరుద్ధవాన్ -వంగమితిపాఠే ఽన్యస్య భంగాదుపేక్ష్యః. శార్దూలవిక్రీడితమ్. ౭౫. తత్రాంతరే అర్జునయుద్ధసమయ ఇత్యుత్తరేణ సంబంధః. భూపఇతి. భయభరాత్ భయాతిశయాత్ - అర్జునాపాయచింతన జన్యాత్ -ఉత్తమానా సంతప్యమానా ధీర్మనః యస్య సః అతఏవ భూపః యుధిష్ఠిరస్తు-ఇంద్రాత్మభువోఽర్జునస్య వార్తాం వృత్తాంతం జ్ఞాతుమిచ్ఛుః జిజ్ఞాసుస్సన్ సాత్యకిం శైనేయం మారుతిం భీమం చ ఉభౌ రిపుచమ్వాః శత్రుసేనాయాః వ్యూహం ప్రతి స్రాహిణోత్ ప్రేషితవాన్. తతః యుధిష్ఠిరప్రేషణాద్ధేతోః గురుం ద్రోణం వ్యూహముఖస్థితం జిత్వా - ఆత్తః సింహనినదః హ్వోళారవః యాభ్యాం తథోక్తౌ

మాత్తసింహనినదా సంపీడ్య భూరిశ్రవా రాధేయశ్చ హతా దుభౌ రురుధతు స్సంక్షోభయంతౌ కురూన్. ౭౬. ప. అథ సోమదత్తతనయో రమాపతే రనుజశ్చ భగ్నరథసూతకార్ముకౌ, పరిగృహ్య పట్టసలతాం పరస్పరం ప్రథనం భయంకరముభౌ వితేనతుః. ౭౭. ప. అథ శినితన యం నిపాత్య భూమ్యా మురసి ధృతాసిరసౌ తు సోమదత్తిః, గళ యితుమివ గర్వసార మంతర్నిజచరణేన నిపీడయాంచకార. ౭౮. ప. తదా హరి ర్దూరగతోఽపి నాథం వ్యాపారయామాస రథేఽర్జునస్య, నిజానుజాతోరసి దత్తపాదే భూరిశ్రవస్యేవ మహారథేఽస్మిన్. ౭౯. ప.

రురూక్ కౌరవాక్ సమ్యక్ క్షోభయంతౌ - తౌ సాత్యకిభీమౌ సంపీడ్య - భూరిశ్ర వాః రాధేయః కర్ణశ్చ ద్వౌ - హతాదభలాత్కారాత్ - రురుధతుః నిరుద్ధవంతౌ. రుణద్ధేః కర్తరిలిట్. 'హతాత్తతో రురుధతు'రిత్యేవపాఠః. ఉభౌ రురుధతు'రితి పాఠే ఉక్తసందర్భాలాభాదితి. వృత్తం పూర్వవత్. ౭౬. అథేతి. అథ సోమదత్తతనుజః భూరిశ్రవాః రమాపతేశ్శ్రీకృష్ణస్య అనుజోఽపి సాత్యకిశ్చ ఉభౌ ద్వౌ భగ్నాని రథస్సూతకి సారథిః కార్ముకం చాపః తాని యయోస్తథోక్తౌ సంతౌ - పట్టసః ఖడ్గ విశేషః లతేవ తాం సగృహ్య పరస్పరం అన్యోన్యం - భయంకరం ప్రథనం ద్వంద్వ యుద్ధం వితేనతుః చక్రతుః. మంజుభాషిణీ. ౭౭. అథేతి. అథ ధృతోఽసిః పట్టసః యేన సః అసౌ సోమదత్తిః సోమదత్తపుత్రః భూరిశ్రవాస్తు శినితనయం సాత్యకిం భూమ్యాం నిపాత్య పాతయిత్వా - అంతర్మనసియః గర్వః తస్య సారః స్థిరాంశః తం గళయితుం వమయితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా. ఉరసి సాత్యకేర్వక్షసి - నిజేన చర ణేన నిపీడయాంచకార నిష్పీడితవాన్. పుష్పితాగ్రావృత్తమ్. ౭౮. తదేతి. తదా సాత్యక్యురోనిష్పీడనసమయే దూరంగతః. దూరే వర్తయానోఽపీత్యర్థః. హరిః శ్రీ కృష్ణః. అర్జునస్య రథే ఆశుం చక్రం చక్షురింద్రియంచ న వ్యాపారయామాస న చా లితవాన్. రథం న చోదయామాసేతి యావత్. సాత్యక్యపాయభయాదితి భావః. కింతు నిజస్య అనుజాతస్య సాత్యకేరురసి దత్తః నిహితః పాదః రథచరణం చ యేన తథోక్తే-అస్మిన్ భూరిశ్రవసి నామ మహారథే రథశ్రేష్ఠే రథికశ్రేష్ఠే వైవ - ఆశుం వ్యాపారయామాస. విహాయార్జునరథప్రేరణం తమేవాపశ్యదిత్యర్థః. అత్ర దూర రూఢప్రతిబంధకసత్వేఽపి భూరిశ్రవసి చక్షుర్వ్యాపారవర్ణనాద్విభావనాభేదస్య ఉక్తప్రతిబంధకాభావరూపసామగ్రీసత్వేఽపి అర్జునరథే తద్వ్యాపారానుదయస్య వర్ణనాద్విశేషోక్తేశ్చ ఉభయోః శ్లేషానుప్రాణితయోస్సంసృష్టిః. ౭౯. చోదితస్యేతి.

చోదితస్య హరిణా కిరీటినో మార్గణేన హృతహస్తపల్లవః, సోమదత్త తనయో న కేవలం కౌరవా అపి విహస్తతాం యయుః. రం. భ. భూరి శ్రవా స్తదను సుత్ర యముం బలారేర్భ్రాతో విగర్హ్యా పురుషోత్తమ సంనిధానే, ఆచమ్య పావనమసౌ కుశ మేక మన్యదా స్తీర్య యుద్ధభువి తత్ర శయాళు రాసీత్. రం. గ.తదను హిడింబవైరి దిననాయకతనయ సాహాయ్యకేన భయానకసాయకనికాయవర్షిణామమర్షిణాం దర్పేణ గరీయసాం దుశ్శాసనయవీయసాం నిసరముజ్జాసయితుం విదళితవిమతమదాం నిజగదా మష్టాభిః కాష్ఠాభి స్సహ భ్రమయాంచకార. రా. క. గాంధా

హరిణా శ్రీకృష్ణేన - చోదితస్య ప్రేరితస్య భూరిశ్రవో వధాయేతిభావః. కిరీటినః అర్జునస్య మార్గణేన బాణేన హృతాః ఛిన్నాః హస్త ఏవ పల్లవ ఇవ యస్య తథోక్తః సోమదత్తస్య తనయః కేవలం భూరిశ్రవా ఏవ విహస్తతాం హస్తశూన్యత్వం న యయౌ న ప్రాప. కింతు కౌరవాస్సర్వేఽపి విహస్తతాం వ్యాకులత్వం చ యయుః. ని. 'విహస్తో వ్యాకులస్సనూ'విత్యమరః. అత్రైకస్య హస్తచ్ఛేదేన సర్వేషాం విహస్తత్వ వర్ణనాదసంగత్యలంకారః శ్లేషానుప్రాణితః. రథోద్ధతావృత్తం. రం. భూరిశ్రవా ఇతి. తదను హస్తచ్ఛేదనానంతరం - అసౌ భూరిశ్రవాః. అముం అన్యేన యుధ్యమానస్య ఆధర్షేణ హస్తచ్ఛేదకం-బలారేరింద్రస్య పుత్రమర్జునం - పురుషోత్తమస్య శ్రీకృష్ణస్య సన్నిధానే సమీపే. తం చాపీత్యర్థః. భూయః మహార్హమహర్విగర్హ్యా నిందిత్వా పావనం పవిత్రం - ఏకం కుశం జలమాచమ్య అన్యం కుశం దర్భమాస్తీర్య - తత్ర ఆస్తీర్ణకుశే-శయానశ్శయనేలకః ఆసీత్. ప్రాయోపవేశంచక్ర ఇత్యర్థః. ని. 'కుశోరామసురే దర్భే యోత్రే ద్వీపే కుశంజల'మిత్యమరః. రం. తదన్వితి. తదను హిడిమ్బ వైరి భీమః. దిననాయకతనయస్య కర్ణస్య సాహాయ్యకేన సాహ్యకరణేన హేతునా - దర్పేణ గరీయసామ్. దుర్ధరాహంకారాణామిత్యర్థః. అతఏవ భయానకం భయంకరం సాయకనికాయం బాణపుఞ్జం వర్షంతీతి వర్షిణాం - అమర్షిణాం క్రుద్ధానాం దుశ్శాసనస్య యవీయసా మనుజానాం విసరం సమూహమున్ముజ్జాసయితుం హన్తుమ్. ని.'ఉద్వాసన ప్రమథన క్రథనోజ్జాసనానిచే'త్యమరః. 'యవీయసామున్ముజ్జాసయితు'మిత్యేతావన్మాత్ర పాఠే కర్తృశేషత్వవివక్షయా ఋష్టీ-'నలోశే'త్యాదినా కృట్యోగషష్ట్యాఏవ నిషేధాత్. విదళితః నిరస్తః విమతానాం శత్రూణాం మదః యయా తాం నిజగదాం - అష్టాభిః కాష్ఠాభిస్సహ దిగ్భిస్సహ భ్రమయాంచకార - సాప్తదిగ్భ్రమణం భ్రామితవానిత్యర్థః. రం. గాన్ధారజేతి. పవమానసూనోర్భీమస్య గదా గాన్ధారజాయాః గాన్ధార్యాః జత

రజాజకరసీమ్ని పురాశ్మదత్తాం దత్వా దశాం యుధి గదా పవమాన సూనోః, దుశ్శాసనానుజకులాయ హి యూగపద్యాచ్చుక్రే మిథోఽష్టనవతిం త్రిదశస్తు యాత్యాః. ర. ప. విహాయం విరథం విసారథిం విశరాసం విపతాకికాపటం, విశిఖేన వివస్వత స్సుతం విదధాతిస్మ వృకోదరః ఋణాత్. ర. ప. అథాన్యమాస్థాయ రథం ఋణేన కర్ణః కురూణాం ధురి కార్ముకస్య, పూర్వం గుణేనాశుగజాతమేకం పశ్చాదటన్యాహ్య పరం నిరాస్థత్. ర. ప. మారుతి స్థపను సోకుబ త్థభూపాదపాంసుపరిధూసరోరసా, కంసమర్దనకనీయసా సమం శక్రనందనసమీపమాప సః. ర.

రసీమ్ని గర్భదేశే-పురా గర్భం ధృత్వా చిరేణాప్యప్రసవసమయే అశ్మనా పాషాణేన తద్ధస్తధృతేన దత్తాం కృతాం దశాం అవస్థాం వేదనామితి యావత్. యుధి దత్వా తావద్దుఃఖం కృత్వా-దుశ్శాసనస్య అనుజానాం కులాయ బృన్దాయ. క్రియాగ్రహణాచ్చ తుర్థీ. అష్టయుక్తాం నవతిమితి శాకపార్థివాదిత్వాత్సమాసః. త్రిదశాః అప్సరసస్తు మిథః అన్యోన్యం-యాత్యాః సోదరభార్యాః. యూగపద్యాద్ధి ఏకకాలమేవ చక్రే. సాప్టన వతిం ధార్తరాష్ట్రానవధీదిత్యర్థః. ని. 'భార్యాస్తు భ్రాతృవర్గస్య యాతరః స్యుః పరస్పర' మిత్యమరః. పురాకిల గాన్ధారీ ధృత్వా గర్భం చిరాదప్యప్రసవే అశ్మనా గర్భం మమార్థేతి భారతీకథాత్రానుసంధేయా. ర. విహాయమితి. వృకోదరో భీమః విశిఖేన బాణేన జాత్యేకవచనం-ఋణాద్వివస్వతస్సూర్యస్య సుతంకర్ణం - విగతాః హయాః అశ్వాః యస్య తథోక్తం - విరథం విసారథిం విశరాసం విగతధనుషం విపతాకికాపటం విగతధ్వజాంశుకం చ - విదధాతిస్మ చక్రే. ర. అథేతి. అథ కర్ణః ఋణేన అన్యం రథమాస్థాయ అధిరుహ్య-'ఆసాద్యే'తి పాఠాంతరం. కురూణాం కౌరవాణాం ధురి సమక్షం - పూర్వం ప్రథమం - కార్ముకస్య గుణేన మౌర్వ్యా ఏకం ఆశుగజాతం బాణబృందం నిరాస్థత్ నిర్ధనుయామాస. పశ్చాత్కార్ముకస్య ఆటన్యాం'ట్యా-అపరం ఆశుగజాతం వాయుసంభవం భీమమపి నిరాస్థత్ నిర్ధూతవాక్. ని. 'తోటిరస్యాటనిః'. 'ఆశుగో వాయువిశిఖో'-'జాతం జాతోత్పథుజన్మస్వి'తి సర్వత్రామరవిశ్వప్రకాశౌ. ర. మారుతి రిని. తదను ధనుషోకోట్యా నిర్ధూయ కర్ణేన మోచనానంతరం - స మారుతిర్భీమః. సోమదత్తభువః భూరిశ్రవసః పాదే పాంసునా రజసా ఆక్రమణలగ్నేన పరిధూసరం మలినం ఉరః యస్య తేన - కంసమర్దనస్య శ్రీకృష్ణస్య కనీయసా సమం అనుజేన సాత్యకినా సహ - శక్రనందనస్య ఆర్జునస్య సమీపం - ఆప ప్రాప్తవాన్. రథోద్ధతా. ర. తదన్వితి. తదను నిజశరాణాం పుంజేన - కురుసుంజరాక్ కారవ

గ. తదనుదనుజపరిపన్థిని శ్రీకృష్ణే నిజశరపుంజేన కురుకుంజరాన్భంజయం
తం ధనంజయంతం సుతవధేన కృతమంతుం రిపుం నిహంతు మాదిశ్య
నళితద్దైత్యచక్రేణ నిజచక్రేణ చండకరమండలమపిదధానే గభస్తిమా
న స్తుహో స్తగతిపథ స్థనిజబలరోలాంబాల మాకర్ణ్య దుశ్శలాజాని ర్మదా
సహనిజవదన ముదాసయత్. ఆ. 1. తదా ప్రకాశస్య దివాకరస్య తిరో
హితస్యాపి జయద్రథస్య, అదర్శనాయాపి చదర్శనాయ సుదర్శనం హే
తురభూ స్మరారేః. ఆ. ప. సకలమపి జగంతి చక్రయూథం సవితుర
దర్శనతస్సఖేన మాహుః, సమరభువి కథం ను శౌరిచక్రం తపనతిరో

శ్లేష్టిక్ - భంజయంతం శ్లేషయంతం తం ధనంజయమర్జునం ప్రతి - సుతస్యాభిమ
న్యోర్వధేన - కృతః మంతురపరాధః యేన తం-రిపుం సైంధవం నిహంతుం - ఆదిశ్య
ఆజ్ఞాప్య దనుజానాం దానవానాం పరిపంథిని శత్రౌ శ్రీకృష్ణే-దళితం ఛిన్నం
దైత్యానాం చక్రం యేన తేన చక్రేణ. చండకరమండలం సూర్యబింబం - అపిదధానే
ఆచ్ఛాదయతిసతి - గభస్తయః కిరణాః అస్య సంతీతి గభస్తిమాన్ సూర్యః. అస్తం
గతమయం - అస్తం గతవాన్. జహాత్యేర్గత్యర్థకాత్కర్తరిలుఙి తజి సిచ్ - ఇత్యుక్త
ప్రకారం సమస్తస్య నిజబలస్య కోలాహలం కలకలం ఆకర్ణ్య. దుశ్శలా దుర్యోధన
సోదరీ జాతా భార్యా యస్యసః సైంధవః. సిజం వదనం - ముదా సంతోషేణ గత
మృతిభీతిజన్యేన సహ - ఉదాసయత్ ఉన్ముఖితవాన్. ఆ. తదేతి. తదా సైంధవము
ద్దిశ్యోన్మనసమయే - మురారేః శ్రీకృష్ణస్య సుదర్శనం చక్రం నేత్రంచ - సుష్ఠుపశ్య
తీతి సుదర్శనం శోభనాలోకనంచ - ప్రకాశస్య దీప్యమానస్య దివాకరస్య సూర్యస్య
ఆదర్శనాయాపి అప్రత్యక్షాయచ - తిరోహితస్య వ్యవధానేచ్ఛాదితస్యాపి జయద్రథస్య
సైంధవస్య దర్శనాయచ - ఉభయస్మాఅపి-హేతుః కారణం అభూత్ - అత్ర సూర్య
ప్రత్యక్షసామగ్రీభూతనేత్రాలోకనయోః తదప్రత్యక్షహేతుత్వవర్ణనాద్వ్యాఘాతా
లంకారః. ఏవం ప్రత్యక్షప్రతిబంధకస్య తిరోధానస్య సత్వేఽప్యుక్తసామగ్ర్యా సైం
ధవ ప్రత్యక్షవర్ణనా త్తృతీయవిభావనాభేదశ్చ. ద్వయోః శ్లేషానుప్రాణితయోస్సం
సృష్టిః. 'స్యాద్వ్యాఘాతోఽన్యథాకారి తథాకారిక్రియేతచేది'తి. ని. 'కార్యోత్పత్తి
స్తృతీయాస్యాత్సత్యపి ప్రతిబంధకే' ఇతి క్రమేణ తదుభయలక్షణే. ఆ. సకలమితి.
జగంతిలోకాః. సకలం చక్రాణాం చక్రవాకానాం యూథం కులమపి-సవితుస్సూర్యస్య
ఆదర్శనతః అప్రత్యక్షాత్ సఖేదం సదుఃఖా ఆహుః. శౌరేశ్శ్రీకృష్ణస్య చక్రమే
కంతు - తదా సమరభువి తపనస్య సూర్యస్య తిరోభవనం అదర్శనం. కథంన్విత్యా

భవనం తదాచకాంక్షే. ౮౯. ప. తావత్కిరీటీ తరుణేందుమౌళే ర్వదాన్యతాకీర్తివదావదేన, శరేణ శత్రో రలునీత శీర్షం సాకం ప్రమోదేన సకారవాణాం. ౯౦. ప. పృథక్షత్రాంజలౌ సాయంనాల మర్ఘ్యాయ కం ధృతం, ఇతీవకం సింధుభర్తుర్జిష్ణు స్తస్మిన్న పాతయత్. ౯౧. ప. ఏతత్కిమిత్యయ మపాస్య సుతస్య శీర్షం శీర్యంత్స్వమూర్ధ్ని వరేణ శశాంకమౌళేః, శ్రోణ్యా మవాఙ్ముఖతయా నిపపాత వేగాదాఘ్రాతుకామ ఇవ తత్సుతవత్సలత్వాత్. ౯౨. గ. అథ తస్మిన్వాసవసూనౌ

శ్చర్యే-ఆచకాంక్షే కామయాస-శ్లేషానుప్రాణితో విరోధాభాసః. పుష్పితాగ్రావృత్తం. ౮౯. తావదితి. తావత్సైంధవవదనోన్మనక్షణమేవ సకిరీటీ అర్జునః తరుణేందుర్బాల చంద్రః మౌళౌ శిరసి యస్యతస్య సదాశివస్య - వదాన్యతయా దాతృత్వేన యా కీర్తి స్తస్యా వదావదేన వక్తా. తద్వత్తేనేతి యావత్. ని. 'వదోవదావదోవక్తే'త్యమరః. శరేణ పాశుపతాస్త్రాభిమన్త్రితబాణేన శత్రోః పుత్రఘాతినస్సైంధవస్య శీర్షం శిరః. కారవాణాం ప్రమోదేన సాకం సంతోషేణసహా - అలునీత చిచ్ఛేద. 'లునాతేఃక ర్తరి లజ్.' సహోక్త్యలంకారః. ౯౦. వృద్ధక్షత్రేతి. సాయం సాయఙ్కాలే-వృద్ధక్షత్రస్య సైంధవపితుః అంజలౌ సంపుటితకరద్వయే - అర్ఘ్యాయ అర్ఘ్యం కర్తుం సవితురితిశేషః. ధృతం కంజలం - నాలం నపర్యాప్తం - ఇత్యాలోచ్యేవేత్యుత్ప్రేక్షా - సింధుభర్తుస్సముద్రస్య సైంధవస్యచ - కంజలం శిరశ్చ-తస్మిన్ వృద్ధక్షత్రాంజలౌ-జిష్ణురర్జునః. అపాతయత్ 'ఇతీవకం సింధుభర్తు'రిత్యేవపాఠః. పాఠాన్తరేతు కమిత్యనేన సాకాంక్షతయా సాకాంక్షత్వదోషాపత్తిరితి ధ్యేయం. ౯౧. ఏతదితి. ఆయం వృద్ధక్షత్రః ఏతదంజలిస్థం శిరః కిఙ్కృత ఆపతితం? ఇతి జిఘృప్సయన్నితిశేషః. సుతస్య శీర్షం సైన్ధవశిరః. అపాస్య భువి నిపాత్య శశాంకమౌళేస్సదాశివస్య వరేణ యః పాతయేత్త్వత్సుతస్య శీర్షం పతేత్తేనైవ సహా తచ్ఛిరఇత్యాత్మకేన స్వస్య మూర్ధని శిరసిర్యక్ భిన్దక్ సన్ - సుతే వత్సలత్వాద్వాత్సల్యాత్త త్సైంధవశిరః. ఆఘ్రాతుకామఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - అవాఙ్ముఖతయా అధోముఖత్వేన - శ్రోణ్యాం భువి వేగాత్ నిపపాత. ని. 'నైవాత్మనీనమగవాక్రియతే మదాంధ్యా'రితి ప్రసిద్ధేరితిభావః. పురా వృద్ధక్షత్రః పాండవైర్వైరమనుచింత్య తపసారాధితేన శంకరేణోక్తవిధం వరమవాప్య తద్విజ్ఞాతృకృష్ణ చోదితకిరీటి ప్రయుక్తపాశుపతాస్త్ర పాతితపుత్రశిరఃపాతనేన మమాశేతి భారతీకథా. ౯౩. అథేతి. అథ తస్మిన్ తత్తాదృక్సైంధవహంతరి వాసవసూనౌ అర్జునే - వాసరవిరామే సాయంకాలే శిబిరమేత్య రణకథాం వృత్తం నిష్పన్నమనతిక్రమ్య యథావృత్తం

వాసరవిరామే శిబిరమేత్య యథావృత్తం రణకథాం విజ్ఞాప్య హృషిత రోమాణం రాజాన ముపతిష్ఠమానే సుయోధనస్తు క్రోధనతయా భగినీజానిహాననిదానయా సంధ్యామపి శర్వరీం యోద్ధుకామ స్సన్గంభీరం యుద్ధారంభభేరీనిధ్వానముజ్జృంభయామాస. ౯3. గ. ఏతే తదాతం సమాకర్ణ్యసమయవైజ్ఞానికాస్మరణమాత్రకృతసన్నిధానం నిశి దశగుణితభుజబలావలంబం హిడింబభాగినేయం పృథక్పస్థాప్య స్వయమపి సకలాన్యపినిజబలానిసన్నాహ్య సంయుగాయ యుగాయతబాహుపశ్చక్రసుతాదయో నిశ్చక్రముః. ౯౪. ప. యా తారకా మేసతతం విరుద్ధా తాం బిభ్రతీ మాఖతి బద్ధరోషం, సర్వేంద్రియేసత్యపి సైనికానాం మార్గం

విజ్ఞాప్య హృషితరోమాణం ఆశ్చర్యాత్సరోమాంచం రాజానం ధర్మరాజం - ఉపతిష్ఠమానే స్తూయమానే సతి-సుయోధనస్తు భగినీ జాయా యస్య తస్య సైంధవస్య హానిః నాశః నిదానం ముఖ్యకారణం యస్యాస్తయా క్రోధనతయా ఆత్యంతకోపేనహేతునా సర్వామపి శర్వరీం రాత్రిం - నియోద్ధుకామస్సన్ గంభీరం యుద్ధారంభే భేరీణాం నిధ్వానం ఝాంకారముజ్జృంభయామాస. రణోద్యోగసూచనాయేతిభావః. ౯3. ఏతఇతి. తదా తత్కాలే తం భేరీనిధ్వానం సమాకర్ణ్య-సమయే విజ్ఞానం కాలోచితకర్తవ్యతాబోధః శీలం యేషాంతే సమయవైజ్ఞానికాః. అతఏవ యుగం వృషభద్వ యాదిస్కంధవాహ్యతిర్యగ్గారుశేషః తదవ్దాయతౌ బాహూ యేషాం తే - శక్ర సుతోఽర్జునఆదిర్యేషాం తథోక్తాః. ఏతే పాండవాః స్మరణేనైవ స్మరణమాత్రేణకృతం సన్నిధానం సమీపస్థితిర్యేనతం - నిశి రాత్ర్యాం దశగుణితం దశధా ఆవృత్తం భుజ యోర్బలం అవలంబః సహాయో యస్య తం. హిడింబభగిన్యాః హిడింబ్యాః అపత్యం తద్భాగినేయం ఘటోత్కచం పృథక్ ప్రధానత్వేన ప్రస్థాప్య రణాయ ప్రయోజ్య-సకలాని బలాని సన్నాహ్యేపి ఉద్యోజయితుంచ-స్వయమపి సంయుగాయ యుద్ధంకర్తుం-నిశ్చక్రముః నిష్క్రాంతాః. ౯౪. యేతి. యా తారకానామక్షత్రమితి జాత్యేకవచనం-కనీనికాచ. ని. 'కనీనికర్ణ యోస్తారే'తి నవరత్నమాలా - తారైవ తారకా అతఏవ - 'ప్రస్పందమానపరుషేతరతారమంతశ్చక్షు'రితి కాళిదాసః. మే మమ సతతం సర్వస్యామపి రాత్రౌ సతు చంద్రవత్పూర్వపక్షఏవేత్యర్థః. విరుద్ధా ప్రతిఘాతినీ తాం తారకాం - ఇమాః దృశః బిభ్రతి - ఇతి హేతోర్బద్ధరోషమివ స్థితమిత్యుత్ప్రేక్షావ్యంజకా ప్రయోగాద్ధ్వన్యా - తమః అంధకారః సర్వస్మిన్నింద్రియే దృగ్భిన్నేసత్యపి-దృశాం

దృశామేవ తమోరురోధ. ౯౫. ప. శర్వర్యాశ్చికురే మనోజశిఖినో ధూమే నభోఽరణ్యభూజంబూశాఖిని పేచకాండజదృశా మాలోక సిద్ధాంజనే, చేలే కాలహలాయుధస్య తమసాముజ్జృంభణే తాదృశేఽ ప్యహ్నీవాహవశిల్పమద్భుతతమం చక్రుర్ద్వయే సైనికాః. ౯౬. ప. ప్రథనేఽద్భుతేఽపి నిశి నారదకృష్ణయోః ప్రథమే తరంగ్యలసదీతిరుదగ్రా, వనితా అపి త్రిదశేనాథ నగరస్యం వరణస్రజం చికుర ఏవ బబంధుః. ౯౭. ప. అమీషు యుద్ధదివసేష్వయమేవ హి కామకః, రణోత్సవే

సేత్రాణాం తారకాధారిణాం మార్గమేవ రురోధ. ౯౫. శర్వర్యాఇతి. శర్వర్యాః రాత్ర్యంగనాయాః చికురే కేశపాశే - మనోజస్య మన్మథస్యైవ శిఖినః వహ్నేః ధూమే-నభసః ఆకాశస్యైవ అరణ్యభువః జంబూశాఖిని నీలఫలే జంబూవృక్షే-పేచ కాండజానాం ఉలూకానాం దృశాం - ఆలోకార్థం సర్వవస్తుదర్శనార్థం - సిద్ధాంజనే కాలస్యైవ హలాయుధస్య బలరామస్య-చేలే నీలవస్త్రే - తాదృశే సైల్యసాంద్రత్వా భ్యామనుపమే - తమసాం ఉజ్జృంభణే ప్రచారేసత్యపి - అహ్నీ వాసరద్వయ - ద్వయే సైనికాః కౌరవాః పాండవాశ్చ - అద్భుతతమం అత్యాశ్చర్యకరం-ఆహవశిల్పం యుద్ధ చేష్టితం చక్రుః. ఈర్ష్యావశాదితిభావః. ఆశ్లిష్టమాలాపరంపరితరూపకస్యోపమయా సంసృష్టిః. శార్దూలవిక్రీడితం. ౯౬. ప్రథనేతి. నిశి తమస్విన్యాం - ప్రథనే యుద్ధే అద్భుతే సత్యపి - నారదకృష్ణయోరగ్రా మహతీ ప్రథమేతరా ద్వితీయా ఈతిః ఆనంద బాష్పానాం పృష్టిః. వ్యలసన్నభూవేత్యర్థః. ని. 'యా నిశా సర్వభూతానాం తస్యాం జాగర్తిసంయమీ' త్యాగమాద్రాత్రేర్యోగినాం సమాధికాలత్వేన దర్శనాప్రసక్తేరితి భావః. త్రిదశనాథనగర్యాః స్వర్గస్య సంబంధిన్యాః వనితాః అప్సరసోఽపి వరణస్రజం చికురే కేశపాశమేవ బబంధుః. తదాసీ భోగకాలత్వాత్తాసామపి తద్యుద్ధదర్శనాప్ర సక్తేరితిభావః. కేచిత్తు అంధకారనిరోధేన క్రమేణ యుద్ధస్య నవసురాణాంచ దర్శనా యోగాదిత్యభయత్ర భావార్థమాహుః. అత్రయుద్ధనైశత్వవిశేషణస్య తద్గతాశ్చర్య తస్య తనవసురదర్శన ప్రతిబంధకాంధకారావరణాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాలంకారః. పూర్వత్రతు యోగభోగావసరత్వాభిప్రాయగర్భత్వాదయమితి ధ్యేయం. ౯౭. అమీష్వితి. అమీషు యుద్ధదివసేషు-యుద్ధదినానాం మధ్యఇత్యర్థః. ఆయం సైంధవయుద్ధ దివసఏవ కాముకః స్త్రీపరాయణః. హిః ఖల్వర్థే - యతః కారణాదసౌ దివసః రణోత్స వేవిభజ్య విభాగం కృత్వా-అర్ధం సమాంశం రాత్రయే-దదా దత్తవాన్-కామినాం సర్వస్వహారేష్యగణ్యత్వవద్ధర్తృకామేషు స్త్రీపుంసయోః అర్ధఫలభాగిత్వస్మరణాచ్చేతి

విభజ్యార్థం రాత్రయేఽసౌ దదౌ యతః. ౯౨. ప. తతః ఘటోత్కచోఽసౌ ఘణాదేవసంగ్రామసీమోపరి జృంభమాణః, తమో మిమాం సాంద్రతమాం తమోభి ర్దంష్ట్రాప్రభాభి ర్దివసం వితేనే. ౯౯. ప. తిష్ఠ ద్రోణసుయోధనద్రుతతరం ధావస్వదుశ్శాసన త్వాం ముంచామి కిమద్య భోః కృపకృపాలేశోఽపి నత్వత్కృతే, గాంధారాధిప కాకథా తవ రణే దుర్మేధసామగ్రణీః కర్ణః క్వేతి ఘటోత్కచః కటురవోవ్యభ్రాభ్రవ్యభ్రాంతరే. ౧౦౦. ప. హైడింబేయమముం నిజాట్టహసితైః క్షుభ్యద్ధ్వాంతాముఖం దంష్ట్రాంకూరకరంభమాత్తహరశుం దృష్ట్వైవ కేచిద్భటాః, బిభ్యశ్చుక్రుశురుద్రుదుర్విమిమిలు రవనౌ పేతు ర్మమూర్ఛుర్జవుః ప్రాణా

భావః. ఆత్తోత్తరవాక్యార్థేన దివసస్య రాత్రిరూపత్వసమర్థనాత్ క్లీబత్వలింగభేదః. 'రాత్రయేఽసౌ దదౌ యతః' ఇత్యేవపాఠః. పాఠాంతరే అవిశబ్దస్య నైరర్థక్యం అయమిత్యనుషంగక్లేశశ్చేతి ధ్యేయం. ౯౨. తతఇతి. తతః అసౌ పాండవప్రస్థాపితో ఘటోత్కచో ఘణాదేవసంగ్రామసీమ్నుః యుద్ధదేశస్యోపరి ఊర్ధ్వభాగే-ఆకాశఇతి యావత్. జృంభమాణః వర్తమానస్సన్-తమోభిస్తాం దంష్ట్రాణాం స్థూలాయతదంతానాం ప్రభాభిః. దివసం వితేనే నిస్తమస్కాం చకారేత్యర్థః. అత్ర తమోనీలాయాం రాత్రౌ రైన్ల్యత్యాగపూర్వకం దంష్ట్రా ప్రభావ్యాపనవర్ణనాత్తద్గుణాలంకారః. ౯౯. ఇత్యాది. హే ద్రోణ, త్వం త్వరిష్ఠ యుద్ధాయ స్థిరోభవేత్యర్థః. హే సుయోధన, త్వం ద్రుతతరం ఆతిశీఘ్రం-ధావస్వ పలాయస్వ-హే దుశ్శాసన, త్వామద్య ముంచామికిం? నముంచామ్యేవేత్యర్థః. భోః కృప హేశారద్వత, త్వత్కృతే భవద్విషయే - కృపాలేశః కరుణాలవోఽపి నాస్తి - నిహన్మ్యేవేత్యర్థః. హేగాంధారాధిప శకునే, తవరణే కాకథా? యుద్ధే విషయే త్వంకియాన్నిత్యర్థః. దుర్మేధసాం దుర్బుద్ధీనాం అగ్రణీః కర్ణః. క్వకుత్రాస్తే? ఇత్యాక్షేపప్రకారం కటుః. కఠోరః రవః యస్య తథోక్తస్సన్ ఘటోత్కచః. అభ్రాభ్రాంతరే ఆకాశమధ్యే-వ్యభ్రావ్యభ్రత్ సంచచారేతి - శార్దూలవిక్రీడితం. ౧౦౦. హైడింబేయమితి. నిజేన అట్టహసితేన కిలకిలారుత్యేన క్షుభ్యంతి కంపమానానిదశానామాశానాం దిశాం ముఖాని యస్య తం - దంష్ట్రాంకూరైః కరాళం భీషణం - ఆత్తగృహీతః పరశుః కుఠారః యేన తమముం హిడింబాయా అపత్యం హైడింబేయం ఘటోత్కచం దృష్ట్వైవ నతు యుద్ధేత్యర్థః. కేచిద్భటాః కౌరవాః. బిభ్యుః భీతవంతః తతః చుక్రుశుః రురుదుః

నారురుహుర్విమానమమరీరంపుః ప్రమోదం దధుః. ౧౦౧. ప. నభసి తమభివీక్ష్య ఘోరరూపం దిశి తత్ర పలాయితే నృపాఘ్నే, మరణసమయముష్టిలగ్నశస్త్రస్తదభిముఖః ప్రయయౌ కబంధవీరః. ౧౦౨. ప. పితుశ్చ పుత్రస్య చ వేదవాక్యైర్యదుక్తమైకాత్మ్యమిదం హి దృష్టం, భీమాత్మజోఽపి స్వయమీష యుద్ధే భీమోయుదాసీదరిసైనికానాం. ౧౦౩. ప. భిండీవాలైస్తోమరైశ్శూలజాలైర్వ్యస్తైరుగ్రైశ్చోభయేషాం

తతః ఆమిమీలుః ముమ్ముహుః. కేచిచ్ఛటాః అవనౌ పేతుః. తతః ముమూర్ఛుః. తతః ప్రాణాన్ జహుః. కేచిద్భటాః విమానం దేవయానం ఆరురుహుః. అపరావృత్య మృతాఇతిభావః. ఆతపీవ ఆమడీః దేవాంగనాః ఆపుః. అతపీవ ప్రమోదం దధుః విభేత్యాదేః సర్వత్రకర్తరిలట్ - అత్ర కేచిచ్ఛటేషుకర్తృకారకే భయక్రోశమిశ్రానాం చ కేషుచిత్పతనమూర్ఛనప్రాణత్యాగానాం కేషుచిద్విమానారోహణదేవాంగనాప్రాప్తిప్రమోదవహనానాం చ అనేకక్రియాణామన్వయాత్కారకదీపకాలఙ్కారత్రయం. విమానారోహణదేవాంగనాప్రాప్త్యోః ప్రమోదవహనహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదస్య తృతీయేన సహైకవాచకానుప్రవేశసంకరః. అస్యచ ప్రథమద్వితీయయోశ్చ సంసృష్టిరితి వివేకః. పూర్వవత్ వృత్తమ్. ౧౦౧ నభసీతి. ఘోరం భయంకరం రూపమాకారః యస్యతథోక్తం - తం ఘటోత్కచం - నభసి ఆకాశే అభివీక్ష్య నృపాణాం కౌరవాణామోఘే బృందే దిశిదిశి ప్రతిదిశం పలాయితేసతి - తత్ర యుద్ధదేశే మరణసమయే ముష్టౌ లగ్నం దృఢముటితం శస్త్రం ఆయుధం యస్యతథోక్తః. ఏకః కబంధః అపమూర్ధకళేబరమేవ తం ఘటోత్కచం ప్రతి అభిముఖం యయౌ - నాన్యః కశ్చిదపీత్యర్థః. అత్రాభిముఖగమనస్య కబంధవీవ నియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారః. ౧౦౨. పితురితి. పితుర్జనకస్య చ పుత్రస్యచ ద్వయోః ఏకఃఆత్మా స్వరూపం యయోస్తయోర్భావః ఐకాత్మ్యం నామ యదస్తు - వేదవాక్యైః 'రాత్మావైపుత్రనామాసీ'త్యాదిభిః. ఉక్తం బోధితం ఇదం తత్ పితృపుత్రయోరైకాత్మ్యం దృష్టంహి - ఇదానీమితిశేషః. పురా శ్రుతిసిద్ధమిదానీం తు ప్రత్యక్షసిద్ధమిత్యర్థః. యద్యస్మాదేషఘటోత్కచః స్వయం భీమాత్మజోఽసిక్ - యుద్ధే ఆగసైనికానాం భీమఃభయంకరశ్చాసీత్ - తస్మాదితి యోజ్యం - శ్లేషానుప్రాణితం వాక్యార్థహేతుకంకావ్యలింగం. ౧౦౩. భిండీవాలైరితి. సఃఘటోత్కచః. ఉగ్రైర్భిండీవాలైస్తోమరైశ్శూలానాం జాలైస్సమూహైః ఈలాదయఃఆయుధవిశేషాః. వ్యాప్తైరాకారవిశేషైశ్చ ఉపలక్షితం. వ్యోమ్ని నభసి స్థిత్వా - ఉభయేషాం విధానాం నృపాణాం నృపైరిత్యర్థః. కర్తృత్వస్య

నగానాం,దృష్టః క్వాపి క్వాప్యదృష్టోఽరిసైన్యం యోఽమ్మిన్థిత్వా నామ్ని శేషంసచక్రే.౧౦౮. ప.స్వప్యక్షయం నాగపురస్య రాత్రౌ దుర్యోధనస్య ధ్వజినీతి సుప్తా, పితృవ్యభక్త్యైవ సభీమసూనుస్తత్రైవతస్థౌ క్షయ మాతతాన. ౧౦౯. తత్రాంతరే. ప. వాహిన్యాస్తవమేనార్థం మేకిన్యా అపి నంక్ష్యతి, క్షణం యుధ్యేత చేదేషఇతి మేనే సుయోధనః. ౧౧౦. గ. ఇత్థం నితాంతచింతాసంతానాదార్తస్య ధార్తరాష్ట్రస్య సంప్రార్థనాగుణనికయాసంభృతసర్వాభిసారో మిహిరకుమారో వజ్రధారయామహేంద్రో మహీధ్రమివ తేన దత్తయా వభక్షౌశ్వక్షణవక్షేయ

శ్లేషత్వవివక్షయాం. ని. 'ఆమం ఊద్రస్యపక్వాన్నమి'త్యాదానివషష్ఠీ-క్వాపి అదృష్టశ్చసక్-ఆరీణాం సైన్యం నామ్ని శేషం నామమాత్రావశిష్టమిత్యర్థః. చక్రే సర్వంజఘూనేతి యావత్ - శాలినీ. ౧౦౭. స్వస్యేతి. దుర్యోధనస్య ధ్వజినీ సేనా - ఆద్యాస్యాం రాత్రౌ - స్వస్యాత్మనః సంబన్ధినం క్షయం నివేశం నాగమత్. న ప్రాప ఇత్యుక్తప్రకారేణస భీమసూనుః ఘటోత్కచః. పితృవ్యే పితృభ్రాతరి దుర్యోధనే భక్త్యేవేత్యుల్లేఖ-తత్ర యుద్ధదేశఏవ తస్యాః దుర్యోధనధ్వజిన్యాః క్షయం నివేశం నాశంచ-ఆతతాన అకరోత్. ని. 'ప్రళయోవాసయోఃక్షయ'ఇతివిశ్వః. ౧౦౫. తత్రాన్తరే తస్మిన్ సమయఇత్యుత్తరేణాన్వయః. వాహిన్యాఇతి. ఏషః ఘటోత్కచః. క్షణం యుధ్యేతచేత్ యుద్ధం క్రియేతయది - మేమను సంబంధిన్యాః వాహిన్యాస్సేనాయా అర్ధమేవ ననక్ష్యతి - అర్ధస్య ప్రథమయుద్ధదివసాదారభ్య పాండవైర్నాశితత్వాదితి భావః. కింతు మే మేదిన్యాః భువః అర్ధమపి నక్ష్యతి - ఆత్మానం జిత్వా ఆపత్త్వా వార్ధం పితృవ్యమప్యంశం భువం భోక్ష్యంతి పాండవాఇత్యర్థః. ఇత్యుక్తప్రకారం సుయోధనః మేనే తర్కితవాన్. ౧౦౬ ఇత్థమితి. ఇత్థముక్తప్రకారాత్ నితాంతం చింతానాం సంతానాత్సమూహాదార్తస్య పీడితస్య ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్యోధనస్య సమ్యక్సాధనానాం గుణనికయా పరంపరయా సంభృతః స్వీకృతః సర్వాభిసారస్సర్వోద్యోగః ఘటోత్కచవధవిషయకః యేన తథోక్తః. మిహిరస్య సూర్యస్య కుమారః కర్ణః. మహేంద్రః వాసవః వజ్రస్య ఆయుధస్య ధారయా మహీం ధరతీతి మహీధ్రం గిరిమివ - తేన మహేంద్రేణ దత్తయా - ఇయం శక్తిః వభక్షౌ శ్వేతా అశ్వాః యస్య తస్యార్జునస్య క్షపణే మారణే దక్షో సమర్థఇతి ప్రేమ్ణేతిశేషః. చిరాద్రక్షితయా గుప్తయా - మహత్యా శక్త్యానాయుధేన - తం క్షణదాచరం రాక్షసం ఘటోత్కచం - వక్షసి నిర్భిద్య - క్షణేన క్షితౌ భువి నిపాతయామాస పాతితవాన్ - ఉప

మితి చిరరక్షితయా మహాత్యా శక్త్యా వక్షసి నిర్భిద్య క్షణేనతం క్షణదాచరం క్షితౌ నిపాతయామాస. ౧౦౭. ప. పౌత్రస్య తస్య ప్రబలస్య శక్తేః ప్రహారపీడాం ప్రతియోద్ధుమశక్నువన్ అతిఘోరా గంతస్మిన్తతో వాయురగా వ్యజిహ్మాత్. ౧౦౮. క. సాపి శక్తిరభిహత్య నరాశంసాంతయుగీనజనసస్మృతశౌర్యం, వాయుసూనుపరిభూదిన భీతా వాసవస్య సవిధం ప్రతిపేదే. ౧౦౯. గ. తదానీం తత్ర తేషాం కౌరవకాంతేయసైన్యానాం బాష్పలహరీం నిష్పాదయితుం మోదవిషాదయోరహమహమికయా స్పర్ధా సమవర్ధత. ౧౧౦. గ. అథ

మాలంకారః. ౧౦౭. పౌత్రస్యేతి. ప్రబలస్య ప్రకృష్టబలస్య - పౌత్రస్య పుత్రపుత్రస్య తస్య ఘటోత్కచస్య - అంతస్థితః శరీరాంతర్గతః. వాయుః ప్రాణానిలః ప్రతియోధినా శత్రుణా కర్ణేన దత్తాం కృతాం శక్తేరాయుధస్య ప్రహారేణ యాపీడా బాధా తాం తదీయామితిశేషః. ద్రష్టుమపారయత్ అశక్నువన్నిష్క్రమ్యోల్పోక్షాబహిష్ఠాత్ - శరీరాద్బహిః. అగాత్ నిర్గతవాన్ - ఘటోత్కచో మమారేత్యర్థః. ౧౦౮. సేతి. సా ఇంద్రదత్తా ఘటోత్కచప్రాణాపహరణేవా శక్తిరపి-సాంయుగీనేన రణే సాధునా జనేన శూరజనేన సస్మృతం శ్లాఘితం శౌర్యం యస్య తథోక్తం-నరాశం రాక్షసం ఘటోత్కచం - అభిహత్య మారయిత్వా - వాయుసూనోర్భీమస్య పరిసూత్ గదాయాః. భీతేవేత్యుత్ప్రేక్షా - వాసవస్య ఇంద్రస్య సవిధం సమీపం - ప్రతిపేదే ప్రాప్తా. స్వాగతా. ౧౦౯. తదానీమితి. తదానీం ఘటోత్కచవధకాలే - తత్ర యుద్ధరంగే తేషాం కౌరవసైన్యానాం కౌంతేయసైన్యానాం చ ఉభయేషాం బాష్పస్య నేత్రజలస్య లహరీం ప్రవాహం నిష్పాదయితుం జనయితుం మోదస్య ఆనందస్య విషాదస్య దుఃఖస్యచ ద్వయోః ఘటోత్కచవధజన్యయోః. స్పర్ధావివాదిః. అహమహమికయా అహంపూర్వం జనయామ్యహమేవ పూర్వంజనయామీత్యహంకారేణఉపలక్షితా - సమవర్ధత వర్ధతేస్మ. కౌరవసైన్యాని ముముదిరే కౌంతేయసైన్యాని దుదుదురిత్యర్థః. ౧౧౦. ఆథేతి. అథ కులస్య కౌరవాణాం పాండవానాంచ వంశస్య కూటస్థే ప్రగమే-ఆతపేవ కుముదబాంధవే చంద్రే జయద్రథస్య సైంధవస్య ఘటోత్కచస్యచ నిధనేన మరణేన యశ్శోకాతిశయః తేన గురూ దుర్భరా - ద్వయూనపికురూ ధార్తరాష్ట్రా పాండవాంశ్చ - ఆశ్వాసయితుమిత్యుత్ప్రేక్షా - కులశాయుధస్య ఇంద్రస్య దిశం ప్రాచీం ఏత్య ప్రాప్య - కాశైః శరపుంఖైః నికాశైస్తులైర్యుతైరిత్యర్థః. ఆభీశుభిః కిరణైః ఆకాశం దిశానామష్టానాంచ అవకాశమంతరాళం -

జయద్రథఘటోత్కచనిధనశోకాతిశయగురూన్ద్వయానపి కురూనా శ్వాసయితుమివ కులకూటస్థే కుముదబాంధవే కులిశాయుధదిశ మేత్య కాశనికాశై రభీశుభి రాకాశం దిశావకాశం వ్యాకాశయమానే సతి రోషేన కుటిలీకృతచాపౌ ద్రుపదవిరాటభూపౌ ద్రుతమనీకై ర్నా రాచైరాచార్యం శల్లలై శ్శల్యమృగమివ నిబిడితతనుమాతేనతుః. ౧౧౧. ప. తస్యార్థమగ్నా నారాచా స్తన్వాం తద్విక్రమశ్రియః, రోచం తే స్మ ప్రహృష్యంత్యారోమాంచానా మివాంకురాః. ౧౧౨. ప. అగ్నిదేశ్యేన నిక్షిప్తమథోభగా ద్రోణపార్షతౌ, కోదండవిద్యాస ర్వస్వం తన్వాతేస్మ ప్రకాశితం. ౧౧౩. గ. తత శ్శరసంభవభగినీ జానేశ్చాపచతుర్ముఖో వృద్ధత్వవిశ్రాణితవికృతవేషయోరపి విశిఖవి మోచనసృష్టిశిల్పేన విలోభనీయవిగ్రహీకృతయో ర్విరాటపాంచా

వ్యాకాశయమానే ప్రకాశయతీసతి. వ్యాజ్ఞూర్వాతాశ్శల్యేర్ణిజన్తాల్లటిశానచ్. విరాట భూపో ద్రుపదభూపశ్చ దౌ - రోషేన కుటిలీకృతః గుణాకర్షణేన కుండలీకృతః చాపః యాభ్యాం తథోక్తాసంతౌ ఆనీకైర్మహద్భిః నారాచైర్బాణవిశేషైరాచార్యం - శల్యంనామ మృగం - శలలైస్తల్లోమభిరివ నిబద్ధతనుం లగ్నశరీరం - ఆతేనతుశ్చక్రతుః ని. 'శ్వావిత్తుశల్యస్తల్లోమ్ని శలలీశలలంశలమి'త్యుభయత్రాప్యమరః. ఉపమాలంకారః ఉత్ప్రేక్షయా సంసృష్టిః. ౧౧౧. తస్యేతి. తస్య ద్రోణస్య తన్వాం శరీరే అర్థం మగ్నాః అవగాఢాః నారాచాః ద్రుపదవిరాటప్రయుక్తాః ప్రహర్షేణ హృష్యంత్యాః మోదమానాయాః తస్య ద్రోణస్య విక్రమశ్రియః పరాక్రమలక్ష్మ్యాః రోమాంచానాం పులకానాం అంకురాఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - రోచం తేస్మ బభుః. ౧౧౨. అగ్నిదేశ్యేనేతి. అథ ద్రోణః పార్షతః ద్రుపదశ్చ తావుభౌ - అగ్నిదేశ్యేన నామమునినా-నిక్షిప్తం న్యాసీకృతం - ఉపదేశవ్యాజాదితిభావః. కోదండవిద్యాధనురైన్నపుణ్యమేవ సర్వస్వం యావద్ధనం ప్రకాశితం తన్వాతేస్మ - యథాఽభ్యస్త యూవద్ధనుర్విద్యాసైపుణ్యమస్మ దేశ్యోపదిష్టం ప్రకటీచక్రతురిత్యర్థః. ౧౧౩. తతఇతి. తతశ్శరసంభవస్య కృపస్య భగినీ కృపీ జాయా యస్య తస్య ద్రోణస్య. జాయాయానిఙ్. చాపవివ చతుర్ముఖః బ్రహ్మా వృద్ధత్వేన జరసా బాణాశ్చేదనేనచ విశ్రాణితః కృతః వికృతః జుగుప్సితః వేషః ఆకారః యయోస్తథోక్తయోరపి-విశిఖానాం బాణానాం విమోచనం సంఘటనమేవ సృష్టిశిల్పం సృజనవ్యాపారస్తేన(కరణేన)-విలోభనీయః కామనీయకః విభిః పక్షిభిః లోభ నీయశ్చవిగ్రహో దేహో యయోస్తథోక్తయోః కృతయోః. కృద్యోగాదభూతతద్భా

లయోః వరణోత్సవయోగపద్యేసతి విబుధపురవిలాసినీనాం బిడౌజః కుటుంబిన్యా అపి దుస్సూధేయం వివాద మాపాదయామాస. ౧౧౪. గ. అథ తత్ర శర్వరీచరభుజగర్వనిర్వాపితపర్వతశృంగశిలా భంగవిపాటితశరీరేవ సంధ్యారాగమిషేణ రుధిరధారా ముత్సృజంతీ సా నిశాపి వినాశదశాం మాశు వివేశ. ౧౧౫. గ. తదను కోకకుటుంబినీనాం నగ్నంకరణే మహసి సమారూఢవిహాయసి క్రోధనిద్రారోధసాధారణీభవదరుణిమస్పృక్ప్రతిఫలనై రాయోధనధరణీరుధిరధుసీషుకంకేరుహాణ్యంకూరయంతో ఘుటోత్కచపరాటపాంచాలపంచతా ప్రపంచితవైరభారతయా గురో రాయుర్హోతుమళీకాక్షరం పరిమార్ష్టి

వేద్విః. నిహత్య దేవభూయం ప్రాపితయోరిత్యర్థః. విరాటస్య పాంచాలస్య ద్రుపదస్య చ ద్వయోస్సంబంధినః వరణోత్సవస్య యోగపద్యే సమకాలికత్వేసతి-బిడౌజసః ఇంస్య కుటుమ్బిన్యా శచ్యాపి - దుస్సూధేయం సూధాతుమశక్యం విబుధపురే స్వర్గే విలాసినీనామప్సరసాం - వివాదం ఆహమేవైతం వృణుయామహమేవైతం వృణుయామితి వాక్కలహం-ఆపాదయామాస అజనయత్. చాపముక్షేశ్వరైస్తావుభావపి నిపాతితవాన్ - ద్రోణఇత్యర్థః. అత్ర విరాట్ద్రుపదపక్షపణస్య దేవాంగనావివాదనరూపేణ వర్ణనాత్పర్యాయోక్తస్య చాపచతుర్థఖణిత్యాది సావయవరూపకసాపేక్షత్వాద్ద్వయోరంగాంగిభావేనసంకరః. ౧౧౫. అథేతి. అథ తత్ర యుద్ధరంగే శర్వరీచరస్య ఘటోత్కచస్య భుజయోర్బలేన బలదర్పేణ నిర్వాపితానాం పాతితానాం పర్వతానాం శృంగైః పాషాణఖండైశ్చ విపాటితం భగ్నం శరీరం యస్యాస్తథోక్తా - అతఏవ సంధ్యారాగస్య మిషేణ రుధిరధారాం - ఉత్సృజంతీవ స్థితేత్యుత్ప్రేక్షా-సా నిశా రాత్రిరపి వినాశదశాం అదర్శనావస్థాం - ఆశు వివేశ ప్రాప్తవతీ - ప్రభాతాభూద్రాత్రిరిత్యర్థః. ౧౧౫. తదన్వితి. తదను కోకకుటుమ్బినీనాం చక్రవాకాంగనానాం నగ్నంకరణే వివస్త్రీకరణే రతోత్సవజనకఇతి యావత్ - వాసరఏవ తత్సంభోగాదితి భావః. మహసి తేజసి సూర్యే సమారూఢం ప్రాప్తం విహాయః ఆకాశః యేన తథోక్తేసతి - క్రోధస్య నిద్రారోధస్య సర్వరాత్రం నిద్రాత్యాగస్యచ - ద్వయోస్సాధారణీభవత్ తదుభయజన్యత్వయోగ్యఇత్యర్థః. ఉభాభ్యామపి తత్సంభవాదితిభావః. ఆరుణిమా ఆరుణ్యం యాసాన్తాసాం దృశాం నేత్రాణాం ప్రతిఫలనైః ప్రతిబింబనైః. ఆయోధనధరణ్యాం యుద్ధభువి - యా రుధిరధున్యాః రక్తనద్యస్తాసు పఙ్కేరుహాణి రక్తపద్మాని అంకూరయంతో జనయంతః వసుదేవకుమారః శ్రీకృష్ణః వాసవకుమారః అర్జునః

మలీకవచనమేకం భవతా ప్రయుజ్యతా మితి ధర్మజాతమనుకూలయంతో వసుదేవవాసవకుమారాదయః ప్రథమసన్నికృష్టస్య ధృష్టద్యుమ్నస్య వరూథినీవిమాథినీం వారణధోరణీం ప్రచేతసమివపయోధరపరంపరాం పురోధాయ భృశం ఖస్య గుణం శంఖస్య పరిపూరణేన దుర్వహం కుర్వంతం కౌరవసేనాపతి మభిజగ్ముః. ౧౧౬. ప. కోపేన తావత్కుటిలస్సభీమః కుంభానభాంక్షీద్గదయా గజానాం, నామైకదేశోఽపి చ కుంభయోనే రేతైర్ధృతోఽభూదితి మత్సరీవ. ౧౧౭. గ. ఇతి తత్ర తాం కరిఘటాం పాటయతా ఘటోత్కచజనకేన ద్రోణసుతస్య సనామ్ని హస్తిని పాతితే సతి ప్రచురతరమవస్రవద్బాష్పవారి

తావాదియేషాంతే కృష్ణార్జుననకులసహదేవాః ఘటోత్కచస్య పాఞ్చాల్యస్య చ త్రయాణాం పంచతయా మరణేన ప్రపంచితః విస్తారితః వైరం విరోధఏవ భారః యేన తస్య భావస్తత్తా తయా - గురోర్దుర్ధరస్య గురోః ద్రోణాచార్యస్య సంబంధినః ఆయుషః జీవితకాలస్య హేతుం - ఆళీకే లలాటే అక్షరం బ్రహ్మలిపిం - పరిమార్ష్టుం నిరసితుం- ఏకమళీకవచనం మృషావాక్యం హేధర్మజాత, భవతా ప్రయుజ్యతాం ఉదీర్యతాం ఇత్యుక్తప్రకారేణధర్మజాతం ధర్మరాజమనుకూలయంతః. అంగీకారయంతస్సంతఃప్రగమమాదా సన్నికృష్టస్య ధృష్టద్యుమ్నస్య యా వరూథినీ సేనా తాం విమథ్నాతి భంజయతీతి విమాథినీం వారణధోరణీం గజపఙ్క్తిం పురోధాయ అగ్రేనిధాయ - శంఖస్య పరిపూరణేన ఆధ్మానేన - ఖస్య ఆకాశస్య గుణం శబ్దం భృశం దుర్వహం దుర్భరం ఆకాశస్యేవేతిభావః. స్వస్యేతి శేషోవా. ఆత్మనఇత్యర్థః. తుర్వంతం కౌరవసేనాధిపతిం ద్రోణం-పయోధరపరంపరాం మేఘపఙ్క్తింపురోధాయ పురస్కృత్యపయోధరపరంపరమిత్యర్థః. ప్రచేతసంవరుణమివేత్యుపమా-అభిజగ్ముః అభిముఖం గచ్ఛంతిస్మ - రూపకోపమయోస్సంసృష్టిః. ౧౧౬. కోపేనేతి. తావత్తదానీం కోపేన కుటిలఃభయంకరఃసభీమఃఏతైర్గజకుంభైఃకుంభయోనేఃద్రోణస్య-నామ్ని కుంభయోనిరితి సంజ్ఞాయాం ఏకదేశోఽపిచ కుంభేత్యంశమాత్రమపివా భృతఃనామత్వేన స్వీకృతోఽభూదిత్యుక్తహేతోఃమత్సరఃద్వేషఃఆస్యాస్తీతి మత్సరీవేత్యుత్ప్రేక్షా - గదయా గజానాం కుంభాన్ అభాక్షీత్ భంజయామాస. 'భంజేఃకర్తరిలుఙ్'. ౧౧౭. ఇతీతి. ఇత్యుక్తకారణతత్ర యుద్ధరంగే తాం భృష్టద్యుమ్నవరూథినీవిమాథినీవి-కరిఘటాం గజబృందం-పాటయతా భంజయతా ఘటోత్కచస్య జనకేనభీమేన - ద్రోణసుతస్య అశ్వత్థామ్నస్సమానం అభిన్నం నామ అశ్వత్థామేతి సంజ్ఞా యస్య తస్మిన్. జ్యోతిర్జనపదేత్యాదినా

శుభతరమణిదేదీప్యమానమస్తకోఽయమశ్వత్థామాహత ఇతి ధర్మతన యగదితం కర్ణారుంతుదమభ్యర్ణమాకర్ణ్య వైవర్ణ్యభరితవదనం సుతనాశ శోకమోహోనపరిత్యక్తచాపశయం స్థండిలేశయం భారద్వాజమా లోక్య హృష్టతరధీ ర్ధృష్టద్యుమ్నో నిజపితృవధస్మృతిజనుషా రుషా సత్వరమేత్య హంతు ముదయుఙ్క్త. ౧౧౮. ప. ఏకేన ఖడ్గం ద్రుపదస్య సూనుః కరేణ చాన్యేన కచం గృహీత్వా, విలూయ శీర్షం గురుమప్య ముం ద్రాగంతే వసంతం కలయాంచకార. ౧౧౯. ప. తత్తాదృశం తనను తాతవధం నిశమ్య కోపాతిరేకకలుషః కృపభాగినేయః. ఆగ్నేయ మస్త్ర ముచత్పరసైనికానా మక్షౌహిణీశలభతాం లభతేస్మ యస్మిన్.

సమానశబ్దస్యనభావః. హస్తిని గజేనిపాతితేసతి - తత్ర కరిఘటామధ్యే - ద్రోణ సుతస్య సనామ్ని హస్తినీతివా యోజనా - ప్రచురః బహులః మదః బలగర్వః దాన జలంచ యస్యసః. స్వవశంస్వేచ్ఛం యథాతథా స్వస్య వశాం కరిణీంచ అనువర్త ఇత్యనువర్తీశుభరైరత్యంతశుభ్రదైర్దశనిభిః శిరీటగతైరంతర్గతమా క్తికైశ్చ దేదీప్య మానః మస్తకః శిరః యస్యతథోక్తః. అయం అశ్వత్థామా ద్రోణసుతః తన్నామక గజ శ్చహతః. ఇత్యుక్తప్రకారం - కర్ణయోరంతుదం మర్మఘాతి ధర్మతనయస్య ధర్మరాజస్య గదితం వచనం - అభ్యర్ణం సమీపంయథాతథా సమీపస్థితియావత్ - ఆకర్ణ్య వైవర్ణ్యేన నిరుద్ధకాంత్యా భరితం పూర్ణం వదనం ముఖం యస్యతథోక్తం - సుతనాశశోకేన పుత్రవిపత్తిదుఃఖేన యో మోహశ్చిత్తవికారస్తేన పరిత్యక్తచాపః యేన తత్తాదృశః శయఃహస్తః యస్య తథోక్తం స్థండిలే దర్భాస్తరణే శేతఇతి శయం భారద్వాజం ద్రోణమాలోక్య - హృష్టతరా అతిసంతుష్టాధీః మనః యస్య తథోక్తః ధృష్టద్యుమ్నః. నిజస్య పితుః ద్రుపదస్య బంధనస్య అర్జునకారితస్య స్మృతేః స్మరణాత్ - జనుః జన్మ యస్యాస్తథోక్తయా - రుషాకోపేన ఉపలక్షితః. సత్వరం వీత్యాగత్య - హంతుముదయుఙ్క్త ఉద్యుక్తోఽభూత్ - యుజేః కర్తరిలఙ్. ౧౧౮. ఏకేనేతి. ద్రుపదస్య సూనుః ధృష్టద్యుమ్నఏకేన కరేణ దక్షిణేన ఖడ్గం గృహీత్వా- ఆన్యేన సవ్యేన కరేణ - కచం ద్రోణశిఖాం చ గృహీత్వా శీర్షం శిరః. విలూయ ఛిత్వా - గురుమప్యమం ద్రోణం - ద్రాక్ శీఘ్రం - అంతేవసంతం శిష్యం సమీపే వర్తమానంచ - కలయాంచకార ఆకరోత్ విరోధాభాసః. ౧౧౯. తదితి. తదను తత్తాదృశం లోకైకజుగుప్సితం తాతస్య పితుర్వధం నిశమ్య - కోపాతిరేకేణ కోపాతి శయేన కలుషః తుబ్ధః. కృపస్య భగినీ కృపీ తదపత్యం భాగినేయః అశ్వత్థామా -

౧౨౦. ప. తతస్సురాధీశ్వరసూనుముక్తబ్రహ్మాస్త్రభాసా భృశాధిక్యకృతేన, అస్త్రేణ సార్ధం గురునందనస్య మందాయమానద్యుతి రాసభానుః. ౧౨౧. ప. ధృతరాష్ట్రసుతోఽపి గేహా మాగా ద్దినదీపాంకురదీనదీన దీప్తిః, శకలీకృతబాహుకర్ణనాసై స్సహయోధై స్సఘటోత్కచాశ్మ వర్షాత్. ౧౨౨.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే

దశమస్తబకః.

ఆగ్నేయమస్త్రం - అముచత్ ప్రయుక్తవాన్ - తస్మిన్నాగ్నేయాస్త్రే - పరసైనికానాం అక్షౌహిణీశలభతాం అగ్నిపతయూథకీటవిశేషతోల్యం - లభలేస్మ భస్మీభూతే త్యర్థః. ఉపమాలంకారః. ౧౨౦. తతఇతి. తతః అక్షౌహిణీ భస్మీభావానంతరం సురాధీశ్వరసూనునా అర్జునేన ముక్తస్య ప్రయుక్తస్య బ్రహ్మాస్త్రస్య భాసా లేఽసా - భృశాధిక్యకృతేన నిరాకృతేన - గురునందనస్య అశ్వత్థామ్నః. అస్త్రేణ సార్ధం ఆగ్నేయాస్త్రేణసహ - భానుః సూర్యః. మందాయమానా క్షీణాభవంతీ ద్యుతిస్తేజః యస్య తథోక్తః ఆస అవర్తత - అస్తంగతఇత్యర్థః. అత్ర సూర్యస్యాస్తగమనే ఆగ్నేయాస్త్రసాహిత్యవర్ణనాత్సహోక్తిరలంకారః. ౧౨౧. ధృతరాష్ట్రేతి. సః ధృతరాష్ట్రసుతః దుర్యోధనోఽపి - దినే అహ్ని దీపాంతరస్యేవ దీనాదీనా గోణసైంధవాదివధశోకేన అతిమ్లానా దీప్తిః కాంతిర్యస్య తథోక్తస్సన్ - ఘటోత్కచస్య సంబంధినః అశ్మనాం పాషాణానాం వర్షాత్ - శకలీకృతం ఖండితం బాహూచ కర్ణౌచ నాసాచ బాహుకర్ణనాసం యేషాంతైర్యోధైస్సహ - గేహం శిబిరం ప్రత్యాగాత్ ఆగతవాన్ - ఔపచ్ఛందసికమ్. ౧౨౨.

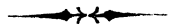
ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందవందనకందళితానందసాంద్రస్య

కురవిభులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ

చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే

దశమస్తబకః.

ఏకాదశస్తబకః.

ప. అన్యేద్యుర్య రభ్యుదిత్వా రక్తగాపగానాం పూర్వై రివోదయతి పూషణి శోణితాంగే, సేనాధిపత్యసరణౌ ధృతరాష్ట్రసూనుః కర్ణం సువర్ణఘటవారిభి రభ్యషించత్. ౧. ప. ఆభామలానీదభిషేకకాలే తస్యోపరిష్టా త్తపనీయకుంభః, ఆఘ్రాతు మాత్మప్రభవో త్తమాంగం సమీపయాతస్య సరోజబంధోః. ౨. ప. డిబ్బూలశైలకుహరే శయకేస రీంద్రసాఖ్యప్రసుప్తికమహాపటహారవేణ, కర్ణో బలేన కరసర్పితకాలపృ

అన్యేద్యురితి. అన్యేద్యుః అద్ధా సముద్రే మిళతైః ప్రవిష్టైః. అసృగాపగానాం రక్తనదీనాం - తురుపాండవసైన్యజన్యానామితి శేషః. పూర్వైఃప్రవాహైరివేత్యుత్ప్రేక్షా - శోణితం అరుణీకృతం ఆద్యం బింబం యస్యతస్మిన్ - పూషణి సూర్యే ఉదయతిసతి - ధృతరాష్ట్రసూనుర్దుర్యోధనః. కర్ణం సేనాయాః ఆత్మీయాయాః ఆధిపత్యస్య సరణౌ నాయకత్వపదవిత్యర్థః. సువర్ణఘటేషు కనకకుంభేషు యాని వారీణి జలాని తైః. ఆభ్యషించత్ సేనాపతిమకరోదిత్యర్థః. వసంతతిలకా. ౧. ఆభామితి. తస్య కర్ణస్య - అభిషేకకాలే ఉపరిష్టాత్ శీర్షోపరి - తపనీయకుంభః కాంచనకలశః. ఆవర్జితవిద్యతిశేషః. ఆత్మప్రభవస్య నిజపుత్రస్య ఉత్తమాంగం శిరః. ఆఘ్రాతుం సమీప యాతస్యసన్నిధిమాగతస్య - సరోజానాంపద్మానాం బంధోస్సూర్యస్య-ఆభాం - అతా నీత్ విస్తారయామాస - కర్ణస్య సూర్యపుత్రత్వాత్తదుత్పత్తే పుత్రవాత్సల్యాత్కర్ణ శీర్షాఘ్రాణాయ సమాగతసూర్యేవసవర్ణకుంభఉత్ప్రేక్షితః. తతశ్చాభాశబ్దః ప్రకాశా త్మకత్వేన బుద్ధో లాక్షణికేతి ధ్యేయం - నచాత్రసఇవ రరాజేత్యర్థఇత్యుపమా - తస్య శోభామివ శోభాం దధాతి తత్సదృశధర్మాశ్రయేపి నిదర్శనా వా తయోరభిషేక కాలఇత్యాదివిశేషణవైయర్థ్యపరాహతత్వాదధికమన్యత్రానుసంధేయం-అతానీతి తనో తేర్లుఙిచ్లేస్సిచి వృద్ధిః. ఉపజాతిః. ౨. దిగితి. అథ అభిషేకానంతరం - దిశాం మూల మాదిర్యశైలః చక్రవాళః తస్య కుహరేశయానాం గుహాసు నిద్రాణానాం కేసరీంద్రా ణాం సింహశ్రేష్ఠానాం సుఖం ప్రసుప్తం పృచ్ఛతీతి తథోక్తః. తన్నిద్రాభంజకక్షతి యా వత్. మహా పటహానాం వాద్యవిశేషాణాం ఆరవః యస్య తథోక్తేన - బలేన చతు

ష్టో జన్యస్థలీమథరథేన జవాజ్జగాహే. ౨. ప. తావత్పరేషాం ధ్వజినీ శ్వరోఽపి పదం వ్యధత్త ప్రథనప్రదేశే, పరిస్ఫురత్పట్టసశక్తియష్టిశరాస తూణీరశరైర్బలౌఘైః. ౪. ప. చమూచ్వయిూ సా తవను ప్రగల్భా ప్రసృతశ్వరైరోశ్వమని పాంసుపుంజైః, ప్రాగేవ శుష్కాంబుపి సిద్ధసింధుం విచిత్ర మేతద్వ్యతనోదపాపాం. ౫. ప. పాదాతం పాదాతం రథ్యాం రథ్యాచ హాస్తికం గజతా, ఆశ్వీయంచాశ్వీయం ద్రాగభిదుద్రావ ప్రకం పితకుహీకం. ౬. ప. విరోధినేనామభిపీక్ష్య కోపాద్విస్ఫారితాద్భానుసుతేన చాపాత్, విజృంభమాణం తరసా గుణం స్వం వియత్సమస్తం

రంగేణోపలక్షితః కర్ణః. రథేన జవాత్ జన్యస్థలీం యుద్ధదేశం - కరే నర్తనం శరసం ధానమోక్షణాభ్యాం కంపితం కాలపృష్ఠనామ ధనుర్యస్య తస్మోక్తస్సక్ - జగాహే ప్రవిష్టవాక్. గాహలేకర్తరిలిట్ - వసంతతిలకా. ౩. తావదితి. తావత్తదానీమేవ-పరేషాం పాండవానాం సంబంధిన్యాః ధ్వజిన్యాః సేనాయాః ఈశ్వరః భృష్టద్యుమ్నో ఽపి-పరితః స్ఫురంతః ప్రకాశమానాః పట్టసాః శక్తయః శరాసాః చాపాః తూణీరాణి మంగాః శరాః యేషాంతైః. బలౌఘైరుపలక్షితః. ప్రథనప్రదేశే యుద్ధభూమి - పదం పాదన్యధత్త నిహితవాక్. దధాతేకర్తరిలజ్. ఉపజాతిః. ౪. చమ్వితి. తవను ప్రగల్భా యుద్ధకుశలా-సా చమ్వోః కారవపాండవసేనయోః ద్వయీాయుగ్మం - వ్యోమని విసృత్వరైః వ్యాప్నువద్భిః. పాంసూనాం ధూళీనాం పదఘట్టనోత్థానాం పుంజైః రాశిభిః(కరణైః)-ప్రాక్ పూర్వమేవ శుద్ధాం నిష్పాపామపి నిర్మలామపీతిచ-సిద్ధసింధుం ఆకాశగంగాం - అపాపాం నిష్పాపాం అపగతం అపాం జలానాం సమూహాః ఆపం యస్యాస్తథోక్తామితిచ-వ్యతనోత్ చకారేతియత్. తదేతద్విచిత్రం తనోతేర్విపూర్వాత్ కర్తరిలజ్. అత్యాశ్చర్యం-అత్ర శ్లేషప్రతిభోత్థాపితయోర్విరోధాభాసవిరుద్ధ కార్యోత్పత్తిరూపవిషమప్రభేదయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ౫. పాదాతమితి. పదాతీనాం సమూహాఃపాదాతం - పాదాతం పదాతిసమూహం - రథానాం సమూహాః రథ్యా. రథికసమూహఇతియావత్. ఏవమగ్రేఽపి. రథ్యాం చ గజానాం సమూహో గజతా హాస్తికం గజసమూహంచ-అశ్వీయం అశ్వసమూహాః ఆశ్వీయం ఆశ్వసమూహం చ-ద్రాక్ ద్రుతం - కంపితా మహీ యస్మిం స్తథా-ఆభిముద్రావ అభిముఖం ధావతిస్మ-ద్వంద్వయుద్ధాయేతిభావః. ఆభిపూర్వాద్ద్రవతేః కర్తరిలిట్. పాదాతమిత్యాదావణాదయస్సమూహార్థే తద్ధితాః. గీతిరార్యా. ౬. విరోధీతి. విరోధినాం శత్రూణాం సేనాం అభివీక్ష్య కోపాత్. భానుసుతేన కర్ణేన - విస్ఫారితాత్ టంకారితాత్ చాపాత్కా-

నశేషాకవోష్ణం. ౭. ప. కురుచమూపతిబాణవిదారితాదుపపతన్మణయః కరిమస్తకాత్, సుతవితీర్ణనిజాస్పదదుర్దశాం ద్యుమణయే వినివేదయితుంకిల. ౮. ప. అనేకధా దత్తవిలాస్యబాణై రరాతిఖేటావళి రాబభాసే, భీప్రీడఖేదావకరా ద్గృహీతుం పృథక్కయాసూన్య మచాలినీవ. ౯.ప. తదను బాణగణైర్ద్యుమణే స్సుతో ధృతవిపత్తిసపత్తికదంబకం,అతి విషాదినిషాదికులంవ్యథాద్యమపురీపథికా స్రథికానపి. ౧౦. ప. అగ్రేస

లప్తస్థాత్. విజృంభమాణం వర్ధమానం - స్వం స్వీయం గుణం శబ్దం - వోఢుం ధర్తుం సమస్తమపి వియదాకాశం - నశేషా న క్షమతేస్మ - శక్నోతేః కర్తరిలిట్. సంబంధే ఆసంబంధరూపాతిశయోక్తిః. ఉపజాతిః. ౭. తుర్వితి. కురుచమూపతినా కర్ణేనబాణై ర్విదారితాత్ పాటితాత్. కరిణాం పాండవగజానాం మస్తకాత్ శిరసఇతి జాతావే కవచనం - మణయః ముక్తాఫలాని - ద్యుమణయే సూర్యాయ-సుతేన త్వత్పుత్రేణ కర్ణేన వితీర్ణాం దత్తాం నిజానాం స్వీయానాం ఆస్పదానాం నివాసానాం గజశిరసాం దుర్దశాం పాటనాత్మికాం - విదీర్ణేతిపాఠే పాటితానామిత్యాస్పదవిశేషణం. వినివేదయితుం విజ్ఞాపయితుం-కిలేతిసంభావనాయాం. ఉపపతక్ ఉత్థితవంతః. ఉత్పూర్వాత్పతతేః కర్తరిలఙ్ - ద్రుతవిలంబితం. ౮. అనేకధేతి. అస్య కర్ణస్య బాణైః అనేకధాబహుప్రకారం దత్తాని కృతాని విలాని యస్యాం తథోక్తా అరాతీనాం శత్రూణాం సంబంధినీఖేటావళిః ఫలకపఙ్క్తిః ధీర్భయం ప్రీడః లజ్జాఖేదః దుఃఖం ఏతత్త్రయమేవ అవకరః తుషధూళ్యాదిపుంజః తస్మాత్. పృథక్కయా పార్థక్యేన - అసూక్ప్రాణాన్ గృహీతుం - యమస్యకాలస్య చాలినీ సానేకరంధ్రవర్తులవైణవయంత్రవిశేషఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - ఆబభాసే రరాజ - భాసతేః కర్తరిలిట్. అత్ర మృతకాలికభయలజ్జాఖేదానాం ప్రాణసంగతానాం ఆవకరత్వరూపణేన శుద్ధధాన్యత్వరూపణప్రతీతేశ్చ దేశవర్తిరూపకస్యోత్ప్రేక్షోజ్జీవకత్వాత్తయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ని. 'సంకరోఽవకరస్తుయః' 'చాలినీతితఉ పుమానిత్యుభయత్రాప్యమరః. ఉపజాతిః. ౯. తదన్వితి. తదను ద్యుమణేస్సుతః సకర్ణః. బాణానాం గణైః పత్తీనాం పాదచారిణాం కదంబకం సమూహం-ధృతా విపత్తిః మరణాపత్ యేన తథోక్తం - వ్యధాత్. ఆకరోత్. విపూర్వాద్ధధాతేః కర్తరిలుఙ్. నిషాదినాం గజారోహాణాం కులం సమూహం-అత్యంతం విషాదః మరణదుఃఖమస్యాస్తీతి అతివిషాది వ్యధాత్. రథికానపి యమపుర్యాః పంథానం గచ్ఛంతీతి పథికాన్ వ్యధాత్ త్రివిధానప్యవధీదిత్యర్థః. ద్రుతవిలంబితం. ౧౦. అగ్రేసరఇతి. కర్ణహంతృహంతౄణాం మధ్యఇత్యర్థః. కశ్చిదగ్రేసరః

రః కర్ణహతేషు కశ్చిద్భటఃప్రవిష్టో రవిరంధ్రమార్గం, నిలింపచాటుశ్రుతి పుష్టదేహో నిర్గంతు మాప్టే స్మ నకించిదుచ్చైః. ౧౧. ప. పుష్పప్రదానేన బుధద్రువర్గే శ్రాంతే ఒమరాణాం ప్రథమం వృతానాం, హతేన కంఠానపహృత్య మూలామవృణ్వతాభ్యగ్రసురానమర్యః. ౧౨. ప. తత్తాదృశం తరణిభూభుజచండిమానం సంపీడ్య సర్వరిపుదృక్షు చ భీతి భాక్షు, ఆసీత్ప్రమోదమదురమేకమేవ వామేతరం రణతలే వన

నిర్భీకత్వేన పురోగామితి హేతుగర్భవిశేషణమ్. భటః రవేస్సూర్యస్య బింబస్య రంధ్ర మార్గం ప్రవిష్టస్సన్నేవ - నిలింపానాం దేవానాం చాటుశ్రుత్యా స్తుతివాక్యశ్రవణేన పుష్టః ప్రవృద్ధః దేహః యస్య తథోక్తస్సన్. ఉచ్చైరూర్ధ్వం కించిదపి నిర్గంతుం నేష్టే స్మ నశాక-ఈష్టేః కర్తరిలిట్. అత్ర సూర్యబింబనిర్గమనశక్తిసంభేఽపి తదసంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్తేః అగ్రేసరత్వనిలింపచాటుశ్రుతిపుష్టదేహత్వరూపానేకపదార్థహేతుకకావ్యలింగోజ్జీవితత్వాద్ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ఉపజాతిభేదః. ౧౧. పుష్పేతి. పుష్పాణాం సూతనసురపరణప్రజాం ప్రదానేన హేతునా బుధద్రూణాం కల్పవృక్షాణాం వర్గే పంచకే శ్రాంతే ఉపరతే సతి-పుష్పశూన్యేసతీతి సూచనాత్. అమర్యః అప్సరసః. ప్రథమం వృతానాం అమరాణాం సూతనసురాణాం కంఠాత్. మూలం పూర్వం వరణే నిక్షిప్తాం - హతేన బలాత్కారేణ - అపహృత్య ఆదాయ-ఆభ్యగ్రసురాక్ సూతనసురాక్-అవృణ్వత వృతవత్యః. వృణోతేః కర్తరి లఙ్. 'అతిపరిచయదోషః కస్య నో హంతి మానం నవనవ గుణరాగీ ప్రాయశో లోక ఏవ - ప్రథమదివసచంద్రస్సర్వలోకైకవంద్య స్స తు సకలకళాభిః పూర్ణబింబోఽపి సార్ధః' ఇతిన్యాయాదితి భావః. అత్ర సురతరూణాం పుష్పశూన్యత్వాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తిరూపాయాః సురాంగనానాం ప్రథమవృతామరకంఠమాలాపహరణాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తిరూపాయాశ్చాతిశయోక్తేరంగాంగిభావేన సంకరస్తేన కర్ణనిహతా భటా అసంఖ్యేయా ఇతి వస్తుప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ఉపజాతిః. ౧౨. తత్తాదృశమితి. స స ఇవ తత్తాదృశస్తం - తరణిభువస్సూర్యపుత్రస్య భుజయోశ్చండిమానం ప్రతాపం సమ్యగ్వీక్ష్య - సర్వేషాం రిపూణాం దృక్షు నేత్రేషు రణతలే యుద్ధదేశే భీతిం భజంతీతి తదాభక్షు సత్సు - చకారోఽప్యర్థః. ఏకం వామేతరం దక్షిణం వనమాలినః శ్రీకృష్ణస్వరూపిణో విష్ణోః నేత్రం లోచనం సూర్యశ్చ - ప్రమోదేన ఆనందేన పరితః మేదురం పూర్ణమేవాసీత్ - అత్ర కృష్ణనేత్రస్య రిపుదృగంతఃపాతినోఽపి ప్రమోదమేదురత్వవిరోధస్య సూర్యాత్మకత్వేనాభాసీకరణాద్విరోధా

మూలినేత్రవ్. ౧౩. ప. రిక్తే పుష్పైః స్నిగ్ధగంధర్వవర్గే ముక్త్వా ముక్త్వా మూర్ధ్ని వీరస్య తస్య, ద్వావేవాభ్రే దోగ్ధసదాం గోష్ఠిమధ్యే పూషాచంద్రాః పుష్పవంతావధూతాః. ౧౪. ప. వియత్ప్రదేశాద్విశిష్టైః కఠోరై ర్దుద్రావ దూరం ధ్రువమబ్జబంధుః, అముష్య నోచేద చిరాద్భజేరన్పాదాః కథం పాటలిమానవేన. ౧౫. ప. తరణేః కిరణై స్తదారుణానాం పటలం వ్యోమ్ని పయోముచాం బభాసే, చిరకాల

భాసః. పుత్రోత్కర్షస్య చిత్రానందకరత్వాదిత్యభిప్రాయః. వసంతతిలకా. ౧౩. రిక్త ఇతి. సిద్ధానాం గంధర్వాణాం చ దేవయోనివిశేషాణాం వర్గే సమూహే వీరస్య తస్య కర్ణస్య మూర్ధ్ని శిరసి - ముక్త్వా ముక్త్వా సృష్ట్వా దృష్ట్వా - వీప్సాయాం ద్విర్భావః. అర్థాత్పుష్పాణీతిభావః. పుష్పైరిక్తే శూన్యేసతి - అభ్రే ఆకాశే స్థితానాం దోగ్ధసదాం దేవానాం గోష్ఠ్యాస్సభాయాః మధ్యే - పూషాచంద్రౌ సూర్యాచంద్రమసౌ ద్వావేవ. 'దేవతాద్వంద్వే'త్యాకారః. పుష్పవంతౌ సపుష్పౌ పుష్పవత్సంజ్ఞా వితిచ అభూతాం - అత్ర పూర్వవదుకారో ధ్వనిశ్చ - అత్ర 'రిక్తేపుష్పైస్సిద్ధ సాధ్యాదివర్గ'ఇతి పఠనీయః. అన్యథా విద్యాధరాదిదేవానాం పుష్పశూన్యత్వాన్ముక్త్వా సూర్యేందవతిరిక్తానాం సర్వేషాం పుష్పతత్త్వపరిశేషీకరణాసంగతేరితి. ఏవం 'సిద్ధ గంధర్వముఖ్యై'రితి పాఠస్తృతీయాంతః పూషాచంద్రావిని ప్రమాంతపాఠేనాసజ్గత ఇతి చ ధ్యేయమ్-శాలినీవృత్తం. ౧౪. వియదితి. అముష్య కర్ణస్య సంబంధిభిః కఠోరైః దారుణైః విశిష్టైర్బాణైః. తత్ప్రతీకారభీత్యేతి యావత్ - అబ్జబంధుస్సూర్యః. వియతః ఆకాశస్య ప్రదేశాత్ దూరం దుద్రావ పలాయితవాన్-ధ్రువం అసంశయం-శ్రాంత రథ్యం విహాయ రథం పాదైరేవేతిభావః నోచేత్ సపదైర్న దుద్రావ యది అస్య అబ్జబంధోః పాదాశ్చరణాః కిరణాశ్చ పాటలిమానం అరుణ్యం - అచిరాత్ తత్క్షణా దేవ కథం భజేరన్ ప్రాప్నుయుః న ప్రాప్నుయురేవేత్యర్థః. భజతేర్వైధా లిఙ్-అత్ర శ్లేషభిత్తికభేదాధ్యవసితపదారణ్యన్యథానుపపత్త్యా రవేర్ధావనసిద్ధ్యూపదార్థాపత్తి ర్నామ ప్రమాణాలంకారాతిశయోక్త్యుజ్జీవితఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. 'పాటలిమాతిరేక'మితి పాటోరర్కవాచకపదసాకాంక్షత్వాత్కాక్షీన్యాయస్యా ర్థాభేదమేవ ప్రవృత్త్యా అముష్యేతి పదానుషంగాచ్ఛేషేష్యః. ఆస్తోన్మధ్యోఽభూ దర్కఇతి పరమార్థః. ౧౫. తరణేరితి. తదా సూర్యాస్తమయసమయే - తరణేస్సూర్యస్య - కిరణైరరుణానాం రంజితానాం పయోముచాం మేఘానాం - పటలం సమూహః వ్యోమ్ని ఆకాశే - శిశాచైశ్చిరకాలం భోక్తుమిచ్ఛా బుభుక్షా తయా హేతునా-

బుభుక్షయా పిశాచైరధికం మాంసమివాహావాదుపాత్తమ్. ౧౬. ప. అపరోపితజ్యమథ కర్ణకార్ముకం విరతౌ దినస్య విజహౌ వినమ్రతాం, అవలోకనాయ హరిదంతరే భయాద్ద్రవతామరాతిధరణీభుజామివ. ౧౭. ప. అప్రాప్తనూతనశరక్షతిభిః స్వసైనైర్వరస్పందదృష్టిభిరనుక్షణ మీక్ష్యమాణః, దురోదరాగ్రకరసంవలితాంగులీకః ప్రావిక్షదాత్మకటకం స తు భానుసూనుః. ౧౮. గ. పరేద్యుః పరిస్ఫురితకమలచక్ర వ్యూహే ప్రకాశమానపత్రికులసంచారే ప్రకటితధనంజయతేజోవర్ధనే

ఆహవాత్ కురుపాండవయుద్ధదేశాత్ - ఉపాత్తం సంగృహీతం అధికం మాంసమివేత్యుత్ప్రేక్షా. బభౌ నే. ఔపచ్ఛందసికం నామవైతాళీయభేదః. ౧౬. అపరోపితజ్యమితి. అథ దినస్య విరతౌ సాయంకాలే - అపరోపితా కోటితః స్రంసితా జ్యా మౌర్వీ యస్య తథోక్తం - కర్ణస్య కార్ముకం ధనుః. భయాత్ హరితాం దిశాం అంతరే మధ్యే - ద్రవతాం పలాయమానానాం - అరాతిధరణీభుజాం శత్రురాజానాం - అవలోకనాయేవేత్యుత్ప్రేక్షా - వినమ్రతాం వినమ్రభావం విజహౌ తత్యాజ - ఊర్ధ్వం దీర్ఘీభూతమభూదిత్యర్థః. మంజుభాషిణీ. ౧౭. అప్రాప్తేతి. స భానుసూనుః కర్ణః. తుశబ్దోఽప్యర్థః. అప్రాప్తాః అలగ్నాః నూతనాః నవాః. భీష్మద్రోణయుద్ధ కాలికక్షిన్నాఇతి యావత్. శరక్షతయః శాత్రవబాణవ్రణాని యైస్తైః. అతఏవ స్వసైనైర్యైః కర్తృభిః. ఆస్పందాభిః ఆశ్చర్యాన్నిశ్చలాభిః దృష్టిభిః. ఋణే ఋణే అనుక్షణం - ఈక్ష్యమాణస్యక్ - కించ దురోదరాగ్రకరేణ సంవలితా గృహీతా అంగులీ కనిష్ఠికా యస్య తథోక్తః సక్. 'సద్యృతశ్చే'తికప్ ప్రత్యయః. ఆత్మనః కటకం శిబిరం ప్రావిక్షత్. విశేషే కర్తరిలఙ్. అత్ర నూతనబాణవ్రణరాహిత్యస్య విశేషణగత్యా అనుక్షణనిష్పందదృఙ్నిరీక్షణహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ - వసంతతిలకా. ౧౮. పరేద్యురితి. పరేద్యుః పరస్మిన్ దినే - పరితః స్ఫురితా సంచరంతః ప్రకాశమానా వా కమలానాం చక్రాణాం చక్రవాకానాం చ వ్యూహోస్సమూహాః యస్మింస్తస్మిన్ - పరితః స్ఫురన్తో కమలచక్రవ్యూహా పద్మచక్రాకారబలవిన్యాసా యస్మింస్తస్మిన్నితిచ - పరితః స్ఫురితాః పద్మాకారబలవిన్యాసో యస్మింస్తస్మిన్నితివా. ని. 'చక్రంరథాంగే సేనాయా'మితి విశ్వః. ప్రకాశమానాః పత్రిణాం పక్షిణాం బాణానాంచ కులస్య బృందస్య సంచారాః యస్మింస్తస్మిన్ - ప్రకటితం ధనంజయస్య అగ్నేరాహవనీయాదేస్తేజసః వర్ధనం ప్రజ్వలనం యస్మింస్తస్మిన్ - ప్రకటితం ధనంజయస్య అగ్నేస్తేజసః ప్రకాశస్య వర్ధనం ఛేదనం యస్మింస్తస్మిన్ని

భావిని ప్రథన ఇవ ప్రభాతసమయే ప్రాదుర్భవతిసతి మధుమథనసార థేర్మధువత్కుమారస్య పథకృతే శల్యసారథ్యమేవపరం సాధనమవ ధారయతా రాధేయేన కృతబోధనస్సుయోధనః సబహుమానం మానధనభాజం మద్రరాజముపగమ్య స్వాగమననిదానపరిజ్ఞానేన విమ నాయమానమపి తం తైస్తైర్మధురరచనైర్వచనైః కోపగిరేరధిత్యకా ప్రదేశాత్కథంచిదవరోప్య కర్ణరథనైపథ్యం సారథ్యమధిరోపయా మాస. ౧౯. అథ మద్రనాయకనిబద్ధసైంధవం రథ మారురోహ రవిభూః పరాక్రమీ, ప్రమదశ్చ కౌరవచమూచరాన్ ఋణా దతి

తివా. ని. 'వర్ధనంచేదన'ఇత్యమరః. దివాగ్నేర్నిష్పత్తికాశత్వాత్పూర్వత్ర యజ్వభిః ప్రాతరగ్నిహోత్రకరణాదితి చ భావః. అన్యత్ర ప్రకటితం ధనంజయస్యార్జునస్య తేజసః ప్రతాపస్య వర్ధనం యస్మిం స్తస్మిన్ - అతఏవ భావిని భవిష్యతి ప్రథనే యుద్ధ ఇవ స్థితే - ప్రభాతసమయే ప్రాతఃకాలే ప్రాదుర్భవతి సతి - మధుం నామ దానవంమథ్నా తీతి మధుమథనః కృష్ణస్సారథిర్యస్య తస్య మధువతః ఇంద్రస్య కుమారోఽర్జున స్తస్య - వధస్య కృతే వధార్థం - శల్యే మద్రరాజే సత్సారథ్యం సూతకృత్యమేవ పరం సాధనం ముఖ్యకారణం - అవధారయతా నిశ్చిన్వతా రాధేయేన కర్ణేన - కృతం బోధనం శల్యేన సారథ్యకరణాయ ప్రేరణా యస్య సోక్తస్సుయోధనః. సబహుమానం యథా తథా మానమేవ ధనం భజతీతి భాజం - అతఏవ స్వస్య స్వీయస్య ఆగమనస్య యన్ని దానం ముఖ్యకారణం కర్ణసారథ్యప్రార్థనాత్మకం తస్య పరిజ్ఞానేన విమనాయమానం ఖిన్నమపి - మద్రాణాం జనపదానాం రాజా మద్రరాజస్తం శల్యముపగమ్య ప్రాప్య - మధురా శ్రుతి ప్రీతికరా రచనా శబ్దసందర్భో యేషు తైః. తైస్తైర్నానావిధైః వచనై ర్వాక్యైః - కోపః అనుచితకృత్యప్రేరణాజన్యః సవిప గిరిస్తస్య అధిత్యకాప్రదేశాత్. ని. 'అద్రేరూర్ధ్వమధిత్యకే'త్యమరః. కథంచిదతికష్టేన అవరోప్య అవరోహ్య. విగతకోపం కృత్వేతి యావత్ - కర్ణరథస్య సైపథ్యం అలంకారం సారథ్యం - అధిరోప యామాస అంగీకారితవాన్. మద్రరాజమిత్యనుషజ్యతే - మఘవత్కుమారస్యేత్యత్ర కర్తృత్వస్య సంబంధత్వవివక్షయా శేషషష్ఠీవిధానాదర్జునకర్తృకాత్మవధార్థమిత్యర్థ లాభోఽపీతి ధ్యేయమ్. ౧౯. అథేతి. ఆథ శల్యేన సారథ్యకరణాంగీకరణానంతరం ప్ర శస్తః పరాక్రమోఽస్యాస్తీతి పరాక్రమీ - ప్రశంసాయామినిః. రవేర్భవతీతి రవిభూః కర్ణః మద్రనాయకేన శల్యేన నిబద్ధాస్సంయోజితాః సైంధవా అశ్వాః. యస్మిం స్తం రథం - ఆరురోహ ఆరూఢవాన్ - ప్రమదః ఆనందః. చస్త్వర్థః. కౌరవచమూచరాన్

సాధ్వసం చ పరయోధమండలం. ౨౦. ప. తతః తూణాదేవ రథేన తేన సంగ్రామసీమానముపేత్య వీరః, శంఖం తదంత్యాక్షరవాచ్యమేతద్ధ్వ యం నినాదైరపుపూరదేషః. ౨౧. గ. తదను చండతరదోర్దండశ్చండ కరసూనుర్నిజయంతారం మద్ర నేతారం ప్రతి వాచ మిత్థముత్థాప యామాస. ౨౨. గ. ఇదానీమయి శల్య తవ సారథ్యకౌశల్యం నిశామ్య విజయసారథే ర్వదనం లజ్జాపయోధి సహామజ్జనకృతే నాభి కమలవాస్తవ్యస్య నయనాయుధసారథే శ్చతాస్రోర్వ్యపి ముఖాని సమూ

దుర్యోధనసేనాః. పరమత్యన్తం ఆరురోహ - అతిసాధ్వసం అత్యంతభయం తు పర యోధానాం పాండవభటానాం మండలం సమూహం పరం ఆరురోహ - ఆత్ర కర్ణ కర్తృక శల్యసారథిరథారోహణవాక్యార్థస్య కారవపాండవచమూద్వయీమోదఖేద హేతుత్వాద్వాక్యార్థహేతుక కావ్యలింగద్వయసంసృష్టే రారోహణ క్రియాయా స్త ద్వాచకస్య చావృత్త్యా ఉభయావృత్తిదీపకస్య చైకవాచకానుప్రవేశసంకరః. మంజు భాషిణీ. ౨౦. తతఇతి. తతః ఏషవీరః కర్ణః. తేన శల్యసారథినా రథేన సంగ్రామ సీమానం యుద్ధదేశం-తూణాదేవ ఉపేత్య ప్రాప్య - శంఖంచ - తస్య శంఖస్య సంబంధి యదంత్యమక్షరం ఖకారః. తస్యవాచ్యమాకాశంచ - ఏతత్ ఉక్తవిధం ద్వయం - నినాదైర్ఖంకారైః, అపుపూరత్ పూరయామాస - పూరయతేర్లుజేచజి ద్విత్వాభ్యా సలోపహ్రస్వాభ్యాం శంఖసంబంధీత్యత్ర సంబంధః స్వవాచకత్వరూపో గ్రాహ్యః. సాక్షా త్సంబంధగ్రహేత్వసమర్థత్వాఖ్యః పదదోషఇతి ధ్యేయమ్. ఉపజాతిః. ౨౧. తదన్వితి. తదను తదనంతరం చండతరో అత్యంతశత్రుభయంకరో దోష్ణో భుజో దండావివ యస్య తథోక్తః. చండకరస్య సూనుః కర్ణః నిజః ఆత్మీయశ్చాసౌ యంతా సారథిశ్చేతి వైవక్షితవిశేషణ విశేష్యభావాత్సమాసః. తం మద్రాణాం నేతారం నాయకం శల్యం ప్రతి ఇత్థం వక్ష్యమాణప్రకారం వచనం ఉత్థాపయామాస ఉదీరితవాన్. తిష్ఠతే ర్ణ్యంతాదుత్పూర్వాల్లిట్యామదేశాస్త్వనుప్రయోగాః. ఆర్తిహీత్యాదినాణోపుగాగ మశ్చ. ౨౨. ఇదానీమితి. అయి హేశల్య - ఇదానీం తవ సారథ్యే సారథికృత్యే కౌశల్యం చాతుర్యం నిశామ్య దృష్ట్వా - విజయస్య అర్జునస్య సారథేః శ్రీకృష్ణస్య - వదనం ముఖం కర్తృ-లజ్జైవ పయోధిః తస్మిన్ సహ మజ్జనకృతే సహ మజ్జనార్థం - నాభిరేవ కమలం తస్మిన్ వాస్తవ్యస్య నివాసినః. నయనం అగ్నిమయం ఆయుధం యస్య తస్య శంభోస్సారథేర్బ్రహ్మణః చత్వారి ముఖాన్యపి సమాన్వయితుమిచ్ఛ్య

హ్వాయితుమివ భృశమవనతమాస్తే. ౨౩. అపిచ. హ. మరుత్కదంబైరుపలాల్యమానం మద్రేంద్రదీప్రాఖిలహేతిజాలం, శరాభివర్షేణ ధనంజయం తమింగాలయేదేష భుజఃక్షణేన. ౨౪. గ. తతస్తచ్ఛ్రవణపుటక్రకచం కర్ణవచనమాకర్ణ్య పార్థేన పురా ప్రార్థితమర్థం హృది కృత్య సముద్ర భూపతి రపవార్యావార్యసూర్యతనయధైర్యం గగనకుసుమసోదర్యం విధాతుమేవ ముత్తర ముత్తరంగయామాస. ౨౫. హ. పురా విరాటస్య పురోపకంఠే రణాంగణే సారథినార్జునస్య, ఉత్పాట్యమానేఽపి రథేన

ల్పేతి - భృశం అవనతం పరిమ్రంసత్ - ఆస్తే వర్తతే. ౨౩. అపిచ కించేత్యర్థః. అస్యోత్తరేణాన్వయః. మరుదితి. హే మద్రేంద్ర శల్య - మరుతాం వాయూనాం దేవానాంచ కదంబైః బృందైః ఉపలాల్యమానం సంవర్ధ్యమానం శ్లాఘ్యమానంచ - దీప్రం ప్రకాశమానం అఖిలానాం సమస్తానాం హేతీనాం జ్వాలానాం ఆయుధానాం చ జాలం యస్య తథోక్తం - శం ప్రసిద్ధం ధనంజయమగ్నిం అర్జునంచ - ఏషః మదీయః భుజః శరాణాం జలానాం బాణానాంచ అభితో వర్షేణ - క్షణేన అవిలంబేన - ఇంగాలయేత్ నిర్వాపయేత్ - ఇంగాలం సిక్తాంగారం - అత్ర మరుతఏవ మరుతఇతి సర్వత్రరూపణాత్ శ్లిష్టసావయవరూపకం - ఉపజాతిః. ౨౪. తతఇతి. తతః కర్ణకథనానంతరం - సముద్రభూపతిశ్శల్యః. శ్రవణే పుటేనైవ తయోః క్రకచం కరపత్రం - తత్ కర్ణోక్తం వచనం ఆకర్ణ్య - పార్థేన యుధిష్ఠిరేణ పురా ప్రార్థితం యాచితం - అర్థం కర్ణలేఖోపధాత్మకం హృదికృత్య మనసి స్మృత్వా - 'ఆంగీకృతం సుకృతినః పరిపాలయంతీ'తి న్యాయాదితిభావః. అపవార్య తద్వచనమాక్షిప్య-అవార్యేతి అవార్యం దుర్నివారమితి ధైర్యవిశేషణమ్ - సూర్యతనయస్య ధైర్యం గగనకుసుమస్య సోదర్యం సదృశం - అత్యంతమిథ్యాభూతమితి భావత్ - విధాతుం కర్తుం - ఏవం వక్ష్యమాణముత్తరం ప్రతివాక్యం - ఉత్తరంగయామాస ఉవాచేత్యర్థః. ౨౫. ఉక్తిప్రకారమేవాహ చతుర్భిః—పురేతి. హే కర్ణ, పురా ఉత్తరగోగ్రహణకాలే-విరాటస్య రాజ్ఞః పురోపకంఠే నగరసమీపే - రణాంగణే యుద్ధదేశే-అర్జునస్య సారథినా ఉత్తరేణ-తే తవ నేత్రే వజ్రేచ. ని. 'వజ్రలోచనయోర్నేత్ర'మితి విశ్వః. రయేణ వేగేన ఉత్పాట్యమానే పక్షోపరణశూన్యతయా క్రియమాణే సత్యపి-అపహ్నియమాణేసత్యపీతిచ-నిద్రా గాంధర్వాస్త్రకృతా - హృదయంగమా రుచ్యా - కథమాసీత్-ఆత్తోత్తరేణైవసారథినా తథా క్రియమాణేఽపి నిద్రాసీదితి వస్తుతా తాదృశస్య తవ సారథిం మామవలోక్య అద్యతనవిజయసారథిర్భగవతో భవేదేవ లజ్జయా

నేత్రేనిద్రాకథం తే హృదయంగమాసీత్. ౨౬. ప. ఆయాసలేశరహితం వనసీమ్ని భూరివీర్యం సందానితే సుహృది తే సురవైణికేన, కుత్రాపి గూఢవపుషి స్వసుహృది నికుంజే కిం నాభిరీప్ససి వీచకరంధ్రగానాత్. ౨౭. ప. పాంచాలికాయాః పరిణీతికాలే సంభీభవద్భిః సహధార్తరాష్ట్రైః, భవానభూత్పార్థశరప్రయోగాత్కర్ణోఽపి భూత్వా కథమాత్తగంధః. ౨౮. ప. ఇంద్రాత్మజా తేన సతేన గంతుం మిథ్యేతులా

ముఖావనమనమిత్యపహాసాత్మకస్య ప్రాసంగికప్రశ్నోత్తరస్య వస్తునః ప్రతీతేర్వస్తూనాపస్తుధ్వనిః. ఉపజాతిః. ౨౬. ఆయాసేతి. పూర్వం భూషణయాత్రాకాలే వనసీమ్ని ద్వైతవనప్రదేశే - తే తవ సుహృది దుర్యోధనే సురవైణికేన చిత్రసేనేన ఆయాసస్యలేశేనాపి రహితం యథాతథా సందానితే దామభిర్బద్ధే సతి-అహో ఇతి హాసపూర్వకే ఖేదే - హే కర్ణ త్వం - కుత్రాపి దుర్జ్ఞేయే నికుంజే గుల్మే - గూఢా దుర్లక్ష్యావసతిః స్థితిర్యస్య తథోక్తస్య - సవిధే సమీపే యే కేచన వేణువిశేషాస్తేషాం రంధ్రైర్వాయుపూర్ణైర్గానాత్ శబ్దాదపి - నాభిభిః శబ్దానుసారేణ మామత్రత్యం విజ్ఞాయ బద్ధీయురితి భీతోనాభూః కిమితికాకుః. ఆబిభేరేవేత్యర్థః. బిభేతేః కర్తరి లఙ్ - అత్రాపి వస్తునా తదార్జునేన భవత్సుహృన్మోచనం జానతాప్యేవముచ్యత ఇతి ప్రతీతేర్వస్తుధ్వనిః. వసంతతిలకా. ౨౭. పాంచాలికాయాం ఇతి. కించ పాంచాలికాయాం ద్రౌపద్యాం. పరిణీతికాలే వివాహసమయే - సంభీభవద్భిః. ద్రౌపద్యపహరణాయ బృందాయమానైః ధార్తరాష్ట్రైస్సహ - హే కర్ణ, భవాన్ పార్థస్యార్జునస్య శరాణాం ప్రకర్షేణ యోగాత్ ప్రవాహాత్ - ఆత్తః పరేణ గృహీతః గంధః గర్వో యస్య తథోక్తః 'ఆత్తగంధోఽభిభూతస్స్యా'దిత్యమరః. కర్ణో భూత్వాపి తదానీంతన కర్ణస్సన్నపి ఇదానీం పునరాత్తగంధః సగర్వో. కర్ణమభూత్ అభూరిత్యర్థః. 'శేషే ప్రథమ' ఇతి ప్రథమపురుషః. యద్వా భవాన్ కర్ణః సబిలత్వేన యథార్థనామా భూత్వాపి-పునరాత్తగంధమభూదితి యోజనా - అస్యాం నతంత్రన్యాయానుసరణగౌరవదోష ఇతిచ్ఛేయం. ని. 'గంధోగంధక ఆమోదే లేశే సంబంధగర్వయో'రితివైజయంతీ - ఉపజాతిః. ౨౮. ఇంద్రేతి. అతః. హే కర్ణ, తేన త్రిభువనప్రసిద్ధపరాక్రమేణ ఇంద్రస్యాత్మజాతేన అర్జునేన సహ-తులాం సామ్యం గంతుం లబ్ధుం-సః త్రిపురజలంధరాసురాదిజేతృత్వేన ప్రసిద్ధః. ఈశ్వరశ్శంభురేక ఏవ-ఈష్టే ఈశతే నాన్యఇత్యర్థః.

మిశ్వర ఏక ఏవ, తృణాయ కృత్వా నిజజీవనం యో యుద్ధాయ యేన స్పృహయన్నుదస్థాత్. ౨౯. గ. ఇతి తస్య మద్రాధ్యక్షస్య తాదృక్ష్మభ్రష్ణుః కుమార పక్షపాతం సమీక్ష్య కర్మసాక్షీనందనోఽపి రౌక్ష్యవర్జం పదవిభాగచమత్కృతిసుభగంభావుకం వచనమేవ మభాణీత్. ౩౦. ప. అయి భాగినేయయశసాం సుభగంకరణత్వమద్య భవి మద్రపతే, మమ మాతులేతి బహుధా వదతా విజయేన శంభుమపి మాతులయ. ౩౧. ప. ఇత్యుక్తవత ఏతస్య సౌరే ర్గంతపటావివ, జవా

యతః య ఇంద్రాత్మజాతః. నిజం జీవనం జీవితం తృణాయ కృత్వా తృణప్రాయం మన్వానః. తృణమిష ఆనాదృత్యేతి యావత్. 'మన్యకర్మణ్యనాదర'ఇతి సంప్రదానత్వం - యేన శంభునా సహ యుద్ధాయ స్పృహయతి అభిలషతి. స్పృహేరీప్సిత ఇతి సంప్రదానత్వం - ఉదస్థాత్ ఉద్యుక్తవాన్ - తేన సహేతి సంబంధః. ఆయాస లేశేత్యాది శ్లోకత్రయం ద్వితీయవాక్యోత్తరం - అత్ర శూరమాత్రప్రాప్యస్యార్జునసామ్యస్యేశ్వరవిన నియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారః. ఉపజాతిః. ౨౯. ఇతీతి. ఇత్యుక్త ప్రకారం-తాదృక్షం అతిబహుళం - తస్య మద్రాణామధ్యక్షస్య రాజ్ఞశ్శల్యస్య సంబంధి ఋక్షర్ణేః ఇంద్రస్య - కుమారేఽర్జునే పక్షపాతం ఆత్మీయత్వేనాభినివేశం సమీక్ష్య ఆలోచ్య-కర్మసాక్షిణః సూర్యస్య నందనః కర్ణోఽపి - రూక్షస్యభావః రౌక్ష్యం పారుష్యంతేనవర్జితం-కించ పదస్య మాతులేతి శబ్దస్య విభాగేన-మాతులాఇతి పృథక్కరణేన యా చమత్కృతిః ప్రాగల్భ్యం తయా సుభగంభావుకం రమణీయం వచనం - ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ - అవాదీత్ ఉక్తవాన్. వదేః కర్తరిలుజి సిచి వృద్ధిః. ౩౦. అయీతి. అయి హేమద్రపతే శల్య, అద్య భగినీన్యాః ఉపచారాత్కుంత్యాః అపత్యస్య భాగినేయస్య అర్జునస్య - 'స్త్రీభ్యోఢగి'తి ఢక్యేయాదేశః. యశసాం పరాక్రమజన్యానాం - సుభగం కరణం ప్రఖ్యాపకః త్వం విజయేన సర్వోత్కర్షేణ హేతునా - తులా సేనాపి సామ్యం - మాన ఇతి - బహుధా వదతా బ్రువతా - ఆత్మస్తుతిపరాయణేనేతియావత్-ఏవం హే మమ మాతుల స్వమాతృసోదరేతి బహుధా వదతా విజయేనార్జునేన సహ శంభుమపి-మాతులయ సదృశం మా కురు - సర్వోత్కృష్టానాం శంభోరప్యపకృష్టత్వసంభావనావశ్యకత్వాదితి భావః. అనేన మూఢానామభిమాన స్థిరస్కృతసకలాంతర ఇతివాసో వ్యంగ్యః. అత్ర భాగినేయేత్యాదివిశేషణస్య పక్షపాతిత్వేన శల్యవచనస్యాతాత్వికత్వమిత్యభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాలఙ్కారః. సుమంగలీవృత్తం. ౩౧. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ-ఉక్తవతః ఏతస్య సూర్యస్య అపత్యం

దుభావనీకౌ తౌ జఘుటేతే పరస్పరమ్. 32. ప. సర్వతోఽపి భువి సైన్యపరాగైశ్శోషితేషు సకలేషు సరస్సు, కేవలం గగనమేవ తదానీ మప్సరఃకుల మలోక్యత లోకైః. 33. గ. తదను తత్ర పరస్పర ఘట్టనజనితస్ఫులింగవ్యాజేన నిపీతపూర్వస్రుధిరనీకరనికరానజీర్ణశంక యా వమంతీభిరివ పట్టసవల్లరీభిశ్చ, కబంధోత్పాటనసృష్టిపాటవ మేవ సంగ్రామదేశదేశికసదేశానభ్యసితుమవనీతల మవతీర్ణైః పయో ధరపటలైరివ ఖేటకమండలైశ్చ, యుగపదేవ బహుసుధనీరయోధ

సాగః కర్ణః తస్య-ఆతఙ్కిఖ్. సంతప్తుమా డూర్ధ్వాధరోష్ఠావివ తావుభావనీకా కురుపాం డవసైన్యే పరస్పరం జవాత్ వేగాత్ - జఘుటేతే సంయుయుధాతే. ఘుటేఃకర్తరి లిట్-తతః పరం నకించిదప్యవదత్ సంకులంచాభూత్సైన్యద్వయమిత్యర్థః. అత్ర కర్ణో ష్ఠయోస్సైన్యయోశ్చ ప్రకృతయోర్మిథోమేళనేనాపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితా భేదః. యుగ్మవిపులావృత్తం. శ్లోకోవా. 32. సర్వతఇతి. తదానీం సేనాద్వయసంఘటన సమయే - భువి సర్వతస్సర్వత్రాపి సజలేషు జలసహితేషు సరస్సు సైన్యయోః కారవ పాండవీయయోః సంబంధిభిః పరాగైః పదఘట్టనజన్యైః శోషితేషు నిర్జలీకృతేషు సత్సు - కేవలం ఏకస్మిన్ గగనమేవ అధిజ్యక్తానాం సరసాం కులం బృందం అప్సరఃకులం దేవాంగనాసమూహశ్చ-లోకైర్జనైః అలోక్యత దృశ్యతేస్మ. అత్ర దివి భువి ప్రసక్తస్యాప్సరోవత్వస్య దివ్యేకత్ర నియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారః శ్లేషసంకీర్ణః. స్వాగతా. 33. తదన్వితి. తదను ద్వయోస్సేనానంతరం తత్ర యుద్ధదేశే - పర స్పరం సంఘట్టనేన అభిఘాతేన జనితానాం స్ఫులింగానాం అగ్నికణానాం వ్యాజేన - పూర్వం పూర్వయుద్ధే నిపీతాన్ నిపీతపూర్వాన్ రుధిరనీకరాన్ - రక్తబిందూన్ - అజీర్ణశంకయా జాతరానలాపశ్యభయేన వమంతీభిరివ స్థితాభిః. పట్టసాః ఖడ్గవిశేషాః వల్లర్యః లతాఇవ తాభిశ్చ - కబంధానాం ఉదకానాం అపమూర్ధకళే బరాణాంచ ఉత్పాటనస్య ఊర్ధ్వప్రసారణస్య సృష్టిః జననవ్యాపారః తస్యాం పాటవం సామర్థ్యమేవ సంగ్రామదేశః యుద్ధభాగఏవ దేశికః ఆచార్యః తస్యసదేశాత్సమీపాత్ - అభ్యసితుం పరిచేతుం తేషామధఏవ జలప్రసారకత్వాదితిభావః. అవనీతలం భూతలం ప్రతి - అవతీర్ణైః ప్రాప్తైః పయోధరపటలైర్మేఘబృందైరివ స్థితైః ఖేటకమండలైః ఫల కసమూహైశ్చ - యుగపదేకదైవ - బహువిధానాం వీరాణాం యోధజనానాం అపరావృత్య మృత్వా సురీభూతానాం ప్రవేశస్య సౌకర్యాయ సౌలభ్యాయ తరణే స్సూర్యబింబస్య రంధ్రసరణిం బిలమార్గం - విశాలయితుం విస్తారయితుమివ వియత్తలే

జనప్రవేశసౌకర్యాయ తరణిరంధ్రసరణిం విశాలయితు మివవియత్తలే దూర దూర ముచ్చలితాభి శ్శక్తిభిశ్చ, ప్రతిక్షణక్షపితవిపక్షకులవృత్తాంతం ముహుర్ముహురటసీమ్నేన కథయితుమివ ధానుష్కకర్ణాభ్యాశంప్రత్యాగతైః కోదండదండైశ్చ, యుద్ధవిలోకనబద్ధకౌతుకసిద్ధయేవ తకుచమండలనిజకుంభతారతమ్యపరిచిచీషయేవదూరం నభసికరాన్ప్రసారయద్భి శ్శుండాలమండలైశ్చ, విచిత్రతరచక్రచంక్రమణమిషేణ పదాత్పదమపి సగంతవ్యమితి విమతనిరోధకుండలనామిన కుర్వద్భిరర్వద్భిశ్చ, శోణితపంకశోణితైః వేగసంభ్రమవిదార్యమాణ ధరణీరంధ్రనిర్గత్వరఫణీంద్రఫణాసహస్రమణికిరణధోరణీనుసృణితైరివ చక్రైస్సంక్రీ

ఆకాశదేశే దూరముచ్చలితాభీరున్నమితాభిః శక్తిభిశ్చ ఋణేక్షణేప్రతిక్షణం - క్షపితస్య నాశితస్య విపక్షాణాం శత్రూణాఞ్చుక్కులస్య బృందస్య వృత్తాంతం - ఆటనిః ధనుష్కోటిరేవ ముఖం వక్త్రంతేన ముహుర్ముహుః కథయితుమివ ధానుష్కాణాం ధనుర్ధారాణాం కర్ణాభ్యాశం శ్రోత్రసమీపం ప్రత్యాగతైః కోదండదండైశ్చాపయష్టిభిశ్చ - యుద్ధస్య విలోకనేబద్ధం కౌతుకం యేన తస్య సిద్ధానాం దేవయోనివిశేషాణాం యూథస్య యువతీసమూహస్య యత్కుచమండలం తస్య నిజయోః కుంభయోశ్చ యత్తారతమ్యం న్యూనాధికభావః తస్య పరిచేతుం పరీక్షితుమిచ్ఛాపరిచిచీషా తయేవ - నభసి దూరంకరాన్ శుండాః. ప్రసారయద్భిః శుండాలమండలైర్గజబృందైశ్చ విచిత్రతరస్య ఆశ్చర్యకరస్య చక్రచంక్రమణస్య మండలాకారగమనస్య మిషేణ వ్యాజేన పదాత్పదం ఏకంపదమితదేశమపి - న గంతవ్యమిత్యేవం భవద్భిరితిశేషః. విమతానాం శత్రూణాం నిరోధాయ నిరోధంకర్తుం. 'క్రియార్థేత్యాదినా సంప్రదానత్వం' - కుండలనాం రాజాజ్ఞాసూచకవర్తులరేఖాం కుర్వద్భిః లిఖద్భిరివ స్థితైరర్వద్భిః ఆశ్వైశ్చ శోణితపంకేన రక్తకర్దమేన శోణితైరరుణితైః. అతఏవ వేగాత్సంభ్రమేణ భ్రమణేన విదార్యమాణాయాః భిద్యమానాయాః ధరణ్యాః భువః రంధ్రేభ్యః నిర్గత్వరయా నిర్గమనశీలయా ఫణీంద్రస్య శేషస్య ఫణాసహస్రే మణీనాం కిరణధోరణ్యా కాంతి పరంపరయా మసృణితైర్వ్యాప్తైరివ స్థితైః చక్రైః రథాంగైః. సంక్రీడద్భిరితస్తతః గచ్ఛద్భిః శతాంగైః రథైశ్చ-భయానకే లోకైకభయంకరే-సమీకే యుద్ధే-సకలానాం సురజనానాం తనూరుహాణాం రోమ్ణాం సుఖశయనం పృచ్ఛతీతి సౌఖశాయనికేసతి - ఆశ్చర్యేణ రోమాంచజనకేసతీతి యావదిత్యుత్తరేణైకవాక్యం - 'భయానకం సకల సురజనతనూరుహాసౌఖశాయినికం సమీకమభూత్ తదనంతరమి'తి పాఠాంతరం-దుశ్శా

డద్భిశ్చతాంగైశ్చ, భయానకే సకలసురజనతనూరుహా సౌఖ్యాయని కేసమీకే. 3ర. ప. దుశ్శాసనో నయనజృంభితకోపవహ్నిశిఖేవ ఫాలతలమూర్ధ్వ ముపాశ్రితాభ్యాం, భ్రూభ్యాంభయానకముఖో రిపుభూమిపానపాత్రబద్ధయోధయితు మేతదతీవ చిత్రం. 3ఈ. ప. సకుంతలాళ్యంబరధూతిధూర్యై స్స్వసింహనాదై ర్విదధే దురాపః,

---

సనయుద్ధే స్వకాలకే స్వానంతర్యబోధకత్వేన బాధితార్థకత్వాదుపేక్ష్యం. అత్ర స్ఫులింగవ్యాజేనేతి సాపహ్నవహేతూత్ప్రేక్షాయాశ్చ పట్టసవల్లరీభిరిత్యుపమాయాశ్చ కబంధశబ్దశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిసంగ్రామదేశికేతిరూపకద్వయాభ్యసనఫలోత్ప్రేక్షయోరంగాంగిభావసంకరస్య తరణిరంధ్రవిశాలీకరణఫలోత్ప్రేక్షాయాశ్చ అటనిముఖేనేతి రూపకకక్షనఫలోత్ప్రేక్షయోరంగాంగిభావసంకరస్య చ పరిచిచీషాహేతూత్ప్రేక్షాయాశ్చ చక్రచంక్రమణమిషేణేతి సాపహ్నవస్వరూపోత్ప్రేక్షాయాశ్చ ఆరుణితస్వరూపోత్ప్రేక్షాయాశ్చ అష్టానాం తిలతండులన్యాయేన సంసృష్టిః. 3ర. ఇతఃపరం శ్లోకద్వయమేకవాక్యం. దుశ్శాసనఇతి. యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్ యోదుశ్శాసనః దుర్యోధనానంతరజః. నయనాభ్యాం జృంభితాత్ నిర్గతాత్ కోపదేవహ్నేర్భిత్యా భయేనేవేత్యుత్ప్రేక్షా. ఊర్ధ్వం ఉపగితనం ఫాలతలం లలాటప్రదేశం. ఉపాశ్రితాభ్యాం కోపేన గ్రంథీభూతాభ్యామితి యావత్ - భ్రూభ్యాం భయానకం ముఖం యస్య తథోక్తస్య - రిపుక్ భూమిపాక్ శత్రుక్ రాజ్ఞోఽపి యోధయితుం భటాక్ కర్తుం - ఆరబ్ధ ఉపచక్రమే - ఇత్యేతత్ అతీవ భృశం చిత్రం - రాజ్ఞామపి భటత్వారణస్యాశ్చర్యకరత్వాదితిభావః. అస్మిన్నర్థే యచ్ఛబ్దఆకాంక్షాలభ్యతదసహిష్ణుతాయాం పునరిత్థమవధేయం - యోధయితుమిత్యత్ర యిః అధయితుమితి ఛేదః. రిపుభూమిపానపాత్రేత్యపినాకోపవహ్నిసముచ్చయః. అధయితుమధఃకర్తుం - అత్ర యుధసాధ్యరిపుభూమిపాధఃకరణస్య భ్రూభంగమాత్రేణ సంపాదనోద్యోగాదాశ్చర్యమితి వస్తునా కోపవహ్నిశత్రువర్గయోరధఃకరణేనోపమ్యమ్యాత్ప్రకృతుల్యయోగితాప్రతీతేర్వస్తునాలంకారధ్వనిః. 'రభతేరాఙ్పూర్వాత్కర్తరిలజితజ్'. 3ఈ. సఇతి. దురాపః పరైరధృష్యః సదుశ్శాసనః. సోమకానాం పాంచాలానాం చ స్యస్య యుష్మత్సాత్యస్య హేతో జనకే - సోమకళాచంద్రకాంతిరివ ఆస్యహేతిః ముఖకాంతిర్యస్యాస్తస్యామితిచ-ఆతపేవ పాంచాలికాయాం ద్రుపద్యామివ స్థితాయాం - పార్థచమ్వాం పాండవసేనాయాం - శుంతలశ్చికురః ఆళిశ్చ తద్ద్వయమివ యదంబరం కేశభ్రమరవన్నీలం ఆకాశం తస్య ధూతే ధూనే ధురైర్యైః పటుభిః స్వైః స్వీయైః

పరాభవం సోమకలాస్యహేతో పాంచాలికాయామివ పార్థచమ్వాం. ౩౬. గ. తతో యాజ్ఞసేనీకటితటపటాపహరణసమయచక్రచంక్రమణ వాసనానువృత్తివశాదివ వివిధాని రేచకమండలాని వితన్వన్నిజాస్పద భేదకో భీమః క్వవా సమాగచ్ఛతీతి వీక్షితుం ముస్నతప్రదేశమధి రూఢాభ్యాం హృదంతరరుధిరబుద్బుదముకుళాభ్యామివ రోషలోహి తాభ్యాం లోచనాభ్యాం సాధ్వసదానశౌండః, కరతలబంభ్రమ్యమాణ ఘనతరపరిఘపాతనపాటితభటఘోటకకరటిఘటాంతేజప్రవాహైస్సమ రసీమానం కంటద్వయసీం విదధాన స్సురోధనానుజో వియదధ్వని నిజ్భంభితధ్వని ర్వృకోదరదృగధ్వసీనోఽభూత్. ౩౭. ప. బద్ధకచ్ఛావపి

సింహనాదైః శుంభలాశోకేశబృందస్య అంబరస్యవస్త్రస్యచ ధూత్యా ధుర్యైః తద్యుక్తైరిత్యర్థః. సైవ సింహనాదైరితి చ - పరాభవం తిరస్కారం - విదధే చక్రే-శ్లిష్ట నిశేషణీయముపమాపూర్ణా - ఉపజాతిః. ౩౬. తతఇతి. తతః యాజ్ఞసేన్యాః ద్రుప ద్యాః కటితటే నితంబదేశే పటానామపహారస్య సమయే ఆకర్షణావసరేచక్రచంక్ర మణస్య మండలాకారగమనస్య యా వాసనా సంస్కారః తస్య అనువృత్తివశాత్ అను సరణవశాదివేత్యుత్ప్రేక్షా-వివిధాని రేచకాఖ్యాని మండలాని చక్రగమనాని వితన్వన్ ప్రకటయన్ - నిజాస్పదస్య స్వస్థానస్య ఉరసః భేదకః విదారకః భీమః. క్వవా కుతోవా సమాగచ్ఛతీతి-వీక్షితుం సమున్నతం ప్రదేశం ముఖాత్మకం ఆధిరూఢాభ్యాం- హృదయ ఉరసః అంతరే అంతర్దేశే రుధిరబుద్బుదా ముకుళాభ్యామివ తాభ్యామివస్థితాభ్యా మిత్యుత్ప్రేక్షా - రోషేణ లోహితాభ్యాం-అరుణాభ్యాం లోచనాభ్యాం - సాధ్వ సస్య దానశౌండః బహుప్రదః అతిభయంకరణితియావత్ - కరతలే బంభ్రమ్యమా ణస్య బహుధా వ్యాపార్యమాణస్య. యఘంతాద్భ్రమతేః కర్మణిలటశ్శానచ్. పరిఘస్య గదాయుధ పాతనేన ప్రహారేణ పాటితానాం భిన్నానాం భటానాం యోధానాం ఘోటకానాం అశ్వానాం కరటినాం గజానాంచ భటానాం బృందానాం సంబం ధినీ. తతజప్రవాహైః రక్తప్రవాహైః. సమాకసీమానం యుద్ధప్రదేశం - కంటద్వయసీం కంటవతీమితిగాంధీర్యజలాం - విదధానః కుర్వాణః. వియదధ్వని ఆకాశమార్గే విజృం భితః వ్యాప్తః ధ్వనిస్సింహనాదః యస్యతథోక్తః. సురోధనానుజః దుశ్శాసనః. వృకో దరస్య భీమస్య దృశోరధ్వానంగచ్ఛతీతి తథోక్తః. దృష్టివిషయః అభూత్. ఉత్ప్రేక్షా ద్వయస్య సంసృష్టిః. ౩౭. బద్ధేతి. బద్ధా కచ్ఛా మధ్యబంధనపట్టా యాభ్యాంతే - బద్ధకచ్ఛావపీతిచేత్యనేన వీతరాగత్వం - సూచ్యతే - ఆభీకా కాముకేతి విరోధః

చ్వా తావ్ కా భీమకారవా, గదాగదిరణం ఘోరం కుర్వతే స్మ పరస్పరం. 3రా. ప. నిపాతితస్య ద్విషతస్సభూమా సమక్షి మష్మాం కురు భూపతీనాం, గండే కరాభ్యాం ముదరే పదాభ్యాం సంతాడనం సాధు సమాచచార. 3ఆ. ప. నిజప్రియాకైశ్యకృషోఽస్య శత్రో ర్నిర్భిద్య వక్షఃపిబతోఽసృగంభః, సమీరసూనోశ్చ పిశాచికానాం సహీతికేళ్యాం కలహూత బభూవ. ర్ం. ప. ఏణీదృశ స్స్వకీయాయా వేణీం తైరేవ శోణితైః, శోణీభృతాం ద్విషామేష శోణీచక్రే సభక్షితిభుః. ర్ం. తత నంతరం. ఏ. రిపూ స్సుకురుక్షేత్రతలే చరంతం తృణాయ మత్వా ద్విషత

నిర్భయాయతి పరివారః. భీమకారవా తౌ భీమశ్చ కారవశ్చ దుశ్శాసనశ్చ ద్వౌ పరస్పరం గదయా గదయాప్రవృత్తం గదాగది - ఘోరం భయంకరం రణం యుద్ధం - కుర్వాతేస్మ చక్రతుః. 3రా. నిపాతితస్యేతి. సః పశ్యమాణవిధప్రతిజ్ఞయా ప్రసిద్ధః. కురుభూపతీనాం దుర్యోధనాదీనాం - ఆక్షౌం నేత్రాణాం సమక్షం అగ్రవీవ - నతుయత్రకుత్రాపీత్యర్థః. భూమాయుద్ధభువి నిపాతితస్య ద్విషతః దుశ్శాసనస్య - గండే కపోలే కరాభ్యాముదరే కుక్షౌ పదాభ్యాంచ - సంతాడనం సాధు యథాప్రతిజ్ఞం - సమాచచార కృతవాన్ - అత్ర తత్తాదృక్ప్రియాపరాధకరపదతాడనయోరానురూప్యేణ సంఘటనయా సమాలంకారః. 3ర్. నిజేతి.నిజాయాః ప్రియాయాః ద్రౌపద్యాః కైశ్యం కేశబృందం కర్షతీతి కృషః. అతవీవ శత్రోరస్య దుశ్శాసనస్య వక్షః నిర్భిద్య ఆసృక్ రక్తమేవ అంభః జలం - పిబతః సమీరసూనోర్భీమస్యచ పిశాచికానాంచ - సహీతికేళ్యాం సహపానక్రీడాయాం - కలహూత మమాస్త్వధికం మమాస్త్వధిగమ్య వివాదః బభూవ - ఉపజాతిః. ర్ం. వేణీతి. వేణిః కీమః. తైర్దుశ్శాసనస్యతైః శోణితైః పీతశిష్టైరేవ - స్వకీయాయాః వేణీదృశః ద్రౌపద్యాః వేణీం దుశ్శాసనశోణితసంస్కార్యత్వేన బద్ధాం - ద్విషాం శోణీభృతాం శత్రుభూపానాం అక్షౌభిస్సహ - శోణీచక్రేరంజయామాస - యథాప్రతిజ్ఞం దుశ్శాసనరుధిరలేపనకృతి ద్రౌపదీవేణీమోచనే భీమే కారవాస్సర్వే శోపారుణితాక్షా బభూవురిత్యర్థః. అతవీవ వస్తునా పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం ధ్వన్యతే. ర్ం. తదనంతరమిత్యుత్తరేణాన్వయః. రిపూనితి. రిపూన్ సస్యభక్షణపరోధనశ్శత్రూంశ్చ-తృణాయ మత్వా తృణవదనాదృత్యేత్యర్థః. కురుక్షేత్రతలమివ కురూణాం క్షేత్రతలేకేదారభాగే - చరంతం సస్యాని భక్షయంతం గచ్ఛంతంచ - పశేషామేవ ధేనూనాం కాంతం వల్లభం పరిః స్వవాచకోత్తరభాగః ధేనుశబ్దః యయాతయా అసిధేనుకయానామాయుధేనకాంతమితిచ. ని.

సేనముగ్రం, కిరీటిగోపః పరధేనుకాంతం నినాయ కాండైర్యమలోక గోష్ఠం. ర౭. ప. అవకర్ణ్య కిరీటిభగ్నమూజావభిమన్యోరధికం సుతం సకర్ణః, రిపురంకుతరక్షురక్షతదిక్షు జ్వలయంశ్చతురభూచరీన్దిధక్షుః. ర౩. ప. కుండలీకృతకోదండ శ్చండభానుతనూభవః, తాండవం విదధే పాణిః పాండవానాం బలాంతరే. ర౮. ఏ. యుద్ధే హతో యోధ సమూహ ఏష బింబం పితుర్హే బత భత్స్యతీతి, మత్వేవ పత్యుర్మ హిసాం సుమార స్సంధ్యాదయామాస దివం శరౌఘైః. ర౯. ప. కరీంద్రమండలే పేతుః కర్ణముక్తా శ్శరప్రజాః, సదానాంబుకరం

'భుకాచాసిధేనుకోత్యమరః. ఉగ్రం భయంకరం వృషసేనంకర్ణపుత్రమేవ వృషభ శ్రేష్ఠం - కిరీటీ అర్జునసైవ గోపః గోపాలః భూపశ్చ కాండైర్దండైర్బాణైశ్చ - యమ లోకమేవ గోష్ఠం గోస్థానం - నినాయ ప్రాపితవాన్ - సమస్తవస్తువర్తిన్లట్లిట్లసావ యవరూపకం - ఉపేంద్రవజ్రా. ర౭. అవకర్ణ్యేతి. అభిమన్యోరర్జునపుత్రస్య స్వమారి తస్య అధికం - అతఏవ కిరీటినాఅర్జునేన భగ్నం పుత్రమారణప్రతీకారాత్మనాహతం సుతం వృషసేనం-అవకర్ణ్య శ్రుత్వా చక్షుః జ్వలయన్ కోపాగ్నినా శోణీకుర్వన్ - రిపవసైవ రంకవః హరిణాస్తేషాం తరక్షుర్మృగవిశేషః తద్దృష్టిమాత్రేణ హరిణాశ్శిథిల ప్రాణాభవంతీతి ప్రసిద్ధిః. సకర్ణః. ఆష్టాస్వాదిక్షు-అరీన్ దగ్ధుమిచ్ఛుర్ధిధక్షుః అభూత్ - పుత్రవధక్రోధపరవశః దారుణం యోద్ధుం సన్నద్ధవానిత్యర్థః. అత్ర పుత్రవధాకర్ణనస్య విశేషణత్వా శ్శత్రుదిధక్షాహేతుత్వాత్సదార్థహేతుకం కావ్యలింగం - జోపజ్ఞచ్ఛంద సికం. ర౩. కుండలీకృతేతి. తతశ్చండభానుతనూభవః కర్ణస్యపాణిః. కుండలీకృతం గుణాకర్షణేన మండలితం కోదండం కాలపృష్ఠం యేనతథోక్తస్సన్ - పాండవానాం బలాంతరే సేనామధ్యేతాండవం నర్తనం - విదధే చకార - గుణాకర్షణత్వాగాభ్యా మితిభావః. అనుప్రాసభేదశ్శబ్దాలంకారః. ర౮. యుద్ధఇతి. యుద్ధే హతః ఏషః యోధానాం పాండవీయానాం సమూహాః మే మమ పితుస్సూర్యస్య బింబం-బతేతిఖేదే. భీష్మస్య బహూనాం యుగపన్నిర్గమనే సంబాధాద్విదారయిష్యతి-ఇతిమత్వా సంబా ధాద్విదారయిష్యతి - ఇతిమత్వా సంభావ్యేవేత్యుత్ప్రేక్షా-నుమహసాం తేజసాం పత్యు స్సూర్యస్య కుమారః కర్ణః. శరౌఘైః. దివం ఆంతరిక్షం - సంఛాదయామాస ఆచ్ఛా దితవాన్. ఇంద్రవజ్రా. ర౯. కర్ణేన ముక్తాః ప్రయుక్తాః. శరవ్రజాః బాణ సంఘాః శరపదార్థాశయా ప్రజంతీతి యాచకాశ్చ - కరీంద్రమండలే గజశ్రేష్ఠే కరి ణామింద్రస్య బహుగజవతో రాజ్ఞో మండలే రాష్ట్రేచ - పేతుః ప్రవివిశుః. తథాహి

యాంతి స్థూలలక్ష్యం హిమార్గణాః. ౪౬. ప. ప్రకాశ్య కర్ణే యుధి కాలపృష్ఠం భయంకరాభేచలతిప్రవీరే, తదీయభల్లైర్దళితాః పరేఽపి ప్రకాశ్యచేలుర్బతర క్తపృష్ఠం. ౪౭. ప. తత్ర తత్ర యుధి సంచరమాణ శ్శల్యసారథిమతా సరథేన, చూషితారిమదవారితయా ఽసౌ సూర్య సూనురపి చండకిరోఽభూత్. ౪౮. ప. రథేః కుమారస్య రథం నిరీక్ష్య రమాప్రియస్యాపి తదా సమీకే, ధైర్యం హృదస్నేదజలం శరీరం

మార్గణాః యాచకాః బాణాశ్చవికస్తాశ్చ్వదాన్యాన్తస్తాః దానాంబునా ఉత్సర్గజలేన మదోదకేనసహితః స దానాంబుః కరిశుండాచ యస్య తథోక్తం - స్థూలలక్ష్యం బహుప్రదంస్థూలం పృథులం లక్ష్యం శరవ్యంచ యాంతి అత్ర యాచకశరయోః దాన జలమదజలయోః హస్తశుండయోర్బహుప్రదపృథులలక్ష్యయోశ్చ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్య వసాయలబ్ధసామాన్యేన విశేషసమర్థనాదర్థాంతరన్యాసః. తేన నిసర్గదాతుః కర్ణస్య యాచకాశావిఘాతేన గతప్రాయతా ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. శ్లో. 'దానంవిత రణే హస్తే మదేస్యాత్ఖండనేఽపిచ - బలిహస్తమయాఖేషు కరోగజకరేఽపిచ-లక్ష్యం లక్ష్యం శరవ్యేచ సంఖ్యాభేదేచ గోచరే - మార్గణోయాచకే బాణేభవే దన్వేష్టరి త్రిష్వి'తి సర్వత్రకోశాః. ౪౬. ప్రకాశ్యేతి. భయంకరీఆభాతేజఃయస్య తస్మిన్ - ప్రకృష్టే వీరే కర్ణే కాలపృష్ఠం ధనుః కాలస్య రిపూణాం నిహతకాలస్య పృష్ఠం చరమభాగం అంతంచేతి యావత్ - ప్రకాశ్య ప్రకటయన్ చలితసం - భదీయైః కర్ణసంబంధిభిః భల్లైర్నామ బాణైః దళితాః పాటితాః పరే శత్రవోఽపి రక్తం శరవ్రణశోణితారుణం పృష్ఠం శరీరపశ్చాద్భాగం తన్నామకం ధనుశ్చ - ప్రకాశ్య చేలుః. మానినాం పరోత్కర్షాసహిష్ణుత్వాదితిభావః. అత్ర కాలపృష్ఠకర్ణపృష్ఠశబ్ద శ్లేషప్రతిభయా తదుభయప్రకాశనేన విరోధినోరనురూపచేష్టాసంఘటనాత్మా సమా లంకారః. కర్ణబాణనిర్భిన్నాః పరే పలాయాంబభూవురితిపరమార్థః. ౪౭. తత్ర తత్రేతి. శల్యస్సారథిరస్మిన్న స్తీతి తేన రథేన - తత్ర తత్ర యుధి యుద్ధదేశే - సంచ రమాణస్సూర్యస్య సూనుస్సోఽసౌ కర్ణోఽపి - చూషితం గళితం అరీణాం మదమేవ వారి యేన తస్య భావస్తత్తాతయాహేతునా - చండకరస్సూర్యః భయంకరపా ణిశ్చ అభూత్ - 'ఆత్మావైపుత్రనామాసీ'తిశ్రుతేరితిభావః. రూపకాతిశయోక్త్యో రంగాంగిభావేన సంకరః. స్వాగతా. ౪౮. రథేతి. తదా సమీకే యుద్ధరంగే - రథేః కుమారస్య కర్ణస్య రథం తత్తాదృశం సమీక్ష్య - రమాప్రియస్య కృష్ణస్యాపి హృదః చిత్తాత్ ధైర్యం - శరీరాత్ స్వేదజలం-హస్తాత్ తోత్రం ఆశ్వతాడనంచ -

జ్జిగాళ తోత్రం చ జవేన హస్తాత్. ౮౯. గ. తదనంతర మమర్ష్య చక్రవర్తివికర్తనతనయా పరస్పరం ప్రథనం ప్రవర్తయితుమారభేతాం. ౫౦.ప. రాధానుంతీపుత్రయో శ్శౌర్యభాజో శ్చక్రీభూతౌ చాపదండౌ జ్వలంతౌ, మధ్యస్థాయా రంగభూదేవతాయా స్తాటంకాభా మాదథా తేస్మ తత్ర.౫౧. ప. అవకర్ణ్య శరాసవల్లి ఘోషం సుతయో స్తత్ర సహా స్రదృష్టిఘృష్టోష్ణకిః, దివి వైణికతాపసస్యచిత్రం మహతీ ప్రీతి రభూచ్చ నైవచాభూత్. ౫౨. ప. ఉల్లోలకల్లోలితదోర్విలాసావుపేంద్రమద్రేశ్వరసారథీ తౌ, పరస్పరం భల్లకులై రభూతాం సుపావలీఢా వరుపావ

జనేన భయవేగేన - జగాళ గళతిస్మ. గళతేరకర్మకాత్ - ఆత్ర జగాళేత్యుభయా వృత్తిగీపకం. ఉపజాతిః. ౮౯. తదనంతరమితి. తదనంతరం అమర్ష్యాణాం దేవానాం చక్రవర్తినః ఇంద్రస్య తనయః అర్జునః వికర్తనస్య సూర్యస్య తనయః కర్ణశ్చేతి-పరస్పరం ప్రథనం ద్వంద్వయుద్ధం ప్రవర్తయితుం-ఆరభేతాం. ౫౦. రాధేతి. శౌర్యభాజోః రాధాకుంతీపుత్రయోః కర్ణార్జునయోః సంబంధినౌ చక్రీభూతౌ గుణా కర్షణేన కుండలితౌ జ్వలంతౌ చాపదండౌ - తత్ర తదానీం - మధ్యస్థాయాః కర్ణార్జునమధ్యగతాయాః రంగభూదేవతాయాః యుద్ధస్థలదేవతాయాః. తాటంకయోః కర్ణభూషణయోః ఆభాం - ఆదధాతేస్మ చక్రతుః. కర్ణికేఇవ కేజతురిత్యుత్ప్రేక్షా-శాలినీ వృత్తమ్. ౫౧. అవకర్ణ్యేతి. సహస్రం దృష్టయో నేత్రాణి ఘృష్టయః కిరణాశ్చ యయోస్తయోరింద్రసూర్యయోః సుతయోః అర్జునకర్ణయోః శరాసోచాసోపల్లీఇవ తయోర్ఘోషం గుణటంకారం - దివ్యాకాశే - తత్ర తదానీం అవకర్ణ్య - వీణాశిల్పమస్య వైణికస్తస్య తాపసస్య నారదస్య మహతీ ప్రీతిస్సంతోషోఽభూచ్చ-నైవాభూచ్చేతి యత్తచ్చిత్రం. అంతర్లీనతాళలశబ్దాంతరత్వేన లోకోత్తరత్వాత్స్వవీణారవాంతర్ధికరత్వాచ్చేత్యాశ్చర్యం - అతఏవ వైణికేతి విశేషణస్యోక్తతాత్పర్యగర్భత్వాత్పరికరాలంకారః. దోపచ్ఛందసికం. ౫౨. ఉల్లోలేతి. ఉల్లోలం అత్యున్నతం యథాతథా కల్లోలితః వర్ధితః దోర్విలాసః బాహుప్రతాపః యాభ్యాంతౌ. తారకాదిత్వాదితచ్ - యథా వ్యాఖ్యానాత్. ని. 'మహత్యుల్లోలకల్లోలా'వితి తరంగవిశేషపర్యాయశోనసారేణ పౌనరుక్త్యం. ఉపేంద్రః కృష్ణః మద్రేశ్వరశల్యశ్చ సారథిర్యయోస్తౌ అర్జునః కర్ణశ్చ ద్వౌ - రుషా కోపేన అవలీఢా భూర్ణాసంతౌ - పరస్పరం భల్లానాం కులైరుపావ్రణేనేతి జాతావేకవచనం - అవలీఢా ఆభూతాం సవ్రణావభవతాం. ని. 'వ్రణోఽస్త్రియామిర్మరు'రిత్యమరః. అత్ర రుషావలీఢావరుషావలీఢావితీయమక

లీక్షా. ౫౨. ప. కర్ణాయ రేంద్రసుతకార్ముకవల్లివాంఛా ర్నిరంధ్రితేఽంబర తలే నిబిడైః కృష్ణతైర్కైః, అభ్యాగతానమరభావమపేత్య వీరా న్పశ్చ ప్రచ్ఛ వైణికమునిః ప్రథనప్రకారాన్. ౫౩. ప. పాణినా తదను భానునందనే కర్ణగాస్త్ర మచిరేణ గృహ్ణతి, పూర్వమేవ నిఖిలాప్సరఃకులాత్సా దధౌ వరణమాల్యమురర్వశీ. ౫౪. ప. సవ్యసాచిహననాయ శరాసే సంహితే రవిభువా భుజగాస్త్రే, నంచనద్విషతయవత్త్వమయం స్వస్వస్య కల్పకపనేన సహేంద్రః. ౫౫. ప. రవితనయవిముక్తమస్త్ర మేత

భేదనిరోధాభాసయోశ్శబ్దార్థాలంకారయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ౫౩. కర్ణేతి. కర్ణస్య అమరేంద్రసుతస్యార్జునస్యేవ ద్వయోః కార్ముకే కాలపృష్ఠగాండీవే వల్గ్యావివ తాభ్యాం - వాంఛైః విసృష్టైః-నిబిడైః సాంద్రైః పృషతైర్బాణైః. అంబరతలే నీరంధ్రితే నిరంతరితేసతి ఆచ్ఛాదితేసతీతి యావత్ - నీరంధ్రమంబరతలే నిబిడఛిద్రపాతే నీరంధ్రయథాతథా నిబిడే సాంద్రే సతీత్యర్థః. వైణికో మునిర్నారదః. తదా అమర భావం దేవత్వం ఉపేత్య అభ్యాగతాస్వీరాన్ ఆపరావృత్య మృతాన్ - ప్రథనస్య కర్ణార్జునద్వంద్వయుద్ధస్య ప్రకారాన్విశేషాన్ - పప్రచ్ఛపృష్టవాన్. పృచ్ఛేర్దుహాది త్వాద్ద్వికర్మకత్వం. అత్ర సారథస్య తాదృగ్వీరపృచ్ఛాసంబంధేఽపి సంబంధ్యంతరపాతిశయోక్త్యా కర్ణార్జునయుద్ధస్య లోకోత్తరత్వప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. వసంతతిలకా. ౫౪. పాణినేతి. తదను భానునందనే కర్ణే - పాణినా పన్నగాస్త్రం నాగాస్త్రాభిమంత్రితబాణం - అచిరేణ ద్రుతం గృహ్ణతిసతి - ఆర్జునవధాయేతి శేషః. సా పురార్జునమఖిలస్య హతకామత్వేన ప్రసిద్ధా ఊర్వశీనామామరాంగనా నిఖిలాత్ అప్సరసాం కులాత్ పూర్వమేవ - వరణమాల్యం దధౌ గృహీతవతీ - చిరంతనోత్కటానురాగాదితిభావః. అత్ర కర్ణకర్తృకార్జునవధార్థనాగాస్త్రధారణస్య విశేషణగత్యా ఊర్వశీవరణమాల్యధారణహేతుత్వాత్ - కావ్యలింగధ్వనిః. రథోద్ధతా. ౫౫. సవ్యేతి. రవిభువా కర్ణేన-సవ్యసాచిహననాయ అర్జునవధార్థం - శరాసే కాలపృష్ఠే భుజగాస్త్రే సంహితే సంయోజితేసతి - ఇంద్రః స్వస్యకల్పకపనేన సహేంద్రేవ నందనోద్భవయ వత్త్వం - అమంస్త సంభావితవాన్ - నార్జునజయంతాభ్యాం - కింతు జయంతనం దనవనాభ్యామేవేత్యర్థః. ఆసివార్యమేతదస్త్రం హన్యేవార్జునమితి సంభావనం శ్లోక ద్వయేఽపూర్వర్వశ్యా ఇంద్రస్యచ మాల్యగ్రహణోక్తరోదయహేతుగతిధ్వన్యం- అత్రాపి పూర్వవత్కావ్యలింగం. ౫౬. రవీతి. రవితనయేన కర్ణేన విముక్తం ఏతదస్త్రం- దివ్యాకాశే రసనయోర్జిహ్వయోర్యుగళం - బహిశ్చలత్వాత్ ప్రసారయత్సత్-అమం

ద్ధిని రసనాయుగళం బహిర్విసన్వత్, అహ మరిమధునా ద్విథా కరో మీత్యభినయకేళి మివాదధ ద్బభాసే. ౫౭. ప. ద్విథా విథాతుం విజయం శిరోథావథాపతంతం సపరిసృపం తం, నిరీక్ష్య పాదేన నిజేన శార్ఙ్గీనిమజ్జయామాస శతాంగముర్వ్యాం. ౫౮. ప. ఆనేనిమగ్నస్య హారే ర్గుపాయా త్తదాశతాంగస్య కిరీటినోఽస్య, గర్భేఽవకాశం కిలబాంధవేన శంభోశ్శతాంగో ధరణీవ్యతానీత్. ౫౯. ప. తతఃకు రూణామివ పుష్కరాంతే శ్వేళార్భటీం జృంభయతాత్మనశ్చ, ఉగ్రా హినా తస్య కిరీటశృంగమగ్రాహి నాకేంద్రభయేన సాకం. ౬౦. ప.

ఆరిం స్వస్యమాతృవంతారమర్జునమధునా - ద్విథాకరోమి ఖండయామీత్యుక్తప్రకారామభినయకేళిం ఉక్తార్థాభివ్యంజకాంగికచేష్టాం - ఆదధదివేత్యుత్ప్రేక్షా - బభాసే. ౫౭. ద్విథేతి. ఆథ విజయమర్జునం - శిరోథాగ్రీవాయాం ద్విథావిథాతుం కర్తుం ఆపతంతం ఆగచ్ఛంతం - తం పూర్వోక్తం సరీసృపం నాగాస్త్రం సమీక్ష్య - సః శార్ఙ్గనామ ధనురస్యాస్తీతి శార్ఙ్గీ కృష్ణః. శతాంగం ఆర్జునరథం - నిజేన పాదేన-ఊర్వ్యాం భూమా నిమజ్జయామాస మగ్నీచకార - బాణఖ్యోదర్జునం స్రంసితుమితి భావః. నిజేన భారేణేతి పాఠాంతరం-ఉపేంద్రవజ్రా. ౫౮. ఆనేమీతి. వారేరుపా యుక్త్ పాదనిష్పీడనరూపాత్-ఆనేమి చక్రాంచలాయఃపట్టికాపర్యంతం మగ్నస్య కిరీటినోఽర్జునస్య సంబంధినోఽస్యశతాంగస్య శంభోశ్శతాంగః రథః. అతఏవ ధరణీ భూమిః. బాంధవేన కిల రథత్వసాజాత్యకృతేనేత్యుత్ప్రేక్షా-గర్భే అంతశ్చ అవ కాశం-వ్యతానీత్ దదావిత్యర్థః. ఉపేంద్రవజ్రా. ౫౯. తతఇతి. తతఃకురూణాం దుర్యోధనాదీనాం-శ్వేళార్భటీం 'నాగాస్త్రేణార్జునోహత' ఇత్యాద్యాకారకసింహనా దాధత్యనివ-ఆత్మనశ్చ శ్వేళస్య గరళస్య ఆర్భటీం జ్వలనప్రాచండ్యం-పుష్కరాంతే ఆకాశాగ్రే - జృంభయతా ప్రకటయతా - ఉగ్రేణ ఘోరేణ ఆహినా నాగాస్త్రేణ తస్య ఆర్జునస్య కిరీటం ఇంద్రదత్తం శృంగం శిఖరమివ కిరీటశృంగం - నాకేంద్రస్య మహేంద్రస్య భయేన సాకం నాగాస్త్రాదర్జునమరణభీత్యాసహ అగ్రాహి అపహృతం కిరీటమాత్రహరణేన పుత్రనిపత్తిభయమింద్రోజహావిత్యర్థః. స్వరూపవానేః స్వారస్యవా నిరాకాస్యేతిభావః. అత్ర నాకేంద్రభయేనసాకమితి సహోక్త్యలంకారేణ కిరీటహర ణస్య దోషస్యాపి గుణత్వకల్పనాత్మకతేకాలంకారప్రతీతేరలంకారేణాలంకారధ్వనిః. జృంభయతాత్మనశ్చేత్యేవ పాఠః కురూణామితి పష్ఠ్యంతేనాన్వితద్వితీయాంతశ్వే ళార్భటీపదేన పునర్ద్వితీయాంతాన్వయే ప్రక్రమవిరోధాదుపేక్ష్యః. ఉపజాతిః. ౬౦.

తతస్స్నేహరసార్ద్రీస్థం పతఙ్గపతీ భుజంగమం, తతక్షకః కిలపార్థస్య వర్ధయామాస సాయకః. ౬౧. ప. దంతీంద్రపాదాతరథాశ్వభేదీ కుంతీ కుమార స్సహరేర్నిదేశాత్, రాధేయకాయే వివిధాస్త్రజాలమాధేయ మేవ వ్యధిత ఋణేన. ౬౨. ప. సర్వేషు యాచకజనేషు బహుప్రదత్వా త్ఖర్వేతరాదృతి రయం ఖమణేః కుమారః, పార్థస్య మార్గణగణం పతితం శరీరే సార్థం వ్యధాదభిమతం స వితీర్య జీవం. ౬౩. ప. కర్ణేఽథ కర్ణం

తతఇతి. తతః స్నేహరసేన తైలేన ప్రేమ్ణాచ ఆర్ద్రీస్థితం. పక్షైః శ్యేనగరుద్భిః పతన శీలః పాతీ ఉత్కటస్వాభిమానవాంశ్చ పార్థస్య అర్జునస్య సాయకః బాణపీవ తక్షతీతి తక్షః. వాశ్యాదిర్దారుభేదకః నాగరాజశ్చేతి వ్యస్తరూపకం - తం నాగాస్త్ర రూపం భుజంగమం-ఆశ్వసేనం పునరాగచ్ఛంతమితిశేషః. వర్ధయామాస లవశశ్చిచ్ఛేద-ఆశిశ్చకారేతి - కర్ణనాగాస్త్రాశ్వసేనస్య తక్షకపుత్రత్వాదితిభావః. సమస్తవస్తువర్తిత్వే సావయవరూపకం. ౬౧. దంతీతి. దంతీంద్రాః గజశ్రేష్ఠాః పాదాతాః పాదచారిణః రథా ఆశ్వాశ్చ తాన్ భినత్తీతి భేదీ-స కుంతీకుమారోఽర్జునః. హరేః శ్రీకృష్ణస్య నిదేశాత్ ఆజ్ఞాయాః-విప్రశాపాద్రథో భువి మగ్న స్తతోఽద్యైవ జేయోఽయంనత్వన్య థామాచాన్యథావిచారయేత్యాత్మకాయాః. వివిధం అస్త్రజాలం రాధేయస్య కర్ణస్య కాయే శరీరపీవ-నతు దంతీంద్రాదావిత్యర్థః. ఋణేన ఆధేయం స్థిరం - వ్యధిత చక్రే. దధాతేః కర్తరిలజి తజ్. లాటానుప్రాసః. ఇంద్రపద్రా. ౬౨. సర్వేష్వితి. బహుప్రదత్వాత్ మహాపదాన్యత్వాద్ధేతోః. సర్వేషు శత్రుమిత్రోదాసీనభావైః త్రివిధేష్వపి మార్గణగణేషు యాచకబృందేషు-ఖర్వేతరా అనల్పా ఆదృతిరాదరణం యస్యతథోక్త స్సోఽయం ఖమణేస్సూర్యస్య కుమారః కర్ణః. శరీరే పతితం స్వాంగే సక్తంపార్థస్య అర్జునస్య సంబంధినం మార్గణగణం యాచకబృందంచ - అభిమతమత్యంతమిష్టం జీవం ప్రాణధారణం వితీర్య-సార్థం సప్రయోగమనం-వ్యధాత్ చక్రే. దధాతేర్వ్యుత్పాద్యార్థలుక్ - సిసర్జవదాన్యానాం కిన్న జేయమితిభావః. కర్ణోమహాదేర్వ్యర్థః. అత్ర బహుప్రదత్వప్రయుక్త సర్వయాచకమహాదరస్య విశేషణగత్యా పార్థమార్గణసప్రయోజనీకరణహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగం. మార్గణశబ్దశ్లేషభిత్తికాలబ్ధయాచకబాణద్వయా ఽభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితమితి తయోరంగాంగిభావేనసంకరః. అత్ర మార్గణేష్వేవాపపాతః. యాచకజనేష్వితిపాతః పర్యాయభంగాఖ్యదోషదుక్తస్వారస్యాయోగాచ్ఛోపేక్ష్యః. వసంతతిలకా. ౬౩. కర్ణఇతి. ఆథ కర్ణే కర్ణేంద్రియమాత్రస్య శ్రోత్రస్యైవ పాత్రే కథమేసతి-సతు నేత్రస్యేత్యర్థః. నామమాత్రశ్లేష

ద్రియమాత్రపాత్రే దుర్యోధన శోకరసే మమజ్జ, అభ్యాసభూమాన మివాధిరోఢుం మనాగతస్య హ్రద మజ్జనస్య. ఉర్. ప. తతస్స్వకీయస్య తనూభవస్య వధాజ్జలస్నాతుమనా ఇవ ద్రాక్, మందాయమానద్యుతి నూలభారీ మరీచిమాలీ చ మమజ్జ సింధౌ. ఉశి.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే
ఏకాదశః స్తబకః.

త్వేన మృలేసతీ,నూపత్-దుర్యోధనః శోకరసే దుఃఖాదా అనాగతస్య భవిష్యతః. హ్రదే పుజ్జనస్య అభ్యాసే పరిచయే భూమానమతిశయం అధిరోఢుం లబ్ధుమివేత్యు త్ప్రేక్షా. మమజ్జ - మజ్జతేఃక ర్తరిలిట్ - అత్ర కర్ణనిధనస్య దుర్యోధనశోకాబ్ధిమజ్జన హేతుత్వాత్ప్రదార్థహేతుకం కావ్యలింగమిత్యుత్ప్రేక్షోజ్జీవకమితి ద్వయోరంగాంగిభా వేన సంకరః. ఉపజాతిః. ఉర్. తతఇతి. తతః మరీచిమాలీచ సూర్యోఽపి-స్వకీయస్య తనూ భవస్య కర్ణస్య వధాత్ ద్రాక్ ద్రుతం జలాని స్నాతుం మనో యస్య తథోక్తఇవే త్యుత్ప్రేక్షా - మందాయమానాయాః క్షీణీభవంత్యాః ద్యుతిమాలాయాః కిరణప ఙ్క్తేర్-రాశేరః అతిశయోఽస్యాస్తీతి భారీసన్ - సింధౌ సముద్రే - మమజ్జ అస్తంజగా మేత్యర్థః. 'ఇష్టదేహీకామాలానాం చిత్రగుప్తలభాశేష్వి'తి మాలాశబ్దస్య హ్రస్వాంతత్వం మరీచిమాలీచేతి చకారేణ దుర్యోధనసముచ్చయః. ఉపజాతిః. ఉశి.

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందవందనకందళితానందసాంద్రస్య
కురవికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ
చంపూభారతవ్యాఖ్యాయే లాస్యాభిఖ్యాయే
ఏకాదశః స్తబకః.

ద్వాదశోస్తబకః.

౫. శల్యం తతః పరమంతికులస్య చిత్తే శల్యం దిశంత మనిశం రమణిః కురూణాం, కల్యం రణేషు పృతనాధిపతిం విధాయ తుల్యం త్రివిష్టపపతే స్స్వమమన్యతాసౌ. ౧. ప. తత్తాదృశం తనను బాహుబలేన శత్రూనాకంపయంతమమరావళిమస్తకేన, శక్త్యానిహత్య యుధి శల్యమజాతశత్రోః పాణి ర్దధా ప్రథమతః పరహింసకత్వం. ౨. ప. అతం సుబలాత్మజం ఋణా రవగత్య ప్రియపాశకం పృథ్వీ, యమదాపితే

శల్యమితి. తతఃపరం కర్ణానంతరం - కురూణాం రమణిః అసౌ దుర్యోధనః రణేషు కల్యం సమర్థం - అతఏవ అరాతికులస్య శత్రుబృందస్య చిత్తే శల్యమివ శల్యం దుఃఖం అసిశం దిశంతం పర్వంతమిత్యర్థః. శల్యం కర్ణసారథిం - పృతనాధిపతిం సేనానాయకం విధాయ కృత్వా - స్వమాత్మానం త్రివిష్టపపతేరింద్రస్య తుల్యం - అమన్యత సంభావితవాన్ - అత్ర దుర్యోధనస్యాత్మనేంద్రతుల్యత్వసంభావనాం ప్రతి శల్యసేనాపతిత్వవిధానస్య హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకాక్యలింగేన శల్యస్య దేవసేనానీసామ్యప్రతీతేరుపమాలంకారేణాలంకారధ్వనిః. వసంతతిలకా. ౧ లదితి. తదను బాహ్వోర్బలేన మదేనేతి శౌర్యదర్పేణేత్యర్థః. శత్రూణాం అమరావళేః దేవబృందస్య మస్తకేన శిరసాసహ ఆకంపయంతం - ఏకత్ర భీత్యా పరత్ర శ్లాఘయేతిభావః. అతఏవ తం తమివ తత్తాదృశం అనుపమప్రతాపమిత్యర్థః. శల్యం యుధి - అజాతశత్రోర్ధర్మరాజస్య పాణిః. శక్త్యాసామాయుధేన సామర్థ్యేనేవ. నిహత్య ప్రథమతః ప్రాథమికం - పరేషాం శత్రూణాం హింసకత్వం హింసాం దధా - శల్యసేనాధిపత్యదివసే యుధిష్ఠిరః ప్రథమమవధీత్సేనాపతిమిత్యర్థః. అనేన వస్తునా దినదశకాదికృతశీష్మాదిసేనాపతిపథాదర్జునాదభ్యధికోఽయం యుధిష్ఠిరఇతి ప్రతీతేర్వస్తునా వస్తుధ్వనిః. అజాతశత్రోర్యా పరహింసాయా అనుచితత్వాత్పాణిత్యుక్తిచమత్కారశ్చ. ఉక్తమేవేదం వృత్తం. ౨. అథేతి. అథ యుధిష్ఠిరేణ శల్యవధానంతరం - ప్రశస్తః పరాక్రమోఽస్యాస్తీతి పరాక్రమీ - యమయోర్యుగ్మజాతయోః నకులసహదేవయోర్మధ్యఇత్యర్థః. ప్రాథమికః నకులః కృతాంతయోః ప్రథమికఇతిచ - ప్రియాః ఇష్టాః పాశకాః అక్షాః యస్య తం

పాశకం వ్యథాద్యమయోః ప్రాథమికః పరాక్రమీ. 3. ప. అథ యుద్ధ తపర్దుస్సహశ్రీర్హరిదభ్యంతరథావదాత్మఘోషం, సహతేస్మన కించి దప్యలూకం సహదేవస్య భుజప్రతాపభానుః. ర. జ్వాలం విష్క్రమివ దానవిధా కృశానో శోణం దధచ్చమరవాలముదస్య చాపం, పార్థే నిహంతరి రిపూనథ కాందిశీకా ద్రోణాత్మభూకృపముఖా స్సహసా బభూవుః. ళి. గ. ఇత్థం సోదరదాయాదవరూథినీనాం రణక్షితౌ పరి క్షయమభినీక్ష్య బహీయసా సాధ్వసేన మనసి విరచితప్రథమప్రవేశః

ప్రయః పాశోనామ యమాయుధః యస్య తత్కం. శైషికః కప్ప్రత్యయః ఇష్టాధ మంచేచ తం ద్యూతనిపుణం సుబలస్య గాంధారరాజస్య ఆత్మజం శకునిం - ఆవగత్య సమేత్య - తీర్ణాన్నతువిలంబాదిత్యర్థః. యమేన అంతకేన స్వానంతరయుగ్మజాలేన లేన ప్రయోజ్య కర్త్రా. సహదేవేనేతిచ దాపితః కణే విన్యాసితః పాశః కాలపాశః యేన తత్కం. పాశకః అక్షః యేన తమితిచ - వ్యధాచ్చక్రే శకునిమవధీదిత్యర్థః. అత్రప్రియపాశకస్య ప్రదాపితపాశకత్వోక్తేః శ్లేషప్రతిభోత్థాపితస్సమాలంకారః. వైతాళీయం వృత్తం. 3. అథేతి. అథ శకునివధానంతరం యుద్ధేనైవ తపర్తునా గ్రీష్మేణ దుస్సహో శ్రీ ప్రకాశః యస్య తథోక్తః. సహదేవస్య భుజయోః ప్రతాపవివ భానుస్సూర్యః. హరితాం దిశాం అభ్యంతరే మధ్యే ధావంతః వ్యాప్నువంతః పలాయ మానాశ్చ ఆత్మఘోషాః స్వసింహనాదాః వాయుసాశ్చ యస్తాత్తం - 'ధ్వాంక్షాత్మఘో షఃశివి కాకపర్యాయేష్వమరః. ఉలూకం శకునిపుత్ర మేవ దివాంధనామ పక్షిభేద మితి శ్లిష్టరూపకం - కించిదీషదపి నసహదేస్మ - సహదేవః ఉలూకం జఘానేత్యర్థః. శ్లిష్టాశ్లిష్టసావయవరూపకం - ఔపచ్ఛందసికం. ర. జ్వాలమితి. అథ శోణమరుణం-అత ఏవ దానవిధా స్వేనార్జునాయ వితరణక్రియాయాం విష్క్రం విశేషేణ లగ్నంకృశానోర గ్నేర్జ్వాలంశమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా-'ద్వయోర్జ్వాలకీలాభిని జ్వాలాశబ్దస్య ఘుంస్థ స్యాభ్యనుశాసనాత్ - చమరవాలం బిభదచామరం సఘత్ చాపం గాండీవముదస్య ఉన్నమ్య-పార్థేఽర్జునే రిపూణ్ హతశిష్టాన్ నిహంతరి మారయతిసతి-ద్రోణాత్మభూ ఆశ్వత్థామా కృపస్తన్మాతులశ్చ ద్వా ప్రముఖా యేషాంతే హతశిష్టాః కారవీయాః సహసా కాందిశీకాః భయాద్భ్రాంతాః పలాయితాఇతియావత్. ని. 'భయాద్భ్రాంతకాం దిశీక'ఇత్యమరః. బభూవుః. వసంతతిలకా. ళి. ఇత్థమితి. ఇత్థముక్తప్రకారేణ - సోద రాణాం దుశ్శాసనాదీనాం దాయాదానాం భీష్మసోమదత్తాదీనాం వరూథినీనాం సేనా నాంచ దాయాదానాం అర్జునాది సుతానామితివా. ని. 'దాయాదౌ సుతబాంధవా

క్వచన దుర్జేయదేశే గుంఢావస్థితిరేవ మహతీ మమాయుష్టోమేష్టిరిత్యాలోచ్యశుడితి ఘుటితకవచావగుంఠనః పన్నగకేతన స్సమంతపంచక సామంతం సాగరగంభీరం త్వరితనామానం కంచనహ్రదం హ్రద మాసాద్య సుదుశ్చేన చిరధార్యమాణాం క్షోణీం త్వయైవ సమర్పయిష్యామీతి పాతాళవాసినః పన్నగాధిపతే ర్ద్విసహస్రలోచనేషు రహసి వాచా నివేదయితుమివ దూరందూరం నిమజ్య స్వవిద్యయా సర్వ మభ్యంభః స్తంభయామాస. ఉ. ప. బకహంతా పురాయోఽసౌ ధార్తరాష్ట్రవధోద్యతః, ఇతి భీతస్య రాజ్ఞోఽస్యయుక్తం కాసారమజ్జనం. ౭. ప. దరిషు

వీత్యమరః రణకీతౌ పరితః ఋయం నాశం అభివీత్య-మభీయసా భూయిష్ఠేన సాధ్వసేన భయేన మనసి - విరచితః ప్రగమః అపూర్వః ప్రవేశః యస్య తథోక్తస్యాధ్వసాక్రాంతచిత్తఇత్యర్థః. ఆయమేవ కృచన దుర్జేయే దేశే గుంఢం యుధాతథాఅవస్థితిరేవ మహతీ శ్లాఘ్యా ఆయుష్టోమః జీవితకాలసమూహమివ ఇష్టిః యాగవిశేషః ఆయుష్టోమస్య ఇష్టిః తజ్జనకయాగఇతివా. నిశ్చితోపాయశ్చ - ఇత్యుక్తప్రకారం ఆలోచ్య - శుడితి సత్వరం ఘటితం కృతం కవచస్య ఆవగుంఠనం ధారణం యస్య తథోక్తః. పన్నగస్సర్పః కేతనే యస్యసః దుర్యోధనః సమన్తానాం నామ తీర్థానాం కురుక్షేత్ర స్థానాం పంచకస్య సామంతం సమీపే వర్తమానం-సాగరమివ గంభీరం అగాధం-త్వరితమితినామ యస్యతం-కంచన మహాంతం విస్తీర్ణం హ్రదం సరః ఆసాద్య ప్రాప్య మమ భుజేన చిరం దీర్ఘకాలేన ధార్యమాణాం క్షోణీం భూమిం-హేపన్నగాధిప త్వయ్యేవేత్యేవకారేణ యుష్మదిరవ్యవచ్ఛేదః. సమర్పయిష్యామీత్యుక్తప్రకారేణ వచసా పాతాళవాసినః పన్నగాధిపతేశ్శేషస్య ద్విసహస్రయోర్లోచనేషు శ్రవణాత్మకేషు - రహసి వాచా నివేదయితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - దూరందూరం అత్యంతదూరంయథాతథా-పీప్సయా ద్విర్భావః. నిమజ్జ్య స్వవిద్యయా జలస్తంభిన్యా సర్వమంభోజలమపి మహాహ్రదీయం స్తంభయామాస. ఉ. బకేతి. పురా ఏకచక్రావాసమయే ప్రగమితిచ - బకానాంనామ పక్షీణాం బకస్య ఆసురవిశేషస్యచ హంతా అసౌ భీమః. అద్య పశ్చాచ్చ ధార్తరాష్ట్రానాం నీలమంసానాం ధృతరాష్ట్రసుతానాంచ వధే ఉద్యతః ఉద్యుక్తః ఇత్యుక్తహేతోర్భీతస్య అస్య-రాజ్ఞో ధార్తరాష్ట్రస్య-కాసారే సరసి-మజ్జనంయుక్తం ఉచితమేవ-కాసారవాసినామన్యత్ర హంతర్యాగతే శేషాణాం పలాయనస్య మజ్జనస్య లోకసిద్ధత్వాదితిభావః. అతఏవానురూపసంఘటనాత్కస్యమాలంకారః శ్లేషశ్చిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితఇతిద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౭. దరీ

వాశిఖరితటేషు రిషు వా పురీషు వా గుహవనవల్లరీషు వా, తిరోభవేదయమితి తం సమూర్ధితుం రణస్థలాత్పవనసుతోఽథ నిర్యయౌ. ర. ప. అపరైరపి సోదరైర్ భద్రదాసీ మనుయాతస్య జయార్థసిద్ధయేఽస్య, శతమన్యుభవః ప్రరేప దిష్ట్యా శబరః కశ్చన సన్యధా స్వనాంతే. ర. గ. అథ తేన కృతాంబలినా సవినయం నివేదితాయాం సార్వభౌమలక్షణోపేతాయాం చరపఙ్క్తౌ లక్ష్యమాణైః సలిలమాహర్తుం వనదేవతాభిరాహితై

ష్వితి. అగ్ర ఆయు దుర్యోధనః-వరీషు గుహాసువా. శిఖరాం శైలానాం తటీషు ప్రపాతేషు యాయుర్యకి నిర్ఝరాస్తాసువా పురీషు నగరేషువా-గుహానాసు సాంద్రాసు వనేషు ఆరణ్యేషు వల్లరీషు గుల్మేషువా-తిరోహితో భవేత్ అంతర్ధాతాస్మాల్లోట్-ఇత్యుక్తప్రకారేణ ఆలుప్యేతి శేషః. పవనసుతశ్చేతి. తందుర్యోధనం-మార్గితుం ఆన్వేషితుం-రణస్థలాత్ నిర్యయౌ నిర్గతవాన్. 'శత్రుశేషం సతేషయే'దితినాన్యాయాదితిభావః. రుచిరాప్పృత్తమేవత్. 'చతుర్భిర్హైయంగవీనం రుచిరాజభస్మైగౌరి'తిలక్షణాత్. ర. అపరైరితి. తదానీం దుర్యోధనాన్వేషణసమయే - అపరైస్సోదరైర్భిమ్రైర్ భర్మరాజాదిభిః అనుయాతస్య తత్రతత్రాన్వేషితుమనుగతస్య అస్యాం భీమస్య-జయరూపార్థసిద్ధయే-శతమన్యుభువోఽర్జునస్య పురాతపశ్చర్యాకాలనివ-కశ్చన ఏకః అనిర్వాచ్యమహిమాగ-శబరః కిరాతః కుహనాకిరాతవేషశ్చ - వనాంతే బల్వహ్రదసమీపే హైమవతారణ్యమధ్యేచ సన్యధాత్ సన్నిధంప్రాప్తవాన్. ని. 'దిష్ట్యేత్యవ్యయం' ఆనందేసోదరైరపితివా యథాభారతం యోజనీయం. ఉభయథాప్యుపమాశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితా. ఔపచ్ఛందసికం. ర.ఆథేతి. ఆకృతః అంజలిః నమస్కారో యేన తథోక్తేన-తేన శబరేణ-సవినయం నివేదితాయాం సార్వభౌమస్య చక్రవర్తినః యానిలక్షణాని తత్ర రథకలశధ్వజాదిరేఖాః తైరుపేతాయాం-అంకితాయాం పదానాం పాదన్యాసానాం పఙ్క్తౌ - లక్ష్యమాణైః దృశ్యమానైః వనదేవతాభిః సలిలమాహర్తుం ఆనేతుం ఆహితైస్సంపాదితైః కలశైరిన స్థితైరిత్యుత్ప్రేక్షా - కలశైః కలశాకృతిరేఖాభిరంకితశ్చిహ్నితః అవతారపథః సోపానమార్గః యస్యతస్మాత్ - సంగరరంగే యుద్ధభువి ప్రయుక్తానాం యోద్ధృన్యోన్యం ప్రక్షిప్తానాం వీరాణామాయుధానాం సనిధే సమీపే అభ్యస్తం ఆవృత్త్యాగృహీతం తైక్ష్ణ్యం పాటవ్యం యైస్తథోక్తానీవస్థితానీత్యుత్ప్రేక్షా - నిశితత్వపాటవ్యయోరభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితా ఉత్ప్రేక్షాసంసృష్టాచ - మారుతేర్భీమస్య వచనాని నిశమ్య శ్రుత్వా విశాలరతిదీర్ఘైః. క్రోధేన భీమవచనశ్రవణజనితేన యే నిశ్వాసాస్తైరుపగి జలోర్ధ్వభాగే

రివ కలశైశ్చ రంకీతావతారపథాత్సంగరరంగప్రయుక్తవివిధాయుధసవిధా
భ్యరుతత్తైర్భ్యానీవ పరుషపరుషాణి మారుతివచనాని నిశమ్య విశాలైః
క్రోధనిశ్వాసైశ్చ రుపరి కోరకితబుద్బుదకలకలోదయాత్తస్తా జ్జలాశయా
దుత్తీర్య మానినా మగ్రణీ స్సుయోధనో ధీరధీరమనా స్తాదృశేన
భీమేన సహ భయానకం గదాగదికలహం సరభస ముపచక్రమే. ౧౦.
ప. ఆజగామ స సరస్వతీతటా దాజీసీమ్ని బలవా న్బల స్తదా. జాయతే
సహ యదాఖ్యయాఖలు భద్ర దేవగదయో స్సమాగమః. ౧౧. ప. తత్ర
విస్మయకరం గదాహావం పశ్యతోఽస్య సహ సంముదా శ్రుభిః, పుష్ప

కోరకితస్సంవర్ధితః బుద్బుదానాం యేకలకలాః కోలాహలధ్వనయః తేషాముదయః ఆ.
ర్భావః యస్మిం స్తస్మాత్-త్వరితనామ్నః. జలాశయాత్ మహాహ్రదాత్ - ప్రశస్తః
మానః చిత్తసమున్నతిః యేషాంతేషాం. మధ్య ఇత్యర్థః. అగ్రణీః శ్రేష్ఠః. ఆతవీవ ధీర
ధీరం మహాత్యామపద్యపి ఆవికృతం మనః యస్యసః సుయోధనః. ఉత్తీర్య తీరంప్రాప్య
తాదృశేన అతిపరుషభాషిణా భీమేనసహ - భయానకం లోకైకభయంకరం - గదా
గదికలహం గదయాగదయాప్రవృత్తంయుద్ధం కర్తుం - సరభసం సత్వరం - నతు విలం
బాదిత్యర్థః. ఉపచక్రమే ఆరబ్ధవాన్ - 'కలహాయితం యుద్ధక్రీడామి'తిక్వాచిత్కపా
ఠః. గదాగది శబ్దనపుంసకత్వభయానకేత్యనుప్రాసద్వయానురూప్యేణ రమణీయః.
ఆత్ర 'యదచేతనోఽపి పాదైః స్పృష్టః ప్రజ్వలతి సగితుసకాంక్షః, తత్తేజస్వీపురుషః.
పరకృతవిక్రియం కథంసహేత' ఇతి న్యాయాత్పురుషభాషణశ్రవణస్య హృద్యోత్తరణం
ప్రతిపస్య గదాయుద్ధోపక్రమం ప్రతి హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకకావ్యలింగధ్వయ
మంగాంగిభావేన సంకీర్ణమత్రోల్లేఖః సంసృష్టి సంసృష్టంచ. ౧౦. ఆజగామేతి. తదా
భీమదుర్యోధనయోర్గదాయుద్ధసమయే-బలవాంశ్చౌర్యశాలీ-సః బలః బలరామః. సర
స్వత్యానామ నద్యాస్తటాత్ ఆజసీమ్ని యుద్ధదేశే - ఆజగామ ప్రాప్తవాన్ - యస్య
బలరామస్య ఆఖ్యయా బలేతిసంజ్ఞాశబ్దేన సహ భద్రేతి జేవేతిచ పదయోస్సమాగమః
బలభద్రః బలదేవఇతిచోత్తరపదేన సంబంధః. భాయతేభవతీతిభలు-ఖలుశబ్దో వాక్యా
లంకారే-సబలఇతియోజ్యం. ౧౧. తత్రేతి. తత్ర ఆజసీమ్ని విస్మయకరం గదాహవం
భీమదుర్యోధనయోర్గదాయుద్ధం పశ్యతః అస్య బలరామస్య - సమ్ముదా శ్రుభిరానందబా
ష్పైస్సహ-సురభిగంధిః మనోజ్ఞామోదా పుష్పవృష్టిః పుష్ప-రాదంతరాద్భుతయోర్భీమ
దుర్యోధనయోరుపాంతయోస్సమీపదేశయోః-ఆపతత్ పతతిస్మ ఆత్రానందబాష్ప

వృష్ణి రుభయో రుపాంతయోః పుష్కరాత్సరభిగంధి రాపతత్. ౧౨. ప. ప్రవివేద కులాలచక్రవద్భ్రమితో స్తత్రతయో ర్ద్వయో ర్భిదాం, న బలో న హరిర్న పాండవా న సురా నాశ్వముఖా న చారణాః.౧౩. ప. మన్మామథారిమృదులం వసనం విమథ్నా త్యేతత్సదేత్యతిరుషేవ యదూద్వహస్య, నేత్రేణ సూచిత మరే రథ సక్థియుగ్మంచూర్ణీచకార గదయా శ్వసనస్య సూనుః. ౧౪. ప. తత్రాథ కారకమివాద్రిసుతాకుమారో జిత్వా సుయోధనమసౌ శిబిరందినాంతే, పర్యంక పృథాతనుభువాం వసుధాధిపత్యమేత్య ష్షడ్భిర్ముఖై ర్జనితశంఖరవోజగామ. ౧౫. ప. భూయోఽపి సాయమనలాయమహాప్రదానే భాసాం ప్రభోరివ కరా

వృష్ట్యోస్సాహిత్యాత్సాత్సవో క్తిరలంకారః. 'సహోక్తిస్సహభావశ్చేద్భాసతేజనరంజనా'ఇతిలక్షణాత్ వృత్తంపూర్వవత్. ౧౨. ప్రవివేదేతి. తత్ర గదాయుద్ధే కులాలస్య కుంభకారస్య చక్రవత్ ఘటజనకమివ భ్రమతోర్గదాయుద్ధగతివిశేషైర్వర్తులంధావతోర్ద్వయో స్తయోర్భీమదుర్యోధనయోః భిదామయం దుర్యోధనోఽయం భీమఇతి మిథోవైలక్షణ్యం - బలోఽపి నప్రవివేద పాండవాశ్చ నప్రవివిదుః సురాఅపి నప్రవివిదుః అశ్వముఖాః గంధర్వాఅపి నప్రవివిదుః. చారణాశ్చ నప్రవివిదుః. అత్రా నేకాధికరణశైకక్రియాభావరూపగుణయోగపద్యాత్సముచ్చయభేదః. వైతాళీయం. ౧౩. మదితి. అథవీతత్ దుర్యోధనసక్థియుగ్మం మమ నేత్రస్య నామసంజ్ఞాపదం ధరతి వాగర్థత్వసంబన్ధేనవహతీతి మన్మామథారి-కించ మృదులం సుకుమారం వసనం సదా విమథ్నాతి - నిష్పీడయతి - ఇత్యుక్తప్రకారయా అతిరుషా అత్యన్తరోషేణేవ స్థితోనేత్యుత్ప్రేక్షా. యదూద్వహస్య శ్రీకృష్ణస్యనేత్రేణ లోచనేన సూచితం అత్ర ప్రహరేతి జ్ఞాపితం - అరేర్దుర్యోధనస్య సక్థ్యోః ఊర్వోర్యుగ్మం కర్మశ్వసనస్య వాయోస్సూనుర్భీమః. గదయా చూర్ణీచకార అత్రోత్ప్రేక్షాయాం 'నేత్రంవాసి లోచన'ఇతి కోశానుసారేణ వస్త్ర లోచనయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితత్వాత్తయోరంగాంగిభావేన సంకరః. వసంతతిలకా. ౧౪. తత్రేతి. తత్ర వనాంతే - అత్రిసుతాకుమారః షణ్ముఖః. తారకంనామ రాక్షస మివ - సుయోధనం జిత్వా ఆత్ర మధుభిదా సమేతః కృష్ణేన సంగతః. అసౌ పృథాతనుభువాం ధర్మరాజాగ్నీనాంవర్ణాః షట్కామిత్యర్థః. షడ్భిర్ముఖైః జనితాః శంఖానాం పాంచజన్యాదీనాం రవాః యేన తథోక్తస్సన్ - ఏకత్ర కృష్ణసహితత్వాదన్యత్ర స్వయమేవ షణ్ముఖత్వాచ్చేతిభావః. దినాంతే సాయం - శిబిరం నివేశం - జగామేప్రాప్తవాన్ - ఉపమాలంకారః - వసంతతిలకా. ౧౫. భూయఇతి. అత్ర సాయం

ద్దిశి విప్రకీర్ణైః, భూమైరివాతీవపథరోధిభిరంధకారైఃప్రాప్తే కురుక్షితి భృతాం పటమంటపౌఘుః. ౧౬. తస్మిన్కాలే విచింత్య క్షితిపతిమసుఖి ర్యుక్తమాసాద్య రంగే తైస్తైర్ రాశ్వాస్య లాపైర్నిజ మపి సమరే భావికృత్యం నివేద్య, ముక్తస్తేనార్ధహార్దే హరవరముదితో ద్రోణభూ శ్చాపమార్వ్య ధృష్టద్యుమ్నం నికృత్య స్వసురపిశునయానస్య చిచ్ఛేద శీర్షాన్. ౧౭. గ. ఇత్థం నిశీథే భయానకనిజసాయకశతధానకలీకృ తద్విషదనేకానీకాత్కురునాయకపటనికేతనాత్పృభాభాస్వమివ ప్రవిష్ట కటకాభ్యాం కృపకృతవర్మభ్యాం సహ పునరపి సర స్తీర మాగత్యదుష్క రం స్వవృత్తాంతం కథయంత మశ్వత్థామానం ప్రతి అయి సఖే సంప్రతి

దినాంతే - అనలాయ అగ్నయే - మహసః తేజసః ప్రదానే వితరణసమయే - భాసాం ప్రభోఃసూర్యస్య కరాత్కిరణాత్ హస్తాచ్చ - దివి దిశ్వితి జాత్యేకవచనం - విప్ర కీర్ణైర్వ్యాప్తైర్భూమైరివ స్థితైరిత్యుత్ప్రేక్షా - అంధకారాన్ పంథానం రుంధంతీత్యంధ రోధిభిః - అంధకారైస్తమోభిః - కురుక్షితిభృతాం పాండవానాం పటమంట పానాం పక్ష్మగృహాణాం ఓఘుస్సమూహాః. భూయోఽపి భృశం ప్రాపే ప్రాప్తం. ప్రభూర్వాదాప్నోతేః కర్మణిలిట్ - వసంతతిలకా. ౧౬. తస్మిన్నితి. తస్మిన్ ఆంధ కారాక్రాంతాఖలదిగంతరే కాలే - ద్రోణభూః అశ్వత్థామా - రంగే యుద్ధభూమి విచింత్య ఆన్విష్య - అసుభిః ప్రాణైర్యుక్తం క్షితిపతిం దుర్యోధనమాసాద్య ప్రాప్య - తైస్తైరాపద్ధర్మోచితైః లాపైః వాక్యైః - అశ్వాస్య విశోకంకృత్వా - సమరే రాత్రి యుద్ధే భావి భవిష్యత్ నిజం కృత్యం సర్వపాండవహననమపి నివేద్య విజ్ఞాప్య తేన దుర్యోధనేనముక్తః అనుజ్ఞాపస్సన్ - అర్ధమార్గే మార్గమధ్యే - హరస్య శంభోర్వ రేణ సర్వానుల్లంఘ్యత్వాత్తకేన ముదితశ్చసన్ - ధృష్టద్యుమ్నం చాపమార్వ్యా నికృత్యేత్యాద్యా. అస్య ధృష్టద్యుమ్నస్య స్వసారం భగినీం తస్యాం ద్రౌపద్యాస్సుబంధవ తారాన్ పుత్రాన్ఉపపాండవానం - విశీర్ణమారయుమాసేత్యర్థః. స్రగ్ధరావృత్తం. ౧౭. ఇత్థమితి. ఇత్థముక్తప్రకారేణ - నిశీథే అర్ధరాత్రే - భయానకైర్నిజైస్సాయ కైర్బాణైశ్శతధాశకలీకృతం లవశశ్ఛిన్నం ఖడ్గదారితంవా. 'శరేఖడ్గేచసాయక' ఇత్యమరః - ద్విషతాం పాండవానాం సంబంధి అనేకం అసంఖ్యేయం అనీకం సైన్యం యస్మిం స్తస్మాత్ - కురునాయకస్య ధర్మరాజస్య పటనికేతనాత్ పక్ష్మగృహాత్ ప్ర విష్టం ప్రాప్తం కటకం శిబిరం వలయభూషణంచ యాభ్యాం తౌ - అతఏవ స్వభు

మమ ప్రీతి రేతావతీత్యభినేతుమివ తిర్యక్ప్రసారతేన బాహుయుగళేన యత్నాద్బాహ్లిష్య 'త్వమేవ ఖలు మమ ప్రాణోభవసీ'త్యాపచారికం వచనం ప్రయుంజానం తం రాజానం కోపాదివ తదీయాః ప్రాణాస్తదానీ మత్యాక్షుః. ౧౮. ప. కృపస్తతః కురుపురీం కృతవర్మాకుశస్థలీం, ప్రయయౌ ద్రోణసూనుశ్చ పారాశర్యతపోవనం. ౧౯. ప. అథ దీప్తిభిరాత్మనో విజేతు ర్విమతద్రాణి శిరోమణే ర్భవిత్రీం, సహజాస్పదభంగమానహానిం ఖమణిర్దిష్టమివోదయాద్రిమాగాత్. ౨౦. గ. తదనన్తరమాత్మసోదరసూతముఖాచ్ఛ్రవణకాలకూటమపత్యాత్యయమధిగమ్య

జాభ్యామివ స్థితాభ్యాం కృపేణ కృతవర్మణాచ ద్వాభ్యాంసహ - పునరపి సరస స్త్వరితనామ్నస్తీరం ఆగత్య - దుష్కరమన్యైః కర్తుమశక్యం స్వస్య వృత్తాంతం సౌప్తిక హననవ్యాపారం కథయంతం అశ్వత్థామానంప్రతి అయిసఖే సంప్రతి ఇదానీ న్తనీ - మమ మదీయాప్రీతిః ఏతావతీ ఇయత్పరిమాణా - ఇత్యుక్తప్రకారేణ అభినేతుం హస్తనిర్దేశేన సూచితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా-తిర్యక్ప్రసారతేన బాహోర్యుగళేన యత్నాత్ అతికష్టాత్ ఆశ్లిష్యత్వమేవ మమ ప్రాణోభవసి. ఖల్వితివాక్యాలంకారే. ఇత్యుక్తప్రకారమాపచారికం ప్రశ్రయసహితం వచనం ప్రయుంజానం బ్రువంతం రాజానం దుర్యోధనం - కోపాత్ అంతరేణ అస్తానశ్వత్థామానం ప్రాణత్వేన పృణోతీత్యాకారాదివేత్యుత్ప్రేక్షా - తస్య దుర్యోధనస్యేమే తదీయాః ప్రాణాః. తదానీం తత్క్షణమేవ - ఆత్యాక్షుః త్యక్తవంతః. ఆత్మాతిప్రియత్వేనప్రాణత్వేనాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితత్వాదుత్ప్రేక్షాయాః ద్వయోరంగాంగిభావేనసంకరః. ౧౭. కృప ఇతి. తతః కృపః కురుపురీం హాస్తినపురంప్రతి యయౌ - కృతవర్మా కుశస్థలీం ద్వారకాం ప్రతియయౌ - ద్రోణసూనుశ్చాశ్వత్థామాచ పారాశర్యస్య వ్యాసస్య తపోవనం ఆశ్రమపదంప్రతియయౌ. ౧౯. అథేతి. అథ ఖమణిస్సూర్యః. దీప్తిభిః స్వకాన్తిభిః ఆత్మనః విజేతుర్జయశీలస్య - అతఏవ విమతస్య శత్రోః ద్రాణిశిరోమణేః అశ్వత్థామశిరోరత్నస్య-భవిత్రీం భాకరీం సహజస్య జన్మసిద్ధస్య స్థానస్య ఆశ్వత్థామశిరోరూపస్య భంగకృతీమకృతమివ మానహానిస్థాం - దృష్టమిత్యుత్ప్రేక్షా-ఉదయాద్రిం ఆగాత్-ఉదితోభూదిత్యర్థః. ఔపచ్ఛందసికం. ౨౦. తదితి. తదనంతరమాత్మనస్సోదరస్య ధృష్టద్యుమ్నస్య సంబంధినస్సాత్యకేస్యసారథేర్ముఖాత్ సకాశాత్ - శ్రవణయోః కాలకూటం కర్ణకఠోరమితియావత్ - అపత్యానాముపపాండవానామత్యయంనాశం

విషీదంత్యా యాజ్ఞసేన్యా మూర్ధ్నాంధకారం రత్నదీపాలోకేన దూర
ముత్సారయితుముత్సుక ఇవ గురుసుతాహరణాయశతాంగమధిరుహ్య
మూర్ధ్వం విస్ఫారయద్భిః మఘవత్కుమారాదిభిర్భ్రాంసలితపార్శ్వభాగో
మారుతి స్తవస్యత స్తస్యైవాశ్రమపదం ప్రతస్థే. ౨౧. ప. తత్రాగతేషు
యుధి తేషు తపోధనోఽయమేకోఽపి ధీరతరధీరిషు వర్షకేషు,నిష్పాండు
వాస్తువసుధేతి నిజప్రతేన సాకం వ్యమంచ దభిమంత్ర్య జవాదిపీకాం.
౨౨. ప. అథ బ్రహ్మశిరోఽస్త్రస్య ప్రయుక్తస్య కిరీటినా, యోగాత్తూల

ఆశ్వత్థామకృతమధిగమ్యశ్రుత్వా - విషీదంత్యాఃభృశంశోచంత్యాః యాజ్ఞసేన్యాః
ద్రౌపద్యాః మూర్ధ్నామేవాంధకారం - రత్నమేవ దీపస్తస్యాలోకేన లేఖసా దర్శనే
నచ - దూరం నిశ్శేషయథాతథా - ఉత్సారయితుం నివారయితుం ఉత్సుకఇవేత్యు
త్ప్రేక్షా. గురుసుతస్యాశ్వత్థామ్నః ఆహరణాయ ఆహర్తుమిత్యర్థః. తుమర్థాచ్చ భావవ
చనాదితి చతుర్థీ - శతాంగం రథమధిరుహ్య - మూర్ధ్వం విస్ఫారయద్భిః టంకార
యద్భిః. మఘవత్కుమారోఽర్జునఆదిర్యేషాంతైరర్జుననకులసహదేవైః మాంసలితాః పు
ర్ణాః పార్శ్వభాగా యస్యసః. మారుతిర్భీమః. తపస్యన్తస్తపఃకుర్వతః తస్య పుత్రవాం
తురశ్వత్థామ్నఏవ - ఆశ్రమపదభాగం - ప్రతస్థే ప్రస్థితవాన్. అతోత్ప్రేక్షాయా
మూర్ధ్నాంధకారమిత్యాదిరూపకద్వయేనోజ్జీవితత్వాత్తయోరంగాంగిభావేన సంసృష్టిః.౨౧.
తత్రేతి. తత్ర ఆశ్రమపదే - ఆగతేషు ఇషూణాం బాణానాం వర్షకేషు లేఖ
భీమాదిషు - యుధి ధీరతరా అత్యంతధీరా ధీర్మనో యస్య తథోక్తః. అతఏవ స్వయ
మేకోఽపి సన్నయం తపోధనః ఆశ్వత్థామా జవాత్ అభిమంత్ర్య ఇషీకాంనామాస్త్రం
ఆద్యప్రభృతి వసుధా భూమిః నిష్పాండవా పాండుసంబంధిశూన్యా అస్తుఇతిశేష్ప్వేతి
శేషః. నిజేన వ్రతేన సా ంతపోబలేనసహ - వ్యమంచత్ సంపాదితవాన్ - శాపస్య
తపఃక్షయకరత్వాదత్రాతిధైర్యస్య విశేషణగత్యా స్వస్యైకాకిత్వేప్యనేకేషు యుద్ధోద్య
మంప్రతి హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకకావ్యలింగనిబ్రతేన సారమితిసహోక్తేశ్చాం
గాంగిభావేన సంకరః వసంతతిలకా. ౨౨. అథేతి. అథ కిరీటినా అర్జునేన ప్రహి
తస్య ఆశ్వత్థామాస్త్రోపసంహారార్థం ప్రయుక్తస్య బ్రహ్మ శిరోనామ్నః అస్త్రస్య -
తూలమితి పదం శబ్దస్యేవ యోగాత్ ప్రత్యాఘాతా ఉత్తరపదత్వేనసంబంధాచ్చ -
జగామ ప్రాప్నోతిస్మ - తూలపదయోగాదిషీకాశబ్దః యథాఇషీకతూలమితి హ్రస్వాం
తోభవతి తథాబ్రహ్మశిరోఽస్త్రయోగాదైషీకాస్త్రముపసంహృతమాసీద్యితర్థః. అత్ర

పదస్యేవ హ్రస్వభావం జగామ సా. ౨౩. ప. అథాహృతోసూరుతినా హతేన భగ్నస్య శీర్ణద్రుమనందనస్య, దత్తో మణిః పార్షతనందనాయా శ్శోకాగ్నిదాహప్రతిబంధకోఽభూత్. ౨౪. గ. తత స్సంవర్తసమయ సచ్ఛాత్రే తాదృశి కురూణా మభయేషామప సంప్రహారే కృష్ణావేణీ బంధాయుషాసహ పరిసమాప్తే. ౨౫. ప. స్వం దుశ్శాలాశేష మపత్య వర్గం పాండోశ్చ విజ్ఞాయ సమగ్రశేషం, దృశాసదాంధోజనిరో మహీం పశ్చిరం తదాచేతనయాపబజ్ఞే. ౨౬. గ. తదానీం విదురసంబయాభ్యాం

ఇష్టికేపీకామాలానాంచితతూలభారేష్వివత్యనుశాసనాద్వాచ్యవాచకయోరభేదాచ్ఛోక్తో పమా ప్రసాధనీయేతిధ్యేయం. ౨౩. అథేతి. అథ భగ్నస్య పరాజితస్య గురు నందస్య ఆశ్వత్థామ్నః శిర్షాచ్ఛిరసః మారుతినా భీమేన హతేన బలాత్కారేణ ఆహృతః ధిత్వాఆసీతశ్. దత్తశ్చ మణిశ్చూడారత్నం - పార్షతనందనాయాః ద్రుపద్యాః శోకపావాగ్నిస్తస్యదాహే కర్మణః ప్రతిబంధకః నాశకః అభూత్ మణే ర్దాహప్రబంధకత్వం ప్రసిద్ధం - పుత్రప్రీతినో ద్రౌణేశ్శిరఃకల్పితిరోమణిచ్ఛేదా త్పుత్రశోకం జహావిత్యర్థః. అత్రశోకాగ్నిదాహప్రతిబంధకఇతి రూపకాతిశయో క్త్యాశేకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ఉపజాతిః. ౨౪. తతఇతి. తతః సంవర్తసమయస్య ప్రళయకాలస్య సచ్ఛాత్రేసహోధ్యాయిని తదవసనేకక్షయకరక్షతియావత్ - తాదృశి తథావిధే - ఉభయేషాం కురూణాం పాండవధార్తరాష్ట్రాణాం సంబంధిని సంప్రహారే యుద్ధే - కృష్ణాయాః ద్రౌపద్యాః వేణీబంధస్య దుశ్శాసనవధావధిరస్య ఆయుషా జీవిత కాలేన సహ - పరిసమాప్తేసతీత్యుత్తరేణాన్వయః. కేశాకర్షి దుశ్శాసనరుధిరతైల సంస్కారేణ ద్రౌపదీవేణ్యా భీమేన మోచితత్వాదితిభావః. ౨౫. స్వమితి. స్వం స్వీయం - అపత్యానాం దుర్యోధనాదీనాం వర్గం - దుశలా పుత్రీ ఏకైవశేషః. యస్మింస్తథోక్తం - విజ్ఞాయ శ్రుత్వా - పాండోస్సోదరస్య విదురస్యవర్గతు సమస్తాః పంచాపి సేమా యస్మింస్తథోక్తంచ విజ్ఞాయ - సదా సృశంధః దరితిః పృథ్వీ. యుధిపః ధృతరాష్ట్రః. తదా చేతనయాపి అంధః జజ్ఞే బభూవ - పుత్రశోకాద్విపద భ్యుదయాచ్చ సుభృశం మూర్ఛితోఽభూదిత్యర్థః. అత్ర తాదృగుభయవిజ్ఞానస్య ధృత రాష్ట్రమూర్ఛాహేతుత్వాత్పదార్థ హేతుకకావ్యలింగస్య అంధత్వమూర్ఛితత్వగుణ యోగపదార్థాత్మకసముచ్చయస్యచైకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ఉపజాతిః. ౨౬. తదానీ మితి. తదానీం మూర్ఛాసమయే - వెదురేణ సంజయేనచ ద్వాభ్యాం - వ్యజనం తాళ

వ్యజనాదిభిరుపచారైర్విశ్రాణితసంజ్ఞో హా సుయోధన హా దుశ్శాసనేతి బహుధా విలపన్నుత్థాయ రణనిహతస్వజనముఖేందుస్మరణాదుల్లోలకల్లోలితశోకసింధుభిర్బంధుభిస్సహ నగరాన్నిర్గతో భవత్సమేషు గతేష్వపి యూయమద్యాపి ననిర్గతా ఇతి రోషేణ ప్రాణాన్బహిరుత్సారయితుమివ హృది పునఃపునర్విరచితకరాస్ఫాలనాభిస్సవిధమాగత్య మజ్జన్మభూసౌందర్యప్రాతిభట్యనియమాచరతీత్యసహిష్ణుతయేవ కపోలమకరికామున్మూలయంతం బాష్పప్రవాహం నయనైరుత్సృజంతీభిరనవరతమస్ఫాలచికురహస్తాన్కుసుమైర్మాలతీమల్లికాదిభిరానవరతమాకీర్ణవిథానాన్సుయోధనానయం కృతిరాకృతి గవేషయితుమివ భువి దూరవికీర్ణైశ్చికురహస్తైరుపలక్షితాభిరవనసుతపరిషోపాలంభనపరిపూరితార్థైర్

వృంతవీజనం ఆదిర్యేషాం తథోక్తైరుపచారైశ్శైత్యసంస్కారైర్విశ్రాణితా ప్రాపితా సంజ్ఞాచేతనా యస్యసః. కురుభూపతిర్ధృతరాష్ట్రః హా సుయోధన, హా దుశ్శాసన - ఇత్యుక్తప్రకారం బహుధా విలపంత్సన్ ఉత్థాయ - రణే నిహతస్య స్వజనస్యముఖేందోః స్మరణాదేవ స్మరణమాత్రాత్ - నతుసర్వనాదిత్యర్థః. ఉల్లోలం యథాతథా కల్లోలితః. ప్రవర్తితః శోకఏవ సింధుస్సమ్బ్రమో యేషాంతైర్బంధుభిస్సహ-నగరాత్ హాస్తినపురాత్ నిర్గతస్సన్-హే ప్రాణాః భవద్భిస్సమేషు స్రియతమేషు గతేషుసత్స్వపి యూయమద్యాపిననిర్గతాః. ఇత్యుక్తప్రకారేణ రోషేణ ప్రాణాన్ బహిరుత్సారయితుం నిర్గమయితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - హృది వక్షసి - పునఃపునర్విరచితాని కరాభ్యామాస్ఫాలనాని కరతలతాడనాని యాభిస్తాభిః. ఇయం కపోలమకరికా - మమ జన్మభువః క్షేత్రస్య సౌందర్యేణ ప్రతిభటస్య సదృశస్య భావం ప్రాతిభట్యం ఆచరతి - ఇత్యుక్తప్రకారయా అసహిష్ణుతయా అసూయయేవేత్యుత్ప్రేక్షా - సవిధం సమీపం ప్రత్యాగత్య-కపోలే మకరికాం కస్తూర్యాదిరచితమానాకృతిరేఖాం-ఉన్మూలయంతం క్షాళయంతంబాష్పప్రవాహం నయనైరుత్సృజంతీభిః వర్షంతీభిః. ని. 'తద్భేదాశ్శింశుమారోద్ర శంకవోమకరాదయ'ఇత్యమరకోశే-లేపాంమత్స్యానాం భేదాః అవాంతరజాతయఇత్యర్థః. అతఏవ టీకాసర్వస్వే 'ప్రద్యుమ్నోమీనకేతన' ఇత్యత్ర మత్స్యజాతిత్వాన్మీనఏవ మకర ఇత్యుక్తమితి ధ్యేయం-అస్తాక్ చికురహస్తాక్ కుసుమైర్మాలతీమల్లికాదిభిః. అనవరతం సర్వదా ఆమోదేన పరిమళేన పంతోషేణ చ భరితాక్

ర్వీలాపై ర్దిగంతరం నిరంతరయంతీభి స్స్నుషాభిః పరివార్యమాణమూ గాంధారసుతయా శనైశ్శనై రనుగమ్యమాన స్సంగ్రామభువ మవ గ్రాహ్య ప్రవిశ్య-శ పరిశీలితదీర్ఘనిద్రేషు పాకశాసనముక్తపారిజాతప్రస వపరిమళితకచబంధేషు ప్రవీరేషు తనయేషు నిపత్య పరితో విలుంఠం త్సకురుభూపతి శ్చిరమరోదీత్. ౨౭. ప. రుష్టంపితృవ్యమముమాగత మూఢిభూమా ద్రష్టుం భయాకులధియాథ యుధిష్ఠిరేణ, అభ్యర్థితో హరిపరాశరనందనో ద్రాగాజగ్మతు స్తమపనీత రుషం విధాతుం. ౨౮. ప. తం వ్యాసకృష్ణావభితప్యమానం శోకేన శాంతం సుతరాం వ్యధ

ర్తుర్ణాం విదధానాః కుర్వాణాః సుయోధనాదయః స్వ కుత్ర పతితాః. ఇత్యుక్త ప్రకారేణ ప్రేమ్ణేతిశేషః. గవేషయితుమితీత్యుత్ప్రేక్షా - భువి దూరం విక్షిప్తస్సైన్యైః చికురహస్తైః కేశపాశైరుపలక్షితాభిస్సంగతాభిః సవనసుతపరిభుస్య భీమగదాయాః ఉపాలంభనే నిందాయాం విషయే పరిపూరితః అర్థః పరిపోషో, కిమకాండేఽస్తామి యతీవిపత్తిర్భవత్యా ప్రత్యానీతేత్యాదిరూపమభిధేయంయైస్తైః. విలాపైః పరిదేవనశబ్దైః దిశాం దశానామంతరం మధ్యభాగం నిరంతరయంతీభిః సాంద్రీకుర్వతీభిః. స్నుషాభిః పుత్రపత్నీభిః. పరివార్యమాణమూ గాంధారతనయయా గాంధార్యా - శనైశ్శనైః పుత్రశోకభారాన్మందం అనుగమ్యమానశ్చసన్ - సంగ్రామభువం యుద్ధభువమవ గాహ్య ప్రవిశ్య - పశ్యిశ్శ పరిశీలితా అభ్యస్తా దీర్ఘనిద్రా మరణంయైస్తేషు - పాకశాసనేన ఇంద్రేణ ముక్తైః కీర్యాన్మందనేన వృష్టైః పారిజాతప్రసవైః పరి మళితాః సంజాతపరిమళాః కచబంధాః ధమ్మిల్లాః యేషాం తేషు ప్రవీరేషు శూరో త్తమేషు తనయేషు దుర్యోధనాదిషు - నిపత్య పరితోవిలుఠన్ వివర్తయంత్సన్ - చిరం ఆరోదీత్ రోదితిస్మరుదోఃకర్తరిలుఙ్. ౨౭. రుష్టమితి. అగ ఆజిభూమా యుద్ధరంగే - ఆగతం కించిదూనపుత్రహననాదాత్మని క్రుద్ధం - అతఏవ పితృవ్యం పితుర్భ్రాతరం అముం ధృతరాష్ట్రం ద్రష్టుం భయేన ఆకులాధీర్యస్యతేన యుధిష్ఠి రేణ - అభ్యర్థితో తత్రోపశమనాయప్రార్థితో - హరిశ్శ్రీకృష్ణః పరాశరనందనః వ్యాసశ్చ ద్వా - తం ధృతరాష్ట్రం ఆపనీతా నిరస్తా రుట్ కోపోయస్యతథోక్తం - విధాతుం కర్తుం - ద్రాక్ సత్వరం ఆజగ్మతుః ఆగతవంతౌ. ౨౮. తమితి. వ్యాసశ్చ కృష్ణశ్చ ద్వా - శోకేన పుత్రదుఃఖేన - అభితప్యమానం తం ధృతరాష్ట్రం నభో నభస్యా శ్రావణభాద్రపదమాసౌ - దవపావకేన వనానలేన - దందహ్యమానం

త్తాం, నభో నభస్యావివ దావవృక్షం దందహ్యమానం నవపాకేన. ౨౯. గ. అథ సహసైవ స్వసా మహాహవగతం మాసాద్య స్వామిన్ననేకవిధా పరాధకరణేన తవశాపపాత్రం జనోఽయ మాగత ఇతి చరణయోః ప్ర ణమంత మాత్మానం ప్రథమతో మృదులమాలింగితవంతం పశ్చాదాభవ జ్ఞేన ముకుందేన పురస్కృత్యానేకేన సహ నిజవైరమపి చూర్ణీకృతవంతం ప్రజ్ఞాదృశం పురస్కృత్య స్మృతబహుళీకరణీయ జాతో యుధిష్ఠిరః పునా భగీరథఇవ ప్రేతభూయం గతాయసర్వస్మై జ్ఞాతిజనాయ నిర్మలైర్నిలింపనిమ్నగాసలిలై ర్నివాపాంజలి నిర్వపణం విధివదేవ నిర్వర్తయామాస. ౩౦. ప. శుభ్రాబ్ధివీచీరివ తోరణావలీ

ఆత్యంతం ప్లుష్యమాణం. 'యజుంతాద్దహతేఃకర్మణిలటశ్శానచ్. దావవృక్షం వనతరుమివ సుతరాం - శాంతంగతక్రోధం నిర్వాపితవనానలంచ వ్యధత్తాం చక్రతుః. 'విభాషా ద్రుధాతేఃకర్తరిలుఙ్. ని. 'నభాశ్చావణికశ్చసః.' 'స్యూర్నభస్యప్రౌష్ఠపద భాద్రభాద్ర పదాస్సమాః'. 'దవదావౌవనారణ్యవహ్నౌ'ఇతిక్రమేణ సర్వత్రామరః. ఉపమాలంకారః. ౨౯. ఆథేతి. ఆథ క్రోధశమనానంతరం - యుధిష్ఠిరః సహభ్రైర్భీమాదిభిశ్చతుర్భిస్సహ- మహాతః లోకోత్తరస్య ఆహవస్యయుద్ధస్య భువం దేశం - ఆసాద్య ప్రాప్య - హే స్వామిన్ మహాప్రభో అనేకవిధానామపరాధానాం కరణేన హేతునా - తవ శాపపాత్రంఆయం పురోవర్తీ జనః ధర్మరాజః ఆగతః ఇత్యుక్తప్రకారం ఉక్త్వేతి శేషః. చరణయోః ప్రణమంతం నమస్కుర్వంతం - ఆత్మానం ప్రథమతః ఆదౌ మృదుళం లఘుస్పర్శం యథాతథా ఆలింగితవంతం పశ్చాదనంతరం భావజ్ఞేన ఆలింగ నేన భీమం పుత్రహంతారం భస్మీకరోమీతి ధృతరాష్ట్రాశయవిదా ముకుందేన శ్రీకృ ష్ణేన-పురః ఆలింగనదేశేస్థాపితేన లోహమయేన భీమసేనేన సహ నిజం వైరం పుత్ర వధజన్యం విరోధమపి చూర్ణీకృతవంతం ద్వయమపి నాశితవత్తమిత్యర్థః. ప్రజ్ఞాదృశం అంధం ధృతరాష్ట్రం పురస్కృత్య సమ్మాన్య స్మృతం చింతితం బహుళానాం అనేకే షాం కరణీయానాం అగ్రే కర్తవ్యకర్మణాం జాతం బృందం యేన తథోక్తస్సన్నతపివ ప్రేతభూయంగతాయ మృతాయేత్యర్థః. సర్వస్మై జ్ఞాతిజనాయ బంధులోకాయ - పురా కృతయుగే - భగీరథఇవ నిర్మలైః నిలింపనిమ్నగాయాః గంగాయాస్సలిలైః కృతాః నివాపాంజలయః అంజలిపరిమితతర్పణోదకాని యేన తథోక్తస్య - నిర్వా పణం సంచయనం - విధివద్యథాశాస్త్రమేవ - నివర్తయామాస కృతవాన్. ౩౦.

స్తతో వహంతీం తతవాద్యనిస్వనాం, హరిం పురోధాయ సమం సహోదరై రవిక్షదాత్మీయపురీం యుధిష్ఠిరః. 30. ప. వలగ్న సూత్రై ర్దృషదాత్మజాయా విశాలితే ధామ్ని స తత్ర చేలైః, స్థిత్వాపితృవ్యస్యదినంత దేకం పరేఽహ్ని పార్థః ప్రయయౌ స్వగేహం. 31. తతః. ప. రాజ్యాభిషేకసలిలాదివ సంగతం ద్రాగావర్తముద్వహతి మూర్ధని ధర్మసూనోః, కృష్ణాదయ శ్శుభగుణే కృతినో ముహూర్తే హైమం వ్యధుర్మకుట ముజ్జ్వలరత్నజాలం. 32. ప. ద్విజప్రణామేషు నృపస్యలగ్నా భూ

శుభేతి. తతః యుధిష్ఠిరః. శుభాని కల్యాణాన్యేవాబ్ధిస్సముద్రస్తస్య వీచీస్తరంగానివ స్థితాః. తోరణానాం పల్లవపుష్పమణివస్త్రాది ప్రోతగృహద్వారస్తంభాదిఘటితత్రయం ప్రవిశేషాణాం ఆవలీ పఙ్క్తీ వహంతీం - తతాః విస్తృతాః వాద్యానాం భేరీమృదంగాదీనాం నిస్వనాః యస్యాం తాం - ఆత్మన ఇమామాత్మీయాం పురీం హస్తిన పురం - హరిం పురోధాయ అగ్రేకృత్వా - సహోదరైర్భీమాదిభిస్సమం - ఆవిక్షత్ ప్రవిష్టవాన్. విశతేః కర్తరిలుఙ్. శ్లేః శలఇగుపధాదనిటః క్సఇతిక్సః. వంశస్థం. 30. వలగ్నేతి. తత్రపురే సపార్థః యుధిష్ఠిరః ద్రుపదాత్మజాయాః ద్రౌపద్యాః. వలగ్న సూత్రైః కాంచీగుణైః చేలైర్దుశ్శాసనాకృష్టైః వస్త్రైశ్చ - విశాలితేసంజాతోల్లాచేఽతి దురోధ్యధనదారాత్మోత్కైః. పితృవ్యస్య ధృతరాష్ట్రస్య ధామ్ని గృహే-తత్ ప్రవేశో పలక్షితం ఏకందినం స్థిత్వా - పరేఽహ్ని దినే స్వమాత్మీయం-గేహం గృహం - ప్రయయౌ ప్రవిష్టవాన్. శత్రుజయలబ్ధస్య రాజ్ఞామభ్యర్హితత్వాత్పరేఽహ్నీత్యుక్తం ఉపజాతిః. 31. తతఇత్యుత్తరేణాన్వయః. రాజ్యేతి. తతఃకృతినః కర్తవ్యనిపుణాః కృష్ణాదయః. ద్రాక్ సత్వరం - రాజ్యే అభిషేకస్య పట్టాభిషేకస్య సంబంధినః సలిలాత్ సంగమమవస్థితం-ఆవర్తం చక్రవర్తిలక్షణం సవ్యగతిచక్రాకృతికేశసంస్థానవిశేషం జలభ్రమించ - ఉద్వహతి బిభ్రతి ధర్మసూనోర్యుధిష్ఠిరస్య మూర్ధ్నిశిరసి - ఉజ్జ్వలం రత్నానాం పద్మరాగాదీనాం జాలం సమూహాః యస్మిం స్తథోక్తం - హేమ్నోవికారం హైమం - మకుటం కిరీటం-శుభాః గుణాః చంద్రతారాబలాదయః యస్మిం స్తథోక్తే ముహూర్తే లగ్నే - వ్యధుః నిహితవన్తః. వసన్తతిలకా. 33. ద్విజేతి. ద్విజేభ్యః వ్యాసాదిభ్యః ప్రణామేషు సాష్టాంగనమస్కారకాలేష్విత్యర్థః. నృపస్య యుధిష్ఠిరస్య భుజయోస్సీమ్ని దేశే - లగ్నాభూరేణురాజిః. ఏకః వాయనః అధికః యేషాంతేషు ద్వాదశసునాయనేషు - త్రయోదశసంవత్సరేష్విత్యర్థః. అస్య నృపస్య విరహాత్

రేణురాజిర్భుజసీమ్ని రేజే, ఏకాధికద్వాదశహాయనేషు తీతిః కృశాంగీ విరహాదివాస్య. 3ర. గ. తదానీమేవ పరాశరసుతవిదురసంజయై స్నహసంభాషమాణం రమారమణమగ్రతో నిధాయ, సవినయం యుయయుత్సునాదీయమానహస్తావలంబో భూభారలఘూకరణేన ప్రీయమాణైర్దిగ్వారణైః ప్రేషితమివ మహాంతమాపవాహ్యం కంచిదారూఢశశిమండలేన శర్వరీప్రథమయామనివ ధవళాతపత్రేణ పరిష్క్రియమాణోపరిభాగో లాలనవశేన పార్శ్వయోరాగత్య ప్రమోదతరళపటుపుటాభ్యాం మరాళదంపతీభ్యాం చతుర్ముఖనివ చామరాభ్యాం ముహుర్వీజ్యమానో హర్మ్యశిఖరావలంబినీనాం నితంబినీనాం కపోలస్థలకస్థలన దూరవిప్రకీర్ణైరానందబాష్పబిందుముక్తైరివ లాజాంజలిభిరవకీర్యమాణః పురస్సరవివిధమంగళవాద్యగురుజనశిష్యాయమాణగవాక్షపరం

నియోగాద్ధేతోః. కృశాంగీ తీతిః భూమిరిత్యుత్ప్రేక్షా. రేజే రరాజ - ఉపజాతిః. 3ర. తదానీమితి. తదానీం కిరీటధారణద్విజప్రణామసమనంతరమేవ - పరాశరసుతేన వ్యాసేన విదురేణ సంజయేనచ త్రిభిస్సహ సంభాషమాణం యాగక్షేమార్థం మంత్రయమాణం రమారమణం శ్రీకృష్ణమగ్రతో నిధాయ పురస్కృత్య - యుయుత్సునా ధార్తరాష్ట్రేణ వైశ్యపుత్రేణ సవినయంయథాతథాదీయమానః హస్తావలంబో యస్య తథోక్తస్య - భూభారస్య ఆత్మీయస్య లఘూకరణేన మోచనేన హేతునా ప్రీయమాణైస్తుష్యద్భిః - దిక్షు వారణైరైరావతాదిభిః. ప్రేషితం ఉపాయనీకృతమివ స్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా - మహాంతం కంచిదనుపమం - ఔపవాహ్యం రాజవాహ్యం మదగజం ఆధిరూఢస్య. ని. రాజవాహ్యస్త్వౌపవాహ్య' ఇతిగజవిశేషపర్యాయేష్వమరః - శశిమండలేన చంద్రబింబేన శర్వర్యాః రాత్ర్యాః ప్రథమోయామఇవ - ధవళేన ఆతపత్రేణ ఛత్రేణ పరిష్క్రియమాణః. అలంక్రియమాణః ఉపరిభాగః మూర్ధోర్ధ్వదేశః ఏకాశ్రప్రదేశశ్చ యస్య తథోక్తస్య - లాలనవశేన పోషణవాత్సల్యవశేన ఆగత్య సమీపంప్రాప్య - పార్శ్వయోరుభయోః ప్రమోదేన తరళచలితౌ పటుపుటౌ యూభ్యాం తాభ్యాం మరాళదంపతిభ్యాం హంసదంపతీభ్యాం ఉపవీజ్యమానః చతుర్ముఖ బ్రహ్మేవ - చామరాభ్యాం ఉపవీజ్యమానస్య - హర్మ్యాణాం ధనికగృహాణాం శిఖరేషు అవలంబినీనామారూఢానాం - పురే నితంబినీనామంగనానాం సంబంధిభిః కపోలా స్థలకేఇవ తదోః స్థలనేన దూరం విప్రకీర్ణైర్విక్షిప్తైః

పరాంశాం నగరీం ప్రదక్షిణీకృత్య ద్వారభువమవతీర్ణో నిజమణితిలక ప్రతిబింబానివ దీపాంకురాన్కనకపాత్రమధ్యేవహంతీభి ర్వారసీమంతినీభి ర్విరచితారాత్రికమంగళశ్చపాండుసూను ర్నిబిడవితానమాల్యధూప పరిమళసురభిభేమణిమంటపేకురుకులక్రమాగతం సర్వతోభద్రం నామ సింహాసనమధ్యవాత్సీత్. 3౫. ప. సౌధం కదాచి దధిరుహ్య సమం సుహృద్భి ర్రూఢపశ్చిరా ద్విరహితస్య పురస్య తస్య, వాపీషు వీథిషు వనీషు చతుష్పథేషునృత్తాలయేషు చ నిమజ్జయతిస్మ దృష్టిం. 3౬. తదానీం ఖలు. ప. శ్రోణీం కోశగృహాణి గోధనతతిం ఘోటా న్రథా న్కుంజరా నన్యాం సంపద మన్యదాత్మనమిమా దస్మాకమిశాయ యః,

---

ఆనద్ధబాష్పబిన్దవో ముకుళానీవ త్రైలోక్యస్థితేః. లాజాంజలిభిః అవకీర్యమాణస్య - పుర స్సరాణాం పురోగాణాం వివిధానాం తతసుషిరఘనానద్ధరూపాణాం వాద్యానాం వీణా వేణుమృదంగాదీనామేవ గురుజనానాం శిష్యపదాచరన్తి తదుక్తశబ్దం పునరుచ్చార యిత్రీ శిష్యాయమాణా గవాక్షాణాం పరంపరా యస్యాం తథోక్తాం- ప్రతిధ్వనద్భవాక్షా మితియావత్ -తాం నగరీంపురీం పూర్వోక్తాం ప్రదక్షిణీకృత్య ద్వారభువం రాజగృహ ద్వారభూమిమత్యర్థః. అవతీర్ణః. ఔపవాహ్యపరరూథస్య - నిజానాం మణిమయూనాం స తిలకానాంచ ప్రతిబింబానివ స్థితాం దీపాంకురాం కనకపాత్రాణాం మధ్యేవహం తీభిః వారసీమంతినీభిః వేశ్యాభిః. విరచితం ఆరాత్రికమంగళం నీరాజనశుభకరం యస్య తథోక్తస్య - పాణ్డుసూనుః నిబిడానాం సాంద్రాణాం వితానేషు ఉల్లోచేషు మాల్యా నాం ధూపానాం గృహసంస్కారధూపానాంచ పరిమళైః సురభిభి సుంగధిని - మం టపే ఆస్థానే-నరూణాం రాజ్ఞాం కులే క్రమాత్ పిత్రనంతరం పుత్రఇతి రూపాత్ ఆగతం ప్రాప్తం - సర్వతోభద్రం నామ సింహాసనం అధ్యవాత్సీత్ ఆరూఢవాన్ - ఉత్ప్రేక్షోపమాసంసృష్టిః. 3౫. సౌధమితి. కదాచిద్భూపః యుధిష్ఠిరః. సౌధం రాజ గృహచంద్రశాలాం - సుహృద్భిస్సమం ఆధిరుహ్య - చిరాత్ - విరహితస్య ఆత్మనా వియుక్తస్య తస్య పురస్య హాస్తినస్య - సంబంధినీషు వాపీషు దీర్ఘికాసు - వీథిషువనే షూద్యానేషు - చతుష్పథేషు శృంగాటకేషు - నృత్తాలయేషు నాట్యశాలాసుచ - నిమజ్జయతిస్మ ప్రసారితవాన్ - వసంతతిలకా. 3౬. తదానీం ఖలు వీక్షణ సమయఏవేత్యుత్తరేణాన్వయః. శ్రోణీమితి. యుధిష్ఠనికరః ద్యూతకౌండః. అస్తాకం ఈశాయ సర్వోత్కర్షణాయ పణస్య ద్యూతగ్రహస్య నిమిత్తం శ్రోణీం చతుస్సముద్రవల యితాం ధర్మరాజస్యైనిశేషః. కోశగృహాణి ధనగేహాని - గవామేవ ధనానాం తతిం

తాదృశ శ్శకునేః కరో విజయతా మిత్యాలపంతీశుకీ రుద్యానే సనిశమ్య ధర్మతనయో మందం జహాసానుజైః. 32. ప. కున్త్యా పాణ్డోస్తనూజాః సుతశతవిరహాదంతరత్యంతమార్తం భక్త్యా సాకం పితృవ్యం ప్రతిదినమనుజై రగ్రత స్థాపయిత్వా, కృతార్వధస్తా త్కుశాగ్రం విజితమివ ధియాప్రాంజలిస్సర్వధర్మా న్నీభిష్మాద్వర్ణాశ్రమాణాం మవికల మశృణోత్తా న్వస్పదంగంతు మిచ్ఛోః. 33. ప. ఆలంకాయాం స్థడను సహజైరాహిమాద్రేర్జిత శ్రీశ్శౌరే ర్దోష్ణాఘటితనిజదోర్ధర్మభూర్వేదిపా

సమూహం - ఘోటానశ్వాన్ రథాన్ కుంజరాన్ గజాన్ - అన్యాం ఉక్తాతిరిక్తాం సంపదం రత్నాంబరాదికామపి - అదాత్ దత్తవాన్. తాదృశోః ఉక్తప్రభావః తాదృశశ్శకునేః కరః. విజయతాం సర్వోత్కర్షేణ వర్తతాం - ఇత్యుక్తప్రకారం ఉద్యానే ఆలపంతీ శుకీ కీరాంగనా. నిశమ్య శ్రుత్వా ఆగ ధర్మతనయః అనుజైస్సమం - మందమహాస హసితవాన్ - ద్యూతేనాప్యస్యాహో ధన్యం మన్యతా ధిగేనం కులాధమమితిహాస్యప్రకారః. శార్దూలవిక్రీడితం. 32. కుంత్యేతి. పాండోస్త నూజాః ధర్మరాజాః. దినేదినే ప్రతిదినం - కుంత్యా అనుజైర్భీమాదిభిస్సాకం భక్త్యా సుతానాం శతేన విరహోద్ధతోః అంతర్మనసి అత్యంతం ఆర్తం ఖిన్నం పితృవ్యం ధృత రాష్ట్రం - అగ్రతః స్థాపయిత్వా సర్వేషు కార్యేషు పురస్కృత్య ధియా సూక్ష్మ బుద్ధ్యా విజితమివ స్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా-కుశాగ్రం కుశాస్తరణమధస్తాత్కృత్వా తత్రోప విశ్య అధఃకృత్యచేత్యర్థః. ప్రబద్ధ ఆంజలిర్యేనతథోక్తస్సన్ - స్వస్య వసూనామన్యత మస్య ఆస్పదం స్థానం గంతుమిచ్ఛోః భీష్మాత్ వర్ణానాం బ్రాహ్మణాదీనాంఆశ్రమా ణాం బ్రహ్మచర్యాదీనాంచ సంబంధినః సర్వాన్ ధర్మాన్ ఆచారికాన్ అవికలం సమగ్రం యథాతథా అశృణోత్ శ్రుతవాన్ - అత్రాశృణోదితిస్మర్తారావృత్తే 'మ్రక్షైర్యాణాం త్రయేణ త్రిమునియతియుతా స్మర్తారాకీర్తితేయ'మితిలక్షణకేశ్రు- ఇతి సంయుక్తపరమకార్యస్య గురుతయా నగణస్య భంగో నాశంకనీయః. శ్రుకా రస్యోచ్చారణ విశేషేణ లఘుత్వాభావేఽపి తదుక్తం వృందఃప్రకాశే. శ్లో. 'యదుతీవ్ర ప్రయత్నేన సంయోగాదేరగౌరవం, నవృందోభంగఇత్యాహుస్తదదోషాయసూరయ' ఇత్యుదాహరంతిచ 'ప్రాప్తనాభిహ్రదమజ్జనమాసామి'తి స్వాగతాదౌమాఘూదయఇతి. 33. ఆలంకాయామితి. తదను సహజైర్భీమాదిభిః. ఆలంకాయాం లంకామారభ్య అహిమాద్రేః హిమశైలపర్యంతం - జితా వశీకృతా శ్రీ రాజ్యలక్ష్మీ ర్యస్య తథోక్తః. శౌరేః శ్రీకృష్ణస్య దోష్ణాహస్తేన సహ ఘటితః నిజః దోః హస్తో యస్య తథోక్తః.

ర్థేన్వ, సాహస్రీణాం శతమఖదృశాం సందధానోఽభ్యసూయామన్యా
గృహీం నియమపరధీరాజపారాశ్వమేధం. 3ఈ. ప. రాజ్ఞాం మౌళిపరం
పరాం చరణయోః పాణౌ ప్రదానశ్రియం బుద్ధౌ రాజనయోదయం
హృది కృపాం సత్యం చ జిహ్వాంచలే, బాహౌ సాగరమేఖలాం వసు
మతీం మన్యే కిరీటం ముదా కుర్వన్నర్థతనూభవ శ్చిరమసౌ గోపాయ
తిస్మ ప్రజాః. ర. ఇత్యనంతభట్టస్యకృతౌ శ్రీమతిచంపూభారతేద్వాదశః

ధర్మభూర్యుధిష్ఠిరః నియమే అశ్వమేధదీక్షాయాం పరా ఆసక్తా ధీర్మనోయస్య తథో
క్తస్సన్నప ఏవ వేదోః యజ్ఞీయాయాః పార్శ్వే దక్షిణేస్థితఇతిశేషః. అన్యాదృక్షమ
సదృశం అతఏవ అశ్వమేధంనామక్రతుం-సాహస్రీణాం సహస్రసంఖ్యాకానాం శత
మఖస్య దృశాం ఇంద్రనేత్రాణాం ఆభ్యసూయామిర్ష్యాభివిశేషం - ఆదధానః కుర్వా
ణస్సన్-ఆజహార సంపాదితవాన్. 'పరవృద్ధి మత్సరిమనోహిమానినామి'తిన్యాయాదితి
భావః. అత్ర నియమాసక్తేర్విశేషణగత్యా అశ్వమేధాహరణహేతుత్వాత్కావ్యలింగ
భేదః. మందాక్రాంతా. 3ఈ. రాజ్ఞామితి. అసౌ ధర్మరాజః. చరణయోః. రాజ్ఞాం
నానాదేశ్యానాం మౌళీనాం కిరీటానాం పరంపరాం పఙ్క్తిం-ఉర్వంతస్సన్నితి సర్వత్ర
యోజ్యం - పాణౌ ప్రకర్షేణదానస్య శ్రియం లక్ష్మీం - బుద్ధౌ రాజనయస్య రాజనీతేః
ఉదయం సార్వదిక(?)స్ఫురణం - హృది కృపాం-మనసి భూతదయాం జిహ్వాంచలే
రసనాగ్రే వాచీతి యావత్. సత్యం - బాహౌ సాగరమేఖలాం చతుస్సముద్రవల
యితాం వసుమతీం భూమిం మన్యేఽరసి కిరీటంకుర్వంత్సన్ - ముదా సంతోషేణ
వాత్సల్యాతిశయేనవా-ప్రజాః చిరం గోపాయతిస్మ రక్షితవాన్. అత్ర 'ప్రజాస్యాత్సం
తతౌజన'ఇతి కోశాత్ ప్రజాశబ్దో రాజ్ఞాం పుత్రవాత్సల్యం జనేషుధ్వనయతి. అత్రై
కాధికరణానేకక్రియాయాగపద్యాత్సముచ్చయభేదః. ర. అథ కావ్యనామ స్వనా
మాఖ్యానపూర్వకం కావ్యస్య పరిసమాప్తిం కవిః కథయతి—ఇతీతి. ఇతిశబ్దః పరిసమా
ప్తిపచనః. అనంతభట్టఇతి కవినామ. చంపూభారతఇతి కావ్యనామ - అనన్తభ
ట్టనామకకవిసంబంధిచంపూభారతనామకప్రబంధఘటకద్వాదశసంఖ్యాపూరకగ్రంథో
చ్ఛ్వాసాపరపర్యాయస్తబకః పరిపూర్తిఖ్యాసురఇతివాక్యార్థః. దిగంతరేతి. దిశాం దశా
నామంతరే లుఠన్తీలసంతీ కీర్తిః సాహిత్యకవిత్వనైయత్యవిస్పృత్వరప్రఖ్యాతిర్యస్య తథో
క్తః.అనంతోనామ కవికుంజరః కవిశ్రేష్ఠః. ని. 'స్యురుత్తరవదే వ్యాఖ్యపుంగవర్షభకుం
జరాః. సింహశార్దూలనాగాద్యాః పుంసిశ్రేష్ఠార్థగోచరా'ఇత్యమరః. సరస్వత్యా వాగ్దే
వ్యాః ప్రాణైస్తుల్యం నిజవైభవ సుభగంభావుకత్వేన ప్రాణేభ్యోఽపి ప్రియతమం-చంపు

స్తబకః. శ్రీకృష్ణార్పణమస్తు. ప. దిగంతరలుఠత్కీర్తిరనంతకవికుంజరః, ప్రాణైస్తున్నల్యం సరస్వత్యాః ప్రాణైషీచ్చంపుభారతం. ప. ఉన్మీలదంబుజకదంబకసౌరభీణా మున్నృత్య దీశమకుటీతటినీసఖీనాం, ఆచాంతవైరి యశసా మమృతోర్మిలానాం వాచామనంతసుకవేర్వసుధైవమూల్యం. వసుధాస్యమూల్యమితివాఁపాఁఠఃఁ.

ఇతి చంపూభారతకావ్యం సమాప్తమ్.

మయం గద్యపద్యాత్మకం భారతంభరవంశ్యమహారాజచారిత్రప్రఖ్యాపకప్రబంధం ప్రాణైషీత్ రచితవాక్ ప్రపూర్వాన్నయతేఃకర్తరిలుఙ్. ర ం. ఉన్మీలదితి. ఉన్మీలత్ అంబుజకదంబకస్య పద్మబృందస్యేవ సౌరభరయాసాం తాసాం తద్వదత్యానందకరాణామితియావత్-ఉన్నృత్యతః ఉచ్చైస్తాండవం కుర్వతఃఈశస్య శంభోఃమకుట్యాం శిరోజేతటిన్యాఃగంగాయాఃసఖీనాం జంఘాలతోద్వేలతాసైర్మల్యాదినా సదృశీనామిత్యర్థః. ఆచాంతాని చుళుకితాని వైరిణాం పండితం మన్యానాం యశాంసి తత్తుల్యసామాజికసభాజనజన్యప్రఖ్యాతయఃయాభిస్తాసాం - అమృతస్యేవోర్మయఃప్రవృద్ధయఃఆసుసంతీత్యమృతోర్మిళానాం ఆనంతస్య నామ సుకవేఃకవిరాజస్య-వాచాం చంపూభారతమయీనాం-మూల్యం క్రయణార్హం - ద్రవ్యంతులారోపణార్హమితి యావత్-వసూని ధనాన్యసంఖ్యేయాని ఽర్థే దధాతీతి వసుధా తాదృశీ భూరేవ భవతి నాన్యేత్యర్థః. అత్ర ఉన్మీలదిత్యాదివిశేషణద్వయే వృత్త్యనుప్రాసోపమయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరా ఆచాన్తేత్యాదివిశేషణే పానినిరసనయోరభేదాతిశయోక్త్యావైరియశసాం క్షీరత్వేన వాచాం హంసీత్వేన రూపణప్రతీత్యా అలంకారేణాలంకారధ్వనిః. అమృతేతి విశేషణే ఉపమాలంకారఇత్యేషాం తిలతండులన్యాయేన స్ఫుటావగమ్యభేదకత్వాత్సంసృష్ట్యలంకారః.

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందవందనకందళితానందసాంద్రస్య
కురవికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ
చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే
ద్వాదశః స్తబకః.

సంస్కృత కావ్యములు, నాటకములు.

	రూ.	అ.
విశ్వగుణాదర్శము, సవ్యాఖ్యానము, ద్వితీయభాగము	0	12
వీరావహరంగిణీ—వరుణ విప్రలంభ శృంగారరసాత్మకమగు సంస్కృత లఘుకావ్యము, సరళపదగుంఫితము, శ్రీకవిష్ఠళము కృష్ణమాచార్యకృతము	0	2
వసంతతిలకభాణము, చక్కనికూర్పు	0	4
వక్రమూర్కనిత్ర, ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము	1	0
హాససందేశము, సవ్యాఖ్యానము	0	6
హితోపదేశము, చక్కనికూర్పు	0	8

వ్యాకరణము, అలంకారము.

అథర్వణకారికావళీ, ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము	1	0
చంద్రాలోకము, సంస్కృతాంధ్రటీకాసహితము	0	8
చక్రసంగ్రహము	1	0
లఘుకౌముది, సటిప్పణము, చక్కనికూర్పు	0	12
శబ్దమంజరి, చక్కనికూర్పు	0	4
డిటో మేలుకాగితము	0	6
డిటో (నాగిరిది) చిన్నసైజు	0	6

నిఘంటువులు.

అమరము, మూలము, మూడుకాండలు, చిన్నసైజు	0	8
అమరము, మూలము, ప్రథమకాండము పెద్దచ్చు	0	2
అమరము, సటీక, ఇంగ్లీషు అర్థసహితము, సాధారణప్రతి	1	0
డిటో మేలుప్రతి, కాలికోబైండు	1	12
గురుబాలప్రబోధిక—చిన్నసైజున రామాశ్రమీయాద్యనేక గ్రంథ ములసహాయముతో చక్కగా బరిష్కరించించి అకారాది అనుక్రమణికతో ముద్రించియున్నాము, కాలికోబైండు	4	0
ధనంజయనిఘంటువు, ఆంధ్రటీకానుక్రమణికాసహితము	0	12
నానార్థరత్నమాల, చక్కనికూర్పు, మేలుప్రతి	1	0

ఇవి మొదలగు సంస్కృతాంధ్రగ్రంథములు మావద్ద దొరకును.

వావిళ్ళ. రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్,

292, ఎన్ ఫ్లగేడ్, చెన్నపురి. ఈ.